FERDINANDI QVIRINI

SALAZAR,

E SOCIETATE IESV,

ELECTI PRIMVM EPISCOPI MALACENSIS,
deinde Archiepiſcopi de las Charcas, Conſiliarij Regij in
ſupremo S. Generalis Inquiſitionis Senatu,

CANTICVM CANTICORVM SALOMONIS,

ALLEGORICO SONO, ET PROPHETICA, MYSTICA,
Hypermiſtica expoſitione productum.

TOMI DVO.

PRODIT NVNC PRIMVM.

LVGDVNI,
Sumptibus PETRI PROST.

M. DC. XLII.
CVM PRIVILEGIO.

B.VIII
233

ILLVSTRISSIMO
AC NOBILISSIMO DOMINO,
D. GVILLELMO
CHARRIER,
ABBATI DE LA CHAASE,
D. IVSTI OBEDIENTIARIO
AC CANONICO, ET CLERI
LVGDVNENSIS ORATORI
MERITISSIMO.

NON poterat auſpicatiora diuino huic Epithalamio lumina, Regum ſapientiſſimus aucupari, quàm tua (Præſul Illuſtriſſime) qui prudentiſſimo virtutum cum doctrina coniugio effeciſti, ne priſcis temporibus aut Salomonicam hæc ætas ſapientiam inuideat, aut infulatæ dignam purpuræ deſideret pietatem. In te ſuo velut è cœlo verè Regiam ſapientia explicat maieſtatem, fulgore eo ſanè quidem gratiori, quòd

nullis infuſcata vitiorum tenebris puro in te lumine ſemper enituit, qui ſapientiam virtutibus vectigalem feciſti, cæcamque duxiſti ſapientiam, cui pietas cognata virtutum omnium luce non affulgeret. Aures quærebant diuinis aſſuetas carminibus Regia hæc Hebraicæ ſapientiæ Cantica, eruditas pariter & ſacras nacta ſunt, cùm incurrerunt in tuas. Imò tu diuinum illud ipſe Canticum es, quod ex bene temperata variorum laudum multitudine, mutuâque rerum conſenſione exiſtere tradidit Auguſtinus. Antiqua tuæ gentis claritas eo pridem ſe ſtatuit loco, vt non Lugdunum modò noſtrum, vicinaſque prouincias, ſed totam ſuo iam lumine perfuderit Galliam. Ex ea ſiquidem Præſides ſapientiſſimos Iuriſprudentia, Abbates Illuſtriſſimos Eccleſia, Quæſtores integerrimos Æraria Regia, Moderatores vrbium prudentiſſimos ſapientia politica accerſiuere; adeò vt vel ipſa fateatur inuidia, vni cœlum familiæ tam liberaliter indulſiſſe, vt illuſtre rerum laudabilium compendium eſſe videatur. At hoc ſtupendum nobis accidit, quòd transfuſum à gente ſplendorem, & virtutum infulatarum fulgore, & variarum luce ſcientiarum ita caſtigaueris, vt dubium tuis admiratoribus facias, vtro lumine clariùs effulgeas. In te exornandum

amico

amico prodigæ benignitatis diſſidio conſpirant omnia; at tu profuſas in te dotes, tranſmiſſaque certatim decora, ita componis, vt mutua radiorum in ſe incurrentium refractione temperata, concentum efficiant ſuauiſſimum, non ad aurium quidem, ſed ad cordium delicias, cœlique ſtuporem. Non potuit ergo caſtiſſimum hoc ſponſi cœleſtis Epithalamium auguſtius conſecrari, quàm tuo in animo: hoc eſt, in ſacro virtutum Auguſtali, nec glorioſæ huius caſti laboris æternitati conſultius prouideri, quàm illibatæ patrocinio ſapientiæ, hoc eſt, tuæ. Bene profectò collocatas à me impenſas tum intelligam, cùm æternum hoc obſequij in te mei authoramentum gratum tibi eſſe cognouero. Viue, & faue.

Amplitudinis tuæ

Seruus addictiſſimus,

PETRVS PROST.

Facultas

Facultas R. P. Præpoſiti Prouincialis Societatis IESV in Prouincia Lugdunenſi.

ANTONIVS MILLIEVS, Prouincialis Societatis IESV in Prouincia Lugdunenſi, iuxta priuilegium eidem Societati à Regibus Chriſtianiſſimis Henrico III. 10. Maij 1583. Henrico IV. 20. Decembris 1606. à Ludouico XIII. nunc regnante 14. Februarij 1611. conceſſum, quo Bibliopolis omnibus prohibetur, ne libros ab eiuſdem Societatis hominibus compoſitos abſque Superiorum permiſſione imprimant, permittit PETRO PROST Bibliopolæ Lugdunenſi, vt librum cui inſcriptio eſt, *Ferdinandi Quirini Salazar Canticum Canticorum Salomonis*, &c. ad ſex proimos annos imprimere, ac diuendere liberè poſſit. Datum Lugduni 15. Iunij anni 1542.

ANTONIVS MILLIEVS.

NOs Benedictus Puys, Doctor in Theologia, Caput Capituli, & Canonicus inſignis Eccleſiæ Collegiatæ S. Nicetij Lugdunenſis, Vicemgerens in Officialatu Primatiali Galliarum. Vidimus hanc interpretationem *Ferdinandi Quirini de Salazar Canticum Canticorum Salomonis*, quam laudamus tanquam ſanam & eruditam. Datum Lugduni die decima Iunij 1642.

BENEDICTVS PVYS.

Approba

Approbatio Vicarij Generalis.

PRODEANT igitur fœlicibus cœleſtis Sponſi, ſacræque Sponſæ auſpiciis in lucem, Doctorum in Theologia approbationibus & encomiis commendatæ *in Cantica Canticorum digniſſimæ interpretationes R.P. Ferdinandi Quirini de Salazar,è Societate* IESV, viri in omni ſcientiarum ſcriptorúmque genere verſatiſſimi, in rimandis ſacrarum Scripturarum variis ſenſibus, ſanæ ſanctorum Patrum doctrinæ cohærentibus, ſubtiliſſimi, in inueſtigandis abſtruſioribus myſteriis emunctiſſimæ naris: prodeant, inquam, & prælum ſubeant ad maiorem Dei gloriam, & in publicum commodum, annuentibus non modò nobis, ſed & vel impensè expetentibus. Lugduni 5.Idus Iunij 1642.

DE VILLE Vicar.Gener.Subſtit.

VEV l'approbation du ſieur De Ville, le Procureur du Roy n'empeſche que le liure mentionné en ladite approbation, composé par le Reuerend Pere de Salazar, ſoit imprimé par le ſieur Pierre Proſt, auec les deffenſes en tel cas requiſes, & acouſtumées. Fait à Lyon ce onziéme Iuin, mil ſix cens quarante deux.

I. PROST.

SOIT fait ſuiuant les concluſions du Procureur du Roy. Fait ce onziéme Iuin, mil ſix cens quarante deux.

AVSTREIM.

COM

COMMENTARIVS IN CANTICA Canticorum.

ISAGOGE.

CAPVT PRIMVM.

De Titulo, vel inſcriptione huius libri.

PRÆFIGITVR huic libro tituli loco eiuſmodi inſcriptio שיר השירים אשר לשלמה *Sir haſerim aſer Liſelomoh*, quod noſter conuertit, *Canticum canticorum Salomonis*. In quibuſdam Latinis codicibus legimus, *Cantica Canticorum*. quam lectionem ſequutus eſt Chaldæus, Rupertus *in Prologo huius libri*, Nazianzenus *orat.* 40. *in ſanctum Baptiſma*, Gregorius Magnus *in Præfatione*, Hieronymus *in cap.* 1. *epiſtol. ad Galat.* & ſæpe alibi, Ambroſius, D. Thomas, Beda, & alij quamplures. Non vnum de hac inſcriptione interpretum iudicium. Rupertus primam huius tituli obtulit rationem ad hunc modum: quia cùm pleraque cantica in Scriptura ſacra occurrant, quibus diuerſa celebrantur Dei beneficia, *hoc certè*, (verba ſunt Ruperti) *rectè dicitur Canticum canticorum, quia quod in eo canitur, beneficium eſt omnium beneficiorum*, quia nimirum Incarnatio Verbi Dei occinitur, quæ omnia Dei beneficia complectitur, ac circunſcribit. Itaque hunc librum Canticum canticorum dictum exiſtimat hic author cum ordine ad alia ſacræ paginæ cantica, quia quoddam recolat beneficium, cuius reliqua omnia beneficia, quæ in aliis carminibus celebrantur, figuræ ſunt, ſimulachra, & imagines: ita vt quemadmodum illud beneficium ſummam exhibet aliorum beneficiorum, ita etiam hoc Canticum compendio quodam colligat, contineátque reliqua cantica.

Origenes *in Præfatione Commentarij*, Gregor. Nyſſenus *homil.* 1. *in Cantica*, D. Athanaſius *in Synopſi*, Hieronymus *in cap.* 1. *epiſtol. ad Galatas*, Gregorius Magnus, Philo Carpathius, D. Thomas, Apponius, & alij *in præludijs ſuorum commentariorum*, conferunt etiam hoc Canticum cum reliquis ſacræ Scripturæ cantionibus; atque ideò *Canticorum canticum* dictum volunt, quia omnia illa elegantiá, nitore, ac nobilitate longo interuallo ſuperat. Sed quanta ſit huius carminis præſtantia ſupra reliqua carmina, expreſſit Nyſſenus *loco citato*, his verbis: *Hoc diſcimus in hac inſcriptione, quòd quantum à canticis externæ ſapientiæ diſtant Sanctorum cantica* (ſcilicet Moyſis, Deboræ,

Iſaiæ, & aliorum, *tantum ſuperat canticorum ſanctorum myſterium, quod eſt in Cantico canticorum. Quo quid amplius ad mentis comprehenſionem nec inuenire, nec capere poteſt auris humana, nec natura.* De hac præſtantia aliquid dignius confert Apponius: *Quod Canticum* (ait) *ita intelligitur omnibus præcellere canticis, ſicut Dominus noſter aſſumptus homo Apoſtolis, Patriarchis, vel Prophetis, aut quæcunque illæ ſunt cœleſtium poteſtates, vt ſicut Rex regum, & Dominus dominantium eſt Chriſtus, ita & Canticum canticorum ſuper omnia cantica, quæ à Prophetis cantata ſunt, tituletur.* Colligunt præmiſſi Patres, conſtantque ſimiles alias locutiones ex libris ſacris petitas. hæc ſunt, *Sancta ſanctorum*, Exod. 26. *Sabbatha ſabbathorum*, Leuit. 6. In tranſlatione Septuaginta, *Opera operum*, Numer. 4. *Sæcula ſæculorum*, ad Galat. 1. & alia his ſimilia. D. Athanaſius hæc duo *Sancta ſanctorum*, & *Cantica canticorum*, conſimilia eſſe affirmans inde libri huius præſtantiam venuſtè aucupatur. *Canticum* (ait) *canticorum hoc dicitur, propterea quòd nullum aliud poſt ea, quæ hìc canuntur, expectandum eſt. Et ſicut in lege erant ſancta, & poſt ſancta, Sancta ſanctorum: poſt verò Sancta ſanctorum nullus alius interior locus habebatur; ita poſt alia cantica Canticum eſt canticorum: poſt Canticum verò canticorum non eſt interior aliqua, vel recentior expectanda nunciatio.* Philo Carpathius conferens vlteriùs illas duas formulas *Sabbathorum ſabbatha*, & *Cantica canticorum*, ſic addit: *Nam vt Sabbatha ſabbathorum maiorem quietem futuræ felicitatis, atque bonorum, quàm quæ ex præſentibus bonis eſſe poteſt, myſticè declarant; ita & hæc ipſa Cantica canticorum maiorem voluptatem*, &c. vide ibi plura.

Recentiores Hebræi putant iſtud, quidquid eſt, tituli, aut inſcriptionis nequaquam inditum huic poëmati, collatione facta cum aliis ſacræ Scripturæ canticis: ſed iuxta modum loquendi Hebræis familiarem ad notandam abſolutè illius præſtantiam dictum *Canticorum canticum*, ſicut *Sancta ſanctorum* ſignificant locum ſanctiſſimum, & *Sabbatha ſabbathorum*, Sabbathum celeberrimum, & maximè ſolemne.

Cæterùm quamuis hæc fortaſſe idonea ſint, tamen libentiùs aſſentior Nazianzeno *in Orat.* 40. *in ſanctum Baptiſma*, vbi ſic ait: *Vt enim quædam Sancta ſanctorum vocantur, & Cantica canticorum, quòd ſcilicet latiùs pateant, & plura comprehendant*, &c. nimirum eapropter librum iſtum *Cantica canticorum* inſcriptum putat, quia non eſt vnicum tantùm ſimplex canticum, ſed plura cantica in vnum quaſi corpus collecta. Huic ſententiæ etiam adſtipulatur Rupertus, qui cùm præfatum titulum vnà cum Nazianzeno ſic extuliſſet, *Cantica canticorum*, ſic ſtatim ſubſcribit: *Quare autem non ſingulariter Canticum, ſed pluraliter Cantica canticorum? Ad hanc percunctationem viam reſpondendi parat conſiderata ſubdiſtinctio quatuor periocharum*, &c. Putat enim Rupertus librum iſtum in quatuor periochas, id eſt, actiones, aut ſcenas partiendum eſſe, ita vt ſingulæ ſingula cantica componant, atque ideò Cantica canticorum appellari. Cæterùm ſiue legatur de ſingulari, *Canticum canticorum*, ſiue de numero multitudinis, *Cantica canticorum*, eodem modo interpretandum exiſtimo, ita vt ſignificetur vnum canticum non ſimplex, perpetuum, & continuum; ſed ex multis canticis diuerſis, atque diſcluſis compactum, & contextum eo modo, quo infrà ſequenti cap. dicemus.

Additur in titulo *Salomonis*, Hebraicè לשלמה *Liſelomoh*. ad verbum efferendum eſt *Salomoni* in datiuo. Hinc neſcio quis ex Rabinis ſuſpicioni indulgens auſus eſt pronunciare librum iſtum non fuiſſe à Salomone conſcriptum, ſed à quopiam alio vate, & Salomoni dicatum. Sed tamen omnium Patrum, atque interpretum conſpiratio Salomonem huius carminis ſcriptorem pronuntiat. Id verò non ex titulo, aut inſcriptione comprobandum puto, ſed ex antiqua omnium ſæculorum traditione, ac perſuaſione, quæ hanc veritatem ad nos vſque tranſmiſit. Nam quamuis ex nudo idiotiſmo reſponſum peti poſſit; illud enim *Liſelomoh*, quod aliqui per caſum dandi efferendum docent, poteſt etiam germanè conuerti, *ſecundùm Salomonem*, quod perinde eſt ac, *Salomonis*. Tamen ſiue caſum dandi, ſiue caſum gignendi teneamus, parum abeſt, vt putem non tam ſignificari authorem huius poëmatis, quàm ſubiectum illius, hoc eſt, perſonam, de qua ſermo eſt. Ita docere videntur Nyſſenus *homil. 1. in Cant.* & Philo Capathius *in Præfatione*; hic enim ſic habet. *Nam neque hæc Cantica canticorum ita præſcripta ſunt, quia à Salomone facta, ſed quæ caſu poſſidendi Salomonis eſſe dicuntur. Is enim Salomon, uti noſtis, Pacificus interpretatur, propterea quòd omni viro Chriſtiano pacifico, & tranquillo, nullo prorſus vitio perturbato, hæc Cantica canticorum ſcripta eſſe tradantur.* Sed longè meliùs Gregor. Nyſſenus, qui cùm legiſſet,

giſſet, *Canticum canticorum, quod eſt Salomoni*, in dandi caſu, (quam lectionem ſequitur etiam Origenes, & alij Patres Græci,) putat ea inſcriptione notari carmen iſtud Salomoni, vel potiùs Chriſto Domino (qui Salomonis cenſetur vocabulo) dicatum, & ſacratum fuiſſe ad eius nuptias celebrandas. Quod nequaquam mirum videri debet, cùm in ipſo Cantici curſu non ſemel id nominis ſponſo tribuatur. cap. 4. *Venite, & videte Regem Salomonem*, &c. & cap. 8. *Vinea fuit Pacifico.* Hebraicè *Salomoni*, &c. Concinit autem hoc cum modo vulgari inſcribendi eiuſmodi carmina nuptialia: Theocritus enim ſic habet: *Epithalamium Helenæ*; & Claudianus: *Epithalamium Honorij, & Mariæ.* Catullus, *Epithalamium Pelei, & Thetidos*, & alij. quæ inſcriptiones ſignificant eiuſmodi poëmata in eorum nuptiis decantata fuiſſe. Ergo ad eundem modum *Canticum canticorum Salomonis*, erit vtique carmen in Salomonis, id eſt, Chriſti Domini nuptiis dictum, cantatumque. Et quidem ob eam fortaſſe cauſam, cùm in aliis Salomonis vaticiniis non modò perſonæ, ſed etiam parentis, & patriæ dignitatiſque nomen præſcribatur, (Prouerbia enim ſic præfantur: *Parabolæ Salomonis filij Dauid Regis Iſraël.* Eccleſiaſtes verò ſic auſpicatur: *Verba Eccleſiaſtæ filij Dauid Regis Hieruſalem.*) Adde etiam cùm id ipſum in aliorum vatum prophetiis præmitti cernitur, ſcilicet nomina parentum, ſæpe etiam patriæ, & dignitatis, ſeu muneris obiti, vt apud ſingulos videre eſt, (Iſaias enim ſic præfatur: *Viſio Iſaiæ filij Amos*, &c. Hieremias, *Verba Hieremiæ filij Helciæ, de ſacerdotibus qui fuerunt in Anathoth.* Ezechiel: *Factum eſt verbum Domini ad Ezechielem filium Buzi ſacerdotem*, &c.) Huic tamen carmini nomen tantùm Salomonis præfigitur, cætera omittuntur, vt vel ſic conſtaret, id nomen non tanquam authoris vocabulum in operis aditu, & fronte præponi, ſed tanquam eius perſonæ, cuius nuptiæ, connubiaque panguntur. Accedit etiam alia coniectura ex Pſalm. 40. quod eſt etiam carmen nuptiale, & non ſolùm inſcribitur, *Canticum pro dilecto*, ſed in primo etiam verſu ſic præfatur. *Eructauit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea Regi.* quaſi proprium ſit nuptialium carminum in fronte ſua perſonam præferre, cui ſacrantur.

Scio ex Patribus aliquos rationes myſticas adieciſſe, propter quas in hac inſcriptione, & titulo omiſſum fuerit, tum parentis, tum patriæ, tum etiam dignitatis geſtæ nomen. Origenes enim ſic ſcribit: *In pluribus Salomonem Chriſti typum ferre vel ſecundùm hoc quòd Pacificus dicitur, vel ſecundum quòd Regina Auſtri venit à finibus terræ audire ſapientiam illius, non putò dubitandum.* Et ſubinde paucis intercalatis. *Competenter ergo in hoc libello, qui de amore ſponſi, & ſponſæ erat ſcribendus, etiam pro hoc neque filius Dauid, neque Rex, neque aliud horum, quod ad corporeum pertinere poſſit intellectum, ſcribitur; vt meritò de eo perfecta iam ſponſa dicat. Quia etſi aliquando cognouimus Chriſtum ſecundùm carnem, ſed nunc iam non nouimus; ne quis putet eam corporeum aliquid amare, aut in carne poſitum, ne macula aliqua amori eius credatur induci.* Erudita ſanè, ac pia ratio, ſed parum ſolida. Nam deinde in ipſo poëmatis ductu Rex quidem non ſemel nuncupatur, & matrem quoque ſuam non ſemel commemorat ſponſa, vt videbimus *cap. 4. verſ. 3.* Item Solymitanæ puellæ vtriuſque etiam meminerunt, cùm aiunt, *Filiæ Hieruſalem venite, & videte Regem Salomonem in diademate, quo coronauit eum mater ſua.* D. Bernardus alteram rationem accommodat, ob quam Salomon in hac Præfatione Regis vocabulum ſuppreſſerit: nimirum, quia vbi de vero, ac perfecto amore ſermo eſt, timori locus non fieri debet, (*perfecta enim charitas foras mittit timorem.*) Ea propter (inquit) à Regis nomine abſtinet Salomon, quia huius nominis maieſtas terrorem affert. Ruſus alius aliquis addere poſſet, Regis nomen ideò ſuppreſſum, quia eſt imperij, & præſtantiæ nota: amor autem æquabilem quandam amantium conditionem poſcit. Sed neutrum probo. nam cur eam ob cauſam Regis nomen non exprimeret in fronte libri; quod deinde paſſim vſurpat in corpore? Neque etiam Regis nomen æqualitati illi, quæ amori veluti fundamentum ſubſternitur, derogare poterat: quando quidem ſponſa ad Regis nuptias aſcita regiæ maieſtatis, & poteſtatis ſocia eſſe inciperet.

Meliùs ergo, atque accommodatiùs dici exiſtimo nomen illud *Salomonis*, quod in titulo appingitur, non vatem ſcriptorem, vel authorem huius poëmatis notare, ſed perſonam, cuius nuptiæ occinuntur. Ac ne putaremus ipſiuſmet Salomonis connubia cum Pharaonitide (vt quidam perperam volunt,) aut cum Abiſach Sunamite (vt alij malunt) hiſtoricè decantari, de induſtria omiſit ſuæ perſonæ proprias notas, ſcilicet parentes, patriam, & dignitatem regiam, id tantummodo præſcribens quod

Salazar in Canticu.

erat myſticum, & ad Chriſtum ſignificandum maximè accommodatum, ſcilicet *Salomonis* vocabulum, quod Pacificum ſonat, de cuius nominis vi, ac poteſtate aliàs dicemus. Abſit enim vt putem alicuius connubij à Salomone olim initi hiſtoriam, etiam quoad corticem, & ſonum litteræ hîc commemorari: ſed cum D. Auguſtino *in lib.8. de Geneſi ad literam*, omninò ſentiendum puto, vbi aſſerit huius libri narrationem genus eſſe locutionis rerum figuratarum, non autem geſtarum, cuius generis ſunt non pauca apud Euangeliſtas, qui ſæpe inducunt parabolarum loco narrationes, non quidem hiſtoricas rerum aliquando geſtarum, ſed figuratas ad rei propoſitæ declarationem excogitatas, & inuentas.

CAPVT II.

In quo genere carminis, aut poëmatis verſetur iſtud Canticum.

PERCONTATIO prior de qualitate huius Cantici poſtulat, vt proprias illius notas veſtigemus. In primis enim omnium ferè interpretum conſpiratio cum D. Hieron. *in Prologo lib: Iob*, tradit librum iſtum à Salomone carmine fuiſſe conſcriptum, atque adeò menſura, & Rhythmo conſtare. Et ſanè de veterum Hebræorum carminibus multis agunt authores quidam: ſed res eſt plena tenebrarum, & hactenus nulli comperta. Quapropter relicta veſtigatione metri, ac numerorum, in qua alij fruſtrà, & ſine vſu aliquo deſudarunt, illud mihi ſumo, hunc librum eſſe carmen, aut poëma à Salomone vatidico ſpiritu conſcriptum.

Cùm autem carminum, ac poëmatum ſint valdè diuerſæ ſpecies, ad quamnam ſpeciem iſtud referri debeat, conſtituere oportet. Recentiores quidem interpretes Eclogam eſſe voluerunt, quia nimirum Salomon ſtylo ludit bucolico, & drama inſtituit inter paſtores. Quòd ſi obiicias illis pleraque in hoc carmine miſceri nuptialia, quæ videantur à natura illius poëmatis abhorrere. Reſpondent, Virgilium etiam in ſuis Eclogis paſtorum nuptias,& amores ceciniſſe. At ne quidpiam in hoc carmine non bucolicum, & ex ſyluis petitum agnoſcere cogantur, omnia, quæ politicam, & vrbanam vitam ſonant, ita deprimere, & quaſi abiicere contendunt, vt à ſyluis, & paſcuis non abhorreant. Nam quòd Salomon in hoc carmine inducitur, ita quidem accipiunt, vt non Salomonem Regem, ſed adoleſcentem aliquem Hieroſolymitanum ſignificet hoc nomen: nam שלמה *Selomoh* ex שלם *Salem* (quod fuerat olim Hieroſolymæ vocabulum) fluxiſſe docet Hieron. *in cap.3. Ioel.* Atque adeò conſectariè dicunt nomen *Sulamitis* Hieroſolymitanam puellam notare. Addunt etiam Regis nomen, quod alicubi etiam occurrit, non eſſe dignitatis nomen, ſed coniugij: nam nouis ſponſis nomina Regis, & Reginæ dari ſolita, colligunt ex Pſalm. 44. *Aſtitit Regina à dextris tuis.* ſic Septuaginta. Hieron. verò conuertit: *Stetit coniux*, vbi etiam maritus Regis nomine inſignitur. *Dico ego opera mea Regi.* Ad hæc Iſaias *cap. 57.* inuectus in Hieruſalem, quòd ad idola defeciſſet, exprobrat illi, quòd ſponſi loco idolum accepiſſet. *Ornaſti* (inquit) *te Regi vnguento, & multiplicaſti pigmenta tua*, &c. vbi Regem accepit pro ſponſo. Fortaſſe autem noui ſponſi tum Regis, tum Reginæ nomen propterea ferebant, quia per illos dies, quibus nuptiæ agebantur, ſertis, coroniſque redimiti Reges imitabantur, aut quia in nuptialibus epulis præſides, ac ſympoſiarchas agebant: hos autem Regum nomine olim cenſeri ſolitos, dicam infrà *cap.1. verſ.4.* Ad hunc modum alia atque alia, quæ politica, & vrbana apparent, in hoc Cantico demittere ſatagunt præfati interpretes, ne à ſyluis, ſyluanaque vitâ longiùs abire videantur.

Cæterùm autores iſti aberrant prorſus, affirmantes hoc Canticum eſſe eclogam, paſtoritiam ſcilicet odem, ſiue drama bucolicum; atque adeò ſine vſu aliquo operam ſuam ludunt, verba illa, quæ maieſtatem ſonant, extenuare, & ad humilia abiicere contendentes. Nam licèt *Salomonis*, & *Regis* vocabula forſan ea ratione extenuare fas ſit: tamen quî poterit inter ſyluana, & bucolica cenſeri currus genialis, lectica purpureis tapetibus ſtrata, cedro, auro, & argento affabrè elaborata. Deſcriptio item ſponſi, quæ tota in expingendo viuis coloribus Rege regalibus inſignibus de-

coro,

toro, ac ſplendido impenditur *cap.* 5. & alia id genus permulta, quæ abhorrent prorſus à ſyluis, & paſcuis. Quapropter ego in eam ſententiam diſcedo, vt exiſtimem ſponſum ſponſamque non tanquam paſtores, ſed tanquam Reges induci, & nuptias item non paſtoritias, ſed regias plane ſtylo ſublimiori deſcribi. Id verò ſuadetur duplici ratione. Prior eſt, quia ſimilitudo ex regiis aſcita connubiis aptior eſt ad ſignificandas nuptias Chriſti, & Eccleſiæ. Poſterior verò ſic habet, quia Patres, & alij interpretes huius libri, paſſim docent Salomonem in hoc Epithalamio Pſalmum 44 quem pater ipſius Dauid olim cecinerat, ſibi imitandum propoſuiſſe. In illo autem Pſalmo regales nuptiæ panguntur, vt ex ipſo textu conſtat. Nam quod alij contendunt etiam in eo Pſalmo per *Regem ſponſum*, & per *Reginam ſponſam* accipiendam eſſe, coactum nimis eſt, atque alienum; ſunt enim multa alia in eo Pſalmo, quæ his nominibus verum Regem, ac Reginam notari euincunt. Quòd ſi aliqua in hoc Cantico ad ruſticam, & ſyluanam vitam ſpectantia nonnunquam miſcentur, ideò eſt, quia res amatoriæ eo ſtylo aptiùs, imò & ſinceriùs, & candidiùs explicantur: tum etiam, quia apud Hebræos Regibus, & paſtoribus nomen commune eſt, propter ſimilitudinem vtriuſque muneris, & curæ. Nemo enim neſcit, quàm ſit Prophetis familiare, & ſolenne, Principes, ac Reges Paſtorum nomine compellare. Adeundus Philo Iudæus, qui hac de re copioſè agit in libro de Agricultura, & ſæpe alibi. Eapropter ſponſa aliquando de ſponſo, tanquam de paſtore loquitur; & ſponſus item, ſeu paſtor; ac ruſticus aliquando dicit, aliquando agit, vt ex decurſu noſtri Commentarij infrà conſtabit; ſed tum maximè *cap.* 1. *verſ.* 7. *& cap.* 2. *verſ.* 17. vbi illud adnotabimus, tunc ſolùm tanquam paſtorem ſponſum induci in hoc Cantico, cùm in fine vnius, & alterius Epithalamij ex matutinis ab ſponſa diſcedere fingitur, vt meridiem alibi agat, rediturus ad veſperum, vbi etiam dicemus aptiſſimè hoc fingi ex perſona Regis, qui etiam inter nuptiarum ſolemnia non deerat adminiſtrationi Reipublicæ, & ciuium, quos veluti paſtor greges regebat. Propterea enim in his horis, quas nuptialis celebritas reliquas faciebat, ad ea, quæ ſui muneris erant, agenda diſcedere dicitur ſub ea ſimilitudine paſtoris ad greges ſuos paſcendos ſecedentis.

Ergo dicendum eſt, iſtud poëma ex genere ſuo eſſe Epithalamium, & nuptias verè Regias in eo pangi, & decantari. Hoc nomine illud cenſent D. Ambroſius paſſim, Athanaſius *in Synopſi*, Baſilius ad illa verba Iſaiæ, *Cantabo dilecto meo*, &c. Nazianzenus *orat.* 40. Origenes, Beda, & D. Thomas, Philo Carpathius, Iuſtus Orgelitanus, & alij. Huc ſpectat illud Drepantij Flori Poëtæ:

Quid loquar inſignem tumidum Salomona cothurno;
Qui thalamos Chriſti pſallit, & Eccleſiæ.

Similia cecinit Rodulphus Epiſcopus Aurelianenſis, qui libros Salomonis percenſens ſic addit,

Tertius Eccleſiæ thalamum, Chriſtique perornat.

Adde etiam Adamantium Origenem, qui Prologum ſui Commentarij ſic auſpicatur: *Epithalamium libellus, id eſt, carmen nuptiale*, &c. vbi affirmat Græcos Epithalamiorum condendorum artem à Salomone arripuiſſe. Inter quos Theocritus vſque adeò Salomonem æmula quadam imitatione ſimulauit, vt non tam imitator, quàm fur, & peculator nuncupari debeat. Legendus ex noſtris doctiſſimus P. Gaſpar Sanchez *in Prolegomeno* 5. vbi pleraque Theocriti loca ex *Idyllio* 15. *&* 18. Salomonis Cantico ad vnguem expreſſa fusè probat.

Huius autem poëmatis deſcriptionem, quod *Epithalamium* dicitur, id eſt, nuptiale carmen, quaſi ſuper thalamos dictum, eiuſque materiam, ſeu theſim, eam certè paucis complexus eſt D. Auguſtinus *in Pſalm.* 44. vbi ſic ait: *Solent dici ab ſcholaſticis carmina quadam vxores ducentibus, & nubentibus, quæ vocantur Epithalamia, & quidquid ibi cantatur, ad honorem cantatur ſponſi, & ſponſæ.* Leges verò illius tradit Franciſcus Robortellus *in Poeticam Ariſtot.* ſed abſolutiſſimè omnium Iulius Cæſar Scaliger *in ſua Poetica lib.* 3. *cap.* 101.

Epithalamia ſcripſerunt Theocritus *Idyllio* 15. *&* 18. Philoxenus Poëta, (qui vt tradit Athenæus) cecinit Hymenæum in nuptiis Deorum, quod non extat. Muſæus cantauit Leandri nuptias. Seneca Iaſonis, & Medeæ. Sidonius Apollinaris duo alia cecinit: Statius Stellæ, ac Violantillæ; Claudianus Honorij, & Mariæ. Auſonius contexuit carmen nuptiale ex centonibus Virgilianis. Catullus duo Epithalamia perſonuit, alterum Iuliæ, & Manlij; alterum Pelei, atque Thetidis. neſcio an alij alia. Et qui-

dem ita putandum, poſteriores omnes ex Theocrito hymenæi occinendi formam expreſſiſſe. Cùm autem Theocritus ex Salomone eandem hauſerit, omnes Salomonis diſcipulos appellare integrum eſt.

CAPVT III.

Vtrùm Canticum iſtud contineat vnicum, ac ſimplex Epithalamium, an plura? vbi agitur de compage, & ſtructura totius libri, & ritus nuptiarum antiquis Hebræis ſolemnes exactè traduntur.

COMMVNIS ſententia fert, carmen iſtud vnicum eſſe Epithalamium, tamen quibuſdam ſcenis, aut dramatis conſtat. In his verò partiendis, ac metandis non vna interpretum ſententia. Nam inter recentiores interpretes alij ex tribus, alij ex quinque actionibus, aut ſcenis conflatum tradunt. Rupertus in quatuor periochas ſecandum eſſe dicit, quæ per illam ſemel, iterum, atque iterum repetitam clauſulam diſcludantur. *Adiuro vos filiæ Hieruſalem per capreas, ceruóſque camporum, ne excitetis, neque euigilare faciatis dilectam, donec ipſa velit.* Et ſanè erudita ſatis, atque doctrinæ plena eſt iſta partitio: quamuis enim Rupertus ſcopum non omnino defixerit, tamen proximè ad illum acceſſiſſe puto, vt ſtatim parebit.

Epithalamiorum apud veteres alia matutina, alia veſpertina.

§. I.

VT igitur meam de hac re ſententiam adſcribam, præmittere oportet duo fuiſſe olim Epithalamiorum, ſeu Hymenæorum genera: alterum quidem matutinum, alterum veſpertinum. Matutinum ad ſponſos excitandos; veſpertinum autem ad eoſdem in ſoporem inducendos. Ita tradit Theocriti ſcholiaſtes ad Epithalamium Helenæ *Idyllio* 18. Franciſcus Robortellus *in Catullum*, qui citat etiam Dionyſium Halycarnaſſæum *in Rhetoricis*. Illud ergo, quod veſpere canebatur (vt ait ſcholiaſtes Theocriti) dicebatur κατακοιμητικὸν, id eſt, *ſomni inductiuum*, vel (ſi licet dicere) *conſopitorium*. Alterius verò, quod ad auroram canebatur, nomen erat ὄρθριον, id eſt, *matutinum*, vel διεγερτικὸν, id eſt, *excitatorium*. Vtriuſque meminit Statius Papinius *in Epithalamio Stellæ, & Violantillæ*, vbi multos nuptiarum ritus paucis complectitur, his verbis.

——Redeunt animo iam dona, preceſque,
Et lachrymæ, vigileſque viri prope limina queſtus,
Aſteris & vatis totam cantata per vrbem,
Aſteris ante dapes, nocte Aſteris, Aſteris ortu.

Quem locum ſcholiaſtes ſic explicat, ex eo nimirum ſtellam inductam ad nuptias, quia occurrebant iam memoriæ Epidipnia ante cœnam, atque Epithalamia, Hymenæique de nocte ad ſomnos conciliandos, & ſub ortum Solis ad excitandum cantari, quibus eius laudes celebrandæ erant. Sed luculentiùs id videre eſt in Florilegio Epigrammatum Græcorum *lib.* 3. *cap.* 12. quod inſcribitur εἰς γυναῖκας, id eſt, *in mulieres*, *Epigrammate* 5. vbi Meleager ſic cecinit. ſubiicio verba ex Græcis fideliter expreſſa.

Iam enim veſpertina Nympha in valuis biforibus reſonabant
Tibiæ, & thalami reſonabant ianuæ.
Matutinum verò planctum reſonabat, & Hymenæus
Tacens luctuoſum planctum coniungebat.
Ipſæ verò & lucem præbant in thalamo faces,
Et extinctæ ad inferos demonſtrabant viam.

De Clearista ſermo eſt, quæ eadem nocte obiit, qua nupſit. Quid inde? Profectò inde factum, vt puellæ ac virgines, quæ ad veſperum Epithalamium occinerunt, matutino tempore cùm iterum ipſis ad cantum redire opus erat, pro cantu queſtum redderent, atque Hymenæus tacitus eam obſeruaret. lege Philippum Brodæum in

præfatum Epigramma. Denique illuſtriſſima ſunt ad hanc rem illa Theocriti verba, quibus Epitalamium Helenæ puellæ cantatrices abſoluunt.

Expergiſcimini ſub auroram, neque obliuiſcamini,
Redibimus & nos, vbi primùm cantor
E cubili ſuo intonuerit, ſuſtollens pulchrè pennatam
Ceruicem.

Sunt autem ex vtroque genere Epithalamia apud authores. Nam id quod de Helena cecinit Theocritus, ex præſcriptis verbis veſpertinum eſſe conſtat. Veſpertinum etiam eſt apud Catullum Epithalamium Pelei, & Thetidos, quod formam Epithalamij induit ab illis verbis,

Adueniet tibi iam portans optata maritis
Heſperus.

Et apud Senecam Medeæ, ac Iaſonis Hymenæus veſpere dictus fuit, ſic enim infert:

Et tu quæ gemini præuia temporis
Tardè ſtella redis ſemper amantibus.
Te matres auidè, te cupiunt nurus
Quamprimùm radiòs ſpargere lucidos.

Veſpertinis quoque annumerandum illud Claudiani *de nuptijs Honorij, & Mariæ,* quod ſic infit,

Attollens thalamis Idalium iubar
Dilectus Veneri naſcitur Heſperus, &c.

Matutinum verò Epithalamium eſt illud, quod in nuptiis Iuliæ, & Manlij dixit Catullus, quod ita auſpicatur:

O Hymenæe Hymen,
O Hymen Hymenæe,
Cinge tempora floribus
Suaueolentis amaraci.
Excitúſque hilari die,
Nuptialia concinens
Voce carmina tinnula, &c.

Sed quod caput eſt, vtriuſque Epithalamij, tam veſpertini inducentis ſomnos, quàm eius, quod ad auroram ad excitandum canebatur, veſtigia ſunt in ſacris litteris. In primis enim Pſalmum 67. quod aliqui Epicinium eſſe volunt, ex noſtris P. Gaſpar Sanchius Epithalamium eſſe multis probat, & conficit. Hic ergo Pſalmus, ſi verè Epithalamium exiſtit, duplici quidem conſtat Hymenæo, alio quidem matutino, & alio veſpertino. Vel certè ea, quæ ad vtrumque pertinent, permiſcuit Pſaltes, vt infrà dicemus. Ad matutinum ſpectat prior Pſalmi pars: *Exurgat Deus, & diſſipentur inimici eius, & fugiant, qui oderunt eum, à facie eius,* & alia, quæ ſubnectit, vt ex dicendis infrà §. 3. ampliùs conſtabit. Ad Hymenæum veſpertinum pertinent ea, quæ de cœna nuptiali dicuntur: *Iuſti autem epulentur, & exultent in conſpectu Dei, & delectentur in lætitia.* Et quæ ſub finem Pſalmi attexit, *Præuenerunt Principes coniuncti pſallentibus in medio iuuencularum tympaniſtriarum.* Statim ſubnectit Pſaltes: *Ibi Benjamin adoleſcentulus in mentis exceſſu,* vbi per mentis exceſſum ſoporem, & ſomnum cum plerisque intelligo. Itaque affirmat iuuenculas tympaniſtrias ſomnum conciliaſſe Benjamin, id eſt, illi tribui, quæ Deo tanquam ſponſa ſponſo copulata inibi dicitur. Quia nimirum alludit Dauid ad illa verba *Deuteronomij* 33. quæ in benedictione Benjamin profatus eſt Moyſes: *Benjamin amantiſſimus Domini habitabit confidenter in eo, quaſi in thalamo tota die morabitur,* &c. Matutinum verò Epithalamium, meo iudice, eſt Pſalmus 44. *Eructauit cor meum verbum bonum,* &c. Quod ideò matutinis annumerandum puto: tum, quia nulla in illo ſomni fit mentio (ea enim, quæ ad ſomnos ſuadendos pangebantur, ſemper in ſomnos deſinebant, vt ex dicendis conſtabit;) tum etiam, quia, vt infrà *cap.* 4. non leuibus argumentis conficiemus, deſcribitur ſponſi, ſponſæque proceſſus pompicus in templum ad ſacrificium nuptiale perſoluendum, quod ſecunda nuptiarum die matutino tempore peragebatur. Cæterùm vt de numero horum Canticorum ſtatuere poſſimus, ex antiquis nuptiarum ritibus aliqua præfari oportet.

Quæ perſonæ intereſſent nuptijs, & earum munera, & à quibus canerentur Epithalamia.

§. II.

QVOD ſi inquiras à quibus dicerentur, aut canerentur Epithalamia in nuptiis? Dico in nuptiis aliqua perſonarum genera intercedere ſolita, quæ ad eorum celebritatem pertinebant: ſcilicet ſponſus, & amici eius: ſponſa etiam, & pediſſequæ adoleſcentulæ; adde etiam virgines, quæ lampades præferebant, quas à pediſſequis puellis diuerſas fuiſſe non dubito. De ſponſi amicis occurrit ſæpè mentio in pleriſque locis ſacris, ex quibus eorum munera aucupari licet. Ergò prima horum amicorum functio erat ſponſo aſſiſtere, & ad quælibet ex imperio illius peragenda præſtò adeſſe. Huc ſpectat illud Ioan. 3. *Qui habet ſponſam, ſponſus eſt: amicus autem ſponſi, qui ſtat, & audit eum, & gaudio gaudet propter vocem ſponſi.* Id ſibi vult illud, *ſtat, & audit*, id eſt, aſſiſtit, & paret, ſeu audiens eſt eius imperio. Secundum munus amicorum erat ſponſum comitari, & ſponſam ſtipare tunc, cùm ſponſa ex domo parentum educta de nocte traducebatur in domum coniugis ſui. colligitur hoc ex illo 1. Machab. 11. *Eleuauerunt oculos, & viderunt, & ecce tumultus, & apparatus multus, & ſponſus proceſſit, & amici eius, & fratres eius obuiam illis cum tympanis, & muſicis, & armis multis.* Tertiò iſtiuſmodi amici cœnabant apud ſponſum, erantque principes conuiuæ. habes id *Iudicum* 14. de nuptiis Sanſon, & Thamnathenſis mulieris. *Deſcendit pater eius ad mulierem, & fecit filio ſuo Sanſon conuiuium: ſic enim iuuenes facere conſueuerant. Cùm ergo ciues loci illius vidiſſent, dederunt ei ſodales triginta, vt eſſent cum eo. Quibus locutus eſt Sanſon: Propono vobis problema, quod ſi ſolueritis intra ſeptem dies conuiuij*, &c. Quartò, ad amicos etiam ſponſi ſpectabat vota facere. Erant enim aliquæ inter reliqua nuptiarum ſolemnia de more vota. Nam conſulentis pudori ſponſæ, ne fortè ſi omnino ſponte, vltroque nuptiis aſſentiri videretur, id impudentiæ, aut intemperantiæ tribui poſſet, præmittebat ſponſus amicos ſuos, qui illam precibus, doniſque lentarent, & ad conſentiendum ſponſo adducerent. Iſthæc vota inter reliquos nuptiarum ritus numerauit Auguſt. *de Geneſi ad literam lib.* 11. *cap.* 41. vbi ſic ait; *Niſi fortè ſponſa erat à patre tradenda, & ſpectanda votorum ſolemnitas, & conuiuij celebritas*, &c. Illuſtre etiam ad hanc rem eſt teſtimonium Ambroſij *in ſermon.* 8. vbi ſic fatur. *Solent autem homines, ſicut mos eſt, in ſuis votis, hoc eſt, nuptijs, cantare, & ſaltare. Vnde & nos habemus votiuas nuptias, vota enim noſtra celebrantur quando Chriſto Eccleſia copulatur.* Itaque Ambroſius propter vota, & preces quæ antè præmitti ſolebant ipſiſmet nuptiis, *votorum* nomen indicum dicit, atque inde etiam, me iudice, fluxit peruulgatum apud noſtrates nomen, *Bodas*. De his votis accipiendus eſt Claudianus *in Epithalamio Honorij, & Mariæ*, vbi ex perſona Honorij ſic cecinit.

> *Faſtigia ſupplex*
> *Depoſui, geſſique procum de limine ſacro*
> *Oratum miſi proceres, qui proxima nobis*
> *Iura tenent*, &c.

Oratum lego, non *ornatum*, vt codices quidam mendoſè habent. Statius quoque in *Epithalamio Stellæ, & Violantillæ*.

> *Redeunt animo iam vota, preceſque,*
> *Et lachrymæ, vigileſque viri prope limina queſtus.*

Mitto alia ex prophanis. Ex diuinis ſuppetit illud *Pſalm.* 44. quod de eiuſmodi votis exponendum eſt. *In muneribus vultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis.* Sic enim aliqui locum iſtum efferendum docent, ita vt illa verba, *& filia Tyri*, ad ſuperiorem verſum referant. Et quidem *diuites plebis* appellat vates populi proceres, & heroas; quos Rex ad ſponſam miſiſſe fingitur, vt ipſi nuptias oblatis muneribus ſuaderent. Id ſibi vult illud, *Vultum tuum deprecabuntur*, &c. vt infrà *cap.* 1. *ver.* 10. *&* 11. latiùs dicemus.

Aderant etiam nuptiis pediſſequæ puellæ. harum erat munus Reginam Regi nubentem præeuntem ſequi. De his ſermo eſt *in lib. Eſther cap.* 2. vbi inter alia, quæ ad nuptias illius pulcherrimæ adoleſcentulæ comparata, expeditaque dicuntur, numerantur etiam puellæ ſeptem. *Et præcepit eunucho, vt accelerare mundum muliebrem, & traderet ei partes ſuas, & ſeptem puellas ſpecioſiſſimas de domo Regis, & tam*

ipſam, quàm pediſſequas eius ornaret, atque excoleret. De his etiam puellis ſermo eſt *in Pſalm.* 44. vbi ſic habes: *Adducentur Regi virgines poſt eam, proximæ eius adducentur tibi.* quæ D. Hieronymus ſic extulit. *Adducetur Regi: virgines poſt eam,* &c. nimirum ipſa ſponſa ad Regem adducetur, & poſt illam incedent virgines pediſſequæ. Has verò pediſſequas puellas diſtingui ab his virginibus, quæ lampades in nuptiis præferebant, ſuadetur ex eo, quòd pediſſequæ virgines à tergo poſt nuptam puellam ibant, & cum illa ex gynæceo, vel fœminarum domo progrediebantur. Aliæ verò eidem iam iam in domum ſponſi ſui pergenti obuiam fiebant; ſic enim habes Matth. 25. *Simile eſt regnum cælorum decem virginibus, quæ accipientes lampades ſuas exierunt obuiam ſponſo, & ſponſæ.*

Denique illud in ancipiti eſt, verùm ab his, an ab illis virginibus Epithalamia canerentur, an etiam ab amicis ſponſi. Certè apud prophanos aliquando inducuntur Hymenæum canentes ipſi ſponſi ſodales, aliquando virgines. Seneca *in Medea*, & Statius *in Epithalamio Stellæ, & Violantillæ,* iuuenes inducunt canentes. Theocritus *in Epithalamio Helenæ Idyllio* 18. duodecim virgines pediſſequas inducit Epithalamia tam veſperi, quàm manè dicentes. Catullus etiam Hymenæum virginibus dat *in Epithalamio Iuliæ, & Manlij,* ſic enim habet.

Vos item ſimul integræ
Virgines, quibus aduenit
Par dies, agite, in modum
Dicite, ô Hymenæe Hymen, &c.

Scriptura ſacra vtriſque, tam virginibus, quàm viris tribuere videtur in Pſalm. 67. *Præuenerunt Principes coniuncti pſallentibus in medio iuuencularum tympaniſtriarum.* Sed tamen hoc puellarum pediſſequarum proprium magis fuiſſe exiſtimo, vt infrà *cap.* 1. *verſ.* 4. non perfunctoriè probabo.

Quid ageretur ante nuptias, & de gynæceo, ſeu parthenone.

§. III.

EX his, quæ in ſuperiori §. diximus, liquet ſatis inter nuptiales ritus numerari vota, ſeu preces, quibus amici ſponſi oblatis muneribus conſenſum virginis deprecabantur. de qua re vberiùs dicam infrà *cap.* 1. *verſ.* 10. & 11. Hæc enim vota ante nuptias in omnibus tam priuatorum, quàm Principum, aut procerum nuptiis præmittebantur. Addo etiam nunc ad hæc vota facienda non modò ſponſi ſodales, ſed etiam ſponſum ipſum venire ſolitum ad ſponſam, ita quidem, vt ſponſus peteret nuptias: amici autem eius ſuaderent virgini, vt illi petenti annueret: nec ſuaderent tantùm precibus, ſed etiam donis, ac muneribus oblatis. Cùm autem ad eum modum vota faciebant tum ſponſus, tum ſodales ſponſi, videndam primùm ſe præbebat ſponſa, quæ eatenus latuerat. Ideo enim Hebræi virgines ſuas ante nuptias עלמות *ghalamoth*, id eſt, clauſas, vel obſeratas appellabant, quia ad nuptias vſque ſeruabantur incluſæ. Neque verò tunc faciem aperiebat virgo ſponſo, aut amicis eius, ſed virginali peplo velata ad ipſos prodibat, vt infrà dicemus. Quia verò eam tunc primum videre licebat, ideo ea, quæ tunc ipſi offerebantur munera, dicebantur ἀνακαλυπτήρια, id eſt, *reuelatoria* (vt tradit Cœlius *lib.* 21. *cap.* 26.) vel θεώρητρα, à verbo θεῶ, id eſt, *video* (teſte Varrone,) vel ὀπτήρια, à verbo ὄπτω, id eſt, *aſpicio* (vt autor eſt Pollux,) vel denique ἕδνα (vt docet D. Gregor. Nyſſenus *Hom. in Cantic.* affirmans eo nomine à Græcis cenſeri donationes ante nuptias.) Hinc autem intelliges vim eorum verborum, *In muneribus vultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis.* id eſt, tunc cùm primò te videre licuit oblatis muneribus deprecati ſunt, vt ſponſo petenti nuptias, acquieſceres.

Illud præterea Regibus proprium, vt eas, quas ſibi copularent, non paruo tempore in gynæceis includerent, vt inibi ad futuras nuptias excolerentur. Plenam gynæcei deſcriptionem habes in *lib. Eſther cap.* 2. vbi ſic textus. *Mittantur qui conſiderent per vniuerſas prouincias puellas ſpecioſas, & virgines, & adducant eas ad ciuitatem Suſan, & tradant eas in domum fœminarum, & tradant eas in manu Egei, qui eſt præpoſitus, & cuſtos mulierum regiarum,* &c. Manebant autem puellæ, quæ ad regias nuptias aſſumendæ erant, in eiuſmodi domo per annum, vt ex eodem libro colligi videtur.

ſic

ſic enim habes. *Cum autem veniſſet tempus ſingularum per ordinem puellarum, vt intrarent ad Regem, expletis omnibus, quæ ad cultum muliebrem pertinebant; menſis duodecimus vertebatur.* Hunc ad morem transferunt nonnulli illa Comici verba,

Dum molliuntur, dum comuntur, annus eſt.

Vbi quidam perperam legunt, dum *molimtur*, per ſimplex l; cum legendum ſit, *molliuntur*. Ex hoc more D. Hieronymus oſtendit fieri quidem potuiſſe, vt Sarai Abrahæ coniux à Pharaone adamata, nec tamen violata fuerit. Nam poſtquam Hieronymus meminit Eſther, ſic ſcribit de Sarai. *Itaque potuit accidere, vt Sarai, poſtquam placuerat Regi, dum per annum eius ad Regem præparatur introitus, & Abrahæ Pharao multa donauerit, & poſtea Pharao ſit percuſſus à Domino, illa adhuc intacta ab eius concubitu manente.*

Per id tempus quod virgines in gynæceis ducebant ad curandam pulchritudinem, & ad ſeſe excolendas, adhibebant vnguenta, & pigmenta plurima: conſtat hoc ex eodem libro Eſther, vbi ſic habetur: *Ita duntaxat, vt ſex menſibus oleo vngerentur myrrhino,* (hoc enim vnguento molles, ac leues carnes reddi, & maculas detergi, ac deleri putabant,) *& alijs ſex quibuſdam pigmentis, & aromatibus vterentur.* De puellis etiam in gynæceo agentibus, & futuras Regis nuptias expectantibus (niſi fallor) loquitur Vates Pſalm. 44. *Myrrha, & gutta, & caſia à veſtimentis tuis, à domibus eburneis, ex quibus delectauerunt te filia Regum in honore tuo.* vbi domus eburneas fœminarum ædes appellare videtur. Ad hæc Propheta Ezechiel *cap.* 16. vbi de Hieruſalem tanquam de noua nupta ſermonem habet, eam à Deo in gynæceo exCultam, & expolitam dicit, his verbis: *Et laui te aqua, & emundaui ſanguinem tuum ex te, & vnxi te oleo.* Denique Iſaias de eadem Hieruſalem ad idola deficiente, ſic ſcribit cap. 57. *Et ornaſti te Regi vnguento, & multiplicaſti pigmenta tua.* id eſt, ad inſtar puellæ in gynæceo degentis, vnguentis, & pigmentis omnibus te excoluiſti, vt Regi, hoc eſt, idolo (hoc enim Regis nomine compellat,) placere poſſes.

Denique in gynæceis puellæ, quæ ad regias comparabantur nuptias, cibis lautioribus, & delicatioribus vtebantur: his enim pulchritudinem perfici putabant. Conſtat etiam hoc ex libro Eſther, vbi ſic habetur: *Eſther quoque inter cæteras puellas ei* (id eſt, Egeo) *tradita eſt, vt ſeruaretur in numero fœminarum. Quæ placuit ei,* (id eſt, Regi) *& inuenit gratiam in conſpectu illius, & præcepit eunucho, vt acceleraret ei mundum muliebrem, & traderet ei partes ſuas.* Sed quid *partium* nomine intelligatur, non conſtat. Interpretes vulgò cibos lautiores, ac delicatiores, qui Eſther in dies ſingulos donabantur, accipiendos eſſe affirmant. Vnde aliqui ſic reſtituerunt hunc locum: *vt traderet ei cibos ſuos.* Ioſephus *lib.* 11. *rerum Iudaicarum*, hiſtoriam ſic percenſet. *Itaque vni eunuchorum commendata, tractata eſt apud eum delicatiſſimè, & ornamentis, atque vnguentis pretioſiſſimis, quibus Principes fœminæ corpus curare ſolent, quotidie delibuta.* Huc ſpectat etiam illud Ezechielis 16. *Similam, & mel, & oleum comediſti, & decora facta es vehementer nimis; & profeciſti in regnum.* mitto alia.

Denique poſtquam ad eum modum poſt annum exculta, ac curata erat puella in gynæceo, inde ad palatium Regis transferebatur. Itaque in regiis connubiis traductio virginis non proximè ex domo parentum, ſed ex gynæceo, aut parthenone fiebat. Hæc verò gynæcei cultura tunc vel maximè adhibebatur, cùm puella aliqua ruſtica, aut ex infima conditione aſſumebatur ad nuptias regias. Erat enim hoc antiquis illis Regibus ſolenne, etiam obſcurioris generis virgines, ſi quando placuerant, iuſto matrimonio ſibi ſociare, (vt videre eſt in Eſther, & aliis.) Quapropter Ezechiel *cap.* 16. vbi Hieruſalem tanquam humilem, vilem, ac degenerem valde puellam Deo ſummo Regi copulatam ſcribit, nihil ex his, quæ in parthenone fieri ſolebant, ab ipſo Deo omiſſum fuiſſe dicit, quod Hieroſolymæ non exhiberet. Hæc igitur, quæ de gynæceis hactenus dixi, memoriâ retinenda ſunt: inde enim aditus huius libri reſeratur, & pleraque difficilia ſatis loca lucem accipiunt, vt ex dicendis infrà in repræſentatione textus, & in decurſu noſtræ interpretationis patebit.

De velamine ac reuelatione ſponſæ.

§. IV.

ANtequam de numero dierum, quos veteres Hebræi nuptiis impendebant, & de his, quæ ſingulis diebus peragi conſueuerant, verba faciam, operæ pretium duxi

aliqua

aliqua de antiquo velaminum, & palliorum vſu apud Hebræos dicere: eſt enim res cæca, & tenebris plena.

In primis ergo ex Scripturis ſacris id mihi colligere videor, omnes fœminas liberas pallio, atque velo vti ſolitas apud Hebræos. Dixi autem de induſtria, omnes liberas fœminas: nam velaminis ablatio ſeruitutis, atque amiſſæ libertatis nota fuit. Huc ſpectant verba illa *Iſaiæ* 47. quæ non parum negotij faceſſere ſolent interpretibus, vbi Babyloni captiuitatem minitans ſub perſona cuiuſdam puellæ ſeruituti addictæ ſic ſcribit Propheta, *Tolle molam, & molle farinam, denuda turpitudinem tuam, diſcooperi humerum*, &c. quem locum Septuaginta ſic extulerunt: *Detege velum tuum, diſcooperi humerum.* quaſi dicat, detege capitis velamen, quod eſt ſeruitutis inſignis nota, & humerum etiam pallio tectum diſcooperi mancipij in morem, vt ſcilicet onera leuare poſſis. hanc eſſe exiſtimo germanam huius loci expoſitionem, quam infrà *cap.* 4. *v.* 1. rurſus libræ committam.

Reliquas autem fœminas liberas velamine vti ſolitas conſtabit cenſu facto. Nam virgines primum pallio velabant faciem ſuam. colligere id licet ex illo *Geneſ.* 24. vbi de Rebecca, quam ſeruus adducebat Iſaac, ſic ſcribitur: *Rebecca quoque conſpecto Iſaac, deſcendit de camelo, & ait ad puerum: Quis eſt ille homo, qui venit per agrum in occurſum noſtrum? Dixitque ei: Ipſe eſt dominus meus. At illa tollens citò pallium, operuit ſe.* Sed dicet quiſpiam, velamen iſtud, quod ſibi tunc impoſuit Rebecca, non fuiſſe virginum, ſed nuptarum; quia nimirum tunc illud ſumpſiſſe fertur, cùm ſponſum futurum conſpexit. Cæterùm ne id credam, ſuadent ea, quæ paulo pòſt dicam, ex quibus conſtabit velamen nuptiale olim nouæ nuptæ ab ipſo marito tradi ſolitum.

Rurſus velo vtebantur etiam meretrices, cùm in ſemitis deſidebant procos ſuos expectantes. comprobat hoc hiſtoria Thamar *Geneſ.* 38. de qua ſic habet textus ſacer: *Quæ depoſitis viduitatis veſtibus, aſſumpſit theriſtrum, & mutato habitu, ſedit in biuio itineris. Quam cùm vidiſſet Iudas, ſuſpicatus eſt eſſe meretricem: operuerat enim vultum ſuum, ne agnoſceretur.* Vnde verò hæc ſuſpicio Iudam inceſſit? Non aliunde certè, niſi, quia ipſam in ſemitis deſidentem, & theriſtro faciem ſuam amicientem conſpexerat: vtraque enim erat certa nota proſtitutionis. Vide quæ infrà dicemus *cap.* 1. *verſ.* 7. ad illa verba, *Ne vagari incipiam*, &c. quæ ex originibus ſic efferenda ſunt: *Ne ſim quaſi velata*, vel *tecta*. Quod perinde eſt, ac ſi dicat: Ne per ſemitas vaga incedens, & faciem pallio amictam gerens, impudens aliqua meretricula vulgò æſtimer.

Denique velum geſtabant nuptæ. Huc ſpectant verba Regis Abimelech ad Sarai vxorem Abrahæ, Geneſ. 20. *Ecce mille argenteos dedi fratri tuo, hoc erit tibi in velamen oculorum ad omnes, qui tecum ſunt, & quocunque perrexeris, mementoque te deprehenſam*, &c. Paulus etiam 1. ad Corinth. 11. *Mulier debet habere velamen ſuper caput ſuum, propter Angelos.* Sic enim olim in vulgatis licebat legere, vbi modò legimus, *debet habere poteſtatem ſuper caput ſuum.* Nam velum illud, quo nuptæ caput tegebant, à Græcis dicebatur ἐξουσία, id eſt, *poteſtas*, quia poteſtatem viri in vxorem notabat.

Quòd ſi roges, inter eiuſmodi pallia virginum, meretricum, atque nuptarum quid diſcriminis intercederet? non eſt facile id aſſignare. Ex noſtris P. Hieronymus de Prado de hoc diſcrimine ſic decernit: Virgines (inquit) faciem, ac totum corpus velo tegebant, vxoratæ cætera præter faciem: meretrices habitum virginum mentitæ ſe totas etiam peplo contegebant. Cæterùm in hac coniectura illud omnino probò, quod de virginibus, ac ſcortis dicit, ſcilicet vtrarumque pallium prorſus adſimile fuiſſe. Nam meretrices cùm non poſſent in matronarum cenſum referri, virgines habitu, ac notis imitabantur: quemadmodum etiam hodie apud noſtrates. Alia verò, quæ ſubdit, non ſatis probo. Primò diſplicet omnino differentia illa, quam præfatus author inter vxoratas, & virgines inducit, affirmans has quidem faciem velo obnubere ſolitas, illas non ita. Nam ad Sarai, quæ coniugata erat, ſic Abimelech: *Hoc erit tibi in velamen oculorum*, id eſt, ad tegendam faciem. de energia horum verborum ſtatim dicam. Rurſus illud etiam non ſatis arridet, quod ait, peplum, ſeu velamen ſiue virginum, ſiue nuptarum, ſiue meretricum, ita fuiſſe promiſſum, vt totum corpus amiciret. Meam ergo ſententiam de forma, ac differentia fœmineorum velaminum ex ſacris Scripturis (quoad fieri poſſit) petitam paucis aſſertionibus ſubſcribam.

Primò de menſura fœminei velaminis extat ſententia Tertulliani *in lib. de velandis virginibus*, *cap.* 16. vbi ſic fatur: *Mitris enim & lanis quædam non velant caput, ſed colligant à fronte quidem protecta, qua propriè autem caput eſt, nuda. Aliæ modicè linteolis*

(credo

(credo ne caput premant) nec ad aures vſque demißis, cerebro tenus operiuntur. Miſereor ſi tam infirmo auditu ſunt, vt per tegumen audire non poßint. Sciunt, quia totum caput mulier eſt. Limites, ac fines eius eò vſque porriguntur, vnde incipit veſtis. Quantum reſoluti crines occupare poſſunt, tanta eſt velaminis regio, vt ceruices quoque ambiantur. Ipſæ enim ſunt, quas ſubiectas eſſe oportet, propter quas poteſtas ſupra caput haberi debet. Velamen iugum illarum eſt. En tibi menſuram velaminis muliebris, quam præſcribit Tertullianus his verbis, tam de nuptis, quàm de innuptis agens: vt nimirum eò vſque deſcendat, quò comæ mulieris ſolutæ, ac paſſæ pertingunt. Et ſanè hanc fuiſſe apud veteres nuptialis flammei menſuram tradit Franciſcus Robortellus ad Poëticam Ariſtot. ait enim flammeum ex ſummo vertice ad papillas, vel ad lumbos vſque pendere ſolitum. Neque alia eſt fœmineæ comæ paſſæ, ac fluentis menſura: atque adeò velaminis muliebris longitudinem apud antiquos non aliam fuiſſe puto, niſi eam, quam habent mantelia, quæ apud noſtrates vulgò dicuntur *Mantellinas*, ſic dictæ, quia nimirum ad manus ipſas tegendas perueniunt, vt noui quidam Hiſpaniearum vocum æſtimatores commenti ſunt. Id verò non parum etiam confirmatur ex verbis Iſaiæ nuper citatis: *Tolle molam, & mole farinam, denuda turpitudinem tuum, diſcooperi humerum.* pro quibus Septuaginta habent: *Detege velamen tuum*, id eſt, retege velum fœmineum, quo caput, humeróſque tegis: ea enim erat veli longitudo, quo omnes liberę, atque ingenuæ fœminæ vtebantur, ſiue virgines eſſent, ſiue nuptæ. nam longioris pepli vſus deinde ſæculis labentibus inuentus eſt.

Secundò, quantum coniectura aſſequi poſſum, exiſtimo virginum, atque nuptarum velamina non quidem magnitudine, ſed forma diſſimilia olim fuiſſe: nam virginum pallia erant craſſiora, atque adeò omnino cæca, & obſcura: ita nimirum, vt virgo pallio tecta nec videre alios, nec videri ipſa poſſet. At verò nuptarum velamen erat ſubtilius, ita vt per ipſius retia, & maculas alios intueri ipſis liceret, & ipſas etiam tantiſper, quamuis obſcurè, quantum veli ſubtilitas patiebatur, conſpicere integrum eſſet. De virginalis veli forma Tertullianus ſuprà *cap. 14. 15. & 16.* vbi tale virginibus velamen ſumere ſuadet, quod earum facies omnino virorum obtutibus eripiat; atque adeò ſpiſſum, & cæcum; de hoc enim ſic ait: *Virgo vela caput, omnes in te ætates periclitantur, indue armaturam pudoris, duc vallum verecundiæ, murum ſexus tuo ſtrue, qui nec tuos emittat oculos, nec admittat alienos.* Accinit etiam D. Ambroſius in lib. 1. de Pœnit cap. 13. *Quòd ſi tegmine caput virgo velat, ne temere aut videatur, aut videat, dum enim caput velatur, vultus abſconditur*, &c. De tenuitate velaminis, quo vtebantur nuptæ, non pauca occurrunt apud prophanos authores. Lucanus enim *libro 2. de bello ciuili*, ſic luſit:

Non timidum nuptæ leuiter tectura pudorem
Lutea demiſſos velarunt flammea vultus.

Pende illa verba, *leuiter tectura pudorem*; ſignificatur enim veli ſubtilitas, qua vix genæ tegebantur. Seneca *in Octauia.*

— vidit attonitus tuam
Formam Senatus, thura cùm ſuperis dares,
Sacráſque grato ſpargere aras mero,
Velata ſummum flammeo tenui caput.

Accedit etiam Claudianus, qui *in Feſcennina, de nuptijs Honorij, & Mariæ*, ſic cecinit:

Iam produnt lachrymas flammea ſimplices.

nimirum præ ſumma ſubtilitate. De hac ſubtilitate veli nuptialis exponendus etiam D. Ambroſius *de inſtitutione virg.* vbi quaſdam virtutes cum nuptiali flammeo componens inter alia ſic fatur: *Hæc ſunt indumenta virtutum, quibus culpa contegitur, innocentia reuelatur.* Iam tenes horum verborum energiam. Ambroſius enim flammei formam deſcripſit, quod quia ſubtile erat, partim celabat ſponſæ faciem, partim eandem retegebat, & videndam offerebat, ideò addidit illa verba, *quibus culpa contegitur, innocentia reuelatur.* vide loci contextum. Sed quod caput eſt, hæc flammei, ſeu veli, quo nuptæ vtebantur, ſubtilitas colligitur ex Scriptura ſacra *Ezechielis 16.* vbi inter alia ſic ſponſus ad ſponſam, *& indui te ſubtilibus.* In primitiuis eſt, *& velaui te* משי *meſi.* & quidem pro illa voce *meſi*, Septuaginta reddiderunt inibi τριχάπτῳ. de qua ſic D. Hieronymus in eum locum: *Cùm diligenter inquirerem, quid ſibi vellet vocabulum* trichapti, *quod Septuaginta tranſtulerunt, nec etymologiam poſſem reperire ſermonis, tandem didici à Septuaginta fuiſſe compoſitum (rebus enim nouis noua adinuenienda ſunt vocabula)*

vocabula) quod nimirum tanta ſubtilitatis fuerit, quòd pilorum, ſeu capillorum tenuitatem habere videretur, (Græcè enim τρίχας capillos ſonat.) vnde ego volens tenuitatem exprimere, pro trichapto ſubtilibus *tranſtuli.* Hæc Hieronymus. cuius ſententiam ſequitur noſter Prado, qui addit Prophetam in eo loco agere de nuptiali flammeo, quod vſque adeò ſubtile erat, vt ſtamina, ex quibus textum erat, tenuiſſimos crines imitari viderentur. Nec abhorret ab hac ſignificatione vox, מש *meſi*, quæ in originibus ſubeſt. Aliqui enim illius etymologiam curioſiùs rimantes, docent propriè, & germanè ſignificare ſericum filum, ea ſubtilitate, qua ex bombycino aqua præferuida immerſo ab initio trahitur, ac redorditur. Fluit enim hæc vox ex radice משה *maſah*, quæ propriè ſignificat aliquid ex aqua trahere, vt obſeruant Hebræi. Nàm cùm ter in Scriptura tantùm occurrat, ſemper eam ſignificationem habet. Exod. 2. verſ. 10. *& vocauit nomen eius Moyſes* (Hebr. משה *Moſch*, ex eadem radice,) *dicens: quia de aqua traxi eam.* 2. Reg. 22. verſ. 17. *Et extraxit me de aquis multis.* Pſalm. 17. verſ. 17. eandem iteratò ſententiam repetit Dauid. *Miſit de ſummo, & accepit me, & aſſumpſit me de aquis multis.* Quapropter cùm bombycinum, vt in fila ducatur, calida aqua infundi, & inde trahi ſoleat, neque enim aliter redordiri poteſt; ideò ab ea radice dictum eſt *meſi*; atque adeò nomen iſtud in præfato Ezechielis loco velum ſericum ſignificat ſubtiliſſimum, ea tenuitate contextum, qua fila bombycina ab initio trahuntur. Ergo cùm ait Ezechiel in perſona ſponſi, *& indui*, ſeu *velaui te ſubtilibus*; vel, vt reddunt Septuaginta, *circumdedi te trichapto*, perinde eſt, ac ſi dicat. Impoſui tibi flammeum, aut velum nuptarum proprium, velum ſcilicet ſubtile, ac prætenue.

Occurrit etiam apud eundem Ezechielem *in eodem cap. ver.* 13. eadem vox *meſi*, pro qua Septuaginta iterum conuerterunt *τρίχαπτα*; Hieronymus verò *polymita*. Sic enim habet ſacer textus; *& veſtita es byſſo, & polymito, & multicoloribus.* Septuaginta verò, *& amictus tui byſſine, & trichapta, & verſicoloria.* Dicebatur autem polymita veſtis, quæ multis, ac diſcoloribus liciis contexta erat. Sic Plinius lib. 8. cap. 48. *Plurimis verò licijs contexere, quæ* polymita *appellant, Alexandria inſtituit.* Et ſanè id nominis non abhorret à forma nuptialis flammei. Nam quamuis apud gentes flammei color eſſet luteus, (hinc enim eſt illud Lucani,

Lutea demiſſos velarunt flammea vultus.

& ſcholiaſtes antiquus Iuuenalis: *Flammeum erat ſanguineum, propter ruborem cuſtodiendum*; vt nimirum flammeum ruborem ipſum ſuo colore imitans, pudorem, quem virgo ad nuptias afferebat, diſſimulare, ac tegere meliùs poſſit;) tamen crediderim apud Hebræos nuptarum pallia fuiſſe polymita, id eſt, verſicoloria, & varia. Ab his enim potius, quàm ab Ethnicis Chriſtianos velaminis formam, quo in nuptiis ab initio Eccleſiæ naſcentis ſemper vſi ſunt, accepiſſe puto. Quod D. Iſidorus *de Eccleſiaſt. officijs lib.* 2. affirmat varium fuiſſe ex candido, ac purpureo colore contextum: atque inibi horum colorum ſymbolicas ſignificationes adſcribit. Addo etiam de hoc velaminis genere vario, ac polymito, quo nuptæ amiciebantur, accipi poſſe illa verba Pſalmi 44. *Omnis gloria filia Regis ab intus, in fimbrijs aureis circumamicta varietatibus.* Deſcribitur enim (niſi fallor) in eo loco ſponſa flammeo nuptiali velata, ita vt præcipuam ſui decoris gloriam, ſcilicet faciem, ceruicem, vbera, & ſuperiora omnia velamine illo verſicolore, ac vario tegeret, & quæ pallio tenus erant, tantùm reuelaret, ac detegeret. hæc enim inferiora, quæ à lumbis, & deorſum pendebant, appellat Propheta *fimbrias aureas.* Itaque ſenſus eſt. Maxima pulchritudinis pars huius Reginæ latet, eripiturque oculis: nam pallio vario, & polymito circumamicta veſtis aureæ fimbrias, & oram tantùm oſtentat.

Tertiò ex his, quæ hactenus poſui de differentia pallij nuptarum à virginum, aliquid vlterius colligo; ſcilicet virgines, quæ craſſo, & minimè ſubtili, neque oculis peruio vtebantur velo, ſi quando in publicum procedere opus erat, ita faciem velare ſolitas, ne ipſæ ab aliis viderentur, vt tamen oculum aliquem liberum dimitterent, quo ipſæ viderent. At verò nuptas, cùm prætenue, peruiumque oculis velamen geſtarent, illud certè ſupra faciem expandere ſolitas, ita vt oculos etiam obnuberent. Suadet hoc in primis ipſorum velaminum diſſimilis forma: nam cùm pallium nuptarum ita eſſet ſubtile, vt per ipſius retia ad incedendũ, & regendos greſſus ſatis videre ipſis liceret: propterea illud ſuper oculos etiam ipſos demittere poterant. Virginum verò pallium, cùm eſſet craſſum, omnino & cæcum, ſi quidem ſupra oculos etiam ipſos expanderetur, omnem incedendi, vel proximos quoſque agnoſcendi, obtene-

bratis luminibus, copiam adimeret. Ea propter quoties ipſis in apertum progrediendum erat, reliquis omnibus velatis, alterum ſaltem oculum liberum, & intectum dimittere oportebat. Huc ſpectat id, quod tradit Tertullianus ſuprà de Arabicis virginibus. *Iudicabunt* (inquit) *vos Arabiæ fœminæ Ethnicæ, quæ non caput tantùm, ſed faciem totam ita tegunt, vt vno oculo liberato contentæ ſint dimidiam frui lucem, quàm faciem totam proſtituere.* Et quidem Tertullianum ibi de Arabicis puellis, ac virginibus ante nuptias ſermonem habere docet Rhenanus. Vlteriùs etiam huius antiqui moris in Scriptura ſacra aliqua veſtigia expreſſa ſunt. Mitto Iſaiam *cap.* 3. qui in Hieroſolymitanas virgines inuectus propterea illas ſeueriùs carpit, quòd oculis malè innuerent. *Pro eo quòd eleuatæ ſunt filiæ Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant.* Ideo enim earum laſciuiam obiurgat, quia nimirum oculis, quos pallium tantummodo liberos dimittebat, abutebantur ad nutus impudicos, & turpes. Nam ſtatim inter reliqua ornamenta, quæ ſe illis ablaturum minatur, numerat pallia theriſtra: ita vt inde ſuſpicari liceat eas etiam, cùm pallio velatæ incedebant, oculum aliquem liberum habuiſſe, quo ad laſciuos nutus abuti poſſent. Succedant memoriæ illa verba Abimelech ad Saram Abrahæ vxorem. *Ecce dedi mille argenteos fratri tuo, hoc erit tibi in velamen oculorum ad omnes, qui tecum ſunt, & quocunque perrexeris.* Miſſas facio aliquas huius loci expoſitiones minus idoneas. Non enim aſſentior his, qui in caput 16. Ezechielis volunt ſenſum horum verborum eſſe, veluti ſi quis apud noſtrates diceret, *Mil reales he dado à tu marido eſtos te ſeruiran para tocas.* Neque etiam Delrio, aut Cornelio ſubſcribo, qui cùm doceant hæc verba de nuptiali flammeo eſſe accipienda, ſic ſenſum inſtituunt. *Hoc erit tibi in velamen oculorum,* &c. id eſt, En ego veluti paranymphus te viro tuo vxorem velatam, & flammeo tectam in manus do, & inſuper ad dotem ſuperaddo ſiclos mille. quaſi dicat. Iam non maritus, ſed nuptiarum tuarum legitimarum paranymphus eſſe volo, vt marito tuo legitimo te velatam tradam. Hæc (inquam) non probo; quia poſterior expoſitio non eſt accommodata. Si enim Abimelech Saram legitimam Abrahæ vxorem eſſe iam compererat, quam iam inde à longo tempore duxerat, quónam pacto ſe denuò earum nuptiarum paranymphum offerret? Prior autem interpretatio aliena eſt: nam verba ipſa textus ſacri ſatis produnt Abimelechum tunc, cùm Saræ id ſuaſit, vt ex accepto pretio pallium coëmeret, aliquid, quod ſibi erroris cauſam & occaſionem dederat, auertere voluiſſe, ne aliis ſimilis aberrandi cauſa ſuppeteret.

Quid ergo dicendum? Ego ſanè ſic rem eueniſſe credo. Cùm Abrahamus, Saraque ita apud ſe ſtatuiſſent, vt Sara per diſſimulationem quandam non vxorem Abrahami, ſed ſororem præſeferret; oportebat quidem, vt Sara depoſitis tunc propriis nuptarum notis, virginum inſignia aſſumeret: atque adeò nuptiale flammeum in virginum pallium permutaret. Incedebat ergo Sara pallio amicta virgineo, faciem quidem velans craſſiori illo pallio, alterumque ſaltem oculum liberum, apertumque gerens, vt nuptias diſſimularet: hic enim erat virginum proprius habitus. Propterea deluſus Abimelech, qui eam virginem innuptam ratus, coniugem ſibi aſſumere voluit. Ergo cùm dolus, atque error inuotuiſſet, ne alteri ſimilis aberrandi occaſio ſubeſſet, ſubiecit Abimelech, *Hoc erit tibi in velamen oculorum ad omnes, qui tecum ſunt, & quocumque perrexeris.* quaſi dicat. Ex pretio quod coniugi tuo reddidi, licebit tibi proprium nuptarum velum, ſeu flammeum coëmere: velum, inquam, illud ſubtilius, quod vxoratæ fœminæ ſupra oculos expandere ſolent, vt in quamcunque partem diſceſſeris, eo vtens nulli vlteriùs ſimilem erroris occaſionem exhibeas. Ex his autem (niſi fallor) lucem accipit D. Hieronymus *lib.* 1. *contra Iouinianum.* vbi expendens illa verba, *Vulneraſti cor meum ſoror mea ſponſa, vulneraſti cor meum in vno oculorum tuorum.* ſic addit. *Quod dicit, huiuſcemodi eſt: Non repudio nuptias, habes & ſiniſtrum oculum, quem tibi dedi, propter imbecillitatem eorum, ſed magis mihi dexter virginitatis oculus placet.* Nam quid cauſæ ſubeſt, inquies, propter quam oculus dexter virginitati, ſiniſter verò nuptiis tribuitur? Ego quidem ita reor, ideo dextrum oculum virginitati accommodari, quia hunc tantummodo liberum & apertum virgines gerebant; ſiniſtrum verò prorſus celabant. Per nuptias verò fiebat, vt puellæ ſiniſtrum etiam oculum proderent, ſub flammeo tamen prætenui, modo iam dicto; ea propter oculus iſte nuptiis à Hieronymo adiudicatus eſt.

Vlteriùs etiam obſeruatione dignum eſt illud. Nam *Ruth* 2. legimus fœminam illam cùm poſtularet nuptias Booz, ſic ipſum effatam. *Ego ſum Ruth ancilla tua, expande pal-*

ctum tuum ſuper famulam tuam, quia propinquus eſt. & apud Ezechielem *cap.16.* ſic ſponſus ad ſponſam, *& tranſiui per te, & vidi te, & ecce tempus tuum, tempus amantium, & expandi amictum meum ſuper te, & operui ignominiam tuam.* Plures ergo autumant in his locis ſermonem haberi de velo, ſeu flammeo nuptiali, quo nuptæ facies tegebatur: atque mariti proprium fuiſſe dicunt præfatum velum ſuper ſponſæ faciem obtendere. Non aſſentior; quia, vt nuper dixi, de flammeo nuptiali loquitur infrà Ezechiel illis verbis, *Indui te ſubtilibus.* Ruth etiam in eo loco non alio certè, niſi pallio, quo ipſemet Booz opertus erat, ſe poſcit obnubi, vt textus ipſe perſpicuè oſtendit. Alij exiſtimant apud veteres in vſu fuiſſe tunc, cùm ſponſa ſponſo tradebatur, ſcilicet deſponſationis tempore, velum deſuper ſuſpendere, quod vtrumque coniugem tegeret, quale ab Hiſpanis vulgò dicitur, *Pallio o cielo.* Sic Elias in Theſbi, qui de iſto velo, ſiue pallio exponit illa verba Iſaiæ cap.7. *Et ſuper omnem gloriam protectio*; atque inde in vſum abiiſſe dicit verba illa *nubere*, & *obumbrare*, quæ paſſim coniugiis accommodantur. Cæterùm neque id probo: nam, vt iam dixi, verba illa Ruth de pallio ipſo capienda ſunt, quo ipſe Booz in area ſeſe contexerat poſt epulas ad dormiendum. Deinde etiam verbum illud *obumbrare*, cùm ad nuptias transfertur, ſponſo accommodari conſueuit, eiuſque proprium eſſe dicitur ſponſam vmbra ſua tegere. Ex hoc enim loquendi modo fluxit illud Lucæ 1. *Spiritus ſanctus ſuperueniet in te, & virtus Altiſſimi obumbrabit tibi.* id eſt, ſponſi vices, parteſque compenſans abſque viri opera diuinam, humanamque prolem ex te ſuſcipiet, & apud noſtrates qui vxorem ducit, vulgò dicitur, *que la cubre.* Itaque non ſponſus, ſponſaque ſub eandem vmbram venire dicuntur, vt Elias voluit, conopœum illud, ſeu velum deſuper expanſum excogitans, ſed ſponſa mariti ſui vmbram recipere vulgò iactatur. Quapropter veroſimilius puto apud Hebræos inter cæteros nuptiales ritus id etiam olim ſolemne fuiſſe, vt ſponſus puellam, quam ducebat, pallij, quo ipſe tegebatur, ala, vel ora obnuberet. cuius ritus ſignificationem infrà *cap. 1. verſ.* 16. copioſiùs pertractabo. Morem autem illum ab Hebræis translatum Ethnicos etiam imbuiſſe comprobant ſatis illa Euripidis verba apud Stobæum, *Cùm ſub egregij viri pallium veneris, reliqua ſtudia viro finito.*

Quapropter his prælibatis meam de vſu pallij, ſeu velaminis in Hebræorũ nuptiis ſententiam paucis aperiam. Noua nupta in prima nuptiarum nocte tradebatur ſponſo pallio tecta, non alio quidem, niſi illo, quo virgines vtebantur: pallio, inquam, craſſiori, & cæco, quod faciem puellæ omnino celabat, & dextrum tantùm oculum liberum dimittebat. Quod quidem ſuadetur primò ex illo *Geneſis* 24. de Rebecca, quæ viſo eminus Iſaac, cui eà nocte tradenda erat, *Tollens citò pallium, operuit ſe.* quod pallium ex his eſſe, quibus virgines vtebantur, vulgò interpretes docent. Et ex eo etiam probatur, quia nuptiale velamen, aut flammeum à marito donabatur ſponſæ, vt ſtatim dicemus. Id verò nondum recipere potuerat Rebecca à ſuo Iſaac. Deinde etiam colligitur ex nuptiis Liæ, & Iacob *Geneſis* 19. ex quibus conſtat Iacob prima nuptiarum nocte, in qua ipſi fuerat tradita, non ſatis Liam agnouiſſe vſque ad heſternam diem. Sic enim habes, *Ad quam cùm de more fuiſſet ingreſſus facto mane, vidit Liam.* Si autem Lia in ea prima nocte, cùm tradita eſt, nuptiale flammeum iam tunc geſtarat, quod erat valdè ſubtile, ac tenue (vt ſuprà diximus) poſſet certè à Iacob inter epulas, aut ſub epulis, quæ ea nocte à Labano lautiſſimè exhibitæ ſunt, de facie agnoſci, ac dolus deprehendi. Denique præcipua huius rei comprobatio ſumitur ex eo, quod nuper dicebam; quia nimirum proprium nuptarum pallium vxori dare erat partium mariti apud Hebræos, quod ſatis colligitur ex illo loco *Ezechielis* 16. ſuprà à me explicato, *Indui te ſubtilibus.*

Quapropter cùm ex dictis conſtet ſponſam ſponſo à parentibus velatam tradi, fateri oportet id velum, quod ſponſa ad nuptias afferebat, non aliud fuiſſe, niſi illud, quod virgines geſtare ſolebant. Id autem velamen virgo ſeruabat vſque ad manè heſterni diei, in quo primùm faciem aperiebat ſponſo; vt infrà dicemus. Tunc verò depoſito illo pallio virginum proprio, accipiebat ab ſponſo flammeum nuptiale, ſcilicet velum illud ſubtilius, de quo nuper diximus, quod faciem, ceruicem, humeros, & reliqua vſque ad pupillas, ſeu lumbos tegebat: ita tamen, vt propter ſummam tenuitatem, quamuis ſubobſcurè, hæc ipſa membra, quæ velum celabat, ab his, qui cominùs erant, conſpici poſſent. Quando autem, & quomodo ſponſa inter nuptias velamen deponeret, & faciem aperiret, dicam infrà §.6. vbi de his, quæ per ſingulos nu-

ptiarum dies agi ſolebant, copioſè dicemus. Hæc autem, quæ de velamine tam virginum, quàm nuptarum hìc compendio dixi, attentiſſime obeunda, & memoriæ fideliter committenda ſunt; quia ex illis plura iſtius libri ſatis obſcura loca lucem accipiunt, vt infrà in repræſentatione textus per excurſum demonſtrabo.

Quot diebus agerentur nuptiæ apud Hebræos.

§. V.

RVrſus vt de numero Canticorum, quibus libellus iſte compactus eſt, luculentiùs conſtet, præmittendum eſt apud Hebræos nuptias non vno, ſed aliquot diebus agi ſolitas. Nam *Tobiæ* 8. duas hebdomadas in nuptiis Annæ celebrandis poſitas docet ſacer textus *Geneſis* 29. Iacob, & Liæ nuptiæ intra hebdomadam actæ ſunt. Ita enim Laban ad Iacob: *Imple hebdomadam dierum huius copulæ*, &c. *Iudicum* 14. vbi de nuptiis Sanſon, & Philiſtinæ puellæ ſermo eſt, totidem diebus nuptialia peracta dicuntur. nam ſic habet, *Proponam vobis problema, quod ſi ſolueritis intra ſeptem dies conuiuij*, &c. Cæterùm an eſſet hæc temporis menſura certa, quæ in nuptiis ex conſuetudine ponebatur, examinare oportet. Dico ergo Hebræos de more ſuo quinque dies in nuptiis agendis, celebrandíſque exterere ſolitos. Quinque verò dies ita enumerandos puto, vt tres dies medij ſint ſolidi, atque integri; primus verò à veſpere inchoëtur, in quo fiebat traductio ſponſæ: quintus autem primum manè contineat, in quo parentes ſponſæ licta iam apud ſponſum filia, ſeſe referebant in domos ſuas, & alij, quotquot nuptiis interfuerant, dimittebantur. Id certè apud gentes in vſu fuiſſe planè colligitur ex his, quæ tradit Briſſonius *in opuſculo de nuptijs.* Quamuis enim non pauci authores, qui nuptiarum agendarum dies numerant, tres tantummodo percenſere ſoleant: tamen ita cenſum inſtituunt, quia excludunt prorſus veſperam primi, & manè quinti diei.

Et ſanè Hebræos præfatum quinque dierum numerum in nuptiis ponere ſolitos conſtat primùm ex eorum rituali, ídque hodie in eorum Synagogis ſeriò obſeruari didici ex illius gentis doctiſſimo, ac peritiſſimo Magiſtro, qui hac ſuper re à me conſultus vlteriùs etiam docuit apud Iudæos illud etiam ex veteri ritu obſeruari, vt nuptiæ inchoëntur tertia Sabbati, id eſt, in die Marti ſacra, ſeu feria tertia ad veſperam (tunc enim fit traductio ſponſæ in domum mariti,) perueniántque vſque ad Sabbatum, atque eo die primo manè abſoluantur. Id verò, vt accepi, ſtatim intelligere cœpi locum illum ſatis difficilem *Iudicum* 14. de menſura dierum, quibus nuptiæ Sanſon, & Philiſtinæ puellæ celebratæ fuerunt. Nam Scriptura ſacra ſic habet: *Locutus eſt eis Sanſon: Proponam vobis problema, quod ſi ſolueritis intra ſeptem dies conuiuij*. ſic habet vulgatus codex: tamen ex originibus ad verbum ſic reſtituendum, *quod ſi ſolueritis intra ſeptimam dierum conuiuij*. Sanſon ergo problema ſuum, aut griphum Philiſtinis propoſuit, cúmque priores nuptiarum dies iam abiiſſent, Philiſtini ſententiam necdum aſſecuti venerunt ad vxorem Sanſon. Cape verba textus ſacri: *Nec potuerunt per tres dies propoſitionem ſoluere. Cúmque adeſſet dies ſeptimus, dixerunt ad vxorem Sanſon: Blandire viro tuo*, &c. An non textus ſpecie tenus incohærens videtur? Verba enim id ſonant. Poſt tres dies conuiuij, in quibus Sanſonis problema diſſoluere non potuerant, iamiam inſtabat dies ſeptimus. Quomodo enim poſt tres dies iamiam imminebat ſeptimus? Adde etiam aliquid incohærentius Cùm Philiſtini ad mulcendam, tentandámque Sanſonis vxorem veniſſent, hæc certè eorum blanditiis, miníſque inducta, Sanſonem pellicere cœpit, vt ſibi propoſitum griphum reſeraret. Textus verò ſic habet: *Septem igitur diebus conuiuij flebat ante eum, tandémque die ſeptimo cùm ei eſſet moleſta, expoſuit. Quæ ſtatim indicauit ciuibus ſuis: & illi dixerunt ei die ſeptimo ante Solis occubitum. Quid dulcius melle, & quid fortius leone*, &c. Habes iam nodum: ſi enim Philiſtini inſtante die ſeptimo conuiuij ad Sanſonem pertentandum vxorem eius concitarunt, qui fieri potuit, vt totis ſeptem diebus conuiuij apud ipſum vxor fleret. Nodum iſtum Herculeum optimè omnium diſſecuit Abulenſis, & ex illo Vatablus (neſcio an alij,) qui affirmant diem ſeptimum hìc nequaquam appellari ſeptimam nuptiarum lucem, ſed hebdomadæ, nempe Sabbatum, quod erat ſeptimus, atque vltimus ſeptimanæ dies apud Hebræos. Itaque ſenſus integri loci ſic conformandus eſt: *Proponam vobis problema, quod ſi ſolueritis intra ſeptem*

dies

dies conuiuij, &c. Hæc propoſitio ænigmatici problematis facta eſt primo nuptiarum die, ita docet communis interpretum conſenſus. Ergo cum dit, *intra dies ſeptem conuiuij*, perinde eſt ac ſi dicat, intra ſeptimanam illam, in qua conuiuium, vel nuptiæ agebantur: nimirum ex die, in quo griphus à Sanſone iactatus fuerat, ad vſque Sabbatum expletum. Quæ expoſitio quadrat in primitiua, quæ ita ad vnguem efferri poſſunt. *Quod ſi ſolueritis intra ſeptimam dierum conuiuij*, id eſt, ante expletam diem ſeptimam hebdomadæ, in qua hoc nuptiale conuiuium agitur. Subdit ſtatim. *Nec potuerunt per tres dies propoſitionem ſoluere, cumque adeſſet dies ſeptimus*. Septimus, inquam, hebdomadæ (ſcilicet Sabbatum) qui erat quartus conuiuij. Quod penitus callentes ſeptuaginta Interpretes, vt omnem æquiuocationem, & amphibologiam remouerent, ita extulerunt, vt eſt in Vaticanis. *Et non potuerunt indicare problema per tres dies. Et factum eſt in die quarto, & dixerunt vxori Sanſon*, &c. Itaque pro illis verbis, *cumque adeſſet dies ſeptimus*, Septuaginta reddiderunt, *& factum eſt in die quarto*. Hęc vt teneas, cogitare oportet Hebręos Sabbata ſua à veſpere ſtatim poſt meridiem inchoare ſolitos. Hinc eſt illud, *A veſpere in veſperum celebrabitis Sabbata veſtra*. Nihil certius. Quid inde? Certe vtraque lectio ſic concordiæ reddenda eſt. *Et factum eſt in die quarta*, ſcilicet conuiuij, ac nuptiarum matutino tempore *cum adeſſet non dies ſeptimus*, ſcilicet hebdomadæ, nempe Sabbatum, quod eo ipſo die ad veſperam incipiebat. Puta igitur hac die (quæ erat nuptiarum quarta, hebdomadæ verò ſexta, pridie ante Sabbatum) hac, inquam, die, primo manè Philiſthibs vxori perſuaſiſſe, vt à Sanſone problematis ſolutionem exquireret. Cùm verò dicitur, *ſeptem igitur diebus conuiuij flebat ante eum*, ne putes totos ſeptem dies ipſam illacrymaſſe, ſed per id tempus, quod reliquum erat hebdomadæ, nimirum à veſpere illius diei poſt meridiem, inde enim auſpicabatur dies ſeptima. Cui expoſitioni inſeruit etiam textus Hebraicus; quem ita verbum ex verbo exprimere licet. *Septima igitur dierum conuiuij flebat ante eum*, &c. Ergo cùm veſperam illam ſeptimæ diei flendo intriuiſſet, tandem impetrauit à ſuo coniuge, vt ænigma aliis obiectum intra illam ipſum diem ſibi aperiret. ſic enim habes. *Tandemque die ſeptimo, cum ei eſſet moleſta, expoſuit*, id eſt, eodem die ſeptimo ante Solis occubitum. Acceptam verò problematis interpretationem vxor ocyùs detulit Philiſtinis: illi verò intra eundem diem ante Solis occubitum Sanſoni griphum edifferuerunt. Septuaginta pro illis verbis, *& illi dixerunt in die ſeptimo ante Solis occubitum*, &c. ſic reſtituerunt, *& dixerunt ei viri ciuitatis in die ſeptima, antequam occumberet ſol*. ſed vim horum verborum poſtea dabo.

Hæc expoſitio ſuadet, ad illa *Geneſ.* 29. verba veredeam, vbi de nuptiis Iacob, atque Liæ ſermo eſt. Nam cùm Iacob Labani patrui ſui dolum comperiſſet; ſcilicet Liam ſuppoſitam ſibi pro Rachel, iterum poſtulauit Rachelem. Cui pater ſic occurrit. *Imple hebdomadam dierum huius copulæ, & hanc quoque dabo tibi pro opere, quo ſeruiturus es mihi*, &c. quæ verba non ita intelligo, quaſi Labanus voluerit ſeptem integros dies prioribus Liæ nuptiis impendi debere; ſed vti nuptiæ illæ inchoatæ procedente hebdomada, nimirum feria tertia ad veſperam, ad extremam hebdomadæ diem, id eſt, ad Sabbatum vſque expletum perducerentur; hanc vim habet illud, *Imple hebdomadam huius copulæ*, id eſt, permitte, vt abſoluatur hebdomada, in qua nuptiæ iſtæ auſpicatæ fuerunt. quod concinit omninò cum eo more, quem vſque hodie in ſuis Synagogis obſeruant Iudæi, vt ſuprà dictum eſt.

Vide etiam, an ex hoc modo numerandi nuptiarum dies lucem accipiat S. Ioan. Euangeliſta *cap.* 3. vbi ſic habes; *& die tertia nuptiæ factæ ſunt in Cana Galilææ*. Nam difficile valdè eſt diem aſſignare, ex qua hic trium dierum numerus deriuetur. Nam ſi ad ſuperiora redeamus, poſtquam Euangeliſta deſcripſit legationem Iudæorum ad Ioannem in vna die factam, ita ſubnectit. *Altera die vidit Ioannes Ieſum venientem ad ſe, & ait: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit*, &c. Et ſubinde poſtquam narrauit Baptiſmum Chriſti in Enon apud Iordanem, ſubinfert. *Altera die iterum ſtabat Ioannes, & ex diſcipulis eius duo, & reſpiciens Ieſum ambulantem*, &c. Et poſtquam deſcripſit vocationem duorum fratrum, Andreæ, ac Petri, ſtatim addit. *In craſtinum voluit exire in Galilæam*. Habes iam quatuor dies; primam ſcilicet, in qua legatio ad Ioannem ſuſcepta eſt: ſecundam, in qua Chriſtus baptizatus eſt: tertiam, in qua Petrus, & Andreas vocati ſunt: quartam, in qua Chriſtus ex Bethania ab Enon in Galilæam contendit, vbi facta eſt Philippi vocatio, & cum Nathanaele à Chriſto ſermo initus. Deinde verò ſubiicit Euangeliſta. *Et die tertia nuptiæ factæ ſunt in Cana Galilææ*. Certè ſi dies iſte cum ſu-

Salazar in Cantic.

perioti numero contexatur, non tertius, ſed quintus potiùs dici deberet. At dices, cenſum dierum ab eo deriuari, in quo legatio facta fuit: ita quidem, vt iſte dies excludatur, ita nimirum, vt enumeratio fiat ab eo die (vt dici ſolet) excluſiuè. Cæterùm præterquam id non ſatis probo (conſtat enim alias dierum enumerationes in Scriptura ſacra ita perfici, vt extremi dies, à quibus deducuntur, minimè excludantur. quale eſt illud, *& tertia die reſurget.* Necnon etiam illud, *Deſtruam templum hoc, & tribus diebus reædificabo illud.* Adde etiam illud, *Sicut Ionas fuit in ventre ceti tribus diebus, ac tribus noctibus;*) tamen licèt iſtum cæteris adimas diem, relinquuntur nihilominus quatuor dies: atque adeò non tertia, ſed quarta dici debuit.

Occurrit noſter Maldonatus, & nodum iſtum diſſoluere contendens aſſerit illud, *In craſtinum autem voluit exire in Galilæam.* nec non illud, *& die tertia nuptiæ factæ ſunt,* &c. de eadem omnino die accipi debere. Sed non aſſentior, primò, quia reliqui interpretes, etiam Rupertus, quem ipſe ſibi ſequendum proponit, tanquam diuerſos dies numerant. Secundò, quia vt Euangeliſta vocationem Chriſti ad nuptias in eandem diem incidiſſe ſignificaret, non diceret, *tertia die*, ſed *illa die.* quemadmodum nuper dixerat idem Ioannes de diſcipulis Baptiſtæ: *Venerunt, & viderunt, vbi maneret* (ſcilicet Chriſtus,) *& manſerunt apud eum die illo.* Denique vix credi poteſt Chriſtum illa ipſa die ab Enon circa Iordanem, vbi fuerat baptizatus à Ioanne, in Bethſaïdam primum contendiſſe, ibi enim facta eſt vocatio Philippi, & ſermo habitus cum Nathanaële, (non enim alibi Philippum, & Nathanaëlem, vtrumque Bethſaïdenſem inueniſſe credendus eſt, niſi in Bethſaïda.) Inde verò in Cana Galilææ contendiſſe, quæ vrbes erant inter ſe valde diſſitæ, illáſque mare Galilææ interiacens diſcludebat, ita vt ſpatium illud vix ac ne vix quidem à velociſſimo aliquo viatore vna die percurri poſſit.

Quapropter conſectariè ad ea, quæ hactenus diximus, puto in hoc Ioannis loco, per *diem tertiam* ſignificari ſequentem diem, quæ à legatione Iudæorum ad Ioannem omnino erat quinta: hebdomadæ autem tertia. Itaque cùm audis, *tertia die nuptiæ factæ ſunt,* per tertiam diem intelligere debes tertiam Sabbati, id eſt, tertiam hebdomadæ feriam, à qua incipere ſolebant nuptiæ: ſic enim omnia aptè, & ad amuſſim cadunt. Nam cùm legis apud Ioan. *In craſtinum voluit exire in Galilæam,* puta eo die Chriſtum ab Enon, vbi fuerat baptizatus, in Bethſaïdam contendiſſe, ac inibi Philippum vocaſſe, & cum Nathanaële ſermonem traxiſſe. Deinde verò cùm legis, *& die tertia nuptiæ factæ ſunt,* puta eundem Chriſtum ſequenti die, quæ erat quinta poſt legationem, & tertia hebdomadæ, matutino quidem tempore à Bethſaïda in Cana perrexiſſe: veſpere autem inibi ad nuptias cum diſcipulis ſuis inuitatum fuiſſe. Atque ea ratione intelliges Euangeliſtam, quaſi data opera illud adieciſſe; *& die tertia,* ad notandum diem, in qua nuptiæ auſpicari ſolebant. Ad hanc noſtram interpretationem proximè accedit Gaudentius Epiſcopus Brixienſis *ſermone* 19. ad Neophytos, de quo infrà dicemus.

Ex his conſtat nuptias apud Hebræos per dies quinque celebrari ſolitas. Numerabantur autem ſic. Primus dies erat tertius hebdomadæ (qui iuxta ſolemnem Hebræorum loquendi modum dicebatur *tertia Sabbati,*) nimirum dies Mercurij: in hoc autem die auſpicabantur nuptiæ ad veſperam. Tres dies ſequentes, ſcilicet quarta, quinta, & ſexta Sabbati, erant ſolidi, atque integri. Quintus dies erat ipſummet Sabbatum, in quo perficiebantur nuptiæ primo manè. Hinc autem lux affertur ſeptuaginta Interpretibus, qui in illo loco *Iudicum* 14. pro illis verbis, *& illi dixerunt die ſeptimo ante Solis occubitum,* ſic reſtituerunt, *In die ſeptimo ante Solis ortum.* eſt enim vtriuſque lectionis concordia facilis, ex dictis. Nam cùm per diem ſeptimam intelligi debeat Sabbatum, idque inciperet à veſpera ſuperioris diei poſt meridiem, vt ſuprà dictum eſt, vtraque lectio conſtans erit, ſi nimirum dicamus Philiſtinos ænigmatis ſolutionem detuliſſe ad Sanſonem in prima Sabbati veſpera poſt meridiem: ſic enim verum erit vtrumque, eos ſcilicet aperuiſſe propoſitum griphum Sabbato ante Solis occubitum, & ante Solis ortum. Nam cùm Sabbatum incipiat à veſpera ſuperioris diei, prior eſt in illo occubitus, quàm ortus Solis. Quapropter dicendum vulgatum interpretem horam aſſignaſſe, in qua declaratio ænigmatis delata eſt Sanſoni: at ſeptuaginta Interpretes finem, ſeu terminum, quem pacto ſuo ab initio defixerant, tranſlatione ſua expreſſiſſe. Nam cùm pactionis forma hæc eſſet, vt intra ſeptem conuiuij dies problema diſſoluentes ſolutionis præmium ferrent; Septuaginta prædictam

dictam ſolutionem ante ſeptimum nuptiarum diem, id eſt, ante Sabbatum exploratum, à Philiſtinis factam lectione ſua ſignificarunt. perficiebantur enim nuptiæ Sabbato matutino tempore, vt ex dicendis infrà amplius patebit.

Quid agerent Hebræi per quinque nuptiarum dies iam numeratos.

§. VI.

CVm ex dictis conſtet, Hebræos quinque dies in nuptiis celebrandis ponere ſolitos, ea ratione, qua à nobis enumerati ſunt, quidnam per id tempus agerent, veſtigare oportet. Primò illud compertum, atque exploratum eſt, per illos dies, quibus agebantur nuptiæ, ſingulis noctibus exhiberi conuiuium, ac cœnam nuptialem. Et quidem nuptialia ſympoſia apud Iudæos cœnas fuiſſe veſpertinas, vel potiùs nocturnas, nulli notum non eſt, & pluribus ſacræ Scripturæ locis liquet. Apocal. 19. *Beati qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati ſunt.* Matthæi 22. *Simile eſt regnum cœlorum homini Regi qui fecit nuptias filio ſuo*, &c. Pro quo Lucas ſic habet. *Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos.* Mitto alia prophana. Videndus Stuckius *de conuiuijs nuptialibus lib.1. cap.3.* Has verò cœnas ſingulis noctibus, quibus nuptiæ agebantur, exhiberi ſolitas, colligere licet ex præmiſſo loco *Iudic.14.* vbi dies nuptiarum appellantur dies conuiuij. Sic enim habes. *Quod ſi ſolueritis mihi intra dies ſeptem conuiuij.* Et rurſus, *Septem igitur diebus conuiuij flebat ante eum.* Quapropter cùm quinque dies nuptiarum ea ratione, qua à nobis recenſiti ſunt, clauderent quatuor veſperas, vel noctes, neceſſe erat, vt quatuor eſſent geniales cœnæ.

Prima dies nuptiarum.

Præter cœnas, quæ communes erant illis diebus, quædam erant vniuſcuiuſque diei propriæ, ac peculiares actiones.

Prima die matutino tempore virgo, aut puella, quæ ad nuptias regias aſſumenda erat, in gynæceo, aut parthenone, vbi diutius fuerat, ſeſe adornabat, expingebat excolebatque ad proxima connubia. Et ſimilem ad modum virgines pediſſequæ, quæ ipſam à tergo inſequi debebant, ſeſe curabant, expoliebantque, vt ſponſam ſtiparent: de qua re ſuprà §.2. & 3.

Rurſus eo etiam die veſperi ante traductionem tam ſponſus, quàm amici eius vota faciebant, de quibus etiam *in eo* §. 3. non pauca ſeruimus; ſponſa enim tunc primum in apertum prodibat, pallio quidem, vt virginibus de more erat, faciem velatam habens; & alterum tantùm oculum liberum gerens. Tunc ſponſus nuptias petebat: ac ne videretur virgo omnino ſponte nuptiis acquieſcere, idem ſponſus amicos ſuos ſummittebat, vt ipſam precibus, doniſque oblatis ad conſenſum flecterent, de his votis interpretanda ſunt verba Pſalm.44. *In muneribus vultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis.* ex quibus & ex aliis quæ dicemus *cap.1. v.10.* conſtat ſponſam ſponſi ſodalibus vota fundentibus faciem reuelare ſolitam, quam poſtmodum cùm ſponſo tradebatur dicto modo velabat. Vbi autem ſponſa votis, doniſque allecta conſenſum præbuerat, aderat ſtatim ſponſus, & profundo iam veſpere ſub noctem traductio, ſeu translatio ſponſæ fieri incipiebat: hæc omnia comperta ſunt ex dictis §.3. & 4.

Transferebatur autem ſponſa curru geniali pereleganti ſubuecta, vt infrà *cap. 1. verſ. 9.* fusè probabo; atque virgines aliæ à pediſſequis diuerſæ obuiam factæ lampades præferebant: de quo ritu ſuprà §. 2. nonnihil diximus, & infrà *cap. 1. verſ. 4.* plura ſubiiciemus.

Hæc verò prima translatio ſponſæ, cùm Rex, aut ex Proceribus aliquis connubia iungebat, non fiebat proximè in domum ſponſi, ſed in villam, aut fundum extra vrbem. Nam ſolemne admodum fuit antiquis nuptias ſuas in hortis ac nemoribus agere, atque inibi nuptialia conuiuia exhibere. Comprobat hoc conuiuium Aſſueri in nemore exhibitum pro nuptiis Vaſthi Reginæ in libro Eſther *cap. 1.* Huc etiam ſpectat illud 1. *Machabæorum 9.* vbi ſic habes. *Poſt hæc verba nunciatum eſt Ionathæ, & Simoni fratri eius, quia filij Iambri faciunt nuptias magnas, & ducunt ſponſam ex Madaba, filiam vnius ex magnis Principibus Chanaan, cum ambitione magna.* Addit autem Scriptura Simonem cum ſociis in ſaltu delituiſſe, atque inde ex inſidiis cunctam illam turbam

nuptias ſtipantem aggreſſos, magnam in Cananæos ſtragem edidiſſe. quæ verba non ita capienda, vt ſignificent ſponſam illam ex Madaba in aliam vrbem traductam, aut deferri: nam ſi aliam in vrbem deportatam diceret Scriptura ſacra, nomen illius vrbis exprimeret, ſicut eius etiam nomen adſcripſit, ex qua pompa egreſſa eſt. Sed omninò putandum prædictam tranſlationem, aut deportationem ſponſæ iuxta morem gentis factam quidem ex Madaba, & ex parentum domo in prædium, aut villam aliquam vrbi proximam, vt ibi nuptiæ agerentur. Quapropter cùm ad eum modum nuptialis illa pompa in ſyluas progrederetur, integrum fuit Simoni Cananæos ex inſidiis inuadere. Ex hoc etiam ritu lucem accipiunt illa verba Oſeæ cap. 2. *Ecce ego lactabo eam, & ducam eam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius*: qui locus de tranſlatione ſponſæ in hortos, & ſyluas, explicandus eſt nobis infrà *cap.* 10. huius Iſagoges. Vide ibi plura. Et ſanè mos iſte agendi nuptias in hortis, ac nemoribus apud Ethnicos etiam ſolemnis fuit. Iuuenalis *Satyra* 10. de nuptiis Meſſalinæ & Claudij Imperatoris, ita ſcribit.

Dudùm ſedet illa parato
Flammeolo, Tyriuſque palam Genialis in hortis
Sternitur, & ritu decies centena dabuntur
Antiquo.

Ariſtophanes etiam in Pace in extrema actione nuptias exhibet, atque inter alia ſic ſcribit.

Linguis quippe fauendum eſt, atque huc opus adducere Nympham,
Et ferre faces, & populum omnem gaudere deinde iubere.
Nunc omnia vaſa iterum portanda in agros, omniſque ſupellex, &c.

Accinit etiam Tullius alibi citandus.

Secunda dies nuptiarum.

Secunda die matutino tempore ſponſa detegebat faciem marito ſuo. Nam, vt conſtat ex dictis ſuprà §. 5. apud Hebræos more comparatum erat, vt filia traderetur ſponſo noctú pallio tecta; ita vt ad ſequentem vſque diem ſponſæ faciem intueri ſponſo non liceret. Id verò quidquid eſt moris, & conſuetudinis antiquæ, planè colligitur ex hiſtoria nuptiarum Iacob, & Liæ *Geneſ.* 29. vbi ſic habes: *Qui* (id eſt, Laban) *vocatis multis amicorum turbis ad conuiuium, fecit nuptias; & veſpere Liam filiam ſuam introduxit ad eum* (ſcilicet ad Iacob:) *ad quam cùm ex more Iacob fuiſſet ingreſſus, facto manè vidit Liam.* Hinc natæ expoſtulationes, & querelæ Iacob cum ſocero ſuo Labano. Sanè difficile videbatur, ſoceri dolum per totam nuptiarum noctem latere potuiſſe Iacob, ita vt inter nuptiales epulas, & inter alia, quæ ea nocte gerebantur, Liam ex facie non agnoſceret. Propterea igitur Iacob deludi potuit, quia more comparatum erat, vt ſponſæ maritis noctu traderentur velatæ, ita vt nec illos affari, nec faciem eiſdem aperire ſolerent vſque ad ſequentem diem: de qua re vberiùs dicam infrà *cap.* 2. *verſ.* 14.

Tertia dies nuptiarum.

Tertia die matutino etiam tempore deferebantur ſponſi in templum, vti Deo ſe ſiſterent; & gratias ex animo habentes conſueta libamina, aut ſacrificia offerrent. Quis enim neget hoc Hebræis ſolemne fuiſſe? An ipſi id obſequij vero Numini non perſoluerent nubentes, quod Ethnici falſis diis exhibebant? Minimè gentium. Imò potiùs putandum Gentiles morem iſtum pium, quemadmodum alios nuptiales ritus ab Hebræis hauſiſſe. De ſacrificiis nuptialibus Gentilium lege plura apud Alexandrum *lib.* 5. *Genialium cap.* 6. Briſſonium *in opuſculo de nuptiis*, Roſinum *de Antiquitatibus Romanorum*, & alios quamplures. Sacrificia autem ſua perſoluebant Gentiles poſtridie nuptiarum, vt colligere licet ex Macrobio *lib. Satur. cap.* 15. Cùm verò audis poſtridie nuptiarum ab Ethnicis connubialia ſacra fieri ſolita, cogita hæc non proxima die poſt traductionem ſponſæ, quæ veſperi fiebat, ſed poſt illam alia ſequenti peragi conſueuiſſe. Id enim ſibi volunt verba Macrobij. Ex quo colligitur Gentiles, Hebræoſque etiam in tempore ſacrificandi conueniſſe. Hebræos autem ſacrificare ſolitos in nuptiis ſuadent etiam verba *Tobiæ* 8. vbi Raguel videns duos coniuges, ſcilicet

licet Saram filiam, & iuniorem Tobiam incolumes in lecto pariter dormire, ſic addidit: *Fac eos Domine plenius benedicere te, & ſacrificium tibi laudis tuæ, & ſuæ ſanitatis offerre.* Et quidem precatur Raguel illis verbis vitam, & incolumitatem duobus ſponſis, vt liceret ipſis nuptialia libamina perſoluere, cùm ad patriam redirent, quem locum infrà *cap.4. verſ.7.* iterum libræ tradam. Accedit etiam coniectura ex *Pſalm.44.* vbi ſponſi in templum adductio deſcribitur. *Adducetur Regi, virgines poſt eam: adducetur in lætitia & exultatione, adducetur in templum Regis* (ſic lego cum Hieronymo.) Quorſum verò ad templum adducenda dicitur? certè ad ſacrificandum. Quomodo autem his verbis per repetitum illud verbum, *adducetur*, duplex ſponſæ illius (quæ Regi copulata dicitur) adductio notetur, altera in Regiam, altera in templum, inibi pluribus conficiam. Hæc autem traductio, ſeu proceſſus duorum in templum erat certè diurna, imò matutina, adde etiam glorioſa, & pompica. Ad quam, me iudice, alluſit Dauid in Pſalm. 18. cùm ait, *In Sole poſuit tabernaculum ſuum, & ipſe tanquam ſponſus procedens de thalamo ſuo.* quibus verbis Sol oriens, vel apperens primo manè cum ſponſo componitur è thalamo nuptiali in publicum procedenti. Neque verò comparatio fit cum ſponſo tunc cùm de nocte aſſumptam è domo paterna ſponſam in dumum transferebat ſuam (vt quidam commenti ſunt,) quaſi Sol radiis ſuis illuſtris, ac ſplendidus ſimilitudinem præbeat ſponſi facibus ac luminibus ſtipantibus vndique ſplendeſcentis, ac micantis; quia hic proceſſus ex thalamo nuptiali factus dicitur, *ſicut ſponſus procedens de thalamo ſuo.* Thalamum autem nuptialem nec ſponſus, nec ſponſa ante traductionem ingrediebantur. Quapropter collatio fit cum progreſſu illo, quo ſponſus matutino tempore cum ſponſa ſimul ferculo vecti maxima cum pompa, & venditatione gloriæ in vrbem, & templum ſeſe transferebant ad liba nuptialia perſoluenda: hic enim progreſſus è thalamo prodibat, & ad Solis ortum matutinum notandum accommodarior exiſtit.

Adde etiam aliam coniecturam ex *Pſalm.21.* cui titulus eſt in vulgatis, *Pro ſuſceptione matutina*; in primitiuis autem, *Pro ceruamatutina*; ſic enim extulit D. Hieronymus, vbi per ceruam ex noſtris P. Gaſpar Sanctius nouam nuptam capiendam eſſe ex eo ſuadet, quia apud Hebræos deſponſationis tempore vir ſponſam ſuam ceruam compellere ſolebat, vt liquet ex eorum Rituali, quod latinitati reddidit Genebrardus; tum etiam, quia id nominis vxori dedit Salomon Prouerb.5. *Cerua gratiſſima, & gratiſſimus hinnulus, vbera eius inebrient te in omni tempore,* &c. Si ergo præmiſſa expoſitio non diſplicet, atque adeò in eo titulo per *ceruam* nouam nuptam intelligere integrum eſt, cùm aliàs conſtet plures Pſalmorum titulos ex his rebus acceptos, quarum cauſa in templo canebantur, vt locupletiſſimi interpretes docent, veritati admodum ſimile eſt *Pſalm.21.* inſcriptionem illam propterea inditam, quia tunc occini conſueuerat in templo, cùm *cerua matutina*, hoc eſt, noua nupta matutino tempore templum adibat cum ſponſo ad ſacrificia nuptialia perſoluenda. Et quidem pleraque continet Pſalmus ille ſatis appoſita ad eam rem, ſcilicet ab illis verbis: *Narrabo nomen tuum fratribus meis, & in medio Eccleſiæ laudabo te,* &c. vt propterea ad vota ſua perſoluenda ingredientibus meritò decantari potuerit. Si autem non diſplicet, addo etiam Pſalmum 5. qui ita inſcribitur, *Pro ea, quæ hæreditatem conſequitur,* non ineptè ad eundem ſenſum allici poſſe. Nam quæ eſt iſta quæ hæreditatem conſequitur, niſi noua nupta ad familiam viri tranſiens, & bonorum illius compos effecta? Cui expoſitioni ſubſeruit magna antiquorum interpretum turba, quæ per eam, quæ hæreditatem aſſecuta eſt, docet accipiendam eſſe Eccleſiam, quam Chriſtus repudiata Synagoga ſibi copulauit, & bonorum ſuorum conſortem fecit. Quàm verò idoneus ſit ille Pſalmus, vt ſponſis ad eum modum templum ingredientibus ad vota, & ſacrificia ſoluenda decantaretur, legenti conſtabit: ſed de hac re infrà *cap.3. verſ.1.* & 7. pluribus agam.

Addendum eſt in hoc tertio die ita ſponſum, ſponſamque in templum vectari ſolitos, vt ſponſus apertus omnino, & detectus palam prodiret, vti omnibus conſpicuus eſſet: ſponſa verò flammeo nuptiali tecta, ac velata. Sed vide an id etiam ex ſacra Scriptura excipere liceat. Ego quidem in ea ſententia ſum, vt putem Pſalmum 44 quem ſuprà inter Epithalamia matutina numerandum dixi, ſic à Propheta compoſitum, quaſi in hac tertia nuptiarum die pangendus eſſet: continet enim (me iudice) integram deſcriptionem iſtius pompici progreſſus in templum. In quo illud ad præſens notandum, ſponſum quidem detectam, & apertam faciem præferentem depingi; ſponſam verò flammeo tectam, & velatam in eo Pſalmo produci. Eapropter appoſitè

admodum

admodum Propheta cùm eos ſibi ſub ea ſpecie propoſuiſſet, ſponſum quidem detectum, ſponſam verò velatam, ſponſi quidem faciem decoram expinxit. *Speciosus forma præ filijs hominum: diffuſa eſt gratia in labijs tuis*, &c. *Specie tua, & pulchritudine tua intende, proſperè procede, & regna* (obſerua hîc per excurſum vim vocis originalis: nam pro illis verbis, *intende, proſpere procede*, &c. D. Hieronymus tranſtulit, *& in decore tuo proſperè aſcende.* Subeſt autem in primitiuis verbum רכב *racab*, quod ſignificat propriè *currum, aut feretrum ſtratum inſcendere*; inde enim רכב *recheb*, id eſt, *currus*, aut *feretrum*. Ex quo colligitur illud *procede* accipiendum eſſe de hoc proceſſu pompſco in templum, quem feretro vecti faciebant ſponſi.) De ſponſæ verò facie nihil miſcet Propheta, ſed veſtem tantummodo deſcribit, quàm ſolam tunc videre licebat. *Aſtitit Regina à dextris tuis in veſtitu deaurato, circundata varietate.* & deinde ſubtexit; *Omnis gloria filiæ Regis ab intus in fimbrijs aureis circumamicta varietate.* Contemplabatur enim Propheta ſponſæ faciem flammeo contectam: atque adeò dicit præcipuam illius pulchritudinem non in veſtibus, ac reliquo ornatu ſpectandam eſſe, ſed in facie interna, cuius aſpectum liberum flammeum tunc eripiebat. Sed de huius loci ſententia dixi vberiùs ſuprà §.4.

Id verò apud Ethnicos etiam ſolenne fuiſſe, vt ſponſa flammeo velata ad templum veniret, colligere licet ex Seneca *in Octauia*, vbi ſic cecinit:

—— Vidit attonitus tuam
Formam Senatus, thura cùm ſuperis dares,
Sacraſque grato ſpargeres aras mero,
Velata ſummum flammeo tenui caput,
Et ipſe lateri iunctus atque hærens tuo.

Ad hæc in altero ex his quinque diebus, qui nuptiis impendebantur, puella, quæ ad regias nuptias præ cæteris aſſumebatur, ab ſponſo Rege regali corona redimiri ſolebat. Colligitur ex hoc libro Eſther *cap.* 2. vbi ſic habes: *Et adamauit eam Rex pluſquàm omnes mulieres, habuitque gratiam, & miſericordiam coram eo ſuper omnes mulieres, & poſuit diadema regni in capite eius, fecitque eam regnare in loco Vaſthi, ac fecit conuiuium præparare pro coniunctione; ac nuptijs Eſther.* Itaque inter nuptiarum ſolemnia numeratur etiam coronatio Reginæ. Huc etiam fortaſſe ſpectauit Propheta Ezechiel *cap.* 15. vbi agens de Hebræorum republica ſub ſponſæ ſymbolo, ac nomine, ita ait: *Et dedi inaurem ſuper os tuum, & circulos auribus tuis, & coronam decoris in capite tuo.* & infrà: *Et decora facta es vehementer nimis, & profeciſti in regnum.* Ergo cùm in his nuptiarum diebus locus fieri debeat huic coronationi ſponſæ, quæ Regi nubit, ego quidem in ea ſententia ſum, vt putem hac ipſa die tertia poſt libamina, & hoſtias Deo perſolutas, ſponſam à ſuomet ſponſo corona, aut diademate donari ſolitam. Rationes autem quibus inducor ad id exiſtimandum, adſcribam fuſiùs infrà *cap.* 4. *verſ.* 8. nunc verò ex pluribus vnam hîc perſtringam. Quia, vt tradit Carolus Paſchaſius *de coronis lib.* 10. *cap.* 8. Regum coronæ inter res ſacras cenſebantur: atque adeò Reges à Sacerdotibus; Reginæ verò à ſuiſmet maritis, tamen præſente aliquo Dei Antiſtite ac Myſte, coronas accipere ſolebant. Quapropter putandum eſt eo ipſo die, quo alia ſacra, & religioſa peragebantur, id etiam præſtitum, quod inter ſacra recenſebatur. His autem perſolutis, ac perfectis, veſperi tota illa nuptialis pompa ex vrbe in villam, & hortos redibat, atque inibi nuptialis cœna repetebatur.

Quarta nuptiarum dies.

Quarta die ſponſi ex villa, & ſyluanis ædibus rurſus vrbem repetere ſolebant matutino tempore, atque ea die ſponſa, quæ hactenus ſoli ſponſo aperuerat faciem, detracto flammeo vrbem ingrediebatur, & ſe ſe cunctis viſendam offerebat. quem ad ritum alluſit (me iudice) Eſdras *lib.* 4. *cap.* 7. vbi ſic ait: *Ecce tempus veniet, & erit quando venient ſigna, quæ prædixi tibi, & apparebit ſponſa, & apparescens oſtendetur, quæ nunc ſubducitur terra.* Loquitur autem de Eccleſia, ducta ſimilitudine ab ſponſa, quæ altero nuptiarum die flammeo depoſito faciem reuelabat, atque omnibus intuendam ſe offerebat. cuius loci longiorem expoſitionem dabimus infrà *cap.* 5. *verſ.* 4. Denique eo die ad veſperum ſponſi ex vrbe iterum repetebant agros, & ſub noctem, quartum conuiuium nuptiale exhibebatur.

Quinta

Quinta nuptiarum dies.

In quinto denique die matutino tempore omnes, qui ad nuptias vocati venerant, dimittebantur. Adde etiam quòd tota nuptialis pompa ex ſyluis, atque hortis ad vrbem in ipſas ſponſi ædes, & palatia recurrebat: tunc verò mater ſponſæ ſeſe referebat in domum ſuam, lictámque in domo coniugis filiam deſerebat. Et ſanè matrem ſponſi nuptialibus intereſſe ſolitam non ambigo, quia illius partes erant ſponſam in cubiculum, & thalamum inducere; fortaſſe etiam & thalamum parare, & ornare, quod non obſcurè colligitur ex illo *Tobiæ* 7. vbi de nuptiis iunioris Tobiæ, ac Saræ ita legimus. *Vocauitque Raguel ad ſe Annam vxorem ſuam, & precepit ei, vt prepararet alterum cubiculum, & introduxit illuc Saram filiam ſuam, & lachrymata eſt*, &c.

Hæc igitur omnia, quæ hactenus præfatus ſum, ſiue de duobus Epithalamiorum generibus, ſcilicet matutino ad excitandos, & veſpertino ad inducendos in ſoporem ſponſos; ſiue de quinque nuptiarum diebus, & de his, quæ in illis tranſigebantur, quamuis ex aliis Scripturæ locis lucem non paruam accipiant (vt conſtat ex dictis,) tamen ex hoc Canticorum libro cum primis illuſtria, ac præclara redduntur: ita enim ad amuſſim quadrant, vt de illis ambigere non liceat.

Canticum hoc octo Epithalamijs conſtare, quatuor veſpertinis, & totidem matutinis, probatur.

§. VII.

CArmen iſtud ea propter Cantica canticorum appellatum diximus ſuprà *cap.* 1. quia non eſt vnum ſimplex, continuum ac perpetuum canticum, ſed plura cantica, in vnum librum, ſeu volumen conflata, & contexta. Iam nunc aſſero illud ex octo diuerſis canticis, ſeu Epithalamiis coaleſcere, quorum quatuor veſpertina ſunt, ad inducendam in ſoporem ſponſam; quatuor item matutina, ad eandem excitandam. In veſpertinis Epithalamiis obſeruandi tibi ſunt fines, ac videbis quatuor veſpertina ſemper eodem modo deſinere; nam vbi de cœna nuptiali dictum eſt, ſtatim ſponſa ſomno victa dicitur; atque adeò tria poſt aliqualem commemorationem nuptialis cœnæ clauduntur illis verbis: *Adiuro vos filiæ Hieruſalem per capreas ceruoſque camporum, ne ſuſcitetis, neque euigilare faciatis dilectam, donec ipſa velit*; vnum verò illis verbis: *Ego dormio, & cor meum vigilat*. Et ſanè adiuratio iſta puellarum, hanc quam præmiſimus matutinorum ac veſpertinorum Epithalamiorum ſectionem & partitionem perſpicuè cohibet. Ita enim ait ſponſus: *Ne ſuſcitetis, neque euigilare faciatis dilectam, donec ipſa velit.* quibus verbis puellis cantatricibus, quæ hymenæum concinebant, ſilentium imperat ſponſus, præſcribitque vt cantum differant in horas matutinas; hanc enim vim habet illud, *donec ipſa velit*. quod non aufert, ſed differt cantilenam.

In quatuor verò matutinis Epithalamiis obſeruanda tibi ſunt initia, ac facilè intelliges ad excitandam primo manè ſponſam fuiſſe comparata; nam duo quidem auſpicantur ab illis verbis, *Vox dilecti mei*. Alterum *cap.* 2. *à verſ.* 8. ſic habet: *Vox dilecti mei, ecce ipſe venit ſaliens in montibus, tranſiliens colles*, &c. Sed quorſum venit? *En dilectus meus loquitur mihi, ſurge, propera amica mea*, &c. Alterum *cap.* 5. quod ſic infit: *Vox dilecti mei pulſantis: aperi mihi ſoror mea*, &c. quæ duo planè continent excitationem matutinam, tamen vt de initiis horum duorum Epithalamiorum meliùs edocearis, id cogita, Salomonem, vel potiùs Spiritum Dei ſanctum, qui hæc illi inſtillauit, in toto hoc libro hoc maximè cauiſſe, ne duos ſponſos vno in lecto, aut thalamo componeret, ne quid turpe veniret in mentem. Ea propter quoties ſomnus ſponſæ ſubrepit, ipſe quidem vigil perſtat, & adoleſcentulas hymenæum pangentes admonet, vt cantum intermittant, atque illud non prius repetant, quàm ſponſa, ad auroram, ſponte euigilet. Deinde ipſe quaſi clanculum abire, ſponſa in thalamo ſola manente, & rurſus manè quaſi aliunde venire fingitur; ea propter ſponſa *cap.* 3. quæſitum à ſe ſponſum in lecto dicit, non inuentum. *In lectulo meo per noctes quæſiui quem diligit anima mea, quæſiui illum, & non inueni*. Ergo propterea ſemel & iterum ſponſi aliunde venientis voce ſponſa ſuſcitata dicitur, ſemel quidem *cap.* 2. illis verbis: *Vox dilecti mei, ecce iſte venit ſaliens in montibus*, &c. & iterum *cap.* 5. illis: *Vox dilecti*

dilecti mei pulſantis: aperi mihi, &c. Denique alia duo Epithalamia matutina ad ſponſam excitandam, decantata, habent quoque ſimile initium, quippe quæ ab admiratione Hieroſolymitanarum auſpicium capiunt *cap*.4. & cap.8. *Quæ eſt iſta quæ aſcendit*,&c. nam cùm duobus illis diebus, quibus duo hæc Epithalamia accommodantur, ſcilicet nuptiarum tertio & quinto matutino tempore fieret ingreſſus ſponſæ pompicus, & ſyluana domo in vrbem, (vt ſuprà adnotauimus,) ſatis aptè à multitudinis clamore & admiratione ſumitur vtriuſque excitatorij Epithalamij auſpicium.

Neque verò putandum eſt, hæc octo Epithalamia, partim veſpertina, & partim matutina, ita permiſceri, vt neceſſum ſit quædam anticipare, & quædam poſtponere; ſed aptiſſimè in ipſo textu iacere, eo ordine, quo per illos quinque nuptiarum dies cantata ſunt; ita nimirum, vt primum Epithalamium ſit veſpertinum, (nam nuptias à veſpera primi diei inchoari iam inde ſuprà oſtendimus.) Secundum matutinum, tertium veſpertinum, & reliqua eodem ordine,itaut ſemper veſpertinæ matutinis cantionibus ſuccedant, & matutinæ veſpertinas excipiant.

CAPVT IV.

Breuis acoluthia, ſeu repræſentatio textus, in octo Epithalamia diſtributi.

PRÆDICTA Epithalamia ita ſuis quæque nuptiarum diebus accommodantur, vt ſemper materia, aut theſis hymenæi deſumatur ab illis rebus, quæ eo die ac tempore agebantur. Quapropter vt partitionis huius formam, ex qua libri huius plenus ac perfectus ſenſus pendet, planè, ac perfecte teneas, placet hîc textum, non quidem in capita, ſed in Epithalamia diſtributum, diſſectumque præſcribere.

Epithalamium primum veſpertinum ſub noctem primæ diei.

Hoc Epithalamium eſt veſpertinum,continet deſideria ſponſæ, quibus è gynæceo & parthenone, in quo diutiùs fuerat, pulchritudinem, tum vnguentis, tum etiam lautioribus cibis curans, & ad futuras nuptias ſeſe adornans educi, & in palatium ſponſi traduci poſtulat. Includit etiam petitionem nuptiarum ab ſponſo, & vota etiam, ſeu preces ab amicis ſponſi; non ſine donis facta ad conſenſum ſponſæ impetrandum, cohibet etiam aſſenſum ipſius ſponſæ, & traductionem illius. Addit etiam deſcriptionem cœnaculi, & modum diſcumbendi in triclinio; deſinitque in cœnam nuptialem, cui ſomnus ſponſæ ſuccedit. Adiurantúrque tandem ab ſponſo puellæ cantatrices, vt ad matutinum Epithalamium occinendum redeant primo manè.

CAPVT I.

Deſideria ſponſæ, quibus traductionem ſuam ex gynæceo in ædes ſponſi expedit ac deprecatur, ſuprà cap.3.§.3.	1	*Oſculetur me oſculo oris ſui, quia meliora ſunt vbera tua vino.*
	2	*Fragrantia vnguentis optimis. Oleum effuſum nomen tuum, ideò adoleſcentulæ dilexerunt te.*
Puellarum,ſeu virginum pediſſequarum munus ſponſam à tergo inſequi ac ſtipare,& Epithalamia canere, §.2.	3	*Trahe me: poſt te curremus in odorem vnguentorum tuorum. Introduxit me Rex in cellaria ſua: exultabimus & lætabimur in te, memores vberum tuorum ſuper vinū: recti diligunt te.*
Curatio formæ, & emendatio ipſius deterſa nigredine, quæ fieri ſolebat in gynæceo, §.3.	4	*Nigra ſum, ſed formoſa, filiæ Hieruſalem, ſicut tabernacula Cedar, ſicut pelles Salomonis.*
	5	*Nolite me conſiderare quòd fuſca ſim, quia decolorauit me Sol, filij matris meæ*

mea pugnauerunt contra me, poſuerunt me cuſtodem in vineis: vineam meam non cuſtodiui.

6 *Indica mihi quem diligit anima mea, vbi paſcas, vbi cubes in meridie, ne vagari incipiam poſt greges ſodalium tuorum.*

7 *Si ignoras te, ô pulcherrima inter mulieres, egredere, & abi poſt veſtigia gregum, & paſce hædos tuos iuxta tabernacula paſtorum.*

Deſcriptio bucolica temporis veſpertini, quo ſponſæ traductionem fieri opus erat.

8 *Equitatui meo in curribus Pharaonis aſsimilaui te amica mea: (præteritum pro futuro,* aſſimilabo.)

Sponſus petit nuptias, & tranſlationem ſponſæ offert. §.2.

9 *Pulchræ ſunt genæ tuæ ſicut turturis: collum tuum ſicut monilia.*

10 *Murenulas aureas faciemus tibi, vermiculatas argento.*

Amici, ac ſodales ſponſi vota faciunt, oblatiſque donis ſponſæ conſenſum deprecantur. ibid.

11 *Dum eſſet Rex in accubitu ſuo, nardus mea dedit odorem ſuum.*

12 *Faſciculus myrrhæ dilectus meus mihi, inter vbera mea commorabitur.*

13 *Botrus cypri dilectus meus mihi, in vineis Engaddi.*

Quia tranſlatio prima ſponſæ fieri ſolebat ex gynæceo in hortos & ſyluas, hinc factum eſt, ſimilitudineſque ſubinde ab ſponſa & ſponſo miſcentur.

14 *Ecce tu pulchra es amica mea, ecce tu pulchra es, oculi tui columbarum.*

15 *Ecce tu pulcher es dilecte mi, & decorus, lectulus noſter floridus.*

Placet ſponſa ſponſo, & ſponſus item ſponſæ, atque eo modo perficitur vtriuſque conſenſus. §.5.

Ideo verò ſponſus oculos tantùm ſponſæ laudat, quia per id tempus Sulamitis velo illo amicta, quo virgines vti ſolebant, alterum tantùm oculum liberum & apertum gerebat; reliquam verò faciem celabat, atque adeò ſponſus ex vno alterum coniiciens, vtrumque commendat. §.4.

16 *Tigna domorum noſtrarum cedrina, laquearia noſtra Cypreſsina.*

Deſcriptio cœnaculi, aut triclinij, in quo nuptiales cœnæ exhibentur. §.6.

Capvt II.

1 *Ego flos campi, & lilium conuallium.*

2 *Sicut lilium inter ſpinas, ſic amica mea inter filias.*

3 *Sicut malus inter ligna ſyluarum, ſic dilectus meus inter filios, ſub vmbra illius, quem deſideraueram, ſedi & fructus eius dulcis gutturi meo.*

4 *Introduxit me in cellam vinariam, ordinauit in me charitatem.*

Deſcribitur cœna prima nuptialis. ibid.

5 *Fulcite me floribus: ſtipate me malis, quia amore langueo.*

6 *Læua eius ſub capite meo, & dextra illius amplexabitur me.*

Diſcumbendi forma. ibid.

7 *Adiuro vos filiæ Hieruſalem per capreas, ceruóſque camporum, ne ſuſcitetis, neque euigilare faciatis dilectam quoadvſque ipſa velit.*

Poſt cœnam ſequitur ſponſæ ſomnus, & cantus defertur in matutinas horas. ibid.

Epithalamium ſecundum matutinum ad auroram ſecundæ diei.

Incipit hîc nouum drama, nouúmque Epithalamium matutinum, ad ſponſam excitandam, iuxta ea quæ ſuprà notauimus. Et quidem ipſa verba per ſe ſatis oſtendunt, ad ſponſam à ſopore excitandam compoſita, & matutinam cantilenam eſſe, qua Sulamites ſurgere iubetur è thalamo, & ad vineas ocyùs contendere. Sed cur (inquies) primus egreſſus ſponſæ ad vineas? quia nimirum nuptiæ & nuptiales cœnæ, aliaque magnifica conuiuia in hortis ac vineis exhiberi conſueuerunt. Tullius de Antonio ſic ſcribit *in 2. Philip.* Hodie non deſcendit Antonius. Cur? Dat natalia in hortis. Sed præſtat locus *Esther* 1. vbi nuptiæ Vaſthi, & conuiuium nuptiale in horto peragitur. ſic enim habes: *Et iuſsit conuiuium præparari ſeptem diebus in veſtibulo horti & nemoris, quod regio cultu & manu conſtituerat.* id eſt, per ſeptem nuptiarum dies. Vide plura ſuprà *cap.* 3. §. 6.

Illud etiam obſeruandum, hanc cantilenam, ſicut reliquas omnes excitatorias huius Cantici, ad ſolam ſponſam intendi, propterea quòd ſponſus ſemper, Sulamite dormiente, longiùs abire dicitur, ne ſi in eodem thalamo decumbere, & vnà ſimúlque dormire ſuſpicari liceret, turpe aliquid, & obſcœnum veniret in mentem; ideo etiam paſtor fingitur ſponſus, vt fugæ nocturnæ cauſa ſubeſſet; cura videlicet pecorum, quibus ad pabulum educendis, totam ferè noctem impendere ſolent paſtores. Ea propter poſtquàm puellis, ne ſponſæ obſtrepetent, mandatum eſt, ſtatim ſe proripit ſponſus, & aliò declinat, & tota illa ſcena peracta eſt. Exinde noua alia ſcena, nouúmque Epithalamium ſumit initium, in quo reditus ſponſi ex ſyluis ad reuiſendam ſponſam, aliaque mox dicenda pro exercitatione illius occinuntur à puellis.

Itaque hoc Epithalamium continet matutinam excitationem ſponſæ à voce ſponſi aliunde redeuntis, & prouocationem ad vineam, ſeu hortum reuiſendum, ad quem ſuperiori nocte tranſlata fuerat, vt aliàs non ſemel monuimus. Rurſus, quia iuxta ea, quæ diximus ſuprà *cap.* 1. *verſ.* 15. ſponſa ſuperiori nocte nondum faciem aperuerat ſponſo retecto craſſiori velo, quo hactenus vſa fuerat; neque vocem ſuam eiuſdem auribus inſinuauerat, ipſum alloquens in prima perſona, quippe quæ in præmiſſo Epithalamio, nondum ſponſum affata eſt in propria perſona; ſed de ſponſo ad virgines pediſſequas ſemper loquuta fuit, vt ex ipſo textu patet, & infrà *cap.* 1 *verſ.* 14. vberiùs dicemus. Iam nunc ſponſus cupidus, vultum & faciem videndi ſuæ Sulamitis feneſtras domus obire dicitur, id contendens, ſi fortè per rimas & obiectos cancellos ipſam inopinantem non viſus videat. Deinde poſtulat, vt detecto velo, faciem ipſi aperiat, detecto, inquam, velo craſſiori, & accepto flammeo ſubtili & pellucenti, quod ſponſus nouæ nuptæ dare ſolebat. Ad hæc cupidus, eamdem ſponſam audiendi, petit etiam, vt eius auribus inſonet ſuis, nam iſta duo, nempe prima faciei detectio ſubobſcura, quatenus per noui flammi ſubtilitatem licebat, & vocis inſinuatio, ſermóque ſponſæ, ad ſponſum directus inter ritus ſecundæ diei nuptialis numerari ſuprà in Iſagoge *cap.* 3. §. 6. adnotauimus. Denique hoc ſecundum Epithalamium abſoluit diſceſſus matutinus ſponſi ab ſponſa, & admonitio de reditu maturo.

Excitatio matutina ſponſæ ab ſponſi aliunde deuenientis voce.	8 *Vox dilecti mei: ecce iste venit ſaliens in montibus, tranſiliens colles.*
Curioſa ſponſi exploratio, vt ſponſæ faciem, necdum viſam aſpiciat.	9 *Similis eſt dilectus meus capreæ, hinnulóque ceruorum. en ipſe ſtat poſt parietem noſtrum, reſpiciens per feneſtras, proſpiciens per cancellos.*
	10 *En dilectus meus loquitur mihi: Surge, propera amica mea, columba mea, formoſa mea, & veni.*
Hæc dies quæ inter nuptiales ſecunda eſt, tota in horto & vinea de more tranſigitur.	11 *Iam enim hiems tranſiit, imbra abijt, & receſſit.*
Inuitatur autem ſpôſa ad primum egreſſum è domo hortenſi, prapoſita temporis & agri iucunditate: ad egreſſum	12 *Flores apparuerunt in terra noſtra, tempus putationis aduenit: vox turturis audita eſt in terra noſtra.*

13 *Ficus*

13 *Ficus protulit groſſos ſuos: vineæ florentes dederunt odorem ſuum. Surge amica mea, ſpecioſa mea, & veni:*

14 *Columba mea in foraminibus petræ, in cauerna maceriæ, oſtende mihi faciem tuam, ſonet vox tua in auribus meis; vox enim tua dulcis, & facies tua decora.*

15 *Capite nobis vulpes paruulas, quæ demoliuntur vineas. nam vinea noſtra floruit.*

16 *Dilectus meus mihi, & ego illi, qui paſcitur inter lilia.*

17 *Donec aſpiret dies, & inclinentur vmbræ. Reuertere: ſimilis eſto dilecte mi capreæ, hinnulóque ceruorum ſuper montes Bether.*

(inquam,) è domo aliàs virginibus innupris interdicto.

Sponſa ſponſi ſui precibus acquieſcens depoſito velo virginum proprio, & accepto flammeo nuptiali faciem aperit ſponſo ſuo, & primos ſermones illi impertitur, ſuprà cap. 3. §. 4.

Diſcedit ſponſus, atque diſceſſus cauſa fingitur cura & paſtus gregum. §. 6.

Admonetur de reditu maturo ſub veſperum faciendo.

Epithalamium tertium veſpertinum ſub noct. m ſecundæ diei.

Nouum drama, nouúmque Epithalamium incipit ab hoc carmine, quod certè veſpertinum eſſe conſtat, quia in ſomnos deſinit. Abſoluitur enim illis verbis: *Adiuro vos filiæ Hieruſalem, ne ſuſcitetis, neque euigilare faciatis*, &c. quæ ipſiſſima ſunt, quibus clauſum fuit prius Epithalamium, quod primo die ad veſperum dictum conſtat. Et quidem hæc cantatio nuptialis veſpertina, continet elegantem ſponſæ probationem, qua ſponſus reditum ad ſponſam retardans eius fidem experiri voluit. Hoc verò experimento excitatus amor ſponſi, & quod externa nocte acciderat memoriâ repetens, eum ſponſum in thalamo veſtigans, eum abeſſe intellexit, zelotypia tangi cœpit, ac proinde robore, pluſquam fœmineo obarmata, ſuſpicans illum alienis amoribus indulgentem è ſyluis ad vrbem, fortaſſe veniſſe è domo ſyluana, in qua erat, ad eandem vrbem procedit, & veſtigatum, inuentúmque ſponſum *in domum matris*, id eſt, in cœnaculum, vbi cœna ſecunda nuptialis inſtructa erat, & in cubiculum, hoc eſt, in aulam, vbi thalamus genialis adornatus erat, ipſum adducit. Deinde verò cùm ſomnus illi poſt cœnam, vt ſuprà, irrepſiſſet, adiutatis puellis pediſſequis, ne illius ſomnum interturbarent, de more ſuo, quaſi ad cuſtodiam gregum, nocturnam nuper dictam, iterum diſcedit ſponſus, &c.

Capvt III.

1 *In lectulo meo per noctes quæſiui quem diligit anima mea: quæſiui illum, & non inueni.*

2 *Surgam, & circuibo ciuitatem: per vicos & plateas quæram quem diligit anima mea. quæſiui illum, & non inueni.*

3 *Inuenerunt me vigiles, qui cuſtodiunt ciuitatem: Num quem diligit anima mea vidiſtis?*

4 *Paululum cùm pertranſiſſem eos, inueni quem diligit anima mea, tenui eum, nec dimittam, donec introducam illum in domum matris meæ, & in cubiculum genitricis meæ.*

5 *Adiuro vos filiæ Hieruſalem, per ca-*

Sponſa ad veſperum expectans, ac ſponſi ſui moras ægre ferens, externæ noctis initias ſecum agitat.

Zelotypia ſuadente ad veſtigandum ſponſum accurrit, vrbémque ingreſſa loca obſeruat, vbi amatores conuenite ſolebant.

Cœna nuptialis ſecunda. Nam domum cœnaculum, ſiue triclinium appellat, concinunt enim verba iſta cum illis, quæ habentur infrà cap. 8. *Introducam te in domum matris meæ, vbi dabo tibi poculum ex vino condito*, &c. §. 6.

Somnus ſponſæ & cantus differtur in

horas matutinas , vt habes ſuprà in primo Epithalamio.

capreas, ceruóſque camporum, ne ſuſcitetis, neque euigilare faciatis dilectam, donec ipſa velit.

Epithalamium quartum matutinum ad auroram tertiæ diei.

Hoc Epithalamium continet illa, quæ huius diei propria ſunt, ſcilicet excitationem matutinam ſponſæ, deſumptam ab admiratione & acclamatione fœminarum, quæ viderant eam ex deſerto, id eſt, ex ſylua & horto, vbi nuptiæ agebantur, in vrbem irrumpentem, & in templum cum pompa & ambitione magna libandi cauſa pergentem. Itaque huius Epithalamij materies propria eſt proceſſus ſponſi, ac ſponſæ pompicus in templum, ferculi geſtatorij elegantia & diuitiæ, publica libatio in templo, coronatio ſponſæ, & nuncupatio illius in regnum, & quia in hoc proceſſu ſponſus detectus, ſponſa verò nuptiali illo flammeo ſubtili atque tenui, quod pridie acceperat, velata tectaque procedebat, puellæ Hieroſolymitanæ, quæ ad ſpectaculum prodierant, ferculi elegantiam deſcribunt, & ſponſi etiam decorem exaggerant. *Egredimini, & videte filiæ Sion Regem Salomonem*, &c. de ſponſa autem vix aliquid miſcent; iſtud certè ad ſponſam pertinet, *Quæ eſt iſta, quæ aſcendit*, &c. quæ verba ignorationem ſignificant. Nam cùm ipſam intueri non liceret, illud apud ſe agitabant. *Quæ eſt iſta?* id eſt, *quænam ſera eſta.* Illud etiam ſponſæ tribuendum: media charitate conſtrauit, vbi charitatis nomine ſponſam notari, eámque ibi aurea veſte micantem ac ſplendentem deſcribi oſtendam ſuo loco. Concinunt enim hæc cum illis: *Aſtitit Regina à dextris tuis in veſtitu deaurato*, &c. Ita enim putandum Solymitanas adoleſcentulas, quandiu illis ſponſæ faciem videre non licebat, veſtem tantùm obſeruaſſe, ſed tamen ne in hoc ipſo progreſſu, quando multitudo & turba ſponſi laudes prædicabat, & de ſponſa, cuius vultum & ſpeciem necdum oculis obierat, nihil dicebat. Certè ſponſus ipſe, cui iam pridie ſponſa faciem detexerat, & qui tunc etiam cominus eandem ſub flammeo latentem per ſubtilis flammei retia adſpectare poterat, eius pulchritudinem deſcribit, ab illis verbis: *Quàm pulchra es amica mea, oculi tui columbarum abſque eo quod intrinſecus latet.* In primitiuis eſt, *intra velum tuum.* quaſi dicat: Propterea multitudo laudes tuas non commemorat, quia vultus, & facies latet ſub velo. Ego verò, cui faciem iam aſpicere licuit, & qui nunc etiam è proximo hærens eam quantum veli ſubtilitas patitur, intueor, ea omnia expingam, quæ ſub flammeo deliteſcunt. Et quidem ita factum: nam ea tantùm, quæ flammeum tegebat, & turbæ eripiebat oculis, deſcripſit ſponſus; eius enim deſcriptio ad papillas vſque peruenit, ad quas nimirum velum nuptiale demiſſum pendebat, vt diximus ſuprà *cap.* 3. § 4. horum repræſentationem tibi offert textus ipſe.

Excitatio matutina ſponſæ, quam in tertia nuptiarum die vrbem ingredientem turba clamoribus proſequitur. §.6.

6 *Quæ eſt iſta, quæ aſcendit per deſertum, ſicut virgula fumi ex aromatibus myrrhæ & thuris, & vniuerſi pulueris pigmentarij?*

Deſcribitur pulchritudo ferculi genialis, quo Sulamitis à robuſtiſſimis caloribus geſtata pompicè ferebatur in templum. ibid.

7 *En lectulum Salomonis ſexaginta fortes ambiunt ex fortiſſimis Iſrael.*

8 *Omnes tenentes gladios, & ad bella doctiſſimi, vniuſcuiuſque enſis ſuper femur ſuũ propter timores nocturnos.*

9 *Ferculum fecit ſibi rex Salomon de lignis Libani.*

10 *Columnas eius fecit argenteas, reclinatorium aureum, aſcenſum purpureum, media charitate conſtrauit propter filias Hieruſalem.*

Sponſus & ſponſa in eodem ferculo compoſiti ad vendicationẽ nuptialis glorię vrbem ingrediuntur, iuxta morem patrium, fœminæ autem Sionitides, ſolius ſponſi gloria prædicant.

11 *Egredimini & videte filiæ Sion regem Salomonem in diademate, quo coronauit illum mater ſua, in die deſponſationis illius, & in die lætitiæ cordis eius.*

Capvt IV.

1 *Quàm pulchra es amica mea, quàm pulchra es? Oculs tus columbarum, abſque eo quod intrinſecus latet. Capilli tui ſicut greges caprarum, quæ aſcenderunt de monte Galaad.*

2 *Dentes tui ſicut greges tonſarum, quæ aſcenderunt de lauacro, omnes gemellis fœtibus, & ſterilis non eſt inter eas.*

3 *Sicut vitta coccinea labia tua, & eloquium tuum dulce. Sicut fragmen mali punici, ita genæ tuæ, abſque eo quod intrinſecus latet.*

4 *Sicut turris Dauid collum tuum, quæ ædificata eſt cum propugnaculis: mille clypei pendent ex ea, omnis armatura fortium.*

Formam ſponſæ ſub flammeo nuptiali valde tenui, latentem delineat ſponſus, qui illam per ipſius ſubtiliſſimi veli teria ſeſe prodentem cominus aſpiciebat: à fœminis autem eminùs illam ſpectantibus diſcerni non poterat; ideo nihil de illius laudibus ſerunt.

5 *Duo vbera tua ſicut duo hinnuli capreæ gemelli, qui paſcuntur in lilijs.*

Deſcriptio peruenit ad papillas. nam flammeus ad illas vſque pendebat, neque inferiùs deſcendebat.

6 *Donec aſpiret dies, & inclinentur vmbræ, vadam ad montem myrrhæ, & ad collem thuris.*

Sactiticium ſeu libatio nuptialis in templo facta.

7 *Tota pulchra es amica mea, & macula non eſt in te.*

8 *Veni de Libano ſponſa mea, veni de Libano, veni: coronaberis de capite Amana, de vertice Sanir & Hermon, de cubilibus leonum, de montibus pardorum.*

Coronatio ſponſæ & nuncupatio illius in Reginam §.6.

Epithalamium quintum veſpertinum ſub noctem diei tertiæ.

Hoc Epithalamium continet duorum ſponſorum reditum ex vrbe in hortum, & domum ſyluanam, vbi nuptiæ agebantur, & à qua pompa prodierat, & in quam veſpere ingruente redibat, exhibetque non perfunctoriam orationem ſponſi ad ſponſam, in qua rationes reddit, quibus inductus fuerat, vt illam præ cæteris fœminis adamauerit, & regni conſortem ante alias effecerit.

Hæ ſunt prima oculorum vibratio capilli pulchrè diſcriminati, primi etiam ſermones non fatui, aut inſulſi, ſed dulces & conditi veſtimentorum, ac reliqui mundi muliebres ſuaueolentia, elegantia & diuitiæ, quæ omnia ex gynæceo (vbi duo exculta fuerat) ad nuptias afferebat; & quia hæc ſponſi ad ſponſam oratio tunc habita fuit cùm pompa ex vrbe ad hortum domumque hortenſem moueatur, ideo quaſi è re nata non recedens, ab ſtylo bucolico eas ſimilitudines, aut comparationes, quibus Sulamitis cultum, ornatum ac mores hîc adumbrat, ab horto à fonte, & aquis irriguis ab aromatibus & pigmentis in ipſo conſitis ducit, ad extremum ſubdit tertiam cœnam nuptialem, & poſt cœnam ſponſæ ſomnum, ſponſique vigilias, quas ad gregem de nocte paſcendum de more ſeruabat.

9 *Vulneraſti cor meum, ſoror mea ſponſa, vulneraſti cor meum in vno oculorum tuorum, & in vno crine colli tui.*

10 *Quàm pulchræ ſunt mammæ tuæ ſoror mea ſponſa: pulchriora ſunt vbera tua vino, & odor vnguentorum tuorum ſuper omnia aromata.*

Proponit ſponſus ea, quæ ipſum ab initio impulerunt ad ſponſam adamandam, & præferendam, vt regni conſors fieret. Hæc ſunt maturitas ad nuptias.

Vnguentorum lautitia.

11 *Fauus diſtillans labia tua ſponſa, mel & lac ſub lingua tua; & odor veſtimentorum tuorum ſicut odor thuris.*

Eximius cultus & ornatus, mundíque muliebris ſplendor, quem ex gynæceo (vbi diutiùs præparata fuerat) ad nuptias afferebat Sulamitis.

12 *Hortus concluſus ſoror mea ſponſa, hortus concluſus fons ſignatus.*

13 *Emiſſiones tuæ paradiſus malorum punicorum, cum pomorum fructibus.*

14 *Cypri cum nardo, nardus & crocus, fiſtula & cinnamomum cum vniuerſis lignis Libani, myrrha & aloë cum omnibus primis vnguentis.*

15 *Fons hortorum, puteus aquarum viuentium quæ fluunt impetu de Libano.*

16 *Surge Aquilo, & veni Auſter, perfla hortum meum, & fluant aromata illius.*

Capvt V.

Reditus ſponſorum in hortum ſub veſperum factus.

Cœna tertia nuptialis.

1 *Veniat dilectus meus in hortum ſuum, & comedat fructum pomorum ſuorum. Veni in hortum meum ſoror mea ſponſa, meſſui myrrham meam cum aromatibus meis, comedi fauum cum melle meo, bibi vinum meum cum lacte meo: comedite amici, & bibite, & inebriamini chariſſimi.*

Poſt cœnam ſomnus irrepit, ſponſóque vigilante dormit ſponſa, vti in aliis Epithalamiis vſu venit.

2 *Ego dormio, & cor meum vigilat.*

Epithalamium ſextum matutinum ad auroram quintæ diei.

Hoc Epithalamium continet multa notatu digna, quæ in Iſagoge animaduertimus, & hic etiam perſtringenda ſunt. Huius Cantici ſtructura, & nuptialium dierum diſtributio & partitio (vt aliàs non ſemel monui) ad velationem, & reuelationem ſponſæ præcipue ſpectat. Nam virginum nubentium præcipua cura erat, ne ſubitò pudorem abiicere & coniugatarum habitus, mores & licentiam aſſumere videretur, eapropter ſponſa pudori conſulens ſuo, cùm illi è domo exeundum eſt, difficilem ſe præſtat, & faciem reuelare, populóque videndam offerre recuſat. Vide quæ diximus ſuprà *cap. 1. verſ.* 15. & *cap. 2. verſ.* 10. & 14. & *cap. 4. verſ.* 1. in Iſagoge *cap. 5.* §. 5. Ex quibus conſtat ſponſam die primo nuptiarum, velo, ſeu pallio craſſiori tectam ſponſo traditam, ita vt ne ipſi quidem ſponſo faciem illius aſpicere liceret; ac ſubinde ſecunda nuptiarum die hoc velo craſſo & cæco depoſito flammeum, ſubtilem ac tenuem accepiſſe compertum eſt, quo tecta ab ſponſo quidem propiùs intuente, facies ſponſæ videri ſubobſcurè poterat, aliis verò omnis videndi copia adempta erat; hoc autem flammeo operta Sulamitis tertia die nuptiali ad vrbem & ad templum progreſſa eſt, vt locis nuper citatis oſtendi: ergo quartum diem ingreſſi, cùm iuxta morem patrium, & connubialem ritum ad vrbem redire, velum omnino abiicere, & faciem apertam & reuelatam populo oſtentare opus eſſet, ne id ſponte ſua cum aliquo pudoris detrimento facere videretur: Salomon huius Cantici auctor, elegantiſſima parabola aſſumpta, per quandam, quaſi poëticam fictionem, ita rem narrat, vt nihil contra ſponſæ modeſtiam ſuſpicari fas ſit; ait enim illam pallium illud ſubtile, quo iam vtebatur, non voluntariè depoſuiſſe, ſed ab excubitoribus per vim ipſi ereptum, & ita demum factum, vt in turbam fœminarum incidens, ab ipſis ſic palam viſa fuerit, vt illam vndique contemplari, & aſpectu illius exatiari liberè potuerint. Ergo Epithalamium iſtud continet, primò excitationem matutinam ſponſæ à voce

ſponſi

ſponſi ex ſyluis & cuſtodia gregum redeuntis auribus eius inſonante, & poſtes domus, repetitis ictibus pulſante. Secundò obſiſtit Sulamitis ſponſo ſuo ipſam ad exitum ex interiori domo, in qua incluſa erat, prouocanti: obſiſtit, inquam, nôn ex ignauia, aut pigritia, ſed pudoris gratia, eas ſcilicet cauſas oſtendens, atque obiiciens, quæ illam apud ſponſum purgare poſſent. Tertiò, continet reuelationem ſponſæ, non ſponte factam, quaſi ipſa volens ac libens flammeum depoſuerit; ſed quia illam ad veſtigandum ſponſum antelucano tempore ad vrbem progreſſam, milites excubitores per vim pallio ſpoliarunt, ſic enim pudoris ſponſæ meliùs conſultum eſt à Salomone. Quartò, cùm ſponſa manus excubitorum fugiens, aperta facie in turbas fœminarum incidiſſet, & ab his, de ſponſo ſuo edoceri voluiſſet, illis ſigna poſtulantibus, luculentam ipſius deſcriptionem adiecit. Quintò, cùm à puellis Hieroſolymitanis, vbi nam ſponſus eſſet, diſcere non potuiſſet; iterum ad hortum, & domum hortenſem recurrit; cúmque ſponſo ſuo ad eum modum pallio, ſeu flammeo ſpoliata occurriſſet, eius formam & ſpeciem, quam iam tunc ſine vmbris, aut nebulis intueri licebat, collectis omnibus lineamentis iterum deſcribit. Sextò, in eadem die ſponſa, ſuadente ſponſo, facie detecta, & conſpicua iterum pompicè ingreditur in vrbem ad oſtentationem pulchritudinis ſuæ. Ita enim conſuetudo ferebat nubentium, vt mariti intra dies nuptiales vxorum ſuarum formam & pulchritudinem turbis ac multitudini exhiberent, vt infrà oſtendam *cap. 6. verſ. 9.* Turbæ igitur Sulamitem flammeo ſpoliatam, eius faciem apertam, membrorum omnium elegantem compoſitionem & ornatum cominus conſpicientes; illius quoque formam, membra & lineamenta omnia eleganti oratione depinxerunt. Denique Epithalamium iſtud claudit diſceſſus ſponſi ab ſponſa, & pactio concepta de reditu veſpertino. hic enim finis eſt cæterarum cantilenarum nuptialium, quæ matutinæ dicuntur.

Hæc eſt contextura & ſeries huius Epithalamij, quæ tota ſpectat ad reuelationem ſponſæ, & publicam oſtentationem pulchritudinis illius, quam ſic Salomon poëtica quadam compoſitione, ſeu fictione contexit, vt omnia incolumi ſponſæ pudore facta credantur, dum hæc non ſponte ab ſponſa, ſed ex quadam neceſſitate, rebus ipſis ita exigentibus, præter ipſius ſponſæ intentionem ac voluntatem peracta fuiſſe declarat.

Vox dilecti mei pulſantis: Aperi mihi
ſoror mea, amica mea, columba mea,
immaculata mea, quia caput meum
plenum eſt rore, & cincinni mei guttis noctium.
3 *Expoliaui me tunica mea, quomodo induar illa? Laui pedes meos, quomodo inquinabo illos?*
4 *Dilectus meus miſit manum ſuam per foramen, & venter meus intremuit ad tactum eius.*
5 *Surrexi vt aperirem dilecto meo; manus mea ſtillauerunt myrrham, & digiti mei pleni myrrha probatiſſima.*
6 *Peſſulum oſtij mei aperui dilecto meo: at ille declinauerat, atque tranſierat. Anima mea liquefacta eſt, vt locutus eſt: quæſiui, & non inueni illum: vocaui, & non reſpondit mihi.*
7 *Inuenerunt me cuſtodes qui circumeunt ciuitatem: percuſſerunt me, & vulnerauerunt me: tulerunt pallium meum mihi cuſtodes murorum.*
8 *Adiuro vos filia Hieruſalem, ſi inueneritis dilectum meum, vt nuncietis ei, quia amore langueo.*
9 *Qualis eſt dilectus tuus ex dilecto, ô pulcherrima mulierum? qualis eſt dile-*

Excuſatio matutina ſponſæ ad auroram, & ſecundus eius in vrbem ingreſſus. §.6.

Talarem veſtem in nuptis puellis ſolemnem in aliam breuiorem commutare, quæ pedes ac ſuras detegebat, & nuptarum mulierum erat propria, veretur Sulamitis id ſuadente pudore.

Reuelatio ſponſæ in quarta die nuptiarum de more fieri ſolita; ideo verò pallium nuptiale ipſe per vim adeptum finxit Salomon, vt pudori conſuleret nouæ nuptæ. §.4.

ctus tuus ex dilecto, quia ſic adiuraſti nos?

Deſcriptio ſponſi ab ſponſa facta, occaſione accepta ex interrogatione fœminarum. Sic enim poſcebat pudor, ne nimis curioſa illius pictura, aliena videretur ab honeſta & caſta viragine.

10 *Dilectus meus candidus & rubicundus, electus ex millibus.*

11 *Caput eius aurum optimum: coma eius ſicut elata palmarum, nigra quaſi coruus.*

12 *Oculi eius ſicut columbæ ſuper riuulos aquarum, quæ lacte ſunt lotæ, & reſident iuxta fluenta pleniſſima.*

13 *Genæ illius ſicut areolæ aromatum, conſitæ à pigmentarijs. Labia eius lilia diſtillantia myrrham primam.*

14 *Manus illius tornatiles aureæ, plenæ hyacinthis. Venter eius eburneus, diſtinctus ſapphiris.*

15 *Crura illius columnæ marmoreæ, quæ fundatæ ſunt ſuper baſes aureas, ſpecies eius vt Libani, electus vt cedri.*

16 *Guttur illius ſuauiſſimum, & totus deſiderabilis: talis eſt dilectus meus, & ipſe eſt amicus meus filiæ Hieruſalem.*

17 *Quò abijt dilectus tuus, ô pulcherrima mulierum? quò declinauit dilectus tuus? & quæremus eum tecum.*

Capvt VI.

1 *Dilectus meus deſcendit in hortum ſuum, ad areolam aromatum, vt paſcatur in hortis, & lilia colligat.*

2 *Ego dilecto meo, & dilectus meus mihi, qui paſcitur inter lilia.*

Altera deſcriptio ſponſæ ab ſponſo facta poſt ablatum, & ereptum flammeum, quæ confirmat omnino ea, quæ tunc dixerat, cùm eandem ſponſam flammeo velatam expinxerat.

3 *Pulchra es amica mea, ſuauis, & decora ſicut Hieruſalem: terribilis vt caſtrorum acies ordinata.*

4 *Auerte oculos tuos à me, quia ipſi me auolare fecerunt. Capilli tui ſicut grex caprarum, quæ apparuerunt de Galaad.*

5 *Dentes tui ſicut grex ouium, quæ aſcenderunt de lauacro, omnes gemellis fœtibus, & ſterilis non eſt in eis.*

6 *Sicut cortex mali punici, ſic gena tua abſque oculis tuis.*

7 *Sexaginta ſunt Reginæ, & octoginta concubinæ, & adoleſcentularum non eſt numerus.*

8 *Vna eſt columba mea, perfecta mea, vna eſt matris ſuæ, electa genitrici ſuæ: viderunt eam filiæ, & beatiſſimam prædicauerunt, Reginæ & concubinæ, & laudauerunt eam.*

Secundus ingreſſus pompieus in vrbem, quem non curru, aut ferculo ſubnecta, ſed pedibus incedens, ac turbis fœminarum ſtipata perfecit Sulamitis.

9 *Quæ eſt iſta, quæ progreditur quaſi aurora conſurgens, pulchra vt Luna, electa vt Sol, terribilis vt caſtrorum acies ordinata.*

10 *Deſcendi in hortum nucum, vt viderem poma*

poma conuallium, & inſpicerem, ſi floruiſſet vinea, & germinaſſent mala punica.

11 *Neſcius: anima mea conturbauit me propter quadrigas Aminadab.*

12 *Reuertere, reuertere Sulamitis: reuertere, reuertere, vt intueamur te.*

Solymitanæ fœminæ deſcribũt integram formam, & ſpeciem ſponſæ, quam iam tunc ſublato flammeo, & aſſumpta breuiori veſte, quæ pedes ac ſuras detegebat, ipſis intueri licebat.

Capvt VII.

1 *Quid videbis in Sulamite, niſi choros caſtrorum? Quàm pulchri ſunt greſſus tui, in calceamentis, filia principis: iunctura femorum tuorum, ſicut monilia, quæ fabricata ſunt manu artificis.*

2 *Vmbilicus tuus crater tornatilis, numquam indigens poculis: venter tuus ſicut aceruus tritici, vallatus lilys.*

3 *Duo vbera tua, ſicut duo hinnuli gemelli capreæ.*

4 *Collum tuum ſicut turris eburnea, oculi tui ſicut piſcina in Heſebon, quæ ſunt in porta filiæ multitudinis. Naſus tuus ſicut turris Libani, quæ reſpicit contra Damaſcum.*

5 *Caput tuum vt Carmelus: & coma capitis tui, ſicut purpura Regis vincta canalibus.*

6 *Quàm pulchra es, & quàm decora chariſſima in delicys.*

7 *Statura tua aſſimilata eſt palmæ, & vbera tua botris.*

8 *Dixi: Aſcendam in palmam, & apprehendam fructus eius; & erunt vbera tua ſicut botri vineæ, & odor oris tui ſicut malorum.*

9 *Guttur tuum ſicut vinum optimum dignum dilecto meo ad potandum, labiiſque & dentibus illius ad ruminandum.*

10 *Ego dilecto meo, & ad me conuerſio eius.*

Sponſus diſcedit, & de maturo reditu admonetur.

Epithalamium ſeptimum veſpertinum ad veſperam diei quartæ.

Hoc Epithalamium, ſicut alia quæ veſperi dicta ſunt, præſupponit reditum ſponſi ad ſponſam, non aliunde certè, niſi ex cura gregum: nam quoties ſponſus ab ſponſa, ſiue nocturno, ſiue meridiano tempore diſcedere dicitur, eius diſceſſus ad ſyluas & nemora gregis, paſcendi gratia ſuſceptus aſſeritur. Ergo vbi ſponſus ex ſyluis ad ſponſam ſub veſperum, nocte appetente rediit, illa aduentum illum boni conſulens ad hortum & vineam, domúmque ſyluanam horto, ac vineæ cohærentem inuitat: id nimirum proponens, vt ab vrbe, quam matutinis horis, pompicè ingreſſi fuerant ad venditationem gloriæ nuptialis, ad dictam domum ſyluanam regredi vellet, vt ibi noctem agere, & manè facto vineas & hortos reuiſere, obſeruare & excolere, aliaque hortorum ac vinearum propria oblectamenta, ſiue ex fructibus, ſiue ex floribus carpere integrum eſſet.

Et quia omnes odas nuptiales veſpertinas, cœna quoque nuptialis diffinire ſolet,

(vt

(vt ſæpe aliàs adnotauimus,) ſimilem exitum habet Epithalamium iſtud, quod ſanè in conuiuium ſatis delicatum, vinis medicatis paratum in cœnaculo, ſeu triclinio prædiuite exhibitum deſiniuit, ſeruata forma diſcumbendi, nubentibus ſolemni, de qua ſuprà *cap.2.verſ.6.* copioſè diximus, ad illa verba, *Læua eius ſub capite meo*, &c. quibus hoc ſeptimum Epithalamium abſoluitur.

Reditus ſponſorum ex vrbe in hortum, aut villam ſub veſperum factus. §.6.

11 *Veni dilecte mi, egrediamur in agrum, commoremur in villis.*

12 *Manè ſurgamus ad vineas, videamus ſi floruit vinea, ſi flores fructus parturiunt, ſi floruerunt mala punica; ibi dabo tibi vbera mea.*

13 *Mandragoræ dederunt odorem: in portis noſtris omnia poma: noua & vetera dilecte mi ſeruaui tibi.*

CAPVT VIII.

1 *Quis mihi det te fratrem meum ſugentem vbera matris meæ, vt inueniam te foris, & deoſculer te, & iam me nemo deſpiciat.*

Cœna quarta nuptialis. ibid.

2 *Apprehendam te, & ducam in domum matris meæ: ibi me docebis, & dabo tibi poculum ex vino condito, & muſtum malorum granatorum meorum.*

3 *Læua eius ſub capite meo, & dextra illius amplexabitur me.*

Somnus ſponſæ, & dilatio cantus in craſtinum. ibid.

4 *Adiuro vos filiæ Hieruſalem, ne ſuſcitetis, neque euigilare faciatis dilectam, donec ipſa velit.*

Epithalamium octauum matutinum ad auroram quintæ diei.

Initium huius octaui Epithalamij ad excitandam ſponſam dicti, ſimile eſt illi, vnde ſecundum auſpicatum eſt ſuprà cap.3.verſ.6. *Quæ eſt iſta, quæ aſcendit de deſerto, ſicut virgula fumi*, &c. Continet autem vltimum ſponſorum progreſſum in vrbem ex horto & domo ſyluana, vbi nuptiarum celebritas acta eſt, (vt ſæpè aliàs animaduerti) & tranſlationem ſponſæ in domum vrbanam ſponſi, cooptationémque eiuſdem, in genus, & in familiam mariti.

Sed quid inde? in aditu domus, connubialia præcepta & leges ſeueriores ſponſæ ab ſponſo præſcribuntur, hæc ſunt: amor ſponſi ardentiſſimus, qui ſuadeat obliuionem parentum, generis & familiæ propriæ quaſi mortua iam, & ſepulturæ immerſa ſit: domus cuſtodia, & domeſticarum rerum accurata ſolicitudo, procorum & laſciuorum hominum propulſatio, rei familiaris adminiſtratio; & alia eiuſmodi, quibus Sulamitem ſuam excolit, atque informat ſponſus, vt in decurſu patebit.

Sed tamen, vt conſtet quantam inter ſe cohærentiam habeant huius dramatis omnes partes, obſerua, finem huius octaui Epithalamij matutini concinere cum eo, quo definitum eſt ſecundum etiam matutinum, quod ſic habet: *Reuertere: ſimilis eſto dilecte mi, capreæ, hinnulóque ceruorum*, &c. ad ſingula veniamus.

Excitatio matutina ſponſæ, quæ iterum lectica vecta vrbem ingreditur.

Diſcedit mater, eiúſque obliuio præſcribitur Sulamiti.

5 *Quæ eſt iſta quæ aſcendit de deſerto, delicijs affluens, innixa ſuper dilectum ſuum? Sub arbore malo ſuſcitaui te: ibi corrupta eſt mater tua, ibi violata eſt genitrix tua.*

Præcepta connubialia ab ſponſo ſponſæ dictata.

6 *Pone me vt ſignaculum ſuper cor tuum, vt ſignaculum ſuper brachium tuum,*

quia fortis eſt, vt mors, dilectio, dura ſicut infernus æmulatio; lampades eius, lampades ignis atque flammarum.	Præſcribitur obliuio parentum, & propriæ familiæ, poſtquam ad familiam ſponſæ tranſlata eſt. Donorum acceptio interdicitur.
7 *Aquæ multæ non potuerunt extinguere charitatem, nec flumina obruent illam: ſi dederit homo omnem ſubſtantiam domus ſuæ pro dilectione, quaſi nihil deſpiciet eam.*	
8 *Soror noſtra parua, & vbera non habet, quid faciemus ſorori noſtræ in die quando alloquenda eſt.*	Contra procos & rebelles ſponſi obarmatur.
9 *Si murus eſt, ædificemus ſuper eum propugnacula argentea: ſi oſtium eſt, compingamus illud tabulis cedrinis.*	
10 *Ego murus, & vbera mea ſicut turris, ex quo facta ſum coram eo quaſi pacem repertens.*	
11 *Vinea fuit pacifico in ea, quæ habet populos: tradidit eam cuſtodibus, vir affert pro fructu eius mille argenteos.*	
12 *Vinea mea coram me eſt. Mille tui pacifici, & ducenti his, qui cuſtodiunt fructus eius.*	
13 *Quæ habitas in hortis, amici auſcultant, fac me audire vocem tuam.*	Amici ad nuptias inuitati, Sulamitis, ac ſaluere iuſſi recedunt, & nuptiarum celebritas abſoluitur.
14 *Fuge dilecte mi, & aſſimilare capreæ hinnulóque ceruorum ſuper montes aromatum.*	Sponſus etiam digreditur, & de reditu admonetur, hîc enim eſſe ſolet finis matutinarum cantionum.

Iam intelliges quàm apta ſit hæc noſtra partitio, & quàm accommodata canticorum diſtributio in octo Epithalamia. Si autem hæc (vt puto) attenta animi cogitatione libraueris, certè ſi mea non omnino tibi arriſerit coniectura, iudicabis tamen me non temerè in hanc ſententiam impulſum fuiſſe: ſed tam in antiquis Hebræorum moribus, quàm in verbis ipſis fundamentum non leue fuiſſe nactum.

CAPVT V.

Quæ ſpecies huius allegoriæ, & quotuplex ſenſus illius?

Hæc allegoria ænigma eſt.

§. I.

DVPLEX ſanè allegoriæ genus comminiſci licet: alterum eſt clarum & apertum, quod verbis tranſlatis interſerit, alia in germana & propria ſignificatione, atque adeò tranſlatorum obſcuritas propriorum interpoſitione diluitur. Vel quòd licèt nullum non tranſlatum, & à propria in aliam ſignificationem traductum verbum contineat: tamen ex his, quæ antecedunt, & inſequuntur, eorum quæ impropria ſunt, & tranſlata, ſenſum nullo negotio eruere, & aucupari procliue eſt. Aliud verò allegoriæ genus eſt obſcurum planè, ac cæcum, & tranſlatis à propria ſignificatione in aliam verbis, ita contextum, vel potiùs contectum, & occultatum, vt neque intermixta aliqua propria & germana verba illud declarent, neque antecedentia facem illi præferant, neque inſequentia lucem inſpirent. Id verò allegoriæ genus ita obſcurum & arcanum *ænigma* dicitur. Illud verò clariùs, ac luculentiùs communi allegoriæ gaudet nomine.

Aio igitur Canticum iſtud, quod perpetuam quandam & minimè interruptam allegoriam eſſe conſtat, ſi germanè loquamur, eſſe ænigma, obſcurum planè, atque cæcum, id nominis illi dedit Nyſſenus *homil. 1. in Cant.* vbi ſic habet: *Amatoriam affectionem ad dogmatum explicationem ænigmaticè poſuit.* Sed luculentiùs Athanaſius in Synopſi: *Totus liber ad finem vſque myſticè cum allegoria ænigmatica, conſcriptus eſt: ſenſus enim dogmatum illius, non eſt manifeſtus, ſed in arcano abſconditus.* Pende illa verba, *totus liber ad finem vſque*, &c. ibi enim habes ænigmatis finitionem. Nam illud, *totus liber*, planè oſtendit, nihil non improprium & allegoricum intermiſceri; illud verò, *vſque ad finem*, antecedentia & conſequentia excludit, ex quibus claritas, aut lux aliqua ipſi affundi poſſet: & ſanè ob hanc rationem parabolæ à Chriſto enunciatæ ænigma dici non poſſunt: tum, quia in quibuſdam verba aliqua interſerebat, quæ ſenſum illarum facilè prodebant: tum etiam, quia ex aliis, quæ Chriſtus aut præferebat, aut ſubiiciebat, omnium ferè parabolarum ſententiam aucupari integrum eſt. Accinit etiam D. Auguſtinus *tom. 9. in cap. 34. Ezech. cap. 15.* vbi ſic ait: *Quid eſt quod mihi de Canticis canticorum profert, quæ forte non intelligis? Cantica canticorum ænigmata ſunt, paucis intelligentibus nota ſunt, paucis pulſantibus aperiuntur.*

Rationem autem, propter quam Salomon ex Dei afflatu ſanctiſſima nuptiarum Chriſti atque Eccleſiæ myſteria, hoc ænigmate celauit, obtulit Dionyſius Areopagita *in epiſt. 9.* quæ eſt ad Titum, his verbis: *Abſurditatem profectò maximam imperitis ac rudibus animis imprimunt arcana illius ſapientiæ Patres, cùm per obſcura quædam ænigmata diuinam illam, plenámque myſteriis ac prophanis marceſſam veritatem enunciant. Quid memorem Canticorum carnales atque amatorios quamplurimos affectus, & quæq; alia ſacrá, & viſibilia ſigna occultis obducta? Quæ diuina fictio ſacris audaciùs inſeruit, atque affinxit: quorum profectò ſi quis intueri poſſit internum ſecretúmque decorem, myſtica eſſe omnia, & diuina mirabitur, atque ingenti Theologiæ lumine plena. Neque verò putandum eſt, viſibilia ſigna ſine cauſa fuiſſe conficta: verùm arcana illius, pluribúſque inuiſibilis ſcientiæ idcirco velata, ne prophanis fierent peruia, quæ ſacratiſſima ſunt, ſoliſque veris, ac legitimis diuinitatis amatoribus aperta paterent.* Hæc Dionyſius, quæ non ſunt propria huius libri, ſed cum aliis etiam Scripturæ ſacræ parabolis obſcurioribus communia. Sed audiendus de eadem re D. Auguſtinus *lib. 17. de ciuit. cap. 20.* vbi germanam magis, ac propriam obſcurioris ſtyli, quo liber iſte conſcriptus eſt, rationem accommodauit. *Canticorum* (inquit) *canticum ſpiritualis quædam ſanctarum eſt voluptas mentium, in coniugio illius Regis, & Reginæ ciuitatis, quod eſt Chriſtus, & Eccleſia. Sed hæc voluptas allegoriçis tegminibus inuoluta eſt, vt deſideretur ardentiùs, nudetúrque iucundiùs.* Cape Auguſtinum. *Cùm Canticum hoc* (ait) *ad ſpiritales voluptates, & animorum delinimenta conſcribenda fuerit compactum, ita certè conſtrui debuit, vt ipſe etiam verborum ſonus non ſine voluptate acciperetur, ac legeretur: ſic nimirum, vt dum latens ſub cortice nucleus diſquiritur, inuentus denique magis ac magis placeat, & iucundius deguſtetur.* Cur verò illis, quæ ſub cortice allegoriarum, aut ænigmatum deliteſcunt, ſenſis eruendis mirificè oblectemur, docuit luculentiùs idem Auguſtinus *lib. 2. de doctrina Chriſtiana*, vbi de Canticis etiam iſtis verba faciens, ſic habet: *Quid eſt quæſo, quòd ſi quiſpiam dicat ſanctos eſſe homines atque perfectos, quorum vita, & moribus Chriſti Eccleſia de quibuſlibet ſuperſtitionibus præcidit eos, qui ad ſe veniunt, ſibimet quodammodo incorporat, qui boni fideles, & veri Dei ſerui deponentes onera ſæculi ad ſanctum Baptiſmi lauacrum venerunt, atque inde aſcendentes conceptione ſancti Spiritus fructum dant gemina charitatis, ſcilicet Dei, ac proximi. Quid eſt ergo quòd hæc ſi quis dicat, minùs delectat audientem, quàm ſi ad eundem ſenſum locum illum exponat de Canticis canticorum, vbi dictum eſt Eccleſiæ: Dentes tui ſicut grex tonſarum aſcendens de lauacro, quæ omnes geminos creant, & non eſt ſterilis in eis? Num aliud homo diſcit, quàm cum illud planiſſimis verbis ſine ſimilitudinis iſtius adminiculo audit? & tamen neſcio quomodo ſuauiùs intueor Sanctos, cùm eos quaſi dentes Eccleſiæ video præcidere ab erroribus homines, atque in eius corpus emollita duritie quaſi demorſos, manſóſque transferre. Oues etiam iucundiſſimè agnoſco detonſas, oneribus ſæcularibus, tanquam velleribus depoſitis, & aſcendentes de lauacro, id eſt, de Baptiſmate: creare omnes geminos, id eſt, duo præcepta dilectionis, & nullam eſſe ab ipſo ſancto fructu ſterilem video. Sed quare id ſuauiùs videam, quàm ſi nulla ſimilitudo promeretur, cùm res eadem ſit, eadémque cognitio? difficile eſt dicere, & alia quæſtio eſt.* Tamen ſtatim huius rei rationem certiſſimam attexit his verbis: *Nemo ambigit & per ſimilitudines libentiùs quæque cognoſci, & cum aliqua difficultate quæſita multò*

gratius

gratiùs inueniri. Qui enim prorſus non inueniunt quod quærunt, fame laborant; qui autem non quærunt, quia in promptu habent, faſtidio marceſſunt. Magnifice igitur, & ſalubriter Spiritus ſanctus ita Scripturas ſanctas modificauit, vt locis apertioribus fami occurreret; obſcurioribus autem faſtidia detergeret. Habes igitur ex Auguſtino optimam rationem, ob quam in difficilioribus, & maximè obſcuris interpretandis voluptatis plurimum ineſt; quia nimirum difficultas ipſa famem ſtimulat: omnis autem cibus famelico gratior eſt, ac iucundior, atque adeò in his nunquam accidit faſtidium. Et ſanè eximia hæc voluptas, quæ ex diſcuſſione huius allegorici ænigmatis capitur, in cauſa fuit, vt liber iſte tot hactenus habuerit ſpeculatores, & interpretes, quorum cenſum perſtringere non eſſet facile. Nam, vt eos omittam, quos elapſi temporis ſepeliuit obliuio, bis centum & amplius Canticorum interpretes numerare licet ex his, qui in noſtri ſæculi memoriâ vigent.

Addo etiam ex his fieri ſatis illi obiectioni, quam ſpurci, & impuri quidam ex hæreticorum vulgo canes contra Canticum iſtud commenti ſunt, affirmantes illud eſſe prophanum, nothum, ac ſpurium; quia in eo nullibi aliquod ex ſanctiſſimis Dei nominibus vel auditur, vel legitur. Nam cùm ex dictis conſtet illud eſſe ænigma germanè, ac propriè; non debuit certè aliquid rei ſignificatæ, & ſub cortice deliteſcentis immiſcere, aut inferre: atque adeò Salomon ab omnibus Dei nominibus abſtinens, id egit prorſus, quod natura Cantici, & ſuſcepti ænigmatis poſtulabat.

Hoc ænigma duplici conſtat ſenſu quaſi cortice, ac nucleo: is autem, qui nucleo confertur, litteralis eſt. Ex cortice etiam præter nucleum aliquid vlterius exprimendum.

§. II.

IN omni certè allegoria duplex ſententia veluti conſpirat. Alia quidem externa iuxta verborum tinnitum & ſonum: hanc corticem dico. Alia vero interna, & ad mentem dicentis ſub ipſo verborum ſono deliteſcens: hanc nucleum appello. Duos iſtos ſenſus eſſe in hoc Cantico nemo ignorat, quos aliter atque aliter Patres inter ſe componunt. D. Gregorius Nyſſenus *hom. 1. in Cant.* ſenſum illum, quem literæ ſonum appellamus, imagini coloribus illitæ adſimilem eſſe dicit. Alium verò, qui ſub illo latet, cum tota forma, quam colores reddunt, confert. Sic enim habet. *Quomodo autem in ſcientia picturæ quadam eſt omnino materia in diuerſis coloribus, quæ animalis complet imitationem. Qui autem aſpicit ad imaginem, quæ per colores arte eſt abſoluta, & eam contemplatur, non immoratur in coloribus illitis tabulæ, ſed intuetur ad formam, quam coloribus artifex adumbrauit. Ita etiam conuenit in præſenti ſcriptura non intueri ad materiam colorum, quæ eſt in verbis, ſed aſpicere veluti ad quandam Regis formam, quæ in eis exprimitur per puras mentis conceptiones. Album enim, aut fuluum, aut nigrum, aut rubrum, aut cæruleum, ſunt hæc verba, ſi ſpectentur, quæ in promptu ſunt ſignificationes, nempe os, & oſculum, & vnguentum, & vinum, & nomina membrorum,* &c. *Quæ autem per hæc efficitur forma, eſt beatitudo, & impatibilitas, cum Deo coniunctio, & ei, quod eſt verè pulchrum, honeſtum, & bonum, perfecta aſſimilatio,* &c. Hactenus Nyſſenus. Ad cuius verba illud etiam addendum puto, hanc imaginem, quam ipſe in cortice literæ contemplatur, ex his certè eſſe, quæ diuerſimodè obuerſatæ ad diuerſos inſpectæ radios, aut luces, non vnam tantùm, ſed perplures formas reddunt, ita vt nulli non diuerſa ac diſſimilis appareat. Hinc factum, vt quamuis multi in hoc libro multa viderint, & ea ſcriptis mandauerint: tamen aliis alia & alia videnda vlteriùs ſuperſint, ita vt huius imaginis omnes formas nulla temporum ſucceſſio exhaurire queat. Addo etiam ſenſum iſtum, quem verba ſono tenus præſeferunt, aptè admodum imaginem appellari; quia (vt tradit Lactantius) imagines ex ſua inſtitutione ad id certè inuentæ ſunt, vt res à nobis ſeparatas, diſtantes, & abſentes veluti præſentes reddant. Nam *in lib. 2. de origine erroris, cap. 2.* ſic habet. *Etenim hominis imago neceſſaria ſanè videtur, cum procul abeſt: ſuperuacua eadem futura, cùm præſens eſt.* Aptè ergo hic prior ſenſus imago dicitur, & quidem talis, vt ea vti, atque illam ſpeculari prorſus neceſſarium modò ſit, nedum omittere: quandoquidem res à nobis omnino remotas, ſeparatas, abſentes, captumque ſuperantes veluti præſentes obiicit, ac refert. Eiuſmodi enim

ſunt ſpirituales res, quas, dum animus corpori immerſus eſt, non aliter illi, niſi in imagine perſpicere, & in ænigmate contemplari fas eſt.

D. Gregorius Magnus hunc ſenſum, quem nos literæ ſonum appellamus, ſatis eleganter quandam ab artifice aliquo ad res grauiores eleuandas affabrè compactam machinam appellauit. *Hic etiam* (inquit) *ſolerter intuendum, ne cùm exteriora audimus, ad exteriora ſentienda remaneamus, & machina, quæ ponitur, vt leuet, ipſa magis opprimat, & aggrauet.* Expendenda eſt energia huius comparationis: eſt enim peruenuſta. Senſus iſte exterior, quem literæ cortex offert, machina ad leuandum idonea appoſitè dicitur. Nota eſt vis, ſeu virtus eiuſmodi machinarum: nam ſæpe accidit, lapidem prægrandem, quem magna hominum multitudo ad altioris ædificij faſtigium leuare non poſſit, vnius rotæ (quam vulgus appellat *grua*) conuerſione ab homine aliquo introrſus non tam torquente, quàm inambulante facilè admodum ad quamcumque altitudinem ſubduci. Ita igitur apud te cogita ſenſum iſtum, quem litera præſefert, ad inſtar cuiuſdam artificialis machinæ obtinere. Luculentiùs dicam. *Conſidera que es como vna grua*, cuius beneficio animus noſter, quem corpus, cui hæret, vſque adeò ſemper grauat, ac deprimit, *vt* ad rerum cæleſtium meditationem nulla vi ſubleuari poſſit, facilè ad ſuperiora impellitur, & ad cæleſtium cognitionem attollitur. Ac rurſus etiam cogita id, quod in præfata artificiali rota accidere ſolet: nam ſi is, qui introrſus gradiens illam conuertit, ac torquet, tantiſper ceſſet, atque conſiſtens hæreat, rota quidem ab leuato pondere in diuerſum acta, motorem ſuum magno impetu ad latera impactum grauiter percellere, aliquando etiam perimere ſolet. Audi nunc Gregorium, quem ad id ſpectaſſe omnino cenſeo, cùm ait. *Hic etiam ſolerter intuendum, ne cum exteriora audimus, ad exteriora ſentienda remaneamus*, id eſt, conſiſtamus, vel hæreamus; ſemper enim ab his ad vlteriora pergere oportet, ſcilicet à corporeis, atque humanis, ad ſpiritualia, & diuina; *ne machina, quæ ponitur, vt leuet, ipſa magis opprimat*, &c. ne ſcilicet nobis ad eum modum in externis, atque humanis perſiſtere volentibus id accidat, quod his, qui rotam ſubleuatoriam conuertunt, cùm fortè à motu ſuo conſtiterunt: animus enim, quem hoc artificio attollere contendimus, corporis pondere degrauatus, huius externi ſenſus rotam, aut machinam in diuerſum torquebit, & mentem ab ſpiritualibus & diuinis ad humana & corporea conuerſam, grauiſſimis, imò & lethalibus vulneribus ſauciabit. Quid inde? Certè inde fit huius libri germanum interpretem externum iſtum allegoriæ ſenſum nequaquam omittere (vt quidam volunt,) ſed illum potiùs tanquam rotam aliquam ſcandere, atque conuertere debere: ita tamen, vt in ipſo non hæreat, ſeu immoretur, ſed vlteriùs ſemper procedat, & ad cæleſtia, & diuina ſpeculanda animum promoueat ſuum. Nam quotquot rotam iſtam hactenus ſcandere auſi non ſunt, partim futiles, partim etiam coactas, & violentas expoſitiones contulerunt: qui verò illam inſcendere non dubitarunt, opportunas, magis accommodatas, faciles, literales, veras, germanaſque interpretationes compilarunt.

Vlteriùs D. Gregorius Nazianzenus *in oratione 1. Apologetica*, ſenſum iſtum externum, de quo agimus, *corpus* appellauit: cui nimirum ſpiritualis ſenſus tanquam anima inſideat, ipſum informans. Nam de Hebræis verba faciens, qui huius libri lectionem interdicebant iunioribus, ſic habet. *Verùm alij libri cunctis ab initio patebant, quorum ne id quidem, quod corporeum eſt, laude caret: alij autem his duntaxat, qui vigeſimumquintum annum attigiſſent, quòd ſcilicet ſola hæc ætas ſupra corpus aſſurgere, & à litera ad ſpiritum rectè aſcendere queat*, &c. quibus verbis Gregorius id, quidquid eſt externi ſenſus ex ſono ipſius literæ deprompti, *corpus* appoſitè admodum compellat: corpus, inquam, ſpiritualem ſenſum veluti animam includens. Corpus vtique, ſi abſit anima, actutum corrumpitur, & intabeſcit: ita etiam huius libri ſenſus exterior ſi ab ſpiritu ſeparetur, corruptionem contrahit, & carnale quiddam, corruptionique obnoxium ſonat. Animus item ſi à corpore diſcedat, in ſtatu violento eſt: ſemper enim ſuapte natura corpus appetit. Non aliter de quorundam Doctorum expoſitionibus ſentio, qui de allegoriæ corpore nihil curantes, ſpiritualem quendam ſeparatum omnino, & abſtractum commenti ſunt, in quo velut in anima à corpore ſeiuncta omnia ſunt violenta, & coacta. Quapropter danda eſt opera illis, qui huius libri germanum intellectum aſſequi volunt, ne animam ſine corpore, aut corpus ſine anima exhibeant: ne ſcilicet aut ſine ſpirituali ſenſu literæ ſonum, aut ſine ſono literæ ſpiritualem ſenſum offerant: ſic enim aptas, accommodatas, natiuas, genuinas,

vel (liceat ſic dicere) viuas animataſque expoſitiones nobis dabunt.

Denique vt alia omittam, de hoc externo ſenſu elegantiſſimè omnium D. Auguſtinus *in lib. 2. de doctrina Chriſtiana*, vbi de figuratis Scripturæ ſermonibus in vniuerſum agens, & ex hoc Canticorum libro exemplum petens, affirmat non aliter in eo externum literæ ſenſum, & ſpiritualem internumque intellectum copulari, & vniri, quàm diuinitatem carnemque in eadem perſona Verbi. Magna certè eſt huius comparationis dignitas, nec minor illius elegantia, & concinnitas. Nam quemadmodum caro ſecundum ſe nō vnita Verbo multis paſſionibus, appetitionibus, & affectionibus ſuāpte natura obnoxia eſt: ita etiam externus ille literæ ſenſus ab ſpirituali diiunctus, humanas prorſus affectiones, & terrenas, carniſque affines cupiditates præſefert. Item ſicut diuinitas à carne ſeparata, & ſeiuncta, inuiſibilis atque inæſtimabilis eſt, quippe quæ non tantùm oculorum obtutum, ſed mentis etiam captum excedit: Ita etiam ſpiritualis ſenſus huius libri, qui illi externo non hæret, atque in eo innititur, quodammodo inaſpectabile, & inæſtimabile eſt, & captui humano minimè accommodatum. At verò ſicut carne & diuinitate in vna Dei perſona ſociatis, & vnitis, ex hoc commercio caro ab omni prorſus affectione, & inordinata cupiditate libera facta eſt: diuinitas etiam carnis beneficio viſibilis & ſpectabilis fieri, captuíque noſtro accommodari cœpit. Ita etiam duo illi ſenſus, cùm alter alteri hæret, ac copulatur, externus quidem & corporeus nulli impuræ, vel inordinatæ affectioni obſeruit: internus verò, & ſpiritalis oculis, æſtimationi, & captui humano ſe ſe attemperat. Ad hæc quemadmodum per diuinitatis, humanitatíſque vnionem, ac ſocietatem id partum, quæſitúmque eſt, vt Deus non ſolùm doceret, ſed etiam faceret, atque adeò doctrinam ſuam exemplo firmaret: inde verò effectum, vt homines Chriſti præcepta operum exemplis roborata promptiùs arriperent. Idem profectò de duobus illis iſtius libri ſenſibus, externo, & interno, iudicium eſt: nam ſi alter cum altero cohæreat, doctrina quodammodo (liceat ſic dicere) exemplo fulcitur, atque adeò ad animos promouendos magis idonea eſt.

Quid plura? D. Greg. Nyſſ. *in ea hom. 1. in Cant.* ſenſum illum, quem litera ſono tenus reddit, Grecè *μέσον*, id eſt, *medium* appellat: & quidem aptè. Ego verò Nyſſen. ita interpretor, vt ea, quæ ex amore humano ducitur allegoria in hoc Cantico, non ſit mera, ac pura allegoria, ſed veri mediū, ſine quo mens humana ad diuina intendere non valet. Dixi autē non ſolam & meram eſſe allegoriam, quia hæc non ſemper habet rationem medij in cognitione: nam plurimæ res per allegoriam explicātur, quæ per ſe cognitioni ſubiacent, & proprias ſui ſpecies imprimunt menti. Addidi etiam verum medium eſſe, quia illud verè, ac propriè in cognitione noſtra medium eſt, ſine quo priùs cognito aſſequi non poſſumus illam rem, cuius medium eſſe dicitur: eiuſmodi autem eſt ſenſus iſte externus ab humano amore petitus. Nam cùm amoris Dei erga nos, & noſtri erga Deum proprias formas non habeamus, certè illum non aliter niſi per humanas ſenſibilis amoris ſpecies attingere poſſumus. Hinc verò colligere licet, quanto ſtudio contendere debeat interpres, ne quid in hoc medio non candidum, ſyncerum, ac purum ſit. Nam ſicut interiecti alicuius vitri maculæ omnes ad rem tranſeunt, quæ per vitrum ſpectatur: ita etiam ſi quid in hoc medio, & externo ſenſu non putum putúmque cogitatio noſtra teneat, ad diuina, quæ ſuapte natura candidiſſima, & puriſſima ſunt, infectio, & macula redundabit. Quid ſole purius, & candidius? & tamen ſi medius aër craſſis vaporibus concreſcit, ſolem ipſum obnubere, & candorem eius offuſcare videtur. Et quidem Ariſtoteles ſolem duos colores ex medio trahere ſolitum dixit, atrum, ſeu obſcurum, atque ſanguineum. Idem ego ſpirituali horum Canticorum ſenſui accidere ex medio dicere auſim, id eſt, ex hoc literæ ſono: nam cùm hic non ſatis explicatur, & illuſtratur, velut ex atro medio obſcurus redditur; cùm verò non ſatis purè, & ſyncerè exponitur, ſanguineus planè efficitur, id eſt, ſanguinem, carnémque ſapere incipit. Qua in re aliqui non ignobiles interpretes (me iudice) non parum deliquerunt, qui quaſdam humani amoris parum ſanas affectiones, & lenocinia; adde etiam delicata quædam, & voluptuoſa, ne dicam feſcennina, & non ſatis pudica, in quibuſdam locis excogitarunt: vulgò appellamus *ternuras y melindres*. Abſit autem vt ego medium iſtud candidiſſimum, atque puriſſimum ad eum modum vel inficiam, vel commaculem. Quin imò in libro iſto, etiam quoad corticem, nihil non ſeuerum, ſerium, & cum grauitate coniunctum eſſe dico, ac pronuntio. Eò enim ſpectat tota illa Cantici iſtius conſtructio,

& compago, quam in ſuperiori capite præſcripſi: eiuſmodi enim eſt, vt quidquid procax, quidquid delicatum nimis, quidquid non ſerium ſatis, ſeuerúmque ab aliis dictum, cogitatumque fuit, id prorſus arceat, & auertat, omniaque ad ſynceras, & graues ſententias transferat; vt nimirum nihil in hoc medio labis, & maculæ oculis noſtris obuertetur, quod diuini amoris perfectiſſimam munditiem aliquo modo afficere, ne dicam inficere, queat.

Quod ſi inquiras ex duobus iſtis ſenſibus, externo, & interno, quos corticem, atque nucleum initio appellauimus, quinam literalis dici debeat? Reſpondeo, ex Rabinis non paucos putantes in hoc Cantico Salomonis nuptias cum Pharaonitide, aut cum Abiſach puella ad literam pangi, conſectarie affirmaſſe literalem ſenſum eſſe humanum, & externum. Sed tamen non audiendi, & cum Auguſtino ſentiendum omnino, qui *lib.8. de Geneſi ad literam, cap.1.* ea, quæ in Geneſi narrantur, cum his, quæ in Canticis deſcribuntur, conferens ſic ait: *Narratio in libris Geneſeôs non genus loquutionis figuratarum rerum eſt, ſicut in Cantico canticorum, ſed omnino geſtarum, ſicut in Regnorum libris*, &c. & Dionyſius Areopagita ſuprà *loco citato*, ſic ſcripſit: *Quæ diuina fictio ſacris audacius inſeruit.* quibus verbis planè ſignificat hæc, quæ narrantur in hoc libro, non acta, ſed ficta fuiſſe. Itaque tota hæc nuptialis celebritas, quæ hiſtoricè narratur in hoc Cantico, parabolica eſt, ad ſignificandas Chriſti & Eccleſiæ nuptias, à Vate ex Dei afflatu inuenta, & conficta. Quapropter ſicut in parabolis, quas Chriſtus ad plebem dixit, germanus ac literalis ſenſus non eſt verborum ille externus ſonus, ſed interna, ac ſpiritualis ſententia, quam Chriſtus ſimilitudinibus hinc inde aſcitis celabat. Ita etiam in hoc canticorum Cantico ſenſus ille externus, quem verba præ ſe ferunt, à nuptiarum ritibus petitus, non eſt genuinus ac literalis, ſed ille alius internus, quem ſub ea nuptiarum ænigmate occultauit Salomon.

An verò ille literæ ſonus, qui ad humanas nuptias totus ſpectat, & cortex appellatur, vbi ſpiritualis intelligentiæ nucleum decerpſero, ſtatim abiiciendus mihi erit? Minimè verò: id certè agam quod vinitores circa vinacea præſtare ſolent (teſte Auguſtino.) Hi enim poſtquam ex vuis generoſum vinum expreſſerunt, vinacea ipſa aquâ rurſus infundunt, vt inde loram depromant, vulgò *aqua pie*, quod eſt ignobile vini genus ad ruſticos potandos. Cato de re ruſtica, *Et nos loram maceratis aquâ vinaceis exprimimus.* Ergo ad eundem modum circa ſenſum illum externum ex nuptiis deſumptum verſabor: nam vbi ex illo ſpiritualem ſenſum (qui literalis eſt, vt iam dixi,) tanquam generoſum merum expreſſero, eundem tanquam vuarum vinacea denuò recudam, atque meæ induſtriæ frigida immiſſa, inde quidem præcepta connubialia tanquam vinum ignobilius extorquere curabo, idque nubentibus, & coniugia copulantibus (*que ſon los trabajadores y gañanes en la Igleſia,*) ad eorum coniugia informanda propinabo. In qua re premam omnino antiquorum Patrum veſtigia, qui in pleriſque parabolis, ex his, quas Chriſtus in Euangelio ſeruit, id prorſus egerunt. Sicut in parabola filij acceptam à patre hæreditatem profundentis, & in parabola diuitis auari, epulantis quotidie ſplendidè, & in aliis, quarum non modò internum perſcrutantur ſenſum, ſed etiam externum litteræ tinnitu ad ethicos, ſeu morales doctrinas paſſim conuertunt.

Spiritualis huius libri ſenſus non vnus, ſed multiplex apud Patres; & quis præferendus.

§. III.

Ille ſenſus, quem hactenus ſpiritualem, vel nucleum ſub allegoriæ cortice latentem diximus, non eſt vnus, ſed multiplex. Primò igitur iſte ſenſus bifariam partiri poteſt. Alius enim eſt liber, & ſolutus, quem immediatum libet appellare: alius contractior, & aſtrictior, quem mediatum nuncupare licet. Hanc verò partitionem vt teneas, præmittere oportet in hoc canticorum Cantico, nullo diſſentiente, iuxta literæ ſonum nuptias, nuptiarumque ſolemnes ritus pangi. Addo etiam ipſaſmet nuptias, & nuptialia ſæpiùs non ſine allegoriis expingi. verbi cauſa, *cap.1. verſ.13.* ſic habes. *Botrus cypri dilectus meus mihi, in vineis Engaddi.* quibus verbis nomine botri, ſeu vitis potius cypro, aut cypero arbori adnaſcentis, atque illi ſeſe inſinuantis, & propaginibus ſuis arctiùs complectentis, honeſtos coniugum amplexus honeſtè ad-

modum,

modum, ac decorè ſignificauit Salomon. Et cap. 4. verſ. 1. *Capilli tui ſicut greges caprarum, quæ aſcenderunt de monte Galaad*, id eſt, de radicibus montis ad faſtigium illius. quæ verba ſimilitudine caprarum ab imis illius montis radicibus ad verticem ſcandentium ſignificant planè ſponſam capillos ſuos, quos ante nuptias puellarum more paſſos, & ſolutos gerebat, iam inde poſt nuptias matronarum more vittis collectos, & in caput reuocatos, reuinctoſque geſtare. Quid inde? Subiicio.

Quædam certè Scripturæ loca ſunt, in quibus hiſtoria aliqua, vel prophetia per allegoriam deſcribitur. In his autem duplici via ad ſpirituales ſenſus procedi poteſt, hoc eſt, mediatè, vel immediatè. Tunc proceditur immediatè, cùm ipſiuſmet allegoriæ verba, vt ſonant, quæ ad hiſtoriam, vel prophetiam innuendam primariò ſcripta ſunt, proximè applicantur myſterio, nulla habita ratione hiſtoriæ. Tunc verò mediatè, cùm ab allegoria venitur ad hiſtoriam, & ab hiſtoria tandem itur ad myſterium. Quod quàm ſit ſolemne Patribus, nemo in eorum lectione modicè verſatus ignorat. exempli gratia, *Deuteron.* 33. in benedictione Tribus Ioſeph, ſic Moyſes. *De benedictione Domini terra eius, de pomis cæli, & rore, atque abyſſo ſubiacente, de pomis fructuum Solis ac Lunæ, de vertice antiquorum montium, & de pomis collium æternorum, quaſi primogeniti tauri pulchritudo eius, cornua rhinocerotis cornua illius, in ipſis ventilabit gentes.* Itaque in his verbis per allegoriam deſcribitur ſecunda fortuna illius Tribus, cui promittit certò Moyſes in promiſſa regione ſortitò eueturam eximiam telluris partem, quæ videlicet aquis vtatur, & cœleſtibus, & irriguis, vberes vbique fructus afferat, montes cohibeat ſublimes & pingues. Addit etiam tribum iſtam in agrorum cultura diligentem futuram, & in bello fortem, & ſtrenuam: nam agriculturam taurus denotat, rhinoceros bellicum robur, & diſciplinam militarem. Igitur Patres, qui hæc verba ad myſteria alliciunt, non habita ratione prophetiæ huius, quæ allegoriæ ſubiicitur, verba ipſa, vt ſonant, immediatè Chriſto accommodant, & Chriſtum tauri, & rhinocerotis nomine compellatum fuiſſe, dicentes, ſingulas vel tauri, vel rhinocerotis proprietates in illum cadere contendunt. Ita locum iſtum ediſſerunt D. Gregor. Hieron. Rupert. & alij. Quis autem neget illum eſſe longè digniorem, ac nobiliorem modum myſteria aucupandi, ex allegoriæ cortice prophetiæ nucleum elicere, & hunc deinde ad myſteria vocare? Qui dici poteſt mediatus verborum vſus, verbi gratia, qui expendit illa verba, *Primogeniti tauri pulchritudo eius, cornua rhinocerotis cornua illius*; elicit primùm ibi latentem prophetiam, quæ tribum Ioſeph, & accuratam agriculturæ diligentiam, & armis ſtrenuam operam nauaturam aſſerit. Deinde Chriſto accommodat, qui ſibi agricolæ nomen aſciuit, cùm dixit, *Exiit qui ſeminat ſeminare ſemen ſuum*; & in Eccleſiæ agro elaborando tantum laboris poſuit: qui debellatis etiam hoſtibus ſuis tot prædas egit, tamque copioſa ſpolia reuexit in cœlum. hæc certè exploratiſſima ſunt, & neminem latere poſſunt.

Ergo ad eum modum circa ſententias allegoricas huius libri duplici modo verſari poteſt interpres, aut ita quidem, vt verba ipſa, vt ſonant, proximè ad ſpiritualia transferantur: vel ita certè, vt primò, ac proximè de nuptiis explicetur allegoria, ac deinde nuptialis ille ritus primò ac proximè verbis ſignificatus ad myſteria vocetur. Videre licet hoc in illis verbis, *Botrus cypri dilectus meus mihi in vineis Engaddi*. Nam immediatè, & proximè locum iſtum myſterio accommodant, qui *botri* nomine *in vineis Engaddi* enaſcentis Chriſtum intelligunt, qui tanquam botrus in crucis torculari expreſſus ſanguinis ſui vinum cunctis propinandum hominibus profudit: & alia ſubiiciunt his ſimilia. Illi mediatè, qui venuſta illa ſimilitudine vitis iuxta cyprum arborem naſcentis, illi ſeſe inſinuantis, & velut propaginibus complectentis, atque ab illo odoris ſuauem halitum mutuantis, honeſtos coniugum amplexus notari autumant. quod vbi explicarunt, ſtatim ad myſteria veniunt, & in his ſponſi, & Sulamitis amplexibus ſtrictiſſimos Charitis nodos meditantur, quibus Chriſtus Eccleſiæ copulatur, eam ſibi deuinciens, ac ſe ſimiliter illi inſinuans.

Rurſus illa verba, *Capilli tui ſicut greges caprarum, quæ aſcenderunt de monte Galaad*, immediatè, & proximè applicant myſteriis, qui per ſponſæ capillos Apoſtolos intelligentes, qui Chriſto Domino ceu capiti proximè hærent: illos quidem cum capris in Galaaditano monte pabula carpentibus ita conferunt, vt plures caprarum proprietates ipſis adaptare contendant. Illi verò mediatè, & quaſi remotè, qui ſub ea caprarum aſcendentium ſimilitudine capilos ſponſæ olim fluentes, liberos, ac paſſos iam

inde poſt nuptias vittis adſtrictos, & in verticem collectos priùs intelligentes, inde ad myſteria veniunt, & in his capillis eoſdem Apoſtolos,qui priùs liberi, & ſoluti ad terrena ſpectabant, iam inde poſtquam Chriſtus Eccleſiæ nupſit, ad Apoſtolicæ perfectionis culmen, & faſtigium vocati ad cœleſtia aſpirare cœperunt, atque ei perfectioni ſeſe obſtringentes, religioſæ vitæ initium dederunt, quam à religando dictam plures volunt. & alia etiam in hoc nuptiali ritu contemplari licet, quæ ſuo loco adſcribemus.

Vtrumque modum tam immediatum,quàm mediatum,Patribus, & diuinarum literarum interpretibus ſolemnem eſſe, tum in aliis Scripturæ locis, tum præcipuè in hoc Cantico, nemo inficiabitur. Et quidem liberior ille, immediatus, & proximus familiarior antiquis,eò quòd facilior, & myſteriorum etiam vberior; alter verò adſtrictior,& contractior, quem mediatum diximus, non ita frequens apud Patres: tamen non omnino inſolens; ſuppetunt enim non pauca exempla Patrum,ſcilicet Origenis,Bernardi,Nyſſeni, & aliorum, qui in hoc genere interpretationis verſati ſunt, ac nobis,quid potiſſimum facto opus eſſet,ſuo exemplo docuerunt.

Quòd ſi quæras ex hoc duplici interpretandi genere,(altero quidem ſoluto, & libero; alio verò adſtrictiori,) quodnam literale ſit? In promptu eſt reſponſum: aio enim primum illud, quod immediatè & proximè verba huius allegoriæ iuxta illorum ſonum ad myſteria transfert,eſſe omnino myſticum; illud verò,quod de nuptiis quidem proximè allegoriam accipit,& à nuptiis ad ſpirituales ſenſus tranſit, aliter affine magis eſſe. Ratio petitur ex dictis,quia cùm Prophetæ mens fuerit in hoc libro per ea, quæ in humanis nuptiis accidere ſolebant,ſpirituales Chriſti & Eccleſiæ nuptias iuxta literam adumbrare: nulla interpretatio literalis dici poterit, niſi illa, quæ de nuptiis humanis proximè accepta verba inde ad ſpirituales Chriſti, & Eccleſiæ nuptias traduxerit.

Quapropter etſi multi hunc Canticorum librum ſuis commentariis hactenus illuſtrarunt: tamen plures genus illud interpretationis liberum ſecuti ſunt ex ſono literæ acceptum; aliud verò magis adſtrictum vix pauci tenuerunt. Vnus enim, vel alter eſt, qui huius libri integram ſeriem contexuerit, & ſingulas huius ſententias de humanis nuptiis,& honeſto coniugum amore priùs ediſſerens,inde ad nuptias, & amorem mutuum Chriſti & Eccleſiæ germanè traduxerit. Atque adeò cùm multi ſuperant myſtici ſenſus libri iſtius: literales tamen eiuſdem interpretationes paucas habemus.

Cæterùm ille etiam ſenſus, qui verba proximè ad nuptias humanas, & inde ad ſpirituales transfert, non eſt vnus, ſed multiplex; quia quamuis vnus & idem ſemper ſit ſponſus, ſcilicet Dei filius: ſponſa tamen non eſt vna, ſed multiplex; atque adeò pro diuerſitate ſponſarum diuerſas huius libri interpretationes Patres commenti ſunt. Primò ſponſæ nomen fert natura humana ſingularis, quam Dei verbum ſibi in eadem hypoſtaſi copulauit. De hac ſponſa intelligunt plures illa verba Matthæi 16. *Simile eſt regnum cælorum decem virginibus, quæ exierunt obuiam ſponſo,& ſponſæ.* Nam cùm in ea parabola per decem virgines vniuerſa Eccleſiæ multitudo ſignificetur,quæ obuiam Chriſto fit, nihil aliud reſtat, cui poſſit ſponſæ nomen indi, niſi humana natura ad Verbi vnionem quaſi ad nuptias aſſumpta. Secundò,ſponſæ nomine propriiſſimè inſignitur tota Eccleſia. de hac Ioan. cap. 3. *Qui habet ſponſam,ſponſus eſt.* & Paulus ad Epheſ. 5. *Viri diligite vxores veſtras, ſicut Chriſtus dilexit Eccleſiam, & ſemetipſum tradidit pro ea,vt illam ſanctificaret, mundans lauacro aquæ in verbo vitæ, vt exhiberet ipſe ſibi glorioſam Eccleſiam*, &c. & infrà: *Et erunt duo in carne vna, ſacramentum hoc magnum eſt: ego autem dico in Chriſto, & in Eccleſia.* Tertiò ſponſa appellatur quælibet ſingularis iuſta anima. id nominis illi dedit Paulus 2. ad Corinth. 11. *Deſpondi enim vos vni viro virginem caſtam exhibere Chriſto.* Quartò ſingulari quodam iure inter alias animas Virgo ſanctiſſima ſponſa vocatur, quo nomine paſſim cenſetur apud Patres. Cùm ergo quatuor numerentur Dei ſponſæ, ac ſingulis quædam propria ſint,quæ alteri aptari non poſſunt,quatuor etiam Chriſti nuptias diſtinguere, atque adeò totidem huius libri interpretationes comminiſci licet. Prima, in qua diuina Verbi,& humanæ naturæ coniugia pangantur. Secunda,in qua Chriſti, & Eccleſiæ connubia decantentur. Tertia,in qua Chriſti,& animæ nuptiæ occinantur. Quarta,in qua Spiritus ſancti,ac Deiparæ virginis Mariæ canantur ſponſalia.

Illud iam nunc conſtituere oportet, ex quatuor præmiſſis interpretationibus quænam

nam literalis dici debeat. Sunt qui cùm ſentiant Scripturæ ſacræ verba vſque adeò grauida eſſe, vt nonnunquam geminos, aliquando etiam plures liberales ſenſus pariant, & hanc fœcunditatem huic vel maximè libro tribuendam eſſe cenſent: atque adeò volunt omnes illas quatuor interpretationes germanas, ac literales eſſe. Id verò ex eo ſuadent, quia illæ quatuor ſponſæ præmiſſæ ita ab inuicem diſtinguuntur, vt aliæ alias includant. Natura enim humana in vniuerſum cunctam Eccleſiam; Eccleſia verò quamcumque iuſtam animam, & B. Virginem ſuo complexu comprehendit: atque adeò ſicut de vniuerſaliori literaliter enunciantur, eodem modo ſecundùm literam de minus vniuerſali ſub eo contento enuncianda eſſe videntur. Cæterùm vt meum de hac re iudicium ſubſcribam, & quid circa quatuor illas ſponſas ſentiam, per ſingulas aperiam, aliqua præmittere oportet.

Primò obſeruandum eſt, quatuor illas ſponſas ſuprà dictas duplici modo conſiderari poſſe, aut ſecundùm ſe ſingulæ, aut collatione facta aliarum cum aliis. Si ergo inter ſe conferantur, certum eſt Eccleſiam cum natura humana in vniuerſum, & quamlibet iuſtam animam, aut B. Virginem cum Eccleſia non comparari tanquam ſpeciem cum genere, aut tanquam ſingulare cum ſpecie: ſed tanquam includens cum incluſo, hoc eſt, tamquam membra cum corpore. Quapropter ſub ea conſideratione neque Eccleſia reſpectu naturæ humanæ, neque iuſta anima, ſeu B. Virgo reſpectu Eccleſiæ, ſponſæ ſunt peculiares, & integræ, omnibus ſuis membris conſtantes: ſed alterius ſponſæ plura membra habentis ſingularia membra ſunt, ad illius compoſitionem accedentia, cùm tamen ſingulæ conſiderantur ſine relatione aliarum ad alias, quælibet certè per ſe ſponſam integram omnibus ſuis membris conſtantem efficit. luculentiùs dico. Natura humana vt ſic, corpus quoddam complet ex diuerſis membris: nam membra huius permagni, ac vaſtiſſimi corporis appellare licet Iudæos, Græcos, Barbaros, &c. ex his enim tota natura humana veluti ex membris coaleſcit. Si ergo Eccleſia, quæ ex ſolis conſtat fidelibus, & reliquos à ſuo arcet gremio, cum vaſto illo naturæ humanæ corpore conferatur, membrum illius intelligitur: atque adeò ſecundùm eam conſiderationem, quamuis fortaſſe natura humana dici poſſet ſponſa, Eccleſia non item.

Rurſus Eccleſia per ſe ſumpta integrum etiam corpus efficit ex omnibus ſuis membris compactum. de quo corpore non ſemel Paulus. nam *ad Rom.* 12. fideles affatus ſic ſcribit. *Sicut in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent: ita multi vnum corpus ſumus, ſinguli autem alter alterius membra.* Et 1. *ad Corinth.* 12. exactiùs corpus iſtud delineat, & membra illius enumerat. *Sicut enim corpus vnum eſt, membra habet multa: omnia autem membra corporis, cùm ſint multa, vnum tamen corpus ſunt. Ita & Chriſtus, etenim in vno ſpiritu omnes nos in vnum corpus baptizati ſumus, ſiue Iudæi, ſiue Græci, ſiue ſerui, ſiue liberi, & omnes in vno ſpiritu potati ſumus: nam & corpus non eſt vnum membrum, ſed multa.* Et ſubinde recenſet Apoſtolus ſingularia membra, oculos ſcilicet, manus, aures, pedes, & tandem ita ſubinfert. *Vos autem eſtis corpus Chriſti, & membra de membro, & quoſdam quidem poſuit Deus in Eccleſia, primùm Apoſtolos, ſecundò Prophetas, tertiò Doctores, deinde virtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum, interpretationes ſermonum,* &c. Denique idem Paulus *ad Epheſ. cap.* 4. de hoc corpore Eccleſiæ inter alia ſic ſerit. *Et ipſi dedit quoſdam quidem Apoſtolos, quoſdam autem Prophetas, alios verò Euangeliſtas, alios autem paſtores, & Doctores ad conſummationem Sanctorum in opus miniſterij, ad ædificationem corporis Chriſti, donec occurramus omnes in vnitatem fidei, in virum perfectum, in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti.* & infrà. *Veritatem autem facientes creſcamus in illo per omnia, qui eſt caput Chriſtus, ex quo totum corpus compactum, & connexum per omnem iuncturam ſubminiſtrationis in menſuram vniuſcuiuſque membri augmentum corporis facit in ædificationem ſui in charitate.* Hactenus Paulus, Eccleſiæ corpus aptiſſimè coagmentans. Si ergo cum hoc omnibus ſuis membris conſtante corpore Eccleſiæ conferatur quælibet ſingularis anima fidelis, aut Virgo beata, tanquam membra illius à nobis concipiuntur: atque adeò ſecundùm eam conſiderationem Eccleſia quidem ſponſa eſt, quippe quæ integrum corpus perficit: Virgo autem ſanctiſſima, & iuſti anima non item, ſed integri illius corporis partes, atque membra cenſentur.

Rurſus cuiuſlibet iuſti hominis, ac Virginis ſanctiſſimæ anima aliam conſiderationem ſubire poſſunt. Quemadmodum enim in Eccleſia corpus quoddam myſticum

ex myſticis membris conflatum contemplamur: ita etiam in anima membra quædam myſtica, atque integrum, & perfectum quoddam corpus ex his coaleſcens agnoſcere licet. Et ſanè iſthæc membra Scriptura ſacra ſæpiùs animæ douat: nam Ioannes *in 1. Epiſtola Canonica cap.* 1. aures, manus, atque oculos ipſi adaptat. *Quod audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de Verbo vitæ.* Petrus etiam *in 1. Canonica cap.* 1. lumbos eidem tribuit. *Propter quod ſuccincti lumbos mentis veſtræ.* Atque inibi *cap.* 3. fœminas affatus ſuadet, vt hæc interna animi membra curioſius excolant, quàm externa. *quarum non ſit extrinſecus capillatura, aut circundatio auri, aut indumenti, veſtimentorum cultus, ſed qui abſconditus eſt cordis homo, qui eſt in conſpectu Dei locuples,* &c. Paulus etiam *ad Epheſ.* 6. eidem pedes dat. *Calceati pedes in præparationem Euangelij pacis.* Et *ad Hebr.* 12. genua adſcribit. *Confortate manus diſſolutas, & genua debilia roborate.* Et ad eundem modum alibi alia membra, ſcilicet caput, collum, ventrem animis noſtris accommodat Scriptura. Si ergo Virginis Deiparæ, aut iuſti cuiuſlibet animam ad eum modum ſuis omnibus conſtitutam membris cogitemus, ſecundùm eam conſiderationem habebit etiam rationem ſponſæ. His ergo præmiſſis de quatuor illis ſponſis, earumque cum Chriſto nuptiis per ſingulas dicere oportet, ac decernere, an de omnibus illis Canticum iſtud ſecundùm literam intelligatur.

De nuptijs humanæ naturæ, & Verbi: & an de his ſecundùm literam explicari poßit liber iſte.

§. IV.

NAturæ humanæ duplex acceptio eſt: nam ſub hoc naturæ humanæ vocabulo intelligere poſſumus vel ſingularem illam, atque indiuiduam naturam, quam Verbum diuinum ſibi copulauit: vel naturam humanam in vniuerſum ſecundùm genus ſuum, quod vulgò dici ſolet *genus humanum.* Si ergo in priori acceptione ſumatur natura humana, inter ipſam certè atque Verbum propriæ, ac veræ nuptiæ interceſſerunt: dixi autem proprias, ac veras nuptias, non ſecundùm naturam, ſed ſecundùm myſterium. Nam, vt infrà fuſiùs oſtendam, ad veras, ac perfectas nuptias requiritur ſocietas, & communio non ſolùm voluntatum, & animorum, ſed etiam corporum. Nam licèt ad matrimonium, quod vulgò dicitur *ratum non conſummatum,* ſatis ſit concordia voluntatum, quæ ex contractu reſultat, ſine carnis vnitate, quæ copulam conſequitur: tamen ſi hæc voluntatum concordia non ordinetur per ſe ad carnis vnitatem, non poteſt ſortiri rationem nuptiarum. Id ergo quod ad naturales, & humanas nuptias per ſe requiritur, ad ſpiritualia etiam, & myſtica connubia deriuant Patres, ita vt ad illa vltra voluntatum vnionem, quam amor adſtringit, etiam carnis vnius communionem poſtulent, & ſine illa ne myſticas quidem nuptias agnoſcant. Ea propter D. Auguſtinus ad illa Pauli verba, *Non Angelos apprehendit,* docuit Chriſtum Dominum cum Angelis nubere non potuiſſe: atque adeò ſupremas illas intelligentias, quantumuis Deo per amorem adhæreant, ipſius Dei ſponſas appellari non debere; quia licèt inter Deum, & Angelos ſumma voluntatum concordia intercedat; quia tamen hæc ad carnis vnitatem per ſe non ſpectat, nuptiarum nomen non meretur.

Primò inter humanitatem, & diuinitatem in Chriſto nihil ex his, quæ ad nuptias poſtulantur, deſiderari certo certius eſt. Ita docet Auguſtinus *in Pſalm.* 44. his verbis. *Coniunctio nuptialis, Verbum & caro: huius coniunctionis thalamus Virginis vterus, etenim caro ipſa Verbo eſt coniuncta, vnde dicitur iam non duo, ſed vna caro.* Similia his habent alij Patres. Et ratio etiam id confirmat, quia in hac coniunctione diuinitatis, & humanitatis in vna hypoſtaſi non ſolùm duæ voluntates, diuina ſcilicet, atque humana, inter ſe mutuò conſpirant: ſed etiam carnis communio, & ſocietas intercedit.

At inquies, in hac coniunctione non aſſignari ſponſam diuerſam omniuo à ſuo ſponſo: nam ex dicendis infrà *cap. ſequenti*, conſtabit non prius Deum nubere potuiſſe, quàm carnem aſſumeret, atque adeò in ratione ſponſi per carnem aſſumptam fuiſſe completum: quapropter accepta ad eum modum carne ad complendam ſponſi perſonam, non remanet ſponſa ab ipſo ſponſo diuerſa, cui ſponſus copulari dicatur.

Sed

Sed tamen occurrit huic difficultati Caſſianus *in lib.* 5. *de Incarnatione cap.* 12. vbi ſic ſcribit. *Hoc igitur magnum eſt ſacramentum, de quo ipſe ait: Propterea relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori ſuæ, & erunt duo in carne vna. Qui fuerunt ergo illi duo in carne vna? Deus ſcilicet, atque anima: in vna enim, qua Deo vnita eſt, carne hominis, Deus eſt atque anima.* Et paucis intercallatis, *& adiunctus eſt Deus vxori ſuæ, quia ſicut vir & mulier vnum corpus ſunt, ita maieſtas diuinitatis, & caro hominis vniuntur, & facti ſunt duo, id eſt, Deus atque anima in carne vna.* Accinit etiam Pſeudo-Auguſtinus *in lib.* 2. *de Incarnatione Verbi*, vbi ſic etiam fatur. *Magis enim de hoc, quàm de vllo alio dici poteſt, quia erunt ambo in carne vna, & iam non ſunt duo, ſed vna caro: magis enim filius Dei cum anima Chriſti in vna carne eſſe, quàm vir cum vxore putandus eſt.* Habes igitur ex his Patribus ſponſam, & ſponſum in Chriſto: Deus enim ſponſus, anima ſponſa eſt, qui in vna, quæ vtrique communis eſt, carne inſolubili ſociántur fœdere, atque adeò inter ſe arctiſſimas nuptias copulare germanè, ac propriè dicuntur.

Cæterùm non ſunt iſtæ illæ nuptiæ, quas Salomon ad literam concinit in hoc libro. Quamuis enim de Incarnatione Chriſti Domini plæraque accipienda ſint ſecundùm literam in hoc Cantico: non tamen in ea conſideratione, quatenus Deus humanitatem ſibi tanquam ſponſam adiungit, & maritat, ſed in ea, quatenus ex humanitate, & diuinitate in eodem ſuppoſito compleetur, ac perficitur vnus Chriſtus, qui per vtramque naturam ſponſus Eccleſiæ conſtituitur. Nam per ſolam diuinitatem ſiue carne ſponſi perſonam agere non poſſet, vt infrà dicemus. Ita fert communis Patrum conſpiratio, qui quamuis ex libertate accommodationis nonnunquam per ſponſam accipiant ipſam Chriſti animam, aut humanitatem aſſumptam: id tamen raró faciunt, & ſæpius Eccleſiam, quæ eſt fidelium congregatio, ac cœtus, ſponſæ nomine intelligunt. Addo etiam plura in hoc Cantico de ſponſa enunciari, quæ de Chriſti anima, vel de aſſumpta humanitate ſine illius iniuria interpretari non poſſunt.

Altera humanæ naturæ acceptio pro genere humano in vniuerſum iam nunc examinanda eſt. Aio igitur inter humanam naturam latiſſimè acceptam (quatenus omnes homines ſiue fideles, ſiue infideles, complectitur) & Chriſtum Dominum nuptias initas fuiſſe. hunc loquendi modum paſſim vſurpant SS. Patres, non quidem ita, vt quandiu infidelis permanſit, ſponſa eſſe cœperit, abſit: ſed quia ex infidelitate aſſumpta per fidem & charitatem ſponſa effecta eſt. de hac re optimè D. Auguſtin. in Pſalm. 44. *Gaudeat* (inquit) *ſponſa amata à Deo. Quando amata? dum adhuc fœda. Omnes enim peccauerunt, vt ait Apoſtolus, & egent gloria Dei. Et iterum, Chriſtus pro impijs mortuus eſt. Amata eſt fœda, ne remaneret fœda: non enim verè fœda amata eſt, quia fœditas amata non eſt: nam ſi hoc amaret, hoc ſeruaret. Euertit fœditatem, firmauit pulchritudinem.* De his ergo nuptiis cum humana natura in latiori acceptione, & Chriſti Domini multa intelliguntur ſecundùm literam in hoc Cantico, nimirum ea omnia, quæ ſignificant ſponſam priùs degenerem, obſcuram, ſordidam, nigram, & indecoram ad excelſas, atque glorioſas Chriſti nuptias euectam fuiſſe. Nil certius.

De nuptijs animæ fidelis & Chriſti, & an de his ad literam aliquo modo intelligatur hoc Canticum.

§. V.

INter Chriſtum, & animam fidelem veras nuptias intercedere, ex his, quæ ſuprà diximus, liquet ſatis. Nihil enim ex illis, quæ nuptias perficiunt, in hac Chriſti & animæ coniunctione deſiderare licet: quandoquidem & voluntates arctiſſimo amoris fœdere adſtringuntur, & carnis etiam communio, & commercium non deeſt. De his autem nuptiis librum Canticorum intelligendum eſſe paſſim decernunt Patres. D. Baſilius *homil. in principium Prouerb.* ſic ſcribit. *Cantica canticorum animæ perfectionis modum demonſtrant, ſponſi namque, ac ſponſæ concordiam continent, hoc eſt, animæ cum Deo Verbo familiaritatem.* Idem docet Nyſſenus *homil. in Cant.* Gregorius Magnus *in Præfatione commentarij in Cantica.* Origenes *ibidem*, & plures alij. Cæterùm, vt conſtet verùm hic ſenſus de animæ atque Chriſti nuptiis literalis ſit, an myſticus, recolenda eſt illa duplex conſideratio, quam anima iuſta ſubire poteſt, iuxta ea, quæ diximus ſuprà §. 3. Aut enim anima ſumi poteſt tanquam ſponſa integra, & perfecta,

ex

ex omnibus ſuis membris coaleſcens: vel tanquam membrum alterius ſponſæ, quæ eſt Eccleſia. Aio igitur plæraque eſſe in hoc Cantico, quæ ſecundùm literam interpretari debeant de anima fideli, ac iuſta, ſecundùm quod eſt membrum Eccleſiæ viuum, atque coniunctum. Rurſus dico, omnem aliam expoſitionem, aut interpretationem de ipſamet anima tanquam de ſponſa (quæ nimirum per ſe, & à reliqua Eccleſia diſtincta, & diſcreta ſponſæ perfectæ, atque integræ perſonam ſuſtineat) non eſſe literalem, ſed accommodatitiam, & myſticam. Id certè cum Patrum doctrina prorſus conforme eſt: atque adeò ſi qui docent Cantici iſtius germanum, ac genuinum ſenſum eſſe de anima, hi certè interpretari debent de anima, quatenus Eccleſiæ reliquæ ceu membrum adnexa eſt.

De nuptijs Deiparæ Virginis, & Chriſti, & quatenus etiam de illis Canticum hoc ad literam intelligi queat.

§. VI.

INter Virginem Deiparam, & filium eius Chriſtum Dominum nuptias interceſſiſſe, ita vt quæ mater erat, eadem etiam proprio, ac ſpeciali iure eſſet ſponſa Chriſti, nemini dubium eſſe poteſt. Id nominis paſſim tribuunt illi Patres, quorum teſtimonia conflauimus in tractatu noſtro de pura Virginis Conceptione *cap.* 31. Vbi etiam eiuſdem Virginis, quatenus ſponſa dicitur, ſupra omnes alias animas Chriſti ſponſas excellentiam, & præſtantiam non perfunctoriè tradidimus. Lege ibi multa. Illud etiam certo certius, hunc Canticorum librum de his Deiparæ ac Chriſti ſanctiſſimis, ac diuiniſſimis connubiis vulgò à Patribus interpretari. Id anceps, & dubium, an præfata interpretatio inter literales referenda, ac numeranda ſit.

Succedat etiam nunc memoriæ illa duplex conſideratio ſuprà adſcripta, quæ in Virgine etiam Deipara locum habet: aut enim tanquam membrum alterius ſponſæ, ſcilicet Eccleſiæ, Virginem concipere licet: aut tanquam ſponſam propriis perfectam & abſolutam membris. Quoties ergo huius Cantici verba de Virgine tanquam de præcipuo, & maximè coniuncto poſt Chriſtum Eccleſiæ membro exponi poſſunt, ſenſus profectò literalis erit, hæc aſſertio certa, & conſtans eſt. Illud in dubitationem verti poteſt, an etiam quando Virgo conſideratur vt ſponſa ſuis perfecta membris, de illa iuxta literam ſenſus promantur. Sunt enim multa, quæ id ſuadeant. Primò, quia vt Dei Verbum naturam humanam, ſeu Eccleſiam ſibi adiungeret, maritaretque tanquam ſponſam, debuit certè accedere conſenſus ipſius ſponſæ, ſine quo nuptiarum fœdera conſiſtere non poſſunt. Iſtum autem conſenſum ſuo ac totius Eccleſiæ nomine Virgo exhibuit. Sic docet D. Thomas 3. part. quæſt. 30. art. 1. *Congruum* (inquit) *fuit B. Virgini annunciari, quòd eſſet Chriſtum concepturа, vt oſtenderetur eſſe quoddam ſpirituale matrimonium inter filium Dei, & humanam naturam; & ideò per annunciationem expectabatur conſenſus Virginis loco totius humanæ naturæ.* Quid ergò cauſæ fuit, vt humanæ naturæ, & Eccleſiæ totius authoritas, & fides ad vnam Deiparam redacta fuerit, vt nimirum ſola pro omnibus in diuini Verbi nuptiis ſpondere, aſſentiri, & paciſci potuerit? Certè non alia occurrit nunc accommodatior ratio, niſi ea, quam iam ſubiicio. Virgo totius Eccleſiæ authoritatem habere dicitur, quia ea ſola ad inſtar obtinet totius: omnes enim gratiæ, virtutes, dona, & munera, quæ inter reliqua Eccleſiæ membra diſtributa ſunt, in Virginem conuenerunt. Nam, ſi fidem habemus Bonauenturæ *in ſpeculo lect.* 1. & aliis paſſim Patribus, omnes Prophetarum, Apoſtolorum, Martyrum, Doctorum, Confeſſorum, Virginum, & reliquorum Eccleſiæ membrorum gratiæ, ac dotes in Virginem confluxerunt. Cùm ergo hæc membra quæ ad vnum Eccleſiæ corpus conflandum accedunt, per gratiarum diuerſitatem diuerſa fiant, iuxta illud Pauli, *diuiſiones gratiarum ſunt*, &c. ex quo colligit Apoſtolus cunctam membrorum diuerſitatem, ex quibus Eccleſia conſtituitur: certè Virgo ſanctiſſima, cui nulla alicuius membri gratia defuit, in omni membro cenſeri debet: atque adeò omnes omnium membrorum gratias colligens omnia itidem membra in ſe habere, atque adeò integram, & omnibus ſuis membris conſtantem ſponſam conſtituere videtur: ita vt de ipſa ſecundùm literam totus iſte Canticorum liber exponi poſſit, ac debeat.

Accedit etiam id quod docent paſſim Patres, ſub Chriſti mortem pro aliquo tempore

pore totam Eccleſiam ad vnam Mariam redactam fuiſſe, nam diſcipulis atque omnibus aliis à fide deficientibus, ſola in fide conſtans fuit. Bernardus in ſermone de lamentatione Virginis : *In ipſa enim ſola in triduo illo fides Eccleſiæ ſtabat, & dum vnuſquiſque haſitabat, hæc quæ fide concepit, fidem quam à Deo ſemel ſuſcepit, numquam perdidit.* ergo ne dicemus Eccleſiam per triduum illud, ſuis truncatam membris, omnino deformem & indecoram iacuiſſe ? Minimè gentium. Sed illud omnino aſſerendum, integram Eccleſiæ pulchritudinem ſecundùm cuiuſcumque membri perfectionem, in vna ac ſola Virgine integram, incolumemque ſeruatam fuiſſe. Quapropter de illa non ſolùm pro eo, ſed etiam pro omni alio tempore omnibus ſuis membris perfecta & abſoluta ſponſæ librum iſtum ad litteram exponi debet.

Hæc & alia multa ſuadent Virginum in huius libri litteralem ſenſum, ſpeciali quodam ac proprio ſibi iure venire : non quidem itaut omnes expoſitiones, quas alij in hunc librum coniecerunt, litteræ affines ſint: ſed itaut Virgo omni Eccleſiæ membro compacta quidquid de ſingulis enunciatur, ipſi etiam aptari debeat. Sed tamen de hac re plura infrà dicemus.

Canticum hoc de nuptijs Chriſti Domini, ac totius Eccleſiæ verè ſecundùm literam intelligi probatur.

§. VII.

HÆc aſſertio certa eſt, ac de fide; quam tradunt communiter ſancti Patres, quorum cenſum hîc adſcribere inutile ac longum eſſet. Eccleſiam autem intelligo ſecundùm quòd ſponſa eſt ex omnibus ſuis gradibus & ordinibus tanquam ex membris compacta & conſtituta, quam Chriſtus Dominus tunc duxit, cùm carnem induit, vt ſequenti capite explicabimus. De ſola autem Eccleſia ſecundùm hanc acceptionem Canticum intelligi ad litteram ſuadet ratio. quia, vt docet Auguſtinus *de Geneſi ad litteram lib. 9. cap. 7. & de bono coniugali cap. 18. & de nuptijs & concupiſcentia,* non ſemel (quem ſequuntur communiter Scholaſtici in materia de matrimonio) ex eo habet coniugium indiſſolubilitatem, quia eſt ſymbolum & myſterium nuptiarum Chriſti & Eccleſiæ. Quapropter ex diuerſis nuptiis, quas Chriſtus contrahit ſpiritualiter, ſcilicet cum anima, cum Eccleſia, & cum Beata Virgine, illæ tantùm ritè & exactè per matrimonium ſignificari queunt, quæ ſunt inſolubiles; nam ſi quæ hoc habent vt diſſolui poſſint : hæ quidem in germanum matrimonij ſignificatum venire non poſſunt. nam cùm ſuam indiſſolubilitatem ex re ſignificata accipiat, inſolubile eſſe debet id quod ab eo ſignificatur. Quapropter coniunctio Chriſti, atque animæ iuſtæ non pertinet ad germanam matrimonij ſignificationem : hæc enim, ſuapte natura, ſolubilis eſt per infidelitatem & culpam.

Manet ergo, ſolam coniunctionem Chriſti & Eccleſiæ per dictum matrimonium ritè & exactè notari; nam hæc ſola ſolui ac diſtrahi non poteſt iuxta promiſſiones ac decreta Dei. Cum Eccleſia verò Beatam Virginem Mariam numerare liceat, cuius etiam nuptiæ cum Chriſto ab initio inſolubiles extiterunt, & inſolubilitatem ſuam ex confirmatione in gratia, vel ex aliqua arctiori coniunctione illius cum Deo acceperunt, vt alibi dicemus.

Litteralis ſenſus de nuptijs Chriſti & Eccleſiæ, eſt propheticus, & omnium quæ ipſi ſingulis ſæculis euentura erant, abſolutiſſimum vaticinium.

§. VIII.

ALiquid vlteriùs circa hanc theſim examinare, ac diſcutere opus eſt; an ſcilicet ſenſus iſte litteralis de nuptiis Chriſti & Eccleſiæ, ita capiendus ſit, vt tantùmodo eiuſdem Chriſti, & Eccleſiæ mutuos amores delitiaſque, an maius aliquid ac dignius contineat? Certè quicumque legerit commentaria plurimorum interpretum, qui ante nos librum iſtum ſuis lucubrationibus illuſtrarunt, facile agnoſcet illos ita ſenſiſſe, Canticum iſtud in id totum impendi, vt præfatos amores delitiaſque viuis coloribus expingat;

expingat; ſemper enim in eo argumento verſantur, & tum cùm maximè adnituntur & conantur, hoc ſolum aſſequi videntur, vt demonſtrent, ſiue animam hominis iuſti, ſiue Eccleſiam ipſam per gradus aliquos ſenſim ad perfectionem, & vnionem cum Deo promoueri. Neque huius libri aliam ſeriem, vel contextum agnoſcunt, quàm qui illos ad hanc, quam ſibi propoſuerunt, cogitationem manu ducat.

Cæterum adduci non poſſum, vt illis aſſentiar. Nam ex quo librum iſtum exponendum ſuſcepi, maius aliquid ac diuinius de ipſo ſuſpicari cœpi; ac conferens Patrum ſcripta & ſententias, apud me ſtatuebam litteralem ſenſum libri huius eſſe Propheticum, ita vt totus ille, quantus quantus eſt, nihil aliud ſit, niſi vaticinium quoddam & prædictio non ſolùm aduentus Chriſti in carnem, ſed etiam digniſſimarum ac præcipuarum rerum, quæ ſæculis labentibus ad vſque mundi finem Eccleſiæ accidere oportebat, ita vt compendio quodam ea omnia cohibeat, quæ ab aliis Prophetis de Eccleſia, & Eccleſiæ ſtatu & progreſſu denunciata fuerunt per ſua quæque ſæcula digeſta, eo ordine, quo partim hactenus euenerunt, partim deinceps euentura ſunt.

Hæc dum mecum recolerem, & meditatam à me expoſitionem auctoritate aliqua fulcire ac roborare impensè cuperem, quidquid animus ſatagens contenderat ac diuinaret, in vno Athanaſio expreſſum comperi, ita vt nihil vlterius deſiderare poſſem; nam in ſynopſi de huius libri ſententia diſſerens inter alia ſic fatur: *Quemadmodum poſt Seruatoris diſpenſationem nullum amplius Prophetam expectamus, ita poſt illa quæ in hoc Cantico canticorum ſignificata ſunt, non eſt aliud canticum quod recentius aliquid ſignificet expectandum. Etenim quæ in hoc Cantico ſignificantur, eadem & in Prophetis & Scripturis per interualla dicta deprehenduntur. Rurſus quemadmodum Agnum Dei Ioannes oſtendit, atque Ioannem vſque lex eſt & Propheta: ita quæ in hoc Cantico adnotantur, finis ſunt eorum, quæ in vniuerſa Scriptura ſignantur. Quid enim aliud poſt Chriſti aduentum expectandum eſt, quàm iudicium & retributio? Canticum igitur eſt canticorum, propterea quòd nullum aliud poſtea quæ hîc canuntur, expectandum eſt. Et ſicut in lege Sancta erant, & poſt Sancta Sanctorum; poſt verò Sancta Sanctorum nullus alius interior locus habebatur. Ita poſt alia cantica, Canticum eſt canticorum: poſt Canticum vero canticorum non eſt interior aliqua & recentior expectanda nunciatio.* Quid illuſtrius aut dici, aut excogitari potuit? Habemus ergo ex Athanaſio Canticum hoc eſſe Propheticum, ita vt prædictionem contineat primi aduentus Chriſti in carnem, atque aliarum omnium rerum, quas de Chriſto & Eccleſia reliqui Prophetæ denunciarunt. Vaticinium autem hoc ad vſque ſecundum Chriſti aduentum, cùm ad iudicandum & retribuendum iterum è cælo deſcendet, peruenire affirmat. *Quid enim* (inquit) *aliud expectandum, quàm iudicium & retributio?* Cuius prædictionem data opera excluſit Athanaſius ab hoc Cantico; quia Chriſtus cùm ad iudicandum mundum reuiſurus iterum aduenict, non ſponſi, ſed Domini, ac iudicis ſeueriſſimi perſonam afferet; atque ideò non debuit hoc in nuptiali Cantico miſceri, aut inſeri. Reliqua verò omnia, ſiue quæ vel ad primum Chriſti aduentum, vel ad Eccleſiæ ſtatum, incrementa & progreſſum pertinent, per quinque illos nuptiarum dies, & per quatuor matutina, & totidem veſpertina Epithalamia, admirabili quodam ordine digeſta Canticum hoc complectitur, cuius rei repræſentationem quandam compendioſam infrà exhibebimus *cap. 6. & ſeq.*

Noſtrum ergo circa multiplices huius libri ſenſus iudicium ex dictis iam liquet. Dicimus enim nuptias Verbi & naturæ humanæ, Chriſti & Eccleſiæ ad literam decantari, ita quidem, vt maximè literalis ac germanus iſtius carminis ſenſus ſit Propheticus, Chriſti aduentum in carnem, & totum Eccleſiæ progreſſum ad vſque mundi finem exactiſſimè deſcribens. Addimus etiam de anima ſecundùm literam intelligi poſſe hoc Canticum, ſi conſideretur tanquam viuum & coniunctum Eccleſiæ membrum: ſi verò eadem concipiatur tanquam ſponſa omnibus ſuis membris perfecta, non ad literam, ſed myſticè interpretari. Denique adſtruimus de Virgine Deipara, ſi conſideretur eo modo tanquam membrum Eccleſiæ, aliqua ſecundùm literam exponi poſſe in hoc Cantico: ſi verò eadem concipiatur tanquam ſponſa omnibus ſuis abſoluta membris, non improbabiliter etiam in eiuſdem Cantici literalem ſenſum venire; vel certè aliquid miſtyco ſenſu maius de illa concipiendum eſſe.

Quapropter noſtrum commentarium ſic inſtituemus, vt primo loco allegoriæ ipſius

ipſius ſenſum, ſecundùm quod totus ex nuptiis humanis deſumptus eſt, exactiùs explicemus ſub hoc titulo, *Sonus allegoriæ*. Et quia ſonus ipſius allegoriæ ita exactè nuptias humanas deſcribit, vt ex illo non pauca præcepta connubialia ad coniugum mores informandos decerpere liceat, ne id quidem mittendum duxi, ſed quotieſcunque eiuſmodi aliquid occurrit, illud etiam attexam. Secundo loco prophetiam de Chriſto & Eccleſia, tanquam nucleum ex allegoriæ cortice decerpemus, ſub hoc titulo, *Senſus Propheticus*. Tertio loco ſingula verba interpretabimur de Chriſti atque animæ nuptiis ſub poſteriori conſideratione, quatenus anima, ſeu ſponſa concipitur ſuis perfecta membris; nam alia conſideratio eiuſdem tanquam membri, ad propheticum ſenſum reducitur. erit autem titulus, *Myſtica interpretatio de anima*. Quarto loco de Virgine Deipara, ſub illa etiam conſideratione, quatenus ſponſa ſuis quoque abſoluta membris intelligitur, expoſitionem propriam complebimus. Et quia hæc expoſitio aliquid myſtico maius ac dignius continet, vt ex dictis liquet, eam quidem ſub hoc titulo ſubſcribemus, *Hypermyſtica expoſitio de Deipara*.

CAPVT VI.

In quo de nuptijs Chriſti & Eccleſiæ generalia quædam præmittuntur, quæ ad huius libri interpretationem muniunt viam.

SED antequam ſingulorum verborum commentarium aggrediar, operæ pretium duxi primò vniuerſaliora aliqua dogmata circa nuptias Chriſti & Eccleſiæ præfari. Secundò quæ de totius libri ſyntaxi, ſtructura, & compagine, ſcilicet, de octo Epithalamiis, de quinque nuptiarum diebus, ac de his, quæ per ſingulos iſtos dies agebantur, ſuprà præluſi, ad ſpiritualem ſenſum traducere, & prophetiæ ordinem compendio quodam exhibere ac repræſentare. Tertiò denique oſtendere, quonam modo ad poſteriores duas interpretationes (ſcilicet myſticam de anima, & hypermyſticam de Beata Virgine) eadem ſyntaxis & ſtructura libri accommodari & aptari debeat.

Eccleſia fidelis eſt ſponſa, & vxor Chriſti: Synagoga verò etiam fidelis non contraxit cum Deo matrimonium, ſed ſponſalia, & quaſi virgo in gynæceo ad futuras nuptias adornata eſt: ac denique quo ſenſu infidelis Synagoga ſit Eccleſiæ mater.

§. I.

OPportuna eſt in hoc loco hæc diſceptatio, ſeu quæſtio, vtrùm ſola Eccleſia proprias nuptias cum Chriſto inierit, an etiam Synagoga ante Chriſti aduentum cum Deo nuptias copulauerit, vti conſtet, an liber iſte de ſola Eccleſia, an etiam de Synagoga ad litteram interpretari queat. Synagogam ergo à Deo adamatam, & fœdus nuptiale cum ipſa initum, multa ſuadent Scripturæ loca. Ezechiel *cap. 16.* Synagogæ atque Dei nuptias exactiſſimè deſcribit, vbi inter alia ſic ferit, *& iuraui tibi, & ingreſſus ſum pactum tecum, & facta es mihi.* Adeſt etiam Hieremias, qui *cap. 2.* de Synagoga ſic fatur. *Recordatus ſum tui, miſerans adoleſcentiam tuam, & charitatem deſponſationis tuæ, quando ſecuta es me in deſerto, in terra, quæ non ſeminatur.* Mitto alia, quibus inducti Rabini plures audacter pronunciarunt, librum iſtum de Synagoga Hebræorum ad litteram eſſe interpretandum: in his eſt Paraphraſtes Chaldaicus, qui cùm aliàs ſæpe, ſed tum maximè in expoſitione huius Cantici, aberrauit.

Cæterùm vera, & (niſi fallor) catholica ſententia eſt, Deum cum Synagoga olim nuptias non contraxiſſe. Ita expreſsè docet D. Hieronymus *in Oſeam*, & D. Auguſtinus *de ſymbolo ad Catechumenos*, vbi ſic ait: *Agite Iudæi neſcientes nuptias Agni*, &c. integrum teſtimonium infrà dabimus. Et S. Gaudentius Epiſcopus Brixienſis in ſermone altero ex duobus, quos habuit *de nuptijs Canæ*, vbi ſic ſcribit: *Si Deus iuxta Apoſtoli doctrinam omnes homines vult ſaluos fieri, & ad notitiam veritatis venire, cur apud gen-*

tes, potiſſimum in conſummatione ſæculi, iſta ſæculares nuptiæ celebrantur, & ſuperioris aut plebes diutino non ſunt copulatæ coniugio? Et multa ſubinde attexit, rationem offerens, propter quam Deus tamdiu nuptias diſtulerit. Ratio etiam id comprobat, ex his, quæ in ſuperiori cap. 1. §. 3. diximus, deprompta. Quia (vt ibi præmonui) duplex tantum matrimonium eſt, aliud ratum, aliud conſummatum. Matrimonium conſummatum vnius carnis communionem poſcit, ac ſine illa ne concipi quidem poteſt. Matrimonium verò ratum, quamuis illam carnis vnitatem re ipſa non includat, tamen ad illam natura ſua ordinari debet: imò in præſenti corporum traditione conſiſtit, per quam quaſi coniuges alter alteri ſeſe addicunt, & conſecrant, & ius in carnem mutuò alterutrinque comparant, vt ſcilicet qui iam ſunt vnum voluntate, & affectu, vnum etiam carne quamprimum fiant. Quid inde? Certè inde fit Deum, antequam carnem indueret, nec matrimonium contrahere, nec ſponſam, vel vxorem habere potuiſſe: nihil enim neque conſummato, neque rato matrimonio adſimile eo tempore inire potuit. Nam cùm ad vtramque matrimonij ſpeciem copulandam coniuges carne opus habeant, vt eam ſibi inuicem tradant: nimirum vt conſummato matrimonio actu vnita ſit, & matrimonio rato proximè vniri queat, neutrum ſine carne perfici poteſt. Id enim eſt, & non aliud coniugium, de quo loquitur Paulus *ad Epheſ. 5.* cùm ait: *Propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori ſuæ, & erunt duo in carne vna. Sacramentum hoc magnum eſt: ego autem dico in Chriſto, & in Eccleſia.*

Fateor eſſe aliud matrimonij genus per latiſſimam quandam analogiam, ratione cuius inter ea, quæ mutuò ſeſe adamant, propter ſolam voluntatum vnionem, & concordiam nuptias cogitare licet; quales inter Deum, & angelicas mentes contemplari nihil vetat: quales etiam inter hominem, & ſapientiam comminiſcitur Salomon Prouerb. 7. *Dic ſapientiæ, ſoror mea es, & prudentiam voca amicam tuam.* & Sap. 8. *Hanc amaui, & exquiſiui à iuuentute mea, & quæſiui ſponſam mihi eam aſſumere, & amator factus ſum formæ illius.* Id ergo matrimonij genus ita latum, & analogum inter Deum & Synagogam ante Incarnationem Verbi agnoſcunt Prophetæ. Aliud verò magis proprium, quod in traditione corporum conſiſtit; vel ad eam proximè ordinatur, de quo locutus eſt Paulus, nequaquam agnoſcunt.

Sed tamen licèt inter Deum, & Synagogam nullum fuerit matrimonium, nec ratum, nec conſummatum: tamen inter illos ſponſalia verè, ac propriè interceſſiſſe omnino dicendum eſt. Quia ſponſalia futuri matrimonij ſponſionem, & promiſſionem tantùm continent, ac per illa coniuges non corpus inuicem tradunt de præſenti, ſed tradendum à ſe mutuò pollicentur: atque adeò ex natura ſuà non poſtulant, vt is, qui ad eum modum contrahit, carne iam conſtet, ſed quòd aliquando eam habiturus ſit, vt ipſam alteri tradat. Hæc autem omnia inter Deum, & Synagogam ante Incarnationem interceſſiſſe certum, ac ratum eſt: ei enim Deus per omnes ab initio Vates ſeriò promiſerat, & carnem induere, & eam, quam induiſſet, ipſi fruendam tradere: quod totam ſponſalium naturam continet. Hæc Dei, & Synagogæ ſponſalia agnoſcunt Chryſoſtomus *homil. 8. ad Populum*, quæ inſcribitur *de Turture.* nam nomine ipſius Synagogæ ſic ait: *Deſponſata ſum cœleſti ſponſo per legem, & Prophetas*, &c. Origenes *homil. 1. in Cantic.* eodem modo ipſam Synagogam loquentem inducit. *Omnia habeo; repleta ſum muneribus, quæ ſponſaliorum nomine ante nuptias ſumpſi. Dum enim præpararer ad coniugium filij Regis, & primogeniti omnis creaturæ, obſecuti ſunt, & miniſtrauerunt mihi Angeli, deferentes ad me legem ſponſalitij muneris loco:* Alij etiam Patres ſimilia de Synagoga docent.

Sed inquies, an etiam gentilitas ad eum modum ante Chriſti Incarnationem deſponſata dici queat: nam Dei promiſſiones non ad Synagogam tantùm ſpectabant, ſed etiam ad gentes pertinebant. Nam de gentium Eccleſia loquitur planè Oſeas *cap. 2.* vbi futuras illi nuptias pollicitus ſic ait: *Et erit in die illa (ait Dominus;) & vocabit me vir meus, & non vocabit me vltra Baalim; & ſponſabo te mihi in ſempiternum, & ſponſabo te mihi in iuſtitia, & iudicio, & miſericordia, & miſerationibus.* & ſubinde: *Et dicam non populo meo, populus meus*, &c. Nihilominus tamen verius puto ante Chriſti Incarnationem de gentilitate id minimè enunciari poſſe, quòd cum Deo ſponſalia contraxerit (Propheta enim Oſeas in eo loco non agit de ſponſalibus, ſed de matrimonio futuro.) Nam, vt ſponſalia copulentur, omnino neceſſum eſt, vt ſponſio, ac promiſſio vnius alteri comperta ſit, & eam omnino acceptet, ac boni conſulat. Neu-

trum autem Eccleſia Gentilium habuit: nam neque promiſſio Dei illi nota fuit, neque illam acceptauit. Id ſibi voluit Paulus *ad Epheſ.2.* vbi gentium Eccleſiam affatus ſic ait: *Memores eſtote, quòd aliquando vos gentes in carne, qui dicimini præputium ab ea, quæ dicitur circunciſio in carne manu facta. Quia eratis in illo tempore ſine Chriſto, alienati à conuerſatione Iſrael, & hoſpites teſtamentorum; promiſſionis ſpem non habentes, & ſine Deo in hoc mundo.* Obſerua illa verba, *promiſſionis ſpem non habentes*; Græcè ἐπαγγελίας. reſtituere licet, *ſponſionis ſpem non habentes*; ea ſcilicet ſpe carentes, qua Dei ſponſio Hebræorum animos ab initio erexit. & ad Galat.3. *Abrahæ dictæ ſunt promiſſiones, & ſemini eius,* &c. Quapropter ſola Synagoga id ſibi arrogare poteſt, quòd ſponſalia cum Deo celebrârit, ſola quippe Dei promiſſiones, ſponſioneſque notas habuit, & ſola item illas acceptauit, probauitque.

Vlteriùs etiam dico, Synagogam non ſolùm futurarum nuptiarum ſponſionem habuiſſe, ſed etiam ipſam (vt ſolenne erat puellis, ac virginibus, quæ ad nuptias regias aſſumendæ erant, ſcilicet in gynæceo, ſeu parthenone includi, vt ibi ad futuras nuptias, vnguentis, pigmentis, ac cibis etiam delicatioribus, & lautioribus ſeſe curarent, atque excolerent, vt ſuprà *cap.3.* §.3. fuſè probauimus.) ipſam, inquam, ante aduentum Chriſti in carnem, quaſi in gynæceo, & parthenone fuiſſe. Ita docuit Origenes *Hom.1. in Cant.* qui ad illa verba, *Meliora ſunt vbera tua vino,* totam gynæcei rationem expreſſit, his verbis: *Sponſa* (inquit) *habuit quendam vſum, & notitiam aromatum* (loquitur autem de Synagoga,) *id eſt, verborum legis, & Prophetarum, quibus ante aduentum ſponſi mediocriter licet, inſtrui tamen videbatur, & exerceri ad cultum Dei, vtpote paruula adhuc, & ſub tutoribus, & actoribus agens, & pædagogis. Hæc autem omnia aromata fuerant, in quibus nutriri viſa eſt, & ſponſo ſuo præparari.* Habes iam formam gynæcei, & parthenonis ex Origene, qui per illa vnguenta, & pigmenta, quæ adhibere ſolebant puellæ in gynæceis ad curandam ſpeciem, & excolendam pulchritudinem, vt ad nuptias futuras præpararentur, intelligit Prophetarum, ac legis verba. Sed (ſi libet) adde etiam per vnguenta illa præparatoria ſignificari thymiamata, ſuffimenta, & ſacerdotale vnguentum: per vinum autem, & cibos delicatiores, quæ dabantur etiam puellis in gynæceis, notari hoſtias, ſacrificia, & libamina, quorum pars magna cedebat in cibos tum Sacerdotum, tum etiam laicorum ſacrificantium. Accinit etiam Origenes: nam poſt pauca ſic ſubdit. *Conſidera ne fortè vnguentum illud Pontificale, quod in Exodo componi iubetur arte pigmentariorum, iſtius vnguenti, quod nunc ſponſa miratur, teneat rationem. Et videas quòd illa quidem aromata, quibus compoſitum illud vnguentum videbatur, quo Aaron vnctus eſt, & eius minores, quia erant terrena, & materia corporales,* &c. *ea quidem faſtidire cœpit ſponſa*; eiuſque tædij & faſtidij rationes fuſè perſequitur Origenes. Addo etiam Paulum fortaſſe ad gynæcei cultum ſpectaſſe, cùm de his, quæ ante nuptias Chriſtus ſponſæ ſuæ Eccleſiæ exhibuerat *ad Epheſ.5.* ſic fatur. *Vt exhiberet ſibi glorioſam Eccleſiam non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid eiuſmodi, ſed vt ſit ſancta, & immaculata.* Nam, vt infrà *cap.1. verſ.2.* dicemus, vnguenta illa myrrhina, quibus in parthenone ſex menſibus vtebantur virgines, de quibus Eſther 2. *Ita duntaxat, vt ſex menſibus oleo vterentur myrrhino*, &c. & Pſalm.44. *Myrrha, gutta, & caſia à veſtimentis tuis, à domibus eburneis, in quibus delectauerunt te filiæ Regum honore tuo,* &c. ad leuigandas carnes, delendos næuos, & exterendas rugas adhibebantur: atque adeò non ineptè dicemus ad id ſpectaſſe Paulum, cùm dixit, *non habentem maculam, aut rugam,* &c. ſignificans id curæ, ac beneficij Deum Eccleſiæ ſponſæ ſuæ ante nuptias exhibuiſſe.

Sed enim quandoquidem hactenus decreuimus Synagogam olim ante Chriſti aduentum ſimilem fuiſſe puellæ, quæ ſponſalia contraxerat, & in gynæceo adſeruabatur incluſa, videndum tandem eſt, quid ſit illud quod olim gynæcei rationem habuit. Et quidem aio gynæcei, ſeu parthenonis ad inſtar obtinuiſſe, vel arctiſſimam illam legis, ac legalium obſeruantiam, quæ Synagogam vndique concludebat, vel templum illud vetus, vbi tantùm adorare, ac ſacrificare tunc per eandem legem licebat: vtrumque enim ſatis idoneum, vt gynæcei nomine ſignificetur: ſed tum maximè legis obſeruatio arctior, de qua ſic Paulus ad Galat.3. *Prius autem quàm veniret fides, ſub lege cuſtodiebamur concluſi in eam fidem, quæ reuelanda erat.* Nihil aptius ad gynæcei formam deſcribendam aut dici, aut excogitari poſſet, vt infrà exactiùs explicabimus. Quid plura?

Ad hæc obſeruandum eſt, Synagogæ duplicem eſſe acceptionem: aut enim ſigni-

ficat fidelem Iudæorum Eccleſiam, quæ ſcilicet à fide Chriſti, & obſeruatione legis nunquam defecit: aut etiam latiùs accipitur, prout fidelem, & infidelem complectitur. Aio ergo nomine ſponſæ futuræ, quæ ſponſalia contraxerat, & in gynæceo incluſa excolebatur ad ſequentes nuptias, fidelem tantùm Synagogam notari. Nam (vt nuper dicebamus) ad ſponſalia neceſſaria eſt fides futuræ ſponſæ, cui ſcilicet comperta fuerit ſponſio, & promiſſio viri, & quæ eam acceptauerit, ac probauerit. Hoc verò in ſolam fidelem Synagogam quadrat: nam infidelis Synagoga à fide diuinarum promiſſionum deficiens ab ſponſalibus prorſus excluſa fuit. Quid inde? Sanè id ſingulari attentione cogitandum. nam ad ſpiritualem huius libri intelligentiam plurimum facit; illud enim paſſim vſurpare, ac repetere ſolemus, Eccleſiam ab Hebræis ad gentes à lege ad Euangelium Chriſti beneficio traductam. Quænam igitur hæc Eccleſia, quæ primùm ſub lege erat, deinde ſub Euangelio fuit: cum qua etiam Deus primùm quidem ſponſalia contraxit, deinde nuptias celebrauit? Certè hæc non alia niſi fidelis Synagoga, quæ non diuerſa, ſed vna prorſus eſt cum Eccleſia olim quidem innupta, ſed tamen deſponſata ſub lege ante Chriſti aduentum, & iam inde poſtea nupta, & maritata ſub Euangelio. Audi Origenem homil. 1. in Cantic. *Eccleſia, inquit, eadem erat in omnibus Sanctis, qui ab initio ſæculi fuerint facti. Diligens igitur eam, venit ad eam,* &c. legendus Hieron. *in cap. 4. epiſt. ad Galatas*, vbi de Synagogæ & Eccleſiæ vnitate pulchrè diſſerit. Id etiam ſibi vult S. Auguſtinus, cùm perſæpe ait Iudæorum, & Gentium Eccleſiam vnam eſſe. Et Paulus etiam huc ſpectare videtur ad Galat. 3. *Non eſt Iudæus, neque Græcus, non eſt ſeruus, neque liber, non eſt maſculus, neque fœmina: omnes enim vnum eſtis in Chriſto Ieſu,* &c. id eſt, vnius Eccleſiæ corpus omnes conflati. Addo etiam Eccleſiam iſtam, quæ ſub lege priùs erat, & ad Euangelium deinde traducta fuit, per aggregationem gentium non quidem diuerſam effectam, ſed auctiorem, & maiorem: & quia ex gentibus maior illi acceſſio facta eſt, quàm ex Iudæis, ideò Eccleſia gentium appellari cœpit. Hæc omnia certiſſima, & conſtantiſſima ſunt apud Patres.

Quapropter quoties diſtinguetur Synagoga ab Eccleſia, & vtriuſque diuerſa fides, aut ſtudia diuerſa, ne dicam iurgia, & contentiones commemorantur in Scriptura, aut Patribus, aut ſermo eſt de Synagoga in ſecunda acceptione, quatenus Iudaicum populum etiam infidelem complectitur. Hæc verò Synagoga ſecundùm iſtam poſteriorem acceptionem alia quædam nomina habet, quæ ad has Chriſti, & Eccleſiæ nuptias meliùs capiendas obſeruari debent. Dicitur enim primò ſponſi mater, & ſocrus ſponſæ. Sic Anſelmus, & alij plures ad illa verba Pauli ad Ephes. 5. *Propter hanc relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit vxori ſuæ.* Quibus accinit D. Auguſtinus *in Pſalm.* 44. vbi ſic ſcribit: *Socrus ergo quid eſt? Mater ſponſi. Mater ſponſi Domini noſtri Synagoga eſt, ac proinde Nurus eius Eccleſia, quæ veniens è gentibus non conſenſit in circumciſionem carnalem, & ideò diuiſa eſt aduerſùs ſocrum ſuam,* &c. Cæterùm quamuis id nominis habeat ſæpe apud Patres Synagoga: tamen in hoc Cantico, vbi nonnunquam *mater ſponſi* inſeritur, per illam quidem non Synagogam (hæc enim non matrem, ſed nouercam ſeſe exhibuit Chriſto, vt docet Bernard. in altero ſermone ex paruis;) ſed cœleſtem potiùs Hieruſalem, ſeu Eccleſiam cœleſtem denotari puto. De qua Paulus ad Galat. 4. *Illa, quæ ſurſum eſt Hieruſalem, libera eſt, quæ eſt mater noſtra.* De hac matre Paulum locutum affirmat Hieronymus ad illa verba: *Propter hanc relinquet homo patrem, & matrem,* &c. ſic enim ait: *Primus enim homo, & primus vates Adam, qui hoc de Chriſto, & Eccleſia prophetauit, quòd reliquerit Dominus noſter atque Saluator parentem ſuum Deum, & matrem ſuam cæleſtem Hieruſalem, & venerit ad terras propter Eccleſiam.* Eadem fermè verba habet Caſſianus *in lib. 5. de Incarnatione, cap.* 12. & Bernardus ad illum locum, *Et videte Regem Salomonem in corona, qua coronauit eum mater ſua,* & alij, quos ſuis locis adſcribemus.

Quam igitur perſonam ſuſtinet Synagoga illa infidelis in hoc Cantico? Certè non aliam, niſi ipſius ſponſæ, id eſt, Eccleſiæ matrem. Ita docent vulgò interpretes ad illa verba, *Filij matris meæ pugnauerunt contra me.* & ad illa, *Sub arbore malo excitaui te, ibi corrupta eſt mater tua,* &c. vbi ad vnum omnes Eccleſiam Synagogæ filiam compellant. Sed vlteriùs etiam dico, infidelem hanc Synagogam ſolam, ac per ſe ſumptam, non eſſe matrem ſponſæ, vel Eccleſiæ in hoc Cantico: ſed, quandoquidem Eccleſia ex vtroque populo vocata, & aſſumpta eſt, neceſſe eſt, vt eius mater non alia ſit, niſi congregatio infidelium in vniuerſum, ſiue Gentilium, ſiue Iudæorum; ab hac

enim

enim Eccleſia ſecundùm carnem progenita eſt. Ita contemplatus eſt D. Ambroſius exponens illa verba, *Propter hanc relinquet homo*, &c. vbi ſic ait: *Vt ſicut relictis parentibus homo vxori ſuæ adhæret: ita & relicto omni errore, Eccleſia adhæreat, & ſubyciatur capiti ſuo, id eſt, Chriſto.* quibus verbis Eccleſiæ parentum loco omnes antiquos errores aſſignat. Et iterum *lib. 2. in Lucam cap. 3.* ſic ſcribit. *Relinquit parentes Eccleſia, quæ de Gentilibus populis congregata eſt, cui prophetice dicitur: Obliuiſcere populum tuum, & domum patris tui,* &c. Item D. Auguſtinus *in Pſal. 138.* ad illa verba: *Suſcepiſti me de vtero matris meæ*, Eccleſiæ matrem appellat cœtum infidelium, eamque Babylonem vocandam eſſe affirmat. Eodem modo loquitur D. Thomas *in cap. 5. Epiſtolæ ad Epheſios*, & alij non pauci. Itaque appoſitè ad ea, quæ in expoſitione huius Cantici poſtea dicturi ſumus, parentes vtriuſque ſponſi ſic aſſignandi, & diſtribuendi ſunt. Sponſi quidem, hoc eſt, Chriſti Pater Deus, Mater verò cœleſtis Hieruſalem; Chriſtus enim homo cœleſtis erat, vt docet Paulus. Sponſæ autem, id eſt, Eccleſiæ pater diabolus, mater verò Eccleſia infidelium, ſeu infidelitas ipſa, prout complectitur Gentiliſmum, & Iudaiſmum, quam Babylonem libet dicere, vt opponatur cœleſti Hieruſalem. quæ pro his, quæ poſtea dicemus in prophetiæ Acoluthia, attentiſſimè obſeruanda ſunt.

Verùm matrimonia antiquorum Patrum, nuptiarum Chriſti, & Eccleſiæ typus & imago fuerint.

§. II.

IN hoc Cantico ad ſignificandas Chriſti, & Eccleſiæ nuptias, matrimonium quoddam expingit Salomon, quale veteris Teſtamenti Patres celebrare ſolebant. Nam ex his, quæ ſuprà *cap. 3.* fusè diximus, liquet ſatis omnes veterum nuptiarum ceremonias, & ritus, Salomonem hoc Cantico fuiſſe complexum. Hinc autem non parua difficultas excitatur; quia iſtiuſmodi antiquæ nuptiæ non videntur ſatis idoneæ ad coniunctionem Chriſti, & Eccleſiæ adumbrandam. Ita expreſsè docuit S. Thomas *in 4. diſt. 26. quæſt. 2. art. 2.* & Ruardus *in eadem diſt. art. 18.* & Thomas de Argentina *in 4. diſt. 39 quæſt. vnica, art. 1. ad 1.* quos non parua recentiorum Theologorum manus ſectatur. Id verò ſuaderi poteſt rationum momentis. Prima eſt, quia antiquis Patribus integrum fuit vxoribus nuntium remittere, & vna repudiata aliam ſibi adiungere. Hinc autem non vno ex capite matrimonia illa deſciſcebant à ratione ſigni, & imaginis ſignificantis coniunctionem Chriſti, & Eccleſiæ. Primò, quia hæc coniunctio Chriſti, & Eccleſiæ perpetua eſt, atque inſolubilis: nuptiæ autem illæ per libelli nuntium diſſolui poterant. Ob quam rationem D. Auguſtinus Gentilium matrimonia ex tribus nuptiarum bonis, quæ ſæpe numerat, ſcilicet bonum prolis, bonum fidei, & bonum ſacramenti, hoc poſteriori bono carere prorſus aſſeruit: per ſacramentum autem intelligit ſignificationem coniunctionis Chriſti, & Eccleſiæ. Nam *in lib. de bono coniugali cap. 8.* poſtquam matrimonia fidelium tribus illis bonis, ſed tum maximè bono ſacramenti conſtare fusè probauerat, ita ſubnectit. *Cæterùm aliter ſe habere iura Gentilium, quis ignorat? vbi interpoſito repudio ſine reatu aliquo vltionis humanæ, & illa, cui voluerit, nubit; & ille, quam voluerit, ducit.* Et ſtatim attexit, *Cui conſuetudini ſimile aliquid propter Iſraelitarum duritiam videtur permiſiſſe Moyſes de libello repudy.* quibus verbis non obſcurè innuit Auguſtinus matrimonia tum Gentilium, tum etiam Iudæorum à ratione ſacramenti, aut ſigni coniunctionem Chriſti, & Eccleſiæ denotantis omninò deficere; quia nimirum ſolubilis coniugalis nodi natura non poteſt inſeparabilem Eccleſiæ, ac Chriſti Domini communionem adumbrare. Accedit etiam alia ratio Tertulliani *in lib. de Monogamia, cap. 9.* vbi vt oſtendat repudij turpitudinem, ſic fatur. *Ideoque abſtulit Chriſtus repudium, quod ab initio non fuit, vt muniat duorum in vnam carnem perſeuerantiam, ne neceſſitas, vel occaſio tertiæ concarnationis erumpat* ne ſcilicet opus ſit contra primam inſtitutionem nuptiarum, de qua illud enunciatum eſt, *& erunt duo in carne vna*, tertiam concarnationem afferere, id eſt, tres vnam in carnem coire, quod ad ſignificandam vnius Chriſti cum vna Eccleſia arctiſſimam coniunctionem minimè idoneum eſt. Nam quanuis hæc contra ſecundas nuptias in ſenſu damnato proferat Tertullianus, tamen ratio, ex qua peſſimum dogma perperam deducit, optima eſt.

Huc autem ſpectat poſterior ratio, propter quam matrimonia antiquorum Patrum coniunctionem Chriſti, & Eccleſiæ ad viuum exprimere non potuerunt; quia nimirum ipſis integrum erat plures ducere vxores, atque adeò inter illos (vt verba Tertulliani iterum aſſumam) non tertia tantùm, ſed multiplex concarnatio erat, tot ſcilicet in vnam carnem migrantibus, quot ſimul habebant vxores: hoc autem à ſignificatione perfecta communionis Chriſti cum vna Eccleſia longiſſime recedit, & à Pauli ſententia abhorret plurimum, qui ita dixit, *& erunt duo in carne vna: ego autem dico in Chriſto, & in Eccleſia.* Huic autem rationi ex eo robur comparatur, quia Eccleſia Catholica bigamos, qui de mortua prima vxore alteram duxerunt, arcet à ſacerdotio, non quidem ob aliam cauſam, niſi quia ſignificationem nuptiarum vnius Chriſti cum vna Eccleſia in ſemetipſis diſſoluerunt, aliam & aliam ducentes (ſic enim cauetur *in cap. duximus, tit. 21. de digamis non ordinandis.* Ergo potiori ratione dicendum, antiquorum Patrum matrimonia, qui plures ſimul ſibi numerabant vxores, huius coniunctionis Chriſti, & Eccleſiæ ſignificationem non continuiſſe. Quapropter inde ſequitur Canticum iſtud, quod antiquorum Patrum matrimonia, atque eorum ritus planè deſcribit, ad ſignificandam coniunctionem Chriſti, & Eccleſiæ, multis nominibus ineptum eſſe.

Huic difficultati vt occurram, illud primò fide Catholica certum, ac ratum puto, Euæ atque Adami matrimonium, & alia deinceps illi ſimilia, coniunctionem Chriſti, & Eccleſiæ ſignificaſſe. id ſibi volunt verba Pauli: nam cùm præmiſiſſet ſententiam Adami de ſuo, & de aliorum poſt ipſum coniugio verba facientis, *Propter hanc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori ſuæ*; ſtatim ſubnectit. *Sacramentum hoc magnum eſt: ego autem dico in Chriſto, & in Eccleſia.* ex quibus verbis ſic conficio, De omnibus illis matrimoniis verificari debent verba Pauli, de quibus verè enunciata ſunt verba Adami: atqui Adamus illis verbis omne complexus eſt matrimonium vnius viri, cum vna vxore: omne igitur coniugium vnius cum vna ſacramentum eſt, ac myſterium, ſignificans coniunctionem Chriſti, & Eccleſiæ. Obiiciunt nobis aliqui Paulum dixiſſe, *ſacramentum eſt*, non autem *ſacramentum fuit*, ac propterea de antiquis matrimoniis accipi non debere. Quibus illud etiam obiicere licet, Paulum non dixiſſe, *ſacramentum hoc magnum erit*, atque adeò eas nuptias, quæ poſt illum initæ ſunt, ſacramenti & ſigni Chriſti & Eccleſiæ vnitatem denotantis vim non habere. Vel potiùs omninò ad Logicos mittendi ſunt hi Doctores, vt ab his diſcant verbum ſubſtantium *eſt* non ſemper exiſtentiam, & actualitatem rerum, ſed ſæpiùs identitatis nexum, & vinculum denotare. Deinde etiam hoc probatur teſtimonio S. Leonis Pontificis primi *in Epiſtola* 90. aliàs 92. *cap.* 4. vbi damnans concubinatum, & docens concubinas non eſſe legitimas vxores, ſic addit. *Cùm ſocietas nuptiarum ita ab initio conſtituta ſit, vt præter ſexuum coniunctionem haberet in ſe Chriſti, & Eccleſiæ ſacramentum, dubium non eſt, eam mulierem non pertinere ad matrimonium, in quo non docetur nuptiale fuiſſe myſterium.* Nec alia eſt mens Auguſtini in libro illo *de bono coniugali*, & in altero *de Nuptijs & Concupiſcentia*; vt eruditè docet P. Gabriel Vaſquez, *diſp. 2. de matrimonio, cap. 5.* videndus inibi.

Vlteriùs etiam ſecundò dico, matrimonia Gentilium, quæcunque erant, vnius viri cum vna vxore, fuiſſe etiam olim, ac nunc eſſe ſigna, & figuras coniunctionis Chriſti, & Eccleſiæ. hæc poſitio ſuadetur primò authoritate Pauli, quia, vt nuper dicebamus, de his omnibus verè enunciantur verba Pauli. *Sacramentum hoc magnum eſt, ego autem dico in Chriſto, & in Eccleſia.* De quibus ſecundùm veritatem affirmantur quoque illa, quæ Adamus olim protulerat: *Propter hanc relinquet homo*, &c. ſed hæc de matrimoniis legitimis Gentilium ſecundùm veritatem dicuntur: ergo & illa. Minor propoſitio eſt conſtans, & conſecutio bona. Confirmat etiam hoc deciſio Innocentij III. *in cap. gaudemus, de diuortijs*, vbi definiens Paganos contrahentes in gradu lege canonica prohibito poſt conuerſionem non eſſe ſeparandos, tanquam vnicum huius definitionis fundamentum, ſic aſſumit. *Super quo taliter reſpondemus, quòd cùm ſacramentum coniugij apud fideles, & infideles exiſtat, quemadmodum oſtendit Apoſtolus*, &c. Cùm igitur Pontifex non poſſit loqui de ſacramento, prout eſt ſignum gratiæ, & iuſtitiæ (id enim Gentilibus concedere nefas eſt.) tribuit ergo eorum matrimoniis ſacramenti nomen ad Pauli mentem, prout nimirum eſt myſticum ſignum coniunctionem Chriſti, & Eccleſiæ adumbrans. Deinde etiam id probatur robuſta quadam ratione; quia Eccleſia Catholica, quæ ab initio ſemper à ſa-

cerdotio, & ſacris Ordinibus digamos arcendos putauit; vlterius etiam ſenſit digamiam non ſolùm à baptizatis incurri, ſed etiam ab infidelibus, eamque Baptiſmo nequaquam abſtergi. Ita docet expreſsè Innocentius I. *epiſt. 22. cap. 2.* & contra D. Hieronymum tuetur eam partem D. Auguſtinus, cuius verba referuntur *in Can. Acutius 26. diſt.* Itaque qui ante Baptiſmum vnam duxit vxorem, atque illa demortua rurſus poſt Baptiſmum ſuſceptum aliam ducit, digamiæ reus cenſetur, dignúſque putatur, vt ipſi aditus ad ſacerdotium intercludatur, non ſanè ob aliam cauſam, niſi quia ſecundam vxorem ſibi copulans, de ſignificatione coniunctionis vnius Chriſti cum vna Eccleſia plurimum detraxit: ergo primum matrimonium ante Baptiſmum initum perfectam iſtius coniunctionis ſignificationem continebat.

Tertiò vlteriùs ita pronuncio, antiqua matrimonia, ſiue Patriarcharum, ſiue Gentilium, non fuiſſe ſacramenta, ſeu myſteria perfectà ſignificantia coniunctionem Chriſti, & Eccleſiæ, niſi quando erant vnius cum vna. hæc fuit expreſſa Pauli mens, ac ſenſus in præſcripto loco *ad Epheſ. 5.* vbi poſtquam præmiſit, *& erunt duo in carne vna*, ſtatim ſubiecit: *Sacramentum hoc magnum eſt, ego autem dico in Chriſto, & in Eccleſia.* quæ verba ſatis declarant præfatam ſignificationem non inueniri, niſi tantùm in coniugio duorum. Et in epiſt. 2. ad Corinth. cap. 11. *Deſpondi enim vos vni viro virginem caſtam exhibere Chriſto*, id eſt, vni vnam ſponſam tradidi. Confirmatur etiam hoc ratione ex digamia petita; quia non aliam ob cauſam digami à ſacerdotio remouentur, niſi quia ſecundæ nuptiæ ſignificationem coniunctionis Chriſti, & Eccleſiæ diſſoluunt. Ita enim decidit Pontifex Innocentius *in cap. debitum, de digamis non ordinandis.* nam procedente cap. ſic habet: *Cùm ergo propter ſacramenti defectum inhibitum ſit, ne digamus, aut maritus viduæ præſumat ad ſacros Ordines promoueri, quia nec illa eſt vnica vnici, neque iſte eſt vnus vnius*, &c. quæ verba modum inſinuant, quo ſecundæ nuptiæ tam vxoris, quàm viri ſignificationem coniunctionis Chriſti, & Eccleſiæ dirimunt. quia nimirum mulier ſecundò nubens, non eſt *vnica vnici*, atque adeò non poteſt ſignificare vnam Eccleſiam vni Chriſto traditam: nam cùm vnus tantùm ſit Chriſtus, non plures, vxor quæ multos ſibi numerat maritos, non poteſt ſignificare Eccleſiam, quæ vnum tantùm agnoſcit Chriſtum. Rurſus vir ſecundas repetens nuptias, non eſt *vnus vnius*. quapropter cùm Eccleſia Catholica ſit vna, & ſingularis, non plures, vir qui plures duxit vxores, non poteſt exactè demonſtrare Chriſtum vnam Eccleſiam adamantem.

Primò igitur ex ſuprà dictis ſic conficio, antiquorum Patriarcharum coniugia, & nuptias multarum ſimul vxorum vim illam ſacramenti, aut myſterij ſignificantis Eccleſiæ & Chriſti commercium omnino amiſiſſe. Si enim apud Chriſtianos ſecundæ nuptiæ, cùm ſcilicet vna ſublata altera ducitur, præfatam ſignificationem euertunt: ergo potiori iure multarum ſimul vxorum matrimonia præfatæ ſignificationis formam demutabunt. Non inficior D. Auguſtinum *in lib. de bono coniugali, cap. 16.* aliquam ſacramenti formam in his etiam multarum vxorum connubiis agnouiſſe: ſic enim ait, *Hac eſt principiorum vis, vt plures fœminæ vni viro ſint, ſicut plures animæ vni Deo ſubduntur. Ideoque non eſt verus Deus animarum, niſi vnus: vna verò anima poſt multos falſos Deos fornicari poteſt, non fœcundari.* & infrà *cap. 17.* ſic attexit: *Ac per hoc ſicut plures vxores antiquorum Patrum ſignificâuerunt futuras noſtras ex omnibus gentibus Eccleſias vni viro ſubditas.* Cæterùm hæc ſignificatio non eſt propria, & germana, neque illa, de qua loquitur Paulus *ad Epheſ. 5.* & quam vaticinatus eſt Adamus *Geneſ. 3.* Et quidem propterea deficit à proprietate, quia ſicut Chriſtianorum ſecundæ nuptiæ cum vna vxore demortua, altera ducitur, non ſunt idoneæ ad ſignificandam perpetuitatem vnius Eccleſiæ: ita etiam, & longè meliùs, antiquorum Patrum plures ſimul vxores non potuerunt vnitatem eiuſdem Eccleſiæ adumbrare.

Secundò dicendum, legitima coniugia vnius viri cum vna vxore ſecundùm ſubſtantiam conſiderata, ſiue apud Chriſtianos, ſiue apud veteres Patres, ſiue etiam apud Gentiles, rationem ſacramenti, aut myſterij ſignificantis Chriſti & Eccleſiæ coniunctionem æqualiter ſortitas fuiſſe. Ratio petitur ex dictis, quia verba illa Adami, *Propter hanc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori ſuæ, & erunt duo in carne vna*, de omni legitimo duorum coniugio, tam fidelium, quàm infidelium, æquè verè enunciantur: ergo ſimilem ad modum æquè verè dicuntur illa: *Sacramentum hoc magnum eſt, ego autem dico in Chriſto, & in Eccleſia.* Quia quæ æqualiter continent ſignum ſignificans, non poſſunt non æqualiter rem ſignificatam cohibere. Confirmatur.

tur, quia res ſignificata non alia eſt, niſi illa, quam Auguſtinus *in lib. de bono nuptiali, cap.* 18. paucis complexus eſt: *Quoniam* (inquit) *ex multis animabus vna ciuitas futura eſt habentium vnam animam, & cor vnum in Deum, quæ vnitatis noſtræ nunc inchoatæ extrema perfectio poſt hanc peregrinationem futura eſt, vbi omnium cogitationes nec latebunt inuicem, nec inter ſe in aliquo repugnabunt: propterea ſacramentum nuptiarum temporis noſtri ad vnum virum, & ad vnam vxorem redactum eſt.* & infrà: *Antiſtes noſter vnius vxoris vir ſignificat ex omnibus gentibus vnitatem vni viro ſubditam Chriſto, quæ tunc perficietur, cum reuelauerit Deus occulta tenebrarum,* &c. Sed id quidquid eſt rei ſignificatæ, per nuptias vnius viri cum vna vxore tam fidelium, quàm infidelium, æqualiter deſignatur: ergo non eſt impar in ipſis ratio ſigni, & myſterij. Sed dices, matrimonia Chriſtianorum ex eo præſtare antiquorum connubiis, quia Chriſtianis non eſt licitum repudium, atque vna ſuperſtite non poſſunt ducere aliam: Gentiles autem, & antiqui Patres plures ſimul vxores ſibi adiungere, & repudio etiam vti poterant. Quapropter Chriſtianorum coniugia propiùs accedere videntur ad vnitatem illam viri & vxoris, quæ ad repræſentandam vnius Chriſti, & vnius Eccleſiæ ſingularitatem poſtulatur. Reſpondeo ex hoc tantùm colligi, apud Chriſtianos plura eſſe matrimonia ſignificantia præfatam coniunctionem Chriſti, & Eccleſiæ, quia nimirum plura ſunt matrimonia vnius viri, & vnicæ vxoris, non tamen magis, aut perfectius ſignificantia; ea enim, etſi pauciora coniugia, quæ vnum tantùm vni adiungebant, & nullum deinde repudio locum faciebant, in nulla re à præfata ſignificatione deficiebant. Nam ſi antiquorum Patrum, & Gentilium etiam nuptiæ à ratione ſacramenti, & myſterij ſignificantis nuptias Chriſti, & Eccleſiæ, ex eo deficere ſolebant, quia plures ſimul vxores ſibi copulabant, Chriſtianorum etiam coniugia ſimilem ad modum per ſecundas nuptias prædictam ſignificationem in ſe paſſim diſſoluunt.

Quartò ſic pronuncio: Si nuptiæ conſiderentur, non ſecundùm ſubſtantiam, ſed ſecundùm alias circunſtantias, nimirum ſecundùm ritus, ac ceremonias nuptiales, quas Patres illi veteres vſurpabant, & quæ hodie in Chriſtianorum nuptiis adhibentur, certè antiquorum Patrum matrimonia longè perfectius, atque exactius coniunctionem Chriſti, & Eccleſiæ notarunt, quàm coniugia Chriſtianorum. Vt hanc poſitionem oſtendam, præmittere oportet primam, & maximè veterem prophetiam aduentus Chriſti Domini in carne fuiſſe eam, quam vatidico ſpiritu effudit Adamus Geneſ. 2. *Quamobrem relinquet homo patrem ſuum, & matrem, & adhærebit vxori ſuæ, & erunt duo in carne vna.* Propterea Hieronymus, Ambroſius, Anſelmus, & alij paſſim Patres affirmant Adamum primum, & maximè antiquum vatem fuiſſe: putant enim præfati Patres Adamum verba illa ita de omnibus hominibus coniugia copulantibus enunciaſſe, vt præcipuè in Chriſti atque Eccleſiæ nuptias intenderit, ſignificans Deum in ipſa inſtitutione coniugij ab initio futuræ coniunctionis Chriſti & Eccleſiæ imaginem, & vmbram præluſiſſe. Deinde etiam illud crediderim, coniugia, non ſolùm quod ſpectat ad ſubſtantiam nuptialis contractus, Chriſti & Eccleſiæ vnitatem iam olim ex prima mundi conditione repræſentare incepiſſe, ſed etiam quod attinet ad ritus alios, & ceremonias connubiales.

Quid enim vetare poteſt, quominus ita ſuſpicemur præcipuas nuptiarum ceremonias, quibus vſi ſunt antiqui Patres, ab Adamo ex Dei afflatu inuentas, & filiis traditas, ab iiſdem poſtea ſanctiſſimè obſeruatas, & ad poſteritatem deriuatas fuiſſe: atque adeò ex tunc Eccleſiæ futuræ myſteria ſignificare cœpiſſe? Comprobat hoc primò horum rituum nuptialium antiquitas: nam ſi ad peruetuſta illa coniugia Abrahæ & Saræ, Iſaac & Rebeccæ, Iacob & Liæ, memoria redeat, conſtabit certè ex præſcriptis ceremoniis & ritibus, præcipuos quoſque in ipſis ſeruatos fuiſſe, licebit enim in his videre nuptiarum legitimum tempus, emptionem ſponſæ, & illius traductionem, vſum pallij, ſeu velaminis nuptialis, velationem, ac reuelationem nouæ nuptæ, cœnas nuptiales, & alia his ſimilia, vt ſuprà *cap.* 3. fusè probauimus. Accedit etiam vniuerſalitas horum rituum nuptialium, quia licèt Gentiles multa prophana, & ſuperſtitioſa in nuptiis ſuis adhibere ſolerent; tamen quod ſpectat ad præcipuos illos ritus, ſcilicet tempus, emptionem, traductionem ſponſæ, velaminis vſum, cœnas nuptiales, & alia non pauca, magna fuit Hebræorum cum Gentibus conuenientia, & conſenſio; adeò vt inde coniicere liceat præfatos ritus antiquiores eſſe, quàm ſit ſeparatio vtriuſque populi, Gentilis, & Iudaici, ita vt ab eodem fonte hauſerint, hauſtaque poſtea conſeruauerint, Hebræi quidem incorrupta, Gentiles verò ſuperſtitionibus non paucis vitiata.

tiata. Cùm ergo præfati ritus nuptiales vſque adeò antiqui, & vniuerſales ſint, vndenam meliùs, ac certiùs illos emanaſſe dicemus, quàm ab Adamo humani generis progenitore?

Secundò etiam id confirmatur, quia tam ſeuera, tam vniuerſalis, tamque longa ex tam longo tempore horum rituum obſeruantia ſatis declarat illos inter purè prophana numeratos olim non fuiſſe: aliter enim eos quemadmodum alia prophana facilè tam Gentiles, quàm Iudæi euariarent, ac demutarent. Quod etiam inde conicio, quia cùm lex à Moyſe lata multa præſcripſerit circa ceremonias, ritus, & ſolemnitates aliarum rerum, etiam leuiſſimarum, de nuptiarum ritibus nihil demandauit. Quid in cauſa? Certè non alia, niſi quia veteres ritus tanquam ſacros & pios obſeruari lex induſit, ac boni conſuluit. Et ſanè eiuſmodi ritus nuptiales fuiſſe olim rem ſacram, & myſticam ratione ſignificationis, quam continebant, exploratum eſt; idque non ſolùm ex hoc Canticorum libro liquidum fit, in quo omnes fermè nuptiarum antiqui ritus ad ſignificandas Chriſti & Eccleſiæ nuptias aptantur, & accommodantur, ſed etiam ex pluribus noui Teſtamenti locis. Nam ex ritu illo deducendi ſponſam ſub noctem virginibus lampades præferentibus, deſumpta eſt parabola decem virginum: ex cœna etiam nuptiali accepta eſt illa parabola, *Simile eſt regnum calorum homini Regi, qui fecit nuptias filio ſuo.* Ex eo etiam quod antiquis ſponſis familiare erat, amicos ſecum aſſumere ad nuptias, vt ſuprà *cap.* 3. §. 2. diximus, nata ſunt illa verba Baptiſtæ apud Ioannem cap. 4. *Qui habet ſponſam, ſponſus eſt: amicus autem ſponſi ſtat, & audit, & gaudio gaudet propter vocem ſponſi.* mitto alia his ſimilia. Ex quibus conficio, ritus iſtos nuptiales ab initio myſticos fuiſſe, vmbras ſcilicet, ac figuras rerum futurarum, quemadmodum ipſarum nuptiarum ſubſtantialis contractus: atque adeò primum eorum inuentorem ex Dei afflatu illos concepiſſe, atque hominibus imperaſſe. Quis autem iſte, quem Deus ſic afflatu ſuo perculſit? Non Moyſes, non aliquis ex antiquis illis Patriarchis: conſtat enim præfatos ritus ante ipſos Patriarchas obſeruatos fuiſſe. Ego quidem veroſimile admodum puto, illos ab Adamo Deo inſtillante fuiſſe inuentos, & filiis ab initio imperatos: ita vt is, qui (ſecundùm Hieronymum, & alios Patres) primus vates fuit in ipſo matrimonij contractu, & ſubſtantia coniunctionem Chriſti & Eccleſiæ præſaga mente agnoſcens, idem vatidico ſpiritu nuptiales ritus diſponeret, ac filiis intimaret, qui ad ſignificandas illius coniunctionis affectiones, & circunſtantias accommodati magis forent. Iuuat etiam hanc coniecturam aliquis conſenſus Hebræorum, qui, teſte Abulenſi *in cap.* 4. *Geneſ.* ex traditione veteri ſe accepiſſe affirmant. *Adamum* (verba ſunt Abulenſis) *ante mortem filijs ſuis ſacrificandi Deo, atque matrimonia celebrandi modum tradidiſſe.*

Ex his liquet, antiqua matrimonia, quæ ſpectata ipſius contractus ſubſtantia præciſè in ratione ſigni, & myſterij ſignificantis coniunctionem Chriſti, & Eccleſiæ haud cedunt noui Teſtamenti coniugiis (vt ſuprà oſtendimus,) ſi attendantur ritus, & ceremoniæ ſolemnes, quibus olim celebrabantur, in eadem ratione ſigni eiſdem facilè anteuerti, ac præferri. Nam certum eſt omninò antiquos illos ritus ad multa noui Teſtamenti myſteria ſignificanda ab initio inſtitutos fuiſſe, quæ per conſuetas hodie nuptiarum ceremonias minimè denotantur. Neque verò de noui Teſtamenti nuptiis ſic ſtatuens, de illarum excellentia, & præſtantia aliquid me derogare exiſtimo: imò potiùs earumdem nobilitatem, & dignitatem inde extolli, & amplificari puto. Nam quòd antiquæ illæ ceremoniæ, & ritus à tempore Euangelij, & noui Teſtamenti ceſſauerint, ſummo Dei conſilio factum puto; quia cùm vmbræ eſſent, & figuræ rerum futurarum, æquum certè fuit, vt hi ritus, ſicut aliæ ceremoniæ legales, veritate ſuccedente interirent, ac deficerent: ita vt in noui Teſtamenti coniugiis, excuſſis antiquis vmbris, tantummodo ſubſtantia, ſine qua ſubſiſtere non poterant, remaneret; imagines verò, & figuræ per rei ſignificatæ præſentiam prorſus deſinerent. Addo etiam, in nouo Taſtamento ſignificationem ipſius ſubſtantialis coniugij non parum euariatam, ac permutatam fuiſſe: nam olim matrimonia erant ſigna, & vmbræ rei futuræ, hodie autem indices rem præſentem demonſtrantes. Sic enim docuit præcitatus Auguſtinus *in lib. de nuptijs & concupiſcentia.* Et ſanè quemadmodum Ioannes Baptiſta cum antiquioribus Prophetis à Chriſto collatus pluſquam Propheta dictus eſt, quia Chriſtum, quem aliæ Prophetæ abſentem & futurum prædixerant, ipſe præſentem indice prodidit, cùm dixit:

Ecce

Ecce Agnus Dei, &c. ad eundem modum matrimonia fidelium poſt Chriſti aduentum non iam imagines,& figuræ ,ſed pluſquam figuræ,& pluſquam imagines dici debent, nimirum indices rem præſentem demonſtrantes. Sed tamen , quia ipſum figuræ & imaginis nomen poſcere videbatur, vt præſentata iam veritate deficeret,ac ceſſaret; ea propter D. Auguſtinus *in lib. de bono coniugali, cap.* 28. addit duorum matrimonium non modò ſignificare minùs perfectam coniunctionem vnius Chriſti cum vna Eccleſia militante in hoc mundo, ſed aliam perfectiorem vnitatem cum eadem Eccleſia triumphante in cœlo : atque adeò operæ pretium fuiſſe , vt quandiu hæc diſtat , & abſens eſt,eiuſdem figurâ , & vmbra non careremus : ſuccedente autem illa, vmbræ & imagines abolerentur. Audi Auguſtinum. *Noſter* (inquit) *Antiſtes vnius vxoris vir ſignificat ex omnibus gentibus vnitatem vni viro ſubditam Chriſto , quæ tunc perficietur, cum reuelauerit occulta tenebrarum , & manifeſtauerit conſilia cordis , & tunc laus erit vnicuique à Deo. Nunc enim manifeſtæ ſunt latentes diſſenſiones, etiam ſalua charitate inter eos , qui vnum , & in vno futuri ſunt , quæ tunc vtique nullæ erunt.* Et breui interſtitio. *Sacramentum nuptiarum noſtri temporis ſignificat vnitatem perfectam omnium noſtrûm,ſubiectam Deo futuram in vna cæleſti ciuitate.* Et ſubinde addit,quòd ſtatim atque ab hac vmbra ad illam vnitatem tranſlati fuerimus, hæc nuptiarum figura , & imago ceſſauit prorſus : quia *in cœlo neque nubunt , neque nubentur , ſed erunt omnes ſicut Angeli Dei.*

Cùm igitur ex dictis ſatis conſtet,ad ſignificandas futuras Chriſti , & Eccleſiæ nuptias , & noui Teſtamenti myſteria , non minus,imò magis quodammodo accommodata , & idonea fuiſſe antiquorum Patrum matrimonia , ſi qua erant inter vnum & vnam , propter valde myſticos eorum ritus , & ceremonias,vt ſuprà ſtatuimus. Certè inde fit , Salomonem in hoc libro Chriſti & Eccleſiæ nuptias ab antiquorum Patrum connubiis , eorumque ritibus , & ceremoniis aſcita ſimilitudine aptiſſimè & accommodatiſſimè decantaſſe. tum vel maximè,quia ne quid de perfectione huius ſimilitudinis aut extenuaret , aut diſſolueret,vxorum multitudinem , quæ ſola coniugij myſticam ſignificationem euertit (vt nuper dicebam) expreſsè ac de induſtria repulit, ac refutauit,*cap.*6. illis verbis. *Sexaginta ſunt Reginæ , octoginta concubinæ, & adoleſcentularum non eſt numerus. Vna eſt columba mea,perfecta mea, vna eſt matri ſuæ electa genitrici ſuæ.* quæ verba ſic ediſſerenda ſunt. Alij certè Reges plures vxores ſibi adiungunt,nimirum Reginas ſexagenas,& concubinas octogenas, & vlteriùs innumerabiles puellas in gynæceis habere ſolent , futuras nuptias expectantes. At ego non ita (ait ſponſus,) ſed vnica eſt ſponſa mea ; vnica , inquam , non ſolùm mihi , ſed etiam matri ſuæ , & ab ea vnicè dilecta : quæ nimirum nec alias vxores ſocias , nec ſorores comites habet. quod quam vim habeat ad myſteria tranſlatum, ſuo loco dicemus.

Denique ex dictis colligenda eſt præſtantia , & excellentia huius allegoriæ , vel potiùs vaticinij , ac prophetiæ , quæ à nuptiis , & nuptialibus ritibus antiquorum Patrum deſumpta eſt : quippe quæ vetuſtiſſima eſt , ſcilicet ab ipſo omnium hominum fonte Adamo deriuata , & profecta. Rurſus vniuerſaliſſima eſt , vtpote quæ non ſolùm apud Hebræos , ſed etiam apud Gentiles ſemper fuit : quia & inter ipſos coniugia legitima fuerunt , futuram Chriſti & Eccleſiæ coniunctionem denotantia. Adde etiam ceremonias , ac ritus nuptiales plures , ac præcipuos ab ipſis Gentilibus ſeruatos, & retentos. quod non ſine ingenti Dei prouidentia , & conſilio præſtitum fuit, vt nimirum populus Gentilis , ex quo vel maximè vna Eccleſia aſſumenda erat , non careret optimo , ac digniſſimo illius ſimulachro , & figura. Denique perfectiſſima eſt hæc allegoria , & ad rem ſignificandam maximè nata. Sed de hac re infrà §.4. fusè dicemus.

Vtrùm coniugium ratum , an conſummatum , & Chriſti Eccleſiæ coniunctionem adumbret.

§. III.

Ex hac etiam quæſtione aliquid pendet , quod ad huius libri intelligentiam non parum faciet. Recentiores quidam Theologi in eam ſententiam diſceſſerunt, vt putarent Chriſti & Eccleſiæ nuptias non conſummati , ſed rati tantùm matrimonij formam

formam imitatas fuiſſe. Sed tamen hoc falſum prorſus, ne dicam à fide Catholica alienum eſt: oppoſitum enim definitum eſt ab Innocentio III. *in cap. debitum, de digamis non ordinandis*, vbi decernens eum, qui vxorem ab alio viro ductam, non tamen cognitam ſibi adiunxit, non eſſe à ſacris Ordinibus arcendum, ſic ſtatuit: *Cùm duo ſint in coniugio, videlicet conſenſus animorum, & commixtio corporum, quorum alterum ſignificat charitatem, quæ conſiſtit in ſpiritu inter Deum, & iuſtam animam, ad quod pertinet illud, quod dicit Apoſtolus: Qui adhæret Deo, vnus ſpiritus fit cum eo. Alterum verò deſignat conformitatem, quæ conſiſtit in carne inter Chriſtum & Eccleſiam, ad quod pertinet illud, quod Euangeliſta teſtatur: Et Verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis. Profectò coniugium illud, quod non eſt commixtione corporum conſummatum, non pertinet ad illud coniugium deſignandum, quod eſt inter Chriſtum & Eccleſiam, per Incarnationis myſterium eſt contractum: iuxta quod Paulus exponens illud, quod dixerat Protoplaſtus: Hoc nunc os ex oſſibus meis, & caro de carne mea: & propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori ſuæ, & erunt duo in carne vna.* ſtatim ſubiungit: *Hoc autem dico ſacramentum magnum in Chriſto, & in Eccleſia*, &c. Confirmatur etiam hoc à ſimili, quia Calixtus PP. *in Epiſt. ad omnes Galliarum Epiſcopos*, docet Eccleſiæ cuiuſlibet nuptias cum ſuo Epiſcopo per matrimonium conſummatum notari; ſic enim ait: *Quia ſicut alterius vxor nec adulterari ab aliquo, neque iudicari, viro viuente, permittitur*, &c. *ſic neque vxor Epiſcopi, quæ eius Eccleſia indubitanter intelligitur, eo viuente, abſque eius iudicio, & voluntate, ab altero iudicari, aut diſponi, aut eius concubitu frui, (id eſt, ordinatione) non conceditur*. quibus verbis apertè ſignificauit Pontifex Epiſcopi & Eccleſiæ illi traditæ nuptias per matrimonium conſummatum notari, & conſummationem in ordinatione perfici. Cùm igitur Chriſti & Eccleſiæ vniuerſalis coniugium arctius ſit, ac perfectius: ergo longè melius, quàm illud, per matrimonium conſummatum repræſentari debuit.

Hinc autem huius libri gloria, & maieſtas non parum extenuari videtur. Nam, (vt ſuprà *cap.* 3. §. 6. diximus, & infrà non ſemel inculcauimus) illud obſeruatione dignum eſt in hoc Cantico, ad amolliendam omnis turpitudinis ſuſpicionem nunquam ſponſos in eodem thalamo, aut nuptiali lecto componi: ſed ita rem deſcribi, vt ſponſa in thalamum diſcedente, ac ſopore victa, ſponſus clanculum ſeſe eripiat, ita vt id ipſi ſponſæ nonnihil negotij aliquando faceſſiſſe conſtet: tunc nimirum, cùm dixit: *In lectulo meo quæſiui quem diligit anima mea, quæſiui eum, & non inueni*, &c. Cùm igitur in hoc Cantico non ſit expreſſa conſummatio nuptiarum, imò quaſi data opera, & de induſtria à Salomone omiſſa, imò reiecta, & repulſa fuerit, ſequitur inde Canticum hoc ea ex parte deficere, & nuptias, quæ in illo deſcribuntur, arctiſſimam Chriſti, & Eccleſiæ coniunctionem ne adumbrare quidem poſſe, ne dum exprimere. Vnde etiam conſectariè deducitur, Canticum iſtud, non ad Eccleſiam, ſed totum potiùs ad Synagogam ſpectare, quæ licèt conſummatas nuptias ignorauerit, quæ poſtulant vnitatem eiuſdem carnis, tamen ſponſalia vera contraxit, quæ ante prædictam carnis vnionem celebrari potuerunt, vt ſuprà §. 1. fusè probauimus.

Huic obiectioni vt occurram, & huius carminis quanta ſit concinnitas ad prædictam coniunctionem Chriſti & Eccleſiæ denotandam omnino conſtet, conſtituere oportet, quando, & quonam modo Chriſti atque Eccleſiæ nuptiæ conſummatæ fuerint.

Prima ergo & ſatis communis Patrum ſententia docet præfatas nuptias Chriſti & Eccleſiæ in Incarnatione fuiſſe conſummatas, & perfectas. Ita docere videntur omnes illi, quotquot illas in vtero Virginis, tanquam in thalamo nuptiali, peractas fuiſſe aſſeuerant: nam conſummatio in thalamo peragitur. Ita D. Auguſtinus in Pſalm. 44. *An fortè in nuptijs iſtis, quo inuitati ſumus, thalamus non eſt? huius coniunctionis thalamus vterus virginis, coniunctio nuptialis Verbum & caro.* & iterum in Pſalm. 18. *Sponſus* (inquit) *cùm Verbum caro factum eſt, thalamum inuenit in vtero virginali, atque inde naturæ coniunctus humanæ, tanquam de caſtiſſimo cubili proceſſit.* Idem docet *in ſermone altero, de nuptijs Canæ.* Item Beda *in Lucam cap.* 2. ſic ſcribit: *Non igitur caſu, ſed certa gratia myſterij venit ad nuptias in terra, carnali more celebratas, qui ad copulandam ſibi ſpirituali amore Eccleſiam deſcendit in terram. Cuius quidem thalamus incorruptæ genitricis vterus fuit, in quo Deus humanæ naturæ coniunctus eſt, & ex quo ad ſociandam Eccleſiam tanquam ſponſus proceſſit.* Prætereo alios: atque vlteriùs dico ab Innocentio III. *in eo cap. debitum, de digamis*, dogma iſtud terminatum definitúmque videri; ſic enim ait:

Profectò

profectò coniugium illud, quod non eſt commixtione corporum conſummatum, non pertinet ad illud coniugium deſignandum, quod inter Chriſtum & Eccleſiam per Incarnationis myſterium eſt contractum. Id verò (vt alia Patrum teſtimonia miſſa faciam) luculenta confirmat ratio. Quia tunc matrimonium conſummatum dicere licet, cùm duo coniuges vnam in carnem coaleſcunt: hæc verò vnius carnis communio, vel vnitas inter Chriſtum & Eccleſiam non alio tempore facta eſt, niſi tunc cùm Verbo Dei carnem aſſumente, diuinitas & anima vnius carnis compotes factæ ſunt: hoc autem per Incarnationem totum patratum fuit: ergo Incarnatio iſtarum nuptiarum perfectam conſummationem continuit.

Secunda ſententia docet conſummationem illius coniugij, quod inter Chriſtum, & Eccleſiam meditamur, in paſſione, ac morte eiuſdem Chriſti perfectam fuiſſe. Ita expreſsè tradit D. Auguſtinus *lib. 2. de ſymbolo ad Catechumenos*, vbi ſic fatur: *Agite Iudæi neſcientes nuptias Agni: date præmium peccanti malo nebuloni Iudæ: agite vt ille, qui natus eſt de Virgine, à Pontio Pilato ſuſpendatur in cruce. Aſcendat ſponſus noſter thalami ſui lignum, dormiat moriendo, aperiatur eius latus, & Eccleſia prodeat virgo: vt quomodo Eua ex latere Adæ dormientis; ſic Eccleſia firmetur ex latere Chriſti morientis.* Itaque Auguſtinus crucem cum thalamo nuptiali componit, in quo coniugij Chriſti cum Eccleſia peracta eſt conſummatio. Subdit deinde dotē ſponſæ: *Percuſſum eſt eius latus, atque ſtatim manauit ſanguis, & aqua, quæ ſunt Eccleſiæ gemina ſacramenta; aqua ſcilicet, in qua ſponſa eſt purificata: ſanguis, ex quo inuenitur eſſe dotata.* Et poſt pauca iſtius ſpiritualis matrimōnij conſummationem ſubtexit. *O magnum ſacramentum huius coniugij! O magnum myſterium huius ſponſi, & huius ſponſæ! Non explicabitur dignè humanis verbis. De ſponſo ſponſa naſcitur, ſtatim illi coniungitur, & tunc ſponſa nubit, quando ſponſus moritur, & tunc ille ſponſæ coniungitur, quando à mortalibus ſeparatur. Quando ille ſuper cælos exaltatur, tunc ſponſa cum omni terra fæcundatur.* Hęc Auguſt. qui in ipſamet Chriſti obeuntis morte arcani huius coniugij conſummationem perfectam fuiſſe ſeriò affirmat *Tunc enim* (inquit) *ille ſponſæ copulatur, quando à mortalibus ſeparatur.* ita vt fas ſit dicere eò ſpectaſſe extremam illam ſponſi iam iam animam agentis vocem, cùm dixit, *Conſummatum eſt.* Adeſt etiam Chryſoſt. *in Epiſt. ad Epheſ. homil. 20.* vbi ſic ait: *In cruce facta eſt ſuſceptio, & nos ſubſtantia eiuſdem cum ipſo*, id eſt, facti ſumus vna caro cum Chriſto. Accedit Anſelm. *in cap. 4. Cant.* ad illa verba, *In die deſponſationis eius*, vbi poſtquā dixit per deſponſationis diem intelligi poſſe Incarnationem, ita ſubnectit: *Secundò, & meliùs dicemus, deſponſationem factam in paſſione his, qui in ipſa fidem fundauerunt.* per deſponſationem autem conſummatas nuptias intelligit. Aponius verò in eundem locum, vtrumque diem, Incarnationis & mortis Chriſti, conferens ita commentus eſt, ſponſalia quidem, prout futurarum nuptiarum promiſſionem continent, in Incarnatione celebrata: nuptias verò, & earum conſummationem in cruce peracta fuiſſe. Et poſt multa, quæ in hanc ſententiam contulit, ſic demum ſcribit: *Illæ igitur animæ ad epulas intelligentiæ huius myſterij inuitantur, qui poſſunt illius funebris ſpectaculi diem, quando quaſi tradito annulo in conſpectu omnium virtutum cælorum effuſo pretioſo ſanguine deſpondis* [illegible] *Eccleſiam. Quod ergo Eccleſia precatur ad patrem ſponſi, dicendo: Oſculetur me oſculo oris ſui, quomodo in die, ſcilicet paſſionis, conſummatum ſit, enarratur.* Sed multò elegantiùs conſummationem huius matrimonij in die paſſionis factam docuit Methodius, cuius verba exhibet Turrianus de Euchariſtia, cap. 7. *Rectè* (inquit) *Apoſtolus ad Chriſtum retulit illa de Adam: ſic enim congruit ex carne eius, & ex oſſibus eius Eccleſiam eſſe factam, propter quam relicto patre in cælis, deſcendit Verbum, & adhæſit vxori, & dormiuit cum ea ſoporem paſſionis, moriens pro illa, emundans eam lauacro, ad excipiendum ſpirituale, & beatum ſemen, quod ipſe inſerit in profundo mentis. Excipit autem ipſa ſemen, & firmatur Eccleſia inſtar vxoris ad generandam prolem, ac alendam. Hac enim ratione impletur illud: Creſcite, & multiplicamini, accipiente Eccleſia incrementum per congreſſum, & communionem Verbi, quod ad hoc ad nos ſe demiſit.*

Habes igitur ex præmiſſis Patribus, nuptias Chriſti & Eccleſiæ, eiuſdem Chriſti paſſione, ac morte conſummatas fuiſſe. Vbi illud ſatis difficile ſtatim menti occurrit, quid cauſæ ſit, quòd cùm alia matrimonia mors alterius coniugis diſſoluere ſoleat, Chriſti tamen atque Eccleſiæ coniugia morte ſanciri, atque conſummari docent præmiſſi Patres? Dicet quiſpiam illos rationem huius latiſſimi diſcriminis ex eo petere, quia matrimonij conſummatio ad ſobolem ſuſcitandam refertur: ideò enim humanas nuptias obitus diſtrahit, quia hic ſobolis procreandæ omnem eripit poteſtatem:

at in Chriſto è conuerſo mors, quam obiit, Eccleſiam ad ſobolem generandam fœcundam reddidit. Huc enim ſpectant illa Prophetæ verba: *Si poſuerit pro peccato animam ſuam, videbit ſemen longæuum.* liceat ſic dicere, habebit filios poſthumos, qui numerari ac recenſeri non poſſint: hanc enim vim putant nonnulli ineſſe illi voci, *longæuum*, ita vt conſultis originibus aſſerant ſine iniuria vocis primitiuæ reſtitui poſſe, *videbit ſemen poſthumum.* Cæterùm ratio iſta non eſt germana; quia ſicut in humanis nuptiis nihil vetat, quominus ſoluto per mortem matrimonio filij poſthumi naſcantur: ita etiam in his ſpiritualibus Chriſti & Eccleſiæ nuptiis euenire potuit, vt ſcilicet ipſa Eccleſia à Chriſto grauida, quamuis ſponſi mors coniugia diremiſſet, filios nihilominus quamplures eniteretur. Ratio eſt germana, propter quam Chriſti mors matrimonium illud ſactum non diſſoluit, alia eſt. Etenim in humanis nuptiis ideò per mortem alterius coniugij diſſolutio accidit, quia cùm nuptiæ (vt ſupra diximus) in traditione mutua corporum conſiſtant, atque obitus coniugem corpore omnino exuat, fieri non poteſt, vt nuptiæ perſeuerent: at verò in Chriſti & Eccleſiæ ſpirituali coniugio aliter contingit. Nam iuxta communem Patrum ſenſum in his myſticis nuptiis ſponſus eſt Dei Verbum: hoc autem Verbum ſuſceptum ab initio corpus per mortem non amiſit, aut exuit: vtrumque enim, tam anima, quàm corpus diuinitati agglutinatum manſit. Hinc factum, vt mors, & paſſio eas nuptias non dirimerit, imò ſanxerit, ac confirmauerit, vt poſtea dicemus.

Tertia denique ſatis celebris inter Patres ſententia eſt huius ſpiritualis matrimonij, quod Chriſtus cum Eccleſia copulauit, conſummationem per Euchariſtiam perfici, & abſolui. Sic tradit primò D. Auguſtinus *contra Aduerſarium legis & Prophetarum, lib.2.* vbi ſic ſcribit: *An contra Apoſtolum propoſiturus eſt cathedram peſtilentiæ? & dicturus non debuiſſe rerum honeſtarum figuram de rebus turpibus ſumere, vt quod ſumptum eſt de maſculo, & fœmina: Erunt duo in carne vna.* Cui additur: *Sacramentum hoc magnum eſt: ego autem dico in Chriſto, & in Eccleſia. Itáne vbi eſſent cognoſcenda tanta rei ſacramenta, homo iſte ſciebat, & Apoſtolus neſciebat? Eat retro cum ſimilibus, qui dixerunt: Durus eſt hic ſermo, & quis poteſt eum audire? Nos autem audiamus duos in carne vna, Chriſtum & Eccleſiam, & mediatorem Dei, & hominum Chriſtum Ieſum, corpus ſuum nobis manducandum, bibendúmque ſanguinem dantem fideli corde, & ore ſuſcipiamus,* &c. Quid illuſtrius? Cum Auguſtino concinunt ex Patribus non pauci, quia verba illa Pauli ad Epheſ.5. *& erunt duo in carne vna*, &c. de Euchariſtia interpretantur. Irenæus *lib.5. aduerſus hæreſes, cap.2.* vbi ſic ait: *Quomodo carnem negant capacem eſſe donationis Dei, qui eſt vita æterna, quæ ſanguine, & corpore Chriſti nutritur, & membrum eius; quemadmodum B. Paulus ait in ea quæ eſt ad Epheſios Epiſtola: Quoniam membra ſumus de corpore eius, de carne eius, & de oſſibus eius: non de ſpirituali aliquo, & inuiſibili homine, dicens: Spiritus enim neque oſſa, neque carnes habet: ſed de ea diſpoſitione, quæ eſt ſecundùm verum hominem, quæ ex carnibus, & neruis, & oſſibus conſiſtit, quæ de calice, qui eſt ſanguis eius, nutritur, & pane, qui eſt corpus eius augetur.* Chryſoſtomus *homil.20. in Epiſt. ad Epheſ.* vbi ſic habet: *Quid eſt hoc quod dicit, ex carne eius? Hoc eſt, germanè ac legitimè ex ipſo. Et quomodo nos hoc pacto membra Chriſti ſumus? Et quomodo ex carne? Scitis quotquot myſteriorum participes eſtis,* &c. Idem *homil 61. ad Populum*, ſic habet: *Vnum corpus ſumus, & membra de carne eius, & de oſſibus eius, vt non tantùm per charitatem hoc fiamus, verùm & ipſa re in illam miſceamur carnem, & hoc per eſcam efficitur.* Et ſubinde: *Propterea ſemetipſum nobis immiſcuit, & corpus ſuum in nos contemperauit, vt vnum quid efficiamur: ardenter enim amantium hoc eſt.* Ipſiſſima fermè verba iterum repetit *homil.45. in Ioan.* Conſpirat quoque Anſelmus *in eundem locum*, vbi ſic ſcribit: *Et ipſi duo, id eſt, Chriſtus & Eccleſia, ſunt in carne vna, quia carnem, quam ille de Virgine ſumpſit, quotidie in Miſſarum celebrationibus ſumit Eccleſia.* Huic etiam ſententiæ robur affert locupletiſſima illorum Patrum authoritas, qui docent virtute ſanctiſſimæ Euchariſtiæ inter carnem Chriſti, & carnem noſtram, vnionem quandam arctiſſimam compingi, ratione cuius noſtra & Chriſti caro dicitur vna caro, & (ſi licet dicere) concorporei, & conſanguinei ipſius efficimur. hanc vnitatem ex Patribus præter ſuprà adſcriptos expreſsè tradunt Cyrillus Hieroſolymitanus *catecheſi 4.* Nyſſenus *in oratione catechiſtica, cap.37.* Hilarius *lib.8 de Trinitate*, qui refertur *de conſecratione, diſt.2. Can. In Chriſto pater.* Cyrillus Alexandrinus *lib.1. in Ioan. cap.13. & lib.11. cap.27.* qui tribui ſolet Clichtouæo. Chryſoſtom. *homil.45 in Ioan. & 83. in Matth. & ad Populum 55. 60. & 61.* Damaſcenus *lib.4. de fide*, Guithmundus *lib.3. contra Berengarium, de veritate corporis*

Salazar in Cantica. F &

& ſanguinis Chriſti. Algerus *lib.1. de ſacramento corporis & ſanguinis.* Leo I. *in epiſt* 13. & refertur *can. In quibus, de conſecratione, diſtinct.* 1. Innocentius III. *in lib. 4. de myſterys Miſſæ, cap. vltimo.* Haymo *in cap. 10. prioris ad Corinth.* Ex Theologis autem Scholaſticis eandem vnitatem inter carnem Chriſti & carnem noſtram Euchariſtiæ tribuit non parua manus. Rophenſis *contra OEcolampadium, lib. 4. cap. 21. & 32. & lib. 5. in principio.* Stephanus Vintonienſis *reg. 3.* Michaël Merſburgenſis *in ſuo Catechiſmo, con. 69.* Fridericus Nauſea *de officio Miſſæ, lib. 2. cap. 4.* Clichtouæus *lib. 2. contra OEcolampadium.* Georgius Vicellius *in lib. de Euchariſtia, cap. 6.* Ioannes Heſcllanus *de præſentia corporis & ſanguinis, ratione* 4. Gropperus *de Euchariſtia, tom. 2. art. 4 principali.* Michaël Sidonius *in Concione de Euchariſtia*, habita Auguſtæ. Theologi Concilij Moguntini *tractat. de ſacramento Euchariſtia, cap. de effectu.* Ianſenius *in concord. Euangel. cap. 59.* ad illa verba, *Qui manducat meam carnem.* Bellarminus *de ſacramento Euchariſtia.* Turrianus *in lib. 1 de Euchariſtia, cap. 8. & 9.* Claudius Sanctius *repet 5. de Euchariſtia, cap. 1. & 2.* Cardinalis Alanus *lib. 2. de ſacramento Euchariſt. cap. 8. & cap. 18.* Turrectemata *in canonem, in Chriſto pater, de conſecratione, diſtinct. 2.* vbi citat Albertum Magnum. VValdenſis *de Sacramentis, cap. 58. & cap. 95.* &, qui omnium abſolutiſſimè de hac vnione diſceptauit, P. Gabriel Vazquez *in 3. partem, diſp.* 204. per plura capita. Ex his autem pro hac tertia ſententia argumentum eiuſmodi conformatur. Conſummatio in matrimonio hoc habet proprium, vt duos coniuges in vnam carnem cogat, & coagmentet: ſed vſus Euchariſtiæ carnem Chriſti & carnem noſtram permiſcet, atque vnam efficit: ergo illius matrimonij, quod Chriſtus Dominus cum Eccleſia copulat, conſummatio, & perfectio ad Euchariſtiam referenda eſt.

Suppoſitiones aliquot pro reſolutione præmiſſæ quæſtionis.

§. IV.

ERgo vt tres ſuperiores ſententias, quas Patrum authoritas fulcit, concordiæ reddam, ac proprium tempus præfatæ conſummationis aſſignem, præmittere etiam hic oportet, id quod aliàs obſeruaui, matrimonium eſſe duplex, alterum ratum, & alterum conſummatum. Ratum matrimonium per ſolum duorum coniugum conſenſum perficitur, ratione cuius conſenſus (vt tradit D. Thom. *in 4. diſtinct.* 27.) coniuges, *fiunt vna anima in duobus corporibus.* quia nimirum ſola conſenſio nubentium animos adſtringit: inter corpora verò vnitatem nullam inducit. Ita verò animos vnit, ac copulat matrimonium ratum, vt per ſe tendat ad vnitatem corporum, & per illud ratione mutuæ traditionis coniuges, alter in alterius corpus ius acquirant (vt ſuprà in hoc capite adnotauimus §. 1.) Matrimonium verò conſummatum vltra conſenſum addit etiam ipſam conſummationem, ratione cuius coniuges (vt ait D. Thomas *loco citato*) *fiunt iam tunc vna anima vno in corpore, & vna in carne,* hanc enim vim habet copulatio carnalis, vt vnius carnis identitatem inducat. De qua identitate loquutus eſt Adam *Geneſ. 2.* cùm dixit, *& erunt duo in carne vna.* Ex quo teſtimonio probauit etiam Paulus 1. *ad Corinth. 6.* inter adulterum, & meretricem vnitatem carnis contrahi. *Qui adhæret meretrici, vnum corpus efficitur: Erunt enim (inquit) duo in carne vna.* & *Matthæi* 19. Chriſtus Dominus de legitimo coniugio, *& adhærebit vxori ſuæ, & erunt duo in carne vna: itaque iam non ſunt duo, ſed vna caro.*

Huic ergo duplici matrimonio, temporali & externo, reſpondet duplex aliud, ſpirituale, & myſticum. Vtriuſque autem meminit Innocentius *in cap.* illo, *debitum, de digamis*, vbi docet inter Deum, & homines aliquid eſſe rato matrimonio, & aliquid conſummato adſimile; ſic enim ait: *Cùm duo ſint in coniugio, videlicet conſenſus animorum, & commixtio corporum, quorum alterum ſignificat charitatem, quæ conſiſtit in ſpiritu inter Deum, & iuſtam animam; ad quod pertinet illud quod dicit Apoſtolus: Qui adhæret Deo, vnus ſpiritus fit cum eo. Alterum verò ſignificat conformitatem, quæ conſiſtit in carne inter Chriſtum & Eccleſiam*, &c. Eandem diſtinctionem in ſpirituali matrimonio tradit D. Chryſoſtomus, cùm ait: *vt non tantùm per charitatem hoc ſiamus, ſed re ipſa in vnam miſceamur carnem.* ſic habet *homil. 60. ad Populum*; & homil. 45. in Ioan. *vt non ſolùm per dilectionem, ſed re ipſa in illam conuertamur carnem.* quibus verbis condiſtinguit vnitatem ſpiritus ab vnitate carnis. Sed elegantiſſimè D. Hilarius *in lib. 8. de Trinitate*, vbi nomen *conſummationis* adiecit. *Si voluntatis tantùm vnitatem intelligi*

vellet,

vellet, cur gradum quendam, atque ordinem conſummandæ vnitatis expoſuit, vt nos in eo per corporalem natiuitatem, & ille in nobis per ſacramentorum ineſſe myſterium crederetur, &c. Cyrillus etiam lib. 10. in Ioan. cap. 13. *Vnde conſiderandum eſt non habitudine tantùm, quæ per charitatem intelligitur, Chriſtum in nobis eſſe, verùm etiam & participatione naturali.* Occurrunt alia his ſimilia apud Patres, ex quibus illam diſtinctionem duplicis vnitatis, aliam affectus, & aliam carnis, depromere licet, quæ reſpondet duplici matrimonio, rato, & conſummato. Itaque licebit ſic dicere, iuſtum hominem ac Chriſtum Dominum ſic nonunquam vniri, & ſociari, vt fiant vna anima in duobus corporibus: aliquando etiam vlteriùs ſic adſtringi, & copulari, vt fiant vna anima vno in corpore, & vna in carne.

Vlterius circa eam vnitatem affectiuam, quæ cum matrimonio rato comparatur, quæri poſſet, an hæc per ſe, & ſuapte natura expoſcat, tanquam vinculum & nexum, dilectionem & charitatem, an fidem tantùm. Et ſanè fidem ad has nuptias non conſummatas ſufficere probari poteſt; quia illi, qui peccatis grauioribus obſtricti ſunt, atque adeò charitatem amiſerunt, quandiu fidem ſeruant, membra ſunt Eccleſiæ coniuncta, atque adeò aliquid ipſius ſponſæ: & conſequenter inter ipſos & Chriſtum aliquam matrimonij formam agnoſcere oportet. Nam ſicut humanas nuptias debita coniugi fides adſtringit, & quamuis amor dilectioque poſtea in odium vertatur, non propterea nuptiale vinculum diſſoluitur, quandiu fides priùs data inſoluta manet. Ita etiam de coniugio Chriſti & animarum fidelium decernendum videtur. Confirmat etiam hoc authoritas Hieronymi ad illa verba Oſeæ 2. *Deſponſabo te mihi in fide.* & Cyrilli Alexandrini in eundem locum, vbi ſic ait. *Vocati ſumus ad neceſſitudinem ſpiritualem per fidem.* Græcè *πρὸς οἰκειότητα πνευματικήν*, id eſt *ad cognationem ſpiritus*, & alij Patres paria ſcribunt.

Cæterùm in oppoſitam ſententiam pendere videtur Pontifex in loco ſuprà citato, vbi ait: *Cùm duo ſint in coniugio, ſcilicet conſenſus animorum, & commixtio corporum, quorum alterum* (nempe conſenſus) *ſignificat charitatem, quæ conſiſtit in ſpiritu inter Deum, & iuſtam animam*, &c. Cum Innocentio ſentiunt ſuprà adſcripti Patres, qui condiſtinguentes vnionem ſpirituum ab vnione carnis, per vnionem ſpiritus charitatem intelligunt. Cum his etiam ſenſit noſter Vaſquez in ea *diſp.* 204. *cap.* 4. vbi ſic docet, inter Deum & Eccleſiam per fidem iniri ſponſalia, per charitatem contrahi matrimonium ratum, per Euchriſtiam verò conſummari. Sed tamen an iuxta hanc ſententiam integrum ſit dicere Chriſtum cum Eccleſia vniuerſali, prout comprehendit omnes fideles baptizatos, tam iuſtos, quàm iniuſtos, nuptias non copulaſſe. An etiam iuxta oppoſitam ſententiam affirmare fas ſit aliquam animam peccatis contaminatam, & fidem incorruptam ſeruantem Chriſti ſponſam eſſe, tu videris. Ego in negantem partem propendeo, & in ſola charitate matrimonij rati formam agnoſco.

Deinde etiam circa vnitatem carnis, quæ cum matrimonio conſummato componitur, obſeruandum eſt eam ex vnitate affectus pendere, ita vt ſine illa coaleſcere non poſſit. Legendus eſt P. Gabriel Vaſquez in illa *diſp.* 204. *cap.* 4. vbi de hac re feliciter diſceptauit contra Ioannem Heſellanum, qui admittebat Chriſtum Dominum non ſolùm cum his, qui dignè Eucharistiam ſumunt, ſed etiam cum indignè ſumentibus vnam in carnem demigrare: eo nimirum inductus argumento, quia non ſolùm qui ad legitimam coniugem, ſed etiam qui ad meretricem accedit, cum ipſa carnis contrahit vnitatem, vt ex Paulo ſuprà monuimus. Cui Gabriel noſter occurrit, affirmans eum, qui ad meretricem ingreditur, affectu, & amore erga illam duci, proptereaque in vnam carnem cum illa coaleſcere. Quapropter ſi quis (inquit) diſſentientem virginem, aut mulierem aliam vi comprimeret, is certè non fieret vna caro cum illa. Cùm ergo homo in peccato exiſtens neque Chriſtum ex dilectione ergà illum ſumat, neque etiam Chriſtus ex amore ſeſe illi ſumendum præbeat, eapropter in eandem carnem minimè commigrant.

Cæterùm hæc ratio difficultate non vacat, quia (ni fallor) negari nequit eum, qui virgini, aut fœminæ, cuipiam vim attulit, vnam carnem cum ipſa fieri, quia certum eſt hunc violentum compreſſorem ratione huius copulæ, cum fratribus, ac ſororibus violatæ fœminæ affinitatem contrahere, ita vt cum his nuptias legitimas copulare non poſſit: affinitas autem, ſeu cognatio non aliunde naſcitur, niſi ex vnitate carnis, quam inter virum & fœminam copula inducit, vt docet P. Thomas Sanctius *de matrimonio, lib.* 7. *diſp.* 63. *num.* 25. ex communi Theologorum & Iuriſperitorum ſententia,

vbi ideò negat ex matrimonio rato, non conſummato affinitatem & impedimentum oriri, quia deficit carnis vnitas, quamuis adſit impedimentum publicæ honeſtatis. Addo etiam idem dicendum de illo, qui ad meretricem accederet, (vt fieri poteſt) ſine aliquo affectu, & amore, imò cum expreſſo illius odio: hic enim dummodo in ipſam copulam conſentiret, eodem modo affinitatem cum ſcorti ſororibus contraheret.

Quapropter vt argumentum ab Heſellano conformatum diſſoluamus, obſeruare oportet primò hanc vnitatem carnis, quam inter Chriſtum & iuſtos agnoſcimus, non ita fieri, vt homo Chriſtum in ſuam carnem conuertat, vel ſic vt partim Chriſtus noſtram carnem in ſuam, partim nos Chriſti carnem in noſtram commutemus: ſed omnino ita accidere, vt Chriſti caro noſtram permutet, & in ſuam transferat. Ita fert communis Patrum, ac Theologorum ſenſus, quorum cenſum hîc adſcribere ſupervacaneum eſſet. Deinde etiam notandum in eâ conuerſione duorum in vnam carnem, quæ ex duorum concubitu accidit, accidere poſſe, vt prædicta vnio facta ſit ex parte vnius extremi, & tamen ex parte alterius adhuc infecta ſit. Nam in præfato caſu, cùm quis vim attulit fœminæ, ipſe quidem in fœminæ carnem vertitur: id enim affinitas, quæ inde conſequitur, planè euincit (vt nuper dicebam;) fœmina verò in viri carnem nequaquam tranſit. Argumento ſit quòd ipſa nullam contrahit affinitatem, nec impedimentum, ne cum ſui violatoris fratribus, aliſque cognatis legitimas nuptias copulare poſſit, vt expreſsè traditur *in cap. diſcretionem, de eo, qui cognouit conſanguineam*, & docent ibi communiter Doctores. Eadem ratio eſt de marito, qui per vim, diſſentiente vxore, conſummauit matrimonium: hic enim in carnem vxoris prorſus migrauit, atque adeò non licet ipſi Religionem ingredi, niſi ex venia eiuſdem vxoris: imò & vxore ingrediente, alteram ducere non poteſt. Vxor verò in viri carnem nequaquam verſa eſt, ideò illi Religionem ſuſcipere, & viro etiam ex venia ipſius Religionem ingrediente, alteri nubere integrum quoque eſt. At, inquies, fieri non poſſe, vt vnus alteri vnitus intelligatur, quin alius viciſſim cenſeatur vnus factus. Reſpondeo id ſatis verum eſſe in phyſicis vnionibus, non autem in Ethicis, ſeu moralibus: nam in vnione affectiua hoc accidit, cùm quis alium adamat, non tamen redamatur; tunc enim qui amat, alteri agglutinatur, vnuſque animus cum ipſo fit: alter verò, qui non redamat, non ita. Ad eundem modum in hac morali corporum vnitate contingere poteſt: vtraque enim moralis vnio eſt, non phyſica.

Hinc ergo ad Heſellani argumentum aptè reſpondetur. Dicimus enim in humanis coniugiis ſolum conſenſum in copulam ſatis eſſe, vt is, qui illum præſtitit, ſiue fœmina, ſiue vir, in carnem alterius vertatur, quia ad hanc conuerſionem vterque coniux ita conſpirat, vt quilibet ſuam partem peragat: at verò in ea vnitate, quæ inter carnem Chriſti, & eius, qui dignè Euchariſtiam ſumit, coaleſcit, totam conuerſionem perficit Chriſtus, hominis carnem ad ſe transferens, & in ſuam conuertens: atque adeò tota conuerſio ex Chriſti conſenſu pendet. Quapropter cùm iſtum conſenſum non præbeat Chriſtus his, qui indignè ad Euchariſtiam accedunt, hinc eſt, vt licèt ipſi in ſumptionem ipſam conſentiant, non ideò in Chriſti corpus & carnem, ipſo diſſentiente, tranſeant. Quid inde?

Certè ex his ſequitur hanc carnis vnitatem, quam inter Chriſtum & Eccleſiam adſtruimus, ita ex affectiua vnione animorum pendere, vt ſine illa agglutinari non poſſit. Quapropter etſi forſan matrimonium ratum inter Chriſtum & animam cum ſola fide ſubſiſtere poſſit (quod non facilè crediderim, vt nuper dicebam.) tamen matrimonium conſummatum, quod vnius carnis vnitatem expoſcit, dilectionem prærequirit, & ſine illa ſtare non poteſt.

Vera conſummatio ſpiritualis matrimonij inter Chriſtum & Eccleſiam.

§. V.

HIs prælibatis, ad præcipuam controuerſiam gradum faciens,

Dico primò, in Chriſti Incarnatione inueniri perfectam ſimilitudinem matrimonij conſummati, non quidem inter Chriſtum & Eccleſiam, ſed inter diuinitatem & ipſam Chriſti animam ratione carnis aſſumptæ. De his nuptiis diximus ſuprà *cap. 4.* ex ſententia Patrum. Eas verò matrimonij conſummati imaginem quandam ſynce

ſynceriſſimum in ſe adumbrare certò certius eſt; quia diuinitas & anima Christi eidem carni in eadem hypoſtaſi vnitæ aptiſſimè dicuntur *duo in carne vna*, & de illis etiam enuotiare licet, *iam non ſunt duo, ſed vna caro.* Rurſus aio, per ſolam Incarnationem non fuiſſe conſummatas nuptias Christi & Eccleſiæ. Luculentiùs dicam, Incarnatio non eſt forma conſummans, aut conſummatio earum nuptiarum; quia ex eo præciſe quod Christus naturam carnémque humanam ſibi copulauit, tantum ſequitur ipſum, in quantum hominem, vnitatem, aut identitatem ſpecificam cum reliquis hominibus contraxiſſe: hæc autem vnitas ſola, quamuis neceſſaria ſit ad fundandam illam moralem carnis vnionem, quæ ad nuptias depoſcitur, eam tamen neque cauſat, neque continet: ſed præter hanc vnitatem ſpecificam ex ſola Incarnatione, præciſè inter Christum & Eccleſiam, reſultauit nihil: ergo ſola Incarnatio non poteſt eſſe conſummatio nuptiarum. Ad hæc dico, per Incarnationem determinate, omnibus aliis præciſis, ne ratum quidem matrimonium inter Christum & Eccleſiam copulatum fuiſſe. Ratio eſt in promptu; quia ad ratum matrimonium neceſſarius eſt duorum coniugum conſenſus præſens: atqui ex parte Christi ſola voluntas Incarnationis præciſè, excluſis aliis, non eſt conſenſus ſufficiens ad ratum matrimonium: conſenſus enim, qui ad hoc matrimonium requiritur, debet eſſe traditio corporis, quam coniuges mutuò acceptantes, alter in alterius corpus ius inuicem deferunt: voluntas autem Incarnationis ſola prædictam traditionem non continet. Item voluntas Incarnationis, prout præceſſit ipſam aſſumptionem carnis, fuit diuina: illa verò voluntas nubendi fuit humana. Deinde Eccleſia ad iſtas Christi nuptias non aliter ſuum præbuit conſenſum, niſi per charitatem, aut per fidem, vt ſuprà diximus: ſed Christus per ſolam Incarnationem præciſe præfatum charitatis ac fidei conſenſum ab ipſa Eccleſia non impetrauit: ergo nihil per illam contraxit, quod eſſet matrimonio rato adſimile. Minor propoſitio ſuadetur, quia (vt verior ſententia fert) Christus Dominus nihil nobis obtinuit, aut impetrauit, niſi per merita ſua paſſione & morte conſummata: atque adeò Incarnatio præciſe ſumpta non fuit impetratoria prædicti conſenſus.

Id tamen non vetat, quominus dicere poſſimus hoc matrimonium ratum Christi & Eccleſiæ in die Incarnationis fuiſſe peractum; quia licèt ipſa Incarnatio per ſe ſumpta non fuerit impetratoria præfati conſenſus, quo Eccleſia Christo copulari debuit: tamen per merita paſſionis, & mortis futuræ, quæ, antequam eſſent, operabantur, iam tunc erant fideles animæ à Christo amatæ, & ipſum redamantes: & Christus etiam tunc ex animo ſe ac corpus ſuum Eccleſiæ deuouit, & addixit, cum reſpectu ad futuram vnionem: atque adeò iam tunc erat conſenſus de præſenti ex vtraque parte ſufficiens ad ratum matrimonium copulandum. Ea propter fatendum prorſus, Saluatorem Christum ab ipſo Incarnationis ſuæ momento Eccleſiæ ſponſum, ac maritum legitimum eſſe cœpiſſe per matrimonium ratum, non verò per matrimonium conſummatum, quamuis ipſa Incarnatio hoc non effecerit modo dicto. Patres verò, qui affirmare videntur, per Incarnationem Christi & Eccleſiæ nuptias conſummatas fuiſſe, partim quidem intelligendi ſunt de nuptiis illis, quæ inter diuinitatem & animam Christi in Virginis vtero, tanquam in thalamo per eiuſdem carnis communionem copulatæ ſunt, iuxta modum ſuprà dictum: partim verò interpretandi, vt non cauſam formalem & completam præfatæ conſummationis, ſed initium illius, & primam radicem aſſignare voluerint. eiuſmodi enim eſt Incarnatio: ſi enim carnem non aſſumpſiſſet, Verbum non poſſet certè cum Eccleſia vnam in carnem coaleſcere. hanc expoſitionem confirmant verba Bedæ Venerab. homil. in Ioannis Euangelium de Nuptiis Cana. *Cuius* (inquit) *thalamus incorruptæ genitricis vterus fuit, in quo Deus humanæ naturæ coniunctus eſt. Et ex quo ad ſociandam ſibi Eccleſiam tanquam ſponſus proceſſit.* quibus verbis Beda duas iſtas nuptias Verbi & naturæ aſſumptæ, & Christi & Eccleſiæ diſtinxit, & has ex illis pendere, ac fluere apertè ſignificauit. Eodem modo loquitur Anſelmus *in cap. 5. Cantic.* vbi ſic ait: *Dicitur enim thalamus ſponſionis venter Mariæ, quia illic diuinitas iungens ſe humanæ naturæ, ſpondet ſe deinde cæteris eiuſdem naturæ.* Mitto alia his ſimilia.

Secundò dicendum eſt, per paſſionem etiam, & mortem Christi ſolam, & præciſè ſumptam, omnibus aliis ſublatis, non fuiſſe conſummatas Christi & Eccleſiæ nuptias, ita vt paſſio fuerit conſummationis forma. Ratio ſumitur ex dictis, quia in paſſione, ac morte Christi nihil apparet, quod nos in vnam cum ipſo carnem conue-

Salazar in Cantic.

 nire,

nire, ac compingi fecerit. Nam quòd Chriſtus tunc veram carnem, & noſtræ aſſimilem ſe habere patiendo, & moriendo monſtrauerit, non ſatis eſt, vt ex eo carnis illius ac noſtræ vnionem effectam dicamus. Sunt qui vt nuptias iſtas in paſſione conſummatas defendant, aiunt matrimonium traditione mutua corporum abſolui, ac perfici: Chriſtum verò ſuum ipſius corpus tunc vel maximè Eccleſiæ tradidiſſe, ac donaſſe, cùm illud paſſioni, ac morti pro illa ſubeundæ ſponte obiecit. Cæterùm huic rationi minimè acquieſco. Primò, quia ſola traditio corporis non conſummat matrimonium: conſtat enim etiam per ratum matrimonium coniuges ſibi inuicem corpora ſua tradere, & ius alteri in alterius corpus quæri, ac parari; id tamen non ſatis eſt, vt iam tunc dicantur vna caro: deinde longè diuerſa ſunt tradere ſe alteri, aut pro altero. Aio igitur, propriè loquendo, in paſſione, ac morte Chriſti hoc factum, vt Chriſtus pro ſponſa ſua Eccleſia corpus ſuum tradiderit, non autem illi corpus ſuum donauerit. Ita planè locutus eſt Paulus ad Ephel. 5. *Viri diligite vxores veſtras, ſicut & Chriſtus dilexit Eccleſiam, & ſe ipſum tradidit pro ea, vt illam ſanctificaret*, &c. loquitur autem Paulus iuxta antiquorum ſolemnem morem, apud quos in vſu erat ſponſas oblato pretio coëmere, ac ſibi vendicare. Quod ita intelligo, vt cùm proprium eſſet virorum ſponſas dotare, ipſa dotis exhibitio emptio ac vendicatio diceretur, vt conſtat ex pluribus Scripturæ ſacræ locis, quos infrà *cap. 8. verſ. 7.* non perfunctoriè declarabimus. Itaque Apoſtolus ad hunc morem ſpectauit, cùm ait, *& tradidit ſemetipſum pro ea*, id eſt, qui per ſui corporis traditionem illam coëmit. Ad hunc ſenſum allicienda ſunt verba eiuſdem Pauli *Actor* 20. cùm ait. *Attendite vobis, & vniuerſo gregi, in quo vos Spiritus ſanctus poſuit Epiſcopos, regere Eccleſiam Dei, quam acquiſiuit ſanguine ſuo.* id eſt, quam per ſanguinis ſui effuſionem ſibi in ſponſam coëmit. Huc ſpectat etiam D. Hilarius *in cap. 2. Ioan.* vbi ſanguinem Chriſti ſponſi dotem appellat. *Tanquam ſponſus* (inquit) *deſcendit ad terras Eccleſiæ, ex gentibus ſuſcepta Incarnatione, iungendus, cui & arrhas, & dotem dedit; arrhas, quando Deus homini iunctus eſt; dotem, quando pro hominum ſalute immolatus eſt.*

Nihilominus tamen illud etiam poſſumus bono aliquo ſenſu affirmare, per paſſionem Chriſti conſummatas fuiſſe Chriſti & Eccleſiæ nuptias, non quidem formaliter, ſed in cauſa, id eſt, non quia ipſa Chriſti paſſio fuerit conſummatio formaliter, ſed quia Chriſtus Dominus per paſſionem ſuam formam conſummationis promeruit, atque obtinuit. Et ad hunc ſenſum vocandi ſunt ſuprà adſcripti Patres, quotquot aſſerunt, matrimonium Chriſti & Eccleſiæ per paſſionem conſummatum ac perfectum fuiſſe.

Tertiò igitur ſeriò affirmandum eſt, in coniugio Chriſti & Eccleſiæ propriam & germanam conſummationis formam eſſe vſum Euchariſtiæ: hæc enim (vt ſuprà diximus ex communi Patrum ſenſu) vltra vnitatem affectus, quæ in dilectione conſiſtit, cauſat etiam vnionem corporis Chriſti cum corpore noſtro, per quam arctè ipſi obſtringimur, vt iam inde ſimus *os de oſſibus eius, & caro de carne eius*, & in nus quadrent illa verba, *& erunt duo in carne vna.* nec non etiam illa, *iam non ſunt duo, ſed vna caro.* Hæc concluſio firmatur ex dictis ſuprà circa tertiam ſententiam, quam Patrum, & Scholaſticorum authoritate conſtabilitam dedimus. Et ſanè huic vnioni corporis noſtri cum corpore Chriſti, quæ per Euchariſtiam perficitur, nihil eſſe in rebus creatis magis adſimile, quàm illam carnis vnitatem, quam matrimonij conſummatio cauſat inter virum & vxorem, præter Patres ſuprà allegatos docet noſter Vaſquez in illa *diſput. 204. cap. 4.* Michael Merſburgenſis, Ioannes Heſellanus, & Claudius Sanctius *locis citatis*, quibus etiam annumerandus eſt VVillelmus Alanus *lib. 1. de Euchariſtia cap. 28.*

Vt autem hæc noſtra theſis apertior fiat, conſiderare oportet, in quo conſiſtat, & quid ſit iſta carnis vnio, quam inter virum & vxorem efficit conſummatio matrimonij, & quam imitatur illa, quæ inter Chriſti corpus ac noſtrum Euchariſtiæ vſus cauſat. Certè non eſt admodum facilè id conſtituere, tamen dicam quod ſentio. In primis illud apud omnes authores conſtans eſt, hanc vnitionem non eſſe phyſicam & naturalem, ſed moralem, & ethicam. Nam cùm pendeat ex cauſis moralibus, ac liberis, non poteſt non eſſe moralis. Deinde etiam audiendi non ſunt illi, qui præfatam vnionem ad prolem referunt, quaſi non prius vir & vxor vnum fiant, quàm in filiis ab vtroque genitis, tanquam in tertio vniantur; quia antequam filius generetur, imò etiam inter infœcundos coniuges prædicta carnis vnitas concedenda eſt.

Quapropter his atque aliis excluſis, aio vnitatem iſtam in eo ſitam eſſe, quia per conſummatas nuptias fit, vt iure ipſo naturali vxor virque plæraque externa bona communia habeant, ſcilicet vnam domum, vnum lectum, communes honores, communes diuitias, & ſobolem etiam communem, aliaque id genus vna & indiuiſa ſortiantur. Omnis autem communitas fundatur in aliqua vnitate, & identitate, nimirum communitas phyſica in vnitate phyſica; communitas moralis in vnitate, & identitate morali. Illud igitur vinculum, in quo fundatur moralis illa communio domus, lecti, iurium, honorum, atque aliorum bonorum, eſt carnis vnitas, & identitas, quam inter virum & vxorem cogitamus, ratione cuius putamus tanquam vnam perſonam eos, quos tot rerum communionem habere videmus. quam vnitatem non aliter niſi à poſteriori explicari poſſe puto.

At inquies, etiam inter amicos omnia bona eſſe communia, & tamen inter eos non carnis, ſed animorum vnitas intercedit. Reſpondeo, hanc rerum communionem, quæ inter amicos verſatur, eſſe voluntariam, ita vt illam voluntas cuiuſlibet metiatur, & non amplius liceat amico in amici ſui bona, quàm voluntas amici indulſerit: at verò communio bonorum, quæ inter coniuges exiſtit, non eſt libera, ſed neceſſaria, & iure ipſo naturali affirmata & roborata. Ruriùs illa ſocietas bonorum, quæ inter amicos exiſtit, oritur ex affectu, & congreſſu voluntatum, & ideo propter illam duos in vnam animam coaleſcere dicimus: hæc verò, quæ reperitur inter coniuges, ex commixtione corporum naſcitur, & ideo duos propter illam vnam in carnem compingi aſſeueramus. Et idem dicendum eſt de vnitate carnis, quam ſcortator contrahit cum meretrice; quia licèt ſcorti congreſſus non inducat communionem, & commercium tot rerum: aliquas tamen res iure ipſo naturali communes efficit, nempe ſobolem, & aliquando etiam fortunas, quas ſcortatores pellicibus effusè admodum dilargiri conſueuerunt: ea propter carnalis concubitus, qui cauſam dedit, vt hæc & alia meretrici cum adultero communia eſſent, carnis vnitatem inter illos efficere, & cauſare dicitur.

Ergo ad eundem modum, quia illi, qui dignè ad Euchariſtiam accedunt, per vſum illius in multorum Chriſti bonorum participium, & communionem vocantur: bonorum, inquam, non animi ſolùm, ſed etiam corporis (huic enim ſacramento Patres tribuere ſolent carnis noſtræ reſurrectionem, immortalitatem, & dotes reliquas glorioſi corporis.) & quia iſthæc bonorum communitas ex corporibus naſcitur, ex eo nimirum, quia corpus Chriſti in corpus noſtrum ingreditur, ea propter vnitas hæc moralis inter corpora eſſe agnoſcitur, & ideò carnis, corporiſque vnitas appellatur. Hæc fuit mens Nyſſeni *in oratione Catechetica cap.* 37. vbi hanc vnionem carnis noſtræ cum Chriſti carne ex communione bonorum depromit: ſic enim ait; διὰ τῆς πρὸς τὸ ἀθάνατον κοινωνίας ἐν μετουσίᾳ τῆς ἀφθαρσίας γενόμενον, id eſt, *per communionem cum immortali factum ſit in ſubſtantia particeps incorruptionis.* Atque eodem modo loquuntur Hilarius, Crhyſoſtomus, & alij Patres ſuprà citati.

Contra hanc ſententiam, quatenus decernit conſummationem nuptiarum Chriſti & Eccleſiæ in Euchariſtia perfici, obiicere quiſpiam poſſet ex illa ſequi Chriſtum cum his, qui baptizati, ac necdum Euchariſtiæ participes facti ſunt, matrimonium non copulare. Id verò abſurdum videtur: nam cùm ſint ſponſæ, id eſt, Eccleſiæ membra coniuncta, & viua, à ratione alienum eſt, eos à nuptiis excludere. Accedit etiam Chryſoſtomi authoritas *Hom. 20. in Epiſt. ad Epheſios,* vbi ſic ait. *Quomodo ergo ex carne eius, & ex oſſibus eius ſumus? Quemadmodum ille ſine virili congreſſu natus eſt ex Spiritu ſancto: ita etiam nos illud efficimur in lauacro,* id eſt, in Baptiſmo efficimur *caro de carne eius, & os de oſſibus eius*; eam ſcilicet vnitatem contrahimus, quam ſignificant nuptiæ conſummatæ.

Ad obiectionem iſtam reſpondeo, Chriſtum Dominum cum baptizatis ante vſum Euchariſtiæ matrimonium ratum verè ac propriè copulare; conſtat enim tam ex parte Chriſti, quàm ex ipſius baptizati parte ſufficientem conſenſum præſtari, ratione cuius matrimonij rati formam in ſe exprimant, quandoquidem ſeſe inuicem vnus alteri tradit cum reſpectu ad futuram vnionem carnis, ac corporis per Euchariſtiam perficiendam, cuius votum continet Baptiſmus, vt communiter docent Scholaſtici *ad 3. partem D. Thom. quæſt.* 73. Addo etiam quòd ſicut Baptiſmus dicitur votum Euchariſtiæ, aut continere Euchariſtiam in voto, eodem ſenſu affirmare licet, Baptiſmum eſſe votum præfatæ conſummationis, aut ipſam in voto continere. Et ad hunc

ſenſum allicienda ſunt Chryſoſtomi verba *loco citato*, cùm dicit per Baptiſmum nos fieri de carne Chriſti, & de oſſibus eius. Neque mirum videri debet, ſi inter ipſa Eccleſiæ coniuncta membra tanta diuerſitas reperiatur, vt Chriſtus cum aliis nuptias conſummauerit; cum aliis verò non item, quandoquidem alia maior, & latior diuerſitas inter hæc membra neceſſariò concedenda eſt, hæc ſcilicet, vt alia ſint viua, alia mortua: viua quidem in iuſtis, & mortua in peccatoribus, qui gratiam amiſerunt, ſed fidem ſeruant, hos enim a corpore Eccleſiæ nullus exſcindit.

His ergo conſtitutis, ad rationem illam dubitandi, quam initio præmiſi, opportunum ex dictis reſponſum offero. Illud enim argumentorum robore, & Patrum authoritate hactenus confecimus, ſcilicet conſummationem nuptiarum Chriſti & Eccleſiæ per Euchariſtiæ vſum perfici, & abſolui. Vlteriùs etiam ex communi Patrum calculo, & ſenſu ratum acceptum eſt, per cœnas, (quæ in hoc Cantico quater repetuntur, vt ſuprà docuimus *cap*. 3. §. 6.) diuiniſſimum Euchariſtiæ conuiuium, & ſacramentum notari. Iam ergo intelligis quò tendam. Quia igitur matrimonium Chriſti & Eccleſiæ per Euchariſtiam conſummationem accepit: propierea Vates, Spiritu ſancto dictante, librum iſtum ſic contexuit, vt ſponſus per ſingulas noctes expletâ cœnâ, & ſponſa in ſoporem inducta, veluti clanculum diſcederet, atque aliò ſe proriperet. Itaque ideò ſponſus de induſtria, & magno conſilio quater in hoc libro perfectâ cœnâ abire, nec vlteriùs è cœna ad thalamum cum ſponſa pergere à Salomone fingitur, vt vel ſic innueret in cœna, id eſt, in Euchariſtia, & cœleſti conuiuio, cuius cœna illa ſymbolum gerebat, diuiniores illas Chriſti & Eccleſiæ nuptias conſummari, dum fideles carne Chriſti paſti, & ſanguine illius potati in vnam cum ipſo carnem, & vnum in ſanguinem vertuntur. Qua ratione factum primò, vt in hoc Cantico nihil non maximè purum, ac ſyncerum eſſet: deinde vt ad Chriſti & Eccleſiæ matrimonium perfectiſſimè deſcribendum, & adumbrandum, nihil deſiderari, aut requiri poſſet, quandoquidem ne conſummatio quidem deeſt, ſine qua nuptiæ coniunctionem Chriſti & Eccleſiæ ritè exprimere non valent. Denique inde quoque factum, vt liber iſte de antiqua Synagoga interpretari non poſſit, quæ (vti in ſuperiori § animaduertimus) nuptias cum Deo non modò conſummatas, ſed etiam inconſummatas ignorauit prorſus.

CAPVT VII.

De tempore nuptiarum Chriſti & Eccleſiæ in vniuerſum.

LITERALIS huius libri ſenſus propheticus eſt, adeò vt totum Eccleſiæ fluentis tempus ab Incarnatione Chriſti, vſque ad mundi conſummationem, & ea quæ per ſingulas ætates eidem Eccleſiæ euenire oportebat, vatidico ſpiritu annunciet Salomon. Ita docuimus ſuprà *cap*. 5. §. 6. ex mente Athanaſij. Quapropter antequam prophetiæ ordo texatur, de tempore iſtarum nuptiarum in vniuerſum aliqua præfari operæpretium eſt.

Totum tempus, quo perſeuerauerit Eccleſia vſque ad extremos magni iudicij dies, eſſe tempus nuptiarum oſtenditur.

§. I.

VT ad ea, quæ propria ſunt huius libri, propiùs accedamus, quandoquidem ſuprà *cap*. 3. §. 1. fusè probauimus in hoc libro non vnius tantùm, ſed quinque dierum nuptias deſcribi, operæpretium eſt de tempore nuptiarum Chriſti & Eccleſiæ aliquid præfari, & an ille dierum numerus ipſi aliqua ratione aptari poſſit, oſtendere. Ac primum quidem illud decerno, totum tempus, quo mundus perſeuerauerit à primo Chriſti Domini aduentu in carnem, vſque ad illius ſecundum aduentum, cùm aſſumpta iudicis perſona ad eundem mundum iudicandum veniet, tempus eſſe nuptiarum. Per tempus autem nuptiarum non intelligo matrimonij tempus: nam matrimonium Chriſti & Eccleſiæ perenne eſt, atque perpetuum, nullo temporum lapſu diſſoluendum, & in cœlo, & beatitudine æternandum: ſed dies intelligo nuptiales,

ptiales, eos nimirum iucundos, ac delitiarum plenos, qui nuptiis celebrandis primò impenduntur, quos Scriptura ſacra *Iudicum* 14. appellauit, *dies conuiuy*; ſic enim habes: *Proponam vobis problema, quod ſi ſolueritis mihi intra ſeptem dies conuiuy*, &c. & Geneſ. 2. *vocat dies copulæ*; ita enim ſcribitur: *Imple hebdomadam huius copulæ.* Hæc noſtra poſitio authoritate, & ratione offirmanda eſt.

Iſaias *cap.* 62. ad tempora Eccleſiæ reſpiciens, vatidico ſpiritu ſic cecinit: *Habitabit enim iuuenis cum virgine, & habitabũt in te fily tui.* pro verbo, *habitabit*, ſubeſt in primitiuis יבעל *ibaghal*, id eſt, *maritabit.* Vlteriùs autem ſic attexit: *& gaudebit ſponſus ſuper ſponſa, gaudebit ſuper te Deus tuus.* Sunt qui hæc verba de Republica Hebræorum interpretantur, quaſi Deus promittat illi futurum aliquando, vt intermiſſis bellis, pacatiſque omnibus eius finibus, poſſit nuptias ſuas patrio ritu iucundè, ac feſtiuè agitare. Atque adeò ſententiam ſic conformant. *Gaudebit ſponſus ſuper ſponſa*, id eſt, tunc agentur paſſim in te nuptiales dies iucũdiſſimè: *&* inſuper *gaudebit ſuper te Deus tuus*, Deus nimirum gaudium ex te, & ex tua felicitate hauriet maximum. Sed tamen non aſſentior: nam Patres communiter hæc verba de nuptiis Chriſti & Eccleſiæ interpretantur. Cui expoſitioni obſeruit tranſlatio Septuaginta, qui illa verba, addita comparationis nota, ſic extulerunt. *Et ſicut habitans iuuenis cum virgine, ſic habitabunt fily tui. Et erit quomodo lætatur ſponſus ſuper ſponſa, ſic lætabitur ſuper te Dominus.* Iuuant etiam expoſitionem iſtam illa verba, *iuuenis cum virgine*; id enim Eccleſiæ proprium, vt ſponſa ſimul ac virgo ſit, vt ait Procopius in hunc locum. Nam Chriſti, & Eccleſiæ coniugium ſimile fuit matrimonio Ioſeph, atque Mariæ, vt notauit etiam hîc D. Thomas. Senſus ergo eſt luculentus ad hunc modum: Tempus illud felix, & aureum tandem aliquando aduentabit, in quo Chriſtus Eccleſiam virginem ſibi copulans, cum ipſa delitiabitur, & dies nuptiales iucundiſſimè aget. Id ſibi vult illud verbum, *gaudebit*. Hebraicè ישיש *iaſis*, ex radice שוש *ſus*, quod verbum ſæpe aliàs de nuptiali lætitia, gaudio, & tripudiis enunciari ſolet in Scriptura, vt dicemus infrà *cap.* 1. *ver.* 4. Et quidem hæc verba Prophetæ non ſunt coërcenda, aut in anguſtias coniicienda: tandiu enim verum erit illud, *gaudebit ſuper te Deus tuus*, quandiu Eccleſia in hoc mundo permanſerit.

Sed aptiùs ad hanc rem demonſtrandam, eſt illud Matth. 22. *Simile factum eſt regnum cælorum homini Regi, qui fecit nuptias filio ſuo, & miſit ſeruos ſuos vocare inuitatos ad nuptias*, &c. & in fine parabolæ attexit: *Intrauit autem Rex, vt videret diſcumbentes, & vidit ibi hominem non veſtitum veſte nuptiali*, &c. Hieronymus ergo in hunc locum. *Rex qui fecit nuptias filio ſuo, Deus omnipotens eſt: fecit autem nuptias Domino noſtro Ieſu Chriſto, in mundum venienti, & Eccleſia, quæ tam ex Iudæis, quàm ex gentibus congregata eſt.* Habes iam Incarnationem Chriſti; in ea enim auſpicatæ ſunt iſtæ nuptiæ. Si autem tempus diſcere vis, ad quod nuptiæ iſtæ earumque gaudia protracta & protelata fuerunt, tene ea quæ ſequuntur. Interim dum agebantur nuptiæ, & conuiuarum turba alacris ac ludibunda regales dapes iucundiſſimè ſumebat. *Intrauit Rex vt videret diſcumbentes*, &c. Audi eumdem Hieronymum. *Sed poſtea cùm veniret Rex vt videret diſcumbentes in conuiuio ſuo, hoc eſt, in ſua quaſi fide requieſcentes, vt ſcilicet in die iudicy viſitaret conuiuas, & diſcerneret merita ſingulorum, inuenit vnum, qui veſte indutus erat nuptiali. Vnus iſte omnes qui ſociati ſunt malitia, intelliguntur. Veſtis autem nuptialis præcepta ſunt Domini, & opera quæ complentur ex lege & Euangelio, nouique hominis, efficiunt veſtimentum. Si quis igitur in tempore iudicy inuentus fuerit ſub nomine Chriſtiano non habere veſtem nuptialem, hoc eſt, veſtem ſupercæleſtis hominis; ſed veſtem pollutam, id eſt, veteris hominis exuuias; hic ſtatim corripitur, & dicitur ei: Amice quomodo huc intraſti? Amicum vocat, quòd inuitatus ad nuptias eſt: arguit impudentia, quòd veſte ſordida munditias polluerit nuptiales. At ille obmutuit: in tempore enim illo non erit tempus pænitentiæ, nec negandi facultas, cùm omnes Angeli & mundus ipſe teſtis ſit peccatorum.* Hactenus Hieronymus. cuius ſententiam, imò & verba ipſa tranſcripſit Beda; ſed & Diuus Auguſtinus *in libro contra Donatiſtas poſt collationem cap.* 20. ad eundem ſenſum allicit verba Matthæi; nam poſtquam præmiſit verba illa, *intrauit Rex vt videret diſcumbentes*, &c. conferens ea cum his quæ ſtatim Chriſtus attexit: *Multi enim ſunt vocati, pauci verò electi.* ita ſubſcribit. *Quomodo hoc verum eſt, cùm potius vnus è multis fuiſſet proiectus in tenebras exteriores, niſi quia in vno illo grande corpus figurabatur malorum omnium ante Domini iudicium conuiuio Dominico permixtorum, à quibus ſe boni corde interimat, moribus ſeparant ſimul manducantes ac bibentes corpus & ſanguinem Domini,*

mini, ſed cum magna diſtinctione; quia iſti in honore ſponſi induti ſunt veſte nuptiali, non ſua quærentes, ſed quæ Ieſu Chriſti? illi autem non habent veſtem nuptialem, id eſt, fidiſſimam Chriſti charitatem, ac per hoc etiam, etſi in vno eodemque conuiuio ſunt, iſti miſericordiam manducant, illi iudicium. Ex his conſtat Chriſtum Dominum in ea parabola totum Eccleſiæ tempus ab Incarnatione ad extremum vſque iudicium nuptiarum & conuiuij tempus compellaſſe. Sed apertiùs id ipſum indicant verba Chriſti apud Lucam cap. 12. *Et vos ſimiles hominibus expectantibus Dominum ſuum quando reuertatur à nuptijs, vt cùm venerit, & pulſauerit, confeſtim aperiant ei*, &c. Nam Dominus iſte à nuptiis rediens, & in ſeruos repentè incumbens, ex communi Patrum conſenſu, Chriſtum adſignificat, perfecta quoque iam myſticarum nuptiarum celebritate ad vniuerſum mundum iudicandum ſubitò deſcendentem.

Et ſanè tempus Euangelij, & Eccleſiæ tempus eſſe nuptiale, colligere licet ex modo, quo in nuptiarum ſolennibus ſponſus cum ſponſa agere ac conuerſari ſolet. quem paucis complexus eſt Chryſologus in ſerm. 31. *Qui quærit ſponſam* (ſcilicet inter nuptias) *ieiunia ſeponit, relinquit auſtera, totum ſe dat gaudijs, epulis indulget, totus blandus, totus amabilis incedit, & facit totum quod ſponſæ teneræ requirit affectio.* Enumerat Chryſologus oblectamenta nuptiarum; hæc autem eſſe dicit gaudia, epulæ, blanditiæ ſponſi erga ſponſam, & genio, ſeu voluntati eiuſdem ſponſæ per omnia obſeruire. Hæc omnia tempus illud delitioſiſſimum poſtulat, & nihil eorum Eccleſiæ deeſt, aut deerit, quandiu perſeuerauerit ad extremos vſque ſæculi dies. In primis pro epulis eſt in illa iuge ac perpetuum Eucharıſtiæ conuiuium. Cùm diſcipuli Ioannis aliquando obieciſſent Chriſto, quid cauſæ foret, quòd cùm ipſi à Ioanne informati aſſiduò ieiunarent, non ita ipſe diſcipulos ſuos ieiunare & abſtinere doceret. Occurrit Chriſtus Dominus Matth. 9. Luc. 5. & Marci 2. *Numquid poſſunt filij ſponſi lugere?* ſic Matthæus. Lucas verò: *ieiunare quandiu cum illis eſt ſponſus, venient autem dies cùm auferetur ab eis ſponſus, tunc ieiunabunt.* Duplex quidem eſt horum verborum ſenſus: alter quidem in promptu, quem verba ipſa ſonant, iuxta quem loquitur Chriſtus de tempore, quo ipſe in mundo cum diſcipulis conuerſatus eſt; & quidem *filios ſponſi*, ſeu *filios nuptiarum*; vel habet Marcus, apud quem Græca habent ad verbum, *filij thalami*, iuxta peruulgatum apud Hebræos loquendi modum pro his capiuntur, qui ad nuptias vocati & inuitati ſunt, nimirum ſodales & amici ſponſi; ſicut enim aliàs *filij regni* dicuntur, qui regni conſortes effecti ſunt. Ita etiam hic *filij nuptiarum* appellantur nuptialium gaudiorum participes. Ergo ait Chriſtus: ſicut ſodales & amici ſponſi per nuptiales dies quandiu ſponſum ſtipantur, & illi aſſiſtunt, non ieiunant, aut epulis parcunt, imò potiùs nuptialibus, id eſt, lautiſſimis excipi ſolet conuiuiis. Ita etiam quandiu ego ſum in hoc mundo, ad quem tanquam ſponſus ad nuptias deſcendi, vt ſcilicet mihi Eccleſiam deſponderem, diſcipuli qui tanquam amici, hærent mihi, & me aſſectantur, non ieiunare & abſtinere, ſed lautiùs cœnare debent. *Veniet tempus cùm auferetur ab eis ſponſus, & tunc ieiunabunt*, id eſt, non longè abeſt, cùm mors proxima ipſis eripiet me: & tunc ſponſo ſublato, ieiunia ſua inchoabunt. Cæterùm Ambroſius, Hieronymus, Beda, D. Thomas, Gloſſa, & alij, præmiſſa Chriſti verba ad vniuerſaliorem ſenſum traduci, & de qualibet anima, cui Deus tanquam ſponſus, per gratiam adeſt, aut potius de tota Eccleſia intelligi debere affirmant. In his autem D. Ambroſius, venuſtè admodum ſic ſcribit: *Ieiunare non poſſunt filij ſponſi, quandiu cum illis eſt ſponſus*, &c. *qui ſunt illi dies, quibus à nobis Chriſtus auferetur, maximè cùm ipſe dixerit: Vobiſcum ero vſque ad conſummationem ſæculi. Ipſe dixit: Non relinquam vos orphanos.* Et paucis interiectis: *Nobis* (inquit) *non Caiphas, non Pilatus Chriſtum abſtulit, nec poſſumus ieiunare, quia Chriſtum habemus, & Chriſti carne epulamur & ſanguine. Quomodo enim videtur ieiunare, qui non eſurit? Quomodo autem ſitire poteſt, qui bibit Chriſtum, cùm ipſe dixerit*, &c. Tandiu igitur, ex mente Ambroſij, Eccleſiæ filij ſunt in nuptiis, quandiu in nuptiali conuiuio, id eſt, Euchariſtiæ ſacramento paſcuntur. Quapropter cùm hoc ſacramentum, ſeu conuiuium ad vſque ſæculi finem permanere ſemper, atque inſtaurari oporteat, tandiu nuptias durare neceſſe eſt. Huc ſpectauit Beda in præmiſſum locum, vbi aſſerit iſta verba, ad vſque mundi conſummationem, & manifeſtationem Chriſti, cùm venerit ad viuos & mortuos iudicandos, veritatem habitura. Et ſanè hinc petitur ratio præſtantiſſima, ſuadens totum Eccleſiæ manentis tempus eſſe nuptiale, quia ex communi ſanctorum Patrum ſententia, conſtat, Euchariſtiam eſſe illud conuiuium, quod Chriſtus pro ſuis

atque

atque Eccleſiæ nnptiis concelebrandis exhibuit. Sed tandiu nuptiarum celebritas permanet, quandiu nuptiale conuiuium perdurat. Ergo cùm lautiſſimum illud conuiuium ad vſque mundi conſummationem perſeuerare oporteat, nuptias etiam Eccleſiæ eodem interuallo permanſuras exploratum eſt.

Secundo loco inter nuptialium dierum oblectamenta, enumerat Chryſologus *gaudia*; ita enim ait: *Totum ſe dat gaudijs.* Audi Chryſoſtomum *homil. 70 in Matth.* ad parabolam Regis facientis nuptias filio ſuo, vbi rationem offerens, cur regnum cælorum, id eſt, tempus Euangelij cum nuptiis totum conferatur, ita ſubſcribit: *Cuius rei gratia Euangelij tempus nuptiæ appellata ſunt, inquies? vt nimirum Dei erga nos præcipuam curam, charitatémque cognoſcas, & rerum ſplendorem non ignoras, vbi nihil triſte, nihil luctuoſum, ſed omnia ſpiritualis gaudij plena ſunt.* Hæc nuptialia & Eccleſiæ gaudia vaticinatus eſt Iſaias *cap. 61.* vbi noſtram Eccleſiam per proſopopœiam, ſic loquentem, inducit: *Gaudens gaudebo in Domino, & exultabit anima mea in Deo meo, quia induit me veſtimentis ſalutis, & indumento iuſtitiæ circumdedit me, quaſi ſponſum decoratum corona, & quaſi ſponſam ornatam monilibus ſuis.* Hæc verba omnes Catholici interpretes de Eccleſia exponunt: ſed illud non paruam difficultatem illis affert, quónam ſenſu eadem Eccleſia ſponſus, ſponſaque dicatur? Et ſanè alij alia. Hieronymus, Haymo, & D. Thomas duplex hominum genus, quo Eccleſia conſtat, adumbrari putant: aliud infirmum & molle, ne dicam muliebre, quod ſponſa notat: aliud robuſtum, quod ſponſus adſignificat. Gloſſa, Lyra, & alij non pauci addunt Eccleſiam conſtare Prælatis & ſubditis: illos verò ſponſi, hos ſponſæ nomine, demonſtrari. Cyrillus cunctam Eccleſiam ſponſo quidem propter eximiam fortitudinem, ſponſæ verò propter fœcunditatem comparatam fuiſſe affirmant. Sed vide, an aliquid ſibi voluerit Propheta? Quia ſi germanè loquamur, Chriſtus quidem veluti caput, ac reliqui fideles tanquam membra, Eccleſiæ corpus complent, atque perficiunt, atque adeò rectè admodum à Propheta Eccleſia cum ſponſo, ſponſáque componitur. Hácque Eccleſia tota, prout eſt ſponſus, ſponſaque, nimirum Chriſtus, atque reliquus fidelium cœtus, ita loquitur: *Gaudens gaudebo in Domino, & exultabo,* &c. id eſt, cùm aderit tempus illud aureum, & felix tempus ſub Euangelio, erunt mihi aſſidua & minimè interpellata nuptialia gaudia, (de his enim planè loquitur Propheta:) *quia induit me veſtimentis ſalutis, & indumento iuſtitiæ circumdedit me tanquam ſponſum decoratum corona, & tanquam ſponſam ornatam monilibus ſuis.* Deſcribit Propheta nuptialia indumenta, non ſolùm ſponſæ, ſed etiam ſponſi. Quaſi dicat: ideò certè gaudia iſta, iucundiſſimè agam, quia in me erit ſponſus ſimul & ſponſa, Chriſtus & congregatio fidelium; atque adeò tota verſabor in nuptiis: me etenim quatenus ſponſus, id eſt, quatenus ipſemet Chriſtus ſum, induit veſtimentis ſalutis: id eſt, pro nuptiali veſte, ſalutem, vel potiùs ſaluationem impoſuit mihi, (à ſalute enim Ieſus dictus.) Me item quatenus ſponſam, id eſt, quatenus congregatio ſum fidelium, *indumento iuſtitiæ circumdedit*, id eſt, ſanctitate & iuſtificatione pro nuptiali quoque veſte donauit me: *tanquam ſponſum decoratum corona, & tanquam ſponſam ornatam monilibus ſuis.* Aptiſſimè hæc dicuntur ad vtramque perſonam, ſponſi & ſponſæ Chriſti, & congregationis fidelium; ſponſo enim tanquam capiti corona tribuitur; ſponſæ verò, quæ per membra capiti ſubnexa ſignatur, monilia ad ornatum accommodantur. Itaque his verbis Iſaias venuſtè ſignificat poſt Incarnationem ſub Euangelio, Eccleſiam cum Chriſto, perinde ac ſponſam cum ſponſo in gaudio & nuptiali lætitia ſemper futuram.

Hæc verò nuptialia gaudia ad vſque mundi conſummationem ita peruenient, vt ſub finem ſæculi abrumpantur. Sunt qui ad hanc ſententiam transferant illa verba Hieremiæ 25. *Perdámque ex eis vocem gaudij, & vocem lætitiæ, vocem ſponſi, & vocem ſponſæ, vocem molæ, & lumen lucernæ.* Eadem enim verba ex Hieremia libauit Ioannes *Apocalypſ.* 18. vbi illum de extremo mundi tempore loqui, ſentiunt Patres communiter. ſic enim Ioannes: *Et vox citharœdorum, & muſicorum, & tibia canentium, & tuba non audientur in te amplius.* & paucis interiectis: *Et lux lucernæ non lucebit in te amplius, & vox ſponſi & vox ſponſæ non audietur adhuc in te.* Ergo Interlinearis ad locum Hieremiæ, & Gloſſa *ibidem*, illis verbis ſignificari putant, circa extremos mundi iam iam intereuntis dies futurum, vt nuptiarum Chriſti & Eccleſiæ gaudia prorſus ceſſent: *& vox ſponſi, & vox ſponſæ*; quia nimirum ceſſabunt delitiæ amatoriæ Chriſti erga ſponſam ſuam & Eccleſiam, & pro gaudiis ſuccedet mœror, & lugubris habitus: tunc enim Chriſtus, non tanquam ſponſus, ſed tanquam ſeuerus iudex, ex iure

aget cum Eccleſia ſua. Vel per vocem *ſponſi*, & vocem *ſponſæ*, intelligere licet Epithalamia nuptialia, quæ inter præcipua nuptiarum oblectamenta recenſentur, quorum ſignificationem infrà dabo, *cap.* 8.

Tertiò ſponſi recentis ac denuò nubentis eſt ſponſam ſuam peramanter tractare, & omni ſeueritate depoſita placabilem ſe, ac beneuolum illi exhibere. Adde etiam votis illius ac deſideriis ad nutum acquieſcere, vt tradit ſuprà Chryſologus; *id enim poſtulat tenera ipſius ſponſæ affectio.* Et ſanè ita ſæpe contingit, vt antiqui coniuges, qui nimirum ex multo tempore vxores duxerunt, & ſeueriores erga illas eſſe incipiunt, atque votis earum multa denegare non dubitent; cùm tamen eidem, tunc cum recens erat nuptiarum coniunctio, leniſſimos erga eaſdem, ac placidiſſimos ſe præberent, ipsíſque poſtulantibus nihil non deferrent. Ita igitur apud te ſtatue per id tempus quod inter Incarnationem Chriſti, & ſæculi finem excurrit, Chriſti & Eccleſiæ nuptiales delitias vigere, & Chriſtum tanquam ſponſum recentem cum noua nupta, omni remota ſeueritate, ac ſupercilio, amantiſſimè cum Eccleſia ſua agere ſtudioſum per omnia, vt ipſi placeat, & cuncta illius vota, ſeu deſideria perficiat. Itaque non antiquum maritum, qui ex multo tempore vxorem duxit, ſed recentem ac nouum imitatur. Ad hunc ſenſum vocare licet illa verba *Ioëlis* 1. quæ de Chriſto & Eccleſia accipi, & ad extrema mundi tempora referri poſſe ex Hieronymi ſententia nuper diximus. *Plange ad me ſuper ſponſam accinctam cilicio, & ſuper virum ſuum virgineum*, &c. vbi Eccleſiam poſt tot ſæcula ad vſque ipſam mundi conſummationem, virum virgineum adhuc habere dicit Propheta, id eſt, recentem ac nouum, qui videlicet cum illa, tanquam cum noua nupta ageret. id enim ſibi volunt illa verba, *ſuper virum virgineum.* pro quibus in vulgatis eſt, *ſuper virum pubertatis ſuæ.* Cyrillus autem ſic exponit: *Virum virgineum, hoc eſt, ephebum & adoleſcentem maritum, à ſe ablatum plorabit.* Quod ad illa tempora relatum, ſignificat, tunc ſanè vberes lachrimas effuſuram Eccleſiam, cùm ſponſus ille nouus & adoleſcens, qui cum ipſa nuper tanquam cum noua nupta conuerſabatur, ipſi auferetur; qui propterea auferendus dicitur, quia eo tempore Chriſtus Dominus amores ac delitias ſponſi noui ac recentis in ſeueritatem iudicis permutabit. Hæc dixi, fultus in temperatione illa Diui Hieronymi, quam nuper dedi.

Certè ſi conferamus nouum cum veteri Teſtamento, conſtabit planè id diſcriminis inter vtrumque verſari, quòd in veteri Deus erga homines veluti dominum atque herum ſeſe gerebat, ſeueritatem ſuam vbique prodens. ea propter, vt tradit D. Hieronymus, ſummo Dei conſilio factum eſt, vt Hebræi nomen tetragrammaton, ſeu quatuor litterarum, numquam exprimerent, ſed pro illo ſubiicerent nomen Adonai, quod dominum, atque herum ſonat: vt vel ſic profiterentur Deum cum ipſis tanquam cum ſeruis & mancipiis agere ſolitum. Eſt autem nomen quadrilitteron, nomen Iehouah, quod per aphæreſim Hebræi pronuntiare ſolebant *Iah*; id verò nominis maritale, aut nuptiale appellare, ipſis ſolenne erat, ipsúmque Deum matrimoniis ſub eo nomine adeſſe & præſidere putabant. Hinc nata obſeruatio illa Rabinorum, apud quos familiare eſt illud, quod nimirum ſi à duobus illis nominibus איש & אשה dematur nomen Dei יה *Iah*, remanet אשׁ, quod ignem ſonat, quia ſi à coniugiis, inquiunt, abſit Deus, qui prout ſignificatur eo nomine *Iah*, & adeſſe connubiis, nihil certè in ipſis reliqui fit, niſi merus ignis, hoc eſt, concupiſcentia ac diſcordia: ideò ergo Hebræi ei nomini parcere iubebantur, quia veteris Teſtamenti ſpiritus, non erat nuptialis, ſed ſeruilis. In nouo autem Teſtamento, cum Eccleſia, depoſita ſeueritate, tanquam ſponſus amantiſſimus recens, ac nouus Deus ſemper agit. (hic enim eſt proprius ac genuinus Euangelij ſpiritus,) non enim iam pertinemus ad ſpiritum illum rigidum & ſeuerum, quo lex quaſi ſeruos coërcebat antiquos Patres, ſed ad ſpiritum beneuolum ac placabilem, quo Chriſtus in Euangelio tanquam ſponſam amantiſſimam, Eccleſiam amplectitur ac regit; iuxta illud, *qui habet ſponſam, ſponſus eſt*, luculentiùs dicam, iura noſtra non ſunt ſimilia, ſed connubialia. Ad hunc ſenſum, me iudice, allicienda ſunt verba Oſeæ *cap.* 2. vbi de Eccleſia ſermonem habens, (vt docent communiter Interpretes) ita fatur: *Et erit in die illa, ait Dominus, vocabit me vir meus, & non vocabit me vltra Baali, & auferam nomen Baalim de ore eius, & non recordabitur vltrà nominis eorum.* Certè nomen בעל *Baghal*, quod hîc occurrit, propriè & germanè, *dominum* ſonat, aut *herum*. Addo etiam id nominis in quibuſdam aliis Scripturæ ſacræ locis, Deo non irreligiosè tribui. Iſaiæ 54. *Dominus exercituum nomen*

eius,

eius, & redemptor tuus ſanctus Iſraël. Hebr. בעל צבאות *Baghal Sebbaoth*, & alibi etiam non ſemel, datur etiam id nominis in Scriptura idolis. Nil certius. Item maritum ſignificat vox *Baghalim*, per quam frequenter in ſacris litteris id quoque compertum valde. Quid inde? Profectò locus iſte ſic vulgò exponitur. In die illa, id eſt, tempore Euangelij poſt Incarnationem pro mea in Eccleſiam gratia fiet, vt ipſa abſtinens omnino à nomine illo *Baghal*, quod mihi cum idolis commune eſt, deinceps virum, id eſt, ſponſum ac maritum ſuum appellet me. Propterea verò nomen illud *Baghal*, aliàs minimè ignobile, mihi nequaquam tribuet, ne videatur vel ſolo in nomine cum idololatris commercium & communionem habere, qui ſuos etiam commentitios Deos Baalim appellare conſueuerunt. Certè huic interpretationi plurimum defero; eſt enim Hieronymi ac Cyrilli: ſed tamen aliam ſubiicio, quam cum illa cohærere ac conformari volo, vt loci ſententia penitus exhauriatur; id verò mihi in dicta interpretatione difficile apparet; quia ſi Deus Eccleſiæ ſuæ ab eo nomine *Baghal* propter idola & idololatriam tantum abſtinendum diceret, non equidem affirmaret ſe *viri* nomine ab eadem compellandum, ſed aliis pleriſque nominibus ipſius Dei propriis, quibus affluit Scriptura. Hæc ſunt Iah, Sadai, Eloim, Iehoua, & id genus alia, quæ ab idololatria remotiora videbantur, quàm viri nomen. Deinde non video cur illi abſtinendum prorſus eſſet ab eo nomine, quod aliàs Scriptura ipſi Deo, non ſine decentia & religione tribuit.

Præmittere autem oportet, apud veteres in vſu fuiſſe, vt fœminæ nonnumquam Diis ipſis nuptui traderentur; & viri etiam Deas ducerent. Nuptiarum quas viri cum Deabus copulabant, meminit Scriptura, *Machab. 2. cap. 1.* vbi ſic habes: *Nam cum in Perſide eſſet dux ipſe, & cum ipſo immenſus exercitus, cecidit in templo Naneæ, conſilio deceptus Sacerdotum Naneæ. Etenim cum ea habitaturus venit ad locum Antiochus, & amici eius, & vt acciperet pecunias multas dotis nomine*, &c. Sententia eſt perſpicua; erat autem Nanea, Diana, ſeu Venus: hanc Sacerdotes inito conſilio Antiocho ſe matrimonio locaturos polliciti, illum, vt moris erat, cum amicis quaſi ad nuptias venientem admiſerunt, *cum ea habitaturum.* Græcè συνοικεῖν, quod verbum de nuptiali cohabitatione enunciari ſolet, id eſt, cum ea *matrimonium copulaturum*, vt ingentem pecuniæ vim dotis nomine reciperet, quam ipſi Sacerdotes ſpoponderant, &c. Legendus noſter Serrarius in eum locum, vbi ex Xiphilino producit Ehogabali nuptias cum Vrania, aut cum Venere, ex Suetonio *lib. 4.* matrimonium Caligulæ cum Luna, aut Diana. Ex Dione item hæc libat verba: cùm videret Atheuienſes velle Antonium Dionyſij nomine ornari, Mineruam ei deſpondetunt. Is nuptias placere ſibi reſpondit, ab hiſque centum Myriadas drachmarum accepit dotis nomine. Hinc fluxerunt illæ ſatis celebres apud antiquos nuptiæ Pelei ac Thetidos, mortalis ſcilicet cum immortali, quorum obuia valde mentio apud Poëtas. Fœminis quoque ſolenne fuit Diis nubere. Huc ſpectare crediderim Theocriti totum Idyllion 15. vbi Arſinoë Reginam Adonidi nubere fingit Poëta. Meminit etiam coniugij fœminarum cum Diis D. Auguſtinus *lib. 6. de ciuitate cap. 10.* vbi Senecæ verba producit: *Sedent quædam in Capitolio, quæ ſe à Ioue quidem amari putant, nec Iunonis quidem, ſi credere Poëtis velis, iracundiſſimè reſpectu terrentur.* Adi Lipſium in libellum Senecæ de ſuperſtitione, & alios illius Philoſophi Scholiaſtes. Quid inde? Profectò ego in ea ſum ſententia, vt putem Hebræos præfatam ſuperſtitionem ſimul cum idolorum adoratione à gentibus hauſiſſe. hanc meam ſuſpicionem confirmant multa Prophetarum locâ, in quibus tota Iudæorum Reſpublica cum Diis alienis fornicari, atque illis tanquam ſponſa præparari dicitur. Nam idem Oſeas paulo antè ſic præmittit: *Et viſitabo ſuper eam dies Baalim, quibus accendebat incenſum, & ornabat ſe inaure ſua, & monili ſuo, & ibat poſt amatores ſuos*, &c. & Iſaiæ 57. *Dilataſti cubile tuum, & pepigiſti cum eis fœdus, & dilexiſti ſtratum eorum manu aperta, & ornaſti te Regi vnguento, & multiplicaſti pigmenta tua.* Mitto alia perquam ſimilia, quæ licèt loquantur de tota Hebræorum Synagoga, ſimilitudo ſumitur ab eo quòd priuatæ ac ſingulares fœminæ cum idolis agebant, ipſis nubentes, & ipſos pro maritis habentes, ea propter idolis inditum nomen Baalim, quod certè maritos ſonat, quia nimirum ipſis mulieres tradebantur in matrimonium. Confirmat hanc coniecturam animaduerſio Rabbi Dauid *in libro radicum*, vbi affirmat Deos & idola, quæ aliis atque aliis nominibus viri appellabant, à fœminis ſemper vocari ſolitos Baalim, id eſt, maritos, quod videtur ex quorumdam ſacræ Scripturæ locorum obſeruatione adnotaſſe; id verò nominis fœminæ idolis

* *Salazar in Cantica.*

G dabant

dabant obſeruantiæ ergò : nam cùm alia ſint nomina apud Hebræos, quæ maritos adſignificant, nimirum אשים *iſim*, id eſt, *viri*, & עבר *gheber*, id eſt *coniuges*, nomen Baalim ad inueniendum fœminæ erga virum obſequium accommodatius eſt, ſignificat enim *dominos*, aut *heros*. Atque adeò 1. *Petri* 3. ad notandam Saræ erga virum ſuum Abraham obſeruantiam, ſic additur : *Sicut Sara obediebat Abrahæ, Dominum eum vocans.* Verba Saræ *Geneſ.* 18. hæc ſunt : *Dominus meus vetulus eſt*, &c. In originibus eſt אדני *Adonai.* Sunt autem *Adonai*, atque *Baal* ſynonyma, vt docet Hieronymus *in cap.* 37. *Hieremiæ.* Itaque fœminæ illæ idololatræ, quæ cum Diis ſuis matrimonia contraxerant, non audebant eos *iſim*, id eſt, *viros*, aut *gheber*, id eſt, *coniuges*, liberè ac licenter dicere : ſed vt obſequium, & timorem inſinuarent, ſuum Baalim eoſdem vocitabant, id eſt, *dominos* : vt nimirum eo nomine illis tanquam numinibus deferrent, & eoſdem maritorum loco ſe habere, ac numerare ſignificarent.

Hinc ergo verbis Oſeæ lucem afferri puto. *Et erit in die illa, ait Dominus, vocabit me vir meus, & non vocabit me vltra Baalim*, &c. id eſt, in tempore Euangelij, cùm per carnem aſſumptam Eccleſiam mihi cònnubio ſtabili adiunxero, tanto ſtudio, & amore ipſam amplectar, vti me iam non *Baalim*, id eſt, *Dominum meum*, vocet, ex nimio obſequio, & timore, quemadmodum olim Deos ſuos dicere ſolebant mulieres ipſis nubentes : ſed poſito omni metu, & terrore coniugali quadam facultate, & licentia, virum ſuum, & maritum ſuum compellare audeat. Quod perinde eſt, ac ſi dicat, nomina, quæ ſeueritatem ſignificant, omittet, & quæ delitias, & coniugalis amoris voluptatem notant, vſurpabit. Adde etiam non inſulſam obſeruationem Abulenſis, qui expendens illa verba Geneſis, quibus Sara honeſtauit virum ſuum Abraham : *Dominus meus vetulus eſt*, &c. ex ſententia Hebræorum aſſerit olim apud Iudæos more comparatum fuiſſe, vti vxores coniuges ſuos, quandiu vegeti, aut robuſti erant, אשים *iſim*, aut עבר *gheber*, id eſt, *viros*, aut *maritos* compellarent : eoſdem verò ſenes, ac viribus effectis grandæuos ארנים *Adonim*, aut בעלים *Baghalim* vocarent, hoc eſt, *dominos*, nimirum canis ea ratione differentes. Quòd ſi hæc vera ſint, ſenſus euadit luculentior ad hunc modum. *Et erit in die illa, vocabit me vir meus, & non vocabit me vltrà Baalim*, id eſt, non tanquàm vetulum, ſenémque maritum, marceſcentibus coniugalis amoris deliciis : vocabit me Baalim, id eſt, *dominum meum* ; ſed veluti nouum, ac recentem vernanti voluptate ſponſum appellabit me *Iſas*, id eſt, virum meum. Talem enim ſe exhibet Chriſtus erga Eccleſiam ſuam, ſcilicet virum planè nouum, & nuptias nouas, & recentes aſſiduò cum illa celebrantem. Hanc interpretationem commendat ipſe contextus : ita enim præmiſerat : *Ecce ego lactabo eam, & ducam in ſolitudinē, & loquar ad cor eius.* id eſt : Ecce ego delitiosè admodum cum ipſa agam, & vt Regibus ſolenne eſt, vxores ſuas primùm in hortos, & nemora amœniſſima deducere, vt ibi iucundiùs nuptiæ peragantur. Non aliter cum Eccleſia me geram. *Ducam illam in ſolitudinem.* (quidquid ſpatij iacet extra vrbem, ſolitudo dicitur in Scriptura, vt dicemus ad illa verba, *Quæ eſt iſta, quæ aſcendit de deſerto.* infrà *cap.* 3. *ver.* 1.) id eſt, ducam illam in villam, & hortos extra vrbem (verbum *ducam*, nuptiale eſt, vt aliàs dixi.) quaſi dicat, illam è domo ſua in ſolitudinem transferens, ibi ducam vxorem : *& loquar ad cor eius*, id eſt, conſolatoria, delitioſa, & amatoria verba ipſi dicam, qualia fari decet nouum ſponſum ad nouam nuptam. Eſt etiam modus iſte dicendi nuptialis in Scriptura. Nam Ruth poſtquam Booz ipſam ducere ſpontè acquieuerit, ſic adiecit cap. 2. *Inueni gratiam in oculis tuis, Domine mi, qui conſolatus es me, & locutus es ad cor ancillæ tuæ.* Sed huius loci magis exactam expoſitionem dabimus infrà.

Denique tempus Euangelij poſt Chriſti aduentum in carnem ad vſque ſæculi finem nuptiarum celebrationi impendi comprobat optima ratio. Quia per totum hoc tempus aliis & aliis ſubinde ad fidem, & dilectionem Chriſti denuò, ac recenter vocatis, ſemper noua, ac recens eſt ſponſa : atque adeò nouæ ſemper, ac recentes ſunt nuptiæ, & conſequenter celebritas connubialis aſſiduò innouari, & inſtaurari debuit. Quamuis enim ab initio Eccleſia fuerit ſponſa integra, membris ſuis conſtans : tamen hæc membra in ſingulos dies partim augentur, partim aliis decedentibus, & aliis accedentibus permutantur : atque adeò nunquam non eſt noua, & recens ſponſa, vt propterea ſponſus cum illa noui ac recentis mariti amores, & delitias conſeruare, ac repetere aſſiduò debeat. Hinc autem lucem accipit locus Apocalypſis cap. 19. *Et audiui quaſi vocem aquarum multarum, & ſicut vocem tonitruorum magnorum, dicentium Alleluja, quoniam regnauit Dominus Deus noſter omnipotens. Gaudeamus, & demus gloriam*

riam

riam ei, quia venerunt nuptiæ agni, & vxor eius præparauit ſe. Et datum eſt ei, vt cooperiat ſe byſſino ſplendenti, & candido: byſſinum enim iuſtificationes ſunt Sanctorum. Et dixit mihi, ſcribe: Beati, qui ad cœnam nuptiarum agni vocati ſunt, &c. Locum iſtum ex Patribus aliqui de illis nuptiis interpretantur Chriſti cum Eccleſia in cœlo, & beatitudine iucundiſſimè celebrandis. Et ſanè Scriptura ſacra nō ſemel cœleſtes nuptias Chriſti cum Eccleſia commemorat: nam parabola decem virginum de his agit, vt ſuprà monuimus. & Ioannes etiam infrà *cap.* 21. de eiſdem multa ſerit. Eſt etiam apud Patres crebra admodum iſtarum nuptiarum mentio: adeò vt ſint nonnulli, qui matrimonij Chriſti, & Eccleſiæ conſummationem in beatitudinem differre videantur. ita loquitur D. Auguſtinus *in lib. de bono coniugali*, *cap.* 18. Chryſoſtomus, Hieronymus, Theophylactus, Beda, & D. Thomas *in Matthæum*, ad parabolam decem virginum, & alij paſſim. Cæterùm plures alij præmiſſum locum interpretantur de nuptiis Chriſti & Eccleſiæ in hoc ſæculo ante reſurrectionem. Hi verò ſentiunt tempus quoddam feliciſſimum ante finem ſeculi à Ioanne deſcribi, in quo totum latè mundum ad fidei agnitionem venire, atque vnum ouile ſub vuo paſtore conſtituere oportet: ita enim ſæpe denunciatur in Scriptura ſacra. his aſſentior. Sed cur tunc agni nuptias celebrandas dicit Ioannes, cùm iſthæc iam inde ab Incarnatione peragi cœperint, & noſtro quoque tempore iucundiſſimè eaſdem agi, & celebrari ex dictis conſtet?

Huic dubitationi facilè occurri poteſt. Cogita ergo, non ideò Auguſtinum, & alios Patres nuptiarum Chriſti & Eccleſiæ conſummationem in cœlo poſt reſurrectionem carnis perfici dixiſſe, quia Chriſtum cum huius ſeculi Eccleſia conſummatum matrimonium iungere diffiterentur. Abſit: hoc enim planè erroneum ſit. Sed quia animæ, quæ per mortem corpus exuerunt, quandiu in cœlo ſunt, ante reſurrectionem carnis non habent nuptias. Nam, vt ſuprà *cap.* 5. §. 1. multis probaui, non poteſt matrimonij ſpiritualis, & myſtici, de quo nunc agimus, forma ſeruari, niſi duo coniuges actu corpore, & carne conſtent, quam ſibi inuicem tradant. Quapropter ſicut Verbum Dei ante Incarnationem non potuit nuptias contrahere cum Synagoga, quià necdum ipſum carnem induerat: ita etiam nunc Beatorum animæ in cœlo non habent nuptias, propriè dictas, quia carnem exuerunt. Tunc verò, cùm illam in generali reſurrectione iterum aſſumpſerint, repetentur antiqua connubia, & Chriſtus, & ſponſa eius Eccleſia veſut inſtaurato fœdere erunt vnum corpus, & vna caro in cœlo. Dixi autem de induſtria antiqua connubia repeti, & iterari; quia nuptiæ, quas tunc rediuiua corpora cum Chriſto copulabunt, non erunt nouæ à prioribus diuerſæ, ſed veteres redintegratæ, ac renouatæ: atque adeò in cœlo non eſt futurum aliquid nouum, quod rationem conſummationis habeat: ſed conſummatio, quæ per Euchariſtiæ vſum fit in hoc ſæculo, eadem in cœlo innouata, & inſtaurata perſeuerabit. Quapropter cùm D. Auguſtinus, & alij Patres docent nuptias Chriſti, & Eccleſiæ, in beatitudine poſt reſurrectionem carnis perficiendas (ita enim loquitur S. Doctor in lib. de bono coniugali. *Quæ tunc perficientur, cum reuelauerit Deus occulta tenebrarum, & manifeſtauerit conſilia cordis, & tunc laus erit vnicuique à Deo.*) non agunt de conſummatione matrimonij, ex qua reſultat carnis vnitas (hanc enim in hoc ſæculo copulari ſæpè aliàs docet idem Auguſtinus;) ſed de perfectione ipſius ſponſæ, quatenus Eccleſia iam tunc ſuis membris conſtans vlteriùs creſcere, & alios poſt alios ſibi incorporare non poteſt. Itaque propterea nuptias tunc conſummandas dicit, quia præter eas, quæ iam tunc copulatæ fuerint, non erunt deinceps aliæ animæ ſimili modo Eccleſiæ aggregandæ, & Chriſto tanquam ſponſo iungendæ.

Igitur ad eundem modum, quia in aureo illo tempore, de quo Ioannes vaticinatur, cunctus latè mundus abiectis erroribus fidem catholicam ſuſcipiet, ideò tunc nuptiæ agni celebrandæ dicuntur: non quia tunc primùm ineunda, atque inchoanda ſint hæc coniugia; ſed quia tunc perficientur, & celebriùs, ſiue iucundiùs agentur, cùm ſponſa, id eſt, Eccleſia maximum illud ſuſceperit incrementum, & tota ab infidelitate ad Euangelium traducta fuerit. Ergo ſic cogita, quòd licèt iam inde ab Incarnatione Chriſti Domini nuptiæ illius cum Eccleſia procedant, & decurrant; tamen prima illa traductio Eccleſiæ ab infidelitate ad fidem, & Euangelium, à qua incipiant coniugia (quæ ſimilis eſt primæ tranſlationi ſponſæ à domo parentum, in gynæceum, & inde in hortum, aut villam, vbi nuptialis celebritas agebatur, vt ſuprà adnotaui)

adnoraui) ſecundùm aliquas eiuſdem Eccleſiæ partes hoc etiam tempore per conuerſionem infidelium populorum in ſingulos dies fit. Nam ordo, ſeu ſtatus Catechumenorum, qui ad fidem initiantur, ſimilis eſt omninò gynæceo, ſeu parthenoni, in quo ſponſæ ad futuras nuptias adornabantur, vt ſupra etiam tradidi. Itaque hodie ab erroribus patriis ad Catechumenorum ordinem, tanquam à domo parentum in gynæceum, & inde ad fidem, & Euangelium, veluti in locum nuptiarum tranſeunt non ignobiles Eccleſiæ partes. Quapropter ſecundùm hanc conſiderationem Ioannes nuptias agni diſtulit in tempus illud, cum perfecta iam illa traductione Eccleſiæ ab infidelitate ad fidem ſecundùm omnes partes ſuas integra, & tota ſimul nuptias ſuas peraget. Id ſibi volunt illa verba, *Quia venerunt nuptiæ agni, & vxor eius præparauit ſe.* Particula, *&*, habet vim rationalis aduerbij, *quia.* quaſi dicat. Ideò venerunt iam nuptiæ agni, quia perfecta eſt, ac conſummata præparatio ſponſæ ſecundum omnes partes ſuas: omnibus enim gentibus ad fidem conuerſis, & Eccleſiæ corpori agglutinatis, iam non erit opus illa præparatione, quæ ante Baptiſmum præmitti ſolet per catecheſim. Itaque Ioannes illis verbis, *vxor eius præparauit ſe*, planè alluſit ad præparationem gynæcei, in quo puellæ ad nuptias excolebantur: & hanc illo tempore, omnibus ad fidem conuerſis populis, conſummandam dicit, totamque Eccleſiam in nuptiis futuram.

Ex his conſtat totum tempus ab aduentu Chriſti ad vſque extremos iudicij dies eſſe nuptiale, in quo nimirum Chriſti & Eccleſiæ connubia, eorumque celebritas viget, & aſſiduò inſtauratur, atque innouatur. Quapropter cùm hic Canticorum liber nuptiarum ſolemnes ritus contineat, cunctamque celebritatem, & tempus, quod in illis poni ſolebat, exactiſſimè deſcribat, vt fusè oſtendimus, haud immeritò dicimus in illo totum Eccleſiæ proceſſum, & decurſum ab aduentu Chriſti vſque ad illud tempus iudicio proximum, in quo nuptiarum celebritas intermittetur (vt nuper dicebamus) per ſingulas eiuſdem Eccleſiæ ætates, aut ſæcula expreſſum, ac deformatum fuiſſe.

Mundi duratio à prima conditione vſque ad finem, ſeptimana quædam eſt.

§. II.

SVprà *cap.* 3. §. 5. huius Iſagoges fusè probaui, nuptias apud Hebræos per quinque extremos hebdomadæ dies celebrari ſolitas, ita vt tertia Sabbati, aut feria tertia ad veſperum inchoarentur, & Sabbato primo mane deſinerent. Iam nunc, vt ad myſteria ſub hoc cortice latentia gradum faciam, per quinque præfatos dies cunctas Eccleſiæ perſeuerantis ætates ad vſque mundi finem adumbrari, & exprimi affirmo. Id verò vt ſuadeam, præmittere oportet dogma quoddam Patribus valde familiare, ſcilicet totam mundi durationem à prima ipſius conditione vſque ad finem per ſeptimanam, ſeu hebdomadam metiri, ita vt ſeptem illius ætates, aut dies paſſim enumerent. Sic enim apud ſe ſtatuunt, ſeptem illis diebus, quibus Deus initio huius mundi fabricam molitus fuit, ſeptem alios dies, vel ætates eiuſdem mundi reſpondere, quibus ipſum permanere oporteat: his autem perfectis, eundem mundum finem habiturum. In illo enim perbreui ſeptem dierum ſpatio, quod in prima mundi conditione Deus poſuit, cunctam eiuſdem mundi durationem tanquam in figura quadam, aut imagine compendiosè admodum ab eodem adumbratam, vel potiùs prælusam ſentiunt. Sed tamen circa enumerationem harum ætatum, vel dierum permanentis mundi non eodem modo decernunt.

D. Irenæus aduersùs hæreſes *lib.* 5. *cap.* 28. dictam enumerationem ſic conformat, vt Sabbatum, in quo *requieuit Deus ab vniuerſo opere, quod patrauerat*, ad futuram beatitudinem ſpectare dicat: ſex autem reliquos hebdomadæ dies ſex annorum millia ſignificare putet, quibus hunc mundum permanere oportet. Et ad hunc ſenſum transfer ea, quæ de numero nominis beſtiæ ſcribuntur *Apocalypſ.* 13. ſic enim habet: *In recapitulationem vniuerſa apoſtaſiæ eius, quæ facta eſt ſex millibus annorum. Quotquot enim diebus hic factus eſt mundus, tot annorum millenarys conſummatur. Eapropter ait Scriptura Geneſeos: Et conſummata ſunt cælum & terra, & omnis ornatus eorum, & conſummauit Deus in die ſexto omnia opera ſua, & requieuit in die ſeptimo ab omnibus operibus ſuis, quæ fecit. Hoc autem eſt & antefactorum narratio, quemadmodum facta ſunt,*

&

& futurorum. Mens autem Irenæi hæc eſt, in prima mundi conditione eiuſdem durationem repræſentatam fuiſſe: & illud verbum, *conſummo* (quod ſemel & iterum adiecit ſacer ſcriptor. *Conſummati ſunt cæli*, &c. iterum, *& conſummauit Deus in die ſexto omnia opera ſua.* pro quibus in vulgatis habemus, *Perfecti ſunt cæli*, &c. & ſubinde: *Compleuitque Deus die ſeptimo opus ſuum*, &c.) hoc, inquam, verbum *conſummo*, aut *perficio*, ſi referatur ad illam priorem mundi molitionem, ſignificare extremam manum, quam Deus huic fabricæ impoſuit: relatum verò ad tempora futura, quorum vaticinium illa priora continent, mundi conſummationem, & finem notare. Sic Irenæus, cuius ſententiam, quatenus mundi permanentis dies ea ratione æqualibus ſpatiis per ſex annorum millenaria diſtribuit, omnes ad vnum confutant Patres, & interpretes: quatenus verò ſex primos illius prioris hebdomadæ dies ſex mundi ætates notare dicit, & ſeptimum, vel Sabbatum beatitudini donat, non paucos ſectatores habet.

D. Auguſtinus *de Geneſi, contra Manichæos, lib. 1. cap. 25. & de Trinitate, lib. 4. cap. 4. & quæſtionum ſuper librum Iudicum lib. 7. cap.... & in lib. 75. quæſtionum, quæſt. 26. & contra Fauſtum Manichæum lib. 12. cap. 8. & in Ioannem tractat. 9. & de ciuitate Dei lib. 22. cap. vlt. & in Pſalm. 92. & in lib. 83. quæſtionum, quæſt. 53. & 58.* in ſeptimana, quam Deus in creatione mundi poſuit, cunctas eiuſdem mundi ætates prophetice adumbratas docet. Has verò ætates, ſiue dies, ſic partitur: ſubiiciam illius verba ex Commentariis in Pſalm. 92. expetita: *Primum enim tempus tanquam primus dies ab Adam vſque ad Noë. Secundum tempus tanquam ſecundus dies à Noë vſque ad Abraham. Tertium tempus tanquam tertius dies ab Abraham vſque ad Dauid. Quartum tempus tanquam quartus dies à Dauid vſque ad tranſmigrationem Babylonis. Quintum tempus tanquam quintus dies à tranſmigratione Babylonis vſque ad prædicationem Ioannis. Sextus dies iam à prædicatione Ioannis agitur vſque ad finem mundi. Poſt finem ſexti diei perueniemus ad requiem, id eſt, ad Sabbatum*, &c. Hæc Auguſtinus, qui eadem ferme verba repetit in omnibus aliis præcitatis locis. Eundem dierum, ſeu ætatum mundi cenſum facit Chryſoſtomus *in homil. de Iephthe, tom. 1.* Accinit Imperfectus *homil. 39. in Matth.* qui eo tantùm ab Auguſtino, & Chryſoſtomo diſcedit, quòd tertium diem numerat ab Abraham ad vſque Moyſem. Quartum à Moyſe, vſque ad captiuitatem Babylonicam. Accedunt prætetea Beda *in lib. de temporum ratione, cap. 64.* & in ſpeciali libello *de ſex mundi ætatibus.* D. Iulianus Archiepiſcopus Toletanus *lib. 2. contra Iudæos.* Ado Viennenſis *in Chronico.* D. Iſidorus *orig. lib. 5.* & alij paſſim. Itaque omnes Doctores præfati ſex ætates, vel dies mundi adſtruunt, & Chriſtum in ſexto mundi die, aut ætate veniſſe affirmant, atque ſeptimum diem, vel Sabbatum Beatorum quieti adſcribendum eſſe. Quòd ſi obiicias, in nouo Teſtamento octauam potiùs diem propter Chriſti Domini reſurrectionem beatitudinem repræſentare, acquieſcit D. Auguſtinus *de Ciuitate, loco ſuprà citato:* tamen ſeptimam, & octauam diem ita diſtribuit, vt ſeptima animorum, octaua verò corporum beatitudinem adſignificet. Ita enim ſcribit: *Septima dies erit Sabbatum noſtrum, cuius finis non erit veſpera, ſed Dominicus dies velut octauus æternus, qui Chriſti reſurrectione ſacratus eſt, æternam non ſolùm ſpiritus, ſed etiam corporum requiem præfigurans.* Eodem modo octauum & ſeptimum diem accommodat Beda *locis citatis.*

Cæterùm quamuis hæc partitio idonea videatur, ſi tamen conſulamus ea, quæ alij Patres de hac ſeptem dierum apta diſtributione tradunt, aliter dies digerendi ſunt. Aſſero ergo durationis mundanæ dies, aut ætates ſeptem numerari debere ante eiuſdem conſummationem, & ante Beatorum requiem in cælo, quæ extremum iudicij diem inſequi debet. Ita docet Ambroſius *epiſt. lib. 6. epiſt. 39. ad Horatianum.* Gregorius Magnus *in Ezechielem, homil. 16.* Origenes *in cap. 11. libri Numerorum, homil. 6. & in cap. 12. homil. 7.* Gregorius Nyſſenus *oratione 2.* ad illa verba, *Faciamus hominem ad imaginem, & ſimilitudinem noſtram. & in orat. 1. de Chriſti Reſurrectione.* Adde etiam D. Iſidorum *originum lib. 18. cap. 36.* Hæc noſtra poſitio, quam tot Patrum authoritas roborat, tres partes continet ſuperiori ſententiæ contrarias. Prima eſt dies durationis mundialis vſque ad iudicium extremum, non quidem ſex, ſed ſeptem eſſe numerandos. Id verò præter authoritatem Patrum, quos nuper dedimus, confirmat quoque ratio ſatis robuſta. Quia iſti mundi perſeuerantis dies diſtinguuntur planè per ordinem, ſeu reſpectum ad ætates hominis: atqui ætates iſtæ, ſi exactè numerentur, non ſunt ſex, imò ſeptem. (ita docet D. Ambroſius *loco citato*, vbi citat Hippocratem.

Et Hieronymus *in cap.6. Amos Prophetæ, & contra Pelagianos lib.3.cap.2.* & vtrobique Philonem producit, qui eundem ætatum numerum exactiſſimè tradit in libro *de mundi opificio.* Adde etiam Ariſtotelem *lib.7.Politicorum, cap.16.* Plutarchus *in Moralibus*; & alij non pauci. Has verò ætates ſic partiuntur. Prima eſt infantia, ſecunda pueritia, tertia adoleſcentia, quarta iuuentus, quinta virilis ætas, ſexta ſenectus, ſeptima ſenium.) Ergo ſeptem quoque huius mundi dies percenſeri debent, qui cum ſeptem illis diebus mundanæ conditionis omnino congruant: ita vt ſeptimus dies, id eſt, Sabbatum, non ad requiem beatorum, ſed ad durationem ipſius mundi computari debeat.

Hinc autem fluit ſecunda pars noſtri aſſerti, quæ ſic habet. Beatorum requies, conſummato ſæculo, non per ſeptimam diem, ſed per octauam repræſentatur. Ita expreſsè tradit D.Gregorius Magnus *loco citato*, vbi ſic ſcribit: *Nec immeritò menſura veſtibuli in octo cubitis ponitur, quia ſeptem diebus vniuerſum tempus euoluitur: æterna enim dies, quæ expleta ſeptem dierum viciſsitudine ſequitur, octaua eſt.* Sed luculentiùs D. Ambroſius *in epiſt. ad Horatianum*, vbi rationem, propter quam in nouo Teſtamento ſignificatio quietis beatæ à ſeptima die ad octauam tranſlata eſt, reſcribit ad hunc modum: *Atque vt Apoſtolicis vtamur teſtimonijs, vbi hominem fecit Deus, requieuit ab omnibus operibus ſuis in die ſeptima. Sed quia populus Iudæorum per contumaciam contempſit mandata Dei ſui, ait Dominus, ſi introibunt in requiem meam. Et ideò aliam Deus præfinuit diem, de qua dicit: Hodie ſi vocem meam audieritis. Hæc autem dies eſt octaua.* Hanc rationem petit Ambroſius ex Pauli verbis *ad Hebræos 4.* nam cùm præmiſiſſet Apoſtolus illa verba Pſalmi 94. *Sicut iuraui in ira mea, ſi introibunt in requiem meam.* atque requiem iſtam, de qua loquitur Propheta, per Sabbatum, ſiue per ſeptimam diem, in qua Deus requieuit ab operibus ſuis, ſignificatam dixiſſet, ita ſubſcribit: *Quoniam ergo ſupereſt introire quoſdam in illam, & hi, quibus prioribus annunciatum eſt, non introierunt propter incredulitatem, iterum terminat diem quendam. Hodie, in Dauid dicendo, poſt tantum temporis, ſicut ſuprà dictum eſt: Hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra. Nam ſi eis Ieſus requiem præſtitiſſet, nunquam de alia loqueretur poſthac die. Itaque relinquitur Sabbatiſmus populo Dei: qui enim ingreſſus eſt in requiem eius, etiam ipſe requieuit ab operibus ſuis, ſicut à ſuis Deus.* Sententia eſt perſpicua. Cùm requies (inquit Apoſtolus) præparata eſſet hominibus, atque adeò illos in ipſam ingredi oporteret, neceſſum fuit, vt quandoquidem Iudæi eam amiſerant requiem, quam ſignificabat Sabbatum mundanæ creationis, in quo Deus opera intermiſerat, aliàs dies determinaretur, aut præfigeretur ad iſtiuſmodi requiem capiendam. Ergo de hac Propheta ſubiecit: *Hodie ſi vocem eius audieritis*, &c. Quaſi dicat: non periit Sabbatum ſimul cum lege, ſed peculiaris, ac proprius Sabbatiſmus populum Dei, id eſt, Eccleſiam Chriſtianorum manet. Sed quis iſte? Certè octaua dies pro ſeptima. *Qui enim ingreſſus eſt in requiem eius, etiam requieuit ab operibus ſuis, ſicut à ſuis Deus.* Quaſi dicat: Nam & Chriſtus Dominus noui Teſtamenti dux, & caput octaua die reſurgens, & quietem ſuæ beatitudinis ingrediens, perinde ceſſauit ab operibus reparationis mundi, ſicut Deus olim ceſſauerat ab operibus primæ conditionis. Quapropter ſicut illa Dei intermiſſio antiqui populi requiem notauit: ita etiam Chriſti ceſſatio noui populi adumbrauit beatam quietem. Hunc ſenſum planè tradere videtur eo loci D. Ambroſius, quem ego libentiùs amplector.

Et quidem in cenſu dierum, ſiue ætatum huius mundi ante eiuſdem finem ſeptimam diem, ſiue Sabbatum computandum, ita vt in ipſam iudicium eſt finis mundi incidat, (quæ eſt tertia noſtri aſſerti pars) perſpicuè tradunt Patres ſuprà citati. In his enim Origenes *in ea hom.7.* ſic ſcribit. *In ſeptimana enim dierum creatura totius viſibilis ſubſtantia videntur eſſe producta: tunc enim quæ non erant, facta ſunt. In ſeptimana verò ſecreta quadam, & ſoli Deo manifeſta diſpenſatione, quæ tunc producta ſunt, explicantur.* Et plura attexit in hanc ſententiam. Item D. Iſidorus ſeptem ſpatia, ſeu interualla, quibus hunc mundum perdurare oportet, cum ſeptem ſpatiis, quæ in ludis Circenſibus olim quadrigæ permetiri, ac conficere ſolebant, eleganter componens ſic addit. *Septem ſpatia quadrigæ currunt, referentes hoc ad curſum ſeptem planetarum, quibus mundum regi dicunt: ſiue ad curſum ſeptem dierum potentium, quibus peractis mundi terminus conſummatur, cuius finis eſt creta, id eſt, iudicium.* Alij codices emendatiùs habent, *quorum finis eſt certa meta, id eſt, iudicium.* Itaque Iſidorus futurum putat, vt ſeptima huius mundi die, ſicut in ſeptimo curriculi ſpatio iudicium incidat. Sed abſolutiſſimè

lutiſſimè de hac re D.Gregor.Nyſſen.*in orat.*2.ſuper illud, *Faciamus hominem*,&c. vbi expendens illa Petri Apoſt.verba ad Chriſtum: *Quoties peccabit in me frater meus,& dimittam ei; vſque ſepties?* ita ſubnectit: *Obſeruauerat Petrus ex antiqua traditionis norma, ſeptenario numero contineri quandam vim remiſſionis peccatorum, cuius indicium Sabbatum eſt dies ſeptimus à creatione mundi.* Et paucis intercalatis ſic ſcribit: *Et quod ergo myſterium eſt, ſeptima dies dicitur tempus iudicij, in quo & peccator ſepties punitur, & eximiè peccator ſeptuagies ſepties. Iuſtus item ſepties, & eximiè iuſtus ſeptuagies ſepties remuneratur.* Et ſubinde non longo interſtitio. *Septimus igitur iſte dies ſeptimi illius diei, quo æuum omne perfectum erit, eſt indicium, & nota. Et requieuit Deus ab operibus ſuis: nulla ſcilicet amplius opera erunt in illo die, nullæ amplius nuptiæ, non contractus, non mercatura, non agri cultus, ſed omnis terra in formidine erit, omnes res procreatæ in iudicio, & certamine verſabuntur: ſudor, & labor incredibilis: ipſi etiam iuſti cum timore ſententiam expectabunt*, &c. Et iterum poſt pauca. *Septimus igitur ille dies ab hoc ſeptimo declaratur. Et requieuit Deus die ſeptimo ab omnibus operibus ſuis, quæ ad vitam hanc pertinent, eo die non erunt. Quieſcent iuuenum ſtudia: nulla erit de nuptijs conſultatio, nulla ſuſcipiendorum liberorum ſolicitudo, nulla parandi auri cura: ſacculi, & arcæ auarus obliuiſcetur. Hic ſeptimus dies illius eſt diei ſeptimi ſignum, & nota*, &c. Hactenus Nyſſenus. Neque verò totus dies ſeptimus huius mundanæ durationis ad iudicium ſpectat, ſed veſpera tantùm illius diei triſtitiæ & iudicio adſcribenda eſt: habebit certè ille dies manè felix, atque ſerenum, cui ſuccedent nubila veſpertina. Audiendus eſt Origenes loco ſuprà laudato, vbi matutinum huius diei tempus deſcribit. Nam de ſeptem diebus, quibus Maria ſoror Moyſi propter lepram, quam ipſi Deus immiſerat, extra caſtra fieri iuſſa eſt, ſermonem habens, aſſerit tandem illam die ſeptima primo manè ab omni lepra mundiſſimam caſtra repetiiſſe. Sed quid in hoc Mariæ reditu ſpeculatur? Addit Origenes: *Veruntamen hæc lepra non perpetuò permanet, ſed vbi ſeptimana compleri cœperit mundi, reuocabitur ad caſtra. In fine enim mundi cùm plenitudo gentium introierit, tunc omnis Iſraël ſaluabitur, & tunc ceſſabit lepra de facie Mariæ: recipiet enim decus fidei, & ſplendorem Chriſti agnitionis accipiet, & reſtituetur vultus eius, cùm fiet vterque vnus grex, & vnus paſtor. In quo verè dicendum eſt. O altitudo diuitiarum ſapientiæ, & ſcientiæ Dei, qui ita concluſit omnia ſub peccato, vt omnibus miſereatur in Chriſto Ieſu Domino noſtro.* Obſerua illa verba, *cùm compleri cœperit ſeptimana huius mundi.* nam perinde eſt, ac ſi dicat: Cùm cœperit ſeptimus dies, qui eſt durationis mundanæ vltimus, hoc eſt apparente illo die, ſeu primo manè illius diei; hoc enim manè ante extremi iudicij veſperam futurum affirmat, vt Iudæi, & cuncta infidelium multitudo ad Catholicam fidem ſeſe recipiat, ita vt fiat tandem aliquando vnus grex, atque vnus paſtor. Libet denique hîc adſcribere appoſitiſſima verba Vbertini Caſalij, viri grauiſſimi, *in tit.de ſeptem ſtatibus Eccleſiæ, cap.*1. vbi ſic fatur: *Illud tempus creſcere debet à manè per gradus congruos vſque ad meridiem, quando totus orbis & totus Iſraël conuertatur ad Dominum. Deinde verò per gradus etiam congruos decreſcet ad tantam veſperam, & noctem iniquitatis, vt vix inueniatur fides in terra: ita quòd propter abundantiam malitiæ Chriſtus compellitur ad iudicium venire.* Hæc ille. Manet igitur ex dictis, totum illud interuallum temporis, quod inter primam mundi molitionem, & eiuſdem finem interlabitur, ſeptimana concludi. Pergo ad alia.

Chriſtum Dominum in tertia huius mundialis ſeptimanæ die carnem induiſſe, & nuptias cum Eccleſia copulaſſe.

§. III.

PAtres ſuprà allegati, qui mundi ætates, aut dies ſic definiunt, vt velint prorſus mundi durationem ſex ætatibus circumſcribi, omnes ad vnum decernunt Chriſtum in ſexta mundi ætate carne indutum fuiſſe: addúntque ætatem iſtam, ſeu diem ſextum ex eo tempore ad finem vſque ſæculi tranſigi, ac decurrere. Hi verò in eam ſententiam inducti ſunt. Quia Paulus de Chriſti aduentu verba faciens *ad Galat.*4. ait: *At vbi venit plenitudo temporis, miſit Deus filium ſuum factum ex muliere*, &c. & ad Epheſ.1. *Secundum beneplacitum eius, quod propoſuit in eo in diſpenſatione plenitudinis temporum, inſtaurare omnia in ipſo*, &c. & iterum in Epiſt.1. ad Corinth.cap.10. *Hæc autem omnia in figura contingebant illis: ſcripta ſunt autem ad correptionem noſtram, in*

quos fines ſæculorum deuenerunt. Quibus verbis Paulus non obſcure ſignificat Chriſtum Dominum in vltima ſæculi ætate non longè à mundi fine carnem ſumpſiſſe, & nos quoque hodie, ex quo Chriſtus in mundum deſcendit, in extremo ipſius mundi ſpatio verſari. Cæterùm alia planè eſt mens Pauli in his locis: nam illa verba, *At vbi venit plenitudo temporu, miſit Deus filium ſuum*, &c. iuxta communem magis interpretum expoſitionem id ſibi volunt. Poſtquam impletum eſt illud ſpatium, quod Deus decreuerat, ac definierat, vt filium ſuum carne indutum in terras mitteret. Et eundem ſenſum reddunt illa, *in diſpenſatione plenitudinis temporum*, id eſt, expleto tempore, quod Deus diſpenſauerat, ac præſcripſerat. Sed quid ſubeſt illis verbis, *in quos fines ſæculorum deuenerunt?* Fateor ex Patribus aliquos de imminente iam iam mundi fine, & de extrema illius ætate hæc èxplicuiſſe. In his eſt Chryſoſtomus, Theophylactus, Anſelmus, Theoduretus, Euthymius, & alij non pauci. Cæterùm, ſi vnum Anſelmum demas, qui ad præſcripta verba tradidit nos ad ſextam mundi ætatem redactos eſſe, reliqui Patres, cùm aſſerunt mundanæ durationis extremum ſpatium ex Chriſti aduentu decurrere, non ita accipiendi, quaſi hanc durationem in ſex, vel ſeptem partes diſſecantes, ex tunc ſextam, aut ſeptimam defluere affirment: ſed iuxta aliam ſæculorum partitionem, ac diſtributionem exponendi ſunt, quæ apud ipſos non minùs ſolemnis eſt: totum enim interuallum durationis mundanæ in tria ſpatia partiri conſueuerunt. Primum legis naturalis, ſecundum legis ſcriptæ, tertium Euangelij. Ergo iuxta hanc partitionem interpretandi ſunt dicti Patres, cùm aſſerunt nos ad fines ſæculorum redactos. Et eadem eſt Pauli mens, cùm ait, *in quos fines ſæculorum deuenerunt*, id eſt, qui felix, & aureum Euangelij tempus attigimus, quod ideo extremum eſt, quia ipſum permanere, & ad vſque ſæculi fines perdurare oportet. Quam expoſitionem amplecti videntur Hieronymus, Ambroſius, & alij Patres in eum locum. Vel ſenſus eſt, *In quos fines ſæculorum deuenerunt*, quia nimirum priora ſæcula ad poſteriora ſignificanda ordinata fuerunt, nimirum tempora tam legis naturalis, quàm ſcriptæ, ad deſignandum Euangelij tempus ex Dei ordinatione impenſa fuerunt, atque adeò priora illa ſæcula in poſteriora tanquam in fines ſuos influxerunt, ac redundarunt.

Et quidem, ſi ſermo ſit de ætatibus huius mundi, ſecundùm eam partitionem, quam nunc diſcutimus, ex eodem Paulo licet colligere, mundum tunc, cùm Chriſtus in illum è cœlo deſcendit, iuniorem eſſe, & ſeptimanæ, vel hebdomadæ, qua ipſum perſeuerare, ac manere oportet, aliquem ex prioribus diem agere. Nam, vt ſuprà in ſuperiori §. oſtendimus, ſeptem illos dies cum reſpectu ad totidem humanæ vitæ ætates diſtinguunt præſcripti Patres. Atqui Paulus ætatem deſcribens, quam mundus ante Chriſti aduentum agebat, ſic fatur ad Galat. 3. *Lex pædagogus noſter fuit in Chriſto, vt ex fide iuſtificemur: at vbi venit fides, iam non ſumus ſub pædagogo.* & in fine: *Quanto tempore hæres paruulus eſt, nihil differt à ſeruo, cùm ſit dominus omnium, ſed ſub tutoribus, & actoribus eſt vſque ad præfinitum tempus à patre. Ita & nos cùm eſſemus paruuli ſub elementis huius mundi eramus ſeruientes*, &c. Quid illuſtrius? Paulus enim ſeriò affirmat legem fuiſſe *pædagogum, & tutorem.* ergo mundus ſub lege pueritiam, & adoleſcentiam extriuit ſuam. Nam puer ſtatim atque ab infantia excedit, traditur pædagogo, adoleſcentiam quoque legit ſub tutore, & actore, donec iuuenis factus ab his liberatur, & ſui iuris eſſe incipit. Ita igitur cogita mundi infantiam cum lege naturali perſeuerаſſe: ſubinde verò puerum factum legi tanquam pædagogo, & tutori traditum. Legis verò tempus non à Moyſe, ſed ab Abrahamo inchoandum, Paulus enim eo loci inter alia legalia numerat circuncisionem, cuius mandatum ſibi, ac poſteris accepit à Deo Abrahamus. Quapropter Paulus de mundi ætatibus ita videtur cenſuiſſe, vt ab Adamo vſque ad Abraham infantiam ſub lege naturali; ab Abrahamo vſque ad Moyſem pueritiam, ſub circunciſionis mandato, tanquam ſub pædagogo; à Moyſe vſque ad Chriſtum ſub lege ſcripta adoleſcentiam traduxerit ſuam, eadem lege tanquam pædagogo ſimul, ac tutore vtens. Ad hæc idem Paulus *ad Roman.* 5. ſic ait: *Cum adhuc infirmi eſſemus ſecundùm tempus, Chriſtus pro impijs mortuus eſt.* Aliqui verba illa, *ſecundùm tempus*, ad ſubſequentia habenda eſſe dicunt: alij cum antecedentibus copulant: his aſſentior (textus correctior vt vtrique ſententiæ locum faceret, nec antè, nec poſt illa verba colon defixit.) *Tempus* ergo ſumitur pro *ætate*, atque adeò ſenſus hic eſt: cùm, ſicut ætas illa poſtulabat, omnes *infirmi eſſemus*, &c. Sed quænam hæc infirmitas ei ætati reſpondens? Poſt pauca infert Paulus, *vſque ad legem peccatum erat*

in

in mundo. & iterum, *regnauit mors ab Adam vſque ad Moyſem.* quæ verba intelligenda ſunt de lege, ac Moyſe incluſiuè, ſcilicet vſque ad Chriſtum; tandiu enim mors regnum ſuum exercuit in homines. Id autem tempus meritò appellauit Apoſtolus tempus infirmitatis, complectitur enim ætates maximè debiles, ſcilicet infantiam, pueritiam, & adoleſcentiam: nam à iuuentute incepit robur.

Quid inde? Sanè ex his conijcitur de Chriſto Domino, qui lege perſeuerante, ac necdum abolita, tamen circa ipſius finem (quem nimirum idem Chriſtus ſua morte illi impoſuit,) in hunc mundum venit, omnino aſſerendum illum in tertia mundi ætate ſub finem legis, vel (quod in idem recidit) in tertio die mundialis hebdomadæ ad veſperam aduentaſſe. Ita expreſsè docent ad illa verba Ioan. 2. *Et die tertia nuptiæ factæ ſunt in Cana Galilææ*, Patres non pauci. S. Gaudentius Brixienſis Epiſcopus *tract. 1. in illud Euangel.* nam cùm multa de diei lumine præmiſiſſet, ſic demum abſoluit: *Dies itaque fuit in mandato. Primus ab Adamo vſque ad Moyſem, ſecundus ſub lege Moyſi, in tertio gratia Saluatoris, in quo die ſponſus ipſe cœleſtis, amator animarum credentium Dominus Ieſus ſponſam ſibi ex Gentibus conſumpſit Eccleſiam.* Accinit Beda in idem Euangelium: *Nec vacat* (inquit) *myſterio, quòd die tertia nuptiæ factæ referuntur, ſed tertio tempore ſæculi Dominum ad adoptandam ſibi Eccleſiam veniſſe deſignat. Primum enim ſæculi tempus ante legem Patriarcharum exemplo, ſecundum ſub lege & Prophetarum ſcriptis, tertium ſub gratia*, &c. Eadem fermè verba habet Gloſſa in idem Euangelium, Gregorius Emiſſenus, S. Thomas, Haymo, & alij. Quamuis enim iſti Patres in præſcriptis locis non videantur agnoſcere plures dies, quàm tres; tamen quatenus ita ſentiunt, Chriſtum Dominum in tertio ſæculi die ad nos deſcendiſſe, noſtræ coniecturæ fidem conciliant. Deinde etiam dum illis verbis Ioannis, *& die tertia nuptiæ factæ ſunt*, definitum à Deo tempus adumbratum docent, quo Chriſtus Dominus in mundum venit, vt Eccleſiam ſibi ſponſam adiungeret, mirum in modum noſtræ adfauent ſuſpicioni. Nam cùm ſuprà *cap. 3. §. 4.* pluribus argumentis confecerimus, per illa verba, *& die tertia*, tertiam Sabbati, ſeu feriam tertiam hebdomadæ notari, in qua apud Hebræos ſecundùm morem patrium nuptiæ celebrari ſolebant: dum Chriſtus Dominus ea die ad nuptias veniſſe dicitur, non obſcurè ſignificatur in hac mundanæ durationis hebdomada ad carnem aſſumendam, atque Eccleſiam ſibi adiungendam eundem captaſſe diem, ſcilicet tertiam ſæculi ætatem ſub veſperum, hoc eſt, Moſaicæ legis fine iam iam imminente. Huic autem ſententiæ noſtræ adſtipulantur non ſolùm præſcripti Patres, ſed etiam alij non pauci, qui per iſtum Chriſti ingreſſum ad nuptias in Cana factas, eiuſdem Chriſti cum Eccleſia inita coniugia notari voluerunt. Hi ſunt Chryſoſtomus *in Ioannem*, Hilarius, Auguſtinus, Cyrillus, S. Thomas, & alij. Iſtas verò mundi ætates magis ad mentem Pauli enumerauit Tertull. *in lib. de velandis virginibus, cap. 1.* vbi ſic ſcribit: *Nihil ſine ætate eſt, omnia tempus ſperant. Aſpice ipſam creaturam paulatim quidem promoueri, granum eſt primum, & de grano frutex oritur, & de frutice arbuſcula enititur, deinde rami & frondes conualeſcunt, & totum arboris nomen expenditur, inde germinis tumor & flos de germine ſoluitur, & de flore fructus aperitur. Iſque rudis aliquando & infirmis paulatim ætatem ſuam dirigens eruditur in manſuetudinem, ſic & iuſtitia (nam idem Deus iuſtitiæ & creaturæ) primò fuit in rudimentis ſola natura Deum metuens. Deinde per legem & Prophetas promouet infantiam (ad pueritiam & adoleſcentiam.) Per Euangelium verò adoleſcentia effectiuè in iuuentutem, quæ nunc per Paraclitum componitur in maturitatem*, &c. Hæc Tertullianus, ætates mundi & Eccleſiæ percenſens, cuius verba ex his quæ ſequenti §. ſubſcribam, lucem clariorem accipient.

Quid tum poſtea? Ad hunc ſenſum anagogicè vocare licet illa verba Geneſis cap. 29. *Imple hebdomadam dierum huius copulæ*, quibus Laban ſuadet Iacob, vt priùs legitimum tempus nuptiis Liæ impenderet, accepturus poſtea Rachel in vxorem. Menſuram verò huius legitimi temporis tradidimus ſuprà *cap. 3. §. 4.* vbi diximus id Labanum impoſuiſſe genero ſuo Iacob, vt cœptas tertia hebdomadæ die nuptias in finem vſque protrahi ſineret. Atqui D. Iſidorus appoſitè ad ea, quæ diximus, ſic comminiſcitur: *Lia interpretatur ouis laborans, Rachel verò viſus principium. Per Liam ſignificatur Eccleſia huius ſæculi, quæ in laboribus, & angoribus verſatur, & velati ouis ad victimam continuò ducitur: per Rachelem cœleſtis adumbratur Eccleſia, quæ Deum clarè videt, quæ otia, & ferias ſempiternas agit. Denique Iacob Chriſtum notat.* Igitur hebdomadam nuptiarum cum Lia, id eſt, cum Eccleſia huius temporis implere, ac perficere

Chriſtum

Chriſtum oportuit, antequam Rachel, id eſt, Eccleſiam cœleſtem, & beatam ſibi ſociaret. Quid ſit autem hebdomadam implere, tenes iam ex ſuprà dictis, nimirum inchoatam in tertia mundialis ſeptimanæ die nuptias abſoluere, & ad finem vſque ſæculi perducere; vt poſt tempus hoc ſæculare cœleſtis Rachel nuptiæ ſine fine peragantur.

Reliqui dies hebdomadæ iſtius ſæcularis à tertia ad ſeptimam poſt aduentum Chriſti vſque ad mundi finem, quomodo ſecandi ſint.

§. IV.

Diuus Auguſtinus locis ſuprà obſeruatis, ſæpe, ac ſæpiùs docet perperam eos facere, qui huius mundanæ ſeptimanæ dies æquales eſſe decernunt: atque adeò certam, definitam, & non imparem temporis menſuram vnicuique tradunt. Ex eo verò commentitiam iſtam enumerationem confutat; quia ſi aliquod temporis ſpatium pro ſingulis huius magnæ hebdomadæ diebus ſtatum ac decretum foret, ſcilicet mille, aut plurium, pauciorúmve annorum. Primò inde fieret, vt extremo dies iudicij, quem Chriſtus nulli compertum eſſe voluit, nobis à multo tempore innoteſceret, quod eſt abſurdum. Secundò, quia dies præfatæ hebdomadæ per habitudinem ad ætates humanæ vitæ diſtingui, ac partiri ſolent: quapropter ſicut humanæ vitæ ætates inæquales ſunt, atque aliæ aliis longiores; ita etiam prædictos dies inæquales, atque impares eſſe oportet, alios nimirum breuiores, & alios longiores.

Rurſus hæc dierum ſimilitudo cum ætatibus humanæ vitæ modum, formámque qua ipſi dies partiendi, & ſecandi ſint, declarat. Nam ætatum diſcrimina (vt docet Philo, Ariſtoteles, & alij ſuprà citati) non annurum ſpatia, ſed roboris, & ſapientiæ differentia determinat. Subiicio Philonis non quidem verba ſingula, ſed ſententiam in lib. de mundi opificio. *Infantia eſt prima ætas, in qua puer naturæ ipſi permittitur, nullis legibus, aut præceptis ſeuerioribus coercetur. Infantiam à pueritia cognitio dirimit: nam pueritia circa ſeptimum annum cum aliquali vſu rationis, enatis iam dentibus, inchoat: ideò tunc pueri traduntur pædagogis. Pueritiæ ſuccedit Adoleſcentia, in qua adaucta etiam cognitione, vires creſcunt, ad generandum facultates incipit: ſed quia necdum ratio ſatis excreuit, adoleſcentes ſub tutorum poteſtate manent. Adoleſcentiam excipit Iuuentus, quæ enim cognitionis incremento ſuſcipit etiam virium augmentum, túncque tutorum, & pædagogorum poteſtatem euadit iuuenis, & hæreditatem paternam adit. Inſuper ea ætas idonea eſt ad ſtatum perpetuum inchoandum, ſcilicet ad nuptias ineundas, ad ſacerdotium, & alia eiuſmodi. De hac Philo ex Solone ſic carmine cecinit,*

Hæc feſtinans ocyùs ætas
Coniugio monuit quærere progeniem.

Iuuentuti ſuſpicitur Virilis ætas, ſeu vigor ætatis, in qua virtus, vires, robúrque maximè vigent: & quamuis cum viribus adaugeatur etiam ſapientia, ideo à robore cenſetur hæc ætas, quia in illa vires, robúrque ita florent, ac vernant, vt per ſequentes deinde ætates ſolùs, atque marceſcere incipiant: non ita ſapientia, hæc enim in ſenectute auctior eſt. Igitur poſt virilem ætatem ſubit ſenecta, in qua viribus tantiſper ſolutis ſapientia, & prudentia mirum in modum efflореſcunt: ſiue, quia illam antecacta vitæ experimenta iuuant: ſiue, quia ſedata iam tunc magna ex parte vehementiorum animi affectionum pugna, mens ad ſpeculationem liberior, atque promptior efficitur. Denique ſenectuti ſubrogatur ſenium, in quo initio quidem pacatis omnino cunctis prauis affectionibus, pulſationibus, ac motibus, quies ſuccedit: ſi tamen ætas iſta diutius producatur, frigent membra, languet virtus, & mens quoque hominem paulatim deſerit, & decrepitus, dementatúſque tandem tempeſtiuo funere decedit.

Hæc de ætatum differentia, atque terminis, ex quibus mundi ætates, atque dies, quorum ſeriem, & ordinem veſtigamus, aucupari oportet. Habemus igitur ex his, quæ in ſuperiori §. præfati ſumus, tres mundi priores dies. Primus infantiæ adſimilis fuit à mundi conditione vſque ad Abrahamum. Per id tempus Deus mundum tanquam infantem naturæ permiſit, nullis legibus ipſum formauit, ſed ſui iuris eſſe voluit, ita vt non alias, niſi ipſius naturæ leges agnoſceret. Secundus dies non diſſimilis fuit peritiæ ab Abraham vſque ad Moyſem. Per id tempus circunciſionis legem accepit tanquam pædagogum ſeuerum, ac rigidum, & ſub Patriarchis illis ſanctiſſimis,

mis, Abraham, Iſaac, Iacob, & aliis cognitione diuinorum tantiſper auctus eſt. Tertius dies fuit Adoleſcentiæ ſimilis a Moyſe vſque ad Chriſti mortem. Per id tempus ſub lege circuncisionis tanquam ſub pædagogo manens traditus denuo eſt mundus legi Moyſis tanquam tutori, iuxta illud Pauli: *Sed ſub tutoribus, & actoribus eſt.* Et ſanc lex à Moyſe deſcripta appoſitè admodum cum tutore componitur. Quia ſicut adoleſcenti, qui in tutela alicuius exiſtit, nihil licet ſponte agere, *ſed tutor pro illo agit* (inquit Anſelmus) *quæ needum ipſe valet, ac ſcit agere*: ita etiam populus antiquus ſub lege veteri nihil ſponte præſtare ſinebatur, ſed cunctas illius actiones lex ſtrictè admodum formabat, ac regebat. Hac igitur tertia die ſub finem, vel ad veſperam Chriſtus Dominus in mundum venit, & ſuas cum Eccleſia nuptias (vt tunc mos ferebat) inchoauit. Habemus ergo iam ex quinque nuptiarum diebus primum diem, quem ſuprà non ſemel diximus, non eſſe integrum diem, ſed à veſpera tantùm computari. Inſuper etiam ex dictis liquet in magna durationis mundanæ hebdomada Chriſti nuptias in die, ſeu feria tertia auſpicatas fuiſſe, atque adeò cum antiquo nubendi ritu aptiſſimè cohærere. Venio ad reliquos dies.

Succedat memoriæ id, quod ſuprà in hoc cap. §. 2. ex ſententia Origenis præfati ſumus; ibi enim ſeptimam mundialis hebdomadæ diem ſic partiendam eſſe decreuimus, vt matutinum tempus ad Iudæorum, atque aliarum gentium conuerſionem ſpectet, tunc cum omnibus ad fidem vocatis, erit tandem vnum ouile, & vnus paſtor: veſpertinum verò eiuſdem diei tempus iudicium, & mundi conſummationem contineat. Quapropter inde etiam ex quinque diebus, qui nuptiarum celebrationi impendebantur, ſuppetit nobis vltimus, & quintus dies, quem ſuprà *cap.* 3. §. 6. fusè probauimus non eſſe integrum diem, ſed matutinum tempus cohibere, & ante veſperam deſinere. Cùm autem liquidum etiam ſit ex dictis ſuprà *cap.* 6. §. 1. nuptiarum Chriſti & Eccleſiæ celebritatem, ita mundi manentis durationi exæquari debere, vt ſub finem illius ipſam ceſſare oporteat ex eo tempore, quo ſæculi conſummatio, mundi extrema ſubuerſio, & ſeueriſſimi Dei iudicium peragi cœperit: certè huius quinti, atque vltimi diei nuptialis computatio ad nuptias Chriſti & Eccleſiæ aptiſſimè accommodatur; ſi quidem primum manè ita nuptiis tributum dicimus, vt veſperam excludamus, vt intermiſſis nuptiarum gaudiis locus fiat ſeueriſſimo Dei iudicio.

Reſtant igitur tres dies medij nuptiales, inter quos illud tempus, quod inter Chriſti mortem, & ſeram illam totius mundi conuerſionem labitur, partiri neceſſe eſt: quos item tribus humanæ vitæ ætatibus, ſcilicet iuuentuti, vigori, & ſenectæ reſpondere oportet. Quid igitur dicendum? Certè ſi Patrum monimenta euoluamus, conſtabit planè illos tria Eccleſiæ tempora diſtinxiſſe, obſeruaſſe, & adnotaſſe: primum quidem ſub Apoſtolis, & viris Apoſtolicis: ſecundum ſub Martyribus in decem grauiſſimas perſecutiones diſtributum: tertium denique ſub Doctoribus, qui Eccleſiam ſuæ ſapientiæ luce colluſtrarunt. hanc temporum, aut ſæculorum diuiſionem exactiſſimè tradit D. Gregorius *Moralium lib. 9. cap. 6.* vbi poſtquam de Apoſtolorum tempore pauca ſeruit, de Martyribus, atque Doctoribus ita ſubtexuit: *Quid itaque poſt Orionas Hyadum nomine niſi Doctores ſanctæ Eccleſiæ deſignantur, qui ſubductis Martyribus eo iam tempore ad mundi notitiam venerunt, quo fides clariùs elucet. Qui remota tempeſtate perſecutionis, expletis longis noctibus infidelitatis tunc ſanctæ Eccleſiæ orti ſunt, cùm ei iam per credulitatis vernum lucidior annus aperitur.* Et non longo interſtitio verborum. *Editis quoque Orionibus protulit Hyadas, quia conualeſcentibus contra aduerſa Martyribus, ad infundendam auiditatem humanorum cordium doctrinam contulit Magiſtrorum.* Eandem temporum partitionem tradit Anaſtaſius Synaita *Contemplat. Anagog. in Hexaëm. lib. 5. ſub finem*, ad illa verba, *Et ſint in ſigna, & tempora, dies, & annos*; ſic enim attexit: *Ita & facta eſt Eccleſia aliud tempus Apoſtolorum, & Sanctorum, qui afferebant* (nimirum facultates ſuas ad pedes Apoſtolorum, & communibus ſumptibus victitabant) *aliud tempus ſanctorum Martyrum, & aliud tempus Doctorum.* Adde etiam Rupertum *in cap. 5. Amos.* S. Iulianum Archiepiſcopum Toletanum *in Nahum Prophetam.* Guilbertum *in cap. 5. Cantic.* Abulenſem *in cap. 20. Matth. quæſt. 6. & 7.* & alios quamplurimos.

Igitur nuptiarum Chriſti & Eccleſiæ tres dies medij his tribus Eccleſiæ temporibus ad amuſſim reſpondere puto. Suadet hoc ipſa horum dierum cum ætatibus hominis collatio ſæpe aliàs à me obſeruata. Nam, vt nuper dicebam, iſti tres dies ſæculi, quorum diſtinctionem veſtigamus, reſpondere debent tribus illis ætatibus, iuuentuti,

vigori,

vigori,& ſenectæ: cum his autem aptiſſimè concinunt, vt ſingulos percenſenti apertiſſimè conſtabit. Nam tempus Apoſtolorum, ſeu primitiæ Eccleſiæ, quod nos cum reliquis ſæculi diebus collatum,quartum eſſe dicimus,& nuptiarum Chriſti,& Eccleſiæ ſecundum; ab ipſa Chriſti morte inchoatum peruenit ad primam perſecutionem Neronis: hoc, inquam, tempus apprimè reſpondet iuuentuti. Nam, vt nuper dicebam,in iuuentute homo à pædagogi, tutoriſque poteſtate liber factus paternam hæreditatem adire, & ſtatum inire ſolet perpetuum, vel ſacerdotium, vel nuptias, &c. Ita igitur de mundo cogita,ex morte Chriſti veluti iuuentam ingreſſum,legis, & circumciſionis,quibus tanquam pædagogis,& tutoribus traditus olim fuerat,poteſtatem euaſiſſe,atque ſub fide,& Euangelio ſtatum iniiſſe perpetuum: ſtatum, inquam,non amplius cum alio commutandum: nouum enim Teſtamentum perpetuum eſt,atque æternum. Adde etiam per id tempus in Eccleſia ſacerdotium perpetuum inchoatum: (nam antiquum ſacerdotium mobile fuit,ac temporale,ideò ſtatus nomen haud meruit) atque nuptias eiuſdem Eccleſiæ cum Chriſto copulatas, perpetuas quidem, ac nullo tempore dirimendas: in antiquo enim teſtamento ſponſalia tantùm fuerunt, vt ſuprà docui. Adeò,vt myſterio non vacet,nuptias Chriſti cum Eccleſia eo tempore celebratas fuiſſe, quo eadem Eccleſia, ſecundùm labentes à prima conditione mundi ætates conſiderata, in ea certè menſura erat, in qua homines ad ineundas nuptias habiles ſunt, atque idonei, ſcilicet in fine adoleſcentiæ, atque ineunte iuuentute. Alterum tempus ad Martyres pertinet,quod decem,vel,ſi mauis, vndecim Eccleſiæ perſecutionum ſpatia complectitur à Nerone Imperatore, & deinceps: hoc autem vigori,ſeu virili ætati aptiſſimè reſpondet. Sicut enim in ætate iſta vires,robur, & lacerti vigent(vnde Macrobius illam ad bella gerenda, & arma tractanda cum primis habilem eſſe, atque eapropter ab antiquis militarem ætatem appellari ſolitam docuit *lib. 2. Saturnal.*) Ita etiam Eccleſia in hac ætate robur, ac vires ſuas exercuit cum tyrannis,atque aliis fortiſſimis Catholicæ fidei hoſtibus fortiter dimicans, & victorias ab eiſdem glorioſiſſimas reportans. Atque adeò id tempus aptiſſimum eſt ad quintum mundialis ſeptimanæ diem,& nuptiarum Chriſti,& Eccleſiæ ternum ſignificandum. Denique tempus conſequens ad Doctores ſpectat, quod ad vſque extremam illam totius mundi conuerſionem, & vocationem ad vnam fidem, à qua diem ſeptimum ordiri ſuprà diximus,peruenturum eſſe docet D Gregorius *Moralium lib. 9. cap. 7.* cuius verba infrà dabimus. Comparatur autem hoc tempus ſenectuti; quia ſicut in hac ætate ſapientia ac prudentia præ cæteris efflореſcunt: ita etiam Eccleſia, mundúſque vniuerſus ſub Doctoribus,ſapientia,ac rerum diuinarum cognitione magnopere reſplenduit. Atque adeò id tempus idoneum eſt ad ſextum mundanæ hebdomadæ diem,& nuptiarum Chriſti & Eccleſiæ quartum denotandum.

Habemus ergo iam poſt accuratam veſtigationem nuptiarum Chriſti & Eccleſiæ quinque dies his ad amuſſim reſpondentes, quos Hebræi in ſuarum nuptiarum celebratione ponebant: & cohærentes etiam cum illis, quos Salomon in hoc Canticorum libro deſcribit, & per Epithalamia manè veſperique decantata, venuſtiſſimè euariat. Reliquum eſt,vt de ſingulis dicamus,vti conſtet,quàm aptè,& concinnè ea, quæ Salomon vnicuique illorum dierum aptat carmina, in dies iſtos mundanæ durationis ex Chriſti aduentu vſque ad ſæculi conſummationem quadrent. Sed antequam ſingularium dierum proprias notas,& conditiones aperiam, de quibuſdam rebus,quæ omnibus hiſce diebus communes ſunt,aliquid præfari neceſſe eſt,eo ordine, quo ſuprà *cap.* 3. in conſtructione ſenſus corticalis de ritibus nuptiarum diſſerui.

CAPVT VIII.

Epithalamia matutina, & veſpertina,ad nuptias Chriſti & Eccleſiæ tranſlata, quid prophetice ſignificent.

EX his, quæ ſuprà *cap.* 3. fusè tradidimus, conſtat planè, librum Canticorum octo Epithalamiis contextum eſſe, quatuor matutinis, & totidem veſpertinis, quæ per quinque nuptiarum dies, veſperi, manéque per vices decantata fingit Salomon. Quapropter veſtigare oportet,an hæc carminum

minum diſtributio in Chriſti & Eccleſiæ ſpiritualium nuptiarum celebritate, quæ ab eiuſdem Chriſti Domini aduentu ad vſque ſæculi finem agitur, aliquid propheticè adumbrent.

Aliqui ſunt, qui cùm ſentiant Canticum iſtud per modum odæ alicuius, ſeu carminis à puellis pediſſequis decantati à Salomone fuiſſe confictum, per iſtarum puellarum canentium chorum, Eccleſiæ concordiam, & veram fidem adumbratam exiſtimant. quorum ſententia ad noſtram quoque partitionem accommodari poteſt: ſi nimirum dicamus octo Epithalamia quinque extremis ſæculi diebus aptata, in quibus aguntur Chriſti & Eccleſiæ nuptiæ, per matutinum, veſpertinúmque tempus ad eum modum euariata perpetuam Eccleſiæ concordiam, pacem & fidei vnitatem nullis ſæculorum, ac temporum viciſſitudinibus dirumpendam præclarè admodum notare, ac deſcribere.

Et ſanè per chorum, in quo plures voces ad concentum adductæ conſonant, pacem, & concordiam Eccleſiæ, fideíque vnitatem optimè notari compertum eſt. D. Auguſtinus in Pſalm. 50. *Chorus* (inquit) *laudat Deum, cùm laudat illum Eccleſiæ pacata ſocietas.* & in Pſalm. 149. *Chorus eſt conſenſio cantantium, ſi in choro cantemus, concorditer cantemus. In choro cantantium quiſquis voce diſcrepauerit, offendet auditum, & perturbat chorum. Sicut vox inconuenienter cantantis diſturbat conſenſum cantantium: ſic diſturbat hæreſis diſſocians concentum laudantium. chorus Chriſti iam totus mundus eſt. chorus Chriſti ab Oriente, in Occidentem conſonat.* Et non ſemel etiam alibi eadem verba ferit. D. Hieronymus accinit Auguſtino in eundem Pſalmum: *Vbicumque* (ait) *chorus eſt, vbi diuerſæ voces in vnum canticum congeruntur, vbi diſſenſio eſt, vbi inuidia, ibi chorus non eſt.* Sed accommodatiſſimè Amalarius Fortunatus de Eccleſiaſticis Officiis, lib. 3. cap. 3. *Diuerſorum* (inquit) *ſonorum rationabilis, & moderatus concentus, concordi varietate compactam bene ordinatæ ciuitatis ſignificat vnitatem. Hinc agnoſcant cantores, quid ſignificet ſymphonia eorum. Ea enim admonent plebem, vt in vnitate vnius Dei cultus concordi charitate perſeuerent. Et ſi aliquis ſurdus adfuerit, id ipſum ſtatu ſuo in choro ordinatiſſimo inſinuent, vt qui auribus capere non poſſunt, vnitatem viſu capiant.* Cùm igitur chorus canentium conſenſione illa vocum, atque ſonorum plurium hominum in Eccleſia vnam vocem, ſenſum, fidem, animúmque aptiſſimè adumbret, haud ineptè dictum videtur hanc Eccleſiæ perpetuam concordiam per puellarum, tum manè, tum veſperi canentium chorum, quem Salomon inducit in hoc libro, prophetice deſignatam.

Sed tamen aliam longè aptiorem huius puellaris chori Epithalamia occinentis ſignificationem offerre videtur D. Hilarius *homil.* 1. ad illa verba Ioannis, *Et die tertia nuptiæ factæ ſunt in Cana Galilææ.* Nam in his nuptiis Chriſti & Eccleſiæ coniugia contemplans, nuptiales choreas, & cantica ad myſticam ſignificationem vocans affirmat per iſthæc cantica, ſeu Epithalamia, gaudia Eccleſiæ ſub Euangelio in vniuerſum adumbrata fuiſſe. Sic enim ait: *Quæ iſtæ ſunt nuptiæ, niſi vota, & gaudia ſalutis humanæ, quæ per confeſſionem Trinitatis die tertio in huius numeri myſterio celebrantur. Nam & ideò alia Euangelij lectio in choro, & ſymphoniis, & nuptialibus veſtibus conuerſio populi gentilis excipitur.* & alia deinde ſubtexit in hanc ſententiam. De his gaudiis, quibus fruitur, geſtítque Eccleſia tempore Euangelij, diximus ſuprà *cap.* 6. §. 1. ad illa verba, quibus Hieremias, Ioannéſque vaticinantur fore, vt extremis temporibus deficiant in Eccleſia præcipua nuptiarum oblectamenta. Et inter alia numerantur *vox ſponſi, & vox ſponſæ*, id eſt, Epithalamia, quibus ſponſi, ac ſponſæ laudes celebrantur in nuptiis. Quòd ſi hæc ſignificatio non diſplicet, haud ineptè dicemus ad denotanda eiuſmodi Eccleſiæ gaudia aptè admodum prædicta Epithalamia in hoc libro induci à Salomone, ita vt per quinque dies manè, ac veſperi euarientur. Nam in Scriptura ſacra paſſim manè proſperitatem, & ſecundam fortunam ſonat: nox autem aduerſam, & reflantem. Nil certius. Quapropter hæc nuptialium Canticorum matutina, atque nocturna iteratio, ac repetitio, opportuna eſt ad ſignificandum Eccleſiam in aduerſis æquè & in proſperis, in gaudiis futuram, ita vt eius oblectamenta nulli laborum, aut paſſionum tumultus impedire, aut exturbare poſſint. Appoſita ſunt ad hanc ſententiam verba Magni Gregorij *lib.* 26. *Moralium*, *cap.* 12. ad illa verba Heliu Iob 25. *Vbi eſt Deus, qui fecit me? qui dedit carmina in nocte.* *Carmen* (inquit) *in nocte eſt lætitia in tribulatione; quia etſi preſſuris temporalitatis affligimur, ſpe iam tamen de æternitate gaudemus. Hæc carmina in nocte Paulus prædicabat, dicens: Spe gaudentes in*

tribulatione patientes. Et infrà : *Foris quidem nox erat in circundatione preſſura, ſed intus carmina reſonabant de conſolatione lætitiæ.* Huic verò expoſitioni morali ex coniectura quorundam recentiorum aliquid leporis accedit, qui putant Heliu ad literam loqui de nuptialibus carminibus, quæ nocte decantari ſolebant. Nam ſeuerus iſte Iobi obtrectator ſic orationem ſuam contexuit. *Vbi eſt Deus, qui fecit me? Qui dedit carmina in nocte: qui docet nos ſuper iumenta terræ, & ſuper volueres cœli erudit nos.* Quaſi dicat. Penſanda eſt hominum ſuper reliqua animantia excellentia & præſtantia : nam cætera animantia vere ineunte, tunc cùm nuptias, & amores agitant ſuos, noctu fere ſilent, & manè tantùm canore perſtrepunt : apud homines autem in vſu eſt, vt in nuptialibus delitiis non manè tantùm, ſed etiam noctu cantilenas inſtituant, amores ſuos vtroque tempore concrepantes. Quod ad ſignificanda iuſtorum tam in proſperis, quàm in aduerſis ſolatia, gaudiaque accommodatiſſimum eſt. Videndus etiam D. Auguſtinus ad illa verba Pſalm. 41. *In die mandauit Dominus miſericordiam ſuam, & nocte canticum eius.*

Cæterùm quamuis hæc non ineptè dicta ſint, tamen per iſthæc cantica nuptialia manè ac nocte repetita, & recantata, horarum canonicarum vſum in Eccleſia propheticè ſignificatum à Salomone prorſus reor. hanc meam ſententiam corroborant primò D. Auguſtini verba *ſerm. 41. de tempore*, vbi de nuptiis agens, quibus Chriſtus interfuit in Cana Galilææ, ſic ſcribit : *Nec ſæcularia inſtituta contempſit, qui ad hæc venerat corrigenda. Interfuit nuptijs, & comeſſationes non renuit, vt pſalmos, & tympana ad Dei Patris gloriam prædicandam concitaret : vt Pater honoraretur in Filio, & à Patre Filius noſceretur.* Mens autem Auguſtini hæc eſt. Propterea nuptiis & nuptialibus cantilenis adeſſe voluit Chriſtus, vt vel ex eo monſtraret ſibi non diſplicere cantum, & muſica inſtrumenta : imò potiùs ſuaderet organorum, pſalmodiæ, atque ſymphoniæ vſum in Eccleſia ad ſuam Patriſque gloriam perſonandam. Itaque Auguſtinus cenſuit cantiones, ſeu Epithalamia olim in nuptiis dicta acceptum ab Apoſtolis Pſalmos canendi morem in Eccleſia notare. Accedit etiam D. Gregorius Nazianzenus *orat. 40. in ſanctum Baptiſma*, vbi cùm præmiſiſſet olim in Eccleſia vſu comparatum, vt baptizati Pſalmorum atque hymnorùm cantionibus exciperentur, addit eum concentum eò ſpectaſſe, vt celebraretur ingreſſus animæ tanquam recentis ſponſæ in geniale ſponſi cubiculum, hoc eſt, in amplexus, & amorem Chriſti Domini. Idem etiam in Iambico 19. de comparatione duarum vitarum, ſpiritualis, & mundanæ, inducit primò mundanam vitam nuptiarum oblectamenta ſic obiicientem.

Dulces odores me iuuant, & cantica
In nuptijs, plauſus &, pedum & motus, & chorus.
Concine in orbem, barbiti, & concors ſonus.

Cui ſpiritualis vita ſic occurrit:

Præſtat quibuſuis canticis Pſalmodia,
Vt quæ ſupernis rebus animum copulet.
Omnique Chriſtus vnguine eſt flagrantior
Effuſus in nos, vt quo me ſcelus graue
Impleuit, omni ex parte fætorem auferat.
Tunc plaude læta, carnifex quando mea
Cadis ſceleſtum facinus, aut dictum mihi
Suadet, chorea ſanctus, eſt motus vice.

Hæc Gregorius, qui pro canticis nuptialibus aliquid in Eccleſia nobilius, ac præſtantius eſſe dicit, ſcilicet pſalmodiam, pro vnguentis Chriſtum, pro muſicis inſtrumentis modulatè percuſſis Martyres, propter fidem cæſi iucundius, quàm omnia organa perſonabant : denique motus quoſlibet ſanctos ſecundùm virtutis atque honeſtatis leges pro choreis, & ſaltationibus. Interim verò monitum velim lectorem, in præſcriptis Gregorij carminibus fidem Græci codicis me ſecutum fuiſſe, & maculas quaſdam, quæ in vulgatis exemplaribus ſententiam difficilem reddebant, deterſiſſe.

Vlteriùs ad hanc ſententiam confirmandam aſciſcere licet verba Pſalm. 67. *Præuenerunt Principes coniuncti pſallentibus in medio iuuencularum tympaniſtriarum.* Nam, vt ſuprà animaduerti *cap. 3. §. 4.* Pſalmus iſte nuptialis eſt, & per tympaniſtrias iuuenculas notantur puellæ Epithalamia occinentes. Sed quæ ſunt iſthæc puellæ in myſteriis? S. Auguſtinus, Hieronymus, Beda, & alij aiunt ſignificari animas, aut Eccleſias, quæ carne macerata, & mortificata, Dei laudes concinunt. Baſilius ſic habet : *Iuuenculas*

vocat virginitatis ſtudium exercentes, ac diuinam Deo melodiam offerentes. Sed luculentiùs Hugo Cardinalis in eum locum. *Exhortatio* (inquit) *bona eſt ad Clericos, vt attenti ſint in pſalmodia, quia præcurrunt Principes, id eſt, Angeli, qui expectant, vt portent orationes eorum, & repræſentent coram Deo.* Huic verò expoſitioni aptè accommodantur ſubiecta verba: *In Eccleſiis benedicite Deo Domino de fontibus Iſraël.* Nyſſenus: *In Eccleſiis hymnum dicite*, &c. quæ verba Auguſtinus, Baſilius, Theodoretus, Euthymius, & alij de Eccleſia intelligenda eſſe docent: ita vt ſuadeat iam tunc fidelibus Dauid, ac prædicat futurum, vt ex *fontibus Iſrael*, hoc eſt, ex Prophetis, ac Vatibus veteris Teſtamenti Dei laudes depromerent, & in templis per ſingulos dies occinerent.

Ad eundem* ſenſum vocari poſſunt verba *Pſalm.* 44. quæ de puellis Epithalamia canentibus eſſe accipienda diximus ſuprà loco citato. *Adducentur Regi virgines poſt eam: adducentur in lætitia, & exultatione, adducentur in templum Regis.* Nam voces primitiuæ, quæ ſubiiciuntur illis verbis, *in lætitia, & exultatione*, canentium, pſallentiumque lætitiam adſignificant, quorum vim carmine ſic expreſſit Montanus:

Hanc chorus læta ſocians ſequetur
Vocibus pompa, veniénsque in aulam
Regis, & gratos thalamos potentis
Plaudere prompta.

Quapropter dum eiuſmodi puellæ canentes, & choros agentes *in templum* adducendæ feruntur, haud obſcurè canendi, atque horas dicendi in Eccleſiis mos propheticè denunciari videtur.

Denique non vacat etiam myſterio nomen *Chorus*, quod veteri Eccleſiæ vſu inditum eſt illis cœtibus, qui ad occinendas Dei laudes in templis per ſingulas horas congregantur. Nam, vt tradunt peritiores linguæ Græcæ, conſtat id nominis propriè, & germanè nuptialia carmina cantantium virginum cœtus notare: inde autem ad alia tranſlatum. Ita docet Heſiodi interpres, & confirmat ipſius nominis etymologia: nam χορὸς non aliunde melius deduci poſſe videtur, quam ex κόρη, quæ puellam, virginem, & innubam ſonat: nam duarum literarum κ & χ non inſolens permutatio apud Græcos, adeò vt apud quoſdam authores Græcos nonnunquam occurrat χόρα pro κόρα, vt obſeruauit conſultò Pollux. Ergo cùm Eccleſia cœtus canentium, ac ſacras horas perſoluentium in templis ex veteri vſu choros vocauerit, (quod nomen propriè, ac genuinè virginum nuptialia pangentium conuentus ſonat,) haud temerè dicemus choros illos noſtrorum chororum ſimilitudinem retuliſſe: atque adeò Salomonem in ſuo Cantico per chorum puellarum, quem ad Epithalamia manè noctúque decantanda inducit, canonicas horas occinentium in templis cœtus vatidico ſpiritu annunciaſſe.

Accedit cohærentia nominum, ac temporum: quia, vt in loco ſuprà citato fusè docuimus, Epithalamia nocturno, ac matutino tempore canebantur. nam quod noctu dicebatur, Epithalamium appellabatur νυκτερινὸν, id eſt, *nocturnum*, κατακοιμητικὸν, id eſt, *ſomni inductiuum*; quod verò ad auroram cantabatur, vocabatur ὄρθριον, id eſt, *matutinum*, ſiue διεγερτικὸν, id eſt, *excitatorium*. Non aliud certè nomen horis maioribus inditum eſt: ſic enim appellantur matutinæ, & nocturnæ, ad quas reductiuè reuocantur aliæ horæ minores, vt obſeruauit Cardinalis Bellarminus *tom. 2. controuerſ. 4. lib. 1. cap. 14.* Nam Veſperæ, & Completorium cum nocturnis horis cenſentur: Prima, Tertia, Sexta, & Nona ad Laudes referuntur; hæ enim matutinarum horarum propriè nomen ferunt. Atque adeò Epithalamiorum, & horarum nomina, & tempora mirificè inter ſe concinunt. Addo etiam inter fines non minorem concordiam ſpectari. Nam Epithalamiorum alia ad excitandam ſponſam, alia ad conciliandum illi ſoporem pangebantur: ad eundem verò finem horas cantat Eccleſia, non ſolùm, quia Completorium paulò ante ſomnum præmittitur, & ad poſcendum quietum, ſedatum, & nullis aduerſarij ludibriis perturbatum ſoporem: Laudes verò poſt ſomnum ſuccinuntur, & ad excitandos à ſomno fideles compoſitæ videntur: ſed ſublimiori etiam alio conſilio. Quia nimirum ſi adhibeamus antiquos Patres, qui de vſu Canticorum in Eccleſia ſermonem inſtituerunt, Pſalmodia eccleſiaſtica duo in primis præſtat: peccatorum corda excitat, & ad ſenſum internæ compunctionis adducit: Iuſtorum verò animos mirificè delinit, & ad quietem internam, omniumque animi affectionum pacatiſſimam tranquillitatem, quæ per ſuauem ſomnum notatur, mirum in modum conducit.

* *Salazar in Cantic.*

Ergo quid cantus Eccleſiaſticus in peccatoribus præſter, docuit Bernardus in lib. de modo bene viuendi cap. 52. *Cantus* (ait) *in Eccleſia mentes hominum excitat, faſtidioſos oblectat, pigros ſolicitat, peccatores ad lamenta inuitat: nam quamuis dura ſint corda ſæcularium hominum, ſtatim vt dulcedinem Pſalmorum audierint, ad amorem pietatis conuertuntur, & multi ſuauitate Pſalmorum compuncti peccata ſua lugent.* Accinit D. Auguſtin. lib. 9. Confeſ. cap. 6. *Quantum* (inquit) *fleui in hymnis, & canticis tuis ſuaue ſonantis Eccleſiæ tuæ vocibus commotus acriter. Voces illæ influebant auribus meis, & eliquabatur veritas tua in cor meum, & ex ea æſtuabat affectus pietatis, & currebant lachrymæ, & bene mihi erat in eis.* & lib. 10. cap. 18. *Cùm reminiſcor lacrymas meas, quas fudi ad cantus Eccleſiæ tuæ in primordijs recuperatæ fidei meæ, magnam inſtituti huius vtilitatem agnoſco.* Quid denique piis, ac probis hominibus conferat Pſalmodia, docet D. Iſidorus lib. 1. de diuinis officiis cap. 5. *Omnes* (ait) *affectus noſtri pro ſonorum diuerſitate, vel nouitate, neſcio qua occulta familiaritate excitantur ad laudes Dei.* Et Author Quæſtionum apud Iuſtinum Martyrem quæſt. 107. *Excitat* (inquit) *cantus cum voluptate quadam animum ad flagrans eius, quod carmine celebratur, deſiderium. Affectiones, & concupiſcentias carnis ſedat: cogitationes malas inimicorum, quos cernere non licet, ſuggeſtione orientes amolitur. Pietatis decertatores generoſos, & fortes per conſtantiam in rebus aduerſis efficit. Omnium, quæ in vita triſtè & luctuosè accidunt pijs, affert medicinam. Mentes ad fructificationem diuinorum bonorum rigat. Gladium ſpiritus hoc Paulus appellat in armamentario, vbi contra inuiſibiles aduerſarios milites veræ pietatis ſuis inſtruit armis. Verbum namque Dei, quod animi cogitatione, quod carminis præludio, quod carmine ipſo celebratur, dæmones fugat, atque depellit. Et in rebus omnibus, quæ pijs eueniunt, animus veræ pietatis virtutibus per carmina Eccleſiaſtica perficitur.* Hæc Patres de vtilitate Pſalmodiæ, ex quibus conſtat præcipuum illius emolumentum eſſe, alios quidem à ſomno excitare, aliis verò ſomnum immittere.

Denique themata, ſeu materies nuptialium canticorum, & Eccleſiaſticæ Pſalmodiæ valde concordant; quia, vt tradit Auguſtin. in Pſalm. 44. *Epithalamia Cantica ſunt, in quibus quidquid canitur, ad honorem cantatur ſponſi, & ſponſæ.* Hæc eſt, & non alia horarum, atque pſalmodiæ perpetua, & ſolemnis theſis, ad honorem ſponſi, & ſponſæ occinere, nimirum ad honorem Chriſti, & Eccleſiæ. Nam aut Dei panguntur laudes, aut alicuius è Sanctis celebrantur encomia: Sancti autem ſunt Eccleſiæ membra; atque adeò ex his Eccleſia commendatur.

Manet ergo Eccleſiaſticas Horas, & Pſalmodiam in his Chriſti, & Eccleſiæ nuptiis, quæ ex tempore Incarnationis ad vſque finem mundi aſſiduò peraguntur pro Epithalamiis, & nuptialibus canticis, eſſe, quæ ſingulis diebus ad honorem ſponſi, ſponſæque veſpere maneque panguntur: atque adeò ea alacri animo, & feſtiuo gaudio perſolui debent. Libet autem hîc ad extremum aliquid ſubiicere ad hanc rem faciens: nimirum Eccleſiam repudiatis antiquis vocabulis, quibus hebdomadæ dies olim à Deorum nominibus cenſebantur, in Eccleſiaſticis Officiis, & eorum partitione quaſi de induſtria vſurpaſſe feriarum nomen: ita enim appellamus *primam feriam*, *ſecundam feriam*, &c. Dubium autem eſt, vnde fluxerit feriarum nomen. Feſtus à feriendis victimis ferias dictas eſſe voluit: alij à ferendis ad ſacrificium pecoribus: Sunt etiam, qui à ferendis, ſeu comportandis mercibus cauſa nundinarum. D. Iſidorus *Originum lib. 5. cap. 3. ferias* dictas putat, quaſi *farias*, quia in his labore intermiſſo otiari, & confabulari mutuò licebat conciuibus. alij alia. Sed tamen Franciſcus Robertellus *in Catullum*, & ex illo alij recentiores nomenclatores affirmant, nomen hoc, *feria*, à nuptiis deriuatum, & à ferendis, ſeu ducendis, ex domo paterna in mariti ædes, vxoribus, fuiſſe deductum: atque adeò ſecundùm antiquiorem & magis germanam ſignificationem feſtiuos ac celebres nuptiarum dies notare; deinde verò ad alios etiam feſtos & ſolemnes dies ſignificandos per tranſlationem deflexum. Ergo ſi his habeatur fides, non vacat certè myſterio pro officiis horiſque Eccleſiaſticis partiendis ac diſtinguendis id nominis acceptum ab Eccleſia, quod ex germana magis ac propria ſignificatione ſolemnes nuptiarum dies olim deſignabat. Id enim non obſcurè innuit horas canonicas & quotidianam Pſalmodiam, quaſi quædam cantica nuptialia pro celebrandis Chriſti & Eccleſiæ coniugiis in dies recitari atque cantari ſolita. Sed quia, vt nuper *cap. 3.* adnotaui, prædicta Epithalamia per ſuprà ſcriptos quinque dies veſpere atque manè, ſic alternantur, vt pro quinta die proprium ſit Epithalamium matutinum primo manè cantatum; ve-

ſpera

ſpera autem eiuſdem dici nuptiali hymno careat, dicendum eſt id quoque myſtica ſignificatione non vacare; nam cùm veſpertinum huius extremæ diei tempus mundi iam iam intereuntis vltimam periodum notet horarum, atque Pſalmodiæ vſum in Eccleſia ea tempeſtate ab Antichriſto abolendum eſſe præclarè ſignificat. Ita tradit expreſsè ſanctus Hippolytus *in oratione de mundi conſummatione*. vbi inter alia, de Antichriſti perſecutione ſic ſcribit: *Lugebant etiam tunc Eccleſiæ luctum magnum, quid nec oblatio, nec ſuffitus fiet, nec cultus Deo gratus, ſed & Eccleſiarum ædes ſacræ inſtar tuguri erunt, liturgia extinguetur, & pſalmorum decantatio ceſſabit*, &c. Fortaſsè autem hoc vatidicè denunciatum fuit à Ioanne Apocalypſ. 18. illis verbis: *Et vox ſponſi, & vox ſponſæ non audietur adhuc in te, quia mercatores tui erant principes terræ, quia in beneficijs tuis errauerunt omnes gentes*, &c. quæ verba de extremo obeuntis ſæculi tempore accipi debere, diximus ſuprà *cap.6.* §.1. Senſus autem eſt, tunc cùm mundi extrema conſummatio iam iam proximè inſtiterit, ceſſabunt prorſus Epithalamia nuptialia Chriſti ſponſi & Eccleſiæ ſponſæ ſuæ; nimirum pſalmodia & cantus Eccleſiaſticus, qui vigentibus Chriſti & Eccleſiæ nuptiis matutinorum, ac veſpertinorum Epithalamiorum ad inſtar obtinet, prorſus intercidet, atque deficiet, &c. Pergo ad alia.

CAPVT IX.

Perſonæ quæ inducuntur in hoc Cantico, ad nuptias Chriſti & Eccleſiæ tranſlatæ in ſenſu prophetico, quid ſignificent.

SVPRA *cap.3.* §.3. diximus, in hoc libro non ſolùm induci à Salomone ſponſum & ſponſam, ſed etiam ſponſi amicos, & ſponſæ pediſſequas, & quæ eſſent ſingulorum officia & partes in nuptiis, ſeriò diſcuſſimus. Vlteriùs nunc adiicio perſonas alias, ex quibus duæ ſunt mutæ & elingues, ſcilicet mater ſponſi & mater ſponſæ: iſtæ enim quamuis nullibi in hoc Cantico loquantur, tamen nuptiis intereſſe à Salomone finguntur. De matre ſponſi eſt illud: *Videte Regem Salomonem in corona qua coronauit eum mater ſua*. Ad ſponſi matrem pertinent illa verba: *Introducam illum in domum matris meæ*, &c. & illa, *ibi corrupta eſt mater tua*, &c. Aliæ verò non ſemel verba faciunt: hæ ſunt, *filiæ Hieruſalem*. eo enim nomine fœminæ Hieroſolymitanæ cenſentur. Huius ergo Cantici germana expoſitio & apta ſingularum partium accommodatio, ad ſenſum propheticum poſtulat, vt de harum perſonarum certa ſignificatione aliquid præmittamus, ne nobis fortaſſe id contingat, quod pleriſque interpretibus accidit, qui præfatas perſonas, velut in ſcena, modò has, modò illas res (ſi licet dicere) minimè repræſentare & exhibere cogunt.

Et ſanè de ſponſo nulla eſt diſceptatio apud Catholicos Doctores, omnes enim ad vnum per ſponſum Chriſtum Dominum notari pro comperto habent; de ſponſa verò lis quædam recens inter nouos interpretes excitata nuper fuit; nam ex noſtris doctiſſimus ac ſubtiliſſimus Pater Luiſius de Alcaçar *in cap.18. Apocalypſ.* ad illa verba, *Quia venerunt nuptiæ agni, & vxor eius præparauit ſe.* ita decernit per ſponſam, ſiue in eo loco Apocalypſ. ſiue etiam in hoc Cantico, non quidem vniuerſalem Eccleſiam, ſed Romanam, quæ reliquarum Eccleſiarum Mater, ac princeps eſt, deſignari ac deſcribi. Hanc verò ſententiam multis haud infirmis rationibus roborat noſter Luiſius. Prima eſt, quia Patres vulgò aſſeuerant nuptias Aſſueri, atque Eſther Chriſti & Eccleſiæ coniugium ad vnguem repræſentaſſe. Imò potiùs in illis verbis Apocalypſ.19. *Quia venerunt nuptiæ agni, & vxor eius præparauit ſe.* ad hæc Eſther, Artaxerxiſque connubia alluſum videtur: ibi enim traditur modus, quo tam ipſa Eſther, quàm aliæ puellæ ad nuptias Regis ſeſe imperabant & expoliebant vnguentis atque pigmentis. Atqui conſtat ex ſacro textu, non ſolam Eſther fuiſſe vxorem legitimam Aſſueri; ſed inter alias & alias puellas, quæ vel ante ipſam, vel poſt ipſam, ad Imperatoris illius nuptias aſcitæ erant, ſolam illam veluti Reginam ſupremam & excelſam corona, ac diademate inſignitam fuiſſe luculentiùs dicam: ipſa tantùm vxor & Regina erat, reliquæ concubinæ, eidem ſubditæ. Quid inde? Certè vt Chriſti & Eccleſiæ matrimonium cum his Eſther & Artaxerxis nuptiis aptè cohæreat, & congruè componatur, non vnam Chriſti ſponſam cogitare oportet, ſed plures, & inter illas

alteram excelſiorem ac nobiliorem, quaſi Reginam inter concubinas; id eſt, multas Eccleſias contemplari oportet, & ex ipſis alteram Reginam ac dominam, cui reliquæ connexæ ſint ab illius nutu pendentes: hæc autem alia eſſe non poteſt, niſi Romana Eccleſia, caput & princeps cæterarum. Secundò confirmatur hæc ſententia ex *Pſalm.* 44. in quo eædem Chriſti & Eccleſiæ nuptiæ concelebrantur. Ibi autem poſtquam Vates ita præfatus eſt: *Aſtitit Regina à dextris tuis*, &c. quæ verba ſignificant vnam aliquam vxorem Regi adiunctam, & ad Regni conſortium vocatam. Ita demum ſubiicitur: *Adducentur Regi virgines poſt eam*, &c. Sed enim quid aliud ſunt illæ virgines Regi adductæ, niſi Eccleſiarum reliqua multitudo? Quid Regina & princeps vxor, niſi vna Eccleſia reliquis imperans, ſcilicet Eccleſia Romana, quæ in cæteras imperium exercet?

Sed quòd caput eſt præfatam ſententiam ex huius noſtri Cantici verbis ſolidè admodum corroboratur. Nam *cap.* 7. ſic legimus: *Sexaginta ſunt Reginæ, & octoginta concubinæ, & adoleſcentularum non eſt numerus. Vna eſt columba mea, perfecta mea, vna eſt matri ſuæ electa genetrici ſuæ.* Vbi Salomon inter plures vxores vnam aliquam numerat præ cæteris adamatam, & cæteris antepoſitam; ſed enim per tot Reginarum & concubinarum multitudinem, quid aliud adumbratur, niſi Eccleſiarum aliarum ingens numerus? Quid item per vnam illam ante alias electam & dilectam, niſi Eccleſia Romana; quam Chriſtus cæteris Eccleſiis tanquam Reginam, ac dominam prætulit, ac præfecit? Accedit etiam aliqualis Patrum conſenſus. Nam D. Auguſtinus *in lib. de bono coniugali cap.* 13. per nuptias Patrum veteris Teſtamenti, qui plures vxores ſibi adiungebant, vnius Chriſti cum pluribus Eccleſiis coniunctionem notari affirmauit. Idem tradit Beda, neſcio an alij.

Cæterùm licèt hæc concinnè dicta videantur, tamen ſolida non ſunt. Quapropter memoria repetere oportet id, quod ſuprà *cap.* 5. §. 2. diximus de ſignificatione matrimonij, vbi longa ſatis oratione, ex Patrum, atque Pontificum locupletiſſimis teſtimoniis id euicimus, illud tantùm matrimonium, quod eſt vnius cum vna, Chriſti & Eccleſiæ nuptias ad vnguem notare: atque adeò veterum Patrum matrimonia, quotquot plures vxores iuſtis, atque legitimis nuptiis ſibi copularunt, ſimilitudinis perfectæ rationem, ac formam prorſus amiſiſſe. Quod vſque adeò verum eſſe puto, vt vix credam oppoſitum ſalua fide ſuſtineri poſſe. Nam, vt omittam Paulum ad Epheſ. 5. qui ita decreuit: *& erunt duo in carne vna*, & ſubinde attexit: *Ego autem dico in Chriſto & in Eccleſia.* quæ verba ſatis apertè declarant, præfatam ſignificationem non inueniri, niſi tantùm in coniugio duorum. Præcipua ratio huius aſſertionis ſumitur ex digamia; quia non aliam ob cauſam Eccleſia digamos arcet à Sacerdotio, & ſacris Ordinibus, niſi quia ſecundæ nuptiæ perfectam ſignificationem coniunctionis Chriſti & Eccleſiæ diſſoluunt. Ita enim Pontifex Innocentius *in cap. debitum, de digamis*, &c. *Cùm ergo propter ſacramenti defectum inhibitum ſit, ne digamus, aut maritus viduæ præſumat ad ſacros Ordines promoueri, quia nec illa eſt vnica vnici, neque iſte eſt vnus vnius*, &c. *Propter defectum* (inquam) *ſacramenti*, id eſt, quia deficit à ratione ſigni, & myſterij ſignificantis coniunctionem vnius Chriſti cum vna Eccleſia. Vide plura *loco citato.* Non inficior in his etiam nuptiis antiquorum Patrum, qui plures vxores ſibi adiungebant, ſimilitudinem quandam, vel vmbram imperfectam coniunctionis Chriſti & Eccleſiæ inueniri. Nam ſi vnius Eccleſiæ vnam fidem, & vnum cor excipias, quæ in ſolo vnius vxoris matrimonio repræſentari poteſt, reliqua omnia per antiquas plurium vxorum nuptias adumbrari etiam certum eſt. Cæterùm id contendo, perfectam illam ſimilitudinem, quam Patres vbique celebrant, & quam Paulus deprædicat, & in matrimonio illo Adami atque Euæ à ſæculo præfiguratam dicit, & quam demum Eccleſia per digamiam ſolui, ac dirimi ſemper putauit, non alibi niſi in ſolo vnici atque vnicæ matrimonio reperiri poſſe.

Cùm igitur hæc vera ſint, aut dicendum prorſus in hoc libro per allegoriam, & ſimilitudinem vnius ſponſi cum vna ſponſa, vnius Chriſti cum vna Eccleſia coniunctionem perfectè, & ad vnguem exprimi: vel ſi dicamus allegoriã deſumi à viro, qui plures vxores ſibi adiunxit, fatendum prorſus, præfatam Chriſti, & Eccleſiæ coniunctionem imperfecta quadam ratione, & rudiori penicillo delineatam. At quis adduci poſſit, vt hoc credat? Ob hanc cauſam in eo §. ſuprà citato ſeriò animaduerti, in hoc Cantico vnam tantùm vnius ſponſi ſponſam induci; & illa verba: *Sexaginta ſunt Reginæ, & octoginta concubinæ*, &c. ſine iniuria noſtræ ſententiæ bonum ad ſenſum vocari poſſe dixi.

Quapropter

Quapropter vt propoſitæ difficultati occurram, ſic pronuncio. Interpretationem noſtri Ludouici ab Alcazar de Romana Eccleſia recipi quidem poſſe tanquam accommodatitiam, & myſtagogicam : tamen ſecundùm veram, literalem, & propheticam expoſitionem, tam huius Cantici, quàm libri Apocalypſeos, per ſponſam Catholicam, & vniuerſalem Eccleſiam, vnicam omnes totius orbis Eccleſias complectentem ſignificari, cuiuſque nuptias cum Chriſto per matrimonium vnici viri, atque vnicæ vxoris perfectiſſimo modo deſcribi prorſus autumo : ne ſi vnum virum multas vxores ſibi adiungentem admittam, affirmare cogat in hoc Cantico nuptiarum Chriſti & Eccleſiæ rudiorem & imperfectiorem imaginem reperiri, & ab illa, quam Paulus agnouit, & *ſacramentum magnum* vocauit, plurimum deficientem.

Ad rationes verò, quæ ſuperiori expoſitioni fidem aliquam conciliare videbantur, facilè reſpondeo ad hunc modum. Dico ergo in eo loco *Apocal.* 19. per ſponſam, vniuerſalem Eccleſiam denotari. Quid autem cauſæ ſit, ob quam hæc tam ſerò præparata, & expedita ad nuptias dicitur, expoſuimus nuper *cap.* 4. &, ſi Deo placet, in noſtris etiam Commentariis in Apocalypſim, quæ iam iam adornamus, vberiùs explicabimus. Deinde aio, in nuptiis Eſther, atque Artaxerxis Imperatoris aliqualem ſimilitudinem nuptiarum Chriſti & Eccleſiæ deſcriptam fuiſſe, ſed rudem, & imperfectam, atque cum ea, quæ in hoc Cantico exprimitur, minimè conferendam. Fateor denique in Pſalm. 44. Chriſti & Eccleſiæ nuptias exactiſſimè, ac perfectiſſimè delineari : illud tamen adſtruo, in eo Pſalmo non deſcribi nuptias vnius viri cum multis vxoribus, ſed vnici tantùm cum vnica. Virgines enim, quæ imbi poſt Reginam adduci dicuntur, non ſunt vxores ſponſi, ſed ancillæ, ac pediſſequæ ipſius ſponſæ, vt ſæpe aliàs animaduertimus in hac Præfatione, de quarum ſignificatione paulò pòſt dicemus. Manet ergo firma, & inconcuſſa communis ſententia, quæ tradit in hoc Canticorum libro, ſponſam eſſe vniuerſalem, catholicam, & vnam ex multis collectam, & compactam, atque vniuiram Eccleſiam.

Sed quid ſibi volunt amici ſponſi ? De ſodalibus, atque amicis ſponſi triplex ſententia occurrit apud Patres. Origenes, Theodoretus *in cap.* 1. *Cant.* Auguſtinus *de Trinit. lib.* 1. *cap.* 8. Bernardus ad illa verba, *Murenulas aureas faciemus tibi*, & alij non pauci, Angelos ſignificari putant. Nam ad amicos ſponſi ſpectat, (vt ſuprà *cap.* 3. §. 3. animaduertimus) vota facere, & donis oblatis ad nuptiarum conſenſum ſponſam allicere : id autem muneris proprium Angelorum fuit, *qui nimirum* (verba ſunt Origenis) *legem quaſi antenuptialis muneris loco ſponſæ attulerunt, & veteris Teſtamenti adminiſtratores, & interceſſores fuere.* Aliaque ſubiungit in hanc ſententiam *homil.* 1. *in Cantica.*

Plures ſunt, qui per hos ſodales ſponſi Prophetas accipiendos eſſe docent, ad quos longè melius, quàm ad Angelos ſpectauit ſponſam ante nuptias alloqui, & ad conſenſum nuptiarum illam flectere. Huius etiam ſententiæ fuerunt ex præcitatis Patribus Origenes, & Theodoretus, qui indifferenter vel Angelos, vel Prophetas intelligi poſſe annuerunt. Quibus hærent Iuſtus, Aponius, Anſelmus, Bernardus, & alij paſſim in præſcriptum locum. Cæterùm quamuis hæc licentia, & copia, quam duæ ſententiæ præmiſſæ indulgent, intelligendi per ſodales, & amicos ſponſi ſiue Angelos, ſiue Prophetas ad accommodatitios ſenſus obſeruire poſſit : ſi tamen literalem & propheticam huius libri intelligentiam conſectemur, non eſt accommodata. Nam primò in Angelos illud nomen non quadrat : amici enim ſponſi debent eſſe eiuſdem naturæ cum ſponſo. Rurſus Prophetis etiam aptari non poteſt : nam ſponſi amicos præclara quadam finitione deſcripſit Ioannes Baptiſta apud Euangeliſtam cap. 4. *Amicus ſponſi, qui ſtat, & audit eum, gaudio gaudet propter vocem ſponſi.* Quibus verbis ab eo nomine amicorum ſponſi excludit antiquos Patres ; ait enim horum ſodalium maximè proprium eſſe adeſſe ſponſo, coram illo ſtare, & cum ipſo præſente verſari : propterea id nominis Ioannes ſibi vſurpat tanquam proprium, & cum aliis antiquis Prophetis minimè commune, quod poſtea ſuis etiam Apoſtolis Chriſtus Dominus indidit. Matth. 9. *Nunquid poſſunt filij ſponſi lugere, quandiu cum illis eſt ſponſus?* &c. Vbi per filios ſponſi iuxta peruulgatum apud Hebræos loquendi modum intelligit ipſius amicos, & ſodales, vt alibi animaduerti.

Quapropter vera ſententia eſt, per amicos ſponſi in hoc Canticorum Cantico ſignificari Ioannem Baptiſtam, & Apoſtolos, qui cum Chriſto Domino in terris agente verſati ſunt : & ſubinde omnes Apoſtolicos viros, hi ſunt Epiſcopi, atque alij Apo-

ſtolorum ſucceſſores. Ita docent tres Patres apud Theodoretum, Nyſſenus, Gregorius Magnus, Anſelmus, & alij plures, quorum cenſum dabimus infrà *cap.1.verſ.11.* ad illa verba: *Murenulas aureas faciemus tibi*, &c. & *cap.5.verſ.1.* ad illa: *Comedite amici, & inebriamini chariſſimi.* Non ſolùm autem ſuadetur hæc ſententia ex duplici illo teſtimonio Chriſti Domini, ac Ioannis ſuprà deſcripto: ſed etiam ex officio amicorum ſponſi. Nam, vt nuper dicebam, præcipuum eorum munus erat ſponſo adeſſe, & pro illo apud ſponſam vota facere, hoc eſt, ſponſæ voluntatem precibus, adhortationibus, & muneribus ad nuptiarum conſenſum adducere: id autem proprium eſt Apoſtolorum, atque Doctorum, vt citatis locis conficiemus.

Sicut ſponſus amicos ad nuptias afferebat: ita etiam ſponſa virgines, ac pediſſequas puellas, quæ non ſemel inducuntur in hoc Cantico. D.Bernardus *ſermone 19. in Cantic.* in his puellis Angelos contemplatur; ſed hoc myſticum eſt. Origenes *homil.2. in Cantic.* per eiuſmodi adoleſcentulas pediſſequas, quæ extra cubiculum manent, & necdum ad nuptias, & thalamum aſcitæ ſunt, Catechumenos accipere videtur, qui necdum per Baptiſma in corpus Eccleſiæ cooptati ſponſæ membra eſſe cœperunt. Sed huic ſententiæ aduerſatur reliquorum Patrum conſpiratio, qui per iſtas puellas, & virgines pediſſequas, aut ſingulares Eccleſias, quæ vniuerſalis, ac Catholicæ Eccleſiæ inſtituta, & mores ſectantur: vel ſingulares iuſtorum animas, quæ ſimilem ad modum Eccleſiæ vniuerſali parent, ciuſque dogmatibus inhærent, capiendas eſſe affirmant. His aſſentior. Et licèt inter duo poſteriora placita paruum diſcrimen intercedat: tamen eorum ſententiam libentiùs amplector, qui per dictas puellas ſingulares totius orbis Eccleſias accipi malunt. Hi ſunt Ambroſius, & Iuſtus Orgelitanus Epiſcopus *in cap.1.Cant.* ad illa verba: *Adoleſcentulæ dilexerunt te*, & alij, quos eo loco numerabimus. Nam iuxta hanc acceptionem fit locus, vt per filias Hieruſalem, quæ ſubinde inducuntur a cap.3. ſingulares fidelium animas intelligere poſſimus: ex quo fiet, vt perſonæ meliùs diſtinguantur. Sed tamen id non valde curo.

Sed contra hanc noſtram ſententiam aliquis ſic obiicere poteſt: quia nimirum Apoſtoli, Doctores, & Epiſcopi, quos nomine amicorum ſponſi ſignificari nuper diximus, & ſingulares Eccleſiæ, ſeu animæ fidelium ipſius, quas per adoleſcentulas pediſſequas notari etiam aſſeruimus, vniuerſalis Eccleſiæ membra ſunt, atque adeò in eius corpore incluſæ, & contentæ: ergo non poterunt alias perſonas ſuſtinere in hoc Cantico. Reſpondeo vtrunique ſatis licere. nam diuerſa iſta genera perſonarum duplicem conſiderationem ſubire poſſunt: aut enim eas cogitare licet ſub ea ratione, qua veluti membra quædam ad Eccleſiæ compoſitionem accedunt, per fidei atque amoris vnitatem, aut tanquam ſingulæ ſuas perſonas proprias, & diſcretas agunt. In priori quidem conſideratione, quatenus Eccleſiæ corpus complent, omnes nomine ſponſæ veniunt, & in eiuſdem ſponſi membris repræſentantur. In poſteriori verò quatenus ſingulares, & diſcretas perſonas agunt, per puellas pediſſequas, & per Hieroſolymitanas fœminas adumbrari poſſunt. Hæc autem quaſi compoſitio vnius ſponſæ, ſcilicet Eccleſiæ, ex pluribus perſonis quaſi ex membris, & diuiſio eiuſdem in plures perſonas, ſcilicet in plures Eccleſias, aut in plures animas, ſequitur ſpecialitatem, aut communionem actionum. Nam cùm in Eccleſia quædam ſint communes omnium fidelium actiones, & affectiones, ideò dicitur vna ea, quæ harum communium actionum effectrix eſt: & rurſus, quia ſingularibus Eccleſiis, & priuatis etiam perſonis, quædam ſunt etiam ſingulares, priuatæ, & non communes actiones, atque affectiones: ideò plures Eccleſiæ, ac plures animæ numerantur. Itaque ſicut Dialectici, aut Metaphyſici ex concordia actionum, atque paſſionum, quam inter indiuidua eiuſdem ſpeciei contemplantur, vnius naturæ identitatem depromunt, atque inde ſpecies & genera componunt; & rurſus ex diſcordia, & diuerſitate quarundam actionum, & proprietatum, quæ ſingulis indiuiduis eueniunt, indiuiduales differentias aucupantur: ita etiam de Eccleſia cogitandum eſt; & eſſe vnam ex pluribus propter ea, in quibus fideles omnes conueniunt, atque conſpirant, & eſſe etiam plures, propter ſingulares & proprias tam priuatarum Eccleſiarum, quàm ſingulorum fidelium operationes, & functiones. Eapropter in hoc Cantico aliquando Sancti fideles ſub vnius ſponſæ vocabulo, & perſona inducuntur; aliquando multæ Eccleſiæ, ac multæ animæ iuſtæ ſub plurium puellarum pediſſequarum, aut Hieroſolymitarum mulierum nominibus exhibentur. Rectiſſimè autem Eccleſiæ particulares, vt plures ſunt, vnius ſponſæ, id eſt, vniuerſalis Eccleſiæ virgines pediſſequæ appellantur, quia dictæ Eccle-

ſiæ

ſiæ priuatæ vniuerſalem velut ancillæ proſequuntur, & nutum illius obſeruant. Et eadem ratio eſt de Apoſtolis, & Epiſcopis, cùm per amicos ſponſi notantur; & de Doctoribus, cùm per excubitores vrbis non ſemel deſignantur in hoc Cantico, vt ſuis locis adnotabimus.

CAPVT X.

Quid propheticè ſignificet velatio, ac reuelatio ſponſæ, per quam nuptiarum dies diſtinguimus, atque partimur in hoc Cantico.

SI ea, quæ ſuprà *cap.* 3. §. 4. *& ſequentibus* vberiùs diximus, ac probauimus, memoriæ ſuccedant, ex his certè conſtabit, quinque nuptiarum dies iuxta Hebræorum ſolennem morem in reuelatione ſponſæ præcipuè poni, atque impendi, imò per hanc reuelationem diſtingui. Nam in prima die ſub veſperum ſponſa tradebatur ſponſo, virgineo amicta velo, ſcilicet craſſiori illo, atque ſpiſſiori, quo tecta puella videri quidem ab aliis non poterat: ad alios autem videndos vnum tantùm ipſa oculum liberum gerebat, *dimediatam lucem carpens*, vt ait Tertullianus, cuius ſententiam inibi dedimus. In ſecunda die primo manè craſſiori iſto velo depoſito, quod erat virginum proprium, detegebat faciem priuatè, ac ſeorſim ſponſo ſuo, & ab ipſo clarè videbatur, ipſumque videbat, recipiebatque ab eodem ſponſo flammeum nuptiale. (cuius veli tenuitatem ſuprà in eo §. deſcripſimus: eiuſmodi enim erat, vt & per illius retia, quamuis non omninò liberè, & apertè tam videre, quàm videri poſſet.) Rurſus hoc velo, ſeu flammeo tenui, & in faciem pendente amicta in tertia nuptiarum die ſponſa non ſine pompa in templum deferebatur, vt nuptialia ſacrificia perſolueret, & benedictionem ſacerdotis referret. Ac demùm in die quarta flammeo depoſito, detecta facie in apertum prodibat noua nupta, ita vt ipſi omnia liberè videre, & ipſius etiam pulchritudinem, ac ſpeciem liberè conſpicere, atque intueri omnibus liceret. Oſtendimus etiam in eo §. & deinceps, quàm venuſtè Salomón nuptialem iſtum ritum in ſuis Canticis deſcripſerit, & ex illo nuptialium dierum, atque Epithalamicarum cantionum ſectionem, & partitionem acceperit.

Obſeruandum eſt præterea id, quod ſuprà etiam *cap.* 6. delibaui, non ſolùm inter Eccleſiam, & Synagogam hoc diſcrimen interceſſiſſe, quòd Synagoga diuinorum myſteriorum magna ignoratione laborauit, quorum apertam cognitionem fugatis vmbris, & ænigmatibus Eccleſia adepta eſt: ſed etiam ipſam Chriſti Eccleſiam in hac diuinarum rerum cognitione erutis veritatibus, & reſeratis fidei noſtræ arcanis in dies labentibus ſæculis progreſſus magnos hactenus feciſſe, & ſubinde etiam vſque ad extremam totius mundi euerſionem facturam eſſe. Et vt alios Patres miſſos faciam, qui aſſertionem iſtam non tantùm anteacti temporis exemplo confirmant, cuius lapſu ſcientia, & cognitio myſteriorum fidei in Eccleſia manifeſtè adaucta eſt: ſed etiam Scripturæ ſacræ teſtimoniis corroborant: Vnius Magni Gregorij verba ſubſcribam: hic enim *Moral. lib.* 9. *cap.* 6. ita ſcrit. *Vergente enim ſæculi fine ſuperna ſcientia proficit, & latiùs cùm tempore excreſcit. Hinc namque per Danielem dicitur: Pertranſibunt plurimi, & multiplex erit ſcientia. Hinc etiam Ioanni in priori parte reuelutionis Angelus dicit: Signa quæ locutu ſunt ſeptem tonitrua; pars quippe reuelationis tunc ſignari præcipitur, quia quidquid in ſancta Eccleſia initijs latuit, finis quotidie oſtendit.* Sed luculentiùs hanc doctrinam tradit in Ezechielem *hom.* 16. vbi confirmans ea, quæ nos tradidimus ſuprà, nimirum mundiales ſeptimanæ, omnes dies, ſeu ætates ſingulari quadam ratione per ſcientiæ incrementa partiri, & diſtribui, de veteri Teſtamento ſic pronunciat. *Hoc* (inquit) *nobis ſciendum eſt, quia per incrementa temporum creuit ſcientia ſpiritualium Patrum. Plus namque Moyſes, quàm Abraham; plus Prophetæ, quàm Moyſes; plus Apoſtoli, quàm Prophetæ in ſpirituali ſcientia eruditi ſunt.* Hanc verò poſitionem conſequentibus verbis ſic probat. *Fallor ſi hæc ipſa Scriptura non loquitur: Pertranſibunt plurimi* (verba ſunt Danielis,) *& multiplex erit ſcientia. Quis enim neſciat, quia Abraham cum Deo locutus eſt: & tamen ad Moyſem Dominus dicit: Ego ſum Deus Abraham, & Deus Iſaac, & Deus Iacob, & nomen meum Adonai non indicaui eis. Et Pſalmiſta,*

miſſa, qui alter ex Prophetis fuit, dicit: Super omnes docentes me intellexi; & iterum: Super ſeniores intellexi. quibus verbis, quia diuinam ſcientiam pluſquam Moyſes acceperat, manifeſtat. *De Apoſtolis autem ſubeſt illud: Multi Reges voluerunt videre, quæ vos videtis, & audire quæ auditis, ſed non viderunt, impletaque eſt, quam ſuperiùs diximus, ſententia Danielis: Quoniam pertranſibunt plurimi, & multiplex erit ſcientia.* Hæc de prioribus illis ætatibus. De his verò, quæ ſucceſſerunt, ſic attexit Gregorius: *menſura ergo calami, qui eſt ſex cubitorum, & palmo ducatur ad cubitos decem, & menſura decem cubitorum ad extremum ſurgat in tredecim, quia quanto mundus ad extremitatem ducitur, tanto nobis æternæ ſcientiæ aditus largiùs aperitur.* Loquitur autem D. Gregorius de ſtructura portæ templi, quam ita deſcribit ibi Propheta; vt initio quidem in limine aditus eſſet anguſtior; deinde verò versùs interiorem partem diſcedente hinc & inde muro latiùs, altiuſque panderetur, vt lux per ipſam irrumpens quoquò versùs diffundi poſſit. Hinc autem ad Eccleſiam ſimilitudinem deriuat Gregorius, quæ nimirum eodem modo diuinæ cognitionis lucem eò latiùs diffundit, ac ſpargit, quò propiùs ad fines ſæculi accedit. Hæc omnia notiſſima, & compertiſſima ſunt.

Ex illis autem propoſitæ dubitationi lux paratur. Itaque ſic aio velum illud craſſius, & obſcurius, quod puella ante nuptias gerebat, & quo etiam amicta ſponſo tradebatur, craſſam illam, & rudem, ne dicam carnalem rerum diuinarum cognitionem notat, quam ſub veteri Teſtamento ante Chriſti aduentum Synagoga habuit, vnum tantùm oculum liberum gerens, & dimidiatam lucem carpens, quia tantummodo legis, & Scripturæ corticem intelligebat; internum verò ſenſum ignorabat: ſub qua ignoratione, & ſtoliditate ipſi in prima nuptiarum die ad veſperam, hoc eſt, circa veteris Teſtamenti finem Chriſto tradita fuit. Quod non ſemel teſtatus eſt Chriſtus Dominus id ipſum Apoſtolis probro dedens. Matth. 15. *Adhuc vos ſine intellectu eſtis.* Et infrà cap. 16. *Nondum intelligitis, neque recordamini*, &c. Et Lucæ 18. *Et ipſi nihil horum intellexerunt, & erat verbum iſtud abſconditum ab eis, & non intelligebant, quæ dicebantur.* Et paſſim alibi Apoſtolorum ruditas, & ſtoliditas ab Euangeliſtis proditur, & incuſatur. Ergo velum iſtud vſque adeò obeſum, & craſſum ignorantiæ in prima nuptiarum die, quæ ad primitiua Eccleſiæ tempora tota ſpectat (vt ſuprà ſtatuimus) ademit ſponſæ ſuæ Chriſtus Dominus, ipſam erudiens, atque informans. Vnde factum, vt Eccleſia illa prior ipſummet Chriſtum ſponſum ſuum non tantùm externis, atque corporeis obiret oculis, ſed etiam internis animi luminibus agnoſceret, agnitumque teneret, iuxta illa Ioannis verba in 1. Can. cap. 1. *Quod fuit ab initio, quod audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de verbo vitæ.*

Rurſus ſicut ſponſa in ea die pro velo illo ſpiſſiori, & craſſiori recipiebat ab ſponſo flammeum prætenue, quo iam inde videre, ac videri ipſi licebat: ita etiam Eccleſia reiecto illo antiquioris ignorantiæ craſſiſſimo velo, accepit à Chriſto Spiritum ſanctum, & cum ipſo pariter quaſi pro flammeo clariorem, & apertiorem rerum diuinarum, ac myſteriorum fidei cognitionem, non tamen omninò liberam, & apertam; hæc enim in poſteriora ſæcula differebatur. Huius verò flammei ſimulachrum exhibitum in illis flammeis, aut flammatis linguis, quæ in die Pentecoſtes ſuper Apoſtolorum capita inſederunt, vt infrà *cap. 4. verſ. 1.* ex Patrum doctrina pluribus conficiemus. Inde etiam perfectum, vt ipſa Eccleſia, quæ quaſi tecta carenus delituerat, in apertum ſeſe dederit, ac non omninò clarè, & apertè ſecundùm omnia membra, & hierarchicam compoſitionem ſuam; ſed tamen aliquo modo, quaſi per flammei retia videri, & adamari cœperit.

In tertia die nuptiarum Chriſti & Eccleſiæ, quæ (vt ſuprà etiam *cap. 6.* docuimus,) omne illud tempus complectitur, in quo Martyres diras illas decem perſecutiones ſub totidem Imperatoribus exegerunt, ac ſuſtinuerunt, Eccleſia Dei ſponſa Chriſti perſeuerauit ſub flammeo cognitionem illam myſteriorum fidei non admodum claram à Chriſto, & Apoſtolis acceptam ſeruans; quia per id tempus needum claruerant Doctores, nec pro terminandis fidei controuerſiis Concilia generalia Eccleſia coëgerat, ex quibus claram magis, & apertam arcanorum fidei noſtræ myſteriorum notitiam ipſam accipere oportebat.

Denique in quarta nuptiarum die, cuius primum manè cum ſanctis Eccleſiæ Doctoribus illuxit, & ad cuius veſperam (niſi fallor) noſtra tempora iam vergunt, noua nupta depoſito flammeo, & vultu retecto, in publicum procedebat, ita vt videre ipſa

liberè poſſet, & omnium etiam oculis pateret. Identidem etiam ſancta Dei Eccleſia ſponſa Chriſti per id tempus, quo Doctores ſancti vixerunt, & Concilia generalia cogi, & celebrari cœperunt, ab eiſdem informata, & edocta, quidquid veli, id eſt, ignorantiæ, & imperitiæ reliquum erat, omninò exuit, & non ſolùm fidei noſtræ myſteria, & arcana liberiùs contemplari ipſi conceſſum eſt: ſed etiam ab eodem tempore exactis perſecutionibus cunctam ſuæ hierarchiæ formam explicuit, & integra illius elegantia, & pulchritudo omnium oculis obiri cœpit. Et ſanè quicunque ea, quæ in illo *cap.3.§.3.4. & 5* diximus de velatione, & reuelatione ſponſæ, memoria tenuerit, facilè agnoſcet quàm aptè nucleus iſte illi cortici adaptetur.

Sed tamen ne temerè ex propria tantùm coniectura hæc à me dicta exiſtimentur, vlteriùs dico huic noſtræ interpretationi ex aliis Scripturæ ſacræ teſtimoniis fidem, ac lucem maximam conciliari. Et quidem ex reuelatione ſponſæ duo illa eueniunt, quæ ſuprà animaduerti: nimirum vt liberè ipſa videre & liberè quoque videri poſſit. De vtroque reuelationis effectu dicam. Primò igitur, per reuelationem factum, vt Eccleſia ſponſa Chriſti diuina fidei myſteria apertiùs videat, id eſt, agnoſcat, & teneat. Vt intelligas quàm aptè hæc dicantur, cogita apud te ipſum fidem ſuapte natura in reuelatione niti: quippe quæ de reuelatis eſt, & in reuelata tantùm intendit. Nil certius. Ita paſſim Euangeliſtæ, & Paulus nomen *reuelationis* ad myſteria fidei accommodat. D. autem Hieronymus ſuper illa verba Pauli ad Epheſ. 1 *Non ceſſo gratias agens pro vobis, memoriam veſtri faciens in orationibus meis, vt Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti pater gloria det vobis ſpiritum ſapientia, & reuelationis in agnitionem eius illuminatos oculos cordis veſtri*; pendenda eſſe dicit illa verba, *vt det vobis ſpiritum reuelationis illuminatos oculos cordis veſtri.* Ex quibus ſic colligit. Tunc cùm reuelantur nobis fidei myſteria, non quidem à myſteriis velum detrahi putandum eſt, quaſi ipſa prius tecta, & velata ſint, ſed ab oculis noſtris velamen remoueri, quo ipſi contecti, opertique ſunt, ne eadem intueri poſſint. Cum Hieronymo Chryſoſtomus conſpirat, & ex vtroque vnum præſcripti loci ſenſum conformare licet ad hunc modum. Nunquam intermitto (ait Paulus) orationem, & gratiarum actiones, enixè cum Deo agens, *vt det vobis ſpiritum ſapientia, & reuelationis*, id eſt, vt cordibus veſtris immittat Spiritum ſanctum: *ipſius enim eſt reuelare oculos noſtros* (verba ſunt Chryſoſtomi,) *& myſteria Dei enarrare: quòd ſi agnitio eorum ad reuelationem refertur, iam nulla ſignificatur humanarum rationum inuentio.* His verbis Chryſoſtomus cunctam fidei naturam delineauit, cuius certitudo non ratione, ſed reuelatione fulcitur. Addit Hieronymus: *Chriſtus dat Eccleſia ſponſa ſua ſpiritum ſapientia, & reuelationis, vt reuelata facie gloriam Domini ſpeculetur. Qua ſapientia, & reuelatio cùm primùm fideles ſapientes fecerint, & myſteria illis occulta aperuerint, ſtatim ſequetur, vt habeant illuminatos oculos cordis,* &c. Quis ergo non videat Hieronymum hiſce verbis ad eam, quæ in nuptiis olim fieri ſolebat, ſponſæ reuelationem perſpicuè alluſiſſe: tunc nimirum cùm adempto velo, libera illi fiebat videndi copia. *Dat enim* (inquit) *Eccleſia ſponſa ſua ſpiritum reuelationis.* Ex qua ſimilitudine non ſolùm Paulum illuſtrari poſſe, ſed etiam proprium, atque germanum fidei munus apprimè declarari, ac deſcribi putauit. Fides enim myſteriorum, ignorationis, atque inſipientiæ velum Eccleſiæ oculis eripit, vt quæ Dei ſunt, liberè contueri poſſit: vt proinde Salomon in hoc Cantico per nuptialis reuelationis ſimilitudinem ea, quæ in ſancta Dei Eccleſia futura erant ſcientiæ, & cognitionis per fidem incrementa appoſitè admodum adumbrauit.

Sed audiendus eſt idem Paulus 2. *ad Corinth.* 3. vbi ſic ſerit: *Non ſicut Moyſes ponebat velamen ſuper faciem ſuam, vt non intenderent filij Iſraël in faciem eius, quod euacuatur, ſed obtuſi ſunt ſenſus eorum. Vſque in hodiernum diem id ipſum velamen manet in lectione veteris Teſtamenti non reuelatum: quoniam in Chriſto euacuatur. Sed vſque in hodiernum diem, cùm legitur Moyſes, velamen poſitum eſt ſuper cor eorum. Cùm autem conuerſus fuerit ad Dominum, auferetur velamen: Dominus autem ſpiritus eſt: vbi autem ſpiritus, ibi libertas. Nos verò omnes reuelata facie gloriam Domini ſpeculantes in eandem imaginem transformamur à claritate in claritatem tanquam à Domini ſpiritu.* Hæc Paulus. Ex quo illud in primis habes, Synagogam olim ante aduentum Chriſti Domini velum valde craſſum, ac ſpiſſum ſuper oculos obiectum habuiſſe, ſcilicet craſſioris, atque obeſioris cuiuſdam ignorationis vitium, quod per illud velum ſuper Moyſi faciem obtentum ſignificatum exiſtimat Apoſtolus. Sed quid cauſæ ſubeſt, quòd cùm Paulus initio præmiſerit velum illud ſuper faciem Moyſi demiſſum, ne in illum Hebræorum

bræorum oculi intenderent, paulò pòſt velum ſuper eorundem Hebræorum cor expanſum dicit: *Sed vſque in hodiernum diem, cùm legitur Moyſes, velamen poſitum eſt ſuper cor eorum.* An Moyſes velamine illo faciem obnubens, Synagogam ipſam notauit? Annuit Chryſoſtomus, Theophylactus, & alij Patres. Negat hoc D. Anſelmus, qui in Moyſe obuelato, & gloriæ radios, quos facie ſua præferebat, celante, ipſammet veteris Teſtamenti litteram agnoſcit, prout Chriſti notitiam ſub multarum figurarum, atque vmbrarum tegmine, quaſi velo quodam obnubit, ac tegit. Affirmatque Paulum præter iſtud velamen, quo Scripturæ ſanctæ ſenſus Hebræis celabatur, aliud etiam velum commemoraſſe, ſcilicet *ignorantia*, vel *carnalis intelligentia*, quod denſiſſimum erat, & Synagogæ oculos vſque adeò perſtringebat, vt non modò obſcura, ſed etiam clara, & dilucida Scripturæ ſanctæ teſtimonia ipſam capere, atque intelligere non fineret. Perplacet mihi interpretatio Anſelmi, cui adſtipulari videtur S. Thomas *in eum locum.* Sed quid inde? Subdit Apoſtolus: *cùm autem conuerſus fuerit ad Dominum, auferetur velamen.* S. Auguſtinus *lib. de vtilitate credendi,* & *contra Fauſtum,* ac non ſemel aliàs, hæc verba ſic extulit: *Cùm autem tranſierit ad Chriſtum, auferetur velamen.* Codex Syriacus: *Cùm aliquis ex eis conuertetur ad Dominum, auferetur ab eo velamen.* Verba ſunt luculenta. id eſt, cùm Iſraël à Synagoga ad Eccleſiam, à Moyſe ad Chriſtum, à lege ad Euangelium tranſlatus fuerit, excidet ſtatim velamen. Quod velamen? Vtrumque illud à me præmiſſum: nimirum velamen illud figurarum, atque vmbrarum, quod veteris Teſtamenti faciem contegebat: & carnalis intelligentiæ denſiſſimum velum, quod ſupra oculos pendebat Synagogæ, ne myſteria fidei præximaret. Ideò attexit: *Dominus autem ſpiritus eſt: vbi autem ſpiritus eſt, ibi libertas. Nos verò omnes reuelata facie,* &c.

Sed illud quæres, an Paulus in hoc loco ad ritum, qui in nuptiis ſolennis erat, ſponſæ reuelationem reſpexerit, vel alluſerit? Ego certè ita ſentio, Apoſtolum non obſcurè ad hanc reſpexiſſe. Mouet me in primis D. Hieronymus, qui *in Proœmio Commentariorum in Oſeam*, hæc ad præſcripta Apoſtoli verba ita ſcribit: *Vnde & nobis dicendum eſt cum Dauid: Reuela oculos meos, & conſiderabo mirabilia de lege tua: vt nimirum introducat nos Rex, vel ſponſus in cubiculum ſuum, & velamen, quod ante oculos Moyſi poſitum fuit in lectione veteris Teſtamenti, tollat à nobis.* Quid illuſtrius? Sed vt videas quàm aptè ſententiam iſtam ad nuptialem iſtum ritum reuelandi ſponſam retulerit Hieronymus, libranda tibi ſunt illa verba: *Dominus autem ſpiritus eſt: vbi autem ſpiritus, ibi libertas.* Qualis eſt hæc libertas, quam ſublato velamine adepta eſt Eccleſia ad Chriſtum tranſiens, vt propterea reuelata facie gloriam Domini ſpeculari ipſi omnino liberum, atque integrum fiat. D. Thomas *in hunc locum*, ita ſcribit: *Ibi libertas ab omni impedimento velaminis.* Reliqui libertatem à lege intelligunt, & ab eo ſpiritu ſeruitututis, quo in veteri Teſtamento Iſraëlitæ premebantur. Libenter his acquieſco. Sed illud quæro, cur ablato velamine libertas parta dicitur? Id certè mihi aſſecutus videtur ex noſtris Benedictus Iuſtinianus, qui ad hunc locum ita reſcripſit: *Velum ſubiectionis indicium erat, & ideò ſublato velo libertas inita perhibetur. Nam idem Paulus 1. ad Cor. cap. 11. ita de nuptis ſcribit. Ideò debet mulier habere poteſtatem ſuper caput ſuum,* &c. Pro *poteſtate* autem in pleriſque antiquis codicibus erat *velamen*, eodem ſenſu; quia nimirum velamen, quod mulier nubens capite ſuo excipit eius obſequij, atque demiſſionis ſymbolum, quod vxor viro deferre debet.

Sed tamen necdum tota huius loci difficultas peruicta eſt: nam Eccleſia ad Chriſtum tranſiens illi in ſponſam tradita fuit: atque adeò velamine illo nuptarum proprio minimè carere debuit, quod eius, qua erga Chriſtum tenebatur, obſequentiæ, atque obedientiæ ſymbolum erat. Ita ego reor: ſed ſuccedant memoriæ ea, quæ ſuprà *cap. 3. §. 3.* præfati ſumus, vbi docuimus velum illud craſſius ac denſius, quo puellæ ante nuptias vtebantur, in prima connubiorum die ipſis ab ſponſo detrahi, ac pro illo ſubtiliori alio velamine donari. Quia verò omnis detractio velaminis libertatis ſymbolum, eiúſque impoſitio ſubiectionis indicatio eſt, per illam prioris velaminis ablationem, & poſterioris impoſitionem puellæ à poteſtate patria ad mariti poteſtatem tranſlationem adumbratam fuiſſe puto. Itaque, quia ſponſa mutui data patriam excutiebat poteſtatem, quæ grauior, & moleſtior erat: parentes enim apud Hebræos puellas virgines ante nuptias diligentiſſimè obſeruabant, & clauſas, obſeratáſque continebant (vt alibi non ſemel diximus,) hæc patriæ poteſtatis excuſſio per illius veli craſſioris, atque obeſioris ademptionem notabatur. Et quia eadem in poteſtatem veniebat

niebat ſponſi ſui, quæ poteſtas ſuapte natura liberior, ac dignior eſt, ad hanc poteſtatem notandam flammeum nuptiale capite excipiebat ſuo, ſcilicet velum illud valde tenue, ac gracile, per cuius retia & videri, ac videre liberum erat. Iam intelligis quò tendam. Cùm Paulus ait Eccleſiam, ex quo ad Chriſtum tranſiit, ablato velamine libertatem indeptam fuiſſe, ad illam certe libertatem reſpicit, quam nouæ nuptæ à patria poteſtate excidentes, exuto craſſiori velo aſſequebantur, cùm iam illis videri, ac videre integrum erat: hoc enim exemplum ad ea, de quibus ipſe agebat, appoſitiſſimum erat, vel nimirum ſignificaret. Aliud verò velamen tenue, quod eſt vxorum proprium, & Chriſti in Eccleſiam maritalem poteſtatem innuit, atque eam cognitionem ſpecularem, & ænigmaticam, quam Eccleſia militans ſemper habet, apprimè ſignificat, de quo idem Paulus, *Videmus nunc per ſpeculum in ænigmate*, nequaquam excluſit.

Quapropter aptè ſubnectit. *Nos verò omnes reuelata facie gloriam Domini ſpeculantes in eandem imaginem transformamur.* Hæc perſpicua ſunt. Attexit, *à claritate in claritatem.* Auguſtinus legit, *à gloria in gloriam,* eodem ſenſu. Et *lib. 15 de Trinitate,* ſic interpretatur. *A gloria creationis ad gloriam iuſtificationis: quamuis poßit hoc alijs modis intelligi, nempe de gloria fidei ad gloriam ſpeciei: de gloria, qua filij Dei ſumus, ad gloriam, qua ſimiles ei erimus,* &c. Chryſoſtomus. *A gloria* (inquit) *ſpiritus in gloriam noſtram.* Sed magis ad mentem Pauli locutos fuiſſe exiſtimo Anſelmum, Ambroſium, & D. Thomam *in hunc locum*, adde etiam Tertullianum lib. 5. contra Marcionem cap. 11. *A claritate ad claritatem*, vel *à gloria in gloriam*, id eſt, à gloria, vel ſplendore, qui in facie Moyſi lucebat, & quem velaminis interpoſitio eripiebat Hebræorum oculis, ad gloriam, & claritatem illam, quæ ex facie Chriſti reſplenduit, & quam ſine aliquo velamine retectis oculis, omnibus fidelibus obire licet. Quod S. Thomas ſic graphicè explicuit. *A cognitione obſcura veteris Teſtamenti ad claritatem cognitionis noui Teſtamenti*; hanc enim per ſplendorem ex facie Chriſti liberiùs promicantem: illam verò per radios ex Moyſi facie reſilientes, velaminis tamen interpoſitione contractos, notari putauit. Sed tamen haud diſplicet mihi alia interpretatio, quam graues quoque interpretes amplectuntur, qui illa verba, *à claritate in claritatem*, cognitionis myſteriorum fidei intelligunt, quod Eccleſia Dei per nouas luminis acceſſiones hactenus ſemper fecit, ac deinceps nunquam non faciet. de quo incremento ſuprà non pauca diximus.

Eandem reuelationem, & clariorem cognitionem myſteriorum fidei, quam pulſis antiquarum figurarum vmbris, & excuſſo carnalis intelligentiæ tegmine, Eccleſia Chriſti beneficio accepit per velum templi, quod in eiuſdem Chriſti paſſione à ſummo vſque deorſum reſciſſum fuit, adumbratam fuiſſe, communis Patrum ſenſus tradit. Quod ideò enumerare piget, quia nihil magis apud illos obuium eſt: vnum tantùm, vel alterum adſcribam. S. Hieronymus in Epiſtola ad Hedibiam, quæſt. 8. *Inclamante Ieſu, & emittente ſpiritum, velum templi ſciſſum eſt in duas partes à ſummo vſque deorſum, & omnia legis ſunt reuelata myſteria, vt quæ priùs recondita tenebantur, vniuerſis gentibus proderentur. In duas autem partes, id eſt, in vetus & nouum Teſtamentum. Et à ſummo vſque deorſum, id eſt, ab initio mundi, quo homo conditus eſt, & reliqua, quæ ſacra narrat hiſtoria, vſque ad conſummationem mundi.* Cyrillus in Ioann. lib. 12. cap. 37. *Velum templi à ſummo vſque deorſum ſcinditur: diuinorum enim myſteriorum cognitio non amplius velo legalis literæ tegitur, nec hiſtoria figuris, atque vmbris mentis noſtræ acies retardatur. in ſimplicitate namque fidei paucis verbis egimus.* Et paucis intercalatis. *Latum illud velum ſciſſum omninò, atque per totum eſt: hoc enim ſignificat, à ſummo vſque deorſum. Quare ſic? Quia pulcherrimus fidei nucleus ariditate literalis teſtæ perfracta denudatus eſt: non enim trunca, & manca, ſed perfecta fidei illuminatio eſt.* Hæc de prima reuelatione, quæ per ablationem fiebat illius veli craſſioris, quo virgines vtebantur: in ſecunda nuptiarum die, & primo manè, & quam in hoc Cantico latere diximus, ſub illis verbis cap. 2. *Oſtende mihi faciem tuam, & ſonet vox tua in auribus meis, vox enim tua dulcis, & facies tua decora.* Et eadem ratio eſt de altera reuelatione, quæ fiebat in tertia nuptiarum die, adempto etiam prætenui flammeo, quod pro virginali velo ſponſa accipiebat, vt liberè omnino videre, ac videri poſſet. De qua reuelatione accipienda eſſe diximus illa verba cap. 5. *Tulerunt pallium meum mihi cuſtodes murorum.* ſignificat enim eam, quam Eccleſia adepta eſt clariorem myſteriorum Dei cognitionem in tertia ipſius Eccleſiæ ætate

per ſanctos Doctores erudita, & per generalia Concilia ad veritates fidei informata, & instructa. ita Patres contemplati ſunt ad ipſiſſima illa verba, *Tulerunt pallium meum*, &c. vbi per custodes illos, qui pallium ſponſæ non ſine vi aliqua detraxerunt, ſanctos Eccleſiæ Doctores accipiunt, qui ſi quid adhuc reliquum erat ignorationis myſteriorum fidei, quo eorum obducebantur oculi, id ipſis ademerunt, ad clariorem rerum diuinarum cognitionem Eccleſiam vniuerſam Chriſti ſponſam adducentes, vt in eum locum latiùs dicemus.

Quia verò ſuprà per reuelationem ſponſæ ab initio factam duo præſtari diximus; alterum quidem, vt illa retectis oculis liberiùs videret: alterum verò, vt aperta facie videri quoque ipſa poſſet. Certè id poſterius in myſteriis nobili quadam ſignificatione non caret. Quapropter notandum eſt ex valde propriis Catholicæ, & orthodoxæ Eccleſiæ notis & ſignis alterum cenſeri, *quòd ſit viſibilis*, quam contra hæreticos noſtri temporis ſacræ Scripturæ, & Patrum apertiſſimis teſtimoniis, & validiſſimis rationum momentis confirmantur vulgò Controuertiſtæ; ſed tum maximè Cardinalis Bellarminus *tom.* 1. *de Eccleſia*, *lib.* 3. *cap.* 12. & P. Valentia 2. 2. *diſp.* 10. *de obiecto fidei*, *q.* 1. *puncto* 7. §. 16. *propriet.* 6. Nam Hæretici huius temporis, ne per Eccleſiæ antiquum ſenſum, & traditiones reuinci poſſint, ita cauſantur, & ita olim cauſati ſunt tempore Auguſtini, hanc, quam nos oculis ipſis contuemur fidelium congregationem, non eſſe veram Eccleſiam; quia Eccleſia (inquiunt) Dei non eſt *viſibilis*, ſed *inuiſibilis*: & ideò eam ex fide credere iubemur in Symbolo, cùm vita profitemur. *Credo in vnam ſanctam Catholicam, & Apoſtolicam Eccleſiam.* Nam quod quis videt, non credit, hanc perniciosam doctrinam, quæ cuncta penè fidei Catholicæ dogmata infringit, damnant, atque refellunt præfati Doctores *locis citatis*, atque illam poſitionem validiſſimè propugnant: Eccleſia Dei eſt modò, fuit ſemper, ac nunquam non erit *viſibilis*, vt apud eoſdem videre licet. Ergo ad rem noſtram tunc cum ſponſa in hoc Canticorum libro ab initio nuptiarum reuelata dicitur, vt non modò illa libere videre, ſed etiam ipſa clarè conſpici poſſet, id ipſum notatum volo, ſcilicet Eccleſiam Dei iam tunc ex ſuiſmet primordiis viſibilem eſſe cœpiſſe. Rurſus cùm eadem ſponſa per ablationem prætenuis flammei ſuccedentibus nuptiis in tertio die apertiùs ſe videndam dedit, illud etiam ſignificatum puto, quod conſtát Eccleſiæ contigiſſe: vt nimirum exactis perſecutionibus tunc cùm ætas Doctorum in Eccleſia Dei vigere cœpit, cunctam ſuæ hierarchicæ compoſitionis elegantiam, & pulchritudinem clariùs prodiderit, & quaſi ſubducto velo omnibus videndum obtulerit. Atque vt miſſa faciam alia Patrum loca, quibus id confici videtur, de hac certè Eccleſiæ viſibilis conditione non ſine alluſione ad velum nuptiale, & reuelationem ſponſæ loquutus eſt D. Auguſtinus *in Pſal.* 108. vbi ad illa verba, *In ſole poſuit tabernaculum ſuum*, ita loquitur. *In manifeſtatione poſuit Eccleſiam ſuam, non in occulto, non quæ lateat velut operta, ne fortè fiat ſicut operta ſuper greges hæreticorum.* Et infrà: *Quid tu hæretice fugis in tenebras? Quid per angulos fugis? Quid latitare conaris?* Iam tenes Auguſtinum, qui planè alludit ad illa verba cap. 1. *Ne vagari incipiam poſt greges ſodalium*, &c. Quæ Septuaginta ex originibus ſic extulerunt. *Ne fiam ſicut velata*, vel *operta*, &c. Sed illuſtriora ſunt eiuſdem Auguſtini verba *Epiſt.* 48. ad Vincentium contra Donatiſtas, & Rogatiſtas, qui contendebant Eccleſiam Dei paruam eſſe, & inter peccatores latere. Quibus ſic occurrit Auguſtinus. *Ipſa eſt Eccleſia, quæ dicit ſponſo ſuo: Vbi paſcas, vbi cubes in meridie; non fortè fiam ſicut operta ſuper greges ſodalium horum. Id eſt, oſtende mihi illos, in quibus luce fulgentibus, & charitate feruentibus quaſi in meridie requieſcis, ne fortè velut velata, id eſt, occulta, irruam non in gregem tuorum, ſed in greges ſodalium tuorum, id eſt, hæreticorum.* Et poſt pauca ſic attexit. Ipſa eſt Eccleſia, cui reſpondetur, *Niſi cognoueris te ipſam: Quia vtique non poteſt ciuitas abſcondi ſupra montem poſita; & ideò non eſt operta, vt propterea incurrere in greges ſodalium*, &c. Et multa in hanc ſententiam ſubiicere, quibus probat Eccleſiam Dei manifeſtam, & reuelatam eſſe; quippe quæ nunquam ſub velo craſſiori ita fuit, vt viſibilis non foret. Quamuis enim non ſtatim, ac ſubitò totam ſuam pulchritudinem intuendam dederit, nunquam tamen omninò latuit.

Succedat igitur memoriæ id quod diximus ſuprà *cap.* 3. §... ſcilicet flammeum nuptiale caput; faciem, & humeros ad vbera vſque velare ſolitum; ne videlicet hæc membra clarè omninò, & apertè; ſed ſubobſcurè; quatenus ipſa veli tenuitas, & ſubtilitas patiebatur, conſpici poſſint. Vbi illud etiam animaduertimus, ſponſam

tunc

tunc commodè deſcribi & deformari ab ſponſo ſuo, quo in publicum progreſſa fuerat. Atque inde factum diximus, vt in ea deſcriptione ſponſæ, quam *cap. 4.* ſponſus ipſe orſus eſt, ea tantùm extinxerit, quæ flammeum celabat: & ideò deſcriptio illa, aut deformatio ad pupillas tantùm peruenit, reliqua miſſa fecit. Nam membra ea ratione ſub flammeo tecta, & velata ab ſponſo deſcripta fuiſſe liquet ex appendice illa, quæ in delineatione oculorum, atque genarum addita eſt, *abſque eo quod intrinſecus latet*: vel *abſque occultis tuis*. In originibus eſt, *intra velum tuum*, vt *in eo cap. ver. 1.* vberiùs dicemus. Quadrat autem hoc mirificè in ſanctam Dei Eccleſiam Chriſti ſponſam, quæ quamuis nunquam non viſibilis fuerit, tamen initio inter diras Imperatorum perſecutiones non minimam ſuæ pulchritudinis partem celebrat. In primis enim ſi qui erant in Eccleſia parum firmi, & imbecilles, quos infima ſponſæ membra repræſentant: hi certè vel quia in perſecutionibus deficiebant, vel quia fidei ſuæ confeſſionem celabant, ita per illud tempus deliteſcebant, vt prorſus deſcribi non debuerint, ſed magis taceri, ac ſupprimi. Reliquos verò, quos digniora eiuſdem ſponſæ membra adumbrant, ſcilicet Pontifices, Epiſcopos, Doctores, & Paſtores, & alios etiam fortiores Chriſtianos, magna ex parte celare, & abſcondere cogebatur: ita vt ex his plures in antris, & cryptis deliteſcerent, ne in perſecutorum manus venirent, ac ne ipſamet Eccleſia digniſſimis fraudata membris deperiret: atque adeò illos nun omnino apertè, ſed quaſi per flammeum offerebat videndos.

Huius temporis conditionem graphicè deſcripſit D. Auguſtinus *loco ſuprà citato*, vbi de primordiis Eccleſiæ ad hunc modum ſerit. *Eccleſia Dei olim non omnino aperta; erant enim pauci fideles in comparatione cæterorum, & hi etiam ipſi quidam pro fide fortiter exulabant, quidam toto orbe latitabant, & ſic Eccleſia, quæ per omnes gentes creſcit in frumentis Dominicis, conſeruata eſt, & vſque in finem, donec omnigenas, etiam omnes barbaros teneat, conſeruabitur. Ipſa eſt enim in bono ſemine, quod ſeminauit filius hominis, & vſque ad meſſem creſcere inter Zizania prænunciauit*, &c. Nunquam tamen etiam inter perſecutiones Eccleſia Dei ita delituit, vt tamen digniora illius membra quaſi per flammeum videri, ac conſpici non poſſent. Quapropter idem Auguſtinus paulò antè ita præmiſerat. *Ipſa eſt, quæ aliquando obſcurata, & quaſi obnubilata multitudine ſcandalorum, quando peccatores intendebant arcum, vt ſagittarent in obſcura luna rectos corde. Sed tamen tunc in ſuis firmiſſimis eminebat. Et ſi aliqua, & ideo, fortaſſe non fruſtrà dictum de ſemine Abrahæ: Sicut ſtella cæli, & ſicut arena, quæ eſt in littore maris, vt in ſtellis cæli pauciores firmiores, clarioreſque intelligantur; in arena autem maritimi littoris magna multitudo infirmorum, quæ aliquando tranquillitate temporis quieta, & libera apparet: aliquando autem tribulationum fluctibus operitur. Tale tunc erat tempus*, de quo ſcripſit Hilarius: *Vnde putaſti inſidiandum contra teſtimonia diuina, tanquam tunc perierit Eccleſia de toto orbe terrarum.*

Deinde etiam alia ex cauſa Eccleſiæ pulchritudo per illud tempus non omnino patuit, qui vigente perſecutorum ſæuitia, non poterat Eccleſia ſuæ hierarchiæ totum ordinem exactè tenere, ac ſeruare. Poſtquam verò tyrannorum immunitas in Eccleſia deſæuiit, & Martyrum ætati ſucceſſit mitius Doctorum ſæculum, ſacri Antiſtites, paſtores, & Doctores in apertum prodeuntes latebras deſeruerunt: imbecilles quoque atque infirmi quaſi miti illa tempeſtate inuitati ſe ſe aperuerunt, & manifeſtarunt. Factumque eſt, vt Eccleſiæ Dei tota pulchritudo, quæ in conformitate ſuorum membrorum ſita eſt, videri iam potuerit: quatenus hierarchica ipſius diſpoſitio per ſuos gradus palam ſeruari, & cuncta eius membra per ſuas iuncturas connexa apparere, & publicè conſpici cœperunt. Ea propter in quarta nuptiarum die ſponſa erepto flammeo in apertum prodiit, & clarè ab omnibus viſa fuit. Vnde Solymitanæ fœminæ à pedibus ipſis, atque ſandaliis orſæ cuncta illius membra eleganter expingunt, & pulchritudinem ipſius abſolutiſſimè delineant. Quæ dies ætatem Doctorum in Eccleſia deſignat, quæ poſt perſecutorum, Martyrumque ſæculum inſecuta eſt.

Sed quia ſuprà in huius capitis initio diximus circa finem mundi maiorem, atque clariorem futuram myſteriorum fidei intelligentiam, quàm quæ olim etiam tempore Doctorum habuit Eccleſiæ impertiendam: quam intelligentiam per reuelationem ſponſæ factam in primo mane quarti diei præclarè admodum deſignatam hactenus docuimus. Addo maiorem iſtam intelligentiam per ea, quæ ſub veſperum eiuſdem quarti diei in ſeptimo Epithalamio facta narrantur, appoſitè admodum delineari, vt

infrà in Prophetiæ acoluthia demonſtrabimus, ad illa verba cap. 8. *Ibi me docebis*, &c. Nunc ad alia faciamus gradum.

CAPVT XI.

Nuptiæ Chriſti, & Eccleſiæ in hortis actæ, cur dicantur in hoc Cantico, & de Prophetica huius rei ſignificatione.

EX his, quæ diximus ſuprà *cap.* 3. §... conſtat in hoc Cantico nuptias deſcribi extra vrbem in horto, aut nemore celebratas. Nam primam traductionem ſponſæ ex gynæceo in domum quampiam hortenſem factam, atque inibi quatuor cœnas nuptiales totidem diebus exhibitas: duos item eiuſdem ſponſæ ex hortis in vrbem proceſſus, & ab vrbe in hortos reditus iuxta morem, ac ritum perantiquum tam gentibus, quàm Hebræis ſolennem delineari diximus eo loci. Quia verò valde frequens eſt horti commemoratio in hoc libro, & illa nuptialium dierum, Epithalamiorúmque partitio, & diſtributio per aditum ex horto in vrbem, & reditum ex vrbe in hortum tam ſponſi, quàm ſponſæ, magna ex parte perficitur. Eapropter operæ pretium duximus myſticam huius rei ſignificationem in hac præfatione aperire, vt ſubinde totius Prophetiæ ordinem contexere faciliùs liceat.

In primis autem Chriſti & Eccleſiæ nuptias in hortis agendas vaticinatus eſt Oſeas *cap.* 2. illis verbis: *Propter hoc lactabo eam, & ducam eam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius.* Illud ergo ante alia ſtabiliendum, firmandúmque eſt, hæc de Eccleſia ad litteram eſſe capienda: quod certum, ratúmque efficit authoritas Pauli *ad Roman.* 8. qui proxima eiuſdem contextus verba Eccleſiæ dedit: vnde aberrant planè omnes illi, qui de Synagoga ab Ægypto in deſertum, Deo duce, migrante audacter interpretati ſunt. Rurſus illud etiam mihi exploratum eſt, ſimilitudinem iſtam duci ex re nuptiali: nam antecedentium, ac conſequentium nexus ita poſtulat. Quapropter, vt ſententiam totius loci faciliùs eruere poſſimus, ſingulorum verborum germanam ſignificationem eruere neceſſum eſt. *Lactabo eam.* D. Hieronymus interpretatur, *blandiar ipſi*, id eſt, per blanditias ipſam alliciam, & inuitabo ad nuptias. Ita multi ex interpretibus. Alij verò multò plures verbum *lactabo*, perinde eſſe putant, atque *decipiam illam.* Accinunt Septuaginta, qui ſic reſtituunt: *Ecce ego ſeducam illam.* Adſtipulatúrque perfrequens eiuſdem verbi vſus in Scriptura pro *decipio.* Prouerb. 1. *Si te lactauerint peccatores.* & 16. *Vir vnicus lactat amicum ſuum.* Iob 31. *Si vidi Solem cùm luceret*, &c. *& lactatum eſt in abſcondito cor meum.* ſic eſt in primitiuis, id eſt, ſi deceptum eſt cor meum, & paſſim alibi. Puto autem hoc verbum referendum eſſe ad nuptias, ita vt *ſeducere* non ſit ex animo ludificandi dolos imponere, ſed vt fieri ſolet in nuptiis, votis propoſitis, & donis oblatis puellæ voluntatem tentare, vt nuptiis acquieſcat: puto enim per verbum iſtud *lactabo*, ſignificari hîc conſuetum olim morem vota faciendi ad inducendas puellas innubas. de quo diximus ſuprà *in eo cap.* 3. §.... vnde fluxit nomen apud Noſtrates vulgare, *vodas*, ſcilicet ex *votis*, vt in eo loco etiam monuimus.

Addit Propheta, *ducam eam.* Huius etiam verbi vſus in nuptiis nemo neſcit: nam quia ſponſa à domo paterna, aut etiam à gynæceo ducebatur in ædes mariti ſui, ideò *ducere* dictum pro *nubere.* De hac re pluribus dicemus infrà cap. 1. verſ. 3. *In ſolitudinem.* Hoc nomen *ſolitudo*, accipi ſolet, vt ſonat, pro deſerto ſterili, & inamœna regione. Cæterùm alia eſt eius vis in hoc loco. In primitiuis ſubeſt מרבר *medibar*, quod nomen licèt alicubi pro deſerto accipi ſoleat, tamen propriè loca vrbi vicina, ſcilicet pomœria conſita, & culta adſignificat, vt admonet Rabbi Dauid ad radicem רבר *dobar*, & ex illo Pagninus. Neque inſolens eſt in Scriptura ſacra vſus eius vocis *ſolitudo* pro hortis amœnis, aut ædibus extra vrbem in ſyluis ad voluptatem conſtructis. Iob 3. *Cum Regibus, & conſulibus terræ, qui ædificant ſibi ſolitudines*, id eſt, qui conſtruunt ſibi domos ſyluanas ad ſolatia captanda. Et Eccleſ. 2. *Feci hortos, & pomaria*, &c. *& extruxi mihi piſcinas aquarum, vt irrigarem ſyluam lignorum germinantium.* In originibus eſt, *vt irrigarem ſolitudinem*, &c. de qua re fuſiùs dicemus *cap.* 3. ad illa verba, *Quæ eſt iſta, quæ aſcendit de deſerto.* Denique extrema illa verba, *& loquar ad cor eius*, aliàs in

ſcriptura ſacra in nuptiis ſolent adhiberi ſolent. *Geneſ.* 34. de filio Regis Sichimorum Dinæ puellæ nuptias ambiente, ſic ſacer textus: *Triſtemque deliniuit blanditys.* In primitiuis ad verbum eſt: *& locutus eſt ad cor adoleſcentulæ.* Item *Ruth* 2. poſtquam Booz ipſam ſeducturum ſpopondit, ſic adiecit puella. *Inueni gratiam in oculis tuis Domine, qui conſolatus es me, & locutus es ad cor ancillæ tuæ.*

Iam intelligis huius loci energiam, & vim. Verba ſunt Dei Eccleſiam ſe ducturum promittentis hoc modo: *Ecce ego lactabo eam*, id eſt, nuptias illius expoſitis votis, doniſque oblatis poſtulabo, tandiu inſtans, vrgenſque, donec ipſam ad conſenſum alliciam. Et quia ſolenne eſt Regibus vxores ſuas in domos ſyluanas, inque hortos, & nemora amœniſſima primùm ducere, vt ibi nuptias iucundius peragant; eodem modo cum ipſa geram. *Ducam eam in ſolitudinem*, id eſt, in hortos amœniſſimos transferam, & ibi ipſam mihi legitimè copulans, *loquar ad cor eius*, id eſt, conſolatoria, & amatoria verba ipſi dicam, qualia fari decet nouum ſponſum ad nouam nuptam. Hic ſenſus literalis, & cortex huius loci: nucleus iam excutiendus eſt.

Ac primum quidem videre oportet, quid ſignificet hæc adductio ſponſæ in domum ſyluanam, ad Chriſti & Eccleſiæ nuptias tranſlata. Plures ſunt, qui locum iſtum dè Eccleſia interpretantes præfata verba ſic édiſſerunt: *Ecce ego lactabo eam, & ducam in ſolitudinem*, &c. id eſt, ad eundem modum cum ipſa geram, ſicut olim cum populo Hebræo, quem è captiuitate Ægyptiaca, Pharaone demerſo, per rubri maris vndas ſicco veſtigio ad ſolitudinem tranſmiſi, &c. Sed tamen huic expoſitioni non aſſentior: nam, vt ſuprà obſeruaui, Propheta eo loci de nuptiis Chriſti & Eccleſiæ verba facit, ita enim contextus iſte perſuadet: atque adeò ita inſerta alluſio illa ad exportationem Hebraici populi ex Ægypto, vt referenda ſit ad rem nuptialem.

Lyra, quem alij etiam non pauci inſequuti ſunt, in expoſitione huius loci ita ſcribit: *Ducam illam in ſolitudinem*, &c. *Quia tempore Apoſtolorum multi conuerſi ad fidem transferent ſe ſe ad vitam ſolitariam, vt melius vacent contemplationi, & reficiantur conſolatione diuina: ideo ſubditur, & loquar ad cor eius.* Hæc interpretatio magis arridet, ſi referatur ad eam, quam præmiſimus, ſimilitudinem tranſlationis nuptialis in ſyluas. Ita vt ſenſus ſit. Quemadmodum de more eſt maritis ſponſas ſuas in hortos amœniores transferre, vt inibi nuptiæ iucundius peragantur: ita etiam Chriſtus Dominus egit cum Eccleſia ſponſa ſua, quam tunc ad ſyluas, & nemora amœna tranſmiſit, cum Monachos, & cœnobitas per ſolitariæ vitæ amorem, & ſtudium ad deſerta impulit, vt ibi inter monaſticæ conuerſationis amœnitates per contemplationem cœleſtium quaſdam nuptialibus oblectamentis ſimiles delitias delibarent, atque per religioſæ vitæ profeſſionem ipſi Chriſto arctiori vinculo ſe ſe obſtringerent: vel, ſi fas eſt ita loqui, arctiùs eidem nuberent. Fruſtrà hìc numerem plures Patres, qui ſolitudinem, atque eremum cum hortorum amœnitatibus contulerunt. Chryſoſtomus contra vituperatores vitæ monaſticæ lib. 2. *Audis* (inquit) *Elyſium campum, ac beatorum inſulas, & prata virentia, myrtos, & auram tenuem, odoremque ſuauiſſimum cuncta replentem* Ac ſtatim attexit, hæc omnia cum vitæ monaſticæ delitiis conferri non poſſe. S. Nilus Abbas *in Aſcetico lib.* non longè à principio. *Negligamus* (inquit) *agriculturam, ſpinas, & tribulos producentem* (ſic appellat vitam ſæcularem,) *vt paradiſi cuſtodes, atque cultores efficiamur*, id eſt, vt monaſticam teneamus vitam, cuius oblectamenta cum ipſius paradiſi delitiis ſubinde componit. Item D. Hieronymus ad Heliodorum Epiſt. 1. *O deſertum* (inquit) *Chriſti floribus vernans: ſi infinita eremi vaſtitas te terret, tu paradiſum mente deambula*, &c. Mitto alios.

Et ſane per hortos, & nemora, vbi Chriſtus nuptias ſuas cum Eccleſia celebraturus dicitur, monaſticam, & religioſam vitam accipiamus, non ſine lepore hic ſenſus aptabitur Prophetiæ. Quapropter memoria repetamus ea, quæ ſuprà *cap* 3 §.... præfati ſumus, vbi diximus nuptias in hoc libro ſic à Salomone deſcribi, vt quinque dies claudant. Prima die ſub veſperum ſponſa in hortum, & ſyluanas ædes traducta eſt. Secunda verò die in eodem horto permanſit. Tertia verò, & quarta die primo mane ſponſa ex ſyluis ad vrbem non ſine pompa à ſuo ſponſo perlata fuit: veſpere autem eadem ab vrbe rediens ſyluanas ædes repetit. Denique quinta die primò manè ſponſa ab hortis in vrbem mouetur, atque ibi ſolutis nuptiis manet. Hæc omnia in acoluthiam ſenſus grammaticalis fusè diximus, & probauimus.

Quæ ad ſenſum ſpiritualem tranſlata, aptiſſimè in Eccleſiam cadunt. Cogita ergo id, quod certum, ac ratum eſt, Apoſtolos duodecim, & ſeptuaginta diſcipulos ad

euangelicæ vitæ perfectionem à Chriſto vocatos fuiſſe: ita nimirum, vt ipſi primùm ad conſilia euangelica obſeruanda nuncupatis votis ſeſe obſtrinxerint, ac deuouerint, atque adeò religioſæ, ac monaſticæ vitæ Chriſto inſtitutore, & conditore, primi obſeruatores fuerint. Ita docent Euſebius *lib. 2. hiſtor. cap.* 16. Hieronymus *de viris illuſtribus, in Philone.* D. Auguſtinus *lib. 2. de vita communi Clericorum.* Iſidorus *lib. 2. de diuinis Officijs, cap.* 15. Caſſianus *collatione* 18. S. Thomas 2. 2. *quæſt.* 88. *art.* 4. Hanc verò tam perfectam conuerſationem, quæ ab Apoſtolis, & diſcipulis Chriſti cœpta, & auſpicata fuit, primitiui Chriſtiani auidiſſime arripuerunt, qui ſuis ſe bonis voluntariè ſpoliantes, omnia in commune conferebant, & religioſam agebant vitam: non quidem omnes, ſed ex paucis, qui tunc crediderant, multò plures, ita vt reliqui cum his collati pro nullis haberentur. Ita expreſsè tradit D. Hieronymus *loco citato*, vbi poſtquam Philonem, & ea omnia, quæ de primitiuis Chriſtianis ſcribit, produxit, ita demum attexit: *Ex quo apparet, talem primam Chriſto credentium fuiſſe Eccleſiam, quales nunc Monachi eſſe nituntur, & cupiunt, vt nihil cuiuſquam proprium ſit, nullus inter eos diues, nullus pauper, patrimonia egentibus diuidantur, orationi vacetur, & pſalmis, doctrinæq́ue, & continentiæ, qualis & Lucas refert primum Hieroſolymis fuiſſe credentes.* Et S. Dionyſius *de Eccleſiaſt. Hierarch. cap.* 10. multa de Monachis, & eorum inſtitutis ſcrit. Accinit D. Epiphanius *hæreſi* 29. vbi inter alia de eodem Philone loquens ſic addit: *Monaſteria ipſorum in vicinia circa Mariam paludem recenſens non de alijs narrauit, quàm de Chriſtianis.* legatur Bellarminus *tom.* 1. *de Monachis, lib.* 2. *cap.* 5. contra noſtri temporis hæreticos, qui Religioſorum vitam inſectantes, quaſi nouam, & priſcis ſæculis ignoratam. Matthæus Galenius *in lib. de origine Monaſtices cap.* 5. Plati. *de ſtatu Religioſorum lib.* 2. *cap.* 20. *& ſeq.* vbi citat VValdenſem *de Sacramental. lib.* 3. *cap.* 9. & Aluarum Pelag. *de planctu Eccleſiæ lib.* 2. *cap.* 56. Sed ex Philone aliquid hic adſcribere licet, quod noſtræ expoſitioni non parum inſeruit. Subiicio illius verba, quæ recitat Euſebius lib. 2. hiſtor. cap. 17. *Hoc in primis teſtatur, quòd facultatibus ſuis renunciauerint, ac bonis ad ſe pertinentibus ceſſerint hi, qui philoſophari cœpiſſent, & cunctis vitæ huius curis abſtinuerint, relictiſque muris in agris, & hortis ſolitariè conuerſati ſint*, &c. Deinde verò ſuccedentibus ſæculis, & cùm numerus Chriſtianorum creuiſſet, cœpit in ipſa duplex ſtatus ſæcularium, & Monachorum, ex quibus illi in vrbibus degunt, & temporalis vitæ negotia gerunt: iſti verò in clauſtris quietem, & à negotiis, & ſolicitudinibus remotam tranſigunt vitam.

Quorſum hæc? Iam intelligis quò tendam. Succedat memoriæ illa quinque dierum diſtributio, & partitio, qua mundi iſtius poſt Chriſti Domini aduentum durationem emenſi ſumus ſuprà *cap.* 7. §. 3. nam vbi hæc omnia tibi præſtò fuerint, accommodatio erit valde facilis. Ita ergo apud te conſtitue Eccleſiam ex duplici illo hominum ordine coaleſcere, & conſtare, ſcilicet ex Religioſis, ac ſæcularibus; atque adeò vtriuſque exercitationes amplecti. Sed quo ordine? Subiicio. In primæ diei veſpera Chriſti & Eccleſiæ nuptiis initium datum fuit, ſcilicet ſub finem antiquæ legis. Tunc ergo Chriſtus Dominus paruam Apoſtolorum, ac diſcipulorum Eccleſiam ſponſam ſuam (hæc enim ſola tunc ſponſæ nomen ferebat) ex mundana conuerſatione, & temporalis vitæ curis ad ſublimiorem, & perfectæ vitæ conditionem, quæ monaſticæ vitæ prima exordia continuit, tanquam ex vrbe in hortum, nemúſque traduxit. In ſecunda die, quæ primitiuæ Eccleſiæ tempus, & ætatem repræſentauit, eadem Eccleſia ſponſa Chriſti manſit in hortis; quia nimirum primi illi Chriſtiani Apoſtolorum exemplo ad perfectionem inducti idem vitæ genus maiori ex parte profeſſi ſunt, aut monaſticam prorſus, aut monaſticæ valde ſimilem conuerſationem agentes. quod congruit omnino cum illis Philonis Iudæi verbis: *Relictiſque muris, in agris, & hortis ſolitariè conuerſabantur.* In tertia verò, & quarta die, quæ ſequentes eiuſdem Eccleſiæ ætates, alteram ſub Martyribus, alteram ſub Doctoribus adumbrat, cœpit in Eccleſia duplex ordo, ſæcularium, ac Religioſorum: atque adeò appoſitè admodum per hoſce dies à Salomone inducitur ex hortis ad vrbem progrediens, & vrbe ad hortos ſeſe per vices referens, vtriuſque ſcilicet vrbanæ, & ſolitariæ vitæ exercitationes complectens.

Quid plura? In quinta die, cuius primum manè ætatem illam Eccleſiæ deſignat, in qua futura eſt tam gentium, quàm Iudæorum conuerſio ad Chriſtum. Veſperum autem tempus Antichriſti, & extremi iudicij dies notat: manè quidem ſponſa vrbem ingreditur, ibique manſitat, nec ſyluas repetit ad veſperum. quod certè vitæ mona-

ſticæ maximam relaxationem futuram tempore Antichriſti mihi repræſentat. Ita tradit Ioachimus *in cap. 12. Apocalypſis*, vbi aſſerit proxime ante tempus Antichriſti omnes religioſos Ordines à ſui inſtituti ſeueritate excidentes ad ſæcularium vitam, & ſtudia diſceſſuros. poſtmodum verò Antichriſto Eccleſiam perſequente, vacuanda eſſe clauſtra, & monaſteria, aliis quidem ad infidelitatem relabentibus, aliis ab eodem Antichriſto ſublatis, aliis demum in ſpeluncas, & antra fugientibus. Ad hunc ſenſum traducit Ioachimus illa verba. *Attendite autem vobis, ne forte grauentur corda veſtra crapula, & ebrietate, & curis huius vitæ.* Hæc enim, inquit, propterea cauere ſtudioſiùs iubet Chriſtus, quia ipſiſſima ſunt, quæ non ſolùm ſæcularium, ſed etiam Monachorum inſtituta, cunctis ad huius vitæ, ac ſæculi curas conuerſis, labefactatura ſunt. Accinit S. Hypolitus *in Oratione de Conſummatione mundi*, vbi de illo tempore agens inter alia ſic ſcribit. *Templa diuina domorum inſtar erunt, paſtores fient quaſi lupi, & Monachi clauſtra deſerentes expetent ea, quæ ſunt mundi.* Denique Ioachimus ad eundem ſenſum euocat illa verba *Danielis* 8. vbi de Antichriſto loquens ſic habet. *Et proſperabitur, & faciet, & interficiet robuſtos, & populum Sanctorum ſecundùm voluntatem ſuam, & dirigetur dolus in manu eius*, &c. Quis enim, inquit, eſt *populus Sanctorum*, niſi Religioſorum cœtus, & Ordo, quem ab Antichriſto ſubuertendum vaticinatur Propheta. Ergo cùm Salomon in hoc Cantico innuit ſponſam in extrema nuptiarum die ex hortis ad vrbem progreſſam ibi manſiſſe, neque iterum ad hortos, ac nemora reducem gradum paraſſe facilè demonſtrat futurum, vt Eccleſia Dei per illud tempus Monachis aut ſublatis, aut lapſis, ad curas ſæculi, & vitæ iſtius negotia tota conuertatur.

Quòd ſi accommodatio præſcripta, quæ mihi valde probatur, tibi parum arridet, recurrat mens ad illa Oſeæ verba: *Ecce ego lactabo eam, & ducam in ſolitudinem*, quæ verba gloſſa interlinearis de Eccleſia exponit, ac per ſolitudinem intelligit receſſum à mundo, & mundanis affectionibus. Ita vt ſenſus ſit: Ego Eccleſiam blandimentis alliciam, & terrenarum, temporaliumque rerum amore ad ſpiritualium dilectionem transferam. Et ſanè vt hæc interpretatio concinna ſit, ad eam ſimilitudinem nuptialis traductionis ex vrbe in hortos reuocari, & ſententia ſic conformari debet. Cùm Eccleſiam mihi ſponſam adiunxero, ſicut ſolenne eſt maritis puellas innubas ex vrbe in ſyluas transferre, & ibi nuptias cum ipſis iucundiùs agere: ita ego Eccleſiam mihi deſpondens ab hoc mundo, ac temporalium rerum dilectione ad amorem diuinarum, quaſi ex vrbe in hortos ducam, &c. Id verò vt teneas, cogitare oportet, Chriſtum Dominum eo conſilio in hunc mundum deſcendiſſe, *vt mundum* (liceat ſic dicere) *à mundo extraheret*. Ita loquitur D. Auguſtinus *tract. 140. in Ioannem*, id eſt, ab amore rerum temporalium ad dilectionem diuinarum transferret. *Chriſtus* (inquit) *à Deo Patre miſſus eſt, vt mundus ex mundo liberaretur.* Per eum autem mundum, à quo mundus liberandus dicitur, eos intelligit, qui viuunt ſecundùm concupiſcentias mundi; nimirum ſecundùm illas, quas Ioannes enumerauit in 1. Can. *Quidquid eſt in mundo, aut concupiſcentia carnis, aut concupiſcentia oculorum, aut ſuperbia vitæ.* Hic eſt mundus ille, de quo idem Ioannes ait, *& mundus eum non cognouit.* Ille autem mundus, qui à mundo extractus, & ſeparatus dicitur, non alius certè in Eccleſia fidelium, atque electorum. Ita idem Auguſtinus. *Vniuerſa hoc dicit Eccleſia, quam plerumque etiam Chriſtus mundi nomine compellat.* Itaque mundus à mundo ſeparatus, eſt Eccleſia è mundanis educta concupiſcentiis. de qua loquitur Chriſtus Ioan. 15. *Quia verò de mundo non eſtis, ſed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus.* Vtriuſque verò mundi differentiam paucis verbis complexus eſt Auguſtinus in eum locum. *Qui de mundo mundum elegit, fecit quod eligeret, non inuenit: mundum redemptionis à mundo perditionis diuident, hoc eſt, Eccleſiam ſponſam ſuam mundam, & puram, ex mundo immundo, & impuro diſcernens.* De hac ergo diuiſione, aut ſeparatione Eccleſiæ mundæ à mundo immundo loquitur Oſeas *in eum locum*, qui per vrbem, à qua in ſolitudinem deferenda ſponſa dicitur, mundanas, id eſt, eas, quæ ad mundum componendum accedunt, concupiſcentias intelligit: per ſolitudinem verò vitam accipit ab his affectionibus immunem, quam tenere debent omnes fideles, iuxta illud Pauli 1. ad Corinth. 5. *Ne commiſceamini fornicariis, &c. alioquin debueratis de hoc mundo exiiſſe.* Oſeas ergo ſic ait: *Eccleſiam ad nuptias meas inuitabo, & ducam illam in ſolitudinem*, id eſt, ex vrbe, ac multitudine in ſyluas transferam, vt ibi eam mihi ſtabili connubio adiungam; ipſam nimirum à temporalis, ac mundanæ vitæ amore ad mundi contemptum,

atque cœleſtium bonorum dilectionem traducens. Itaque per hanc tranſlationem ſponſæ, id eſt, Eccleſiæ ex vrbe ad nemora, aſſumptionem eiuſdem Eccleſiæ ex mundo, & mundana conuerſatione, ad euangelicam vitam intelligo.

Sed quid inde? Certe iuxta eum ſenſum dictam partitionem nuptialium dierum, progreſſuſque ſponſæ in vrbem, & eiuſdem regreſſus in hortos ad Prophetiam aptare facile, ac pronum eſt. In prima enim die ſub veſperam ſponſa ex vrbe in domum ſyluanam, hortóſque traducta dicitur: hanc autem veſperam Eccleſia in Apoſtolis, ac diſcipulis Chriſti exegit, qui mundum, & mundanam conuerſationem deſerentes, ad Euangelicæ vitæ perfectionem tanquam ex vrbe in ſolitudinem traducti ſunt. In ſecunda die ſponſa in hortis extra vrbem cum ſponſo perſeueraſſe fertur: ad quam diem pertinent primitiui Chriſtiani, qui mundo etiam perfecte renunciantes, & extra mundum facti eam, quam ab Apoſtolis acceperant, vitæ perfectioris normam tenuerunt, atque ſeruarunt. In tertia, & quarta die ſponſam ex ſaltu in vrbem veniſſe, & ex vrbe in ſaltum rediiſſe per vices veſpere manéque, ſcribit Salomon. Hæc autem dies duas futuras mundi ætates adumbrauit, in quibus Eccleſia à prioris vitæ perfectione deſciſcens partim extra mundum fit, in his ſcilicet, qui eidem mundo nuntium remittentes, Dei obſequio ſeſe deuouent: partim in mundum tranſit, in illis nimirum, qui terrena ſapiunt, & huius ſæculi curis, atque negotiis, & amori ſeſe impendunt: vtroque enim hominum genere Eccleſia coaleſcit. Denique in quinta die ſponſa mane hortum deſerens, vrbem ingreditur, ac veſpere iam amplius non redit. quia hæc dies extremam illam mundi ætatem præſe fert, quam iudicium extremum claudet, in qua fideles in deterius abeuntes, mundi amatores erunt, & curis, atque negotiis huius ſæculi ſe totos dedent. hanc enim futuram per illud tempus rerum conditionem ſatis declarant illa Chriſti verba Lucæ 21. *Attendite ne grauentur corda veſtra crapula, & ebrietate, & curis huius vitæ.* Ideò enim hæc mala cauere ſuadet Chriſtus Dominus, quia eorum, quæ per illud tempus euenire oportet, maxima futura ſunt. Legendus Ambroſius, & Beda *in eum locum.*

Sed quamuis hæc non inſulse dicta ſint, & iuxta duas præſcriptas ſententias Prophetiæ ordo aptè contexatur: tamen de hac ſponſæ ex vrbe in hortos tranſlatione aliquid magis accommodatum dici poſſe credo. Sed quid illud? Succedat memoriæ primi hominis delictum, quod humano generi extremam perniciem attulit. Nam ſtatim atque Dei præceptum violauit, ex ipſius Dei ſententia à Paradiſo pulſus, ac relegatus eſt. Quid tum poſtea? Chriſtus Dominus Adam ſecundus in mundum venit, vt ad Paradiſum, & ad vitam illam beatam, à qua exciderat, ipſum reuocaret. Ita docet Gregorius Nazianzenus *in orat: 1. Apolog.* vbi ea, quæ contra generis noſtri vulnera Chriſtus Dominus contulit, amuleta commemorans ita reſcribit: *Idcircò lignum aduerſus lignum, & manus aduerſus manum: illæ quidem fortiter extenſæ aduerſus incontinenter extenſam: illæ clauis confixæ, atque conſtrictæ aduerſus remiſſam, & ſolutam. Idcircò ſublimitas aduerſus lapſum, fel aduerſus guſtum, ſpinea corona aduerſus prauum imperium, & mors aduerſus mortem, & ſepultura aduerſus illam in terram reuerſionem. Hæc omnia diuinæ cuiuſdam erga nos diſciplinæ loco erant, infirmitatiſque noſtræ veluti medicina quadam veterem Adamum eò, vnde exciderat, reducens, & ad illud vitæ lignum adducens, à quo ſcientiæ lignum intempeſtiue, atque incommodè ſumptum nos remouerat.* id eſt, ad Paradiſum reſtituens, vnde illum incontinentia infeliciter extruderat. Et ſanè Paradiſus iſte non alius, niſi Eccleſiæ orthodoxæ vita, & conuerſatio Euangelica, ad quam fideles Chriſti Domini gratia traduxit.

Eſt autem valde familiare ſanctis Patribus eam vitam, quam ſub Chriſti gratia, & Euangelio degit Eccleſia, cum Paradiſo conferre, & ex hac comparatione quaſdam eiuſdem Eccleſiæ proprias notas aucupari. S. Irenæus *contra hæreſ: lib. 5. cap. 20.* Eccleſiam ab hæreticorum doctrina abſtinere ex Paradiſi collatione perſuadet. *Plantata* (inquit) *eſt Eccleſia tanquam Paradiſus in hoc mundo: ab omni ergo ligno Paradiſi eſcas manducabis, ait Spiritus, id eſt, ab omni ſcriptura Dominica manducate, neque tetigeritis vniuerſam hæreticam diſſenſionem; ipſi enim confitentur ſemetipſos agnitionem habere boni, & mali,* &c. Et poſt pauca: *Ne illorum manducantes agnitionem, eam ſcilicet, quæ plus quàm oportet ſapit, proyciamur de Paradiſo vitæ, in quem Dominus inducit eos, qui obediunt præconio eius, recapitulans in ſe omnia, quæ in cælis, & quæ in terra ſunt,* &c.

D. Cyprianus in numeranda arborum pomiferarum multitudine, qua Paradiſus erat conſita, cunctos Chriſti fideles contemplatur, & per quatuor flumina eas arbores

irrigantia

irrigantia totidem Euangelia, quæ aquis Baptiſmi ſcaturientia ab Eccleſia ſterilitatem remouent. *Eccleſia* (inquit) *Paradiſi inſtar exprimens, omnes arbores fructiferas intra muros ſuos intus includit: has arbores rigat quatuor fluminibus, id eſt, Euangelijs quatuor, quibus Baptiſmi gratiam ſalutaris cæleſti inundatione largitur.* Aliquid etiam de his Baptiſmi aquis ſuppeditat nobis D. Auguſtinus *in lib. 4. de Baptiſmo contra Donatiſtas, cap. 1.* vbi ſic ait: *Eccleſia Paradiſo comparata indicat nobis poſſe quidem eius Baptiſmum homines etiam foris accipere, ſed ſalutem beatitudinis extra eam neminem vel accipere, vel tenere.* & plura ſubdit in hanc ſententiam.

Rurſus idem Auguſtinus *de ciuitate, lib. 13. cap. 21.* iterum Eccleſiam cum Paradiſo confert, & ſingula, quæ in Paradiſo erant, venuſtè admodum accommodat. *Poſſumus* (inquit) *hæc eadem in Eccleſia intelligere, vt ea melius accipiamus tanquam prophetica indicia præcedentia futurorum. Paradiſum, ſcilicet ipſam Eccleſiam; quatuor autem Paradiſi flumina quatuor Euangelia, ligna fructifera Sanctos, fructus autem opera eorum, lignum vitæ Sanctum Sanctorum vtique Christum, lignum ſcientiæ boni & mali proprium voluntatis arbitrium.* Quid plura? Idem Auguſtinus *de Geneſi ad literam lib. 12. cap. 34.* Paradiſum Eccleſiæ vmbram fuiſſe dicit, propter voluptates, & delitias; ſic enim habet: *Omnis ſpiritualis regio, vbi animæ bene eſt, meritò Paradiſus dici poteſt: nam etiam in ipſo homine lætitia bonæ conſcientiæ Paradiſus eſt. Vnde & Eccleſia in Sanctis temperanter, iuſtè, ac piè viuentibus Paradiſus rectè dicitur, pollens affluentia gratiarum, caſtiſque delitijs: quandoquidem & in tribulationibus gloriatur de ipſa patientia plurimum gaudens, quia ſecundùm multitudinem dolorum in corde conſolationes Dei iucundant animam eius.* Sed reticenda non ſunt alia verba, quæ Auguſtinus *in eodem lib. cap. 28.* ſcribit ad hunc modum: *Eccleſia* (inquit) *quæ nos congregat in charitatis ſinu, Paradiſus dicta eſt. Sed hoc figuratè dictum tanquam in illa Paradiſo, vbi propriè fuit Adam, Eccleſia figurata ſit per formam futuri. Nam diligentiùs conſideranti ſtatum occurrit in illa Paradiſo corporali, in qua Adam corporaliter fuit, iſtam vitam Sanctorum figuratam, quæ agitur in Eccleſia.* Mitto alios, & alios Patres, qui hanc eius vitæ, & conuerſationis, quam fideles in Eccleſia ſub Euangelio, & Chriſti Domini gratia degunt, Paradiſique ſimilitudinem paſſim recolunt, & vſurpant.

Sed quid inde? Inde certè ad explicandam illam traductionem ſponſæ ex vrbe in hortum, quam pro celebrandis nuptiis iuxta morem tam Hebræorum, quàm Gentilium effectam ſæpe diximus, procliuis ſternitur via. Et ſanè aliquid mihi nunc occurrit, quod ad ea, quæ ſuprà *cap. 3.* §.... tradidimus, addi, & apponi poſſit: ibi enim docuimus pleraſque ceremonias, ac ritus nuptiales, qui communes erant Hebræis, atque Gentilibus, ab ipſomet Adamo fluxiſſe, qui non ſine afflatu Dei celebrandarum nuptiarum modum, & formam poſteris ſuis præſcripſit, qui futura Chriſti, & Eccleſiæ connubia (quorum ipſe primus Vates fuit, vt inibi etiam monuimus) expreſſiùs adumbrarent. Ergo eidem coniecturæ innixus addo morem iſtum celebrandi nuptias in hortis, qui in vtroque populo Gentili & Hebraico tam ſolennis fuit, vel ab ipſo Adamo poſteris traditum, vel ab eiſdem poſteris eo conſilio cœptum, ſeruatúmque deinceps fuiſſe, vt priores illas Adæ, atque Euæ nuptias in Paradiſo voluptatis, Deo inſtituente, initas in ſuis connubiis retractarent, atque exprimerent. Ergo vt ad rem noſtram propiùs accedamus,

Primò illa Oſeæ verba hunc ad ſenſum vocanda eſſe cenſeo. *Ecce ego lactabo eam, &* (vt de more eſt his, qui ſponſas ducunt) *ducam eam in ſolitudinem*, id eſt, in ſaltum amœniſſimum ex vrbe, *loquar ad cor eius*, &c. Nam idem Oſeas quid nomine ſolitudinis ſibi velit, ſtatim aperit ſequentibus verbis: *Et dabo ei vallem Achor ad aperiendam ſpem.* Atqui Achor nihil differt ab Engaddi, vt oſtendam infrà *cap. 1.* ad illa verba: *in vineis Engaddi.* Erat autem Engadditanus ſaltus ante alios amœnus, & aromatum, aliorúmque fructuum valde ferax. Ad cuius amœnitatem, & delitias reſpiciens Chaldæus, extrema illa verba, *ad aperiendam ſpem*, ſic extulit: *ad delitias animæ.* Et ſubinde attexit Propheta: *& canet iuxta dies iuuentutis ſuæ, & aſcenſionis ſuæ de terra Ægypti.* Et ſtatim ſubiungit: *& deſponſabo te mihi in ſempiternum*, &c. Cùm huius allegoriæ contextus, tam qui antecedit, quàm qui inſequitur, ad nuptias pertineat, certè ea, quæ interſeruntur verba, ad eandem allegoriam referri debent: atque adeò illud, *canet iuxta dies iuuentutis ſuæ*, &c. de nuptialibus cantilenis accipienda eſſe puto

Adſcribenda hîc Hebræorum obſeruatio: nam Helias in Thisbe ex aliorum ſententia docet, ſaltum illum Engadditanum, ſeu vallem Achor Iudæorum vulgari ſer-

mone

mone appellari ſolitum *Edem*, id eſt, Paradiſum, ſcilicet ob exaggerationem amœnitatis: atque illa verba Moyſis *Geneſ.* 13. qui Sodomæ, & Gomorrhæ delitias deſcribens, ait: *Eleuatis oculis Loth vidit omnem circa regionem*, &c. *ſicut Paradiſus Domini, & ſicut Ægyptus venientibus in Segor.* Quo in loco per Paradiſum Domini prædictum ſaltum Engaddi, ſeu Achor intelligendum eſſe dicunt. ita vt ſenſus. Omnis illa regio Sodomæ, atque Gomorrhæ feracitate, & amœnitate non erat inferior Engatica ſylua: nec cedebat etiam ei Ægypti plagæ, quæ occurrit euntibus in Segor. Et quidem priorem collationem in eo loco non fieri cum Paradiſo illa felici, in qua homo ab initio conditus eſt, facilè demonſtrat poſterior. Eſſet enim valde inelegans, ne dicam turpe vnius orationis decrementum, ſi poſtquam regio illa cum Paradiſo voluptatis collata fuerat, ſtatim cum Ægypto componeretur.

His ergo præſuppoſitis, verba Oſeæ ad Eccleſiam tranſlata hunc ſenſum reddunt. Ego (inquit Deus) Eccleſiam connubiali vinculo mihi adiungam, & vt mos fert nubentium, *ducam eam in ſolitudinem*, nimirum *in vallem Achor ad aperiendam ſpem*, ſeu *ad delitias animæ*, hoc eſt, in ſaltum Engadditicum hortorum amœnitate valde nobilem, qui propter eximiam amœnitatem *Edem*, id eſt, *Paradiſus Domini* vulgò appellari ſolet. Luculentiùs dicam. Eccleſiam meam, quæ ob protoparentis culpam à Paradiſo pulſa eſt, ego Paradiſo reſtituam; non quidem illi corporeæ, atque viſibili, in qua homo formatus fuit, ſed alteri ſpirituali, atque inuiſibili. Id eſt, transferam illam ad eam ſanctam, piam, & honeſtam conuerſationem, & vitam ſecundùm fidem, & Euangelium, quæ Paradiſi delitias facilè ſuperat, vt nuper ex Auguſtino confecimus. Sicut enim earum nuptiarum, quas Adamus contraxit cum Eua, locus fuit Paradiſus: ita etiam illæ, quas Chriſtus celebrauit cum Eccleſia, in Paradiſo actæ ſunt, vt res ſuæ figuræ, & corpus vmbræ reſponderet. Huc fortaſſe ſpectauit Ambroſius *in Pſalm.* 118. *ſerm.* 1. vbi ſic habet. *Sancta Eccleſia, quæ in primordijs mundi deſponſata fuit in Paradiſo*, id eſt, cuius nuptiæ per Adami atque Euæ matrimonium in Paradiſo copulatum adumbratæ ſunt. quæ verba non ſolùm nuptias Adæ, atque Euæ, ſed etiam locum ipſum, in quo celebratæ fuerunt, ad ſignificationem nuptiarum Chriſti, & Eccleſiæ pertinere ſignificant: vt quemadmodum nuptiæ nuptiis, ita etiam locus loco reſpondeat. In eundem ſenſum recidunt alia eiuſdem Ambroſij verba *in lib. de Cain & Abel*, vbi expendens illud, *Veni in hortum meum ſoror mea ſponſa*, &c. *Comedi fauum cum melle meo*, &c. ſic addit. *In horto, hoc eſt, in Paradiſo eſt connubium Eccleſiæ, vbi erat prius Adam, quàm peccatum committeret; vbi recumbebat Eua, priuſquam culpam crearet, ac pareret.* quibus verbis ſignificat ideò conuiuium, quod agitur in nuptiis Chriſti & Eccleſiæ, in horto exhibitum dici à Salomone, vt per hortum Paradiſum ſignificaret, innuens ſcilicet eam innocentiam ad cœleſte conuiuium nos afferre debere, qua Adamus Euaque in Paradiſo ante lapſum prædicti fuerant.

Hinc liquet iam quid ſignificet in hoc Cantico tranſlatio ſponſæ ex vrbe in hortos, & ſyluas, iuxta ſenſum Propheticum: propriè enim deſignat eam, quam hactenus diximus, Eccleſiæ ad Paradiſum, ex qua olim pulſa fuerat, reuocationem, & reſtitutionem per Chriſtum factam: qui nimirum ex infelici, & ærumnoſa vita, quam priùs degebat, ad beatam aliam conuerſationem ſub gratia, & Euangelio ipſam tranſmiſit: quæ conuerſatio Paradiſi delitias, & felicitatem non æmulatur tantùm, ſed etiam vincit. Sed quid notant, inquies, progreſſus illi ſponſæ in vrbem, & reditus eiuſdem in hortos per vices facti, iuxta præfatam expoſitionem? Reſpondeo in parabolicis allegotiis, qualis eſt hæc, in qua verſamur, non eſſe neceſſarium, vt ſingula membra, parteſque ſpirituali ſenſui aptentur, vt circa plæraſque Euangelij parabolas Patres animaduertunt. Tamen ne quid requiras in hac expoſitione, ſic aio. Traductio ſponſæ in hortum facta in prima nuptiarum die ſub veſperum denotat vocationem Apoſtolorum, ac Diſcipulorum Chriſti ad perfectam obſeruationem Euangelij, quæ continet perfectam ſignificationem Paradiſi, iuxta illa verba Auguſt. ſuprà adſcripta. *Eccleſia in Sanctis temperanter, iuſtè, ac piè viuentibus Paradiſus eſt, pollens affluentia gratiarum, caſtiſque delitijs: quandoquidem & in ipſis tribulationibus gloriatur de ipſa patientia plurimum gaudens*, &c. Subdit autem ſtatim Auguſtinus huius beatiſſimæ vitæ exemplum in Apoſtolis, & primitiuis Chriſtianis, ad quos ſpectat ſecunda nuptiarum dies, quam ſponſa in horto tranſegiſſe dicitur, delitioſè conuerſans cum ſponſo ſuo, ad ſignificandam eam, quam diximus, primitiuorum fidelium ſanctam, perfectamque viuendi rationem, delitias etiam Paradiſi perfectè imitantem. In tertia verò nuptiarum

tum die, quæ duodecim Eccleſiæ perſecutiones includit; & in quarta, quam Docto- res eiuſdem Eccleſiæ aperuerunt, & in qua (ſi Deo placet) adhuc verſamur, ſponſa ab hortis in vrbem, & ab vrbe in hortos ire, ac redire dicitur; quia nimirum in his duabus ætatibus, ſeu diebus, Eccleſia poſtquam ab illa ſanctiori, & perfectiori con- uerſatione ad aliud vitæ genus remiſſiùs, & imperfectiùs delapſa fuit, non integram, ſed quaſi dimidiatam felicitatem habuit in Paradiſo, & extra Paradiſum agens, hoc eſt, à Paradiſo excedens, & ad ipſam per vices rediens. Denique in quinto die ſponſa hortum deſerens vrbem ingreditur, ibique manſitat, nec iam ſub veſperum ſyluas re- petit, quia illud veſperum ad extremos conſummationis mundi dies pertinet, in qui- bus Eccleſia, vacillante fide, & charitate refrigeſcente, à ſtatu priſtinæ felicitatis ad miſeram conditionem decidet, & pro delitiis Paradiſi, ærumnarum, & calamitatum genus omne experiri cogetur.

CAPVT XII.

Cœnæ nuptiales quater repetitæ, & in horto exhibitæ, in hoc libro quid prophetice ſignificent.

EX his, quæ diximus ſuprà *cap.3. §.* ... conſtat quinque nuptiarum dies ita partiri, ac diſtribui in hoc libro, vt priores quatuor ſinguli ſingulas cœnas nuptiales ſub veſperum exhibitas contineant; quintus autem cœna ca- reat, quia nimirum nuptiæ in huius diei manè terminantur, ita vt ad ve- ſperam illius non perueniant. Conſtat etiam dictas cœnas datas in horto, aut nemo- re, vbi nuptiæ iſtæ celebrari feruntur. Nam tertio, & quarto die, quibus ſponſa ex hor- to ad vrbem procedit, eiſdem diebus veſpertino tempore in hortum ad cœnam cele- brandam redire dicitur, vt ab hoc reditu initium accipiunt illorum dierum Epitha- lamia veſpertina, vt in eo loco adnotauimus. Quapropter in hoc capite videri opor- tet primò, quid notent quatuor cœnæ quatuor prioribus diebus repetitæ: deinde quid ſignificet tempus, quo exhibentur, ſcilicet veſpertinum: rurſus quid ſibi velit locus, in quo dantur, nempe in horto, aut in nemore: ac demùm cur quintus, & ex- tremus nuptiarum dies ſine cœna abeat. De ſingulis aliquid dicam.

Suprà *cap.6.§.3.* & *cap.7. §.1.* & alibi non ſemel ex communi Patrum ſenſu docui- mus per nuptiales cœnas in hoc libro Euchariſtiam notari. Nam quamuis aliquando per dictas cœnas totius Scripturæ ſacræ lautam menſam, aliquando etiam ſolius Euangelij magnificas dapes accipere Patribus nou ſit inſuetum, iſtæ tamen interpre- tationes accommodatitiæ ſunt. Ad ea igitur, quæ huius loci ſunt propria, veniens aio primum Euchariſtiæ ſacramentum epulum nuptiale propterea meritò dici, & com- pellari, quia ſicut ad nuptiales epulas non ſolent euocari alij niſi amici, & familiares ſponſi: ita etiam ad ſacram Synaxim illis tantùm accedere integrum eſt, qui amici ſunt Dei, & gratiam illius inierunt, recti nimirum, ac iuſti homines.

De repetitione verò cœnæ quatuor prioribus diebus facta, non vno modo ſentire licet. In primis enim aliquis ita ſecum ſtatuere poſſet, per dictam cœnarum iteratio- nem futuram in Eccleſia ſacræ Euchariſtiæ frequentiam non adumbrari tantùm, ſed etiam perſuaderi. Ita enim conſtat olim à primitiuis fidelibus piè ac religioſè obſer- uatum, qui per ſingulos dies ſacrum iſtud conuiuium ſumebant, vt conſtat ex illis verbis, Actorum 2. *Erant autem perſeuerantes in doctrina Apoſtolorum, & orationibus, & communicatione fractionis panis.* quam frequentiam ab ipſomet Chriſto commenda- tam volunt grauiſſimi quidam Patres, ad illa verba orationis Dominicæ: *Panem no- ſtrum quotidianum*, &c. hi ſunt Ambroſius *lib.5. de Sacramentis cap.4.* & Auguſtinus *ſermone 28 de verbis Domini. & lib.4. contra duas Epiſt. Pelag. cap.9.* Tertullianus *in lib. de Oratione.* Hieronymus *in Matth. cap.6.* Cyprianus *ſermone 6. de oratione Dominica.* Hilarius *in cap.6. Matth.* atque alij non pauci. Et ſanè libenter acquieſco, ac boni conſulo, per quatuor illas cœnas frequentem Euchariſtiæ vſum in Eccleſia notari in hoc libro: tamen non ita, vt temporis alicuius ſignati, qualis fuit in primitiua Eccle- ſia, aut quorundam hominum pietate inſignium vſus ſpecialis in ſingulos dies com- municandi ſignificetur; ſed ita, vt totius in vniuerſum Eccleſiæ hoc ſacrum conui-

uium

uium ſingulis diebus inſtaurandi, ac repetendi deſignetur conſuetudo. Puto enim Eccleſiam non ſolùm id habere in promiſſis, vt ſcilicet iſtud ſacrificium vſque ad ſæculi extremum tempus nunquam in illa deſiderandum ſit: ſed etiam quòd nulla dies ſit abitura, in qua id non offeratur, atque libetur. Hunc enim ſenſum ineſſe puto illis verbis Matth. vltim. *Ego autem vobiſcum ſum in omnibus diebus vſque ad conſummationem ſæculi*, quæ de præſentia Chriſti in Euchariſtia à Patribus interpretari ſolent, vt infrà dicam. Nam illud, *omnibus diebus*, notanter à Chriſto dictum puto, vt ſignificaret nullam futuram diem, in qua Euchariſtiæ libatio non repetatur, eiuſque in illa præſentia non inſtauretur. Addo etiam eodem ſenſu donari poſſe illa verba orationis Dominicæ, *Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie*, quia dum quotidianum appellat, facilè demonſtrat ita inſtitutum, vt in ſingulos dies ſuppetat: atque adeò cùm recitamus illa verba, id certè petimus, vt panis ille, qui alioqui ideò quotidianus eſt, quia quotidiè in Eccleſia offertur, nullo die non adſit, ac ſuppeditet, quotieſcunque nobis illo opus fuerit. Ergo ſi hæc ita credamus, vti credenda eſſe certiſſimè ſentimus, fas erit dicere per iſtas cœnas in ſingulos nuptiarum dies exhibitas, hanc iugem, perpetuam, & nullo die non repetitam Euchariſtiæ oblationem propheticè denotari.

Sed tamen, quia hîc quatuor nuptialium dierum numerus non exæquatur temporis labentis diebus ſingulis, ſed quatuor ſæculis, aut ætatibus mundi (vt ſæpiùs adnotauimus) quamuis non renuam ea ſimilitudine aliquid etiam ad dies ſingulos pertinens deſignari poſſe: tamen germana, & genuina magis ſignificatio eſt generalis, & in vniuerſum, nimirum innuens totis illis quatuor ætatibus, aut diebus mundi decurrentis perennem ac iugem futuram eſſe in Eccleſia Dei Euchariſtiam. Cæterùm vt teneas quàm appoſitè hæc cœnarum ſignificatio in rem ipſam quadret, aliquid præfari oportet. In primis illud certum, & conſtans eſt apud Patres, Euchariſtiæ cœleſte conuiuium iuge, ac perpetuum in Eccleſia futurum eſſe. Ex illis autem non pauci hunc ad ſenſum euocant illa verba Matthæi, *Ego autem vobiſcum ſum omnibus diebus vſque ad conſummationem ſæculi.* Nam quamuis alij locum iſtum de præſentia morali exponere ſoleant, per quam Chriſtus Eccleſiæ ſuæ affuturum ſe pollicetur, opem, & auxilia illi aſſiduò ſuppeditans: tamen plures etiam de illius reali, & vera præſentia in Euchariſtia interpretantur. hi ſunt Ambroſius *in cap. 5. Lucæ.* Clemens V. *in Concil. Viennen. & in Clementina vnica, de Reliquijs & veneratione Sanctorum.* Innocentius III. *lib. 4. de myſterio Miſſæ, cap. 44.* S. Laurentius Iuſtin. *in ſermone de Euchariſtia*, Lyra, & Ianſenius, & alij noui interpretes *in eum locum.*

Eodem ſenſu donanda ſunt illa verba Danielis cap. 12. *Et à tempore, quo ablatum fuerit iuge ſacrificium, & poſita fuerit abominatio deſolationis.* & cap. 8. *Et vſque ad principem fortitudinis magnificatum eſt, & ab eo tulit iuge ſacrificium.* & infrà. *Robur autem datum eſt ei contra iuge ſacrificium*, &c. & iterum, *Vſquequò viſio, & iuge ſacrificium.* quibus verbis, quatenus Euchariſtiam *iuge ſacrificium* toties appellat Daniel, illius perennem, ac perpetuam in Eccleſia durationem facilè demonſtrat. Addunt Pintus & Pererius *in ea loca*, propterea fortaſſe iugis ſacrificij nomen Euchariſtiæ inditum fuiſſe; quia cùm religio Chriſtiana per totum latè orbem ſit propagata, ac Sol, nunquam non aliquam Eccleſiæ partem ſuis colluſtret radiis, ita vt alicubi ſemper ſucceſſiuo decurſu dies incipiat: inde fit (inquiunt) vt nulla ſit hora, imò nullum alicuius horæ momentum, in quo Euchariſtia non immoletur: eapropter *iuge*, id eſt, continuum, & nunquam intermiſſum ſacrificium appellatur, huic coniecturæ neque repugno, neque ſuccenſeo.

Cæterùm Euchariſtiæ ſacramentum in Eccleſia ad ſæculi vſque conſummationem ita iuge, ac perenne futurum, vt tamen ante mundi finem per aliquod temporis interuallum omnino eius in Eccleſia defectus futurus ſit, docet expreſsè D. Irenæus *aduerſus hæreſes lib. 5. cap. 25.* qui de Antichriſti aduentu intelligit Danielis verba cap. 9. *Et in dimidio hebdomadis deficiet hoſtia, & ſacrificium, & erit in templo abominatio deſolationis, & vſque ad conſummationem, & finem perſeuerabit deſolatio.* Vbi aſſerit per tres annos, & menſes ſex futurum, vt in Eccleſia Dei Euchariſtiæ ſacrificium deficiat; quia nimirum Sacerdotes ſancti, qui illud offerunt, ab Antichriſto in fugam vertendi, aut de medio tollendi ſunt. Et ſanè, quamuis hæc verba Danielis, & alia, quæ nuper ex eodem produxi, ſecundùm literam de excidio Hieroſolymitano accipi debere plures ſentiant: tamen illa de Antichriſto etiam ad literam exponenda eſſe non dubito. Nam Chriſtus Dominus *Matth. 26.* cùm diſcipuli ita rogaſſent. *Dic nobis*

quando hæc erunt, & quod ſignum aduentus tui, & conſummationis ſæculi? Subiecit Saluator: *Cùm videritis abominationem deſolationis, quæ dicta eſt à Daniele Propheta*, &c. Prædixerat nuper Chriſtus deſolationem templi, illis verbis: *Amen dico vobis, non relinquetur lapis ſuper lapidem, qui non deſtruatur.* Et occaſione inde arrepta, diſcipuli de duobus ſimul edoceri à Chriſto poſtularunt, de tempore, quo templum deſolandum; & de ſecundo aduentu Chriſti, & mundi conſummatione. Atque vno, eodémque orationis filo vtrique interrogationi Chriſtus ſatisfecit, ita nimirum verba temperans, & conformans, vt quæ de Hieroſolymitano excidio prædicebat, eadem de ſæculi conſummatione intelligi vellet, ſignificans vtique futurum, vt ea, quæ in vna vrbe Hieroſolymitana paulò pòſt euentura erant, ipſiſſima ſub finem ſæculi in euerſione totius mundi contingerent, atque adeò ex vno alterum coniici poſſe: & vlteriùs ea ſubiiciens, quæ ſpecialiter in mundi conſummatione accidere oportebat. Ita ſentiunt ex Patribus, Gregorius Magnus, Hieronymus, Beda, Chryſoſtomus, Euthymius, & alij non pauci. Quapropter ipſemet Chriſtus teſtimonio ſuo ſatis innuiſſe videtur, Danielis prophetiam non tantùm de ſubuerſione Hieroſolymitana, ſed etiam de extremo mundi excidio intelligi debere. Sunt etiam qui putent Danielem de ſola mundi conſummatione, & de Antichriſto vaticinatum fuiſſe. In his Hilarius, & Author Imperfecti. quam ſententiam haud refelli debere exiſtimarunt D. Hieronymus, & Beda, & ex recentioribus Maluenda *de Antichriſto lib.8. cap.9.* & Pinetus *in cap.8. Danielis*, & alij. Sed tamen prior ſententia accommodatior videtur: vt nimirum Prophetam vtrumque, mundi ſcilicet, ac Hieroſolymæ excidium eiſdem verbis prænunciarit.

Ad hæc, ſub finem mundi per aliquod tempus ſanctum Euchariſtiæ ſacrificium in Eccleſia non futurum docent expreſſiùs Author operis imperfecti *in Matthæum, homil.49.* S. Hippolytus *de mundi conſummatione.* Ephrem Syrus *in ſermone de Antichriſto.* Adde etiam D. Hieronymum *in cap.9. Danielis*, vbi S. Hippolytum citat, & ex illo ad hunc modum ſcribit: *Hippolytus nouiſſimam quoque hebdomadam ponit in conſummatione mundi, quam diuidit in Heliæ tempora, & Antichriſti, vt nimirum tribus & ſemis annis vltima hebdomadæ Dei notitia confirmetur, de qua dictum eſt: Confirmabit pactum multis hebdomada vna, & tribus alijs annis ſub Antichriſto deficiet hoſtia, & ſacrificium*, &c. Rurſus idem S. Hieronymus magis accommodatè ad eam, quam verſamus nuptiarum ſimilitudinem, eandem doctrinam tradit *in cap. 1. Ioëlis*, vbi ad illa Prophetæ verba. *Plange ad me ſuper ſponſam accinctam cilicio, & ſuper virum ſuum virgineum. Ablatum eſt ſacrificium, & libatio de domo Domini: lugete ſacerdotes de domo Domini, quoniam deſolati ſunt campi: lugeat terra, quoniam afflictum eſt triticum, & aruit vinum*, &c. (data opera adſcripſi tranſlationem Septuaginta, hanc enim interpretatur Hieronymus,) qui ſubinde poſtquam præfata verba de Iudæis ante Saluatoris aduentum expoſuit, ita ſubnectit. *Poſſumus eadem & poſt aduentum dicere Saluatoris*, ac primùm interpretatur de Hieroſolymitano excidio, ac denique ad ſæculi conſummationem transfert, hoc modo: *Poſtquam ſponſa* (id eſt, Eccleſia) *quæ receperat doctrinam Domini, & pro byſſinis, lineiſque veſtibus cilicio circundata, hoc eſt, habitum lugentis admiſerit, tunc peribit ſacrificium*, &c. Et breui interſtitio. *Auferetur autem ſacrificium, & libatio de domo Domini, quando multiplicata iniquitate refrixerit charitas multorum, & principes populi, ac miniſtri altaris viderint populos, & plantas credentium fructus non afferre virtutum, ſed omnia vitijs inhorreſcere, quando frumentum, & hordeum, vineaſque, & oleum, eruca, locuſta, bruchus, rubigo conſumpſerit, & nequaquam habuerimus calicem, de quo ſcriptum eſt: Et calix meus inebrians quàm præclarus eſt.* Hæc Hieronymus, qui conſectatiè mundi iam iam intereuntis extrema tempora latiſſimè deſcribit. Attingit autem alteram rationem, ob quam fortaſſe eo tempore ſacramentum Euchariſtiæ deficiet in Eccleſia Dei, ſcilicet ob defectum materiæ ad conſecrationem idoneæ. Nam cùm inter alia illius temporis mala numeretur fames, *& erunt peſtilentia, & fames*, &c. veritati perquam ſimillimum eſt, frumentum, ac vinum omnino tunc non futurum, ex quibus fiat conſecratio.

Denique ſi cum Hieronymo ſentiamus Ioëlem Prophetam de mundi conſummatione locutum, quod non parum ſuadent conſequentia eiuſdem Vatis verba: nam *cap.2. ſub finem*, iudicij extremi formam deſcribit ab illis verbis: *Et dabo prodigia in cælo*, &c. (ego enim propè ſum, vt exiſtimem eandem eſſe rationem Ioëlis, atque Danielis, vt nimirum vterque vno eodémque orationis filo de mundi ſubuerſione, & de excidio Hieroſolymitano ad literam exponi debeat.) Si, inquam, hæc interpretatio

idonea ſit, appoſitè admodum Propheta Eccleſiam veluti ſponſam affatus ſuadet illi, vt depoſitis nuptialibus indumentis, aſſumat mœroris inſignia, quibus nuptiarum celebritas cum conuiuiis tota ſimul abſoluitur. De hoc luctu, quem, Euchariſtia ceſſante, Eccleſia ſuſcipiet, S. Hippolytus ſic ſcripſit: *Lugebunt tunc etiam Eccleſiæ luctum magnum, quia nec oblatio, nec ſuffitus fiet, nec cultus Deo gratus: ſed Eccleſiarum ædes ſacræ inſtar tugurij erunt, pretioſúmque corpus, & ſanguis Chriſti non extabit in illis diebus, liturgia extinguetur, Pſalmorum decantatio ceſſabit.* Denique S. Ephrem Syrus *loco cit.* ſic habet: *Lugebunt Eccleſiæ Chriſti vniuerſæ luctu maximo, eo quòd amplius Deo non offeratur oblatio diuina, & ſanctificatio, ſanctorúmque Sacerdotum ceſſabit miniſterium.* Aliqui affirmant ſacrificium hoc, ac cœleſte conuiuium publicè tantummodo ceſſaturum, non tamen priuandam Eccleſiam eo ſolatio, vt ſicut olim vigente Imperatorum perſecutione in cryptis, ac ſpelæis ſacerdotes Chriſti rem diuinam agebant: ita etiam per illud tempus corporis, & ſanguinis Chriſti immolationem in ſubterraneis, aut in deſertis locis ſecretò peragant. Sed tamen Patres ſuprà citati iuge ſacrificium eo tempore ceſſaturum abſolutè pronunciant. Nec video cur extrema illa calamitas, de qua dictum eſt, *& erit tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio*, cum antiquis Eccleſiæ cladibus conferri debeat, vt propterea Eccleſia eo ſolatio omnino priuanda non ſit.

Recurrat igitur memoria ad ea, quæ nuper dixi, ſcilicet quinque nuptiarum dies ita diſtribui in hoc Cantico, vt in primo, ſecundo, tertio, & quarto nuptialis cœna exhibita dicatur: in quinto verò nuptiis matutino tempore finitis, ac perfectis, veſperi cœna nulla ſit. Manifeſta enim eſt ſimilitudinis aſſumptæ cum re ſignificata concordia, & concentus: nam cùm dies iſti cunctas Eccleſiæ ætates repræſentent, repetitio nuptialis cœnæ per priores dies ad veſperum facta ſacratiſſimæ Euchariſtiæ perennem, ac iugem oblationem in Eccleſia ad extremos vſque ſæculi dies perduraturam adſignificat: defectus autem eiuſdem cœnæ ad veſperam quintæ diei præſagium etiam eſt rei futuræ; ſignificat enim circa mundi finem, qui per veſperam præfatæ diei adumbratur, ceſſaturum in Eccleſia Dei Euchariſtiæ ſacrum, ac cœleſte conuiuium, vt ex communi Patrum ſenſu hactenus confecimus: ſiue, quia ſacerdotes fugandi ſunt, vt ait Irenæus: ſiue, quia materia idonea ad conſecrationem non ſuppetet, vt tradit Hieronymus.

Cænarum nuptialium veſpertino tempore exhibitarum prophetica ſignificatio.

§. Vnic.

SEcundò illud etiam myſtica ſignificatione non vacat, quòd ad notandum ſacroſanctum Euchariſtiæ ſacramentum, non matutina, aut meridiana prandia, ſed cœnæ nuptiales veſpertinæ, ſiue nocturnæ adhibentur. Et quidem nuptialia conuiuia priſcis temporibus cœnas nocturnas fuiſſe Scriptura ipſa paſſim affirmat. Item Euchariſtiam à ſanctis Patribus *cœnam Domini* vulgò appellari nemo neſcit, & cum cœna nuptiali collatam ſentiunt omnes illi quotquot ea verba Matthæi, *Homo quidam fecit cœnam magnam*, &c. de Euchariſtiæ ſacramento interpretantur, ac cuncti ferè expoſitores huius Cantici *cap. 2. verſ. 4. cap. 5. verſ. 1.* & alibi, quos ſuis locis producemus. Quapropter nunc videre oportet, cur Euchariſtia cum cœna noctu exhibita conferatur. Nodus iſte facilè admodum expediri poſſet, ſi quis diceret, ideò Euchariſtiam cœnam appellari, quia à Chriſto Domino de nocte inſtituta fuit poſt datum, exhibitúmque legale obſonium. Sed tamen id noſtræ quæſtioni non facit ſatis: nam quatuor cœnæ nuptiales, quæ in hoc Cantico deſcribuntur, non eam tantùm Chriſti Domini cœnam adſignificant, in qua ſui corporis myſteria primus libauit, ſed perennem eorundem myſteriorum vſum ex tunc & deinceps in Eccleſia Dei adumbrat: atque adeò quæſtioni aliter occurrendum eſt.

Theophylactus ad illa verba Lucæ 14. *Homo quidam fecit cœnam magnam*, obſeruauit pro cœna ibi ſubeſſe *δεῖπνον*, quæ vox cœnam ſub nocte exhibitam adſignificat. ſic autem infert, *δεῖπνον appellauit œconomiam iſtam, quia extremis temporibus, & fermè ſub occaſum ſaeculi Chriſtus venit.* Quia verò Matthæus *cap. 22.* eandem cœnam perſcribens ait: *Simile factum eſt regnum cælorum homini qui fecit nuptias filio ſuo.* & infrà: *Ecce prandium meum paraui*, &c. vbi pro *prandio* in Græcis occurrit vox *ἄριστον*, quæ dapes matutino tempore ſumptas propriè ſignificat, vulgò *almuerzo*. idem Theophylact. id obſeruans ita ſubſcripſit, *ἄριστον hîc appellat, quod apud Lucam δεῖπνον, non ſine ratione.*

δεῖπνον

δεῖπνον *enim*, (id eſt, cœna) *dicitur, quia poſtremis temporibus, & ad veſperum, ſiue in fine ſæculorum hæ nuptiæ perfectæ apparuerunt.* ἄριστον *autem, quoniam prioribus temporibus, licèt obſcuriùs,* (ſcilicet per vmbras, ac figuras,) *fuit patefactum.* Hæc Theophylactus ſatis acutè, qui totum ſæculi labentis tempus à prima mundi conditione ad finem vſque vnam diem conſtituit, eiúſque manè ad ea tempora refert, quæ Chriſtum præceſſerunt: veſperum autem ad eam ætatem reuocat, quæ Chriſtum inſecuta eſt: & ideò ἄριστον & δεῖπνον, prandium videlicet, ac cœnam illi tribuit.

Quapropter licèt hęc expoſitio in verba Chriſti Domini, qui vnam tantùm nuptiarum diem, atque vnam tantùm cœnam numerare videtur, haud ineptè cadere poſſit: tamen in Canticum iſtud quadrare nullo modo poteſt, in quo plures dies, ac plures cœnæ, quinque nimirum dies, & cœnæ quatuor recenſentur. Quamobrem dico vocem illam ἄριστον ferè pro prandio matutino ſumi ſolitam: tamen nonnunquam per extenſionem vocabuli ad cœnam veſpertinam ſignificandam aſſumi, vt obſeruauit Stukius *lib. 1. antiq. conuiual. cap. 7.* & videtur eius vocis vſus pro cœna reperiri *Luc.* 11. vbi ſic habes: *Rogauit illum quidam Phariſæus, vt pranderet apud ſe.* & ſubinde: *Cœpit apud ſe reputans dicere, quare non baptizatus eſſet* πρὸ τοῦ ἀρίστου, id eſt, *ante prandium.* Hæc autem inuitatio non fuit vtique pro ientaculo, imò nec pro aliquo epulo meridiano: Hebræi enim meridianas dapes, aut nullas, aut certè leuiſſimas de more ſumebant, veſpere autem lautiùs cœnabant: atque adeò credibile eſt Chriſtum Dominum à Phariſæo non niſi ad lautam menſam, atque adeò ad cœnam euocatum. Quapropter cogitandum eſt tum hîc, tum etiam *Matth.* 22 ἄριστον non pro ientaculo, ſed pro cœna vſurpatum fuiſſe. Et ſanè id nominis tum vel maximè cœnis datum puto, cùm ad illas veteres ieiuni veniebant in his diebus, quibus ex obſeruantia ieiunabant. Nam verbum ἀριστάω, quod ex illa fluit, propriè ſignificat id, quod apud noſtrates dicitur *deſaiunarſe.*

Id verò myſtica ſignificatione non vacat: nam quiſpiam ita comminiſci poſſet, conuiuium illud nuptiale ἄριστον appellatum apud Matthæũ, quia quamuis in ea parabola ſub eo nomine veſpertina cœna notetur: hęc tamẽ vmbra erat Euchariſtię, quã poſtea fideles manè ieiuni quaſi pro ientaculo ſumere, & ad eam ieiuni venire conſueuerũt.

Vlteriùs etiam addo, illa duo nomina δεῖπνον atque ἄριστον, quæ in locis præfatis ad Euchariſtiæ ſacrum conuiuium ſignificandum adſcripta ſunt, valde nata & apposita eſſe, ſi verius etymologia obſeruetur. In primis enim ἄριστον quidam dictũ putant quaſi *optimum*; ea enim eſt eius vocis magis obuia ſignificatio. Reddunt autẽ rationem, quia cibus à ieiunis, & famelicis ſumptus optimus, & maximè ſalubris eſt. An non cibus eſt omnium optimus, ac ſaluberrimus Euchariſtia? Alij rurſus etymologiam illius nominis deriuant à voce ῥᾷστον, id eſt, *facile*, ita vt litera α, ſit paragogica, quia nimirum facilè parantur: ad ientaculum enim nõ exquiſita, ſed obuia, & facilia adhiberi ſolent. Quid autem paratu facilius, quàm Euchariſtiæ epulum, quod Sacerdos verbis tantummodo conficit, conditq; ſuis? Stukius Homeri interpres ἄριστον ex voce ἄρης, εως, id eſt, *Mars*, deriuandum putat, ita vt ἄριστον perinde ſit ac Martiale, quia nimirum primo manè militibus bellum gerentibus ad cõfirmandas vires dabatur. Nam apud veteres matutinas epulas ſolis militibus præliũ iam iam cõmiſſuris carpere ſine probro licebat, vt tradit, probatq; præmiſſus Stukius *loco cit.* Videndus etiam *lib. 1. cap. 2.* vbi de militari prandio non pauca ſerit. Quid autem militari, ſeu Martiali prandio magis adſimile, quàm Euchariſtiæ conuiuium, quod ad omnia pugnarum diſcrimina animum hominis robuſtũ præſtat; ſiue ad ea, quæ cum internis affectionibus, ac viribus; ſiue ad ea, quæ cum externis aduerſariis committi ſolent: adeò vt quemadmodũ ſolis militibus licebat olim ſine probro ἄριστον capere: ita etiã his tantùm ſine piaculo Euchariſtiam ſumere integrũ ſit, qui prefatã virtutis militiã ſeriò exercent. Quomodo autem Euchariſtia ſit militare conuiuium, haud perfunctoriè diximus ad Prouerb: Salomonis *cap, 9. v. 2. & c. 23. v. 1.*

Sunt etiã nonnulli, qui præfatæ vocis originem à precibus trahunt, quas Græci ἀρὰς appellant; quia nimirum non niſi præmiſſis precibus ad illud accedere oporteat: ita ſcilicet, vt ἄριστον ſit quaſi precariũ. ſic Stukius *loco cit.* Huius autem etymologiæ quàm ſit apta accommodatio ad ſacras epulas, nullus non videt. Item Suidas ἀπὸ τῆς ἀριστείας dictum putat, id eſt, *ab ſtrenuitate*, quia nimirũ ientaculum ſtrenuos, expeditóſque ad agendum reddit ſumentes, quos ieiunium diſſoluit, atque elidit. Hæc autem eſt nota ſatis Euchariſtię vis, quę homines ad bene operandũ ſtrenuos, atque expeditos efficit.

Denique alij ἄριστον dictum exiſtimant quaſi ὥριστον, id eſt, *tempeſtiuum*, quod ſcilicet definitum tempus, ac definitam horam habet, in qua ſumatur. Habet etiam Eucharistia

ſtia præfixum,decretúmque ab Eccleſia ſuæ ſumptionis tempus. Quòd ſi aliis potiùs credas,qui aiunt ἄριστον dictum quaſi ἀόριστον per aphæreſim,id eſt,nec tempus, neque horam decretam habens, erit etiam appoſitum eiuſmodi etymon, ad ſignificandum pro communione ſacra non eſſe expectandum tempus ab Eccleſia definitum, ſed præuertendum potiùs, quia quodlibet tempus, ac quælibet hora ipſi opportuna eſt. Ideò autem huius nominis cunctas origines, quas diuerſi authores aucupantur, hîc adſcripſi, vt oſtenderem non ſine lepore, atque emphaſi ad ſignificandum Euchariſtiæ ſacramentum adhibitum fuiſſe *Matth.* 22.

Quia verò idem ſacramentum *Lucæ* 11. appellatur δεῖπνον,id eſt,*cœna*,aliquid etiam circa huius vocis etymologiam non inſulſum pro Euchariſtiæ ſacramento audire non pigeat. Euſtathius in Homerum ὀδ. β. eam vocem δεῖν & ὕπνος dictam autumat,quia nimirum poſt cœnam opus eſt ſomno. Identidem autem poſt Euchariſtiam opus eſt contemplatione,& gratiarum actione, quam myſticè ſomnus adumbrat. Alibi etiam δεῖπνον dictum aſſerit ἀπὸ τοῦ δεῖν πονεῖν,id eſt,*opus eſt laborare*, quia nimirum poſt diurnum laborem,& exercitationem ad inſtaurandas vires cœna ſumenda eſt. Addit autem ob eandem rationem *cœnam* à Græcis δόρπον appellari ſolitam, παρὰ τὸ δόρυ παύειν ab haſta ſcilicet deponenda, quia nimirum poſt bellicam totius diei exercitationem, parta iam victoria, diſcinctis militibus exhibebatur. Quid autem Euchariſtiæ magis adſimile, quæ incipientibus quidem ἄριστον,ſeu ientaculum eſt ad pugnam ineundam: perfectis autem viris δόρπον,aut δεῖπνον,id eſt,cœna copioſior finita pugna, fugatis hoſtibus,& parta victoria. Quapropter ſicut ientaculum parcè admodum ſumi ſolet, ad cœnam verò plura fercula induci conſueuerunt, præſertim apud veteres, inter quos cœna erat præcipua diei eſca: ita etiam tyrones, atque incipientes parcè quaſi ientaculum,id eſt,non ita frequenter Euchariſtiam capere debent: perfectis verò copioſiùs quaſi cœnã ſumere,id eſt,longè frequentiùs ad ſacram Synaxim accedere integrũ eſt.

Aliquis ergo ita ex dictis comminiſci poſſet, ideò Euchariſtiã in hoc libro per quatuor cœnas adumbratam,quia quę in hoc Cantico ſcribuntur,pertinent ad perfectos; hos autem frequentior illius ſacramenti vſus docet, qui per cœnam notatur. Ita recentiores quidam huius libri interpretes, qui minimè audiendi ſunt, quia ſenſus iſte neque ad propheticam huius libri explicationem aptari, neque in allegoricam, aut tropologicam quadrare poteſt: nam, vt infrà in expoſitione de Chriſto, & anima dicemus, ex quinque diebus, quibus nuptiæ celebratæ feruntur in hoc Cantico, prima, & ſecunda dies ad incipientes pertinet, vtraque autem in cœnam deſinit.

Sunt etiam,qui per cœnam,quæ ſub veſperum dari conſueuit, Euchariſtiam notatam ideo volunt,quia nox ingruens fidei tenebras adſignificat, quæ ad ſacramentum hoc ſumendũ cum primis neceſſaria eſt: quæ ſuſpicio ad propheticam expoſitionem nata magis videtur. Et ſanè per noctem,quam luna irradiat,fidem notari non vnus docet: audiendus Richard. de S. Vict. *in lib. de erudit. hominis interioris*,vbi de reuelatione, quę nocte profunda Danieli facta eſt,ſic ſcrit: *Nocte fit reuelatio myſtery, quando veritatis illuſtratio cernitur quidem ex parte,& velut ad lunæ lumen videtur, & quando de aliquo diuinitatis arcano quid ſentiendum ſit,ipſi quidem intelligimus,ſed rationem, qua illud probare poſſimus,in promptu non habemus*, &c. Ideoque non ſine diuino conſilio factum autumant prædicti authores, vt Chriſtus ſacram cœnam luna quarta decima celebrarit: tunc ſcilicet, cùm luna orbe pleno fulget è cœlo, vt fidem,quæ per noctem modico lunæ ſplendore parcè illuſtratam deſignatur, ad prædictam cœnam cum primis neceſſariam eſſe monſtraret. De hac fidei neceſſitate ad ſacras epulas optimè Auguſtinus *ſerm.* 30. *de verb. Domini*,appendens illa verba, *Iuga boum emi quinque*, &c. quibus ſe à nuptiali cœna adeunda excuſauit ex tribus alter. vbi ſanctus Doctor per quinque iuga totidem ſenſuum paria accipienda eſſe dicit,quorum curioſa probatio à Dei cœna hominem fide carentem retraxit. Cæterùm iſta etiam expoſitio,& accommodatio nocturnæ cœnæ ad prophetiam texendam parum apta mihi videtur.

Quapropter alia mihi ſuccurrit accommodatior, & eum his, quæ ſancti Patres in Canticum iſtud coniecerunt,longè cohærentior. Cogita ergo apud veteres Hebræos; tam matutina, quàm meridiana prandia nec lauta, nec ſplendida de more fuiſſe; ita vt ad ea ſumenda nec domeſtici omnes in cœnaculum conuenirent; nec menſa vna cunctis eſſet,ſed ſuas quiſque partes,vt volet, ſeorſim carperet. Pro cœna autem nocturna maior ciborum copia, & exquiſitior cultus adhibebatur, & non modò vnà omnes domeſtici epulas ſumebant,ſed etiam externis aſcitis, atque inuitatis,opipara

quæuis

quæuis conuiuia, & ſplendidæ compotationes agebantur. Eapropter triclinia cœnationum, aut cœnaculorum nomen olim tulerunt à præcipuo, & maxime nobili eorum vſu. legendus Stuckius *loco ſuprà laudato*, *& lib. 1. cap. 14.* vbi hanc conſuetudinem, Deo Opt. Max. ita ſuadente, Hebræos tenuiſſe affirmat. Nam *Exod.* 16. id demandat Deus exulanti populo, vt manè quidem Man tantùm ſumerent, veſperi autem carnes etiam adhiberent. Id ſibi vult illud, *Veſperi comedetis carnes, manè ſaturabimini panibus.* Ruſus illud etiam Hebræis familiare, vt ex carnibus hoſtiarum, quas matutino tempore ceciderant, ac Deo libauerant, veſpertinas cœnas ſplendidiores inſtruerent, non verò ientacula, aut prandia. Nil certius. *Prouerb.* 7. meretrix impudica laſciuum iuuenem ſub veſperum ad cœnam inuitans ita ſubiecit: *Victimas pro ſalute voui, hodie reddidi vota mea.* Vide quæ in eum locum conſulimus. Nuptiales verò cœnas ex ſacrificatis Deo carnibus præparari ſolitas ſuadent illa verba *Matth.* 22. vbi de conuiuiali epulo ſic Rex ille, qui nuptias fecit filio ſuo, *Tauri mei & altilia occiſa ſunt, & omnia parata.* vbi pro illis verbis *occiſa ſunt*, ex Hebraico textu legitur, *ſacrificata ſunt*, id eſt, ex ſacrificio præparata, & condita. de qua re infrà *cap. 4. verſ. 7.* non perfunctoriè dicemus.

Iam igitur ſic aio. Propterea Salomon ad Euchariſtiæ ſacras epulas notandas cœnas induxit in hoc libro, vt primò ſignificaret hoc ſacramentum eſſe plurium fidelium vnà veſcentium, concordiæ, paciſque conuiuium: id enim ientacula, aut prandia deſignare non poterant. Secundò cœnas nuptiales propterea adhibuit Salomon, vt quemadmodum iſtæ ferè ex hoſtiarum carnibus: ita etiam Euchariſtiæ conuiuium ex corporis, & ſanguinis Chriſti incruento ſacrificio fidelibus præparatum innueret. Vtrumque verò ſignificat nomen *cœnæ*: nam cœnam Plutarchus dictam putat quaſi κοινὴν, id eſt, *communem*, ἀπὸ τῆς κοινωνίας, id eſt, *à communione*, quia nimirum à multis vnà conſidentibus communi conſortio accipi conſueuit. Ex Plutarcho deſumpſit D. Iſidorus *in Originibus lib. 20. cap. 1.* vbi ſic ſcribit: *Cœna vocatur à communione veſcentium, κοινὸν quippe Græci commune dicunt, vnde & communicantes, quòd communiter conueniant. Eſt autem cœna veſpertinus cibus, quam veſperam antiqui dicebant, in vſu enim non erant prandia.* Atqui Euchariſtia communionis gaudet vocabulo. de qua S. Dionyſ. Areopag. ſic ſcribit: *Diuiniſſima vnius panis, atque poculi communis, pacificaque communicatio diuinam illis ceu conuictoribus vitæ, morúmque coniunctionem ſancit, & diuiniſſimi illius conuiuij, ſeu exemplaris horum myſteriorum memoriam ſacram affert.* Eandem ob cauſam ſanctiſſimus ille Pater nomen σύναξις Euchariſtiæ inditum dicit, ἀπὸ τοῦ συνάγειν, quia nimirum *reducit, ac reuocat fidelium omnium vnitatem, & communionem ad Deum eſſentia vnum, & hypoſtaſi trinum.*

Rurſus alij ſunt, qui cœnæ vocabulum aliunde petendum, deriuandúmque eſſe dicunt, nempe ex θοίνη, mutato θ in κ, quod Græcis perquam familiare eſt: ſic enim Græci appellant conuiuium, teſte Athenæo *lib. 2.* quam vocem fluere dicit ex θεὸς, atque οἶνος, ſcilicet ex Deo & vino: tum, quia in conuiuiis Dij à compotoribus ſalutabantur: tum etiam, quia ex vino libato, & hoſtiis mactatis ſplendidiora conuiuia inſtrui ſolebant. Vtrumque verò ad Euchariſtiæ ſacrum epulum ſignificandum quàm ſit appoſitum nullus non videt. Sed de hac theſi vlteriùs dicemus infrà *cap. 2. verſ. 4.* nam id tantùm in præſentiarum volo, ac contendo, Salomonem valde accommodatè ad Euchariſtiæ ſacramentum propheticè adumbrandum cœnas nuptiales ſub noctem datas induxiſſe in hoc libro.

Illud reſtat nunc diſceptandum, cur idem Salomon præfatas cœnas extra vrbem in horto, aut nemore exhibitas fingat. Nam, vt ſuprà *cap. 3.* non ſemel animaduerti, quatuor cœnæ nuptiales omnes in hortis actæ ſunt: adeò vt quamuis ſponſi ex horto in vrbem proceſſerint, ſemel quidem ad nuptialia ſacrificia perſoluenda, & iterum ad pulchritudinem ſponſæ oſtentandam, vt in eo capite docuimus: tamen ſub veſperum ad hortos cœnandi gratia nunquam non rediiſſe ex textu ipſo liquidum fit. Id verò myſtica, & prophetica ſignificatione haud vacare exiſtimo, atque adeò examini ſubiiciendum eſt.

Et ſanè illud cuipiam in mentem venire poſſet, per hunc receſſum ex vrbe in agros vitam notari ſolitariam, à curis, & negotiis huius vitæ remotam, quam aſſiduus Euchariſtiæ vſus potiſſimum expoſcit. Non enim aliter ad ſacramentum hoc dignè accedere licet, niſi mens, animúſque à mundi ſolicitudinibus auocatus, ad vitam quietam, & tranquillam ſeſe transferat, quam ſyluæ, & nemora ſignificant. Cæterùm ali-

quid magis accommodatum offert nobis S. Ambroſius *in lib. de Cain & Abel.* Nam quemadmodum ſuprà per traductionem ſponſæ in hortos, Eccleſiæ reſtitutionem in Paradiſi felicitatem, à qua olim exciderat, denotari diximus; ita etiam cœnæ in horto datæ ſignificant Euchariſtiæ ſacramentum in hac Euangelicæ conuerſationis Paradiſo eſſe cibum vitæ, qui longè excellentius, quàm arboris vitæ fructus ſalutem, & immortalitatem ſumentibus adducit. Ambroſius ergo ad illa verba: *Veni in hortum meum*, &c. ſic habet: *In horto, hoc eſt, in Paradiſo, eſt conuiuium Eccleſiæ, vbi erat prius Adam, quàm peccatum committeret. Ibi recumbebat Eua priuſquam culpam crearet, ac pareret. Ibi manducabis panem, qui confirmat cor hominis: ibi vindemiabis myrrham, id eſt, immortalitatem*, &c. (quia nimirum myrrha à corruptione immunem ſeruat.) Sententia verborum eſt luculenta, quibus Ambroſius per hortum Paradiſum intelligit, ad quam vſus Euchariſtiæ nos transfert, vt nimirum ad Dei gratiam, & amicitiam admiſſi his fermè fruamur bonis, quibus Adamus, Euaque ante lapſum gaudebant, ſcilicet iuſtitia, immortalitate, & aliis.

Et ſanè Euchariſtiæ ſacramentum arboris vitæ fructum vi ſua imitari vulgò docent ſancti Patres. Idem Ambroſius *in Pſalm.* 35. ſic ſcribit: *Paradiſum nobis crux Chriſti reſtituit, hoc eſt, lignum, quod Adæ Dominus demonſtrauit, dicens de ligno vitæ quòd eſſet in medio Paradiſi edendum. Per lignum cæpimus eſurire, quia ſuum caro accepit alimentum. Ideò Dominus in Chriſto carnem iunxit, & lignum, vt fames antiqua ceſſaret. Beatum lignum, quod omnium peccata crucifixit: beata caro, quæ victum omnibus miniſtrauit.* Audiendus etiam Paſchalius Abbas Corbulenſis in lib. de corpore & ſanguine Domini cap. 9. *Sicut fuit arbor vitæ in Paradiſo, ita ſancta Dei Eccleſia, quæ Paradiſus delitiarum in Canticis appellatur, habet in ſe myſterium vitæ, quod in eodem ligno figurabatur, ex quo qui edunt ſeruantes mandata vitæ, nunquam poſſunt mori in æternum. Quòd ſi veluti Adam à diabolo rurſus peccato mortis perempti fuerint, ſicut ille de Paradiſo, ita ipſi remouentur à ſacris altaribus, & à ligno vitæ, ſcilicet à corpore, & à ſanguine Chriſti, qui eſt verè Paradiſi lignum, cuius folium non defluet. Remouentur autem, donec reſipiſcant à malis, per hunc cibum rurſus reinſerantur viſceribus Chriſti, & feliciter viuant in æternum.* Mitto alios.

CAPVT XIII.

Octo Epithalamiorum, & quinque dierum nuptialium numerus, velatio, ac reuelatio ſponſæ, & tranſlationis ipſius forma in hortos, & ſyluas, iuxta ſecundam interpretationem huius Cantici, quæ eſt de anima iuſti, qualiter accommodari debeant.

VLTRA propheticum ſenſum de Eccleſia, cuius formam, & ſyntaxim in hac præfatione longiori oratione diſcuſſimus, eſt alius valde nobilis *de Chriſto, & de anima iuſti*, in quo plures tam ex Patribus, quàm ex aliis interpretibus verſati ſunt, & quem à me non perſunctoriè pertractandum ſæpiùs dixi. Quapropter operæ pretium eſt, vt in fronte etiam huius Commentarij modum aperiamus, quo ea, quæ hactenus diximus circa partitionem huius libri in octo Epithalamia per quinque nuptiales dies veſpere, maneque decantata eidem aptari, & accommodari queant.

Et ſanè circa præfatam expoſitionem huius libri de Chriſto & anima duplex eſt interpretum conſilium. Alij enim Canticum iſtud cum Eccleſiaſte, & Prouerbiis ita componunt, vt hæc tria Solomonis opera ad tres vitas inſtruendas, formandaſque præſcripta, Prouerbia incipientibus, Eccleſiaſtem proficientibus, Cantica perfectis præcepta accommodent. Sic docent Ambroſius *in Proœmio Commentariorum in Lucam*, Origenes *in Prologo libri Canticorum*, Albinus Alcuinus *in Eccleſiaſtem*, Salonius Viennenſis *in expoſitione myſtica Prouerbiorum*, Hugo, Dionyſius, & alij paſſim interpretes, qui tria illa nomina *Salomon, Coheleth*, atque *Idida*, quibus Sapiens in Scriptura cenſetur, tribus illis dicendi, aut docendi generibus aptanda eſſe dicunt: ita vt in Prouerbiis pro rudioribus *Salomonem*, in Eccleſiaſte pro his, qui proficiunt, *Coheleth*, in Canticis verò pro perfectis *Ididam* agat.

Cæterùm

Cæterùm quamuis hæc expoſitio nobiles patronos habeat, eam tamen, vt iacet, non probo: quia, vt ſuprà non perfunctorie probauimus, imò euicimus, tunc primum nuptias, & matrimonium anima contrahit cum Deo, quando per gratiam, & charitatem ipſi copulatur. illæ verò tres vitæ, quas vocant purgatiuam, illuminatiuam, & vnitiuam, non niſi à iuſtis, & Deo gratis hominibus aguntur, & exercentur: nullus enim eſt, qui eos peccatores, qui necdum reſipuerunt, nec culpas ſuas per pœnitentiam diluerunt, in aliquo ex tribus illis vitæ gradibus ponat. Atque adeò dictas tres vias cum nuptiis ſimul inchoari, & intra nuptias promoueri, & progredi neceſſe eſt. Quapropter cùm Salomon in libro Canticorum, nuptiarum Chriſti atque animæ initia, finesque deſcribat, tres illos vitæ gradus, per quos dictæ nuptiæ ad perfectionem euadunt, omnino includere dicendus eſt. Huic verò rationi tantum tribuo, vt putem ſuprà ſcriptam interpretationem, ſi, vt iacet, accipiatur, omninò explodendam eſſe, & citatos ibi Patres exponendos, vt loquantur de his, quæ in quolibet libro potiſſimum ſplendent, atque excellunt, & quibus alius alium facilè ſuperat. Nam in Prouerbiis aute alia Salomon ea, quæ ad purgationem animi ſpectant, pertractat: in Eccleſiaſte verò, quæ ad illuminationem, in Canticis, quæ ad vnionem pertinent, præ cæteris verſat. Luculentiùs dicam. Ita liber vnus cum altero cohæret, vt poſterior priori aliquid addat, prioris tamen theſim non excludat: Prouerbia nimirum de purgatione agunt, Eccleſiaſtes de purgatione, & illuminatione, Cantica verò purgationem, & illuminationem claudunt, & vnionem vlteriùs attexunt.

Sed quamuis viæ iſtæ vulgò ternaria menſurari ſoleant, tamen ab aliis minutiùs conciduntur. Gerſon *Alphabeto 99. à litera V.* in tractatu de eleuatione mentis in Deum, quindecim excogitauit vias, ac ſingulas ſanctorum Patrum teſtimoniis communiuit. Inter alios autem Anſelmum, & Bonauenturam producit, quos aſſerit tribus illis, quas ex S. Dionyſio Areopagita hauſtas, & expreſſas reliqui Patres celebrarunt, ſcilicet purgatiuam, illuminatiuam, & vnitiuam, duas alias adieciſſe, atque illas hoc ordine collocaſſe. *Prima dicitur purgatio, quæ nimirum animum per timorem Dei à bono in malum traducit, iuxta illud: Declina à malo, & fac bonum; & peccatorum reliquias, prauasque eorum affectiones repurgat, ac detergit. Secunda appellatur illuminatio, per quam anima incipit videre, & cognoſcere dilectum ſuum, quem priùs propter velamen peccatorum videre non poterat. Tertia nuncupatur compaſſio, per quam anima appetit compati, imò commori cum Chriſto configurata paſſioni ipſius. Quarta vocatur vnio, per quam anima vnitur per amorem creatori ſuo, & ipſi arctiſſimè copulatur. Quinta eſt quies, aut exultatio, quæ meditatur gaudia cælorum, & quantum ſtatus viatoris patitur, ipſis guſtatis, ac delibatis, leuius ducit quidquid grauat in hoc mundo.* Hæc Gerſon, quæ ex Anſelmo, & Bonauentura petita eſſe dicit: ac demum attexit has quinque vias quaſdam eſſe velut ætates hominis interioris, quas à prima conuerſione in Deum, alias quidem ſub aliis per vices tranſigit. Et certè, niſi fallor, hanc ſectionem ſpiritualis vitæ, ac profectus in quinque vias prætulit ſanctiſſimus Pater noſter Ignatius in illo exercitiorum libello. Nam ad *purgationem* ſpectant duo examina, particulare, & generale confitendi ratio, & meditationes de nouiſſimis, ex quibus omnibus ſanctiſſimus Pater primam hebdomadam componit. Ad *illuminationem* referuntur quæcunque circa electiones præſcribit, quæ de duobus vexillis, & tribus gradibus humilitatis, cum meditationibus vitæ à Chriſto Domino inter homines actæ inibi tradit: ex his enim ſecundam hebdomadam conſtruit. Ad *compaſſionem* reuocantur, quæ circa meditationes paſſionis Chriſti ibidem præcipit: his enim tertiam hebdomadam impendit. Ad *vnionem* reuocatur illud exercitium, quod ſtatim poſt tertiam hebdomadam, & proximè ante quartam ſubiicit, quod diuini amoris exercitium compellat. Denique ad *exultationem*, ſeu *quietem* reducuntur meditationes gloriæ, ac reſurrectionis Chriſti, & ex his quartam hebdomadam conformat. Ea igitur, quæ de viarum partitione hactenus dixi, memoriæ commendare oportet pro his, quæ paulò pòſt ſubtexam.

Propiùs ad rem noſtram tranſmittit nos Petrus Bleſenſis *in lib. de amore ac dilectione Dei*, qui deſideratur in noua editione Colonienſi, eſt tamen in antiqua excuſa Pariſiis *anno* 1519. vbi progreſſum illum, quo anima mouetur à culpa ad gratiam, & inde ad perfectionem, deſcribit, & ex omnibus iſtius vitæ gradibus integram hebdomadam pangit ei adſimilem, in qua Deus cunctam creaturarum vniuerſitatem molitus eſt. Sic enim ait. *Sex iſtæ virtutes, fides, ſpes, temperantia, fortitudo, prudentia, iuſtitia, ſunt quaſi quidam dies operationis: charitas verò quadam lumnoſiſſima dies eſt quietis,*

tis, & tranquillitatis, & pacis. Et ſubinde animaduertit non quamcumque charitatem à ſe differri in ſabbatum, ſed perfectiſſimam illam, quæ animam arctiſſime Deo deuincit, atque illam debellatis omnibus prauis affectionibus, admirabili quadam quiete donat: nam perfectio charitatis ſtatim poſt fidem, ac ſpem ſubit, quatuor cardinales virtutes formans. Itaque præſcripta virtutum hebdomada iuxta Bleſenſis mentem ſic ordinanda eſt. Prima dies eſt fidei, ſecunda ſpei, tertia temperantiæ charitate formatæ, quarta fortitudinis, quinta prudentiæ, ſexta iuſtitiæ, ſeptima charitati. Audiendus rurſus idem Doctor proxime poſt citata verba. *Sicut ſex diebus, ita etiam ſex virtutibus circa pia intentionis opera exercemur, vt poſt ſanctarum viciſſitudinem actionum in tranquillo charitatis quaſi in vero mentis ſabbato reſpiremus. Quocirca fidem ponimus diem primum, quo fideles ab infidelibus, ſicut lux à tenebris ſeparatur. Spes vicem ſecundi diei obtineat, per quam hi, quorum expectatio eſt in cœlis, diſcernantur ab alijs, qui terrena ſapiunt, & liqueſcentes in ſe ipſis dilabuntur, & effluunt. Hac enim die conditum eſt firmamentum diuidens aquas ab aquis, ſuperiores ſcilicet ab inferioribus. Temperantia quaſi dies tertius illuceſcat* (temperantia, inquam, charitate formata) *in qua die membra noſtra mortificantes ſuper terram carnalis concupiſcentiæ fluxum quaſi aquas amariſſimas certis continentiæ limitibus coarctamus, vt terra cordis noſtri appareat, & virtutum flores, fructuſque producat. Prudentia quaſi dies quartus faciat ſcientiæ, & cognitionis Dei lumen erumpere, vt inter facienda, & non facienda diſcernens decidat inter diem, & noctem. Fortitudo autem ſit dies quintus, per quam in hoc mari magno, & ſpatioſo quaſi piſces ſpirituales procelloſa fluctuum volumina toleremus: & rurſus quaſi volatilia pennata nunc ad cœleſtia per contemplationem, nunc etiam condoleſcentes per opera miſericordiæ, bonarum actionum ſub omni benedictione incrementa reddamus.* Adnotanda eſt hæc actionis, & contemplationis mentio: eas enim aptiſſimè in hac quinta die inſeruit hîc Doctor concinens cum Auguſtino, cuius ſententiam paulò pòſt dabimus. Subdit Bleſenſis. *Conſtituatur iuſtitia dies ſextus, per quam ad diuinam imaginem reformati, beſtialibus deſiderijs, vitijſque reptilibus imperantes, corpus ſpiritui, ſpiritum Deo ſubijciamus, & ſic vtrique, quod ſuum eſt, tribuatur,* &c. *dies ſeptimus eſt charitas, dies ſabbati, dies requietionis, iucunditatis, & pacis, per quam homo ſecuriſſimè dicit: In pace in id ipſum dormiam, & requieſcam. Ipſa eſt cognitionis Dei, atque omnium virtutum conſummatio, ſanctarum animarum refectio ſuauis, & tranquilliſſima mentis feriatio.* Hactenus Bleſenſis, cuius verba, ſi ad trutinam euocentur, & recta iudicij penſentur lance, à tertia die, & deinceps, ex qua quatuor virtutes cardinales charitate formatas percenſere incipit, omninò cohærent cum ea partitione quinque viarum, ſeu graduum ſpiritualis profectus, quas ex doctrina Anſelmi, Bernardi, & Gerſonis nuper adſcripſimus, ita vt quas iſti vias, eaſdem Bleſenſis dies appellarit.

Sed, quod caput eſt, D. Auguſtinus longè accuratiùs hanc dierum partitionem tradidit, *de Geneſi contra Manichæos lib.* 1. *cap.* 25. his verbis. *Habet etiam vnuſquiſque noſtrûm in bonis operibus, & recta vita tanquam diſtinctos ſex creationis dies, poſt quos debet ſabbatum, id eſt, quietem ſperare. Primo die lucem fidei, quando priùs inuiſibilibus credit, propter quam fidem Dominus viſibiliter apparere dignatus eſt. Secundo die ſpem tanquam firmamentum diſciplinæ, quo diſcernit inter carnalia, & ſpiritualia, ſicut inter aquas ſuperiores, & inferiores. Tertio die, quo mentem ſuam ad ferendos bonorum operum fructus, ſeparat à labe, & fluctibus tentationum carnalium, tanquam aridam terram à perturbationibus maris ſecernit, vt iam poſſit dicere: Mente ſeruio legi Dei, carne autem legi peccati. Quarto die, quo iam in illo firmamento diſciplinæ ſpirituales intelligentias operatur, atque diſtinguit, per quas videt quàm ſit incommutabilis veritas, quæ tanquam ſol fulget in anima. Et quemadmodum anima ipſius veritatis particeps fiat, & corpori ordinem, & pulchritudinem præſtet, tanquam luna illuminans noctem: & quemadmodum ſtellæ omnes, ſcilicet intelligentiæ ſpirituales in huius vitæ obſcuritate tanquam in nocte micent, ac fulgeant. Quarum rerum notitia fortior effectus incipiat homo in quinto die, in actionibus turbulentiſſimi ſæculi tanquam in aquis maris operari propter vtilitatem fraternæ ſocietatis, & de corporalibus actionibus, quæ ad ipſum mare pertinent, id eſt, ad hanc vitam producere animarum viuarum reptilia, id eſt, opera, quæ proſint animis viuis; & cetos magnos, id eſt, fortiſſimas actiones, quibus fluctus ſæculi diſrumpuntur, & conteruntur: & volatilia cœli, id eſt, altiſſimas cogitationes, & voces cœleſtia prædicantes. Sexto autem die producat de terra animam viuam, id eſt, de ipſa ſtabilitate animi ſui, vbi ſpirituales habet fructus, id eſt, bonas cogitationes, motus omnes animi ſui regat, vt ſit in illo*

anima

anima viua, hoc eſt, rationi, & iuſtitiæ ſeruiens, non temeritati, atque peccato. Atque ita fiat etiam homo ad imaginem, & ſimilitudinem Dei maſculus, & fœmina, id eſt, intellectus, & actio, quorum copulatione ſpiritualis fœtus terram impleat. Septimum diem quieti, ac beatitudini tribuit D. Auguſtinus, per quam homo requieſcit ab operibus ſuis, ſicut à ſuis Deus: & addit quiete iſta viros eximiè perfectos ante exceſſum è vita mortali ex parte potiri ſolitos. Quomodo autem ſpirituales iſti dies per tempus matutinum, veſpertinumque euarientur, docet idem Auguſtinus ſubiectis verbis. *In iſtis autem veluti diebus veſpera eſt in ipſa perfectione operum: manè verò in inchoatione ſequentium.* Quid illuſtrius, & ad rem noſtram natum magis dici, aut excogitari potuit? Quanta verò ſit Auguſtini cum Bleſenſi, & cum aliis Patribus ſuprà citatis cohærentia, & concentus, nullus non teneat.

Addo etiam ſibi ſimilem eſſe Auguſtinum *in lib. de vera Religione cap.* 26. vbi eos ſpiritualis profectus gradus, quos hìc dies appellat, ætates nominat his verbis. *Iſte dicitur nouus homo, & interior, & cœleſtis, habens & ipſe proportione quadam, non annis, ſed profectibus diſtinctas quaſdam ſpirituales ætates ſuas. Primam in vberibus vtilis hiſtoriæ, quæ nutrit exemplis.* (in hac ætate animam poni docet ſanctus Doctor per primam vocationem, quæ fidei reſpondet.) *Secundam iam obliuiſcentem humana, & ad diuina tendentem.* (hæc ſpei reſpondet, qua anima erigitur ad cœleſtia.) *Tertiam iam fidentiorem, & carnalem appetitum rationis robore maritantem, gaudentemque intrinſecus in quadam dulcedine coniugali, cùm anima menti copulatur, & velamento pudoris obnubitur, vt iam rectè viuere non cogatur: ſed etiamſi omnes concedant; peccare non libeat. Quartam iam id ipſum multò firmiùs, ordinatiúſque facientem, & emicantem in virum perfectum, atque aptam, idoneamque omnibus perſecutionibus, & mundi huius tempeſtatibus, ac fluctibus ſuſtinendis, atque frangendis. Quintam pacatam, atque ex omni parte tranquillam, viuentem in opibus, atque in abundantia incommutabilis regni, ſummæ atque ineffabilis ſapientiæ. Sextam omnimodæ mutationis in æternam vitam, & vſque ad totam obliuionem vitæ temporalis tranſeuntem in perfectam formam, quæ facta eſt ad imaginem, & ſimilitudinem Dei. Septima iam quies æterna eſt, & nullis ætatibus diſtinguenda beatitudo perpetua.* Hæc Auguſtinus, quæ à ſuperioribus eò tantùm diſſident, quòd alteram quidem ætatem intercipit, & eam, quam ſuprà quintam diem, hìc quartam ætatem appellat. De cætero autem omnia cohærent.

Sed vt ea, quæ hactenus ſparſimus, compendio colligamus, iſtius ſpiritualis hebdomadæ dies ſingulos, & ea, quæ ipſis reſpondent iuxta doctrinam Patrum iam præmiſſam, adnotare operæ pretium eſt.

Prima dies *fidem* continet, D. Auguſt. & Bleſenſis. & primam vocationem, ſeu excitationem gratiæ, Auguſtinus.

Secunda dies perficitur ex *ſpe*, quatenus animum à terrenis auocatum ad cœleſtium concupiſcentiam, & intentionem mouet, Auguſtinus, & Bleſenſis.

Tertia dies *charitatem remiſſiorem* continet, per quam anima à peccato ad Deum conuertitur, Auguſtinus, & Bleſenſis: Purgationem animæ à peccatorum reliquiis per ſatisfactionem, & per mortificationem membrorum (ſic Anſelmus, Bonauentura, Auguſtinus, & Gerſon) *temperantiam* appellauit Bleſenſis: & *coniugium mentis & animæ*, ſeu *animæ ac Dei* vocauit Auguſtinus.

Quarta dies *illuminationem* cohibet, quæ proximè poſt purgationem ſequitur. Sic Bonauentura, Anſelmus, & Gerſon. Per hanc *ablato peccatorum velamine incipit anima videre delictum ſuum.* Ita Gerſon. *Prudentiam inter facienda, & non facienda diſcernentem* appellat Bleſenſis. *Diſciplinam ſpirituales intelligentias multifariam, tanquam ſol, tanquam luna, & tanquam ſtellæ operantem*, vocat S. Auguſtinus.

Quintam diem perficit *compaſſio*, per quam homo *cum Chriſto ſimul pati, atque emori* deſiderat. Sic Bonauentura, Anſelmus, & Gerſon. *Fortitudinem omnia aduerſa tolerantem* appellat Bleſenſis, & *fortiſſimas quaſque actiones* ad peruincenda occurrentia mala ei tribuit Auguſtinus. Vtriuſque vitæ, tam actiuæ, quàm contemplatiuæ coniunctionem in eadem ponunt tum Auguſtinus, tum Bleſenſis, & *regnum ſui ipſius* ad ipſam reducit D. Auguſtinus.

Sexta dies cohibet *vnionem*, per quam anima Deo per dilectionem perfectam arctiſſimè copulatur. Sic Bonauentura, Anſelmus, & Gerſon. Ita verò per impenſum amorem Deo inhæret anima, vt ab ipſo ad proximum redeat, vtriuſque vitæ, contemplatiuæ, & actiuæ, exercitamenta etiam complectens. Ita Auguſtinus, & Bleſenſis.

Hic

Hic verò diem iſtam *iuſtitiam* appellat, quatenus omnium virtutum operationes exercens, carnem ſpiritui, & ſpiritum Deo omninò mancipat. Accinit etiam Auguſtinus, qui vlteriùs excellentiores, ac nobiliores æqui, bonique cognitiones, & Dei notitias in hac die conſtituit.

Septimam diem *quies*, & *exultatio* componit, per quam anima, quantum viatoris ſuſtinet ſtatus, beatorum gaudia delibat. Sic Bonauentura, Anſelmus, & Gerſon. *Charitatis perfectæ ſabbatum* appellat Bleſenſis, & ſubinde ait: *Ipſa eſt cognitionis Dei, atque omnium virtutum conſummatio, ſanctarum animarum refectio ſuauis, & tranquilliſſima mentis feriatio.* Qui in eo loco ſuprà citato exponens illa verba Iſaiæ: *ſabbatum ex ſabbato*, duas dilectiones Dei propter ipſum, & proximi propter Deum, *ſabbatum ex ſabbato* eſſe dicit: atque adeò vtramque ad diem iſtam ſeptimam reuocat. Addit Bleſenſis, huic diei ſeptimæ, quæ reſpondet ei, in qua Deus, perfecta creatione, requieuit ab vniuerſo opere, quod patrarat, deeſſe verſperam, quia ea omnia, ex quibus perficitur, non habent terminum: quippe quæ per ſuccedentem perpetuæ felicitatis octauam diem non abrogari, ſed ſtabiliri, ac confirmari oportet, iuxta illud: *Charitas nunquam excidit, ſiue prophetiæ euacuabuntur, ſiue linguæ ceſſabunt.*

His ergo ſic conſtitutis, ad ea, quæ ſuprà cap. 3. & alibi diximus, mentem referre oportet: inde enim conſtabit, quàm aptè, & appoſitè cum his ſpiritualis vitæ ætatibus, aut viis, quas anima ad perfectionem contendens conficit, conformetur illa partitio, aut ſectio in octo Epithalamia per quinque nuptiarum dies cantata, quam in hoc Canticorum libro hactenus poſuimus. Nam ſi ea, quæ circa iſtos dies *locis citatis* diximus, menti obuerſentur, non ſolùm dierum nuptialium numerum, ſed etiam ea, quæ ſingulis diebus acta dicuntur, præſatis ætatibus, aut diebus ad amuſſim reſpondere inueniemus.

Prima nuptiarum dies erat tertia hebdomadæ, quæ tertia ſabbati ab Hebræis appellari, & iuxta morem illius gentis nuptiis impendi conſueuit. In ſpirituali verò, & myſtica hebdomada, tertia quoque dies nuptias ſpiritales continet: in ea enim poſt fidem, atque ſpem, quæ duos priores dies perficiunt, & ſponſalibus, & ſponſalitiis largitionibus, quas *arrhabones* appellant, reſpondent. Succedit tertia dies charitatis remiſſæ, quam D. Auguſtinus nuper citatus *coniugium mentis & animæ*, ſeu *animæ ac Dei* meritò appellat: charitas enim (vt ſæpè aliàs docuimus) Dei animæque connubia ſancit, ac copulat. In hac die tradebatur ſponſo noua nupta pallio amicta craſſiori, quale à virginibus portari conſueuit. Hoc autem pallium, ſeu velamen craſſius, quod ſponſæ faciem, & oculos tegebat, vnum tantùm oculum liberum relinquens, vt dimidiatam lucem carpens (vt ait Tertullianus) obſcuram valdè cognitionem Dei, & eorum, quæ ad Deum ſpectant, quam anima ad nuptias Dei portat, præclarè adſignificat: & ideò etiam ſponſæ prima traditio veſperi, atque ſub noctem facta dicitur ob obſcuritatem iſtam cognitionis notandam. In eadem die traducebatur ſponſa curru ſubuecta à domo paterna in domum mariti ſui: quæ traductio conuerſionem hominis à peccatis deſignat, per quam anima à Diaboli poteſtate (quem peccatores Patris loco ſibi numerant, iuxta illud: *Vos ex patre Diabolo eſtis*) ad Dei poteſtatem, domum, atque familiam transfertur. Vel aliter nomine parentum Adamum atque Euam veteres homines accipere licet, à quorum domo, & familia, quæ peccatis obſtricta eſt, ad Dei familiam, & domum anima per pœnitentiam tranſit. Currus autem, quo tranſlatio iſta fieri dicitur, congruam, & efficacem Dei gratiam adſignificat, quæ animam ſponte, & ſine labore ad omnem virtutis exercitationem agit. Rurſus hæc prior traductio in hortum facta dicitur propter eam, quam non ſemel aliàs attigimus, in Paradiſum olim amiſſum reſtitutionem, quam per gratiam Chriſti obtinemus. Succedant memoriæ illa S. Gregorij Papæ verba in Hom. de Epiphania: *Regio noſtra Paradiſus eſt, ad quam Ieſu cognito, redire per viam, qua venimus, prohibemur. A regione etenim noſtra ſuperbiendo, inobediendo, viſibilia ſequendo, cibum vetitum guſtando diſceſſimus: ſed ad eam neceſſe eſt, vt flendo, obediendo, viſibilia contemnendo, atque appetitum carnis refrænando redeamus. Per aliam ergo viam ad regionem noſtram regredimur, quoniam qui à Paradiſi gaudijs per delectamenta diſceſſimus, ad hæc per lamenta reuocamur.* Hæc de prima die, cuius omnes partes ad viam purgatiuam pertinere perſpicuum eſt.

Secunda nuptiarum dies erat olim quarta hebdomadæ, eadem quoque in ſpirituali ſeptimana, ſecunda Dei atque animæ nuptialis dies eſt. In hac die ſponſa, depoſito

craſſiori

craſſiori illo velamine, quod ante nuptias geſtabat, recipiebat ab ſponſo ſuo flammeum valde tenue, ac ſubtile, per cuius retia, (quamuis non omninò clarè, & liberè) & videre, ac videri ſponſa poterat. Repetamus memoriâ illa verba, quæ Bleſenſis de hac quarta die ſpiritualis hebdomadæ ſignatè dicit. *Per hanc ablato peccatorum velamine, incipit anima videre dilectum ſuum.* Quia nimirum in hoc vitæ ſpiritualis gradu pia anima, depoſito illo ignorationis velo, quòd peccata, ac peccatorum reliquiæ relinqnunt ea, quæ ſuæ ſalutis ſunt, clariùs videre, & apertiorem Dei cognitionem, prudentiam, ſpirituumque diſcretionem comparare incipit. Hæc autem ſunt, ex quibus ſuprà ſcripti Pâtres quartam hebdomadæ myſticæ diem componunt. quæ omnia ad eam, quam illuminatiuam viam Patres vulgò appellitant, planè referuntur. Rurſus in hac ſecunda nuptiarum die ſponſa manens in horto, aut nemore, in vrbem minimè procedebat. Quod non obſcurè innuit animas illas, quæ in hoc gradu ſunt, ſibi ipſis vacare debere, nec priùs ad proximorum ſalutem procurandam progredi debere, quàm ſequentem ſpiritualis vitæ gradum attigerint, qui animam ad ſuſtinendas, tolerandaſque pro Deo tribulationes,& perſecutiones,& mortem promptam efficit: illis enim, qui ad ſalutem proximorum curandam enituntur, graues perſecutiones, & tribulationes deeſſe non poſſunt.

Tertia nuptiarum dies erat olim quinta hebdomadæ, eadem quoque in ſpirituali ſeptimana nuptialis dies. In hac certè ſponſa flammeo illo ſubtiliori tecta, & feretro vecta ab horto in vrbem tranſibat, & in templum procedens nuptialia ſacrificia de more perſoluebat. Quemadmodum ergo per totam feretri ſtructuram, & ſacrificij mactationem in Prophetica interpretatione Eccleſia Martyrum hoſtias, quas Eccleſia ſuarum perſecutionum tempore Deo libauit, ſignificari ſuprà diximus: ita etiam in hac ſecunda expoſitione de anima ſub eodem allegoriæ cortice, paſſionum, perſecutionum, ac laborum tolerantiam, quibus paſſim homo ſemetipſum Deo victimat, deſignari credo: iuxta illud, *Propter te mortificamur tota die, facti ſumus ſicut oues occiſionis*, &c. Hæc autem eſt, & non alia quintæ diei exercitatio in ſpirituali hebdomada, quam *compaſſionem* appellant Bonauentura,& Anſelmus; *fortitudinem* Bleſenſis: Auguſtinus verò in tolerandis, peruincendiſque laboribus, & perſecutionibus ponit. Rurſus in hac die ſponſa ad regias aſcita nuptias poſt victimas Deo iam per ſolutas, ab ſponſo coronari ſolebat, vt regni conſors fieret, vt in eo *cap.* 3. §. 6. ſusè probauimus. Cui ſolemni mori reſpondent illa verba, *Veni ſponſa mea, veni de Libano, veni coronaberis*, &c. Auguſtinus autem in hac ſpiritualis hebdomadæ die, *ſui ipſius, atque cunctarum affectionum regnum* conſtituit, quod in perpeſſione laborum, ac tribulationum præcipuè ſitum eſt. Deinde proceſſus ille matutinus ſponſæ ab horto in vrbem, & eiuſdem reditus veſpertinus ab vrbe in hortum, actionis, contemplationiſque per vices ſuſcepta exercitia ſignificat, quæ Auguſtinus, & Bleſenſis ad hanc diem retulit. Illud etiam non omittendum, quod in eo *cap.* 3. §... obſeruauimus, in prima deſcriptione ſponſæ, quam ab ſponſo factam inducit Salomon, in hac die non omnia illius membra, ſed ſuperiora tantùm à capite ad vbera vſque pectore tenus exactè delineari, quod in hac expoſitione de anima, cuius membra (vt alibi notaui) virtutes ſignificant, quarum habitus anima comparauit. Id enim non obſcurè innuit, animam in hac die, id eſt, in hoc ſui profectus gradu, aut via, licèt plures virtutes iam inde adepta fuerit, necdum tamen perfectionem attigiſſe, quæ in conſummatione virtutum ſita eſt: ideò in ea deſcriptione ſupprimuntur inferiora,& ignobiliora membra, quia his, qui ad dictam perfectionem nondum peruenerunt, hæc fermè deeſſe ſolent: nam ea, quæ parua ſunt, præ deſpectu minus curantes in his virtutibus, quæ circa parua verſantur, nondum ſe exercuerunt, ac perfecerunt.

Succedat quarta nuptiarum dies, quæ erat vtique hebdomadæ ſeptima, cui etiam in ſpirituali ſeptimana ſexta dies reſpondet. In hac die ſponſa amore ſponſi incitata, & ſtimulata abſentiam illius ægrè ferens ad eundem perueſtigandum multo manè occurrit: excubitores autem velamen auferunt, faciem illius, atque oculos retegunt. quæ ſponſæ reuelatio ſignificat animam tunc cùm ad ſpiritualem iſtum diem tranſit, & viam, quam vocant vnitiuam, inchoat adaucta ſpiritualium rerum notitia, Dei, atque bonorum omnium clariores, apertioreſque cognitiones accipere; amor enim cognitionis quantitatem ſemper inſequitur. Sic docet Auguſtinus ſextam myſticæ hebdomadæ diem deſcribens. Hac in die ſponſa vſurpauit illa verba, *Ego dilecto meo, & dilectus meus mihi*; ſponſus verò ſubiecit. *Pulchra eſt amica mea, ſuauis, & decora*, &c.

&

& paucis interceptis: *Vna eſt columba mea, perfecta mea, vna eſt matris ſuæ, & electa genitricis ſuæ*; quæ vnionem illam arctiorem Dei, & animæ præclarè adſignificant, quam præmiſſi Patres, Bonauentura, Anſelmus, & Auguſtinus in eadem die ponunt. Ad hanc etiam diem pertinet conſummatio, & perfectio virtutum omnium, quam Bleſenſis *iuſtitiam* appellat, quæ conſtituit perfectorum ſtatum. Hanc verò conſummationem perſpicuè admodum notat integra deſcriptio membrorum ſponſæ ab imis pedibus inchoata, & ad verticem vſque perducta, quam Salomon in hanc diem diſtulit. Rurſus illud etiam huius diei proprium, quòd ſponſa primo manè ex horto in vrbem procedit: veſpere autem ex vrbe in hortum redit. Cui reſpondet D. Auguſtinus, qui vtriuſque vitæ, tam actiuæ, quàm contemplatiuæ exercitia in hac die ponit; quia nimirum anima, cùm iſtum perfectionis gradum attigit, ita per dilectionem Deo hæret, vt inde ad proximum amandum, fouendúmque ſponte deſcendat.

Quinta denique nuptiarum dies erat olim apud Hebræos ſeptima hebdomadæ, ſeu Sabbatum: eadem quoque in myſtica ſeptimana dies extrema, quam Petrus Bleſenſis *charitatis Sabbatum* appellauit. Alij verò Patres *quietem*, & *exultationem* vocant. In hac die Salomon de charitate ſponſæ multa ſerit ab illis verbis: *Pone me vt ſignaculum*, &c. *quia fortis eſt vt mors dilectio*, &c. & paulò pòſt: *Ego murus, & vbera mea ſicut turris, ex quo facta ſum coram eo quaſi pacem reperiens.* quæ omnia ad ſupremum iſtum ſpiritualis vitæ gradum ſignificandum appoſita ſunt, vt in eo loco dicemus.

Habes iam quinque dierum nuptialium, & eorum, quæ in ſingulis de more fieri ſolent, & quæ Salomon in hoc Cantico graphicè permiſcet, cum quinque ſpiritualis vitæ gradibus concordiam, & cohærentiam: quid velatio, quid reuelatio ſponſæ, quid ipſius tranſlatio in hortos, & ſyluas, notet, iam tenes. Reliquum erat, vt de nuptiali conuiuio, quod in præfatis diebus quater repetitur, aliquid diceremus. Sed tamen huius conuiuij ſignificatio in hac ſecunda interpretatione de anima non eſt diuerſa ab ea ſignificatione, quam illi in prima expoſitione prophetica de Eccleſia ſuprà tribuimus. Nam in vna, & in altera interpretatione ſanctiſſimæ Euchariſtiæ vſum frequentem deſignari certiſſimum eſt; quia, vt *cap.6.* fusè probauimus, in eo vſu ſita eſt myſtici huius matrimonij à Chriſto & anima copulati conſummatio, & perfectio, quæ non ſolùm ſpirituum, ſed etiam carnis vnionem adducit, atque perficit, ſine qua vnione carnis, quemadmodum Chriſti & Eccleſiæ, ita etiam Chriſti & animæ nuptiæ conſtare non poſſunt: atque adeò, quæ inibi diximus, in hunc etiam locum deferenda ſunt. Aliæ verò interpretationes, quæ per hoc conuiuium, vel ſacram Scripturam, vel conſcientiæ tranquillitatem, vel id genus alia accipiunt, quamuis ad accommodatitios ſenſus aptati queant, tamen non ita germanæ ſunt.

Supereſt ergo vt quæramus Epithalamia veſpere, & manè per vices cantata, in hac ſecunda expoſitione quid ſignificent. Paulus *ad Epheſ. 6.* ſic ait: *Sed implemini Spiritu ſancto, loquentes vobiſmetipſis in Pſalmis, & hymnis, & canticis ſpiritualibus, cantantes, & pſallentes in cordibus veſtris Domino.* & rurſus ad Coloſſ. 3. *Commonentes voſmetipſos Pſalmis, hymnis, & canticis ſpiritualibus in gratia, cantantes in cordibus veſtris Deo.* Quæ verò ſint hæc cordis cantica, haud compertum eſt inter interpretes. Beda, & ex illo D. Anſelmus bona deſideria intelligit. Ita enim fatur: *Nam qui deſiderat, etſi lingua taceat, cantat corde: qui autem non deſiderat, mutus eſt Deo; deſiderium enim, & amor cordis amœna vox eſt intus cantantis.* Et ſanè expoſitio iſta ad vitæ ſpiritualis præmiſſos gradns non incongruè aptari poteſt: nam per eiuſmodi deſideria ſanctas intelligo affectiones, & vota ſanctè piéque viuendi, quæ vulgò *propoſita* appellamus; illis verò, qui ſpiritualis vitæ vias conficiunt, ſæpiùs manè veſperíque iteranda, & repetenda ſunt: his enim animus & ad omnem virtutem excitatur, & acuitur. Ita ſuaſit ſanctiſſimus Parens noſter Ignatius in libello ſpiritualium exercitiorum, cùm de particulari conſcientiæ examine verba facit, vbi manè ſimul ac veſperi ex amore pietatis feruentiùs, ac ſtudioſiùs proponendum, ac deſiderandum eſſe affirmat: ita nimirum vt animum bona deſideria manè excitent, & eadem noctu ſomno, & quieti committant.

S. Ambroſius in ſuprà ſcripta verba Pauli *ad Epheſ. 5.* per canticum, cordis meditationem intelligit diuinorum; ita enim fatur: *Hæc meditanda ſemper monet Paulus, quæ ſonent Chriſtum.* quaſi dicat, meditatio interna Chriſti hymnus eſt Chriſtum inſonans, aut perſtrepens. Et alibi dicit: *Meditatio cœleſtium cordis hymnodia eſt, quæ ſem-*

per

per cantari debet; quam hymnodiam corde, animóque aſſiduè occinendam eſſe dicit: nam oratio, & meditatio diuinorum ſpiritualem vitam alit, ac fouet. Quapropter non ineptè etiam matutinis, ac veſpertinis Epithalamiis deſignatam eſſe diximus. Primò, quia manè veſperíque opportunè admodum à viris ſpiritualibus exercetur. Deinde etiam, quia Magnus Albertus 2. *part. ſummæ, tractat.* 4. *quæſt.* 14. poſtquam præmiſit Auguſtini doctrinam, qui cognitionem creaturarum, quam Beati habent in patria, in matutinam, veſpertinamque partitur; matutinam enim appellat contemplationem creaturarum in Deo, veſpertinam verò cognitionem earum in ſe ipſis. *Scientia enim* (inquit) *creata in comparatione creatoris quodammodo aduesperaſcit.* Subdit ſtatim Albertus ſimilem quandam in cognitione, & contemplatione viatorum differentiam excogitari poſſe. nam alia eſt cognitio, quæ omnia alia creata bona propter Deum amanda proponit homini: alia verò, quæ eadem bona propter ipſa diligenda, proſequendaque menti obiicit, atque illam quidem matutinam, hanc veſpertinam vocari poſſe affirmat. Vtramque verò per vices exercent viri pij, ac ſtudioſi: atque adeò his cognitionibus inſtructi ea, quæ honeſta, & recta ſunt, modò propter Deum ex charitate, modò propter ipſa ex affectu diuerſarum virtutum exequuntur, matutinis veſpertina (liceat ſic dicere) cantica modulantes.

Sed quamuis hæc non ineptè dici queant, tamen alia ſubeſt magis appoſita epithalamicarum cantionum accommodatio. Nam Gerſon in libro illo, quem *Canticordum* appellat, id eſt, canticum cordis, inter alia, quæ eo nomine cenſeri vult, numerat bonam conſcientiam: *Hæc enim* (ait) *ſuis modulatiſſimis cantionibus animum aſſiduò demulcet, ac recreat; iuge conuiuium, iugiſque cantilena cunctam vocum differentiam repræſentans, atque adeò meritò Canticordum appellatur.* Hæc igitur bona, omniſque delicti expers conſcientia cum ipſa honeſta vita incipit, & ſemper ipſi comes hæret: atque adeò per dicta Epithalamia omnibus diebus veſpere, maneque repetita aptiſſimè iudicatur. Nam Epithalamia alia quidem ad excitandam manè ſponſam, alia ad ſoporem, quietemque ipſi de nocte adducendam vſurpari ſolita, hæc veſpertina, illa matutina dicebantur. Vtrumque autem munus obit bonæ conſcientiæ canticordum: nam manè, hoc eſt, in proſperis, animam ad bene operandum erigit; noctu verò, id eſt, in aduerſis, eandem quiete, & tranquillitate maxima donat, ne rebus occurrentibus perturbetur. Hæc de ſtructura huius ſecundæ expoſitionis, reliqua ſuis locis dicemus.

CAPVT XIV.

Octo Epithalamiorum, & quinque dierum nuptialium numerus, velatio, & reuelatio ſponſæ, tranſlationiſque forma in hortos, & ſyluas iuxta tertiam expoſitionem huius Cantici, quæ eſt de Virgine Maria, qualiter accommodari debeant.

§. I.

TERTIA expoſitio huius Cantici literalis maximè affinis eſt de B. Virgine Maria: cuius expoſitionis dignitatem ſuprà *cap.* 4. non paucis extulimus. Iam ergo illud inquiro, an iſtius Cantici tota ſtructura, quemadmodum Eccleſiæ, atque animæ iuſtæ, ita etiam Virgini adaptari queat: ita vt octo Epithalamiorum partitio, dierum quinque nuptialium diuiſio, velatio, & reuelatio ſponſæ, tranſlatio eiuſdem in hortos, & alia his ſimilia, quæ huius libri ſtructuram, & compagem perficiunt, ipſi ordinatè accommodari poſſint. Luculentiùs dicam. Illud mihi veſtigandum propoſui, an in vita, & actionibus Sanctiſſimæ Deiparæ aliquis reperiatur rerum ſibi inuicem ſuccedentium ordo, cui iſtius Cantici ordinatio, & ſyntaxis ad amuſſim reſpondeat. Et ſanè ſi omnes illos adeas, quotquot hactenus Commentaria de B. Virgine in hunc librum confecerunt, inuenies planè ipſos in accommodatione ſua nullum tenuiſſe ordinem, ac nulli rerum conſequentium diſpoſitioni ſe ſe obſtrinxiſſe, ſed liberam prorſus, ab omnique ordine ſolutam interpretandi formam ſequutos fuiſſe.

At enim quis ſibi perſuadeat in ſola expoſitione de B. Virgine eum ordinem deſiderari, qui in aliis duabus interpretationibus eiuſdem Cantici tam apertè refulget. Ego quidem ordinem eſſe, ſed non obuium, nec in oculos ipſos ſponte incurrentem, atque adeò illum acri iudicio peruestigandum eſſe cenſeo. Et ſane ordo iſte ideò inuentu difficilis redditur, quia pro Eccleſia,& pro anima non fuit arduum apud Patres hebdomadas quaſdam myſticas reperire, quarum duo priores dies ante nuptias abirent, & quinque poſteriores in nuptiis ponerentur, At verò in B. Virginis vita haud facile eſt hebdomadam aliquam comminiſci, & in ipſa dies antenuptiales, & dies quoque nuptiales diſtinguere. Nam cùm Virgo à primo ſuæ creationis momento, gratia, atque omnibus infuſis virtutibus donata fuerit, Deumque ipſum ardentiſſimè dilexerit, certè ab eodem inſtanti ſponſa fuiſſe videtur. Ita enim de ipſa pronunciauit S Auguſtinus *in ſerm.* 18. *de Natiuitate*, his verbis. *In Patre perpetua diuinitas, in Matre æterna virginitas; ſic enim ad eam Dominus loquitur per Prophetam: Et deſponſabo te mihi in æternum. Semper ergo virgo eſt, quæ ſemper ſponſa eſt; & quæ vocabulo ſponſa non caruit, in æternum virgo permanſit, & quæ ſponſa æterna dicitur, æterna virgo comprobatur.* vbi Auguſtinus *æternum* accipit pro *perpetuo*. Non ergo licebit in B. Virgine dies antenupriales à diebus nuptialibus diſtinguere. Rurſus cùm in eadem Virgine neque originalis, neque actualis culpa fuerit, non occurrit terminus aliquis, ex quo illius tranſlatio in domum ſponſi facta dicatur: ſicut de anima in ſuperiori capite diximus. Deinde Deipara Virgo à ſuæ conceptionis primo inſtanti in omni virtute conſummata fuit, ita vt perfectiſſimum vitæ ſpiritualis gradum, ſcilicet viæ vnitiuæ ſupremum faſtigium iam tunc teneret. Ergo in ipſa quinque nuptiarum dies per aliquas vitæ ſpiritualis ætates, aut vias partiri, ac ſecare non licet, vt nuper in expoſitione huius Cantici de anima facere integrum fuit. Ad hæc eadem ſanctiſſima Virgo ex primo ſuæ conceptionis inſtanti nullam habuit ignorantiam, aut errorem propriè dictum, vt docent expreſsè Albertus Magnus *in Mariali cap.* 140.& Suarez *in* 3.*part. tom.*2. *quæſt.*37. *diſp.* 18.*ſect.*6. Caniſius *de B.Virg.lib.*6. *cap.*23.Bartholomæus de Medina 3.*part.quæſt.*30.*num.*20. Ergo cùm per velum ignorantiam, & per reuelationem ignorantiæ exterminium notari hactenus docuerimus, non ſatis apparet, qua ratione velationis & reuelationis nuptialis forma, ex qua quinque nuptialium dierum partitio pendet, Virgini accommodari poſſit.

Ergo vt ad ea, quæ in hac perdifficili accommodatione dicturi ſumus,præmuniamus viam, id quod ſuprà *cap.*5. §.2. docuimus,in memoriam reuocare operæ pretium eſt. Ibi enim fuſè probauimus ante Incarnationem Chriſti Domini nullas fuiſſe proprias nuptias inter Deum & Synagogam fidelem; quia nimirum nuptiæ propriè dictæ id exigunt neceſſariò, vt ex duobus ſponſis non tantùm vnus ſpiritus, ſed etiam vna caro fiat, atque adeò non potuit Deus nuptias iſtas cum Eccleſia copulare, antequam carnem indueret. Et idem iudicium ferendum eſt de qualibet anima, etiam de Virgine ſanctiſſima. Quapropter etſi cum Auguſtino affirmare liceat Deiparam à primo ſuæ conceptionis articulo nunquam non ſponſam fuiſſe: tamen interpretandus eſt de illis nuptiis minùs propriè dictis, quæ in ſola animorum, ſpirituumque vnitate ſitæ ſunt, & carnis vnionem excludunt, atque eo ſenſu donandus, quo Patrum, & Prophetarum alia teſtimonia in eo *cap.* 5. expoſuimus, quæ aliquam matrimonij formam inter Deum & Synagogam ante Incarnationem Chriſti agnoſcere videntur. Ex quo fit, ſanctiſſimam Virginem proprias cum Deo nuptias ante Incarnationem minimè contraxiſſe: ſed ad illud vſque tempus, ipſius, atque reliquæ Synagogæ fidelis vnam eandemque fuiſſe conditionem, vt nimirum in ſponſalibus maneret, vt in eo cap. fuſè probauimus. Quapropter nuptiales, & antenuptiales dies in eadem Virgine diſtinguere fas eſt.

Secundò notandum eſt,omnia,quæ hoc Cantico relata ad Eccleſiam vniuerſalem, & quamcunque aliam iuſtam animam liberationem, aut emundationem à ſordibus, & culpis per Chriſtum factam adſignificant, eadem ad Virginem tranſlata præſeruationem notare, vt in defenſione noſtra pro immaculata conceptione *cap.*26.fuſè probauimus. Itaque in Chriſti, atque cuiuſlibet alterius iuſtæ animæ nuptiis, traductio à parentum ædibus in ſponſi domum, & poteſtatem, eam, quæ eſt illius à Diaboli ditione, vel à primorum parentum Adami atque Euæ quaſi patria poteſtate, in Chriſti domum, atque familiam tranſlationem deſignat: in nuptiis verò Chriſti ac Virginis (liceat ſic dicere) præcautionem, & anticipatam quandam prælibationem adſignificat,

gnificat, ne in Diaboli poteſtatem, vel Adami familiam aliquando veniret. Quod non obſcurè ſignificat grauiſſimum teſtimonium Leonis Imperatoris *in oratione de Incarnatione Chriſti*, vbi ad illa verba Pſalm. 44. *Audi filia, & vide, & obliuiſcere*, &c. ſic ſapientiſſimus Auguſtus: *Cùm adhuc in paternis lumbis contineceris, genitor tuus clamabat. Audi filia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiſcere populum tuum, & domum matris tuæ. Audiſti verè ò filia commonitionem, & oblita es populi tui, & ſortis, & domus paternæ: ſortis videlicet illius, quam Eua progenitrix toti generi humano diſtribuit infinito illo affectuum, paſsionum, & animi perturbationum cumulo hæreditario relicto, quia nihil horum in domo tua.* id eſt, domus tua, à qua in domum ſponſi tui traducta es, nihil habuit ex his, quæ ab Adamo in reliquam illius familiam promanarunt. Quaſi dicat, ideo tu, à domo, atque ædibus parentum Adami atque Euæ tranſlata diceris, non quia ibi aliquando fueris, quia aut aliquandiu manſeris, ſed quia præuenta es ne ibi eſſes, aut maneres. Nam quamuis Virgo Deipara ex Adamo, atque Eua (liceat ſic dicere) naturaliter originem traxerit, non tamen moraliter; quia nec ad ipſorum pertinuit familiam, nec eas leges, iuraque ſuſtinuit, quibus reliqua ipſorum proles ſuapte natura ſubiacuit.

Quòd ſi adhuc velimus traductionem iſtam à domo, & familia parentum fieri debere, dicemus quidem quòd ſicuti in nuptiis Eccleſiæ, aut iuſtæ animæ, terminus à quo, tranſlationis ad domum ſponſi fuit ſtatus, & conditio hominis ſub culpa à parentibus deriuata: ita etiam in Deiparæ & Chriſti coniugio terminus à quo, traductionis, aut fuit ſtatus quidam ſub debito culpæ illius hæreditariæ, quem plures in Virgine agnoſcunt: aut, quod ſatius eſt, eo debito abnegato, ſtatus iſte fuit ſola & pura natura, ſeu conditio naturalis à parentibus accepta, à qua Virgo è veſtigio ad gratiam aſcita eſt, eo modo, quò infrà dicemus.

Tertiò dicendum eſt cum authoribus illis ſuprà citatis, ſanctiſſimam Virginem nullius rei habuiſſe ignorantiam propriè dictam, prout ignorantia in vitio poni ſolet, cùm aliquis ea, quæ ad ſuum ſtatum, & conditionem quomodolibet ſpectant, non ſatis tenet. Nam à ſuæ Conceptionis primo inſtanti vſum rationis adepta eſt, & ea omnia perfectiſſimè nouit, quæcumque ad ea munera, & functiones, quas pro diuerſis temporibus obiuit, ex decentia pertinebant. Cæterùm nullus ambigere poteſt, ſanctiſſimam Virginem in Dei, ac diuinorum cognitione, & ſcientia, lapſu temporis progreſſus maximos feciſſe. Has verò ſcientiæ acceſſiones, & cognitionis incrementa P. Franciſcus Suarez *3. part. tom. 2. quæſt. 37. diſp. 19. ſect. 2.* ex triplici capite eueniſſe dicit: nimirum ex lectione Scripturæ ſacræ, cui aſſiduè operam dabat: ex meditationis exercitio, cui ſeſe ſine intermiſſione impendebat: & ex notitiis, & illuſtrationibus proximè à Deo ipſo per reuelationem immiſſis. Sed quamuis B. Virgo in cœleſtium rerum cognitione nunquam non profecerit: tamen tria tempora aſſignari ſolent à Patribus, in quibus profectus iſte maior fuit, & diuinorum luminum copioſior, vberiórque influentia in eam deriuata eſt. Hæc ſunt Incarnatio, Natiuitas Chriſti, & dies Pentecoſtes, ſeu aduentus Spiritus ſancti, vt *in eadem diſput. ſect.* 1. obſeruauit P. Franciſc. Suarez, vbi illud etiam expreſsè affirmat, præfata ſcientiæ, & cognitionis incrementa in die Pentecoſtes fuiſſe longè maiora, quàm in aliis temporibus; quia nimirum ita expedire videbatur, vt B. Virgo Apoſtolorum magiſtra deinceps fieret.

Sed vt dimittam alios Patres, qui de illis valdè profuſis cœleſtium rerum notitiis verba fecerunt, quibus Virginis mens in natiuitate, & Incarnatione Chriſti affatim irradiata eſt: alij quidem ſuper illa verba, *Spiritus ſanctus obumbrabit tibi*; alij verò ad illa, *Maria autem conſeruabat omnia verba hæc conferens in corde ſuo*, de illa clariori, & affluentiori cœleſtium cognitione, qua Virgo in die Pentecoſtes perfuſa fuit, D. Anſelmus *in lib. de Excellentia Virginis cap. 7.* ita ſcribit: *Licèt Apoſtoli per reuelationem Spiritus ſancti edocti fuerint in omnem veritatem: incomparabiliter eminentiùs ac manifeſtiùs Maria per eum ſpiritum veritatis, illius veritatis profunditatem intelligebat, & per hoc multa eis per illam reuelabantur, quæ in ſe non ſolùm ſimplici ſcientia, ſed ipſo effectu, & ipſo experimento didicerat.* Eadem fermè ſcribit Rupertus *in lib. de gloria filij hominis, circa principium*, vbi S. Virginem ab eo tempore, Apoſtolorum, & totius Eccleſiæ magiſtram extitiſſe dicit. Et S. Ignatius *in 2. Epiſt.* eandem *noſtræ Religionis magiſtram* appellat. Bernardus etiam *ſerm. 4* ſuper *Miſſus eſt*, Mariam iuxta ſui nominis etymologiam (quæ nimirum *illuminatrix* interpretatur) Euangeliſtas ad conſcribendam ſacram hiſtoriam illuminaſſe, & illuſtraſſe aſſerit. Dionyſius Rikelius *de laudib. B. Virg. lib. 2.*

*lib.2.artic.*27.ſic habet. *Adfuit tunc quoque,* (ſcilicet in Spiritus ſancti aduentu) *Maria in eiſdem ædibus orans & ſpectans, iamque ad noui hoſpitii aduentum adſpirans, primitias Spiritus ſancti accepit, perſenſit, oſtendit, & ipſa virtute ex alto mirabiliter induta eſt, vt eo igne incenſa tunc potiſsimum, ſi vnquam antea, magna magni Dei magnalia feruentiſsimo ſpiritu eructaret.* & ſubinde ſic ſcrib: *Maria ſola tunc plus cæteris omnibus de Spiritu ſancto accepit, amante nimirum, & complente ſuum vas, ſuum templum, ſuum ſacrarium puriſsimum atque ampliſsimum Spiritu ſancto. extitit enim primaria ex illis filiabus & Dei ancillis, quibus munifica illa fit promiſsio. Effundam de ſpiritu meo ſuper omnem carnem, & prophetabunt filij veſtri, & filiæ veſtræ,* &c.

Et ſanè hæc ſapientiæ & cognitionis incrementa non tantùm Virgo in ſe ipſa experta eſt, ſed etiam aliis claruerunt. Nam per eam notitiam, quam tempore Incarnationis accepit, conſanguineam ſuam Elizabetham, imò & ipſum Zachariam, addo etiam ſponſum ſuum Ioſephum, edocuit: & per illam, quam tempore natiuitatis Chriſti adepta eſt maiorem cognitionem, Paſtores, ac Reges de veritate informauit: ac deinde etiam quandiu Chriſtus vixit (ſi fides habeatur authori Anonymo *in hom. de Natiuitate Virginis*) ſicut Chriſtus viris, ita etiam ipſa fœminis euangelizabat. Deinde verò poſtquam Spiritus ſanctus in ipſam deſcendit in die Pentecoſtes, Apoſtolorum, ac totius Eccleſiæ magiſtra effecta eſt. Hæc fermè omnia adnotauit noſter Suarius *loco citato.* Ex quibus conſtat, non tantùm Virginem per dicta interualla diuinorum myſteriorum maiorem ac maiorem notitiam accepiſſe, ſed etiam eam ipſam notitiam, quam accipiebat eiſdem interuallis, magis ac magis iuxta temporum differentiam aliis manifeſtatam, & oſtenſam fuiſſe.

Id verò, quod de ſcientia B. Virginis hactenus diximus, etiam de eiuſdem virtutibus pronunciandum eſt: nimirum eiſdem gradibus auctas fuiſſe, quibus notitia rerum cœleſtium in ipſa prætatas acceſſiones accipiebat. Ita enim naturæ ipſius poſcit conditio, vt maior, ac nobilior boni cognitio digniora virtutum opera parturiat. Quapropter licèt Virgo ſanctiſſima à primo ſuæ conceptionis momento perfectiſſimum ſpiritualis vitæ gradum tenuerit, vt ratio ſuprà efformata conuincit: tamen in eo ipſo gradu maiores in dies progreſſus fecit. Nec ſolum illa in ſemetipſa progreſſus iſtos interiùs experta eſt, ſed etiam eoſdem externis documentis ſignificauit, ac manifeſtauit. Deinde etiam quod ad externas operationes attinet, virtutes eximiæ, quas in templo deliteſcens, quaſi velo obducto, Virgo eatenus celauerat, ab Incarnatione, & deinceps, manifeſtiùs ſeſe prodiderunt, nobiliora ſcilicet, ac digniora opera in dies exerentes. Atque adeò licet Virgo in ſua conceptione virtutum omnium conſummationem acceperit: hæ tamen decurſu temporis per eadem interualla, quibus notitia cœleſtium in ipſa excreuit, ſua quoque incrementa ceperunt, & prout opportunitates ipſæ poſcebant, aliæ quidem aliis temporibus effulſerunt, proprias operationes expromentes.

His ergo prælibatis, quæ notiſſima, ac certiſſima ſunt, ad rem noſtram venire oportet. Sicut ergo ſuprà *cap*... in Eccleſiæ, & nuper *cap.* 13. in animæ iuſtæ progreſſibus hebdomadas quaſdam à Patribus excogitatas diximus, & in his dies quoſdam ante nuptias, & alios item dies nuptiales diſtinximus, cum illis, quos Salomon in hoc Cantico deſcribit, apprimè cohærentes, & illis, quibus Deus mundum molitus eſt, ad amuſſim reſpondentes: ita etiam in Deiparæ vita ſeptimanam quandam contemplari fas eſt. hanc tamen non ex cerebro noſtro confingere, ſed ex Patrum doctrina conformare oportebit.

Igitur Magnus Albertus *in ſuo Mariali cap.* 142. ſeptem creationis dies per accommodationem B. Virgini adaptat, & per opera illorum dierum omnes Mariæ excellentias perfectiſſimè adumbratas eſſe dicit. Subiicio ex multis pauca verba. *In prima die facta eſt nubes lucida, de qua poſtea factus eſt ſol. Quid eſt autem hæc nubecula materia corporis ſolaris, niſi B. Virgo mater, & materia corporis Saluatoris?* Hæc ad conceptionem Virginis pertinent. *In ſecundo die poſitum eſt firmamentum in medio aquarum, quod habet fixas ſtellas in ſui ornamentum, & diuidit aquas ab aquis. Hæc eſt B. Virgo, quæ habet ſtellas duodecim, id eſt, omnium Sanctorum in capite ſuo poſita in medio aquarum, exiſtens ſupra omnem ſtatum viæ, & infra ſtatum patriæ, communicans cum vtriſque, habens ſcilicet cum ſuperioribus omnium virtutum perfectionem, & cum inferioribus merendi conditionem.* Hæc ad tempus illud ſpectare videntur, quod Incarnationem anteceſſit, in quo B. Virgo dignitatem Matris Dei promeruit. *Tertia dies opus eſt congregatio aqua-*

rum

rum in vnum locum, id eſt, congregatio omniam gratiarum in virginalem vterum. Sed in hoc eſt differentia, quod congregatio omnium aquarum dicitur, maria, media correpta: congregatio autem gratiarũ dicitur Maria, media producta, &c. Hæc planè ad Incarnationis tempus referenda ſunt, in qua Virgo ſalutata eſt ab Angelo, verbis illis, *Aue gratia plena*, omnium gratiarum plenitudinem in ipſam fluxiſſe demonſtrans. *Quarta die fecit Deus duo luminaria magna, maius vt præeſſet diei*, &c. *Solem dicit ortum ea die propter Saluatoris temporalem natiuitatem. Luna verò Virgo Maria eſt, à Sole, id eſt, à filio ſuo tunc plenius irradiata, id eſt, in natiuitate filij clariori myſteriorum cognitione illuſtrata fuit, ſicut Euangeliſta teſtatur: Maria autem conſeruabat verba hæc*, &c. Hæc apertè natiuitatem, & infantiam Chriſti reſpiciunt. Quid plura? *Quinta diei opus eſt formatio piſcium, & auium. Et quid ſunt piſces, & aues, niſi Beatiſſima Virgo, quæ vt piſcis natabat in mari tribulationis, vt auis volabat per cæleſtem contemplationem?* Hæc ad illud tempus omninò pertinent, in quo B. Virgo filij ſui amariſſimis tribulationum aquis obruta eiuſdem paſſionem non vidit ſolùm, ſed voluit, cum ſponte ſua pro ſalute hominum morti deuouens. Attexit Albertus. *Sexta diei opus eſt formatio hominis in Paradiſo. Quid autem eſt Paradiſus, niſi B. Virgo, in qua Deus poſuit hominem, id eſt, Chriſtum in die Conceptionis?* Dices Albertum ad Incarnationem redire, non tamen ibi hæſit, ſed vlteriùs de formatione mulieris, quæ in eum etiam diem incidit, ſic attexit. *Eua quoque ex viri coſta immiſſo ſpiritu animata eſt: Maria vero eſt noua Eua ex robore Chriſti, Spiritu Dei ſancto omnium viuentium mater effecta eſt.* Quis autem non videat hæc verba ad diem Pentecoſtes potiſſimum reuocari poſſe, in quo Virgo cum reliquis Apoſtolis manens, vberiori, & affluentiori perfuſa ſpiritu *induta eſt virtute ex alto*, & totius Eccleſiæ mater, & magiſtra effecta eſt? Suppreſſit in hoc loco ſeptimam diem, id eſt, ſabbatum, Albertus Magnus: tamen infrà *cap.* 202. benedictionem diei ſeptimæ in Mariam quadrare oſtendens, ſic ait: *Prima benedictio eſt diei ſeptimæ, in qua requieuit Deus ab vniuerſo opere, quod patrarat: eſt autem benedictio illa operum conſummatio. Beatiſſima autem Virgo fuit perfecta operum Dei conſummatio. Sabbati verò requies non ſolùm fuit futuræ requies ſymbolum, ſed etiam præſentis. Si ergo dies ſeptima eſt benedicta propter ſabbatum Dei; & tamen excellentior eſt ſabbatiſmus recreationis, quàm creationis: ergo maior etiam benedictio eius, quæ ait: In omnibus requiem quæſiui*, &c. At, inquies, quando fuit ſabbatiſmus iſte, ſiue feriatio, quam Virgo Deipara in præſenti vita obtinuit. Ego quidem nullum aliud tempus huic ſabbatiſmo idoneum magis exiſtimo, quàm illud, in quo Virgo amore Dei illiquefacta, & contemplationis otio prorſus dedita mortem proximè expectabat: nam ei potiſſimum tempori aptat Eccleſia verba illa: *Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea*, quæ de otio contemplationis exponunt communiter ſancti Patres.

Cæterùm quamuis hæc ſeptem dierum partitio, iuxta mentem Magni Alberti, non obſcurè totam B. Virginis vitam complectatur: tamen ne deſiderare poſſes ſingulorum ad ſingulas vitæ partes accommodationem, quæ à nobis inſerta eſt, præſtò eſt nobis ſanctiſſimus P. D. Antoninus de Florentia, qui 4 *parte ſummæ tract.* 13. *cap.* 4. accommodationem iſtam abſolutiſſimè dedit. Selectiora illius verba hìc attexam. *In prima die dixit Deus: Fiat lux, & facta eſt lux. Fiat (inquam) lux, in hoc præfigurans, & praordinans conceptum Virginis, cuius vita glorioſa lucem dedit ſæculo.* Habes ita in prima die conceptionem. *In ſecunda die fecit Deus ſecundum opus, ſcilicet firmamentum, diuidens aquas ab aquis. Hoc firmamentum eſt B. Maria, quæ nata in mundo ſemper firma fuit in Domino. Non enim (ait Bernardus) feſtiuis laudibus Natiuitas eius celebraretur, niſi ſancta naſceretur.* Habes in ſecunda die Natiuitatem. *In tertia die congregatis aquis in vnum apparuit arida, vocauitque Deus aridam terram, & congregationes aquarum appellauit, maria. Congregatis igitur omnium Sanctorum gratijs in vnum locum, id eſt, animam Virginis, appellauit ipſam Mariam, id eſt, mare gratiarum, quam Angelus ſalutauit, dicens: Aue gratia plena. Ipſam etiam vocauit terram propter humilitatem ſummam: dicitur enim humilis ab humo. Et hæc eſt terra, de qua dicitur: Terra noſtra dedit fructum ſuum.* & alibi: *Deus operatus eſt ſalutem in medio terræ. Iſta igitur terra ſegregata ab aquis delitiarum, & populorum, paruula in templo præſentata à parentibus ſuis, Deoque dicata cœpit producere germen herbarum, ſanctarum ſcilicet cogitationum, flores feruentium deſideriorum, fructus perfectarum operationum, quorum ſemen remanſit ſuper terram, ſcilicet exteriorum exemplorum, iuxta quæ alij poſſint fructificare per imitationem.* Hæc Antoninus de tertia die, quæ ſecundùm ipſius mentem Præſentationem Virginis in tem-

Salazar in Cantica.

plum, & Annuhciationem, ſeu Incarnationem Verbi complectitur: ita vt ſic contemplari liceat illius diei manè primum fuiſſe Præſentationem Mariæ in templo: veſperam autem Annunciationem, ſeu Incarnationem Verbi. *In quarta die creauit Deus duo luminaria magna, ſcilicet ſolem, & lunam: ſol autem iuſtitiæ eſt Christus Deus noſter. Sicut enim ſol materialis dicitur factus de nubecula lucida, quæ facta eſt prima die, & dicta eſt lux, ſecundum quoſdam Doctores: ita & ſol iuſtitiæ, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, natus eſt de nubecula lucida Virgine Maria. Tunc in hoc etiam luna extitit, quia ſancta Virgo Maria à ſole, hoc eſt, à filio habuit claritatem ſuam, id eſt, cognitionem diuinorum.* Et ſane ſanctiſſimus Florentiæ Antiſtes ad hanc diem refert geſtationem infantis in vtero, Viſitationem Elizabeth, Natiuitatem, & reliqua myſteria infantiæ Chriſti. Nam paucis interiectis, ita ſcribit: *Quis enarrare, aut cogitare valeat altiſſimas contemplationes, & notitias, quas Virgo habuit poſt conceptum fily, & in Viſitatione Elizabeth, quando dixit: Magnificat anima mea Dominum: in Natiuitate fily, cùm vidit Deum ex ſe natum, ab Angelis collaudatum, à Paſtoribus adoratum, & à Magis veneratum, & à Simone declaratum, & inter Doctores auditum.* De quinta verò die ſic infert: *In quinta die creauit Deus volucres cœli, & piſces ex ipſis aquis. Volucres ergo ad alta volantes ſunt actus vitæ contemplatiuæ: Piſces in mari fluctuanti diſcurrentes ſunt actus vitæ actiuæ. Piſcis etiam ipſa fuit natans in mari tribulationis, tunc vel maximè, cùm circa crucem ſtans cum filio crucifixo, cruci per compaſſionem confixa erat.* Itaque dies hæc reliquam B. Virginis vitam complectitur ad vſque filij necem in cruce. Sextam diem ad Aſſumptionem eiuſdem Virginis transfert Antoninus; & ſeptimam, ſiue Sabbatum de veneratione illa intelligit, quæ poſt eius Aſſumptionem ab Angelis in cœlo, & à fidelibus in Eccleſia Catholica per ſingula Sabbata ipſi defertur. Sed tamen longe aptior eſt accommodatio illa Alberti ſuprà adſcripta, cum qua etiam concinit Dionyſius Carthuſianus *lib. 1. de laudibus Virginis*, qui tempus etiam reſurrectionis Chriſti ad quintam reuocat diem, & ſextam diem à Pentecoſte inchoat, in ſeptima verò loco Sabbati obitum B. Virginis ponit: hic enim fuit illi pro Sabbatiſmo, *in quo requieuit ab omni opere, quod patrarat*, &c.

Itaque ex mente horum Patrum, B. Virginis tota vita à conceptione ad obitum ipſius integram hebdomadam complectitur, illius æmulam ſeptimanæ, in qua Deus mundum, & creaturas omnes molitus eſt, cuius dies ad hunc modum ſecari debent. Prima dies eſt Conceptio, & geſtatio ipſius in vtero Annæ per nouem menſes. Secunda dies continet ipſius Natiuitatem, & infantiam. Tertia dies à Præſentatione inchoatur, & ad Incarnationem vſque peruenit. Quarta dies geſtationem Chriſti in vtero, Viſitationem Elizabeth, partum Chriſti, & reliqua myſteria infantiæ Saluatoris coërcet. Quinta dies ex tempore illo conſtat, quod ab infantia Saluatoris vſque ad illius mortem fluxit, & Reſurrectionis etiam tempus claudit. Sexta dies incipit ab Aſcenſione Chriſti, & Pentecoſte, & reliquam B. Virginis vitam cohibet. Septima dies, aut Sabbatum ad obitum eiuſdem Virginis, & ad tempus obitui proximum refertur.

His igitur prænotatis, accommodatio iſtius Cantici ad ſanctiſſimam Deiparam iuxta noſtram interpretationem de cætero facilis eſt, dummodo ad ea omnia, quæ ſuprà *cap.* 3. de ſtructura, & partitione huius libri diximus, memoria ſeſe referat. Nam primum inde conſtat, duos priores hebdomadæ dies iuxta morem gentis ante nuptias abire ſolitos: in tertio verò ſub veſperum nuptias copulari. Idem prorſus in myſtica Marianæ vitæ hebdomada ordo, & ſeries occurrit: nam primus ille dies, ſcilicet conceptio, & geſtatio Virginis in Annæ vtero, & ſecundus dies, hoc eſt, ipſius Mariæ natiuitas, & infantia ante nuptias fluxerunt. In tertio verò, cuius quaſi manè fuit Præſentatio in templo, & veſpera Incarnatio Verbi ex eius vtero; nuptiæ quidem ad veſperam per ipſammet Incarnationem Verbi copulatæ ſunt: nam vbi Dei filius carnem ſuſcepit, ſtatim inter ipſum, matrémque Mariam perfecta illa nuptiarum forma extitit, quam matrimonium ratum, & conſummatum ab ipſis mundi primordiis myſticè ſignificauit, vt infrà *cap. 1. verſ.* 12. non perfunctoriè probabimus: ritus verò nuptiales illius diei proprij accommodatiſſimè reſpondent. In ea die fiebat tranſlatio à gynæceo, ſeu domo fœminarum, in qua virgines ad futuras nuptias ſeſe vnguentis, atque pigmentis excolebant, & expingebant, in domum ſponſi. Quam tranſlationem petit ſponſa ab illis verbis, *Trahe me*, &c. Virgini autem templum pro gynæceo fuit, in quo cum aliis virginibus commorata virtutum omnium pigmenta animæ induxit

duxit

duxit ſuæ ad futuras Chriſti nuptias ſe ſe adornans, ad quas inde euocata, & tranſlata fuit, vt conſtat. In hac etiam die ante nuptias præmitti ſolebant vota per amicos ſponſi facta, vt in eo *cap*. 3. §... vberiùs diximus; quia nimirum ex amicis ſponſi vnus, aut plures puellam adibant, ipſamque verbis,& oblatis etiam muneribus, ad nuptiarum conſenſum adducere contendebant. Id muneris ab amicis ſponſi obitum diximus,ab illis verbis: *Pulchræ ſunt genæ tuæ,ſicut turturis*,&c. *Murenulas aureas faciemus tibi vermiculatas argento.* At quis non videat hæc vota ab Angelo Gabriele facta in die Annunciationis, tunc cùm ad Incarnationem patrandam Virginis aſſenſum deprecatus,tandem illum obtinuit: quem aſſenſum Virgo exhibuit illis verbis, *Fiat mihi ſecundùm verbum tuum.* Ad hæc tranſlatio illa ſponſæ à gynæceo in ædes ſponſi fiebat primùm in hortum, aut nemus: ibi enim nuptiæ iſtæ initæ à Salomone finguntur, vt ſæpe aliàs adnotaui. Per hortum verò in quo aguntur nuptiæ, Paradiſum notari in hoc Cantico iam inde ſuprà ex Patrum doctrina confecimus; quia nimirum ad eius delitias, & gaudia tam Eccleſia, quàm iuſta anima per Chriſti gratiam reſtituitur. Hæc autem reſtitutio longè meliùs quadrat in B. Virginem, non ſolùm propter originalem gratiam, quam ſola ipſa adepta eſt: hæc enim fuit Paradiſi præcipua dos, cuius iactura cunctos homines à primæ conditionis felicitate ad infelices huius vitæ miſerias compulit: ſed etiam propter immunitatem ab illis pœnis, quas Euæ, atque aliis fœminis à Paradiſo relegatis Dei ſententia inflixit, à quibus omnibus Virgo ſanctiſſima non ſecus, ac ſi in Paradiſo ageret, libera fuit in conceptione prolis, in geſtatione illius, atque partu: ita vt in illa non ſolùm omnia integræ naturæ iura ſalua, & integra fuerint, ſed aliqua etiam priuilegia ſupra ipſam naturæ integritatem ex filij beneficio acceperit. Huc ſpectant illa S. Ildephonſi verba in lib. de Parturitione, & Virginitate Mariæ: *Propterea verò caro eius iam non verè caro peccati fuit, in qua Deus totum infudit, & Verbum, quod ſine peccato eſt, ad nos venit. Qui iure non ſolùm legem naturæ inuiiatæ naſcendo non tenuit, verè nec legem primæ originis, quam haberent fœminæ, ſi mandatum ſeruaſſet parens omnium Eua in Paradiſo.* Loquitur autem de virginitate ante & poſt partum, quam Virgo ſupra omnia integræ naturæ iure adepta eſt. Denique in hac die tradebatur ſponſa ſponſo ſuo velo tecta, velo (inquam) illo craſſiori, quo virgines ante nuptias vtebantur, faciem quidem tegente, & alterum tantùm oculum liberum dimittente. de quo diximus etiam *in eo cáp*. 3. §. 4. in quo velo obumbrationem illam à ſuperueniente Spiritu ſancto, & virtute Altiſſimi factam contemplari fas eſt, quatenus hæc tempore Incarnationis ita Virgini aliqua myſteria aperuit, ac reſerauit, vt plæraque alia celaret, quæ poſtmodum eidem in Natiuitate Chriſti, & aliis deinde temporibus retecta, ac reuelata fuerunt, vt poſtea dicemus. Nam velamen illud alterum oculum tegens, alterum liberum dimittens, & *dimidiatam lucem* carpens, vt ait Tertullianus, dimidiam, ſeu partitam rerum cognitionem, quæ Virgini tunc indulta eſt, vt ſuprà notauimus, exprimebat. Et quia per velum illud ſuprà dictum fiebat non modò vt puella liberè non videret,ſed etiam vt ipſam intueri aliis necdum liceret: ita quoque Virgini Deiparæ contigiſſe puto, cuius ſuprema dignitas per id tempus, omnibus,etiam ipſi coniugi Ioſepho,celata fuit.

Quarta huius myſticæ hebdomadæ dies, quæ eſt nuptiarum ſecunda,incipit à geſtatione infantis in vtero, & reliqua infantiæ Chriſti myſteria coërcet. Initio quidem præferuntur illa verba,*Ecce iſte venit ſaliens in montibus, tranſiliens colles,ſimilis eſt dilectus meus capreæ, hinnuloque ceruorum*, &c. verbum illud, *venit*,eſt temporis præteriti, totuſque locus in hac expoſitione ſignificat præcelerem Verbi, tranſultis, aut tranſuolatis cunctis Angelorum ordinibus in Virginis vterum deſcenſum proximè factum. Ad geſtationem verò ipſius in vtero pertinet illud: *En ipſe ſtat poſt parietem noſtrum*, &c. & quæ ſtatim ſubſequuntur verba: *Surge, propera amica mea, columba mea, formoſa mea, & veni*, &c. de viſitatione Elizabeth interpretantur Patres, & Eccleſia quæ in Miſſa illius diei loco Epiſtolæ, & in Matutinis ad primas lectiones recitat. Attexit iterum: *Surge amica mea, ſpecioſa mea, & veni columba mea in foraminibus petræ, & in cauerna maceriæ.* quæ verba de ſuſcepto itinere in Bethleem, & de partu Virginis in ſpecu, aut antro, *quia non erat ei locus in diuerſorio*, eſſe capienda ibidem dicemus. Præterea in hac ſecunda nuptiarum die fieri ſolebat altera reuelatio ſponſæ: nam velamine illo craſſiori,quo virgines vtebantur,adempto, flammeum accipiebat, id eſt,velum ſubtilius,quod propter tenuitatem faciem ſponſæ prodebat, & ipſi etiam liberiùs videndi copiam faciebat. Ad hunc ritum ſpectant illa verba. *Oſtende mihi faciem*

ciem tuam, &c, Qui ritus reuelationis in hac expoſitione, ſicut in ſuperioribus, duo ſignificat, ſcilicet clariorem cognitionem myſteriorum ex reuelatione Virgini immiſſam in Natiuitate Chriſti, quam iuxta communem ſanctorum Patrum ſenſum denotant illa verba, *Maria autem conſeruabat omnia verba hac conferens in corde ſuo:* nec non manifeſtationem ipſiuſmet Virginis, cuius dignitas ex eo tempore Paſtoribus, Regibus, Annæ, & Simeoni cœpit innoteſcere. Mitto alia & alia infantiæ Chriſti myſteria, quæ in præcedentibus, ac ſubſequentibus verbis adumbrata ſunt, vt ſuis quæque locis ediſſeremus. Illud tamen ad extremum ſubiicere libet, veſpertinum huius ſecundæ diei Epithalamium ordiri ab illis verbis: *In lectulo meo per noctes quæſiui quem diligit anima mea: quæſiui eum, & non inueni. Surgam, & circuibo ciuitatem*, &c. quæ de puero Ieſu deperdito, & à matre diligentiſſimè requiſito, Eccleſia, & Patres interpretantur: quæ actio infantiæ Saluatoris myſteria claudit, & huic etiam diei nuptiali finem imponit.

Quinta dies huius myſticæ ſeptimanæ, & nuptiarum Chriſti tertia, eam Marianæ vitæ partem continet, quæ paſſioni, ac reſurrectioni Chriſti reſpondet. In hac die primo manè ſponſa feretro euecta in templum procedere dicitur ſacrificium perſolutura nuptiale. Huc enim ſpectant illa verba, *Vadam ad montem myrrha, & ad collem thuris.* Et ſanè, vt in eum locum dicemus, tota lecticæ forma, geſtatioque ipſa ſponſæ, B. Virginis dolores, atque paſſionem notat, cuius vim maximam non niſi ſpeciali Dei auxilio ſuſtentata, portata, & confirmata perpeti, ac tolerare poſſet, tunc cùm filij necem non vidit ſolùm, ſed etiam voluntariè, ac ſpontaneè pro totius mundi ſalute quaſi ſacrificium quoddam nuptiale Deo obtulit. *In monte myrrha.* Hebraicè, *In monte Mor*, id eſt, in Moria, aut in Caluario, vt in eum locum fuſe oſtendemus. Nec vacat myſtica ſignificatione illud, quod in matutino huius diei Epithalamio legimus. Nam poſt illa verba, *Egredimini filiæ Sion, & videte Regem Salomonem in diademate*, &c. quæ de ſpinea Chriſti corona ſancti Patres vulgò interpretantur: ſponſus Sulamitem ſuam deſcribere incipit, deſcriptio tamen à capite ad vbera vſque peruenit, de quibus ſic ait. *Duo vbera tua ſicut duo gemelli capreæ, qui paſcuntur in lilijs*, &c. quæ verba per Metatheſim euariata fuiſſe dicemus eo loci: ita vt ſic reſtituenda ſint. *Sicut capra duorum gemellorum*, &c. id eſt, ſimilia ſunt vberibus capræ, quæ duos gemellos alit. In illis autem non ſolùm obſeruanda eſt repræſentatio illius adoptionis, quæ circa crucem effecta eſt, per quam Ioannes Virgini tanquam filius alter adſcriptus fuit, dicente Chriſto; *Mulier, hic eſt filius tuus*, atque in vno Ioanne, Virgo Maria totius humani generis parens nuncupata, & creata eſt, & exinde gemellorum parens manſit. Sed id præcipuè notandum, quòd cùm ſingula membra Virginis, eius virtutes, ac prærogatiuas per vmbram deſignent, vt in eum locum dicemus: certè in ea deſcriptione illa tantùm delineantur membra, quæ earum virtutum, aut prærogatiuorum ſymbolum gerunt, quas ante alias Virgo ſanctiſſima eatenus præmonſtrarat; reliqua ſupprimuntur. Hæc autem deſcriptio ideò in vbera deſinit, quia vbera dignitatem Matris Dei adſignificant, cuius dignitatis veritatem Chriſtus ex cruce multis argumentis conteſtatus eſt, vt inibi etiam oſtendemus. Quid plura? In hac die conſtituit Salomon coronationem ſponſæ ab illis verbis, *Veni de Libano, veni, coronaberis*, &c. quæ nouum illud, ac ſingulare ius adſignificat, quod Virgini ad imperandum, regnandumque in omnes latè creaturas inde partum eſt, quia adiutrix fuit redemptionis Chriſti, aut (ſi fas eſt dicere) corredemptrix, & ſalutis humanæ cauſa, & autrix: vnde quaſi per emptionem creaturarum omnium dominium adepta eſt, vt docuit Anſelmus *de excellentia Virginis, cap.* 3. Albertus Magnus *in Mariali, cap.* 201. & alij, quorum verba in eum locum conferemus. Denique ad eam diem pertinent illa verba: *Surge Aquilo, & veni Auſter, perfla hortum meum, & fluant aromata eius.* quæ de tempore reſurrectionis Chriſti, quod rigida paſſionis tempeſtate ſublata, inſecutum eſt, & Virginis animam à præteritis doloribus recreauit, accipienda eſſe, ex doctrina Patrum inibi conficiemus.

Sexta dies ſpiritualis iſtius hebdomadæ, & nuptiarum Chriſti & Mariæ quarta, reliquam B. Virginis vitam poſt aſcenſionem Chriſti in cœlum continet. Atque adeò in eius Epithalamij, quod illius diei primo manè cantatum eſt, priori parte, ab illis verbis: *At ille declinauerat, atque tranſierat*, de abſentia ſponſi expoſtulat, doletque ſponſa, atque amorem ſuum illi abſenti ab omnibus ſignificari exoptat. Et poſtmodum ſic rogata. *Quò abijt dilectus tuus, ò pulcherrima mulierum? Quò declinauit dilectus tuus,*

tuus, & quæremus eum tecum; ita ſubiecit: *Dilectus meus deſcendit in areolam aromatum, vt paſcatur in hortis, & lilia colligat*, &c. quæ verba de Aſcenſione Chriſti in cœlum explicantur. Eadem planè B. Virgini doloris cauſa fuit poſt aſcenſum Chriſti in cœlum, quippe quæ propter ingentem amoris vim, Chriſti Domini ſponſi ſui abſentiam ægrè, & impatienter ferebat, vt fuſè dicemus *cap. 5. verſ. 6.* ad illa verba: *Anima mea liquefacta eſt*, &c. Ad hanc etiam diem ſpectat altera ſponſæ reuelatio, quæ de more fieri ſolebat, tunc, cùm ablato etiam tenui flammineo, oculos, faciémque apertam præferens in publicum progredicbatur, atque videre, & videri liberè poterat. De hac reuelatione loquitur Salomon ab illis verbis: *Inuenerunt me vigiles, qui cuſtodiebant ciuitatem.* Atqui hæc extrema velaminis depoſitio, quatenus ſponſæ liberam videndi copiam faciebat, ſignificat certè eam, quam Virgo accepit, Dei, ac myſteriorum cognitionem in die Pentecoſtes, quæ reliquas ſuperioris vitæ notitias longo interuallo ſuperabat, vt ſuprà diximus. Qua cognitione perfuſa, & illuſtrata, & Eccleſiæ totius magiſtra effecta de Chriſti perſona, & de aliis fidei noſtræ arcanis, & ſacramentis Apoſtolos, Euangeliſtas, alioſque primores Chriſtianos erudiuit. Et ideò ſtatim ſponſa à Solymitanis fœminis quæſita, *Qualis eſt dilectus tuus ex dilecto*, abſolutiſſimam illius deſcriptionem ſubtexuit ab illis verbis: *Dilectus meus candidus, & rubicundus*, &c. Rurſus hæc reuelatio, ac detectio faciei, quatènus cauſa erat, vt ſponſa, quam hactenus liberè intueri non licuerat, clarè ab omnibus videri poſſet. Significauit etiam Beatæ Virginis virtutes, & excellentias, quæ ante aſcenſionem Chriſti magna ex parte latuerant, poſt aſcenſionem fidelibus, ac toti Eccleſiæ clariùs innotuiſſe: tum quia Virgo ipſa cum fidelibus conuerſari cœpit, atque adeò virtutes eius experiri ipſis integrum fuit: tum etiam, quia Spiritus ſancti vnctio, quæ in Eccleſiam eo tempore effuſa eſt, non ſolùm quæ ad Chriſtum ſpectabant myſteria, ſed ea etiam, quæ ad Mariam pertinebant, fideles perdocuit. Ea propter fœminæ Hieroſolymitanæ, quæ Apoſtolos, & Chriſtianos illos primitiuos adſignificant, ſponſam abſolutiſſimè deſcribunt, omnia illius membra à pedibus ad verticem vſque graphicè delineantes. Reliqua verò, quæ ad diem iſtum pertinent, ſuis præſcribam locis.

Septima iſtius ſpiritualis ſeptimanæ dies, & nuptiarum Chriſti & Mariæ quinta, & vltima, ad obitum ipſius, & ea, quæ obitum circumſteterunt, tempora pertinet. In hac die de ardentiſſimo ſponſæ amore fit ſermo ab illis verbis: *Pone me vt ſignaculum ſuper cor tuum, vt ſignaculum ſuper brachium tuum: quia fortis eſt, vt mors, dilectio, dura ſicut infernus æmulatio, lampades eius lampades ignis, atque flammarum*, &c. At quis neſciat ſanctiſſimam Virginem non ab aliqua extrinſeca vi ægritudinis, aut morbi, ſed ex amore, & deſiderio filij, ac ſponſi ſui exanimatam: ita vt amor virtute ſua illi vitam abſtulerit, vt paſſim docent ſancti Patres. Illa etiam, quæ Salomon proximè ſuccinit ab illis verbis: *Si murus eſt, ædificemus ſuper eam propugnacula argentea: ſi oſtium eſt, compingamus illud tabulis cedrinis. Ego murus, & vbera mea ſicut turris*, &c. cum Euangelio, quod Eccleſia canit in die Aſſumptionis, apertè concinunt: *Intrauit Ieſus in quoddam caſtellum*, &c. vt in eum locum fuſè dicemus. Denique in extrema parte huius vltimi Epithalamij de lucris agitur, ac quæſtu, quem vinea dotalis ſponſæ ſuppeditauit: & rationes ſubducuntur hoc modo. *Vinea fuit pacifico in ea, quæ habet populos, vir affert pro ea mille argenteos. Vinea mea coram me eſt: mille tui pacifici, & ducentis his, qui cuſtodiunt fructus eius.* Hæc autem rationum ſubductio præmium, ac retributionem ſignificat, quam Virgo ſanctiſſima pro meritis vitæ, & conuerſationis ſuæ non ſibi tantùm, ſed nobis etiam impetrauit, vt ad eum locum conficiemus.

§. II.

HÆc de connubialium dierum cohærentia cum ſanctiſſimæ Deiparæ tota vita, & hiſtoria, in qua (niſi fallor) hactenus tria deſiderabis. Primum eſt ſignificatio quatuor cœnarum nuptialium, quæ in hoc Cantico per quatuor dies actæ dicuntur. Secundum eſt veſpertinorum, matutinorúmque Epithalamiorum ſymbolica applicatio. Tertium eſt tranſlationis in hortos, & ab his in vrbem ingreſſus, & ab vrbe in eoſdem regreſſus accommodatio. De ſingulis compendioſè dicam. Ergo quod ad cœnas attinet, tam in prophetica interpretatione de Eccleſia, quàm in myſtica expoſitione de anima, Euchariſtiæ ſacrum, ac cœleſte conuiuium per ipſas denotari diximus. quæ ſignificatio in Virgine locum habere non videtur: quia prima, & ſecunda

vitæ

vitæ ipſius myſtica dies, quæ Incarnationem, & infantiam Saluatoris continent, ante Euchariſtiæ inſtitutionem abierunt: atque adeò duæ cœnæ, quæ his diebus reſpondent, Euchariſtiam denotare non poſſunt. Inde autem emergit ratio dubitandi; quia cùm ex his, quæ diximus ſuprà *cap*...apertè conſtet, illius myſtici matrimonij, quod inter Chriſtum, & animam copulatur, conſummationem, quæ vnius carnis identitatem adducit, in Euchariſtiæ vſu perfici: certè Virgo ſanctiſſima ante dictum vſum licèt ratas nuptias habuerit, non tamen conſummatas, & perfectas, & ex conſequenti in duobus illis diebus nuptiales cœnas nequaquam egiſſe putanda eſt.

His vt occurram, aliqua prænotanda ſunt. Primò adducenda eſt in memoriam celebris illa apud Theologos diuiſio ſumptionis, aut manducationis corporis Chriſti in ſpiritualem tantùm, & ſacramentalem tantùm, & in eam, quæ eſt ſpiritualis & ſacramentalis ſimul. quæ diuiſio inuenta primùm fuit ab Auguſtino, qui ſingula illius membra perſæpe commemorat: deinde verò ab aliis Patribus, & à Conciliis celebrata. legatur noſter Vaſquez *in 3.p. diſp.169. cap.2. & ſeq. & diſp.212. cap.1.* vbi Auguſtini loca verſat, & ea, quæ alij de illa diuiſione ſcripſerunt, colligit, ac ſeligit. Duobus autem membris præfatæ diuiſionis dimiſſis, de ſpirituali tantùm manducatione pauca dicam. Hæc igitur ſpiritualis manducatio (vt verior ſententia fert) non eſt votum aliquod ipſius Euchariſtiæ, quod in Baptiſmo, aut aliis honeſtis actionibus, quibus iuſti perſeuerantiam à Deo impetrant, contineatur: hoc enim votum non admittimus cum noſtro Gabriele Vaſquez *in ea diſput.169. cap.4. & 5.* Quid igitur eſt? Profectò huius manducationis ſpiritualis non vna ſignificatio occurrit apud Patres.

Primo modo ſumitur largè, & in vniuerſum pro conſecutione auxiliorum gratiæ, quæ perſeuerantiam efficiunt, aut cauſant. quæ quatenus animam confirmant, & roborant, nomine cibi ſpiritualis cenſentur: atque adeò qui ea obtinent, Chriſtum manducare dicuntur. De hoc genere ſpiritualis manducationis loquitur S. Thomas *in Opuſc. de Sacramento Altaris, cap.19.* de quo ſic ait: *Alter modus eſt manducandi Chriſtum ſpiritualis tantùm, & iſto modo omnes ſaluati ab initio mundi manducauerunt, & ſaluandi quotidie manducant.* De hoc etiam loquitur D. Bernardinus Senenſis *tom.2. ſer.55. art.2 cap.3.* vbi ſic ſcribit: *Alter modus manducandi Chriſtum, per quem ſpiritualiter, loquendo largo modo, omnes ab initio mundi ſaluati, atque ſaluandi manducauerunt, & manducant.* Hic autem modus ſpiritualis manducationis, qui omnibus aliis prædeſtinatis conceditur, Virgini etiam certiſſimè tradendus eſt à ſuæ Conceptionis priori momento: tunc enim ex Dei auxilio per Chriſtum accepit confirmationem, ac ſtabilitatem omnimodam in gratia, cui propter ſpecialem Dei prouidentiam perſeuerantia obſtricta erat.

Secundus modus ſpiritualis manducationis ſtrictior, atque anguſtior eſt ille, quem ab Alexandro Alenſi *in 4.d.8.q.3.* & Scoto *ibidem, quæſt.vlt.* acceperunt reliqui Scholaſtici. de quo ſic Scotus: *Quando homo iuſtus iuxta poſſe ſuum bene, & deuotè paratus eſt ſuſcipere corpus Chriſti: & tamen propter reuerentiam abſtinet, aut propter aliquam infirmitatem, vel quia non eſt copia miniſtri, vel aliter impeditur.* De iſto ſpirituali eſu loquitur Concilium Tridentinum *ſeſſ.13. cap.8.* cùm ait: *Quoad vſum autem rectè & ſapienter Patres noſtri tres rationes hoc ſanctum Sacramentum accipiendi diſtinxerunt. Alios enim docuerunt ſpiritualiter duntaxat ſumere, illos nimirum, qui voto propoſitum illum cæleſtem panem edentes fide viua, quæ per dilectionem operatur fructum eius, & vtilitatem ſentiunt,* &c. Sumere autem votum iuxta mentem Concilij perinde eſt, ac deſiderium, propoſitúmque illius accipiendi apud ſe concipere. Sed illud incertum, an Prophetæ, & Patres veteris Teſtamenti, quibus olim huius ſacramenti inſtitutio denunciata, & reuelata fuit, quos ſatis multos fuiſſe conſtat, & queis etiam præmatura iſta notitia per reuelationem parta illius ſumendi ardentiſſimum deſiderium, ſuper tempus illud liceret, non potuit non afferre: an, inquam, iſti Chriſtum hoc modo ſpiritualiter manducauerint. Duplex in hac quæſtione ſententia occurrit. Alij certè docent ſolum ac merum votum, vel deſiderium ſumendi Euchariſtiam vltra dignitatem ipſius plurimam gratiam ex opere, vt aiunt, operato ſpiritualiter manducantibus conferre, quia hunc ſenſum putant ſubeſſe illis verbis Tridentini: *Illos nimirum, qui voto cæleſtem illum panem edentes fide viua, quæ per dilectionem operatur, fructum eius, & vtilitatem ſentiunt.* quotum meminit Sotus *in 4.d.12. quæſt.2 art.1.* & Ledeſma *in 1.part. quarti, quæſt.22. art.4.* Hi autem conſectariè affirmare debent Prophetas, & Patres antiquos

antiquos, qui panem iſtum cœleſtem deſiderarunt, illum ſpiritualiter minimè ſumpſiſſe. Ratio eſt in promptu, quia Euchariſtia nihil potuit ex opere operato ante ſui inſtitutionem agere. In hanc ſententiam videtur diſceſſiſſe iam olim Alexander Alenſis, quem citat S. Bernardinus Senenſis *loco ſuprà laudato*, atque ex illo eiuſmodi verba recitat. *Sancti Patres veteris Teſtamenti hoc ſacramentum ſpiritualiter non manducauerunt: nam etſi habuerunt fidem ipſius ſacramenti poſtea inſtituendi à Chriſto, & tradendi ad manducandum: tamen quia nondum erat conſecratum, & conſecratio eius præcedit comeſtionem, ideò non comederunt*, &c. quæ ideò ab Alenſi addita fuerunt, quia putauit votum, ac deſiderium præfati ſacramenti virtutem aliquam ſanctificandi ex opere operato ſortiri. Alij rurſus docent præmiſſum votum ex ſolo opere operantis agere, quatenus mente apprehenſum, & à voluntate impenſiùs concupitum excitat fidem viuam, atque ardentem Dei amorem inſpirat. Ita fert Theologorum communior ſententia. legendus Vaſquez *in diſp. illa 212. cap. 1.* In hac verò ſententia conſectariè quoque dicendum eſt, Prophetas, & veteris Teſtamenti Patres, quotquot iſtius ſacramenti notitiam ex fide adepti ſunt, atque adeò ipſius ſumendi deſiderio arſerunt, illud ſpiritualiter manducaſſe, atque fructum illius, vtilitatémque ſenſiſſe. Ita docuit expreſsè S. Bernardinus Senenſis *ſuprà*, & Gerſon *loco infrà citando*, qui affirmant Moyſem, & alios veteris populi iuſtos, & pios viros, qui panem iſtum nobis cœlitùs datum per illud Man è cœlo deciduum ſignificari ex fide nouerant, illum iam tunc ſpiritualiter guſtaſſe, ac reguſtaſſe.

Quid ergo de ſanctiſſima Virgine ſentiendum? In primis illud certo certius eſſe putat Gerſon, Deiparam de huius ſacramenti inſtitutione edoctam ab ipſa Incarnatione Chriſti, vel potiùs retrò à Præſentatione ipſius in templum: tunc enim ait, probè intellexit Arcam, & manna in ipſa incluſum, ac cæteras victimas, quæ per ſingulos dies mactabantur, cœleſtis ſacramenti, ac ſacrificij vmbras eſſe: atque adeò illud ardentiſſimè deſiderare, & ſpiritualiter manducare cœpit. Additque Gerſon de hoc ſpirituali eſu locutam fortaſſe B. Virginem in ſuo Cantico, cùm ait: *Eſurientes impleuit bonis, & diuites dimiſit inanes.* Audiendus profectò ipſe Gerſon ſuper *Magnificat, 3. part. tractat. 9.* vbi ad præfata verba ſic ſcribit: *Maria ſicut præ cæteris in via cognouit, credidit, & intellexit figuras legis, & naturæ, Chriſti ſacerdotium præſignantes: ſic in illis, aut per illas manducauit fruitiuè benedictum fructum ventris ſui, & ſpiritualiter eius ſacramentum, vnde exultauit ſpiritus eius in Deo ſalutari ſuo. Maria dum legebat Dauid patrem ſuum dicentem de filio ſuo: Tu es ſacerdos in æternum ſecundùm ordinem Melchiſedech, ex tunc intelligebat, & manducabat ſpiritualiter hoc ſacramentum benedictum. Maria pſallens illud Dauidicum: Memoriam fecit mirabilium ſuorum*, &c. *Eſcam dedit timentibus ſe, credebat, & intelligebat hanc eſcam ſacramentaliter figurari, & in figura comedebat eam. Maria dum ſtans, & orans in templo aſpiciebat, credebat, & intelligebat omnes oblationes, victimas, & holocauſta, ſacrificia inſuper matutina, & veſpertina, implebatur bonis huius benedicti ſacramenti, etiam ante conceptum benedicti fructus ventris ſui. Maria ſicut intellexit filium ſuum fuiſſe agnum, qui occiſus fuit ab origine mundi, ſic recolens ſacrificium Abel, & eius martyrium, fruebatur Chriſto agno, qui fuit figuraliter occiſus in eo. Maria dum celebrabatur Phaſe, ſiue Paſcha Iudæorum, celebrabat etiam ipſius anima cum exultatione Paſcha noſtrum, quod immolatus eſt Chriſtus, quem epulabatur in azymis ſynceritatis, & veritatis, fermento veteri reiecto cum fermento malitiæ, & nequitiæ*, &c. Et paucis interiectis, ad eandem ſpiritualem manducationem corporis Chriſti, qua Virgo animum paſcebat ſuum, iterum rediens Gerſon addit ipſam ex eo tempore, in quo fidem prædicti ſacramenti à Deo accepit, per ſingula vitæ ſuæ momenta cœleſti illo pane ſpiritualiter refectam, quem in omnibus Chriſti myſterijs contemplabatur. Sic enim ait: *Ieſu tua fruitio, & manducatio eſurientes replens bonis, virtuoſius affecit Mariæ ſpiritum, quàm corporalis contrectatio, & lactatio ſuauiſſima tui ipſius. Et ratio eſt, quia cum maiori merito, vnde exultauit ſpiritus ſuus in Deo ſalutari ſuo. Ieſu tua fruitio, ſeu manducatio mirabilior, ac virtuoſior in Maria ſimul, & in virginali ſponſo ſuo Ioſeph, quàm ſola contrectatio, vel viſio corporalis, quando natus es in Bethleem, & reclinatus ſuper fœnum iacuiſti in medio duorum animalium in præſepio quaſi pabulum iumentorum. Ieſu tua fruitio præſentabatur Mariæ, & Ioſeph in Circuncißione, quando primò fudiſti pretioſum ſanguinem tuum, non dubium cum clamore valido, & cum lachrymis, vnde tunc exauditus es pro tua reuerentia. Ieſu tua fruitio, & manducatio figurabatur in oblationibus trium Regum pro primitijs gentium. Quam tunc figuram intelligebant Maria,*

&

& Ioſeph, confitentes corde ſicut orans poſtulat Eccleſia: vt quæ ſolenni celebramus officio, purificatæ mentis intelligentia conſequamur. Ieſu tua fruitio fuit in Maria, & Ioſepho in die Purificationis, quando in oblatione turturum, aut pullorum columbarum cognoſcebant oblationem tui ipſius. Ieſu tua refectio fuit in Maria, & Ioſeph per illud vniuerſum peregrinationis ſeptennium in terra Ægypti, quando eras ipſis ſubditus, (repræſentas ſcilicet eam ſubiectionem, qua nunquam non Sacerdotum vocibus vocatus ades.) Ieſu tua refectio guſtabatur tam à Maria, & ab Apoſtolis credentibus, dum prædicaſti hoc ſacramentum, & dum abeuntibus alijs, quæſiuiſti à remanentibus: Numquid & vos vultis abire? Reſpondit Petrus illuminatus intus à Patre, & à Matre etiam tua aſtante nutibus, & ſignis admonitus: Domine, ad quem ibimus? Verba vitæ æternæ habes. Hactenus Gerſon, cuius verba, quanta fuerit in B Virgine ſpiritualis manducationis corporis Chriſti, ex quo in templo præſentata fuit, aſſiduitas, quantus fructus, ac meritum, perſpicuè declarant, vſque dum illud ſacramentaliter carpere ipſi licuit, poſtquam à Chriſto inſtitutum fuit.

Denique tertius alter ſpiritualis manducationis modus à Theologis agnitus, in præparatione poſitus eſt. Nam qui animum ſuum ad Euchariſtiæ ſacrum conuiuium dignè ſumendum ſtudioſè comparant, iam inde ab eo tempure illud ſpiritualiter ſumere incipiunt, ex quo præparatio ipſa decurrit. Huius ſpiritualis manducationis meminit inter alios S. Thomas, & D. Bernardinus Senenſis *locis ſuprà allegatis*, eámque hauriunt ex verbis S. Auguſtini, relatis *in cap. panem cæleſtem, de conſecrat. diſt.* 11. vbi ſic ait: *Panem cæleſtem ſpiritualiter manducare, eſt innocentiam ad altare portare,* &c. id eſt, per innocentem conuerſationem, atque irreprehenſibiles mores ad ſuſcipienda altaris myſteria ſe ſe comparare. Nam ipſamet innocens viuendi ratio, & mores honeſti ad eum finem dignè, vt par eſt, ſumendi Euchariſtiam, ordinata ſpiritualis quædam corporis Chriſti manducatio eſt, vel ideò cæteris præſerenda, quia per illam voluntas propiùs accedit ad effectum per electionem efficacem mediorum ad ipſam proximè conducentium. De Virgine autem ſanctiſſima id affirmare auſim hoc etiam tertio ſpiritualis manducationis genere ab eo tempore nunquam non vſam fuiſſe, ex quo Euchariſtiæ inſtitutionem à Chriſto faciendam ex reuelatione didicit. Imò potiùs ita reor ex eo tempore omnes bonas, & honeſtas actiones, in quibus aſſiduò ſe exercebat, ad eum finem de induſtria & ſtudio retuliſſe, vt panem illum cœleſtem opportuno tempore ſanctiùs, digniúſque reciperet.

Huc ſpectant etiam Gerſonis verba *in eo loco ſupra citato*, vbi ſic ſerit: *Ieſu tua refectio Mariam oblectauit, cùm ipſa recepit corpus tuum non ſolùm ſpiritualiter, ſed etiam ſacramentaliter: quæ fuit admirabilior ſuo modo, quàm ipſa maternalis generatio Verbi Dei. Hæc enim fruitio ſacramentalis ponit generationem Verbi Dei, & aliud multum vltrà, in admirationem, & vtilitatem omnium. Ieſu (inquam) tua fruitio ſacramentalis, qua Maria impleta eſt, bonis exemplar erat, & eſt omnibus fidelibus, vt eſuriant hoc ſacramentum: & deinde quòd multo tempore parati non in vanum, vel omiſſionem, vel contemptum recipiant hoc ſacramentum.* Animaduerte illa verba, *quòd multo tempore parati*, quibus Doctor iſte affirmat Deiparam longioris præparationis ad communionem exemplar, fidelibus extitiſſe. Atqui hanc longi temporis præparationem non adhibuit B. Virgo poſt inſtitutionem ſacramenti: nam tunc in ſingulos dies corporis Chriſti ſacram refectionem ſumebat. Loquitur ergo de præparatione illa, quam Virgo ante inſtitutionem ipſius præmiſit à Præſentatione in templo, ex quo futuræ inſtitutionis notitiam accepit: atque adeò iam inde ab eo tempore omnes ſuas actiones ad hanc præparationem referebat.

Iam intelligis quò tendam. In his enim quæ hactenus dixi, id tantùm volo, ac contendo, quòd licèt in vita B. Virginis duos nuptiales dies ante inſtitutionem Euchariſtiæ numeremus, alterum quidem à Præſentatione ipſius Mariæ in templo ad Incarnationem vſque: alterum verò, qui geſtationem infantis in vtero, Natiuitatem Chriſti, & pueritiam eius complectitur: nihilominus tamen duæ connubiales cœnæ, quæ in his diebus de more actæ, exhibitæque dicuntur in hoc Cantico, germanam ſatis accommodationem habent: quippe quæ non de ſacramentali, ſed de ſpirituali corporis Chriſti manducatione interpretari debent iuxta tres modos nuper adſcriptos, quibus non ſine ingenti vſu, & emolumento Virgo Deipara aſſiduò reficiebatur. Ac proinde in vita B. Virginis ab ea tempeſtate, in qua nuptiæ ipſius cum Chriſto inchoatæ fuerunt, nullus myſticus dies abiit ſine cœna: nam duobus prioribus ſpirituales, duobus verò poſterioribus ſacramentales cœnæ reſpondent.

dent. Cur verò quintus dies veſpere, & cœna careat, infrà *cap. 8. verſ. 5.* dicemus.

Vlterius etiam de prima tranſlatione ſponſæ in hortum, & de eiuſdem ab horto in vrbem, & ab vrbe in hortum progreſſibus aliquid ſubiicere oportet: in his enim non minima ſtructuræ pars Cantici huius ſita eſt, & tertiæ interpretationi de B. Virgine non minùs aptè inſeruit, quàm aliis. Ergo in memoriam redeat illa horti ſignificatio, quam dedimus ſuprà *cap.* ... in prophetica expoſitione huius libri. Ibi enim hortum, in quem ſponſa tranſlata dicitur, antiquæ Paradiſi vmbram eſſe fuſe probauimus, vbi Adamus, Euaque primùm conditi, & vnde poſtea pulſi, atque extorres facti fuerunt: quæ ſignificatio in Virginem apprime quadrat: ipſa enim propter iuſtitiam originalem, qua ab initio inſignita fuit, non quidem ab ſtatu præuaricationis, vt cæteri mortales, ſed ab ipſa naturali conditione ad eam felicitatem traducta eſt, quam primi parentes in Paradiſo adepti ſunt, atque omnia illa immunitatis iura, quibus puram, & inuitiatam naturam gaudere oportebat, ipſi ab initio indulta, & conceſſa fuerunt, non ſecùs ac ſi in Paradiſo omninò degeret. Quamuis autem ſanctiſſima Virgo innocentiæ illius iura, quibus gauderent homines in Paradiſo, à ſuæ conceptionis primo inſtanti obtinuit: hæc tamen in ipſa Incarnatione, & partu Verbi potiſſimùm ſeſe explicuerunt. Nihil certè apud ſanctos Patres obuium magis, quàm Virginem Paradiſi nomine cenſere, aut Paradiſi felicem ſtatum, & delitias ipſi tribuere; ex quibus nos aliquos colligemus infra *cap. 4. verſ. 13.* Sed illud notandum, quòd ſi duo illi noſtri generis Protoparentes, Adamus, atque Eua, in accepta iuſtitia conſtantes eſſent, futurum planè, vt eorum ſoboles in Paradiſo manens non ſolùm ab omni culpa, ſed etiam ab omni pœna immunitatem obtineret, ita vt labores, moleſtias, ac denique mortem ipſam ignorarent. Quapropter B. Virginis originalis innocentia id poſcere videbatur, vt vtrumque integræ & in Paradiſo adhuc agentis naturæ priuilegium haberet, ita vt, quæ culpam prorſus neſciebat, pœnam, & labores ex ea profectos ſimiliter ignoraret. Sed tamen ex diſpenſatione factum, vti Virgo iſti ſummæ vitæ ſuæ innocentiæ huius exilij labores, moleſtias, & mortem coniungeret ad merita ſua augenda, & cumulanda. Audi Richardum à S. Victore in lib. 2. de Emanuele part. 1. cap. vltimo. *Hoc* (inquit) *fuit in B. Virgine ſupra modum mirabile, & præ cæteris omnibus Sanctis ſingulare, quòd in ea ſimul conuenire potuit tanta incorruptibilitas cum tanta corruptibilitate: corruptibilitas in his, quæ pertinent ad pœnam, incorruptibilitas in his, quæ pertinent ad culpam; ſed ſibi ad futuræ gloriæ cumulum, nobis autem ad patientiæ documentum profuit; quòd paſſibilitatis noſtræ iugum cum tanta impaſſibilitate portauit.* Hæc omnia comperta ſunt. Illud etiam æquè notum, B. Virginem per omnia vitæ ſuæ ſpatia labores, & dolores tolerasse. Sed tamen ſi myſticos illos nuptiarum dies memoria repetamus, quorum partitionem ſuprà dedimus; certè in primo, & ſecundo, qui Incarnationem, Natiuitatem, & Infantiam Chriſti continent, ipſi fatis labores, & dolores leuiores fuerunt: quia nimirum ad cauſas doloris, ſi quæ tunc occurrebant, accedebat ſemper gaudij, atque lætitiæ copioſa materies, quæ mœrorem non temperabat ſolùm, ſed in alacritatem ſæpiùs vertebat. Quapropter pro hoſce dies iure optimo dicemus B. Virginem in Paradiſo manſiſſe, quia tunc illi cum ſumma innocentia gaudia, & delitias Paradiſi, & quendam veluti paſſionis expertem ſtatum habere licuit: quod reſpondet illi nuptiarum ritui ſæpiùs à me obſeruato manendi in hortis primo, & ſecundo nuptiarum die. Poſt hæc factus eſt locus paſſionibus, ac laboribus, cùm Virgo filium extremos cruciatus ſubeuntem aſpexit, & in ipſo, & cum ipſo grauiores morte ipſa dolores pertulit, & ſimiles etiam dolores poſtea perpeſſa eſt poſt Chriſti reſurrectionem. De quibus ſic Sophronius in ſermone de Aſſumptione. *Cogitate attentiùs, ac perpendite, quantis afficiebatur Beata, & intemerata Virgo doloribus poſt Chriſti ad cælum aſcenſum;* &c. Hos autem dolores Virgini non vna cauſa afferebat: illos enim partim elapſa Chriſti paſſio memoria repetita, vt ait Rupertus *in cap. 5. Cant.* partim abſentia filij, vt docet Sophronius *loco citat.* partim etiam Eccleſiæ perſecutiones, ac Sanctorum cruciatus, & martyria, de quibus vel ideò grauiter dolebat, vt ait Anſelmus *de excellentia Virginis cap. 7.* quia tota illa perſecutio ad delendam filij ſui memoriam ſpectare nouerat. Quapropter eo modo factum in ipſa fuit mirabile illud commercium *ſummæ incorruptibilitatis quoad culpam attinet, & ſummæ corruptibilitatis quoad pœnam ſpectat:* quod notauit Richardus, & aptiùs ad rem noſtram ſignificauit D. Bernardinus Senenſis *de feſtiuitatibus B. Virginis*

art.6. vbi ſic ait. *Degebat Maria in Paradiſo, & ſimul etiam laborabat in exilio vtrique vitæ bona coniungens.* Per Paradiſum autem non intelligit D. Bernardinus cœleſtem beatitudinem, ſed felicem illum locum, in quo homo à Deo primùm conditus eſt. Senſus autem verborum talis eſt. Beata Virgo habuit quidem ex Paradiſo innocentiam originalem, & plætaque alia illius loci priuilegia, & iura, quæ originali iuſtitiæ adhærent: ab exilio autem ad meriti cumulum accepit quoque labores, dolores, paſſiones, & mortem, quæ à fœlicitate illius ſtatus aliena ſunt.

Recurrat igitur memoria ad ea, quæ ſæpè notauimus de tertio, & quarto nuptiarum die, in quibus ſponſa manè in vrbem procedebat, veſpere autem ſeſe referebat in hortos. Nam cùm dies iſti in myſtica illa partitione Marianæ vitæ, alter à tempore paſſionis ad aſcenſionem vſque perueniat, alter verò reliquum vitæ ſpatium cohibeat, excluſa morte, per id tempus Mariæ Virginis conuerſatio erat quaſi anceps, atque biformis: nimirum ex parte felix, & beata, ſimilis Paradiſo: ex parte etiam laborioſa, & moleſta, ſimilis exilio. Quas vitæ differentias appoſitè admodum matutinus ſponſæ aditus ab horto in vrbem, & veſpertinus reditus ad vrbe in hortum, quaſi à Paradiſo ad exilium, & ab exilio in Paradiſum. Ad hæc, in quinta die ſponſa, deſerens hortum, primo manè in vrbem procedebat, ibique abſoluebantur nuptiæ. Hæc dies ad B. Virginis mortem, & obitum ſpectat, vt ſuprà aduotauimus. Nihil autem à Paradiſo alienum magis, & exilij magè proprium, quàm mors, cui diuina diſpenſatio ad merita cumulanda Virginem oboxiam eſſe voluit. Eapropter in illius quintæ diei matutino tempore ab horto in vrbem, id eſt, à Paradiſo in exilium progredi dicitur, morti ſcilicet tradita, cui ſecundùm iura exilij humana ſubiacet conditio. De ſingulis huius accommodationis partibus vberiùs dicemus ſuo loco.

Reliquum eſt, vt de octo Epithalamiis per quinque dies veſpere, maneque enarratis aliquid dicamus. nam hæc quoque ad Virginem applicata myſtica ſignificatione non carent. Ioannes Gerſon ſuper *Magnificat, p.3. tract.2.* affirmat B. Virginem veſpere, maneque Dauidis Pſalmos, imò & ipſa Cantica Canticorum occinere ſolitam. Quapropter ſicut ſuprà *cap....* in prophetica expoſitione de Eccleſia, ita etiam in hac interpretatione de Virgine affirmare fas eſt, pſalmodiam iſtam veſpere, ac manè repetitam, quam Virgo per ſingulos dies aut numeroſe cantabat, aut deuotè, ſtudioſèque recitabat, per Epithalamia matutina, ac veſpertina denotari.

Rurſus idem Gerſon in opere illo, quod inſcripſit, *Canticordum*, & ante opuſculum ſuper *Magnificat*, de B. Virgine Canticum illud, *Magnificat anima mea*, &c. perſonante ſic ſcribit. *Maria cecinit in ſpiritu, & carmen illud erat nuptiale, quod Epithalamium dicimus. Sed quarum nuptiarum? vtique plurimarum. Nubebat in aluo virginalis vteri tanquam in palatio humanitas cum Deitate, caro cum Verbo. Nubebat Eccleſia, quam Ioannes vidit tãquam ſponſam nouam paratam nouo viro ſuo Chriſto. Nubebat Deiformis Mariæ ſpiritus Deo ſuo Domino, & agno, qui erat tanquam ſponſus procedens de thalamo ſuo*, &c. Et ſubinde addit Gerſon Canticum illud, quod B. Virgo ſemel ore cecinit in viſitatione Elizabeth, idem ſæpè ac ſæpiùs per reliquam deinceps vitam, aut ore, aut ſpiritu perſonuiſſe. Nam cùm grates illas contineat, quas pro ſua electione in Matrem Dei Virgo perſoluit, haud dubitandum eſt (inquit præfatus Doctor) ipſam tanti beneficij quotidie memorem, cantionem illam quotidie ingeminaſſe. Vide igitur, an etiam liceat præmiſſam Epithalamiorum viciſſitudinem huic tam aſſiduæ, & quotidianæ gratiarum actioni per accommodationem tribuere, quàm à B. Virgine canticum nuptiale *Magnificat*, &c. per ſingulos dies non ſemel vſurpante, Deo relatam abſque vlla leuitate credimus.

Poſſemus etiam aliter cantica matutina, & veſpertina in B. Virgine cogitare ex virtutum omnium concentu, & paſſionum, affectionumque cum ratione concordia; has enim duas veluti harmonias nomine Canticordi in Maria ſignificatas dicit Ioannes Gerſon *loco citato*, vbi Mariam Canticordi nobiliſſimum exemplar eſſe concludit, his verbis: *In Maria primum virtutum omnium concentus enituit. Deinde ſpiritus Mariæ viatricis, quantumcumque diuiſus cogitetur ab anima, fuit paſſibilis, voces exprimens in ſe, nunc amoris, & gaudij, nunc mœroris, & odij, nunc ſpei, ac metus, ac compaſſionis: quæ omnia ad harmoniam in ipſa redacta erant. Canticordum igitur habemus in ea, & per eam tanquam in exemplari veriſſimo, clariſſimo, & certiſſimo.* & alia multa ſubtexit in eandem ſententiam. Ex his autem duabus harmoniis, quas in Virginis ſpiritu agnoſcit Gerſon, alteram quidem non temerè matutinam, alteram veſpertinam compellare fas erit,

quatenus

quatenus vna procedit, alia ſubſequitur: atque adeò ex illis matutina, & veſpertina Epithalamia in eadem Virgine comminiſci.

Ad hæc, Magnus Albertus *in Mariali cap.* 140. poſtquam aſſeruit B. Virginis mentem clara Dei viſione ſæpiùs per vitæ ſuæ decurſum perfuſam fuiſſe, ita demum ſubſcribit: *Virgo in cognitione ſua plura habuit priuilegia. Primum eſt perfecta cognitio Trinitatis ſine medio, quam habuit in via per ſpecialiſſimam gratiam.* Et poſt pauca ſic ſcribit: *Maria ergo habuit matutinam, & veſpertinam cognitionem; matutinam per gratiam, veſpertinam per naturam, & gratiam.* Loquitur autem Albertus ibi iuxta mentem Auguſtini, qui per *matutinam cognitionem*, creaturarum agnitionem in Deo clarè viſo, per *veſpertinam* autem earundem in ſe ipſis contemplationem intelligit. lege ea, quæ diximus in defenſione Conceptionis, *cap.* 32. §. 3. vbi de hac re multa contulimus, quæ ſi vera ſint, non erit etiam à ratione alienum ex vtraque cognitione, matutina, & veſpertina, eandem Epithalamiorum differentiam conformare. Tum vel maximè, quia ſi ea, quæ in citato loco diximus, mente teneas, facilè agnoſces eos authores, qui Virginem, quamdiu inter mortales agebat, Deum clarè intuitam fuiſſe non abnuunt, cùm tempora illa deſigunt, quibus clara Dei contemplatio illi conceſſa fuit, ea certè aſſignant, per quæ proportionatis interuallis myſticos Marianæ vitæ dies ſecamus, atque partimur, ſcilicet Conceptionem, & Natiuitatem ipſius Virginis, Incarnationem verbi, Natiuitatem Chriſti, Reſurrectionem, & Spiritus ſancti aduentum: inde verò vſque ad finem vitæ frequentiores Dei viſiones illi tribuunt ad conſolandam, temperandamque abſentiam Verbi, vt ex Sophronio, & aliis ibi adnotauimus. Ac proinde in quolibet nuptiali die matutinas, ac veſpertinas notitias in Virgine agnoſcere, & diſtinguere, atque adeò ex vtriſque tam veſpertina, quàm matutina Epithalamia configere licet. Addo etiam id quod in ſuperiori capite pro ſecunda interpretatione de anima, ex mente eiuſdem Magni Alberti adnotaui: nimirum in cognitione vix diuerſitatem illam matutinæ, ac veſpertinæ quodammodo etiam inueniri, ita ſcilicet vt cognitio matutina appelletur, quæ eſt principium amandi proximum, & peragendi virtutum opera propter Deum, id eſt, ex fine charitatis: cognitio autem veſpertina dicatur ea, quæ cauſa eſt amandi proximum propter ipſum, & operandi propter honeſtatem propriam virtutum. Vtramque autem cognitionis ſpeciem in Virgine fateri oportet, quandoquidem cõſtat ipſam vtrumque amorem habuiſſe, & vtriuſque generis opera virtutum geſſiſſe: ac proinde licebit etiam ex illis matutina, & veſpertina Epithalamia in Virgine comminiſci. Denique fas eſt in B. Virgine veſpertina, & matutina Epithalamia meditari ex illo ſolatio, ac lætitia interna, qua non ſolùm in proſperis, ac felicibus, ſed etiam in aduerſis, atque infelicibus euentibus fruebatur, vt ſupra *cap*... de Eccleſia in vniuerſum diximus. Et ſanè eam, quam Virgo in paſſione Filij, atque in aliis eiuſdem doloribus, & ærumnis quaſi veſpertinam animi alacritatem concipiebat, *Canticordum* etiam appellauit Gerſon *loco citato*, vbi ſic ait: *Canticordum Mariæ ſecundùm omnem artem muſicæ ſuauiſſimè, doctiſſiméque modulatam.* & infrà: *Præcipuè tamen hoc inſonuit tempore paſſionis filij ſui, quia tam in filio, quàm in matre cum cantico profundiſſimæ lamentationis fuit canticum altiſſimæ exultationis.* Rurſus ingentem illam quaſi matutinam lætitiam, quam de natiuitate, Paſtorum, & Regum adoratione, & aliis valde proſperis filij ſui ſucceſſibus hauriebat, eodẽ nomine Canticordi appellauit idem Gerſon, *qui in tract.* 3. eiuſdem operis, ſic ſcribit: *Spectaculum iſtud gratiſſimum cernere erat apud Deum, & Mariæ ſpiritum. Quanta putas cum intenſione vocis, quantis tum interuallis, nunc tardioribus, nunc celerioribus cantat dilecta de dilecto. Nonne tibi perſuaſum eſt Mariam cum Angelis in natiuitate, & rurſus in adoratione Regum, & alibi ſæpiùs ex iubilatione cantaſſe. Adde etiam (ſi libet) illam dum moriti, & ſuæ felicitati proxima erat cygneum aliquid ſuauiſſimum reſonaſſe.* Sed tamen hoc leuioris eſt negotij, parum enim intereſt, ân hic, an ille modus harmoniæ, an etiam omnes prǣmiſſi ad dicta Epithalamia cõponenda ſimul accedant.

Denique ſi ea, quæ hactenus diximus, mente complexus fueris, facilè agnoſces ex dictis tertiam interpretationem huius libri de Beata Virgine magis congruere, ac cohærere cum prima expoſitione prophetica de Eccleſia, quàm cum ſecunda de anima: ita enim ad illam proximè accedit, & cum ipſa concinit, vt vita Virginis vitam Eccleſiæ, & rurſus in Eccleſiæ hiſtoria Mariæ totam conuerſationem contemplari fas ſit. Nam ſi ſingulos nuptiarum dies mente percurras, atque ea capias, quæ in ſingulis tam de Eccleſia, quàm de Virgine ſuprà texuimus, maximum vtriuſque con-

Salazar in Cantica.

centum intelliges. Id verò (me iudice) noſtri Commentarij formam, & inuentam à nobis huius libri ſtructurã, & compagem non parum commendat: reſpondet enim his, quæ Patres de Virgine paſſim pronunciant, ſcilicet illam totius Eccleſiæ formam, imaginem, & ſimulachrum extitiſſe. Audi Auguſt. *in ſer. 25. de temp.* vbi ſic habet: *Vna Virgo alterius Virginis forma fuit. Virgo igitur ſancta Eccleſia celebrat hodie Virginis partum. Vide caſtam Virginem in tot populis vtriuſque ſexus, in tot non ſolis pueris, & virginibus, ſed etiam coniugatis patribus, matribúſque. Sed in quo Virginem caſtam? In fidei, ſpei, & charitatis integritate. Virginitatem proinde Eccleſia facturus in corde, prius virginitatem Mariæ ſeruauit in corpore. Humano quippe coniugio ſponſo ſuo fœmina traditur, vt virgo iam non ſit: Eccleſia verò virgo eſſe non poſſet, niſi ſponſum, cui traderetur, filium virginis inueniſſet.* Sed abſolutiùs de hac re *in ſerm. 10. de temp.* quem aliqui D. Maximo tribuendum eſſe putant. *Nonne* (inquit) *in figura Mariæ typum videmus ſanctæ fuiſſe Eccleſiæ. Ad hanc vtique* (id eſt, Eccleſiam) *ſanctus deſcendit Spiritus, hanc virtus obumbrauit Altiſſimi, hinc virtute Chriſtus egreditur. Hæc eſt immaculata concubitu, fœcunda partu, virgo, & caſta perpetuò. Hæc concepit, non viro, ſed ſpiritu: hæc parit, non dolore, ſed gaudio: hæc nutrit, non vbere corporis, ſed lacte Doctoris: hæc eſt igitur ſponſa Chriſti, & gentium magiſtra, quæ ſe plenam miratur, & fœtam lætatur*, &c. Auguſtino copulandus Ambroſ. *in lib. 1. de Virgin.* vbi ſic habet: *Sic ſancta Eccleſia immaculata coitu, fœcunda partu, virgo eſt caſtitate, mater eſt prole. Parturit itaque nos Virgo, non viro plena, ſed ſpiritu: parit nos virgo, non cum dolore membrorum, ſed cum gaudijs Angelorum: nutrit nos virgo non lacte corporis, ſed Apoſtoli, quo infirmam adhuc creſcentis populi lactauit ætatem. Quæ virgo eſt ſacramentis, mater eſt populis. Noſtra igitur mater virum non habet, ſed habet ſponſum, eo quòd ſuit Eccleſia in populis, fuit anima in ſingulis, Dei Verbo ſine vllo flexa pudoris quaſi ſponſo innubit æterno, effœta iniuriæ, fœta rationis.* Sed fruſtrà hic multis de hac ſimilitudine Eccleſiæ, & Mariæ, quia in toto decurſu huius Commentarij conſtabit, quantam inter ſe cohærentiam habeant vita Virginis, & Eccleſiæ totius hiſtoria, atque in vtriſque Eccleſiæ, & Mariæ nuptiis diem cum die ad amuſſim cohærere, & congruere oſtendemus.

Et ſanè ex multis ea fuit altera cauſa, & ratio, ob quam omnes gratias, quas Deus diuerſis Eccleſiæ membris, ac gradibus impertiit, in vnam Mariam contulit, vt eſſet abſolutior, & perfectior totius Eccleſiæ imago, & forma. Eapropter de illa ſic Bonauentura in ſpeculo lect. 7. *Sextò conſideremus chariſſimi, quomodo Maria plena fuerit perfectione vniuerſalis Eccleſiæ. Nam diuerſas, & mirificas perfectiones, & gratias in diuerſis Sanctis ſuis habet, & habuit Eccleſia, in quorum plenitudine detenta fuit Maria, vt verè poſſit dicere illud Eccleſiaſtici: In plenitudine Sanctorum detentio mea.* Accinit S. Ildefonſus in ſerm. 3. de Aſſumpt. *Vniuerſæ* (inquit) *virtutes in ea reſpergebant ex incendio amoris ſuauitatem odoris: ita vt in ea eſſet forma non ſolum virginum, ſed etiam omnium Eccleſiarum Dei.* Et Magnus Albert. in ſuo Mariali cap. 20. *Maria* (inquit) *totam Eccleſiæ œconomiam, omnémque illius gradum in ſe continuit*, id eſt, vniuerſam Eccleſiæ hierarchiam, & hiſtoriã in ſe tanquam in imagine, & ſimulachro præmonſtrauit, omneſq; gratias, quibus ſinguli eiuſdem Eccleſiæ gradus à Deo donantur, vna, & ſola accepit, ac tenuit. Denique Lucas Abbas S. Cornelij *in ſummariola Cantici Canticor.* ex Appon. ſic recitat: *Qui nõ credit Deum per Eccleſiam ſuam ea omnia facere, quæ fecit per Mariam, infelix eſt.*

APPENDIX

De ſignificatione morali illorum rituum nuptialium in matrimonijs. hi ſunt, quinque dierum connubialium numerus, tranſlatio ſponſæ in hortos, velatio, ac reuelatio eiuſdem, quatuor cœnæ generales, & octo Epithalamia.

§. I.

INTER alia, quæ in hoc opere me facturum initio promiſi, illud etiam pollicitus ſum ex allegoria, & cortice eius libri, qui totus ex nuptialibus ritibus deſumptus eſt, aliquid etiam boni ſenſus exprimere ad matrimonia informanda. Nullus enim dubitare poteſt, antiquas illas nuptiarum ceremonias præter ſenſum propheticum rei futuræ, quem à prima ſua inſtitutione

continuerunt,ad Eccleſiæ & Chriſti nuptias, totúmque eiuſdem Eccleſiæ decurſum, & progreſſum prænunciandum,aliquam etiam moralem ſignificationem habuiſſe ad matrimonia ipſa,in quibus adhibebantur, inſtruenda, & formanda. Nihil enim obuium magis apud authores,ſiue ſacros,ſiue prophanos, quàm iſtorum connubialium rituum morales ſignificationes perſcrutari. Quia igitur pro illis ritibus, qui toti libro communes ſunt, aut nullus deinde aptus locus eueniet ad eorum ſignificationes eruendas, aut certè neceſſum erit paſſim eadem repetere; eapropter operæ pretium putaui de hac theſi in fine huius Iſagoges aliquid compendioſè ſubiicere.

Primò ex dictis ſuprà *cap.* 3.§....liquet,iuxta ſolennem Hebræorum morem nuptias tertia die hebdomadæ, quam ipſi tertiam Sabbati appellant, ſub veſperum inchoari ſolitas,& per quatuor ſequentes dies ad ipſum vſque Sabbatum produci. Cogita ergo quòd ſicut in mundi duratione ſeptem ſpatia, aut interualla diſtinguunt Patres, quæ totidem hebdomadę vnius diebus reſpondent,& ab ipſis mundi dies,aut ætates compellantur, vt ſuprà *cap*.... fuſè probauimus: ita etiam ex vita hominis hebdomadam, vel ſeptimanam quandam conformare licet,in qua ſinguli dies cum ſingulis ætatibus congruant. Sicut enim ſeptem integræ hebdomadæ dies, ita etiam hominis perfecta vita ſeptem interuallis conſtat,quæ eiuſdem vitæ dies, aut ætates appellare licet. Ita ſcripſit Cœlius *lib.* 19. *cap.* 22. vbi illud ex antiquorum Philoſophorum obſeruatione adnotat,ſeptem planetas, à quibus dies hebdomadæ nomen ferunt, ſeptem quoque ætatibus præſidere,atque imperare: Lunam ſcilicet infantiæ,quæ tanquam mater illam fouet: Mercurium pueritiæ,qui tanquam pædagogus illam regit: Venerem adoleſcentiæ, quia illa ætas ad contrahendas nuptias idonea eſt,ad quas copulandas Venus incitat: Solem iuuentuti,quia in ea ætate rationis lux ſplendeſcit, quam Phœbus infundit: Martem virilitati, quia in ea ætate vigent robur,ac vires,quas Mars ſimiliter inſpirat: Iouem ſenectuti, cuius propria eſt prudentia, ac conſilium, quæ à Ioue deriuantur: Saturnum ſenio, quæ ætas initio quidem beata, & felix propter paſſionum, affectionúmque pacatiſſimam quietem,quæ à Saturno defluit: tandem miſera, decrepita,pigra,triſtis, & querula, quæ omnia à Saturno ſimiliter deſcendunt. Hæc fermè Cœlius, quæ omnia ex Proclo à ſe deſumpta affirmat. Verba autem Procli *in lib.de dæmone, atque anima*, ſic habent: *Ætatum hebdomada ſequitur ordinem vniuerſi. Prima quidem ætas lunarem ſequitur poteſtatem: tunc enim ſecundùm nutritiuam,vegetalémque viuimus facultatem. Secunda Mercurialem, quando literarum,citharæq́;,& luctæ, ſimiliúmque ludorum ſtudium exercemus. Tertia Veneream, quando turgent membra ſeminibus,& ad genituram,nuptiáſque protinus incitamur. Quarta ſolarem, tunc enim regnat vigor,ætatíſque perfectio properat, atáſque media. Quinta Martiam, in qua potentias,& victorias affectamus. Sexta Iouiam,qua prudentiam, & vitam actiuam,ciuilémque deſideramus. Septima Saturniam, in qua naturæ conſentaneum eſt à generatione deſiſtere, ſéque à corporeis ſegregare,& ad alteram,incorporeamque vitam transferre.*

His prælibatis,aio primò nuptialem illum ritum celebrandi matrimonia tertia hebdomadæ die ſub veſperum ad ethicam ſignificationem tranſlatum nuptias in tertia ætate circa finem illius contrahendas eſſe perſpicuè ſignificare: in adoleſcentia nimirum,quæ ætas(vt Medici,ac Philoſophi decernunt) à decimoquarto, vel à decimoſexto ad vigeſimumprimum, ſeu vigeſimumquintum peruenit: aliqui ad trigeſimum extendunt,qui putant ad illud vſque tempus corpori ſemper aliquid accedere, ratione cuius eatenus adoleſcere dicitur. Ego verò eorum ſententiæ lubentiùs acquieſco, qui adoleſcentiam vigeſimoquinto ætatis anno definiunt. Addo etiam eam ætatem, quæ eſt quaſi finis,aut veſpera adoleſcentiæ,viris ad matrimonia copulanda ante alias idoneam eſſe. Ita cenſuit Tiraquel. *in 6.leg.connub.* vbi poſtquam plures de hac re ſententias contulit,connubialem quandam legem exprimit, his verbis: *Mares vigeſimoquinto annorum, aut circiter nuptijs addicuntur.* Ariſtoteles quidem nuptias ad trigeſimumquartum annum morandas eſſe putauit *lib* 7.*Polit.cap.*16.exiſtimat enim virum vigintiquinque annis grandiorem fœmina eſſe debere, vt poſtmodum ſimul vnáque generare deſinant: nam conſtat (inquit) fœminis quinquageſimum, viris autem ſeptuageſimum vitæ annum generandi finem afferre. Sed lubentiùs amplector eorum ſententiam, qui ſatis eſſe ducunt,vt vir decem tantùm annis mulierem antecedat: ita nimirum vt fœmina quintumdecimum annum attigerit, maritus verò vigeſimumquintum expleuerit. Et ſanè huic opinioni adhæſiſſe videtur Abrahamus, quem ſacræ literæ *Geneſ.* 17. tradunt decem tantùm annis Sara vxore ſua natu grandiorem.

Nam Abrahamus ipſe inibi Angelum ſic affatur: *Putáſne centenario naſcetur filius, & Sara nonagenaria pariet.* Ideò verò nuptias vltra illud tempus differendas non eſſe cenſeo, ne ante nuptias ſcortationi aſſueſcant iuniores, quæ ætatis florem prorſus enecat, & in maciem, tabémque ſoluit. Ita ſuadet S. Ioannes Chryſoſtomus *homil. 5. in Epiſt. ad Theſſal.* vbi ſic ſerit: *Quicumque filios habetis iuuenes, & ad mundam vitam eos educitis, citò eos ſubiungite iugo matrimonij. Nam quando adhuc iuueni moleſtiam exhibent deſideria, eo quidem tempore, quod praecedit matrimonium, eos continete admonitionibus, minis, & terroribus: vbi autem tempus matrimonij acceſſerit, nemo differat eos coniungere, & copulare.* Subdit verò rationem paulò inferiùs: *Si in mentem ei venerit, quòd ſis ſocors, & negligens, cunctériſque, expectans dum magnos prouentus ſis poſſeſſurus, & tunc ei parabis nuptias, ob temporis longitudinem animum deſpondens citò labetur ad ſcortationem.* Sed quid inde? Attexit: *Iunior autem incipiens laſciuire, & ſeſe dedere libidini, & morum meretricìorum accipere experientiam, vſque ad primam quidem, vel ſecundam veſperam laudabit ſuam vxorem: poſtea autem citò dilabetur ad illam laſciuiam, & petulantiam,* &c. Accinit etiam D. Ignatius Martyr, cuius verba producit Antonius Monachus in Meliſſa lib. 1. cap. 14. *Iuuenibus conuenit nubere, antequam alienarum amoribus implicentur.*

Vlteriùs etiam dico, per quatuor reliquos nuptiarum dies totidem ſuccedentis vitæ humanæ ætates notari, ac deſcribi. Ideò autem ex veteri ritu præfatum dierum numerum celebrem fuiſſe reor, vt eſſet præſagium rei futuræ: id nimirum deprecantes nouitiis ſponſis, vt ſicut quatuor illós dies in nuptiis alacres, læti, ac ſani agebant, ita etiam quatuor reliquas vitæ ſuæ ætates ab adoleſcentia vſque ad ſenium cum gaudio in valetudine peragerent. Adde etiam, non temerè nuptias Sabbato primo manè terminari ſolitas, quia veſperum huius extremi diei, vt nuper dicebamus, ſenio reſpondet, quæ eſt decrepita ætas, pigra, triſtis, querula, & ſui impatiens, quæ ipſa morte grauior eſſe conſueuit: atque adeò nuptias matutino tempore abſoluentes, eò documento ante ingraueſcentem illam ſenij partem coniugibus vitam præcidi, optare ſe demonſtrabant.

Quia verò, vt ſuprà non ſemel diximus, ſed tum maximè *cap. 3. §....* ceremoniæ iſtæ nuptiales non ſine Dei afflatu ab antiquis illis Patribus vſurpatæ, & in mores deductæ ſunt. Eapropter exiſtimo huic longioris vitæ præſagio, quod præfatorum dierum numerus non humano, ſed diuino conſilio inuentus ſignificabat, adiunctam fuiſſe aliqualem promiſſionem Dei: vt nimirum hi, qui honeſtè, & piè nuberent, & matrimonij iura, & leges ſanctè obſeruarent, eam dierum longitudinem, quam præſcripti dies adumbrabant, promeritis impetrarent.

Hanc nuptialium dierum cum ætatibus cohærentiam, & ſignificationem futuræ vitæ agnouerunt Romani, teſte Plutarcho: nam in Problematis rationem offerens, cur menſe Maio Romani à nuptiis abſtinerent, addit Maium à Maioribus dictum, atque adeò menſem illum ſenioribus, & natu grandioribus dicatum eſſe: his autem valdè turpe eſſe iam tunc nubere. Eius verò Scholiaſtes ſubinde attexit, ideò etiam ſenioribus apud eoſdem Romanos, ſi quando coniugia copulabant, vnam tantummodo cœnam genialem, & vnum tantùm diem nuptialem agitare permiſſum fuiſſe: quod ideò ab illis cautum dicit, vt earum nuptiarum parum honeſtam coniunctionem demonſtrarent. Ego verò alio conſilio id ab ipſis demandatum reor, quia nimirum cùm plures nuptiales dies, pluréſque eiuſdem hominis ætates ſignificarent, meritò ſenibus interdictum plures dies celebritati nuptiali impendere: & queis vna tantùm ætas tranſigenda reliqua erat, ea tantùm nuptialis dies meritò indulta fuit. Sed quæres fortaſſe, an etiam id in vſu fuerit apud Hebræos? Non ſatis ſcio. Illud tantùm habemus apud Eliam in Thisbe: *Seniorum nuptiæ breues ſunt apud noſtros.* Sed an ſermonem faciat de nouitiis, an de antiquis Iudæis, non ſatis teneo. Fortaſſe noui ex antiquis acceperunt, quos veriſimile eſt in hoc etiam ritu, ſicut in pleriſque aliis nuptiarum ſolennibus ceremoniis cum Gentilibus concordes fuiſſe.

Rurſus illud etiam morali ſignificatione non vacat, quòd ex quinque nuptialibus diebus quatuor priores erant profeſti exercitio, & labori addicti: quintus verò feſtiuus, & ſolennis, ſcilicet Sabbatum, cuius primum manè ad nuptias pertinuiſſe conſtat. Huius etiam rei aliqua religio imbuit Gentiles. Nam Plutarchus *in Problematis*, hunc ad modum quærit. *Quid eſt, quòd publicis feſtis veteri more virgines non nubunt, viduæ nubunt?* Huic verò quæſito aliter atque aliter reſpondet. *An* (inquit) *vt Varro dicit,*

quòd

quòd virgines cùm in matrimonium dantur, doleant, mulieres verò lætentur: die autem feſto omnem triſtitiam, & neceſsitatem abeſſe oportet? An quia virginibus decorum, viduis autem multis præſentibus turpe nubere: dies verò feſti multitudinem adeò diſtrahunt, vt his rebus per otium intereſſe non poſsit. Hæc ille. Ego verò in eo ritu eo modo, quo ab Hebræis vſurpatum fuit, aliud documentum, ſeu connubiale præceptum agnoſco. Ideò enim quatuor priores dies profeſtos, dies, inquam, operationis, & laboris, nuptiis impenſos ſuſpicor, quia dies iſti reſpondent quatuor vitæ humanæ ætatibus, in quibus coniuges laborare, & exerceri oportet, vt ſibi, ac filiis ſuis fortunarum ſatis conquirant. Quinta verò dies nuptialis erat Sabbatum, quæ conuenit cum ſenio, in quo illis, qui per reliquum vitæ ſuæ tempus induſtria, & labore multa bona compararunt, ociari, ac feriari iam licet. Quia nimirum ſicut in Sabbato ex paratis externa die cibariis edere opus erat: ita etiam ipſi partis per ſuperiores ætates victitare poterant. Neſcio quid iſtius, ac ſuperioris ſignificationis, de longiori ſcilicet coniugatorum vita, & de operis, & otio eorundem ſubodorari mihi videor in illis verbis Pſalmi 127. quem pro nubentibus in templo recitari ſolitum alibi monuimus: *Beati omnes, qui timent Dominum, qui ambulant in vijs eius. Labores manuum tuarum, quia manducabis, beatus es, & bene tibi erit.* Hæc induſtriam, & laborem ſuadent, quæ ad dies communes pertinent. Subnectit Pſaltes: *Vxor tua ſicut vitis abundans in laboribus domus tuæ. Filij tui ſicut nouella oliuarum in circuitu menſæ tuæ.* Hæc luculenta ſunt. Addit Vates: *Benedicat tibi Dominus in Sion, & videas bona Hieruſalem omnibus diebus vitæ tuæ.* Diuitias, & opes copioſas ipſi precatur, ac demum ſic orationem perficit. *Et videas filios filiorum tuorum pacem ſuper Iſraël.* Obſeruanda eſt vox illa *pacem*, cui ſubeſt in primitiuis שלום *Salom.* Sed notant Maſorethæ, in antiquis codicibus pro voce illa *Salôm* ad marginem adſcriptum legi סבתום *Sabbathom*: atque adeò locum illum inuariata ſententia, ſed diuerſo lepore ſic conuerti poſſe: *vt videas filios filiorum tuorum requiem, aut Sabbatum in Iſraël.* Ego verò ſic interpretor: id eſt, vt decurſis aliis ætatibus, illam denique attingas ſummè longæuam, quam Sabbatum nuptiale adſignificat, in qua filiorum, ac nepotum ſtipatus caterua, à ſuperioris vitæ laboribus otiari, atque feriari, & partis bonis perfrui tibi liceat.

Cum hac ſententia cohærere etiam videtur ethica ſignificatio quatuor cœnarum, quas per quatuor priores dies ad veſperum dari ſolitas ſæpe adnotauimus. Puto enim hoc à prima inſtitutione non præſagium tantùm rei futuræ, ſed etiam aliquam Dei promiſſionem continuiſſe, quæ non obſcurè innuat futurum, vt his, qui cum honeſtate, & pietate nuptias contrahunt, & matrimonij iura caſtè, ac ſanctè ſeruant, per quatuor ætates, quas quatuor illi dies vmbram ſignificant, ex induſtria propria, aut ex paternæ hæreditatis prouentibus victus affatim ſuppetat: vt nimirum expleatur illud, *Labores manuum tuarum, quia manducabis, beatus es, & bene tibi erit.* Græcè πόνους τ̃ καρπῶν, quæ alij reſtituunt, *labores fructuum tuorum*, id eſt, fructus laborum, &c. Vel nexus eſt vtriuſque rei ſignificans pium coniugem tam ex labore, & induſtria, quàm ex fructibus, & reditibus neceſſaria ad vitam reportaturum. Sed quid cauſæ ſubeſt, quòd quinta nuptiarum dies cœna caret geniali? An quia in extrema vitæ ætate, quam dies ille deſignat, æquum eſt, vt pater filiis, atque filiabus in matrimonium traditis, atque fortunis ſuis inter eoſdem diſtributis, ſpontaneam ſibi ipſi accerſat penuriam, vt proinde ipſis parcè admodum viuere opus ſit? An etiam parentibus in ea ætate ideò non promittitur copioſus victus, vt locum habeat filiorum pietas, ad quam ſpectat illos ſeniores, & grandæuos ſuis facultatibus innutrire? Nec abhorrent vtique ab hac ſignificatione extrema illa verba Pſalmi, *vt videas filios filiorum tuorum Sabbatum ſuper Iſraël*: vt nimirum in vitæ tuæ extremo Sabbatiſmo filios, & nepotes, qui te, exhauſtis facultatibus, depauperatum, & laborem, induſtriamque ad parandum victum conferre iam non valentem, otioſum planè, ac deſidem ſuis facultatibus innutriant. Hæc autem conuiuia nuptialia ad ſignificandam futurarum ætatum affluentiam, & copiam inuenta, ſuadet quidam apud Græcos ſolennis ritus exterminandi famem, qui ante nuptiales epulas præmitti ſolebat, vt tradit Plutarchus in Apophthegmatis Laconicis; nam ſeruum quempiam ignobilem virgis cæſum è cœnaculo pellebant ita profantes: *Foras famem, & intus opes, & ſanitatem.* nimirum eo ritu ſignificantes eorum, quæ ad vitam tuendam neceſſaria ſunt, penuriam longiſſimè futuram.

§. II.

ALter ritus apud Hebræos ſolennis fuit tranſlatio ſponſæ in hortos, & ſyluas amœnas: in his enim ex veteri inſtituto nuptias agere conſueuerunt. Huius autem rei origo fuit (vt non ſemel aliàs adnotaui) quia cùm Euæ atque Adami nuptiæ, Deo quaſi pronubo, & paranympho, olim in Paradiſo copulatæ primùm fuiſſent, reliqui eorum minores, ac poſteri eos imitati, nuptias ſuas in hortis agere cœperunt. Itaque horti amœniores ideò vel maximè ad nuptias eligi ab initio conſueuerunt, vt Paradiſum illam felicem, ac beatam ſignificarent, in qua humani generis fontes Adamus Euaque à Deo condiri ſuas primi contraxerant. Sed quid inde? Ego quidem tanquam certum ſuppono, ritum iſtum, quemadmodum alios ex Dei conſilio, & afflatu olim inuentum, & celebratum fuiſſe. Quapropter non ſolùm præſagium, & prænunciationem continebat rei futuræ, ſed etiam promiſſionem diuinam, per quam Deus eo ſymbolo ſignificabat futurum, vt coniuges concordiam ſeruantes, & matrimonij leges, thalamique nuptialis fidem tenentes, vitam agerent feliciſſimam, ac beatiſſimam, non vtique æqualem, valde tamen adſimilem ei, quam Proparres noſtri innocentiam retinentes in Paradiſo tranſigerent. *Que vale tanto como decir que gozaran vna vida del parayſo.* Et ſanè virum, & vxorem ſibi per omnia conſentientes felix admodum ac beata vita conſequitur, quæ illos ex hoc exilio ad Paradiſum quodammodo transfert.

Succedat memoriæ id quod ſuprà *cap*....de ſaltu Engadditico præfati ſumus, quem Oſeas cap. 2. *Vallem Achor* vocauit, & in quem Deus ſponſam ſuam Eccleſiam à ſe transferendam inibi affirmat. Diximus enim eo loci ex Hebræorum coniectura vallem illam familiari ſermone propter amœnitatis excellentiam appellatam fuiſſe *Edem*, id eſt, *Paradiſum*. Addo etiam nunc de hoc ſaltu loqui Salomonem *cap.*8. huius Cantici, vbi ait, *Vinea fuit pacifico in ea, quæ habet populos*. In primitiuis eſt, *Vinea fuit Salomoni in* בעלהמון *Baghalhamon*, quam vocem retinuerunt Septuaginta tanquam loci alicuius propriam. Vulgatus autem ſignificationem illius expreſſit, *in ea, quæ habet populos*, id eſt, in ea, quam habent, ſeu poſſident populi: ſubeſt enim hic illa permutatio verborum Scripturę ſolennis. Noſter Gaſpar Sanctius meritò ſuſpicatur ſyluam iſtam, quæ in eo loco appellatur *Baghalhamon*, non eſſe diuerſam ab Engaddi, & Achor, ſed eandem prorſus, vinearum ſcilicet balſami, atque aliorum aromatum feraciſſimam, quæ propter incredibilem amœnitatem vulgò appellabatur *Edem*. Addit verò noſter Sanctius propterea ſaltum iſtum vocatum fuiſſe *Baghalhamon*, quia tanta erat huius pagi vbertas, vt ſortem aliquam ibi vel exiguam habere optaret quilibet de populo: ideò ſaltus *habens populos*, vel quod idem eſt, habitus, poſſeſſúſque à populis vocari ſolitus.

Aliquid vlteriùs mihi in mentem venit, ſcilicet verbum בעל *Baghal*, ex quo fluit *Baghalhamon*, duplicem ſortiri ſignificationem: nam *dominari* adſignificat, aut etiam *maritari*: atque adeò vocem illam ita reſtituere fas eſt. *In ea, quæ maritat populos*, ſeu *in maritante populos*. Ita enim coniicio, propterea eo nomine donatam ſyluam illam, quia propter ſummam illius vbertatem, & amœnitatem ad nuptias celebrandas idonea erat: & eò vel maximè quilibet popularis ſaltus illius ſortem aliquam poſſidere cupiebat, vt locus aptus ſibi ac filiis ſuis ſuppeteret ad nuptias contrahendas. hanc coniecturam roborat non ſolùm nomen regionis, ſed etiam concordia Salomonis, atque Oſeæ Prophetæ; vterque enim nuptias deſcribens eundem locum, ſcilicet ſaltum Engadditicum illis accommodat: vt proinde ſuſpicari liceat ad copulandas nuptias maximè idoneum vulgò cenſeri. Ad hæc ſuſpicioni ampliùs indulgens puto locum illum non ſolùm propter eximiam amœnitatem ad nuptias copulandas maximè idoneum ab antiquis Hebræis creditum, ſed etiam propter nomen *Edem*, id eſt, Paradiſi, quod illi inditum erat. Nam Hebræi cùm nuptias in hortis agere ideò ſolerent, vt priores illas ab Adamo & Eua in Paradiſo initas imitarentur, meritò illam ſyluam cæteris prætulerunt, quæ Paradiſi nomine gaudebat: eo ſymbolo demonſtrantes id, quod nuper dicebamus, ſcilicet per matrimonia legitima, ſi piè ac ſanctè, vt par eſt, gerantur, coniuges ad vitam quandam beatam, & felicem transferri, ei ſimilem, quam primi parentes in Paradiſo voluptatis degerent.

Nec immeritò, nam maxima illius loci felicitas in concupiſcentiæ, ac libidinis cum ratione ſumma concordia ſita erat. At quis neſcit matrimonij propriam, & præcipuam

vim

vim eſſe, concupiſcentiæ, ac libidinis flammas reſtinguere, & carnem rationis imperio mancipare. Auguſtinus *lib. 1. de Nuptiis & Concupiſcent.* vbi matrimonium concupiſcentiæ remedium; & incontinentiæ aſylum appellauit *cap. 16.* ſic ſcribit. *Quia igitur tales omnino nuptiæ eſſe non poſſunt, quales primorum hominum in Paradiſo, ſi peccatum non præceſſiſſet, ſint tales, quales Sanctorum Patrum: vt nimirum pudendæ carnis concupiſcentiæ, quæ in Paradiſo nec ante peccatum fuit; nec poſt peccatum eſſe permiſſa fuit, nequaquam ſeruiatur.* Quaſi dicat. Id certè obtinent coniuges fideles in coniugiis, vt ſcilicet ipſius matrimonij licitis & honeſtis voluptatibus indulgentes eo auxilio concupiſcentiæ imperent ſuæ, ne ad illicitas prolabantur: atque ita fit, vt quamuis eorum nuptiæ non ſint per omnia æquales eis, quas homines agerent in Paradiſo ſine aliquo libidinis motu, illis tamen haud diſſimiles exiſtant, quatenus concupiſcentiæ ardores etſi non tollunt, ſedant nihilominus, atque rationi mancipant. Et iterum *cap. 21.* idem Auguſtinus matrimonium inducit de lapſu Adami, & de illius exilio è Paradiſo, ad hunc modum expoſtulantem: *Si peccatum non fuiſſet; quid me in Paradiſo ſecurius eſſe potuiſſet, vbi nec ſtimularet mea, nec alterius me libido tentaret. Reſpondebit autem connubij ſacramentum, de me ante peccatum dictum eſt in Paradiſo: Relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori ſuæ, & erunt duo in carne vna, quod magnum ſacramentum dicit Apoſtolus in Chriſto, & in Eccleſia.* Hæc Auguſtinus, cuius extrema verba occurrunt querelæ à matrimonio expoſitæ: atque adeò ſenſus eorum talis eſt. Felix vtique eſſet matrimonij conditio ante lapſum in Paradiſo, ex eo quòd omnis ab illo concupiſcentiæ, ac libidinis motus abeſſet: ſed non ideò infelices nuptiæ poſt lapſum, quia etſi libidinem radicitus non tollant, tamen ex eo quod coniunctionis Chriſti, & Eccleſiæ ſymbolum continent, ad libidinem vincendam auxilia, remediaque adminiſtrant. Imò potius ideò vel maximè feliciores, ac beatiores ſunt iſtæ nuptiæ, quia per ſacramentalem gratiam fit, vt concupiſcentiæ, ac libidinis reliquiæ non noceant, ſed ad meriti cumulum præſtent. Denique D. Chryſoſtomus *homil. 4. de verbis Iſaiæ*, cùm propoſuiſſet ſibi excuſationem, per quam aliqui ideò ſe apud Deum de multis criminibus purgatos volunt, quia vxores habent; poſt multa ita demum attexit: *Mala eſt vxor: corrige eam. Sed ais: Hæc è Paradiſo me expulit; verùm eadem te in cælos inducit.* Ipſe verò ſibi lux eſt Chryſoſtomus, loquitur enim de hac vita: ideò enim virum ab vxore legitima in cœlum induci affirmat, quia per ipſam obtinet, vt concupiſcentiæ, & libidinis victor grauia peccata exitium, & perniciem ſibi allatura declinare facilè poſſit.

Ad hæc ſi quæras quid ſibi velit ethicè ille, qui per aliquot ex his nuptiarum diebus ab ſponſis fiebat ingreſſus in vrbem, atque regreſſus in hortos? Vide an hæc alternatio, ac reditio ancipitem illam coniugatorum vitam rectè adſignificet: de qua Paulus ait 1. ad Corinth. 6. *Qui cum vxore eſt, ſolicitus eſt quæ ſunt mundi, quomodo placeat vxori, ac diuiſus eſt*, &c. Vel aliter, iuxta ea, quæ nuper diximus, nimirum per hortum, in quo celebrabantur connubia, Paradiſum notari, ad quam matrimonium legitimum, & ſanctè piéque actum coniuges quodammodo reſtituit, præfatus aditus in vrbem, & reditus in hortos ſignificabit vtique vitam coniugalem, quantumuis honeſtam, & iuſtam; ex parte quidem beatam, & felicem, Paradiſique delitias æmula quadam imitatione adumbrantem: ex parte verò infelicem, ac miſeram, propter curas, & ſolicitudines domeſticas, quæ animos coniugatorum aſſiduò diſtrahunt. Sed tamen id leuius eſt.

Illud ante alia moralem ſignificationem continet, quod in velandis, ac reuelandis vxoribus antiquis Hebræis in vſu fuit. Et ſanè prima, & maximè nota indicatio velationis ſponſalitiæ erat pudor ipſius ſponſæ; quia ne ad nuptias veniens ſubitò & ex tempore retecta pudefieret puella, reuelatio illius ſenſim, paulatimque fiebat, iuxta ordinem in hoc Cantico ſeruatum, vt ſæpe animaduertimus: ſed tum maximè *cap. 3. §. 3. per totum.* Ad hunc modum Hebræi puellarum pudori conſultum volebant, quia nimirum virgines ſuas pudoris & verecundiæ vſque adeò amatrices eſſe putabant, vt virorum oculos non aliter ſuſtinere poſſent, niſi eo modo ſenſim & per interualla reuelarentur. De hoc ſtudio celandi faciem cauſa pudoris, quod nubentes puellas in primis decet, ſatis eleganter D. Ambroſius in lib. 1. de Pœnitent. cap. 11. *Ideò* (inquit) *velamine obnubit caput ſuum virgo, vt etiam in publico tuta verecundia ſit, nec facilè vultus eius in adoleſcentis oculos occurrat, nuptiali velamine tecta ſit, ne vel fortuitis occurſibus pateat ad vulnus vel alienum, vel ſuum: ſed vtrumque ſuum vulnus eſt. Quod ſi tegmine*

caput

caput velat, ne temerè aut videatur, aut videat (dum enim caput velatur, vultus abſconditur) quantò magis velare ſe debet pudoris tegmine, vt etiam in publico habeat ſuum ipſa ſecretum. quibus verbis Ambroſius velamen nuptiale pudoris tuendi cauſa inuentum, imò ipſius pudoris vicarium quodammodo eſſe affirmat, id exteriùs præſtans, quod pudor præſtat interiùs. Fortaſſe autem ob eam cauſam color flammei erat purpureus, vt ſcilicet cum genuino ipſius pudoris colore concordaret. De quo idem Ambroſius *in Inſtit. Virginis cap.* 16. ſic ſcribit: *Non enim ſolitaria dos pudoris eſt, ſuccingat ſacræ Virginis crinem modeſta ſobrietas, continentia vt virtutum accincta comitatu purpureo Dominici ſanguinis ſuccincta velamine mortificationem Domini Ieſu in ſua carne circumferat. Hæc ſunt meliora, quæ ſunt indumenta virtutum, quibus culpa obtegitur, innocentia reuelatur.* Hæc Ambroſius de colore flammei; cuius verba iam inde ſuprà à me expenſa ſunt *cap.* 3. & non ſemel aliàs in lancem venire oportebit. Cui accinit etiam Scholiaſtes antiquus Iuuenalis, qui ſic ait: *Flammeum erat ſanguineum, propter ruborem cuſtodiendum: vt nimirum velum ruborem ſuo colore imitans, pudorem illum, quem virgo ad nuptias afferre ſolet diſſimulare poſſet.*

Ex his conſtat, ea omnia, quæ circa velationem, & reuelationem ſponſæ in nuptiis de more fieri ſolebant, ad pudorem illum notandum adhiberi, quem noua nupta tanquam locupletiſſimam dotem ad nuptias afferre debet. Ideò ſponſa initio tradebatur pallio obducta virginum proprio, quod ita faciem celabat, vbi eam prorſus abſconderet; quia nimirum credebant illam eo tempore præ nimio pudore virorum oculos nullo modo ſuſtinere poſſe. Poſtea verò in ſecunda nuptiarum die, ablato priori illo velo cæco, & obſcuro, recipiebat flammeum ſubtile purpura imbutum, per cuius retia ſuboſcurè videri, ac videre poterat, vt ea ratione intuentium oculos minùs erubeſceret, ac ſi quid pudoris, ac ruboris ſuberat, ipſius flammei color illud diſſimularet. Ac demum quarta die flammeum etiam illi adimebatur, & aperta facie in publicum procedebat, ita vt omnium oculis conſpicua eſſet, atque ipſa etiam liberè alios intueretur. Itaque ſicut his quos ex tenebris in claram Solis lucem prodire oportet, ſuadere ſolemus, ne ſubitò in apertum prodeant, ſed paulatim ex caligine ad lumen aliquod ſubfuſcum, & inde in lucem candidiſſimam veniant, ne oculorum acies ſubita luce perfuſa obtundatur, & hebeſcat; ita etiam de puellarum verecundia cenſuerunt antiqui Hebræi. Nam ne iſthæ, quæ eatenus in laribus paternis inuiſæ delituerant, ſubitò in oculos venientes plus nimio erubeſcerent: quandoquidem illas in altera nuptiarum die in publicum progredi, & ſuam pulchritudinem oſtentare oportebat, reuelatio ſenſim, & paulatim fiebat, ne aut pudor nimius illas valde contriſtaret, ac confunderet, aut ipſa ſui ſubita proditione, vt fieri ſolet, diſcederet. Sed de hac velaminis ſignificatione aliquid vlteriùs dicemus infrà *cap.* 1. *verſ.* 4.

Cæterùm illa eſt maximè propria, & germana fœminei velaminis ſignificatio pro obedientia, & ſubiectione, quam agnouit Paulus, & omnes eius interpretes celebrarunt ad illa verba, *Mulier debet habere poteſtatem ſupra caput ſuum*; &c. id eſt, velamen poteſtatis inſigne capiti ſuo impoſitum geſtare debet, vt ſuprà *cap.* 2 §. 3. hæc verba appendens notaui, & alibi etiam notare opus erit. Huius autem ſignificationis germanam rationem offert inibi Apoſtolus: quia nimirum fœmina caput ſuum velo obnubens, virum ſibi pro capite eſſe eo ſigno demonſtrat: Hæc comperta ſunt. Illud ignotius, quod iam ſubdo: Velamen illud obſcurum prorſus ac cæcum, quo virgines ante nuptias vti, & quod ad nuptias etiam afferre ſolebant, patriæ poteſtatis ſymbolum fuit apud antiquos. Hac de re nonnihil dixi ſuprà *cap*....

Sed ne putes id à me gratis dictum, accipe huius rei luculentum teſtimonium ex Tertulliano *in lib. de velandis virginibus*, vbi fusè probans eodem iure virgines, atque coniugatas velamine vti debere, inter alia ſic ſerit: *Conuertamus ad virgines iam rationes illas, propter quas Apoſtolus docet velari fœminam oportere, an eædem etiam virginibus competant? Si caput mulieris vir eſt, vtique & virginis caput vir eſt, de qua fit mulier niſi virgo tertium genus eſt monſtroſum aliquod ſui capitis.* Senſus autem horum verborum is eſt. Sicut mulier nupta virum ſuum capitis loco ducit, & velut capiti ipſi defert, & ideo velamen geſtat: ita etiam virgo parentem ſuum capitis loco habet, cuius patriam poteſtatem ſuſtinet, atque adeò ſimilem ad modum velari debet, niſi fortè virgo inter fœminas monſtrum eſt capite carens, aut contra naturam, quæ ipſam ſui iuris eſſe non permittit, proprio capite abutens.

Inde ergo ad ſignificationem moralem velationis ac reuelationis ſponſalitiæ, prona

ſternitur

ſternitur via. In primis enim diſcrimen illud vtriuſque veli ſæpiùs animaduerſum, vtriuſque etiam ſubiectionis differentiam facile oſtendit; quia velamen virginum erat prorſus obſcurum ac cæcum, quale deſcribitur à Tertulliano in eo lib. cap. 16. *Murum ſexui tuo inſtrue, qui nec tuos emittat oculos, nec admittat alienos.* Flammeum verò nuptiale erat ſubtilius, & gracilius, proprios, & alienos admittens quodammodo, atque emittens. Quæ velaminum inæqualitas duarum ſubiectionum inæqualitatem perſpicuè notat: nam patria poteſtas puellam continens, longè grauior, ac moleſtior exiſtit, quàm maritalis. Nam parentis ius in filias nimis ſeuerum exiſtit, & filiarum erga parentes obſequium valde humile, ac demiſſum eſſe debet. Eapropter patres hoc iure vtentes ipſas laribus intimis arctè incluſas cautiſſimè adſeruant, ne videantur, ac ne videant. Poteſtas verò mariti debet eſſe liberalior, quæ nimirum vxorem ad conſortium, & communionem honoris, & bonorum omnium admittat, quæ non omninò ſolutam, & effuſam, largam tamen, ac beneuolam libertatem ipſi indulgeat. Liceat ſic dicere: illa quidem inſtar virginei velaminis craſſa, cæca & obſcura; hæc verò inſtar flammei nuptialis tenuis, atque ſubtilis ac leuis eſſe debet.

Ideò igitur virgo nubilis virgineo amicta velo à parentibus tradebatur ex more marito ſuo, vt eo ſigno demonſtrarent eam vtique à ſe tradi, quæ dudum ſub patria poteſtate manens ad obedientiam edocta fuerat; futurum ſpondentes, vt quæ diutiùs parentibus ſuis ad nutum paruerat, eadem viri ſui obſequio nunquam deeſſet; & quæ caput ipſa ſuum tegens capitis loco parentem ſemper habuerat, eadem in caput ſuum libentiùs virum exciperet, nihil monſtroſum, & naturæ aduerſum excogitans. Deinde verò ſponſa velamen illud, quod olim à parentibus acceperat, deponere iuſſa recipiebat vtique à ſuo marito flammeum nuptiale, vt hæc valaminis mutatio indicio eſſet ipſam, excuſſa patria poteſtate, in mariti poteſtatem, & ditionem tranſire, & ſeueriorem, grauioremque cum leuiori, ac liberaliori ſubiectione permutare. Denique ablatio flammei nuptialis, & capitis detectio, quæ in quarta nuptiarum die, ſponſo abſente, fieri ſolebat, (vt infrà *cap. 5. verſ. 7.* fusè explicuimus;) non obſcurè ſignificat vxorem, quam marito ſubiectam, & demiſſam eſſe oportet, cùm maritus abeſt, familiæ, ac domeſticis ceu caput, ac dominam præeſſe; ita vt ſoli viro obtemperet, reliquis ex iure imperet. Vel aliter, ſi referamus hoc ad ſignificationem quatuor dierum nuptialium, quos quatuor vitæ ætates notare, & earum præſagia, aut prognoſtica continere ſuprà diximus; fas erit ſic comminiſci, eo ſymbolo maritis ſignificari, quid erga cuſtodiam vxorum factò opus ſit. Nam tres priores nuptiarum dies, in quibus ſponſa velata manebat (nimirum in prima die velo virginum proprio, in ſecunda verò, & tertia pallio nuptiali operta) reſpondent tribus ætatibus; hæ ſunt adoleſcentia, iuuentus, & conſtans ætas. In his autem mariti abſcondere, & cautiùs obſeruare debent vxores ſuas, ne ad intemperantiam prolabantur. In quarta verò die, quæ ad ſenectam ſpectat, ideò velum adimebatur vxori, vt hoc eſſet indicio in ea ætate matronis ampliorem libertatem, & licentiam à maritis indulgeri poſſe abſque intemperantiæ, ac laſciuiæ periculo. Huic verò ſignificationi adſtipulatur id, quod tradit Robortellus *in Catullum*; ſcilicet apud Romanos olim in vſu fuiſſe, vt prouectiores matronæ pallia coniugalia deponereut, aut aperta facie, in caput, ac tergum reuocaret.

Reliquum eſt, vt ex ipſiſmet Epithalamiis, ſeu odis nuptialibus aliquid documenti ad nuptias formandas exprimamus. Nam ſingulis diebus veſpere ac manè à puellis pediſſequis carmina decantari ſolita, quæ ſponſorum laudes continerent, atque horum carminum octo exempla in hoc Cantico reperiri ſuprà *cap. 3. §...* fusè docuimus. Quæ carmina qualia in nuptiis cantica adhiberi, qualia item à nuptiis aceri debeant, præclarè admodum ſignificat. Itaque ex hoc Cantico diſcere licet, quis modus in nuptialibus iocis tenendus ſit, in quo nihil turpe, nihil petulans, ſed omnia pudica, honeſta, & plena etiam caſtæ voluptatis, videre licet. Fiſcennina carmina procul à Chriſtianis nuptiarum feriis releganda docent Hieronymus, & Cyprianus *de habitu virginum*, vbi virgines fiſcennina audientes colloquia ſeriò reprehendit. *Quaſdam* (inquit) *non pudet nubentibus intereſſe, & in illa laſciuientium libertate ſermonum colloquia inceſta miſcere, audire quod non licet dicere, obſeruari, & eſſe præſentes inter verba turpia, quibus libidinum fomes accenditur, & ſponſa ad patientiam ſtupri, ad audaciam ſponſus animatur.* Itaque fiſcennina erant impudiciſſimæ quædam odæ, quas Ethnici in nuptiis ad ſimulandam laſciuam voluptatem decantabant, haud diſſimiles his,

quæ

quæ hodie cum ingenti fidei probro cani ſolent, adeò vt deteriores Ethnicis ſimus. Nam, vt author eſt Liuius *Decade* 7. vbi veteres Romani frugi ſtudere cœperunt, fiſcenninos verſus à nuptiis omnino amandarunt. Ait enim, *Qui non ſicut ante fiſcennino verſui ſimilem, incompoſitum temere, ac rudem alternis iaciebant.* Plato *lib.* 34. *de legib. Dial.*6. vbi in ipſo nuptiarum primo die ab ebrietate, & iocis ſcurrilibus abſtinere præcepit, ſubdit rationem his verbis. *Sed præcipuè illo die, ac nocte à talibus abſtinendum. Principium namque, & numen hominibus inſitum, ſi pro conuenienti ſibi à ſingulis munere ab ipſo accepto honore afficiatur, omnia ſeruat.* hoc eſt. Propterea eo maximè die ab omni intemperanti voluptate temperandum eſt, quia Deus, à quo omnia initium ducunt, ſi in exordio coniugij à ſponſis, vt decet, honore proſequatur, & obſequio deuinctus ad ſeruandos, tuendoſque deinceps coniuges quaſi obſtrictus manet. Hinc factum, vt in Tobiæ nuptiis, *cum timore Domini exerceretur conuiuium*, boni ſcilicet ominis gratia, *Tob.*8. Ad hæc D. Chryſoſtomus *in Epiſtolam Pauli ad Epheſ. cap.* 5. de prima initi coniugij nocte agens, ſic admonet maritum. *Tanquam ſtatuam quandam fingendam, & ornandam vxorem nactus, ita ab ipſa veſpera, qua in thalamum nuptialem eam accipit, modeſtiam, & manſuetudinem, & quomodo viuere debeat, mox ab exordio doceat, ex ipſiſque veſtibulis pecuniarum amorem deijciat, atque ad Philoſophiam imbuat. Sequentur enim hinc duo, imò tria bona. Primum, non dolebit ſponſa ſalutis thalamis; neque ſi amittantur vtriuſque vel veſtimenta, vel vaſa, ſiue aurea, ſiue argentea. Alterum, non erit ſollicitus ſponſus de acquiſitorum vel perditione, vel cuſtodia. Tertium quoque præterea, quod bonorum eſt caput, demonſtrabit etiam ex iſtis animi ſui ſententiam, quod nihilò horum efficiatur: & neque ſaltationes, & inhoneſtos cantus aliquando fieri concedet. Quid igitur neceſſarium dico? Amputari à nuptijs omnia turpia, ſatanicaque cantica, inhoneſtas odas, curſaſque immundorum adoleſcentium. & tunc poterit ad iſtorum normam moderari ſponſam: ſtatim enim apud ſe ipſam cogitabit. Papæ! qualis eſt hic vir, Philoſophus eſt. Qui enim neque tibias, neque ſaltantes, neque perfractos cantus tolerat; idque nuptiarum tempore, difficillimè ſubſtinebit aliquid vnquam, quod turpe ſit, vel facere, vel dicere.* Hactenus Chryſoſtomus, cuius verba ideò tranſcripſi, quia aurea planè ſunt: qui aliam etiam ob cauſam impudicas, & turpes odas, & choreas à nuptiis extorres fieri oportere dicit, ne ſponſa pudorem, quo nihil eſt in fœminis dignius, ſtatim in ipſo coniugij limine abiiciat. Tu itaque (inquit) pudorem iſtum non ſtatim ſponſæ adimas, quod laſciui viri faciunt, ſed magis longo tempore erigas, ac proferas, dabit enim tibi magnos fructus.

CAPVT PRIMVM.

Prima dies nuptialis.

EPITHALAMIVM PRIMVM VESPERTINVM.

NVPTIARVM *celebritas apud Hebræos tertia die hebdomadæ ſub veſperum inchoari ſolebat, vt ſuprà* cap.13. Iſagoge huius commentarij *fusè probauimus: atque adeò primum Epithalamium eſt veſpertinum. continet deſideria ſponſæ, quibus gynæceo & parthenone, in quo diutiùs fuerat, pulchritudinem, tum vnguentis, tum etiam lautioribus cibis curans, & ad futuras nuptias ſe ſe adornans, educi, & in palatium ſponſi traduci poſtulat. Includit etiam petitionem nuptiarum ab ſponſo, & vota etiam, ſeu preces ab amicis ſponſi; non ſine donis facta, ad conſenſum ſponſæ impetrandum; cohibet etiam aſſenſum ipſius ſponſæ, & traductionem illius. Addit etiam deſcriptionem cœnaculi, & modum diſcumbendi in triclinio; definitque in cœnam nuptialem, cui ſomnus ſponſæ ſuccedit. Adiurantúrque tandem ab ſponſo puellæ cantatrices, vt ad matutinum Epithalamium occinendum redeant primo manè.*

Verſ.1. Oſculetur me oſculo oris ſui, quia meliora ſunt vbera tua vino;
Verſ.2. Fragrantia vnguentis optimis.

SONVS ALLEGORIÆ.

O*Sculetur me*, &c. Hebræa ad verbum habent: *Oſculetur me ex oſculis oris ſui.* Accinunt ſeptuaginta Interpretes *ab oſculis*, Origenes *homil.* 1. ſemel & iterum legit, *ab oſculo*, de ſingulari; ſed in decurſu commentarij agnoſcere videtur numerum multitudinis. Pro verbo *oſculetur*, ſubeſt in primitiuis ישקני *Iiſakeni*, ex radice *Naſak*, quæ ſignificat *deoſculari*, & *docere*.

Quia meliora ſunt vbera tua, &c. Hebraicè דדך *dodecha*, quæ vox ſignificat *amores*, & *vbera*; hinc nata diuerſitas tranſlationum. Hebræi, & eorum aſſectatores, *Quia meliores ſunt amores tui præ vino ad odorem vnguentorum tuorum.* Rabbi Abenezra *in ſua gloſſa*, citat Huggaonem quendam, qui affirmauit nomen illud *dod*, ſignificare humorem ſaliualem, atque adeò locum iſtum ſic reſtituit. *Melior ſaliua tua præ vino.* Et ad eundem ſenſum transfert illa verba Prouerb. 5. *Veni, inebriemur vberibus*, &c. quæ ſic ipſe extulit, *age, inebriemur ſaliua ad manè vſque.* Nimirum putauit Hebræus iſte vocem illam *dod*, fluere ex radice נדד *Nadad.* ex qua & דדה *dadah*, id eſt, *purgamentum*; ſed quàm coactum ſit hoc, nullus non videat. Longè meliùs Vulgatus interpres, *quia meliora ſunt vbera tua vino*. qui preſſit veſtigia ſeptuaginta Interpretum, ita reſtituentium: *Bona vbera tua ſuper vinum.* Nomine autem *vberum* intelligit amplexus, vt ſtatim dicemus. Origenes adnotat in quibuſdam Codicibus reperiri iſtiuſmodi lectionem. *Quia bona ſunt loquelæ tua ſuper vinum.*

Fragrantia vnguentis optimis. Hebræi diſtrahunt verba iſta à ſuperiori clauſula, & cum ſequenti conſuunt ad hunc modum: *Ad odorem vnguentorum, ſeu oleorum tuorum optimorum: oleum effuſum*, &c. Comprobat hanc lectionem accentus Soppaſuch, qui hodie reperitur in textu originali. Cæterùm huiuſmodi accentum per mendum irrepſiſſe, haud dubitandum eſt, & præferenda omnino tranſlatio vulgata, quæ præfata verba conſuit cum antecedenti hemiſtichio, dicto modo: *Fragrantia vnguentis optimis,*

nis, id eſt, fragrantiora omnibus primis vnguentis. Septuaginta habent, *& odor vnguentorum ſuper omnia aromata.* Sed hæc diuerſitas ſenſum non variat.

Omnes ad vnum interpretes huius Cantici in fronte ſuorum Commentariorum præmittunt aliquid de ſtatu, de loco & de vitæ conditione, in qua erat ſponſa, tunc cùm iſta verba pronunciauit. Quicunque affirmant, librum iſtum eſſe colloquium rude & bucolicum inter paſtores & ruſticos, volunt vtique ſponſam aut in paſcendis gregibus, aut in vineis aſſeruandis diſtentam à Salomone fingi, tunc cùm ad hæc promenda venit. Sed tamen hæc ſententia refellenda eſt, ex his quæ diximus ſuprà in Iſagoge *cap.2.* vbi multis argumentis probauimus, imò euicimus, non paſtoritias, ſed regias, apparatu, ac ſplendore regio, nuptias ſtylo comi & vrbano deſcribi in hoc Cantico. Quapropter licèt *Salomon* facile declaret ſponſam olim antequam ad nuptias vocaretur, ruſticam egiſſe vitam, & in vinearum cuſtodia temporis aliquid poſuiſſe, iuxta illud: *Decolorauit me Sol, poſuerunt me cuſtodem in vineis.* tamen de ſtatu proximo, ante eaſdem nuptias, longè aliter ſentit, vt ſtatim dicemus.

Alij fingunt, ſponſam in domo patria manentem, atque nuptiarum, quarum iam acceperat ſponſionem, deſiderio ardentem hæc ſubieciſſe. Ita plures poſt Legionenſem, qui audiendi etiam non ſunt, quia (vt *in cap.3. Iſagog.* §.3. diximus) puellæ ad regias nuptias aſcitæ, prius è domo parentum in gynæceum, ſeu parthenonem, ad curandam diutiùs pulchritudinem, & inde in ædes & palatia Regum traduci conſueuerunt. Cùm igitur aliunde conſtet, Sulamitem Regi nubere, haud deeſſe illi debuit ſolita gynæcei præparatio & cultura. Quapropter dicendum prorſus, ſponſam aut ex ſyluis, aut ex domo paterna ad gynæceum primùm tranſlatam fingi à Salomone, atque ibi eatenus cum puellis ſuis manentem ante nuptias hæc verba viurpaſſe, vt ſtatim dicemus.

S. Ambroſius *ſerm.1. in Pſalm.*118. *verſ.1. & 2.* vt ad ea, quæ ſponſa ſerit, præmoneat Lectorem, priora iſta verba, non abſente, ſed præſente iam ſponſo enunciata fuiſſe dicit; ita enim ſcribit: *Conſtitue virginem deſponſatam ex multo tempore, & iuſto feruentem amore, quæ multa opera dilecti probabilium teſtium aſſertione cognouerit, deſiderys ſuſpenſis dilatam frequenter iam non ferentem moras, aliquando votis potitam ad improuiſum ſponſi aduentum gaudio turbatam, non quærere primordia ſalutationis, non verborum vices, ſed ſtatim quod deſideraſſet exigere. Ita ergo & ſancta Eccleſia*, &c. Hæc Ambroſius. Vulgò fertur, priora verba, quibus primo in colloquio mutuo ſe compellant & affantur ſponſus, ſponſaque, ferè inepta, ac ſtolida eſſe. Si tamen vera eſſet Ambroſij ſuſpicio, atque adeò hæc eſſent prima ad ſponſum præſentem Sulamitis verba, communem vtique ineptiæ, ac ſtoliditatis notam effugerent, & apta planè, cordata, & elimata forent. Quid enim ad rem magis, quàm ab irruente ſubito ſponſo, oſcula & amplexus ſponſam expoſcere? Cæterùm eùm in hanc ſuſpicionem vnus ac ſolus abierit Ambroſius, ei certè non omnino aſſentior. Reliqui enim ad vnum, tam Patres, quàm interpretes, docent, hæc verba à Sulamite, abſente, ac moras adhuc nectente ſponſo, coram puellis deprompta fuiſſe.

Age igitur qualiter ſe habebat ſponſa tunc cùm ad ſponſum abſentem hæc intendebat verba. Duplex eſt interpretum ſententia. Quidam fingunt ſponſam deſiderio & amore ſponſi inflammatam, in defectionem quandam, ac deliquium animi incidiſſe: ſuccurrentibus autem ſibi puellis generoſo vino & pretioſis vnguentis, vbi ad ſe rediit, ac vires recepit, ſic addidiſſe. *Oſculetur me*, &c. id eſt, faceſſant longiùs hæc & alia animi memet deſerentis remedia & auxilia: nam languor iſte non prius diſcedet, quàm ſponſus abruptis moris ad me conceſſerit, rueritque in oſcula, & amplexus, quæ memet mihi longè efficacius, quàm vinum & vnguenta reſtituent. Habet hæc expoſitio patronos, omnes ferè recentiores interpretes, ſed nullum Patrem; nullus enim eſt, qui ſponſam aut languidam induxerit, aut huius languoris & deliquij ſpiritualem ſenſum excogitarit. Rurſus nihil eſt quod ſuadeat ſponſam eo modo langueſcentem comminiſci: quamuis enim deliquia in eos, qui ardentiſſimè amant, aliquando cadere ſoleant, parum aptè finguntur hìc, vbi deſcribuntur amoris auſpicia & exordia.

Longè meliùs ſentiret, quiſquis fingeret ſponſam in faſtidium & tædium veniſſe. Ita enim euenire ſolet fœminis cùm aliquid ardentiùs deſiderant, vt eas omnium aliarum rerum faſtidium teneat, tunc ingratus eſt illis cibus, & potus inſuauis, delitias aſpernantur, nihil placet, omnia diſplicent: vnius enim rei amor

& deſiderium omnium aliarum rerum tædium adducit. Ob eam cauſam Amon adamans impenſiùs ſororem ſuam Thamar 2. *Reg. cap.* 13. faſtidit cibos. In hanc ſententiam diſcedere videtur D. Bernardus *ſer.* 9. vbi ſic ſcribit: *Ponamus proinde iſtos, quos dicimus ſponſi ſodales, acceßiſſe nunc quoque ad ſponſam, ipſamque ſubmurmurantem, ac tædentem inueniſſe.* Id verò accommodatum videtur, ad ſignificandum primum diuini amoris gradum, cuius proprium eſt aliarum rerum faſtidium immittere. Quòd ſi iſthæc ſuſpicio non diſplicear, ponamus id quod in hunc locum adnotat Iarchius his verbis: *Phraſi Hebraica hic & alibi ſæpiùs conuiuium delitioſum & voluptuarium vini nomine appellatur, vt in Eſther præfectus ſuper domo conuiuij vini,* &c. Et ſanè vſurpatio vini pro conuiuio, ac totis epulis in Scriptura obuia valde eſt, cuius non pauca exempla colligemus infrà *cap.* 2. *verſ.* 2. Vnguentorum quoque vſus in conuiuiis compertus eſt. Age igitur, cogita ſponſam menſæ cuipiam delicatioribus epulis ſtipatæ accumbentem, & puellas de more pretioſa vnguenta ſuper illam effundentes: eandem verò ex amore ac deſiderio ſponſi ad epularum tædium & faſtidium adductam iſta profari. *Oſculetur me oſculo oris ſui, quia meliora ſunt vbera tua vino fagrantia, ſeu fagrantiora vnguentis optimis.* id eſt, liceat mihi ſponſum videre, atque ipſum oſculari, & amplecti: nam quandiu id impensè deſidero, ac votis meis defraudor, delicatiores epulas (has enim vini nomine compellat) & vnguenta pretioſa mirum in modum faſtidio, & auerſor: animus enim maioribus & ſuauioribus delitiis intentus minores ac deteriores ex tædio reſpuit.

Mihi verò id etiam non ſatis arridet. Quapropter, vt loci iſtius atque ſequentium germanam ſententiam teneas, aliqua obſeruare operæ pretium eſt. Primò renouanda ſunt in memoriam ea, quæ de gynæceo, ſeu domo illa, in qua puellæ excolebantur ad Regias nuptias, fusè adnotauimus ſuprà *in Iſagoge cap.* 3. §. 3. ibi enim docuimus iuxta veterum Hebræorum morem puellas quæ ad Regia connubia vocabantur, ex domo paterna in parthenonem priùs traduci, atque inibi per annum manere ſolitas, id temporis in curanda facie & comparanda pulchritudine totum ponentes. Totam verò gynæcei formam, & ea, quæ ibi ad excolendam ſpeciem de more fiebant, habes ex lib. Eſther, & ex aliis Scripturæ ſacræ locis, quos inibi expreſſimus. Relege ibi non pauca, atque illud cum primis obſerua ad curandam formam duobus auxiliis vti ſolitas præmiſſas puellas, nimirum cibis lautioribus & delicatioribus, & vnguentis valde pretioſis. Ad cibos ſpectat illud Eſther 2. *& præcepit illud Eunucho, vt acceleraret ei mundum muliebrem, & traderet ei partes ſuas,* id eſt, cibos delicatos: ſic enim plures reſtituendum putarunt, *vt traderet ei cibos ſuos.* & Ioſephus eadem verba quaſi paraphraſticè exponens, ait: *Vni Eunuchorum, commendata, tractata eſt apud eum delicatiſſimè.* De vnguentis autem & pigmentis, quibus formam expoliebant, ſubeſt illud, *Ita duntaxat, vt ſex menſibus oleo vngerentur myrrhino, & alys ſex quibuſdam pigmentis, & aromatibus vterentur.* Vtramque culturam complexus eſt Ezechiel *cap.* 16. vbi ſimilem ad modum Propheta gynæcei cultum expingit. *Et laui te aqua, & emundaui ſanguinem tuum ex te, & vnxi te oleo:* & poſt pauca; *ſimilam, & mel, & oleum comediſti, & decora facta es vehementer nimis.* Vide plura *loco citato.*

Interpretes quidam multa conferunt in hunc locum de veteri conſuetudine baſiandi, & oſculandi amicos, & hoſpites adeuntes & redeuntes: quod certè eo ſtudio faciunt, vt literæ corticem ab omni impuritatis ſpecie, ac ſuſpicione vendicent: ne ſcilicet quiſpiam Sulamitis pudori propterea minus tribuat, quòd in exordio orationis ſuæ, ſponſi ſui oſcula deprecatur. Id enim (aiunt) nihil eſt aliud, quàm illius ad ſe aduentum maturum optare & expetere: vt nimirum illum ad ſe venientem oſculis de more excipiat, ſicut Rachel *Geneſ.* 29. Iacob cognato ſuo tunc primum à ſe viſo oſculum libauit, &c. Sed autores iſti (me iudice) operam ſuam ludunt: hîc enim non eſt ſermo de oſculo ſalutantium & reſalutandum, ſed de oſculo nuptiali, quod præ cæteris caſtum & pudicum erat. Quia verò de oſculo ſimul & amplexu dicere oportet, illud etiam apud te conſtitue, nomine *vberum* in hoc loco non amores, vt ſentiunt Hebræi, non mammas fœmineas, quas videlicet ſponſa delicatiùs agens tribuerit ſponſo ſuo, vt meditatus eſt Beda, ſed amplexus notari. Eſt autem vſus iſte vberum pro amplexibus, haud inſuetus Scripturæ ſacræ. Prouerb. 7. *Veni, inebriemur vberibus, & fruamur cupitis amplexibus.* & *cap.* 5. eodem ſenſu: *Vbera eius inebrient te.*

Aio igitur inter alios nuptiales ritus antiquis Hebræis ſolennes numerari ample-

xum & oſculum, his enim connubia firmabantur. Ita notauit Aben Ezra *in hunc locum*. De oſculo autem nuptiali ſic Ambroſius in epiſt.2. ad Marcellam. *Sola Eccleſia habet oſcula; oſculum enim pignus eſt nuptiarum.* Tertul. in lib. de velandis virginibus cap.11. *Si autem* (inquit) *ad deſponſationem velantur, quia & corpore & ſpiritu maſculo mixtæ ſunt, per oſculum & dextras, per quæ reſignarunt pudorem ſpiritus per commune conſcientiæ pignus*, &c. Verba ſunt obſcuriora, quibus hunc ſenſum ſubeſſe exiſtimo. Per matrimonium ac legitimas nuptias duas vniones coniuges contrahunt inter ſe, nempe vnitatem ſpirituum in vnam animam migrantes, & vnitatem corporum in eandem carnem abeuntes: ea propter nuptiæ oſculo, & datis dextris conſtabiliri ſolent; quia per oſculum ſpiritus ſuus mutuo ſibi infundere & inhalare videntur coniuges; per datas verò dextras corpora ipſa coniunguntur. Ergo præfatam corporum vnionem, quam aliæ gentes per dextras datas notari volebant, Hebræi per amplexum nuptialem ſignificantiùs denotabant: caſtus enim amplexus, quo ſe ſponſi inuicem ſtringunt, duobus corporibus velut in vnum coaleſcentibus, eam vnionem carnis, quam nuptiæ perficiunt, melius adumbrat, quàm dextræ apprehenſæ & connexæ. Vtriuſque meminit Theocritus *Idyllio* 3. vbi ſic cecinit:

Nympha amplectere me caprarium vt te oſculer.

De oſculo etiam nuptiali ſcribit Alexius Commenus *in iure Orientali lib.*1. & Arnoldus Ferronus *in conſuet. Burdeg. tit.4. de dote*, §.1. Tholoſanus *ſyntagm. lib.9. cap* 8.

His ergo prælibatis, ſententia ſuperiorum verborum ſic habet: Sponſa adhuc in gynæceo degens, delicatas epulas, pretioſaque vnguenta, quæ ad curandam formam eatenus adhibuerat, iam tunc pertæſa, atque nuptias impenſe deſiderans, ſic fatur: *Oſculetur me oſculo oris ſui, quia meliora ſunt vbera tua vino fragrantia vnguentis, id eſt, fragrantiora vnguentis optimis.* quaſi dicat: iam ſatis poſui temporis in cultu formæ, tædet me epularum & vnguentorum, quibus iam olim vtor, ac vellem prorſus, vt ſponſus ad me veniens, ac me ſibi aſſumens, illud oſculum mihi tandem aliquando imprimeret, atque amplexum illum adſtringeret, quibus ſolent ſanciri & firmari coniugia: hæc enim *vino*, hoc eſt, delicatiſſimis epulis, quibus nutrior, & vnguentis, ſeu pigmentis, quibus excolor, facilè antepono.

Hæc expoſitio patronum habet Origenem *homil.1. in Cant.* vbi præfata verba expendens poſtquam enumerauit ſacrificia & hoſtias antiquæ legis, ac thymiama & ſacerdotale vnguentum, ſic attexit: *Hæc autem omnia aromata fuerant, & cibi in quibus ſponſa enutriri viſa eſt, ac ſponſo ſuo præparari: at vbi venit plenitudo temporis & adoleuit, atque filium ſuum Spiritu ſancto vnctum, miſit Pater in hunc mundum, odorata ſponſa diuini vnguenti fragrantiam, ſenſitque quòd omnia illa aromata, quibus priùs vſa fuerat, longè inferiora ſunt ad comparationem ſponſi nouo vnguento delibuti, ait: Meliora ſunt vbera vino*, &c. Quid illuſtrius?

Sed quamuis præmiſſa interpretatio mihi ante alias germana videatur, aliam ſubiicio, quæ alicui fortaſſe non diſpliceat. Profectò veroſimillimum eſt apud Hebræos olim ſolemne fuiſſe id, quod hodie apud eoſdem in vſu eſſe narrat Petrus Gregorius Tholoſ. *ſyntagm. iuris, lib.9. cap.*5. vbi ſic ſcribit: *Hodie inter Iudæos in libro precum, qui dicitur, Albazar ſancta Synagoga Romanæ, habetur benedictio ſponſaliorum, in qua qui benedictioni præpoſitus eſt, ſumit calicem, & recitat orationem: Qui creas fructum vitis*, &c. *& aliam ſponſalibus accommodatam, poſtea bibit vinum, & deinde propinat ſponſo & ſponſæ.* Loquitur autem Tholoſanus de pacto ſponſalitio ante nuptias. Hic autem ritus vini libandi in ſponſalitio fœdere alias etiam nationes imbuit. Nam de Galatis ſic ſcribit Alexander lib.2. cap.5. *Apud Galatas in ſponſalibus ex eodem poculo vir, vxorque ſimul bibebant, vt communi more oſtenderent eas nuptias probè contractas eſſe, in quibus tanta eſſet coniugatorum concordia, vt perpetuò communis cibus & potus eſſet.* Id ipſum apud Macedones & Thraces ſolemne ſcribit Scaliger *lib.3. Poet. cap.*100. & hodie non inſuetum Gallis affirmat Tholoſanus *loco citato*. Sed quid inde?

Certè non abſurdè quiſpiam dicere poſſet, Sulamitem de hoc vino & libatione ſponſalitia locutam, cùm ait: *Meliora ſunt vbera tua vino*, &c. id eſt, præſtant nuptiæ ſponſalibus. quaſi dicat; Accedat tandem ſponſus, oſculum, amplexúmque nuptialem mihi impertiatur, quibus nuptiæ ſanciuntur; hæc enim longè gratiora ſunt, quàm vini libatio, id eſt, quàm ſponſalitium fœdus, quod vini libatione olim firmatum fingit, & in quo hactenus manſi nuptias expectans.

Appendix primæ expoſitionis pro nuptijs.

EX cortice huius Allegoriæ aliquid boni ſenſus redundat ad formandas nuptias idoneum. In primis enim gynæceum, in quo puellæ ante nuptias includebantur, & per annum in cultura formæ manebant, non ſine aliquo Sacramento inuentum fuit. Alexander *Genial. lib. 4. cap. 5.* non ſolùm eo conſilio à priſcis vſurpatum fuiſſe dicit, vt virgines per illud tempus faciem excolerent, ſed multo magis, vt latere, & in penetralibus manere diſcerent, ne poſtea cuſtodiam eiſdem à maritis adhibitam ægrè ferrent. Et ſanè gynæcei vſque adeò arcta erat cuſtodia, vt quamdiu virgo in illo manebat, nec pedem inde efferre, nec faciem alicui aperire ipſi integrum eſſet, vt ſuprà *in eo cap. 3. §. 4.* præmiſimus.

Rurſus, oſculi & amplexus nuptialis, quæ efflictim exoptat ſponſa, moralem ſignificationem habes ſuprà ex Tertulliano *in lib. de velandis virginib.* qui aſſerit per oſculum permixtis & quaſi propinatis inuicem ſpiritibus, illam animorum vnionem denotari, quam coniuges per mutuum amorem copulant; per amplexum verò vnitatem carnis, quam coniugati etiam inter ſe contrahunt, iuxta illud, *& erunt duo in carne vna.* Ideò verò ad firmanda coniugia illa duo ſimul, oſculum ſcilicet, atque amplexus accedebant, vt inde conſtaret, vxorem & maritum cum vnitate carnis, animorum quoque vnitatem coniungere debere; ita vt ſicut per coniugium permixtis corporibus vnam in carnem coaleſcunt: ita etiam per amorem mutuum conflatis ſpiritibus vnam quoque in animam coëant, ne ſit (ô monſtrum, ô portentum!) in vna carne & in vno corpore duplex anima, quod horret ac deteſtatur plurimum natura, amplius verò gratia.

Quòd ſi hîc locum habeat illa vini libatio & propinatio, quæ ad confirmanda ſponſalia veteri ritu adhiberi ſolebat, certè huius ritus bonam ſignificationem nuper accepiſti ex Alex. qui ad communionem victus & potus, addo etiam aliarum rerum notandam ſpectare dicit: vt nimirum ſponſis ſuaderetur, quemadmodum tunc vno ex calice potum ſumebant, ita etiam poſtea rerum omnium commercium & communem vſum habituros, nec licere vni aliqua re, quam ſuam eſſe vellet, alterum defraudare, & expertem efficere. Addo etiam id ad eam æqualitatem notandam, quæ inter coniuges intercedere debet, ſatis idoneum eſſe: nam ex eodem calice bibere æqualium ac minimè diſparium honore ac dignitate proprium eſt. Eodem conſilio, vt autor eſt idem Alexander *lib. 2. cap. 5.* & Cœlius *lib. 28. cap. 15.* apud Thraces & Peones vnum panem gladio diſſectum ſponſum, ſponſamque guſtare in more poſitum fuit, idque factum in nuptiis Alexandri.

Quid plura? Gregorius Tholoſanus *loco ſuprà citato*, ſignificationem vini in ſponſalibus libati aliò deriuat; ſic enim ait: *In vino latere poteſt nuptiarum ſymbolum, ſi verum eſt quod Plato tradidit, vinum, à Græcis οἶνον dictum, quòd mentem noſtram, celeriter cogitationibus impleat.* Quaſi dicat: Ideò vinum in nuptiis paciſcendis adhibetur, quia nuptiæ ipſæ nihil aliud ſunt, quàm vinum, ſeu οἶνον, mentes nubentium multis cogitationibus ac curis affatim implentes. iuxta illud Pauli 1. ad Corinth. 7. *Quæ autem nupta eſt, cogitat quæ ſunt mundi, quomodo placeat viro*, &c. & de marito ſic addit: *Qui autem cum vxore eſt, ſolicitus eſt quæ ſunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuiſus eſt.*

Oleum effuſum nomen tuum: ideò adoleſcentulæ dilexerunt te nimis.

Oleum effuſum, &c. Hebræi obſeruant conſonantiam duarum vocum שם *ſcem*, & שמן *ſcemen*, quorum primum *nomen*, alterum verò *vnguentum* adſignificat. Eadem occurrit Eccleſ. 7. *Melius eſt nomen bonum, quàm vnguenta pretioſa.* Voci *effuſum*, in primitiuis reſpondet תורק *Tharak*. Rabbi Abraham refert aliquos Hebræorum Magiſtros, qui vocem iſtam nomen loci cuiuſpiam eſſe dixerunt, hoc ſenſu. *Oleum thurak nomen*, &c. id eſt, vnguentum ex regione quadam adductum, cui nomen eſt *tharak*. Aliqui noſtrates diuinarunt, acceptum id nominis pro Engadditico tractu vnguentorum nobiliſſimorum feraciſſimo. Vnus Rabbi Salomon conuertit, *oleum transfuſum*, ſcilicet à vaſe in vas transmiſſum. Reliqui *effuſum*. Septuaginta ἐκκενωθὲν, quam vocem alij *exinanitum*, alij *euacuatum*, reſtituerunt. Vocabulum originale *thurak*, manat ex radice ריק *rik*, quod propriùs ſonat euacuare, effundere, extenuare. Vnde recentior quidam reſtituit, *oleum attenuatum*. Significat etiam præſcriptum verbum apud

Salazar in Cantica.

Septuaginta Leuit.26.num.33. *conſumere*,& Ezechielis 24.num.11. *decoquere*, & Habacuc 1. *proycere*; atque adeò ſine iniuria vocis originalis licet etiam conuertere, *oleum conſumptum, decoctum & projectum.*

Ideo adoleſcentulæ Hebraice עלמות *ghalamoth*, quæ vox, vt communior fert ſententia, puellas virgines innubas clauſas & obſeratas adſignificat. Philo Carpathius hæc verba cum ſequenti hemiſtichio innodat, hoc modo: *Ideò adoleſcentulæ dilexerunt te, & traxerunt te poſt te*; id eſt, poſt te abeuntes ad ſemetipſas te conuerterunt; ſed inconditus eſt hic nodus.

Si vnum, vel alterum excipias, qui verba iſta ab ſponſo in ſponſam iactata eſſe dixit, reliqui certe ad vnum illa ſponſæ tribuunt ſponſum alloquenti. Nihil certius, Theodoretus & Bernardus expreſsè animaduertunt, hæc ab ſponſa vſurpata ante nuptias. Ex reliquis autem Patribus nullus eſt qui oppoſitum contendat. Addit Theodoretus, cui etiam accinit Origenes, hunc ſermonem ab ſponſa ad patrem ſponſi, abſente ſponſo, dictatum fuiſſe. Non aſſentior. Illud perplacet, quod ex eodem Origene meliora demum ſapiente colligere licet; ſcilicet ſponſam, quam Salomon in exordio huius Cantici in gynæceo conſtituit in conſortio aliarum virginum nuptias ſimiliter expectantium, & ad eas ſeſe excolentium, & puellis quoque pediſſequis ſtipatam, cum eiſdem ſermocinari, ac de ſponſo ſuo, iam iam venturo colloqui. Addit vlterius Origenes, vt drama iuxta ſenſum Allegoriæ contexatur, id confingendum: prædictas virgines tum demum, cùm hæc protulit Sulamitis, ad ipſam, quæ eatenus ſolitaria fuerat, ingreſſas. Ideo verò ſolam hactenus (niſi fallor) ſponſam & ſine arbitris ſibi propoſuit Origenes, vt ipſam in ſuperiori verſu audaciuſculè, oſcula & amplexus ſponſi poſcentem, à pudore liberaret. Non diſſentior. Sic enim dramatis filum non ineleganter ducitur, dum ſponſa ſocias ſuas ad ſe ingredientes ex eo collaudat, quòd ſimili ſponſi amore & deſiderio ardeant.

Sed de quibus, inquies, adoleſcentulis hîc ſermo eſt? Recurrat memoria ad hiſtoriam Reginæ Eſther, atque ibi duos adoleſcentularum ordines in gynæceis comperies. Alius erat earum, quæ vnà cum Eſther morabantur in gynæceo nuptias Regis expectantes, de quibus eſt illud, *Eſther quoque inter reliquas puellas et tradita eſt, vt ſeruaretur in numero fœminarum*; *earum*, ſcilicet, *quæ Regi parabantur*. Alius verò ordo erat ancillarum, ſeu pediſſequarum, de quibus etiam inibi dicitur, *Et præcepit Eunucho, vt traderet ei partes ſuas, & ſeptem puellas ſpecioſiſſimas de domo Regis, & tam ipſam, quàm pediſſequas eius ornaret, atque excoleret.* Vtrumque ordinem commemorat Vates *Pſalm.*44. nam de priori capienda ſunt illa verba; *A domibus eburneis, ex quibus delectauerunt te filiæ Regum in honore tuo*, (vt ſæpe aliàs diximus;) de poſteriori verò intelligi debent extrema verba, *Adducentur Regi virgines poſt eam*, id eſt, pediſſequæ illius. Sulamitis ergo in hoc verſu de priori iuuencularum ordine loquitur, quæ cum ipſa nuptias præſtolabantur præparatæ, & excultæ. Huc ſpectauit Origenes, cùm in homilia illa 1. ait: *Diligunt & trahunt ad ſe Chriſtum adoleſcentulæ, id eſt, Eccleſiæ, quæ vna quidem eſt, cùm perfecta eſt; multæ verò ſunt, cùm adhuc inſtruuntur, & præparantur ad nuptias.* quæ verba infrà in prophetica expoſitione illuſtrabimus.

His ergo præmiſſis, quod attinet ad ſonum Allegoriæ, non vnus ſenſus eſt. Primum offerre videtur Origenes, quem cum Legionenſi reliqua neotericorum turba amplexa eſt. *Oleum effuſum nomen tuum*, id eſt, fama nominis tui, (nam fama & bona exiſtimatio probi hominis, non ſemel aliàs vnguenti nomen fert in Scriptura.) Eccleſ. 7. *Melius eſt nomen bonum, quàm vnguenta pretioſa.* & *Eccleſ.*43. ſic de Ioſia: *Memoria Ioſiæ in compoſitione odoris facta opus pigmentarij*; ſenſum autem ſic conformant noui interpretes. Non aliter fama & rumor nominis tui percrebuit, quàm vnguentum effuſum, quod longè latèque odorem diffundit ſuum, adeò vt ipſius notitia ad ipſas quoque puellas virgines in paternarum ædium laribus, interclußas pertraſerit, ac penetrauerit, atque in his incredibile ſui deſiderium & amorem excitarit. Auget autem huius interpretationis leporem Origenes dum addit, ideo ſponſam ad bonæ famæ odorem commendandum, fuiſſe conuerſam, quia nedum ſponſum præſentem affari ac videre licuerat, ſed tantùm mores illius ex fama didicerat.

Secunda expoſitio eſt noſtri Sancij, & aliorum; qui iuxta phraſim Scripturæ ſacræ, cui valde ſolenne eſt nomen accipere pro re quæ illi ſubiicitur. Pſalm. 47. *ſecundùm nomen tuum, ſic & laus tua.* id eſt, talis ac tantus es, qualis ab omnibus prædicaris, Et Pſal.11. *Nomini tuo* (id eſt) *tibi ipſi da gloriam.* Actor 1. *erat turba hominum.* Græcè,

nomi

nominum. Apocal. 3. *Habes pauca nomina in Sardis*, &c. id eſt, paruum numerum hominum, & alibi paſſim, locum iſtum ſic ediſſerendum putant: *oleum effuſum tuum*. id eſt, tu ipſe quantus, quantus es, totus vnguentum exiſtis, totus ſcilicet vnguento delibutus. Cui adſimile eſt illud Pſal. 44. *Myrrha & gutta & caſsia à veſtimentis tuis*. Quæ ex primitiuis ad verbum ſic efferri debent: *Myrrha, gutta & caſsia veſtimenta tua*. id eſt, tantumdem fragrant, vt ipſiſſima vnguenta dixeris. Huic expoſitioni adſtipulatur Origenes in extrema interpretatione, vbi per vnguentum exinanitum ipſummet Chriſtum intelligit, qui ſe ipſum exinaniuit, &c. Ambroſius, & Theodoretus, qui de humanitate diuinitatis vnguento delibuta interpretantur, de quibus infrà in prophetica interpretatione, dicemus; his etiam adnumerandus eſt Bernardus, qui cùm ſuperiora illa verba, *Meliora ſunt vbera tua vino fragrantia vnguentis optimis*, de ipſius ſponſæ vberibus tanquam ab ſponſo dictata concepiſſet, *in ſerm.* 14. ſic demum ſetit: *Sponſa fruitur prareptis amplexibus, & in calore ſpiritus Chriſto Domino, cui confricatur, inhærens ſtillante, ac fundente vndique oleum exultationis*, hoc illa excipiens, ait: *oleum effuſum nomen tuum*. Quid mirum ſi vngitur, quæ vnctum amplectitur.

Tertia expoſitio: per *nomen* quod hîc ſubeſt, verum ſponſi nomen notari aſſeuerat. Sed quis ſenſus? alij quidem parum lepidè ſic aiunt: Sponſa dilecti ſui famam effuſi ad inſtar vnguenti, vſque adeò apud omnes percrebuiſſe dicit, vt ipſum de nomine cognoſcant, quæ ſolet eſſe maior, aut dignior notitia. Marcet profectò hæc ſententia: ego ſanè nonnumquam in ea fui ſententia, vt crederem præfata verba ex deſiderio nuptiarum profecta fuiſſe, vt nimirum quæ in ſuperiori verſu nomine oſculi & amplexus nuptias ratas & conſummatas deprecata fuerat, in hoc etiam carmine nouo ſchemate eaſdem depoſcat. Eſt autem obſeruandum, viros vxoribus ſuis nomina dare ſolitos. Hinc illud Iſaiæ 4. *Et apprehendent ſeptem mulieres virum vnum in die illa, dicentes: Panem noſtrum comedemus, & veſtimentis noſtris operiemur; tantummodo inuocetur nomen tuum ſuper nos, aufer opprobrium noſtrum*. Poſtulant verò nomen viri ſuper ipſas inuocari, quia ita more comparatum erat, vt de viri nomine appellaretur vxor. Item *Tobiæ* 3. Puella quædam exprobrans Saræ dominæ ſuæ ſeptem virorum necem ab Aſmodæo paratam, ſic ait: *Iam ſeptem viros habuiſti, & vnius illorum, non es nominata*; ſic habetur in textu Septuaginta, quamuis hæc verba in vulgatis codicibus deſiderentur. Ex quibus aliquid notatu dignum expreſſit attentus huius loci interpres, ſcilicet vxorem non prius ſibi viri nomen aſciſcere & arrogare ſolitam, quàm nuptias conſummaret, quandoquidem in Saram, quæ cum illis ſeptem viris ratas nuptias celebrauerat, id minimè adeptam iactat contumelioſè ancilla, non aliam ob cauſam, niſi quia peremptis à Dæmone ſibi aſſiſtente viris matrimonium numquam conſummauerat.

Comprobat etiam vetuſtum morem perfrequens vſus apud noſtrates, qui trito ſermone dicunt: *La de fulano, la de ſutano*, &c. ergo dum Sulamitis ſponſi ſui nomen commemorans, ait: *oleum effuſum nomen tuum; ideò adoleſcentulæ dilexerunt*, &c. Deſiderium & votum nuptiarum perfectarum quo ardebat, nouo forſan ſchemate oſtendit, ſignificans vtique, ſe de tam bono nomine, quod vnguenta effuſa, & odorem ſuum latè exhalantia, facilè ſuperat, dici & vocari velle. Quaſi dicat: nomen tuum, mirum in modum deſiderabile & amabile eſt; ideo virginum omnium vnum votum, ac deſiderium ſemper fuit tibi innubere, & de tuo nomine compellari. Atque id ſibi volunt illa verba: *Vnguentum effuſum* quaſi dicat; nomen tuum eiuſmodi eſt, vt minimè illud tibi ſoli adſeruare & retinere, ſed in eas quæ tibi nupſerint, effundere ac ſpargere velis & cupias, luculentiùs dicam. Nequaquam vis cælebs manere, retento tibi ipſi nomine tuo, ſed nuptias agere, & nomen tuum effundi impenſiùs cupis: *ideò adoleſcentulæ dilexerunt te*, id eſt, nuptias ſuas ſummo ſtudio affectarunt. Hæc autem ſententia cum ſuperiori verſu, & cum ſequentibus, ſic innodanda eſt. Prætulerat certè Sulamitis ſponſi ſui, nuptias *vino*, id eſt, epulis delicatis, & *vnguentis* pretioſis, quibus catenus vſa fuerat in gynæceo ad formam curandam & expoliendam: ergo rationem huius prælationis ſubiiciens in hoc quidem verſu cauſam apertit, ob quam dictas nuptias vnguentis prætulerit; quia ſcilicet ſponſi nomen vnguenta omnia ſuauitate ſuperat; atque adeò tale eſt, vt eas virgines, ſuper quas inuocatum fuerit, longè decentius exornare, atque honeſtare poſſit, quàm ipſa vnguenta, quibus intra gynæceum clauſæ formam curabant, & infrà de vino & epulis agit: *Lætabimur, & exultabimus in te, memores vberum tuorum ſuper vinum*, vt inibi dicemus.

Cæterùm quamuis præfata expoſitio aliquando mihi ante alias placuerit, alia nunc accommodatior videtur, quam iam ſubiicio. Supponendum autem eſt id; quod ſuprà in Iſagoge *cap.* 2. longiuri oratione monſtraui; ſcilicet in hoc Cantico ſponſum Regem induci, ac regiis decoratum inſignibus, nunquam non deſcribi: cui nimirum traditur ſponſa conditione ignobilis, & forma olim quidem turpi & indecóra, ſed poſtquam illam gynæcei diuturna cultura expolierat, iam pulchra & ſpecioſa. Secundò obſeruandum, Reges antiquo Hebræorum ritu vnguento conſecrari, & initiari ſolitos, eapropter Reges vulgari ſermone Scriptura ſancta Hebraicè משיחים *Meſichim*, vulgò *Meſſias*, Græcè χρισοὺς, id eſt, *vnctos* compellat. Nil certius. Sunt qui vnctionem iſtam, quæ adhibebatur in Regum inauguratione, oleo communi oliuarum fieri ſolitam affirmant. Sed verius eſt Reges eodem ſacro vnguento imbui ſolitos, quo Sacerdotes conſecrari conſueuerunt. ſic docet Iſidorus diſertis verbis *lib.* 2 *de Eccleſiaſticis officijs*, Albinus Alcuinus *de diuinis officijs, cap. de cœna Domini*, Dionyſius Carthuſianus 1. *Regum* 10. Angelomus *ibidem*. Pineda *in præuio Salomone, lib.* 2. *cap.* 6. & alij nouiores contra Abulenſem, qui Saulem, Dauidem, Azaëlem, Iehu & alios oleo communi initiatos fuiſſe affirmat; quia nimirum de Dauid ſcribitur 1. Regum 10. *Tulit Samuel lenticulam olei, & effudit ſuper caput Saul.* De Iehu 4. Regum 9. *Fudit oleum ſuper caput eius.* Eiſdem ferme verbis deſcribitur vnctio Dauidis & Azaëlis. Sed tamen cùm in his, atque aliis locis Hebraici Codices pro *oleo* habeant שמן *ſemen*, quæ vox eſt anceps, ad notandum oleum commune, & vnguentum pretioſum, nullum certè argumentum ſatis robuſtum inde confici poteſt, ad probandum vnctionem Regum oleo communi perfici ſolitam.

Ad illam verò faciendam, oleum ſacrum de tabernaculo ſumptum adhiberi ſolitum; comprobat inauguratio Salomonis 3. Regum 1. *Sumpſit Sadoc Sacerdos cornu olei de tabernaculo, & vnxit Salomonem*, id eſt, accepit de vnguento ſacro, quod ſeruabatur in tabernaculo, Salomoni adnectit. Toſtatus Ioſiam Regem, firmátque ex illo Eccli 45. *Memoria Ioſia in compoſitione odoris*, &c. Sed debilior eſt hæc probatio. Vna Salomonis vnctio, quam Scriptura expreſſit, mihi rem totam perſuadet: nam id quod cum Salomone factum legimus, cum aliis quoque Regibus factitatum haud negare licet, præſertim, quia quoties ſacer textus regalis vnctionis miniſtrum commemorat, id muneris Sacerdoti cuipiam demandatum nunquam non dicit. Cuius demandationis non alia occurrit ratio, niſi quia *Exodi* 32. cautum erat, ne aliis, quàm Sacerdotibus ſacrum illud vnguentum contrectare, aut eodem vti liceret. Huius etiam rei fidem facit, quod in Prophetica interpretatione ſuperioris verſus diximus ad illa verba: *Myrrha, & gutta; & caſſia à veſtimentis tuis*, &c. quæ de vnctione Regia capienda eſſe, & eaſdem aromatum ſpecies continere oſtendimus, ex quibus ſacerdotale vnguentum conſigebatur, iuxta ſententiam Cyrilli Alexandrini; has verò ſpecies non vtique ſimul conflatas, (id enim non licebat per legem,) ſed ſeorſim ſingulas ad formam colendam adhibere ſolebant adoleſcentulæ in gynæceo Regibus quamprimum nupturæ, vt ibidem probauimus, ex verbis quæ ſtatim attexit Vates: *A domibus eburneis, ex quibus delectauerunt te filiæ Regum in honore tuo.* Quæres fortaſſe, an ex diſpenſatione legis factum, vt Reges vnguento ſacro imbuerentur, cum Scriptura ante creationem Regum, ſeriò interdixerit profanum vſum illius vnguenti? Exodi 30. *Caro hominis non vngetur ex eo, & iuxta compoſitionem illius non facietis aliud.* Noſter Pineda diſpenſationi & relaxationi legis id tribuit. Non ſuccenſeo; tamen ſi præcepti forma obſeruetur, vſus tantùm profanus illius vnguenti ad delicias per legem excluſus videtur; conſecratio autem Regis talis non erat. Ad rem noſtram.

Oleum effuſum nomen tuum, propterea adoleſcentulæ dilexerunt te nimis. Id eſt, à dignitate qua potiris, nomen tibi contigit. Ideò enim Chriſtus, ſiue Meſſias appellaris, quia ſcilicet Rex vnguenti aſperſione conſecratus & initiatus es. Hoc verò vnguentum, à quo tibi nomen Chriſti, vel Vncti, non eſt incluſum, ſed effuſum; id eſt, tibi ſoli nequaquam illud aſſeruatum retinere, neque in te ipſo, vt ita dicam, ſtagnare vis, ſed effundi in ſponſam tuam, quaſi dicat, pulchram aliquam ſponſam ducere tibi in animo eſt, quæ fiat particeps & conſors nominis & dignitatis tuæ; quæ nimirum ideò Regina ſit, quia Regis coniux, & quia vxor Chriſti, vel Vncti, Chriſtiana, ſiue Chriſta quoque appellari queat.

Et quidem Reginas, quæ Chriſtis, ſiue Vnctis Regibus nubebant, Chriſtianas, vel Chriſtas Hebraicè משיחות *Meſiachoth*, Latinè vnctas nuncupari ſolitas, docet Elias in

Thesbi,

Thesbi, vbi ſic ait: quemadmodum ex מלך *Melech* fit מלכות *Malchioth*, id eſt, Regina: ſic ex משיח *Meſiach* fit משיחה *Maſicha* id eſt, Chriſta, vel vncta. Sed illud anceps, an Reginæ etiam ſicut Reges, in ſua aſſumptione inungerentur? Aliqui affirmant, idque firmant ex illis verbis Ezechielis cap. 16. *Laui ſanguinem tuum ex te, & vnxi te oleo*; & adducunt illa verba Pſalmi 44. *Myrrha & gutta*, &c. *à domibus eburneis, ex quibus delectauerunt te filiæ Regum in honore tuo.* vbi filias Regum, iuxta Hebraicum idioma, Reginas appellatas volunt, quæ nimirum, eodem vnguento delibutæ & conſecratæ eſſent, quo Rex fuerat inauguratus. Sed licet huic probationi parum deferam; puto enim tam Ezechielem, quàm Dauidem de gynæcei cultura, & linitione, ante nuptias verba facere; valde tamen probabile cenſeo, Reginas etiam apud Hebræos inungi ſolitas. id mihi perſuadet vſus noſtri temporis in Eccleſia, quæ in coronatione Regum & Imperatorum non viros tantùm, ſed Reginas etiam & Auguſtas, oleo ſacro perungit. quem vſum ex veteri Teſtamento ad Eccleſiam tranſlatum docet Innocentius Pontifex *in cap. cùm veniſſet, de ſacra vnctione.* Quòd ſi hac ratione inductus mihi non ſatis credis, id ſaltem contendo, tibi vt perſuadeas non temere factum, vt in coronatione noſtrorum Regum vngantur etiam Reginæ & Auguſtæ; ſed de induſtria ad denotandum Chriſti & Eccleſiæ ſingulare conſortium, qui illam ſuæ quoque vnctionis participem eſſe voluit, vt in Prophetia dicemus infrà *cap.* 4. ad illa verba: *Vadam ad montem myrrhæ, & ad collem thuris.* Nam id mihi nunc ſatis, vxores Regum de ſuorum virorum nomine Reginas, imò etiam Chriſtas vocitari ſolitas. Accipe nunc huius expoſitionis totam energiam.

In ſuperiori verſu prætulerat Sulamites *vbera* ſponſi (id eſt, amplexum, vel potius nuptias, quas per amplexum notare voluit) prætulerat, inquam, vnguentis, quibus in gynæceo exculta ad Regias nuptias ſeſe eatenus adornauerat. Optimam ergo huius prælationis rationem nunc attexit, *Oleum effuſum nomen tuum*, &c. Ideo ſcilicet nuptias exopto, ac præfero, quia per illas nominis, ac dignitatis tuæ conſortem fieri licebit: etenim ab vnguento & chriſmate, per quod in Regem inunctus fuiſti, nomen tibi Chriſtus & Rex; hoc verò nomen nequaquam in te ipſo cohiberi & coërceri, ſed ad regni conſortem effluere vis. Nam quæcunque tibi ſtabili connubio adiuncta fuerit, de tuo nomine Regina & Chriſta erit, nominis, vnctionis ac dignitatis tuæ particeps facta. *Ideo adoleſcentulæ dilexerunt te nimis.* Propterea ſcilicet omnes puellæ, quotquot mecum in gynæceo manſitant, incredibili ſtudio tuas ardent & affectant nuptias. Et meritò quidem, nam cùm vnguentum illud, quod tibi nomen imponit, nempe ſacrum oleum, quo Sacerdotes & Reges imbui ſolent, ex eiſdem aromatum, ac pigmentorum ſpeciebus ſimul ſumptis, ac permixtis confletur, quibus prædictæ virgines, ad colendam formam, in gynæceis vtuntur, profectò de tuo nomine vocatæ, & (ſi fas eſt dicere) imbutæ & vnguentatæ, antiquas illas ſpecies, aromata & pigmenta deſiderare non poſſunt, vtpote quæ maiorem tuo ex nomine, & ex dignitatis tuæ conſortio, quàm ex illis aromatibus pulchritudinem & decorem ſe adepturas exiſtimant. Huic expoſitioni ex Patribus fauent quamplurimi, ſcilicet omnes illi, qui hæc verba de nomine *Chriſtus* in omnes latè fideles effuſo interpretantur. Hi ſunt Philo Carpathius, Iuſtus Orgelitanus, Origenes in ſecunda expoſitione, Theodoretus, Beda, D. Thomas, Gregorius Magnus, & alij quamplures, quos in ſequenti expoſitione exactiùs enumerabimus.

Verſ. 3. Trahe me: poſt te curremus in odorem vnguentorum tuorum.

SONVS ALLEGORIÆ.

Occurrunt in hoc loco valde diſſimiles lectiones, quæ diſſimiles quoque ac varias expoſitiones pepererunt. Septuaginta illa verba, *Trahe me*, cum ſuperioribus contexuerunt; *ideo adoleſcentulæ dilexerunt te, traxerunt te.* ſic habet codex Vaticanus, quam lectionem amplexi ſunt Origenes, Nyſſenus, Ambroſius de virginibus *lib.* 1. & alij Græci Patres. Codices etiam Complutenſes & regij, præfata verba cum antecedentibus conſuunt. ſed paulo aliter, *Ideò adoleſcentulæ dilexerunt te, traxerunt me*, Tigurina tranſlatio ſequitur eandem lectionem, ſed ad ſequentia reuocat hoc modo, *Traxerunt me: poſt te curremus*, &c. eſt etiam inter Græcos Patres aliqualis diſcordia. S. Ambroſ. *in Epiſt. ad Irenæum* 11. *& in lib. de Iſaac & anima, cap.* 3. ſic locum iſtum

iſtum exhibet. *Attrahe me poſt te, curremus in odorem vnguentorum tuorum.* qui ſecutus videtur Aquilam & Symmachum. Theodoretus retinens priorem lectionem, illam cum ſequentibus conſtruit, ad hunc modum. *Traxerunt te, poſt te in odorem vnguentorum tuorum currentes.* Hactenus Græci.

Inter Latinos major conſenſio, omnes enim nonum verſum inchoant ab illis verbis, *Trahe me*, &c. Sed in diſpunctione carminis, non leuiter diſſident. Plures ſic habent. *Trahe me poſt te : curremus in odorem vnguentorum tuorum* ; duo ſcilicet puncta affigentes ante verbum *curremus.* hi ſunt Gregorius Magnus, Bernardus, Iuſtus Orgelitanus, Beda, D. Thomas, Apponius & nouiores alij quamplurimi ; ſed diſpunctionem iſtam caſtigauit noua æditio Clementis, quæ ſic habet. *Trahe me* ; & duobus punctis præfixis illud *poſt te*, cenſuit cum ſequentibus hoc modo : *poſt te curremus.* Hanc lectionem primò commendant primitiua Hebraica, in quibus accentus Sopaſuel, diſtinguit clauſulas ſupradictas : ſecundò fauent Septuaginta, qui nouum verſum inchoant ab illis verbis : *poſt te curremus.* Adſtipulatur etiam aliquis vſus antiquorum Bibliorum, nam Gotica, non duo, ſed vnum punctum appingunt ſub illis verbis, *Trahe me*: maximam diſtinctionem inducentes ; quam aſſeruit etiam Angelomus, quæ diſpunctio mihi ante alias placet, quia cùm hæc verba alia ſint ſponſæ, alia puellarum, maiorem diſtinctionem poſtulare videntur.

Pro illis verbis, *Trahe me*, in originibus ſubeſt verbum משך *Maſach.* quod ſæpe aliàs Vulgatus & Septuaginta reſtituunt, *duco, adduco, extraho, edueo* ; aliquando etiam *rapio & arripio.* Sed in hoc loco præfati Septuaginta ſubiiciunt verbum ἑλκω, cuius vis eſt *attraho* : aliquando etiam *detorqueo*, &, vt monet Ariſtot. *lib. 6. Ethic.* dicitur Germanè de ſtateris, cum lances alteram in partem flectuntur. Denique verba illa, *in odorem vnguentorum tuorum*, deſiderantur in originibus Hebraicis : addita ſunt à Septuaginta, & à Vulgato tanquam reliquo textui conformia, de induſtria retenta fuerunt.

Ergo nouiores interpretes, Legionenſem anteſignanum ſuum ſequentes omnes ad vnum, cùm priùs finxiſſent ſponſam deſideriorum videndi ſponſi ſui quibus ardebat impatientem, atque ea propter deliquio animi exanimatam, iam nunc conſectariè ad ea quæ ſibi propoſuerant, addunt, eandem, cùm in ea defectione animi ac virium pedes mouere, ac greſſus regere non poſſet, hoc ab ſponſo ſuo efflictim expoſcere, vti ſe fugientibus viribus collapſam planè ac iacentem erigat, ac poſt ſe moueat, trahatve : *trahat*, inquam, id eſt, ipſi innitentem, & aliàs poſt ipſum ire minimè valentem portet (ſic plerique) ſi vnum excipias expoſitorem, qui huius parum decoræ portationis pertæſus, eam clauſulam paulo aliter ediſſerit, *Trahe me poſt te* ; quaſi dicat : O ſponſe, quamprimum veni, ſi enim te præſentem videre liceat, diſcedet ſtatim languor iſte, ac viribus receptis te animos mihi facientem & trahentem perſequar.

Sed tamen hæc interpretatio ex his quæ ſuprà *verſ.* 2. diximus, contra eos, qui ſponſam caſſis viribus exanimatam fingunt, valide confutantur. Vlteriùs etiam dico, ſanctos Patres eidem minimè adfauere. Nam quamuis plures Sulamitem imbecillem, & ſponſum ſuum inſequi haud valentem fingant ; hanc tamen imbecillitatem, alicui deliquio, aut defectioni ex amore, aut deſiderio ſponſi profectæ nullus tribuit ; quin potiùs id imbecillitatis, aut infirmitatis, quod præſcripti Patres aſtruunt ad ſignificandum ſtatum animæ, antequam gratia Dei aduocetur ac præueniatur, omne eiuſdem ſponſæ, etiam minimum deſiderium & amorem erga ſponſum ſuum antecedit ; hoc enim eſt proprium gratiæ, infirmitatem noſtram iuuantis, vt animæ deſideria & vota præueniat. Rurſus quorſum ſpectat tanta defectio & ægritudo animi ad ſponſum inſequendum in ſponſa, & in aliis puellis ad ipſam proſequendam tanta alacritas & ardor animi, quæ nimirum illa ſubindicant, *Poſt te curremus*, &c an non magis iſthæc tam prompta, expeditaque ad curſum animoſitas ſponſam decebat ? Ego quidem hæc parum aptè à recentioribus conficta puto. Quapropter alium & alium huius loci ſenſum ſubiiciam.

Præmittere autem pauca operæ pretium eſt. Primò illorum ſententiam non probo, qui non ſolùm priora illa verba, *Trahe me*, ſed etiam poſteriora illa, *poſt te curremus*, &c. vni ſponſæ tribuunt ; ea nimirum inducti ratione, quia Hebræis valde ſolenne eſt numeros verborum permutare, ſingularem ſcilicet pro plurali, & hunc viciſſim pro illo vſurpare ; itaque docent extrema illa verba tantumdem valere, ac ſi dicat,

dicat, *poſt te curram*; eo ſenſu, ſi me traxeris, te curſu incitatiſſimo perſequar. hanc, inquam, expoſitionem non probo; tum quia hanc numerorum permutationem, ſine vſu aliquo confingunt, tum etiam, quia Patres omnes præfata verba, *poſt te curremus*, à puellis ſponſæ pediſſequis dictata eſſe volunt, ſi vnum, vel alterum excipias, qui hiſce puellis ſponſam adiungunt; quaſi ab hac ſimul cum ipſis pronunciata fuerint. Itaque hos volo numeros huius orationis ad amuſſim ſeruandos, atque adeò priora illa verba, *trahe me*, ab ſponſa; poſteriora verò, *poſt te curremus*, ab eiuſdem ancillis deprompta fuiſſe. Sed quale, inquies, ancillarum iſtarum munus in nuptiis? dixi ſupra in Iſagoge *cap.* 3.§.2. De his loquitur Scriptura: Eſther 2. *& præcepit Eunucho, vt acceleraret mundum muliebrem, & traderet ei partes ſuas, & ſeptem puellas ſpecioſiſſimas de domo Regis, & tam ipſam, quàm pediſſequas eius ornaret, atque excoleret.* Ex quibus verbis conſtat, prædictas puellas ſponſis adhuc in gynæceis agentibus dari ſolitas, & cum eiſdem ad nuptias progredientibus, inde etiam regredi, erat enim maximè propria earum functio ſponſam inſequi ac ſtipare à tergo; ideò pediſſequæ dictæ. Iſta cecinit Dauid Pſalm. 44. *Adducentur* (inquit) *Regi virgines poſt eam.* (id eſt, poſt Reginam ſponſam) *proximæ eius afferuntur tibi.* quæ verba Tigurina tranſlatio ſic extulit; *Virgines pediſſequæ eius, ſodales eius vnà tibi adducentur.* Vide plura *loco citato*,

Secundò notandum, ſponſas quæ Regibus tradebantur, antiquo Hebræorum ritu, à ſuorum parentum domo in gynæcea primum traduci ſolitas, in quibus formam colentes per annum, aut diutiùs clauſæ manebant: quo tempore elapſo inde educi, & ad Regiam transferri conſueuerant. Id quoque tibi perſuadet hiſtoria Eſther *cap.* 2. quæ vtramque traductionem à paterna domo in gynæceum, & à gynæceo in Regiam perſpicuè tradit; & de poſteriori ſic demum ſcribit: *& vt eis placuerat compoſitæ de triclinio fœminarum ad Regis cubiculum tranſibant.* Vbi triclinium fœminarum vocantur ædes illæ, in quibus nubiles adoleſcentulæ ad Regias nuptias comparabantur. At verò in priuatorum coniugiis ſponſæ à paterna domo in mariti ædes, illico transferri ſolebant, & ab hac tranſlatione natus familiaris modus dicendi, *Ducere vxorem*, pro *nubere*; vt obſeruant vulgo etymologiarum auctores. Huc ſpectat locus inſignitus *Iudicum* 12. vbi de filiis & filiabus Abeſam, ſic ſcribitur: *Poſt hunc iudicauit Iſraël Abeſam de Bethleem, qui habebat triginta filios, & totidem filias, quas emittens foras maritis dedit, & eiuſdem numeri filys ſuis, accepit vxores, introducens eas in domum ſuam.* Legendus Briſſonius *ſelectar. ex iure quæſt. cap.* 18. vbi de hac traductione ſponſæ multa ſerit. Itaque tranſlatio illa ſolennis & pompica nouæ nuptæ, quæ in priuatorum nuptiis fieri ſolebat, ab ædibus ſponſæ in domum mariti in regalibus connubiis fiebat à paterna domo in gynæceum, inde verò in Regiam, aut Palatium.

His ergo præmiſſis, cogita ſponſam in gynæceo adhuc manentem, & cum puellis ſuis pediſſequis, vt moris erat, conuerſantem. Item moras ſponſi ægerrimè ferentem ad illum abſentem ſermonem intendiſſe, hoc modo: *Trahe me.* id eſt, *extrahe me*, ſeu educito me tandem aliquando ex hac domo, aut triclinio fœminarum, ſatis temporis in cultura formæ poſui; atque adeò tempus eſt iam, vt tanquam legitimam vxorem, hinc eductam in Regiam & cubiculum tuum demum transferas; puellæ verò ſodales, quæ ſponſæ vota ex gynæceo, iam tunc in domum ſponſi migrandi audierant, ſic attexunt. *Poſt te curremus in odorem vnguentorum tuorum*; id eſt, quod noſtrarum partium eſt, agemus, à tergo ſtipantes & inſequentes; atque eorum vnguentorum, quibus in gynæceo delibuta & condita es, ſuaueolentiam carpentes; quaſi dicat: poſt te ibimus, quæ vnguentis & pigmentis formam tamdiu excoluiſti, vt ad iungenda cum Rege connubia, habilis & matura ſis. hanc expoſitionem commendat locus nuper citatus ex *Pſal.* 44. cuius cum cantico iſto concordiam ſæpe aliàs inſinuaui. Nam pro illis verbis, *Adducentur Regi virgines poſt eam; adducentur in lætitia*, &c. in primitiuis eſt ad verbum, *Adducetur Regi.* (hîc figendum eſt punctum) *virgines poſt eam*, &c. (ſic locum iſtum extulit Hieronymus, Pagninus, Montanus, & alij paſſim Hebraizantes) ideſt, ſponſa ipſa & Regina ad regias nuptias transferetur, eamque virgines pediſſequæ inſequentur.

Pro illis verbis *in odorem vnguentorum tuorum*, aliqui Codices habent, *in odore vnguentorum tuorum.* Nec longè abſum, vt putem dictas puellas loqui de vnguentis & pigmentis, quibus ipſæ etiam ad ſtipandam ſponſam in gynæceo condiebantur. quod & ſuadent verba illa Eſther 2. *vt tam ipſam, quàm pediſſequas eius ornaret atque excoleret.* ex quibus conſtat puellas illas Reginæ ſodales, vnà cum ipſa Regina formam

vnguentis

vnguentis & pigmentis excolere ſolitas in parthenone. erit ergo ſenſus: poſt te incedemus vnguentis fragrantes, quibus tua cauſa donatæ ſumus; quia eiſdem imbutæ & excultæ non verebimur virorum oculos ſubire.

Poſterior interpretatio cum priori cohæret, & vlteriùs vim illius verbi, *attrahe me*, ad amuſſim vocat, cui ſubiicitur radix משך *Maſah*, quæ ſignificat extrahere, & arripere; ita vt fas ſit conuertere, *arripe me.* Ac propterea mecum agitare cœpi, an ritus ille nuptialis, ſicut alij quamplures, ab Hebræis ad gentes promanaſſet: in quibus mariti ſponſas ſuas traducturi, eas à matrum gremio & patrum domo ſimulata vi rapere ſolebant. Quamuis enim Plutarchus id propter Sabinas virgines factum putet, quarum raptum, qui ſibi olim vſque adeò feliciter ceſſerat, imitari volebant Romani. Sed cùm raptus ſponſarum, non ſolùm Romanis, ſed etiam Græcis, Perſis & aliis Gentibus ſolennis eſſet, longè meliùs alij id de induſtria fieri ſolitum dicunt, vt virginum pudori conſuleretur, quæ nimirum non niſi coactæ & raptæ ad nuptias irent, & in maritorum domos migrarent. Sic Optatus Mileuitanus, *vt inuita virginitatem amittere viderentur.* Verba ſunt illius à noſtro Cerda producta, ad illa verba Maronis lib. 8. *Raptas ſine more Sabinas.* Qui eruditè admodum, ac fusè probat ibi, eum morem rapiendi nouas nuptas ante Sabinarum raptum & Romæ conditionem in vſu fuiſſe. Imò potiùs de hac Sabinarum rapina Dionyſ. Halicarnaſſ. *lib. 1. Antiquitatum*, ſic ſcribit: *Romulus conſolatus earum mæſtitiam docuit, non iniuria, ſed connubij cauſa ipſas raptas fuiſſe, & demonſtrauit morem iſtum & Græcum, & antiquum eſſe; iſtamque rationem omnium, quibus inter viros & mulieres matrimonia contrahuntur, eſſe maximè inſignem.* Hic autem ritus nuptialis vſque adeò antiquus eſt, vt ea, quæ de falſis Numinibus fabulabantur veteres, hinc deriuata exiſtimet Cerda: apud quos Iupiter Europam, Theſeus Ariadne, Pluto Proſerpinam, Iaſon Medeam, Paris Helenam rapuiſſe feruntur. Quapropter de antiquitate huius ritus addubitare non licet.

De hoc raptu ſponſarum multa Briſſonius *de ritibus nuptiarum*; non pauca Roſinus *Antiquit. Roman. lib. 5. cap. 37.* & alij paſſim. Et quidem apud Romanos rapiebantur virgines ex matrum gremio, vel alterius neceſſariæ matronæ; apud Perſas ex limine domus paternæ; tantumque inualuit conſuetudo iſta, vt *rapinam* pro nuptiis, & *raptam* pro coniuge appellauerit Propertius.

Nec mea de ſterili facta rapina domo.

& ſubinde,

Conſule quo facto tempore rapta ſoror.

Hunc verò ritum Hebræis non inſuetum, perſuadet mihi non tantùm locus iſte Canticorum, ſed etiam alius inſignitus *Prouerb. 4.* vbi Salomon adoleſcenti ſuadens, vt ſapientiam tanquam coniugem ſibi adiungat, inter alia ſic addit. *Poſſide ſapientiam, & in omni poſſeſſione acquire prudentiam: arripe illam, & exaltabit te, & glorificaberis ab ea, cùm eam fueris amplexatus.* Vide quæ in eum locum congeſſimus de nuptiarum ſimilitudine, quam in eo capite perſequitur Salomon. Vbi ea verba, *arripe illam*, &c. ex hoc ritu vxores ex parentum domo abripiendi exponi poſſe diximus.

Idem ergo Salomon ſibi ſimilis in hoc loco, *Attrahe* (inquit) *me*, ſeu *arripe me.* Sic ſponſa nuptiarum deſiderio incenſa, & pudori ſuo pariter ingenuè proſpiciens. Quaſi dicat, Adeſdum ô ſponſe, ac me etiam pudoris cauſa recuſantem & reluctantem, ex hoc triclinio fœminarum ad palatium tuum rape. Cui ſodales puellæ: *Poſt te curremus in odorem vnguentorum tuorum.* id eſt, ſi à ſponſo tuo ad nuptias rapta & abducta fueris, poſt te incedemus omnes, odorem vnguentorum tuorum inſequentes, veluti canes cùm ferarum veſtigiis inſiſtunt, vt eas incitato curſu aſſectentur.

Tranſlatio verò ſeptuaginta Interpretum, alium ſenſum reddere videtur, ſed cum iſto cohærentem. Si enim cum pleriſque priora illa verba cum antecedentibus nectas, ad hunc modum, *Ideo adoleſcentulæ dilexerunt te; attraxerunt te*; ſenſus eſt luculentus. nam, vt in ſuperiori verſu inſinuaui, *adoleſcentulæ* in eo loco non ſignificant puellas pediſſequas & ancillas, de quibus ſtatim dicit, *poſt te curremus*, ſed ſponſæ ſocias in eodem gynæceo nuptias Regis expectantes. De his autem appoſitè dicit, *attraxerunt te.* quaſi dicat: te impensè adamarunt, & decore ſuo, formáque ad ſe traxerunt & illexerunt. Ego verò iuxta hanc lectionem affirmare audeo, vnam aliquam adoleſcentulam inter plures alias, à Salomone fingi in hoc loco, nuptias in gynæceo expectantem, ac reliquis eiuſdem parthenonis ſociis ab ſponſo præferri, & anteponi deſiderantem. Sic enim fieri conſueuit, vt ex pluribus puellis, quæ formam in

Nymphæo excolebant, vna quæ magis Regi placuerat, præferretur, vt regni conſors eſſet. Ita colligitur ex *capitulo 2. lib. Eſther*, & ex *Pſalm.* 44. vbi cùm præmiſiſſet Pſaltes, *Filiæ Regum in honore tuo*, vnam aliquam ex omnibus illis ad Regnum electam & aſcitam ilico affirmat: *Aſtitit Regina à dextris tuis*, &c. Ergo ſic ſponſa. Ideò adoleſcentulæ *dilexerunt te, attraxerunt te.* id eſt, quia oportet vnam aliquam ex multis eligi, quæ vnguenti tui effuſi, id eſt, Regni particeps fiat (hoc enim ſibi vult illud, *vnguentum effuſum nomen tuum.*) Ideò quotquot in gynæceo ſunt adoleſcentulæ, te impensè adamarunt, & formam ſuam curantes ſingulæ te vnum ad ſe trahere & allicere hactenus contenderunt. Iuxta quam obſeruationem habet ſpecialem emphaſim lectio vulgata, *Trahe me.* Nam poſtquam dixit: *Ideò adoleſcentulæ dilexerunt te.* hoc eſt, propterea puellæ omnes amore tui inductæ, tuas nuptias concupiſcunt, appoſitè ſubdit Sulamites, *Trahe me*, id eſt, me vnam ex omnibus præferto, & ad palatium tuum ducito, vt imperij & regni conſors ſim.

Quòd ſi ita legas cum aliis, *attraxerunt me*; tota ſententia ad puellas pediſſequas ſpectabit, ac ſenſus erit ex alio nuptiali ritu petitus; conſtat enim alterum puellarum pediſſequas munus in nuptiis fuiſſe, nouæ nuptæ perſuadere, vt marito acquieſceret, & nuptiis aſſenſum præberet. Ita notauit Scaliger *in poetica*, idque ſibi depromere videtur ex Epithalamio Catulli, in quo puellæ cantatrices & pediſſequæ Iuliæ nuptias detrectanti, ſeriò id ſuadent, vt Manlio obſequi, & ab illo abduci ſe velit. Propterea (inquit Scaliger) has puellas pediſſequas ſponſæ mittere, ad maritum ſpectabat. quod ex illo loco Eſther, non obſcurè colligitur. Vbi Aſſuetus Rex Eunucho gynæcei cuſtodi iuſſit, *vt traderet Eſthers partes ſuas, & ſeptem puellas ſpecioſiſſimas de domo Regis*, &c. Ideo verò à marito mittebantur, vt ſponſæ animum ad conſenſum nuptiarum flecterent. quod erat etiam munus amicorum ſponſi, vt infrà *verſ.* 10. fuſiùs probabimus. Hæc autem præludia, ideo nuptiis præmittebantur, vt teſtatum eſſet cunctis, nouam nuptam, non aliter, niſi precibus euictam, & veluti coactam ad coniugium venire; id enim pudor atque modeſtia virginis poſtulare videbatur. Si ergo illi lectioni aliquid tribuamus, dicemus quidem verba eſſe ſponſæ; quæ cùm ſponſi ſui videndi & alloquendi percupidam ſe eſſe monſtraſſet, ne id à pudore virgineo alienum videri poſſet, ita fatur: *ideò adoleſcentulæ dilexerunt te, attraxerunt me.* Quaſi dicat; propterea nuptias tuas tanto ardore deſidero, ô ſponſe, quia puellæ abs te miſſæ pro amore, quo te complectuntur ſuis adhortationibus ac precibus, non modò allexerunt, ſed traxerunt & compulerunt me, vt te ardentiſſimè cuperem, & amarem. Cui expoſitioni obſeruit ſignificatio verbi ἑλκύσαι, quod, vti ſuprà dicebam, germanè ſignificat alicuius libræ lances in alteram partem detorquere, & ad nutum, ſeu motum voluntatis notandum, appoſitè accommodatur.

Introduxit me Rex in cellaria ſua: exultabimus, & lætabimur in te, memores vberum tuorum ſuper vinum: recti diligunt te.

Huius carminis trimembris eſt ſententia, quapropter illius membra ſigillatim diſcutiam. *Introduxit me Rex in cellaria ſua.* Ex hebraizantibus complures præteritum pro futuro ſubrogatum volunt. ſcilicet *introduxit me*, pro *introducet me*, earum nimirum inducti ratione, quia hactenus ſponſa ad abſentem ſponſum verba ſua intendit. Concordat tranſlatio Symmachi, qui Hebraiſmum ſoluens conuertit εἰσαγαγέτω με, id eſt, *introducat me.* Accinit Philo Carpathius, qui ad futurum etiam tempus ſpectans, per imperatiuum modum expreſſit hoc modo, *introduc me Rex.*

In cellaria ſua, in primitiuis eſt חדר *chadar*, cuius nominis ſignificatio eſt anceps, nam cubiculum, adytum, & penetrale domus adſignificat. Septuag. conuertunt εἰς τὸ ταμιεῖον, quæ vox omnes ſignificationes capit, quæ ſubiiciuntur voci *chadar*: numerantur autem quinque præcipuæ, quæ ſunt *penus*, vbi conduntur ea, quæ ad victum pertinent; *triclinium*, aut *cænatio*, vbi conuiuia exhibentur, *cubiculum*, vbi thalamus eſt, *apotheca*, vbi theſauri & res pretioſæ aſſeruantur, & *gynaceum*, ſeu *domus interior*, vbi puellæ formam curabant ad nuptias. Primam ſignificationem *penus*, vbi clauduntur cibi vtenſilia, vulgò *deſpenſa*, amplectuntur Ambroſius & Bernardus: ille enim ſic habet, *Eſt autem cellarium vbi bona libamina, vbi boni odores, vbi ſuauia & mollia, vbi fructus diuerſi, vbi epulæ variæ*, &c. Secunda ſignificatio *apotheca*, vbi aſſeruantur theſauri & ſupellectilia pretioſa, placuit Origini & Philoni; ex quibus hic

ſcribit : *Promptuarium Regis eſt , vbi & res omnes pretioſæ reponuntur.* Tertiam ſignificationem *cubiculi* , vbi thalamus erat, ſequuntur plures Patres, Theodoretus, Nyſſenus, Angelomus, Beda & alij, inter quos Theodoretus ſic fatur : *Ad thalamum & cubiculum , & ad genialem lectum introducitur.* Quarta ſignificatio *cœnaculi* , aut *triclinij*, apud Hebræos eſt familiaris, & illi hærere videtur Anſelmus, nec ab illa abhorret Ambroſius. Quintam ſignificationem *gynacei* , aut triclinij fœminarum , probauit Anonymus Hebræus, & videtur maximè nata in hunc locum. Has omnes ſignificationes ideò perſtrinxi , quia ex illis tota interpretationum varietas pendet.

Certè inter ſanctos Patres, plures ſunt qui vim & poteſtatem illius verbi, *introduxit me*, ſeruandam eſſe putantes , his verbis rem aliquam præteritam ab ſponſa commemorari volunt. qui vlteriùs per *cellaria* , cubiculum geniale , vel penum , vel apothecam, vel cœnaculum accipiunt : atque adeò fingunt, inter hæc ac ſuperiora verba interponendum eſſe abſentis olim ſponſi aduentum, & ſponſæ traductionem in domum & cubiculum ſponſi , cœnam & alia nuptiarum oblectamenta : vt ſcilicet his omnibus iam poſita ſe in cellaria ſponſi introductam apud pediſſequas ſuas gloribunda iactet ſponſa. Cæterùm quicunque huius Cantici filum & contextum attentiùs conſiderauerit, facilè agnoſcet, ſponſum ad locum, vbi Sulamites manebat, nec dum ſucceſſiſſe , vt ex dicendis infrà ad conſequentes verſus 7. & 9. facilè conſtabit. Quapropter ſi quis ſeriò contendat, ſonum illius verbi , *introduxit me* , prorſus retinendum, atque adeò rem aliquam præteritam notari , nullam aliam expoſitionem idoneam eſſe puto, niſi eam, quam iam ſubiicio.

Introduxit me Rex in cellaria ſua. Non ſemel aliàs animaduerti, ſed tum maximè in ſono allegoriæ ſuperioris verſus, in his puellis, quæ ad nuptias regias aſſumebãtur, duplicem traductionem , aut tranſlationem celebrari ſolitam : aliam à domo parentum in gynæceum , ſiue triclinium fœminarum , formæ curandæ gratia ; alteram verò à gynæceo, in palatium, ſeu cubiculum Regis, ad legitimas nuptias paciſcendas; vtramque tranſlationem habes in libro Eſther *cap.* 2. cuius teſtimonium dedimus *loco citato*. Si ergo ſponſa rem præteritam, tanquam præteritam commemorat, de priori certè tranſlatione loqui debet : dixerat enim in ſuperiori verſu , ſponſum abſentem affata, *Trahe me*, id eſt, *extrahe* ex hoc loco, in quo maneo, & ad tuum palatium ac cubiculum migrare me iube, (vt antea explicabam.) nunc ergo quo ex loco trahi & transferri ſe poſtulet, aperit his verbis, *Introduxit me Rex in cellaria ſua.* hoc eſt , iam olim, id eſt, ante annum (ſic enim mos ferebat) à domo parentum eductam in gynæceum induxit me, vt ibi clauſa, nuptias expectarem : ea propter hinc trahi , & ad regiam tranſire impensè cupio. Attexunt pediſſequæ puellæ , *exultabimus & lætabimur in te*, &c. Tunc ſcilicet, cùm tibi hinc ad nuptias ire licebit, nos vtique nuptialia pangemus , vt infrà explicabimus. Et ſanè huic interpretationi plurimum tribuo, quia nullam verbis infert vim, & contextum minimè violat.

Nihilominus tamen, quia ſancti Patres ſupradictas *cellariorum* acceptiones amplexi ſunt de *penu* , de *apothaca* , de *cœnatione*, & de *cubiculo geniali*, eas certè minimè repudio , aut refello , ſed cenſeo non poſſe illis aliter locum fieri , niſi cum Symmacho, Philone, & aliis Hebræorum Magiſtris, in verbo *introduxit*, admittamus peruulgatum Hebraiſmum, ac dicamus præteritum pro futuro , aut indicatiuum, pro imperatiuo, vſurpatum ſcilicet *introduxit* , pro *introducet* , vel *introducat* , pro *introduc*. hæc enim omnia in idem recidunt. Cui acceptioni, non ſolùm notiſſimus Hebraiſmus adſtipulatur , ſed etiam id quod obſeruauit in hoc loco Gaſpar Sanctius : nam ſæpè ea, quorum expletio iam iam proximè inſtat , etſi infecta ſint , pro factis habentur. Ioan. 19. *Opus conſummaui, quod dediſti mihi*, quia videlicet quamprimum erat conſummaturus. & cap. 15. *Omnia quæ audiui à Patre meo , nota feci vobis*, ideſt , faciam ſimiliter quàmprimum: mitto alia. Ergo ſimilem ad modum ſponſa , quæ, vt infrà *verſ.* 7. dicam, fingitur in hoc Cantico , ea ipſe die ſub noctem traductionem ſuam à gynæceo in Regiam, & introductionem in cubiculum ſponſi expectare, non inſulsè dixit, *introduxit me*, pro certiſſimè & ocyſſimè *introduxit*.

His prælibatis , ſi per *cellaria* , penum accipias , aut theſaurorum & ſupellectilium pretioſiſſimarum apothecas, haud ineptus euadet ſenſus: *Introducit me Rex in cellaria*, ideſt, aderit breui mora tempus, cùm Rex in ſuas inducet apothecas, & earum traditis clauibus, faciet mihi copiam. Hîc ſiſte. Nunc enim memoriæ occurrit peruetus conſuetudo , iuxta quam vxoribus in die nuptiarum , ædium atque apothecarum claues

tradebant

tradebantur. Ita ſcribit Sextus Pompeius, qui putat claues deferri vxoribus ad partus facilitatem notandam. Melius tamen & aptiùs, meo iudicio, ſe vt matres familias in poſſeſſionem, ſeu rerum mariti communionem & ſocietatem admitti exiſtimarent. Nam receptum eſt vulgò, vt clauibus rerum traditis, res illis concluſæ transferri cenſeantur, ex Senatuſconſulto Papiniano *l. clauibus, ff. de contrah. empt. & vendit.* Rurſus ademptio clauium, repudij erat indicium. Ita Cicero *Philip.* 2. de repudiata mima ab Antonio. *Illam* (inquit) *ſuas ſibi res habere iuſſit, ex duodecim Tabulis claues ademit.* exegit ſcilicet ex domo. Illud etiam quibuſdam placet, & mihi non diſplicet, veterem morem tradendi annulum ferreum vxori in nuptiis, cuius meminit Plinius *lib.* 33. *cap.* 3. D. Hieronym. *in Epiſt. ad Epheſ. cap.* 2. ad iſtam clauium traditionem ſpectaſſe. Erat enim veteribus annulus pro claue, quod ſatis euincit locus Danielis 14. *Claude oſtium, & ſigna annulo tuo.* & proximè, *ſignantes annulo regio abierunt.* Ad vxorem verò, & matrem familias pertinuiſſe ſignatorium, aut ſigillatitium annulum geſtare, ad apothecas & vtenſilia obſignanda, euincitur ex illo Plauti, apud quem materfamilias ſic addit,

Obſignate cellas, referte annulum ad me.

Clemens item Alexandrinus *lib.* 3. *Pædagog.* Chriſtianis fœminis ſignatorium, & non alium concedit annulum; ita enim ait. *Tribuit etiam fœminis annulum aureum non Hercle ad ornatum, ſed ad ſignandum ea, quæ domi cuſtodienda ſunt, propter curam domeſticam, quæ illis incumbit.* Addo etiam illud Vopiſci in Aureliano. *Vxori annulum ſigillatitium quaſi priuatus inſtituit.*

Ex his colligitur, cellarum & apothecarum claues, vbi vtenſilia condita ſeruabantur, vxoribus deferri ſolitas. Quapropter iure optimo Sulamites pollicetur ſibi futurũ, vt ea ipſa die ſuarum nuptiarum, in penum, in cellaria & in apothecas inducatur, ſponſo omnium vtenſilium claues ſibi deferente. Et ſanè prædictum ſenſum ſubeſſe putauit D. Ambroſ. illo verbo, *introduxit, in Pſal.* 118. *ſerm.* 1. *verſ.* 8. cuius hæc ſunt verba. *In cubiculum* (inquit) *Chriſti introducta dicitur Eccleſia, non quaſi tantummodo deſponſata, ſed etiam quaſi nupta, quæ legitimè claues copulæ conſecuta ſit.* & infrà: *Introduxit eam Rex in omnia interiora myſteria; dedit ei claues, vt aperiret theſauros ſcientiæ Sacramentorum, & clauſas ante a fores panderet.* Philo Carpathius, qui expoſitionem huius loci ſic claudit. *De quibus cellarijs ſancta Eccleſia in Beato Petro accepit claues.* Adſtipulatur etiam Rupertus his verbis: *Non enim introductio qualiſcunque hic debet intelligi, ſed cum iure poßidendi, ſicut ius eſt, ſponſam legitimam cum tabulis matrimonij in dotem ſuam introduci.* qui ſignificationem traditionis clauium expreſſit.

Secunda acceptio cellariorum, eſt pro cœnatione & triclinio, vbi conuiuium nuptiale offerebatur. Notiſſimus eſt Hebræorum ritus, cœnas & lautiſſima conuiuia per ſingulos nuptiarum dies exhibendi. *Eſther* 2. *Iob* 9. *Ioan.* 3. *Geneſ.* 29. & ſæpè aliàs in Scriptura nuptialium epularum miſcetur ſermo. Et ſanè ſponſa, ſiue à domo paterna, ſiue à gynæceo in ſponſi domum tranſlata, primò inducebatur in cœnaculum, vbi agebatur conuiuium, & inde poſt epulas in cubiculum tranſibat. Colligitur hoc ex aliis locis, ſed tum maximè ex illo *Geneſ.* 29. vbi de nuptiis Iacob ſic habetur. *Qui vocatis multis amicorum turbis ad conuiuium fecit nuptias, & veſpere Liam filiam ſuam introduxit ad eum*; ſcilicet in cubiculum geniale. & Tobiæ 9. *Poſtquam verò cœnauerunt, introduxerunt iuuenem ad eam*, &c. ex quibus conſtat, ſponſam priùs ad cœnam, deindè ad thalamum admitti ſolitam. Ergo Sulamites, in hoc loco, id quod in nuptiis primùm erat, & iam proximè affuturum ſperabat, commemorans ait: *introduxit*, vel potiùs *introducet me Rex in cellaria ſua*, in triclinium magnificè apparatum, & lautiſſimè inſtructum, immittet me, vt ibi opiparè exceptam deliniat & oblectet.

Huic autem expoſitioni accommodatè aptari videtur nomen *Regis*; nam conuiuiorum præſides & rectores Sympoſiarchæ, Induperatores & Reges dici conſueuerunt. Et quidem menſarum imperia in nuptialibus ſympoſiis ad ſponſam pertinuiſſe, ſuadent aliqua veterum monimenta. Ex diuinis autem litteris in hanc ſententiam integrum eſt allicere locum Ioannis *cap.* 2. vbi nuptias in Cana Galilææ, & Chriſti miraculum deſcribit; ſic enim ait: *vt guſtauit Architriclinus aquam vinum factam, vocat ſponſum Architriclinus, & ait: Quare bonum vinum ſeruaſti vſque adhuc*, &c. Quidam enim ſponſum menſis non accubuiſſe inde colligunt, quia vocatus dicitur ab Architriclino. imò illum, velut ſupremum menſarum ſympoſiarcham imperaſſe menſis, & propterea ab inferiori alio Architriclino, quem ſibi comitem ipſe adſciuerat, quaſi

in conſilium euocatum, vt quid de vino faciendum eſſet decerneret. Alij, in quibus eſt Maldonatus & Cardinalis Toletus, Architriclinum ſympoſij moduperatorem & Magiſtrum fuiſſe autumant, cuius erat (inquiunt) aliis epulantibus vini & ferculorum leges ſtatuere, & cùm alij cœnam expleuiſſent, accumbere. Probant id Eccleſiaſtici teſtimonio cap. 32. *Rectorem te poſuerunt, noli extolli, eſto illis quaſi vnus ex illis, curam illorum habe, & ſic conſide, & omni tua cura explicita recumbe vt cæteris, propter ipſos*, &c.

Cæterùm cùm conuiuij Magiſter pluribus cenſeri ſoleat nominibus, nullum hactenus reperi, qui illum Architriclinum à quoquam dixerit compellatum, imò Fuluius Vrſinius de Romano triclinio ex marmoreis monumentis producit multa exempla, quibus *tricliniarios, triclinarchas, & architriclinos* nuncupari dicit ſeruos illos, quibus curæ erat penum ſtruere, & lectiſternia diſponere. Addit etiam eoſdem προγεύστας, id eſt, *prægustatores* appellatos, quia vina & cibos delibabant, ne quid vel inconditum, vel inſuaue menſis apponeretur, & vt abeſſet veneni ſuſpicio. Ad hæc pro certo habeo, Reges & arbitros ſympoſij cum reliquis conuiuis accumbere ſolitos. Quod non obſcurè innuit Athenæus *lib.* 11. hiſce verbis, ex Græcis originibus ad viuum expreſſis: *In cœnis Eſtiatori* (ſic dicebatur conuiuij princeps) *accumbenti dabatur tabella continens catalogum eorum, quæ apponenda erant, vt quod is vellet obſonium, id cocus afferret.* Præterea indecorum valdè erat ſympoſiarcham aliis epulantibus eſurire, & finem conuiuij impranſum præſtolari. Quapropter locus *Eccleſiaſt.* 32. ſic eſt diſſerendus: *Omni tua cura explicita recumbe.* id eſt, poſtquam ea, quæ tuarum partium ſunt, abſolueris, leges videlicet tuleris, & ferculorum cyathorumque ordinem ſeriemque præſcripſeris, tunc aſſide non ſolus, ſed cum reliquis conuiuiis.

Mihi ergo ſponſum illius conuiuij *Ioan.* 3. ſupremum arbitrum fuiſſe, nonnulla perſuadent. In primis enim, cùm ad conuiuij Regem pertineret, epularum diſtributionem, & ferculorum ordinem ſtatuere, quod nullus ambigit, de vini ordine præpoſtero ad illum deferens Architriclinus perſpicuè declarauit, ſponſum totius conuiuij arbitrium habuiſſe. Tum etiam, ſi verum eſt quod Athenæus *ibidem* docet, & Macrobius *lib.* 3. *cap.* 13. ferculorum indicem, & catalogum dictatori, & magiſtro conuiuij tradi ſolitum, vt quod obſonium ipſe mallet, id miniſtri afferrent; certè eum indicem & catalogum apud ſponſum fuiſſe in hoc ſympoſio nuptiali, ſatis declarant illa verba. *Quare bonum vinum ſeruaſti vſque adhuc?* Quaſi dicat: cùm tibi vini & obſoniorum eſſet index, & tuarum partium fuerit vtriuſque ordinem edicere, quare diſtuliſti præſtantiſſimum & generoſiſſimum vinum, in conuiuij finem. Ita Architriclinus, & idem *prægustator* dixit, vocans ſponſum, id eſt, appellans illum ſuo nomine, non ſtantem, ſed cum reliquis accumbentem.

Ad rem. Cùm vini & conuiuiorum regna, de quibus aliàs, ſors decernebat, in nuptiis ſponſus adminiſtraret; propterea fortaſſe Sulamites, in hoc carmine ſponſum Regis nomine inſigniuit. Nec leuis coniectura: nam cùm ter eo tantùm nomine recenſuerit, ſemper de conuiuiis habetur ſermo, nimirum hîc, *introduxit me Rex in cellaria*; & circa finem capitis, *cùm eſſet Rex in accubitu ſuo*. & cap. 2. *introduxit me Rex in cellam vinariam*; vt infrà docebimus.

Tertia acceptio *cellariorum* apud Patres communior, (& quam frequentiori vſu Scripturæ ſacræ ſignificat nomen illud Hebraicum חדר *chadar*) eſt pro cubiculo & loco thalami genialis, ad quem ex gynæceo transferebatur ſponſa, vt conſtat ex illis verbis Eſther 2. *de triclinio fœminarum ad Regis cubiculum tranſibant.* Iuxta quam ſignificationem & acceptionem Sulamites ait, *introduxit*, vel potiùs, *introducat me Rex in cellaria ſua.* Vel *introduc me*, ſic lego cum Symmacho & Philone, non autem *introducet me*, cum aliis, vt cohæreant hæc verba cum illis, *trahe me.* Itaut vtraque ſint de imperatiuo. quaſi dicat: tandem aliquando voti, ac deſiderij mei, faciat me compotem ſponſus, atque ex hoc parthenone, ſeu triclinio fœminarum eductam, tanquam legitimam vxorem in cubiculum & thalamum ſecum transferat me, vt conſummatione nuptiarum obtenta, matrimonium noſtrum inſolubile maneat. Et ſanè cùm tranſlatio ſponſæ, vt conſtat ex illo loco Eſther, fieret à fœminarum triclinio ad cubiculum Regis. illa priora verba, *trahe me*, referuntur ad locum vnde ſponſa educi deſiderabat: poſteriora autem illa, *introduc me*, ad eum, in quem induci cupiebat.

Huic expoſitioni primas defero, quia cum ſequenti hemiſtichio magis cohæret,

in

in quo puellæ pollicentur ſe Epithalamia, id eſt, nuptiales odas decantaturas. *exultabimus, & lætabimur in te*, &c. quæ ſponſæ in thalamum diſcedenti occinebantur, vt infrà *cap. 2. verſ. 7.* fuse oſtendemus.

Sed illud anceps, cur ſcilicet *ſponſus* aptè ad hanc interpretationem dicatur *Rex*. Legionenſis, cui hærent recentiores non pauci, *Regis* nomen in hoc loco, non ad poteſtatem, ſed ad delicias referendum eſſe cenſuerunt, affirmantes Hebræis ſolenne eſſe, eos quos impensè adamant, ſic compellare: *Mi Rex, mi Induperator*, & alia id genus. Sed tamen delicata iſthæc ac nimis mollia nunquam non repudianda mihi puto. Meliùs noſter Sanctius, qui nomen *Regis* ad nuptias retulit, quia nimirum ex vſu linguæ ſanctæ ſponſi Reges dici conſueuerint, ſponſæ item Reginæ, & coniugia regna. Ita exponit Ezechielis illa verba cap. 2. *& profeciſti in regnum*, id eſt, perueniſti ad nuptias. & Pſalm. 43. *Aſtitit Regina à dextris tuis*. Hieron. *ſtetit coniux*. Mihi tamen non omnino id probatur, libentiùs quidem Origenis ſententiam amplecterer, qui illud nomen *Rex*, de ſplendido cubiculi ornatu expoſuit, hoc modo. *Sed propterea arbitror in his Regem nominatum, vt oſtenderetur per hoc nomen prædiues cubiculum, vtpote Rege dignum, multis atque immenſis opibus repletum.* Sic enim vulgò dicere ſolemus, de domo nimis ſplendida, *es caſa que puede apoſentarſe en ella el Rey*. Itaque iuxta mentem Origenis, *cellaria*, ſeu cubiculum Regis dicitur, id eſt, Rege dignum conclaue.

Cæterùm, ſi memoria repetas ea, quæ diximus ſuprà in Iſagoge huius commentarij *cap. 2.* facilè agnoſces, nomen *Regis*, tum hîc; tum alibi in hoc Cantico, poteſtatem & dignitatem ſponſi notare. Ita fert communis ſanctorum Patrum doctrina, qui ferè in eam ſententiam conſpirant, vt aſſerant in hoc dramate deſcribi puellam quandam infimæ conditionis & fortunæ ad regios thalamos euectam. Quòd verò idem ſtatim *paſtor* appelletur, effecit, non ſponſi conditio, ſed carminis natura, quod bucolicum eſt, ad amores coloribus ſuis honeſtè pingendos appoſitiſſimum. Huius generis non pauca poemata inuenies apud Vatum principes, Virgilium, Theocritum, & alios.

Exultabimus & lectabimur in te, memores vberum tuorum ſuper vinum. Memores in Hebræo, *memorabimus*, vel *prædicabimus*, &c. Legionenſis hæc verba ſponſæ tribuit, cui hæret Vatablus & alij recentiores, qui numerum multitudinis, pro ſingulari captum volunt; id eſt, *exultabimus*, pro *exultabo*, &c. iuxta peruulgatum Hebræorum loquendi modum. Beda & (ſi Deo placet) Gregorius Magnus, vt numerum multitudinis retinerent, præfata verba, ab ſponſa ſimul cum aliis puellis pediſſequis dictata affirmant. Philo Carpathius, Iuſtus Orgelitanus, Angelomus, & Anſelmus, præſcripta verba puellis pediſſequis tribuunt; ſed tamen non ad ſponſam, ſed ad ſponſum intenta docent, ita nimirum, vt dictæ puellæ de ſponſo, ac de vberibus illius, ſe mirificè oblectandas dicant. Ab his omnibus diſſentio, & in ſententiam Origenis, Theodoreti, Nyſſeni, Pſellij, Bernardi & Honorij Auguſtudunenſis diſcedo, qui omnes à pediſſequis virginibus ad ſponſam iactata ſeriò affirmant; ita enim poſtulat contextus, & natura etiam generis Hebraici, qui fœmineus eſt, non maſculeus. Cæteri exiſtimant, Sulamitem ſibi atque aliis puellis lætitiæ & exultationis cumulum polliceri in illum diem, quo nuptiæ celebrandæ forent.

Sed reuocanda ſunt in memoriam quæ de puellis pediſſequis ſæpe aliàs diximus, videlicet earum non paucas, ſponſæ adhuc innubæ in gynæceo agenti, à ſponſo tribui ſolitas, nec non etiam (quod non ſemel alibi animaduertimus, Sulamitem abſente adhuc ſponſo in his & ſequentibus cum eiſdem pediſſequis ſermonem miſcere. Quare nunc vlteriùs dico ad virgines iſtas pediſſequas ſpectaſſe, thalamos & nuptialia carmina pangere. Cuius rei veſtigia ſubodorari mihi videor *Pſalm. 44.* de his enim virginibus ſic Pſaltes. *Adducentur Regi virgines poſt eam: proxima eius afferentur tibi.) Afferentur in lætitia & exultatione, adducentur in templum Regis.* Hieronym. *in thalamum Regis*, alij, *in palatium.* quæ verba de pediſſequis ancillulis eſſe interpretanda, nuper diximus. Cùm verò *in exultatione*, atque lætitia adducendæ ad thalamum dicuntur, haud dubito de choreis agendis, & Epithalamiis ab ipſis decantandis haberi ſermonem. Ad hanc ſuſpicionem facem mihi præſtat Montanus, qui carmine præſatum verſum ſic expreſſit.

Hanc chorus latè ſocians ſequutus
Vocibus pompa, veniuntque in aulam

Regis, & gratos thalamos potentis,
Plaudere prompta.

Hæ ſunt quæ 67. Pſalmo dicuntur *iuuenculæ tympaniſtriæ.* ſi tamen hic Pſalmus Epithalamium eſt, non epinicium. *Præuenerunt Principes coniuncti pſallentibus in medio iuuencularum tympaniſtriarum.* quæ verba ex fonte, ſic conuertit Hieronymus: *Præceſſerunt cantores eos, qui poſt tergum canebant, in medio puellarum tympaniſtriarum.* quæ ſatis oſtentant puellas iſtas eſſe pediſſequas; dicuntur enim inſequi à tergo; tum etiam ad eas pertinuiſſe thalamos ſiſtris, tympanis & carminibus concrepare. Lege plura in Iſagoge *cap.* 3. §.2. *&* 3.

Obſeruandum præterea, pro voce illa *exultabimus*, in fonte legi נגילה *naghilah*, à radice גל *gul.* quæ ſignificat, non tam internum lætitiæ motum, quàm gaudij oſtentationem, tripudiis, choreis, aut geſtibus proditam, vt benè animaduertit Scholiaſtes Pagnini. Pro altera verò *lætabimur*, ſubeſſe נשמחה *niſmetha*, à radice שמח *ſamach*, quæ interpretatur *lætari*; aliquando etiam *canere*. Hierem. 31. *tunc lætabitur virgo in choro*, alij *in tibias*, id eſt, ad chorum, vel ad tibiam decantabit, Iob 21. *Tenent tympanum & citharam, & gaudent ad vocem organi.* id eſt, pſallunt, ſuaſque organi vocibus accommodant. Vtrobique reperitur verbum *ſamach*, pro voce *memores* נזכירה *nazchirah*, id eſt, commemorabimus. aliqui reddunt *olfaciemus*, ſed perperam.

His conſtitutis, verba illa, *exultabimus & lætabimur in te*, &c. de prædictis puellis ſic exponenda, & ſuperioribus aſſuenda: tunc temporis cùm te, ô Sulamites, Rex in cubiculum & thalamos aſciuerit ſuos, nos quidem exultabimus, id eſt, tripudiis & choreis lætitiæ documenta dabimus, & lætabimur; pſallemus nimirum nuptialia carmina, vel Epithalamia. *memores vberum*, id eſt, commemorantes amores tuos, vel caſtos amplexus. Nam *vbera* hîc, amplexus ſonant, vti ſuprà firmaui *verſ.* 1. ad illa verba, *meliora ſunt vbera tua vino*; *amplexus* verò pro nuptiis interpretantur; quia iſtæ amplexu ſanciebantur publico, vt *ibidem* docui. Atque adeò, *memores vberum*, ſeu *commemorabimus vbera*, tantumdem valet, ac ſi dicerent, nuptias pangemus tuas, *ſuper vinum*, quæ videlicet vino, atque epulis cunctis præſtant; vel *ſuper vinum*, Hebr. quidem, ad verbum *à vino*: מיין *myiajim*, à vino, inquam, id eſt, poſt vinum, ſumpta præpoſitione *à* pro *poſt*, vt ſæpe aliàs in Scriptura, id eſt, poſt conuiuium nuptiale. Eodem ſenſu accipi etiam poteſt vulgata lectio, *ſuper vinum*, vt vulgo dici ſolet, *ſobre cena.* tunc ſcilicet, cùm ad thalamos eundum erit, hoc enim erat tempus Epithalamiorum dicendorum, vt ſuprà notaui.

Illud etiam ſubiicio, ne quid deſideres in hac expoſitione, iuniores iſtas puellas, non thalamos tantùm, ſed epulum etiam decantare ſolitas, Hebræos enim muſicam conuiuiis, præſertim nuptialibus adhibere ſolitos teſtantur pleraque Scripturæ loca: Eccleſ. 32. *Gemmula carbunculi in ornamento auri, & comparatio muſicorum in conuiuio vini.* Iſai 5. *Cithara, & lyra, & tympanum, & tibia, & vinum in conuiuiis veſtris.* & cap. 24. *Ceſſauit gaudium tympanorum, & quieuit ſonitus lætantium. Conticuit dulcedo citharæ, cum cantico non bibent vinum.* Et quidem fœminas in magnis ſympoſiis decantare ſolitas, comprobant illa verba 2. Reg. cap. 19. vbi ſic Bercelai ſenex: *Nunquid vigent ſenſus mei ad diſcernendum ſuaue & amarum, aut delectare poteſt ſeruum tuum cibus & potus, vel audire vocem cantoris cantatricum?* De nuptiali autem conuiuio Plautus *in Sticho*,

Lectos eburatos, auratos Babylonia periſtromata,
Conſutaque tapetia, fidicinas, tibicinas, ſambucinas.

Liuius lib. 29. *Tunc pſaltriæ ſambucoſtriæ & conuiuialia ludionum oblectamenta addita epulis.* Athenæum, Apuleium & alios prætereo, & Euripidis verba hîc ſubtexo, qui in Aulide nuptiis Pelei verba faciens, ſic demum ſcribit. *Quàm pulchrè cincinnatæ Pierides inter Deorum epulas veſtigia cum aureis, ſandaliis in terra pulſantes ad nuptias Pelei melos canentes venerunt*, quas Pierides Thetidis, pediſſequas eſſe fingit inibi Poëta. Itaque cùm in aliis alij cantores in connubialibus tantùm epulis cantatrices puellas intonuiſſe apud veteres, mihi perſuadeo, videlicet ſponſæ ancillas & pediſſequas.

Quapropter, ſi illud, *introduxit me Rex in cellaria ſua*, de nuptiali conuiuio interpretandum velis, quæ ſequuntur verba, non ineptè ad eandem ſententiam allici poſſunt. *Tunc exultabimus, & lætabimur in te, memores vberum tuorum ſuper vinum*, id eſt, tunc inter epularum & obſoniorum delitias decantabimus conuiuia; ac interim,

tuos

tuos amores pangemus, qui vino & epulis ſuauitate præſtant; vel plura de nuptiis & amoribus tuis, quàm de vino & epulis pſallemus. Nam more comparatum erat in connubiali cantu, vt vini laudes & epuli lautitia celebrarentur; & quidem inter Dauidicos Pſalmos, quidam ſunt epulares, nimirum *Pſalm.* 110. qui ſic incipit: *Confitebor tibi Domine, in toto corde meo.* Pſalm. 15. *Credidi propter quod locutus ſum.* Pſalm. 22. *Dominus regit me, & nihil mihi deerit, in loco paſcuæ ibi me collocauit.* & paucis interceptis: *Paraſti in conſpectu meo menſam aduersùs eos, qui tribulant me: impinguaſti in oleo caput meum, & calix meus inebrians, quàm præclarus eſt.* qui Pſalmus celebrat omnem conuiuij lautiſſimi apparatum; eſcas videlicet, vnguenta, & vinum. Ille verò in nuptiali ſympoſio decantandus Pſalmus, nimirum 27. *Beati omnes qui timent Dominum, qui ambulant in viis eius: labores manuum tuarum, quia manducabis, beatus es, & bene tibi erit; vxor tua ſicut vitis abundans, in lateribus domus tuæ. Filij tui ſicut nouellæ oliuarum in circuitu menſæ tuæ.* & reliqua.

Quòd ſi alteram expoſitionem de traditione clauium, per quam ſponſa in poſſeſſionem rerum mariti mittebatur, ſequaris prioris hemiſtichij cum poſteriori concordia, non erit difficilis: *exultabimus, & lætabimur in te*, &c. id eſt, cùm rerum mariti tui traditis clauibus, ſeu, quod idem eſt, accepto nuptiali annulo, potita fueris, geſtiemus lætabundæ, & pangentes nuptiales odas tibi congratulabimur *ſuper vinum*; id eſt, ante conuiuium nuptiale; hoc enim ſenſu donauit hæc extrema verba, Anonymus in gloſſa Hebræorum.

Recti diligunt te.

In Hebræo fonte, *Rectitudines te diligunt.* Septuaginta, *Rectitudo dilexit te.* Hieronym. *æquitas dilexit te.* qui præmiſſa verba Sulamiti accommodant; eidem etiam iſta tribuunt. Ex quibus Tigurina, *Rectitudines te diligunt.* Paraphraſticè exponunt, *Rectitudines tibi familiariſſimè adiunctæ ſunt.* Singularis eſt expoſitio, quam Rabbi Abraham coniicit in hunc locum, conuertit enim: *Præ rectitudinibus diligunt te*, & de meraciſſimo vino interpretatur, de quo Prouerb. 23. *Ne intuearis vinum quando flaueſcit*, in Hebræo ad verbum, *cùm ambulat in rectitudinibus*, id eſt, cùm faciem & oculos recta petit. & infrà cap. 7. *Guttur tuum ſicut vinum optimum, dignum dilecto meo ad poſandum.* Hebr. *Quod vadit in rectitudinibus ad dilectum*; eodem ſenſu. Quaſi dicat (ad ſponſum ille refert hæc verba.) Cunctæ pudicæ atque honeſtæ puellæ præ omni generoſiſſimo, ac iucundiſſimo vino deperennte; ſed vtrumque ſatis ignobile & iniucundum, tam lectio, quàm expoſitio.

Ergo ſi præſcripta verba, ſine iniuria contextus, ſponſæ tribuere integrum eſſet cum Philone, Iuſto & Apponio, prorſus ſentirem, qui Sulamitem amoris ſui cauſam adiunxiſſe volunt; perinde ac ſi diceret: non excæcat me amor, aut eludit ratio, cùm amo quem omnes, quotquot ſunt, recti amore complectuntur. Nec habenda eſt ratio illius lectionis, qua nonnulli ludunt, *Rectitudines diligunt te.* Nil enim ferè tritius in libris ſacris, quàm eiuſmodi abſtracta pro concretis vſurpare. Magis crediderim conuerti poſſe, *Rectæ diligunt te*, vt fœmina aliarum fœminarum, etiam earum, quæ rectitudini & ſobrietati ſtudent, amorem prætenderet, ne videretur ardentius, quàm par erat, proſequi eum, quem omnes rectæ & frugi fœminæ deperibant. An verò affirmari poſſit maſculeum genus vſurpatum pro fœmineo ab interprete noſtro, nec ne, alij viderint, tantùm dixerim id familiare admodum eſſe Hebræis (quod diſertus nemo ignorat) & ad fœminas viriles, ſeu viragines notandas appoſitiſſimum, quales ad ſuum amorem commendandum adducere decebat Sulamitem. Addo etiam, multo meliùs induci ſponſam dicentem illum ſe amore proſequi, quem nulla ſobria & frugi fœmina non diligit. Et quidem ita expediebat, vt Salomon virginem iſtam nuptias ambientem inducens, quod non admodum puellas decet pudicas, aliqualem amoris excuſationem ſubiiceret. Sic enim fieri iubet Scaliger *in poetica*, vt ſuprà animaduertimus, & hanc Epithalamij primam legem tradit, his verbis: *Virginis autem amorem tectis indiciis, conditis ſuſpicionibus innues potius, quàm profiteberis, expugnatum caſtum pectus erga iuuenem tabeſcentem dices, nonnunquam etiam aliarum fœminarum amorem oſtendes*, & quidem id præſtandum, vt virgineæ conſulatur pudicitiæ, cui indecorum videtur amorem inchoare.

Sed tamen cùm illa verba, *exultabimus, & lætabimur in te*, puellis pediſſequis eſſe

O 4 tribuen

tribuenda, conſtanter ſentiam, eiſdem profectò adſcribenda eſſe puto iſthæc, quæ ſine aliqua diſtinctione & eodem tenore conſequuntur; ne filum orationis indecorè abrumpatur. Itaque virgines iſtæ pediſſequæ, eandem Sulamitem alloquentes, ita contexunt: *Recti diligunt te.* Cupiunt certe omnes fœminæ diligi impenſiùs, & ob magnam amatorum copiam, valdè efferri ſolent (præſertim, ſi amatores ingenui ſunt, vel in aliquo laudis genere præſtantes.) Et quidem eam fortaſſe laudem Regius Vates in eam iactauit puellam, quam *Pſalm.44.* mirè deſcribit, atque commendat, dum ait: *Vultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis.* id eſt, opulentiſſimi populorum, adamabunt pulchritudinem tuam, & tecum coniugij fœdera inire mirum in modum exoptabunt.

Veruntamen aptior ſenſus euadit, ſi plurale pro ſingulari ſumatur. Quod ita faciendum exemplo ſuo docuerunt Septuaginta, qui non, *rectitudines dilexerunt te*, conuertunt, ſed, *rectitudo dilexit te.* hanc lectionem amplectuntur Theodoretus, & apud ipſum tres Patres, Origenes, Philo, & alij: ex quibus Theodoretus *rectitudinis* nomine, ſponſum intelligit; quia tanta eius honeſtas, & probitas, vt non rectus modò, ſed rectitudo ipſa cenſeri debeat. Et quidem per abſtracta numeri multitudinis ſignificari ſingularis concretum, paſſim accidit in ſacris literis. Pſalm.1. *Beatus vir qui non abiit,* &c. Hebr. *Beatitudines viri.* Prouerb.3. *Beatus homo qui inuenit ſapientiam.* Hebr. *Beatitudines hominis*, & alia id genus: in ea verò acceptione ſic ſunt ediſſerenda verba puellarum, *Recti diligunt te.* vel, vt habent Septuaginta, *rectitudo dilexit te.* Rectus nimirum ſponſus, qui omnes alios iuuenes, honeſtate, æquitate & rectitudine antecellit, te impensè diligit, quaſi dicat: Non amas tu, ô Sulamites, ſed magis redamas eum, qui te priùs amore proſequutus eſt. Et quidem in hoc ſenſu verba iſta excuſationem elegantem continent, ne quis enim illi probro duceret tantum & tam vehementem erga ſponſum amorem, addunt puellæ, ipſam ab illo adamatam fuiſſe priùs; nam redamare honeſtum, alioquin atque rectiſſimum iuuenem, non dedecet pudicam virginem. quem modum purgandi amores virginis tradit Iulius Cæſar Scaliger inter alias Epithalamij, ſeu nuptialis carminis leges, his verbis: *Expugnatum dices caſtiſſimum pectus pietate erga iuuenem amore tabeſcentem, cuius virtutes commemorando excitabis excuſationem.* quod præceptum eleganter explicuit Salomon his verbis: *rectitudo dilexit te*, quibus ſponſi virtutes, & impenſum erga Sulamitem ſuam, amore complexus eſt.

Sed licèt hæc idonea ſint, non longè abſum vt credam, præmiſſa verba de amicis ſponſi accipi poſſe. Nam, vt ſuprà in Iſagoge huius commentarij *cap.3.§.2.* fusè monſtraui, in nuptiis paciſcendis proximè ante earum celebrationem ſponſus amicos ſuos ad ſponſam mittebat, vt apud illam vota facerent, id eſt, vt illã authoritate ſua donis & adhortationibus quamplurimis, ad conſenſum nuptiarum allicerent: putabant enim ea ratione pudori, ac verecundiæ nouæ nuptæ, non parum proſpici; dum conſtabat ipſam, non niſi multis donis, perſuaſionibus & autoritate grauium virorum adduci potuiſſe, vt nuptiis conſenſum præſtaret. Ea propter eiuſmodi viri, qui ad flectendam eo modo vxoris voluntatem ab ſponſo deſtinabantur, ex his erant, qui ob probitatem, & excellentiam locupletiorem apud ipſam autoritatem habere poſſunt. Et hæc eſt germana expoſitio illius teſtimonij ex *Pſalm.44.* nuper dati, vbi Propheta ad nouam nuptam verba intendens, ſic ait: *In muneribus vultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis.* Appellat autem *diuites plebis*, iuxta ſonum allegoriæ, *nobiliſſimos*, ac potentiſſimos populi viros, qui ad deliniendam ſponſæ voluntatem, & impetrandum illius conſenſum ſupplicabundi à Rege venerant, vt *loco citato* vberiùs probauimus. horum virorumque vota facientium grauitatem & autoritatem ſignificauit Claudianus *in Epithalamio Honorij & Mariæ*, vbi ex perſona Honorij ſic canit:

— Faſtigia ſupplex
Deuoſui, geſſique procum; de limine ſacro
Oratum miſi proceres, qui proxima nobis
Iura tenent.

Iam intelligis quò tendam. Puellæ igitur, virgineſque pediſſequæ de amicis ſponſi, quos iamiam ad vota facienda ante publicam tranſlationem venturos ſperabant, vt eos ſponſæ commendarent, vtque autoritas earum apud ipſam plurimum valeret, ſic aiunt, *Recti diligunt te.* id eſt, viri probitate inſignes, quibus propterea maximè fidere debes, quia tibi omnia fortunata deſiderant, aderunt propè, vt te ad nuptias inuitent.

Nam

Nam cùm ſponſa præmiſiſſet illud, *introduxit me*, vel potiùs, *introducat me Rex in cellaria*; tranſlationem ſuam maturari poſtulans appoſitæ ad modum adoleſcentulæ, ipſam admonent de probitate & authoritate amicorum ſponſi, qui ante traductionem ad illam pro ſponſo ſuo vota facturum præmitti debebant. Hæc de loco difficili.

Verſ. 4. Nigra ſum, ſed formoſa, filiæ Hieruſalem, ſicut tabernacula Cedar, ſicut pelles Salomonis.

SONVS ALLEGORIÆ.

Nigra ſum. In primitiuis, *nigra ego*, & deſideratur verbum ſubſtantiuum, atque adeò non ſolùm ad præſens tempus, ſed ad præteritum referri poteſt, vt planè retulit D. Bernardus *ſerm.* 24. qui ſic efferri poſſe dixit. *Nigra fui.* illud etiam *ſum*, quod in vulgatis eſt, ſine iniuria textus ad tempus præteritum reuocare fas eſt; quia verbum ſubſtantiuum præſentis temporis cum nominibus adiectiuis conſtructum actionem quoque præteritam ſonat, vt videre eſt in verborum ſupinis: nam *amatus ſum*, vel *fui*, perinde valent.

Nigra. D. Ambroſius, & Origenes, *fuſca*, Hebraicè שחורה *ſchora*, id eſt, *ſubatra*, vel *ſubnigra*. Ita Pagninus & alij hebraizantes. Origenes & D. Bernardus Sulamitem Æthiopiſſam fuiſſe volunt. Cæterùm cùm eadem pulchra, imò dealbata & candida, poſtea dicatur, Æthiopem autem dealbare, pro re impoſſibili, vulgò iactetur, non Æthiopiſſam, ſed magis *ſubnigram* fuiſſe autumo, vulgò *morena*.

Sed formoſa. Hebraicè נאוה *naaua*, id eſt, deſiderabilis.

Filiæ Hieruſalem. Origenes, Ambroſius, Theodoretus, Bernardus exiſtimant, eas, quæ hîc dicuntur *filiæ Hieruſalem*, aliquas fœminas eſſe à pediſſequis adoleſcentulis diuerſas, quæ nimirum ſponſam tunc primùm conſpicatæ de forma illius detrahere, & atrum colorem incuſare cœperant. quibus occurrit Sulamites his verbis. Audiendus Honorius Auguſtudunenſis; *Hic*, inquit, *ad literam datur intelligi quòd nobiles fœminæ Hieroſolymitanæ ad Reginam cum muneribus venerunt, & eâ fuſcâ viſâ deſpexerunt.*

Reliqui per *filias Hieruſalem* ipſiſſimas puellas pediſſequas intelligunt. His aſſenſior; quia, vt in ſuperioribus non ſemel dixi, hæc & ſequentia verba à Sulamite adhuc in gynæceo & triclinio fœminarum agente dicta finguntur; in hoc autem triclinio manenti adhuc ſponſæ, cum ſolis pediſſequis conuerſari licebat; ab aliis enim externis fœminis ne videri quidem poterat. Quod ſi alienis fœminis tribui debere contendas, quia nimirum iſtæ ſæpe aliàs in hoc Cantico, *filiæ Hieruſalem* appellantur, dicendum eſt ſermonem iſtum ad abſentes factum, ſicut de his, quæ hactenus ſponſa ad ſponſum locuta eſt, decreuimus. ita nimirum, vt in publicum ocyùs프roditura ad nuptias, qualis qualis tandem aliis fœminis apparitura, & quod iudicium de illius forma ab eiſdem ferendum ſit, iam tunc ſolicita curare fingatur. Hæc videtur fuiſſe mens Origenis in priori commentario *homil.* 1.

Tabernacula Cedar. id eſt, Cedarenorum, qui iam olim à primo ſuo parente Iſmaele bello addicti, & loca plurima vertere ſoliti, tentoriis vtebantur. de quibus Pſal. 119. *Habitaui cum habitantibus Cedar, multum incola fuit anima mea. Cum his qui oderunt pacem, eram pacificus.* Cedarenorum ergo tentoria, ſemper erant extenta, atque adeò æſtu, pluuia, puluere ac ſordibus denigrata.

Sicut pelles Salomonis. Origenes, Beda, Nyſſenus, Angelomus, Apponius & alij ex Patribus, pelliceas templi cortinas interpretantur, quas ad tegendum tabernaculum finxit Salomon. hanc verò ſuſpicionem alij excludunt. quia non legimus alicubi Salomonem pelliceis cortinis aliquam templi, aut oratorij partem contexuiſſe, ſed arcam ſub pellibus antea degentem in templum traduxiſſe. Sed tamen Patres qui hæc aſſerunt, nomine pellium non intelligunt tentoria, vel integumenta verè pellicea, ſed cortinas & vela. Ex quibus Salomon non pauca ad templi ornatũ contexuit. Quamuis enim harum cortinarum nulla fiat mentio in 3. lib. Reg. inter opera Salomonis: tamen cùm conſtet eas poſtea in templo fuiſſe, non ſecus atque antea eodem opere, quo à Moyſe primùm elaboratæ fuerunt, nimirum ex byſſo, purpura & cocco bis tincto, opere polymito, vt habes *Exod.* 26. haud dubitandum, has eſſe cortinas & vela à Salomone denuò contexta. Illas verò pellium nomine cenſeri, expreſsè docent Origenes, Nyſſenus & Apponius. quæ vela propter colorem byſſinum purpureo mixtum,

&

& dilutum,ad ſignificandam faciej in gynæceo excultæ pulchritudinem, appoſita videntur,vt ſtatim dicam. Mitto Dionyſium Carthuſ. qui per dictas pelles intelligit aulæa, quibus Salomon domum ac thalamum ſuum exornarat. Theodoretus, *pelles Salomonis*, eiuſdem veſtes candidiſſimas intellexit, quæ in Euangelio niueum liliorum candorem dicuntur imitari, *Conſiderate lilia agri*,&c.

Verùm enim verò his dimiſſis pellium acceptionibus, quæ minus idoneæ mihi vidẽtur,aliam magis communem præfero,iuxta quam pelles ſumuntur pro tabernaculis,aut tentoriis, ſiue militaribus,ſiue viatoriis. Nam cùm tentoria ex pellibus conſtarent, pelles etiam appellari conſueuerunt Id verò profanis auctoribus admodum familiare; in ſacris autem libris, non omnino inſolens. Ita enim ediſſerenda ſunt illa verba Pſalm. 103. *Extendens cælum ſicut pellem*, id eſt,tentorij ad inſtar,explicans. Habacuc 3. *Turbabuntur pelles terræ Madian*. & alibi. Quapropter *pelles Salomonis*, tentoria ſunt,aut papiliones caſtrenſes, quos Salomon Rex pacificus,nunquam explicauerat in caſtris contra hoſtes, atque adeò innatum ſibi candorem, non amiſerant; quales Rheſi denuo ad bellum venientis deſcribit Virgil. 1. *Æneid*.

—— *Niueis tentoria velis.*

De his ita Bernardus ſerm. 28. *Non equidem aliud occurrit mihi quidquam de pellibus huius Salomonis, niſi quas fortè Rex in vſum tabernaculi ſoleres aſſumere; ſi quando in tentoriys habitare liberet.* De colore autem tapetium, aut pellium,quibus tabernacula tegebantur,extat illud iam allatum Virgilij, *niueis tentoria velis*. Regum verò tentoria,vt ab aliis priuatorum papilionibus diſſiderent, vt notat Cauſabonus in Athenæum *lib. 3. cap.6.* non alba ſolùm & niuea, ſed ex albo & purpura,temperata erant, partim ſcilicet alba, & partim purpurea: vbi Cauſabonus citat Calixenum, qui formam Regij tentorij apud Ægyptios ſolemnis & aulæa, ſeu vela, quibus tegebatur, deſcribens, *Tapetibus* (inquit) *tegebatur expanſis in cæli morem*, κοκκινοβαφεῖ μεσολευκῳ, id eſt, *coloris coccinei & albi* Citat etiam Dionem Chryſoſt. qui de tabernaculo Xerxis ſic ait: *Circumtextus tapetibus coccineis*, μεσολευκοῖς, id eſt, *ſemialbis*,hoc eſt,partim albis, partim coccineis. Rurſus Briſſonius in aureo libello de Regno Perſico,addit regiorum tabernaculorum pelles vnguentis imbui, ſeu infici ſolitas. Profert autem Diodorum Siculum,qui Darij tabernaculum,quod in Alexandri poteſtatem ceſſit,eiuſque pulchritudinem & diuitias deſcribens, inter alia illud etiam commemorat, ipſius pelles vnguentis conditas fuiſſe. Concinit etiam Plutarchus *in Alexandro*. Mitto alia ad id ſpectantia, ſimilem ad modum hodie noſtrates pelles vnguentis inficere ſolent ad chirothecas,& alia delitioſa indumenta.

His prælibatis, quaſdam recentiorum minus idoneas interpretationes huius allegoriæ miſſas faciens, ex ſanctis Patribus, aliquas magis appoſitas, hîc adſcribam. Primum hemiſtichium, *Nigra ſum, ſed formoſa*, ad præſens tempus referunt auctores ſupracitati, quaſi vtrumque ſimul ad præſens coniunctum, nigredinem ſcilicet cum pulchritudine ſe habere ſignificet ſponſa. D. verò Bernardus per *nigredinem* eam intelligit,quæ pulchritudinem non extenuet,ſed magis augeat & commendet.ſic enim ait: *Non omne quod nigrum eſt,continuò deforme eſt; nigredo (verbi cauſa) in pupilla non dedecet, & capilli nigri candidis vultibus decorem & gratiam addunt: potuit etiam ſponſa cum pulchritudine compoſitionis næuo non carere nigredinis.* Itaque ſponſa, iuxta mentem Bernardini, cùm ſe nigram & formoſam prædicat, ea demum nigra ſe habere dicit, quæ ipſam pulchriorem reddunt, ſcilicet, oculos, capillos, & næuos faciem venuſtè pingentes.

Secundò idem Bernardus, cui adſtipulatur etiam Origenes in priori commentario *Hom.* 1. nigredinem & pulchritudinem ſic conciliat, vt nimirum ſponſa decolor eſſet,fuſca nimirum, & ſubatra; tamen in corporis, & membrorum conformatione & ſtructura formoſa & elegans. Bernardus ſic ſerit. *Multa ſunt quæ in ſuperficie quidem reperies decolorea, in compoſitione verò valde decora.* Origenes verò: *fuſca in colore, ſed in delineatione decora.*

Tertiò Beda & Angelomus, hanc pulchritudinis ſimul & nigredinis cohærentiam, in eo ponunt, quòd ſponſa excolens formam, iam tunc aliqualem candorem & pulchritudinem comparauerat, nec dum tamen omnem exuerat deterſeratque nigredinem: atque adeò ex parte nigra, ex parte candida erat; ſed quatenus medicamenta & auxilia ipſi aliquem candorem afferre cœperant, ſpes ſuberat, futurum, vt tandem delęta ad purum cunctą nigredine,candidiſſima euaderet.

Sed

Sed licèt omnes iſtas interpretationes litera capiat, & ſimilitudinis deſumptæ, ex Cedarenis tentoriis, & Salomoniticis pellibus ipſis aptari queat, tamen aliam eſſe germanam verborum ſententiam reor, quæ ſic habeat. *Nigra ſum, ſed formoſa*; nigra ſcilicet modò ſum, non inficior, à nigredine aliunde aſcita; ſed tamen ex meo genio, & natura formoſa & candida. Sumit iſta expoſitio robur ex ſequentibus verbis. *Nolite me conſiderare, quia fuſca ſum, quia decolorauit me ſol.* quibus probat Sulamites, eum colorem ſubatrum non ſibi à natura, ſed à Solis æſtu eueniſſe. Ita innominatus apud Genebrardum, qui ſic conuertit: *Nigra ſum, & non nigra.* Fauet Theodoretus, qui vocem illam, *formoſa*, candidam interpretatur, ſeu dealbatam; & quidem cum iſta expoſitione pulchre cohærent verba ſequentia. *Sicut tabernacula Cedar, ſicut pelles Salomonis.* Iſta verba aliqui ex Patribus cum ſuperioribus ita nectunt, vt tam in Cedareneis tentoriis, quàm in pellibus Salomonis ſimilitudo appareat formæ ac ſpeciei Sulamitis. Sed quónam modo? Non alio certè, niſi quatenus vtraque tam Salomonis, quàm Cedarenorum tentoria extrinſecus atra, pluuiis nimirum, ventis atque ſole denigrata & deuſta erant; deintus verò pulchra, & candidiſſimis aulæis, veliſque conſpicua; id enim etiam Cedarenis tabernaculis tribuit Honorius. ſic enim ait: *Sed & ipſa gens Cedar dicitur habere vſque hodie nigra tabernacula, nigris videlicet corys exterius cooperta, interius verò albis linteis extenta.* Si verò hæc tibi non diſpliceant, ſimilitudinē iſtam non ita conformare debes, vt dicta tabernacula in externa ſuperficie cōnexa, nigra & deformia, inconcaua & interna, alba & formoſa eſſent: ſed, vt te docet Cauſabonus *loco ſuprà citato*, ita vt iuxta veterum morem præſcripti papiliones, in cōcaua etiam ſuperficie, eſſent candidiſſimi & pulcherrimi; tamen pellibus atris ac nigris contra pluuias, & æſtum contegi ſoliti; quibus detractis & complicatis candor & pulchritudo etiam externa conſpicua reddebatur. Lege Cauſabonum *loco citato.*

Sed licèt prædicta ſimilitudo ex tentoriis deſumpta hoc modo explicata in rem ſignificatam aptè cadat, vt ſtatim dicemus, tamen præferendus eſt ſenſus magis communis ſanctorum Patrum, qui tabernacula Cedar & pelles Salomonis, ſic prioribus verbis adaptant per diſtributionem, vt Sulamites *nigra* dicatur, *ſicut tabernacula Cedar*, atque *formoſa, ſicut pelles Salomonis.* Vtraque autem ſimilitudo ſumitur ab externo colore prædictorum papilionum. Nam Cedarenorum ſemper ſub die agentium, tentoria erant vtique ab æſtus pluuiis ac ventis nigra. Salomonis verò tabernacula, erant vtique regia, albo nimirum, & purpureo colore conſpicua, vnguentatis pellibus odorata. & quia necdum illa explicuerat in caſtris natiuum colorem ſeruantia.

His prælibatis, germanus ſenſus iſtius loci eſt, quem tradunt Origenes, Gregorius Nyſſenus, & alij, qui non colores ſolùm diſtribuunt, ſed etiam tempora, ad hunc modum: Nigra quidem fui antequam ad ſponſi nuptias vocarer, iam verò poſtquam accerſita ſum, deterſa nigredine, candorem accepi. Addit robur huic expoſitioni D. Bernardus *ſerm.* 25. citato, qui cùm duas afferat loci huius interpretationes, in poſteriori etiam, hac temporis diſtributione vtitur: & legi poſſe dicit pro *nigra ſum, nigra fui*, vt color ille alter ad præteritum tempus referatur; pulchritudo verò & elegantia ad præſens vocetur. Accinit Nyſſenus, nec lectio iſta abit ab originibus; nam Hebræus Codex, ad verbum habet, *Nigra ego, ſed formoſa.*

At quis non videat his verbis alluſum ad illud fœminarum gynæceum, vel triclinium, vbi puellæ ad regias nuptias aſcitæ vnguenta, pigmenta & balnea, diuturno tempore ad cutem excolendam adhibebant, vt ad primum & ſecundum verſum diximus in ſono allegoriæ. Sponſa igitur in hoc gynæceo manens, & nuptias expectans, ſic ait: *Nigra fui*, olim, iam verò poſtquam in parthenone faciem excolui, vnguentis, pigmentis ac balneis vtens, decora effecta ſum, & candorem eximium attraxi mihi, *ſicut tabernacula Cedar, ſicut pelles Salomonis.* Quaſi dicat: olim cùm ruſtica eſſem, & ſyluana mulier, quaſi tabernacula Cedar ſub dio agens Solis æſtu deuſta, fuſca & decolor eram; iam verò poſtquam parthenonem ingreſſa ſum, & mihi tot auxiliis & medicamentis formam excolui, genuinam ſpeciem recuperaui, & natiuum colorem recepi; candidum ſcilicet purpureo dilutum, *ſicut pelles Salomonis*, pelles nimirum regiæ, quibus multa arte niueus candor affertur, & candor purpura diſtinguitur, &, ſi Deo placet, vnguentis etiam affatim condiri ſolent; atque adeò ad nuptias quamprimum cum lege copulandas idonea, habiliſque ſum. Hæc enim erat cura, quæ tunc coquebat ſponſæ animum.

Quod

Quòd ſi extrema verba, *ſicut tabernacula Cedar, ſicut pelles Salomonis*, vnam & eandem ſimilitudinem contineant, hæc certè, iuxta ſupradicta, ſic conſtrui ac configurari debent. *Nigra* olim fui cùm in ſyluis agebam, ſed nunc demum per culturam gynæcei formoſa & candida, *ſicut tabernacula Cedar*, &c. Sicut enim eiuſmodi tentoria ſub nigris pellibus niueum colorem celare ſolent, qui his demum detractis ac replicatis ſe ſe prodit; ita etiam ſub colore fuſco & atro, quem mihi Solis æſtus impreſſerat, niueus candor mihi genuinus latebat, qui nigredine vnguentis, balneiſque deterſa, conſpici, ac meam formam omnibus commendare cœpit. Hæc Sulamites ad *filias Hieruſalem*, id eſt, ad puellas pediſſequas, ſecum in gynæceo morantes, ſiue ad alias fœminas abſentes, ſignificans ſe earum oculos, iam tunc minimè vereri, etiamſi de aliena pulchritudine ſeueras admodum cenſuras ferre ſoleant.

Verſ.5 Nolite me conſiderare quòd fuſca ſim, quia decolorauit me Sol. Filij matris meæ pugnauerunt contra me, poſuerunt me cuſtodem in vineis, vineam meam non cuſtodiui.

SONVS ALLEGORIÆ.

PRo voce *decolorauit*, Hebr. שזפתני *ſegZaphatani*, id eſt, *aſpexit me*. Ita Septuaginta παρέβλεψέ με, directis radiis, & pleno lumine aſpexit me, vt bene Origenes, alij *deſpexit*. Eodem ſenſu Symmachus, *toruè aſpexit*, Aquila *combuſſit*. Theodotion, *torrefecit*, quæ omnia eòdem recidunt. D. Ambroſius, *Quia non eſt intuitus me Sol*. Placet coniectura Ghiſlerij, qui putauit, tam Origenem, quam Ambroſium legiſſe apud Septuaginta non παρέβλεψέ με, ſed ὑπερέβλεψέ με, quod verbum, vt notat Budæus, eſt non intendere, vel oculos auertere ex deſpicientia. Philon habet, *circumſpexit*, intelligit enim περὶ, non παρὰ.

Quòd fuſca ſim. Hebr. *Quòd fuſca*. ego malim ad præteritum referri, quàm ad præſens tempus, id eſt, *fuerim*, filios matris ſuæ appellat, aut ſuos fratres, aut ſuæ patriæ ciues. Paulus ad Hebr. 10. *Hieruſalem quæ eſt mater noſtra*, id eſt, patria noſtra, aut denique ſuos affines, quos fratres appellari ſolitos, nemo ambigit. *Pugnauerunt*, Hebr. נחרו *niharu*, à verbo *nahar*, id eſt, *currerunt*, vel *confluxerunt contra me*. Septuaginta ἐμαχέσαντο ἐν ἐμοί, id eſt, *pugnauerunt in me*. Illud verò *in me*, non eſt in accuſandi, quaſi *contra me*, ſed in auferendi caſu, cuius lectionis ſignificationem dabimus infrà. imperfectus Auctor, *Filij mei pugnauerunt in me*.

Vineam meam. Hebr. ad verbum, *vineam meam, quæ mihi*, id eſt, quæ mihi à parentibus relicta: vel quæ mihi iam ceſſerat, eámque obtinebam.

Origenes videtur referre culpam coloris fuſci in patriam: nam ſponſam, Æthiopiſſam eſſe fingit, vbi calor Solis vigens facies torret: viget autem ibi maximè Solis æſtus, quia ſupra verticem pendet, & radios emittit rectos. quæ interpretatio cohæret cum verbo Græco παρέβλεψέ με, id eſt, *rectis radijs aſpexit me*.

Sed tamen hæc expoſitio non probatur, quia Æthiopibus natiuus eſt & genuinus ater color, ſponſæ autem ſcopus eſt in his verbis Solymitanis fœminis oſtendere perſuadere, nigrum colorem, quem catenus tot auxilijs & medicamentis emendauerat in gynæceo & triclinio fœminarum deliteſcens, vel ex eo facilè deleri potuiſſe, quia non erat innatus, ſed aſcititius, & ab extrinſecis cauſis impreſſus.

Quapropter, vt alias minus idoneas huius literæ expoſitiones miſſas faciam, conſectariè ad ea, quæ ad ſuperiorem verſum diximus, affirmare oportet, Sulamitem in gynæceo poſt emendatam aromatibus, balneiſque formam hæc pronunciaſſe, ne ſcilicet quiſquam ſuſpicari poſſit eam, quam tunc præferebat albedinem, eſſe alienam, & fuceis illitam, non ingenitam & naturalem, vt accidere ſolet fœminis, faciem expingentibus: aſſerit enim contra factum, nam nigredo illa, quam ad gynæceum attulerat, cùm ad ipſum è ſyluis tranſlata eſſet, & quam in gynæceo deleuerat, ipſa potius erat aliena ex Solis æſtu impacta & impreſſa: atque adeò nigredine iſta demum deterſa, candidum colorem rediiſſe, qui verè natiuus erat.

Et quidem, quia dixerat ſe olim Cedarenorum tentoriis haud diſparem fuiſſe, ſubiicit hîc ſimilitudinis cauſam. Vnde enim color ater illis tentoriis? non aliunde, niſi quia ſub dio erant Soli expoſita, ventis & aliis cœli iniuriis patentia. Cur autem ſub dio & cœlo expoſita? quia ſemper in caſtris; viri enim pugnaces erant Cedaritæ,

quibus

quibus inuiſa pax ſemper fuit. de quibus Pſaltes, *Cum his, qui oderunt pacem, eram pacificus.* Ob eaſdem ergo cauſas ſibi accidiſſe nigredinem, oſtendit Sulamites. *Quia decolorauit me ſol, & filij matris meæ pugnauerunt contra me.* Quaſi dicat: ideò fuſca & atra ſum, quia ſub dio agens Solis radios excepi; ideò verò ſub dio fui, quia velut in caſtris conſtituta, bellum fraternum ſuſtinui. Subdit,

Poſuerunt me cuſtodem in vineis, vineam meam non cuſtodiui. Eſt qui dixerit: *Vineæ* nomine per metaphoram, ſuam ipſius formam compellaſſe, ita vt ſenſus ſit, quia vineis aſſeruandis operam nauare, & in ſyluis degere coacta ſum, hinc factum, vt vineam meam, id eſt, formam, quæ pro vinea mihi eſſe debebat, vt illi curam omnem impenderem, nequaquam colerem, aut expolirem. ſed tamen huic expoſitioni non acquieſco.

D. Bernardus, cui hærent etiam Philo & Apponius, vineas vt ſonant, accipiunt: atque his verbis Sulamitem declaraſſe affirmant, quàm ſibi feliciter pugna fratrum ceſſiſſet. Nam cùm diſſidiis ſuis, ipſam hæreditaria quadam vinea ſua ſpoliare vellent, quam colere & cuſtodire debebat, ipſi certè pro vna, quamplures vineas dederunt, quas ab ſponſo ſuo dotis nomine acceperat; itaque ſenſus eſt, pugnam illam cum fratribus initam, ipſi nigredinem attuliſſe, quatenus ab illis in ſyluas & ad vitam ruſticam compulſa fuerat. tamen ex eo diſpendio maximum quoddam lucrum & compendium ſibi partum, quia pro vna vinea, quam iidem oppugnando, aut litem intendendo ademerant, plures vineas indepta erat, quas in dotem à viro ſuo acceperat.

Cæterùm hæc etiam expoſitio abhorret à contextu & filo reliquæ dictionis, quia (vt ſæpè aliàs monui) hæc omnia ab ſponſa dicta ſunt ante nuptias, atque adeò ante acceptionem doris, cùm exculta iam forma ſuam proximè traductionem in domum ſponſi expectabat.

Sentio igitur vinearum nomen, vt ſonat, ſine aliqua metaphora, capiendum pro hortis & nemoribus; hæc enim eſſe ſolet vis eius vocabuli in Scriptura. Rurſus per filios matris ſuæ, non fratres & germanos, ſed conciues eiuſdem patriæ incolas ſignificari autumo, vt nuper etiam monebam. Quibus poſitis alium præſtantiorem, & ad Sulamitis commendationem magis aptum ſenſum illis verbis ſubeſſe exiſtimo: *Fratres mei pugnauerunt contra me.* Quam pugnam cum puella virgine inire potuerunt iuniores adoleſcentes? nullam profectò, niſi de pudicitia. Quid magis adoleſcentibus ſolemne, quàm virgines expugnare? Nihil certè. Ergo Sulamites, *filij*, inquit, *matris meæ pugnauerunt contra me*; id eſt, patriæ meæ conciues me impugnauerunt, pudori meo iniuriam & vim afferre volentes. *Poſuerunt me cuſtodem in vineis*, hoc eſt, expulerunt me in vineas; cùm enim domi tuta non eſſem, etiam in laribus & penetralibus, vt pudori & honori conſulerem meo, in vineas & agros diſcedere opus fuit: id ſibi vult illud, *poſuerunt*, id eſt, effecerunt ſua vi, vt ego proſpiciens virginitati, cuius iacturam domi verebar, fugerem in vineas. Huic ſimile eſt illud Ouid. 2. *Metamorph.* de quadam puella.

Multi illam petiere, illa auerſata petentes,
Impatiens, experſque viri, nemora auia luſtrat.

Hoc modo Sulamites, non tantùm excuſat nigridinem, quinimo venditat & oſtentat, cùm dicit talem ob cauſam fuiſſe contractam, non ſecus ac miles ſtrenuus vulnera oſtentat in bello accepta.

Huic expoſitioni ſponte ſubſcribit tranſlatio Septuaginta, quæ ſic habet: *Filij matris meæ pugnauerunt in me*, in auferendi caſu, quam ſequuti ſunt Origenes, Nyſſenus, Theodoretus, Ambroſius & alij; nam illud *in me*, perinde valet, ac *de me*, ſeu *pro me*; quaſi dicat: Conciues mei petitores ac proci inter ſe dimicabant & confligebant, ecquis auferret me, vt eius eſſem. Ita enim ferunt iuniorum mores, vt pro adoleſcentulis inter ſe ad ſanguinem vſque decertent.

Vineam meam non cuſtodiui. Illud etiam indecorum ac ſordidum videbatur, & quod poterat Sulamiti ab aliis fœminis probro verti; quòd ſcilicet mulier ruſtica ex ſyluis aſſumpta eſſet ad nuptias; quam etiam labem à ſe repellit, dicens, ſe non ſponte in ſyluas deſcendiſſe, vt vineam aliquam ſuam aſſeruaret, quaſi aliter viuere & conuerſari non poſſet, ſed iniuriis atque vi conciuium ſuorum coactam ad eam exercitationem ſe recepiſſe; quia in vrbe incolumi virginitate degere non licebat.

Vel aliter illis verbis, *vineam meam non cuſtodiui*, ſuam tenuitatem profitetur ſponſa,

ſa, quæ nimirum antequam ad nuptias vocata fuiſſet, ne vineæ quidem alicuius paruæ, exiguam ſortem habebat, vnde viueret. Cui expoſitioni energiam comparare licet hoc modo; ita vt alius totius ſententiæ intellectus euadat; *Fily matris meæ pugnauerunt contra me*; id eſt, fratres mei intenderunt mihi litem, vt bona mea auferrent ſibi. Quapropter cum rem, cautámque meam, aduerſus eorum injurias tueri non poſſem, omnibus meis bonis ſpoliata, ad vineas alienas ſeruandas, victus quærendi cauſa, compulſa ſum; quia nulla, vel exigua vineæ portio mihi reliqua fuit, ex qua viuerem. Iuxta quam expoſitionem, hæc verba aliquam etiam continent purgationem, per quam Sulamites apud Solymitanas fœminas, quæ ipſi extremam paupertatem probri loco obiicere poterant; quod nimirum, nihil dotis afferret ad nuptias, tantam tenuitatem excuſat, affirmans ſibi vtique non paruam ſortem, hæreditario iure obtigiſſe; hac tamen iniuſtis litibus per vim & iniuriam à ſuis fratribus, aut conciuibus ſpoliatam fuiſſe.

Vel certè conſentaneè ad priorem expoſitionem, quam poſteriori facilè præferendam reor, ſponſa ſic fatur: *Poſuerunt me cuſtodem in vineis, vineam meam non cuſtodiui*, id eſt, Cùm conciues mei pudicitiam meam expugnare conarentur, ego certè, vt illi proſpicerem, coacta ſum, non tantùm domo excedere, ſed etiam fortunis meis; ac vineam vnam, quam patrimonij loco obtinebam, incultam relinquere, vt aliò diuerterem, & ab eorum iniuriis tuta eſſem: id ſibi vult illud, *non cuſtodiui*. Nam verbum *cuſtodire*, in hoc libro cùm vineis tribuitur, idem eſt quod *colere*; infrà cap 8. *& ducenti his, qui cuſtodiunt fructus eius*, id eſt, *his qui colunt, ac percipiunt fructus*. & infrà, *tradidit eam cuſtodibus*, id eſt, *colonis*. quæ expoſitio, vel ideò mihi probatur, quia omnes tres ſuprà ſcriptas excuſationes complectitur; quippe quæ nigredinem ideò excuſat, quia probat non eſſe genuinam & natiuam, ſed ex ſyluana vita contractam. Vitam quoque ruſticam & mercenariam excuſat, quia non neceſſitas quærendi victum, ſed vis & iniuria conciuium, illam ad eam exercitationem compulit. Denique ſummam paupertatem excuſat, quam ad nuptias afferebat, quia dicit ſe habuiſſe patrimonij loco, non paruam vineam, quam relinquere neceſſe fuit. Dum verò has omnes iacturas & diſpendia ſeruandi tuendique pudoris gratia ſe ſuſtinuiſſe affirmat, non ſolùm nullam illis turpitudinem ineſſe oſtendit, ſed eaſdem mirum in modum extollit, atque commendat.

Verſ. 6. Indica mihi, quem diligit anima mea, vbi paſcas, vbi cubes in meridie, ne vagari incipiam poſt greges ſodalium tuorum.

SONVS ALLEGORIÆ.

INdica mihi. Septuaginta, *annuntia mihi quem diligit*, Septuaginta, *quem dilexit, anima mea*. Vtramque lectionem amplexi ſunt Origenes, Nyſſenus, Theodoretus, & alij.

Vbi paſcas, vbi cubes. Pro aduerbio *vbi*, ſubeſt איכה *ichab*, quæ vox *vbi*, ſignificat, & *quomodo*. eamque lectionem ſequutus eſt Rabbi Salomon, & Nyſſenus etiam *hic*, ad hunc modum: *Quomodo paſcas, quomodo cubes in meridie*. Item verbum *paſcas* תרעה *thirgheh*, id eſt, *paſces*, in futuro, ſic extulerunt Septuaginta, ſcilicet ποιμαίνεις, id eſt, *paſces*. Rurſus *cubes* eſt etiam futuræ coniugationis *hiphil*, id eſt, *cubare facias*. Ambroſius conuertit, *vbi manes*, Guidazerius ſic extulit: *Quomodo paſcis oues, quomodo ſtabulles eas*.

Ne vagari incipiam. In primitiuis eſt כעטיה *cheghotiah*, ex radice עטה *ghatah*, quæ nō pauca ſuæ ſignificationis complexu coërcet, eſt enim *tegere* amicire, hinc nata eſt tranſlatio Septuag. quam ſequuti ſunt ex Rabinis quamplures: *ne ſim quaſi circumamicta*, vel, *ſicut adoperta*; ſunt qui legant, *ne ſim ſicut operiens*. ſed non audiendi. Significat etiam *vagari*, & *errare*, & *circumire*. hanc autem ſignificationem non modò agnouit noſter Vulgatus, ſed etiam ex Rabinis Salomon, Tharrius, & alij; eſt quoque *miſcere*. Inde manauit alia tranſlatio eiuſdem Rabbi Salomonis in expoſitione vocum primi cap. *Ne ſim ſicut mixta*. Alia ſignificatio præfati verbi eſt, *increpare* & *reprehendere*. Hæc autem aliam tranſlationem dedit illi Rabino, qui Anonymus dicitur: *Ne*, ſcilicet, *ſim ſicut reprehenſa*. Ad hæc verbum *ghatah*, ſignificat *declinare*: aliquando etiam *prædam inuadere*. Et inde quoque duæ aliæ tranſlationes natæ. Prior eſt, *Ne*, ſcilicet,

ſim

ſim veluti declinans. ſic Pagninus. Poſterior eſt, *Ne ſim tanquam volucris.* ſic Mercerus, auem intelligens rapacem, & ad prædas celerem. Aben Hezrhah, *Ne ſim velut rapiens.* Sed licet tot ac tam diſſimiles tranſlationes offerat prædictum verbum; omnes tamen in idem recidunt, vt ex dicendis infrà conſtabit. Ad hæc Symmachus tranſtulit, ῥεμβομένη, ex ῥεμβεῖν, quod *fundam* ſonat, id eſt, veluti funda iactata, & emiſſa. Interpres Theodoreti conuertit, *Ne ſim velut circumuenta.* Denique Mercerus aliquos citat, qui ita reſtituunt, *Ne ſim velut imminuta*, ſeu *deficiens.*

Poſt greges ſodalium. omnes lectiones inter ſe concinunt. Vox originalis in bonam æquè, & malam partem rapitur; nunc amicos, nunc riuales ſignificat.

Notandum eſt, ſponſum, qui paulo antè *Rex* compellatus eſt ab ſponſa, iam nunc paſtorem dici. Hinc nata perſuaſio aliquorum, qui volunt, carmen hoc eſſe bucolicum; quos ſuprà *cap.* 2. *Iſagog* & *verſ.*4. confutauimus. Aſſentior Origeni, qui *Homil.*2. ex quatuor, docet ſub paſtoris vocabulo ipſam Regis dignitatem & munus adumbratam fuiſſe; quia in Scriptura ſacra, paſſim Regibus paſtoris nomen accommodatur. Quapropter ſub dicto nomine & munere paſtoris per meridiem ouilia ſua, intermiſſis paſcuis, ad opaca loca colligentis, & otia interim captantis, Regem ſignificat, puto per id tempus à publicæ adminiſtrationis negotiis vacantem & ceſſantem. Hoc enim tempus ad ſponſum conueniendum idoneum magis exiſtimat Sulamites; ideò de illo ſciſcitatur: *Annuntia mihi quem diligit anima mea, vbi paſcas, vbi cubes in meridie.* Non quidem vbi paſcas te ipſum, vt quidam volunt: quibus adſtipulatur D. Anſelmus (hoc enim non cohæret cum ſequentibus;) ſed vbi paſcas greges tuos, & vbi cubare eoſdem facias circa meridiem: tunc enim oues à paſcuis ad ſtabula declinantes conquieſcunt verno tempore.

Ne vagari incipiam. Supprimo lectionem vulgarem, & tranſlationem Septuag. Primùm expendo, *Ne ſim quaſi* ὡς περιβαλλομένη. Sunt qui reſtituant, *quaſi circumducta*, & ad ſenſum vulgatæ lectionis reuocant; ſed non auſcultandi. Annuendum potiùs Origeni, Ambroſio, Hieronymo, Nyſſeno, & aliis Patribus Græcis, qui in eam lectionem conſpirant, *Ne ſim ſicut circumamicta & velata.* Nam præterquam quòd iſta lectio concordat cum primitiuis codicibus, quod ad ſenſum attinet, à vulgata tranſlatione non abiit. *Ne ſim*, inquit, *circumamicta.* Rabbi Salomon, in priori expoſitione metaphoram ductam exiſtimat à lugentibus; conſtat enim eos in luctu & triſtitia caput amicire ac velare ſolitos, 2. Reg. 25. *Rex operuit caput ſuum, & clamabat voce magna: Fili mi Abſalon*, &c. ſcilicet mortem illius lachrymis ac luctu proſequens. & *cap.* 15. cùm eiuſdem Abſalonis inſidias pertimeſcens coactus eſt domo exire, ſic deſcribitur, *Dauid aſcendebat cliuum oliuarum, ſcandens & flens medys precibus operto capite; ſed & omnis populus, qui erat cum eo, cooperto capite aſcendebat plorans.* Et Eſther *cap.*6. de luctu Aman: *Feſtinauit ire in domum ſuam lugens, operto capite.* Nec lugentium ſolùm erat caput velare, ſed etiam earum, quæ in adulterio comprehenſæ, iudicibus ſiſtebantur extremo ſupplicio damnandæ. Huc ſpectat illud, *Atqui illi dixerunt vt diſcooperiatur, erat enim operta facie*, &c. tunc ſcilicet, cùm in iudicium vocata fuit. *Daniel* 13. 32. de Suſanna operto capite ad iudicium, & inde ad ſupplicium abducta dicitur. Mitto alia. Ex hac obſeruatione noſter Sancius cùm notaſſet, viduarum quoque proprium eſſe caput tegere & velare more lugentium, id fortaſſe ab ſponſa præfatis verbis, ſignificatum dicit: Annuncia mihi, ô ſponſe, locum, vbi pecoribus paſcua intermittentibus, manſitas, vt ſcilicet ad te contendam, ac te videam: nam quandiu abſens es, tanquam viduam me æſtimo. hanc enim vim habere videtur illud, *ſicut circumamicta*, accepto ſigno pro re ſignificata, nempe caput velatum, pro viduitate vſurpando. Non diſpliceret hæc interpretatio, ſi ſermo eſſet de iam nùpta poſt contractum matrimonium; hæc enim meritò abſentiam ſponſi loco viduitatis ducere poſſet; tamen cùm hæc verba ad tempus antenuptiale pertineant, illam certè non probo. Adde etiam, quia non aptatur illis verbis, *iuxta greges ſodalium tuorum.*

Quapropter, ſi metaphoram à lugentium habitu ductam crederem, ſenſum aliter inſtituendum putarem, hoc modo, locum quietis & otij tui à cura pecorum feriantis mihi renunciari abs te vellem, ô ſponſe: *Ne ſim velut circumamicta, iuxta greges ſodalium tuorũ*, &c. Ne ſcilicet inter riuales tuos poſita, & eorum infeſtationibus vexata, ne operto capite, vt mos fert, plorantium, ac mœrentium, lugubrem vitam agere opus ſit mihi, meuſque luctus aliis paſtoribus innoteſcat. Vel ne ſim mulieri adulteræ ſimilis, quæ extremum mortis ſupplicium ſuſtinere cogitur capite velato; ſiue, quia te

taudiu abeſſe vltimi ſupplicij loco duco. Vel quia nihil prohibet ab his, qui me inſequuntur, capitale aliquod crimen mihi imponi, quale eſſet, fœminam iam olim viro promiſſam & pactam adulteris locum dediſſe: quod quaſi factum puto, & iam iam ralem me æſtimo, ea eſt riualium tuorum contenrio. Vel certè propter iſtorum, inquit, riualium contentionem in tanto ſum adulterandi periculo, vti me iam iam ream adulterij operto capite ad iudicium, imò ad ſupplicium adducendam verear. Vide infrà in prophetica interpretatione. Hanc ergo vim habet illud, *iuxta greges ſodalium tuorum*. ſecundùm quam interpretationem exiſtimo poſt illa verba, *indica mihi quem diligit anima mea*, *vbi paſcas*, *vbi cubes in meridie*, ſupplendum eſſe finem huius notitiæ, *vt*, ſcilicet, *ad te veniam*. Id verò quod addit, *ne ſim velut circumamicta*, &c. non quid ipſam pati oporteat in via ad ſponſum contendentem, ſed quid iam ſuſtineat. Vbi, vbi eſt, manens ſignificat: vt propterea, vel ſponſum ad illam, vel illam ad ſponſum, quàm primùm venire oporteret. Et ſanè iuxta hanc expoſirionem, duas rationes obiicit Sulamites, quæ ſui ad illam aduentus maturarionem facilè perſuadere poſſent ſponſo, nempe dolorem ingentem, quo ipſa excruciabatur, & riualium inſidias, vt ſcilicet amore ſimul ac zelo incitatus ocius accurreret.

Sed quamuis hæc aptè dicta videantur, tamen tranſlationem ſeptuag. Interpretum, alio ſenſu accommodatiori donare licet. Apud Hebræos, virgines anre nuptias velis obductæ incedebanr, & velatæ quoque ad viros offerebantur; vt fusè probaui in Iſagoge *cap*. 3. §. 3. & paulo pòſt dicam. Contemplare igitur Sulamirem nuptias expectantem, ac morarum impatientem, ſic demum profari: Notum fiat mihi per te, ô ſponſe, vbi nam gregibus à paſtu cubantibus, otia meridiana captes, vt ad te pergere liceat. *Ne ſim velut circumamicta*, *iuxa greges ſodalium tuorum*, ne ſcilicet tandiu maneam innupta, atque adeò aliorum paſtorum riualium ruorum (hos enim ſodales vocat) me petentium impugnationibus expoſita ſim. Habet autem ſpecialem energiam verbum illud *circumamicta*. nam propriè ſignificat modum quo virgines innuptæ operiebantur, caput nimirum ac faciem regentes; cùm vxoratæ caput tantùm obnuberent, faciem verò liberam relinquerent.

Sed neque huic etiam interpretationi acquieſco: puto enim horum verborum, & eorum, quæ in vulgato textu iacent, maximam eſſe concordiam; ſanè exploratum eſt, meretrices apud Hebræos palliis vultum operire, & in viis ac ſemitis conſidere ſolitas, mœchos expectantes. *Geneſ*. 28. ad eum modum velata in ſcorteo habitu in via ſteriſſe perhibetur Thamar, quaſi quæ pudorem exponebat ſuum. Et Origenes *lib*. 4. contra Celſum, hoc ait ex Chryſippo, cuius hæc verba adſcribit. *Primum extra vrbes & perſonata meretrices proſternebant ſe libidini prætereuntium: foris autem manebant arcentibus legibus: poſtremò de prauatione diſciplinæ intra vrbes penetrare auſæ ſunt*. Ergo propter hos circuitus & errores, quos pellices per vias & ſemitas agebant, dicebantur vulgò *ſemitariæ* & *errones*. Hinc Salomon de ſcorto Prouerb. 7. *Garrula & vaga, quietis impatiens*. & cap. 5. *vagi ſunt greſſus eius*. Vide quæ nos contulimus in hæc loca. Et nota concordiam Vulgati & Septuag. eſt enim vtriuſque ſententia per omnia ſimilis, quæ ſic habet: Fac mihi notum locum, in quo paſcis greges, & à paſtu quieſcis, vt recto itinere ad te pergam, ne ſi vaga & errans huc, illucque ferar, in tuos incidam riuales, qui me tanquam meretriculam adorianeur. Huic verò ſententiæ fidem facit coniectura noſtri Hieronymi de Prado *in cap*. 26. *Ezechiel*. qui collatis pluribus Scripturæ ſacræ locis, tandem conficit apud Hebræos virgines, meretrices & coniugatas, omnes quidem vti palliis ac peplis, ſed diuerſo modo; nam virgines faciem obnubentes, atque vnum tantùm oculum relinquentes liberum, peplum ad papillas vſque dimittebant: coniugatæ reliqua præter faciem velabant; meretrices verò habitum virginum mentitæ peplis etiam faciem tegebant. Vide quæ nos contulimus in Iſagoge *cap*. 3. §. 3. Ex his autem liquet virginum, ac ſcortantium pallia eſſe omnino ſimilia: neque aliud, inter has & illas, diſcrimen verſari, niſi quòd meretrices oberrabanr in viis; ideò עטיות *ghatioth*, *vagæ* & *errones* dictæ. Virgines verò delireſcebant domi, ideò עלמות *ghalmoth*, id eſt, *occultæ* & *abſconditæ* appellatæ. Quapropter id cauet ſibi Sulamites, ne ſi pallio amicta virgineo vagaretur per agros, nihil à meretrice diſſideret, atque adeò procos multos contra ſe prouocaret.

Sed tamen necdum horum verborum tota vis & ſignificatio exhauſta eſt: atque adeò obſeruare oportet id quod ſuprà *verſ*. 1. poſui & probaui, Sulamitem in exordio huius Cantici à Salomone fingi eo die, quo ſuam tranſlationem à domo ſua, vel è

gynæceo

gynæceo in Regiam & cubiculum ſponſi ſui fieri expectabat, à primo manè ſe ſe ad nuptias proximè adornantem, atque iſthæc ſecum & cum puellis pediſſequis miſcentem colloquia: quibus illud in primis teſtatum vult, ſe ſcilicet ſponſi videndi, & ſuæ traductionis in domum & thalamum eius à gynæceo, vbi hactenus delituerat, formam excolens, & ad futura connubia ſe ſe adornans deſiderio ardere plurimum. Huius ergo ardentiſſimi deſiderij vim, quam hactenus pluribus aliis modis expreſſerat Sulamites in hoc verſu, præclaro quodam documento, ac ſchemate declarat. Sed quale hoc? iam demonſtro. Fingit vtique ſponſam, quæ bonam illius diei partem in cultura formæ poſuerat, & traductionem veſpertinam iam iam expectabat ad meridianum tempus deductam, ac tunc quidem ſponſi deſiderio acriùs ſtimulatam, diem ipſam quòd tardè iret, iucuſantem, & exiguæ illius moræ vſque ad veſperum impatientem hæc demum protuliſſe. *Indica mihi quem diligit anima mea, vbi paſcas, vbi cubes in meridie.* q. d. certè id temporis quod à meridie ad veſperum labitur, expectare animus impatiens non ſinit; atque adeò *indica*, vel *annuncia mihi* (vt habent Septuag.) id eſt, per nuntium aliquem, mihi ſignifica, vbi nam per meridiem à paſcendis gregibus rediens quieſcas, vt ad te ocyùs veniam: piget enim vſque ad noctem morari. Hoc ſponſarum deſiderium ac votum expreſſit Seneca *in Epithalamio Medeæ, ac Iaſonis*, vbi Hymenæus ſic cecinit.

Et tu quæ gemini præuia temporis
Tardè ſtella redis ſemper amantibus,
Te matres auidè, te cupiunt nurus,
Quàm primum radios ſpargere lucidos.

Loquitur autem Seneca de ſtella Veneris ad veſperum apparere ſolitæ, qua illuceſcente ſub noctem tranſlationes ſponſarum fieri ſolebant, vt ſæpè animaduerti. Huc ſpectat etiam illud Catulli *in Epithalamio Pelei & Thetidos.*

Adueniet tibi iam portans optata maritis
Heſperus.

Ex eodem genere eſt illud Claudiani,

Attollens thalamis Idalium iubar
Dilectus Veneri naſcitur Heſperus.

Mitto alia. Addit ſponſa: *Ne vagari incipiam poſt greges ſodalium tuorum.* Quaſi dicat, locum, in quo te reperire oporteat, mihi certò deſtina & deſigna, vt ſine errore aliquo ad te contendam, ne ſi huc illuc vaga ferri cœpero (vt meretricantium mos fert) in ſuſpicionem veniam proſtitutæ pudicitiæ, atque alij paſtores riuales tui me veluti ſcortum adoriantur. quibus verbis, & ſponſum ſtimulat zelotypiæ aculeo, & ſuum pariter erga ſponſum, amorem & fidem commendat plurimum. Hic eſt germanus corticis ſenſus.

Sunt tamen qui hæc verba, non ad abſentem, ſed ad præſentem ſponſum, à Sulamite dicta volunt, quibus fauent Origenes & R. Salomon. Hi verò ſenſum huius allegoriæ non aliter conformant, quàm vt verba ipſa ſonant, vt ſcilicet paſtrix cum paſtore loquatur, ac ſibi locum illum deſignari poſcat, in quem ſponſus pabulatum ducat, & illum in quo à paſtu rediens per meridiem gregibus collectis otietur & quieſcat, vt ipſi quoque ſua ouilia proximè paſcere & paſcuis intermiſſis cum illo ſimul otiari & quietem capere liceat. Ad hunc ſenſum ſpectauit S. Bernardus *ſerm.* 32. vbi ſic ait: *Denique hoc ſponſa prudenter aduertens, poſtulat ſibi indicari, vbi ſponſus paſcat & cubet in meridiano feruore, parata paſci, & paſcere cum illo, & ſub illo. Nec enim tutum arbitratur longè agere gregem à ſummo paſtore, nimirum ob incurſiones luporum, & propterea ſatagit in eiſdem cum ipſo paſcere paſcuis & cubare vmbris.* Hæc Bernardus; ſed tamen præferenda eſt ſuperior interpretatio.

Quid plura? Origenes aliam offert corticis interpretationem *in Homil.* 1. ex duabus, vbi hæc ſerit verba: *Annuntia mihi vbi per meridiem degas, niſi enim tu mihi annuntiaueris, incipio errabunda iactari, & dum te quæro, in aliorum greges incurro, & quia aliorum erubeſco aſpectus, faciem meam atque ora mox contegere incipio; ſum quippe ſponſa formoſa, & alijs nudam faciem non oſtendo, niſi tibi ſoli.* Interpretatur autem Origenes tranſlationem Septuag. quam ad pudorem & verecundiam ſponſæ refert, itavt perinde ſit illud, *Ne ſim velut circumamicta*, ac ſi dicat. De loco vbi per meridiem degis, ideo edoceri abs te volo, ne ſi hac illac errans, in aliorum paſtorum greges incidero, opus ſit mihi, præ nimio pudore, faciem velare, vt nec videar, nec videam: ne, in-

quam, videar; id enim mihi pudorem affert: ac ne videam; timeo enim ne ipſos videns, amore ipſorum alliciar. *Non patiar* (verba ſunt Origenis) *vt ad ipſos peruenientes ora non contegam; ne incipiam forſitan eos amare, quos neſcio.* Nota cuſtodiam oculorum, quam ſibi indicit Sulamites: nota velaminis proprium vſum.

Cum Origene conſpirat Hieronymus *in Epiſt. 22. ad Euſtochium.* Denique S. Ambroſ. *lib. 4. Exaem. cap. 5.* & *in exhortat ad Virg.* aliam nobis accommodat expoſitionem tranſlationis Septuag. Vtrobique enim non fieri *circumamictam*, perinde eſſe dicit, *atque effici mercenariam*; ſic enim ait: *ne fiam circumamicta. mercenaria eſſe deſiderat, quæ ſibi vendicabat ante dominatum.* Et iterum. *Vbi diuinæ præſentiæ copia ſibi eſt denegata, quaſi mercenaria haberi poſtulat: quæ ante pretioſoris copulæ gratiam vendicabat: mercenaria eſſe deſiderat, quæ antè mercenarios colligebat: mercenariæ vtique vox eſt iſta, dicentis, Ne fiam tanquam circumamicta, continuò fit mercenaria?* Crediderim certè Ambroſium ad antiquum Hebræorum morem reſpexiſſe, apud quos liberæ omnes fœminæ, ſiue nuptæ, ſiue innuptæ, caput velabant: ancillæ verò apertum, detectumque præferebant, vt notauimus ſuprà in Iſagoge *cap. 3.* §. 4. Comprobat hoc, locus inſignitus *Iſaiæ* 47. vbi Propheta Babyloni captiuitatem & ſeruitutem comminans, ſub perſona puellæ, quæ ex libera in ancillam migrabat. *Tolle* (inquit) *molam, denuda turpitudinem tuam, diſcooperi humerum.* Septuaginta, *detege velamen tuum, diſcooperi humerum.* q. d. detege capitis velamen, & ceruicem aperi. hoc enim ancillaris tua conditio poſtulat. Nec velamen tantùm, quod erat libertatis inſigne, ancillæ deponere iubebantur, ſed etiam crines radere. Huc ſpectat locus ille eiuſdem Iſaiæ: *Decaluabit Dominus verticem filiarum Sion*, &c. Ambroſium ergo mercenariam pro ancilla accepiſſe exiſtimo. Iuxta quam acceptionem, integer locus, hoc ſenſu donari poteſt. *Indica mihi quem diligit anima mea, vbi paſcas, vbi cubes in meridie.* Hæc ſponſa, circa meridiem dixiſſe fingitur, quæ nimirum moræ impatiens, tempus veſpertinum, in quo nuptias (vt mos Hebræorum ferebat) copulandas iri credebat, expectare renuens, ſic ait: Significa mihi ô ſponſe, vbi per meridiem maneas, vt veſperam præoccupans ad te ocyùs veniam. *Ne fiam ſicut circumamicta, iuxta greges ſodalium tuorum*, id eſt, vt fiam diſcooperta & reuelata. Per ſodales autem alios paſtores intelligit, ipſi tanquam Summo paſtori ſubiectos. q. d. Vt mercenaria inter mercenarios, & ancilla inter ſeruos efficiar, ſcilicet paſtrix inter paſtores, deſiderij vim expreſſit, his verbis: quæ ſcilicet ne ad paucas horas ſponſum ad ſe venturum expectaret, vt nuptiæ legitimæ, legitimo tempore copularentur, ancilla fieri appetit, vt ocyùs ad illum venire liceat: quaſi dicat, malo te meridie videre, & ancilla eſſe, quàm ad veſperum expectare, & fieri ſponſa & domina.

Verſ. 7. Si ignoras te, ô pulcherrima inter mulieres, egredere, & abi poſt veſtigia gregum, & paſce hœdos tuos iuxta tabernacula paſtorum.

SONVS ALLEGORIÆ.

Si ignoras te. Quamplures, tam ex antiquis, quàm ex nouis hebraizantibus, illud *te*, paragogicum eſſe docent, atque adeò cum redundantibus numerandum, ita vt vel abiiciendum prorſus, vel ita efferendum eſſe dicant: Si ignoras tibi, vel, vt Symmachus tranſtulit, *ſi non cognoſcis tu.* Et ſanè has affixorum pronominum redundantias apud Hebræos norunt, quotquot Hebraicè ſciunt. Nec longiùs accerſenda ſunt exempla; adeſt è proximo. nam pro illis verbis, *egredere, & abi*, in primitiuis eſt, *egredere tibi*, vel *te.* quod Hiſpanis valde familiare eſt, qui vtramque partem, ſic vulgò afferrent, *ſi no te lo ſabes ſalte y vete*, &c. in quibus illud *te* ſemper redundat. Latinis etiam non inſolens: inde enim eſt illud Ennij,

O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tuliſti.

& ſexcenta alia; ſed licèt præfatus Hebraiſmus, ſit aliàs valde ſolemnis, illum tamen in hoc loco admiſſum, non omnino credo, abhorret enim à communi ſenſu Patrum: omnes enim ad vnum pronomen *te* recipientes & ſeruantes, de cognitione ſui ipſius, quam ſponſæ ſuaderi volunt, hæc verba exponunt, vt ex dicendis infrà conſtabit.

O pulcherrima inter mulieres. Hieronymus, Origenis interpres, ſemel legit: *O bona inter mulieres*, quia καλὸς bonum & pulchrum ſonat.

Egredere

Egredere, & abi poſt veſtigia gregum. Symmachus, & ex illo Nyſſenus: *egreſſa vade ſecundùm veſtigia gregum.* Hebræa ad verbum, *exi tibi, & abi.* Reliqua non diſſonant. Ambroſius, *in calcaneis gregum.* Vox originalis עקב quæ ſignificat eam plantæ partem, quæ ſui ſignum in puluere dimittit. In quibuſdam vulgatis codicibus erat olim, *gregum tuorum*; ſed mendum hoc abſterſit Vaticana correctio, quæ abſtinet à pronomine poſſeſſiuo.

Et paſce hædos tuos iuxta tabernacula paſtorum. Hiſpanica tranſlatio Aſcalonenſis de genere fœminino extulit: *Y apacienta tus cabritas*, &c.

Huius loci cum ſuperiori haud facilis eſt nexus: illi ergo, qui pronomen *te* paragogicum eſſe autumant, non vno ſenſu donant; alij enim ſic exponunt: *Si ignoras te*, id eſt, ſi non ſatis tute tibi noſti,, vbi nam paſtor ille maneat, quem tantopere deperis; egredere, & abi poſt veſtigia gregum; id eſt, inſiſte gregum veſtigiis, quos ille paſcit, & ipſa te tandem veſtigia ad illum perferent. *Et paſce hædos tuos iuxta tabernacula paſtorum*, id eſt, cùm tandem aliquando in ipſum incideris, licebit tibi apud ipſum morari, & paſtoritiam quoque artem colere, ita vt cum paſtore, paſtrix fias, hædoſque ab vberibus matrum depulſos (vt puellarum mos fert) ſeorſum ductes. hanc expoſitionem amplectuntur ex Rabinis Tharrius & Salomon; ex nouioribus autem interpretibus, ſatis multi, qui omnes verba iſthæc puellis pediſſequis tradenda eſſe affirmant, quibus cum hactenus ſponſa ſermonem texuit.

Addit Sanctius noſter, prædictas puellas, ſub hac ſimilitudine paſtoris hædos (ſiue, vt in Hiſpanica lectione præfertur, *cabritas*, ex genere fœmineo) ad paſtum ducentis Sulamitem admonuiſſe; vt quemadmodum ſponſus ſuos ſodales & amicos, ſicut paſtor gregem, ad hortos & nemora, nuptiarum gratia, deduxerat (nuptias enim in hortis & nemoribus ab Hebræis celebrari ſolitas, non ſemel aliàs diximus, & dicimus infrà *verſ.* 17. non ſecus ſponſa alias virgines comites ſuas tanquam paſtrix hædiculas ad eoſdem lucos perferret, pollicentes futurum, vt ſicut hædiculæ, ſeu agnellæ, naturali quodam inſtinctu matrum ſuarum veſtigia odoratæ ad illas contendunt; ſic etiam præfatæ virgines, tam ad ſponſum, quàm ad amicos eius ſuopte deſiderio & amore ductæ perueniant. Cæterùm quamuis hæc leporem habere videantur, tamen mihi non ſatis placent, quia huius verſus cum ſuperiori nexum laxiorem continent, & quia contra communem Patrum ſententiam, pronomen *te*, redundantibus ſignis annumerant.

Secundam expoſitionem exhibet nobis Honorius Auguſtudunenſis, & Iuſtus Orgelitanus, qui hæc verba ſponſo tradunt, & ad hunc modum exponunt. *Si ignoras te, ô pulcherrima mulierum*, quaſi dicat, ſi vel ideò ignoras me, quia ignoras te ipſam, ego enim non ſum alibi quærendus, niſi in te, in quam amor tui, me omnino tranſtulit. *Tu es locus meus*, verba ſunt Honorij: *& in te locus requiei mea, & extra te nullus mihi locus eſt manendi. Quod ſi ignoras te eſſe locum manſionis mea, egredere, & abi poſt veſtigia gregum, & paſce hædos tuos*, &c. *ſi nimirum me in te ipſa non deprehendis, progredere ad externa, hædiculas tuas ad pabulum rege, atque inter paſtorum mapalia quæſitum me inuenire licebit.* Hæc ille. quæ ideò difficilia, quia nec cohærentia ſunt cum antecedentibus, nec ſatis benè ſponſo aptantur; hic enim hactenus abſens fingitur: quòd ſi iam adeſſe dicatur, ſui veſtigandi documenta & notas nequicquam præbet.

Eodem modo peccat tertia interpretatio, quæ hæc verba per conceſſionem quandam ab ſponſo Sulamiti ſuæ, non ſine ſeueritate, annuente, dicta contendit. Nam cùm ſponſa in ſuperiori verſu, morarum impatiens, & quaſi minus intendens, ſeriò affirmaſſet, id ſibi in mentem veniſſe, vt è domo in qua erat, pedem efferens, per aliorum paſtorum tuguria vaga, & errans, ſponſum veſtigaret, nunc certè ſponſus, non ex beneuolentia indulgens, ſed ex ſeueritate, potiùs libertati ſponſæ hoc condonans ait: *Si ignoras te, ô pulcherrima mulierum*, id eſt, ſi non ſatis attendis, quanta ſit tua infirmitas & imbecillitas, & quali periculo fidem tuam obiicias, age quod agis: *Egredere, & abi poſt veſtigia gregum, & paſce hædos tuos iuxta tabernacula paſtorum*, id eſt, è domo, in qua hactenus delituiſti, ad agros & nemora demigra, & per aliorum paſtorum riualium meorum mapalia, viam rege, ita vt ab his videri & amari, ne dicam rapi, & violari poſſis. Quaſi dicat: abſit à te, vt hoc facias, nam viſa planè & amaberis, & rapta denique violaberis. Itaque hæc conceſſio & conniuentia ſponſi, non tam impellit, quàm reuocat ab inſtituto ſponſam. hanc corticis expoſitionem commendant

quampluſimæ Patrum interpretationes, qui Eccleſiam, vel animam ad ſuæ infirmitatis cognitionem his verbis prouocari, atque huius cognitionis aſſequendæ modum notari affirmant, per eam nimirum fragilitatem, quam ad occaſiones & pericula delinquendi redacta in ſemetipſa experietur.

Quarta igitur interpretatio eſt aliorum, qui vti hæc verba ſponſo donare poſſint, & tamen difficultatem nuper adſcriptam perimeant, ita ictum deliberant, Sulamitem impatientem morarum hæc apud ſe & cum aliis virginibus verſare cœpiſſe. *Indica mihi vbi paſcas*, &c. Interim autem, dum hæc diceret, ſponſum ad ipſam aduentaſſe, & non quidem ſeriò, ſed per iocum hæc protuliſſe. *ſi te ignoras ò pulcherrima mulierum*, &c. quaſi dicat: ſi ignoras te ipſam, atque adeò me ignoras circa te proximè ſtantem, abi longiùs, &c. (nam de reliquo à ſuperiore expoſitione non abeunt) cæterùm fruſtrà ad iocum confugimus in re ſeria, nec iocus iſte incohærentiam minuit. Pergo ad alia.

Quintam expoſitionem donant nobis alij Patres non pauci, qui ſentiunt ſponſam in hoc loco, non tam de cognitione propriæ infirmitatis & imbecillitatis commoneri, quàm de agnitione pulchritudinis & gloriæ, quam deterſa veteri nigredine ſponſi ſui beneficio, iam iam receperat. Hi ergo prædicta verba non ſponſo, ſed puellis pediſſequis tradentes, aiunt puellas iſtas, non quidem his, quæ proximè dixerat, ſed his quæ paulo antè iactauerat Sulamites, occuriſſe, cùm dixit: *Nigra ſum, ſed formoſa*, &c. ita vt ſenſus ſit: *ſi ignoras te ò pulcherrima, inter mulieres*. idest, ſi non ſatis noſti ad quantam pulchritudinem ac venuſtatem antiqua nigredine deterſa veneris, nobiſque id tibi denuntiantibus & perſuadentibus non plenè credis. *Egredere, & abi poſt veſtigia gregum, & paſce hædos tuos iuxta tabernacula paſtorum*. id eſt, è domo excede, & (vt mos eſt puellis) hædiculas tuas ducens ad paſtorum mapalia declina, ac tuis ipſa auribus capies quàm pulchra ſis, cùm tua venuſtas, à cunctis paſtoribus adamari & celebrari vulgo incipiet. Cæterùm aliquid etiam in hac expoſitione deſideroquod ſequentem, quam reliquis facilè præferendam ſentio, plurimum mihi commendat.

Nam in ſuperiori verſu Sulamites cùm per meridiem ad ſponſum venire ſibi in optatis eſſe dicit, ab eo conſilio propterea reuocari ſe affirmat, nè ſi inter paſtores circumamicta hàc illac vagis greſſibus erret, ſcortum appareat, & in proſtitutæ pudicitiæ ſuſpicionem veniat, atque adeò aliorum paſtorum laſciuiam in ſe prouocet. (hæc enim eſt maximè germana illorum verborum explicatio.) Quapropter non aliter hæc verba illis adamuſſim reſpondere poterunt, niſi eam difficultatem, quam animo ſuo conceperat ſponſa, prorſus diluant. id autem nulla ex ſuperioribus interpretationibus præſtat; omnes enim ſponſam in lucos ac nemora, vt egrediatur inuitant; quomodo autem pudoris malè habiti opinionem, aliaſque ſuſpiciones declinare ipſam oporteat, non ſatis declarant.

Age igitur, ac primum id pone; verba ſcilicet iſta, vel à puellis pediſſequis dicta fuiſſe, vt communior hebraizantium ſententia fert. quibus adſtipulantur Nyſſenus, Pſellius, & Bernardus, vel certè ab ſponſo fuiſſe prolata; ſic enim volunt reliqui omnes ad vnum Patres. hi ſunt Origenes, Iſidorus, Gregorius, Anſelmus, Philo, Theodoretus, D.Thomas, & alij paſſim; quibus ego libentiùs aſſentior. Ita tamen hæc verba ab ſponſo pronunciari potuiſſe admitto, vt nihilominus à præſente ad præſentem Sulamitem dicta omnino denegem (nam quorſum his, qui iam tunc præſens aderat, modum oſtenderet ſponſæ ſuæ quo abſens inueniri poſſet? vt nuper dicebam.) Sed velim prorſus illum abſentem & à Sulamite ſua longiùs agentem hæc vſurpaſſe; ita nimirum, vt quemadmodum ſponſa abſens hactenus ad ſponſum abſentem verba fecit; ita etiam ſponſus, qui eatenùs etiam abſens manſerat, non ſecus ad abſentem ſponſam verba intendat; id enim vtriuſque amorem & deſiderium quamprimum nubendi apprimè declarat.

Deinde notandum, apud Hebræos olim virgines etiam ante nuptias paſtoritiam vitam agere ſolitas: id enim munus obiiſſe conſtat Rachelem *Geneſ*.34. nec non filias Iethro Sacerdotis Madian, *Exod*.3. & aliàs paſſim, idque ſine dedecore, aut ſiniſtra quapiam opinione, vel iniuria ſtatus illius. Addit etiam Rabbi innominatus apud Genebrardum: *Comparatur dilecta paſtrici quæ paſcit agniculos: quòd nimirum ſoleant mulieres apud Hebræos paſcere paruos agnos, qui non opus habent labore & fatigatione*. Huc ſpectauit Mopſus paſtor apud Maronem.

Quid

Quid facerem? neque enim Alcidipe, nec Phyllida habebam
Depulſos à lacte domi quæ clauderet agnos, &c.

His poſitis, ſi verba iſta puellis potius, quàm ſponſo donari debere contendas, erit ſexta expoſitio: *ſi ignoras te, ô pulcherrima mulierum.* Vel, vt habent Septuag. *ſi non cognoſcis te ipſam.* ſi nimirum, quia amor ad ſponſum ocyus ire ſuadet, & rurſus pudor ab hoc itinere reuocat, ira dubia & anceps manes, vt te ipſam non ſatis capias, vel intelligas: ſic enim vulgò de homine addubitante & hæſitabundo iactare ſolemus, *No ſe entiende a ſi miſmo.* id eſt, quod conſilij à ſe ipſo capiat ignorat, (ad quam interpretationem proximè accedit Hebræus apud Guidazetium) accommodariſſimam rationem ad illum veſtigandum tibi offeremus, qua & ipſum inuenire, & pudori tuo conſulere poſſis: *Egredere, & abi poſt veſtigia gregum, & paſce hædos tuos iuxta tabernacula paſtorum.* Quaſi dicar: vt ipſum certò & ſine errore aliquo inuenire poſſis, hoc ſuademus, vti domo excedens, ſequaris veſtigia gregum (eorum ſcilicet, quos ipſe paſcit:) nam hæc veſtigia te ad ipſum certiſſimè perferent. Rurſus nedum per agros vagaris & erras, amicta pallio virginibus & pellicibus communi, in ſuſpicionem venias proſtitutæ pudicitiæ, atque adeò paſtorum laſciuiam in te prouoces, agnellas, ſeu hædiculas ad pabulum duciro: id enim munus obire ſolent honeſtiſſimæ, ac generoſiſſimæ virgines abſque nota dedecoris. ſic autem occurrunt adoleſcentulæ ei difficultati, quam in veſtigando ſponſo ſibi ipſi propoſuerat Sulamites.

Sed vlteriùs etiam aliquid deſiderabis in hac expoſitione. Nam in ſuperiori verſu ſponſa moras ſponſi ægrè ferens, & ne ad veſperum quidem (quando nuptiæ iuxta morem patriæ, denique celebrandæ erant) differri ſuſtinens, vt ab ſponſo ſuo maturè educta transferretur in ædes geniales, de illo circa meridiem quærendo conſilium init. *Indica mihi vbi paſcas, vbi cubes in meridie.* Huic autem tam celeri ac præcipiti conſilio nihil in ſuperiori expoſitione reſpondet.

Quapropter ſeptimam interpretationem ad extremum ſubiiciam, quæ vel ideò mihi ante alias probatur, quia ſuperiori ſententiæ congruentiùs occurrit. communem ergo ſanctorum Patrum ſenſum amplexus, qui ſi vnum, vel alterum excipias, hæc verba vnanimes ſponſo dedunt. Ego quoque ſponſum effari puto: & illud præterea adnoto, quod ſæpe aliàs animaduerti, ſcilicet tranſlationes ſponſarum & nuptiarum celebrationes ſub noctem fieri ſolitas. Idem verò tempus eſſe ſolet, in quo paſtores capras ſuas ad caulas & ſtabula compellere, ac ſe ipſos in tuguria & mapalia referre ſolent. Sicut ergo Sulamites in ſuperiori verſu abſens ad abſentem ſponſum verba fecit, ſub perſona paſtoris circa meridiem paſcua intermittentis, & in opacis locis cubantis: ſic etiam in hoc verſu ſponſus non quidem præſens (id enim ſuprà excluſimus) ſed abſens quoque ad abſentem ſponſam ſermonem intendit, ſub perſona etiam virginis paſtricis, agnos, hædóſve ſuos nocte incumbente ad veſperum circa tuguria paſcentis, atque illos iam iam ad caulas ac ſtabula cogentis. hanc enim vim habent extrema illa verba, *Abi poſt veſtigia gregum, & paſce hædos tuos circa tabernacula paſtorum.* id eſt, ad tuguria coge & compelle, ſcilicet conſueto tempore; non enim emphaſi caret illud, *abi poſt*, &c. ita enim mos fert, vt paſtores nocte ingruente gregem ſuum à tergo inſtantes ad caulas compellant. Vide etiam an germanus allegoriæ ſenſus iſte ſit, vt ſponſa fingatur ad veſperum poſt matres incedens, & illas ad caulas regens, vt hædos tenellos ibi, per diem, de more incluſos, diſtentis latè vberibus paſcant: atque adeò additum fuiſſe, *& paſce hædos tuos iuxta tabernacula paſtorum.* Ego quidem hanc interpretationem libens præfero; ac ſenſum totius loci ſic inſtituendum eſſe puto, vt per quandam periphraſim bucolicam poëſis ſolennem, veſpertinum tempus deſcribat ſponſus, quo tranſlationem ſponſæ fieri oportebat.

Si ignoras te, ô pulcherrima mulierum. Id eſt, finge tibi ſponſum abſentem, ac ſuæ Sulamitis nuptias non ſecus deperéuntem, atque adeò tempus decretum expectantem. Hic ergo ſic ait: ſi vel ideò ignoras te, quia ignoras me, quod nimirum non prius tuam fortunam & felicitatem ſatis cognitam perſpectamque habere poteris, quàm me videris, & apud me degeris: *egredere, & abi poſt veſtigia gregum*, &c. quaſi dicat: Age vt agis vitam paſtoritiam per nemora, vt lucos gregeſtuos rege (hoc enim non decet virginem nubilem & generoſam.) Sed quandiu hoc facies? donec tandem aliquando fugiente die & nocte iam iam ingruente capellas tuas ad caulas & ſtabula ad lactandos hædos, ac te ipſam ad tuguria referas: hoc enim tempus expecto, vt tibi quamprimum adſim, ac nuptias exoptatas concelebrem, tuis ſimul, ac meis votis

obtem

obtemperans. Ideò ſubdit: *Equitatui meo in curribus Pharaonis aſſimilabo te*; ſic eſt accipiendus locus iſte de futuro, vt infrà non leuibus argumentis conficiam.

Huic expoſitioni ſubſeruit Gregorius Nyſſenus, qui extrema illa verba, *& paſce hædos tuos iuxta tabernacula paſtorum*, perinde eſſe exiſtimat, ac ſi dicat: *paſce gregem donec ad ſtabula, caulaſque redieris.* Non diſſimile quidpiam Corydon ad Galatheam, apud Maronem, niſi quòd ibi Corydon Galatheam ad ſe venire cupit; hîc contrà, ſponſus ad ſponſam ire deſiderat:

Nerine Galathea, thymo mihi dulcior Hyblæ,
Candidior cygnis, hedera formoſior alba.
Cùm primùm paſti repetent præſepia tauri,
Si qua tui Corydonis habet te cura, venito:
Imò ego Sardois videar mihi amarior herbis,
Horridior ruſco, proiecta vilior alga,
Si mihi non hæc lux toto iam longior anno eſt:
Ite domum paſti (ſi quis pudor) ite iuuenci.

Sic concinit verſus iſte cum ſuperiori, & contextus eſt luculentior.

*Verſ.*8. Equitatui meo in curribus Pharaonis aſſimilaui te amica mea.

SONVS ALLEGORIÆ.

E*Quitatui meo.* Hebraicè סוסתי *ſuſathi*, Græcè τῇ ἵππῳ μου. omnes iſtę voces ancipites ſunt; & vt à voce primitiua Hebraica exordiar, quatuor vtique illius ſignificationes, vt notat Tharrius. Nam equam & ipſam quoque equitandi rationem, ac modum, & tam equorum, quàm equitum ordinem notat, & ſanè *ſuſathi* videtur eſſe nomen *thoar*, ex סוס *ſus*, quod *equum* adſignificat: hæc autem nomina, quæ Hebræi *ſchem thoar* vocant, ſcilicet fœminea, ex ſubſtantiuis maſculinis, latiorem ſignificationem habent, vt aliàs obſeruaui, & non modò rebus, ſed etiam actionibus, & aliis quibuſdam tribui ſolent. Ex his autem ſignificationibus, quas continet vox illa *ſuſathi*, tres poſteriores capit vox Latina *equitatus*. nam ipſam actionem equitandi equorum aciem & equitum quoque ordinem ſonat, fruſtrà id exemplis comprobem, cùm ſint obuia. Denique nomen Græcum ἵππος, quo vſi ſunt Septuaginta, eſt generis epicœni, & tam *equum*, quàm *equam* ſonat. Sed quid inde? Certe omnes ſignificationes, quas tres præmiſſæ voces recipiunt, vſurparunt interpretes huius loci, diuerſi quidem diuerſas.

Nam primum, *equæ meæ aſſimilaui te*, legunt paſſim omnes hebraizantes, & ambiguam, ſeu ancipitem vocem Græcam, quæ in tranſlatione Septuaginta occurrit, ad ſignificationem quoque fœmineam transferunt Codices. ſic Complutenſis, Regia & Vaticana, quæ ſimilem ad modum conuertunt *equa mea.* Agnouit hanc lectionem D. Ambroſius *in Pſalm.* 118. *ſerm.* 2. & de Iſaac & anima; ſed tamen numerum ſingularem, acceptum eſſe pro plurali exiſtimauit; ſic enim habet, *Non vnam equam diuitis Regis accipias, ſed abſolutè pro equitatu*, vt ſæpe diximus, *qualis ouis alterius eſt pro grege ouium.* alludens certè ad Virgilium *Ecloga* 3.

Infelix ò ſemper ouis pecus, &c.

Ambroſium imitati ſunt Theodoretus, Pſellius, & alij.

Alij rurſus adhærẽtes quoque tranſlationi Septuaginta, & præferentes ſignificationem maſculeam, legunt, *equo meo.* In his eſſe videntur tres Patres apud Theodoretum, quamuis enim interpres ex Græco reddiderit, *equa mea*, tamen contextus ipſe poſtulat, vt *equus* legatur, non *equa.* Addit tamen Theodoretus ex prædictorum Patrum nomine *equum*, in ſingulari, accipi pro *equis*, in plurali numero, ac rurſus equos non ſumi, vt ſonant, ſed pro equitibus; id enim ſolenne Græcis, ſicut etiam apud noſtrates, qui vulgari ſermone dicimus; *tantos cauallos van a la guerra*, id eſt, tot equites, &c. Philo abſolutè legit *equis meis*, & non de equitibus, ſed de ipſiſmet equis concipit. quam lectionem videtur etiam mihi ſequutus Origenes, quamuis illius interpres *equitatum* reſtituerit in vtraque tam breui, quàm longa expoſitione; ſed vtrobique *equitatum* accipit pro equorum ordine.

Sed tamen cæteri Latini Patres, vocem iſtam *equitatus*, non quidem pro equis, ſed pro equitibus ipſis equis inſidentibus accipiunt. hi ſunt Gregorius Magnus, Beda, Iſidorus,

dorus, Anſelmus, D. Thomas, quibus etiam ex Græcis adſtipulantur tres Patres nuper citati, ſed expreſſius Nyſſenus inter ipſos numeratus.

Denique aliqui ex nouis interpretibus, nomine *equitatus* ipſam equitandi, aut equis inſidendi actionem notari perperam contendunt, qui quantumuis eam tranſlationem ad Hebraicas origines redigant, minime fulciendi ſunt.

Aliqui præterea obſeruant, vocem illam *meo*, in voce Hebraica *ſuſathi* reſpondet; affixum paragogicis ac ſuperfluis ſyllabis adnumerandam, itavt plane redundet, ſicut nuper de pronomine *te* ſtatuerunt, ad illa verba, *ſi ignoras te*, idque quamplurimis aliis exemplis in Scriptura ſacra obuiis confirmant.

Aſſimilaui te. Hebraicè דמיתיך *dimithich*, ex radice *damah*; ſignificat autem *comparare*, ac ſimilem efficere. Rabbi Salomon ſic extulit: *ad equitatum meum in curru Pharaonis ſilentium impoſui tibi*, vel *paraui te.* Subeſt etiam hic alia recentiorum interpretum obſeruatio, qui docent, hic verbum præteriti acceptum planè pro verbo futuri temporis, itavt *aſſimilaui*, ponatur prorſus pro *aſſimilabo.* quod vtique nec probo omnino, neè reprobo. Quamuis enim ſentiam hîc, vt in ſuperiori verſu, confici ſponſum, verba iſta ad abſentem ſponſam intendere, & de futura illius traductione agere; tamen id non prohibere quominus verbum præteriti aptam ſignificationem reddat; quamuis in hebraiſmos reſpuere non ſoleant, cùm opportuni ſunt, nunquam tamen niſi coactus ad illos confugio.

Hæ igitur ſiue diuerſarum lectionum diſſimilitudines, ſiue earundem lectionum, tam diſſimiles acceptiones, diuerſas quoque huius loci interpretationes pepererunt. Percurram eas, quæ digniores auctores ſibi numerant, ac primùm quidem lectionem illam interpretari libet, *equa mea in curribus Pharaonis comparaui*, vel *aſſimilaui te.* Certè ſi antiquos Patres adeas, nullum planè inuenias, qui hoc loco *equam*, vt ſonat, pro ſingulari *equa* accipiendam putauerit, & tamen non deſiderabis graues aliquos ex nouis interpretibus Doctores, qui hanc acceptionem cæteris aliis præferendam tam ſeriò prædicent, vt vulgatæ lectioni vix aliquid tribuendum eſſe putent, quibus illud commune proloquium obĳcere libet, *Ne quid nimis.* Alij rurſus tam ſeuere in hanc lectionem & acceptionem inuehuntur, vt illam tanquam indecoram, & (ſi Deo placet) obſcœnam & impuram reſpuere non dubitent. Ego quidem inter hæc vſque adeò diſcrepantia iudicia medius incedo; nam tranſlationem iſtam bono ſenſu donari, tamen vulgatam lectionem facilè anteponendam puto.

Equa mea in curribus Pharaonis, &c. Non poſſum non hîc adſcribere nouioris cuiuſdam interpretis, nouam ſatis expoſitionem: qui, ne Salomon à ſtylo bucolico, quem à duobus ſuperioribus carminibus inchoauerat, diſcedere videatur, addit ſponſum in hoc verſu hippophilacem, id eſt, equarum cuſtodem & paſtorem fingi, qui nimirum equam vnam præ cæteris pulchram & elegantem aluerit, atque adeò dignam, vt in Ægypto, vbi equi & equæ digniores & elegantiores gignuntur, ipſiuſmet Regis Pharaonis currus traheret ſub iugum miſſa; huic verò tam eleganti & venuſtæ equæ Sulamitem ab ſponſo comparatam ſentit ob venuſtatem, & velocitatem, vt quæ priùs moueri non poterat, niſi attracta, eadem iam nunc ab ſponſo erecta, velociſſimè cuiuſpiam equæ celeritatem æmuletur, quæ non modò ipſa ocyſſimè currere poſſit, ſed ad currum etiam trahendum valida ſit. Sat ſcio hanc expoſitionem tibi minimè probandam iri, quamuis illi ſuccos & pigmenta adliniam.

Sicut etiam nequaquam arridebit aliorum figmentum, qui ne vacet, aut redundet pronomen illud *mea*, fieri poſſe dixerunt, vt ſponſus ſemetipſum pullo equino recenti, & ſponſam equæ matri compoſuerit, quæ nimirum ad currus trahendos rapta prædictum pullum, in ſtabulis reliquit matris abſentis deſiderium crebris hinnitibus ſignificantem, & vbera depoſcentem; ad ipſam quoque, vbi data porta fuerit, velociſſimè ruentem, itavt ſenſus ſit: *Equæ mea in curribus Pharaonis*, &c. id eſt, quandiu abſens exiſtis, ô ſponſa, & ad te venire non licet, tanto tui deſiderio ardeo, vt tanquam pullum equinum me exiſtimem; te verò veluti equam matrem meam ad currus trahendos aſſumptam: atque adeò, cùm primùm licuerit toto animi mei conatu & arrepto curſu ad te contendam, & in vbera, id eſt, amplexus tuos irruam. Et ſanè hæc ſimilitudo, non inſulsè aptatur cortici & literæ, quia, vt in ſuperiori verſu adnotaui, ſponſus veſperam expectare fingitur, vt ad ſponſam veniret, vel potiùs eandem venientem exciperet; nam veſpertino tempore traductio ſponſæ de more fieri ſolebat à paranympho, & ab amicis ſponſi; vt in ſequenti verſu dicemus: pulli

autem

autem prædicti, ad veſperam vſque expectare conſueuerant matres ſuas ex diurnis operis & laboribus ad ſtabula redeuntes. Nec aliena eſt hæc ſimilitudu a Scripturis ſacris, nam *Iſaiæ* 38. in cantico Ezechiæ Regis, vbi Vulgatus noſter habet, *ſicut pullus hirundinis, ſic clamabo.* Non pauci ex Hebræorum Magiſtris reſtituunt, *ſicut pullus equæ.* Sed quantumuis expoſitionem iſtam expoliam, non arbitror me illam cuipiam perſuaſurum eſſe.

Tertiò igitur alij præfatam lectionem & comparationem equæ, ſeu equi (id enim non valde curant) ſinceriùs capiendam eſſe putant, ac ſponſum ea ſimilitudine Sulamitis elegantem formam ſignificaſſe autumant, quia nimirum equæ recentis & necdum crebris partubus ad maciem deductæ magna ſatis venuſtas, cum qua propterea virgo pulcherrima ſine iniuria aliqua componi potuerit, præſertim, quia non inſueta aliis hîc comparatio. Nam Plato in Dialogo qui appellatur, *Hippia maior,* ſeu *de pulchro*, vtranque pulchritudinem equæ ac virginis copulauit. Nam poſtquam aſſeruit vetuſto quodam deorũ oraculo equæ venuſtatẽ laudatam, ſic demum inquit: *Pulchrum vas cùm ex arte eſt fictum, ſed ſi hoc cum equa & virgine comparetur, tali cognomento indignum eſt.* imò & ipſum dialogum, cuius argumentum eſt de pulchritudine, Hippiam à Platone de induſtria vocatum ἀπὸ τῆς ἵππου, id eſt, ab equa, propter eximiam huius animantis pulchritudinem. Rurſus Theocritus in Epithalamio Helenæ puellis Helenæ formam admirantibus hæc verba tribuit.

Sic aurea Helena elucebat inter nos
Valida, procera: quemadmodum procurrit Iulius in aruo
Aut in horto cupreſſus, aut in curru theſſalicus equus.

Ecce qualiter congruunt omnia equa & currus, itaut credere poſſis, Theocritum hanc ſimilitudinem ſicut alia, quæ in eo Epithalamio miſcet, ab hoc Salomonis cantico mutuatum fuiſſe. Adde etiam ob eam cauſam quamplures fœminas ex his, quæ pulchritudine apud veteres excelluerunt, ab equa nomen ſibi aſciuiſſe. numerabo ex multis paucas. Valerius Maximus celebrat fœminam quandam Athenienſem Hippo dictam, Heſiodus Hippem, vxorem Theſei, Helichiique Hippiam Philadelphi coniugem. Numeratur etiam Hippo inter Nymphas Oceani. Hippodomiam Polopi vxorem commendat Pindarus, & Nerei filius Hippothoem, Hipponoem & Mercippem. Pauſanias quoque memorat Alcippem Martis filiam. Plutarch. Archippem pulcherrimam. Euripa etiam & Leucipes cognomina ſunt Dianæ apud dictum Pauſanium. Mitto alias innumeras fœminas, quibus ob formæ præſtantiam equæ nomen dederunt antiqui, atque inde ſic colligo, eos, qui hanc equæ ſimilitudinem quaſi indecoram ſeueriùs inſectantur, non eſſe auſcultandos, cùm ex dictis conſtet antiquos fœminis quibuſlibet forma præſtantibus, imò etiam Heroinis, & Deabus equarum cognomina indidiſſe. Sed licet eo capite, quo aliis inuiſa eſt hæc expoſitio, mihi non diſpliceat, tamen multis aliis nominibus mihi nequaquam arridet illud ſic, inſtar omnium, quia vt hactenus ſæpius notauimus, in hoc verſu ſponſus abſens de abſente loquitur, atque adeò parum aptè ea forma & pulchritudo laudatur, quæ ſcilicèt necdum viſa fingitur.

Quapropter meliùs & aptiùs quiſpiam aſſeruit ea comparatione pudorem Sulamitis notatum fuiſſe, quia cùm præmiſiſſet illam inter paſtores venturam. *Et paſce hædos tuos iuxta tabernacula paſtorum*; ne quis forſan ex paſtorum ſocietate aliquid contrà pudorem eius ſuſpicari poſſet, illicò attexit eam equæ ſimilem eſſe, *equæ meæ in curribus Pharaonis*, &c. eo nimirum ſenſu, quo de alia puella valde pudica lyricus Poëta luſit:

Quæ velut latis equa trima campis
Ludit exultans, metuitque tangi.

De induſtria dixit, *equa trima*, nam equæ nouæ toto triennio non equiunt, vt in naturali hiſtoria equi tradit Conradus. At dices, non *equæ* ſolùm, ſed equæ curribus Pharaonis adſtrictæ collatam fuiſſe ſponſam.

Id certè mihi perſuadet, vt præfatæ lectionis aliam longè accommodatiorem expoſitionem ſubiiciam, quæ omnes huius comparationis numeros cohibet. Loquitur ſanè ſponſus abſens, vt ſæpiùs dixi, & qua ratione Sulamitem, quam ducere decreuerat, iam iam proponat ſibi, & quomodo rem ipſam fieri oportere apud ſe ſtatuat, recogitat antequam fiat, aperítque ſubiectis verbis, *equæ meæ in curribus Pharaonis aſſimilaui te.* Quaſi dicat: huic equæ adſimilem te iam iam cogito. Vel ſi id non placet, præ-

teritum

teritum loco fururi poſitum cum aliis p'uribus puta; vtrumque enim æquale eſt. Itaque ſenſus erit, *equa meæ*, id eſt, *equæ compari* cum equa, veluti eidem currui adſtrictus marrimonij iugum libenter ducam, re ſimilem repuro; quippe quæ apriſſima mihi videris ad coniugia copulanda. Emphaſim habet vo Hebraica דִּמִּיתִיךְ *dimitich*, id eſt, *ſimilem te faciam*. quæ ſignificat ſponſam alioqui conditione imparem (fingitur enim ruſtica & ſiluana mulier, vt non ſemel notaui) ad æqualitatem illam extollendam, quam inter couiuges honorum, diuitiarum, ac nominum communio efficere ſolet. Nam in his, quæ ſub idem iugum mittuntur, equis, nihil magis obſeruari & attendi ſolet, quàm æqualiras & ſimilirudo, & ob eam cauſam *equos* Latinè ab æqualitate dictos credunt Origeniſtæ, quaſi æquales, nam æqualiras & ſimilirudo ad currus vectandos eos pretioſiores reddit. Quid autem certius, quàm coniuges apud Latinos à iugo dictos? velut eidem iugo adſtrictos, & Græcè ſimiliter maritati συζυγοι, ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ, id eſt, à iugo eodem trahendo dicti, & Scriptura etiam *Eccle*. 26. matrimonium cum iugo componit. *Sicut bouium iugum quod mouetur, ita & mulier nequam*; id eſt, qui mulierem maleuolam duxit, non diſcedit à boue, qui cum altero iugum non ſatis adſtrictum, ſed diſſolutum poriùs, aut laxum trahit, atque adeò onera illius ſtatus ferre non poreſt. Hactenus de lectione Septuag.

Circa vulgatam tranſlationem non minor, imò maior interpretum diſcordia. In primis plures ex ſanctis Patribus hanc comparationem deſumptam exiſtimant, ex curribus illis, quos Pharao contra Dei populum produxit, & in rubri maris fyrtibus demerſi ſunt, & hos quoque non parua diſcordia diſtrahit. Alij enim (in quibus eſt Philo Carpathius, & fortè etiam Apponius) cum ipſiſſimis Regis Pharaonis curribus ad maris profunda demerſis, Sulamitem collaram putat, hoc ſenſu, *equitatui meo in curribus Pharaonis adſimilaui te*, quia nimirum, ſicut equos illos rubri maris vndæ obruerunt, ita etiam per me fiet, vt antiquos mores tuos obruam, & obliuione æterna conſopeliam. Nam hi interpretes ex his ſunt, qui ſponſam non ſolùm ruſticam & condirione ſua vilem, ſed etiam meretricem, & impudicam ſibi proponunt ante nuptias, atque adeò ſatis aptè de illa ſub eo ſtaru id enunciatum videtur ab ſponſo, futurum ſcilicet, vt eam ſibi adiungens de genere illius mores & antiquam turpitudinem, non ſecus in profundam obliuionem mittat, quàm currus & equires Pharaonis marinis vorticibus olim obruti fuerant, ne vnquam ad litrora enatarent. Nec aliena à ſacris literis hæc obliuionis comparatio, nam Michæas Prophera cap. 7. *Deponet* (inquit) *iniquitates noſtras, & proyciet in profundum maris, omnia peccata noſtra*. Alij rurſus ipſiſſimos Pharaonis currus hîc accipientes, alterum corticis ſenſum inſtituunt. Nota enim eſt curruum & equorum multitudo, quam Pharao contra populum Dei comparauit. Nam *Exodi* 14. ſexcentos currus electos, & quidquid in Ægypto curruum fuit, & duces rotius exercitus attuliſſe dicitur. Addit verò ſacer textus: *Cumque appropinquaſſet Pharao, leuantes filij Iſraël oculos viderunt Ægyptios poſt ſe, & timuerunt valde*. Aiunt ergo cum his curribus & equiribus comparatam Sulamitem, quia ſicut exercitus ille Pharaoni Regi ſuo fidelis ſubditus ad ſubuertendos illius hoſtes, ſatis validus erat, Iſraëlitas verò copia & robore ſuo plurimum exterrebat, & in fugam compellebat, ita etiam Sulamites datam ſponſo ſuo fidem inuiolatam ſeruans, & ille quidem, vt par eſt, demiſſa procis ac riualibus morum grauitate ac ſeueritate terribilis erat.

Cæterùm tam in hac, quàm in ſuperiori interpretatione, ni fallor, id tu deſiderabis, quod iuxta illam pronomen poſſeſſiuum vacat omnino, ac redundat; quapropter ne id deſiderare poſſis, alij authores, vt dicti pronominis vim eliciant, non cum illis curribus, quos à Pharaone contra populum Dei eductos Erythræi maris fluctus demerſerunt, ſed cum ipſo Iſraëlitici populi exercitu, cui mare diuiſum ſemitam dedit, comparatam autumant, hi ſunt Origenes, Ambroſius, Gregorius, Beda, quos intra in appendicibus ſubſcribam. Quæ expoſitio vix aliquid offert quod cortici ac ſono allegoriæ (qui totus ad nuptias pertinet) poſſit adaptari; tamen ita quiſpiam comminiſci poſſet, tranſlationem, ſeu eductionem ſponſæ in domum ſponſi, quam iam tunc abſens meditabatur ſponſus, cum tranſlatione filiorum Iſraël ex Ægypto in terram promiſſionis, per quam à ſeruitute in libertatem aſſerta fuit, his verbis conferre, ita vt ſenſus ſit: *Equitatui meo in curribus Pharaonis aſſimilaui te, amica mea*, id eſt, traductionem tuam à gynæceo, vel triclinio fœminarum, in quo hactenus manſiſti, in domum ac palatium meum iam iam adorno & expedio, ac, ſi Deo placet, quand-

quandam tibi tranſlationem meditatus ſum ei ſimilem, qua populum Iſraeliticum olim ab Ægypto in deſertum, & inde in terram promiſſam traduxi.

Dices fortaſſe, comparationem iſtam eſſe ineptam: imò potius aptiſſima, & accommodatiſſima eſt. In primis enim Oſeas Propheta tranſlationem Eccleſiæ à Iudæis ad gentes expingens ſub ſponſæ à Chriſto adamatæ nomine & exemplo, ad eandem comparationem expreſsè adludit; ſic enim ait: *Propter hoc ecce ego lactabo eam & ducam eam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius, & dabo illi vallem Achor ad aperiendam ſpem.* Vide quæ diximus ſuprà in Iſagoge *cap. 3. & 6. & 8.* vbi huius loci expoſitionem non perfunctoriè tranſegimus, aſſerentes eam ex hoc ritu nuptiali tranſlationis ſponſæ in domum mariti, & ex adluſione ad traductionem Iſraëliticæ plebis ex Ægypto in deſertum, & in terram promiſſionis deſumptam fuiſſe; vtriuſque verò tranſlationis non parua concordia eſt. Nam antiqua illa traductio plebis Iſraëliticæ, facta quidem fuit de nocte, ac primum quidem in deſertum & ſyluas, deinde in promiſſam terram, adituſque prior fuit in vallem Achor, quæ aliàs dicebatur tractus Engadditanus. Nihil non ſimile in traductione ſponſarum reperies, quę nimirum de nocte etiam fieri ſolita, ac priùs quidem in nemora & ſyluas, deinde in mariti domum. Quo modo autẽ Tribus Bẽiamin, cui ſortitò obtigerat prædictus tractus Engadditanus circa Hierichuntem, in ea potiſſimum amœniſſima regione nuptias ſuas celebrare ſoleret, diximus in Iſagoge *cap. 7.* ſuprà citato, & dicemus etiam infrà *cap. 8. verſ. 11.* Sed quorſum, inquies, additur, *in curribus Pharaonis*? Aliqui affirmant (& mihi etiam veritati ſimillimum videtur) Pharaonem, qui ea ipſa nocte, qua Ægyptiorum primogeniti necei dati ſunt, Iudæorum multitudinẽ ſatis indulgenter ac beneuolè ex Rhamеſſe, vbi collectus erat populus, exire perſuaſit, ad ſarcinas conuehendas, & reliquam multitudinem exportandam, accommodaſſe illi currus ſuos. nam cum pleraque alia ab his accommodata populus accepiſſet; ait enim Scriptura: *Dominus dedit gratiam populo coram Ægyptijs, vt accommodarent eis, & expoliauerunt Ægyptios.* Quid mirum, ſi dicamus equos etiam & currus eorum, qui maximè ad viam illam conficiendam opportuni erant, mutuo ſibi oblatos accepiſſe. Sed licèt hæc interpretatio inter illas, quæ ſenſum horum verborum ex adluſione ad tranſitum filiorum Iſraël ex Ægypto in terram promiſſam petendum autumant, facilè princeps ſit; tamen ex eo mihi diſplicet, quia hæc verba, ſicut alia, quæ continentur in hoc Cantico, ex nomine Salomonis dicuntur, non quia ſentia nuptias illius cum Pharaonitide in hoc libro deſcriptas, id enim ſuprà in Iſagoge *c. 1. & 2.* ſeriò confutaui; ſed quia ſemetipſum tanquã Chriſti Domini figuram, & imaginem propheticè inducit. Non video autem quonam modo Salomon equitatum illum, qui vel à Pharaone contra populum Dei productus, vel à Dei populo contra Pharaonem collectus fuit, potuerit ſuum dicere, cùm ait, *equitatui meo.*

Quapropter alia mihi ſuccurrit expoſitio, quam cæteris facilè præferendam exiſtimo. Præmitto autem, nomine *equitatus*, hîc non equos iugales curribus adſtrictos, ſed equites ipſos curribus inſidentes notari, quam acceptionem equitatus agnouerunt hic tres Patres apud Theodoretum, Rupertus, Nyſſenus & alij nuper citati, & eſt aliàs ſatis communis ſignificatio apud Latinos, qui his vocabulis, *equitatus* & *equites*, non tantùm notant eos, qui equis inſident, ſed etiam illos, qui in curribus adſtrictis equis vectantur in bello contra hoſtes, vt expreſsè notauit Seruius in Maronem *ad lib. 1. Georgicorum*, & Agellius *lib. 18. cap. 8.* Quapropter iuxta hanc ſignificationem, *equitatus in curribus*, erunt certè duces curribus vecti. De induſtria autem dixi *duces*, quia certo certius eſt, duces & Reges ad bellum in curribus olim progredi ſolitos. Nam de Pharaone Iſraëlis populum ad mare rubrum inſequente, ſic legimus Exodi 14. *Iunxit ergo currum ſuum, & omnem populum aſſumpſit ſecum*; & de ducibus ſic attexit: *Tulitque ſexcentos currus electos, & quidquid in Ægypto curruum fuit, & duces totius exercitus.* Chaldæus habet, *& in his duces totius exercitus*, ſcilicet electiſſimis curribus vectos. & *lib. 3. Regum* Ioſaphat Rex Iſraël è curru pugnabat *cap. 22.* vbi etiam Principes curruum appellantur, duces alij, qui è curribus etiã bellum inferẽbant. Item *Regum 4. cap. 19.* ſæpe aliàs in Scriptura ſacra inſigniores duces ac Principes in curribus contra hoſtes progredi feruntur. Inde autem licet colligere, eiuſmodi currus non ſolùm omni robore inſtructiſſimos, ſed etiam pulcherrimos fuiſſe. De pulchritudine & ornatu curruum, quibus duces & Imperatores ad pugnam progredi ſolebant, legendus omnino Lipſius in electis, & Bulengerus *de Imperat. Roman.* & alij. Aliquid de hac elegantia & ornatu curruum, quibus vtebantur duces ac proceres Romanorum,

ſcribit

ſcribit Eſdras *lib.3. cap.3.* vbi recenſens præmia, quibus decorandus erat à Dario miles ille ſapiens, qui ſapientiorem, ac digniorem ſententiam protuliſſet, inter alia ſic ſerit: *Dabit illi Rex Darius purpura cooperiri, in auro bibere, & ſuper auram dormire, & currum aureo freno, & cydarim byſſinam, & torquem circa collum*, &c. Quantum ergo putabimus fuiſſe reliquum ornatum & apparatum currus, in quo equi iugales frenis aureis decori gradiebantur. Mitto alia.

Secundò notandum, veterum quoque moribus comparatum eſſe, vt mariti vxores in domos ſuas elegantiſſimis curribus vectas inferrent. Meminit Plutarchus *in Apophthegmatis Romanis*. item Claudianus *in nuptys Honory & Mariæ*.

Ante fores iam pompa ſonat, pilentaque ſacra
Præradiant ductura nurum. calet obuius ire
Iam princeps, tardúmque cupit diſcedere ſolem.

& Statius *in Epithalamio Stellæ & Violantillæ*, ſic habet,

Iamque parens Latias, cuius prænoſcere mentem
Fas mihi, purpureos habitus, iuuenique curule
Indulgebit ebur.

Mitto Euripidem *in Elena*, Naſonem *elegia* 4. & alios paſſim; addo autem huius ritus expreſſa veſtigia reperiri in Scriptura ſacra. Nam *Pſalm.*44. vbi vulgata lectio, *Specie tua, & pulchritudine tua intende, proſperè procede, & regna, propter veritatem & manſuetudinem*, &c. Hebræi codices ad verbum habent, *in decore tuo proſperè inequita ſuper verbum decoris & manſuetudinis*, &c. vox originalis eſt רְכַב *rechab*, quod germanius vertitur *currum inſcende*. Inde enim fluit רֶכֶב *recheb*, id eſt, *currus*. Itaque ſenſus eſt: Quandoquidem ſponſam ducere tibi placuit, currum aſcende, & à quatuor illis dotibus, ſcilicet decore, iuſtitia, veritate, & manſuetudine, tanquam à veloci quadriga ſublimis vehere, vt cum pompa & gloria ipſam traducas. Lege etiam ea, quæ *Prouerb.*4. contulimus ad illa verba, *arripe illam, & exaltabit te, & glorificaberis ab ea, cùm eam fueris amplexatus*. vbi Salomon præcipit iuniori adoleſcenti, vt ſapientiam ritu coniugis ſibi aſciſcat. Hebræus, aut quidam, latentem in verbo illo *exaltabit*, ſimilitudinem agnoſcens, ita reſtituit, *& deducet te equitantem*, id eſt, currui inſidentem. Adde etiam, ſi placet, noſtrum Centuputeolanum, qui *Pſalmum* 67. nuptialem eſſe affirmat, ſcilicet Epithalamium dictum ſuper nuptias Dei & Tribus Benjamin: cuius vocabulo ſignificatur Eccleſia ſponſa Chriſti, atque adeò de curru ſponſalitio, exponit illa verba, *Currus Dei decem millibus multiplex millia lætantium Dominus in Synai in ſancto*. quæ currum genialem & turbam illum de more vndique ſtipantem deſcribunt. Hæc etiam eſt pompa illa, quam legimus 1. *Machabæorum cap.*9. in nuptiis filiæ cuiuſpiam ex proceribus Cananæorum, vbi ſic habet, *Nunciatum eſt Ionathæ, quia fily Iamri faciunt nuptias magnas, & ducunt ſponſam ex Madaba, filiam vnius de magnis principibus Canaam, cum ambitione magna*. vbi adnotant interpretes eam ambitionem in curru nuptiali, & turba ſtipantium potiſſimum ſpectari. Nil certius.

His ergo prælibatis, ſenſus eſt loculentus, *Equitatui meo in curribus Pharaonis aſſimilaui te amica mea*. id eſt, tranſlationem tuam, ô ſponſa, mihi dilectiſſima, iam iam adorno & expedio. nam iam diu te cogitaui, & nunc etiam cogito, ac mihi propono curru nuptiali elegantiſſimo ac ditiſſimo ſublimem, & ad ædes meas tranſeuntem: ſimilem vtique ducibus ac proceribus meis equitantibus, aut incidentibus in curribus Ægyptiis, vel quia currus pulchri, ſicut etiam equi generoſi ex Ægypto ad Salomonem tranſmittebantur. Vel certè currus ipſi ideò dicuntur Ægyptij, quia equi ex Ægypto allati ipſos trahebant. Nam Ægyptum Salomoni nobiliores equos dediſſe teſtatur ſacra pagina 2. Paralip.9. *Adducebantur autem ei equi ex Ægypto*. Horum autem equorum ad trahendos currus incredibilem copiam recenſet lib. 3 Regum cap.4. *Et habebat Salomon quadraginta millia præſepia equorum currilium*, &c.

Cùm hæc, quæ hactenus poſui, mecum agitarem, ſcire vlteriùs deſiderabam (vt huic expoſitioni prorſus acquieſcerem,) cur nimirum ſponſa curru nuptiali in ſponſi palatium vecta magnis ducibus currus incedentibus ſimilis dicatur, ſumpta comparatione ex re militari. Ita enim fert concors ſanctorum Patrum ſententia, ſuccedat ergo memoriæ id quod ſuprà notabam *verſ.*3. ad illa verba, *trahe me*. vbi multis argumentis oſtendi traductiones ſponſarum apud Hebræos ritu ſolenni per raptum fieri ſolitas, ſimulata vi & coactione (fruſtra hic reſcribam quæ ibi fusè proſequu-

tus ſum.) Nunc autem vlteriùs addo ad raptum iſtum, qui eo modo per ſimulationem violentiæ peragi ſolebat, arma adhiberi ſolita, atque adeò ſponſum & amicos eius, non ſine armis ad accipiendum ſponſam venire ſolitos, atque promptam illam nuptialem, militari ſimilem eſſe. Comprobant hoc efficaciter duo Scripturæ loca. Primum eſt deſumptum ex *Pſalm.* 44. vbi Vates ſponſum excitans, & erigens, vt ad ſponſam accipiendam & curru abducendam pergat; ita quidem præfatur: *Specioſus forma præ filijs hominum:* & ſubinde, *Accingere gladio tuo, ſuper femur tuum potentiſſime.* Sed clariùs hoc perſuadet locus nuper citatus ex *lib.* 1. *Machabæorum cap.* 9. vbi poſt illa verba, *Nuntiatum eſt Ionathæ, & Simoni fratri eius, quia filij Iambri faciunt nuptias magnas, & ducunt ſponſam ex Madaba*, &c. ſtatim attexit, *& ecce tumultus & apparatus multus, & ſponſus proceſſit, & amici eius & fratres eius obuiam illis cum tympanis & muſicis & armis multis.* Quorſum igitur arma in nuptiis? Non aliò certè ſpectant arma iſthæc, niſi ad eam ſimulationem violentis prædictam. Mittò alia teſtimonia exotica & profana.

Iam intelligis quò tendam; cùm igitur tranſlatio ſponſæ eo modo ſimulata vi per raptum fieret, & quaſi in exercitu inter armatos curru inſidens in domum ſponſi de more abduceretur, valdè propriè & germanè comparatur cum duce, aut Imperatore totius exercitus, curru eleganti ſubuecto, & multis vndequaque militibus ſtipato & circumſepto. Et ſanè patronum habet iſta expoſitio Gregorium Nyſſenum, in quo aliqua huius currus nuptialis mentio occurrit, ſed clariùs eam inſinuat Ambroſius *in Pſalm.* 118. *ſerm.* 3. vbi locum iſtum ediſſerens, & ad nuptialem currum adludens, ſic denique adſcribit: *Cæpit ſponſa concordia & manſuetudine populorum eſſe ſublimis, & toto circumferri orbe, & velut curru equis velocibus ſupra mundum rapta aſcendit ad ſponſum.* Hæc Ambroſius, quorum ſententiam dabimus infrà.

Denique moneo lectorem currum iſtum nuptialem nequaquam confusè permiſcendum cùm feretro, aut lectica, quæ deſcribitur infrà *c.* 3. *verſ.* 3. hunc enim currum ab equis trahi & deduci, lecticam verò illam virorum humeris portari, textus ſignificat, vt ad eum locum vberiùs dicemus.

Verſ. 9. Pulchræ ſunt genæ tuæ ſicut turturis, & collum tuum ſicut monilia.

Verſ. 10. Murenulas aureas faciemus tibi vermiculatas argento.

SONVS ALLEGORIÆ.

Sicut turturis. Hebraicè בתורים *bathorim*, id eſt, *cum turturibus*, vel *in turturibus.* ſic Pagninus, Tigurina, Vatablus & alij hebraizantes. Suſpicari verò æquum eſt, in originibus olim fuiſſe כתורים *chatorim*, id eſt, *ſicut turtures*, ſed poſtea ſcribentium errore poſitum ב pro כ: imò etiam coniectari licet, in vulgata tranſlatione, olim quoque lectitari ſolitum, *ſicut turtures.* ita enim ſuadet conſequentis hemiſtichij ſimilis verſio, *Collum tuum ſicut monilia*, niſi dicamus, Hieronymum, vt ſæpe aliàs, Septuaginta interpretum veſtigiis inſtitiſſe, qui ita legunt ὡς τρύγονος, id eſt, *ſicut turtures.*

Et quidem vox illa תור *thor*, *turturem* adſignificat, & neſcio quod ornamenti fœminei generis, quod alij aliter deſcribunt, cui ornamento id nominis propterea datum exiſtimat Rabbi Abraham, quia figuras turturum impreſſas continebat. Alij verò eam vocem deriuant à radice תור *thauar*, id eſt, *circuire*, atque adeò *circulum* ſonat, itaque *thor* quodlibet ornamentum circulare notat, ſiue auribus, ſiue genis, ſiue collo, ſiue carpis brachiorum cingendis fabrefactum; torques nimirum, inaures, monilia brachialia, & ſi quod aliud generis eſt; hæc omnia complexus eſt Hieronymus nomine *murenularum*, ſic enim reſtituit infrà eandem vocem, *thorim. Murenulas aureas*, &c. hoc enim nomen quodnis monile in circuli forma conflatum ſignificat, ducta ſimilitudine à murena piſce, quæ tunc cùm profundiſſimæ fluuiorum arenæ indormit, flectit ſemetipſam in circulum, & extremam caudam ore tenet. Eapropter ipſiſſima hæc monilia ſerpentes aureos olim nuncupari affirmat Clemens Alexandrinus, ab aliis etiam *anniculos*, ſiue etiam *annulos* appellari conſtat; ſcilicet

ſcilicet paruos annos, quia nimirum ſerpens in orbem ductus, & caudam ſuam admordens, anni ſymbolum fuit apud veteres.

Nec longè abeſt vt credam, per diuerſa iſthæc nomina *murenulas*, ac *turtures*, quibus breui interſtitio duorum verſiculorum, quæ dictam vocem *thorim* extulit Vulgatus, idem prorſus ſignificatum, atque adeò *turturis* vocabulum non aliter, pro monili, ſeu alio ornamento vſurpatum, ſicut nomen *murenæ*, quia non inſolens Vulgato interpreti, Hebraicas voces ſic latinitati reddere, vt vim nominis originalis in Latina verſione retineat. Sap. 4. *Spuria vitulamina non dabunt radices altas.* nomen *vitulamina*, poſitum quidem pro ſtolonibus, qui arboribus adnaſcuntur, & earum vitalem humorem exprimunt. Græcè μοσχεύματα, quod fluit ab μόσχος, id eſt, *vitulus*, ideò Vulgatus vocem illam effinxit, aliud quidem ſono tenentem, aliud ſignificatione exprimentem: quod ſæpe aliàs facere conſueuit. Ita etiam in hoc loco vocem illam *thorim* ſeruans, poteſtatem thematis Hebraici *turturem*, ſeu *turtures*, reſtituit; tamen inaures ſignificare voluit, ex his quas ſuprà genas è fronte pendentes puellis Hieroſolymitanis geſtare ſolenne fuit, quarum meminit Iſaias *cap.* 5. vbi inter alia mundi muliebris ornamenta numerat *gemmas ex fronte pendentes*, nimirum è fronte ſuper genas demiſſas. quam expoſitionem & translationem ſequitur Thargum. Sic enim paraphraſticè conuertit, *quàm pulcher eſt populus hic, vt dentur ei verba legis, & ſint ſicut inaures ſupra maxillas eorum*, &c.

Sicut monilia. Septuag. ὡς ὁρμίσκοι. de poteſtate huius vocis multa hîc Nyſſenus *Hom.* 3. non pauca Origenes *Hom.* 2. quæ in appendice myſticæ interpretationis ſubiiciam. Ambroſius legit, *ſicut redimiculum*; ſed non diſpar ſenſus; Hebraicè חרוזים *haruzzim*, quæ torques & monilia adſignificat.

Murenulas aureas, &c. De hac voce, & quæ illi ſubeſt in primitiuis, iam ſuprà dictum eſt. Septuag. ſic extulerunt: *ſimilitudines auri faciemus tibi.* Origenes verò *Hom.* 2. per ſimilitudines auri aliquid intelligit, quod auri ſpeciem reddat; aurum verò minimè ſit, nempe Alchymiam, quæ aurum colore refert, ſeu aliquod aliud metallum ignobile deauratum, aliter enim non ſatis congruerent ſubiecta verba, *vermiculatas argento*, quia argentum quidem auro imbui & exornari ſolet; aurum verò argento expoliri nuſquam viſum. Alij verò meliùs & aptiùs, per ſimilitudines auri, monilia ſignificari autumant, figurulis, aut imagunculis cælata; nam veroſimile eſt eiuſmodi monilia, quæ nuptis donabant, aut turturum cælaturis inſculpi, aut in ſerpentum, caudas ore prementium, formas circumduci ſolitas, vt nuper dicebam.

Vermiculatas argento. Opera vermiculata ſic deſcribit Plinius lib. 33. cap. 10. *ſi in ſpiras, vel flexus, quales anguillarum, aut acanthides efformatum ſit, vermiculatum dicebatur.* Septuag. μετὰ στιγμάτων, id eſt, *cum ſtigmatibus, cum notis, vel cum punctis.* Symmachus, *cum varietatibus*, ſeu *cum variegatis.* Quinta editio *in punctulis melis inſtar minutis & albentibus.* Præter vnum Origenem, (cuius expoſitionem ſuprà dedimus) reliqui vulgò interpretes, *vermiculos ſtigmata varietatis & puncta argentea*, ex argento quod auro immerſum eſſet, aut ex ſubtiliſſimis argenti filis aurum cingentibus efformata comminiſcuntur. Ego verò in hoc loco nomen *argenti*, non quidem ad metalli naturam, ſed ad colorem ſignificandum, additum reor. nam cùm linguæ ſanctæ nullum ſatis proprium vocabulum ſuppetat ad colorem album notandum, loco illius, *argenti*, *niuis*, & *eboris* voces freqnentiùs vſurpat. Pſalm. 92. *Pennæ columbæ deargentatæ*, id eſt, candore inſignis. Eccleſ. 6. *Donec rumpatur funiculus argenteus*, id eſt, medulla alba, quæ dorſi ſpinam complet. neſcio, an alibi? Ergo murenulas *vermiculatas argento*, non intelligo aurea monilia immerſo argento elaborata, aut filis argenteis præcincta, ſed albentibus notis, aut inciſuris, vulgò, *Eſmalte blanco*, diſtincta & expolita. & ſic ceſſat difficultas Origenis, & concinnior euadit ſenſus.

Sed cuius ſunt verba iſthæc? Recentiores interpretes non pauci, hæc verba ſponſo tradunt, & numerum multitudinis pro ſingulari acceptum affirmant, nimirum *faciamus*, id eſt, *faciam.* Sed communis Patrum conſenſus & conſpiratio præmiſſa verba, non ſponſo, ſed ſponſi familiaribus tribuit Origenes, Gregor. vterque, Theodoretus, Pſellius, Bernardus, qui huius aſſerti rationem reddit ad ſubiecta verba: *Cum eſſet Rex in accubitu ſuo.* vbi ſic ſerit: *non cum ſponſo, ſed de ſponſo ſponſa ad alios loquitur.*

His conſtitutis, plures interpretes genarum & turturis anologiam, aut nullam inueniunt, aut non curant, & ſenſus tantùm allegoricos & myſticos perſcrutantur. Alij verò ex recentioribus de ſono allegoriæ ſic cenſent: *Genæ tuæ ſicut turturis*, id eſt, genæ tuæ turtureis genis haud diſpares ſunt. Nam turturis, inquiunt, genæ, cùm de cætero candidæ ſunt, circa oculos modicè rubeſcunt, atque adeò ad pudorem ſponſæ notandum appoſitæ ſunt. *Collum tuum ſicut monilia*, id eſt, ſucci plenum, ſicque ad rotunditatem conformatum, ſicut monilia rotunda, quòd nimirum totos monilium circulos repleat, & cum illis aptiſſimè cohæreat, quæ non minima pulchritudinis pars eſt.

Quibus verò in ſuperiori verſu placuit tranſlatio Septuaginta: *Equa mea in curribus Pharaonis*, &c. hi certè præmiſſa verba alio ſenſu donant, ſic enim aiunt: Cum elegantia & pulchritudine pulcherrimam & elegantiſſimam quamlibet equam imiteris, tamen fræno, & calcaribus non indiges, quia genæ & maxillæ tuæ ſicut turturis, quæ auis cum ſit, frenum non recipit, nec calcaribus ad volandum opus habet: atque ea ſimilitudine ingenium ſponſæ cum primis docile, & ad parendam prochue ſignificari dicunt: quæ nimirum præceptis ac documentis ſponſi ſui, nun coactè, ſed ſponte & ad nutum obſequatur, ſiue currere, ſiue cunctari opus ſit.

Et collum tuum ſicut monilia. Id eſt, non elatum collum, aut erectam ceruicem habet, quod ſuperbiæ ſignificationem continet, vt de Solymitanis fœminis Iſaias, *Eleuatæ ſunt filiæ Hieruſalem, & ambulauerunt extento collo*, id eſt, elato & ſublimi. Antiſthenes faſtum & arrogantiam Platonis ſic incuſauit apud Diogenem, *Equam conſpicatus iactabundam, faſtu turgidam, hinnientem frementémque, ad Platonem conuerſus, ita inquit: Meo iudicio præclara eſt equa.* Salomon ergo vti ſponſam ab hoc faſtu alienam prorſus eſſe oſtenderet, *Collum*, ait, *tuum ſicut monilia*, id eſt, deflexum, ac demiſſum, itavt eleganti circumflexione circulum complere videatur, & id quidem ſine fræno, & ſine loris, (vt nuper dicebam,) vt prædicta inclinatio ſponſæ, humilitatem & detumeſcentes ſpiritus eximiè adumbrans non coacta, ſed ſpontanea magis appareat.

Sunt præterea alij & aliæ interpretationes minus concinnæ, ſed, vt magis congruentem germanámque huius loci expoſitionem adſcribam, aliqua prælibare operæpretium eſt, ſcilicet in memoriam reuocandum eſt id, quod ſuprà in Iſagoge *cap.* 6. multis proſequuti ſumus, olim in nuptiis ſicut ſponſæ puellas pediſſequas, ita etiam ſponſo ſodales & amicos tribui ſolitos, qui ipſum ſtiparent, & alia quædam munera obirent ad ſolemnitatem & pompam connubiorum ſpectantia, id nominis munerïſque datum Ioanni Baptiſtæ, Ioan. 3. *Qui habet ſponſam ſponſus eſt, amicus autem ſponſi gaudio gaudet, propter vocem ſponſi.* Machab. 1. cap. 9. *Proceſſit ſponſus, & amici eius.*

Secundò notandum, iſtos ſponſi ſodales & amicos, antequam ſponſus adiret, obirétque oculis ſponſam ſuam, præmitti quidem ſolitos vt ipſam alloquerentur, & precibus donïſque pluribus oblatis ad conſenſum nuptiarum adducerent. de his donis loquutus eſt Pſaltes Pſalm. 44. *Et concupiſcet Rex decorem tuum, quoniam ipſe eſt Dominus Deus tuus, & adorabunt eum: & filia Tyri in muneribus vultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis.* Extrema verba ex Hebraicis originibus ſic recenſet Hieronymus: *Filia fortis in muneribus vultũ tuum deprecabuntur omnes diuites plebis*, id eſt, ditiſſimi & opulentiſſimi amici ſponſi preces fundent, & precibus addent quoque munera eximia, vt tuum ipſis vultum aperias, & roganti aſſentiaris ſponſo. Huc ſpectat etiam illud *Geneſ.* 4. vbi ſeruus Abrahæ ſenior cùm primùm vidit Rebeccam, inaures & armillas dono illi dedit ad nuptias cum domino ſuo Iſaac iungendas, ipſam inducere & lentare cupiens. Huc etiam ſpectat illud Claudiani in Epithalam. *de nuptijs Honorij, & Mariæ*;

—— Faſtigia ſupplex
Depoſui, geſſique procum, de limine ſacro
Ornatum miſi, Procerésque proxima nobis
Iura tenent.

Alij Codices habent, *oratum miſi Proceres*, eodem ſenſu, hoc eſt, ad exornandam donariis & precibus quoque exorandam præmiſi amicos meos proceres, vt difficilem alioquin & nuptias ex pudore fortaſſe detrectaſſem Mariam ad conſentiendum adlicerent. hunc ſenſum reddit tranſlatio Hieronymi: *Filia fortis in muneribus*, &c. id

eſt,

eſt, quæ non facilem, aut lentam ad acquieſcendum, ſed fortem ac ſtrenuam ad repugnandum te præbes, atque adeò multis precibus ac muneribus plurimis tecum agere opus eſt, vt aſſentire velis. Et quidem hoc ritu nuptiali naturali verecundiæ, quæ fœminas in primis decet, conſulebatur, vt ſcilicet non niſi coactæ, & precibus muneribúſque euictæ, nuptiis aſſenſum præberent.

Vlteriùs etiam in hoc ritu obſeruandum eſt, ſponſam familiaribus ſponſi tunc cùm ipſam adibant, vultum velo tectum aperire ſolitam, vt nimirum de forma ipſius aliquid ſponſo renunciare poſſint. Huc ſpectant verba Pſalmi præmiſſa: *Vultum tuum deprecabuntur*, &c. lege plura *loco citato*.

Senſus ergo germanus loci ſic habet: cùm ſponſus præmiſiſſet, *equitatus meo*, &c. quibus ſe ſponſam traducturum in domum ſuam pollicebatur, familiares, ſeu ſodales ſponſi, ea quæ ſuarum partium erant, præſtare incipiunt, ſponſam adeunt, ſponſa faciem illis de more aperit. Quia igitur ſponſa, depoſito velo, genas collúmque illis videnda obtulit, prædicti ſodales munus ſuum explentes, laudant & deſcribunt in ſponſa, quæ iam tunc videre integrum erat, genas & collum. *Genæ*, inquiunt, *tuæ ſicut turtures*, vel *ſicut inaures*, id eſt, aptiſſimæ ſunt vt turturibus exornentur: hoc eſt, ornamentis illis, ſeu inauribus, quæ ex fronte ſupra genas pendent, quæ nimirum ob amphibologiam vocabuli Hebraici, vel quia turturum formas præ ſe ferebant, eo nomine cenſebantur. Itaque particula *ſicut*, non comparationem, ſed aptitudinem ſignificat. Quaſi dicat: Genæ tuæ ad turtures, vel, quod idem eſt, ad inaures excipiendas natæ & appoſitæ, idémque ſenſus verborum ſequentium, *& collum tuum ſicut monilia*, id eſt, ad monilia inſerenda idoneum valde. Hæc autem explicatio nullam vim infert verbis; nam ſi quis dicat: Pectus eſt ſicut torax, tibiæ ſicut gleuæ, caput ſicut caſſis, ſenſus certè erit, torax cum pectore, gleuæ cum tibijs, caſſis cum capite iuſtiſſimè cohærent.

Sodales ergo ſponſi ſtatim ac genas & collum ſponſæ detecto velo contueri licuit, ita loquuti ſunt: Genæ tuæ inauribus ex fronte dimiſſis, collum verò monilibus excipiendis aptum natumque eſt: nam quamuis vtraque per ſe pulchra ſint, additis huiuſcemodi ornamentis pulchriora euadent. idcirco *murenulas aureas faciemus tibi.* vox *murenulæ*, vt nuper dicebam, latiùs patet; nam *genarum*, *colli*, ſicut *manuum*, ornamenta ſignificat. Itaque aiunt, & genis & collo tuo ornamenta accommodatiſſima nos daturos pollicemur, ſi nobis ſponſi nomine nuptias petentibus acquieſcere non dubitaueris; ornamenta nimirum aurea punctis ac notis albis diſtincta. Hiſpanè diceres; *hermoſamente eſmaltadas*. *Murenulas*, inquam, id eſt, monilia in orbem ducta, quæ aliàs ſerpentes dicuntur, quia angues in circulum ſeruatos, & caudas prementes referunt, & annorum multorum, vitæque longæuæ ſymbolum præbent, quam dicti amici ſponſi, ſponſæ eo ſymbolo ſe deprecari ſignificant.

Theodoretus verba illa, *collum tuum ſicut monilia*, alio ſenſu donauit, *collum* (inquit) *admirantur, ſcilicet dicti ſodales, quippe quòd nullo extrinſecus egeat ornamento, aut adiectitio honore, cùm per ſe adeò ſit formoſum, atque inſigne, ſcilicet ſine monilibus) quaſi monilibus ornatum eſſet.* Accinit Bernardus, *collum tuum ita in ſe ipſo formoſum eſt, vt extrinſecus non requirat ornatum.* Eadem ſententia prioris hemiſtichij ſi legas *genæ tuæ ſicut turtures.* quaſi dicat: non aliter decoræ ſunt genæ tuæ ſine turturibus, id eſt, ſine inauribus è fronte in faciem pendentibus, ac ſi turturibus, id eſt, exquiſitiſſimis illis ornamentis inſignitæ forent. Tamen, vt naturalis iſte decor colli, ac genarum maior ſit, *Murenulas aureas faciemus tibi.* hæc expoſitio à ſuperiori parum diſſidet.

Gregorius Nyſſenus, Theodoretus & ex Rabinis aliqui putant, iſta verba cum ſuperiori verſu ad hunc modum conſuenda, iuxta lectionem Septuag. cùm ſponſus Sulamitem ſuam equæ iugali adſimilem affirmaſſet, ita ſubiiciunt ſodales: *pulchræ ſunt genæ tuæ*, &c. ſi equę iugali haud diſſimilis eſt, ſolent certè huiuſcemodi equę phaleris & ephippiis exornari. Quapropter equum erat, vt paria his ornamenta offeramus tibi. equarum capita & maxillæ frenis bullatis & gemmatis, colla item torquibus aureis decorari ſolent; quamuis ergo genæ tuæ ad inſtar turturum obtineant, & collum tuum ad inſtar monilium, id eſt, quamuis non egeant his, vel aliis ornamentis ad decorem, cùm per ſe ſatis formoſa & pulchra ſint, tamen murenulas aureas faciemus tibi, &c. id eſt, pro frenis gemmatis & bullatis inaures ex fronte in genas pendentes pro phaleris & torquibus monilia collo inſerenda dabimus tibi, & ſicut frenis & phaleris, maxillis, collóque impoſitis, ſolent equæ ad arbitrium ſeſſoris conuerti; ſic etiam par

eſt, ô ſponſa, vt eiuſmodi donariis ad genas & collum ornandum collatis ad conſenſum nuptiarum adduci te patiaris.

Septuaginta cum præfatis verbis connectunt ea, quæ ſequuntur. Origenes, Nyſſenus, Theodoretus, Pſellius, & alij Patres Græci, ad hunc modum: *Murenulas aureas faciemus tibi, vermiculatas argento, vſque dum Rex ſit in accubitu ſuo.* In his verò Nyſſenus extrema verba ad præfatam *equæ* phaleratæ & ornatæ ſimilitudinem reuocat; ſic enim exponit: *Vſque dum Rex inſideat quadrigis ſuis, vel aſcendat equos ſuos.* quæ interpretatio præmiſſam expoſitionem non euariat, itaque ſenſus eſt: Similis es equæ iugali frenis, phaleris, ephippiis exornatæ, ex his, quas Rex attingit currui ſuo, in quo decumbens pompicè incedit. quaſi dicat, ſicut equæ elegantis freni & phaleræ imponuntur, vt iugum ſponte ſubeat currui regio alligata, ſic etiam nos ſponſi ſodales monilia, inaures, aliaque ornamenta tibi donamus, ſponſa, vt matrimonij iugum non detrectes, ſed ſponte illi acquieſcas.

Origenes ordinem dramatis aliter contexuit; ſic enim fatur: *Poſteaquam auſteriori comminatione vſus eſt ſponſus ad ſponſam, proteſtatus es quod niſi cognoſceret ſeipſam, exitura eſſet in veſtigijs gregum,* &c. *Erubuit ſuper auſteritate præcepti, ſed & rubor verecundiæ diffuſus in vultu ſpecioſas effecit genas eius, & multo quàm fuerant, pulchriores, non ſolùm autem genæ, ſed & ceruix eius tam decora fuit reddita, ſicut reàs in ſculis adornata,* &c. Ordo tamen iſte non eſt accommodatus, nam ſæpe aliàs adnotaui ſponſum, ea quæ hactenus dixit, ad abſentem ſponſam dictaſſe; ſed tamen appoſitè ad præmiſſum allegoriæ ſenſum, quem cæteris facilè præferendum diximus, affirmare licet ſponſam, quæ vultum olim velo tectum ſodalibus ſponſi aperuerat, ex reuelatione ſua & virorum conſpectu erubuiſſe, vt par erat, atque ob ruborem genis aſperſum eximium tum ipſis, tum ceruici decorem efflatum; eapropter dicti ſodales in earum laudes prorumpunt, & quæ ſine ornamentis adeò pulchræ erant, additis ornamentis pulchriores elegantioréſque futuras ſeriò affirmant.

Verſ. 11. Dum eſſet Rex in accubitu ſuo, nardus mea dedit odorem ſuum.

SONVS ALLEGORIÆ.

PRo *accubitu ſuo*, מסיבו *Meſibi.* Theodoretus, Bernardus, Rupertus & plerique alij, *thalamum* interpretantur; Origenes verò, & Philo Carpathius nuptialem accubationem epularem, quę fiebat lectulis in orbem menſæ diſpoſitis, Græcè *ἐν ἀνακλίσει.* De more veteri diſcumbendi in menſis fusè dicam cap. 2. verſ. 6. *Nardus mea.* In conuiuiis vnguenta adhibere ſolitos Hebræos, ad perfundendos conuiuas, exploratiſſima res eſt. *Lucæ* 7. Chriſtus cum Phariſæo conuiuatore expoſtulauit, quòd ſibi conſuetum illud officium non præſtitiſſet. *Oleo caput meum non vnxiſti.* Hinc illud, *impinguaſti in oleo caput meum, & calix meus inebrians quàm præclarus eſt,* &c. Ergo nardi nomine vnguentum intelligit ex nardo confectum, quod conuiuis officij cuiuſdam ergò ſolebat aſpergi, vt conſtat ex facto Magdalenæ *Ioàn.* 12. quæ nardo ſpicato & pretioſo Chriſti pedes dicitur inunxiſſe inter epulas. Et quidem nardino epulantium tempora perfundi, non vno loco Tibullus & Horatius docuere: ille enim *lib.* 11. *eleg.* 11. ſic ait:

Illius puro diſtillent tempora nardo.

& lib. 3.

Iam dudum Tyrio madefactus tempora nardo.

Hic verò,

Nardi paruus onyx eliciet cadum.

Pro *nardo* Hebraicè נרד *narad.* ſignificat autem non ſolùm vnguentum nardinum, ſed etiam fruticem ipſum, vel gramen, de quo Dioſcorides *lib.* 1. *cap.* 16. & Plinius *lib.* 12. *cap.* 12. & quidem Plinius *lib.* 21. *cap.* 3. addit; in conuiuiis, veteres nardinis corollis vſos fuiſſe. *Sutiles*(inquit) *corollas aliorum Sacris inuenimus, & ſolennes cænis, deinde tranſiere ad roſaria, eóque luxuria progreſſa eſt, vt non eſſet gratia, niſi mero folio, lautiſſimum quippe habetur è nardi folio.* De veteri ritu coronandi conuiuas, fruſtrà multa feram, cùm res ſit admodum explorata. Illud etiam obuium, vnguenta & corollas parare, ad fœminas pertinere. De vnguentis *lib.* 1. *Regum cap.* 8. prædicit Samuel Iſraëlitis, futurum, vt Reges quos illi tantopere optabant, filias ſuas facerent vnguentarias.

Huc

Huc ſpectat illud Pſalm.44. *Myrrha & gutta & caſia à veſtimentis tuis, à domibus eburneis, ex quibus delectauerunt te filiæ Regum in honore tuo.* Id etiam ſuadet factum Magdalenæ *Lucæ* 7. & *Ioan.*12. Erat autem id munus maximè proprium ſponſæ. Vxores enim ab vngendo, dictas putat Donatus *in Hecyra Terenty*, cui adſtipulatur illud Ennij,

Exin Tarquinium bona fœmina lauit & vnxit.

corollas etiam plectere fœminearum partium fuiſſe, res ipſa prodit. Sed officium hoc vnguenta condiendi, & maritis ſuis ſiue in thalamis, ſiue in conuiuiis adſpergendi, teſtatiſſimum eſt in ſacris. Nam veteres non in conuiuiis tantùm, ſed in thalamis etiam vnguentis vſos fuiſſe fœminarum miniſterio, ſatis euincit locus *Prouerb.*5. vbi meretrix iuuenem inuitans ad toros: *Aſperſi*, inquit, *cubile meum myrrha, aloe & cinamomo.* Plura de hac re dicam *cap.* 5. ad illa verba, *Manus meæ ſtillauerunt myrrham primam.*

Dedit odorem ſuum, præteritum pro futuro, id eſt, *dabit*, vt alia in hoc libro *ſuum*, Origenes *eius*. Ergo ad nexum huius loci cum antecedentibus veniens, ſic aſtringitur nodus, vbi vir ſpopondit à ſe ducendam, imò deducendam eſſe Sulamitem illis verbis, *equitatui meo*, &c. Et eius familiares ad illam inducendam flectendamque munera polliciti ſunt: euicta ſponſa & annuens connubiis addit ſe repenſuram eam gratiam, & quod ad ſponſam ſpectabat vnguentis coniugem ſuum oblectaturam; cúmque *vxor* ab vngendo dicta ſit, perinde eſt ac ſi dicat: ero quidem illius vxor.

Igitur ſi cum Theodoreto, Bernardo & Ruperto *accubitum* thalamum, aut totum genialem interpretamur, ita locus ediſſerendus eſt: *Cùm eſſet Rex in accubitu ſuo, nardus mea dedit odorem ſuum.* Præteritum pro futuro, ad hunc modum: cùm Rex in thalamo ſuo decubuerit, & me ad eundem aſciuerit, quod mearum partium eſt faciam: perfundam cubile noſtrum nardino vnguento, quod ſuauiſſimum effert odorem ad ſponſum meum deliniendum. Quòd ſi epularem accubationem in nuptiali ſympoſio, quod magis probo, cum Origene & Carpathio Philone interpretemur, ita dicendum erit: cùm Rex in triclinio ſupra lectulum menſæ accubuerit, quod vxoris eſt proprium faciam, videlicet nardo reſpergam caput, tempora & capillos imbuam; qualis verò ſit futura nardus mea, & quàm pretioſa, odor ipſe teſtabitur; *Dabit odorem ſuum.*

Item de corona nardina in epulis ſolenni, exponi poteſt locus iſte, præſertim ſi Regis nomine Sympoſiarcham intelligamus: vt poſſe intelligi ſuprà *verſ.*4. latiùs probaui; hic enim oblata corona magiſter conſtituebatur ſympoſij. Hinc illud Plautinum *in Perſa*,

Do tibi hanc florentem florenti, tu exis
Dictatrix nobis.

Erat autem ſermo de magiſterio conuiuij. Luculentiùs rem euincit locus Eccleſiaſtici cap.24. *Rectorem te poſuerunt, noli extolli, eſto in illis quaſi vnus ex illis.* & poſt pauca, *vt læteris propter illos, & ornamentum gratiæ accipias, coronam & dignitatem conſequaris corrogationis.* Sic ergo ediſſerendus eſt locus: *Cùm eſſet Rex in accubitu ſuo*; cùm fuerit nempe in nuptiali conuiuio accumbens menſis: *nardus mea*, corona videlicet, ex nardo à me compacta, ſeu ex mero nardi folio, vt verbis vtar Plinianis, caput ſponſi redimens, & eidem regnum conuiuij addicens, efflauit *odorem ſuum.* Ex tribus his expoſitionibus, neſcio cui magis tribuam. Prima non inepta, ſecunda aptior, tertia acutior videtur, optionem do.

*Verſ.*12. Faſciculus myrrhæ dilectus meus mihi;

SONVS ALLEGORIÆ.

F*Aſciculus.* Hebraicè צרור *Zeror.* Septuag. ἀπόδεσμος, id eſt, *colligatio.* Ambroſ. *in Pſalm.*118. *alligamentum*: & ita vertunt interpretes ex Origene & Theodoreto. Aquila ἀνάδεσμος, id eſt, *ſuſceptus*, vt ita dicam. Plures *ſacculus myrrhæ.* Apponius, Bernardus de vero faſce myrrhæ accipiunt, ex recentioribus alij de faſciculo non virgarum, ſed foliorum & florum Syriacæ myrrhæ exponunt; nam virgæ, inquiunt, ſpinoſæ, hirſutæ atque adeò non aptæ ad faſciculum conflandum, nedum vberibus mammiſque admouendum; folia verò lenia ſunt, & flores ſuauiſſimum

odorem efflant. Alij pyxidem, aut thecam vnguentariam eſſe volunt, qualem fœminæ collo appenſam, & vberibus impendentem geſtare ſolent. quibus fauet lectio Septuaginta, quæ ſic ſe habet: *Alligamentum guttæ fratruelis*, &c. Gutta autem, ſeu ſtactes eſt pretioſior myrrha, ſcilicet ſponte manans liquor ex myrrhæ caule, nam qui ex corticis vulnere fluit, vilior eſt. Hæc autem gutta non in faſcem conflari, ſed in pyxidem cogi poteſt, niſi dicamus, guttam accipi pro myrrha ipſa, effectum videlicet pro cauſa, quod ſuadet vox illa *alligamentum guttæ*. gutta enim non alligatur, ſed in pyxidem cogitur.

Dilectus meus. Hebr. דוד *Dod*, *dilectio*, ſeu *amor*, abſtractum pro concreto; Septuaginta ἀδελφιδὸς, id eſt, *fratruelis*, vel fraternus, ſignificat fratris filium, vt ait Theodoretus, Origenes, Pſellius & alij Græci; ſolenne enim eſt non Græcis tantùm, ſed etiam Latinis, hæc nomina cognationem ſignificantia commutare, & alia pro aliis ſubiicere, generum, pro coniuge, Virgilius;

Teque tibi generum Thetis vocat omnibus vndis.

Et vox Græca γαμβρὸς, nunc *maritum*, nunc *generum*, nunc etiam *ſocerum*, ſignificat, vt obſeruauit Seruius ad præmiſſum carmen Virgilij. Coniux item à viro ſuo *mater* aliquando appellatur, aliquando *ſocrus*, vt *cap.* 3. oſtendam.

Inter vbera mea commorabitur. Hebr. ילין *ialin*, *pernoctabit*; poteſt autem referri, vel ad thalamum, vel etiam ad epuli nuptialis accubationem; nam vtrumque nocte peragebatur, vt ſuprà exhibui. Sed dubium, an illud *commorabitur*, ad vocem *faſciculus*, an ad illam, *dilectus meus*, reuocari debeat? Origenes & Theodoretus ad *dilectum* referunt, non ad *faſciculum*. Pſellius & Nyſſenus ad *faſciculum*, apud illos enim non faſciculus, ſed dilectus vberibus hærere dicitur; apud hos verò faſciculus ipſe, vel dilectus inſtar faſciculi: ego verò mallem referre ad dilectum, vt ſeruetur vulgatæ lectionis vis, & faſciculus in ſua germana ſignificatione capiatur, vt reddat hunc ſenſum: dilectus meus mihi ad inſtar eſt myrrhæ faſciculi, qui videlicet dilectus inter vbera mea *pernoctabit*, intereſt autem hoc plurimum illorum, qui pro faſciculo pyxidem aut conuertunt, aut interpretantur, exiſtimantes myrrhæ faſcem ſpinoſum, aut horridum, haud poſſe vberibus admoueri; non enim ipſe faſcis, nec dilectus inſtar faſciculi, ſed dilectus per ſe dicitur admouendus.

His præmiſſis occurrit ſtatim Origenis interpretatio: vnxerat (inquit) Sulamites dilectum ſuum; ille autem vnguento imbutus, odoris fragrantiam, quam acceperat, latè reddebat. ergo addit, ſponſa. *Alligamentum myrrhæ fraternus meus mihi*, id eſt, *dilectus meus myrrham mihi redolet, & hanc conſtrictam, non diſperſam, quo ſuauitas odoris denſitate reddatur vehementior; & hic cùm talis ſit, in medio vberum meorum commorabitur*, &c. Hæc ille, verba iſta cum ſuperioribus connectens, vbi ſponſum nardo à ſe profundendum promiſerat.

Secunda expoſitio eſt Pſellij, ad hunc modum. Solent (inquit) fœminæ ſuauia in veſtimentis vnguenta præferre. Ergo pro his omnibus ſibi eſſe ſponſum collo appenſum affirmat. cum Pſellio ſentit Nyſſen. recentiores verò interpretes ſic aiunt: Sicut gratum eſt fœminis ſibi coronas & faſciculos concinnare, quos vel ad nares admoueant, vel in ſinu ſuo recondant; ſic ipſa, te & præ oculis fero, & intra meum pectus veriſſimo amore recondo. Myrrhæ autem faſciculum intelligunt ex myrrhæ floribus & foliis concinnatum, vt ſuprà dixi. Alij comparatiuè accipiunt, ad hunc modum; ſicut aliæ fœminæ pyxides myrrha plenas collo appendunt, & vberibus admouent; ſic ego dilectum meum, aut in tabella deſcriptum, aut effigiatum ex aliqua nobili materia, inter vbera mea geſtabo. Ita enim ſolebant Hebræi eas, vel eos, quos ardentiùs amabant, in tabella aliqua deſcriptos, vel eorum quædam ſimulachra parua collo appenſa geſtare; de quibus dicam fusè *cap.* 8. ad illa verba, *pone me vt ſignaculum ſuper cor tuum*, &c. Ex his quatuor, vt mea fert ſententia, præferenda cæteris eſt, Origenis interpretatio; nam & cum ſuperioribus meliùs concinit, & facilem atque procliuem ad poſteriora præſtat viam.

Tamen aliam expoſitionem ſubiiciam, cum ſuperioribus magis cohærentem. Et quidem prænotare oportet, vnum & alterum morem in conuiuiis nuptialibus à veteribus obſeruatum. De priori ſuprà dixi *verſ.* 4. & plura pollicitus ſum *cap.* 2. ad illa verba, *læua eius ſub capite meo*, &c. nimirum coniuges decumbere ita ſolitos ad menſas, vt ſponſæ caput mariti pectus exciperet. Carmen Naſonis ſuprà exhibui; nunc autem habeto pauca verba Apuleij *lib.* 6. vbi nuptialem cœnam deſcribens, ſic ait;

Nec

Nec mora, cùm cœna nuptialis affluens exhibetur, accumbebat ſummum torum, maritus Pſichem gremio ſuo complexus, ſic & cum ſua Iunone Iupiter, & deinde per ordinem toti Dij. Ad hunc etiam modum Ioannes depoſuit caput ſuum ſuper pectus Ieſus in cœna. Repeto Naſonis alterum diſtichum.

> *Nec premat indignus ſinito tua colla lacertis,*
> *Mitte, nec in rigido pectore pone caput.*

Hunc autem fuiſſe ſponſæ locum in conuiuiis, infrà dicam *cap.* 2. ad illa verba, *laua eius ſub capite meo,* &c.

Poſterior mos, atque peruetus, eſt pro puluinaribus, atque ſericis culcitris, quibus luxu indies incrementa capiente in lectis epularibus vſi deinde ſunt conuiuæ; olim ex herba torta faſciculos quoſdam ſterni ſolitos, quibus conuiuæ cubitis & capite initerentur. Varro *lib.* 2. *de vita populi Rom.* ſic ait. *Quòd frontem lecticæ ſternebant ex herba torta, appellatum torum, hoc quod inijcitur, nunc etiam toral dicitur.* Huc ſpectat illud Virgil. *Æneid.* 5.

> ——*Et viridante toro conſederat herba.*

Plinius lib. 8. cap. 48. *Antiquis enim torus è ſtramento erat.* Aptiùs ad noſtrum inſtitutum Plato lib. 2. de repub. circa medium: *In lectis ex herbis ex ſmilace atque myrrha factis diſcumbentes commenſabuntur ipſi & eorum filij, bibentes vinum coronati, & Deos laudantes,* &c. His verbis conſtat inter alias herbas myrrhæ faſciculos intortos in lectis epularibus pro puluinaribus ſterni ſolitos. Nec dubitandum eſt quod ſpectat ad hunc accumbendi modum, eandem fuiſſe rationem Hebræorum & aliarum gentium; ſicut enim lecti tricliniares communes erant, ita etiam lectorum forma & ſtramenta.

Ad rem: *faſciculus myrrhæ dilectus meus mihi,* hoc eſt, dum vterque in lecto accumbemus in nuptiali cœna, ego quidem illum vnguentis imbuam meis, ille verò ſinu excipiet me, id eſt, perinde ego in illius ſinum & pectus deponam caput, & cubitis innitar, ac ſupra *faſciculum myrrhæ,* quo aliàs inniti ſolent conuiuæ. Ille mihi pro culcitra, & pro puluinari. *Inter vbera mea commorabitur.* Hebraicè *pernoctabit,* quaſi dicat; Rependam ipſi ego iſtam gratiam; ſi enim mihi ipſe inter epulas ſinus præbuerit, cùm à triclinio in thalamum diſceſſum erit, ego illi parem gratiam referens vbera & ſinus exhibebo meos. Roboratur iſta coniectura teſtimoniis Scripturæ, in qua, modò vxor in mariti ſinu cubare dicitur, modò vir in vxoris gremio. Deuter. 13. *Vxor quæ eſt in ſinu tuo,* & cap. 28. *vxori quæ cubat in ſinu tuo.* & infrà, vir dicetur cubare in ſinu vxoris: *Mulier inuidebit viro ſuo, qui cubat in ſinu eius.* & Prouerb. 5. *Quare ſeduceris fili mi, & foueris in ſinu alienæ?* Ergo ſponſa vtrumque complectitur, & ſe in mariti ſinu cubaturam dicit in conuiuio, & ſuum quoque ſinum viro præbituram in thalamo.

Quòd ſi cum aliis legamus, *ſacculus myrrhæ dilectus meus mihi,* ad eandem ſententiam referri debet; nam veteres in conuiuiis puluinos roſis farciebant, & aliis herbis odoriferis pro lana, aut pluma. Meminit eius Tullius orat. in Verrem. *Ferebatur* (inquit) *lectica, in qua erat puluinus perlucidus roſa fartus.* quoad hoc enim eadem erat tricliniorum & lecticarum, ſuadent id verba Eſther *cap.* 1. ſecundùm lectionem Septuaginta, vbi de apparatu conuiuij Regis Aſſueri ſic habes: *Lecti aurei, & argentei, & ſtrata pellucida, variè floribus diſtincta, & orbe roſæ ſparſa.* ita intelligo iſta verba: Erant quidem puluini ex pellucida tela conſuti; florumque diſcrimine vario repleti, qui flores per telam pertenuem & pellucidam, ſe ſe prodebant. verba enim Tullij, ad inſtar obtinent commentarij iſtius loci. Ergo pro ſacculo ad eum modum myrrhæis floribus farto ſponſum ſibi in conuiuio nuptiali futurum dicit, vt in ipſius ſinu deponat caput, modo iam dicto.

Verſ. 13. Botrus cypri dilectus meus mihi in vineis Engaddi.

SONVS ALLEGORIÆ.

B*otrus,* Hebraicè אשכול *eſchol,* florentem adhuc ſignificat & primulum racemum. Geneſ. 40. num. 10. *& poſt florentes vuas matureſcere.* Hebr. *Eſchol.* & num. 18. *Abſciderunt palmitem cum vua ſua, quem portauerunt duo viri.* Hebr. *Botrum vuarum;* noſter autem interpres cauſam pro effectu reddit, palmitem pro botro, per metonymiam.

Cypri. Hebraicè כפר *chopher.* Rabini, *Botrum caphuræ* conuertunt, quibus adhæ-

rer

ret Tigurina. Vatabl.& alij : Origenes tamen, Nyſſenus, Theodoretus, & Philo Carp.
botrum florentem reddunt. Nam Græcè κυπρίζω *floreo*, & κυπρισμὸς *floritionem* notat.
Reſellunt hos Patres quidam, quia aliud eſt κύπρος, & κυπρισμὸς, quæ ipſi peruiſcent.
Tamen aliam fuiſſe eorum mentem, deinde oſtendam. Aliis placet *botrum cypri* ſi-
gnificare fructum aliquem, vel florem non vitis veræ, ſed opobalſami, quod Hebrai-
cè *copher* dici autumant. Referunt hanc potius, quam ſequuntur, ſententiam D.Am-
broſius *in Pſal.* 118. Aponius *hic*, Honorius, D.Bernardus, Beda, Hailgrinus & Guil-
lelmus. Sed quæ ad id comprobandum adducuntur, non valde ſtringunt. Dicunt, in
Iudæa maximum ôlim balſami prouentum : ita D.Hieronymus *in Ezech.cap.* 27. Ioſe-
phus, Strabo, Plinius, Solinus, Iuſtinus, & Dioſcorides. Quod ſi ſtatim additur, *in vi-
neis Engaddi*, neminem certè latet vinearum nomine in Scriptura ſacra, non tantùm
vineas vitibus conſitas notari, ſed etiam quoſlibet ſaltus aliis arboribus conſitos.

Cæterùm huic coniecturæ non omnino acquieſco. An quia in Engaddi balſami
prouentus, ideò nullæ illic vineæ : contrarium docet Thargum, Gregorius Nyſſenus,
Bernardus, & alij Patres ; Origenes verò ſic ait : *Engaddi ager terra Iudææ eſt, non tan-
tum vineis, quantum balſamis florens.*

Rurſus cyprus, aut cyperus, à balſamo plurimum differt, *lib* 4. *de bello Iudaico*,
*cap.*27. Ioſephus ſcribit, circa Hierico gigni opobalſamum, cyprum & myrobolanum
& Plin.*lib.*23.*cap.*4. cyprinum vnguentum à balſamo diſtinguit: ergo *copher*, cyprum
ſignificat, ex quo cyprinum conficitur, quem Hieronymus teſtatur odoratiſſimum
eſſe, atque efflorеſcentis ad inſtar botri flores trudere. De cypro fusè Plinius *loco ci-
tato, & lib.*12.*cap.*21. Plura dicam *cap.*4.*verſ.*14 vbi iterum cypri incidit mentio.

In vineis Engaddi. De veris vineis capiendum eſt, vt capit Thargum, Nyſſenus,
Bernardus, Pſellius, Theodoretus, Beda, Rupertus & alij Patres. De tractu Engaddi
tano multa Adricomius. Erat autem vrbs quæ à Ioſepho Engadda nuncupatur, proxi-
ma Hierichunti, & eiſdem hortorum & vinearum amœnitatibus gaudens. Nec diſ-
plicet quorundam coniectura, qui ſibi perſuadent de his Engadditanis vineis intelli-
gendum eſſe Oſeam cap.2. *Dabo ei vinitores ex eodem loco, & vallem Achor ad aperien-
dam ſpem.* Fuit autem vallis iſta, in qua primo filij Iſraël caſtrametati ſunt in terram
promiſſam penetrantes. Dicitur autem datus, ad *ſpem aperiendam*, vel *ad oſtium ſpei*,
quia tunc primum longa ſpes inuenit oſtium, & diu expectatam rem obtinuit ; tum
etiam, quia prioris loci feracitas & amœnitas, eos multa alia atque meliora ſperare iu-
bebat : & ſiquidem vallis Achor & ager Engadditanus, non diſſidet, vt verius duco,
ex hoc Prophetæ teſtimonio colligitur eum agrum, vinearum etiam copiam alere,
cùm dicat : *Dabo ei vinitores ex eodem loco* ; quapropter veriſimile eſt in eo pago multa
vineta fuiſſe, & vinetis intermixtas cypros arbores odoriferas, vt poſtea dicam.

Venio ad interpretationem huius carminis : *Botrus cypri*, &c. Gregorius Nyſſenus,
Theodoretus & Philo Carp. botrum florentem & odoratum interpretantur ; nam
florentibus botris etiam ſuus ineſt odor ; iuxta illud : *Vineæ florentes dederunt odorem
ſuum.* Et ex hoc loco interpretor prædictos Patres, & euadet non inepta fortaſſe ex-
poſitio totius loci ; nam pro illis verbis, *vineæ florentes dederunt odorem*, Hebraicè *vi-
nea in flore* חנטה *chantah*, id eſt, aromatibus ſe condiuit, id eſt, vinea odorem ſimilem
aromatibus efflauit ; ad eundémque modum cùm Patres Græci legerent, *botrum cy-
pri*, tranſtulerunt *botrum florentem*, atque adeò ſuaueolentem, putantes *botrum cypri*
appellari, propter odorem : botrum, inquam, ſimilem ei odorem exhalantem, quem
cyprus florens efflare ſolet. Itaque quemadmodum Vulgatus infrà illud, *vinea aroma-
tibus ſe condiuit*, ſic conuertit, *vineæ florentes dederunt odorem ſuum* ; ſic etiam Patres
Græci hîc *botrum cypri*, *botrum florentem*, & *ſuaueolentem* conuerterunt. Similem e-
pro odorem exhalantem. De modo autem dicendi ne dubita : ſunt enim multa id
generis in ſacris literis, quæ per quandam aſſimilationem ſunt ediſſerenda, nec aliter
bonum ſenſum obtinent. Iſaiæ 39. *Ros lucis ros tuus*, id eſt, ros ei ſimilis, quem ... pri-
ma, vel aurora effundit, & alia paſſim. De vinearum odore dicemus *cap.*2.*verſ.*8. Ad-
do etiam quorundam coniecturam, qui cùm aſſerant in vineis Engadditicis cypros
etiam arbores enaſci ſolitas, inter vitium propagines huic eueniſſe exiſtimant, vt bo-
tri vuarum cypri odorem & ſaporem referrent ; eſt enim vitium proprietas aſciſcere
ſibi ſaporem & odorem fruticum iuxta radices creſcentium, vt experientia docet,
Plinio fidem faciens, qui *lib.*14.*cap.*2. ſic ait : *Mira vitium natura ſaporem & odorem
aliunde in ſe trahendi.* ergo ſi botrum cypri eo modo interpretemur, botrum videli-
cet

cet ad inſtar cypri odorem efflantem, vel odorem accerſentem ex cypro, cum Sulamites ait: *Botrus cypri dilectus meus mihi in vineis Engaddi*. Perinde erit, ac ſi dicat: Dilectus meus vnguento delibutus meo, ad inſtar obtinet botri floridi, & odore ſuo cypri fragrantiam referentis, quales Engadditicæ vineæ proferre ſolent: floret enim propter iuuentam, olet propter vnguenta, quibus ego ipſum perfudi; vel dilectus meus in conuiuio mihi hærens, quæ tanto tempore in gynæceo fui vnguentis & pigmentis memet excolens, non aliter ex me odorem trahit, quàm racemus aliquis Engadditanus ex cypro arbore ſibi proxime adnaſcente odorem ſibi accreſcens.

Mitto aliorum alias atque alias interpretationes minus eruditas, vnam & alteram ſubiiciam, & ex tribus optionem dabo; vocanda verò ſunt in memoriam duo, quæ ſuprà exhibui: alterum in Grammaticali expoſitione huius carminis, videlicet *Eſchol* botrum propriè ſignificare, ab iſta verò ſignificatione per metonymiam ad palmitem, necnon ad vitem, notandam adſciſci, vt conſtat ex illo Num. 8. *abſciderunt palmitem cum vua ſua*. Alterum ſuperiori verſu, & verſu 5. huius capitis, nimirum in lectis tricliniorum, ita ſponſam coniugi hærere, vt ab eodem complecti & ſtringi poſſet. de quo ritu ſequenti capite pluribus agam, ad illa verba: *Laua eius ſub capite meo, & dextera illius amplexabitur me*. ergo vt hæc verba ſuperioribus aſſuantur, ſic ſunt ediſſerenda.

Botrus cypri dilectus meus mihi. Botrus videlicet pro vite, aut palmite, quaſi dicat: quemadmodum vitis cypro adnaſcens, eam complectitur, & palmite ſuo quaſi brachio innodatam ſtringit, non aliter ſponſus me in accubatione epulari ſibi hærentem, & in pectore decumbentem amplexibus innodabit, & vrgebit. hanc ſimilitudinem vitis arborem aliam complectentis ad coniugum honeſtos amplexus notandos plurimi vſurpant. Tibullus *in Epithalamio Iuliæ, & Manlij*, de illorum amplexibus inter conuiuia ſic cecinit.

Non tuus leuis in mala
Deditus vir adultera
Probra turpia proſequens
A tuis terrenis volet
Se cubare papillis.
Lenta quin velut aſitas
Vitis implicat arbores,
Implicabitur in tuum
Complexum, &c.

Hîc autem obſerua, ſponſum coniugem ſuum amplexibus ſtringentem in conuiuio, cum vite conferri aliam arborem palmitibus ſuis tanquam brachiis quibuſdam implacante.

Claudianus *in Epithalamio Honorij & Mariæ*, ſic habet:

Iam iunctis manibus nectite vincula,
Quàm frondens hedera ſtringitur æſculus,
Quàm lento premitur palmite populus.

Quòd ſi ad honeſtos coniugum amplexus inter cœnandum referre non liber præfata verba, ſubeſt alia expoſitio, non inepta, de inito tantùm coniugio; nam vitis arbori adnaſcens, atque illi ſeſe inſinuans, expreſſum eſt connubiorum ſimulacrum, imò vitis arboribus ſociare, *maritare vites*, dicimus. Horatius *in Epodis Ode* 2.

Aut adulta vitium propagine
Altas maritat populos.

& Virgilius *lib. 1. Georgicor.*

—— Vites vlmiſque maritat.

Etquidem modò vitis arborem aſtringens marito componitur, & arbor fœminæ. Horatius enim ait:

—— Vitis:
Altas maritat populos.

Tibullus etiam illis verbis,

Lenta quin velut aſitus, &c.

Vbi vitem marito adſcribit. Modò contrà vitis fœminæ arborque viro aſſimilatur, ſic ſonant verba Virgilij,

—— Vlmiſque maritat.

& quod mox ſubiiciam, carmen Tibulli. Ergo *Botrus cypri dilectus meus mihi*, ait Sulamites, id eſt, ipſe mihi coniux & maritus; nam ſicut vitis & cyprus, ſimul conſitæ, ineunt coniugia in vineis Engaddi, haud aliter, ego & dilectus meus connubia copulabimus, ipſe vitis, ego verò cyprus. Quàm verò aptè hæc dicantur in conuiuio, iam intelliges, ſi memoria repetas id, quod diximus ſuprà, ſcilicet in nuptiali epulo ſponſam quidem ſponſo vnguenta ſuppeditare. At id quod infrà dicemus *cap.2.* ad illa verba, *introduxit me Rex in cellam vinariam*, &c. nimirum ad ſponſum pertinere ſponſam ſuam *in vino prouocare*, id eſt, illa propinationibus ad bibendum excitare. Dum ergo ait: tu vitis, ego cyprus, hæc mutua officia venuſtè expreſſit, perinde ac ſi diceret, tu vitis in morem, mihi vinum; ego verò tibi ad inſtar cypri odorem, & vnguenta exhibebo. Eadem [illegible]tudine ad coniugia notanda vſus eſt Tibullus in alio carmine nuptiali, ſed parum [illegible], nam vitem fœminæ, vlmum marito adſcribit.

Vt vidua in [illegible] quæ naſcitur aruo
Nunquam [illegible], nunquam mitem educat vuam.
Hanc nulli [illegible] accoluere iuuenci;
Sed ſi [illegible] no coniuncta marito.
Multi eam [illegible] iis coluere iuuenci:
Sic virgo [illegible], tunc inculta ſeneſcit,
Cùm par con[illegible] ro tempore adepta eſt.
Chara virgo [illegible]

Quòd ſi alicui tece[illegible] ſententia magis arridet, atque cypri botrum deciſum ex cypro arbore ramum [illegible] accipi malunt, (nam botrum pro palmite ſumi, ſuprà animaduerti) ne diſce[illegible] mus à conuiuio, locus iſte ad ſententiam ſuperioris allici debet, itavt quemadmodum ſponſa ſuprà dixerat: *Faſciculus myrrhæ dilectus meus mihi.* id eſt, dilectus in toro conuiuiali pro faſciculo myrrheo mihi eſt. Perinde enim in ipſius decumbam ſinu (vt alij ſupra faſciculos myrrhæ inniti ſolent) vt molliùs iaceam. Ad eundem modum addit: *Botrus*, id eſt, florens *cypri* ramus, *dilectus meus mihi*, ex his quas fert Engadditicus tractus, quæ reliquas gratia odoris facilè præcellunt. Et quidem eodem ſenſu, nam ſtramenta & tori ex odoratis quibuslibet graminibus, aut ramuſculis conflabantur, vt ſuprà diximus. Ad hæc ſi *cophor* & cypri nomine florens opobalſamum capiendum eſſe quis contendat, vt ſuprà ex Patribus obſeruaui, Bernardo, Ambroſio, Beda, atque aliis, idem iudicium ferendum eſt de opobalſami propagine, quod de cypri ramo nuper tulimus, nimirum ex illo ſtramina & epulares toros compingi.

Verſ.14. Ecce tu pulchra es amica mea, ecce tu pulchra es, oculi tui columbarum.

SONVS ALLEGORIÆ.

PVlchra. Hebr. non tam eam, quæ ex coloris lenocinio & temperamento reſultat, pulchritudinem ſonat, quàm illam, quæ ex totius corporis apta conformatione, & ſingulorum membrorum optima compoſitione conſtat, elegantiam adſignificat, de qua Peluſiota 1. *epiſt.* 131. ſic ſcribit: *Vt corpore pulchritudinis, norma membrorum apta proportio es*, &c.

Oculi tui columbarum. Septuaginta, *oculi tui columbæ.* Caſus multitudinis περιστεραί. ſic Patres Græci, in his Origenes, Theodoretus, Pſellius & tres apud ipſum Theodoretum.

Obſeruandum eſt circa repetitionem illorum verborum, *Ecce tu pulchra es amica mea, ecce tu pulchra es*, Hebræos, qui carent ſuperlatiuis, hac verborum geminatione vti, ad innuendum exceſſum, quod nemo Hebraicæ linguæ peritus ignorat; itaque in eo idiomate, *Pulchra, pulchra*, perinde eſt, ac pulchrior, vel pulcherrima. Interpretes vulgò in vnam conſpirant ſententiam, ac volunt planè ſponſum in hoc verſu ſponſæ ſuæ primam laudem ab oculorum ſiue magnitudine, ſiue colore duxiſſe, quia nimirum præcipua formæ laus in oculis ſita eſt, & illi optima, qui cæſij ac magni, atque adeò columbarum oculos imitantes. Niſi etiam cum pleriſque mauis ſimilitudinem iſtam ab oculis columbarum dictam ad ſignificationem moralem referri, quia ſcilicet columbæ geminos pariunt, & hi ipſi ad perpetua coniugia nati connubialis pudicitiæ

pudicitiæ exempla exprimunt, munditiem adamant, ſuaneolentia oblectantur, & alia ſimplicitatis documenta produnt; atque adeò mutui, nec laſciui, nec petulanti, ſed honeſti, & ſponſalitij amoris ſymbolum exhibent. Hæc illi.

Sed certè maius aliquid hæc verba continent ad ritus nuptiales pertinens. Duas ergo interpretationes & optionem pariter do. Prima ſenteutia horum verborum facilis,& nexus non difficilis: id verò exigit,vt memoria recurrat ad ea,quæ ſuprà diximus de gynæceo & triclinio fœminarum, nimirum ibi excoli diutiùs per annum virgines quoad forma exculta vnguentis & pigmentis ad thalamos aſcitæ à gynæceo in Regiam transferebantur, vt ex loco Eſther ſuprà citato *verſ.2.* ſatis conſtat. Subiicio iterum verba,ne deſideres, & vtor tranſlatione ſeptuaginta Interpretum: *Sic explentur dies curationis menſes ſex in vnguentis & pigmentis mulierum, & menſes ſex vnitæ myrtino oleo,& tunc ingrediuntur ad Regem, & cuicumque dixiſſet,vt traderet eam,vt ſimul ingrederetur cum eo à domo mulierum vſque ad Regiam, veſpere ingreditur, & ad diem, recurrunt in domum mulierum ſecundam.* Ex his conſtat, non prius virginem ad thalamos vocari, quàm forma curata eſſet diu: tum præterea à gynæceo in Regiam, à Regia in aliam domum tranſire ſolitas. Addo etiam, antequam thalamos adirent regios ad Regem adduci,atque illi ſiſti conſueuiſſe, vt ſatiſne excultæ eſſent,ipſe exploraret, formam probaret, & reliquis aliquam præferret; ſic enim ait: *Tunc ingrediuntur ad Regem, & cuicumque dixiſſet vt traderet eam, vt ſimul ingrederetur cum eo vſque ad Regiam, veſpere ingreditur.* Ecce quomodò priùs omnis, deinde aliqua ex omnibus, cuius forma perplacuiſſet cæteris antepoſita ingredi dicitur. Et quidem huius rei veſtigia ſubodorari mihi videor. *Pſal.44.* in illis verbis, *Myrrha & gutta & caſſia à veſtimentis tuis, à domibus eburneis*, &c. Quamuis enim illa verba, *de domibus eburneis*, quidam ad thecas vnguentarias ſignificandas transferant, alij ad alia; tamen Genebrardus de regiis ædibus interpretatur, cui hærent Titelmanus, Ianſenius,quibus ego plus aſſentior. Nam licèt domus thecam ſignificet aliquando: tamen domus pro theca Hebraicè eſt בית *Baiith*:hîc autem reperitur הכל *hachal*, quæ vox palatium ſonat, vel ædes regias. Sic ergo Pſaltes: *A domibus eburneis, ex quibus delectauerunt.* hîc explicit carmen in Hebræis; tamen Græca perueniunt vſque ad illa verba: *Filiæ Regum in honore tuo*; itaque reddit talem ſenſum. Filiæ Regum è domibus eburneis, id eſt, ebore elaboratis, aut marmoreas, quæ candore ſuo ebur imitantur, productæ, vbi ſcilicet clauſæ excolebantur, te delectatione & voluptate affecerunt; tamen ex omnibus vna præ cæteris adamata: *Aſtitit Regina à dextris tuis in veſtitu deaurato,circundata varietate.* De hac veterum Regum conſuetudine de gynæceis & fœminarum ædibus, lege plura apud Serarium *in cap.2. lib. Eſther.*

Ergo cùm ſponſa iam nunc ad thalamos regios proximè euocanda eſſet, illius formam ſatis iam excultam eſſe, nulla priſtinæ nigredinis veſtigia remanere, atque cæteris fœminis forma & elegantia præire, declarat ſponſus, illis verbis: *Ecce tu pulchra es amica mea, ecce tu pulchra es*; dum enim pulchram appellat, ſatis innuit, nihil cultus illi deeſſe. quaſi dicat: iam ſatis exculta & deterſa es, atque adeò apta ad copulandas nuptias, dum geminat vocem formæ, præſtantiam notat, atque eam incredibili decore,reliquas fœminas facilè ſuperare declarat.

Poteſt etiam illa congeminatio aptari ad duplicem illam pulchritudinem, quam in gynæceo per annum ſibi virgines afflabant, nam per ſex menſes vnguentis quibuſdam nigredinem & maculas detergebant; & ſex alios in polienda, leuigandáque cute inſumebant. Ad hanc curam (ni fallor) ſpectauit Paulus ad Epheſios 5. *vt exhiberet ſibi glorioſam Eccleſiam non habentem maculam, neque rugam, vel aliquid eiuſmodi*, maculas enim detergebat prior vnguentatio, rugas verò leuigabat poſterior lenitio. Rurſus, vt ferè ingenium hominum, cùm alicuius placet pulchritudo, aliquid ex his, quæ pulchritudinem conflant, quaſi perplacet, & magis arridet, propterea ſubdit ſponſus: *Oculi tui columbarum.* quibus verbis oſtendit, præ cæteris rebus,quæ ad ſponſæ pulchritudinem conſtituendam accedunt, oculos ſibi probari cæſios,vel ceruleos, vulgò *zareos*: tales enim *columbini* dicuntur; quia ſimiles ſunt columbæ oculis: & quidem ab his ſe primum amoris vulnus accepiſſe oſtendit *cap.4.* illis verbis: *vulneraſti cor meum ſoror mea ſponſa in vno oculorum tuorum.* de hac columbæ & oculorum ſimilitudine plura dicam *cap.5.verſu 13*,

Occurrit ſponſa, & rependit laudem, quam in ſe ſponſus iactauerat, vel potiùs cumulat, dicens: *Ecce tu pulcher es dilecte mi, & decorus*; ſi pulcher, & decorus, vt ſy-

nonyma capiantur; habebunt certè vim geminatæ vocis, vt ſuprà dixi. Perinde autem erit, ac ſi dicat: Tu longè pulchrior es dilecte mi. qua ratione leges amœbæi carminis explet, in quo qui poſterior dicit, vincere debet priorem. quòd ſi illa verba non ſunt ſynonyma, vt certe non ſunt, quia pro illa voce *decorus*, Hebraicè eſt נעים *naim*, id eſt, *ſuauis*, & *iucundus*; (ſic enim multi conuertunt) iiſdem legibus paret, nam cùm ſponſus ſponſam pulchram appellaret, illa contrà ſponſum pulchrum & ſuauem: nam pulchritudo cum ſuauitate coniuncta cum primis placet; eſt autem ſuauis pulchritudo, quæ ex corpore redundat in mores: vel quæ non ex nimio cultu & cura, ſed ex naturali decentia fluit.

Secunda interpretatio, & facilior & accommodatior id poſtulat, vt memoria recurrat ad ea, quæ diximus ſuprà in Iſagoge *cap.* 3. §.4. de velamine & reuelatione ſponſæ, vbi illud ſeriò affirmauimus, nouam nuptam in prima nocte, cùm tradebatur ſponſo velo, ſeu peplo obſcuriori, ſic faciem tegere ſolitam, vt alterum tantùm oculum liberum dimitteret, vt videre, ac videri poſſet: quod tum ſacris, tum profanis teſtimoniis inibi comprobatum dedimus, & infrà etiam probabimus, ad illa verba, *vulneraſti cor meum in vno oculorum tuorum.* Sic igitur apud te ſtatue, ſponſam ad hunc modum amicta facie, ac libero altero oculo ſponſo, tunc oblatam fuiſſe, cùm primùm eam videre licuit in prima nuptiarum nocte, qui ſubitò ex vnius oculi detecti forma & gratia alterius, quem peplum abſcondebat, pulchritudinem coniectans in vtriuſque laudes erupit, & rurſus ex ea, qua ex oculis & in oculis emicabat, gloria & decore totius corporis ſpeciem ac venuſtatem deprehendens, ſic exclamauit: *Ecce tu pulchra es, amica mea, ecce tu pulchra es: oculi tui columbarum.* quaſi dicat: duos oculos cæſios, ceruleos & columbinos commendo, quamuis vnum tantùm aſpicio, & licèt oculos tantummodo ſponſæ meæ eo modo, quo dictum eſt, alterum ex altero videre liceat: totius formæ elegantiam ſubinde laudo, & admiror; ita enim ſuadet naturalis ipſa venuſtatis ratio, oculi enim valde pulchri & elegantes reliquis membris elegantiam & pulchritudinem afflant.

Oculi tui columbarum. id eſt, non pulchri ſolùm, hoc enim columbinis oculis maximè proprium, & columbarum præcipua laus ab oculis duci ſolet; nec pulchritudo tantùm in columbarum oculis elucet, ſed etiam viuacitas & perſpicacia, quæ ſenio & ætate non elanguet. Adi Aldrouandum *in ornithol. lib.* 15. *de columba*, vbi de Ariſtotele & aliis naturalis hiſtoriæ ſcriptoribus hoc depromit; id quoque columbis proprium, vt illæ potiſſimum in pretio ſint, & formoſiores habeantur, quæ oculis pulchrioribus præditæ ſunt. Guidacerius *in hunc locum*, ex Hebræis ſic comminiſcetur: *Quotieſcumque ſacrificanda erat columba, attendebant primùm ad oculos eius. qui ſi eſſent pulchri, exiſtimabatur tota pulchra, & abſque vllo defectu in membris eius.* Nec longè abſum vt ſuſpicer, eò adluſum ab Euangeliſta, cùm ait: *Si oculus tuus ſimplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit*, Matth.6. ſi, inquam, ſimplex, id eſt, columbinus atque adeò pulcher oculus tuus fuerit; & licèt more ſponſalitio, vnum tantùm oculum liberum aſpicere liceat, ex illo integri corporis luculentam venuſtatem colligere & metiri integrum eſt. quæ expoſitio non paruum ſplendorem conciliat verbis Euangelij.

Verſ. 15. Lectulus noſter floridus.
Verſ. 16. Tigna domorum noſtrarum cedrina, laquearia noſtra cypreſſina.

SONVS ALLEGORIÆ.

SEptuaginta carmen integrum ſic conuertunt, πρὸς κλίνην ἡμῶν σύσκιος, *ad lectulum noſtrum vmbroſus.* & verba iſta ſuperioribus aſſuunt hoc modo: *Ecce eſt bonus fraternus meus, & quidem ſpecioſus ad lectulum noſtrum vmbroſus.* ita habet hodie Codex Græcus. quam lectionem ſequitur Gregorius Nyſſenus, Theodoretus verò & Pſellius ex Græcis nouam periodum inchoantes, ſic aiunt: *Lectulus noſter vmbroſus, tigna domorum noſtrarum cedri, laquearia noſtra cupreſſi.* Origenes & Ambroſius, *Acclinatio noſtra vmbroſa.* qui videntur προσκλιντὴ pro vnica dictione habuiſſe.

Lectulus, Hebraicè ערש *hares* thalamum ſonat nuptialem, & lectum etiam diſcubitorium, vel torum epularem. Amos 6.num.5. *Qui laſciuitis in ſtratis veſtris, comeditis agnum de grege*, &c. Vox etiam Græca κλίνη anceps eſt, & vtrumque, lectum videlicet ac torum ſignificat genialem. *Floridus* Hebraicè nominis radix eſt רען *Raan*, quæ

ſignificat

ſignificat vireſcere, aut florere, ideò multi *viridis*, noſter Vulgatus *floridus* conuertit, Septuaginta *vmbroſus σύσκιος*, Ambroſius *opacus*.

Tigna. קירות *Kiroth*, ligna quæ tectum ſuſtinent. Ita D. Ambroſius: *Cedrus*, ait, *ſuſpendendis tectorum apta culminibus*, eo quòd huiuſmodi maceries & procera ſit ſpatiis; nec oneroſa parietibus, fluit à radice קרה *karah*, quæ ſignificat *contignare*. Pſalm. 103. *Qui tegit aquis ſuperiora eius.* Hieron. *Quæ contignat aquis cœnacula eius.* ex quo apparet, *Kiroth* eſſe trabes ad contignationem cœnationum aptas.

Laquearia. Hebr. רהיט *Rachit* à radice *Rachat*. Ideò quidam exiſtimant eo nomine ſignificari quædam è parietibus extantia tabulata, Latini mœniana, vulgò dicimus, *Corredores*, conſoni ad vocem Hebraicam: alij *canales* vertunt, noſter Vulgatus *laquearia*, Septuaginta φατνώματα, interioris cubiculi, aut cœnationis partes parum conuexæ, quæ auro & variis coloribus imbui ſolent. Item *laquearia*, verſatilium quoddam genus cœnationum, aut cœnaculorum, ſignificat apud Senecam *epiſt.* 91. *lib.* 14. & Suetonium *in Nerone*, quorum verba poſtea ſubiiciam.

Pro voce illa *cedrina*, alij *larices*, pro *cupreßina*, alij *abiegna*. quomodo verò à mendo vendicanda ſit noſtra lectio, conſule Delrium noſtrum *in hunc locum*, vbi plura ſcrit de hoc themate, à quibus abſtineo libens, ne actum agere videar.

Locus iſte faciles explicatus habere videtur. Cæterùm ſi penitus inſpiciatur, propter varias lectiones & originalium verborum ancipitem ſenſum, non parum difficilis eſt. Communis interpretatio ita fert, ſiue ſponſum, ſiue ſponſam thalami nuptialis & interioris aulæ, vbi ſtratus erat, pulchritudinem deſcribere; ſic Origenes, Nyſſenus, Bernardus & alij paſſim, tum Patres, tum interpretes; ſed quia alij ſponſo, alij ſponſæ tradunt iſta verba, duobus modis ea contexere integrum eſt: alter eſt, vt ſponſa in domum ſponſi traducta poſt inita connubia geniale cubiculum ingreſſa, eius elegantiam & thalami nuptialis ornatum conſpicata, ſic exclamauerit: *Lectulus noſter floridus*, &c. aut quia floribus aſperſus, aut quia pictis opertus tapetibus, qui flores colore & nitore imitabantur. Vtriuſque mentio, Prouerb. 7. vbi ſic meretrix ad iuuenem procum: *Intexui funibus lectulum meum, ſtraui tapetibus pictis ex Ægypto, aſperſi cubile meum myrrha, & aloë & cinamomo. Et deinde tigna domorum noſtrarum cedrina, laquearia noſtra cypreßina.*

Poſterior eſt, vt ſponſus, ſicut mos ferebat, in domum ſuam ſponſam traducens, atque inducens, tam ædium, quàm thalami nuptialis gloriam & ornatum illi proponat, ad ſuarum rerum commune dominium, atque vſum ipſa admittens; ideò ait, *lectulus noſter*, &c. & rurſus, *tigna domorum noſtrarum*, &c. quibus verbis domus deſcribitur, ſeu aula Regia, trabibus cedrinis contignata, & cupreſſinis tabulatis quaſi in teſtudines efformata. quæ appoſitè dicuntur ad ſuperiora.

Cæterùm, ſi de thalami nuptialis ornatu atque ædium Regiarum prædiuite ſtructura accipi oportet verba præmiſſa, vt hæc expoſitio mihi omnino probetur, operæ pretium eſt, vt dicta verba inter ſponſum & ſponſam diſtribuantur; ita vt ſponſo priora illa demus, *lectulus noſter floridus*; ſponſæ verò illa poſteriora, *tigna domorum noſtrarum cedrina, laquearia noſtra cypreßina.* Præmittere autem oportet, apud veteres, quemadmodum etiam hodie apud noſtrates, in more fuiſſe, vt ſponſa thalamum ad nuptias afferret. Adi Lipſium *in electis*, vbi id perſpicuè docet *lib.* 1. *cap.* 17. firmat hoc locus Ciceronis pro Aldo Clu. *Lectum* (inquit) *illum genialem, quem biennio ante filiæ ſuæ nubenti ſtrauerat, in eadem domo ſibi ornari ac ſterni, expulſa, atque exturbata filia iubet.* vbi perſpicuè docet lectum à parente acceptum filiam ad nuptias attuliſſe. Mitto alia peruulgata, atque hunc fortaſſe ſponſa infrà appellat *cubiculum genetricis*, cap. 3. vt *ibidem* dicemus. Tum etiam memoriâ repetere oportet id, quod aliàs ſæpe diximus, ſponſam à domo patria in domum mariti, prima nuptiarum nocte transferri ſolitam. Ex quo conſtat, thalamum iugalem allatum ab ſponſa in ædibus mariti locari ac ſterni ſolitum, in aula videlicet aliqua ſplendidè parata & ornata, prout mariti ferebat fortuna.

His prælibatis inter ſponſum & ſponſam ſic diſtribuenda ſunt iſta verba: vbi aulam, in qua thalamus erat, ſunt ingreſſi, ſponſus quidem quod ſponſæ erat commendauit, nempe thalamum, illis verbis, *lectulus noſter floridus*; ac ſponſa viciſſim quod ſponſi erat proprium; videlicet ædium atque aulæ cubicularis ornatum collaudauit. poſteriori illa oratione, *tigna domorum noſtrarum cedrina, & laquearia noſtra cypreßina.*

Quòd ſi tranſlationem ſponſæ in ædes mariti, ne dum factam fingamus, ſed inui-

tatio quædam ſit de futuro, dicemus quidem ſponſam quoad ipſam ſpectabat pollicem, nempe thalamum ſplendide ornatum, floribus & liliis diſcriminatum ac pictum, atque adeò illi priora verba dabimus: *lectulus noſter floridus.* ſponſum item quod ad ipſum pertinebat offerre, aulam ſcilicet magnificè adornatam ad thalamum excipiendum, atque adeò illi poſteriora illa verba adſcribemus: *tigna domorum noſtrarum cedrina*, &c. hæc interpretatio firmari poteſt ex eo, quòd hi, qui de Epithalamiis ſcripſerunt, inter alias huius poëmatis leges tradunt thalamum pulchrè deſcribendum. & παστὸν, ſeu velum thori maritalis. quam legem omnes ad vnum explent, qui carmina nuptialia hactenus panxerunt, Theocritus, Claudianus, Tibullus & alij.

Ad hunc ſenſum allici poteſt tranſlatio Septuag. *ad lectulum noſtrum vmbroſus*, vel *lectulus noſter vmbroſus.* Redeat memoria ad ea, quæ diximus in ſuperiori verſu, nimirum ſponſam in prima nuptiarum nocte, pallio, ſeu velo tectam ſponſo tradi, itavt eius faciem aſpicere non poſſet. Hinc factum, vt Iacob in prima nuptiarum Liam pro Rachel ſibi dolo ſuppoſitam nō agnoſceret. Vide plura in Iſagoge *cap.* 3. §. 6. de velamine & reuelatione ſponſæ: ergo ſponſa ad mariti domum tranſlata, & iam inde paulo pòſt in cubiculum & thalamum ſponſi transferenda, ſic ipſum affatur, *Ad lectulum noſtrum vmbroſus.* quaſi dicat: cùm ad thalamum diſcedendum tibi erit, ſic ingredi oportebit, vt lux abſit, & in vmbra & tenebris ſimus. ita enim pudor ſuadet, vt id potiſſimum curem ne videar; cui ſponſus: *Tigna domorum noſtrarum cedrina, & laquearia noſtra cupreſſina.* quibus verbis ſponſæ à luce abhorrenti & latere cupienti decorè repugnat, ita obiiciens: Imò verò lux erit opportuna, vt Sulamiti meæ liceat aſpicere gloriam & ſplendorem domus noſtræ, in qua thalamus ſtratus eſt, quæ ſcilicet cedris & cupreſſis affabrè elaboratis contignata eſt. Itaque in hac verborum ſerie iucundè atque eleganter pugnare videntur, in ſponſa quidem ſtudium latendi, & in ſponſo deſiderium eandem aſpectandi.

Cæterùm, quamuis hæc probabiliter dicta ſint, tamen contextus ipſe, & maius rationum pondus me in eam ſententiam impellunt, vt exiſtimem non thalamum, ſed potiùs lectulum triclinarem, ſeu torum epularem affabrè elaboratum, vbi torus ſtratus erat, in hoc verſu deſcribi; quod non paucæ rationes ſuadent. Prima eſt, quia, vti ex dictis liquet, verba antecedentia de nuptiali conuiuio intelligenda ſunt, & ſequentia etiam de eodem conuiuio exponi debent, vt ex dicendis conſtabit. ergo parum aptè inter tot loca ad ſympoſium nuptiale ſpectantia, hæc de thalamo verba inſerta fuiſſe dicunt, præſertim, cùm conſtet ſponſos expleta cœna geniali, in cubiculum & thalamum diſcedere ſolitos. *Tobiæ* 8. vxor Raguelis ſtrauit thalamum Saræ filiæ ſuæ; ac poſtmodum ait ſacer textus. *Poſtquam verò cœnauerunt, introduxerunt iuuenem ad eam.* Secunda eſt, quia magnificentia regij conuiuij & primæ cœnæ hîc deſcribitur à Salomone, id poſtulat, vt cœnatio triclinium, & lectorum tricliniarium elegantia & delitiæ commorarentur. Quemadmodum *Eſther* 1. vbi latè deſcribuntur epulæ ab Aſſuero exhibitæ in nuptiis Vaſthi & tricliniorum, ſeu lectorum epulatium lautitia & pulchritudo magnificè expingitur. Tertia eſt, quia deſcriptio thalami nuptialis minimè neceſſaria fuit in hoc libro; imò potiùs data opera, abſtinuit ab illa ſacer Spiritus, vt in Iſagoge ſpiritualis expoſitionis latè diximus *cap.* 4. rationem offerentes, ob quam cantus iſte epithalamicus nunquam duos ſponſos in lecto componit. Quarta eſt, quia ipſa verborum ſeries id poſtulat, quæ huic expoſitioni longe meliùs aptatur. Adſtipulatur huic interpretationi Theodoret. qui hæc verba de ſacra Scriptura myſticè exponens, ſic ait: *Vtrumque autem in diuina Scriptura licet inuenire, quæ quidem nobis modò lectus eſt, etiam domus, & menſa & cibus.*

His ergo prælibatis, dicemus quidem poſt tranſlationem in domum ſponſi Sulamitem ad cœnam nuptialem prima nocte (vt moris erat) ab ſponſo ſuo exceptam, triclinij; ac cœnationis apparatum & elegantiam deſcribere his verbis.

Sed quid de lectione Septuaginta, *Ad lectulum noſtrum vmbroſus?* Sunt qui hæc verba de corona nuptiali interpretentur, quaſi dicat: cùm ad thalamum veneris, ô ſponſe, corona ſponſalitia redimitum caput afferre tibi, atque adeò floribus foliiſque opacum, quod longè meliùs & aptiùs de conuiuiali corona, interpretari licet, quam ad nuptialem cœnam afferebat ſponſus, atque adeò congruè ſuadet ſponſa, vt ſponſus ad thalamum genialem caput corollâ præcinctum & obumbratum, adducat, vt in ſplendidiſſimis cœnis ſolenne erat.

Sed quamuis hæc non diſpliceat, alia tamen ſuccurrit interpretatio, quæ mihi longè

longè aptior videtur. *Ad lectulum noſtrum vmbroſus.* Græcè σύσκιος, ex præpoſitione σύν, id eſt, *cum*, & σκιά, id eſt, *vmbra*, quod perinde eſt, ac ſi dicar, ad lectulum noſtrum cum vmbra, vel cum vmbris. Præmittere autem oportet, olim *vmbras*, Latinè, Græcè autem σκιάς, in conuiuiis eos dici ſolitos, qui in lectulis conuiuiorum infra alios cubabant. Ita docet Vrſinus de triclinio Romano: quamuis enim Plutarchus aſſerat σκιάς dici eos, qui alios ſequuntur ad conuiuium, cùm ipſi inuitati non ſint; id quidem prius conſilium non labefactat; nam ideò fortaſſe id nominis tulerunt, quia hi in conuiuiis, poſtremi, & poſt alios cubabant: hinc eſt illud Horatij,

—— Mecœnas adduxerat vmbras.

& alibi,

—— locus eſt & pluribus vmbris.

Athenæus autem *lib.* 5. vxorem mariti σκιάν, id eſt, *vmbram*, dixit, quia videlicet, vt aliàs non ſemel dixi, vxor in conuiuio infra maritum diſcumbebat. Vide plura de vxoris loco ſuprà *verſ.* 13. & infrà *cap.* 2. *verſ.* 6. ergo cùm ait ſponſa, *ad lectulum noſtrum vmbroſus*, vel cum vmbra, perinde eſt, ac ſi dicat: Accumbamus tandem, atque in lectulo, qui nobis eleganter paratus eſt ad cœnam, mihi ſit ſecundus locus; talis enim diſcubitus ſponſam decet, vti ſit mariti ſui vmbra; vel in plurali, *ad lectulum noſtrum cum vmbris*, id eſt, cum ſodalibus tuis, qui te ad nuptias ſequuntur, & tanquam vmbræ tuæ poſt te diſcumbent in conuiuio, quibus tanquam ſponſus conuiuij Rex tu præcedes.

Lectulus noſter floridus, viridis, aut vmbroſus. Vel, accubatio noſtra vmbroſa, opaca. hæ ſunt diſſimiles huius loci lectiones, & omnes epulari lecto conueniunt. Floridus dicitur, quia veteres floribus triclinio aſpergebant. *Eſther* 1. iuxta lectionem Septuaginta, *Lecti aurei & argentei in lapideo pauimento, & ſtrata pellucida, variè floribus diſtincta, & orbe roſa ſparſa.* hoc ex ſacris; ex profanis verò literis Iuuenalis,

—— Putere videntur

Vnguenta, atque roſa, latos niſi ſuſtinet orbes
Grande ebur, & magno ſublimis pardus hiatu.

Suetonius de domo aurea Neronis; *cœnationes laqueata tabulis eburneis verſatilibus, & flores fiſtulatim, & vnguenta deſuper ſpargerentur.* Lampridius in Heliogabalo: *Oppreſſit in tricliniis verſatilibus paraſitos ſuos, violis & floribus, ſic vt animam quidam efflauerint, cùm eripi ad ſummum non poſſent,* & alia innumera. *Viridis* etiam dici poteſt lectus, propter ſtramina, quæ ex herba intorta conflari ſuprà diximus, ad illa verba: *Faſciculus myrrhæ*, &c. His autem, quæ alibi attuli, teſtimoniis, accedat nunc illud Apuleij, qui *lib.* 5. ſic ait, *Pſiche teneris & herboſis locis in ipſo toro graminis ſuauis recubans*, propterea Græci toros appellant στιβάδια, ſiue, vt maluit D. Iſidorus, *ſtipadia*, id eſt, graminea, ſeu herbacea. Demum *vmbroſus* idem lectus appellari poteſt, iuxta ea, quæ diximus in Iſagoge *cap.* 4. ſcilicet, has nuptias & nuptialia conuiuia in illis exhibita, in villa & domo hortenſi peracta, atque adeò in opaco & vmbroſo loco inter cedros atque cupreſſos, vt factum conſtat ex lib. Eſther. ſic enim habes: *& iuſſit conuiuium præparari in veſtibulo horti ac nemorum, quod regio cultu & manu conſitum erat.* ſcilicet in nuptiis Vaſthi Reginæ.

Ad eundem ſenſum conuiuialis apparatus, adaptari poſſunt illa verba: *tigna domorum noſtrarum cedrina, laquearia noſtra cypreſſina*; ſi enim de hortenſi conuiuio ſermo ſit, vt ſuprà, exponenda ſunt de cupreſſis, videlicet, atque cedrinis locum opacantibus, & triclinia laqueata præ ſe ferentibus; ſed id certius, verba præmiſſa de ſtructura & opificio cœnaculi accipi debere. nam *domus*, vox Latina, & Græca οἶκος, necnon Hebræa בית *Payth*, pro cœnatione vſurpari conſueuit. de Latina teſtis eſt Vrſinus in ſuo triclinio; de Græca, auctor eſt Pollux in Lexico; de Hebraica ſubeſt locus Prouerb. 9. *Sapientia ædificauit ſibi domum*, id eſt, cœnaculum; addit enim, *miſcuit vinum, & poſuit menſam.* Præterea laquearia ad cœnaculorum opificium ſpectare comprobat Senecæ teſtimonium *epiſt.* 9. vbi ſic ait: *Vtrum tandem ſapientiorem putas, qui verſatilia cœnationum laquearia ita coagmentat*, &c. Suetonius etiam, cuius verba ſuprà exhibui, *cœnationes laqueatas* appellauit. De *tignis* ſuprà diximus ex Hieronymo.

Tertia expoſitio, cui minus defero, vult ſponſam ſtylo ludere bucolico, & paſtoribus accommodatum thalamum, cubiculumque deſcribere floridum, videlicet pratum virentibus herbis, cedris atque cupreſſis opacatum; cui expoſitioni omnia verba,

ba,& omnes item lectiones venuſtè accommodantur : *lectulus noſter floridus , viridis, aut vmbroſus,tigna domorum noſtrarum cedrina, laquearia noſtra cypreſſina* , vel cedri & cupreſſi , quod idem eſt. quaſi dicat : pro lectulo & thalamo nuptiali nobis erit pratum viride,molli herba,& florum varietate diſtinctum. Pro geniali cubiculo affabrè laquearibus & teſtudinibus elaborato cedri & cupreſſi,denſitate ſua gratam vmbram hoſpitiúmque præbentes.Poſſunt etiam ad conuiuium referri hæc omnia. Sed tamen ſecunda expoſitio præferenda eſt , quia cum reliquo apparatu huius conuiuij meliùs concinit,in quo commemorantur vnguenta myrrhæ,diſcubitus , & alia his ſimilia regiis epulis digna.

CAPVT SECVNDVM.

Verſ.1. Ego flos campi , & lilium conuallium.
Verſ.2. Sicut lilium inter ſpinas , ſic amica mea inter filias.

SONVS ALLEGORIÆ.

FLos. Hebr. חבצלת *chebazeleth*,vox quadrata,plures *roſam*,quæ hîc à Vulgato *flos* dicitur, per antonomaſiam. Alij *violam*,aut *vaccinium*.quæ interpretatio tribuit Aben Hazre,qui dixit florem eſſe optimi odoris, nigríque coloris,iuxta illud Maronis:

——*vaccinia nigra leguntur.*

Sed libentiùs ſentio cum his , qui *roſam* notari autumant , cùm in calyce, ſeu folliculo incluſus eſſet,nondum folia explicuit ſua, qui dictam vocem petunt ex radice צלל *zalal*,id eſt,*tegere*,& *claudere*,defenſionis gratia.

Camps. Hebr. השרון *Haſaron*. Alij retinent vocem Hebraicam , atque adeò ſic legunt : *Flos Saron*,flos,inquam, Saronis, qui ager eſt,aut campus inter Iopem & Cæſaream. de quo extat illud Procopij *in cap. 33. Iſaia* , ad illa verba : *& factus eſt Saron, ſicut deſertum. Regio ipſa,qua Saron, ſeu Sarona vocatur , eſt infrugifera , aſperitate ſpinarum refecta.* Propterea Vulgatus aptè conuertit,*flos campi*, quia *campus* propriè locum ſignificat incultum, nec aratro , nec ligone proſciſſum ; imò etiam *campus* , teſte Ambroſio,locus eſt ſterilis,nihil graminis,aut herbæ afferens.

Lilium. Hebr. שושנה *Suſanath*,ex qua voce,ni fallor , fluxit vox Arabica, Hiſpanis *açuçena*,ea propter eos omnino aberrare puto, qui *roſam* conuertunt. nam quamuis in ſequenti verſu *ſuſanath*,in ſpineto,ſeu inter ſpinas locetur , certè vox *inter* non ſignificat locum natiuitatis,qualis roſæ conuenit, vt ab ſpinoſo arbuſto generetur,ſed vim habet comparationis , vt ſtatim dicam. Eodem modo deceptus eſt Kinchi violam inſulsè interpretans,qui Guidazerium alioqui ductum in eundem errorem impulit. Itaque *ſuſanath lilium* ſignificat album,vulgò *açuçena*, quæ non niſi in locis cultis & irriguis germinare ſolet. id verò ſonat vox *conuallium*, quia valles vberiores ac feraciores ſunt,atque adeò aſſidua eos cultura exercet.

Sicut lilium. Subeſt etiam hîc vox *ſuſanath,inter ſpinas*,alij *inter carduos*,eodē ſenſu.

Communis interpretum ſententia duas interpretationes diſcedit. Alij enim ſponſæ tribuunt iſta verba,alij ſponſo eadem accommodant. Illi plures & antiquiores , iſti pauciores & noui. Ergo qui ſponſo donant, ſic commentantur : *ego flos campi*. Dixerat ſponſa lectulum floridum : occurrit ſponſus affirmans ſe eſſe florem campi,qui videlicet lectum amœniorem reddat. Sed vide an meliùs aptiúſque ad contextum huius Cantici aliquid dici queat.

Cogita ergo ſponſum,vt ſuprà in Iſagoge animaduerti, dormiente ſponſa , ſemper elabi, & ne quid impurum in mentem venire poſſit , nuſquam ad thalamum cum illa venire , vt infrà *verſ.7.* fuſiùs dicemus , ad illa verba ; *ne ſuſcitetis, neque euigilare faciatis dilectam , donec ipſa velit.* Ergo ſponſus , cùm ſponſa lectum commemoraſſet , atque illum ſparſis floribus amœnum dixerat , ſic illi occurrit : Ego flos campi ; & lilium conuallium. quaſi dicat : Abſit à me , vt ad lectum veniam , ego lectum ignoro , & paſtoritiam vitam in ſiluis & in conuallibus agens ſub dio in telluri iacens ſomnum raptim capio , omnium paſtorum flos & gloria. Vel aliter : Ego flos campi,

mihi

mihi ſcilicet flos iuuentutis adeſt, atque adeò vigeo & floreo inter ſodales, meúſque flos campos valléſque amœnat, in quibus exerceor.

Sed dices, hunc ſenſum à legibus abhorrere carminis amœbæi, qui vetant laudes proprias vſurpare. hinc fluxit tertia interpretatio, quæ prædicta verba non laudi ducit, ſed demiſſioni, ad hunc modum, cùm ſponſa thalami nuptialis & regiæ domus prædiuitem ornatum & ſplendorem commendaſſet in ſuperiori verſu, illis verbis, *lectulus noſter floridus*, ſponſus occurrit, dicens, *Ego flos campi*. ego ſcilicet, & quidquid floridum & amœnum ad me pertinet, florem imitatur campi, qui breui effloreſcit, & ociùs langueſcit. iuxta illud Auſonij,

Vna dies aperit, conficit vna dies,

Campi, inquam, flos, qui ſcilicet, non in loco vberi, ſed ſterquilinij, non in ſepto, ſed in aperto, & omnibus iniuriis expoſito, &, ſi placet, inter ſpinas & carduos germinans, qui flores, & omnia bona ſemina ſuffocant, talis enim eſt regio Saron, & talis etiam Regum conditio, quorum felicitatem curarum, & angorum aſſiduitas conficit. Addit, *& lilium conuallium*; quod videlicet ſoli ac telluris, in qua naſcitur vbertas, & pinguedo, ab interitu non vendicat; quemadmodum nec Reges copiæ ingentes ac fortunæ morti eripiunt, quorum felicitas, dum floret, defluit. Hæc autem ſeueritas ſponſi inter nuptiarum pompas & gaudia ad formandos mores ſponſæ non ineptè introducta videtur.

Appoſitè verò ad ſupraſcriptas interpretationes edilleri poſſunt verba ſequentia, *ſicut lilium inter ſpinas, ſic amica mea inter filias*. id eſt, quemadmodum ego flos & lilium dici queo, propter ætatem & vernantem & florentem, integraſque vires prioris iuuentæ; ſic etiam ſponſa mea, propter virginitatem & pudicitiam, quam ad connubium integram affert, lilium eſt; & tanto ipſam amore complector, vt reliquæ filiæ Hieruſalem, cum ipſa collatæ, mihi pro ſpinis ſint, ac carduis. Vel aliter, ſponſus qui ſibi ipſi ſimilitudine floris in aperto campo, liliíque in valle germinatis, inconſtantiam humanæ felicitatis, & vitæ breuitatem indixerat, ſponſæ quoque ſuæ hoc ipſum inſinuat, & addit modicum vitæ quod ſibi reliquum foret, ſic inter alias fœminas tranſigendum, vt partim odio, partim inuidia ſpinarum & carduorum onere illam aſſiduò pungant, lacerent, lancinent; inuidia enim felicitatem perſequitur, ſed maximè inter fœminas.

Sed quamuis hæc aptè dici queant, quia tamen, (vt aliàs ſæpè admonui) in hoc Cantico, & in Epithalamiis, quibus conſtat, deſcribuntur ritus ſingulis nuptiarum diebus ſolennes; alias aptiores & cum reliquo textu magis cohærentes interpretationes dabo. Cogita ergo id quod ſuprà non ſemel animaduerti, ſponſæ tranſlationem, quæ prima nuptiarum die ſub noctem inſtitui ſolebat, non in palatium vrbanum, ſed in ædes ſiluanas extra vrbem ad ſaltus, aut hortos ex more Regum fieri, ac reliquos nuptiarum dies inibi tranſigi. Vide quæ diximus in Iſagoge *cap.6.§.4.* Anſa igitur inde accepta ſponſus (ſi eius ſunt iſta verba) ſic cecinit, *Ego flos, ſeu roſa campi, & lilium conuallium.* quaſi dicat: Ego quidem, in campum & ſiluas egreſſus, tanquam florem in campo germinantem me æſtimo, & lilio in vallibus progenito haud diſſimilis ſum, propter nuptialium veſtium colorem candidum & rubicundum, quæ alba lilia & roſas purpureas in ſiluis germinantes imitantur, iuxta illud Chriſti Domini Matthæi 6, *Conſiderate lilia agri, quomodo non laborant, neque nent, & tamen Salomon in omni gloria ſua non eſt veſtitus ſicut vnum ex his.* Quomodo autem nuptiales Regum veſtes, candido ac purpureo colore niterent, dicemus infrà *cap.5. verſ.10.* Adde etiam, propter odoris fragrantiam, quia veſtes quoque nuptiales & Regias vnguentatas & ſuauiſſimè olentes in nuptiis geſtabant. Pſal.44. *Myrrha & gutta & caſſia à veſtimentis tuis, in quibus delectauerunt te filiæ Regum*, &c. Hanc verò veſtimentorum fragrantiam florentes agros imitari ſuadet illud Geneſ. 27.verſ.27. *ſtatimque vt ſenſit veſtimentorum fragrantiam, benedicens illi ait: Ecce odor filij mei, ſicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus.* Quomodo autem ſponſa in primo congreſſu & diſcubitu ſponſum ſuum vnguentis perfunderet, habes ſuprà *cap.1.verſ.12.* Adde etiam, hæc verba referri poſſe ad veſtes floridas, quibus Reges vti ſolebant apud Perſas. ſic apud Athæneum, & Strabo *lib.15.* de Perſarum Regibus ſic ſcribit: *Veſtem æſtate purpuream, hyeme autem floridam geſtare ſolebant.* Nec diſſimiles veſtes afferebant Reges apud Hebræos, imò verò non longè abſum, vt credam, veſtes, ſine quibus non licebat in nuptialibus conuiuiis diſcumbere, iuxta illud, *vidit ibi hominem non veſtitum veſte nuptiali*, albas fuiſſe

fuiſſe floribus intertextis euariatas, quæ aliàs dici ſolebant, veſtimenta lætitiæ, *Iudith* 16. & *veſtes diuerſorum colorum*, Iudicum 5. ergo ſponſus ait: Ego quidem veſte regia nuptiali, floribus, ac liliis prætexta campos, ac valles, floribus liliiſque conſpicuos imitari mihi videor: *ego*, inquam, *flos campi*, vel, ſi fas eſt dicere, ego florida veſte conſpicuus, nihil differo à campis ac vallibus, quæ floribus ac liliis amœni ſunt.

Sed quamuis hæc non ineptè dici queant, meliùs tamen & aptiùs hæc verba ſponſæ accommodari exiſtimo, quæ nimirum, cum pallio amicta, ſponſo traderetur (vt ſuprà *cap. 1. verſ. 15.* animaduerti,) atque ab illo audiſſet illud, *ecce tu pulchra es amica mea, ecce tu pulchra es, oculi tui columbarum.* pulchritudinem ipſius oculorum venuſtatem (ex quibus alterum ſolum hactenus videre licuerat) deprehendens, ſatis appoſitè reſpondet, dicens: *Ego flos campi*, &c. id eſt, ego quidem quandiu velo amicta ſum, ſimilis ſum flori, aut lilio in calyce, aut vagina ſua incluſo, quæ nondum folia explicuerunt ſua; quaſi dicat, pulchritudo iſta quam admiraris, nunc quidem occulta & velata eſt, donec tandem aliquando erumpat, & floris ad inſtar retecto velo, tanquam è vagina ſua prodeat, vt liberè à ſponſo meo videri queat. Recolenda eſt vis vocis Hebraicæ *Chabazeleth*, quam ſuprà notauimus, quæ ſcilicet florem in folliculo ſuo incluſam, germanè adſignificat.

Vel aliter, ſponſa à gynæceo, ſeu domo, in qua puellæ excolebantur, ad nuptias regias in ſiluas & hortos de more educta ſuam antiquam conditionem cum noua fortuna componens, ſic ſponſus affatur: *Ego flos campi*, id eſt, ego olim cum ſiluas incolebam, & vineis cuſtodiendis à fratribus meis præfecta Solis æſtu torrebar, eram vtique ſimilis *flori*, aut *roſæ*; ſed vagina incluſæ, aut, ſi placet, eram viola, ſeu vacciniũ decolor & nigrum in campo ſterili ſine cultura natum. At verò nunc poſtquam in gynæceo faciem excolui, & optimis quibuſcumque vnguentis delibuta fui, & nigrum colorem, & maculas ab æſtu contractas exterſi, iam inde lilium candidum effecta ſum, quod in valle pingui ſatum aſſidua cultura & irrigatione adoleſcit fœcundiùs. Huic interpretationi inſeruit id, quod ſuprà in Iſagoge *cap. 6.* obſeruaui, ſcilicet vnguentum *ſuſinum*, quod ex liliis conficiebatur ad leuigandam & expoliendam faciem adhiberi ſolitum à puellis in gynæceis formam curantibus, vt proinde ſatis accommodatè ſponſa dixerit, poſt dictam curam & culturam formæ lilia candenti, tam colore, quàm odore, haud diſſimilem ſe eſſe.

Occurrit ſponſus, *ſicut lilium inter ſpinas, ſic amica mea inter filias*, id eſt, ita ſe habet ſponſa mea, nam ad eum modum exculta & expolita lilium imitaris, coloris, odoriſque præſtantia, ac cæteris virginibus pediſſequis tuis ſic venuſtate excellis, ſicut lilium ſpinis, aut carduis: & quidem inter alias leges Epithalamij, altera eſt vt ſponſa ſuis pediſſequis nuptialia pangentibus & celebrantibus præferatur; quam Theócritus ad vnguem obſeruauit in Epithalamio Helenæ, vbi ſic cecinit,

Quater ſexaginta puellæ de muliebri iuuentute
Ex his nulla vitio caret ſi cum Helena comparetur.

Hanc legem expleuit etiam & ſeruauit Statius, Catullus, & inter alia Epithalamij præcepta enumerauit Iul. Scaliger. Sponſus ergo ea verba, quæ ſponſa fortaſſis ſi ſe dimittens dixerat, ad maximam illius laudem intorquet. Non aliter, inquit, decore & elegantia reliquis puellis pediſſequis tuis tu præis, quàm carduis ſpinarum aculeis hirſutis lilium aliquod lene & pulchrum; & quidem paucis verbis ſponſam extulit mirum in modum, in primis enim eam ſic commendat, vt reliquas puellas cum ipſa compoſitas ſyluanis & monticolis ſimiles eſſe affirmet, quia cum carduis vepribúſque eaſdem comparat, quæ in locis ſpretis & incultis præcipuè prouenire conſueuerunt; commendatur autem ſponſa, non ab elegantia & pulchritudine tantùm reliquis collata montanis fœminis, dum lilij ad inſtar inter carduos florere dicitur, ſed cum primis à pudore & honeſtate; non enim ſolum lilium pudoris exhibet ſimulacrum candore ſuo, verùm etiam ſpinæ aculeis hirſutæ fœminas notant parum pudicas. Iſaias enim de ſæculo aureo Euangelij *cap. 55. num. 13.* pro vrticis, ac ſentibus mixtos, euenturas eſſe dicit, nimirum pro ſcortis virgines. ſic D. Hieronymus *in eum locum*, cui hæret Thargum Hieroſolymitanum. Rurſus D. Agnetem virginem lupanari addictam, lilium inter ſpinas fuiſſe dixit Ambroſius, nimirum inter ſcorta, & meretrices inuiolatam virginem. Guilelmus item, qui ad Deiparam traxit iſta verba, ſpinarum nomine, nuncupari vult omnes alias fœminas & puerperas, quæ concupiunt in libidine,

pariunt

pariunt in dolore, & virginitatis florem abiiciunt. Solam autem Mariam lilij vocabulo cenſendam. Ergo dum ſponſus Sulamitem ſuam, velut inter ſpinas lilium obtinere dicit, eiuſdem extollit pudicitiam, cum qua, ſi aliarum puellarum conferatur pudor, impudentia & turpitudo dici poteſt.

His præterea verbis commendat ſponſus facile atque molle ingenium ſponſæ, & ad redamandum procliue, quaſi dicat: Aliæ quidem ſiluanæ fœminæ difficiles plerumque ſunt, aſperæ, ſenticoſæ, (ſi licet dicere) atque agreſtes, nam ſyluana, & ruralis vita tale ingenium & mores conciliare puellis ſolet; tu verò inter omnes lenis, facilis, & lilij ad inſtar mollis. & quiden ſentibus, atque ſpinis, aſperas, & difficiles fœminas notari ſatis oſtendit ille alius, qui carmine ludens in fœminam, quam aliquando difficilem & horridam expertus fuerat, ſic aiebat,

— Si tango aſpera lædis

Spina velut auſas pungit acerba manus.

Fortaſſe etiam cùm lilium inter ſpinas eſſe dixit aliarum puellarum, notauit inuidentiam, vt ſuprà dicebam, quæ ſponſæ pulchritudinem, & ſponſi erga illam amores ægrè ferentes ex liuore & inuidia Sulamitem verborum ſuorum aculeis tanquam ſpinis pungebant, ſequitur enim plerumque formam inuidentia & detractio.

Ad illa verba, *lilium inter ſpinas*, obſeruauit, (neſcio quis,) fortaſſe capienda eſſe de lilio quodam inter ſpinas creſcente, quod αἰγικλήμων, ſeu *capri folium* vocitant; ſed non tam lilium inter ſpinas ſuborrum, quàm cum ſpinis collatum lilium, talem eſſe cum aliis filiabus comparatam ſponſam ſignificat Salomon. Pro ſpinis Hebraicè חוחים *chochim*, quo nomine carduos ſignificari, propriùs obſeruant Rabini; & hæc ſignificatio cadit aptè in præfatum locum.

Verſ. 3. Sicut malus inter ligna ſyluarum, ſic dilectus meus inter filios. Sub vmbra illius, quem deſideraueram, ſedi, & fructus eius dulcis gutturi meo.

SONVS ALLEGORIÆ.

Sicut malus. Hebr. תפוח *taphah*, quæ vox, non malogranatum, vt meditatus eſt Apponius, non malum medicam, vt Ionathæ Chaldæo placuit, ſed aut malum cydonium, quod vulgò dicitur *membrillo*, aut illam vulgarem malum, cunctis ferè regionibus familiarem, malum, inquam, pomiferam, foliorum virore conſpicuam, pomorum odore, colore & ſapore ſuauem, ramis propatulis & denſis, ad opacandum aptiſſimis. Ita fert communis tum Latinorum, tum Græcorum, tum Hebræorum conſpiratio.

Secundum eſt, malum ipſam, & mali arboris poma amorum fuiſſe quondam ſimulacra & ſymbola. Adi Euſtathium *in lib.* 8. *odyſſ.* & Pierium *lib.* 54. & alios plures, in quibus licebit inuenire Virgilij, Theocriti, Catulli, Properrij, & Nicandri, plurimas & loculentas de hac re ſenrentias, nimirum amores ſub malo editos, ſub eadem ludos miſcere amanres, item pomis ſe petere, ac donare, & alia eiuſmodi ſcommata.

Sed non liquet, qualis ſit malus iſta, quæ amantibus in pretio eſt. Alij citream malum eſſe affirmant; alij malum cydoniam. plures malum pomiferam; ego verò nullam excludo, ſed tres dictas malos, citream ſcilicet, ſeu aurangiam, cydoniam & pomiferam, inter amantes ſine diſcrimine celebratas fuiſſe autumo.

Sub vmbra. Hebraicè צל *zel*, metaphoricè ſumi ſolent pro defenſione, aut protectione. Arborum vmbræ, non eodem modo recreant & proſunt his, quæ ſubtus illas ſedent. Multarum enim arborum vmbræ nociuæ, ac damnoſæ: at præmiſſarum malorum vmbræ ſaluriferæ ſunt, ideo ſponſa non alicuius nimium frondoſæ & opacæ arboris vmbram elegit, nam hæ ferè inſalubres eſſe ſolent, ſicut etiam arborum agreſtium, ſed mali, vt ſponſo ſuo non tam iucundam, quàm ſalubrem vmbram accommodaret.

Communis interpretatio in ſono litteræ perſiſtit, & ſponſam id tantùm contendiſſe, ait, vt leges amœbæi carminis obſeruaret, laudem ab ſponſo in ſponſam iactatam cumulatè referens. Nam cùm audiſſet illud, *ſicut lilium inter ſpinas*, &c. acceptam laudem in ſponſum, non ſine fœnore retorquet, dicens: *ſicut malus inter ligna ſyluarum*, &c. quaſi diceret: comparaſti me lilio, quod tantum candore ſuo oblectar, ſuaueolentia demulcet. Ego contrà, cum malo elegantiſſima arbore te compono, quæ decore ſuo & amœnitate oculos paſcit, florum & pomorum odore mares recreat.

Hacte

Hactenus pares, deinceps vincit. Addo etiam pomorum dulcedinem guſtui ſuauem, atque vmbram ad perferendum diei æſtum non ingratam, atque adeò nullum fere ſenſum propria delectatione defraudatum relinquit.

Rurſus: quemadmodum ſponſus alias puellas cum ſponſa compoſitas ad inſtar obtinere dixit carduorum & ſpinarum; ita etiam ſponſa reliquos ſodales cum ſponſo collatos, robora planè quercus, ornos, aut ſi quæ in ſyluis, ſaltibuſque horridiores arbores enaſcuntur, appellandos eſſe dixit: *ſicut malus inter ligna ſyluarum, ſic dilectus meus inter filios.* quibus verbis quatuor, aut quinque eximias laudes ſponſi complexus eſt, quibus illum reliquis montanis paſtoribus præuerti oſtendit. Prima eſt corporis elegantia & pulchritudo, nam malus arbor in primis decora, ramis propatulis, foliis denſis, virore grato, pomiſque ex albo, aureoque colore ad temperiem infectis, & aliqua ex parte modicè rubentibus.

Tertia eſt ingenium facile, & humaniores mores; propterea enim ſodales reliquos, ſyluestres arbores appellauit; quia cùm agreſtem vitam egiſſent & montanam, agreſtes & montanos mores hauſerant, & ab omni alienos humanitate; ſponſum autem ideo mali nomine inſigniuit, quia accepta cultura ad manſuetudinem eruditus, nequaquam ingenio & moribus agreſtis euaſerat: itaque malus inter ligna ſyluarum, eſt vir cultus inter agreſtes.

Quarta cõtinetur illis extremis verbis, *ſub vmbra illius quem deſideraueram ſedi, &c.* Dubiũ quid *vmbræ*, quid *fructus* nomine ſignificetur; Legionenſis per *fructus* amplexus & baſia, & ab illo Delrius noſter libauit. frigida & iniucunda expoſitio, non probo.

Reliqui per *vmbram ſponſi*, protectionem, opem, & auxilia nunquam ſponſæ defutura, accipiunt; per *fructus* autem guſtui pergratos, ſuauiſſimos eiuſdem amores, quibus iam perfruebatur ſponſa. Nam, vt ſuprà dicebam, hæc maxim... propria malorum, ſiue cydoniorum, ſiue pomorum ſignificatio. Hæc fere interpretes, qui alij alia comminiſcuntur.

Ego verò, qui hæc verba, ſicut alia, quæ præcedunt, & ſubſequuntur, ad ritus nuptiales referri debere exiſtimo, aliter ſentio. Cogita ergo, ſponſam quæ ab ſponſo in domum ſyluaticam, & ad hortum amœnum iam inde tranſlata fuerat, & nuptiali cœna iamiam excipienda erat, arrepta inde anſa, hæc verba miſcuiſſe, *ſicut malus inter ligna ſyluarum, ſic dilectus meus inter filios.* id eſt, nihilo ſecius ſponſus meus eminet inter ſodales, qui cum ipſo ad nuptias veniunt, quàm malus in horto conſitus inter robora fagos & ornos, quos ſylua producit; ille ſcilicet cultus, hi inculti & agreſtes; ille placet, hi ſordent ac diſplicent; ille nimirum malus mihi eſt arbor amœna & amores cordi inſpirans; cæteri verò præ illo propter agreſtes mores ad odium me conuertunt. quaſi dicat: Olim cùm rura & campos ego inculta incolebam, placebant fortaſſe ſyluani & inculti paſtores; iam verò poſtquam ſponſi mei beneficio culturam accepi, vnus ſponſus meus, qui ſolus cultiſſimus & meritiſſimus eſt, arridet.

Attexit Salomon: *ſub vmbra illius, quem deſideraueram, ſedi.* hæc verba ad nuptialem ritum referri debere omnino ſentio cum noſtro Sanctio Centumputeolano, qui huius hemiſtichij ſententiam percalluit. Nullus ergo in ſacra Scriptura modicè verſatus ignorare poteſt, verbum *obumbrare*, ad nuptias pertinere, ſicut etiam verba *tegere*, aut *operire*; ita ſuadent illa verba Archangeli ad Mariam, Lucæ 1. *Virtus Altiſſimi obumbrabit tibi*, quæ Beatam Virginem ab Spiritu ſancto in ſponſam aſſumendam germanè ſignificant, & à nuptiali quodam ritu antiquis Hebræis familiari deriuatus eſt. Confirmat hoc locus Ezechielis *cap.* 16. vbi Deus Hieroſolymam ſponſæ nomine ſic affatur: *Tranſiui per te, & ecce tempus amantium, & expandi amictum meum ſuper te, & operui ignominiam tuam, & iuraui tibi, & ingreſſus ſum pactum tecum, ait Dominus Deus, & facta eſt mihi.* Concinit etiam locus Ruth, quæ poſtulans nuptias Booz, ſic ipſum alloquitur: *Expande pallium tuum ſuper famulam tuam, quia propinquus mihi es, &c.* De hoc ritu nuptiarum, ita ſentio, ſponſum extenta chlamydis altera ala ſponſam operire ſolitum; idque ſymbolum eſſe protectionis, ac defenſionis, quam iure coniugij ſuſcipit maritus; hoc enim ſonare videntur verba Ruth, & communi vſu priuatorum hominum ita factitari ſolitum mihi perſuadeo. at in nuptiis ſplendidioribus, quas vel Reges, vel alij ditiores & opulentiores optimates celebrabant, eum morem ſeruare facilè credo, quem noſter Centumputeolanus commemorat, vt ſcilicet ſponſa tunc cùm in ædes ſponſi tranſlata interiorem domum ſubibat, vnà cum ſponſo ſub pallio, aut conopeo ſederet, quod vulgo dicitur *Doſel*, & thalami quoque

nomen

nomen olim fuiſſe, ſuadent hæc verba [illegible] vbi de tribu Beniamin, quam Deus ſibi ſponſam aſciuerat, ſic fatur: *Quaſi in thalamo tota* [illegible] *abitur*. & Septuaginta verterunt: *Deus obumbrat ſuper eum*; ibi autem glorioſi conſidentes, [illegible] ſponſus, quàm ſponſa pactum connubiale inibant, inuicem promittentes, & fortaſſe etiam iurãtes, tradenteſque ſe ipſos inuicem, verbis conceptis, quibus coniugium ſtabiliri conſueuit. Hæc omnia complexus eſt Propheta, illis verbis, *& expandi amictum meum ſuper te, & operui ignominiam tuam, & iurans tibi, & ingreſſus ſum pactum tecum, & facta eſt mihi.* Quia ergo prædictum velum, aut conopeum expedire ad ſponſam glorioſe excipiendam partium erat ſponſi, ideò illi obumbrare & ipſam protegere dicebatur. Atque adeò Sulamites noſtra ad eum ritum & morem adludens, aſſumpta mali arboris comparatione, aptiſſimè dicit, *ſub vmbra illius, quem deſiderabam, ſedi.* Quaſi dicat: ſponſus meus mihi *obumbrauit*, quia ſubter illius pallium, aut velum glorioſè, ac ſplendidè ſedens pactum connubiale cum ipſo contraxi, atque ipſi eo nomine tradita ſum. Quid plura?

Et fructus eius dulcis gutturi meo. Per malum arborem, cum qua ſponſa componit ſponſum, malum cydoniam intelligi, ſuprà admonui, cuius fructus, quia colorem auri imitatur, chryſomelum, id eſt, aureum malum appellari ſolitum, affirmat Ioannes Aporta *in ſuo Pomario*, & alij paſſim hiſtoriæ plantarum Autores, & quidem de hoc malo, me iudice, interpretari debent illa verba Maronis,

Aurea mala decem miſi tibi, cras altera mittam.

Idque malum in amoribus & inter amantes maximè celebre olim fuiſſe, ſuadet mihi carmen præmiſſum; quamuis enim mala medica, ſeu citrea, quæ vulgò *Narantia* dici conſueuerunt, aurea quoque appellari ſoleant, tamen longè abſum vt putem, Virgilium tam inconditè loqui, vt paſtorem inducat mala *narantia* acria & auſtera ad amicam iucundioris doni loco mittentem.

Sed quid inde? hinc certè duas interpretationes præmiſi hemiſtichij, depromere integrum eſt. Alteram quidem offerunt Plutarchi verba in tractatu qui inſcribitur, *Præcepta conuiualia*, ad Polianum & Euridicem amantiſſimos coniuges, vbi ſuadens illis blandimentis mutuis vti, inter alia ſic fatur: *Namque iuxta Venerem veteres Mercurium vno in ſacello collocarunt, quòd voluptas genialis ſermonem poſtulet, Suadamque, & Gratias, blandimentis vt impetrent à ſe mutuo, ea, quæ fert, animo, non certamine, neque contentione, ſolúmque præcepit vt ſponſa vorato malo cydonio, cum ſponſo diſcumbat: obſcurè nimirum ſignificans, oris & vocis debere gratiam primùm comem eſſe & ſuauem.* De more iſto deguſtandi malum cydonium ante nuptias, nihil lego in ſacris, niſi illa, quæ ſequuntur verba: *ſtipate me malis.* quæ de cydoniis interpretanda mox dicam. Nullus tamen ignorat, plurimos ritus nuptiales, Hebræis ac gentibus communes fuiſſe, vt ſuprà in Iſagoge *cap.6.§.2.* non perfunctoriè probaui. Si ergo non inſueta Hebræis fuit prægustatio iſta mali cydonij ante nuptias, ſatis aptè dixit ſponſa, *& fructus eius dulcis gutturi meo*; illud enim compertum eſt, nullum pomum, aut fructum ita ſuauem, aut ſapidum guſtum poſt eſum in ore relinquere, ſicut malum cydonium, vt citatus Aporta obſeruat loco ſuprà laudato. Hinc ergo ſuam anagogiam deſumpſit Plutarchus, affirmans, ideò malum cydonium prægustari ante nuptias, quia poſtquam ſumptum eſt, os & guſtum bellè ſapidum relinquit, vt proinde ſponſa, ſapida etiam ac ſuauia verba ſponſo emittere & efflare poſſit. Id quoque, ſi voles, ſignificare poſſunt illa verba, *Dulcis gutturi meo.* Quaſi dicat: ſponſus meus malus eſt, non alia niſi cydonia, eius ego fructus, id eſt, amores & blandimenta iam inde guſtaui, quæ meliorem ſaporem, ori ac gutturi meo infundunt, quàm mala cydonia prægustata, vt in *ſponſum* meum æquales blanditias & delinimenta refundam.

Secunda interpretatio petenda eſt ex alio ritu in nuptialibus conuiuiis ſolenni, quem iam ſubiicio. Lectuli, ſeu tori, in quibus diſcumbere ſolebant conuiuæ, non ſolùm floribus ſparſis ornari, ſed etiam malis cydoneis inſtrui ac ſtipari cõſueuerunt, apud antiquos, quia nimirum putabant eiuſmodi mala naribus admota odore ſuo caput contra ebrietatem roborare, ac deguſtata, & in ſtomachum dimiſſa, vini vapores prohibere, ne caput inſcendant. ſuadet hoc locus Athenæi *lib.3.* vbi Perſicorum Poëtam ſic canentem inducit: *Multa mala cydonea iaciebant in torum Regis, multa etiam myrti folia, roſarumque ac violarum elegantes corollas.* Ad hæc Timæus apud eundem, inter alia conuiuij oblectamenta numerat, *vnguenta, roſas & mala.* Sed morem iſtum luculentiùs comprobat locus Prouerb. cap 25. *Mala aurea in lectulis*

argenteis, verbum dictum in tempore ſuo. vbi per mal... ...a, non alia intelligo, niſi cydonea, nam, vt ſupra animaduerti, e... ...ui mala, *chryſomela* appellantur ab Athenæo, Ariſtotele & aliis: *pom...* ...et *aurea*, propter auri colorem, quo infecta videntur, ac de his locu... Maronem, eum pleriſque ſentio, cùm dixit: *Aurea mala decem miſi tibi*, &c. Rurſus lectulos argenteos non legimus, niſi in conuiuiis, quod apud profanos auctores valde obuium eſt, & in ſacris litteris non deſiderabis. nam *Eſther* 1. in deſcriptione conuiuij, quod exhibuit Aſſuerus in nuptiis Vaſthi Reginæ, ſic habes: *lectuli quoque aurei & argentei ſuper pauimentum, ſmaragdino ac pario ſtratum lapide.* Notiſſima etiam antiquorum conſuetudo parabolas, problemata, & grauiores quaſdam ſententias & ænigmata in cœnis iaciendi, ac edifferendi, de qua multa diximus *in Proœmio lib. Prouerb. & cap. 8. verſ. 1.* & alibi etiam dicemus in hoc Cantic. & in nuptialibus ſympoſiis non inſueta, ſuadet locus *Iudicum* 14. vbi Samſon cœnam illam datam in nuptiis mulieris Philiſthinæ ab ipſo adamatæ problemate, aut ænigmate illo condiuit, *de com. dente exiuit cibus*, &c. Hæc autem problemata, leporem & venuſtatem habebant, cum opportunè ac tempeſtiuè dicebantur, vnde *Eccleſ. 9. cap. 32.* de ordine ac tempore, quo eiuſmodi ſententiæ in conuiuiis forent iactandæ, non pauca ſcribuntur, ab illis verbis, *loquere maior natu*, &c. Ad hæc Plutarchus *in ſympoſio*, non ſemel affirmat, eum morem, ſiue philoſophandi, ſiue grauiores ſententias iactandi, propterea celebratum in conuiuiis, vt ſobriùs epularentur, & ebrietati mederentur; nam cùm ad ſoluenda ænigmata, & parabolas interpretandas, multo conſilio ac mentis robore opus eſſet, ne mens vel ad proponendum, vel ad reſpondendum vino hebeſceret, parcius bibere cogebantur.

Iam intelligis quò tendam; Salomon ergo in dicto loco, ſic aptiſſimè pronunciat: *Mala aurea in lectis argenteis, verbum dictum in tempore ſuo*, id eſt: quemadmodum mala aurea, aut cydonea in lectis, ſeu toris epularibus miſſa, ebrietati medentur, ſic etiam, & longe meliùs, quodlibet problema opportunè dictum inter epulas ebrietatem arcet, & caput roborat, ne immoderati vini vaporibus tentetur. Hæc certè adnotari debent pro interpretatione illius carminis, *Fulcite me floribus, ſtipate me malis*, quæ paulò pòſt occurrit. Interim autem ad explicationem huius loci conuerti poſſunt ad hunc modum.

Pone ob oculos tuos ſponſam ac ſponſum in conuiuio nuptiali ſuper torum genialem floribus ſparſum, & malis cydoneis ſtipatum diſcumbentes, ac deinde ſic concipe, ſponſum quidem arrepta ex floribus anſa, ſic ſponſam ſuam alloquutum: *ſicut lilium inter ſpinas*, &c. de quo ſuprà, ac rurſus ſponſam ex malis cydoneis accepta occaſione, eiuſmodi ſponſo ſuo verba dediſſe: *ſicut malus inter ligna ſyluarum*, &c. quaſi dicat: inter mala aurea diſcumbens, maliſque ſtipatus. Non diſſimilis malo mihi videris natiuis fructibus onerato, ac nihilo ſecius ſodalibus tuis antecellis, quàm malus præſtat roboribus aliiſque ſilueſtribus & infœcundis lignis. Ego verò infrà te diſcumbens in lecto geniali, *vmbra tua ſum*, eo ſensu, quo paulo antè dicebam *cap. 1. verſ. 16.* Vel vmbram tuam capto, fructibúſque tuis, hoc eſt, deliciis atque blanditiis, quin etiam graui & ſeria oratione inter epulas dicta, longè melius confirmor, quàm malis cydoneis guſtatis, vel grauis & ſeria oratio, quæ ex ore tuo fluit mihi. pro *chryſomelis* eſt ad ſaporem, vt ſcilicet ea ſapiam & intelligam mente integra, quæ mihi delicatè & iucundè proponis, ſeu commendas.

Cæterùm de his fructibus aliis alia meditati ſunt. Multi hiſce fructibus dona ſponſalitia, videlicet inaures, armillas, torques, atque pretioſas veſtes, quibus viri ſponſas donare ſolent, notari volunt. Addo etiam dotem ipſam: priſcis enim de more fuit ſponſas dotare, omnia demum emolumenta, quæ à viro in ſponſam redundare conſueuerunt: alij rurſus filios intelligunt, quos vel habere fingitur, vel ab ſponſo ſe ſuſcepturam ſperat, hi enim fructuum nomine inſigniri ſolent paſſim in diuinis litteris, *Luca* 1. Eliſabeth ad Deiparam: *Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui.* Similiter etiam *Deuteron.* 18. illius qui Dei præcepta cuſtodierit: *Benedictus dicetur fructus ventris.* & Pſalm. 126. *Filij merces fructus ventris.* & 131. *De fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam.* Threnor. 2. *Vide Domine, & conſidera quem vindemiaueris ita: ergo ne comedent mulieres fructum ſuum, paruulos ad menſuram palmæ.* quæ expoſitio ad Eccleſiæ & eiuſdem cum Chriſto connubia ab illo ſuſceptos filios facilè acciri poteſt.

Cæterùm, licèt eiuſmodi fructus ad myſteria vocari, alia atque alia ſignificare poſſint,

ſint,tamen ſi in cortice allegoriæ perſiſtamus,ſic coniectare licet, bæc verba ſpectare etiam ad morem libandi munuſcula anre nuptias, quod officium ſponſa ſibi ab ſponſo exhibitum in amoris argumentum, non indecorè declarat his verbis: & quidem præcipua munera, quæ amoris inſinuandi graria ab ſponſis ad ſponſas deſtinari ſolebant ante nuptias, erant vtique mala, aliquando inregra, aliquando etiam admorſa. Apud Lucianum *in Dialog.* qui *Toxotis* inſcribitur,legis corollas & mala quędam morſu racta in amoris argumentum cuidam à quoquam miſſa;& Catullus narrar, miſſum ab ſponſo clanculum malum, quod aduentu matris ex virginis gremio proſilierat. Mirto Virgilium,Theocritum,Tibullum & alios, & Antiphanis verba. Accipe apud Arhenæum,quæ ſic babent: Hæc accipe virgo mala, pulchra quidem. boni, pulchra ſanè,&,vt aptè obſeruauit Homeri Scholiaſtes, quoties vir ad puellam aliquam mala mittebat,eius ſe nuptias ambire reſtabarur.

*Verſ.*4.Introduxit me Rex in cellam vinariam,& ordinauit in me charitatem.

SONVS ALLEGORIÆ.

I*Ntroduxit me.* Hebr.*Introducite me*,ſicut etiam infrà, *ordinate in me.* Vtrumque de numero multitudinis,quam lectionem ſequuri ſunt Symmacbus,Ambroſius,& ålij Patres Græci; interpres noſter non immeritò putauit numerum multitudinis pro ſingulari acceptum,vt hic ſermo ſponſæ cum antecedente congrueret,niſi velis ſponſam ad pediſſequas puellas ſermonem inrendiſſe, atque his denunciaſſe, vr ipſam in cellam vinariam inducerent, ſuamque dilectionem erga ipſum, ibi oſtentaret. Sed hæc inrerpretatio à reliquo textu abhorret plurimum.

In cellam vinariam: in domo vini. Conſonat rranſlatio Septuaginta. Sed quid cella vinaria, aur domus vini? Plures apothecam inrelligunr, aur prompruarium vino, atque omni ciborum & bellariorum genere refertam, inrerpretantur, vulgò *diſpenſa.* Alij eam ædium partem accipiunr, in qua vina conduntur,Hiſpanè *Bodega.* Vtramque expoſirionem repudio. Ego quidem *domum vini* triclinium, ſeu cœnaculum intèlligo, in quo nuptiale conuiuium exhiberi oportebar,nam vinum in Scriptura,omnem conuiuij apparatum ſignificare conſueuir. Eccleſ.31. *Gemmula carbunculi in ornamento auri,& comparatio muſicorum in conuiuio vini.* & rurſus,*ſicut in fabricatione auri ſignum eſt ſmaragdi,ſic numerus muſicorum in iucundo & moderato vino.* Habet iſta ſententia patronum Origenem, cuius verba ſic ſe habenr, id eſt, *in iucundo ac moderato conuiuio.* Domum etiam in Scriprura pro cœnaculo accipi,nemo doctus ignorat. Prouerb.8. *Sapientia ædificauit ſibi domum*,id eſt,cœnaculum ſplendidum. Lege ibi multa quæ in hanc ſententiam cumulauimus: ergo ſponſa dum ſe in vinariam cellam, aut in vini domum inductam prædicar,in ampla cœnatione & triclinio lauto,opiparóque conuiuio ſe excepram oſtendir,iuxta ſolennem nupriarum ritum, *Eſther* 1. *Geneſ.*17. *&* 24.*Iob* 8,*Ioan.*2.& alibi.

Ordinauit in me,&c. Hebr. *Vexillum eius ſuper me dilectio.* ודגלו id eſt,*vexillum eius.* Vox certè ad militiam ſpectans, quod ſic efferendum eſt: dilectio illius prouocauir, vel laceſſiuit me,ſeu militauit, & aciem inſtruxit conrra me, atque hunc ſenſum amplexarus eſt vulgatus inrerpres, cùm dixit, *ordinauit in me charitatem.* Nam illud *in me*, idem ſonar quod *contra me.* Et verbum *ordine*, ſicut etiam verbum τάξω, quo vſi ſunr Sepruaginta, ad militiam quoque pertinet; itaque illud, *ordinauit in me charitatem*,ſic interpretari opus eſt: ſuum coutra me inſtruxir,&,ſi licet dicere, obarmauir, & ad pugnam produxit,amorem.

Communis interpretatio buius allegoriæ ſonum ad hunc modum exponit: *Introduxit me in cellam vinariam.* hoc ſcilicet debeo ſponſo meo, quòd me in aporhecam, ſeu penum vino & aliis ciborum generibus refertum induxit, horum omnium mihi copiam faciens,vr ex illis delicatè victitem. Addere etiam non ineprè poſſem id quod ſuprà *cap.*1.*verſ.*4. non perfunctoriè diximus,ad illa verba, *Introduxit me Rex in cellaria ſua.* De annulo nuptiali, ſeu claue, cuius tradirione ſponſa, omniúmque ſponſi erant,communionem & domeſticæ rei perfecturam accipiebar,hæc enim & alia,quæ in eum locum coniecimus,ad hunc rransferre procliue eſt, *& ordinauit in me charitatem*; amorem, ſcilicet, meum ſic diſpoſuir, ac compoſuir in me, vt nihil inordinatè, nihil præpoſterè adamarem, ſed omnia ordinarè & conſentaneè, vr nimirum aprè

alios,& præ aliis ipſum diligerem & expeterem,& voluntati eius nihil præferrem, vel aliter: *ſuam ipſius in me charitatem ordinauit* ſponſus,quia cùm omnium rerum ſuarum compotem fecit, facilè declarauit me ante alios, & præ aliis dilectam & expetitam, talem quippe ordinem ſibi præſcripſit, ad redamandum, vt nullam aliam ſponſam priori loco poneret, quàm me.

Ad hunc ſenſum, non ſine lepore transferre licet lectionem originalem: *Vexillum eius ſuper me dilectio.* id eſt, dilectio ſponſi erga me debellauit, expugnauit me, atque adeò ſupra me tanquam ſupra caſtrum aliquod expugnatum erexit vexillum ſuum. Quaſi dicat: ego quidem non facilis, aut leuis ad nuptias veni, ſed multa obſidione & expugnatione opus fuit, vt ſponſo acquieſcerem meo, traditionem mei ſponſaliuiam non ſecus illi faciens, quàm ſolet caſtrum aliquod fortè poſt longam obſidionem victori tradi. quæ ſimilitudo non abhorret à nuptialibus cõmerciis. Nam verba illa Hieremiæ: *Mulier circumdabit virum*,&c. ad hunc ſenſum pertinere, aliàs me dixiſſe memini, id eſt, non vtique mulierem vir (vt aliàs euenire ſolet) ſed contrà: mulier virum ambiet ad nuptias, illum videlicet circundans, & quaſi, facta obſidione, cogens,vt ſibi conſentiat.

Vel aliter: Dilectio mea erga ſponſum, ipſa expugnauit me, id eſt, non ab alio, quàm ab amore debellata & deuicta, ad nuptias veni, ſed ab amore ſuperari, perquam glorioſum eſt. Ideò vexillum ſponſi ſupra me ſuſcepi, vt eius imperio & votis perpetuò ſubiecta ſim.

Sed licèt hæc non ineptè dici queant, ego de cortice huius allegoriæ longè aliter ſentio, exiſtimo enim ſponſam in deſcriptione nuptialis cœnæ, quam prima nuptiarum nocte ſponſus illi exhibuerat, totum verſari; idque meliùs vt teneas, aliqua prælibare opus eſt, quæ ad ſententiam huius carminis plurimum conducunt; illud verò cum primis obſeruare oportet. In lautioribus epulis & ſympoſiis more comparatum fuit, vt amici amicos laceſſerent ad bibendum, fiebat autem ad hunc modum: Bibens alter,precabatur amico ſuo ſalutem, & ea ratione adigebatur alius ad bibẽdum, & reciprocas ſalutes precandas. huius rei præclara mentio habetur Eccleſ.31. *Diligentes in vino noli prouocare, multos enim exterminauit vinum.* & Eccleſ. cap.9. *Cum aliena muliere ne ſedeas omnino, nec accumbas cum ea ſuper cubitum, & non alterceris cum ea in vino, ne fortè declinet cor tuum in illam.* Ad hæc inter leges alias, quas tulit Aſſuerus pro conuiuiis, altera erat, ne quis alium laceſſeret ad bibendum; ſic enim habes in lib.Eſther cap.1. *Nec erat qui nolentes cogeret ad bibendum, ſed ſicut Rex ſtatuerat præponens menſis ſingulos de principibus ſuis, vt ſumeret quiſque quod vellet.* qua lege ebrietati in primis conſuluiſſe videtur, cauens ſcilicet, ne alij præbibentes & ſalutantes alios ad bibendum & reſalutandum ad crapulam vſque adigerent. Simile eſt illud Platonis *In conuiuio*, vbi ſic Ariſtoxenus: *Decretum eſt* (ait) *in cuiuſcumque arbitrio fore quantum bibat, neminem verò ſupra quàm velit cogi.* Hanc verò legem indixerunt ſibi illius ſympoſij conuiuæ, ne libantes inuicem ad crapulam vſque contenderent, menſque ad diſceptandum de amoris argumento,haud libera eſſet. Deinde exiſtimo Aſſuerum id voluiſſe, vt quicumque biberent, ſibi ſoli precarentur ſalutem, ſiquidem precari inuicem non licebat. Cui etiam adſimile valde eſt illud Dionyſ.Caſſij *in vita Auguſti*,vbi inter alios hunc illi honorem decretum eſſe ait, vt omnes pro ſalute eius in conuiuiis biberent: id autem fiebat, quia his precationibus inter calices proſperæ fortunæ bonum omne dari exiſtimabant.

Et, ni mea me fallit opinio, ex hac conſuetudine lucem accipit locus Geneſ. 44. *Scyphus, quem furati eſtis,ipſe eſt, in quo bibit dominus meus, & in quo augurari ſolet.* vbi de hoc Ioſephi augùrio alius alia ſuperſtitioſa. Ego verò de hac ſalutandi inter bibendum conſuetudine capiendum exiſtimo, ex qua bonum omen captari exiſtimabant, quæ Hebræis etiam erat ſolemnis, & nihil habebat ſuperſtitionis. Et quidem Athenæus *lib.1.cap.3.* hoc augurandi verbo vſus eſt, pro verbo ſalutandi, hanc conſuetudinem recenſens, vox etiam Hebræa originalis aptè cadit: eſt enim à radice נחש *nachas*, quæ non tantùm auguria captare,aut omnia ex quadam ſuperſtitione,ſed quocumque modo coniectari ſignificat. Geneſ. 30. *Experimento didici quòd benedixerit mihi Deus propter te.* Hebr. *inauguratus ſum*,id eſt,coniectura quadam diuinaui,&c. Sic ergo ait ſeruus ille: *Calix, quem furati eſtis, ipſe eſt, in quo dominus meus bibit*; nec bibit tantùm, ſed augurari ſolet, quia ſuis inter bibendum amicis ſalutes precatur, boni cuiuſdam ominis gratia coniiciens, inde & quaſi diuinans futurum, vt bonam

eius

eius precationem Deus bene vertat. Qua ratione tacitè furantium ſcelus auxit quòd eum calicem furto abſtuliſſent, quo in compotatione præterita Ioſeph præbibens ſæpe, illis precatus fuerat ſalutem haud bonam, pro ea gratia, gratiam referentes.

Bibentes etiam *Deos* appellabant, & ſalutabant antiqui Græci & Romani. Hebræi verò vnum Deum: hinc Dauid Pſalm. 1 o. *Calicem ſalutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo.* Hebr. *Calicem ſalutum.* Item *amicas.* Martial. *lib.* 1.

Næuia ſex cyathis, ſeptem Iuſtina bibatur,
Quinque Lycia, Lyde quatuor, Ila tribus.

id eſt, iuxta numerum litterarum, & eiuſmodi plura apud prophanos ex ſacris. Eccleſ. 9. *Cum aliena muliere ne ſedeas omnino, neç accumbas cum ea ſuper cubitum, & ne altercer is cum ea in vino, ne forte,* &c.

Hæc autem ſignificatio amoris, & beneuolentia, haud dubium quin ſponſæ præſtari ſoleret, imò verò illud certum, atque exploratum eſt inter alios ritus nuptiales, qui ad hoc vſque tempus a Iudæis obſeruantur; illud quidem ſolenni cæremonia teneri, vt ſua coniugia, hauſto vino conſtabiliant; nam poſtquam verba emiſerunt, quibus pactum connubiale firmatur, maritus & vxor duos calices, ſeu phialas vitreas vino plenas manu tenent, & poſtquam alter alteri delibandas dederunt, impactas inuicem ſupra peluim infringunt, vt vinum quod ex coniugum prægustationibus ſuperfuit, in vnum coëat. & quidem iſta ſolennitas pacti ſponſalitij, minimè noua, ſed perantiqua eſt, vt ſtatim dicam. Alius etiam ritus inter recentiores Iudæos ſatis celebris eſt, vt ſcilicet maritus & vxor cùm cibos ſumunt, calicem vini certis precationibus dedicatum, acceptis, datíſque inuicem, hauſtibus, veluti ſorbillando exſiccent, quod olim quoque in vſu fuiſſe apud Hebræos, colligitur ex *cap.* 12. *ſecundi lib. Regum.* vbi Nathan Propheta adulterium Regis Dauid, ſeueriùs incuſans, vxorem Vriæ ſub parabola ouis deſcribens, ſic ait: *Pauper autem nihil habebat omnino præter ouem vnam paruulam, quam emerat & nutrierat, & quæ creuerat apud eum, de pane illius comedens, & de calice ipſius bibens.* quæ verba non obſcurè inſinuant morem prædictum vxoris & mariti, bibendi ſcilicet ex eodem calice, per hauſtus & libationes mutuas.

Rurſus aliæ quædam amoris ſignificationes exhiberi ſolebant in conuiuiis, hæc autem erant donaria, aut munuſcula ad amicos deſtinata, locus ſuperiór, potior ac maior ciborum, pars quorum varia, in variis ſacræ Scripturæ locis habetur mentio. 1. *Regum cap.* 9. Samuel in honoris & amoris argumentum armum deſtinauit Sauli. *Geneſ.* 43. Ioſeph quoque tribuit munuſcula fratribus conuiuio exceptis, & creſcit admodum portio Beniamin, ſic enim dicit: *& mirabantur nimis ſumptis partibus*, quas ab eo acceperant, & maior pars venit in Beniamin, ita vt quinque partibus excederet.

Sed quid ſignificent partes in hoc loco, iam inde ſubiicio, illa profectò apud antiquos non vulgaris ſignificatio amoris, qua amici erga amicos, & ſponſi erga ſponſas exhibere ſolebant, nimirum delicatiores fructus, aut epulas mordere, & prægustare, admorſaſque & prægustatas ſuis quemque conficiendas donare, quemadmodum etiam hodie vſu venit. Meminit Apuleius *lib.* 8. Partéſque ſutreptas, clanculum & prægustatas à ſe portiones offerebat hilaris, &, ni fallor, eiuſmodi ſemeſas portiones Latini *partes*, Græci μερίδας appellare ſoliti ſunt. Suetonius in Caligula: *Qua epulatione Equiti Romano contra ſe hilariùs, auidiúſque veſcenti partes ſuas miſit.* & Lampridius de Alexandri Seueri parſimonia, ſemper de manu ſua miniſtris conuiuij, & panem & partes aut olerum, aut carnis, aut leguminum dabat. & Apuleius lib. 11. *Abi ſatue, qui in domo funeſta cœnas, & partes requiris.* Quapropter non ineptè quiſquam diceret, id officij à Ioſeph fratribus præſtitum in beneuolentiæ argumentum *Geneſ.* 44. cùm dicitur, *& mirabantur nimis ſumptis partibus, quas ab eo acceperant.* Taceo innumera alia humaniorum litterarum teſtimonia, quorum cenſum facere, eſſet valde longum, & vbi diuina ſuppetunt, valde inutile. Ex omnibus verò vnius Athenæi verba ſubiiciam, qui plures conuiuas honorandi rationes paucis complexus eſt, Homericum epulum recenſens *lib.* 1. *cap.* 4. his verbis: *Sunt autem in conuiuijs ſui præſtantiſsimis viris honores. Diomedes & carnibus & pluribus poculis honoratur. Aiaci honoris cauſa longa terga boum afferuntur, ſimiliter & Regibus. Pateris quoque multis ſedili & carnibus Sarpedonem honorificè decorant. Licij ſalutabant olim ſe mutuò propinantes: itaque dij Vocisſim excipiunt ſe ſe pateris fulgentibus auro, id eſt,* δεξιόωντο, *hoc eſt, correctis dextris inuitant, & ſaluere iubent. Achillem etiam* ἐδεξιοῦτο, *id eſt, ipſi propinans poculum*

dextra obtulit: de ſua portione quiſque largiebatur quibus eſſet libitum. Hactenus Deipno ſophiſta.

Hæc ſi teneas, quæ nemo doctus ignorat, huius loci germanam ſententiam facilè aſſequi poteris. Nam ſponſa in cellam vinariam, vel in domum vini, hoc eſt, in triclinium introducta, vbi cœna nuptialis exhibebatur, ita pronunciat: ***ordinauit in me charitatem.*** quæ verba duplicem ſenſum reddere poſſunt. Alter eſt, tunc cùm primùm in cœnaculum ab ſponſo introducta fui, pactum nuptiale ritu ſolenni ſtabiliui, ad coniugalis amoris & vnionis ſignificationem, datis videlicet, acceptiſque inuicem vini calicibus, quibus deinde effi actis, coëunte in vnum vtriuſque pateræ vino, mutui amoris indiuiſa conuentio, & rerum omnium indiſcreta communio, quæ inter coniuges eſſe debet, præclarè adumbrabantur. hanc vim habent verba illa, ***ordinauit in me charitatem***, id eſt, coniugalis amoris ordinem, & conditiones omnes eo ſymbolo mihi demonſtrauit, vt ſcirem inter eos, quos matrimonium copulat, nihil non commune, nihil non vnum atque idem futurum.

Alter ſenſus eſt, ***ordinauit me in charitatem***, id eſt, dilectionem ſuam contra me diſpoſuit in conuiuio nuptiali, cùm ſcilicet me in vino prouocauit, ac laceſſiuit, cyathos prælibás, ac mihi propinans, & me inter bibendum ſalutans ad amoris ſignificationem. Et qnidem amatores & ſponſi ſuas vel amicas, vel ſponſas ea ratione propinationibus laceſſere, & cum eiſdem munuſculis & vino altercari ſolitas in conuiuijs, euincit planè illud Eccleſiaſtici teſtimonium ſuprà adſcriptum, quod magnam lucem affert huic loco: ***Cum aliena muliere ne ſedeas omnino, nec accumbas cum ea ſuper cubitum, & non alterceris cum illa in vino, ne fortè declinet cor tuum in illam***, &c. Obſerua vocem illam, ***& non alterceris***, quæ pugnantium eſt, vt intelligas illum veterem modum certandi in conuiuiis pugnæ nominibus notari. cui ſimile eſt illud Eccleſ. ***Diligentes in vino noli prouocare.*** concinit etiam locus Pariaſidis Poëtæ apud Stobæum, ***Age dum hoſpes, qui bibis, hoc etiam virtutis eſt, ſiquis in virorum conuiuio, plurimos calices exiccauerit, ſciteque alium prouocauerit, tam inter epulas fortis vir eſſe poteſt, quàm qui in bello pugnas ſequitur luctuoſas, in quibus pauci animoſi ſunt, ac Martem impetuoſum excipiunt.*** Rurſus verba illa, ***cum aliena muliere ne***, &c. dum illam amoris ſignificationem cum aliena fœmina fieri prohibent, cum propria, hoc eſt, cum vxore exequi perſuadent. Quamuis autem id non exprimit, non dubitandum, quin ſemper Sulamites reciprocam ſuo ſponſo retulerit gratiam, vt duellum ex vtraque parte ad finem conuiuij produceretur.

Quòd ſi adhuc contendas, illud ***in me***, eſſe in auferendi caſu, vt pleriſque interpretibus videtur, non inſulſà euadet ſententia in hunc modum: ***ordinauit in me charitatem***, ipſe videlicet ſponſus, me laceſſens & prouocans, præmiſſis modis repugnandum, hoc eſt, ad parem amoris oſtentationem. Quid plura? id quod de propinationibus diximus, integrum eſt ad alia amoris documenta extendere, quæ in ſplendidiſſimis conuiuiis exhibere ſuprà animaduertimus, ſcilicet partes deſtinare, munuſcula offerre, ex eodem calice bibere, ex eodem catino edere, &c. vt ſenſus ſit: Inter me ac ſponſum meum diu multumque certatum, & altercatum eſt, in conuiuio omnes prædictas amoris ſignificationes, datis acceptiſque vicibus mutuò exequentes, ne quid genio & amori ſponſalitio deeſſet.

Verſ. 5. Fulcite me floribus, & ſtipate me malis, quia amore langueo.

SONVS ALLEGORIÆ.

F*Vlcite me floribus*. Septuag. pro *floribus*, *vnguenta* reddiderunt. Rabini *phialas*, aut *cyathos* vitreos mero coronatos. Origenes, *myrrhas*, & alij alia. in originibus eſt אשישות *aſiſoth*, quod fulcimenta, aut fundamenta interpretari licet: Origenes autem, qui *myrrhas* conuertit, deluſus fuit, quia cum ſeptuaginta Interpretum veſtigiis inhæret, pro μύροις, legit μύῤῥις, cum duplici ρ. noſter Vulgatus pro *fundamentis flores* conuertit; *fundamenta* verò ſtrata lectorum tricliniarium intellexit, quæ floribus aſpergebantur, vt ſuprà *cap.* 1. *verſ. vlt.* dicebam. de qnibus Eſther *cap.* 1. iuxta lectionem ſeptuaginta Interpretum: *lecti aurei, & argentei, & ſtrata pellucida variè floribus diſtincta, & orbe roſe ſparſa.*

Malis. תפוחים *Iapuchim.* Multi mala, ſeu poma vulgaria interpretantur, alij mala cydonia, his aſſentior.

Langueo.

Langueo. Sepruaginta, *vulnerata ſum.* Symmachus pro *amore* philtrum ſubiicir, eodem ſenſu Pagninus: *ægra amore ego ſum.* Iu originibus eſt חולת *chulath*, ex radice חלה *chalah*, id eſt, *ægrotare*, aut *infirmari.* Adde etiam *vulnerare*, & *percuti*,

Vulgatus appoſitè teſtituit, *amore langueo*, non quemlibet languorem ſignificans, ſed eum, qui ex vino, non parca potatione accidere ſolet. nec abhorret hoc à ſignificatione verbi *chalah.* Nam *Oſeæ* 7. ſic habes: *Dies Regis noſtri cæperunt Principes furere à vino.* in primitiuis eſt החלו *Hechalu*, id eſt, ægrotare à vino; quaſi dicat, Principes languidi facti ſunt ex uimio potu, & quidem languor, qui ex vino accidit, non eſt crapula, aut ebrietas perfecta, ſed aliqualis paſſio à vino, cùm ſcilicet caput tentare incipit: hinc eſt illud Horatij infrà citandi,

Languidus in cubitum ſe ſe conuiua reponit.

id eſt, cùm conuiuæ ponit caput, vinum tentare incepit, ſuper cubitum innixus, caput manu ſuſtinet, vt eo modo à languore recreetur.

Communis ergo interpretatio, allegoriam iſtam ſic ediſſerit: Sponſa amore ſponſi ſauciata in deliquium animi & cordis defectionem incedit, atque adeò ſic exanimata, floribus ac malis, vel etiam vnguentis ſubitò ſubueniri ſibi poſtulat, quia hæc omnia cordi prodeſſe ſolent. Vel, ſi placet, phialas quoque ac cyathos poſtulat vino plenos, quia vinum etiam cordi amicum eſt. Multa hîc interpretes de amoris æſtu, ſeu languore ſcribunt, prolixiùs declarantes, qua ratione in deliquium inducat, qualiter ſauciet, ac vulneret, quomodo etiam febrem, morbum, imò etiam mortem iuſtigat, ac de his affectionibus amoris plura ex Medicis, nonnulla etiam ex Patribus congerunt teſtimonia; lege non pauca, in noſtro Centumputeolano, qui etiam de voce Hebraica *Aſiſoth*, multa eruditè comminiſcitur.

Ego verò, qui nihil non ſerium & graue in hac allegoria miſceri credo, adduci non poſſum, vt credam hîc per languorem aliquod deliquium animi, vel cordis intelligi, quo ſponſa exanimata ceciderit. Et multò minus mihi probatur id, quod aliqui dixerunt, ſponſam quidem non verè exanimatam, ſed perinde locutam, ac ſi exanimis facta fuiſſet; quia id non inſolitum fœminis, quæ quo amatoribus magis placeant, ſe graciles fingunt, & deliquia quædam mentiuntur. Abſit enim à laudabili fœmina res tam putida. Sed quia tam antecedentia, quàm ſubſequentia ita ſuadent, exiſtimo, ſponſam in deſcriptione nuptialis conuiuij adhuc perſiſtere: & quæ ſuprà dixerat, ſponſum propinationibus, inter virum & vxorem, conſuetis, aliiſque amoris ſignificationibus, ſecum certaſſe inter epulas geniales, nunc aperire, & quid ſibi in eo certamine & altercatione acciderit, perſpicuè declarare.

Succedat ergo memoriæ id, quod ſuprà dicebam *cap.* 1. *verſ. vlt. & cap.* 2. *verſ.* 3. roſas & mala, quæ in lectis tricliniorum ſpargebantur, capiti mederi, cùm à vino tentatur. Quibus adde illud Clementis Alexandrini *in Pædagogo*, vbi de vſu florum in conuiuiis verba faciens, ſic ſcribit: *Roſarum autem, & violarum, qui emittunt odores, cùm ſint modicè frigidi, grauedines capitis coërcent.* Vide hac de re plura apud noſtrum Hieronymum de Prado *in Ezechielem cap.* 23. ad illa verba, *& coronas ſpecioſas in capitibus eorum.* vbi etiam docet, in conuiuiis vnguentorum vſum contra ebrietatem inductum fuiſſe. Mala etiam, vel cydonia, vel melina, ſeu vulgaria, odore ſuo caput roborant contra ebrietatem. Athenæus *lib.* 3. non longè à principio, & ob eam cauſam Baccho ab antiquis conſecrata fuiſſe dicit; producitque Theocritum hæc canentem: *In ſinu Bacchi mala cuſtodiens, in capite geſtans albam populam, & ſacrum ramum Herculis.* lege Aportam *in ſuo pomærio*, & Auctorem hiſtoriæ plantarum, in *Malo.* Addo etiam id moris aſpergendi roſas in tricliniis, ſicut etiam vnguenta infundendi ad virgines ſponſæ pediſſequas ſpectaſſe; id probant verba Apuleij *lib.* 6. vbi cœnam deſcribens, quam maritus obtulit in nuptiis Pſichæ Horas & gratias, quas illi comites & ſocias dederat; hoc munus obiiſſe affirmat. *Horæ*, inquit, *roſis & cæteris floribus purpurabant omnia, gratiæ ſpargebant balſama.* Hos, aut flores per quædam interualla ſpargebant dictæ puellæ ſupra conuiuas. Ita docet Stukius *lib.* 3. *Antiquit. conuiuialium cap.* 2. vbi multa de florum ac coronarum vſu in conuiuiis, legere integrum eſt.

Illud etiam compertum eſt, propinationes, & quæ ex his aboriri ſolent concertationes & prouocationes, ſæpe ad ebrietatem conuiuas compellere; nil certius: hinc eſt illud Eccleſ. 34. *Diligentes noli in vino prouocare; multos enim exterminauit vinum,* &c. Nemo etiam ignorat, ebrietatem in myſteriis habere bonum ſenſum, vinum enim amorem Dei adſignificat, & gaudia, ſeu delitias ſpirituales notat: *inebriabuntur*

ab vbertate domus tuæ, ipſam etiam beatitudinem deſignat, *Iam non bibam amodo de hoc genimine vitis, donec bibam illud vobiſcum nouum in regno Patris mei.* Et quia in his rebus exceſſus non adſcribitur vitio, ſed quo magis augentur & ſuperant, eo meliora ſunt, ideò ebrietas quæ exceſſum ſonare videtur, in his bona & honeſta eſt.

Iam intelligis quò tendam, cogita ſponſam cùm ad cœnã nuptialem excepta eſſet ab ſponſo ſuo propinando, ſalutando, aliaſque amoris ſignificationes inter epulas exhibendo, laceſſitam & prouocatam fuiſſe, eidemque ſponſo vicem ſemper detuliſſe iuxta morem ſolennem illius temporis ſuprà adſcriptum. Sed quid inde? Certe vinum haud parcè potatum, caput illius inuadere cœpit, hoc ſibi volunt illa verba, *amore langueo*; languorem enim vocat crapulam, ipſius caput iam iàm appetentem, & *amorem* appellat dictas propinationes & ſalutationes ex amore profectas, quas ſuperiori verſu *charitatem* dixerat. Accipe verba Bernardi in hunc locum: *& ſecundum ſpiritum quoque ſponſam non negat ebriam, ſed amore, non vino; niſi quòd amor vinum eſt.* Ergo ſponſa in duello illo geniali, quod cum ſponſo inierat in conuiuio, huic honeſtæ, ac liberali ebrietati manus iam iam datura, floribus; ac malis, à puellis pediſſequis poſtulat ſibi ſuccurri, quæ ſcilicet caput languidum contra ebrietatem & crapulam mirificè roborant. *Fulcite*, inquit, *me floribus, ſtipate me malis.* Et quia caput ex vino langueſcens nihil ita iuuat, quàm illud manu ſuſtinere, aut ſuper ſtratum mole deponere, id quoque auxilij ſibi ab ſponſo dari infrà poſtular, verbis ſequentibus, *læua eius ſub capite meo.*

Sed quorſum flores & mala cydonia? Certè ad roborandum caput & cor, quod non ita intelligo, vti ſponſa ebrietatem illam honeſtam & liberalem prohibere velit, & ſignificationes amoris ab ſponſo in ipſam editas intermitti poſtulet, ſed id velle atque expetere, vt caput ac cor eo auxilio florum atque malorum robur accipiat, vt ſui omnino compos duellum ſuſceptum cum ſponſo ſuo producere poſſit. Sed aliquid etiam de languore iſto, quem ſponſa patiebatur, iuxta communem expoſitionem dicamus. Certè, languor animi ex amore, duplici modo accidit; aliter enim exanimatur & languet amans cùm fruitur ob voluptatem nimiam, & effuſum gaudium, aliter cùm amat, ob contentionem, ſeu intentionem; in primis enim voluptas quæ ex amore captatur, quatenus eſt in appetitu corporeo dilatatione cordis fieri ſolet ex Ariſtotele & Galeno: cor autem dum ſe ſe exporrigit, atque dilatat, tantundem loci occupat, vt pulmo ſpatij expers hæreat, & ſpiritus intercipiatur; hinc eſt, vt ſubita lætitia correpti quidam voces, aut verba interrupto ſpiritu efformare non poſſint. Adde etiam quoſdam animam efflaſſe. Non ita accidit languor propter amoris intenſionem, ſed quemadmodum in vehementioribus ſenſibilibus euenire ſolet, vt potentia magnam obiecti vim ferre non potens, omnino læſa cedat, nimirum oculi ad lucem immoderatam hebeſcunt, & auditus graui ſonitu obtunditur; ita etiam cor ſedes appetitus, vbi aliquid amabile nimis obiicitur, tanta id vi & contenſione proſequi nititur, vt caſſis viribus deficiat, hinc deliquia & languores, &c. Ergo ſponſa quæ tot, tantaque erga ſe amoris ſigna à ſponſo exhibita experta fuerat, & fruebatur, & amabat; tamen languorem illum & deliquium, non fruitio, aut voluptas immodica, ſed magis amoris intenſio effecit; nam ſponſi erga ſe amorem conſiderans, quem tot argumentis oſtentarat, ad redamandum, omnes vires promebat ſuas quoad cor robore deſtitutum elanguit, propterea floribus & malis ſibi maturè ſuccurri poſtulat, quæ vim habent roborandi, ac confirmandi cor. Dixi autem languorem ex amoris impetu, non ex lætitia & voluptate eueniſſe, quia ſi inde accidiſſet, floribus & malis ſibi mederi non poſtulaſſet, quæ cordi exhilarando proſunt maximè; quapropter ea ratione non leniret, ſed augeret infirmitatem.

Ad ſuperiorem ſenſum reuocari debet tranſlatio ſeptuaginta Interpretum. *Firmate me in vnguentis, ſtipate me in malis, quia vulnerata amore ego.* Nam vnguenta in conuiuiis ſicut flores & mala antidota ebrietatis erant. Lege multa de hoc argumento in Stukio *antiquitatum conuiuialium lib. 5. cap. 3.* Et ſanè metaphoram certaminis inibi inter ſponſum & ſponſam perurgentes addunt Septuag. in concertatione amoris ſponſam *vulneratam* fuiſſe, id eſt, quaſi vulnere quodam accepto in ea compotatione exanimem cecidiſſe. Mitto alia.

Verſ. 6. Læua eius ſub capite meo, & dextera illius amplexabitur me.

SONVS ALLEGORIÆ.

COmmunis ſenſus huius allegoriæ verba hæc accipit vt ſonant, quibus nihil aliud ſignificari autumant interpretes, niſi Sulamitem ab ſponſo ſuo ſinu exceptam fuiſſe, ſuadente interim ſomnos ipſa forma diſcumbendi, quandoquidem læua manu caput illius ſuſtinebat ſponſus, & dexteram ſuam collo eiuſdem implicabat, iuxta illud Michææ 7. *Ab ea, quæ dormit in ſinu ſuo, cuſtodi clauſtra oris tui.* Atque eo ſopore & modo ſuauiùs molliúſque diſcumbendi ſponſam à præterito languore recreari oportuiſſe affirmant.

Sed quamuis hæc idonea ſint, tamen de cortice huius allegoriæ, alia mihi mens, alia ſententia. Vera igitur & germana loci expoſitio poſtulat, vt primum de loco vxoris in conuiuio nuptiali aliquid dicamus. In primis conſtat vxorem infra maritum in toro accumbere ſolitam. Suetonius de Caij libidine in eius vita *cap.* 4. ſuadit: *Cum omnibus ſororibus ſuis ſtupri conſuetudinem fecit, plenoque conuiuio, ſingulas infra ſe viciſſim collocabat, vxore ſupra cubante.* Hæc ait, probro vertens, quòd legitima vxore loco pulſa, ſorores, quaſi iuſtas vxores, infra ſe collocare ſolitus eſſet. Item Cicero *lib.* 9. *Epiſt.* in epiſt. quadam hilariore, ſic ait: *infra eutrapelum citharis accubuit*, eius videlicet vxor

Secundò ex lecti, vel tori diſpoſitione eueniebat, vt vxor caput in mariti ſinum deponeret, ſi vellet, & hic etiam, ſi vellet, ipſam complecteretur. Apuleius in nuptiali ſympoſio lib. 6. *nec mora, cùm cœna nuptiali affluens exhibetur, accumbebat ſummum ſponſus torum Pſichem gremio ſuo complexus; ſic & cum ſua Iunone Iupiter*, &c. Ouidius item ad puellam, quæ cum viro ſuo cœnatura erat,

Alteriuſque ſinus aptè ſubiecta fouebis,
Iniiciet collo, cùm volet ille, manus.
Nec premat indignis ſinito tua colla lacertis,
Mitte, nec in rigido pectore pone caput.

Præſtat omnibus locus Ambroſij *in cap.* 15. *Lucæ*, de Ioanne ſupra pectus Domini in cœna recumbente. *Nónne*, inquit, *tibi videtur Chriſtum cecidiſſe in collum Ioannis quando erat Ioannes in ſinu Ieſu, ceruice recumbens reflexa? & ideo Verbum apud Deum vidit, quia erectus eſt ad ſuperna.* Id verò fieri oportuit, vt Chriſtus Ioannem non ſemel in cœna complecteretur, Chriſtus enim in ſummo toro accumbens, illum infra ſe proximum habebat, qui erat locus ſponſæ, vt ſuprà dixi.

Tertiò notandum conuiuas initio conuiuij pronos in ventrem puluinis pectoribus admotis decumbere ſolitos, quo vtraque manus eſſet liberior; procedente verò conuiuio ſe ſe in cubitum reponebant. Ita Plutarchus *lib.* 3. *ſympoſiacon, quæſt.* 6. Rationem hanc afferens, cur initio cœnæ anguſtiùs, poſtmodum verò laxiùs diſcumberetur. hinc Horatius *lib.* 2 *ſatyr.* 4.

Languidus in cubitum ſe ſe conuiua reponit.

Apuleius lib. 9. *Et primum me quidem menſam accumbere ſuffixo cubito perdocuit.* Dictum autem de amica, quæ quo ſe in eius pectus inſinuare poſſet, illum cubito incumbentem cœnare docuit. Sed præſtat omnibus locus ille Eccleſ. 1. non ſemel aliàs recitatus, *Cum aliena muliere ne ſedeas, nec accumbas cum ea ſuper cubitum*, &c. Qui ergo alienæ hunc locum interdicit, permittit ſanè propriæ vxori. Illud autem exploratum eſt, conuiuas, non in dextrum, ſed in læuum cubitum reponi, vt dextra manus libera eſſet ad ſumendos cibos. Nil certius.

Ergo Sulamites in nuptiali ſympoſio procedentibus epulis ebria, vel potiùs languens in ſponſi brachia & amplexus ſe ſe de more inſinuans, opportunè dixerit: *Læua eius ſub capite meo, & dextera illius amplexabitur me.* quaſi dicat: hoc debeo ſponſo meo, quòd in conuiuio nuptiali, me tanquam vxorem legitimam infra ſe ipſum in eodem toro accubare facit, atque procedente ſympoſio ſupra cubitum (vt moris eſt) innixus, locum mihi fecit, vt ſuper pectus illius recumberem. Vlteriùs etiam capiti meo ex præterita propinatione langueſcenti manum læuam ſuppoſuit, & collum meum dextera implicauit. Hæc autem mihi præſtitit lubens, quia eius eram vxor amantiſſima. Et hæc eſt germana huius loci expoſitio.

Verſ. 7.

Verſ.7. Adiuro vos filiæ Hieruſalem, per capreas ceruóſque camporum, ne ſuſcitetis, neque euigilare faciatis dilectam, donec ipſa velit.

SONVS ALLEGORIÆ.

VT contexatur bujus ſermonis ſeries, quidam aiunt, ex deliquio animi inter ſponſi brachia, Sulamitem ſopore victam obdormiſſe. (ſic enim euenire conſueuit naturæ quadam lege, vt corpora reficiantur, & priori valetudini donentur.) Deinde verò hanc, vt meliùs decumberet, ſomnúmque produceret, brachiis ſubleuatam in thalamo leniter depoſuiſſe, & ne puellæ colloquentes ſomnum abrumperent, ſilentium pariter & quietem indictam, his verbis: *Adiuro vos per capreas ceruóſque camporum.*

Sed mirum quàm iſti diſtant à vera huius loci intelligentia? & quàm putida & leuia ſponſæ imponunt. Reuocanda ſunt in memoriam quæ in Iſagoge huius interpretationis diximus de duplici genere nuptialis carminis, altero matutino excitatorio, quod manè dicebatur, ad excitandam ſponſam: altero veſpertino, quod ſcilicet veſpere canebatur ad ſomnos ſuadendos. Item *cap.1. verſ.5.* tam diuinis, quàm humanis aſcitis teſtimoniis fuiſſe probauimus Epithalamia & nuptialia carmina pangere, ad puellas pediſſequas ſpectare, & hanc eſſe legem Epithalamij veſpertini, vt cantus in ſomnos deſinat, ſicut etiam matutini, vt ab excitatione incipiat, vt ibidem fusè probauimus, principia & fines ſingulorum Epithalamiorum ad libellam vocantes.

Híſque poſitis, aptiùs ad naturam huius carminis dicemus in hoc primo Epithalamio, quod planè veſpertinum eſt, in primo die nuptiali ad veſperam dictum, pediſſequas puellas decantaſſe ſponſis ſui amoris auſpicia, ſponſalia, dona ſponſalitia, nuptias, & nuptialem cœnam; hæc enim maximè propria materies primi Epithalamij. Cùm igitur cantus prolixior ſomnum conciliaſſet ſponſæ, inducitur ſponſus puellis pſaltriis & tympaniſtriis ſilentium imperans, adiuránſque eas, vt cantum intermittant, donec ipſa ſponte euigilet. Ex quo apertè colligitur, poſtea etiam euigilanti decantandum. Nam illis verbis, *ne ſuſcitetis dilectam donec ipſa velit*, non aufertur, ſed differtur muſica; iam ergo, ſi placet, de ſingulis verbis dicamus.

Adiuro vos, &c. Septuaginta Interpretes, *Adiuraui vos filia Hieruſalem, in virtutibus, & in viribus agri*, &c. effecit hoc anceps natura dictionum Hebraicarum. Nam pro *capreis* צבאות *tſebaoth*, quæ vox *exercitus* & *virtutes* ſonat, & ſilueſtres etiam *capreas*: pro ceruis אילות *ailoth*, ab אל *el*, quod verbum *fortem* ſignificat, & vires, aut robora licet conuertere. Ergo iuxta vulgatam lectionem aliqui ideò dicunt puellas Sulamitis ſocias adiuratas per capreas ceruóſque camporum, ne dormienti obſtreperent, quia venationi deditæ finguntur, venatricibus autem nil gratius, quàm ceruum, aut capream iaculo configere, vel in retia compellere; itaque per rem illis gratiſſimam eas adiurat. ſic Origenes, Nyſſenus & alij, qui Palæſtinas virgines venationi addictas probant, quia Tyriis vicinæ, de quibus Poëtarum princeps,

Virginibus Tyrijs mos eſt geſtare pharetram.

Itaque, *adiuro vos filiæ Hieruſalem per capreas*, &c. perinde erit, ac ſi diceret: Ita veſtris iaculis & ſagittis plurimi cadant cerui & capreæ. Alij lectionem illam ex primitiuis hauſtam expendentes, *ſi ſuſcitetis, & ſi euigilare faciatis*, &c. meliùs fortaſſe & aptiùs affirmant hanc adiurationem execratoris, & comminatoriam eſſe, hoc ſenſu: nullæ capreæ ac ceruæ veſtris ſagittis ictæ cadant, ſi hoc committatis, vt ſponſam ſomno indulgentem excitetis; ſic Rabbi Salomon. Sed Gnidazerius hanc execrationem confirmat hoc modo: Imprecor vobis, ô puellæ, vulnera, ac mortem non diſſimilem ei, quam appetunt capreæ atque cerui venatorum ſagittis confixi, ſi ſponſæ meæ ſomnos abrumpere audeatis. Non diſplicet.

Sunt etiam, qui caprearum, atque ceruorum nomine harum virginum amatores adumbrari putant, atque per ipſos factam adiurationem; & certè caprarum, hinnulorum & ceruorum nomina inter amatoria recenſeri ſolita, probat locus Prouerb, cap.6. verſ.18. *Sit vena tua benedicta, & letare cum muliere adoleſcentiæ tuæ, cerua gratiſſima, & gratiſſimus hinnulus vbera eius inebrient in omni tempore.* Non ſemel etiam ſponſa dilectum ſibi ſponſum his nominibus compellat, fortè, quia cerui in compares ſuas amore feruntur ardentiſſimo. de quibus Seneca,

Sic coniugio timuere ſuo,
Poſcunt timidi prælia cerui,

Et

Et mugitu dant concepti
Signa furoru.

Fœminæ item maribus fidem præſtant, donec ab aliis priores victi ſuccumbant. Addo etiam, caprearum nomine ipſaſmet puellas accipi poſſe, alij cenſuerunt; ita enim appellatur fœmina in præmiſſo Prouerb. loco: *Cerua gratiſſima, & gratiſſimus hinnulus, vbera eius inebrient te.* pro hinnulo, Hebraicè *ibix*, ſeu *caprea*, & iuxta iſtam acceptionem, adiurationem iſtam per ipſarum puellarum capita factam fuiſſe, non ineptè dicemus, ita vt ceruorum nomine amaſij, caprearum verò ipſæmet adamatæ puellæ capiantur, ſiue quia pulchræ & elegantes, vt Hebræus anonymus obſeruauit; nam capreæ ac cerui inter cæteros animantes pulchritudine præſtant, ſiue propter amoris æſtum, quo ſe mutuò depereunt, ſiue etiam propter metum, quem illis incutere voluit ſponſus, ne ſponſæ ſuæ ſoporem interpellarent; nam cerui & capreæ cum primis timidæ ac formidoloſæ ſunt.

Sed tamen aliquid etiam ex propriis de ſono iſtius allegoriæ libens pronuncio, Præmittere autem oportet, duos eſſe adiurandi modos: alter eſt comminatorius, alius deprecatorius; & quidem Septuaginta, hanc ſponſi adiurationem, per comminationem quandam expreſſiſſe videntur, cùm aiunt: *Adiuraui vos in viribus & virtutibus agri, ſi ſuſcitaueritis dilectam*, &c. Particula enim *ſi*, comminationem ſonat. contrà Vulgatus magis per deprecationem, ſuam adiurationem exformaſſe videtur. Nam pro particula *ſi*, ſubiicit, ne ſuſcitetis; ſed hic modus adiurandi, minas etiam habere ſolet. Deinde obſeruandum eſt, inter ruſticos quaſdam eſſe iurandi formulas peculiares, ipſis familiares, & non aliis, quibus non tam iurare, quàm iuramenta eludere conſueuerunt, quales illæ apud nos: *Viue Diez, viue Dioſle. Voto a San Iunco, voto a dos maranedis*, &c. quæ omnes à ruſticis vſurpari ſolent, & qui eiuſmodi vtuntur formulis, ſi initia & ſonitum ſpectes verborum, Deum ipſum obteſtari videntur, vel Sanctorum aliquem: ſi verò exitus conſideres, à Deo & Sanctis plurimum abhorrent & diſſonant. Ad eumdem modum veteres, non tam vt breuitati ſtuderent, quàm vt religionem Sacramenti ſeruarent, quaſdam iuriſiurandi formas corrupiſſe arbitror, ne palam Deos obteſtari viderentur, vt illæ, Medius fidius, Ædepol, Ecaſtor, me Hercle, & alia eiuſmodi.

His prælibatis, cogita maximè ſolennem iuriſiurandi formulam apud Hebræos eſſe: per Deum exercituum iurare, Hebraicè אלצבאות *elſeabaoth*, vel *Elohimſebaoth*, quid certius? Igitur paſtores & ruſtici, communem corrumpentes formulam, per אילות סבאות *Ailoth tſabaoth* iurabant, quod iuſiurandum vulgarem formam imitatur, & tamen ab ea plurimum diſtat. Initio Deum exercituum dicas obteſtari, tandem capreas & ceruos in teſtes adduci comperies. quæ verborum commutatio, ruſticis, paſtoribúſque accommodatiſſima eſt. Igitur dum ſponſus puellas adiurat per capreas, ceruóſque camporum, ruſticis ſolenne iuſiurandum vſurpat, accommodatiſſimè ad carmen bucolicum.

Ad hæc hanc adiurationem ita eſſe deprecatoriam exiſtimo, vt minarum aliquid etiam cohibeat, nimirum, quaſi dicat: Vos per capreas ceruóſque camporum obteſtor, ne ſomnum dilectæ, canentes abrumpatis, & væ vobis ſi dormientem excitatis à ſomno, ne ſi precibus ſolùm ſecum agi putarent, fortaſſe ſuperbirent, id enim eſt ingenium fœminarum, vt metu concuſſæ pleniùs iuſſa perficerent.

At, inquies, quod iudicium ferendum de lectione Septuaginta? non repugno ſi vltima expoſitio tibi arridet, ex qua conſtat voces illas *Ailoth tſabaoth*, ad imitandam, ſimulatione quadam, communem formulam iurandi inductam eſſe, nihili facies, an capreæ & cerui, an virtutes & robora interpretentur; tota enim vis iuriſiurandi in adumbrata illa ſimulatione conſiſtit, ſicut in communibus etiam formulis, quarum ſuprà cenſum feci. Exempli gratia: *Viue Dioſle, voto a San Iunco*; in his enim non obſeruamus ſignificationem, (eſt enim abſurda & ridicula,) ſed alluſionem; ſi verò ſignificationis etiam rationem habere velis, ſubiiciam quandam non contemnendam interpretationem.

Ergo verba iſta, adminiculo aliorum exponens, quæ *Geneſ. 4. num. 12.* habentur, vbi ſic Deus ad Caim: *Nunc igitur maledictus eris ſuper terram, etiam cùm operatus fueris eam, non dabit tibi fructus ſuos*; ſi autem verbum ex verbo expreſſum reddas, *non dabit tibi robur ſuum, aut vim ſuam.* quod perinde eſt, ac ſi diceret: Non proferet terra fructus tibi ſecundùm robur ac vim ſuam, id eſt, tantum, quantum poteſt; vel abſolutè

non

non edet tibi fructus ſuos; hi enim telluris vires ac robora dici aptè poſſunt, quia ad illos pariendos, terra vim ſuam, vel robur expromit. Iam igitur intelliges, quid ſubſit illis verbis, *adiuro*, vel *adiurans vos* (hæc enim eòdem recidunt) *in viribus & virtutibus agri*, &c. id eſt, per illa omnia, quæ tellus edit, nimirum ita veſtris gregibus amœna paſcua ſuppeditet ager pro ſuis viribus; ita vineæ vobis pro robore vuas, & arbores pomaque parturiant, ne dilectam à ſomno excitetis. Quod ſi comminatoriè, quod ſatius reor, accipias, ſic dicendum: Nec ager veſtris gregibus paſcua, nec vineæ vuas, nec arbores poma omnino, vel ſecundùm robur & vires ſuas germinent, ſi dormientis ſponſæ ſoporem interpellabitis.

Rogabis tandem, quid ſibi velit illud, *Ne ſuſcitetis, neque euigilare faciatis dilectam?* Reſpondeo eiuſmodi repetitiones valde familiares eſſe Hebræis. Et ſanè idem eſt vtrobique verbum in fonte, nimirum prius in Siphil, poſterius in coniugatione Poël; quod optimè expreſſerunt Septuaginta: *Ne ſuſcitaueritis, nec reſuſcitaueritis dilectam*; & reddit hunc ſenſum: Non modò non ſuſcitabitis, ſed nec tantiſper euigilare facietis, ſed tandiu ſomno indulgere patiemini, quoad ipſa ſponte euigilet.

EPITHALAMIVM SECVNDVM
MATVTINVM, SECVNDA NVPTIARVM
die decantatum manè primo.

INCIPIT hic nouum drama, nouúmque Epithalamium matutinum, ad ſponſam excitandam, iuxta ea, quæ ſuprà notauimus. Et quidem ipſa verba per ſe ſatis oſtendunt, ad ſponſam à ſopore excitandam compoſita, & matutinam cantilenam eſſe, qua Sulamites ſurgere iubetur è thalamo, & ad vineas ocyùs contendere. Sed cur (inquies) primus egreſſus ſponſæ ad vineas? quia nimirum nuptiæ & nuptialés cœnæ, aliaque magnifica conuiuia in hortis ac vineis exhiberi conſueuerunt. Tullius de Antonio, ſic ſcribit in 2. Philipp. *Hodie non deſcendit Antonius: cur?* Dat natalia in hortis. *Sed præſtat locus* Eſther 1. *vbi nuptiæ Vaſthi & conuiuium nuptiale in horto peragitur. ſic enim habes:* & iuſſit conuiuium præparari ſeptem diebus in veſtibulo horti & nemoris, quod regio cultu & manu conſtituerat. *id eſt, per ſeptem nuptiarum dies. vide plura in Iſagoge* cap.3.§.6.

Illud etiam obſeruandum, hanc cantilenam ſicut reliquas omnes excitatorias huius Cantici, ad ſolam ſponſam intendi, propterea quòd ſponſus ſemper Sulamite dormiente, longiùs abire dicitur, ne ſi in eodem thalamo decumberet, & vnà ſimúlque dormire ſuſpicari liceret, turpe aliquid & obſcœnum veniret in mentem. Ideò etiam paſtor fingitur ſponſus, vt fuga nocturnæ cauſa ſubeſſet, cura videlicet pecorum, quibus ad pabulum educendis, totam ferè noctem impendere ſolent paſtores. Eapropter poſtquam puellis, ne ſponſæ obſtreperent, mandatum eſt, ſtatim ſe proripit ſponſus, & aliò declinat, & tota illa ſcena peracta eſt. Exinde noua alia ſcena, nouúmque Epithalamium ſumit initium, in quo reditus ſponſi ex ſyluis ad reuiſendam ſponſam, aliaque mox dicenda pro excitatione illius occinuntur à puellis.

Itaque hoc Epithalamium continet matutinam excitationem ſponſæ à voce ſponſi aliunde redeuntis, & prouocationem ad vineam, ſeu hortum reuiſendum, ad quem ſuperiori nocte tranſlata fuerat, vt aliàs non ſemel monuimus. Rurſus, quia, iuxta ea, quæ diximus ſuprà cap.1. verſ.15 *ſponſa ſuperiori nocte nondum faciem aperuerat ſponſo, retecto craſſiori velo, quo hactenus vſa fuerat; neque vocem ſuam eiuſdem auribus inſinuauerat, ipſum alloquens in prima perſona, quippe quæ in præmiſſo Epithalamio nondum ſponſum*

ſum affata eſt in propria perſona; ſed de ſponſo ad virgines pediſſequas ſemper locuta fuit, vt ex ipſo textu patet, & ſuprà cap.1.verſ.14. *vberiùs diximus. Iam nunc ſponſus cupidus vultum & faciem videndi ſuæ Sulamitis, feneſtras domus obire dicitur, id contendens, ſi fortè per rimas & obiectos cancellos, ipſam inopinantem non viſus videat. Deinde poſtulat, vt detecto velo faciem ipſi aperiat, detecto, inquam, velo craſſiori, & accepto flammeo ſubtili, & pellucenti, quod ſponſo nouæ nuptæ dare ſolebat. Ad hæc, cupidus, eandem ſponſam audiendi, petit etiam, vt vox eius auribus inſonet ſuis; nam iſta duo, nempe prima faciei detectio, ſubobſcura quatenus per noui flammei ſubtilitatem licebat, & vocis inſinuatio, ſermóque ſponſæ ad ſponſum directus, inter ritus ſecundæ diei nuptialis numerari ſuprà in Iſagoge* cap.3.§.6. *adnotauimus. Denique hoc ſecundum Epithalamium abſoluit digreſſus matutinus ſponſi ab ſponſa, & admonitio de reditu maturo.*

Verſ. 8. Vox dilecti mei: ecce iſte venit ſaliens in montibus, tranſiliens colles.
Verſ. 9. Similis eſt dilectus meus capreæ, hinnulóque ceruorum.

SONVS ALLEGORIÆ.

IN *montibus*, &c. Symmachus: *Aſcendens contra montes, proſiliens contra colles*, id eſt, à ſuſcepto curſu, montes & colles eum non retardarunt.

Capreæ. Alij reſtituunt *ibici*, quæ altera eſt ſpecies caprearũ, de cuius proprietatibus infrà dicam. Sunt qui hoc hemiſtichium ſic germanè reſtituendum putant. *Ecce iſte adfuit ſaliens in montibus*, &c. *aſſimilans ſe capreæ*, &c. eodem ſenſu, niſi quòd verbum originale eſt in Hiphil, quæ coniugatio importat actionem ſui in ſeipſam.

Interpretes huius allegoriæ torquet nexus horum verborum cum ſuperioribus. Nam cùm ſponſus in præcedenti verſu præſens adeſſet, & tanquam præſens puellis cantatricibus ſilentium imperaſſet, & iam nunc ſubitò è longinquo exiliens & tranſiliens aduenire dicatur, verſus iſti non ſatis cohærere videntur. Ergo Legionenſis, Martinus del Rio, & alij ex Origene, & Theodoreto id fortaſſe elicientes, affirmant ſponſam, quæ nuper ſomno victa fuit, vel referre ſuum inſomnium, vel inter ſomniandum loqui cum puellis. Suadent hoc verba interceſſa, quale eſt illud, *vox dilecti mei*, & perbreuis illa locorum peragratio, & ſpatiorum decurſus, ſine temporum interuallis, quod euenire ſolet ſomniantibus; ſæpe enim ea, quæ debitis locorum interſtitiis, & longis temporum interuallis ſeparata ſunt, ſpectris vnà coëuntibus à ſomniantibus copulantur: quale eſt illud, *ſaliens in montibus, tranſiliens colles.* Cæterùm hæc inſomniorum conficta inductio parum idonea eſt, quia cominus pergrata ſponſo, quo minus libera, & quia ſpiritualibus ſenſibus, non ita bene inſeruit.

Alij igitur, (in quibus eſt noſter Sanctius) ne ſubitus iſte tranſgreſſus ſententiam difficilem reddat, ſic commenti ſunt, nihil ſcilicet familiare magis Hebræis, quàm præſens tempus vſurpare pro præterito, aliquando etiam pro futuro, nil certius, & ideò ab exemplis abſtineo. Propterea aiunt ſponſam puellis ſuis, nunc referre quæ olim acciderant, cùm ſponſus illius nuptias petebat; qualiter nimirum ex ſyluis & nemoribus citato curſu ad ipſam aduenerat, vti ad fores illius adſtaret, & parietum ſuorum angulis inhæreret, feneſtras & cancellos vndequaque proſpectans, ſi quo modo dilectam ſuam videre poſſet. Plus defero huic interpretationi, quàm ſuperiori.

Sed tertiò alij dicunt, ſponſam iam inde, poſtquam noctem integram dormiendo tranſegerat, manè excitatam faſtigium domus, vel alium locum editum inſcendiſſe, vt inde venientem ſponſum ſpecularetur, ſicut de Anna Tobiæ ſenioris vxore dicit cap. 11. *Anna autem ſedebat ſecus viam quotidie in ſupercilio montis, vnde reſpicere poterat de longinquo, & dum de eodem loco ſpecularetur, vidit de longè, & illico agnouit venientem filium*, &c. Idem ergo ſtatuunt de noſtra Sulamite. Nam cùm ipſa dormiente, ſponſus diſceſſiſſet, tunc cùm à ſomno excitata fuit, eius videndi deſiderio ardens è faſtigio domus, tunc ipſum ſpeculabatur, cùm ſubitò venientem conſpicata, lætitia geſtiens, dixit: *Vox dilecti mei*, &c. id eſt, vocem dilecti mei, iam iam audio, qui ſcilicet è ſiluis ad me rediens poſtquam difficiles valdè ac longos telluris tractus, magna

. . 9. *Salazar in Cantica.*

velocitate, vt me reuiſeret, emenſus eſt. Tandem parieti noſtro hærens ſtat, &c. Non aſſentior.

Nexus igitur horum verborum, cum ſuperioribus, ex his, quæ iam diximus, peti debet. Cogita ergo ſponſam è ſomno euigilantem quæſitum in lecto ſponſum haud inueniſſe, quod ipſa teſtatur in initio *cap. 3.* dum ait: *In lectulo meo quæſiui per noctem quem diligit anima mea: quæſiui illum, & non inueni*; vt ex ibi dicendis conſtabit. Addo etiam ſponſum matutino tempore ex agro redeuntem, domui ſucceſſiſſe; necdum autem lumina triuerat, cum vocem ſponſi cum ſodalibus ſuis fortaſſe colloquentis hauſit Sulamites; tunc autem præ gaudio geſtiens, de[illegible] illa verba exprompſit: *vox dilecti mei*, id eſt, vocem dilecti mei & obaudio, & agnoſco. Deinde ad ſocias conuerſa ſubdit. *Ecce iſte venit ſaliens in montibus, tranſiliens colles.* Cum enim ab illis didiciſſet ſponſa tempus diſceſſus, & aliàs ipſi locus compertus eſſet, in quo dilectus greges paſcebat, collatione facta, planè comperit tantam locorum intercapedinem, tam breui temporis interuallo peragrare non potuiſſe, niſi ſponſus velociſſimo curſu ferretur, ideo dixit: *ecce iſte venit.* Hebr. מדלג *Medaleg*, in coniugatione Piel, quod ſignificat *venire agnus: venit, inquam, ſaliens in montibus, tranſiliens colles.* id eſt, tanta velocitate domum perlatus eſt, vt non peragraſſe, aut emiſſum fuiſſe, ſed exiliiſſe potiùs, aut tranſiliiſſe montes & colles putandus ſit.

Deinde velocitatem illius vt commendet, & cauſam, ſeu cauſas velocioris aduentus aſſignet, addit: *ſimilis eſt dilectus meus capreæ hinnulóque ceruorum.* Loculenta profectò comparatio, quam [illegible] amor ſuggeſſit. In primis enim velocitatem curſus venuſtè expreſſit, cùm non ceruo, ſed ceruorum hinnulo ſimilem eſſe dixit. Nam cerui poſtquam [illegible] grandibus cornibus degrauati, non ita veloci fernntur curſu, & [illegible] fatigantur: ſecus hinnuli, iuniores, inquam, cerui, quibus nondum cornua excre[illegible] Rurſus: ideo dicit ipſum ſaliiſſe & tranſiliiſſe montes, vt velocitatis modum [illegible] ſimilitudine conformaret. Nam de ceruorum ſaltu, plura [illegible] apud interpretes, inter quos eſt D. Bernardus, & Auguſtinus; ex humanis verò Plinius, Albertus, Ælianus, & alij; cerui enim ſalientes currunt, & niſi ſaltum intermiſerint, à canibus venaticis aſſequi non poſſunt; quapropter id curæ datum venatoribus [illegible] poſſint arte, velocem cerui ſaltum, obiecto aliquo impedimento [illegible] enim ſaltum intermiſerit, ſtatim deficit, canibúſque in prædam cedit. Add[illegible], ceruum in eam ſemper partem curſu, vel ſaltu ferri, in quam venti flatibus incumbit; quod ideò facit, vt vento etiam impellente ocyor ſit curſus, & vt veſtig[illegible] ſecum auferat, quibus illum canes olfacientes inſectari ſolent. Non diſſimili velocitate ſponſus ad ſuam ſponſam perlatus eſt, vt illam primo manè ſalutaret, de quo licet pronunciare illud Geneſ. cap. 49. *Ceruus emiſſus dans eloquia pulchritudinis*, curſor ſcilicet velocitate ſua ceruum exæquans, & bonum aliquod nuncium perferens. Nam hoc ipſum ſponſus præſtitit ſponſæ ſuæ, ocyùs ad ipſam veniens, & illi pro ſalutatione matutina Euangelium, hoc eſt, bonum nuncium inclamans.

Eandem velocitatem ſignificauit Sulamites, ſponſum cum caprea, ſeu ibice, componens, in quam appoſitiſſimè cadunt illa verba: *Saliens in montibus, tranſiliens colles.* Nam de ibice ſic Ioannes Rufius apud Aldroualdum; *Ibex ſaliendo rupi-capram longè ſuperat, & tantum valet, vt niſi qui viderit vix credat, nulla montium rupes tam edita, aut præceps eſt, quam non ſaltibus aliquot ſuperet*, &c. & infra; *Mira agilitatis eſt hoc animal, aiúntque ex vno in alium ſcopulum deſilire ſolere, ſex etiam ſtadiorum internallo diſtantem, quod qui non viderit, difficile credat.* Qua comparatione, ſatis accommodatè ſignificauit ſponſa tunc, cùm ad ipſam contendit ſponſus, non paucos difficultatum montes & negotiorum ſibi obiectorum ſcopulos ſuperaſſe, vt ipſam ocyùs reuiſeret primo manè.

Addo etiam hac ſimilitudine hinnuli cerui, montes & colles curſu velociſſimo tranſilientis ſignificari etiam nuptialem amorem, qui ipſum ad currendum impellebat. De nuptiis enim ſermo eſt Prouerb. 5. *Sit vena tua benedicta, & lætare cum muliere adoleſcentiæ tuæ: cerua gratiſſima, & gratiſſimus hinnulus vbera eius inebrient te*, &c. Rurſus etiam nemo ignorat in ceruis toto ferè anno mares à fœminis ſeparatos degere, ac ſolitarios vagari, at cùm tempus ſucceſſit, quo ſua coniugia peragunt, vulgò *labrama*, longiſſimis tractibus peragratis, & altiſſimis montium iugis ſuperatis, velociſſimo curſu ad ceruas currunt. Aptè igitur ſponſa ſponſum ad nuptias peragendas

agendas ocyùs redeuntem ex ſyluis cum ceruo contulit ſalienti & tranſilienti montes & colles. Adde etiam, ſi placet, id quod ceruis maximè proprium eſſe dicunt, vt ſcilicet nullus mortalium, eos permiſceri vnquàm viderit, vt proinde hac ſimilitudine illud etiam notatum velim, quod nuper dicebam, in hoc Canticorum Cantico ſic conſultum pudori, vt numquam ſponſus cum ſponſa in thalamum conuenire dicantur.

Quid plura? Ceruos etiam tangit zelotypia, quam ſponſo tribuere fas eſt, vt ſcilicet zelo impellente ad reuiſendam ſponſam accurreret. Nam de ceruis eſt illud Senecæ,

Sic coniugio timuere tuo,
Poſcunt timidi prælia cerui,
Et in mugitu dant ſigna.

Ad hanc ſententiam pertinere videntur ſequentia verba: *En ipſe ſtat poſt parietem noſtrum*, &c. quæ curioſam & accuratam mariti domum ſuam obſeruantis, atque explorantis attentionem ſonant.

Denique huius quoque attentionis & obſeruationis ſimilitudinem aliquam à ceruis cicuribus deſumere licet, de quibus ſic noſter Martinus: *Huiuſmodi feræ cicuratæ domum è paſtu ſe referentes, ſi ianuam fortè repererint occluſam, antè ſubſiſtunt, & muſſantes domum circumeant, rimas & aditus rimentur, & capita feneſtris inſerant, quaſi poſtulantes intromitti.* Et idem iudicium eſt de capreis & ibicibus, in quibus ſicut in ceruis hinnuli, ſic miteſcere ſolent, vt inter greges communium caprarum incedentes ire ac redire ſoleant in domos. Qua ſimilitudine ſignificantur mores ſponſi faciles, & ingenium ad omnem manſuetudinem eruditum, omni feritate & acerbitate depoſita.

En ipſe ſtat poſt parietem noſtrum, reſpiciens per feneſtras, proſpiciens per cancellos.

Proſpiciens, Hebr. מציץ *metſgich*, quod propriè florum eſt è calicibus erumpentium cum ſemihulca vaginula emergentes faſtigia ſumma rubentia oſtentant, nec ſe in calathos explicuerunt. Pro cancellis Græcè *δικτύων retis*, paxillos decuſſatim conſertos intelligo, retiorum in modum, quos feneſtris addere ſolemus, vt ab intus videre, non tamen videri poſſimus, Hiſpanè *zelogias*, quamuis de aliis etiam ferreis virgis, quibus feneſtræ muniri ſolent, capere liceat, vulgò *rejas*. Illud ſolum notandum, ſponſæ feneſtras non peruias, ſed cancellis retibúſque munitas, ita enim pudicam dicebat puellam.

Quidam, inter quos eſt Legionenſis, & hæret illi Delrius, comes ſemper indiuiduus, ad neſcio quos amantium luſus & iocos referunt iſta verba; ſolent enim, inquiunt, amantes velata & obtecta facie ad amicas accedere, quo necopinato ſe poſtea oſtentantes, maiori eas perfundant lætitia, nam cùm aliàs ab illis conſpici velint, nolle ſimulant, vt his luſibus amorem condiant, iuxta illud Poëtæ,

Et fugit ad ſalices, & ſe cupit antè videri.

Sed, vt dicam quod ſentio, leuia ſunt iſthæc, & in grauiter ſerióque amántes minimè cadunt. Alias aliorum interpretationes pete ex ſuperiori verſu, quas etiam non admodum probo. Subiicio quoque aliam, atque aliam, quæ magis accommodatæ videntur. Prior ſic habet: Sponſus, qui dilectam Sulamitem dulci ſomno indulgentem reliquerat, ocyùs ad eam reuiſendam domeſticos lares repetiit. Cumque ſomnum eius abrumpi nollet (propterea enim diſcedens puellis ſilentium imperauerat,) ne etiam ipſe dormientem adhuc expergefaceret, non ſtatim pulſat fores, ſed accedit cautè, ac per feneſtras, feneſtrarúmque cancellos explorat, dormiat ne hactenus, an non, ne ſcilicet ipſe ſomnum ſponſæ interpellaret, ne eam legem ipſe violaret, quam puellis nuper præſcripſerat, ne videlicet, excitarent, *donec ipſa vellet*.

Quòd ſi ſponſo zelotypiam tribuere fas eſt (vt nuper dicebam) ſine qua marcet ac friget amor, poſterior expoſitio ſic conformari poterit. Solenne eſt his, quos zelus vrit, cùm abeſſe contigit aliquo tempore, & tandem domum repetunt, non priùs ingredi, quàm explorauerint, quid in penetralibus agatur, horum proprium eſt domos ambire, per feneſtras introſpicere, cancellis oculos, foraminibus aures admouere, vt de his, quæ intro fiunt, certiores ſint.

Igitur ſponſus ex ſyluis regreſſus, antequam in tectum penetraret, vel fores quateret, per feneſtras & cancellos, interiora domus obſeruat. Interim autem ſponſa, quæ ipſum iam cognouerat ex voce, & viderat, licèt obſcurè inter cancellos, ita puellas affatur: *En ipſe ſtat poſt parietem noſtrum, reſpiciens per cancellos.* Et quidem non propter ea indignata eſt ſponſa, vt aliæ ſolent, quin potiùs gaudio affecta eſt, quia fidei malæ habitæ conſcientiam non habebat; & illam ſponſi ſolicitudinem totam ex ardentiſſimo profectam amore planè cognouerat.

Sed quamuis hæc non ineruditè dicta ſint, tamen aliquid aliud magis appoſitum, & cum ſuſcepta allegoria concinnum, magis ſubiicere licet. Ergo prænotare oportet, hæc verba duplici ſenſu donari poſſe: alter eſt, vt ſponſus, poſtquam domum ingreſſus fuerat, per cancellatas feneſtras in ſubiectum campos proſpiceret: alius verò, vt idem ſponſus extra domum manens, per eaſdem feneſtras ædium penetralia oculis exploraret. nam vtrumque ſenſum capiunt præmiſſa verba. Ad hæc præmittendum eſt, præcipuum huius Epithalamii argumentum eſſe (vt nuper dicebam) primam reuelationem ſponſæ, cùm ſcilicet abiecto pallio cæco & obſcuro, quo virgines faciem velare ſolebant, quodque prima nuptiarum nocte noua nupta retinebat, (vt infrà *verſ.* 14. exemplo Liæ facilè demonſtrabimus) accipiebat quidem flammeum ſubtile, & pellucidum, per cuius retia vultus, non clarè, ſed ſubobſcurè ſe ſe prodebat. Interim ergo dum ſponſa, pudore ſuadente, faciem velare tanto ſtudio curabat, credẽdum eſt ſponſum, amore impellente eiuſdem faciei videndæ deſiderio maximo ardere. Hoc igitur deſiderio ſponſi, & ſuam etiam curam tegendæ formæ explicat Sulamites duplici ſcommate, iuxta duplicem horum verborum acceptionem ſuprà adſcriptam. Cogita ergo ſponſam ſponte ſua è ſomno expergefactam fuiſſe, ac ſubinde puellas pediſſequas, quæ ipſam ſtipabant, eidem perſuaſiſſe, vti è domo ſyluana, in quam pridie tranſlata fuerat, ad vineam, ſeu hortum viſendum progredi vellet. tunc illa vox, *dilecti mei*, &c. Quaſi dicat: non aſſentior veſtris votis, ô puellæ, quia ſponſi vocem auribus meis accepi, qui veloci curſu perlatus, intra domum iam exiſtit. *En ipſe ſtat poſt parietem noſtrum*, &c. Id cautè prouidet, vti me ad nemora & vineas forſitan exeuntem per cancellatas feneſtras non viſus videat, & faciem meam hactenus apertam & velatam oculis ſuis obeat. quod mea intereſt cauere, ac vitare.

Vel aliter, pone tibi ob oculos ſponſam iam inde à ſomno excitatam, atque ſponſi ſui velociter ex ſyluis redeuntis voce ſubitò perculſam. Quid inde? Certè, quia pudor ita ſuadebat, pallium aſſumpſit, & faciem ſuam velauit; puellis verò pediſſequis, cauſam ſignificauit, his verbis: *En ipſe ſtat poſt parietem noſtrum, reſpiciens per feneſtras, proſpiciens per cancellos.* Quaſi dicat: non temerè pallium meum aſſumpſi, quia ſponſus adeſt, ac vultus mei videndi deſiderio ardens, per feneſtras, per cancellos, pérque rimas domus introſpicit, explorans omnia, ſi fortè me inopinantem, & alia curantem, inueniat, & formam meam videre liceat, quod nunc cauere, ac vitare pudor ſuadet.

Verſ. 10. En dilectus meus loquitur mihi: Surge, propera amica mea, columba mea, formoſa mea, & veni.

SONVS ALLEGORIÆ.

SVrge, *propera amica mea.* Verbum *propera*, non eſt in fonte, nec in Septuaginta, nec etiam in Latinis omnibus in originibus eſt, *ſurge, veni, veni tibi*, quod perinde eſt, ac ſurge tu. Septuaginta præpoſterè legunt extrema verba; ſic ergo extulerunt: *Surge, veni proxima mea, formoſa mea, columba mea.*

Communis huius allegoriæ expoſitio hæc verba ſic æſtimat, vt ſponſus ſuam Sulamitem ad vineas & agros inuitet; & quia ſuprà ſponſa zelotypiam ſponſo tribuere viſa eſt, occurrit ſponſus, ſignificans perſpectam ſibi eſſe ſponſæ fidem, & pectus ſuum, omni ſuſpicione liberum eſſe demonſtrat. Quid enim ſuſpicioſi coniuges verentur? tria omnino. Primum eſt, ſe non redamari ab vxoribus; ſecundum ſibi fidem inuiolatam non ſeruari ab eiſdem. Tertium eſt formam eorum nimis pulchram eſſe, cui propterea meritò timent, quia procorum libido ſæpiùs pulchras & elegantes fœminas tentat, turpes enim atque indecoras, qui ſortiti ſunt vxores, ab omni vacant ſuſpicione & zelo

Ergo ſponſus, vt ſuſpicionis oblitum, ſe ſuæ Sulamiti ſatis fidere demonſtret, propterea addit: *Surge, propera amica mea*, id eſt, à qua me ardenter amari experimento didici, omniumque ad inſtar teſtium, mihi fuit lætitia ſubita, & gaudium, quo, me veniente, perfuſa es: quæ enim ſuos viros non amant fœminæ, & domo abeſſe gaudent, & ad eorum aduentum mœrent. *Columba mea.* Hæc ad fidei commendationem faciunt: nam columba caſtum valde animal, & marito fidiſſimum eſt, illi enim caſta & innocens tori cuſtodia; zelotypiam tamen comparis peregrè redeuntis non euadit. Audi noſtrum Martinum columbarum zelotypiam elegantiſſimè deſcribentem: *Videas*, inquit, *columbam ſuſpicionibus indulgentem pectus intumeſcere, raucum quid & minax gutture infrendere, ciere coniugem, ac ne dubites iratum, inſuper fodicationibus roſtri, & alarum ictibus nihil mali commeritam multare. perſtat illa patient, nec ſuccenſet indignationi ex amoris vehementia profectæ, non fugam adornat, vt ſe ſubtrahat, non vim contrà parat, ſed manſuetè perfert omnia, donec tolerantiæ diuturnitas & magnitudo ſauientis ferocitatem emolliat. Sic tandem ille curatur, & hoſte exuto induit amatorem.* Sic ille. Ergo ſponſus propterea Sulamitem columbam ſuam appellauit, non vt legem aliquam præſcriberet, nec quo ſe ab illa modò diligi & coli vellet, aperiret, vt vult Legionenſis; ſed magis, vt eo nomine inuiolatam fidei cuſtodiam extolleret, & illam ſibi puellam probari oſtenderet, quæ columbæ ingenium & amores imitabatur.

Subiicit demum, *formoſa mea, & veni.* quibus verbis iam tandem nihil ſibi ſuſpicionis reliquum eſſe oſtendit, eſt enim perinde, ac ſi diceret, *formoſa* es quidem, ſed *mea* es; quamuis enim elegantia & forma vxoris zelotypiæ ignes accendere ſoleat, dum coniux ſibi timet à procis; verumtamen tu quanta es, tota mea es, mihi addicta, & mihi conſecrata, atque adeò non verebor deinceps procorum libidem, riualium moleſtias, parcamque omnino ſuſpicionibus.

Sunt qui dicant ſponſam adhuc inter ſomniandum loqui, & ſic hæc verba cum ſuperioribus connectunt, ſed non aſſentior. Petit enim tota ſermonis energia, ſi vana inſomnia pro veris amantium vocibus derogemus. Alij etiam putant, hanc eſſe narrationem alicuius præteritæ ſermocinationis habitæ olim cum ſponſo, quorum etiam interpretationem non probo.

Mihi verò alia contexendi ratio cum reliquo textu magis conformis occurrit, quàm iam ſubiicio. Certè apud Hebræos virgines ante nuptias dicebantur *Alamoth*, id eſt, *clauſa*, vel *intercluſa*, non aliam ob cauſam, niſi quia domi ſic incluſæ manebant, vt vix, ac ne vix quidem, ex illa pedem efferrent. Et ſi quando domum egredi cogebantur, non niſi velatæ & tectæ incedebant, vt oculos intuentium vitarent. Ad hæc Salomon in hoc Cantico numquam non conſulit pudori ac verecundiæ ſponſæ, ac propterea quoties illam aliquid ad nuptias pertinens exequentem inducit, id quidem ægrè, & non ſine vi, aut ſine precibus actum demonſtrat, vt alibi non ſemel notauimus.

Cogita ergo ſponſam in domum illam ſyluanam, in qua tunc manebat, non tam ſponte adductam, quàm per vim raptam fuiſſe ab ſponſo ſuo, vt *cap. 1. verſ. 3.* non paucis animaduerti. quod ideo factum, vt ipſius pudor ſaluus eſſet, cùm non ſpontaneas, ſed quaſi coactas nuptias iniret. Nunc ergo pari ratione cùm è domo, in quam tranſlata fuerat, ipſam progredi oporteret, contra ſolennem virginum conſuetudinem, id quidem non ſine repetitis precibus & amicis ſponſi ſui compellationibus exequitur; preces enim ſi repetantur, & à ſuperiori effundantur, pro vi & coactione æſtimandæ ſunt. Adde etiam non ſine velo, aut pallio virginibus familiari, vt nuper dicebant.

Iſte igitur, & conſequentes verſus, orationem continent inuitatoriam & deprecatoriam ſponſi, qua Sulamiti ſuæ ſuadet, vti è domo in apertum procedat, ſed quia in ea inuitatione ac deprecatione multa ſatis miſcentur delitioſa, & amatoria, aliqua etiam ſeueriora, quæ conuiuialia præcepta continent, ſingula verba librare operæ pretium eſt.

En dilectus meus loquitur mihi. Hebr. *locutus eſt*, vel reſpondit mihi. verba hæc conuiuialem quoque ritum ſapiunt: mihi enim exploratū eſt, tam ſponſum, quàm ſponſam in prima nuptiarū nocte, aut nulla, aut vix aliqua ſibi inuicē verba proferre. Suadet hoc textus ſuperioris Epithalamij; vbi ſpōſus quidē de ſpōſa ſua ad Paranymphos ſodales, ſponſa etiam de ſponſo ſuo ad puellas pediſſequas eloqui videntur, quidquid pronunciant; ex quo verò ſponſa ad ſponſum adducta fingitur, nulla certè ſibi mutuo verba dederunt, niſi illa: *Ecce tu pulchra es amica mea*, &c. & rurſus illa: *Ecce tu pulcher es*, &c.

Salazar in Cantica.

ſe nimirum in prima perſona alloquentes. Probat etiam hoc dolus impoſitus Iacob à ſocero ſuo, cum Liam pro Rachele dudum expetita tradidit, *Gen.* 29. Quomodo enim Iacob, qui pridem cum duabus ſuis conſobrinis in domo Laban conuerſatus fuerat, Liam acciperet pro Rachele, niſi quòd prima nuptiarum nocte, vt mos ferebat, nec faciem illius vidit, nec vocem audiuit, quam planè agnoſceret, ſi vel faciem aperiret, vel loqueretur. Idem quoque de ſponſo ſtatuendum eſt, qui ad ſponſam tacentem, nec illi reſpondentem, credibilius eſt verba ſua per illud tempus nequaquam intendere ſolitum. Quid plura? certè primam alloquutionem, ſeu compellationem ſponſi ad ſponſam ſuauiſſimam, ac valde conſolatoriam eſſe oportebat, cum grauitate, & prudentia coniunctam. Ita enim conſueuit, vt primos maritorum ſermones, quibus vxores ſuas compellant, attentiùs obſeruemus: nam vix aliquis eſt tam prudens amator, qui in prima ſermocinatione ineptias non effutiat. Et quidem de his primis ſermonibus, me iudice, accipi debent verba illa Oſeæ cap. 2. *Propter hoc ecce lactabo eam, & ducam eam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius, & dabo ei vinitores ex eodem loco*, &c. & infrà: *ſponſabo te mihi in ſempiternum*, &c. Nam cùm ſermo ſit de coniugio Synagogæ, vel potiùs Eccleſiæ cum Deo, ſic Propheta vaticinatur futurum aliquando, vt Deus ſponſam ſuam Eccleſiam blanditiis allectam atque promeritam, ſicut mos ferebat nubentium, in ſolitudinem, hoc eſt, in ſyluas & vineas perduceret, ibique primos ſermones conferret; primos, inquam, ſermones amatorios, ſuauiſſimos & dulciſſimos ad conſolandum, recreandumq; cor ſponſæ, in primis idoneos, atque vinitores, hoc eſt, vineæ, in quam adducta fuerat, optimos colonos ipſi ſponſæ tribueret. quæ verba ad inſtar obtinent commentarij huius loci, in quo habes primum ſermonem amatorium ſponſi ad ſponſam, vineæ quoque ac vinitorum præclaram commemorationem.

Sic igitur ſponſa ad ſuas pediſſequas: *En dilectus meus loquitur mihi.* Particula demonſtratiua *en*, rem notatione & obſeruatione dignam deſignat. Quaſi dicat, auribus excipite, ô puellæ, primum ſermonem, primamque ſalutationem ſponſi mei, minimè ineptam, amatoriam, prædulcem, & omni ſuauitate plenam; ne verbum aliquod illius excidere patiamini, non ſtrepitus aliquis, non obloquutio ipſum loquentem interpellet, ſed attentio ac intentio tum mea, tum veſtra, illi dicenti obſequatur. Sed qualis fuit iſte primus ſermo? is ſcilicet, quem ſtatim infert amatorius planè, ac iucundus.

Surge, propera amica mea. Verba *ſurge*, & *propera*, ſynonyma ſunt, ideóque additum eſt *propera*, quod non eſt in primitiuis, vt explicaret vim verbi *ſurge*. quod non ſignificat è lecto, vel thalamo exurgere, id enim priùs factum ſupponitur; ſed ocyùs moueri ad rem aliquam perficiendam: itaque *ſurge & veni*, perinde eſt, ac citò & properè veni.

Amica mea, &c. Hæc prima verba, quæ ſponſæ ſuæ ſponſus dicauit, quibus præcipuas eius laudes complexus eſt, *amica* ſcilicet, quia me amas, & à me redamaris: *columba*, quia amori fidem coniugalem adiungis, quæ in columbis potiſſimum refulget. *formoſa*, quia pulchritudo præcipua eſt amoris illecebra, & quanta es, tota mea es: *amica mea, columba mea, formoſa mea*; mea, inquam, hoc eſt, inſolubili matrimonij vinculo mihi copulata, atque adeò clauſarum atque innubarum virginum mores relinquere tibi licet, & vti nuptis ſolemne eſt, è domo in apertum exire.

Verſ. 11. Iam enim hiems tranſiit, imber abiit, & receſſit.

Verſ. 12. Flores apparuerunt in terra noſtra, tempus putationis aduenit, vox turturis audita eſt in terra noſtra.

Verſ. 13. Ficus protulit groſſos ſuos, vineæ florentes dederunt odorem ſuum.

SONVS ALLEGORIÆ.

VEris ineuntis deſcriptio, quæ non indiget aliqua illuſtratione; ſat fecerimus, ſi verba ſingula ad amuſſim vocemus. *Iam hiems tranſiit*, Hebr. עבר *ghabar*, conuertere etiam licet, *ſuperata eſt*, cum emphaſi, quia dum hiems, vérque pugnant, nulla tempeſtas diuturna eſt, vt accidere ſolet menſe Februario, nonnunquam etiam Martio, quoad victa omnino cedit hiems, & calor viger.

Imber abijt & receſſit. Hebr. חלף *chalaph*, id eſt, *mutauit ſe*, aptiſſimè; nam ſimilis tempeſtatum viciſſitudines, vulgò dicimus *mudancas del tiempo*. Aben Ezrha *exciſa eſt*, eodem ſenſu. *Flores apparuerunt in terra noſtra.* Argumentum hiemis exactæ, flores enim

enim non niſi hieme deſæuiente pullulant. Septuag. *Flores viſi ſunt in terra*, vel quia campus floruit vere appetente, iuxta illud: *Vere ſinum tellus aperit, floréſque miniſtrat*, ſcilicet tempore Aprilis, quem ſic dictum putant, quia tellurem aperit, vt flores erumpant, vel loquitur de floribus quos arbores verno tempore germinant futuri fructus, & venuſtæ primitiæ.

Tempus putationis aduenit. Alij *cantilationis*. Hebr. זמיר *Zamir*, vtrumque ſonat, teſte Aben Ezrha, ſed noſter meliùs, *putationis*. Fauent Septuag. qui habent τῆ τομῆς, id eſt, *ſectionis*. Symmachus concinit cum noſtro Vulgato, habet enim τῆ κλαδεύσεως. ſi quis autem nodus inde oritur, poſtea enodabo.

Vox turturis audita eſt in terra noſtra. Turtur, vt aliæ quoque aues plurimæ, in locis calidis, hiberna ducunt, deinde vere ineunte nos reuiſunt. Et quidem, teſte Plinio, nec primæ ex omnibus, nec vltimæ, ſedes noſtras repetunt, quaſdam enim maturantes nimium aues frigus recurrens affligere ſolet; aliàs verò dum cunctantur, æſtus ingruens non ſinit proli commodè & opportunè vacare. Turtur autem, nec prima ex omnibus ad nos remeat, ne frigore opprimatur, nec vltima, vt commodè prolificet. Quapropter meritò illam ad ver primum notandum induxit Salomon, cùm iam frigus deſæuiit, & æſtus nondum vrit.

Ficus protulit groſſos ſuos. Hebr. פג *pag* ficum præcoquam ſignificat, quæ ficus arbori pro flore eſt, & cum vineis pariter germinare ſolet. Hinc Chriſtus Dominus, vt ſignificaret veris progreſſum, & æſtatem vicinam, ex ficu ſignum tranſtulit. Matthæi 24. *Ab arbore fici diſcite parabolam. Cùm ramus eius iam tener fuerit, & folia nata, ſcitis quia iam propè eſt æſtas.*

Vineæ florentes dederunt odorem ſuum. Ad verbum ex fronte, *vineæ proferentes minutulas vuas, odorem dederunt.* qui vitium flos Græcè ἄμπελος nominatur, Hebraicè סמדר *ſemadar*. Eſt autem racemulus, qui primulus flore deciduo emergit, qui paulò grandior, ſed nondum decoctus, vocatur בסר *boſer*, maturus iam, & eſui commodus ענב *ghenab*, & quidem ἄμπελος, aut vinearum ille flos non omnino maturus aliquid certè efflat boni halitus. Sunt etiam, qui dicant, hanc ſuaueolentiam venenata & violenta animalia longè pellere. Addo etiam nomine vinearum fortaſſis in hoc loco, non vineas vitibus ſatas, ſed hortos aromaticis herbis conſitos notari; nam vineæ ſignificatio apud Hebræos latiùs patet, & hortos quoſlibet, ſeu viridaria ſignat, in quibus arbores, aut gramina quælibet excoluntur: & ad hunc ſenſum ſine iniuria textus vocare licet lectionem illam *tempus putationis*, vel *lectionis, aduenit*, vt ſcilicet ſermo fit de inciſione arbuſtornm, quæ vere primo ſicantur, vel inciduntur, vt aromata exudenr.

At inquies, non cohærere inter ſe, illa duo; *tempus putationis aduenit, & vineæ florentes dederunt odorem ſuum*, quia vitium putatio præiit longo tempore, earundem floritionem. Rurſus: ficus groſſos ſuos tunc promere ſolet, cùm vites primas edunt gemulas antequam floreant, & odorem aliquem exhalent. Turtur item cùm vitis floret, non modò iam remeauit ex hibernis, ſed etiam pullos excluſit ſuos: non igitur coëunt hæc ſigna, nodus iſte explicatus habet difficiles. Referam aliorum placita. Quidam ſunt, qui Iarrhio & aliis Rabinis plus æquo tribuentes affirmant, aut nihil curant eſſe vulgatam lectionem, & pro illa reſtitui debere, tempus cantilationis aduenit, tempus ſcilicet, quo omnes aues canoræ ſyluas & nemora ſuis imploret dulciſonis cantilenis; ſed longè abſum, vt hoc credam, nam auium iſtæ cantilenæ vinearum florem etiam præeunt, imò effloreſcentibus iam vitibus auiculæ excludendis, vel alendis pullis diſtentæ non ita ſuaues edunt concentus, tunc enim ſuauiùs canere ſolent, cùm mares Veneri incumbunt. Alij meliùs putationem non ad vites referunt, ſed alias ad arbores, quæ vere ineunte purgari etiam ſolent, deciſis ſurculis, ſtolonibus & ramis innutilibus. Nonnulli, &quidem longè meliùs, de meſſione, ſeu inciſione myrrharum & aliorum aromatum capi poſſe autumant (vt nuper dicebam.) hæc enim vere intepeſcente ſudores ſuos emittere ſolent. Poſtremò quidam de ouium tonſione interpretantur, quæ ſimilem ad modum vere appetente fieri conſueuit.

Cæterùm omnes iſtæ expoſitiones, à communi Patrum & Doctorum ſenſu longè abeunt, difficultatis præmiſſæ vim non elidunt, quæ non de putatione tantùm, ſed etiam de turturis aduentu, & præcocium germinatione ficorum, & de aliis etiam Indiciis ſuprà enumeratis emergit, quæ vix, ac ne vix quidem, in vnum & idem tempus incidunt. Igitur Patribus & interpretibus ſubſcribens, de vera vitium putatione,

illa verba intelligenda eſſe cenſeo. nodum autem illum ſic expedio. Sàlomon in iſta veris deſcriptione, aut periphraſi, non ſigoa ſimul concurrentia adhibere voluit, ſed quos per gradus nouum ver decurrens lapſu ſuo, ad illud tempus deueniat, quo vites flores promere, & odorem efflare ſolent, aperire contendit; uam id extremum præcipuè ipſe expectabat, vt ſponſam ad mane primò vineas reuiſenda euocaret.

Igitur deſcriptio ſcandit per hos gradus: *iam hiems tranſiit, imber abiit, & receſſit;* hieme autem diſcedente & intermiſſis imbribus, tellus mad.da, Solis calore tepefacta, & ſoluta primos flores edit. *Flores apparuerunt in terra noſtra.* ex tunc agricolæ putandis vitibus accommodatum tempus eſſe iudicaot. *Tempus putationis aduenit.* Dum hæc peraguntur, tranquillior vernat iam tempeſtas, itaque turtur ex hibernis ad nos reducem volatum parat. *Vox turturis audita eſt in terra noſtra.* Necdum illa ad nos ſe recepit, cùm ficus groſſos parturit ſuos, *ficus protulit groſſos ſuos;* his tandem gradibus ad vitium flores venitur. *Vineæ florentes dederunt odorem ſuum.* quod intra mentem lunium euenire conſueuit; & quidem eo tempore, iam vrget vinearum cuſtodia, vt ſuprà oſtendi, ad quam ſponſus Sulamitem inuitat, vt ex ſequentibus fiet palàm. hæc de cortice litteræ.

Sed tamen, vt integram huius allegoriæ ſententiam teneas, verba iſthæc cum ſuperioribus connectas, ſic habeto. Sponſus quidem oratione iſta, ſiue inuitatoria, ſiue deprecatoria, Sulamiti ſuæ ſuadere cootendit, vt è domo illa ſyluana, in quam fuerat tranſlata, efferret pedem, & ad vineas viſendas progredi vellet. id verò conſequi volens, in ſuperiori verſu illi nouum ſtatum propoſuit, quod ſcilicet iam non virgo innuba, ac proinde clauſa, oculóſque hominum euitans, ſed vxor & nupta eſſet; nunc autem in his carminibus, quæ hactenus recenſuimus, ea omnia abeſſe dicit, quæ illam offendere, ac lædere, atque adeò domi continere poſſent: ac rurſus illa omnia adeſſe ſigoificat, quæ ipſam oblectare, & ad hortum vineamque inuiſendum prouocare poſſent. Qua ratione oon obſcurè commendauit ſponſæ ſuæ pudorem, quæ ſcilicet, his ſponſi ſui precibus & exhortationibus necdum adduci potuit, vt è domo, in qua incluſa erat, foras progredi vellet. Expeodamus ſingula.

Iam hiems tranſiit, imber abiit & receſſit. Certè frigus rigens, & pluuia defluens: adde etiam viarum ſordes, & colluuies, quæ pluuiam proximam conſequi ſolent; hæc ſunt quæ fœminas domi contioere ſolent, ne foras procedant. Iſta igitur abiiſſe & tranſiiſſe affirmat ſponſus, atque imbrem non tranſiiſſe ſolùm, ſed receſſiſſe dicit, hoc eſt, ex multo tempore pluuiam ceſſaſſe, ne ſcilicet vias, vel calles, per quos gradi oportebat, in vineis vdos adhuc, & lutoſos ex præterita pluuia ſuſpicari poſſet ſponſa. Addit,

Flores apparuerunt in terra noſtra; id eſt, ager imbribus irrigatus, & vernante cœlo tepefactus ſe ſe aperit, & ex clauſtris ſuis flores protrudit. Nec diſſimili ratione & eodem exemplo tu quæ floris & lilij ad inſtar obtines, ſuadente placidiſſimi veris tempore è domeſticis laribus procedere potes, ac debes. Ipſa enim cœli tempeſtas te inuitat, vt proinde vereri minimè poſſis, ne flos tuus à ſuperueniente glacie marceſcat.

Tempus putationis aduenit. Septuagiota, *tempus ſectionis*, hæc verba non interpretor de exciſione palmitum, quæ hieme deſæuiente fieri ſolet menſe Februario, hoc enim vix cum reliquo textu in concordiam adduci poteſt. Certè vites poſtquam pampinos ſuos fœcuodos prægerminarunt, ex quibus vuæ naſcuntur, ac pendent quoſdam ſurculos, ſiue ſtolones infructuoſos, circa radices procreare ſolent, qui ebibito hauſtóque humore, quo fœcundos palmites ali oportet, vitium robur & vires extenuant. Quapropter eos tunc amputari, aut defringere ſolent vinearum cultores, cum primulæ vuæ naſcuntur, procedente iam vere. Ergo de his ſponſus, *tempus*, inquit, *putationis*, aut *ſectionis* aduenit. quaſi dicat: iam inde, mea Sulamites, inſtat tempus curandæ ac coleodæ vineæ noſtræ, nam in ea tempeſtate ſolent, in qua vinitores ſurculos ac ſtolones ſpurios, atque iofœcundos reſcindere ſolent. Itaque duo ſunt, quæ tibi ſuadent io apertum procedere: & placidum ver, & cura vineæ amputandæ. Adde etiam prædictos ſurculos per illud tempus cum adhuc teneri ſunt, edules eſſe, atque non ingratum cibum fœminis præbere ſolitos, vt proinde ſponſam, eiuſque pediſſequas, huius etiam cupediæ appetitio prouocare potuerit ad vineam recolendam. Quid plura? in hoc hemiſtichio ea ſimilitudine vitium reſecandarum ſponſæ, non obſcurè inuoluit nuptiale documentum, hoc inſinuans ſponſæ ſuæ, vt vitem ex ſectis ſurculis infructuoſis purgatam, & fœcundis palmitibus refertam imitetur, iuxta

vaticinium

vaticinium Dauid Pſalm. 127. *Vxor tua ſicut vitis abundans, in lateribus domus ſuæ,* &c. ſubnectit,

Vox turturis audita eſt in terra noſtra. turturis, inquam, reducis iam ex hibernis, in quibus per hiemem delituit. Sed eur turturem, & non alias aues commemorauit, quæ hieme vrgente in alias plagas auolant, & vere ineunte, in noſtras regiones reuolant? Non aliam certè ob cauſam, niſi quia turtur coniugij, ac nuptiarum caſtiſſimarum, ſymbolum eſt: nil certius. Et quidem ad perſuadendum ſponſæ exitum è domo in ſyluas, ſatis accommodatum eſt exemplum turturis, cùm coniugia peragunt ſua, ſi vox maris inſonuerit, & amore inuitante ad compotem ſuum præpeti volatu perfertur ſimile, aut obſequium poſtulat ſponſus ab ſponſa ſua, vt ſcilicet eius voce audita, domum relinquat, atque ipſi ſe quamprimum ſiſtat. Rurſus, quia, vt nuper dicebam, huius ſecundi Epithalamij propria quædam materia eſt, perſuaſio ſponſæ, vt coniugem ſuum alloqui velit. Aptè etiam vtitur exemplo *turturum*, quibus illud maximè proprium, vt eo tempore, quo coniugia exercent ſua, ſimul incedant, ſicque voces efforment ſuas, vt altera alteri per vices ſine interruptione reſpondeant: conſtat enim turtures per illud tempus quo nuptiis incumbunt, vocaliſſimas eſſe. Vnde natum eſt illud prouerbium quod in loquaciſſimos homines iactari ſolet, *turture vocalior.* eius meminit Clemens Alexandrinus *lib. 2. ſtromatum.* Itaque hoc exemplo ſponſus ſatis accōmodatè Sulamiti ſuadet, ne ampliùs taceat, & ſibi loquenti verba neget, ſed tanquam noua nupta ſecum colloqui & ſermones miſcere velit; quod infrà apertiùs ſignificat, illis verbis: *ſonet vox tua in auribus meis.*

Ficus protulit groſſos ſuos. Ficulnea germinans veris annunciatio eſt, de qua Chriſtus Dominus: *Videte ficulneam, cùm iam ramus eius tener fuerit, & folia nata, ſcitis, quia propè eſt æſtas.* Aliquid etiam nuptiale ſubeſt his verbis; nam cùm duæ ſint ficulnearum ſpecies; altera quæ appellari ſolet *ficus vrbana*, altera cui nomen eſt *caprificus*, hæc quidem inter ſe nuptias quaſdam exercent, ſimiles his, quas in palmis ruſtici agnoſcunt & obſeruant. Nam ficulnea vrbana ſi caprificum propè habeat, fœcundior efficitur, & dulciores atque mitiores fructus affert. Ait ergo, *ficus protulit groſſos ſuos.* Groſſi dicunt ficus præcoces, quas ficulnea primo vere non ſolùm germinat, ſed etiam decoquit, & edules facit, & ſanè groſſos non affert ficus illa, quam *fatuam* vocant, & ſicubi illos producit, eos certè ante maturitatem abiicit. De his enim loquuti videntur Nyſſenus, Hieronymus, Ambroſius & alij Patres, cùm aiunt, groſſos ineptos eſſe ad veſcendum, & ante maturitatem decidere, & in ficulneis pro deciduo flore naſci. Nam præcoces illi ficus, quos iam retulimus, non ſolùm habiles ad eſum, ſed prædulces & pergrati ſunt delitioſè veſcentibus. Hinc eſt illud Michææ 7. *Præcoquas ficus deſiderauit anima mea.* Addo etiam ficum ſatiuam inter prudentes arbores numerari, quæ nimirum non niſi procedente, & iam iam intepeſcente vere folia & groſſos proferunt, atque adeò ab ingruente glacie vix aliquando præoccupantur, quæ prouidentia deſideratur in ſicomoro, ſeu fatua ficu, cuius primi fructus ſæpiùs à ſuperueniente rigore aduri ſolent. Igitur vt ſponſus viti Sulamitem ſuam ad domum diſſerendam, & vineam viſendam inuitet, ſic proponit: Tempus quidem excluſa glacie, iam vernat, quia ficulnea ſatiua, quæ prudens admodum arbor eſt, primulos fructus protulit. Quaſi dicat: In hac tam placida veris tempeſtate nihil fatuum, vel à prudentia alienum facies, ſi quemadmodum prudens ficulnea per hoc tempus folia & groſſos ſuos profert in lucem, ſic etiam tu hoc placidiſſimum tempus noctè tuam pulchritudinem in opertum das: id autem maturiùs præſtans, coniugij iura perficies, quæ etiam in ficulneis reſplendent, quatenus ſponſo tuo vicinior facta, pulchrior ac fœcundior eris; niſi fortè velis ſponſam in hac exhortatione eo incitamento ad vineas inuitari, quia ficulneæ groſſos mites & maturos haberent, quibus ipſam delicatè veſci licebat: nam hi fructus ſub finem veris decoqui ſolent. quod non repudio, ſi dicamus in hac deſcriptione orationem per ſuos gradus ſcandere, & à primis ineuntis veris primordiis ad finem vſque peruenire.

Vineæ florentes dederunt odorem ſuum. In vitibus quoque ac vineis reperitur nuptiarum exemplum; nam vites aliis arboribus maritari ſolent, vt ſuprà *cap. 1. verſ. 14.* non perfunctoriè probatum eſt. Vbi etiam illud animaduertimus, vites arbori cypro adiungi, & maritari ſolitas, atque inde odorem ſuauem attrahere, vt proinde hic accommodatè dictum ſit: *vineæ florentes.* LXX. reſtituerunt vineæ κυπρίζουσαι, id eſt, *cyprizantes.* Adde etiam vites communes cùm primulos racemos progerminant, & flores pariunt,

pariunt, aliqualem etiam odorem emittere, atque adeò de his non ineptè dici poſſe: *florentes dederunt odorem ſuum.* Cæterùm de hac diuerſitate nun curo, illud ponderatione dignum exemplum vineæ efflorcſcentis ſponſæ proponi, vt domum relinquat, & foras progrediatur, non ſolùm, quia placida veris tempeſtas ita poſcebat, ſed etiam quia in vitibus nuptiarum documentum eſt, & ius connubiale hoc poſtulat, vt noua nupta clauſtra & lares deſerans, in quibus ante nuptias more virginum deliteſcebat, in apertum procedat.

Surge amica mea, ſpecioſa mea, & veni.

*Verſ.*14. Columba mea in foraminibus petræ, in cauerna maceriæ, oſtende mihi faciem tuam, ſonet vox tua in auribus meis. Vox enim tua dulcis, & facies tua decora.

SONVS ALLEGORIÆ.

SVrge, aliqui codices addunt *propera*, ſed planè mendoſi ſunt. Septuaginta, *ſurge, veni.*

Amica mea. Septuaginta, *proxima mea.*

Specioſa mea. D.Gregorius, *ſoror mea.*

In foraminibus petra. Rabini, alij, *in rimis petra*, alij, *in fiſſuris rupis*, alij, *in circuitibus*, vel *circinationibus petra*, eodem ſenſu.

In cauerna maceria; ſunt qui reſtituant, *in latibulo graduum*, Hebr. מדרגה *madregah*, gradum ſignificat, loca, videlicet in parietibus aperta, aut perforata, per quæ artifices ſcandere ſolent in ſumma ædificia, *columba nidos perſtruunt.* Pro *muris domorum*, Septuaginta *iuxta promurale.* D.Ambroſius *in præmunitione.* Noſter verò *maceriam* conuertit, ſeu illam, quæ ex ſicco lapide conſtruitur, (vt quidam volũt,) ſiue (vt aliis placet) eam quæ ex terra compingitur, in qua foſſæ etiam, vel foramina aperta relinqui ſolent, ad nidificationem columbarum idonea.

Sonet vox tua in auribus meis. Septuaginta, *& auditam fac mihi vocem tuam.* Ambroſius, *inſinua mihi vocem tuam.* Non ſine emphaſi, vt ſtatim dicam.

Interpretes vix aliquid de allegoriæ cortice circa iſthæc verba, nam ea ſic accipiunt vt ſonant, aiúntque ſponſum præteritam inuitationem ſponſæ ſuæ ad vineas nouo ſchemate iterare: *Surge amica mea, ſpecioſa mea, & veni,* &c. illud verò, *columba mea in foraminibus petra, in cauerna maceria,* ſic ediſſerunt. Caſtiſſima quidem eſt columba, ſed nihilominus non ſemper in cauernis, ac foraminibus, in quibus nidulatur, hæret, ſed inde in apertum & liberum aërem ſæpiùs euolat. Ergo non erit alienum à pudore ſponſæ meæ penetralia domus aliquando deſerere, & in lucem prodire, vt liberum ſpiritum ex libero ac ſereno cælo attrahat.

Et ſibi ſimiles prædicti interpretes ſequentia verba ſic æſtimant vt ſonant: *oſtende mihi faciem tuam,* &c. id eſt, faciem mihi aperi, &, ſiue facetè loquens, ſiue modulatè canens, vocem tuam auribus meis inſinua. hæc enim præcipua ſunt amoris incitamenta. quaſi dicat: Hoc age, ſi me amas, & ſiquidem à me redamari cupis: *oſtende faciem tuam,* &c. vox dulcis, & facies decora in te ſimul conſpirantes vehementer allicere ſolent amantes dum facies vocem, & vox ſimiliter faciem commendat.

Sed quia hæc leuiora mihi videntur, antequam ſenſum germanum horum verborum ſubſcribam, communi expoſitione aliquid leporis addere libet. Cogita igitur ſponſum, qui non ignorabat ſponſam ſuam, in vinearum cuſtodia diu verſatam fuiſſe, iuxta illud, *poſuerunt me cuſtodem in vineis,* &c. vt ipſi perſuaderet egreſſum ex domo in vineas, hoc illi nunc ob oculos ponere, quod olim non ſine voluptate peregerat, itaque illam ad vineæ cuſtodiam & curam euocat, his verbis: Vt quod ſola voluptas eiuſdem vineæ inuiſendæ non perſuaſerat, hoc ipſum ab illa eiuſdem vineæ cuſtodiendæ, ac procurandæ vtilitas & neceſſitas impetraret. Itaque ait, *ſurge amica mea, ſpecioſa mea, & veni. columba mea in foraminibus petra, in cauerna maceriæ.* Veni, inquam, vt quemadmodum columbæ in ſcopulorum hiatibus, & in vinearum maceriis nidos conſtruere ſolent; ita etiam tu iuxta vineæ tuæ ſepe in tugurio degas, vel in foraminibus petræ, id eſt, ſcopuli alicuius, aut excelſæ rupis ſpecu, vt doceat eum eſſe aptum locum, vt totam inde deſpectet vineam, meliúſque illi proſpiciat. Ita enim ſolent vinearum cuſtodes in editiſſimis rupibus tuguria figere, vt quoquò versùs omnia ſpeculen

ſpeculentur, ne quis in vineas irrumpens, illorum oculos effugiat. Propterea dicit, *in foraminibus petræ, in cauerna maceriæ*, optionem dans, vt vel in rupe excelſa figat tugurium, vnde in vineam ſit deſpectus accommodatus, vel iuxta ſepem & maceriam, ne quis, vel ſepem exiliat, vel illa depulſa ingrediatur vineam, atque illam deripiat. Subnectit: *oſtende mihi faciem tuam, ſonet vox tua in auribus meis*; nam, vt verba iſta cum cæteris concinant, ita commentari fas eſt, ſi quid ex re tua eſt, ô Sulamites, ſi quid volupe, ſi quid vtile, aperi mihi faciem tuam, & pete quidquid volueris; hunc ſenſum capiunt illa, *ſonet vox tua in auribus meis.* Nam *vocis* nomine, preces, aut petitiones notari in ſacris litteris compertum, cuius rei exempla innumera ex Pſalmis ſuppetunt: *De profundis clamaui ad te Domine, Domine exaudi vocem meam*, atque alia ſexcenta, & quidem hæc expoſitio lucem accipit ex illo loco *Regum 1.cap.*25. vbi ſic Dauid ad Abigail vxorem Nabal, cuius precibus euictus fuerat, vt iuſtæ parceret vindictæ. *Vade in pace in domum tuam, ecce audiui vocem tuam, & honoraui faciem tuam.* Quid illuſtrius? Vbi etiam obſeruare te iubeo, *vocis* nomine petitionem ſignificari.

Vox enim tua dulcis, & facies tua decora. Vox, inquam, id eſt, petitio tua, quæcumque illa ſit, gratiſſima accidet. Pro *dulcis*, Hebraicè ארב *arab*, id eſt, *congrua*; particula autem *&*, nonnunquam vim ſubit cauſalis, *quia*, quod his verbis accommodatum reddit loculentam admodum ſententiam, in hunc modum, *vox enim tua dulcis & congrua; quia facies tua decora.* quaſi dicat, propterea qualiſcumque tua obſecratio pergrata accidet, quia faciei decor & venuſtas illam commendat.

Quòd ſi hęc interpretatio minus arridet, habeto aliam, recole memoriã ea, quę ſuprà diximus, nimirum ſponſum ex agro reducem, non ſtatim in domum penetraſſe, ſed priùs per feneſtras & cancellos ambiens, quid intus ageretur obſeruaſſe. Rurſus cogita illum per cancellos introſpicientem, vbi ſe cognitum de facie & de voce, animaduertit, non ſtatim fuiſſe ingreſſum, ſed ad feneſtram & cancellos conſtitiſſe, & inde alloquuntur Sulamitem: eſt autem ea natura cancellorum, aut retiorum, vt quæ extrà ſunt, facilè, quæ verò intrà, ægrè videantur. Cùm igitur ſponſo, ſuæ Sulamitis faciem, obiectis cancellis liberè aſpicere nequaquam liceret, ſic illam affatur: *oſtende mihi faciem tuam.* quaſi dicat: id volo ac cupio, vt ſublatis cratibus, aut retibus mihi faciem aperias. Vel aliter, id opto, ac contendo, vt è domo, in qua incluſa manes, in apertum progredi velis, vt liberè & ſine interſtitio cancellorum faciem tuam intueri liceat: ſi autem hoc egeres, pete à me quidquid volueris, atque illud impetrabis: *ſonet vox tua*, &c.

Sed quamuis hæc inepta non ſint, aliam tamen huius allegoriæ ſententiam eſſe reor, & ſanè primò ponendum eſt, Salomonem in hoc Cantico, vt pudori ac modeſtiæ ſponſæ conſulat, eam ad omnes delitias & coniugales operas ita difficilem & repugnantem expingere, vt nihil ſine vi, aut ſine iteratis, aut repetitis precibus ab ipſa impetrari liceat. Quapropter cùm in ſuperioribus ſponſum induxerit, id ſumma contentione poſtulantem, vt Sulamites domeſticos lares relinquens, ritu coniugatarum mulierum, foras exiret. Nunc quidem declarat ipſam precibus, & perſuaſionibus minimè euictam fuiſſe, ſed contrà, pudore ſuadente, eidem plurimum obſtitiſſe, ea propter obſecrationes & poſtulationes repetit, illis verbis: *ſurge amica mea*, &c.

Rurſus reuocanda ſunt in memoriam ea, quæ diximus ſuprà in Iſagoge huius commentarij *cap.*3. §.4. *&* 6. ſcilicet apud Hebræos nouam nuptam prima nuptiarum nocte ſponſo ſuo tradi, pallio tectam, non alio, niſi illo, quo virgines vtebantur; pallio, inquam, craſſiori ac cæco, quod faciem puellæ omnino celabat. Quod quidem ſuadetur ex illo *Geneſ.*24. vbi Rebecca viſo Iſaac, cui ea nocte tradenda erat, vultum velaſſe dicitur, *tollens citò pallium operuiſſe*, &c. Deinde etiam colligitur ex nuptiis Liæ & Iacob *Geneſ.*29. ex quibus conſtat Iacob prima nuptiarum nocte, in qua ipſi fuerat tradita, non ſatis Liam agnouiſſe vſque ad externam diem; ſic enim habes: *Ad quem cùm de more fuiſſet ingreſſus, facto manè vidit Liam.* ex quibus verbis duo concludere licet. Prius eſt, Liam in prima nuptiarum nocte, ſic velatam fuiſſe, vt faciem marito ſuo non aperuerit. Poſterius eſt eandem Liam ſequenti die, matutino tempore faciem oſtendiſſe viro ſuo. ex his autem liquet, id quod nuper dicebam, ſcilicet, in ſecundo nuptiarum die, ſolenni Hebræorum ritu nouam nuptam faciem aperire ſolitam ſponſo ſuo, non ſine precibus, ne pudor proſtitui videretur. Adde etiam, non ſine donis & muneribus: Huc ſpectat illud Pſalm.44. *in muneribus vultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis*, de quo aliàs non ſemel diximus.

Ad

Ad hæc, noua nupta in ſecunda nuptiarum die remoto pallio, non ſtatim faciem apertam oculis ſponſi offerebat, ſed pro pallio & velo craſſiori, quod faciem omninu celabat, aliud accipiebat ſubtilius, per cuius retia ipſa quidem videbat, & videri quoque non liberè, ſed ſubobſcurè poterat, velum iſtud flammeum appellabant antiqui. de quo ſubeſt illud Ezech. c. 16. *Indûi te ſubtilibus*, cuius interpretationem habes ſuprà in Iſagoge *loco citato*. & infrà *cap. 4. verſ. 1.* Quid plura? In prima nuptiarum nocte ſolenni ritu ſponſa tacebat, verba opprimens, ac vix, ac ne vix quidem ſponſum alloquebatur, vt in ſuperiori verſu, exemplo Liæ probatum manet, vnde fiebat, vt ſponſus ſequenti die, non ſine precibus & muneribus hoc quoque promereri curaret, vt ſponſa ipſum affari vellet. Stuckius *antiquitatum conuiualium lib. 1. cap. 14.* vtrumque ritum complexus eſt, his verbis: *Sponſa*, inquit, *olim ab ſponſo detectionis cauſa dona accipiebat, ſicut hodie pro ablata virginitate, quæ quidem dona à detectione, ſeu reuelatione dicebantur ἀποκαλυπτήρια, & quia tunc ab eodem ſponſo primum videretur ὀπτήρια, & quia tunc cùm primùm alloquebatur, προσφθεγκτήρια dicebantur, & infrà ἀνακαλυπτήρια plurali numero dona erant, quæ dabantur ſponſæ à marito, quando primùm retecta in virorum conſpectum prodibat. ἐπαύλια verò dicebant diem ipſum poſt nuptias, quando fiebat detectio ſponſæ.* Hæc ille, quæ ad huius loci germanam interpretationem accommodatiſſima ſunt, quem ſic expono.

Surge amica mea, ſpecioſa mea, & veni, &c. Cùm ſponſæ de pudore & modeſtia, ſolicitæ prima oratione temporis & agri delitiis propoſitis, nondum perſuaſiſſet ſponſus, vt è domo in vineam progredi vellet, preces & obſecrationes iterum repetit, & ius nuptiarum denuo proponit: *amica mea, ſpecioſa mea*. Nam cùm nuptiæ iam copulatæ te in meam traduxerint poteſtatem, vtique tota mea es, atque adeò mihi acquieſcere & obſequi ad nutum debes, *columba mea in foraminibus petræ, in cauerna maceriæ*. vxor, inquam, meá es iure connubiali; cuius columba exemplum exiſtit, atque adeò id volo ac cupio, vt ſicut columba poſtquam pennas inglorias & degeneres, de quibus initio pubeſcit, & pro his plumas aſſumit elegantes, verſicolores, & ad volandum idoneas, & comparis ſui amores & zelotypias perſentiſſet, ſtatim nidum & latebras deſerit, & libero cælo volat; ad eundem modum, quæ antiquam deformitatem degenerem viuendi conditionem iam depuliſti, & tanquam Regina & coniux mea omnia accepiſti ornamenta, & omnem cultum, qui & Reginam & coniugem meam decebat, ex laribus domeſticis in apertum procedas. Cui adſimile eſt illud *Pſal. 67.* quem alias nuptiale carmen eſſe diximus: *Si dormiatis inter medios cleros, pennæ columbæ deargentatæ, & poſteriora eius in pallore auri.* Noſter Centumputelanus hæc verba confert cum ſuperioribus: *& ſpecies domus diuidere ſpolia*, & ad literam de vxore interpretari debere affirmat. Loquitur enim Propheta de Tribu Beniamin, camque à Deo tanquam ſponſam ſuam, omnibus ornamentis condecorandam eſſe prædicit, ad hunc modum: Etiam ſi Tribus iſta eò adducta ſit paupertatis & miſeriæ, vt ruſticam vitam agere, & inter cleros, ſeu terminos, id eſt, in ſyluis ſub dio cubare & dormire illi opus ſit, inde tamen illam aſſumet Deus Rex gloriæ, eamque ſponſam ſibi copulabit, excolet, ornabit, ac ſimilem efficiet columbæ, cuius pennæ argenteæ, cuius alæ aureo colore imbutæ ſunt. Ergo ſponſus eadem ſimilitudine columbæ, quæ poſtquam plumas ſordidas & indècoras excuſſit, & pennas elegantes habileſque ad volandum induit, nidum in foraminibus, ſeu cauernis inſtructum deſerit, & libero cælo tranat, ſponſæ ſuæ perſuadet, vt quæ antiquam deformitatem & ſordidam vitæ conditionem iam depelleret, cultu regio & ornamentis conſpicua, quibus ab ipſo donata fuerat, ritu columbæ pulcherrimæ è domo, tanquam è nido euolaret, & foras progredi vellit. Addit verò,

Oſtende mihi faciem tuam, ſonet vox tua in auribus meis. Supponendum, ſiue ſupplendum eſt, ſponſam ſecunda iſta oratione, aut exhortatione, tandem aliquando inductam fuiſſe, vt è domo, in qua ipſam pudor continebat, pedem efferret, atque ad ſponſum ocyùs veniret; tunc ille ait: *Oſtende mihi*, &c. id eſt, aliquid aliud peto & contendo iure connubiali, vt ſcilicet faciem tuam, quam hactenus velaſti, depoſito velo, mihi aperias, ita vt videre & videri poſſis; id autem ſi feceris, pete quidquid volueris, atque illud facilè à me impetrabis: ſic enim interpretari licet illa verba, *ſonet vox tua in auribus meis*. quæ D. Ambroſius ſic extulit: *Inſinua vocem tuam*, id eſt, *petitionem tuam auribus meis*; vel aliter, & longè meliùs. Non ſolùm faciem tuam, quam dudùm celaſti, videre cupio, ſed eodem iure celebrati coniugij, id volo & cupio, vt quæ hactenus

nus ſilentio vſa es, & nulla meis auribus verba inſinuaſti, iam nunc alloqui, & ſermones mecum conferre velis: his enim quaſi gradibus ſponſæ ſuæ pudorem expugnat, quæ mores virginis innuptæ adhuc retinebat, & ab illis ad coniugatorum viuendi normam ægrè admodum flecti ſe demonſtrabat.

Sed tamen in hac interpretatione, quam reliquis anteponendam cenſeo, deſiderabis fortaſſe dona & munera, quibus puellæ pectus ad ſponſi conſenſum deflectatur. iuxta ea, quæ nuper dicebamus. Id tamen ne deſideres, ſic accipe, ſcilicet iſta verba, *Sonet vox tua in auribus meis*, ſic eſſe ediſſerenda: Me ſponſum tuum alloquere, vt nuptam decet, quæ hactenus tanquam ſi innupta eſſes, nulla mihi verba dediſti, qualis verò futurus ſit primus illius ſermo, inſinuat eiſdem verbis, vt videlicet ſit petitio aliqua maioris momenti, ſignificans ſic futurum, vt nihil oret, quod non ſtatim exoret, quod ſatis appoſitè ad ingenium fœminarum dictum videtur; ſunt enim plerumque, ſuapte natura, ad petendum maximè procliues.

Vox enim tua dulcis, & facies tua decora. Hæc verba non ſunt accipienda cauſaliter, quaſi ideò ſponſus petat faciem ſponſæ ſibi aperiri, & vocem illius ſuis auribus inſonare, quia iam dudum nouerat faciem pulchram, & vocem dulcem admodum eſſe, cùm alioqui ex dictis conſtet, nec faciem viſam, neque vocem priùs auditam ab ſponſo. & ſanè vox כִּי *chi*, quæ in hoc loco ſubeſt pro *enim*, & quam noſter Vulgatus ſæpe aliàs vertit, *quia*, & *propterea*, non ſemper in Scriptura cauſam reddit, ſed aliquando confirmat & comprobat, tanquam ſi dicamus, *verè, ſanè*. Adde noſtrum Salmeronem Prolepom. 16. §. 4. *ideò idiotiſmi & aduerbia.* Hanc autem vim habere in hoc hemiſtichio non dubito, quod ſuadet ipſe textus Hebraicus, vbi præfigitur punctum poſt illa verba, *in auribus meis*, & tanquam noua periodus ſubſequitur, *Quia vox tua*, &c. Adde etiam, dictam vocem כִּי *chi*, ſicut etiam apud Græcos aduerbium γάρ, ſæpe peragogicum eſſe, id eſt, ſuperuacaneum omnino; itavt in ſententia nulla ſit eius vis. Nil certius, quod in hunc etiam locum quadrare poteſt, cuius interpretationem iam ſubiicio.

Cogita, ſi placet, ſponſam precibus ac muneribus indutam ſponſi ſui velum depoſuiſſe; velum, inquam, illud ſpiſſum & obſcurum, quo virgines vtebantur, & loco illius nuptialem flammeum, ſubtilem admodum, ac tenuem à viro accepiſſe, cuius ſcilicet pellucens tenuitas faciei videndæ copiam faciebat ſponſo, iuxta ritum ac morem ſolennem Hebræorum, de quo nuper plura dicebam. Adde etiam prædictam ſponſam precibus quoque ac donis euictam ſilentium abrupiſſe, ac cum viro ſuo dulcia miſcuiſſe colloquia. Quid inde? ſponſus certè gratiam ſponſæ ſuæ reddens, id quod viderat & audierat gratulabundus commendat, dicens: *Vox tua dulcis, & facies tua decora*, id eſt, tua profectò vox, ſeu loquela dulcis admodum, ac inclyta, mihi iucunda fuit, quod non de ſono vocis accipi debet, vt alij commenti ſunt, ſed de ſermocinationis & colloquiorum ſuauitate, quaſi dicat: tuus ſermo, & petitiones tuæ, quas audiui, pergratæ mihi fuerunt, & facies etiam tua, perſubtiliſſima flammei tecta, intuitus ſum, valde ſpecioſa mihi viſa eſt.

Verſ. 15. Capite nobis vulpes paruulas, quæ demoliuntur vineas. nam vinea noſtra floruit.

SONVS ALLEGORIÆ.

VVlpes. Hebr. *vulpes vulpes paruulas*, iterato vocabulo; eſt autem proprius idiotiſmus, & gemina vox multitudinem ſignificat. vt in Pſalm. *Homo, & homo natus eſt in ea*, id eſt, multi homines; ſic etiam *vulpes vulpes*, vim vulpecularum maximam notat. *Paruulas* de catellis accipi ſolet, quos vulpes verno tempore magno numero pariunt. Iſti enim faciliùs capiuntur; nam quæ iam adoleuerunt, cautiores ſunt. Hinc natum eſt prouerbium illud: *Veterana vulpes laqueo non capitur.* Adde etiam vulpes paruulas dici poſſe, quia animal hoc, corporea mole paruum eſt, ſed aſtutia & calliditate magnum: ideò illæ etiam, quæ ſeniores ſunt, vulpeculæ appellantur.

Demoliuntur. Septuaginta exterminant eodem ſenſu. Iudæam autem vulpibus infeſtari comprobat Samſonis hiſtoria: alioqnin non potuiſſet tantam vulpecularum vim tam citò conquirere, & caudas caudis illigare facibus appenſis, vt Philiſtinorum meſſibus perniciem afferret. Symmachus *extrumpunt*.

Vinea noſtra floruit. Septuaginta, *vineæ noſtræ florentes.* Hebr. *nam vinea noſtra vuæ minutæ*, quod ſignificat vernum tempus iam proceſſiſſe, cùm recentes vuæ iam formatæ ſunt, quod circa æſtatem euenire ſolet. Alij etiam reſtituunt, *nam vinea noſtra, eſt tenera & nouella*, quaſi vulpes paruulæ non poſſent, niſi nouellis vitibus damnum dare. Venio ad ſententiam.

Aliqui interpretes verba iſta ſponſo dedunt, quaſi ipſe de ſua vinea ſolicitus illius coloris hoc mandet, vt damnum illi, à vulpeculis imminens, omni arte prohibeant quaſi dicat: Ars arte fallenda eſt, & animal hoc, quod valde aſtutum eſt, ad decipiendum in decipulum compellendũ eſt; aiunt enim illud *capite*, perinde eſſe, ac *decipite*; eam quippe vim habet verbum *capio* in Scripturis, Matth. c. 22. *vt caperent eum in ſermone*: id eſt; *vt deciperent*. Ezech. 13. *& dimittam animas, quas vos capitis*; & ſæpe alias.

Eſt qui dicat ſponſam ab ſponſo ſuo vineæ nomine compellatam in hoc loco, vt nimirum ſignificet eam ſibi pro vinea eſſe, in qua oblectatur, atque adeò ab illa omne id, quod contriſtare poſſit, ſic arcendum, aut fallendum, ſicut vulpeculæ à colonis decipi ſolent, ne vitibus noxiæ ſint; ſed non probo.

Plures ſunt qui dicta verba ſponſæ tribuunt; his aſſentior, & de eorum nexu cum ſuperioribus ſic ſtatuo. Hæc vinea, ad quam inuiſendam ſponſa inuitata fuit, in ſuperiori non eſt alia, niſi illa, de qua infrà cap. 8. verſ. 11. *vinea fuit pacifico in ea, quæ habet populos; tradidit eam cuſtodibus*, &c. quam dotalem vineam eſſe, & ab ſponſo pro nuptiis ſponſæ donatam, inibi dicemus. Cui adſimile eſt illud Oſeæ 2. *Propter hoc ecce ego lactabo eam, & ducam eam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius, & dabo ei vinitores ex eodem loco, & vallem Achor, ad aperiendam ſpem.* Nam, vt ſuprà *verſ.* 14. notabam, ſermo eſt de nuptiis Dei, & Eccleſiæ, cui nimirum pollicetur dotis Noẽ ſortem aliquam in valle Achor, quæ tota vineis conſita erat, vineam ſcilicet optimam, non quidem vacuam, aut ſterilem, ſed cum ſpe copioſiſſimi prouentus. ſic enim accipio illa verba, *ad aperiendam ſpem*, quibus ſignificat Propheta in vinea illa aperuiſſe fructus primulos, qui vberem, tempore ſuo, meſſem ſperare iubebant. Data etiam eſt hæc vinea ſimul cum colonis, ſeu vinitoribus, vt illi ad fructificandum non deeſſet cultura. Iam igitur intelliges huius carminis cohærentiam cum ſuperioribus. Sponſa igitur accepta vinea, quæ dotis nomine pro nuptiis ipſi tradita erat, conſiderans que eam, videt florentes vites & botrorum innumeram vim futuræ meſſis argumenta certiſſima; præuidens etiam, quantum ſibi periculi & negotij impenderet à vulpibus, cùm vuæ ad maturitatem perueniſſent. nam vulpes vuarum eſu delectari, nemo ignorat, quarum apud Palæſtinos copiam incredibilem eſſe, ex dictis compertum eſt. Conuerſa ad colonos, ſeu vinitores, quos ſimul cum ipſa vinea ab ſponſo ſuo acceperat, ſic eos affata eſt: *Capite nobis*, &c. Rabbi Salomõ geminationem illam, *vulpes vulpes paruulas*, ſic extulit: *Apprehendite vulpes, tam maiores, quàm minores*, & quidem verno tempore, quo vulpes procreationni dant operam, tam parentes, quàm filij, ſeu catelli, in foueis & cauernis conuenire ſolent, atque adeò tempus idoneum nacti ruſtici, eas ſimul opprimere ſolent, freno, aut laqueis ſuffocantes.

Ad hæc verba illa, *demoliuntur vineas*, aliqui de damno interpretantur, quod noxio & venenato dente vitibus inferunt, ipſas arrodentes, & decorticantes: nihil intereſt. Ait ergo,

Capite nobis vulpes paruulas, quæ demoliuntur vineas, nam vinea noſtra floruit. Quàm aptè id petant à ruſticis, manifeſtum erit, ſi morem apud ipſos inolitum contemplemur; ij enim eo tempore, quo vulpes alendis fœtibus vacant, obſeruare ſolent ſpecus & ſcrobes, vbi catellos repoſuerunt. Et inde ſuffugationibus vel aliter eductos perimunt: igitur ſponſa id curæ mandat colonis ſuis, vt vulpinm fœtus teneros adhuc in viuariis, aut ſcrobibus degentes neci dent, ne iſti cùm adoleuerint, vineas demolirent, & vaſtarent, non aliter niſi vuas incredibili appetentia obligurientes, *quia vinea*, inquit, *noſtra floruit*; quaſi dicat: impulit me ad id præcipiendum vineæ meæ flos iſte luxurians, non quia vulpes flori damna dent, ſed quia flos iſte fructuum ingentem vim ſperare iubet, de cuius periculo iam angor, & cui maturè ſuccurrendum eſſe cenſeo.

Hinc elicies, quantum perdant operæ illi interpretes, qui in hoc loco, ſicut etiam in aliis, leuiora quædam amoris accidentia perſcrutantur; & illi etiam, qui affirmant ſponſam propterea ſuæ vineæ à paruis vulpeculis timere potius, quàm à magnis, quia paruæ dum maiores prædas agere non poſſunt, vineis peſtem afferunt. Conſtat enim ipſam nõ à paruis vulpibus cauere vitibus ſuis, ſed à magnis, quas tamẽ adhuc tenellas

perimi

perimi vult verno tempore, ne poſtquam exereuerint in autumno, perniciem vinctis ſuis parent. Ego verò libenter interpretarer de vaſtatione ſepium, aut maceriarum, quibus vineæ circumdari ſolent, has enim ſæpiùs vulpes cuneos, aut foſſas agentes rumpere, & in ruinam impellere ſolenr. cui expoſitioni inſeruiant omnes tranſlationes præmiſſæ, ſcilicet, *demoliuntur, exterminant, corrumpunt*, &c.

Verſ. 16. Dilectus meus mihi, & ego illi, qui paſcitur inter lilia.

Verſ. 17. Donec aſpiret dies, & inclinentur vmbræ. Reuertere, ſimilis eſto dilecte mi capreæ, hinnulóque ceruorum ſuper montes Bether.

SONVS ALLEGORIÆ.

PRiùs ad trutinæ examen vocanda ſunt ſingula verba, deinde ſeries & connexio ſubſequentium cum antecedentibus contexenda; videtur enim intercisa *Dilectus meus mihi, & ego illi*. Conſonat cum alio verſu infrà *cap.* 6. *verſ.* 2. niſi quòd Salomon inuertit ordinem, *Ego dilecto meo, & dilectus meus mihi*, non ſine emphaſi, vt infra dicam. Perſpicua verba, *qui paſcitur*. Hebr. *paſcens*. Septuaginta ποιμαίνων, id eſt, *qui paſcit*, ambiguè. Et eodem ſenſu capienda vulgata lectio, non ſine lepore, nam rectè ipſe paſci dicitur, quando oues paſcuntur *in lilijs*. Addo ſuſpicionem noſtri Delrij, qui ſponſum tacitè dedalæ volucri comparari his verbis autumat., api, inquam, carpenti ac delibanti pulcherrimos quoſque flores. Legionenſis, *paſci*, inquit, *inter lilia*, dicitur ſponſus, non quia lilia ſint paſcua, ſed quia amantes fœminæ ſemper in ore habent roſam, lilia, gemmas, aurum, atque alia ſimilia. Ego verò ſinceriùs dico, *paſci in lilijs*, perinde eſſe, atque in locis vberrimis greges paſcere, non enim ſacris litteris inſuetum eſt ad camporum vbertatem, & luxuriem innuendam lilia vſurpare. Iſaiæ 35. *Lætabitur deſerta, & exultabit ſolitudo, & florebit quaſi lilium, germinans germinabit*, &c. Oſeæ 14. *Ego ero ros Iſraël, germinabit quaſi lilium, & erumpet radix eius vt Libani; donec aſpiret*, &c. Dubium eſt, an ad antecedentia, an verò ad conſequentia pertineant iſta verba. Certè correctior diſpunctio, quæ in Chriſtianis Bibliis exhibetur, antecedentibus adſcribitur; in Hebraicis verò codicibus ad ſubſequentia referunt: ſed hæc lis non eſt magni momenti. Sed correctæ Romanæ fidendum magis; hæc autem cum antecedentibus nectit, & punctum moratur, vſque ad illud, *Reuertere*, &c.

Maior lis eſt de ſignificatione horum verborum, quam dirimere arduum & difficile iudico. Aliis enim veſpertinum tempus notari magis placet, inter quos eſt Luyſius Legionenſis, qui acutè probat, ſed non euincit. Alij matutinum deſcribi contendunt, in his eſt Delrius. Non deſunt etiam, qui meridianas ad horas trahant, & quidem ſi pendantur illa verba, *donec aſpiret dies*. Hebr. יפוח *iapuhah*, à radice נפח *naphach, donec flabit dies*, quæ de ventis, aut mollioribus auris capienda videntur: profectò non facile decernas vtris magis conueniat, an matutinis horis, quibus Sol oriens commouere ſolet auras, an meridianis, quo tempore auræ placidiores incumbunt. Vide Ariſtotelem *in problematis cap.* 25. *ſect.* 4. meridiano tempori, quo Sol etiam vigens, molles etiam ventos impellit, quadam naturæ lege, vt inquit Plinius *lib.* 1. *cap.* 50. vt æſtus meridianus temperetur. cui fauet etiam Seneca *lib.* 5. *quæſtionum naturalium, cap.* 7. & in maritimis regionibus regulare admodum eſt. Sic enim prouida natura Solis ardores meridianos temperat, quam in his plagis nimis exæſtuant. An demum veſpertino tempore, quo Sol occumbens leues quoque auras ciere conſueuit, de quibus ille alius Poëta,

Aſpirant auræ in noctem, nec candida curſus
Luna negat.

Adſtipulatur illud Geneſ. 1. *Ad auram poſt meridiem*. Vtrumque verò complexus eſt Ariſt. loco citato, *flatus* inquit, *incipit, aut Solis ortu, aut Solis occaſu*.

Rurſus, ſi poſteriora etiam verba ad trutinam veniant, *& inclinentur vmbræ* נסו *naſu*, id eſt, *fugiant*. Septuaginta, *amoueantur*, non erit arduum ſingulis horis accommodare. Nam manè primo Sol exoriens amouet, arcetque noctis vmbras. Meridie Sol ſuprà imminens, non facit locum vmbris; veſperi inclinantur etiam vmbræ, imò etiam fugiunt, vt luculenter admodum expoſuit Legionenſis, nam perinde eſt vmbras fugere, occidente Sole, ſicut maturare, vel ocyus moueri, ex proprietate ſermonis Hebraici, quale eſt illud. *Fuge dilecte mi*, &c. De quo infrà conſonat illud Maronis,

Maioreſque cadunt altis de montibus vmbræ.
cadunt ſcilicet, id eſt, velociſſimè pergunt.

Addo etiam tertiam acceptionem horum verborum, quæ duas clauſulas diſtribuit, prioremque matutino tempori donat. *Donec aſpiret dies.* Poſteriorem verò veſpertinis horis adiudicat: *& inclinentur vmbræ.* cui interpretationi non parum tribuo.

Venio ad ſententiã, *dilectus meus mihi, & ego illi.* recurrat memoria ad ea, quæ nuper diximus, *verſ.* 14. ad illa verba, *ſonet vox tua in auribus meis*, vbi hoc ſeriò poſtulat ſponſus, vt ſponſa, quæ tandiu ſilentio vſa fuerat, ipſam iam alloqui velit; & non ineptè dicemus, ſponſam precibus ſponſi acquieſcentem hæc ad ipſum, & de ipſo prima verba enunciaſſe. *Dilectus meus mihi, & ego illi.* quæ verba mutuam traditionem ſignificant; animi videlicet per amorem, corporis verò & bonorum omnium per nuptialem pactionem; quaſi dicat, ſponſus certa, & quæ ſponſi ſunt, omnia mea vtique eſſe affirmo. Ego item, & quæ pertinent ad me, omnia ſponſi mei eſſe aſſeuero; nihil ille vſurpat ſibi, & nulla etiam, vel minima re, ego illum defraudo. Digna certè vox vt prima eſſet, qua ſponſa ſponſum compellaret, nec alia vel prudentior, vel dulcior & gratior facilè excogitari poſſet. Quæ ſimilis eſt illi, quam Romani in ſuis nuptiis vſurpabant tanquam formulam communem ad ſignificandam tranſlationem ſponſæ in domum & familiam ſponſi, *Vbi tu Caius, ego Caia.* De qua ſic Plutarchus *in problematis Romanis.* Sed cur, inquiens, infrà *cap.* 6. *verſ.* 2. verba commutat ſponſa, poſtponens hîc quod ibi antepoſuit, *Ego dilecto meo, & dilectus meus mihi.* Hæc certè verba continent amoris auſpicium, & haud dubium, quin ſponſus amori initium dederit; ipſe enim nuptias petere & ambire incepit; id autem ſponſa nunc fatetur, cùm amorem & traditionem ſponſi præponit ſuæ, dicens: *Dilectus meus mihi, & ego illi*; infrà verò *cap.* 6. amoris progreſſum deſcribit, atque adeò amori ac traditioni ſponſi ita ſe reſpondiſſe ſignificat, vt illum ſæpiùs ad amandum ſic prouocet, vt non ipſa ſolùm, ſed ille redamare dicatur. aliam etiam interpretationem & optionem poſtea dabo, nunc enim conſequentia me vocant.

Qui paſcitur inter lilia donec aſpiret dies, & inclinentur vmbræ. Communis interpretatio ita fert, ſponſam cum ſponſo ſtilo bucolico ludere, & paſtoritiam artem, qua pollebat, ab illa commendari ac celebrari, quippe qui oues ſuas in ſaltibus vberrimis & amœniſſimis paſcat, à manè ſcilicet, vſque ad veſperam, cùm illas ſaturas plenaſque ad caulas referre opus erat. Addunt aliqui neſcio quid amatorium, vt ſcilicet propterea ſponſus inter lilia paſcere, aut paſci dicatur, quia id amatoribus familiare eſt, vt ſuos, aut ſuas non floridas ſolùm dicere auſint, ſed quidquid aut calcant, aut viderit plurimos flores effundere, & liliis quàmplurimis pubeſcere affirment. Virgil.

Ipſa tibi blandos fundum cunabula flores.

& rurſus,

Philidis aduentu noſtra nemus omne florebit.

& Perſius *in ſatyras*,

Quidquid calcauerit roſa fiat.

Ergo ad eundem modum de paſtore ſuo Sulamitis pronunciat ipſum inter lilia flores ac violas paſcere, quaſi ipſo paſcente paſcua amœniora fiant, ac liliis floribuſque pubeſcant. Nec plurimi facio eos, qui dicunt ſponſam ideò paſtorem ſuum inter lilia greges paſcentem inducere, quia ſperaret illum in amœniſſimis locis, in quos oues pabulatum ducebat, roſas, & flores lecturum, & corollas conflaturum, quibus ſe ab illo ornari & coronari cupiebat. Denique haud reticendi ſunt qui hæc ab ſponſa in laudem ſponſi ſui iactatæ dicant, vt illum inter paſcua ſic ſplendeſcere, ac radiare dicat, vt ſua luce candidiſſimam diem efficiat, noctemque ac tenebras è mundo depellat.

Sed longiſſimè abſum, vt his aſſentiar; quapropter, vt huius allegoriæ corticem frangamus, aliqua ſupponere operæ pretium eſt. Primò, id quod aliàs non ſemel dixi, ſcilicet in hoc Cantico ſic pudori & honeſtati à Salomone conſultum, vt nunquam ſponſus & ſponſa, quæ in vnum thalamum conuenire dicantur, imò potiùs id prouidentiſſimè cautum à Propheta, vt ſponſa in thalamum recepta ac ſomno victa, ſponſus aliò diſcedat, & eadem euigilante aliunde ad ipſam accedat. Nil certius. Secundò, ſupponendum eſt in eodem Cantico aliqua eſſe omnino bucolica & paſtoritia; ſed illa in primis, quæ Epithalamia, & tempora eiſdem adſcripta tam matutina, quàm veſpertina diuidunt ac diſtribuunt. Nam *cap.* 1. *verſ.* 7. illa verba, *Indica mihi, vbi paſcas,*

ſcas, vbi cubes in meridie, & quæ ſequuntur, *ſi ignoras te*, &c. Addita ſunt ad ſignificandum tempus veſpertinum ad Solis occubitum, quo nuptiæ incohari ſolebant, vt ibidem non perfunctoriè oſtendi; in hoc verò loco, & aliis, quæ ipſi ſimiles ſunt, paſtoris munus & cura gregum hanc etiam temporum & Epithalamiorum diſtributionem luculentiſſimè declarant.

Id verò vt meliùs teneas, ſupponendum eſt tertiò, paſtores anni tempora ſic partiri; vt ſcilicet per autumnum, per hiemem, ac ver ſic horas diſtribuant, vt ad veſperum ſub noctem greges ſuos ad caulas compellant. Deinde verò media, ſeu profunda nocte ad pabula carpenda ducant, tunc verò ante auroram, iterum ad caulas conuertant. Deinde verò poſt Solis ortum rurſus ouilia ſua ad paſcua referant, in quibus per integrum diem verſantur. ex quo fit, vt paſtores per autumnum, hiemem & ver, duo tempora diei vacua habeant, ſcilicet à veſpere vſque ad profundam noctem, & ab aurora, & deinceps, vſque ad ſolem dudum exortum, cùm pruina ſoluta, aut ros exſiccatus eſt, hæc enim nociua ſunt pecoribus, vt docet Columella *de re ruſtica lib.* 2. Aliter verò per æſtatem contingit, nam eo tempore paſtores totam noctem inſomnem ducunt, quia greges nulla noctis vigilia pabula intermittunt, niſi fortè tantiſper iuxta auroram, & paulò pòſt ad pabula redeunt, donec ſole vrente, longè ante meridiem ceſſant omnino, & à paſcuis ad opaca loca ſe recipiunt, nec paſcua iterum repetunt, quò ad ſole ad occaſum properante æſtus deferueat.

Hæc omnia experientia duce nouimus, & de pernoctatione hiemali ſermo fit Lucæ 1. *& paſtores erant in regione eadem vigilantes, & cuſtodientes vigilias noctis ſuper gregem ſuum.* De cubatione verò, ſeu quiete æſtiuali per meridiem loquitur ſuprà ſponſa, cùm ait: *Vbi cubes in meridie.* De alternatione paſtus, & diſcubitus gregum per horas ſermonem facit Ezechiel cap. 34. *Ego paſcam oues meas, & ego accubare eas faciam.* Hieronymus: *Hoc eſt quod facit ſolicitam & ærumnoſam vitam paſtorum, qui per horas, die & noctis vigilias gregibus incumbunt, nunc paſcentes, nunc cubare facientes pecudes ſecundùm temporum differentias.* quibus verbis eam diuerſitatem paſcui & cubationis complectitur, quæ per quatuor anni tempeſtates ſuis gregibus, non ſine magno labore & moleſtia paſtores accommodant, qui nimirum, vt oues commodè & tempeſtiuè paſcua ſumant, & à paſcuis ad quietem redeant, valdè inquietam & ſolicitam vitam agunt.

Iam intelligis quò tendam, ſi quidem velis ſermonem eſſe de vere ad æſtatem vergente, cùm oues meridiano tempore prolixiùs cubant, donec ſole ad occubitum vergente ad paſcua mouentur; id enim congruit cum illa interrogatione ſponſæ, *vbi paſcas, vbi cubes in meridie.* Locum iſtum ſic interpretari fas eſt; nimirum ſponſam, quæ primo manè excitata è domo egreſſa, & ad vineas obeundas adducta fuerat, & cum ſponſo conuerſari cœperat, eidem ſponſo perſuaſum voluiſſe, ne diſcederet, ſed apud ſe maneret tandiu quoad ſole ad occaſum vergente, & vmbris deciduis inſtaret neceſſitas regendarum ouium. Ad hunc modum: *Dilectus meus mihi, & ego illi, qui paſcitur inter lilia, donec aſpiret dies, & inclinentur vmbra.* (nam huc vſque morandum eſt punctum.) Dilectus, inquam; meus mihi apud me maneat, id eſt, & ego illi quoque adero: ille, inquam; dilectus meus, qui greges paſcit in locis vberrimis, cui licebit certè ſic apud me manere, ad vſque Solis occaſum, cùm auræ molles incumbunt flatu ſuo, & vmbræ properantes ſuadent gregibus adire denuò paſcua; nam ad illud vſque tempus, quando cura & cuſtodia gregis iam inſtat, nihil eſt quod illum à me ſeparari cogat. Vide autem verborum emphaſim, ne ſponſum morderet cura gregum, & vt diutiùs ſecum moraretur. Propterea addit, *qui paſcitur inter lilia*, id eſt, qui paſcuis vtitur vberrimis, atque adeò non verendum, etiamſi greges ſeriùs educantur è ſtabulis; breuius enim temporis interuallum ſat erit, vt ſaturæ ac plenæ prorſus oues ad ſtabulare pedent. Annuit ſponſus: interim delitiantibus abit tempus, ſol parat obitum, & ſponſus iter. tunc illa: *Reuertere: ſimilis eſto dilecte mi capreæ hinnuloque ceruorum ſuper montes Bether.* quibus verbis admonet, vt maturè ad ſe reuiſendam veniat; de quibus poſtea.

Vel ſi mauis, ſponſa præſcribit ſponſo tempus quo ſingulis diebus conuenire debeant, ſine iniuria pecorum, quibus regendis ſponſus vacare fingitur, id autem eſſe, dicit, à manè vſque ad veſperam, hoc eſt, ab eo tempore, quo ſol ortus auras molleſceret, ad id vſque quò vmbræ inclinantur & properant (quod fit accommodando priora verba matutinis, poſteriora verò promeridianis horis.) Id autem vt ſuadeat

Sulamites, inſerit illa verba, *qui paſcitur inter lilia*, id eſt, in paſcuis vberrimis, quaſi dicat, facilius id præſtare poteris, & à manè primo vſque ad veſperum apud me manere; ſiquidem paſcuis vteris abundantibus, in quibus citiùs exſatiatæ pecudes pabula intermittunt, & diutiùs in ſtabulis hærebunt. Annuit ſponſus, & iam iam iter parantem admonet de regreſſu, dicens: *Reuertere*, &c.

Sed quamuis hæc ſine iniuria contextus dici queant, meum tamen iudicium de ſono huius allegoriæ, ſic habet, & quidem exiſtimo in his verbis & aliis ſimilibus, quæ leguntur in hoc Cantico, ſermonem eſſe de paſtu pecorum, iuxta conſuetudinem, quam paſtores obſeruare ſolent toto anni tempore, excluſa æſtate, cùm pecora per diem paſcua carpunt, & profunda nocte eadem repetunt, quæ Hiſpanè dicuntur, *paſtar y repaſtar*. & reliquis diei horis in caulis morantur, atque adeò paſtoribus duo diei tempora vacua relinquunt, ſcilicet ante auroram, vſque ad Solem dudum exortum, & à veſpere vſque ad dimidiam circiter noctem. Nec pugnat cum hac interpretatione illud, *vbi cubes in meridie*, quia, vt ibidem per ocium oſtendi, ſuper illa verba: *Si ignoras te, ô pulcherrima mulierum, egredere, & abi, & paſce hœdos tuos*, &c. Sponſus certe Sulamiti ſuæ tempus indicit, quo nuptias inchoari oportebat, ſcilicet pro meridiano tempore ad veſperam diei, cùm greges è pabulis ad ſtabula redeunt, iuxta morem paſcendi, & cubandi, nuper dictum.

Itaque germana horum verborum interpretatio ſic habet; *Dilectus meus mihi, & ego illi.* Primus ſermo ſponſæ ad ſponſum, vt nuper dicebam. Addit: *Qui paſcitur inter lilia, donec aſpiret dies, & inclinentur vmbræ.* Nam cùm ſponſus ab ſponſa diſcedere pararet, à cura, ſeu cuſtodia pecorum euocatus, ſic ſponſa ad illum quandoquidem, ô princeps paſtorum, qui in locis vberrimis paſcis greges tuos, expletis horis, quibus pecora in ſtabulis hærere ſolent, vrget neceſſitas abeundi, ne illis ad paſcua educendis, vel exiguo tempore deſis, id rogo ac contendo, vt ad veſperum, cùm auræ aſpirare ſolent, & Sol decedens, vmbras maiores efficit, ad me non cunctabundus, ſed velox & pernix venias: *reuertere, ſimilis eſto capreæ*, &c.

In qua interpretatione ſatis luculenter continetur apta diſtributio temporum ad nuptialia exercenda, quæ matutino & veſpertino tempore agebantur, vt ex contextu conſtat. Ad Epithalamia etiam pangenda; hæc enim & primo manè ad auroram, & veſperi ſub noctem occinebantur, iubente & adſtante ſponſo. Et, quod præcipuum eſt, optima quoque ratio aſſignatur, ob quam ſponſa per noctem, ſomno victa diſcedit, ſponſus ſcilicet ab ouilis ſui cuſtodia euocatus, vt nimirum vigilias noctis ageret ſuper gregem ſuum, illud de more, profundiſſima nocte è caulis ad pabula perducens. Cauſa etiam adſcribitur, ob quam poſt matutinas horas iterum diſcedit, vt ſcilicet oues eodem modo è ſtabulis ad paſcua per diem carpenda perferat. Tempus denique vacuum illi tribuitur, vt gregibus de more cubantibus, tum veſpertino, tum matutino tempore ad ſponſam omnes nuptiales ritus opportunè peracturus redeat, & tamen nullo tempore ſuorum pecorum cuſtodiam & curam aut intermiſiſſe, aut deſeruiſſe conſtet. Quod aptè ſatis in Regem quadrare videtur, qui nullis voluptatibus à cura ſubditorum auerti potuit, & quidem ſponſum tanquam Regem induci in hoc Cantico ſæpe aliàs diximus, atque eundem paſtorem hîc appellari compertum eſt. Nihil enim ad regiam dignitatem & curas regias notandas magis appoſitum, quàm cura munúſque paſtoris.

Hunc ſenſum reddunt illa verba, *Reuertere, ſimilis eſto, dilecte mi, capreæ hinnulóque ceruorum ſuper montes Bether*, non *Bethel*, ex correctione noua Septuaginta, *cauitatum*, non *ciuitatum*, (nam mendum eſt, in quibuſdam codicibus Latinis) qui pro *Bether* habent *cauitates*, vel *conualles*, hinc inde diſtantibus rupibus apertos, qui non parum retardant viatores. Quapropter monet ſponſa, vt per hos conualles capreæ velocis, aut volucris cerui feratur in modum, vt ocyùs ad ſe inniſendam remigret, nec vlla de cauſa ad præſcriptum tempus deſit: de his autem montibus alibi plura dicam. De caprea & hinnulo ceruorum ſatis multa diximus ſuprà *verſ. 9.* quæ in hunc locum transferri poſſunt. Hîc verò explicit ſecundum Epithalamium matutinum, quod ſummam continet earum rerum, aut rituum nuptialium, quæ ſecunda die nuptiarum primo manè agitari ſolebant.

EPITHA

EPITHALAMIVM TERTIVM VESPERTINVM, AD VESPERAM ſecundæ diei nuptialis cantatum.

N*OVVM drama, nouúmque Epithalamium incipit ab hoc carmine, quod certè veſpertinum eſſe conſtat, quia in ſomnos deſinit. Abſoluitur enim illis verbis :* Adiuro vos filiæ Hieruſalem ne ſuſcitetis, neque euigilare faciatis, *&c. quæ ipſiſſima ſunt, quibus clauſum fuit prius Epithalamium, quod primo die ad veſperum dictum conſtat. Et quidem hæc cantatio nuptialis veſpertina continet elegantem ſponſæ probationem, qua ſponſus reditum ad ſponſam retardans, eius fidem experiri voluit. Hoc verò experimento excitatus amor ſponſæ, & quod externa nocte acciderat memoriâ repetens, cùm ſponſum in thalamo veſtigans, eum abeſſe intellexit, zelotypia tangi cœpit, ac proinde robore pluſquam fœmineo obarmata, ſuſpicans illum alienis amoribus indulgentem è ſyluis ad vrbem fortaſſe veniſſe è domo ſyluana, in qua erat, ad eandem vrbem procedit, & veſtigatum, inuentúmque, ſponſum* in domum matris, *id eſt, in cœnaculum, vbi cœna ſecunda nuptialis inſtructa erat, &* in cubiculum, *hoc eſt, in aulam, vbi thalamus genialis adornatus erat, ipſum adducit. Deinde verò cùm ſomnus illi poſt cœnam, vt ſuprà, irrepſiſſet, adiuratis puellis pediſſequis, ne illius ſomnum interturbarent, de more ſuo quaſi ad cuſtodiam gregum, nocturnam nuper dictam, iterum diſcedit ſponſus,* &c.

CAPVT TERTIVM.

Verſ. 1. In lectulo meo per noctes quæſiui quem diligit anima mea, quæſiui illum, & non inueni.

SONVS ALLEGORIÆ.

CIRCA ſenſum Grammaticum nihil occurrit, præterquam in quibuſdam codicibus ex vulgatis legi *per noctem*, non *per noctes*; & quidem ita exiſtimo, ſponſam quid ſibi eueniſſet nocte præterita, quæ fuerat prima nuptiarum, hiſce atque ſequentibus verbis puellis narraſſe, vt docent Nyſſenus & Theodoretus, atque adeò illud *per noctes*, pro ſingulari *nocte* capiendum, id eſt, *per noctem*, vt in pleriſque codicibus legi diximus. Septuaginta interpretes, poſt illa verba, *& non inueni*, ſubiiciunt, *vocaui eum, & non reſpondit mihi*, vel, vt eſt in correctiori textu, *& non obaudiuit me*, eodem ſenſu.

Communis interpretatio huius allegoriæ verba iſta ſic accipit, vt ſponſa tanquam noua nupta, verba hæc de thalamo geniali enunciet, in quo honeſtam matrimonij conſummationem fieri oportebat; id certè per quandam reticentiam, & per lecti nomen ſubindicans: itaque illud, *quæſiui, & non inueni*, perinde eſt, ac, deſideraui, & voti compos nequaquam euaſi; quia ſponſus & à me longiùs abſceſſerat, atque adeò vocatus à me, & inuitatus ad lectum, non audiuit, quia vox mea ad ipſum abſentem peruenire non poterat.

Noſter Sanctius diſceſſum iſtum ſponſi ab ſponſa, iuſta ex cauſa factum dixit, quia nimirum dicta matrimonij conſummatio, ritu ſolenni Hebræorum non continuò in prima nuptiarum nocte, ſed ſuccedentibus diebus fieri ſolebat, idque probat exemplo Liæ & Rachel, de qua ſic Laban ad Iacob; *Imple hebdomadam huius copulæ*, &c. quibus

non obſcurè ſignificauit conſummationem prædictam, expleta iam nuptiarum hebdomada, iuxta morem patrium perficiendam eſſe.

Sed hæc omnia, me iudice, valde aliena ſunt ab hoc Cantico, in quo puritas ſic elucet, vt omnem ab eo ſuſpicionem dictæ conſummationis, conſultò Salomon relegauerit, vt ne in mentem quidem tale quidpiam venire poſſet, quia, vt ſupra *cap. 6.* ſuperioris Iſagoges, fusè probaui, carnis illa coniunctio, quæ inter Chriſtum, & Eccleſiam intercedit, ei ſimilis, quam præſtat conſummatio matrimonij ad ſobolis procreationem, quæ iuxta propheticum ſenſum in hoc Cantico deſcribitur; non in tori, aut lecti coniugalis conſortio, ſed in conuiuio nuptiali; quod cæleſte Euchariſtiæ myſterium adumbrat, perficitur & abſoluitur, vt proinde dictæ conſummationis mentio, & ſuperuacanea & indecens foret. lege ibi plura.

Meliùs fortaſſe Græci Patres apud Theodoretum, qui nomine *thalami*, aut *lecti nuptialis*, non quidem maritale commercium, ſed requiem & feriationem à laboribus accipi debere affirmant; ac proinde ſponſum in eo numquam inueniri, quia numquam quieti indulgebat, nec labori vnquam parcebat, quod ſatis aptè repræſentatur in hoc Cantico, quoties dormiente ſponſa, de cuſtodia gregum ſolicitus abit ſponſus, vt illi ſine feriatione aliqua incumbat.

Ad hæc Centumputelanus noſter aliter comminiſcitur, qui thalamum iam inde ab his verbis genialem currum intelligi vult, quo maritus è paternis eductam laribus in ſuos aſportabat, quaſi dicat, Sulamites ſe vt erat nuptias impensè appetens, ſponſum ſuum vnà in geniali curru incedentem, mirum in modum exoptaſſe, nec tamen aliquot noctibus horti compotem euaſiſſe. quòad nocte quadam intempeſta quæſitum illum egreſſa eſt, incidítque in ſponſi amicos, quos vrbis cuſtodes, aut excubitores, appellat, à quibus & à vulneribus petita & ſauciata fingitur, exiſtimat hic Auctor, nam ea, quæ hic narrauit Salomon, vſus compendio, ipſiſſima referri putat, fuſiùs *cap. 5.* vbi illis verbis: *Aperi mihi ſoror mea*, &c. Addunt, & neſcio quos ludos, aut iocos in nuptiis vſurpatos. Sed tamen hæc mihi à reliquo contextu aliena, & diſſentanea ſemper viſa ſunt.

Quapropter his prætermiſſis, mea de ſenſu hiſtorico ſententia ſic habet: Inprimis lectuli nomine, nuptialem thalamum notari exiſtimo. Hebr. משכב *miſcab*, à radice *ſachab*, id eſt, *cubauit*, quæ vox ſtratum & thalamum ſignificat, eſtque longè diuerſa ab illa, quæ ſubeſt illis verbis: *Lectulum fecit ſibi Rex Salomon*, &c. de qua pluribus eo loco dicemus. Rurſus iterandum eſt id, quod ſæpiùs alibi dixi, nimirum dormiente ſponſa, ſponſum ſemper abire, & elabi, quod à Salomone diuino afflante Spiritu, aptiſſimè confictum eſt; ne quid turpe & obſcœnum veniret in mentem, ſi quis duos ſponſos ſimul cubantes, & in eodem thalamo compoſitos ſuſpicaretur. cauet enim ſacer ſcriptor etiam à ſuſpicione turpitudinis.

His præmiſſis cogita ſponſam veſpertino tempore nocte iam ingruente, ſponſi aduentum præſtolantem, & interim cum puellis loquentem induci à choro, & quod ſibi, anteacta nocte, euenifſet, ediſſerentem; & quidem in initio præteriti Epithalamij addidi ſponſum, dormiente ſponſa diſceſſiſſe ex mente Patrum & interpretum. Ergo ſponſa ſic ait: *In lectulo meo per noctem quæſiui quem diligit anima mea*, &c. quaſi diceret. Sponſo adhuc mecum agente, ſopore correpta fui, in thalamo decumbens, euigilans verò è ſomno, ſponſum veſtigaui, lectum pertentans manibus, *& non inueni*; id eſt, abeſſe illum comperi. Rurſus vt explorarem, an qui in thalamo non aderat, in eadem ſaltem eſſet domo, *vocaui, & non reſpondit mihi.* Addit ſtatim,

Verſ. 2. Surgam, & circuibo ciuitatem; per vicos & plateas quæram quem diligit anima mea: quæſiui illum, & non inueni.

SONVS ALLEGORIÆ.

SEptuaginta, *Exurgam nunc, & circuibo in ciuitate, in foris, & in plateis, & quæram quem dilexit anima mea.* In foris videlicet, ac competes, vbi iudicia exercentur, ac res venales expoſitæ ſunt, *quæſiui illum*, &c. etiam Ambroſius ſubiicit illa verba, *vocaui, & non exaudiuit me.*

Difficilem reddit locum iſtum, vox illa, *ſurgam*; videtur enim innuere ſponſam, de abſentia ſponſi ſolicitam è lecto, in quo iacebat, ſurrexiſſe ad illum veſtigandum.

Ita

Ita recentiorum turba, & ex Patribus Nyſſenus. Quòd ſi ita ſe res habuit, euertitur id quod initio præmiſimus, hoc nimirum eſſe Epithalamium veſpertinum, ſomnos adducens cùm ſponſa ſe ſurrecturam è lecto aperte profiteatur, quod magis ad excitationem matutinam pertinere videtur. Quapropter præferenda mihi videtur mens Theodoreti, & Bernardi, & aliorum, qui ſponſam non è lecto ſurrexiſſe, ſed abſolutè ad ſponſum perueſtigandum ſe accinxiſſe affirmant; nam ſic vſurpari ſolet verbum *ſurgo* in ſacris literis, cuius rei occurrunt penè innumera exempla. *Luca* 15. filius qui paternas decoxerat fortunas, ad ſe rediens, dixit: *Surgam, & ibo ad patrem meum.* Iſaiæ 60. *Surge, & illuminare Hieruſalem.* Geneſ. 13. *Surge, & perambula terram.* & ſæpe alibi. Ergo ſupponendum eſt ſponſum quem Sulamites, veſpertino tempore, gregibus ad ſtabulandum iam compulſis, ocyùs ad ſe venturum ſperabat. hoc enim ille indixerat præmiſſis verbis, *donec aſpiret dies,* &c. & ſubindc, *reuertere, ſimilis eſto,* &c. fidem illius aliqua probatione explorare, & amorem ſubiectis zelotypiæ faſcibus accendere voluiſſe. Eapropter, moras nectit in ſyluis, & tempore ſtatuto venire ad ſponſam defert; nihil enim ad probandam & explorandam vxoris fidem & amorem magis idoneum, quàm ſponſi abſentia.

Secundò ſupponendum eſt, ex abſentia ſponſi zelotypiam in ſponſa excitatam; ſic paſſim interpretes. At, inquies, indecorum videri, vt ſponſa tanti & tam fidelis ſponſi zelo exarſerit, quaſi ille ſpreta propria vxore ad alienas diuertere potuerit; hæc enim ſola ratio zelotypiam mouere poterat, quod ab vtroque tam ſponſo, quàm ſponſa abhorret maximè. Cæterùm hæc ſponſæ zelotypia ad ſenſum propheticum & ſpiritualem translata optimam reddit ſententiam; & in ſponſam, ſine iniuria ſponſi, cadere potuit. Quid enim magis proprium, ſiue Eccleſiæ, ſiue animæ iuſtæ cum laboribus, ærumnis ac tribulationibus atteritur, cùm ſcilicet ſponſus eius Chriſtus Dominus, illam ad tempus deſeruiſſe, & longiùs diſceſſiſſe videtur, quàm zelo eiuſdem ſponſi tangi ob temporalem felicitatem, qua gaudere ſolet impiiſſimè infidelium cœtus, ac turba. Vnde Dauid in Pſalm. 72. *Mei autem penè moti ſunt pedes, penè effuſi ſunt greſſus mei. Quia zelaui ſuper iniquos, pacem peccatorum videns, quia non eſt reſpectus morti eorum, nec firmamentum in plaga eorum;* in labore hominum non ſunt, verba de vniuerſali Eccleſia, comparat cum aliis infidelium ſcitis, interpretatur Hieroynmus. quæ nimirum zelo iſto accenſa cum ſponſo ſuo, ſine aliqua iniuria illius, iuſta de cauſa expoſtulat, (vt fert natura & conditio zelotypiæ, & eorum, qui zelo tanguntur.) non propterea Eccleſia Chriſti ſponſa amorem deponit, imò potiùs ad redamandum, magis ac magis incitatur vrente zelo. Ideò Dauid, poſtquam temporariam infidelium fortunam multis perſecutus eſt, tandem concludit. *Quid mihi eſt in cælo, & à te quid volui ſuper terram; defecit caro mea, & cor meum Deus cordis mei, & pars mea Deus in æternum. Quia ecce qui elongant ſe à te, peribunt, perdidiſti omnes qui fornicantur abs te; mihi autem adhærere Deo bonum eſt,* &c. quibus verbis facilè declarat Propheta, Eccleſiam & animam inſtam ex zelo, quo tacta fuerat, ad amorem ſponſi ſui, vehementiùs inflamari, & dictam impiorum turbam cum meretricibus computari, ac numerari. iuxta illud, *Perdidiſti omnes qui fornicantur abs te,* &c.

Tertiò notandum, ſcortantium fœminarum turbam ſub noctis initio ad fora & plateas conuenire ſolitam, procis & adulteris eòdem commeantibus. Perſpicuè id colligitur ex *cap.* 7. *Prouerb.* vbi ſic habetur: *Conſidero vecordem iuuenem, qui tranſit per plateam iuxta angulum, & prope viam domus illius graditur in obſcuro adueſpraſcente die, in noctis tenebris, & caligine.* hæc de proco. Reliqua de meretrice: *Et ecce occurrit illi mulier ornatu meretricio, vaga & quietis impatiens, nec valens domo conſiſtere pedibus ſuis, nunc foris, nunc plateis, nunc iuxta angulos inſidians.* Eccleſiaſtici 9. non platearum tantùm, ſed vicorum etiam occurrit mentio. *Ne des fornicariis animam tuam in vllo, ne perdas te, & animam tuam. noli circumſpicere in vicis ciuitatis, nec oberraueris in plateis illius: auerte faciem tuam à muliere compta,* &c. Item Philo Iudæus meretricem deſcribens in libello de ſcorti mercede non recipienda in ſacrarium inter alia, ſic ait: *Non tam domum ſuam, quàm fora compitaque diligens petulans ſua formæ prodiga,* &c.

His præiactis, finge ſponſam iam poſt veſperum de nocte ſpectantem, & ſponſi moras ægrè ferentem zelotypiæ ſuſpicionibus indulſiſſe. Ergo, quia in eo temporis articulo ſub noctis initio procorum & ſcortorum fiebant conuentus in plateis & vicis, *Surgam,* inquit, *& circuibo ciuitatem, per vicos & plateas quæram quem diligit anima mea.* Nata verò eſt ſuſpicio ex eo, quòd externa nocte ipſa conſopita diſceſſerat ſponſus.

ſponſus. Et vt ſuſpicionem deponat, explorare vult, an ſponſus alienis amoribus tangeretur, eapropter vicos & plateas ciuitatis obire parat de noctis exordio, quia his locis, & eo tempore amatorum commercia fieri conſtabat, ſuſpicans nimirum ibi inueniendum, ſi aliam fœminam adamaſſet; & quidem iners amoris flamma eſt, quæ amantes non vrit ſuſpicionibus, non angit ſolicitudinibus. De ſponſa vero dilecti ſui abſentiam & moras incuſante, ſic D. Bernardus in hunc locum: *Quid ſibi vult pertinax iſta, & diuturna fraudatio, tædiorum nutrix, ſuſpicionum fomes, impatientiæ fax, nouerca amoris, mater deſperationis.* Hæc ille; ex quibus liquet ſponſam zelo & ſuſpicionibus arſiſſe.

De Grammatica horum verborum, & ſyntaxi aliquid dicendum ſupereſt. Itaque verba præmiſſa, aut poſſunt omnia ad præteritum tempus reuocari, aut in præteritum, futurumque diſtribui; ſi præteritis adſcribantur, ita nectendum filum. Chorus qui ſponſæ agebat perſonam, rem anteactam ſic enarrat: *In lectulo meo externa nocte, quæſiui quem diligit anima mea, & quæſitum non inueni.* Deinde verò hac ipſa nocte, cum ad præſcriptum tempus domui non ſuccederet, dixi, apud me: *Surgam, & circuibo ciuitatem*, &c. Certè hæ futuri temporis voces pro præteritis capiendæ ſunt, *ſurgam*, videlicet, pro *ſurrexi*; *circuibo*, pro *circuiui*; hæc enim tempora viciſſim permutantur, vt ſæpe alibi dixi.

Quòd ſi aliter velis in præteritum futurumque partiri, quod aptius ad naturam dramatis fingitur, ſic texenda ſeries. Sulamites ſub noctis initio cum puellis verba ferens. Primò, quid ſibi nocte præterita accidiſſet, narrat, dum ait, *in lectulo meo*, &c. Deinde dum vrit zelotypia, *ſurgam*, inquit, *& circuibo ciuitatem*, &c. Surgit ergo, & vbi fora xyſta & angulos percurrit, veſtigatúmque ſponſum nacta eſt domum ſuccedens, quid acciderit puellis rurſus aperit. Quomodo videlicet diu quæſitum in compitis & plateis non inuenerit, in quo fidem illius commendat, qui nequaquam adulterorum in morem eo tempore fora & angulos obiret, quomodo item ad excubias vrbis deuenerit, & de ſponſo didicerit, &c. ſubnectit ſtatim: *Quæſiui illum, & non inueni.* Hæc verba cum ſequentibus conſui debent.

Verſ. 3. Inuenerunt me vigiles, qui cuſtodiebant ciuitatem. Num quem diligit anima mea vidiſtis?

Verſ. 4. Paululum cùm pertranſiſſem eos, inueni quem diligit anima mea.

SONVS ALLEGORIÆ.

VIgiles. Septuaginta, *cuſtodes, qui circumeunt*. Hebr. *circitores*, hi ſcilicet, qui omnes vrbis calles, angiportus, compita & angulos perſcrutantur. Hiſpane, *los que andan de ronda*, id ſuadent illa verba, *inuenerunt me*, ſi enim de vigiliis & excubiis ad muros deſtinatis ſermo eſſet, ipſa potius inueniſſe, quam ab illis inuenta diceretur. Verùm enim verò locum de militibus excubias agentibus interpretari etiam licet, & quidem aptiùs ad inſtitutam narrationem. Nam vox Hebraica השמרים *haſmerim*, *excubitores* etiam ſonat, & סבב *ſubab*, *circuire*; tamen id non alienum à munere excubiarum, qui non ſemper vno in loco hærent, ſed per muros etiam diſcurrere & circumire conſueuerunt. Vel aliter: *qui circumeunt ciuitatem*. qui videlicet vndequaque vrbem cingunt diuerſi diuerſis muri regionibus & portis adſcripti; non quia omnibus occurriſſet vigiliis, ſed quia aliquibus ex his, quæ per muri ambitum excubabant, obuiam facta fuiſſet. Et ſanè eiuſmodi vigiliæ, ad portas vrbis aſſeruandas deſtinari præcipue ſolebant, is enim erat militum excubantium locus, 2. Regum 18. *Speculator qui erat in faſtigio portæ ſuper murum*, & ſæpe alibi. Illud verò, *inuenerunt me*, dupliciter eludi poteſt. Vel enim ita dicitur, quia excubiæ, ad quas pertinebat oculis omnia luſtrare, priùs viderint Sulamitem, vt quidam volunt; vel certe, quia illud, *inuenerunt me*, perinde eſt, ac occurri illis, id eſt, ad illos deueni. tandem Iſaiæ 65. *inuentus ſum à non quærentibus me*, id eſt, occurri ego ipſe illis. Machab. 6. *inuenerunt nos multa mala*, id eſt, *ad multas deuenimus calamitates*. Pſalm. 114. *pericula inferni inuenerunt me*, & ſæpe alibi. In hanc ſententiam abit Vatablus, Thargum, & ex Patribus D. Bernardus, Philo, Apponius & Rupertus.

Communis interpretatio id ſolum in his verbis æſtimatione dignum ducit, quòd fœmina iſta, aut potiùs virago vrente zelo & ſponſi moras nectentis videndi deſiderio

inflam

inflãmata, in tantam audaciam proruperit, vt præcepti impetu in vrbem ingreſſa, non ſolum omnia loca publica, iterum, atque iterum circumire, (id enim ſignificat tranſlatio Septuaginta, *circuibo in ciuitate*) ſed etiam in milites excubitores, auſu quodam temerario, quaſi irrumpere, non dubitauerit. Nam quonam modo ſponſæ mores & ingenium tam citò conuerti potuerunt, vt quæ primo manè pudori conſulens, è domo, in qua erat, pedem efferre tanto ſtudio detractabat; iam nunc veſpere ingruente clara fronte, & pudore exuto, militarique accincta robore, vires fœmineas ſuperans in vrbem irruere, & excubias aggredi non timet. Hos auſus temerarios zelotypia certè ſponſæ ſuaſit, quæ reliquos animi affectus facile vincit, ac ſibi ſubſternit, moreſque & ingenium efferat, fœminaſque, alioquin mitiſſimas, ad ſæuitiam conuertit. Huc ſpectat illud Salomonis *Prouerb. 6.* de zelo viri ſic pronunciantis. *Quia zelus & furor viri non parcet in die vindictæ, nec acquieſcet cuiuſquam precibus, nec ſuſcipiet pro redemptione dona plurima.* Eadem enim de fœminarum zelo affirmare integum eſt. Itaque huius Cantici auctor non temere ſubitam iſtam ſponſæ mutationem induxit, ſed ex natura zelotypiæ, quæ ipſa etiam fœminas imbelles ad audendum proiectiſſimas efficit.

Noſter Sanctius affirmat, hæc verba, & quæ infrà *cap.* 5. leguntur, eadem prorſus eſſe, ſuppreſſis his, quæ ibidem plagis acceptis, & adempto pallio dici conſtat; ſed longè abſum, vt hoc credam, vt ex dicendis vtrobique perſpicuum fiet.

Ergo vt ſenſus hiſtoricus huius loci cum antecedentibus contexatur, ſic commentari oportet. Sponſa, quæ in domo ſyluana, ſiue hortenſi manebat, ibique ſponſi ſui aduentum ad veſperam præſtolabatur, cùm illum morari ad multam noctem vidiſſet, & externæ noctis iniuria in memoriam rediret, quando ipſa dormiente in ſyluas aufugerat (vt nuper dicebam) ſuſpicionibus torqueri cœpit; atque adeò, zelo vires & animum miniſtrante, relicta domo in vrbem irruit, vicos & fora ſemel & iterum luſtrauit, vbi amatores conuenire ſolebant, & tamen quæſitum ibi non reperit. *Quæſiui* (inquit) *eum, & non inueni.* Sed quò tunc illius audacia prorupit? Certè ad portas vrbis ocyùs occurrit, & de ſponſo certior fieri cupiens, ad milites excubitores, qui illis aſſeruandis inuigilabant, acceſſit. *Inuenerunt me vigiles qui cuſtodiunt ciuitatem*; non ſolùm, quia illorum oculos effugere non potuit, ſed quia ipſamet illis audacter ſe obiicit, vt ab eiſdem, ſi fieri poſſet, de ſponſi in vrbem aduentu, edoceretur; ſic enim eos compellauit. *Num quem diligit anima mea, vidiſtis?* Non exponit viri nomen, ſed de affectu ſuo illum appellat, credens ſcilicet, ipſum eo indicio omnibus innoteſcere poſſe. Quid plura? Audiuit certè ab excubitoribus portarum, ſponſum minimè ad vrbem ingreſſum. Idcirco ad ſyluas redire parat, nec dum verò ab vrbe exceſſerat, excubias prætergreſſa. *Paululum cùm pertranſiſſem eos:* cùm dilectum & concupitum ſponſum foras inuenit. *Inueni quem diligit anima mea.* Ex tunc verò ſuſpiciones omnes depoſuit, quas ſuſcitauerat prior perſuaſio, ex quo ſuſpicari cœpit, ideò ſponſum ſuum ad illam redditum diſtuliſſe, quia fortaſſe in vrbem venerat, alienos amores procuraturus.

Itaque ait, *Paululum cùm pertranſiſſem eos, inueni quem diligit anima mea.* Et ſanè cùm Sulamitos cuſtodias in vrbis foribus excubantes ſe pertranſiiſſe dicit, ab vrbe egreſſa ſignificatur. Ita ſenſit Nyſſenus, & prodidit ſententiam, hiſce verbis: *Poſtquam nimis curioſo ſtudio cogitatis, egreſſa eſt illa ſupra mundana ciuitatis, tunc relicto vniuerſo quod inueniebatur, ita cognouit id quod quærebat.* Hæc ille. egreſſum ſponſæ accommodans myſteriis; cùm enim ſponſus paſtores ruricola fingatur, aptè dicitur inuentus extra vrbem, vel operi ſuo vacans, vel certè ab opere iam domum rediens, quo ad ſuſpiciones ex animo Sulamitis euellendas, nihil appoſitius excogitari poterat; ſi quæ illius mentem angebant, ſubdit,

Tenui eum, nec dimittam, donec introducam illum in domum matris meæ, & in cubiculum genitricis meæ.

Series verborum & ordo dramatis ita pangendus eſt: Sulamites, quæ ſponſum exquiſierat in vrbe, & qua tandem ratione comperiſſet, extra vrbem edixerat, addit modò illum à ſe comprehenſum ne elaberetur. *tenui eum*; quid verò deinde factura ſit, aperit, dicens; *nec dimittam, donec introducam*, &c.

Primò ex verbis aliqua expendenda ſunt: Pro *matre*, Hebraicè אם *Am*, pro genitrice, הורה *Horah*. Prior vox latiùs patet; & non pro matre tantùm, ſed pro auia etiam

ſumi

ſumi conſueuit; imò etiam pro quauis nupta fœmina, ſicut etiam Latini *matres* appellare ſolent quaſlibet coniugatas fœminas, cuius rei innumera ſuppetunt exempla. Poſterior verò non ita latè patet, *Horah*, id eſt, *quæ concepit*, aut *quæ genuit*, quod ſolùm genuinæ & naturali matri videtur accommodari. Rurſus ſicut familiare erat Hebræis, vt ſponſam maritus *ſororem*, hæc verò maritum *fratrem* appellaret, vt in hoc Cantico, & alias ſæpe videre licet, ita etiam ſponſa coniugis ſui, patrem ſimiliter, atque matrem, ſuum patrem, ac matrem dicere conſueuit. Adducor autem ad id exiſtimandum, quia ſponſa in domum coniugis tranſlata ſuorum parentum obliuiſci iubebat. Iuxta illud Pſalmi 44. *Audi filia, & vide, & obliuiſcere populum tuum, & domum patris tui, quia concupiuit Rex ſpeciem tuam*, vt cap. 8. verſ. 7. latius oſtendam; quia nimirum proprios deinceps ſupprimens, mariti parentes ſuos nuncupabat, ſocrum videlicet, matris, & ſocerum patris nomine compellans. Cùm enim ſponſa in ſponſi familiam & iura tranſiret, iam deinceps ſponſi parentes ſuos ducebat. Hinc factum, vt *Matth. cap.* 1. in genealogia Saluatoris, non Mariæ, ſed Ioſeph parentes aui & ataui numerentur, quia nimirum Maria, vbi nupſit Ioſeph, de illius familia cenſeri cœpit.

Pro cubili Hebraicè eſt הדר *heder*, quam vocem ſuprà interpretes *cellarium* conuertunt *cap.* 1. *verſ.* 3. Septuaginta vtrobique ταμιεῖον, quæ *penum* ſignificat, vbi vtenſilia conduntur, & aulam quæ nuptialem capit thalamum. Nam *Tobiæ* 7. ſic Tobias ad Annam vxorem ſuam, ſecundùm lectionem Septuaginta: *ſoror, præpara alterum cubiculum, & introduc eam*, &c. vbi vox ταμιεῖον ſimiliter reperitur.

Senſus hiſtoricus huius loci difficultate non caret. Communis expoſitio, verba accipit vt ſonant, ſine emphaſi aliqua; vt ſenſus ſit, *tenui eum, nec dimittam*, non quia repugnaret, aut è manibus elabi contenderet ſponſus, ſed quia præterita ſponſi anxietas, & experientia repetiti diſceſſus illi ſuadebant, ne ſatis fideret nec ſponſo, nec ſibi, *tenui eum*; quia nimirum in amplexus ruens collum ipſius brachiis innodaui: ſic Bernardus, ſed illud ſincerius. Ipſi adhæſi, & ab ipſo auelli, ac ſeparari non patiar; *donec introducam eum in domum matris meæ*; id eſt, in penetralia, & intimos lares domus, vbi mulieres degere ſolent. Ita enim conſuetudo fert, vt fœminæ intimam ædium partem inhabitent, viri autem in exteriori domo incolant; ſic videlicet ipſi tuti, & occultè & ſine arbitris abire liceat: *& in cubiculum matris ſuæ*, id eſt, in thalamum geniale, vnde præterita nocte ipſa dormiente clam aufugerat.

Meum verò, de ſententia horum verborum, iudicium, aliter ſe habet; exiſtimo enim in hoc loco, ſicut in pleriſque aliis, ritum quendam in nuptiis ſolennem deſcribi. Ergo ſupponendum eſt, præparationem & ornatum cubiculi & thalami nuptialis, in quo ſponſi excipiendi erant, ad ſponſæ matrem olim pertinuiſſe. Comprobat hoc Tobiæ locus ſuprà laudatus, iuxta vulgatam lectionem. *Et poſtquam epulati ſunt, benedicentes Deum, vocauitque Raguel ad ſe Annam, & præcepit ei, vt prepararet alterum cubiculum, & introduxit illuc Saram filiam ſuam.* Et quidem hodie inter alia, quæ dotis nomine ſponſa affert ad coniugium, numerari ſolet thalamus genialis, & alia ornamenta cubiculi. De priſcis extat illud Ciceronis pro Aulo Cluentio, *Lectulum illum genialem, quem biennio ante filiæ ſuæ nubenti ſtrauerat, in eadem domo ſibi ornari & ſterni exturbata filia iubet.* Athenæus autem inter aliam pompam, nuptialem thalamum etiam a domo ſponſæ in ædes mariti traduci affirmat, vt alibi diximus. Lege Lipſium *lib.* 1. *ſelectorum cap.* 17. Itaque domum, & reliquam domus ſupellectilem, cæteramque nuptialem pompam expedire, & adornare partium erat mariti & parentum eius: at verò genialis thalami, & cubiculi compoſitio ad ſponſam ſpectaſſe, & eiuſdem matrem; Cubile autem & aula, in qua thalamus ſternebatur, ſi iam obiiſſet ſponſi mater, idem filio dabatur, in quo mater viuens degerat, & dormierat. *Geneſ.* 24. de Iſaac Saram ducente, ſic legis: *Qui introduxit eam in tabernaculum Saræ matris ſuæ, & accepit eam vxorem, & in tantum dilexit eam, vt dolorem, qui ex morte matris eius acciderat, temperaret.*

Itaque vtrumque olim in vſu fuit apud Hebræos, vt ſcilicet mater ſponſæ thalamum ornaret genero ſuo, & vt mater ſponſi cubiculum & reliquam domus ſupellectilem præpararet ſponſæ, quæ ad ſponſi familiam tranſlata ſocrum ſuam, matris loco habebat, quarum etiam partes erant ſponſos in cubiculum introducere, & in thalamo componere, vt nuper dicebam.

Ergo iuxta præmiſſum nuptiarum ritum ac morem, ſic locus iſte ediſſerendus eſt, vel *matris*, & *genitricis* nomina ſunt ſynonyma, vel non ſunt; ſi adſcribantur ſynonymis

nymis

nymis, vtrumque non de matre naturali ſponſæ, ſed de ſocru; quam matris etiam nomine cenſeri ſuprà diximus, exponendum videtur: ita vt Sulamitis ſponſum ſe in domum & cubiculum ſibi à ſocru præparatum inferendum eſſe affirmet. *Domus* autem nomine cœnationem, aut cœnaculum intelligo, vbi cibus ſumebatur; *cubiculi* autem aulam, vbi thalamus erat genialis. & quidem *domus* nomine cœnaculum notari, non ſemel dixi ſuprà, ſed maximè *cap.* 1. *verſ. vlt.* Itaque Sulamitis primò in cœnaculum, vt eſcas ibi præparatas ſumeret, deinde à cœna in cubiculum ſponſum à ſe inducendum iactat. Verùm hæc interpretatio, quam reliquis præfero, fiet luculentior ex his, quæ dicam *cap.* 8. *verſ.* 4. ex qua etiam liquet id quod in Iſagoge obſeruaui in omnibus veſpertinis Epithalamiis, ſemper ante ſomnos cœnam præmitti.

Quòd ſi *mater* & *genitrix* in hoc loco ſynonyma non ſunt, ſed diuerſam habent ſignificationem, *mater* pro ſocru, *genitrix* pro vera & naturali matre accipienda eſt; ita vt Sulamitis in domum ſibi à ſocru adornatam, & in cubiculum ſibi à matre naturali præparatum adducendum chariſſimum ſibi coniugem dicat, cubiculum autem ſuæ genitrici adſcribat, non quia in ædibus eſſet maternis, ſed quia illud genitrix nuptiali thalamo & reliquis ornamentis decoraſſet; id enim ad ſponſæ matrem ſpectaſſe ſuprà diximus. Et quidem hoc ſecundo modo explicatus locus omnibus ſpiritalibus ſenſis, quos Patres in ipſum hactenus excogitarunt, facit locum, & omnem difficultatem diluit.

Itaque ſponſa vt ſuſceptæ de ſponſi abſentia ſolicitudini & anxietati ſatisfaceret, nactum illum, nec tenet tantum, ſed addit in penetralibus domus à ſe includendum iri, ne elabatur: nimirum in domum matris, & in cubiculum genitricis, quaſi earum ope & auxilio ad continendum ſponſum eſſet vſura, quandoquidem ad ipſas pertinebat ſponſos in cubiculum introducere, & in thalamo componere. Quid illuſtrius?

Sed difficultas quædam hîc occurrit, quam diſſoluere neceſſum eſt, quid nimirum in cauſa fuerit quòd cætera Epithalamia veſpertina, præmiſſa cœna nuptiali, in ſomnos deſinant, in hoc ſolùm, nullâ cœnæ mentione facta, de ſomno ſponſæ ſermonem intulit Salomon: *Adiuro vos filiæ Hieruſalem, ne ſuſcitetis*, &c. Hic nodus duplicem ſolutionem habet; prior eſt diem iſtum, qui inter nuptiales, ſecundus eſt, hoc à cæteris differre, quòd ex cæteris nullus ſine pompa & publica oſtentatione abibat. nam in primum incidebat translatio pompica ſponſæ in domum ſponſi: in tertium diem eiuſdem ſponſæ adductio publica è domo ſyluana in templum: in quartum detectio, ac reuelatio ſponſæ, & pompicus in vrbem ingreſſus: in quintum tranſlatio vltima è domo ſyluana in vrbanum palatium. In his autem diebus aderant ſponſo, amici & ſodales, ipſum ſatellitio ſuo exornantes, atque adeò neceſſum erat, vti ſponſus gratiam pro gratia referens, in hiſce diebus opiparis cœnis, aut conuiuiis illos exciperet. Secunda verò dies, ita nuptiis dabatur, vt nullus in ea proceſſus publicus, nulla pompa locum haberet, ſed tota in hortis traducebatur ſine arbitris, vbi de egreſſu ex domo, de oſtenſione faciei, de allocutione mutua, de zelotypia, de introductione in cubiculum, & de adductione in thalamum, & aliis huiuſmodi rebus priuatis, inter ſponſum, ſponſamque pertractatum eſt, cumque his amici & ſodales ſponſi non intereſſent, cœna nuptialis generoſa & publica, ſuperuacanea eſſet, ideò Salomon eius non meminit.

Dices adhuc deſiderari cœnam in hac die, quia prophetici ac myſtici ſenſus ita poſtulant, iuxta ea, quæ diximus in Iſagoge *cap.* 10. De perpetua & nunquam interrupta cæleſtis conuiuij celebratione in Eccleſia, quam eiuſmodi cœnæ nuptiales adumbrant. Sed tamen ex ſecunda præmiſſi nodi ſolutione reſponſum accipe; aio enim Salomonem in hoc Epithalamio veſpertino, non quidem meminiſſe alicuius cœnæ publicæ, amicis & ſodalibus exhibitæ, ob ſuprà datam, adſcriptamque rationem; non tamen ſiluit cœnam priuatam inter ſponſum & ſponſam eadem nocte poſt ſerum ab agro reditum peractam; ſic enim intelligi debent verba illa, *donec introducam eam in domum matris meæ, & in cubiculum genitricis meæ*; vbi per *domum* cœnaculum accipio, vt aliàs non ſemel diximus *cap.* 1. *verſ.* 3. & *cap.* 2. *verſ.* 4. ad illa verba, *introduxit me Rex in cellam vinariam*, Hebr. *in domum vini*. lege ibi plura. Nomine autem *cubiculi*, vel ipſum thalamum genialem, vel aulam interiorem, vbi thalamus ſtratus erat, accipiendum eſſe, atque adeò præmiſſa verba hunc ſenſum reddere exiſtimo. Non patiar abire dilectum meum quoad illum à me comprehenſum in domum matris meæ, hoc eſt, in cœnationem à ſocru adornatam & præparatam; inſuper, vt in ſe-

eundam cœnam nuptialem non publicam, euocatis conuiuis, ſed priuatam ſecum de more ſumat. Rurſus à cœnatione ad cubiculum & thalamum, à genetrice mea inſtructum eundem transferam, vt à ſuſcepto labore feriari, & noctem apud me transigere poſſit, & ſanè de hac cœna nuptiali priuata ſine arbitris, & ſine conuiuis, & de introductione ſponſi in cubiculum & thalamum interpretari fas eſt illa verba Tobiæ cap. 7. *& accepta charta fecerunt deſcriptionem coniugij, & poſt hæc epulati ſunt, benedicentes Deum, vocauitque Raguel ad ſe Annam uxorem ſuam, & præcepit ei, vt præpararet alterum cubiculum, & introduxit illuc Saram filiam ſuam.* & infrà cap. 8. *poſtquam verò cænauerunt, introduxerunt iuuenem ad eam*, quæ omnia inter domeſticos & ſine conuiuatorum ſtrepitu acta videntur in domo Raguelis. Ex his verò demum conficitur in hoc veſpertino Epithalamio ſecundæ diei nuptialis, cœnæ genialis commemorationem minimè deſiderari, quemadmodum etiam ſomni, de quo ſtatim ſubiicitur.

Verſ. 5. Adiuro vos filiæ Hieruſalem, per capreas, ceruoſque camporum, ne ſuſcitetis, neque euigilare faciatis dilectam donec ipſa velit.

S O N V S A L L E G O R I Æ.

HÆc verba ipſiſſima ſunt, quæ ſuprà *cap. 2. verſ. 7.* occurrunt, quibus abſoluitur primum Epithalamium veſpertinum, atque adeò quæ ibi non perfunctoriè de adiurationis forma, de ſomno minimè à puellis interrumpendo, sanctique in matutinas horas differendo diximus, in hunc locum transferenda ſunt. Et ſanè cùm ſponſus & ſponſa ſimul cœnaſſent, & à cœna ad cubiculum itum fuiſſet, (ſic contexendus ordo dramatis) vt ſponſam priùs ſomnus inuaſerit, ſponſus verò vigil perſtiterit. Quapropter illi integrum fuit poſtquam ſilentium puellis cantatricibus imperauit, ſeipſum ſubripere, & ſyluas de more repetere, vt bonus paſtor vigilias nocturnas ageret ſuper gregem ſuum. Hæc enim cauſa diſceſſus per noctem repeti adſcribitur, tum hic, tum etiam in aliis huius Cantici locis, quibus veſpertina Epithalamia clauduntur.

Adiuro vos. Hebr. *adiuraui vos*, præteritum pro præſenti, vt familiare eſt linguæ ſanctæ. Niſi fortè velis hoc ſignificatum à ſponſo, adiurationem prima nocte factam, eiúſque vim non ceſſaſſe, ſed in ſecunda & aliis ad finem vſque nuptiarum poteſtatem habituram, ac proinde illam repetere non ſit neceſſum, vt puellæ ſponſa dormiente tantum intermittentes voces opprimant.

EPITHALAMIVM QVARTVM MATVTINVM, PRIMO TERTIÆ diei nuptialis manè decantatum.

HOC Epithalamium continet omnes ritus nuptiales tertiæ diei, proprios, ſcilicet excitationem matutinam ſponſæ, deſumptam ab acclamatione puellarum: progreſſum ſponſi, ac ſponſæ pompicum in templum, ferculi geſtatorij, quo vecti procedebant, diuitias & elegantiam: coronationem ſponſæ; quia, vt ſæpe aliàs dixi, ſponſa ad nuptias regias aſcita, regijs ornamentis fulgere, & regio diademate redimiri debuit. Quid plura? Pulchritudinem ſponſi, qui faciem hilarem publicè oſtentabat, & ornamenta regia, quibus fulgebat, prædicant, & clamoribus proſequuntur fœminæ Sionitides; ſponſus verò ſuæ Salamitis formam & ſpeciem nondum apertam & propalatam, ſed ſub flammeo nuptiali tenui, at ſubtili adhuc latentem, quatenus per veli retia ſe ſe prodebat, graphicè expingit. Alia etiam exhibentur in hoc Epithalamio, quæ ſuis adſcribentur locis, quorum compendium habes ſuprà in Iſagoge cap. 6. §. 6. vbi de ritibus tertiæ diei nuptialis non perfunctoriè dicimus,

diximus, & paulò pòſt repræſentationem textus, & eorum, quæ tum manè, tum veſperi eo die peragi ſolebant, ſummam dedimus, quæ in hunc locum transferri debet, ne repetitio tædium moueat.

Verſ. 6. Quæ eſt iſta, quæ deſcendit per deſertum, ſicut virgula fumi ex aromatibus myrrhæ & thuris, & vniuerſi pulueris pigmentarij?

SONVS ALLEGORIÆ.

Q*VÆ aſcendit.* Hebraicè עלה *holah*, vox præteriti, qua res præterita & anteacta narratur, quod maximè notandum eſt, vt huius Epithalamij expoſitiò ad noſtræ diſpoſitionis ſeriem appoſitè cadat.

Per deſertum. Textus Hebraicus & Septuaginta *à deſerto*, imò etiam noſter interpres, ſimilia omnino verba *cap.* 8. conuertit, *de deſerto.*

Sicut virgula. Hebraicè כתימרות *thimeroth*, alij *columnam*, alij *palmam fumi* reddiderunt. Septuaginta *furculam*, aut *ſtipitem*, & noſter illis hærens, *virgulam* conuertit. D. Ambroſius epiſt. 62. *Sicut vitis propago fumo incenſa odorificata myrrha.* de ſuo videlicet multa adiiciens Nyſſenus; *ſicut virgularum, aut ſtipitum fumi.* Aquila & Symmachus, *ſicut euaporatio fumi.*

Et vniuerſi pulueris pigmentarij. Huic voci reſpondet in originibus רוכל *rochel*, quæ licèt à pingendo dicatur, eum tamen ſignificat, qui vendebat, aut confingebat, illa vnguenta, quibus fœminæ faciem excolere & pingere olim ſolebant, iuxta illud Eſther, *ita vt ſex menſibus oleo vngerentur myrrhino, & alijs ſex, quibus de pigmentis, & aromatibus vterentur.* Itaque vngnenta illa, quibus vtebantur fœminæ ad faciem curandam, pigmenta, & qui illa conficiebant, aut venundabant, pigmentarij dicebantur.

Communis interpretatio hiſtorici ſenſus ſic habet: Mulieres Hieroſolymitanæ, quæ nouerant ſponſam ex ſyluis ad regias nuptias euocatam, iam nunc admirabundæ clamant: Quænam iſta puella eſt, quæ ex deſertis & incultis locis aſſumpta, deterſa nigredine, purgatiſque ſordibus, quæ olim ſolis ardoribus aduſta, & humi paſſim iacens contraxerat, iam nunc redolet vnguenta pretioſa, & virgulæ ad inſtar ex aromatibus compoſitæ odoratiſſimos fumos efflantis, omnes nos ſuaueolentia ſua latè perfundit, atque oblectat. Habes etiam aliam interpretationem Nyſſeni cum ſuperiori congruentem, cuius verba ſubſcribere libet, *Vox*, inquit, *ſtupentis, & admiratione perculſarum, quod ſponſa præter ſolitum forma florere, nimirum quomodo ea, quæ aſcenderat ex deſerto, cùm priùs videretur nigra, tenebroſam formam aboleret, & niuea ei refulgeat pulchritudo; ſed qualis iſta venuſtas? Addit: Fumus* (inquit) *ex ſuffitibus aſſumitur ad imaginem pulchritudinis, nec abſolutè, ſed ex ſuffitibus myrrhæ & thuris ſimul contemperatis, vt ex vtriſque vna ſit vaporis gratia, per quam formæ deſcribitur pulchritudo.* Quaſi dicat, eâ ſimilitudine ſponſæ pulchritudinem propterea adumbratam, quia ſicut ex variis aromatibus contemperatis & incenſis vapor vnus ſuauis efflatur; ſic etiam ex quodam membrorum & colorum temperamento, euadit gratiſſima formæ venuſtas.

Noſter Sanctius docet ea, quæ hactenus præceſſerunt, per anticipationem dicta fuiſſe à Salomone, quia videlicet ſponſus à ſponſa, eâ quæ priùs euenerant, aut ſibi inuicem, aut adoleſcentulis pediſſequis expoſuerunt; exemplumque producit ex Marone, qui *lib.* 2. *Æneidos* narrat Didonis Troiæ expugnationem, & incendium à Græcis factum, orſus videlicet ab illis verbis:

Infandum Regina iubes renouare dolorem.

quæ dudum acciderant, illis poſtponens, quæ nuper euenerant. Ad eundem modum Salomonem his verbis: *Quæ eſt iſta*, nuptias, & nuptialem pompam inchoari dicit Sanctius, atque adeò tranſlationem ſponſæ ex ſyluis, in quibus diu vixerat, ad vrbem & Regiam, deſcribi affirmat, quæ nimirum ſub veſperum nocte appetente de more fiebat. Quid ergo, inquit, in via, per quam ſponſa eleganti euecta ferculo ducebatur, aromata cremabantur, quæ gratum odorem ſpirabant, & vnguenta floreſque ſpargebantur, facies quoque ac tædæ, quas præferebant virgines, qui ſponſos ſtipabant, erant ex odorata materia, ideò certè ſponſam inter hæc ſuffimenta incedentem, fumi virgulæ, aut columnæ bonum odorem vndequaque ſpirantem puellæ Sionitidas comparant

parant, quaſi ipſamet ſponſa in odores illos ſuauiſſimos ſolui videretur. Hæc ille, magis acutè, quam ſolidè: nos enim non quidem in auſpicio prioris veſperæ, ſed in tertia die nuptiarum lecta putamus verba iſta, vt ex ſuperiori Acoluthia ſatis conſtat. Quapropter quædam alia miſſa facientes, quæ minus aptè à recentioribus dicta ſunt, vt germanam huius loci ſententiam aſſequamur, aliqua prælibare opus eſt. ergo ponendum eſt, id quod ſæpe aliàs præmonui, nuptias iſtas peragi in domo ſyluana, aut hortenſi extra vrbem, in qua prima die veſpertino tempore ſponſa tranſlata fuit; quæ videlicet ad prædictam domum non immediatè ex ſyluis & vitâ ſyluana aſſumpta fuit, vt Sanctius exiſtimat, ſed ex gynæceo, aut ædibus regiis, in quibus virgines ad nuptias regales aſcitæ per annum formam excolebant; iuxta illud *Eſther* 2. nuper citatum. De hac conſuetudine Hebræorum atque Perſarum Regibus ſolenni, multa diximus in Iſagoge *cap.*6.§.2. & plura contulimus *in cap.*2. *huius Cantici, verſ.*2. *&* 3. quæ in hunc locum transferri debent. Vbi etiam *verſ.*5. fusè probauimus, ſponſam ex ſyluis & ruſtica conuerſatione ad gynæceum, ſeu triclinium fœminarum adductam, vt ibi adhibitis pigmentis & vnguentis nigredinem, ac ſordes elueret, formámque ad futuras Regis nuptias per otium expoliret, ac curaret.

Igitur in hoc loco, non de adductione Sulamitis ex agris, & vita rurali ad gynæceum pro cultura formæ, nec de tranſlatione eiuſdem ex gynæceo in domum hortenſem pro nuptiarum celebratione ſermo eſt; hæc enim omnia, iam inde præceſſerant, ſed de aſportatione eiuſdem pompica ex dicta domo hortenſi ad vrbem & templum, quæ tertia die nuptiarum, tempore matutino, peragi ſolebat, vt locis ſuprà citatis luculenter oſtendi, & in decurſu huius quarti Epithalamij, valde perſpicuum fiet.

Sponſam ergo, ex dicta domo, quæ horto & vineæ affinis erat, feretro eleganti aduectam, & vrbem iamiam ingredientem, magnis commendationibus proſequentes filiæ Sion ſic intonare cœperunt. *Quæ eſt iſta, quæ aſcendit per deſertum, ſeu ex deſerto*, (vt habent Septuaginta, quibus accinunt Hebraici codices,) quæ nimirum ex deſerto, id eſt, ex agro. nam quamcumque telluris ſiue regionem, ſiue pagum, extra vrbem deſertum ac ſolitudinem, familiari ſermone vocant Hebræi. parco exemplis, quia obuia ſunt. & *aſcendit*, inquam, ſecundùm ipſam loci naturam; nam in Hieroſolymitanam vrbem, in quam pompa illa mouebatur ex omni circum circa regione, accliuis erat ingreſſus, & aſcenſus, niſi velis hoc ad dignitatem ſponſæ referre, quæ nimirum ab humili conditione & fortuna ad eam gloriam euecta fuerat, vt Regis potentiſſimi nuptias iniret.

Sicut virgula fumi. Hæc verba non vnus, ſed plures ſenſus capiunt, *virgula, ſurculus*, aut *columna fumi*, dici poteſt ipſa euaporatio fumoſa, quæ cùm ventus quieſcit, rectà in ſublime aſcendens virgam, aut columnam imitatur, & quidem ille fumus, qui ex altari thymiamatis, per caminum ſupra ipſum altare conſtructum ſurſum in cælum aſcendebat, quíque ſpeciali Dei miraculo ventis etiam validiſſimè perflantibus non diſſipatur, nec flectebatur, columna fumi ab Hebræis appellabatur. de quo miraculo vide Galatinum. Rurſus, per *virgulam fumi*, ipſammet virgam ex diuerſis pulueribus odoriferis conflatam; atque adeò bonum odorem ſpirantem, vulgò *Peuete*, intelligere licet: vel quia eiuſmodi confectio aromatica, ipſa per ſe olet ſuauiùs, vel quia igni tradita in fumos ſoluitur odoratos. Sed quid inde?

Hinc ſanè gradus fit ad germanum huius loci intellectum; nam puellæ Hieroſolymitanæ propiùs accedentes ad lecticam, in qua ſponſus, ſponſaque in vrbem procedebant, cùm eam flammeo nuptiali adhuc velatam & tectam videre non poſſent, (ita enim ſuppono, ſponſam, nec dum velum, aut pallium nuptiale depoſuiſſe, vt infrà *cap.*4. *verſ.*1. luculentiùs probabo,) cùm de facie illius à pulchritudine, quam flammeum ipſarum oculis eripiebat, decernere non poſſent; odorem verò, & ſuaueolentiam ipſius atque veſtimentorum eius perciperent, opportunè, & accommodatè, ſatis ipſam *virgula fumi*, adſimilem eſſe dixerunt. quæ nimirum bonum odorem, longè latéque defunderet ex aromatibus myrrhæ, & thuris, & vniuerſi generis pigmentarij. Sed vnde tanta ſponſæ ſuaueolentia, quæ dictas puellas ad ipſius prædicationem inuitauit, non vno ex capite flagrans iſte odor Sulamitis deriuari potuit. Primò, quia paulo antè in gynæceo & triclinio fœminarum poſita, formam & ſpeciem vnguentis, ac pigmentis per annum excoluerat, vt nuper dicebam, his autem aromatibus condita bonum odorem ſpirabat. Secundò, quia veſtes nuptiales, quas geſtabat,

vnguentis

vnguentis quoque delibutæ erant, iuxta illud Pſalm.44. *Myrrha, & gutta, & caſia à veſtimentis tuis, à domibus eburneis*, &c. Tertiò, quia non inſuetum antiquis, ſponſos cum oſtentatione & pompa incedentes floribus & vnguentis perfundere. Claudianus *in Epithalamio Honorij & Mariæ*, glorioſum & pompicum eorum in vrbem ingreſſum decantans, ſic ait:

Nec miles pluuia flores diſpergere ritu
Ceſſat, purpureóque ducem diſpergere nimbo.

De vnguentis verò & aromatibus *in Epithalamio Palladis & Serenæ* ſic cecinit:

Gemmatis alij per totum balſama tectum
Effudêre cadis.

Sed luculentiùs Dauid loco ſuprà laudato. *A domibus eburneis, in quibus delectauerunt te filiæ Regum in honore tuo.* nam cùm ſuprà ſeriù affirmauerim, in hoc Pſalmo pompam deſcribi, qua ſponſi in templum afferebantur, vt ſacrificium nuptiale perſoluerent, non erit abſurdum prædicta verba ſic interpretari, vt ſermo ſit de vnguentis & aromatibus, quæ puellæ ſuper ſponſos effundebant in via, ipſos tali honorantes obſequio.

Tertiò, cùm ſponſi ea ratione ad oſtentationem gloriæ vecti in templum libaturi progrederentur, haud ineptè dicemus, ſponſam thura & alia aromata, quibus thymiama conficiendum, Deoque adolendum erat, ſecum afferre. Ita enim mihi perſuadeo in nuptiali ſacrificio non mactari victimas, ſed thymiamata incendi ſolita. Vide an iſto ſenſu donari queant verba Ezechielis *cap.*23. vbi proponitur Hieruſalem à Deo vero ſponſo ſuo deficiens, & idolis ſe tradens, quæ aliàs vocat *Bahalim*, id eſt, dominos, vel maritos, de quibus ſic ait: *Itaque ecce venerunt quibus te lauiſti, & circumleniſti oculos tuos ſtibio, & ornata es mundo muliebri.* Hic cultus nuptialis nam lauari, expingi & omnem mundum muliebrem adhibere ad ornatum, ad nuptiarum venditationem pertinet. Addit Propheta: *Sediſti in lecto pulcherrimo, & menſa ornata eſt ante te, & thymiama meum & vnguentum meum poſuiſti ſuper eam.* hæc verba de conuiuio nuptiali accipiunt plures. nam lecti pulchris aulæis ſtrati, menſæ diuites & vnguenta pretioſa, nuptialium conuiuiorum apparatus eſſe ſolent. Sed non longè abſum, vt exiſtimem in hoc loco prædictam ſponſæ adductionem in templum ad immolandum & adolendum deſcribi. Nam illud, *Sediſti in lecto pulcherrimo*, melius quadrat in lecticam, aut ſellam geſtatoriam, quàm in accubationem epularem nam lecti tricliniares, non ad ſedendum, ſed ad diſcumbendum ſternuntur. Rurſus, verba illa, *& menſa ornata eſt ante te*, de Altari interpretari fas eſt, vt docet Pradus *in hunc locum.* nam & ipſe Ezechiel infrà *cap.*41. Altare incenſi deſignans, ſic fatur: *Altaris ligni trium cubitorum altitudo, & longitudo eius duorum cubitorum, & anguli eius, & longitudo eius, & parietes eius lignei, & locutus eſt ad me, hæc eſt menſa coram Domino.* Hanc ſuſpicionem confirmant ſequentia Prophetæ verba, *Thymiama meum & vnguentum poſuiſti ſuper eam.* Et quidem vnguenta in magnis ſympoſiis non proponuntur in menſis, ſed conuiuis infunduntur. atque adeò verba iſta etiam de immolatione incenſorum, me iudice, accipi debent. Denique in hoc loco non deſiderabis acclamationes, ſatellitium, & adductionem ſponſæ ex ſyluis, vel ex deſerto coronas & ornamenta nuptialia. Subdit enim Propheta, *& vox multitudinis exultantis erat in ea, qui de multitudine hominum adducebantur, & veniebant de deſerto; poſuerunt armillas in manibus eorum, & coronas ſpecioſas in capitibus eorum.* Quid illuſtrius? vide plura infrà *cap.*4.*verſ.*6.

Sponſa igitur, quæ ex tot cauſis bonum odorem ſpirare poterat, rectè à Solymitanis puellis comparata eſt cum *virgula fumi*, ſiue aliquam virgam intelligas ex diuerſis aromatum pulueribus compactam, ſiue columnam fumi in ſublime aſcendentem, quia nimirum odore ſuo omnes oblectaret. Et ſanè, ſi de ipſa aromatum materia intelligas, licet hîc veterum morem memoriâ repetere, quibus ſolenne fuit quædam ſimulacra, aut figmenta ex aromatibus conglobata, & conficta, ad libationes perferre, vt ea in altaribus incenderent. Plutarchus *in Sylla*, affirmat in eiuſdem funere duo ſimulacra, alterum Syllæ, alterum lictoris ex thure, & cinamomo conficta cum eiuſdem cadauere piræ tradita. D.Baſilius ad illa verba Pſalmi, *& comminuet eas tanquam vitulum Libani*, de vituli effigie ex thure efformata, quod Græcè [illegible] appellatur, interpretatur; quia nimirum non ſecus Cedri de cælo tactæ in cineres & fumos ſoluerentur, quàm vitulus thureus in altaribus incenſus. Mitto alia teſtimonia ſatis obuia, atque id contendo, ſponſam tot vnguentis conditam, & aromatibus ſtipatam, ſatis aptè cum aliquo ſimulacro ex aromatibus arte pigmentarij conflato compoſitum

fuiſſe, non cuicumque, ſed ei, quod humanam formam præ ſe ferret. A qua ſententia non abhorret vox originalis *thimaroth* ſuprà adſcripta, & tranſlatio Theodotionis, qui pro virgula fumi, ſimilitudinem, aut ſimulacrum fumi conuertit.

Sed licèt hæc non ineptè dicta ſint, plus tamen defero communi ſententiæ, quæ de virga, aut columna fumea ex aromatibus euaporata concipit hæc verba; ita nimirum, vt puellæ Hieroſolymitanæ ſponſam flammeo velatam nuptiali, inter pellucentes ſubtiliſſimi veli maculas ſubobſcurè viſam, & ſuaues odores latè exhalantem aſpicientes ſatis accommodatè cum columna fumi ex aromatibus myrrhæ & thuris incenſis efflata comparandam cenſuerunt; quia nimirum illam non aliter intra flammeum ſubtile ipſis eam conſpicere licebat, quàm ſi fumo, aut ſuffitu aliquo ſuaueolenti obuoluta & circundata eſſet. A qua ſimilitudine non eſt aliena vulgi nuncupatio apud noſtrates, qui pallia quædam mulierum ſubtiliſſima, quæ formam earum, velut intra tenues caligines produnt, ſic appellitant, *Mantos de humo*, quæ flammeis antiquis nuptialibus perquam ſimilia ſunt. vide infrà *cap.4.verſ.*1.

*Verſ.*7. En lectulum Salomonis ſexaginta fortes ambiunt ex fortiſſimis Iſraël.
*Verſ.*8. Omnes tenentes gladios, & ad bella doctiſſimi: vniuſcuiuſque enſis ſuper femur ſuum propter timores nocturnos.

SONVS ALLEGORIÆ.

PRo lectulo Hebraicè מטה *Mittah*, *thalamum* ſonat, & *feretrum*. 2. Regum 3. verſ.3. *Porrò Rex Dauid ſequebatur feretrum*, &, ni me fallit coniectura, hoc in loco geſtatorium lectum ſignificari autumo, non thalamum ad cubandum. Nec diſſimile eſt apud Latinos nomen *lectica*, quæ à lecto manauit, & apud Græcos κλίνη, quæ vox pro lectica & ferculo vſurpari conſueuit. Ratio nominis eſt, quia veteres diſcumbebant in lecticis. hac ſuper re conſule Lipſium *lib.*1. *electorum c.*19. vbi fusè agit de lectica & ſella geſtatoria.

Salomonis. non accipitur pro perſona, quaſi hoc Canticum de illius nuptiis dictum ſit. abſit, ſed pro figura Chriſti Domini, vt aliàs notaui. Aliqui ſuſpicantur Salomonem inter alios currus, quorum vim maximam habuiſſe dicitur *Regum 3. cap.*10. aliquos etiam geniales currus obtinuiſſe, in quorum fabrica erant veri perfectique matrimonij multa ſymbola, quibus filiæ Hieruſalem vtebantur in nuptiis, itaque lecti, inquiunt, aut currus Salomonis non ideò appellatur, quia illis ipſe inſideret, ſed quia ipſo imperante conſtructi fuerant pro filiabus Hieruſalem, de quibus infrà dicetur, propter filias Hieruſalem. Non tamen probo, quia vim aliquam affert ipſis verbis.

Sexaginta fortes. numerus determinatus pro indeterminato, pauci videlicet pro multis, nihil magis familiare Scripturis ſacris.

Omnes tenentes gladios. Hebraicè, *tenti*, aut alligati, *gladiis*. Eodem ſenſu, *& ad bella doctiſſimi*. in bellis gerendis armiſque tractandis valdè periti, id eſt, non noui, aut tyrones, ſed exercitati, ac veterani milites; tales enim ad ſatellitium Regum acciri ſolebant, non ſolùm ad tuitionem illorum, ſed etiam ad exercitationem militarem, quæ Regibus chara eſſe debet.

Vniuſcuiuſque enſis ſuper femur tuum. Quidam duos gladios vnicuique tradunt, alterum diſtrictum, quem manibus præferret, alium verò in vagina clauſum, qui ſuprà femur penderet. Nam veterum conſuetudo ſic ferebat, vt milites gladiis vterentur, non admodum longis, qui nimirum è baltheis ſuſpenſi ſupra femur penderent, iuxtà illud Pſalmi 44. *Accingere gladio tuo ſuper femur tuum potentiſſime*. Sed illud verius, milites iſtos vno tantùm gladio inſtructos fuiſſe, & poſteriora illa verba, *vniuſcuiuſque enſis*, &c. cum his, quæ præceſſerunt, ſic connecti, vt ſignificent illos non gladios diſtrictos geſtare, ſed clauſos in vagina, & expeditos ad præliandum, ſi quidem illis vti opus fuiſſet.

Propter timores nocturnos. id eſt, ad prohibenda pericula, quæ Regibus maiora & crebriora nocte imminere ſolent. vnde duplex illi ſatellitium, alterum quod de die latus illorum cingit; alterum verò, quod noctu excubat ad cuſtodiam; ſed hoc fidiſſimum, & Regibus coniunctiſſimum eſſe conſueuit.

Peruulgata expoſitio de thalamo nuptiali accepit iſta verba, quem ſponſus ad ſplendidiſſimas iſtas nuptias ſibi ac ſponſæ ſuæ adornauerat, & quem fortiſſimorum

militum

militum noctu excubantium cuſtodia munierat, vt nullus ſubitus caſus, nullave ſollicitudo, quietem ipſius interturbaret. interpretationem iſtam commendant extrema illa verba, *propter timores nocturnos*, quæ facile ſuadent ſermonem fieri de lecto, in quo Salomon per noctem iacebat. Addit Rab. Anonymus, propter timores nocturnos, dictum ab ſponſo, quia timeret fortaſſe, ne procus aliquis ſe ac ſponſam ſuam afficeret ignominia: noctem videlicet captans, vt thalamum eius inuaderet, ideóque milites excubitores illi aſſignatos, & adſcriptos.

Noſter Sanctius, qua ſolet elegantia, per *lectum*, non quidem thalamum nuptialem, ſed currum genialem intelligit, quo ſponſa ſub noctem à domo parentum in domum ſponſi traduci ſolebat (de qua traductione, & curru, ſatis multa diximus ſuprà *cap.* 4. *verſ.* 9. atque hunc currum lectulum ideò appellari dicit, quia ſponſi in eo molliter decumbentes, vel in cubitos innixi deferebantur; & quia hæc tranſlatio veſpertino tempore, nocte ingruente fieri ſolebat, ideò pro cuſtodia Regij lateris ſatellitium adhibetur nocturnum, fidiſſimum videlicet, ac coniunctiſſimum Regi. Nec mirum videri debet, ſi in nuptiis, in quibus tutiſſima pax vigere ſolet, milites & arma ſonent; id enim non inſuetum antiquis. *Machab.* 1. *cap.* 9. de nuptiis puellæ Madabatanæ ſic habes: *Nunciatum eſt Ionathæ, & Simoni fratri eius, quia filij Iambri faciunt nuptias magnas, & ducunt ſponſam ex Madabah, filiam vnius ex magnis Principibus*; & infra, *& eleuauerunt oculos, & viderunt, & ecce tumultus & apparatus multus, & ſponſus proceſſit, & amici eius, & fratres eius obuiam illis cum tympanis, & muſicis, & armis multis.* Ex quibus non obſcurè conſtat, milites etiam armatos ad cuſtodiam ſponſorum addi ſolitos in ſplendidis & magnificis Principum nuptiis, ad latus illorum obſidendum. Auctor iſte hanc ſatellitium & excubitorum manum ex ſodalibus & amicis ſponſi, aliiſque nuptialis pompæ ſtipatoribus componi affirmat, quaſi omnes iſti arma ſimul & inſtrumenta muſica, illa quidem ad prohibenda noctis pericula, hæc verò ad lætitiam & oblectationem, perferrent. Neque repugno, ad eum ſenſum acciri poſſe illa verba *Pſalmi* 67. quem aliàs nuptialem eſſe diximus: *Currus Dei decem millibus multiplex millia lætantium, Dominus in eis in Sinai in Sancto.* his enim quos exultantes & ouantes indueit, paulò poſt arma & militarem fortitudinem tribuit ad conterenda inimicorum capita, &c.

Sed quamuis hæc idonea videantur, alia eſt de ſenſu hiſtorico huius carminis mea ſententia. Nam cùm in hoc quarto Epithalamio ſermo ſit de publico progreſſu ſponſi, ac ſponſæ, ex ſyluis, & hortis in vrbem, & in templum ad immolationem, ſeu libationem nuptialem de more peragendam; certè Propheta totus eſt in deſcriptione pompæ & apparatus, quo ſponſi in vrbem adducebantur, ac primùm de lectica regia, cui inſidebant, & de ſatellitio inclytorum excubitorum, quod ipſam non ſolùm obſidebat, ſed etiam humeris portabat, ſermonem facit.

Ergo de vſu lecticæ, vel ſellæ geſtatoriæ in nuptiis aliquid prælibare opus eſt. Tertullianus lib. de velandis virgin. *Non veſtium tædia, non germanicos baiulos, quæ nuptiarum gloriam accendunt.* Baiulos germanicos appellat eos, qui lecticam nuptialem portabant. Hinc Clemens Alex. Pædag. lib. 3. cap. 6. *Qui lecticas mulierum in altum tollant, & cum impetu baiulent Germani multi.* Adhibiti autem Germani ad portandas lecticas, quia proceri & robuſti. Tertullian. ad vxorem lib. 2. *Vnde ergo niſi à diabolo maritum petant bonum exhibenda ſella & mulabus & cinerariis peregrina proceritis.* Seneca Epiſt. 111. *Quoties occurret domus ſplendida, cohors culta ſeruorum, lectica formoſis impoſita calonibus*, non *coloribus*, vt ad eum locum obſeruat Lipſius. Sunt autem *calones* milites in caſtris, à calando dicti, vel à Kalendis, quia primo vniuſcuiuſque menſis die cibaria caperent pro toto menſe. Ego verò ita reor eiuſmodi baiulos, aut lecticarios fuiſſe milites do regio ſatellitio, cùm Reges videlicet geſtandi forent, aut Reginæ. hi enim calones dici conſueuerunt, quia vocati, ſeu calati è caſtris, Regibus adſtabant. Ex his liquet lecticas à viris geſtari ſolitas, ad eas verò geſtandas adhiberi viros robuſtos & validos & proceros, imò milites etiam ſtrenuos, dari etiam eiuſmodi lecticas nubentibus puellis, & ad nuptialem pompam pertinere, cùm dicat Tertullianus baiulos germanicos ad nuptialem gloriam adhibitos. Differebat autem nuptialis lectica à curru geniali, hoc enim ad traducendam in domum ſponſam, illâ verò ad oſtentationem vtebantur, cùm videlicet ſponſa in publicum prodibat, vt quæ noctu nupſerat, ſe interdiu viſendam cunctis præberet, vt lux de illius pulchritudine decerneret, currum equi trahebant, lecticam viri geſtabant, & quidem lecticam ad venditationem eſſe

aptam, comprobant illa Apuleij verba 2. Apologia: *Venit igitur noua nupta, vectabatur octophoro*, (id eſt, feretro ab octo viris geſtato) *vidiſtis quàm improba altorum circumſpectatrix, quàm immodica ſui oſtentatrix?* ergo de hac lectica, ſeu ferculo geſtatorio locum iſtum longè aptiùs & accommodatiùs interpretari fas eſt, de lectica, inquam; qua noui ſponſi ad oſtentationem vtebantur, ad hunc modum. *En lectulum Salomonis*, &c. Multitudinis verba ſunt: Salomonem cum ſponſa pompaticè ad venditationem ſuæ gloriæ vrbem ingredientem, contemplantium (Salomonis autem nomine Chriſtum intellige, cuius vmbra fuit, ne ſit opus eadem crebriùs inculcare.) *En, inquiunt, ferculum, quo Salomon Rex vehitur, ſexaginta fortes ambiunt.* id eſt, plurimi robuſti viri, qui quadam viciſſitudine & regium latus aſſeruant, & feretrum quoque geſtant humeris. Sed quinam hi? *de fortiſſimis*, inquit, *Iſraël*; atque adeò fidiſſimi Regi ſuo: *omnes tenentes gladios vniuſcuiuſque enſis ſuper femur ſuum propter timores nocturnos.* Quaſi diceret: omnes quidem de regio ſatellitio, ex his nimirum, qui gladiis inſtructi pro aulæ Regiæ foribus excubant, ne quis Regi paret inſidias. Itaque illa verba, *propter timores nocturnos*, non tam quid in ea pompa facerent, quàm quo munere in Regia fungerentur, inſinuant, ſubdit ſtatim deſcriptionem lecticæ, quæ ſingulis verbis expreſſis enucleanda eſt.

Verſ. 9. Ferculum fecit ſibi Rex Salomon de lignis Libani.

Verſ. 10. Columnas eius fecit argenteas, reclinatorium aureum, aſcenſum purpureum, media charitate conſtrauit propter filias Hieruſalem.

SONVS ALLEGORIÆ.

PRo *ferculo* Hebraicè אפריון *apherion*, Legionenſis *thronum* ipſius Salomonis ſignificari exiſtimat, cui hærent recentiores aliqui. Diuus Ambroſius *lectum*, ſed ad noſtrum ſenſum, alliciendus eſt Caſſiodorus *torum conuiuiale*; ſed non ad rem. Alimarius *ſpondam lecti*; ſed non audiendus. Plures *feretrum*. ſic Theodoretus, Pſellius, Nyſſenus, & tres Patres, non *currum*, quamuis ſciam id aliis placuiſſe. Quid verò inter currum & ferculum, ſeu lecticam diſcriminis interſit, ſuperiori verſu oſtendi; ſed dubium, an duæ hîc numerentur lecticæ; vna pro Salomone, & alia pro illius ſponſa, an eandem, quam præmiſerat, modò deſcribat. Certè ſi non vna lectica cenſetur, ſed duplex, ad duplicem coniugem vehendum, prior illa ſponſo, hæc verò poſterior ſponſæ adſcribenda eſt, vt ex dicendis fiet perſpicuum; licèt enim textus habeat, *fecit ſibi*; tamen illud *ſibi*, aut paragogicis annumerandum, vt pleraque alia, atque adeò idem ſibi velle quod *fecit*, abſoluit, aut *ſibi* feciſſe dicendus eſt, quia ad ipſum pertinebat eam ſponſæ dare, & inſtruere. Si enim velis, vnam & eandem lecticam ſignificari, qua vterque coniux veheretur, ita dicendum; ferculum nuper præmiſſum hîc fuſius deſcribi; quamuis enim diuerſis nominibus cenſeantur; tamen idem ſignificantibus, & poſterius additum ad prius coërcendum. Nam *Mittah*, thalamum & lecticam ex æquo ſonat, vt ſuprà oſtendi; *Aphirion* verò ſolam lecticam.

Circa filum & ſeriem huius dramatis ſolùm dico, hactenus loqui Solymitanam turbam, admirationis conceptæ cauſam aperiens. dixerat enim, *En lectulum*, &c. nunc præ ſtupore, eiuſdem lectuli, ſeu lecticæ formam, opeſque deſcribi, itaque cùm ſit locus iſte quædam deſcriptio feretri regij, ſi verba ſingula expenderimus, illi omnino fiet ſatis.

Ferculum fecit ſibi Rex Salomon. Librauí iam verba iſta, venio ad ſequentia. *De lignis Libani*, id eſt, cedrinis, qui ex Libano Hieroſolymam afferebantur.

Columnas eius fecit argenteas. Ad tectum videlicet ferculi ſuſpendendum ex quatuor lecticæ angulis aſſurgentes. ſic placet recentioribus. Ego verò lecticæ pedes accipio cum tribus Patribus apud Theodoretum, ea enim erat eiuſmodi lecticæ ſtructura, vt ab inferiori parte pedes haberet, aut columellas, quibus depoſita inſiſteret: argenteos autem pedes lecticis addere erat ſummæ gloriæ. Athenæus *lib.* 5. *cap.* 14. Athenionis lecticam deſcribit ad hunc modum: *Confluebant ſpectatores alij mirantes fortunæ ludum, quòd aſcriptitius & nouuſcitius Athenion in purpureis ſtragulis lectica pedibus argenteis ſubnixa, Athenis vectaretur.* Græci ἀργυρόπους. Clemens Alexander *lib.* 2. *Pædag. cap.* 9. ſic habet: *Præterea lectica, quæ pedes habent argenteos, magnam arrogantiam arguunt.*

Reclina

Reclinatorium aureum. Hebraicè רפידה *repidah*, ſtratum ſignificat. Non admodum aſſentior his, qui editiora ſellæ latera, quibus cubitus inniti licet, ſignificari autumant; non enim ſella deſcribitur, ſed lectica, vt iam dixi. Septuaginta *ἀνάκλιτον*, id eſt, *acclinatorium*, vt legit Ambroſius. Recentiores quidam *pauimentam*, ſed non audiendi. Ego ita cenſeo, eos, qui in lecticis ad oſtentationem vehebantur, ita diſcumbere ſolitos, vt tamen totum corpus extaret, & ab omnibus conſpici poſſet, itaque non æqualiter in longum iacebant, ſed altera ferculi pars erat eminens, altera depreſſior: quæ autem eminebat, *ἀνάκλιτον*, id eſt, acclinatorium dicebatur, in quod caput deponere, aut cubitis inniti licebat, additis nimirum puluinis, vt molliùs decumberetur: ergo illa editior ferculi pars, vel acclinatorium, ex auro fuiſſe dicitur defæcatiſſimo.

Aſcenſum purpuream. Legionenſis, qui thronum deſcribi exiſtimauit, eam ſellæ partem notari exiſtimat, in qua flexis poplitibus ſedetur. Hebraicè מרכב *merchab*, quam vocem Hieronymus *σάγμα* conuertit *Leuit.* 15. id eſt, ephippium, vel ſella equo impoſita, ad inſidendum, vel quidquid equo ſternitur: ergo quibuſdam recentioribus placet eo nomine lecticæ integumentum notari, Hiſpanè dicimus *el toldo, o el cielo*, & *aſcenſum* paſſiuè capiunt, in genere neutro, id eſt, *lo alto*, id nimirum, quod ſupra columnellas extentum erat. Nec prætereunda erat, inquiunt, præcipua ferculi pars; tamen, vt dicam etiam quod ſentio, non placet. Etſi enim ſciam tectas lecticas habuiſſe veteres, tamen aliis etiam apertis ad venditationem, ſine tecto, aut velo vſos fuiſſe perſpicuè intelliget, qui Lipſium *lib.* 1 *electorum cap.* 18. perlegerit. Quapropter cùm *merchab* fluat à radice *rachab*, quæ eſt currui, aut equo inſidere, quidquid currui, aut equo ſternitur, ad inſidendum id notat. Et quidem lecticis ſtragula, aut puluini molliſſimi addi conſueuerunt, vt vecti molliùs decumberent. Tullius in Verrem: *Lectica*, inquit, *octophoro ferebatur, in qua erat puluinus perlucidus roſa fartus.* Iuuenalis de fœmina ferculo inſidenti,

Quæ dedit ergo tribus patruis aconita vehatur,
Penſilibus plumis; atque illinc deſpiciat nos.

Seneca de conſolatione cap. 16. *Cælsa*, inquit, *exprobrat iuuenibus noſtris puluinum aſcendentibus*, &c. id eſt, lecticam plumis inſtratam. Itaque *aſcenſum purpureum*, puluinum intelligo, aut ſtragulum ex purpura additum Regiæ lecticæ, vt mollem ſponſæ diſcubitum præberet, quod quàm eſſet glorioſum, & ad venditationem aptum, ſatis oſtentant præmiſſa verba Athenæi de Athenionis pompa, *in purpureis ſtragulis lectica pedibus argenteis ſubnixa*, &c. Vbi non veſtes purpureas, ſed ſtratas in lectica culcitras intelligo, de hoc puluinari, aut culcitra purpurea intelligendus eſt Theocritus *Eidylio* 15. vbi de Arſinoë lectica ſic addit: *Et purpurea tapeta in ſuperiori parte ſomno molliora.* quæ verba non bene alij de tecto lecticæ interpretati ſunt, vt ſatis produnt illa verba, *ſomno molliora*, quæ in ſolas culcitras cadere poſſunt. Meminit etiam, ſeu potiùs alluſit ad hunc locum Clemens Alexandrinus lib. 2. Pædagog. cap. 9. *& cubilia vel ipſo ſomno molliora.* Adde etiam Virgilianum illud, *ſtratoque diſcumbitur oſtro.* Nam etſi de epularibus ſit ſermo; par tamen erat vtriuſque ratio. nam vterque ad diſcumbendum inſtruebatur de ſtragulis & culcitris purpureis. lege Athenæum *lib.* 1. Apuleium *lib.* 20. *Aſini.* Martialem *lib.* 3. &, qui horum omnium conflauit teſtimonia, Fuluium Vrſinum *de triclinio Romano.* Progredior.

Media charitate conſtrauit propter filias Hieruſalem. Verba admodum obſcura, quæ interpretes in varias ſententias abire coëgerunt. Pro *conſtrauit*, Hebraicè רצוף *ratſuph*, à *raZaph*, quod eſt lapidibus ſplendentibus ad inſtar carbonum inſternere, vt placet communiter Hebræis. Hinc Septuaginta locum integrum ſic reddiderunt: *medium eius lapidibus ſtratum dilectionem à filiabus Hieruſalem.* Quinta editio, *medium eius calculis compoſuit.* Ambroſius *lib.* 7. de virginibus, *dorſum eius.*

Ergo quidam putant interiorem huius lecticæ partem gemmis collucentem, vel carbunculis quaſi prunis ardentem, vel lapide ſectili, & vario theſſelato opere conſtratam fuiſſe. *Charitatis* autem nomine, alij emblema aliquod, aut hieroglyphicum amoris, *columbam* videlicet, aut quoddam ſimile ex gemmis lucentibus, aut aliqua alia ſplendenti materia efformata accipiunt. Et ex his non nemo acutè ſatis alluſum ad id voluit *Pſalm.* 67. illis verbis: *Si dormiatis inter medios cleros, penna columbæ deargentata, & poſteriora dorſi eius in pallore auri*; quaſi Deus illi Tribui, quam ſibi copulaturum aſſerebat, ſeriò promittat pro illis ſordibus & ſqualore, in quo tunc incendebant, lecticam ſe daturum, in qua columba ex auro & argento textili, opere polymito, deadumbrata

umbrata eſſet, & quidem licèt locus iſte non eſſet valde accommodatus, & ex diuinis literis mos iſte confirmari non poſſet; ex humanis ſuppetunt plura teſtimonia, quibus in thalamis, in toris conuiuialibus, & in lecticis viatores ſimulacra, aut ſymbola quædam effingi ſolita apertè comprobatur; nam in thalamis, amoris quædam ſymbola fuiſſe deſcripta ſuadent, in primis Claudiani illa verba *in Epithalamio Honorij & Mariæ*,

Non ego luxuriam Regum moremque ſequutus,
Quæſiui vultum thalamis, vt nuncia forma
Laua per innumeros iret pictura penates,
Nec variis dubium thalamis lecturus amorem,
Ardua commiſi falſa connubia ceræ.

Item Catullus *de nuptiis Peleos & Thetidos*, non thalamum, ſed torum conuiuialem adumbrans, ſic ait:

Puluinar verò diuæ geniale locatur.
Sedibus in mediis, Indo quod dente politum
Tincta tegit roſeo conchilis purpura fuco,
Hæc veſtis priſcis hominum variata figuris,
Heroum mira virtutes indicat arte, &c.

Lege *ibidem* plura. ex quibus verbis licet colligere, has formas etiam in ſtragulis purpureis & culcitris fuiſſe deſcriptas. De lectica, qua Adonis geſtabatur, ſimulactum in eius feſtis. ſic Theocritus:

Quales pictores tam exactas picturas pinxerunt
Quàm euidenter adſtant, quàm euidenter mouentur
Animata ſunt, non textilia.
Ipſe verò quàm admirandus in argenteo iacet
Toro primam lanuginem circa tempora ſpargens
Multipliciter amabilis Adonis.

Vbi non de toro conuiuiali, ſed de geſtatorio feretro ſermo eſt. De conuiuiali verò accipe verba locuIenta ex Eſther cap. 1 *Lectuli quoque aurei & argentei ſuper pauimento ſmaragdino, & pario ſtratum lapide, quod mira varietate pictura decorabat.* extrema verba aliter Septuaginta, *& ſtrata pellucida variè floribus picta*, &c. Adſcripſi quædam teſtimonia de conuiuiali toro, quia par erat vtriuſque ratio, & pari etiam modò puluinis inſternebantur purpureis & picturatis.

Venio ad loci expoſitionem. Cùm ex adductis teſtimoniis conſtet picturas, aut ſymbola in ipſis ſtragulis lecticarum opere textili efformari ſolita. Siquidem *charitatis* nomine aliquid amoris ęnigma, aut emblema intelligendum ſit, locus ita ſic ediſſerendus eſt, *media charitate conſtrauit*, id eſt, ſtragula, vel puluinaria purpurea, quibus lecticæ medium inſtrauit, textilibus decorauit figuris, vel ſymbolis, vel emblematis ex auro ſqualenti & ardenti artificum opere adumbratis, charitatem & amorem nuptialem ſignificantibus; id enim ſignificare videtur *razuph*, nimirum ardere fecit, hoc eſt, ſplendeſcere, aut coruſcare, quemadmodum Maro *Æneidos* 10:

Ardet apex capiti, criſtíſque à vertice flamma
Funditur, id eſt, ſplendeſcit.

Sed quamuis præmiſſas expoſitiones, quoad fieri potuit, illuſtraui variis teſtimoniis, fidem illis concilians, tamen aliam & aliam illis præferendam eſſe cenſeo. Prior multos habet patronos, quorum ſignifer eſt Luiſius Legionenſis, qui ſua authoritate non paruam illi fidem facit; hic ergo *charitatis* nomine, ipſum Salomonem, non minus auro, quàm amore inflammatum intelligit; ad eum modum, quo ſuprà de Adonidis ferculo Theocritus:

Ipſe verò qui admirandus in argenteo iacet
Toro primam lanuginem circa tempora ſpargens
Multipliciter amabilis Adonis.

Sic Salomon, qui amor figuratè nominatur, iuxta frequentem vſum abſtractorum pro concretis apud Hebræos, id eſt, amatus, vel amabilis lecticæ medium tenere dicitur, *propter filias Hieruſalem.*

Verumtamen huic etiam expoſitioni poſteriorem antepono. Nam cùm nomen charitatis, aut dilectionis ſæpiùs in hoc Cantico ſponſam notet, vbicumque enim noſter interpres dilectam conuertit, in originibus eſt, *dilectio*, vel *charitas*; cúmque textus

tus dicat lecticæ medium à Salomone charitate conſtratum, aptius de ſponſa, quàm de Salomone ipſo interpretari poſſe cenſeo, vt euadat is ſenſus: *media charitate conſtrauit*, hoc eſt, in ferculi medio dilectam ſibi ſponſam locauit. *Razuph* verò emphaticè dictum, propter ſponſam auro micantem & ardentem, iuxta illud, *Aſtitit Regina à dextris tuis in veſtitu deaurato, circumdata varietate.* quæ expoſitio, mea ſententia, aptiùs accommodatur reliquæ narrationi. & quidem hoc ferculum non ſponſa inſcendit ſola, ſed cum ſponſo ſimul, vt nuper dicebam, atque adeò fas eſt dicere, vtrumque ſponſum, nomine *charitatis* ſignificatum fuiſſe, medium verò totam lecticæ intercapedinem, quæ duos caperet, appellari: vt ſenſus ſit, *media charitate*, ſeu dilectione *conſtrauit*, hoc eſt, duos amatores auro & gemmis ſplendentes in media lectica ſtatuit; & quia in duobus eſt amicitia, eos charitatem, ſeu amicitiam appellauit. quam expoſitionem ſequutus eſt Rabbi Salomon, qui ferculum iſtud à Salomone *ſibi, & charitati*, hoc eſt, *amica ſuæ*, adornatum fuiſſe dicit, & eandem ſecuti videntur tres Patres apud Theodoretum; qui eùm nomine columnarum fulcra, aut pedes lecticæ ſubiectos accepiſſent, ſic addunt, *ſuper quibus tanquam columnis quibuſdam ſponſus ſublatam ſponſam ad ſe traxit.* Aut aliter in medio feretri collocatur ſponſa, quia fortaſſe etiam apud Hebræos mos inoleuerat, vt nuptialem currum, vel feretrum cum duobus ſponſi pronubus inſcenderet, vt media inter ſponſum & pronubum ſponſa ferretur. quem morem apud Græcos viguiſſe, refert Alexand. ex Pauſania *lib. 2. Genialium cap. 5.* Pollux *lib. 3. Onomaſticon*, vbi quis πάροχος ſit in nuptiis, exponens, pronubum eſſe dicit, inter quem & ſponſum, vel curru, vel pedes ſponſa procedebat.

Propter filias Hieruſalem. Quaſi dicat, totam lecticæ elegantiam eò ſpectaſſe, vt ſponſa fœminis Solymitanis admirationi eſſet. hoc eſt enim ingenium mulierum, vt aliis fœminis placere impensè cupiant. D. Ambroſius extrema verba ſic extulit: *Quia fecit ſibi charitatem à filiabus Hieruſalem.* Quaſi dicat: ideò Salomon tam elegantem & pretioſam lecticam fabricatus eſt, quia vnam ex filiabus Hieruſalem adamauit, & ſibi vxorem effecit; in hoc enim ſe omnibus amabilem & probabilem reddidit.

Verſ. 11. Egredimini, & videte filiæ Sion Regem Salomonem in diademate, quo coronauit illum mater ſua in die deſponſationis illius, & in die lætitiæ cordis eius.

SONVS ALLEGORIÆ.

EGredimini, & videte. Septuaginta, *Intuemini in Regem Salomonem.* Sponſæ verba ſunt, quę videns filias Hieruſalem ferculi venuſtatem & diuitias admirari, & laudibus proſequi, eas ad intuendum & laudandum ſponſum prouocat. quaſi dicat: Oculos veſtros à lectica auertite, & ad eum, qui ipſi inſit, & Salomonem conuertite, intuentes in eum, & admirantes eum *in diademate, quo coronauit illum mater ſua.*

Hic nodus, atque adeò ad aſſequendam huius loci ſententiam aliqua præmittere opus eſt. Primò illud compertum, tam ſponſum, quàm ſponſam in nuptiis coronâ donari ſolitos. De ſponſo quidem ſermo eſt Iſaiæ 63. *& indumento iuſtitiæ circumdedit me, quaſi ſponſum decoratum coronâ*, &c. Plutarchus etiam apud Carolum Paſchalium *de coron. lib. 2. cap. 16.* de ſene nuptias copulante. *Senex*, inquit, *vxorem ducere paratus, coronatus, vnguentatus.* vbi etiam ex Ariſtide ſic recitat. *Cui corona magis debentur, quàm ſponſo.* & ex Tertulliano hæc profert, *coronant & nuptiæ ſponſos.* Addo etiam nil magis obuium, quàm nouam nuptam coronâ donari. infrà *cap. 4.* ſic ſponſus; *Veni, coronaberis de capite Aman*, &c. Claudianus *in Epithalamio Serenæ*,

Dic mihi Caliope tanto quid tempore differs

Pierio meritam ſerto redimire Serenam.

Martianus *in Hymenæo*,

Noua ſerta date Napeæ.

& alia ſexcenta.

Sed ex qua, inquies, materia corollæ nuptiales ſpectabantur? certè ex floribus aut veris, aut imitatis. Rogabis etiam, quò ſpectabat vſus coronarum in nuptiis? Occurrit Chryſoſtomus Hom. 1. in Epiſt. 2. ad Timotheum; *Ideirco*, inquit, *coronæ imponuntur capiti, ſcilicet nubentium, vt victoriæ ſigna ſint, quòd ſcilicet antea libidini fuerint*

rint impenetrabiles. Ita demum cubiculum ingrediuntur coronati, quòd ſcilicet à voluptate antea ſuperati non ſint; quòd ſi à libidine ſuperatum ſeipſum quiſquam ſenſit, cuius tam rei gratia coronatus incedat, qui iam fœdæ libidini colla ſubdiderit? Nil elegantius aut dici, aut excogitari potuit. Addit Paſchallus, ideo florentes coronas ſponſis dari inter nuptias, vt inde diſcant pulchritudinem, gaudium atque omnia oblectamenta nuptialia, nihil à floribus diſſidere, quæ nimirum ſimul ac florent & vernant, ſtatim pereunt. Hinc Auſonius ad nouam nuptam,

Collige virgo roſas, dum flos nouus, & noua pubes,
Et memor eſto æuum ſic properare tuum.

Sed ad rem noſtram; Quis, inquies, ſponſus coronis donabat? Ego quidem in prophanis hoc ſolum comperi, coronas & ſerta ſponſo ab ſponſa dari; ita ſuadent verba illa quæ Tullius *lib. 3. de orat.* producit ex vetere comœdia: *Sed mihi cum retulit coronam ob collocandas nuptias tibi ferebat, cùm ſimulabat, ſe alteri dari nuptias tunc ad te ludebunda doctè, & delicatè detulit.* Concinne lucus Homeri *Iliade* 10. vbi ſic fatur: *Coronam quam ei dedit aurea Venus, quando ipſam criſtatus duxit Hector*, &c.

Euripides verò *in Iphigenia*, non obſcurè ſignificat ſponſam à matre ſua nuptialem coronam accipere ſolitam. Nam de Iphigenia, quam eius mater Clytemnæſtra nuptui tradebat, ſic ait:

Attamen coronans eam, adduxi tanquam nupturam tibi.

Ad hæc de filia Iephthe ad ſacrificia addicta atque adeò omnibus ornamentis nuptialibus vale dicenti, ſic Philo Iudæus, *O mater mea, in vanum peperiſti me*; & poſt pauca: *Confectio omnis olei quod præparaſti mihi, effundetur, & veſtis alba, quam texuit mater mea, tinea comedet eam, & corona, quam intexuit nutrix mea, in tempore marceſcet.*

Quòd autem ſponſus à matre ſua coronam acciperet, neç in Sacris, neque in prophanis lego; tamen ex his, quæ conlectari fas eſt, hoc obſequium dandi, ac reddendi coronas ſponſalitias ad ipſos ſponſos pertinuiſſe credo; ita vt ſicut ſponſa ſertum imponebat capiti ſponſi ſui, ſic etiam ſponſæ coronam ſponſus offerret. Ita enim colligi videtur ex verbis ſuprà adſcriptis: *Veni de Libano, veni, coronaberis*, &c. vbi ſponſus ad nuptialem coronam inuitat ſponſam ſuam, non obſcurè ſignificans illam non ab alio, quam ab ſponſo coronandam iri.

Denique illud quoque in dubium vertitur, an in hoc loco ſermo ſit de corona Regia, an de nuptiali? Vtrumque autem ſuaderi poteſt ex ipſo textu. Nam ſponſam loqui de corona nuptiali, probant illa verba: *in die deſponſationis illius, & in die lætitiæ cordis eius.* Ipſe etiam nuptialis apparatus, de quo hic agitur, & in quo coronæ ſponſalitiæ minime omittendæ forent. Rurſus de corona Regia accipi debere præmiſſa verba, ſuadet tranſlatio vulgata: *in diademate, quo coronauit eum*, &c. nam ſertum nuptiale ex floribus compactum, parum aptè dicitur diadema, hoc enim propriè Regium inſigne, & ſupremæ poteſtatis præcipuam notam ſignificat. Adde etiam, quod aliàs non ſemel dixi, in hoc Cantico nuptias Regias deſcribi etiam apparatu planè Regio, licèt aliquando ſtilus ſit bucolicus, atque adeò diademata & coronas Regias haud ſupprimi debuiſſe in hoc Cantico.

His prælibatis, ſi de corona ſponſalitia ſermo ſit, locum habet interpretatio Rabbi Anonymi; quam iam ſubiicio: *Egredimini filiæ Hieruſalem.* An non egreſſæ iam fuerant Solymitanæ fœminæ, quæ lecticam Salomonis, imò ipſam ſponſam in ea ſublatam, paulo antè accuratè deſcripſerant? Quomodo ergo nunc denuò egredi iubentur. Reſponderi ſolet, verbum, *egredimini*, ad attentionem animi referri. Quaſi dicat: Adeſte nunc ô filiæ Hieruſalem, & videte, &c. Addi poteſt ſpontanea prouocatione omnes ad vnam Hieroſolymitanas fœminas inuitare, hoc volens, vt ſi quæ earum in Penatibus latuiſſent, ad ſponſi gloriam & pulchritudinem contemplandam foras erumperent, neque tanto ſpectaculo fraudarentur.

Et videte Regem Salomonem. Sed quid in ipſo contemplatione dignius? Certè ipſemet. *Videte*, inquit, *Regem*, &c. Addit deinde ea, quæ ipſum exornabant, *in diademate*, &, niſi fallor, nomine *diadematis*, omnia ipſius decora & ornamenta complecti voluit, *quo coronauit eum mater ſua.* quæ præfatus Rabinus recitans verba Rabbi Eleazari, ſic ediſſerit: *Rex itaque adamatam vxorem ſibi adiungens, tanto affectu eam proſequutus eſt, vt aliquando ſuam vocet filiam; quemadmodum dictum eſt: Audi filia, & vide*, &c. *Sæpe etiam inter amplexus ſororem appellat infrà: Aperi mihi ſoror mea; aliquando etiam matris dignatur nomine, vt in Iſaia legitur: Attendite ad me populus meus, & mater mea auſcultate*

ſtultate me; ſic enim conuertit illa verba, *& tribus meã me audite.* quam lectionem capit etiam textus Hebraicus, vt notauit Genebrardus. Ergo iuxta mentem dicti Hebræi verba illa, *in diademate, quo coronauit eum mater ſua*, ſic ediſſerenda ſunt: contemplamini Regem Salomonem corona inſignitum nuptiali, qua ego ipſa, quam ille, cùm me amantiſſimè compellat, matris ſuæ nomine honeſtat, illi donaui, atque adeò mihi acceptam refert. *in die deſponſationis illius, & in die lætitiæ cordis eius.* videte, inquam, illum in eo potiſſimum die, quo ſuam gloriam, magnificentiam & lætitiam oſtentare oportuit ad nuptias celebrandas, in eo, inquam, die, id eſt, in tertio nuptiarum, qui pompæ oſtentationi & publicis gaudiis tribui ſolet ab ſponſis, tunc videlicet, cùm vrbem ingredi, & templum adire opus eſt. hanc expoſitionem commendat conſuetudo vetus ſuprà adſcripta, qua conſtat ſponſum ab ſponſa ſolenni ritu corona nuptiali donari ſolitum.

Si verò per *matrem*, ipſam Regis genitricem accipias, ſenſus eodem modo inſtituendus eſt, *in diademate, quo coronauit eum mater ſua.* quaſi dicat: Contemplamini Regem ſponſum meum corona nuptiali à parente ſua redimitum; ſed à qua parente? ab ea nimirum, quæ ipſum genuit, quia ſicut mater ſponſæ coronam ſponſalitiam ipſi imponebat, vt ex præmiſſis conſtat; ſic etiam ex quadam coniectura affirmare licet ſponſum à parente ſua coronam nuptialem accipere ſolitum, ne ſit diſpar vtriuſque ratio.

Sed, vt dicam quod ſentio, ſecunda interpretatio mihi magis probatur, quæ non de geniali ac ſponſalitia corona hæc verba exponit, ſed de regio diademate, quod eſt inſigne poteſtatis regalis. Nam, vt aliàs non ſemel animaduerti, ſenſus hiſtoricus iſtius Cantici, non priuati alicuius hominis, ſed Regis nuptias repræſentat: atque adeò in ea die, qua maieſtas tanti Regis oſtentabatur, regni inſignia meritò gloriabundus geſtabat. Nec diſſimile eſt id, quod habes *Pſalm.* 44. in quo alius ſimilis huic pompicus proceſſus ſponſi ac ſponſæ, Regis nimirum ac Reginæ in vrbem & in templum deſcribitur, vt nuper dicebam, ac de Rege ſic fatur: *Specie tua & pulchritudine tua intende, proſperè procede, & regna.* Quaſi dicat: in hoc proceſſu, & publica lætitia, & nuptiali ouatione, ſpeciem ac pulchritudinem tuam gloriabundus ſic oſtenta, vt Regem magnificum decet: *& procede & regna.* ſic nimirum progredere, vt Regem te eſſe ipſa regalium inſignium, ac ſtemmatum gloria facilè declaret. Hanc verò interpretationem ideo reliquis anteponendam cenſeo, quia gradum ſternit ad germanum ſenſum illorum verborum, *Veni, coronaberis de capite Amana*, &c. de quibus inibi ſermo erit.

Itaque iuxta dictam diadematis acceptionem locus iſte ſic ediſſerendus eſt: *Videte Regem Salomonem in diademate, quo coronauit eum mater ſua*, id eſt, eum ſcilicet, contemplamini corona inſignitum regia, quam illi mater eius Berſabee indepta eſt. nam tunc cum precibus obtinuit, vt filius regnaret, illũ certè vnxit, ac coronauit. Illud verò, *in die deſponſationis*, &c. non eſt copulandũ cum proximis verbis, ita vt ſenſus ſit: Videte Regem Salomonẽ à matre corona donatum in ipſa die deſpõſationis illius, &c. Sed cũ antecedentibus ad hunc modum, egredimini filię Hieruſalẽ, & videte Regẽ Salomonẽ, &c. id eſt, Regem Salomonẽ, nunc aſpicite, in die deſpõſationis eius ea redimitum corona, qua ei mater ſua dudũ precibus impetrauerat, & ſic tota ſententia aptè cadit.

CAPVT QVARTVM.

Verſ. 1. Quàm pulchra es amica mea, quàm pulchra es! Oculi tui columbarum, abſque eo quòd intrinſecus latet.

ABſque eo quod intrinſecus latet. Hebraicus textus ſic habet, מבאר לצמתך *mibbahad leſam mateh.* quæ verba *cap.* 7. Vulgatus tranſtulit, *abſque occultis tuis.* Referam omnes omnium lectiones. Iarrhius & Ionas, *intra vittam tuam*, aut *velum tuum.* Recentiores Hebræi vnanimi conſpiratione, *intra cincinnos tuos*, vel *intra crines tuos.* Septuaginta, *extra ſilentium tuum.* Quinta editio, *ex multitudine pulchritudinis tuæ.* Demum codices aliqui ſic habent, *abſque eo quòd intrinſecus latent*, eodem ſenſu.

Vox præmiſſa צמה *tſamah*, non alibi inuenitur, niſi *Iſaiæ* 47. qui locus non parum

negotij faceſſit interpretibus; nam cùm ibi Hieronymus *turpitudinem* conuertiſſet, ad hunc modum, *Tolle molam, & mole farinam, denuda turpitudinem tuam, diſcooperi humerum*, &c. Idem Hieronymus *in hunc locum*, non valde puram quandam expoſitionem inuexit; nam turpitudinem etiam hîc ſignificari exiſtimans, verba illa, *abſque eo quod intrinſecus latet*, ſic explicat, *præter id quod modeſtè dici non poteſt*, atque adeò ſilentio premi debent, quod nimirum verecundia latere iubet. Tamen credo ſanctiſſimum Patrem, non ſuam, ſed alterius ſententiam referre, Septuaginta, qui meliùs vocis Hebraicæ *leſammathech* naturam calluiſſe credendi ſunt, in præmiſſo loco Iſaiæ *κάλυμμα*, id eſt, *velum*, conuerterunt, *detege velum tuum*, quibus ego certè plus credo. nam quæ vtrobique de *cincinnis* comminiſcuntur recentiores Hebræi, probare numquam potui. Ergo in hoc loco Iſaiæ alluſum exiſtimo ad velum, quo virgines & aliæ fœminæ ingenuæ caput & faciem obnuere ſolebant apud Hebræos, quam reuelatam prodere turpe erat. Quod eleganter probat Paulus 1. *Corinth. cap.* 11. ab illis verbis: *ideo debet mulier habere velamen ſuper caput ſuum*, &c. Igitur Propheta quid Bábyloni euenturum eſſet prædicens, ait, futurum vt in captiuitatem & ſeruitutem abducta ignominiâ multâ afficeretur; non ſecus ac fœmina, cui velum adimitur quo ad faciem pudicè occultandam vtebatur. Nec aliud ſibi vult illud, *reuela turpitudinem tuam*, hoc eſt, detege capitis velamen quod turpe fœminæ & indecors eſt. Et quidem capitis reuelatio in fœminis, ſeruitutis indicium erat, vt ait Tertullianus *de velandis virginibus cap.* 5. Non ignoro longos & defluentes crines captiuis detonderi etiam ſolitos, iuxta illud Deuter. 32. *De captiuitate nudati inimicorum capitis.* tamen non de crinium tonſione, ſed de velaminis ablatione locum iſtum capiendum eſſe, ſuadet mihi tranſlatio Septuaginta, ad verba Iſaiæ, & vulgata lectio in hoc loco.

Quod meliùs vt capias, pendendus locus alter *Ezech.* 26. vbi inter alia ſic ſponſus ad ſponſam: *Cinxi te byſſo, & indui te ſubtilibus.* Hebraicè מֶשִׁי וַאֲכַסֵּךְ *meſi vachaſich*, id eſt, *vela non texui, operui*, pro voce *meſi*, Septuaginta τρίχαπτον. de qua ſic Hieronym. *Cùm diligenter inquirerem, quid ſibi vellet vocabulum trichapti, quod Septuaginta tranſtulerunt, & à nullo Græcorum nec vſum, nec etymologiam poſſem inuenire ſermonis; tandem didici à Septuaginta eſſe compoſitum, rebus enim nouis noua adinuenienda ſunt nomina, quòd tanta ſubtilitatis fuerit, vt pilorum & capillorum tenuitatem habere videatur. Vnde & ego volens tenuitatem exprimere, pro trichapto*, ſubtilibus *tranſtuli.* Hæc Hieronymus. Theodoretus verò ritè ex capillis contextum eſſe dicit, quod fœminarum capitibus circumponebatur. Aſſentiar Hieronymo & ſubtiliſſimum quoddam veli genus, non capillaceum, ſed potiùs ſericum intelligo, tanta tenuitate, vt ſtamen, quo textum erat, tenuiſſimos crines videretur imitari. Nam de ſignificatione huius nominis *meſi*, non diſſentior ab his, qui dicunt, ex ratione ſuæ etymologiæ ſericum filum notare, ea tenuitate, qua ex bombycino lanificio aqua feruenti immerſo trahitur. Neque enim aliàs redordiri poteſt. Fluit enim *meſi*, à radice *maſah*, quod eſt, ex aqua trahere. Vnde Moyſes etiam, qui Hebraicè מֹשֶׁה *Moſeh* nomen accepit. de quo Exod. 2. *Vocauitque nomen eius Moſch, dicens, quia de aqua traxi eum.* ſignificat ergo meſi, *velum ſericum* ex filis contextum, eadem tenuitate, qua ex aqua trahuntur cùm bombycinum redorditur. Agit autem Propheta in hoc loco de velo, ſeu flammeo, quo noua nupta, caput faciémque obnubere conſueuit. Ita placet noſtro Hieronymo de Prado, qui mihi ad inſtar eſt plurimorum; itaque velamen ſericum ſubtile & pretioſum ad caput, faciémque tegendam ſponſæ à ſuo coniuge datum ſignificatur, illis verbis: *indui, aut velaui te ſubtilibus.* De flammeo plura dicam *cap.* 5. *verſ.* 7. Quanta verò eſſet nuptialis flammei tenuitas, pulchrè expreſſit Seneca *in Octauian.* his verbis: *Vidit attonitus tuam formam Senatus thura cum ſuperis dans velata ſummũ flammeo tenui caput.* Addo etiam aliud teſtimonium Lucani *lib. 2. de bello ciuili.*

Non timidum nupta leuiter tectura pudorem,
Lutea demiſſos velarunt flammea vultus.

Pende illa verba, *leuiter tectura pudorem.* ſignificatur enim flammei tenuitas, qua vix genæ tegebantur. lege plura *in Iſagoge cap.* 6. §. 4.

Sed antequam germanam huius loci interpretationem ſubſcribam, aliorum placita libenter referam. Sunt qui hæc verba ſimpliciſſimè interpretantur, hoc modo: *Pulchra es amica mea*, id eſt, mirum in modum pulchra es; ſed quia non eſt integrum, modò ſingula membra, quæ ad tantam pulchritudinem conformandam accedunt percurrere, multa quidem ſilentio premam, pauca verò commemorabo, ea nimirum,

quæ

quæ manifeſtiora ſunt, ſcilicet oculos, genas, capillos, &c. ſic explicant illa verba; *abſque eo quod extrinſecus latet*, vel, vt Septuaginta reſtituunt, *intra ſilentium tuum.* quaſi dicat: Oculos & genas commendo, ſed pleraque taceo. Non probo hanc expoſitionem.

Recentiorum communis interpretatio ſic habet: *Oculi tui columbarum, intra cincinnos, vel crines tuos.* ſic enim reſtituendum, & ad eum ſenſum vulgatam lectionem accommodandam exiſtimant: tui nimirum oculi, qui præcipuam pulchritudinis partem continent, columbini ſunt, & quia crines, aut cincinni fluentes & vndulantes, ſuper eos volitant, longè pulchriores videntur; id enim quod latet, commendat plurimum illud quod apparet. Hic ſenſus illuſtrari poſſet carmine Auſonij, qui de crinibus puellarum ſolutis, & in faciem fluentibus ſic luſit:

Ora puellarum faciunt incerta capilli.

Id verò pulchritudinis opinionem propterea auget, quia amor & cupido has ſibi ipſi præſtigias facit, vt quæ non ſatis videt, meliora & pulchriora æſtimet, quàm ea, quæ clarè intuentur. Huc ſpectant verba Naſonis, qui de amatore ſuam collaudante puellam, ſic cecinit.

—— Laudat digitoſque manuſque
Brachiaque, & nudos media plus parte lacertos,
Si qua latent meliora putat.

Huic expoſitioni robur ac lucem attulit noſter Sanctius ex conſuetudine nuptarum, quibus familiare fuiſſe dicit paſſos & fluentes capillos olim geſtare, cùm virgines vitta collectos & aſtrictos offerrent. Id verò ſuadet auctoritate Optati Mileuitani *lib. 6. poſt medium.* vbi contra Donatiſtas, qui virgines Chriſti ſponſas ad nuptias adigebant, ſic fatur: *Iam ſpirituali ſponſo ſoluerant crinem, iam cæleſtes celebrauerunt nuptias; quid eſt quòd eas iterum crinem ſoluere coëgiſtis? quid, inquam, quòd ab ipſis per vos exacta eſt profeſſio ſecura? quis eſt alter ſpiritualis ſponſus, cui iterum nuberent?*

Sed tamen huic expoſitioni nihil tribuo, tum, quia non ſatis congruit cum vulgata tranſlatione, tum etiam, quia non ſatis verum puto, id quod ſuppouit, ſcilicet nuptas mulieres paſſos & ſolitos in faciem crines olim geſtare ſolitas; oppoſitum enim *verſ. ſequenti*, multis probabò, & verba Optati, me iudice, contrarium ſenſum reddunt: nam prima illa, *iam ſpirituali ſponſo ſoluerant crinem*, de virginibus enunciat, quibus proprium erat crines ſolutos & fluentes offerre, quæ nimirum ſemetipſas nuptiis carnalibus abnegantes, & à moribus etiam coniugatarum abhorrentes, vſum virginum retinebant. Id verò quod ſtatim adiungit: *Quid eſt quòd eas iterum crinem ſoluere coëgiſtis*, mendi ſuſpicione non vacat. & fortaſſe legendum eſt, *Quid eſt quòd eas iterum crinem colligere coegiſtis?* id enim poſtulat ſententiæ congruitas. Lege plura *verſ. ſequenti.*

Ego verò libentiùs ſequor interpretationem Rab. Dauid, qui vocem illam, צמה *tſamah* velum interpretatur, quam amplectitur etiam Guidacerius; ſic nimirum: *Oculi tui columbarum intra velum tuum.* Nec recedit ab hoc ſenſu vulgata lectio, quæ verba dimittens ſenſum, vel ſententiam tenuit, cùm reddidit, *abſque eo quod intrinſecus latet.* Hiſpanè dicendum foret, *fuera de que eſtan eſcondidos adentro*, nimirum intra velum, aut flammeum nuptiale deliteſcunt. Denique cum hac etiam expoſitione concinit tranſlatio Septuaginta, *extra ſilentium tuum.* Nam *ſilere* inter Latinos, ſæpe idem eſt, quod, *non apparere*, ſic dici conſueuit *Lunæ ſilentium*, id eſt, abſconſio, ſeu non apparitio Lunæ. Virgil. 2. *Æneid.*

—— Tacitæ per amica ſilentia Lunæ.

id eſt, cùm Luna abſcondita diſparet; ita etiam *flos ſilens* dicitur, qui nondum germinauit, *& vineæ ſilentes* appellantur, quæ necdum primas gemmas protulerunt. Itaque illud, *extra ſilentium tuum*, vel *extra taciturnitatem tuam*, (quod in idem recidit) perinde eſt, ac ſi dicat, *fuera de lo que no parece.* Sed quorſum hæc?

Memoria repetenda ſunt ea, quæ non ſemel diximus, ſcilicet ſponſam pro velo craſſiori, quo virgines vtebantur ad faciem totam celandam, tunc cùm ſponſo tradebatur flammeum nuptiale accipere ſolitam, nam nemo neſcit nouas *nuptas* ideò ſic dici à *nubendo*, quia maritis traditæ non illicò faciem luci & oculis offerebant, ſed pudori conſulentes initio quidem flammeo nuptiali vultum tegebant, atque eo tectæ in publicum prodibant: ſed quale erat hoc flammeum? ſubtile admodum ac tenue, vt nuper deſcripſimus, itavt per eius ſiue retia, ſiue maculas, facies vultúſque ſponſæ

Salazar in Cantica. Y 2 ſubobſcurè

ſubobſcurè videretur; & ipſa etiam quaſi per nubilum videret. Et quidem primum ingreſſum in vrbem, & aditum ad templum, quem continet quartum iſtud Epithalamium, haud dubitandum, quin ſponſa ad eum modum flammeo ſubtili tecta & velata perfecerit; vt iam inde ab initio monui, & ſuprà *in Iſagoge cap.6. §.5. & 6.* ad tertiam nuptiarum diem dixi, & in repræſentatione textus, *Epithalam.*4.probaui.

His ergo ſic conſtitutis, cogita ſponſam in ſuperiori verſu oculos & attentionem filiarum Hieruſalem ad ſponſi ſui contemplationem euocaſſe: *Egredimini filiæ Hieruſalem, & videte Regem Salomonem*, &c. Adde etiam dictas fœminas in ſponſo, quæ ad eum modum, aut pallio nuptiali tecta procedebat, cùm ſuauem illius odorem ſentirent, faciem autem non viderent, id tantùm commendaſſe, quod ſenſu percipiebant, ita enim exclamarunt, *Quæ eſt iſta, quæ aſcendit de deſerto ſicut virgula fumi*, &c. ergo ſponſus Sulamiti ſuæ vicem rependere volens, ne fœminarum laudes & commendationes deſideraret, cùm illam proximè intueretur, atque pulchritudinem eius per ſubtiliſſimi flammei tenuitatem, quaſi per vmbram deſpicerent, laudes illius ſic exorſus eſt: *Quàm pulchra es amica mea, quàm pulchra es.* Repetitio auget & exaggerat commendationem ſuſceptam: *Oculi tui columbarum.* ſatis multa de hoc hemiſtichio ſuprà cap.1.verſ.15. *abſque eo quod intrinſecus latet.* Hæc verba duplicem ſenſum reddere poſſunt. Prior eſt: hanc oculorum tuorum venuſtatem non parum auget, flammei, ſeu veli nuptialis obiectus; quia id quod in ipſis videre licet, valde pulchrum eſt, & quod abſconditur, pulchrius æſtimatur, iuxta illud Naſonis,

Si qua latent meliora putat, &c.

Poſterior eſt, *oculi tui*, quatenus per flammei retia ſe ſe produnt columbini, atque adeò pulcherrimi apparent; quid ſi non laterent? quid ſi flammei nuptialis interpoſitio eorum venuſtatem imminueret, quaſi dicat; *oculi tui*, columbarum oculos non ſolùm exæquant, ſed etiam ſuperant venuſtate & decore, niſi quòd intra velum ſubtile tantiſper deliteſcunt; ſi enim omnino paterent, & ſine vmbris ſeſe videndos palàm darent, incomparabilis appareret eorumdem pulchritudo. hanc expoſitionem ſuperiori præferendam cenſeo, quia meliùs inſeruit contextui.

Eumdem ſenſum, me iudice, reddunt verba Pſalm. 44. *Omnis gloria filiæ Regis ab intus in fimbrijs aureis circumamicta varietatibus.* proponitur enim ſponſa ad eumdem modum nuptiali flammeo velata, atque adeò formam abſcondens; ſed veſtes aureas opere polymito elaboratas præ ſe ferens. Ergo ſiue ſponſus, ſiue puellæ pediſſequæ, quæ ipſam ad vrbem, & ad templum ſtipabant, ſic eam ſubſcribi præmittit ſacer Vates, *Adducentur Regi virgines poſt eam in lætitia & exultatione, adducentur in templum Regis.* Hæ autem virgines de ſponſa ad eas, quæ ipſam admirabundæ contemplabantur, ſic profantur: *Omnis gloria filiæ Regis*, &c. id eſt, præcipua pulchritudo & venuſtas ſponſæ *ab intus*, hoc eſt, in facie & vultu, ac cæteris, quæ velum nuptiale tantiſper occultat, exiſtit prorſus; ab intus, inquam, in his ſcilicet, quæ etſi palam non videntur, quia velata ſunt, ea tamen veli tenuitas non omnino abſcondit, atque adeò ſubobſcurè, & quaſi per nebulas conſpici poſſunt, in his, inquam, pulchritudinis ſumma conſiſtit. Nam quòd eandem veſtibus aureis & variis ornatam videtis, id certè vltimo loco poni debet. Hæc germana huius loci interpretatio.

Quòd ſi extra fines eius contexturæ, quam ſequimur, euagari integrum eſt; ex quadam licentia interpretandi, duas alias expoſitiones ſubſcribere poſſumus: prior eſt eiuſmodi. Vox צמה *Zamah*, rem abſconditam, aut celatam notat, &, mea ſententia, numquam meliùs vim eius expreſſit noſter interpres, quàm cùm *cap. 6.* eandem vſurpans ſimilitudinem genarum, ſic ait: *ſicut cortex mali punici, ita & genæ tuæ abſque oculis tuis*; nam vtrobique reperitur vox præmiſſa, item vox Hebraica, quem alij *intra*, alij *extra*, noſter *abſque*, ex proprio ſignificato eſt *ſine*; habet enim negationem incluſam. Deinde notandum, oculos & genas, fucis ac pigmentis illinere fœminis ab heroicis temporibus vſitatum vt natiuæ pulchritudini additis coloribus ſuccurrant, & ſi quid minus decorum ineſt, illud abſcondant. De oculorum fucis extat illud Ezech.13.*Circumleniſti ſtibio oculos tuos.* Hierem.4.*Cùm ornatus fueris monili aureo, & pinxeris ſtibio oculos tuos.* Alij ex Hebræo, *depinxeris fuco faciem ſuam*, quod pertinet ad faciei pigmenta. Vtrumque exploratiſſimum.

Ad rem: *oculi tui columbarum abſque occultis tuis*, id eſt, *ſine occultis*, oculi nimirum columbini; vulgò *zarcos*, & id quidem ſine fuco, ſine pigmentis, quin aliquid vitij additis pigmentis celes. Nec aliud ſibi volunt illa verba, *abſque eo quod intrinſecus latet.*

ter. quæ non ita accipienda, quaſi aliquid boni, aut pulchri latere ſignificent, ſed abſoluta negatione ſine eo quod lateat intrinſecus, hoc eſt, quin aliquid latens interiùs ſubſit, quod fuci, vel pigmenta celauerint.

Poſterior expoſitio, huic non abſimilis, ad mores ſponſæ magis, quàm ad pulchritudinem refertur; oculi certè ſunt animi indices. Quis enim neſcit, gaudente animo ſubridere oculos hilariter, eodémque mœrente, ipſos quoque remitti, ac languеſcere? iidem etiam per iram tumeſcunt, & ignitum quiddam iaculant? per manſuetudinem, manſueſcunt, inter cogitandum ſtant immotæ pupillæ, ipſæ etiam quodammodo cogitabundæ, oberrant verò inconſideratis. Denique omnibus animi affectibus ſimplicium oculi afficiuntur, & nihil omnino latere in animis permittunt. Identidem facies & genæ ad verecundiam ſuffundunt, rubore ad iram candicant, ad metum pallent, & ad alias animi paſſiones diſſimiles, diſſimiliter ſe habent. & id quidem non in aſtutis & vafris omnibus; de his enim dictum Eccleſ. 4. *Ne accipias faciem aduersùs faciem tuam, nec mendacium aduersùs animam tuam.* hoc eſt, ne aliud in animo habeas, aliud in facie præferas. Sponſus ergo ſic ad ſponſam: *Oculi tui columbarum, atque adeò ſimplices, abſque eo quod intrinſecus latet.* vel, quod idem eſt, *abſque occultis tuis*, id eſt, quin aliquid interiùs celes; nihil enim eſt in animo, quod non ſtatim per oculos ſe prodat, & idem eſt de genis, quæ ad omnes etiam animi affectus permutantur, nihil ſimulantes, omnia in lucem proferentes.

Sed quæres, quid de lectione Septuaginta decernendum ſit, quæ ſic ſe habet: *extra ſilentiu mtuum.* Haud difficile erit cum noſtra in concordiam adducere; ſi tamen propoſitio *extra*, (vt ſolet) abſolutam negationem claudat, id eſt, ſine ſilentio tuo, & *ſilentij* nomen pro re occulta & latenti capiatur, ſicut *luna ſilentia* dicimus, cùm omnino diſparet. Itaque, ſine ſilentio tuo, perinde erit ac ſi dicat, quin aliquid abſcondas, aut celes, vel extra id, quod celas & abſcondis.

Capilli tui ſicut greges caprarum, quæ aſcenderunt de monte Galaad.

Aſcenderunt. Hebraicè שׁגלשׁו *galeſu*, quidam *defricuerunt ſe*, alij *manicauerunt*, plures, *apparuerunt*, pauci, *depexuerunt ſe.* Septuaginta, *reuelatæ ſunt.* eſt etiam, qui illud, *aſcenderunt*, capiendum eſſe dicit pro *deſcenderunt*, quia noſter interpres eandem vocem nonnunquam *aſcendere*, aliquando etiam *redire*, aut *deſcendere* conuertit. Cæterùm is; quicumque eſt, vim affert vulgatæ lectioni; ergò *aſcenderunt de monte*, perinde eſt mihi, ac ſi diceret, de montis radicibus ad cacumen conſcenderunt. quod quantum ad germanum huius loci ſenſum aſſequendum faciat, poſtea ſubiiciam.

Antequam huius loci ſententiam eruam, conſtituere oportet, quónam colore ſponſæ cæſaries prædita eſſet. Si quæras, quis olim color capillorum maiori in pretio eſſet, non liquet. Horatius nigros capillos laudi ducit.

Depicta nigris oculis, nigróque capillo.

Huc ſpectat illud Claudiani *in Epithalamio Honorij, & Mariæ,*

Non labra roſæ; non colla pruina,
Non crines æquant viola, non lumina flamma.

Crines igitur violis ſimiles commendat Poëta, id eſt, ſubatros. Rurſus flauorum capillorum laus tanta fuit, vt illos ex Septentrioni ſubiectis plagis coëmptos in Africam adduci ſolitos affirmet Tertullianus *in libello de cultu fœminarum*, & Clemens Alexandrinus *Pædagog. lib. 3. cap. 1.* vt videlicet fœminæ geſtarent pro ſuis. Virgilius item *de coma Didonis,*

Non dum illi flauit Proſerpina crinem.

Abſtulerat. Ego verò exiſtimo, neque atros omnino, neque flauos prorſus crines præcipuam laudem tuliſſe, atque hoc colore præditam ſponſæ cæſariem, conſtabit infrà *cap. 7.*

Sed dices, in eo capite, cum purpura componi: *coma tua ſicut purpura Regis*, &c. ergo flaua fuiſſe fingitur. Vim huius illationis non agnoſco; nam color purpureus, frequentiùs pro violaceo & ferrugineo accipi conſueuit, vt eruditè probat Alecampius *in Plinium*, & noſter Cerda *in Virgilium*, & in ſacris litteris *Exodi 25.* & ſæpe alias, purpureus color & coccinus diſtinguuntur. Ergo dum crines purpuræ ſimiles prædicantur, ſubatros potiùs fuiſſe, aut violarum colorem præ ſe tuliſſe oſtendit

Salazar in Cantica.

ditur, iuxta illud Claudiani: *Non crines aquant viola*; & de viola Virgilius *lib. 4. Georgic.*

—— Viola ſublucet purpura nigra.

Itaque violaceus color, niger dicitur, ſed ſublucens, quia nimirum hæc eſt illius natura, vt medius ſit inter atrum & fuluum, hoc eſt, niger flaueſcens, aut flauus nigricans. De hoc colore, & non alio, capienda ſunt illa eiuſdem Maronis verba *lib. 1. Georgic.*

Et pro purpureo pœnas dat Scylla capillo.

Et quidem aptiùs hoc ad capillorum naturam dicitur. nam ſi purpura pro colore acciperetur rubro, haud poſſet is color capillis accommodari. quis enim vnquam habuit coccineos capillos? ergo purpurei capilli, non atri omnino ſunt, ſed lucentis violæ, aut ferruginis colorem imitantur, inter atrum videlicet, & flauum.

Huius coloris, & non alterius, capreas Galaaditicas fuiſſe exiſtimandum eſt, inter atrum nimirum, atque flauum; id enim euenire ſolet, quadam naturæ lege, vt pro regionis pabuli, & aquæ diuerſitate, alium, atque alium colorem pecudes mutent, & quidem in Galaaditica plaga eo colore præditas fuiſſe capras, ſuadet loci natura; eſt enim calidior totius Iudææ, vtpote quæ depreſſior, & ferendis aromatibus habilis erat; hæc enim non, niſi in calidis regionibus proueniunt: experientia autem docet, in his regionibus, vbi calor viget, pecudum lanas in nigrum colorem diſcedere: & quidem in caprarum genere, ſatis communis eſt dictus color ſubfuſcus, medius inter nigrum & fuluum, vt proinde credibile ſit capras in regione Galaad Solis ardoribus aduſtas eum colorem præferre. Ad hæc caprarum in Iudæa villos fuiſſe longos, & tonſiles, vt de Cilicia circa Syrtes refert Plinius *lib. 8. cap. 50.* Probari poteſt, quia ſaga Cilicina de caprarum pilis intexere iubet Moyſes *Exod. 36.* & filij Iſraël caprarum villos obtuliſſe inibi perhibentur. Demùm in Galaad erat reſinæ myrrhæ & aliorum aromatum prouentus magnus. Hier. 8. *non eſt reſina in Galaad.* Geneſ. 37. *Viderunt Iſmaelitas viatores venire de Galaad, & camelos eorum portantes aromata, & reſinam, & ſtacten in Ægyptum.* Cùm ergo in ea regione inter aromatifera arbuſta capræ verſarentur, fiebat quidem, vt de exſudatis aromatibus, aliquid corroderent: & dum in ſpiſſiora dumeta, (quæ eſt illorum natura,) ſeſe immittebant, villos oblongos depecterent, elimarent & leuigarent. Hinc datus locus illis lectionibus, *affricuerunt ſe*, & *depexuerunt ſe*, quas ſuprà retuli.

Erant igitur, vt dicta perſtringam, Galaaditicarum caprarum villi purpurei, ex atro videlicet, flauóque temperati oblongi, depexi, & aromatibus conditi. has omnes laudes vnica ſimilitudine caprarum iactat ſponſus in ſponſæ crines purpureos, longos, depexos, & vnguentis delibutos eſſe oſtendens. Ita fert communis interpretatio ſenſus hiſtorici. lege noſtrum Centumputeolanum, qui hanc expoſitionem lubentiùs amplectitur, & pulchriùs illuſtrat. Niſi quòd colorem flauum tam capris, quàm capillis ſponſæ tribuit, id verò mihi ſemper diſplicuit.

Cæterùm, vt dicam quod ſentio, locus iſte grauiorem ſententiam continet; nam ritum nuptialem eo tempore valde ſolennem, (me iudice) repræſentat. Erat enim olim in more poſitum, non apud gentes ſolùm, ſed etiam apud Hebræos, vt innubæ puellæ, & virgines ſolutos & paſſos geſtarent crines, nuptæ verò collectos vittis adſtrictos in verticem afferrent. Hinc apud priſcos authores, *capere crines*, aut *colligere*, perinde eſt, ac nubere. Plautus *in Moſtellaria*,

Soli gerendum morem cenſeo, & capiendos crines.

Idem *in Milite*,

Vtique eam ornatam adducas matronarum modo:

Capite compto crines vittáſque habeat.

Colligitur ex Iſaia *cap. 3.* vbi inter alia mundi muliebris ornamenta, quæ nouis nuptis donabantur, numerat Propheta, *vittas* ad capiendos crines. & infrà *cap. 6.* crines ſponſæ *canalibus vincti* dicuntur, vbi plura conferam in hanc ſententiam. Hunc etiam ſenſum reddunt verba Petri, quibus vxoratas affatur epiſt. 1. cap. 3. *quarum non ſit extrinſecus capillatura, aut circumdatio auri.* vt in eo loco fuſiùs probauimus.

Ergo ſenſum horum verborum, ſic conformare opus eſt: *Capilli tui ſicut greges caprarum, qui aſcenderunt de monte Galaad.* quæ nimirum de radicibus illius montis ad cacumen eiuſdem à paſtore compulſæ ſunt. quaſi dicat: Crines tui ô ſponſa poſtquam nupſiſti, & viro tradita es, iam non paſſi ſoluti & ſinentes, vt olim virgo innuba

geſtabas, ſed vitta collecti, & in verticem capitis relegati, ſimiles omnino ſunt capris, &c. id eſt, imitantur pilos caprarum, poſtquam à radicibus montis Galaad, ad cacumen illius aſcenderunt, atque ibi paſcuis intermiſſis conglobatæ cubant. Nihil in bucolico carmine eleganteius, aut dici, aut excogitari potuit.

Demum, quia tenuis flammeus capillos quemadmodum oculos celabat, hinc fiebat, vt ſubobſcurè etiam per flammei ſubtiles rimulas capilli ſe ſe proderent, haud diſſimiles gregi caprarum cùm in montis vertice inter dumeta & arbuſta eminus deſpiciuntur. Ad quam expoſitionem facit tranſlatio Septuaginta, *quæ reuelatæ ſunt de monte Galaad.* & alia noſtri interpretis *cap.* 7. quæ apparuerunt de Galaad. vide ibi.

Verſ. 2. Dentes tui ſicut greges tonſarum, quæ aſcenderunt de lauacro. omnes gemellis fœtibus, & ſterilis non eſt inter eas.

SONVS ALLEGORIÆ.

SEptuaginta Interpretes poſteriora verba ſic conuertunt. *quæ omnes geminantes, & infœcunda non eſt.* eodem ſenſu Rabbi Salomon, *quæ omnes integræ ſunt.* Ambroſius, *geminatæ ſunt.* Aquil. *gemellíparæ ſunt.* Pro *ſterilis* alij abortientem reddunt, *& abortiens inter illas non eſt.* Hebr. *& orba non eſt in eis.*

Interpretes communiter ſimilitudinem iſtam ſic ediſſerunt. Comparantur, inquiunt, dentes gregibus ouium peritè tonſarum æquabili capillo, & deinde lotarum, quo aliàs candidæ fiant candidiores; nam detonſio ademit lanæ extremitates, quæ Sole & puluere infici ſolent, lotio etiam detergit ſordes: hæc ad candorem dentium notandum. Rurſus ſimiles dicuntur dentes, ouibus detonſis gregatim aſcendentibus, inter ſe ſtipatis; nam vellere reſublato inueſtes frigus inuadit, ipſe verò, vt ſuccurrant frigori, corpora corporibus fouentes ita pergunt aliæ poſt alias per accliues ſemitas, vt eminus nihil appareat interſtitij. Id autem ſignificat dentes æquales, & valde contiguos. Demum ouibus gemellos parientibus componuntur, vt illud quod tenuium gregum crura vacui interualli faciebant reliquum, aguelli inter crura iuxta matres pergentes, aut rumis inhærentes prorſus replerent, quo ſignificatur nihil eſſe in dentibus hiulcum, nihil decarnatum, ſed contigua omnia, & concinnè cohærentia.

Extrema illa verba, *omnes gemellis fœtibus*, &c. ſubtiliùs nouus interpres expoſuit ad hunc modum: Duo ſunt ordines dentium, ſuperiores & inferiores: ex his ſuperiores inferioribus ita inſident, vt pares cùm ſint, tamen impares videantur; vnus enim ex ſuperioribus duos ex infimis premere ac terere videtur, qui ad hos relati gemellorum matribus inhærentium ſpeciem reddunt. Ad hæc dentes, qui mediam oris partem inſtruunt, & inciſores appellantur, latiori ſunt forma: & qui his ad latus ſuccreſcunt, alter vtrimque minus lati ſunt. Quapropter hos etiam licet gemellos dicere, illos matres, cùm præſertim maiores illi & latiores prius in dentientibus puerulis enaſcantur, & poſtquam hi adoleuerunt, duo alij ex vtroque latere alterutrinque adnaſcantur. Hæc ille magis acutè, quàm ſolidè.

Certè in his expoſitionibus illud eſt durum, quod D. Gregorius Nyſſenus expreſſit, his verbis: *non conuenit dentem à natura nudum, cum hoc animali lanigero comparari.* Ego quidem ita reor, & quæ de illis ouium ardua ſcandentium ordinibus commenti ſunt, interpretes præfatam duritiem & aſperitatem nequaquam leuigare & linire.

Quapropter in re obſcura, alia mihi occurrit expoſitio, quæ lenior videtur, & cum reliquo textu meliùs cohæret: ergo ſicut in ſuperiori verſu ſponſæ crines cum caprarum gregibus conferens ſponſus, non capras abſolutè, ſed pilos pilis compoſuit, vt ſuprà exhibui, ex communi interpretum ſententia. & ſicut infrà *cap.* 5. *verſ.* 12. de oculis ſponſi, ſic ſponſa: *Oculi tui ſicut columbæ*, quæ ad eum modum interpretanda ſunt, vt oculi cùm oculis conferantur. Ita etiam nunc, comparatio ſic inſtituenda eſt, vt non cum ipſis ouibus dentes, ſed dentes vtique ſponſæ cum dentibus ouium comparari & collati dicantur. Nouum videtur, ſed probabo. In primis conſtat, ouium dentes aliorum animantium dentibus antecellere, non forma tantùm, quia minuti concinnè cohærentes & candidi; ſed etiam, quia innoxij. nam cùm aliorum dentes animantium his verbis quas carpunt, ſegetibus, & arboribus noxiam aſpergant qualitatem, quæ veneni ad inſtar illas enecat; tamen dens ouinus innoxius eſt. Propterea

ad ſegetum adhuc in herbis luxuriantium immodicum vitium depaſcendum adhiberi ſolet. de quo ſic Plinius lib. 18. cap. 12. *Luxuria ſegetum caſtigatur dente pecoris in herba dumtaxat, & depaſtæ quidem, vel ſæpiùs nullam in ſpica iniuriam ſentiunt.* Pecoris autem nomine lanigerum intelligit; nam caprinum bouinumque dentem omnes vt noxium & venenatum taxant. Theophraſtus *lib.* 8. refert apud Babylones luxuriantes immodicè ſegetes bis detonderi, ac tertiò immitti oues, vt depaſcant. Rurſus Galenus *de vſu partium cap.* 8. *&* 9. humanos dentes figura, ordine & reliqua ſtructura ouium dentibus ſimiles eſſe affirmat. Cùm enim, inquit, natura hominum manſuetum atque imbellem effinxiſſet, non illi aprinis, aut leoninis pares dentes addidit, ſed ouinis.

Quàm verò aptè in hanc expoſitionem verba cadant, poſtquam ſingula expendero, apertè cognoſces: dentes tui ſicut greges tonſarum, hoc eſt, dentes habes ſicut greges ouium. (ita expreſſit iſta verba Philo Carpathius.) Quemadmodum, ergo ſi quis diceret, ſimia dentes habet ſicut homines, non ſignificaret ſingulos huius dentes ad inſtar vnius hominis obtinere, ſed dentes dentibus eſſe pares. Ita etiam in hac dentium & capillorum cum gregibus collatione ſentiendum eſt, pilos pilis, dentes dentibus comparari. Et quidem dentes ouium à continuitate, & æqualitate laudat Conradus Geſn. ex Adamantio & Plino *in oue n.* 20. *&* 30. & *ib.* ouinos humanoſque dentes non diſſimiles, & numero pares eſſe dicit. Ita nimirum intelligendus, vt dentes inferiores non plures habeat homo, quàm ouis, hæc enim ſicut alia animantia, quæ ruminant, inferioribus caret. Sed cur tonſarum gregibus, & non ouium ſimpliciter componuntur? Subiiciam. Virgilius 7. Æneidos *intonſam bidentem* appellat (vt ad eum locum obſeruat Seruius, paruam & recentem ouem, quæ nondum, videlicet pro ſua teneritudine, detonderi potuit. Item Columella *lib.* 7. *cap.* 3. *&* 5. teneras adhuc oues intonſas nuncupauit. Ita contrà in hoc loco tonſæ dicuntur oues, quæ iam adoleuerunt, & ad tonſtrinam peruenerunt, quibus dentes firmi & fortes, nam ſicut tenellis ouibus tenelli ſunt & infirmi dentes, nec iuſta præditi magnitudine: ſic Creſcentius apud eundem Conradum in B. *Sunt*, inquit, *ouibus iunioribus dentes inæquales, in ſtatu æquales, ætate prouectis diſcalceantur, minuuntur, corrompuntur.* diſcalceantur, inquam, id eſt, decarnantur, & oblongi fiunt. Hæc ſi teneas, verba ſequentia commentari facile eſt. Addit: *quæ aſcenderunt de lauacro*, quæ redeunt, videlicet, ex fluuio in quo adaquatæ, vel lotæ ſunt, iuxta illud Maronis 1. *Georg.*

Balantumque pecus fluuio merſare ſalubri.

Paladius apud dictum Geſnerum lit. E. *Quarto die poſt tonſuram, ſi eſt in vicinia maris, ouis ad littus deducta merſatur.* Quidam affirmant, in ouibus dentium incrementa nunquam intermitti.

Ad dentes etiam pertinet, quòd inter paſcendum ſordes contrahunt oues, quas dum bibunt, aut merguntur, abluunt & detergunt. *omnes gemellis fœtibus, & ſterilis non eſt inter illas.* id eſt, nulla præ ſenio effœta eſt, nam ſenio confectæ parere deſinunt. his autem aut dentes decidunt, aut decidui nutant, aut denique decarnant, & in nimiam longitudinem euadunt, adeò vt earum ætas à paſtoribus capietur, *omnes gemellis fœtibus*, &c. omnes videlicet iuniores, & adhuc præ robore duos enitentes: itaque, vt dicta perſtringam, Sulamitis dentes dentibus ouium ſimiles dicuntur, cùm ad iuſtam magnitudinem peruenerunt firmi ſunt, candidi, deterſi, concinni, cohærentes, innoxij, non nutantes, non oblongi, non imminuti; hæ enim ſunt omnes laudes quæ dentibus accommodari poſſunt, quas ea ſimilitudine compleuit.

At, inquies, ouibus, vt cæteris animantibus quæ ruminant, ſuperiores deficere non inficior, ſed cùm inferiores dentes tam elegantes ſint, vtroſque tam ſuperiores, quàm inferiores ſponſæ dentes cum his comparatos fuiſſe contendo, quia aſſimilatio eſt venuſtior, & ad ſenſus ſpirituales accommodatior.

Verſ. 3. Sicut vitta coccinea labia tua, & eloquium tuum dulce,

SONVS ALLEGORIÆ.

SEptuaginta: *ſicut funiculus*, eodem ſenſu; alij, *ſicut reſticula*, nil intereſt. Sermo eſt de vitta, qua nuptæ matronæ capitis crines colligere ſolebant, iuxta ea, quæ diximus ſuprà *verſ.* 2. Has verò vittas coccineas fuiſſe olim comprobat carmen Catulli *de nuptiis Pelei. & Thetidos.*

At roſea niueo reſidebant vertice vittæ.

Ita inuenio expreſſum alicubi carmen, quanuis aliter ſit in nouo Catulli codice ad hunc modum.

At roſeo niuea reſidebant vertice vittæ.

Et quidem perplacet prior lectio. Sic enim Poëta ſeniori fœminæ accommodat canos crines tanquam effœtæ, ac ſterili, & vittas roſeas tanquam matronæ & vxoratæ.

In labiis color purpureus commendari ſolet, tumor verò vitio verti. propterea vittæ conferuntur coccineæ ob tenuitatem & colorem, vtraque enim vitta venuſtè adumbratur. *Et eloquium tuum dulce.* ne quis exiſtimaret labia ſponſi hiulca, & per labia dentes ſua ſponte prodi, quod eſt turpiſſimum fœminis. addit rationem qua inductus fuit, ad dentes labiaque laudanda, non quia riſerit, vt notauit hîc Nyſſenus. eſt enim fœminis, quæ pulchros habent dentes, ſolemne ad earum oſtentationem, etiam vbi non ſubeſt cauſa ridendi, riſus & cachinnos edere. In quam ſententiã Mart *lib.* 12. *Epig.* 34. venuſtè luſit. & Ouidius *de Arte lib.* 1. Non, inquam, quia riſerit, ſed quia dulces & pulchros efflauit ſermones. *Et eloquium tuum dulce.* Dum enim ad loquendum os reſerauit, dentium & labiorum elegantiam apertè oſtendit. Ad hæc cùm dentium & labiorum miniſterio voces edantur, vbi dentes & labia deſcripſit, addidit hanc, reliquis laudibus, commendationem, quòd nimirum vtraque ad voces & verba efformanda eſſent appoſitiſſima. Quaſi diceret, cùm dentes tibi, ô ſponſa, concinni euenerint, labia etiam non tumida, aut obeſa, aut diducta, ſed exilia & tenuia ſint, bellè admodum exprimis quæ dicis, non hæres, non impingis, non interciſas promis voces.

Eloquium tuum dulce. Septuaginta *decorum*, Hebr. נאוה *Naueh* propriè *amænum*, floridum, ad inſtar paſcui. Nam vox נאות *Neoth*, paſcua ſignificat amœna & vberrima, & quidem ſatis appoſitè dentes gregibus ſimiles dixerat, qui eloquium paſcui ad inſtar amœnum & vber eſſe adiunxit. Nam quemadmodum dente pecoris caſtigatur agri luxuries, ita verborum flos & vbertas nimia demetenda eſt, iuxta illud Iulij *in* 2. *de oratore*, vbi de Sulpicij orationibus ſic habet. *Multo eius oratio eſſet pretioſior, in qua nunc interdum vt in hortis ruſtici dicere ſolent, in ſumma vbertate ineſt luxuries quædam, quæ ſtylo depaſcenda eſt.* Eloquia igitur ſponſæ amœna, ſed tamen dens ouinus, qui omnem verborum luxuriem demetit; ſed leuiora ſunt hæc. pergo ad alia.

Sicut fragmen mali punici, ita & genæ tuæ, abſque eo quod intrinſecus latet.

Extrema verba huius carminis in capitis auſpicio ad primum verſum fusè declaraui. Supereſt vt de prioribus pauca dicam. *Gena tua* ex Rabinis quidam, *tempora tua*, ſed non audiendi. Hebr. רקת *Rakath*, propriè eſt quod tumet in facie, id autem venuſtè cum fragmine dimidiati mali punici comparatur. Sed dubium eſt, an comparatio iſta ita confirmari debeat, vt ſponſæ genæ mali punici fragmento adſimiles dicantur, ex ea parte, qua dictum fragmentum diſſectum grana oſtentat, an ex ea, qua cortice munitur? Rabbi Abenezrah aliter comminiſcitur, qui non cum cortice, aut fragmento, ſed cum flore eiuſdem granati mali genas ſponſæ conferri autumat.

De ſingulis iudicium ferre oportet. Sententia Abenezræ ſic conformanda eſt: *Sicut flos mali punici, ita & gena tua.* id eſt, genæ tuæ ſic decenter rubeſcunt, ſicut flos mali granati, cuius color ſanguineus eſt. & ſanè color ille, qui genas tingit, flos appellari conſueuit, qui in iunioribus vernat, & in ſenibus marcet ac langueſcit. Ergo cùm flori prædicto conferuntur genæ ſponſæ, vernans ac florens illius iuuenta ſignificatur, quæ in malorum eximio rubore, potiſſimum ſpectari ſolet, malo granati verò flos, ante alios flores rubicundus ac flauus exiſtit.

Sed tamen hæc Rabini explicatio, mea quidem ſententia, vim verbis affert, ideò reiici debet. Secunda ergo, & magis accomodata expoſitio, quam vulgò interpretes ſequuntur, dictam comparationem inter genas & fragmenta mali punici ſic iniri affirmat, vt hæ cum cortice eiuſdem mali ea parte, qua tumet, conferantur, quia præcipua (inquiunt) laus genarum eſt, ne macræ, aut graciles ſint, ſed ſucci plenæ, & decenter tumentes: ne etiam pallorem, aut purum candorem oſtentent, ſed candido ac purpureo colore ad temperiem infectæ ſint. Has igitur genas accommodatiſſimè repræſentat fragmen mali punici. id eſt, cortex exterior, qui cùm maturus eſt, venuſtè

tumet,

tumet, tantiſper candicat, & quaſi adſperſo purpuriſſo modicè rubet. Hanc interpretationem commendat vulgata lectio intrà cap 7. *Sicut cortex mali punici, ita & gena tua.* Adde etiam ſcholium Merceri, qui affirmat, genas à Chaldæis Thalmudicis ipſius facici *malogranata* appellari. Cauſam ſi roges, non alia certè occurrit, niſi præmiſſa ſimilitudo, ſiue in tumore, ſiue in colore, quæ inter malas & mala punica intercedit. Suadetur etiam hæc interpretatio, ex fabrica, ſeu conſtructione malorum punicorum, quibus veſtis Pontificiæ fimbrias ornare præcepit Deus *Exod.* 39. vbi Deus naturalis fructus ſpeciem & colorem imitari volens, prædicto malo ex byſſo retorta cocco & purpura conflari iuſſit, ſic enim habes. *Deorſum autem ad pedes mala punica ex hyacintho, purpura, vermiculo ac byſſo retorta.* Ea nimirum ex albo & ſanguineo colore permixtis ac temperatis componi voluit, vt vel ex eo conſtet, genarum quoque candido ac purpureo colore infectarum ſimilitudinem per eadem malo granata optimè adumbrari.

Sed licèt hęc accommodata videantur, tertiam expoſitionem libentiùs amplector, quæ comparationem inter genas & punici mali fragmentum non quidem ex ea parte, qua cortex oſtenditur, ſed ex illa, qua grana quibuſdam pelliculis, aut tunicellis, leuiter operta monſtrantur, ſumendam eſſe. Et ſanè, quamuis in adornanda præmiſſa comparatione corticis conuexi, atque extimi mali punici, ac malarum ſponſæ, multum ſudatum eſt, non ſatis illi aequieſcit animus, quia dicti corticis color non albus omnino, ſed quaſi cinereus, & rubor etiam torridus eſt, ac nigricans, tumor quoque, non leuis, ſed aſper & tuberoſus, atque adeò non ſatis apta comparatio videtur. An non melior, atque concinnior eſſet comparatio eiuſmodi genarum cum fragmine mali camuſini, quod aliàs dicitur *malo roſa*, quia colore roſeo cortex imbuitur, in quo candor, rubor, læuor & tumor longè decentius conſpirant, quàm in malo punico? Huc ſpectat Platonis Epigramma in pomario Ioannis Baptiſtæ à Porta, recitatum *cap.* 12.

Malo ego te ferio, tu ſi me diligis, illud
Suſcipe, &c. & infrà,
Hoc fieri ſi poſſe negas, hoc ſuſcipe malum,
Quàm pereat paruo tempore forma, vide.

Quibus verbis formam pulcherrimæ virginis, ſimilem omnino eſſe affirmat malo roſæ, quia nimirum olet, rubet, candicat, &, vt ait Plutarchus *in ſympoſiacis*, omnes ſenſus oblectat. Aliqui etiam dicunt genas ideo *malas* dici, quia eiuſmodi mala roſea, imitari videntur.

Ob eam cauſam aliqui interpretes comparationem iſtam genarum & mali punici, ſic confirmant, vt nequaquam cum corio illius, ſed cum granis, quæ per natiuas rimulas ſe ſe produnt, cùm vi caloris dehiſcunt, conferri affirmant; ſed non probo, nam iſti granatorum malorum hiatus, vt ait noſter Sanctius, cum labiis potius purpura infectis, quàm cum genis componi deberent. Ergo, vt aliquid concinnius dici queat, præmittenda eſt naturalis ſtructura & compoſitio mali granati, hoc enim cùm in fragmina ſecatur, alteram partem oſtentat granis plenam, ſed tenui quadam tunicella opertam, quam ideo natura illi dedit, vt grana in ordines digeſta inter ſe cohærerent, nec aut nimia humiditate, aut confricatione ſe inuicem læderent. Et ſanè in pleriſque malis punicis color granorum decenter rubeſcit, ita vt nihil ad ruborem illum notandum, qui faciem pulchrium fœminarum tingit, magis accommodatum ſit, adeò vt de ipſo malo granato, cùm corticem fregit, & ſanguineum colorem oculis offert, nouus quidam Poëta ſic cecinerit.

Punica mala pudent effracto cortice. ſanguis
Purpureiſque oſtro tingit madentia grana.

Rurſus in malo punico, granorum ordines veſtit tenuis admodum ac gracilis tunica, quam *follem* vocant; hæc autem diaphana eſt ac pellucida, ita vt ex albo & purpura temperatus granorum color per ipſam non obſcurè conſpiciatur. Quid verò genis rubeſcentibus, & flammeo nuptiali prę tenui coopertis magis adſimile excogitari poteſt. De quibus ita cecinit Lucanus,

Non timidum nuptæ leuiter tectura pudorem
Lutea demiſſos velarunt flammea vultus.

De his ergo Salomon ſatis accommodatè dicit: *Gena tua ſicut fragmen mali punici;* quo nimirum grana ſua rubore, vel potiùs pudore ipſo infecta oſtentat; *abſque eo quod intrinſecus*

trinſecus latet. quia ſcilicet genæ non aliter ſub tenui ac ſubtili flammeo nitent, quàm dicta grana ſub gracili ac pellucente folle collucent, ex ea parte, qua pars diſſecta grana oſtentat, non ex ali a, qua cortice munitur: hic enim follis cum malum punicum adoleuit, & decoquitur, candicat plurimum, & quaſi aſperſo purpuriſſo modicè rubet, itaque ſimilitudo iſta ſponſæ genas non exiles & graciles, ſed ſucci plenas, non pallentes, aut decolores, ſed candido purpuráque ad temperiem infectas eſſe oſtendit. hanc interpretationem commendat plurimum ſimilis acceptio, & explicatio illorum verborum, *abſque eo, quod intrinſecus latet*, quæ omnino congruit cum ea, quam ſuprà dedimus, *verſ.* 1. de flammeo, ſeu velo nuptiali, vide ibi.

*Verſ.*4. Sicut turris Dauid collum tuum, quæ ædificata eſt cum propugnaculis: mille clypei pendent ex ea, omnis armatura fortium.

SONVS ALLEGORIÆ.

T*Vrris Dauid*, quam ille in monte Sion ſubſtruxit mole ingenti & muro cinctam. *Regum 2.cap.Paralip.1.cap.11.Eſdra 2.cap.3.*

Collum. Hebraicè צואר *zauar*, quidam totam corporis ſtructuram & compagem, plures *collum*, his aſſentior, vnitur enim lautè partibus, non ex toto.

Cum propugnaculis. Hebr. תלפיות *thalpiioth*. Septuaginta vocabulum Hebraicum ſic reſtituerunt, *qua ædificata eſt in thalpiioth*, ex Hebræis plures cõuertunt, *qua conſtructa eſt ad doctrinas*, vel *ad diſcendum*, vel quia cùm celſa eſſet eminus conſpecta, viatores in vrbem adducebat, vt aiunt Rab. Salomon & Abenezrra, vel, quia ea erat totius ſtructuræ pulchritudo, vt ad turres aliàs exædificandas artifices inde ducerent exemplaria, ita fert ſententia Rabini Anonymi, vel quia in editiſſimo loco aſſurgens, velut ſpecula cunctam circa Hieruſalem plagam deſpiciebat, aut demum, quia ibi tyrones milites militaribus diſciplinis informabant? vt hodie fieri ſolet in præſidiis. Alij, *extantes è turris muro lapides*, ad arma ſuſpendenda interpretantur, quod ita olim fieri ſolitum, deinde oſtendam. Nonnulli lapides ad oris ſimilitudinem exciſos, hoc eſt, artificiosè elaboratas facies ac figuras, quæ muris decorem afferebant. Theodot. & Symmach. *altitudines*, Aquila εἰς ἐπάλξεις, id eſt, *in propugnaculis*. Hunc noſter ſequutus eſt *de pinnis*, intelligens minis ac ſimilibus, quæ turrim exornant atque muniunt. Et quidem vox Hebraica *thalpiioth*, ex duabus vocibus coaleſcit, quarum altera, *eminentias*, altera ſignificat *ora*, atque adeò meritò noſter hanc prætulit interpretationem. nam in propugnaculis ac mœnianis, pinnulæ aſſurgentes, תלים *Ielim*, id eſt, eminentiæ dicuntur; interſtitia verò, ſeu interualla inter pinnam & pinnam. פיות *piioth*, id eſt, ora, ita vulgo dicimus *las boccas*. ex his autem conflatur *thalpiioth*.

Clypei. Ambroſ. *oſtia*, ratio me fugit.

Pendent ex ea. Septuaginta *ſuper eam*. Fauet textus Hebraicus, vbi eſt, על *hal*, id eſt, *ſuper*. Certiſſimum noſtri Delrij iudicium probo, qui non de armis in aliqua turris aula pendulis, ſed magis de ſpoliis & exuuiis hoſtibus, quæ olim viri fortes de muris, aut turribus ſuſpendebant, & anathemata vocabantur, capiendum locum exiſtimat. Huc ſpectat illud *Ezech.* 27. de Tyro vrbe munitiſſima, *Perſa & Lydij & Libyes erant in exercitu tuo, viri bellatores tui: clypeum & galeam ſuſpenderunt in te pro ornatu tuo*; & paucis interiectis *Sed & Pigmæi, qui erant in turribus tuis, pharetras ſuas ſuſpenderunt in muris tuis per gyrum, ipſi compleuerunt pulchritudinem tuam.* Solent milites qui vrbi aſſeruandę præfecti ſunt, vt hoſtis eos in ſtatione adeſſe credat, arma ſuſpendere è regione. Ergo ab illis verbis, *ſed & Pigmæi, qui erant*, &c. de his ſermo eſt. Nam Septuaginta *cuſtodes* legunt, quos Pigmæos propterea dictos quidam volunt, quia cùm eſſent in editiſſimis turribus his, qui ab imis locis ſuſpiciebant, ad inſtar Pigmæorum *cubitali*, & non maiori ſtatura viderentur. At verò verba illa, *Perſæ & Lydij & Libyes galeam & clypeum ſuſpenderunt in te pro ornatu tuo*, de anathematis capienda ſunt, de armis nimirum, quæ muris in trophæum à victoribus appendi conſueuerunt. Et quidem apud Hebræos duo innenio loca, è quibus exuuiæ, clypei & armorum alia genera peñdere ſolebant; hæc erant templi & Regiæ domus externi parietes. De templo extat illud Ioſephi 15. anquitatum cap. 14. *Circum templum affixa erant ſpolia barbarica, quæ omnia Herodes denuo dedicauit, additis etiam recentibus Arabicis.* De Regia ſubeſt illud Philonis Iud. in lib. de legatione ad Caium. *Pilatus non tam in gratiam Tiberij,*

quam

quàm in odium populi auratos clypeos dedicant intra ſanctam Vrbem, in Herodis regia nulla inſignes imagine, nec habentes quidquam vetitum: tantum titulus continebat nomen dedicantis, & eius cui dedicabatur. Et licet Iudæi deinde religione inducti clypeos iſtos auelli poſtulauerint, non id ſecerunt, quia clypeos appendere in regia eſſet prohibitum, aut contra morem patriæ, ſed quia dedicatio facta fuerat gentilicio ritu.

Ergo in illis verbis, *mille clypei pendent ex ea, omnis armatura fortium.* ſermo eſt de regia turri Dauidis. Per *clypeos* autem intelligo anathemata, non intus, ſed extra pro muris appenſa in trophæum; per fortium verò *armaturam* militum præſidiariorum arma, per pinnularum interualla expoſita, quibus teſtabantur ſe in ſtatione manere, vt ſuprà dixi.

Difficultas tota vertitur in aſſignanda huius turris cum collo Sulamitis ſimilitudine: in primis autem arcem iſtam rotundam fuiſſe exiſtimo, tum etiam ex his, quas Hebræi eburneas appellare conſueuerunt, id eſt, candore ſuo ebur imitantes, vt ſcilicet colli rotundi, candidi & erecti ſpeciem præ ſe ferret. Propugnacula ergo & pinnæ, quæ turris faſtigium muniebant & ornabant, aliqui de potagiis intelligunt, Hiſpanè *las lechuguillas*, vel ſi quid aliud tunc in vſu erat illis adſimile ad collum exornandum, aut etiam de corollis, quibus redimi ſolebat collum nouæ nuptæ, de quibus Catullus lib. 1. Elegia 7.

Et capite & collo mollia ſerta gerant.

Sed ſi ita libet, vt hæc pinnarum ſimilitudo ornamentis nuptialibus accommodetur, non erit abſurdum explicare de capitis redimiculis quaſi pinnatis: quo dicendi genenere vſus eſt Nazianzenus Poëmate elegantiſſimo, cuius initum eſt, *Ne capita turrificate.* Lucanus *lib. 2. de bello ciuili*, de nuptiali corona ſic addit.

Turritaque premens frontem matrona coronâ.

Quæ verò forma eſſet turriti, aut pinnati ornamenti, deſpicere licet in numiſmate, quod Caio Martio Conſule Romæ anno ab Vrbe condita 595. percuſſum eſt, cuius formam exhibet Hubertus Goltzius *in faſtis magiſtratuum.* Et quia caput collo inſidet, & ipſum coronat, ideò capitis ornamentum, ſeu redimiculum collo quoque impoſitum dicitur, ait enim: *quæ ædificata eſt cum propugnaculis*, ſcilicet ſupra turris faſtigium aſſurgentibus. Ego verò aut non arbitror ſingula verba applicanda huius ſimilitudinis (in quo aliqui plus æquo religioſi ſunt) nemini enim notum non eſt in poëmatis ex quadam licentiâ ſimilitudines perſequi licere, & in his non ea tantum, in quibus conſiſtit, ſed quædam etiam aliena addere, vt ſtylus euagetur; cuius rei exempla ſunt apud Virgil. Ouidium, & reliquos Poëtarum Principes, & præcepta apud Ariſtotelem *in poetica.*

Quòd ſi adhuc ſingulorum verborum applicationem optas, propugnacula, aut pinnulas, vt intra colla fines me cohibeam, cum veſtis ſummæ circa collum ambitu compono, hoc enim veteri more in quædam ſegmenta deſinere ſolebant, quæ vulgo dicuntur *Auanillos del cuello*, & pinnas ſummarum turrium imitantur. & præterquam quod in vetuſtiſſimis ſimulacris non ſemel vidiſſe me memini. D. Iſidorus *lib. 19. originum cap. 22.* ſegmentatas veſtes deſcribit in hunc modum: *Segmenta zonis quibuſdam & quaſi præciſa mentis ornata.* & deinde *cap. 31.* Segmenta iſta inter monilia & ornamenta colli enumerat. Cum Iſidoro ſentit Seruius & Sidonius Apollinaris: Iuuenalis autem *Satyra 2.* inter nuptialia recenſet ornamenta, *Segmenta & longos habitus, & flammea ſumit.* Huc ſpectat illud Naſonis *de Arte lib. 3.*

Quid de veſte loquar non tam ſegmenta requiro, &c.

Valerius Maximus cap. 5. *Datum eſt*, inquit, *mulieribus vt ſegmenta aurea geſtarent.* Itaque ſegmenta erant colli muliebris ornamenta, non multum diſſimilia his, vt credo, quibus hodie vtuntur fœminæ ad ſumma veſtium collaria decoranda, vulgo *abanillos*, quæ quàm ſint murorum pinnulis ſimilia, perſpicuum eſt.

Mille clypei pendent ex ea. Hæc de anathematis ſuprà explicuimus, quæ à militibus dedicabantur, & velut quædam trophæa ad poſteritatis gratiam ſuſpendebantur ex arcibus, & donaria etiam dici conſueuerunt. Accommodari autem poſſunt his donariis, quæ ſuprà *cap. 1. verſ. 10.* ad ea verba, *Murenulas aureas faciemus tibi.* quas ſponſi familares ad collum exornandum, Sulamiti promittunt ſe daturos, quaſi non aliter ipſius collum illis monilibus domo acceptis honeſtatum ſplendeſceret, quo turris Dauidica militum donariis, aut ſpoliis, vel aliter, cùm veſtis tota è collo humeriſq; dependeat, non eſſet abs re hanc clypeorum multitudinem ad veſtes ſcutulatas referre,

ferre, quibus olim inſtrui ſponſam, autor eſt Hieronymus, qui illa verba Pſal. 44. *Omnis gloria filiæ Regis ab intus in fimbriis aureis, circumamicta varietatibus.* Sic conuertit ex fonte. *Omnis gloria filiæ Regis intrinſecus, faſciis aureis veſtita eſt, in ſcutulatis ducetur ad Regem.* Erant autem ſcutulatæ veſtes quædam vmbellis, aut ſcutulis quibuſdam aureis diſtinctæ, quorum meminit Plinius *lib.* 38. *cap.* 8. & Iuuenalis *Satyra* 2. vbi de viro, qui induerat muliebria, ſic ait:

Cærulea indutus ſcutulata & galbana raſa.

Et quidem decora eſt fœminæ *ſcutulatam* induentis cum turri clypeis & vmbonibus inſignitæ comparatio, præſertim ſi colli nomine, vt quibuſdam videtur, non ceruix tantùm, ſed etiam tota corporis compago ſignificatur.

Omnis armatura fortium. Hæc de militibus præſidiariis arma è turris cacumine oſtentantibus, ſuprà expoſui, quæ vel ad torques ex collo pendentes cum Abenezra referri poſſunt, aut de Sulamitis robore, fide & conſtantia interpretari, cujus nimirum collum arce præſidiariis militibus instructæ ſimile dicitur, quia omnes à ſe amatores longiùs arcet, & exterret, ne in collum eius audacter irruant, & ipſius pulchritudine perfruantur.

Verſ. 5. Duo vbera tua, ſicut duo gemelli capreæ, qui paſcuntur in liliis.

Verſ. 6. Donec aſpiret dies, & inclinentur vmbræ. Vadam ad montem myrrhæ, & ad collem thuris.

SONVS ALLEGORIÆ.

Circa diſpunctionem huius loci codices euariant, nam ex priſcis codicibus plures poſt illa verba, *qui paſcuntur in liliis*, punctum figebant, alij morabantur vſque ad illa, *& inclinentur vmbræ.* Romana correctio vtrobique colon tantùm appingit, quaſi interpretibus copiam faciens, vt, ſi vellent, illa verba, *donec aſpiret dies, & inclinentur vmbræ*, cum ſuperioribus, aut cum ſequentibus cõiungerent. Cùm igitur optio detur mihi, eligo illorum ſententiam, qui ſuperioribus adſcribunt. Itaque ſponſæ vbera gemellis capreę hinnulis comparantur, qui *in liliis*, id eſt, in vberi loco paſcuntur. *Donec aſpiret dies, & inclinentur vmbræ.* verba iſta ſuprà *cap.* 2. *verſ.* 14. fusè declaraui, & deinde aliquid ſubiiciam, quod ad huius loci expoſitionem faciat: quæ ibi dixi, ita denuò accommodans, vt à me ipſo non diſcedam.

Luiſius Legionenſis, & alij plures, exiſtimant ſponſæ vbera iuxta ſenſum hiſtoricum hædinis capitibus comparata rotunditate, colore, labrorum æquali magnitudine, quaſi in illis imago quædam pupillarum eluceat. Iuxta hanc expoſitionem videbatur fruſtrà dictum illud, *qui paſcuntur in liliis.* Quid enim hoc ad hinnulorum capita refertatur? Quapropter Centumputeolanus noſter ſatis acutè ſupplet id, quod in ſuperiori expoſitione deſiderabatur, hoc enim ad veſtes tranſtulit nuptiales varias & verſicolores, quas liliis, atque aliis floribus textilibus, aut acupunctis diſtinctas fuiſſe infrà dicemus *verſ.* 12. Quaſi non aliter ſponſæ vbera duo per lilia atque flores, quibus extima veſtis illuſtrabatur tumore ipſo, ſeſe proderent, quàm gemellorum capita, inter flores atque lilia extare ſolent. Adde etiam inter alia mundi muliebris ornamenta, lilia numerari. Iudith 10. *aſſumpſit dextrariola, lilia & inaures*, lilia verò fuiſſe colli ornamenta, ſupra pectus & vbera pendentia plerique affirmant. Denique faſcia pectoralis, qua mamillas adſtringebant nuptæ, florida erat, atque adeò vbera inter eiuſmodi lilia, & flores apparentia gemellis inter lilia paſcentibus, haud diſſimilia dici poſſunt.

Sed quia aliter de iſta gemellorum & vberum ſimilitudine ſentio, ſupponendum eſt per hanc mammarum, aut vberum commendationem, non obſcure ſignificari Sulamitem ad nuptias maturam eſſe, quia nimirum, eius vbera ſatis tumoris iam conceperant, iuxta illud Ezech. 16. *vbera tua intumuerunt*, &c. Hæc ergò Sulamitis vbera, gemellis vno partu editis hinnulis comparantur, ad æqualitatem notandam; tumorem verò illum ad nuptias ineundas requiſitum, longe meliùs ſignificant gemellorum ventriculi pleni, quàm eorumdem capita, gemellorum, inquam, qui cum primo manè cum matre ſimul ad pabula è caulis emiſſi ſint, lacte impenſiùs hauſto, aliquali etiam paſtu, (iam enim ad herbas molliores carpendas habiles finguntur,) ad veſperum ſaturi caulas repetunt, iuxta illud Maronis,

Ite domum ſaturæ, venit heſperus, ite capellæ.

Tumet quippe tunc, & quaſi turget gemellis ventriculus à nimio paſtu, tumore quodam, ad papillarum tumorem notandum ſatis accommodatè. Huic autem interpretationi omnia & ſingula inſeruiunt verba.

Sed quamuis hæc non omnino diſpliceant, tamen, ſi animi ſenſa licet in palam dare, potiùs dicerem comparationem iniri inter ſponſæ vbera & capræ gemellos enixæ mamillas. Perinde enim eſt, *vbera tua ſicut duo gemelli capreæ*, ac ſi dicat: vbera tua ſicut capreæ duorum gemellorum; nam eiuſmodi commutatio verborum, ſatis frequens eſt in Scriptura. Iacob.4. *Apud quem non eſt tranſmutatio, nec viciſſitudinis obumbratio.* id eſt, viciſſitudo obumbratis, & alia paſſim. Rurſus cùm audis, *ſicut capreæ duorum gemellorum*, comparatio ſic accipienda eſt, quemadmodum aliæ ſuprà. Ita vt collatio fiat inter vbera & vbera; quemadmodum cùm dicit Salomon: *coma tua ſicut greges caprarum.* Rurſus cùm ait, *dentes tui ſicut greges tonſarum*, collationem inter pilos ac pilos, inter dentes, ac dentes, initam fuiſſe ſuprà diximus. Huic autem expoſitioni reliqua verba non minus inſeruiunt, quàm præcedenti. Itaque ſenſus eſt, vbera tua ſic turgent iam ac tument, quemadmodum duo capreæ vbera quæ gemellos alit, atque adeò lacte diſtenta ſunt. *capreæ*, inquam, quæ paſcitur in liliis, id eſt, in loco vberiori, *donec aſpiret dies, & inclinentur vmbræ*, à manè vſque ad veſperam, cùm ſcilicet ſatura, ac plena è paſtu ad caulas ſub noctem redit, tunc enim vbera illius ex nimio lacte multum tumere ſolent.

Sanctius noſter longa oratione perſequitur, & eruditè admodum probat, apud Hebræos more comparatum fuiſſe, vt fœminæ mamillas apertas & inueſtes geſtarent, quod aliis etiam nationibus vſu venit: vſus autem laſciuiam & omnem turpitudinis notam excludit; id verò confirmat ex conſuetudine oſcula libandi Septentrionalibus familiari, & ex more ſalutandi generoſas fœminas genis contrectatis, inter Græcos ſolemni, aliiſque huiuſmodi, quas vſus iam emolliuit. ideò nec indecoræ, nec de libidine ſuſpectæ vulgo cenſentur. Fruſtrà hîc repetam teſtimonia, quæ Doctor iſte accuratiſſimè collecta ibi dedit; tamen nec aſſentiri, nec diſſentiri volens, ea tantùm dicam, quæ ad noſtram interpretandi rationem faciunt.

Primò ſponſæ vbera ab eo tumore, ſeu turgentia naturali & honeſta, quæ fœminas nubiles facit, ſic commendari affirmo, non tamen curo, an apertæ & inueſtes, an omnino tectæ & veſtitæ ſint. nam laus hæc ex hoc, vel illo cultu & habitu non dependet; quippe quæ de mammis ſub veſte latentibus non minus aptè, quàm de apertis & exertis enunciari poteſt, quia tumor ille, qui eas commendat ad nuptias, per veſtes etiam decore oſtenditur ac proditur, quod in antiquis ſimulacris videre licet. quæ etiã ſub veſtibus prædictam vberum turgentiam venuſtè admodum ac decenter deſignant; ſicut etiam de ventris tumore dicemus infrà, ad illa verba: *vmbilicus tuus crater tornatilis*, &c. Atque adeò iſthæc magis honeſta & decens habitudo cultus fœminei, nihil prædictæ comparationis energiæ detrahit.

Secundò etiam dico, coniecturam, aut ſuſpicionem ſuprà adſcriptam, ſine iniuria pudoris recipi poſſe, atque inde aliquid valde luculentum ad noſtram interpretationem deriuari. Ergo memoria repetenda ſunt ea, quæ dixi in Iſagoge *cap.6.§.5.* de velatione & reuelatione ſponſæ, vbi fusè probaui, flammeum, ſeu pallium, illud ſubtilius, quo vtebantur nouæ nuptæ, non fuiſſe longum, aut prolixum, ſed breuius, ita vt illius regio infra papellas non deſcenderet. vide ibi non pauca de hac ſententia, quæ in hunc locum transferri debent. Sed quid inde? Certè ſponſus, quem ideò laudes ſuæ Sulamitis nunc vſurpaſſe, & fœminis Hieroſolymitanis dictaſſe nuper dicebam, quia cum flammeo operta in pompico illo ad vrbem ingreſſu, & ad templum acceſſu incederet, pulchritudo & forma illius à præfatis fœmineis eminus nec videri, nec laudari poterat, ipſe quidem eandem formam per veli, ſeu flammei tenuitatem cominus inſpiciens è re nata, & valde accommodatè ea commendare & amplificare apud Sionitidas puellas cœpit, quæ illis prædicti veli interpoſitio occultabat. Sed quia, vt nuper dixi, flammeum vltra mamillas non deſcendebat, atque adeò ea tantùm tegebat membra, quæ ſuper illas ſunt; ideo laus & deſcriptio ſponſæ ab ſponſo ſuſcepta, vltra mamillas non procedit; laudat enim oculos, capillos, dentes, genas, collum & vbera, quæ ex vſu patrio nuda fortaſſe & exerta erant, & quæ tunc pallium, ſeu flammeum prætenue tegebat; reliqua verò oculis & aſpectibus Sionitidum obſeruanda & iudicanda relinquit.

Itaque

Itaque *paſci in lilyjs*, perinde eſt, ac paſci in loco vberi, vt *cap. 2. verſ.* 17. fusè probaui, vbi etiam expendi illa verba: *donec aſpiret dies, & inclinentur vmbræ*, quæ aut de veſpertinis horis capienda eſſe dixi, vel diſtributiuè facta inter veſpertinas & matutinas; vtrumque verò in locum iſtum aptè cadit, vel enim ſenſus erit, duos hinnulos ad veſperum vſque in paſcuis fuiſſe, *donec aſpiret dies, & inclinentur vmbræ*, aut partitione quadam à manè primo, donec aſpiret dies ad veſperum vſque, & inclinentur vmbræ, paſcua minimè intermiſiſſe affirmabit, vt proinde ſaturi & pleni papillarum ad nuptias idoneum tumorem aptè notare poſſent.

Ad montem myrrhæ, Hebraicè מור *Mor*. Rab. Salomon, ad Moriam montem refert vocem iſtam, in quo templum ædificatum eſt, quia voces valde concinunt inter ſe.

Et ad collem thuris. Lectionem iſtam quidam inſectanrur, & legendum exiſtimant, *ad collem Libani*, quia licèt Græcum nomen λίβανος *thus* ſignificat, tamen Hebraicum לבנן *Libanon*, ſolum montem notat; ſed tamen præclarè lectionem noſtram à calumnia vendicat Delrius in hoo loco, oſtendens vocem Hebraicam, non montem ſolùm, ſed thus etiam ſignificare, & tam Hebraicè, quàm Græcè *thus*, atque *montem*, eſſe homonyma. ergo ſicut per montem Mor, vel Myrrhæ, Moriæ mons, ita etiam per montem thuris, aut Libani, ipſe mons capiendus venit; quia templum in illo monte conſtructum fuerat, in quo thus & alia aromata aſſiduè adolebantur. Vt autem his nominibus templum appellaretur, effecit natura ſtyli bucolici.

Lis eſt non parua, cuius iſta verba ſint, decernere, ſponſi ne, an ſponſæ? plures ſponſæ tribuunt, his aſſentior, ſuadéntque verba illa, quæ paulo pòſt ſubnectit ſponſus: *Veni de Libano ſponſa mea, veni, coronaberis*, &c. quæ non de Libano, ſed de templo eſſe accipienda, ibidem probabo; cùm enim ſponſa euocetur ex Libano, vt Libanum adierit, neceſſum eſt. ipſa ergo dicit: *Vadam ad montem myrrhæ, & ad collem thuris*; id eſt, in templum Dei contendam, ſed quorſum? iam ſubiicio.

Succedat memoriæ id quod ſuprà dixi, altero videlicet nuptiarum die, ex his, quibus nuptias celebrari ſolitas, vbi oſtendi ex more patrio, Hebræos ſponſos ad venditandam nuptiarum gloriam progredi in vrbem; non de nocte, (id enim tempus ad tranſlationem ſponſæ diligebantr,) ſed de die, ad oſtentationem. Nunc addo totam iſtam pompam in templum moliri, vt nimirum Deo Opt. Max. gratias penderent, ſacrificia nuptialia litarent, & Sacerdotum benedictionem acciperent. Vnde verò, inquies, id conſtare poteſt? Conſtat quidem, tum, quia res ita poſtulabat, & gentes, quæ plures alios nuptiarum ritus ab Hebræis hauſerant, hunc non de ſuo, vt credo, ſed ab illis expreſſum, religioſè admodum obſeruabant. Nam Seneca *in Octauia*. pulchra verba de his ſacrificiis attexit,

Vidit attonitus tuam
Formam, Senatus thura cùm Superis dares,
Sacráſque grato ſpargeres aras mero,
Velata ſummum flammeo tenus caput.

Huc ſpectat etiam illud Valerij Balbi,

Inde vbi ſacrificas cum coniuge, venit ad aras
Auſonides, vndique adeunt, vndique precari
Incipiunt.

Lege plura apud Alexandrum in genialibus *lib. 5. cap. 6.* & licèt Seruius affirmet, non niſi peractis ſacrificiis domum traduci ſolitam, vxorem tamen poſt initas nuptias, & tranſlatam ſponſam ſacrificia nuptialia libare ſolita. Huius rei non leue veſtigium eſt in Pſalm. 44. vbi ſponſa non tantùm *adducenda Regi*, ſed *in templum* etiam adducenda dicitur; nam ex fonte Hebraico expreſſa verba ſic ſe habent: *Adducentur Regi virgines poſt eam.* Hæc vna eſt adductio. Deinde alteram ſubdit: *adducetur in lætitia & exultatione, adducetur in templum Regis.* De hoc ſacrificio nuptiali interpretari poſſunt illa verba *Tobiæ* 8. vbi Raguel videns duos, Tobiam ſcilicet, & Saram incolumes, ſic addidit: *Fac eos Domine plenius benedicere te, & ſacrificium tibi laudis tuæ, & ſuæ, Sanctis offerre.* Vide quæ ſuprà diximus *cap. 3. verſ. 6.* vbi non perfunctoriè probauimus libationem iſtam nuptialem; non mactatione victimarum, ſed thymiamatum, atque in cenſorum adolitione perfici ſolitam: vbi ad hunc ſenſum euocauimus verba Ezech. 23. *Menſa ornata eſt ante te, & thymiama meum, & vnguentum meum poſuiſti ſuper eam*, &c. Accinit illud Senecæ ſuprà citatum,

—— Thura cùm Superis dares

Velata ſummum flammeo tenui caput.
Ergo dum ſponſa ait: *Vadam ad montem myrrha, & ad collem thuris*, in templum ſe ituram ſignificat, & ſacrificia nuptialia de more ibidem litaturam, non pecudes mactando, ſed thura & alia aromata adolendo;eius enim generis erant nuptialia libamina,laudis nimirum ſacrificia,vt præmiſſa Tobiæ verba ſignificant.

Aliqui ſunt, qui hæc verba ſponſo dedunt, quia nimirum, cum antecedentia & conſequentia ab ſponſo dicta ſint, idem videtur ſentiendum de hoc hemiſtichio, à quibus non omnino diſſentio,dummodo præmiſſa verba ſic ediſſerantur,vt per montem myrrhæ ac collem thuris, templum intelligamus, atque ſponſus ſic dictum templum à ſe adeundum affirmet, vt non ſolus, ſed vnà cum ſponſa ſacrificia nuptialia perſoluturus accedat. *Vadam ad montem myrrha, & ad collem thuris*; quaſi dicat: hæc pompa nuptialis in templum certè,me iubente,contendit. Hæc, inquam, pompa, in qua ego & ſponſa, glorioſi & ouantes procedimus. Abſit enim vt cum illis ſentiam, qui affirmant ſponſum his verbis ſuum ab vrbe ad ſyluas diſceſſum meditari, hoc enim à reliquo contextu abhorret plurimum.

Alij rurſus exiſtimant, illa verba, *donec aſpiret dies*, &c. nequaquam cum antecedentibus conferenda,ſed cum ſequentibus copulanda, ad hunc modum: *Donec aſpiret dies, & inclinentur vmbra,vadam ad montem myrrha, & ad collem thuris*. Non diſplicet; quia hæc contexendi ratio ad diſtribuenda matutina & veſpertina Epithalamia conducit plurimum, idcirco bis repetuntur in hoc Cantico, ad terminanda duo Epithalamia matutina, ſemel *cap.2.verſ.7.* & iterum *hic*, & vtrobique planè ſignificant cantum puellarum differri in veſperum, cùm ſcilicet ſole deciduo,& die iam iam abeunte, auræ molliores & vmbræ maiores in noctis tenebras celeri curſu diſcedunt; nam ab eo tempore inchoari ſolebant veſpertini nuptiarum ritus, qui in odis atque Epithalamiis ad veſperum dicendis materiam, ac ſegetem offerebant. vide quæ ibi de cenſura horum verborum non perfunctoriè à nobis dicta ſunt. quæ in hunc locum transferri,& illi accommodari omnino poſſunt.

Ex dictis autem dubium emergit non magni momenti, an ſcilicet ſequentia verba ad ſuperius Epithalamium matutinum pertineant, an referenda ſint ad veſpertinum, quod ſtatim ſequitur, & ſanè libentiùs ſuperiori adnecto, quia exiſtimo prædicta verba ad inſtar cuiuſdam epiphonematis obtinere, quo clauditur præcedens narratio,ſubiicio textum.

Verſ.7. Tota pulchra es,amica mea,& macula non eſt in te.

SONVS ALLEGORIÆ.

Tota pulchra es amica mea, & macula non eſt in te. Hebr. *Omnis tu pulchra es, & macula non eſt in te.* Hebr. ומום *vemom*, id eſt, *non eſt reprobatio in te.* Septuaginta ϗ μῶμος οὐκ ἔςιν ἐν σοί. *& reprehenſio non eſt in te*, eodem ſenſu.

Cùm initam ab ſponſo laudem & deſcriptionem membrorum illis verbis, *Vadam ad montem myrrha*, &c. ſponſa abrupiſſet, atque adeò ad reliquas corporis partes collaudandas tranſire non liceret, ne manca videretur oratio, eam præclaro quodam epiphonemate ſic abſoluit: *tota pulchra es*, &c. à partibus venit ad totum, nonnumquam enim accidit in forma corporis, vt ad ſingulas eius partes quis intuens nullam aſpernit tanquam vitioſam, & tamen integra forma venuſtatis parum habeat, non ita ſponſa,ſed *tota pulchra es, & immaculata.*

Et macula non eſt in te. Hanc laudem ad totam Eccleſiam conuertit Paul. ad Epheſios 5. cuius verba pro commentario ſunt huius loci, *Sicut Chriſtus dilexit Eccleſiam, & tradidit ſemetipſum pro ea, vt exhiberet ſibi glorioſam Eccleſiam, non habentem maculam, aut rugam, vel aliquid eiuſmodi, ſed vt ſit ſancta & immaculata.* quibus verbis, me iudice, omnes ſignificationes illius vocis *Mom.* complexus eſt, quæ ſignificat *maculam*, &, ſi placet, etiam *rugam*; fluit enim à themate מאם *Maam*, id eſt, *faſtidiuit, ſpreuit*, aut *reprobauit*; itaque faſtidium, contemptum, vel reprobationem ſignificat, ac proinde Paulus locum iſtum,vbi de pulchritudine ſponſæ ſermo eſt,ad viuum reſecare, & omnem vim vocis *Mom*, exhaurire volens, omnia complexus eſt, quæ de venuſtate detrahere poſſunt. *Non habentem*, inquit, *maculam, aut rugam, vel aliquid eiuſmodi*, maculam excludens, hoc eſt, nænos, petigines & liuores, quæ formam inficiunt

ciunt & denigrant: & *rugam*, quæ ſeniorum fœminarum vultus arare, & facies deturpare ſolent, *vel aliquid eiuſmodi.* quibus verbis excluſit omnia alia, quæ de pulchritudine quomodolibet derogare poſſunt. Quia nimirum, vt totam *pulchram* dicere faſceſſet, neceſſum certè fuit, vt nihil in ea reperiri poſſet turpe, quod ad faſtidium ſponſum adduceret, vel contemptum & deſpectionem immitteret.

Septuaginta Interpretes ſic extulerunt, *& μῶμος non eſt in te*, concinit, aut vox Græca *Momos*, cum voce Hebraica Mom. Momos autem reprehenſionem ſignificat; *tota* nimirum *pulchra es*, & nihil omnino in te reperire licet, quod curioſiſſimus & attentiſſimus obſeruator reprehendere queat. & ſanè μῶμος, id eſt, *Momos*, apud veteres, inter deos, aut ſemideos numerari ſolebat, ad id inuentus & confictus, vt hominum & deorum vitia carperet. Eius meminit D. Gregorius Nazianzenus *in poemate de virginitate*, vbi puellam commonens, ne aliqnid reprehenſione dignum committat, ſic demum addit,

—— Ipſis conniuere nulla
Inuidia eſt, oculos nec ob id tibi Momus acerbos
Inyciet, ſoleas ſtridorem emittere dicens.

Quaſi dicat, ſi domi manſeris, ne foras pedem extuleris, aberit à te liuor omnis, nec præſtò aderit *Momus*, qui te incuſet ac reprehendat. Alludit autem Nazianzenus ad veterem fabellam. Ferunt enim, Momum tanta libertate vſum in deorum vitiis obiurgandis, vt in Veneris ſoleas & crepidas aliquando inuectus fuerit. Sed illud magis ad rem noſtram, quod ait Clemens Alexandrinus lib. 7. ſtromat. *Quidquid eſt pulchrum*, ſequitur Momus. Sed quid inde? Verba Salomonis ex licentia quadam interpretandi ſic accipe: *& Momus non erit in te.* quaſi dicat. Abſolutiſſima & perfectiſſima pulchritudo tua, tantumdem valet, vt Momus ipſe, qui omnia pulchra & decora perſequi & incuſare ſolet, nihil in te vitij nec reprehendat rigidus, nec deprehendat curioſus.

Itaque verba iſta: *Pulchra es amica mea*, præclarè affirmant, omnia ornamenta illi ineſſe, quæ ad pulchritudinem omnimodam componendam accedunt. illa verò, *& macula non eſt in te*, luculenter etiam negant omnia vitia, quæ omnimodæ pulchritudini officere poſſent; adeò, vt nihil in ea non ſit, quod ſponſus non approbet, & laudi ducat, nihil etiam ſit quod aſpernetur, aut vitio vertat.

EPITHALAMIVM QVINTVM VESPERTINVM, TERTIA DIE nuptiali ad veſperam decantatum.

HOc Epithalamium continet ceremonias nuptiales, quæ tertia die nuptiarum ad veſperam ſolenni Hebræorum ritu peragi ſolebant: id verò vt meliùs teneas, aliqua præhibare opus eſt. In primis id ſtatuo, antiquos Reges plures vxores ducere ſolitos; ſed tamen non omnibus par poteſtas, aut æqualis maieſtas: ſemper enim ex omnibus vna præferebatur, quæ honore, ac gloria reliquis anteibat. Hæc ſola regni ſocia, poteſtatis & maieſtatis conſors erat, ſola etiam diademate Regio donabatur à Rege. Nil certius. Comprobat hoc locus Pſalm. 44. *Aſtitit Regina à dextris tuis*, &c. nam vbi dixit, *filias Regum in honore tuo*, quibus verbis in ſenſu hiſtorico ſignificat illum Regem (qui Chriſti Domini vmbram gerit,) plures generoſas fœminas è Regum proſapia legitimo connubio ſibi copulaſſe. (Neque enim intelligo hæc verba de pediſſequis adoleſcentulis, de his enim ſtatim atrexit, *Adducuntur Regi virgines poſt eam.*) Cæterùm ex his omnibus vna loco & dignitate cæteris antelatam. *Aſtitit Regina à dextris tuis.* Lege noſtrum Lorinum *in eum locum*, vbi

multis argumentis conficit, hanc Reginam eſſe præcipuam & primariam vxorem, quæ ſolenni ritu & pompa ſola ducebatur à Rege, nam reliquas vxores, aut concubinas, ſine aliqua celebritate, aut apparatu ſola electione & conſenſu ſibi copulabat; ſed quonam modo Regina iſta Regi aſtitiſſe perhibetur? *in veſtitu deaurato.* D. Hieronymus conuertit, *in diademate aureo*, quia nimirum ſoli primariæ ac principi vxori, corona Regia concedebatur à Rege.

Morem iſtum confirmat hiſtoria Vaſthi Reginæ, de qua *Eſther* 1. eiuſmodi ſermo eſt. *Nam cùm ſeptem dies ſplendidiſſimi illius conuiuij, quod ſuis Principibus exhibuit, iam expleti eſſent, ſeptem Eunuchis, qui in monaſterio Regiarum fœminarum verſabantur, ſeriò præcepit, vt Reginam Vaſthi, princeps illius vxor erat, ad ſe adducerent.* ſic verò textus habet: *Vt inducerent Reginam Vaſthi coram Rege, poſito ſuper caput eius diademate, vt oſtenderet populis & Principibus pulchritudinem eius, erat enim pulchra valde*; ideo verò diademate inſignitum caput afferre iuſſa fuit, vt notauit ibi Serarius, vt conſtaret eam primariæ vxoris locum & dignitatem tenere. Ad hæc Regina Eſther, expulſa Vaſthi, in locum illius ſubrogata fuit, iuxta illud: *Si tibi placet, egrediatur edictum à facie tua, & ſcribatur iuxta legem Medorum atque Perſarum, quam præteriri illicitum eſt, vt nequaquam vltrà Vaſthi ingrediatur ad Regem, ſed regnum illius, altera quæ melior eſt, illa accipiat.* & infrà *cap.* 2. ſic habes: *& adamauit eam* (ſcilicet Eſther) *pluſquam omnes mulieres, habuitque gratiam & miſericordiam coram illo, ſuper omnes mulieres, poſuitque diadema regni in capite eius, fecitque eam regnare in loco Vaſthi.* Itaque aſſumptio Eſther in regnum, & ſubrogatio illius pro Vaſthi per impoſitionem diadematis regij perfecta eſt. Addo etiam verba Ezechielis *cap.* 16. vbi Deus ſponſi nomen ſibi arrogans, & Hieruſalem tanquam dilectam & principem ſponſam affatus, ſic ait: *Et dedi inaurem ſuper os tuum, & circulos auribus tuis, & coronam decoris in capite tuo, & decora facta es vehementer nimis, & profeciſti in regnum.* Sed de hoc argumento infrà *cap.* 6. *verſ.* 7. non pauca dicemus.

Deinde etiam ponendum eſt, coronationem Reginæ & vxoris primariæ ab ipſo Rege & marito fieri ſolitam, ita ſuadent illa verba Eſther 2. *poſuitque diadema regni in capite eius.* & locus Ezechielis: *Et dedi coronam decoris in capite tuo.* Vide multa de hoc themate quæ ſcribit Carolus Paſchalius *de coronis, lib.* 10. *cap.* 8. quod ſic inſcripſit: *Reginæ & Imperatrices à proprijs viris coronari ſolitæ.* vbi plura in hanc ſententiam coniecit.

His ſuppoſitis de materia huius Epithalamij quinti ad veſperum tertiæ diei nuptialis dicti, ſic decerno. Primò coronationem ſponſæ, & aſſumptionem illius in regnum continet, coronationem, inquam, ab ſponſo Rege factam, per quam Regina & princeps ſponſa renunciata eſt. Deinde ſponſus rationes ſubſcribit, quibus inductus, illam cæteris vxoribus antepoſuit, ac regni conſortem nuncupauit. Hæc ſunt virgineus cultus, cùm primùm ipſam virginum ritu velatam vidit. Vberum quoque habilis ad nuptias tumor pubertatis annos demonſtrans, ſales & dulcedines verborum, veſtes aromatibus conditæ, odorem ſuauiſſimum ſpirantes, integra & illibata virginitas, ac reliqua ornamenta nuptialia, quibus horti, ſeu paradiſi ad inſtar florebat, vernabat. Quæ omnia tantum in ipſo amorem excitarunt, vt illi inter cæteras coæuas vxores libens, ac lubens primas dederit. Deinde verò deſcribitur reditus ſponſorum ab vrbe in ſyluas, & in domum hortenſem, ſodalibus & amicis pompam ſtipantibus. Conuiuium, aut cœna nuptialis ſplendida illis inibi exhibita,

exhibita, ſomnus ſponſæ poſt epulas, diſceſſus ſponſi in agros ad vigilias noctis ſuper greges de more agendas. Nam fines eiuſmodi odarum veſpertinarum, ſemper ſimiles ſunt, vt aliàs non ſemel admonui.

*Verſ.*8. Veni de Libano ſponſa mea, veni de Libano, veni: coronaberis de capite Amana, de vertice Sanir & Hermon; de cubilibus leonum, de montibus pardorum.

SONVS ALLEGORIÆ.

AB his ſumit auſpicium quintum Epithalamium veſpertinum, ſomnos adducens, quod peruenit vſque ad illa verba cap. 5. *Ego dormio, & cor meum vigilat.*

Veni de Libano. Hebr. *mecum à Libano*, eodem ſenſu. Quid verò Libani nomine capiendum ſit, non omnino compertum eſt. Illud obuium nimis apud interpretes, eo nomine montem, qui Phœniciam Iudæamque ſeparat, cenſeri, aliquando templum, nonumquam ipſam Hieroſolymam, vt *cap. 11. Zachar.* luculenter obſeruauit noſter Franciſcus de Ribera: dicebatur etiam Libanus mons alter vicinus Solymitanæ vrbi, vbi erat domus regia, quæ appellabatur, *domus ſaltus Libani.*

Veni, coronaberis. Alij, *deſpicies.* Septuaginta, *tranſibis. De capite Amana.* Septuaginta, *à principio fidei*, vocis ſignificationem, non ipſam vocem retinentes; *Amana* enim fidem ſonat. Chaldæus *Abana*, ad fluuium huius nominis refert. Et quidem Amana alij confundunt cum monte *Amano*, qui Syriam Ciliciamque diſpertit, ſed nullam aliam ſuſpicionis rationem afferunt, niſi vocum aſſonantiam, quæ leuior eſt. Montem aliquem intelligo, vel collem aliis duobus adiacentem, de quibus ſtatim dicam.

De vertice Sanir & Hermon. Sanir atque Hermon, non duos, ſed vnum eſſe montem, patet ex *Deuteronomij 3. cap.* vbi ſic habetur. *Tulimus terram de manu Regum Amorrhæorum à torrente Arnon, vſque ad montem Hermon, quem Sidonij Sarion vocant, & Amorrhæi Sanir.* Quapropter ſicubi pro duobus montibus ponuntur, vti hoc loco, & *Paralip.* 5. putandum vnum & eundem montem per continuationem eſſe; ita tamen, vt altera eius pars Sanir, altera appelletur Hermon. Nonnumquam verò hęc nomina promiſcuè vſurpantur; ſic fert Abulenſis ſententia *in cap. 5. Paralip.* Hieronymi de Prado *in cap. 27. Ezechielis.* Martini del Rio hîc, & aliorum; ſicut etiam *Taurus* & *Caucaſus* eundem montem, ſed diuerſis locis denominant. Hermon autem interpretatur *anathema*, aut *ſeparatio*, ob eam fortaſſe cauſam, quia cùm eſſet Libano vicinus, alicuius vallis interſtitio ſeparabatur. Erat etiam Hermon, mons niuoſus, ſicut Libanus, vt auctor eſt D. Hieronym. qui planè aſſerit æſtate vrente ab Hermon, niues Tyrum comportari ſolitas in delitias potantium. Quid verò interſit diſcriminis inter Hermon & Baalhermon, latè Abulenſis præmiſſo in loco, cui libens ſubſcribo.

His prælibatis, venio ad ſententiam. Quidam Origenis & Theodoreti veſtigia prementes ſponſam alienigenam eſſe rati, ab aliena religione & populo ad nuptias regias aſcitam, peregrinam & ruſticam è patrio ſolo ad vrbem Regiam iam nunc euocari exiſtimant, à ſponſo, vt ibi corona donetur, ineatque connubia. Veni, inquit, ex Libano, ex Amana, ex Sanir atque Hermon, quibus in montibus, hactenus vitam ruſticam egiſti, (qui etiam montes extra ſortem erant filiorum Iſraël, & ad Phœnices omnino ſpectabant.) *Veni*, inquam, vt coroneris. Itaque hi auctores Sulamitem è quatuor præmiſſis montium iugis euocatam, non coronatam volunt; fauet his lectio Septuaginta, quæ ſic ſe habet: *Veni à Libano ſponſa, veni à Libano, veni, & tranſibis à principio fidei, à capite Sanir, & Hermon, à latibulis leonum & montibus pardorum.*

Verumtamen hæc expoſitio, mea quidem ſententia, non paruam vim affert vulgatæ lectioni, in qua planè Sulamitem euocatam ex Libano; è iugis verò Amana, Sanir, atque Hermon coronandam, verba ipſa ſonant. Ita Latini ferè omnes. Philo, Iuſtus, Aponius, Rupertus Legionenſis, Martinus & reliqua turba interpretum. Et quidem, hæc expoſitio, vt alia omittam, ſuadetur in primis, ex eo, quia euocatio illa ex patrio & auito ſolo nuptiarum prima auſpicia continet; tamen ex dictis liquet, nuptias iam inde celebratas, nuptiale conuiuium, choros geniales & publicam pompam exhibitam fuiſſe. Poſt hæc verò & tam remotis montibus euocari quî, aut quorſum potuit?

Ergo tametſi horum verborum cum ſuperioribus difficilis ſit nexus, meum, de re difficili, iudicium feram, duaſque interpretationes ſubſcribam. Altera ſic habet: Libani nomine, templum intelligo, in quod pompam illam ad nuptiarum venditationem deductam fuiſſe, ſuperiori Epithalamio pronunciaui, *verſ.* 7 Libanum enim pro templo, non rarò in Scripturis vſurpari vna omnium interpretum obſeruatio eſt, ad illa verba Prophetæ, *Aperi Libane portas tuas*, &c. Deinde notadum eſt, amatores quædam per inſaniam & dementiam proferre ſolitos, vt amicas ſibi deuinciant, & ſui erga illas amoris vim maximam teſtentur; dum nihil ſibi horrori eſſe dicunt, non flumina, non maria, non enſes, non acies, nihil denique quantumuis formidandum, vt illarum inſeruiāt voluptati. Poſſem adducere id genus exempla pluſcula, ſubuciam duo tantùm, alterum ex Plauto *in Mercatore*, vbi Charinus adoleſcens;

Neque mihi vllus obſiſtit amnis, neque mons, neque adeo mare. Nec calorem, nec frigus metuo, neque ventum, neque grandinem, imbrem perpetiar, laborem ſufferam, [illegible] Non concedam, neque quieſcam vſquam noctu, neque interdiu, priuſquam aut amicam, aut mortem inueſtigauero.

Alterum ex Naſone *lib.* 2. *Amor. eleg.* 16.

Cum domina Libycas auſim prærumpere Syrtes,
Et dare non æquis vela ferenda notis,
Nec quæ virgineo portenta ſub inguina latrant.
Nec timeam veſtros curua Malea ſinus,
Nec quas ſubmerſis ratibus ſaturata Charybdis
Fundit, & effuſas ore receptat aquas.

Ergo præfatis verbis talis ſubeſt ſententia; Veni de Libano, vel, vt eſt in originibus, *Mecum de Libano, ſponſa mea*, id eſt, è templo, vbi iam nuptialia libaſti ſacrificia; pedem efferens mecum perge, ſi enim meo adhæſeris lateri, niuoſa, Hermonis, Sanir, & Amana ſuperabo iuga, pardorum, atque leonum ſpelæa & luſtra, temerarius irrumpam, vt flores inde legam, & temporibus tuis pulchra ſerta pangam. Vel paulo aliter: *Mecum à Libano*, &c. Perge, inquam, mecum, ſic enim, cùm opus erit, prærupta montium cacumina ſuperabis, per medios pardos atque leones ibis tuta. Ad hanc verò ſententiam allicienda eſt tranſlatio Septuaginta; *Veni à Libano ſponſa, veni à Libano, venies, tranſibiſque à principio fidei, à capite Sanir & Hermon, à cubilibus leonum, & montibus pardorum; tranſibis*, inquam, id eſt, ſecurè penetrabis. Pro *Amana* Septuaginta, reddunt *principium fidei*, nominis ſignificatum exprimentes. Ne tamen exiſtimes propterea aliquid aliud notari, niſi montem, qui ideò fortaſſe, Amana, id eſt, fidei principium nuncupabatur, quia populum fidelem ab infideli dirimebat, Iudaicum videlicet à Gentili: ita enim arbitror Amana, Sanir & Hermon, tria fuiſſe veluti iuga in eodem monte deinceps collocata, quæ Iudæam Phœniceámque diſtraherent, ac ſepararent. Et quidem loco nominis proprij eius ſignificatum addere familiare eſt ſeptuaginta ſapientibus, & interpreti noſtro non omnino inſolens. Vide *lib.* 2. *Paralip. cap.* 4. vbi plura ſuppetunt huius rei exempla. Non aliud iudicium ferendum de illa alia lectione; *Veni de Libano, veni, deſpicies de capite Amana*, &c. id eſt, licebit tibi abſque vllo diſcrimine ab illis montium verticibus in ſubiectas, vel ſubtractas ſyluas, deſpectare, etiam inter ſpecus alteraque leonum; atque inde flores legere ad coronas & ſerta concinnanda.

Sed quamuis hæc inepta non ſint, verus tamen & germanus huius loci ſenſus ex dictis in præfatione huius Epithalamij petendus eſt. Nam; ve[illegible] monui in hoc Cantico, quamuis ſtylo bucolico ac ruſtico, deſcribuntur [illegible] nuptiæ regiæ, & puella inducitur humilis & ſyluana ad Regis connubium, [illegible] conſortium aſcita, itaut Reginæ, ac primariæ vxoris locum ac nomen ferret; ac proinde corona, ſeu diademate Regio ipſam donari oportebat. Ergo pro [illegible] voce *coronaberis*, Hebraicè eſt, תשורי *thuſuri*, cum puncto in ſiniſtro cornu, quæ vox ex ſuo germano ſignificato, nihil aliud ſibi vult, quàm *dominaberis*, princeps eris, aut [illegible] nabis; [illegible] tergo noſter interpres reddidit, *coronaberis*. Ad hæc nemo neſcit Salomonem [illegible] pacificum Regem typum fuiſſe veri Regis Chriſti, & in illius regno Chriſti, [illegible] regnum adumbratum. Denique certum eſt, Salomonis regnum, quem duodecim tribubus imperaſſe compertum eſt, ab illis tribus montibus ſumpſiſſe exordium; ſcilicet Amana, Sanir & Hermon, quorum interſtitio Iudæa & Phœnicia dirimebatur; ſic igitur ſponſus ad ſponſam, Salomon ſcilicet ad Sulamitem: *Mecum à Libano*, à tem[illegible]

de[illegible],

delicet in quo libamenta nuptialia peregiſti. *Mecum*, inquam, *veni*, *coronaberis de capite Amana, de vertice Sanir & Hermon*,&c.id eſt, regni conſors effecta corona donaberis,regnabiſque ab Amana,Sanir & Hermon ,& deinceps.Id eſt, regnum tuum ab illis montibus tam diſſitis exordium capiet, qui pardis abundant,& leonibus. Et quidem initium regni, non fines commemorat, quia regnum veri Salomonis Chriſti, quod hîc deſcribitur, non Iudææ finibus circunſcribendum, ſed latiſſimè in omnes mundi regiones & plagas propagandum erat.

Quæres fortaſſe, quem in locum ſponſa euocata fuerit *à Libano*, id eſt à templo,vt ibi coronam regni acciperet ? Non exprimit Salomon, ſed veriſimile eſt, ad turrim Dauid, ſiue Palatium Regium, quod erat in monte Sion, iuxta templum; quia nullus accommodatur locus ad coronationem Reginæ, quàm ipſa regia. Neque longè abſum, vt exiſtimem, illa verba, *Vadam ad montem myrrha*, *& ad collum thuris*, ſic eſſe diſtribuenda, vt *mons myrrha*, Palatium Regium, *collis* verò *thuris*, templum ſignificet. Hanc verò præmiſſam coronationem in Palatio Regio fieri ſolitam, comprobat tranſlatio Hieronymi *ad Pſalm.* 44. vbi poſt illa verba, *Aſtitit Regina à dextris tuis in diademate aureo.* ſic enim extulit idem Hieronymus, paucis intercalatis, ſic attexit: *Adducentur Regĩ virgines poſt eam*, *adducetur in lætitia & exultatione*, *adducetur in Palatium Regis.* ſic enim habet ſanctiſſimi Doctoris tranſlatio, quem locum coronationis Reginæ deſtinare videtur. Adde etiam locum *Eſther* 2.nuper citatum, ex quo idem aucupari fas eſt.

Verſ. 9. Vulneraſti cor meum ſoror mea ſponſa, vulneraſti cor meum in vno oculorum tuorum, & in vno crine colli tuĩ.

SONVS ALLEGORIÆ.

Vulneraſti. Hebr. לבבתני *libbathini.* Septuaginta interpretes ἐκαρδίωσας, id eſt, *excordaſti*,vel cor mihi eripuiſti. D.Ambroſius,*corde nos cepiſti.* Symmachus,*excitaſti cor.* Nyſſenus,*cor mihi indidiſti.* Contrario ſenſu quinta editio: *Audere me feciſti*,mira lectionum diſſimilitudo, tamen non diſſimilis ſententia, Hebraicum *libbathini*,à corde flnit, & quemlibet cordis motum,aut ſenſum ingentem notat,quo fertur in rem amotam.

In vno oculorum. Hebr. באחת *beachath*, id eſt,*in vna oculorum*, vel *in prima* fœminei generis, & quidem aliquando *vnus* pro *primo* accipi ſolet. Geneſ.3.*factum eſt veſpere & manè dies vnus*,id eſt,dies primus.

Et in vno crine. Hebr.pro *crine*, ענק *anak.* Plures,*in vno torque.* Symmachus, *in monili.* Aquila,*in ſerto*, Septuaginta, ἐν μιᾷ ἐνθέματι,*in vno inſerto*; ſed præferenda eſt lectio vulgata.

Communis interpretatio ſenſus hiſtorici, per vnum oculum, & vnum crinem id intelligit quod ſonat, ſcilicet alterum ex duobus oculis & vnicum capitis capillum,ac proinde ſingularem ſponſi amorem ſignificari autumant, qui ex his, quæ leuiſſima & tenuiſſima erant in ſponſa,tam magna & tam grauia amoris vulnera acciperent: omnes verò iſta verba ad amoris primordia referunt, qui tunc cùm primùm naſcitur, naturam ignis imitari ſolet, qui leuiſſimam quamlibet materiam apprehendens, in magnum denique incendium euadit.

Ad hæc poteſt etiam locus iſte accommodatè, ad priorem ſuperioris verſus interpretationem reuocari, hoc modo, ſponſus qui ſupra quodam amoris furore correptus fingitur, & veluti inſaniens montium ſumma iuga, niueſque rigidas, pardorum atque leonum ſpecus & antra inuaſurum ſe dixerat, vt ſponſæ placeret; offert iam nunc huius furoris, vel audaciæ temerariæ rationem, quia nimirum alter ſponſæ oculus in ſponſum vibratus,& vnicus crinis circa collum inundans, ipſum ad tantam audaciam inſaniæ ſimilem adegerit,iuxta illud Theocriti *Idyllio* 5.

Et me leuis amat Cratides, facit ille furentem
Obuius, vt tenero mota es coma pendula collo.

Et ad hanc interpretationem accommodari poſſunt omnes huius loci tranſlationes. Itaque vulgata lectio, *vulneraſti me*, & Septuaginta tranſlatio, *excordaſti me*, in inſaniam illam amatoriam referri debent. *excordaſti*, hoc eſt dementaſti,adegiſti in furorem. Reliquæ lectiones ad audaciam illam prouectiſſimam pertinent,nimirum, *Indidiſti mihi cor*, ſiue *excitaſti cor.* id eſt, audacem me feciſti,&c.

Cæterùm

Cæterùm alia eſt germana interpretatio huius loci; exiſtimo enim in his & ſequentibus huius capitis verbis ſponſum rationes offerre, quibus inductus Sulamitem cæteris vxoribus præferret, vt eam corona ac regno donaret. Idcircò amoris ſui primordia & ſuſcepta, deinde incrementa refert. Singula expendamus.

In vno oculorum tuorum Hebraicè, *in vna*. nemo autem ignorat Hebræos, qui neutro genere carent, vice neutrius fœmineum vſurpare. Pſal. 26. *vnam petij à Domino, hanc requiram*, &c. id eſt, *vnum*, Iob 9. *non reſpondebit ei vnum pro mille*. in fonte, *vnam pro mille*, & paſſim alia. Itaque illud, *in vno*, capi poteſt, ſubſtantiuè neutraliter, nimirum *in vno*, id eſt, in vnitate, aut vnione oculorum; & iuxta hanc expoſitionem ſponſus captum ſe dicet oculorum vnione, id eſt, vi vnita, ab eo tempore, qui vnà vtrumque oculum in ipſum coniecit ſponſa, quod eſt pudicitiæ atque fidei eximium argumentum, nictatio enim oculorum, aut conniuentia laſciuiam innuit. Iſaiæ 3. *Pro eo quòd eleuatæ ſunt filiæ Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant*. Prouerb. 6. *Ne concupiſcat pulchritudinem eius cor tuum, & ne capiaris nutibus illius*. Clemens Alexandrinus in Pædag. *Laſciui autem aſpectus & verſatilibus, & tanquam conniuentibus oculis intueri, nihil eſt aliud, quàm oculis mœchari, qui hæc exercent mulieres ſuo intuitu, ſeu ipſarum lanæ ſunt*. Et quidem conniuere, teſte Feſto, nihil eſt aliud, quàm vno clauſo, alterum per vices vibrare oculum.

Item *in vno*, id eſt, *in primo*. Vnum enim pro primo aliquando accipi ſuprà notaui, & ſenſus erit, in primo oculorum aſpectu; quaſi dicat: tunc cum primò in me oculos conieciſti, magnum amoris vulnus mihi intuliſti, vel cor, id eſt, mentem abſtuliſti, &c. Et quidem hoc ad tempus illud referendum eſt, quo ſponſam viſere licuit ſponſo ante nuptias, cùm ſcilicet dona illa accipiebat, quæ ὀπτήρια, vel θεώρητρα dicebantur. De quo primo adſpectu, doniſque plura diximus ſuprà *cap. 1. verſ. 10. & 11*. his enim donis primum ſponſæ aſpectum, & primam oculorum vibrationem promerebat ſponſus.

Sed tamen, vt germanum ſenſum huius loci eruamus, aliqua præmittere opus eſt, ad ritus nuptiales ſpectantia. Primò quidem ſupponendum eſt, id quod ſuprà in Iſagoge *cap. 6. §. 5.* de velatione, ac reuelatione ſponſæ, non perfunctoriè probauimus, ſcilicet virgines ante nuptias velum craſſum & cæcum geſtare ſolitas, ne ipſæ viderentur; atque vnum tantum oculum liberum gerere, vt videre poſſent: quod iterum *cap. 1. verſ. 15.* inculcaui. Lege ibi plura. hîc autem habeto Tertulliani verba in lib. de velandis virginibus: *Laudabunt*, inquit, *nos Arabicæ fœminæ Ethnicæ, quæ non ſolum caput, ſed etiam faciem, ita quoque totam tegunt, vt vno oculo liberato contentæ ſint, dimidiam frui lucem, quàm totam faciem proſtituere*. Id verò de virginibus Arabicis, non verò de nuptis intelligi debet, apud quas id moris ſolenne erat; cum Tertulliano concinit D. Hieronymus ad Demetriadem virginem, qui hanc conſuetudinem Syris ac Palæſtinis fœminis tribuit. *Illa*, inquit, *ſit tibi pulchra & amabilis, illa habenda inter ſocias, quæ neſcit eſſe pulchra, quæ negligit formæ bonum, & procedens ad publicum, non pectus, non colla denudat, nec pallio reuelato crines aperit, ſed quæ celat faciem, & vix vno oculo, qui neceſſarius eſt, patente progreditur*. quibus verbis pallij, ſeu veli virginei, omnes conditiones complexus eſt, quod nimirum crines, faciem, collum & pectus ad papillas vſque tegebat, & vnum tantùm oculum ad videndum neceſſarium apertum ac liberum dimittebat.

At enim, hoc velum, quod virgines innuptæ geſtabant, crines capitis operiebat, iuxta teſtimonium Hieronymi. Sed quomodo? Certè virgines crines paſſos & fluentes ſuper humeros ac pectus afferre ſolitas, diximus ſuprà *cap. 3. verſ. 3.* & nunc etiam dicemus infrà. Inde autem fiebat, vt longiores & promiſſiores capillos, & infra pectus & vbera vſque ad lumbos pendentes, pallium virgineum non omnino tegebat, ſed fines, & vltimam illorum regionem opertam dimittebat, vt proinde liberè conſpici poſſent.

Rurſus fœminas olim varias in formas comam capitis conflaſſe, nemo ignorat; imò nihil fœminis cunctis retro ſæculis fuit antiquius, quàm comam curare, & inſtruere; quam nimiam curam carpit Petrus in 1. epiſt. cap. *quia non ſit extrinſecus capillatura, aut circundatio auri*, &c. Græcè ἐμπλοκῆς τριχῶν, hoc eſt, *in plicatura pilorum*; loquitur autem de nuptis fœminis, hæ namque olim comas diſcriminabant, & in plures conflabant, quaſi faſces, aut cirros, quos artificiosè ſinuoſis flexibus implicabãt. Ex his faſciculis, aut diſcriminibus, quilibet vnus dicebatur crinis; crinium verò ſenarius numerus

nuptis

nuptis erat valde ſolemnis. Facit illud Feſti, *ſenis crinibus nubentes ornantur, quòd is ornatus vetuſtiſſimus fuit, quòd eo veſtales virgines ornentur.* Senos crines appellat, ſex capillorum diſcrimina, vel cirros. Ad id pertinet illud Plautinum in Milite: *Vtique eam ornatam adducas matronarum modo, capite compto crines vittaſque habeat.* Crines, inquam, id eſt, capillorum diſcrimina. Ex his verò crinibus, aut capillorum faſciculis, catenæ plicaturæ, & ſinuoſi plexus nectebantur. de quibus Clemens Alexandrinus lib. 3. Pædagogi cap. 12. *Meretrices enim crinium plexus & catenarum nexus, cùm eas deformes reddunt, tum etiam pilos diſcerpunt, artificioſis inſertis vinculis euellentes, quo fit, vt ne ſua quidem tangant capita, ne capillos confundant, quin etiam non ſine metu eas inuadit ſomnus, dum timent, ne texturæ figuram imprudentes ſpolient.*

Ergo crines, id eſt, capillorum multa diſcrimina ſolis matronis olim in vſu erant, vt Feſti atque Plauti verba comprobant. Puellæ verò innuptæ, vel paſſum crinem, vel certè in vnum faſcem conflatum, & à tergo reuinctum geſtabant. Vtrumque modum expreſſit Seneca duobus carminibus, *ſpargere effuſos ſine lege crines. Rurſus adducto, reuocare nodo.* Et quidem ſolutos & paſſos crines geſtaſſe olim innubas puellas, comprobat Iuuenalis *Satyr.* 15.

Ora puellarum faciunt incerta capilli.

Virgil. 4. *Æneid.*

Cæſariem effuſæ nitidam per candida colla.

Quapropter puellarum coma ſiue effuſa & ſolata eſſet, ſiue collecta in vnum, & retro vincta vnus crinis dicebatur; ſicut enim multi crines, multa diſcrimina notabant, ita vnus crinis indiſcriminatam comam innuebat, & quemadmodum crines multi nuptam fœminam, ita vnus crinis innuptam puellam ſignificabat: ſolutus autem & paſſus crinis colli ornamentum eſt, & collo adſcribi ſolet. Virgilius 4. *Æneidos,*

Spectat in ornatos collo pendere capillos.

Item Martialis *lib.* 1. ſic addit,

—— molléſque flagellent

Colla coma, tortas non amo Flaue comas.

Quorſum iſta? vt intelligas ſponſi verba ad id tempus referenda quod nuptias præiuit. Itaque, vt integrum locum ediſſeram, paucis verbis ſic habeto.

Sponſus rationem offerens, quia initio inductus fuerat, vt ſponſam corona & regno donaret, eámque cæteris fœminis loco, dignitate, & poteſtate anteponeret, ſic addit: *vulneraſti cor meum ſoror mea ſponſa*; tunc videlicet, cùm primum te videre licuit ante nuptias, *in vno oculo*, qui ſolus liber erat, alterum obuelante peplo; *& in vno crine colli tui*, hoc eſt, in coma tua effuſa & ſoluta circa collum, quæ ſcilicet nondum ſuſceperat matronis conſueta diſcrimina & plicaturas, & cuius fines, extremamque regionem velum virgineum apertam, atque oculis obiectam relinquebat: ab his, inquam, primum amoris vulnus excepi: *vulneraſti cor meum*, &c. atque adeò victus manus dedi, vel aliter, *abſtuliſti mihi cor*, quod reſpondet modo loquendi Hiſpanis familiari, *me orbaſte elcoracon*; illud ſcilicet ad te transferens, vt proinde in te translatum, iam non in me, ſed in te degat; vel ſi placeat, ſenſus erit. Hæc duo mentem ac ſenſum mihi eripuerunt, vt nihil præter te cogitare, aut adamare poſſem. & ſecundùm Ambroſium, *corde cepiſti me*, id eſt, debellato & acquiſito corde, me captiuum abduxiſti, atque adeò tuum omnino eſſe iuſſiſti. His autem atque aliis eiuſmodi dictis ſignificat ſponſus primum amoris ſui motum & impetum, qui illum ad eligendam & præferendam Sulamitem impulit.

Sed quid cauſæ ſubeſt, quia ſponſa, quæ aliàs amica dici conſueuit, ſoror hîc appellatur? Multa de hoc nomine, atque eius vi ac poteſtate confert noſter Sanctius, in hunc locum, illud probo, quòd ſcilicet Hebræis ſolemne fuit, ſponſas ſorores appellare; quia id nominis dulce ac amicum eſt, vt conſtat ex aliis Scripturæ locis. Sed ſi vlteriùs aliquid perſcrutari cohibitum eſt, fas erit dicere, ſponſam ideo ſororem dici, quia in mariti domum, & familiam tranſibat, & oblitam parentis propriæ, ſponſi matrē ſuam ducebat, iuxta illud: *obliuiſcere populum tuum, & domum matris tuæ*, &c. ac proinde iure ipſo cōnubiali ſoror ſponſi deinceps appellari debuit. Sed tamē hæc minora ſunt.

Mitto reliquas interpretationes à noſtra litera abeuntes, qualis eſt illa, *in vno torque colli tui*, quam Hebræorum turba amplectitur; verumtamen ſi torquis nomine *monile* aliquod ex crine contorto inſertis vnionibus capiatur, vt volunt Martinus noſter & Legionenſis, non fiet vis lectioni noſtræ, tamen friget ſententia.

Verſ. 10.

Verſ. 10. Quàm pulchræ ſunt mammæ tuæ, ſoror mea ſponſa: pulchriora ſunt vbera tua vino, & odor vnguentorum tuorum, ſuper omnia aromata.

SONVS ALLEGORIÆ.

Q*Vàm pulchra ſunt.* Septuaginta, non ſine emphaſi, *quàm pulchra facta ſunt*, aut *pulchri erunt*, ſi licet dicere.

Pulchriora ſunt vbera tua vino. Hebraicè ad verbum, *bona ſunt à vino, vel ſuper vinum*, & quidem de peculiari huius ſermonis proprietate ſuprà *cap.* 1. *verſ.* 1. multa dixi.

Et odor vnguentorum tuorum, &c. Septuaginta, *veſtimentorum tuorum*, noſtra propiùs ad originalem accedit.

Verba huius carminis quaſi facilia & aperta plerique interpretes ſine commentario dimittunt. Ego verò non nihil dicam. Arbitror igitur in hoc carmine ſponſum aliam rationem reddere, qua inductus, Sulamitem ad ſtabile connubium, & ad regnum & coronam elegerit, quia nimirum iam annos pubertatis attigerat, & nuptiis copulandis matura erat. Et quidem inter alia, quæ puellam ad coniugia & habilem eſſe declarant, eſt papillarum tumor aliquis, vt ſuprà *verſ.* 4. *huius capitis* oſtendi ex Ezechiele *cap.* 15. vbi ſic habet: *Vbera tua intumuerunt, & pilus tuus germinauit; & tranſiui per te, & vidi te, & ecce tempus tuum, tempus amantium, & expandi amictum meum ſuper te*, &c. Iam ſcilicet plures amatores numerabas, qui tuas ambirent nuptias, quia vbera cùm tumorem conceperant, qui annos pubertatis & maturitatem ad connubia iungenda ſignificare ſolet.

Sic ergo ad Sulamitem ſuam ſponſus: *pulchra facta ſunt, vel pulchri erunt* (vt ita dicamus,) *mammæ tuæ*, hoc eſt, ad eam magnitudinem & tumorem peruenerunt, quæ pulchritudinem cõſtituit, & te maturam coniugio demonſtrabat, ideò te cęteris puellis præferendam duxi. Sed cuius ſunt ſequentia verba? *Pulchriora ſunt vbera tua vino.* Si alia his ſimilia ſpectes *cap.* 1. *verſ.* 1. fas erit affirmare, dicta verba ipſi ſponſæ adſcribenda eſſe, quæ olim dixerat; *Quia meliora ſunt vbera tua vino fragrantia vnguentis optimis.* ita vt ſenſus ſit: fruſtrà, ô ſponſe, laudas & probas vberum meorum pulchritudinem, quandoquidem tua vbera ſuauitate, & vi ſua, vinum optimum imitari olim dixi, &c. Sed communis expoſitio mihi magis probatur, quæ dicta verba ſponſo tradit: *Pulchriora ſunt vbera tua vino.* rependit ſcilicet ſponſus, ſimilem in ſe à Sulamite iactatam laudem *loco citato*, vt ait Nyſſenus. Et quidem priora verba mammarum, ac pupillarum, commendationem continent, poſteriora verò, de amplexibus capienda ſunt, quos vberum nomine notari, ibidem probaui; euadet verò talis ſententia, *Pulchra facta ſunt mammæ tuæ*, quia iuſtam magnitudinem attigerunt. *& vbera tua præſtant vino*, id eſt, amplexus, quibus mammæ ſtringuntur, & inde trahunt dulcedinem, vinum ſuperant, & plus inebriant, quàm vinum meraciſſimum; iuxta illud, *veni, inebriemur vberibus, & fruamur cupitis amplexibus*, Prouerb. 5. Quaſi dicat: Vbera tua vini ad inſtar generoſi caput inuaſerunt, vt quemadmodum oculus vnus, & crinis vnus, cor & voluntatem ſibi vendicarunt, ſic etiam vbera caput & iudicium ſibi arrogarent, vt ſcilicet tuam electionem & aſſumptionem ad regnum, & voluntate proſequerer, & mente, iudicióque probarem.

Addit tandem, *& odor vnguentorum tuorum ſuper omnia aromata*; eorum certè, quibus faciem & reliqua cutem curauit & condiuit ad nuptias, ſeſe comparans in gynæceo; vel, ſi placet, referri poſſunt hæc verba ad olfactoriala, quæ inter alia mundi muliebris ornamenta numerat Iſaias ſuprà, quæ è collo ſupra vbera pendere ſolita docent plures, & vulgo dicimus, *pomos de olor*, vt ait Tiraquellus *in l.* 3. *connubiali*, cui libens ſubſcribo.

Verſ. 11. Fauus diſtillans labia tua ſponſa, mel & lac ſub lingua tua, & odor veſtimentorum tuorum ſicut odor thuris.

SONVS ALLEGORIÆ.

D*Iſtillans.* Hebr. תטפנה *thitphenah*, à verbo *Nattaph*; quod *ſtillare* & *loqui* ſignificat, Michææ 2. & Ezech. 21. 2. itaque reddi poſſet, *fauos loquuntur labia tua*, &c.

Omnibus

Omnibus vna mens eſt commendari, videlicet hîc ſermonis ſuauitatem, & verba mellita blanditiarum plena, ſimilis locus Prouerb. 26. *fauus mellis*, compoſita verba. & Pſalm. 128. *eloquia Domini dulciora* dicuntur *ſuper mel & fauum.*

Amator in Comœdia, mel lacti copulauit, ſic enim ait: *In melle ſunt ſita linguæ, atque orationes, lacteque.* Repete memoriâ ea, quæ diximus ſuprà *cap. 2. verſ.* 14. ad illa verba: *Sonet vox tua in auribus meis: vox enim tua dulcis.* vbi de primo ſermone, quem ſponſa ſponſo dictabat, plura contulimus, vt proinde fas ſit affirmare ſponſum in hoc loco alteram rationem afferre, qua inductus Sulamitem adamauit, & ad Regnum prouexit, ſcilicet primam vocem, primúmque ſermonem, quo ipſum affata eſt, conſonantia verborum hoc ſuadet, ibi enim dicit, *vox dulcis*, hic ſimiliter *eloquium dulce.*

Communi expoſitioni adnecto aliam, cum ea cohærentem, qua ſuperius carmen explicui. Memini enim me dixiſſe ſuprà *cap. 1. verſ. 2.* inter alia, quibus virgines ad nuptias excolebantur in gynæceo, cenſeri eſcas delicatas. De his Ezechiel præmiſſo loco: *Similam & mel & oleum comediſti, & decora facta es vehementer nimis, & profeciſti in regnum.* Id eſt, his educata delitiis incredibilem pulchritudinem tibi comparaſti, & ad regias vſque nuptias profeciſti. Addo & veſtes elegantes odore ſuauiſſimo præditas, quibus inebriabatur noua nupta, quas Propheta ibidem enumerat: *& ornata*, inquit, *es auro & argento, & veſtita es byſſo & polymito, & multis coloribus.*

Sed quorſum hæc? Certè ſponſus ad ſponſam: *Fauus*, inquit, *diſtillans labia tua; mel & lac ſub lingua tua.* Vel, vt habet lectio Septuaginta, *fauum diſtillant labia tua*; nimirum quòd delicioſè melle atque lacte ſis enutrita à me in gynæceo, id eſt, omni deliciarum genere affatim refecta, vel ipſa labia modò teſtantur, quæ lacte adhuc & melle fluunt. Inde autem tanta tibi pulchritudo comparata eſt, vti ad regnum & regiam coronam dignè euecta ſis. Adde etiam veſte pretioſa, quibus amicta ad nuptias veniſti, quæ ſuaueolentiâ thus vincunt. Accinit illud Homeri Odyſſiage, vbi Vlyſſi dat veſtem olentem thus. Sed de veſtium nuptialium fragrantia infrà dicemus.

Verſ. 12. Hortus concluſus ſoror mea ſponſa, hortus concluſus, fons ſignatus.

SONVS ALLEGORIÆ.

PRo *horto* Hebraicè eſt גל *gal*, id eſt, *irriguum*, locus ſcilicet, qui irrigatur. Sed noſter interpres hærens veſtigiis Septuaginta, non *gal*, ſed גן *gan*, quæ vox *hortum* adſignificat, ſenſus tamen non eſt diſſimilis.

Fons ſignatus. Rab. Salomon. *Porta clauſa*, innuens fortaſſe in hoc loco hortum deſcribi ſeptum & muratum, cuius etiam porta clauſa ſit; ſed non audiendus. Ambroſius pro *ſignato ſigillatum* conuertit, hoc eſt, quaſi imagine aliqua impreſſum, quia nimirum iuxta ſpecularem aquæ naturam imaginem reddat eius, qui in ipſum intuetur, vt infrà dicam.

Communis ſentẽtia locum iſtũ, de virginitate & integritate ſponſæ interpretatur, quia nimirum *hortus* ſit amœnus ac virens, propter virentem adoleſcentiam, & *clauſus*, propter illibatam pudicitiam, nam pro clauſo in originibus eſt נעול *naghul.* vnde fluit vox עלמה *ghalmah*, quæ virginem clauſam adſignificat. Adde etiam *fontem* appellari propter fœcunditatem, ſicut aliàs ſæpe in Scriptura, vt infrà dicam; *ſignatum* verò propter virginitatis integritatem, quæ interpretatio rectè accommodatur contextui, quia optimam rationem continet, propter quam ſponſus Sulamitem ſuam, regno ac regiis ornamentis condecorauerit, quia nimirum ipſi adoleſcens & virgo integra atque pudica tradita fuit.

Priorem ſimilitudinem *horti clauſi*, ad coronam, vel ſertum nuptiale ex floribus ac foliis compactum, & veſtem quoque nuptiis conſuetam floribus acupictis inſignitam, & verſicolorem, referunt plures; his enim ornata ac veſtita, haud diſſimilis erat ſponſa horto clauſo, qui neque viatoribus, neque beſtiis peruius integros & illibatos flores oſtentat. Rurſus ſimilitudo *fontis ſignati, & putei clauſi*, vxoris ſoli marito ſuo obſequentis vmbram continet. Sed de his infrà *verſ.* 13. 14. & 15. ego enim ita reor, duas ſimilitudines, aut comparationes horti clauſi & fontis ſignati, quas Salomon ſummatim perſtrinxit in hoc carmine, in tribus ſequentibus dilatare & ampli-

ficare ab illis verbis: *emiſſiones tuæ paradiſus*, &c. quæ deſinunt in illa, *fons hortorum*, &c.

Sed aliquid vlteriùs addendum exiſtimo, nimirum in his verbis, quibus ſponſus amoris ſui primordia deſcribit, ea proponens, quæ ipſum ad præferendam Sulamitem impulerant, ad domum fœminarum, vel gynæceum adludi, in quo puellæ nubiles per annum clauſæ & obſeratæ delite ſcebant, vnguentis ac pigmentis pulchritudinem excolentes, vſque dum anno decurſo mundum muliebrem accipiebant, & veſtibus nuptialibus floridis, ac pictis ornatæ, vnguentiſque & aromatibus conditæ Regibus tradebantur ad nuptias. Id ergo reſpiciens ſponſus & Rex noſter, ſic ſponſum affatur: *hortus concluſus, fons ſignatus.* Quaſi dicat: mirum profectò eſt quantum mihi tua perplaceat pulchritudo, quantumque amores tui, animi mei deſideria & vota expleant: quæ videlicet ſimilis eſt *horto clauſo*, qui alicuius periti topiarij arte elaboratus & excultus, diuque clauſus & munitus fuit, ne aut conculcetur, aut ſpolietur ab his, qui prætereunt: atque adeò pulcherrimam oculis ſpeciem offert. Fonti quoque haud diſſimilis ex iſtis, qui clauſus quoque, & mihi reſeruatus ſemper fuit, atque adeò amorum atque appetitionum mearum ardorem ac ſitim affatim expleuit. Sed quia, vt nuper aiebam, duas iſtas comparationes Salomon in ſequentibus verſibus amplificat, plura ibi dicemus, quæ ad huius loci genuinum ſenſum eruendum maximè faciunt.

Verſ. 13. Emiſſiones tuæ paradiſus malorum punicorum cum pomorum fructibus.

Verſ. 14. Cypri cum nardo, nardus & crocus, fiſtula & cinamomum cum vniuerſis lignis Libani, myrrha & aloë cum omnibus primis vnguentis.

SONVS ALLEGORIÆ.

ISti duo verſus omnino coniungendi ſunt, quia eandem ferè ſententiam continent. *Emiſſiones tuæ*, Hebr. שלח *ſalach*. Alij *propagines*, alij *plantationes*, conuertunt, à verbo שלח *ſalach*, quod eſt *miſit*. quibuſdam recentioribus videtur effuſam, & iam odoris fragrantiam notare poſſe, qualis ex horto amœno efflari conſueuit. Item miſſilia quædam munera, quæ turbæ immitti ſolent ad voluptatem ſpectantium, qualia ſpargere ſolebant victores in triumphis, & ſponſi in nuptiali pompa. Sed tamen eadem vox *Iſaiæ* 16 *Eſdræ* 2. *cap.* 3. reperitur, & vtrobique *propagines*, *plantas*, aut *plantationes* ſonat. Fruſtrà ergo alij, alia meditantur. Sunt etiam qui verba illa, *emiſſiones tuæ*, non ad plantas, aut fructus referunt, ſed de ipſamet ſponſa interpretantur; quaſi dicat: *exitus*, aut *progreſſus*, in publicum, qui ſenſus ab originibus minimè abhorret. Rabbi Salomon *areas* interpretatur, in quas horti partiri ac diſtribui ſolent, vt irrigatio conuenienter fiat. Abenezra *ramos* conuertit.

Cum pomorum fructibus. Hebr. eſt, *cum fructu deliciarum*, Septuaginta, *cum fructu nucum*; tamen ἀκρόδρυα non nuces tantùm, ſed quoduis pomi genus apud Græcos ſignat.

Cypri cum nardo. De his nō pauca *cap.* 1. vbi cyprum arborem eam eſſe dixi, de qua Plin. lib. 12. c. 24. *ziziphi folys, ſemine coriandri, flore candido odorato, ex quo fit vnguentum cyprinum; optima*, (inquit Plinius) *prouenit in Ægypto ſecunda in Aſcalone Iudaæ.*

Nardus & crocus. Nardum bis repetit, quia cum cypro & croco amat temperari, ſuaues cum vtroque odores miſcens, ſicut de lauro & myrtho luſit Virgilius.

> *Et vos ô lauri carpam, & te proxima myrthi*
> *Sic poſita, quoniam ſuaues miſcetis odores.*

De croco plura Gregorius Nyſſenus *homil.* 9. Theophraſtus *lib.* 9. *cap.* 7. Plinius *lib.* 12. *cap.* 22. Dioſcorides *lib.* 1. *cap.* 17. Galenus *lib.* 8. ſimplicium medicamentorum.

Fiſtula, Hebr. קנה *kanah*, alij *caſiam*; noſter verò ad canam, ſeu calamum odoratum referre videtur, quem alij iuncum vocant, & quidem caſia Hebraicè, non *kanah*, ſed קציעות *katzighoth*, *Pſalm.* 45. *verſ.* 9. De calamo verò & iunco odorato Plinius *lib.* 12. *cap.* 23. Theophraſtus *lib.* 9. *cap.* 7. qui inter Libanum & alium monticulum enaſci affirmant.

Cinamomum. De hoc plura Gregor. Nyſſenus *citato loco*, quæ etſi fabuloſa, aut magica, bonum ad ſenſum trahi poſſunt. Theophraſtus *lib.* 4. *cap.* 6. fruticem eſſe dicit, cuius cortex odoratiſſimus in Syria, Iudæa & Arabia naſcitur. Hebraica vox conſonat Latinæ. eſt enim קנמון *kinamon*.

Cum vniuerſis lignis Libani. Vocem iſtam *Libani*, ad thus reſtringere neceſſe eſt, id eſt, cum vniuerſis lignis thuriferis; nam in Hebraicis, non montis nomen, ſed thuris inuenitur; eſt לבנה *Lebana*, non לבן *Lebanon*.

Et cum omnibus primis vnguentis. Loquitur de artificio confectis odoramentis, & ſeplaſiariorum condimentis ſuaueolentibus.

Locus iſte haud faciles habet explicatus, atque adeò eius obſcuritas alias atque alias interpretationes peperit. Prima eſt Hebræorum, ex quibus plures nomine *emiſſionum*, bonos atque ſuaues odores intelligunt, quos hortus amœnus floribus atque aromatibus plenus emittit, ac ſpirat, ita vt ſenſus ſit; *emiſſiones tuæ paradiſus*, &c. id eſt, non aliter flagras, vel ſpiras bonos odores, quàm paradiſus omni bonorum florum & aromatum genere conſitus. langueſcit hæc interpretatio.

Eam ergo excitare & quaſi inanimare volens Sanctius noſter, ita commentus eſt: *Emiſſiones*, inquit, *ſunt dona miſſilia, quæ in triumphis aliiſque pompis celebrioribus ſpargi ſolebant in vulgus, vt ea raptim accepturi ciues denſiores & alacriores conuenirent, & ſpectatores oblectarent.* Sed qualia erant iſthæc dona? in triumphis quidem monetæ aureæ & argenteæ effundi ſolitæ: at in nuptiis flores omnimodæ & fructus quoque arborum diuerſi emitti conſueuerunt. Vnguentis etiam pretioſis ſtipatores ſuos irrorare & infundere, non erat inſolens nubentibus: vt proinde huius loci ſententia ſic confirmari debeat, *emiſſiones tuæ paradiſus*, &c. Quaſi dicat, in nuptiali pompa, tunc cum impoſita currui geniali ſublimis incedebas, flores, fructus & vnguenta ad ſtipantem turbam, tanta copia emittebas, ſpargebas, effundebas, ac ſi paradiſus eſſes arboribus pomiferis, floribus, atque aromatibus conſita, tunc videlicet, cùm poma ac flores ſponſi decidunt, & vnguenta aromatica vltrò ſudantur.

Sed tamen hæc expoſitio parum conſentanea mihi videtur, non enim lego alicubi ſponſos flores, aut fructus iacere, aut vnguenta ſuper turbam effundere; imò potiùs id à ſolenni antiquorum vſu non alienum, ne turba ſuper ſponſos flores iaceret, vnguenta effunderet, poma ſpargeret; ſed ad alia contendo. Vnam ergo & alteram opinionem atque optionem pariter do.

Emiſſiones tuæ paradiſus. Certè ſponſa, vt in ſuperiori verſu dicebam, quandiu incluſa erat, in gynæceo formam & ſpeciem vnguentis ac pigmentis excolens, valde accommodata cum *horto clauſo* comparata fuit. *Hortus concluſus ſoror mea ſponſa, hortus concluſus*; ſed quid inde? recurrat memoria ad ea, quæ diximus ſuprà *cap. 1. verſ. 2. & ſequentibus*, virgines illas, quæ per annum in domo fœminarum incluſæ permanſerant, expleto tempore ſuæ culturæ mundum muliebrem accipere ſolitas, iuxta illud Eſther 2. *Et præcepit Eunucho vt acceleraret ei mundum muliebrem, & traderet ei partes ſuas.* Mundi autem muliebris præcipuæ partes erant veſtes pretioſæ, floridæ, ſuaueolentes, de quibus infrà, *& vt eis placuerant compoſita, de triclinio fœminarum ad Regis cubiculum tranſibant.* Accinit Ezechiel *cap. 16.* vbi Dei & Hieruſalem regias nuptias deſcribens, inter alia, ſic addit: *& perueniſti ad mundum muliebrem.* Deinde verò ſingulas huiuſmodi muliebris partes commemorans ſubſcribit: *laui te aqua, vnxi te oleo, & veſtiui te diſcoloribus*, &c. Nam tunc cùm ſponſæ Regibus tradendæ, emittebantur ex gynæceis, veſtes diſcolores floridas, vnguentatas, longè meliores ac pretioſiores, reliquumque mundum muliebrem accipiebant, & ad eum modum ornatæ & excultæ ad Reges adducebantur. Sponſus ergo in hoc loco alteram rationem commemorans, qua inductus Sulamitem ad regni conſortium exceperat, atque aliis vxoribus prætulerat, ſic pronunciat: tunc cùm in triclinio fœminarum abdita & incluſa manebas, *hortus* profectò eras amœnus, ſed *clauſus*, atque obſeratus; at verò mundo muliebri accepto, inde emiſſa es. *emiſſiones tuæ*, id eſt, exitus, ſeu egreſſus tui è gynæceo, publici nimirum progreſſus in apertam lucem. ſimiles omnino ſunt Paradiſo omnigenis fructibus, floribus & aromatibus vernanti. Tu ſcilicet ſoror ac ſponſa mea è triclinio fœminarum emiſſa veſtibus floridis & vnguentatis ac reliquo mundo muliebri ſpecioſiſſimo atque odoratiſſimo vtens, ſimilis per omnia eſt Paradiſo, &c. Huic expoſitioni adſtipulatur vox *Paradiſus*, quæ hoc diſſidet ab horto, quòd hortus viridarium ſignificat anguſtum, maceriiſque ſeptum, & obſeratum. Paradiſus verò regionem denotat apertam, amœnitate ac denſitate arborum valde ſpectabilem, Geneſ. 13. *Eleuatiſque Loth oculis, vidit omnem circa regionem Iordanis, quæ vniuerſa irrigabatur. Sicut Paradiſus Domini, & ſicut Ægyptus venientibus in Segor*, Eccleſ. 40. & 44 & alibi. Itaque ſenſus euadit talis: ſponſa, quæ in triclinio fœminarum degens ſimilis erat horto ma-

ceriis, ſeriſque concluſo, accepto deinde mundo muliebri, indeque emiſſa, & vti decebat ad nuptias regias comparata & compoſita cum aperta laxiori, atque lætiori Paradiſo componi debet, ſiue elegantiam veſtimentorum, ſiue vnguentorum ſuaueolentiam, ſiue reliqui mundi muliebris ornatum ſpectes.

Sed ne iſthæc acceptio illius vocis, *emiſſiones tuæ*, noua & inſolens videatur, aliam interpretationem leniorem & faciliorem ſubſcribo, quæ ſic habet: *emiſſiones tuæ*, &c. id eſt, ſimilis profectò eſt horto clauſo horti plãtæ, aut propagines mala punica, atque omni genere pomorum fructus offerunt, & aromaticarum ſpecierum, omnia germana in ipſo enaſcuntur. Sed quorſum hęc? Sponſus, qui Sulamitem ſuam priùs cum horto compoſuerat, hanc comparationem amplificat ſubiectis verbis, quæ de veſtibus ac reliquo mundo muliebri, quem ſponſa ad nuptias attulerat, accipi debent. *emiſſiones*, inquit, *vel planta tua, Paradiſus malorum punicorum cum pomorum fructibus.* Huius verò comparationes quanta ſit venuſtas, ipſa verba declarant, ſed vlteriùs comprobanda eſt; & ſanè locus iſte congruit omnino cum illis verbis Ezech. 16. *Multiplicatam quaſi germen agri dedi te, & multiplicata es, & grãdis effecta, & ingreſſa es, & perueniſti ad mundum muliebrem.* Agrum appellat Propheta eam, quam Salomon Paradiſum dixit, & quę iſti emiſſiones nominat, illa germina vocat, omniũ videlicet pulcherrimorum fructuũ feraciſſimas. Septuaginta ſic extulerunt priora verba, *tanquam hortum agri conſtitui te, vel dedi te.* Græcè ἀνατολὴ, quæ vox propriè ſignificat id, quod oritur, ſed accipitur ſæpè pro *horto* arboribus conſito, vt proinde non ſimilis tantùm, ſed vna atque eadem comparatio videatur.

Quid verò in re bucolica magis adſimile ſponſæ omni ornamentorum ad nuptias ſpectantium genere conueſtitæ ac compoſitæ, qua hortus amœnus arboribus conſitus, quæ inter viridantes ramos fructus varios atque pulcherrimos oculis offert; ſubiicit ſtatim Propheta omnem mundi muliebris, ſeu ornamentorum nuptialium apparatum, ab illis verbis, *& veſtiui te diſcoloribus, & calceaui te ianthino, & cinxi te byſſo, & indui te ſubtilibus, & ornaui te ornamento, & dedi armillas in manibus tuis, & torquem circa collum tuum.* & ad hunc modum reliqua perſequitur ornamenta nuptialia vſque ad illa, *& veſtita es byſſo, & polymito, & multicoloribus.* Et quidem Hiſpanè eiuſmodi veſtes verſicolores & varias; vulgò *primaueras* vocant, quia agrum, vel hortum imitantur herbis ac floribus varium, atque diſtinctum, quæ primo vere tellurem veſtiunt. Sed cur (inquies) malogranata & poma cum primis memorat? Subiicio, quia nimirum hæc inter nuptialia fœminarum ornamenta numerari mihi compertum eſt. De malogranatis Baſilius *in cap. 3. Iſaiæ*, ita commentus eſt: *tantum nos deprehendimus in apparatu textili Pontificiæ veſtis* χιτῶνα κοσυμβωτὸν, id eſt, *tunicam fimbriatam, quæ haberet malogranata, & tintinnabula aurea, quæ ſingula per exuberantem ſuam mollitiem filiæ Hieruſalem imitabantur, circumferentes amicula fimbriata coloris mellini hyacintho coccoque diſtincta.* Ex his conſtat, mala granata textilia apud Hebręos olim ad mundum muliebrem pertinuiſſe, & quidem fimbrias inter nuptialia ornamenta numerari. Suadent verba Pſal. 4. *Omnis gloria filiæ Regis intus in fimbriis aureis, circumamicta varietatibus.* Et, vt alia omittam, quæ interpretes de his fimbriis commenti ſunt, illud magis ad rem noſtram, quod Hebræi affirmant, ſcilicet *fimbrias* appellari limbum, ſeu oram extremæ veſtis, quæ aureis laminis confibulatis contexebatur, ex quibus pendebant globi, aut ſphæræ conflatiles ex auro puriſſimo; itaque ſicut in veſte Pontificia inter malogranata textilia pendebant, tintinnabula aurea; ſic etiam limbus, atque extrema ora nuptialis veſtis, quam ſponſæ geſtabant, malogranatis ac ſphærulis aureis pendentibus exornabantur, imitantes ſcilicet, id quod in veſte Pontificis pulcherrimũ erat, & quod ſonitu eaſdem prodere poterat, ſcilicet tintinnabula. Nec diſplicet eorum ſententia, qui ad hunc ſenſum accommodant ſequentia verba, *circumamicta varietatibus*, aſſerentes, de fimbriis quoque exponi debere, vt proinde fas ſit dicere hanc varietatem non eſſe aliam, niſi eam, quam aſſeruimus malogranatorum textilium, & ſphærarum aurearum ex ora veſtis nuptialis per interualla pendentium, pulcherrimam diſtinctionem. Quos autem neget iſtiuſmodi globos, aut ſphæras aureas congruè admodum appellari poſſe, ſicut etiam, vt auctor eſt Tiraquellus *ad legem 3. connubialem*, thecæ quædam rotundæ ex collo fœminarum ſupra vbera pendentes, & quibuſdam aromaticis ſpeciebus refertæ, *poma quoque* vulgus appellat; quæ nimirum Iſaias *cap. 3.* olfactoriola vocat, & inter reliqua mundi muliebris ornamenta connumerat. Ac proinde valde eleganter Salomon *in hoc loco* ſponſam nuptialibus ornamentis decoratam

deſcri-

deſcribens, ſic cecinit: *Emiſſiones tuæ Paradiſus malorum punicorum, cum pomorum fructibus*, id eſt, fimbriæ veſtimentorum tuorum, quæ ad nuptias affers, pomis aureis & malogranatis textilibus intermixtis conſpicuæ ſimiles ſunt amœniſſimæ paradiſo, quæ malogranata quoque, & poma intermixta vbertim affert. Quid illuſtrius?

Rurſus cùm idem Salomon nuper de ſponſa dixiſſet, *& odor veſtimentorum tuorum ſicut odor thuris*, vbi nomine *thuris* omnes aromatum ſpecies complexus fuit. Hæc quoque verba nunc amplificans, & veſtium nuptialium vnguentis conditarum, ſuauiſſimum odorem exaggerans, ſic attexit; *cypriũ cum nardo, nardus & crocus, fiſtula & cinamomum cum vniuerſis lignis Libani, myrrha & aloe, cum omnibus primis vnguentis*, his nimirum ſignificans veſtes nuptiales has omnes ſpecies ſeplaſiorum, aut pigmentariorum arte permixtas & temperatas redolere ac ſpirare. Quid enim magis adſimile veſtibus floridis, atque harum omnium ſpecierum odoramenta abundè exhalantibus, quàm viridarium aliquod illis aromatibus conſitum. Huic quoque adſimile eſt, quod Dauid de ſponſi veſtibus pronunciat Pſal. 44. *Myrrha & gutta & caſſia à veſtimentis tuis*, &c. & longè ſimilius quod Iſaac *Geneſ.* 27. de veſtimentis filij valde bonis aſſeruit, ſtatimque, *vt ſensit veſtimentorum fragrantiam, benedicens illi ait: Ecce odor filij mei, ſicut odor agri pleni, cui benedixit Deus*. & ſanè illud compertum, nullius ſpeciei aromaticæ ſingularem odorem ſic placere, & naribus pergratum accidere, ſicut quando mixta & temperata ſunt. nam dum aliæ aliarum odorem vel acuunt, vel moderantur ſuaueolentia & fragrantia, non ſolùm gratior, ſed etiam ſalubrior efficitur. Nil certius. tamen videndus Stuckius *quæſtion. connubialium lib.* 3. *cap.* 14. vbi de temperandis conficiendiſque vnguentis non pauca miſcet.

Secunda expoſitio locum de pudicitia Sulamitis capiendum eſſe ſuadet, & multo plures habet patronos, Gregorium ſcilicet Nyſſenum, & Theodoretum, cum omnibus Latinis. Igitur iuxta hanc expoſitionem, dum ſponſus ſuam Sulamitem hortum obſeratum & concluſum vocat, non obſcurè innuit eam virginem pudore illibato ad nuptias veniſſe. virgines enim à virore dicuntur, & pudori quoque ſuus eſt flos, apud Plautum *in Caſina*, qui à fœmina pudica repulſam pepulerat adoleſcẽs, ſic illam affatur: *vbi illum ſaltum video obſeptum, rogo vt altero ſinas ire*. Difficile tamen eſt poſteriora illa verba in hanc ſententiam trahere. *Emiſſiones tuæ paradiſus malorum punicorum*; niſi dicas hanc fuiſſe quandam horti deſcriptionem ex his, quibus ludere ſolent Poëtæ, nec opus eſſe, vt ſingula verba ad præmiſſam ſententiam alliciantur.

Addo etiam, non inconcinnè dici poſſe, ab illis verbis, *emiſſiones tuæ*, &c. notari fructuum vbertatem filiorum, nempe multitudinem copioſam, quos ſponſa Eccleſiæ typus virgo eadem materque futura in lucem edit, filios enim fructuum nomine cenſeri ſuprà obſeruaui *cap.* 2. *verſ.* 2. vbi plura Scripturæ loca exhibui ad id facientia. Appellatur igitur *concluſus hortus*, propter illibatam virginitatem. Rurſus autem *emiſſiones* habere dicitur, hoc eſt, plantas malorum granatorum, & aliorum fructuum feraces, propter filios, ex quibus multi Reges & Imperatores, qui punicis malis adumbrantur, fructus enim hîc ob ingenitam coronam regiæ maieſtatis exhibet ſimulacrum: reliqui gradu & conditione diſſimiles, quaſi fructus omnigeni pomorum cunctorum, quos ſingulis ætatibus innumeros tulit Eccleſia. Demum illa, quæ ſequuntur, arbuſta & frutices odoratos, qui ab iſto enaſci dicuntur horto, cyprum, nardum, coccum, & ſimilia, filiis accommodare, eſt integrum, qui morum ſuorum fragrantia vniuerſum terrarum orbem complent. Etquidem filiorum vbertas venuſtè adumbratur plantarum ſimilitudine, Pſal. 127. *filij tui ſicut nouellæ oliuarum in circuitu menſæ tuæ*. Et de ſpuriis ac nothis filiis Sap. 5. *Spuria vitulamina non dabunt radices altas*, &c.

Tertia expoſitio, cui ego plurimum tribuo, præfata verba de ſponſæ cuſtodia ante nuptias accipi debere nos monet, & quidem fruſtrà hîc repetam, quæ *cap.* 1. *verſ.* 12. latè probaui; nimirum puellas Hebræas ad nuptias regias aſcitas, per annum in gynæceo incluſas morari, vnguentis & pigmentis excoli cibis vti lautioribus, ac demum mundum muliebrem accipere, vide ibi multa: quibus præmiſſis, illa verba, *hortus concluſus, ſoror mea ſponſa*, ſic ſunt ediſſerenda. Quandiu clauſa & obſerata fuiſti in gynæceo, ſimilis eras horto muris cincto, & ſeris munito, ad quem nulli patebat aditus; iam verò poſtquam gynæcei claustra, & ſeras euaſiſti, pretioſis amicta veſtibus, inauribus, monilibus ac reliquo ornamentorum genere decorata, vnguentis delibuta & exculta: *emiſſiones tuæ*, id eſt, quas profers horti in morem plantarum, *Paradiſus malorum punicorum cum pomorum fructibus*, hoc eſt, malogranata, & pomorum omnigenam

multitudinem vbertim afferre, quod ipſa veſtis fimbriata, textilibus malogranatis inſtructa, & inautes atque monilia malis aureis cælata præ ſe ferunt. Reliqua pertinent ad ſuauem odorem, tum veſtis, tum ipſius ſponſæ vnguentis & pigmentis ad nuptias conditæ. *Cypri cum nardo, nardus & crocus, fiſtula & cinnamomum cum vniuerſis lignis Libani, atque omnibus primis vnguentis*, quas arbores, vel fructus, ideo hortus ille, id eſt, ſponſa, afferre dicitur, quia omnium odorem exhalabat.

Verſ. 15. Fons hortorum, puteus aquarum viuentium, quæ fluunt impetu de Libano.

SONVS ALLEGORIÆ.

QVæ *fluunt impetu*, in originibus eſt, *& quæ fluunt*, &c. ita vt comparatio inita videatur cum fonte & puteo, & cum viuo defluente. Septuaginta ſic totum locum extulerunt. In ſingulari, *Fons horti, & puteus aquæ viuentis, & cum ſtrepitu fluentis de Libano*; ſed tamen Hebraicè, pluralis numeri iſta ſunt.

Nannius & Titelmanus quædam de puteo & fonte prope Tyrum commemorant, & ad hunc fontem, puteúmque Salomonem reſpexiſſe autumant. Non aſſentior: & quidem in ſacris literis fontis & putei vocabula commutari viciſſim ſolent; fons enim pro puteo, puteus item pro fonte inuicem accipi conſueuerunt; quod peritus nemo ignorat. *Ioannis* 7. puteus Iacob fontis nomine inſignitur, & econtra, *Num.* 21. fons ille, qui ad virgæ ictum ex lapide fluxit, bis, ac ter puteus nominatur. alia miſſa facio. Rurſus illa, quæ huic loco accommodat Genebrardus de *Ior*, & *Dan*, Panion videlicet, ac Phiala, ſecundùm Ioſephum *lib.* 3. *belli Iudaici cap.* 18. quas conſtat ex Libani radicibus originem ſumere, non ſunt ad rem, hîc enim Libanus, non montem illum, qui inter Phœniciam, Iudæamque intercalatus porrigitur, & cedris præſtantiſſimis abundat, ſed proximum Hieroſolymis ſaltum ſignificat, ad cuius radices ædificauit Salomon ædes regias, quas appellauit, *domum ſaltus Libani*. Erat autem iſte Libanus collis modicè aſſurgens, cuius ex cliuo fons vbertim aquas effundens, oriebatur, ex quo Salomonis horti deductis riuulis amœnabantur. Aliàs ſi de Libano Phœnicea ſermo eſſet, quorſum idem fons Libani & hortorum diceretur?

Ergo cùm Salomon duas ſimilitudines præmiſiſſet, horti videlicet concluſi, & ſignati fontis, vtramque deinde perſecutus eſt, poſteriorem quidem ab illis verbis, *emiſſiones tuæ Paradiſus*. Priorem verò in hoc carmine, quam ſatis eleganti oratione amplificat; itaque ait: *fons hortorum, & puteus aquarum viuentium*. Et quidem *fontis* nomen fideli atque pudoratæ vxori tribuitur in ſacris literis. Prouerb. 5. *Sit vena tua benedicta, & lætare cum muliere adoleſcentiæ ſuæ*, Eccleſ. 25. *Ne des aquæ tuæ exitum, vel modicum, nec mulieri nequam veniam prodeundi*; & iterum Prouerb. 6. *Bibe aquam de ciſterna tua, & fluenta putei tui: deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide, habeto eas ſolus, nec ſint alieni participes tui.* vbi extrema verba ex Hebræo ad verbum expreſſa, ſic efferenda ſunt, *habeto eas tutò tibi*, hoc eſt, in tuto obſignatas & clauſas.

Sed cur, inquies, fontis putei ciſternæ, imò etiam riui defluentis nomina fert vxor fidelis & pudica? Non vna ratio afferri poteſt. Prima pertinet ad voluptatem, quia nimirum, amor ſitim, ſeu concupiſcentiam quandam excitat rei adamatæ, atque adeò cùm hæc adquiritur, vel poſſidetur, aquæ ad inſtar ex viuo fonte affatim exhauſtæ, eam ſitim explet. Secunda propter pudorem; id enim ſignificat *ſignatus fons*, cui ſimile eſt, *habeto eas ſolus, & non ſint alieni participes tui*. Comparatio autem deſumpta videtur ex his fontibus regiis, quarum ſcaturigines ſignari & claudi ſolent, ne aut turbentur, aut veneno inficiantur. his autem ſimilis eſt vxor pudica, quæ ſoli viro ſuo ſeruatur. Tertia propter cuſtodiam, quam mariti vxoribus impendere debent; hæ enim nimia libertate ac licentia abuti ſolent. Huc ſpectat comparatio putei, aut ciſternæ, quibus incluſæ ſtagnant aquæ, de quibus eſt illud, *Ne des aqua tuæ exitum, vel modicum, nec mulieri nequam veniam prodeundi*, &c. Quarta ad obedientiam & obſequium ſpectat, quod vxor viro ſuo præſtare debet. Nam, me iudice, ad hanc ſententiam referri poſſunt verba illa, *fons hortorum*, fons ſcilicet, ad irrigandos hortos comparatos, cuius nimirum aquæ in decliue fluentes per alueos ſuos in ſubiectas arcas coloni arbitrio deductæ ſponte commeant. hunc enim ſenſum reddunt illa verba,

deriuen

deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide. Vbi per *plateas* non fora, aut capita ciuitatis, ſed camporum planities ad irrigationem ſuſcipiendam diſtributas, intelligo, quòd à ſacræ Scripturæ vſu non eſt alienum. Eccleſ. 24. *Et ſicut platanus exaltata ſum iuxta aquas in plateis*, id eſt, in planis locis. Nam vox Græca *πλατεία planitiem* adſignificat. Itaque ſenſus eſt: deriuentur fontes tui foras, id eſt, ſi bonam & tibi obſequentem vxorem nactus fueris, non aliter illam ad omnes voluntatis tui motus reges, quàm aliquis horti colonus aquas ſponte ſequentes per alueos decliues ad planities irrigandas deducit. Cui adſimile eſt illud, quod de Rege iuſto, cuius voluntatem Deus Optimus Maximus ad nutũ flectit ac moderatur, pronunciauit idem Salomon Prouerb. 22. *Sicut diuiſiones aquarum, ita cor Regis in manu Domini*, &c. Quinta ad vtilitatem refertur, quia nimirum vxor ad commoda & emolumenta familiæ omni contentione incumbere debet, ſicut aqua irrigua, quæ alendis, nutriendíſque horti plantis & germinibus tota deſeruit. Sexta denique ad bonum prolis legitimæ pertinet, quam maritus ex vxore ſuſcepit. Sed de hoc vide noſtra commentaria *in cap. 5. Prouerb. num. 96. & ſeqq.* vbi per aquas ex fonte viuo fluentes copioſam ſobolem ex iuſtè & ſanctè acto matrimonio perfectam, ſignificari fusè probaui.

Sed quid inde? Prima expoſitio huius loci ſic habet. Sponſus qui proſequitur, vrgétque rationes, quibus inductus, Sulamitem ad nuptias, ad regnum, & ad coronam ante alias elegit fœminas, & qui ipſam *fontem ſignatum*, paulo antè appellauerat, eam nunc comparationem amplificans ſic ait: *fons hortorum, & puteus aquarum viuentium*, &c. quibus verbis, ſi placet, non ſolùm omnium connubialium officiorumve præceptorum ſponſam admonitam voluit, ſed vlteriùs etiam ſignificauit, nihil non honeſtum commodum & delectabile ab ipſa, eiúſque coniugio ſperare, voluptatem, ſcilicet ex conuictu ſuaui, & impenſo illius amore honeſtatem ex fidelitate & obſequio, commodum ex ſobolis copioſa procreatione & familiæ emolumentis. hæc enim omnia præmiſſa ſimilitudo fontis hortorum ac viuentis, ſeu perennantis aquæ putei complectitur. Vbi illud animaduerſione dignum eſt, eam quæ nuper dicta fuit *fons ſignatus*, propter integram virginitatem, nunc, propter prolem numeroſam, fontem hortorum appellari: quibus verbis virgo ſimul & mater aſſeritur Sulamites. Sic enim ſanctæ Eccleſiæ typum & ſimilitudinem gerit, quæ ad eumdem modum virgo pudica, & mater prolifica exiſtit, vt poſtea dicemus in myſteriis.

Sed licèt hæc ſine aliqua iniuria ſuſceptæ contexturæ dici queant, aliam tamen & aliam interpretationem dabo; quæ mihi magis accommodatæ videntur. Memoriâ igitur repetere oportet ea, quæ de Eſther Aſſueri coniuge ad regnum, & coronam aſſumpta ſacer textus in ſomno Mardochæi, ſub fontis imagine ſcripſit cap. 10. *Paruus fons qui creuit in fluuium, & in aquas plurimas redundauit, Eſther eſt, quam Rex accipit vxorem, & voluit eſſe Reginam.* & rurſus cap. 11: *Clamaueruntque ad Deum, & illis vociferantibus, fons paruus creuit in fluuium, & in aquas plurimas redundauit.* An non ſimile eſt huic ſententiæ ea, quam continent dicta verba, *fons hortorum, & puteus aquarum viuentium.* Fontem & puteum pro ſynonymis habeto; vt nuper animaduerti; itaque ait, fons exiguus, qui vix hortis colendis ſufficiebat, tanta aquarum incrementa ſuſcepit, vt in fluuium maximum & rapidiſſimum euaſerit. id enim ſonant verba illa, *quæ fluunt impetu de Libano*, atque adeò aptiſſimè & accommodatiſſimè ſignificant eam, quam diximus, aſſumptionem Sulamitis ad regnum, quæ nimirum ex humili & aggreſti conditione ad regni faſtigium euecta, tanquam *ex paruo fonte in aquas plurimas redundauit*; & ſanè ad hunc ſenſum allicere procliue eſt ea, quæ ſuprà dicti Auctores de fonte Phiala, & de duobus aliis *Ior* & *Dam*, commenti ſunt in hoc loco. ex quibus Iordanis fluuius originem ſuum deriuat, quos etiam volunt in Libani radicibus ſcaturire, ac proinde illis verbis adaptari poſſe, *quæ fluunt impetu de Libano.* Vt ſicut ex illis non magis fontibus maximus fluuius euadit, ſic etiam ſponſa puella ſyluana & aggreſti, quam Rex ſibi adiunxit vxorem, Regina inſignis & tori ac regni conſors euaſerit.

Quòd ſi dicamus, prædicta verba *fons*, ac *puteus*, non eſſe ſynonyma, ſic comminiſci fas eſt, vt *fons* ipſam aquæ ſcaturiginem ſignificet; puteus verò ciſternam, in quam fontis viuæ ac perennis aquæ influunt: vt poſtquam ibi collectæ fuerunt per riuos & alueolos ad horti irrigationem per decliue deriuarentur. Sic enim communiter euenire ſolet, cùm fontes ſunt exiguæ, & alueolis hortorum implendis non ſufficiunt. & ſanè cùm ait, *& fluunt impetu de Libano*, facilè innuit, tam fontem, quàm

ciſternam in editiori loco ſitam effingi, vt inde aquæ irriguæ ad plana cum impetu aliquo deducantur, neque enim aliter irrigatio commodè fieri poſſet. Hæc igitur comparatio ſic conformata optimam rationem continet; propter quam ſponſus Sulamitem regni participem effecerat; quia nimirum quamuis olim fons eſſet exiguus, tunc cùm ſyluas incolebat ad triclinium fœminarum inde perducta ciſternæ ad inſtar ex paruo; ſed tamen viuo & perenni fonte impletæ tantam pulchritudinem, tot ornamenta, tot opes ac dotes collegerat, vt ex toro regio, ad quod demum euecta fuerat, tanquam ex editiori loco omnes ſibi ſubiectas gentes irrigare & amœnare poſſet.

Sed hanc interpretationem denuò expolire fas eſt. *Fons ſignatus*, &c. id eſt, hactenus ô ſponſa fonti obſignato & omni cuſtodia munito, ſimilis fuiſti quandiu in gynæceo incluſa, futura connubia adornabas; iam verò ex illa cuſtodia & clauſtris quaſi erumpens, poſtquam coniugia copulaſti, *fons hortorum, puteus aquarum viuentium, quæ fluunt impetu de Libano*, fons, inquam, eſt non obſeratus, aut obſtructus, ſed viuus & fluens, haud diſſimilis illi, qui ex Libano colle dimanans magno impetu fertur, totumque ſaltum hortis amœnis conſitum irrigat. ſic nimirum tu ex triclinio fœminarum, vbi hactenus deliteſcebas, in lucem producta totam vrbem voluptate ac lætitia perfudiſti, tunc cùm ab ſponſo deducta fuiſti, iuxta illud, *deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide*; ſed tamen huius loci aliam ſententiam exprimere fas eſt, ſi videlicet cum pleriſque interpretibus per plateas vrbis compita ac fora intelligi mauis, ac proinde verba iſta de noua nupta exponi velis, cùm ab ſponſo ſuo ad oſtentationem gloriæ populo oculis exhibebatur in nuptiali pompa, quam ſuprà deſcripſimus. Ita vt ſenſus ſit: Tu quicumque vxorem duxiſti; *bibe aquam de ciſterna tua, & fluenta putei tui*, id eſt, fruere amoribus, ac ſolatiis nouæ nuptæ, &, vt ſolenne eſt, tunc cùm connubia celebri pompa aguntur, *deriuentur fontes tui foras*, &c. id eſt, vxorem tibi traditam in fora & compita ciuitatis producere, & populo viſendam offerre ne verearis. Reliquo autem tempore, *habeto eas ſolus, & non ſint alieni participes tui.* id eſt, acceptam coniugem domi include, & tibi reſerua, neque aliis eius familiaritate vti permittas. Quòd ſi aliquando vrgente neceſſitate domò egredi opus ſit, non niſi te iubente, & eam comitante fiat; iuxta illud, *ne des aquæ tuæ exitum, vel modicum*, &c. *ſi enim non ambulauerit ad manum tuam, confundet te.* in Græcis eſt, *ſi non effluxit ad manum tuam.* Quaſi dicat, cautè age, ac ſic cum vxore tua dege, vt tanquam aqua in ciſterna incluſa & ſtagnans; nonniſi te reſerante, atque exitum concedente; diffluat, ac te quoque manu propria riuum eius deriuante ac regente decurrat, alioqui magno cum dedecore tuo impudica & petulans euadet.

Rurſus præmiſſa interpretatio aliter vrgeri poteſt, ſicut nuper dicebam, quia nimirum, ideo ſponſa fonti ſignato, fonti hortorum & puteo aquis viuis redundanti ſimilis eſſe dicitur; quia ſolent hortorum cultores, vbi copioſæ ſcaturigines non ſuppetunt, fodere circa fontium capita ciſternas, tandiuque obturant meatus omnes, quoad vis aquæ magnæ collecta ſit: vbi verò excreuit aqua, tunc reſerant & magno impetu fluentem in olera, vel arbores regunt, ex quo genere fontium, puteorum, vel ciſternarum, plures in Libani ſaltu ad hortos ibi conſitos irrigandos fuiſſe credibile eſt. Ergo ad eumdem fortaſſe modum de ſponſa ſua cogitat ſponſus, puſillam enim adhuc puellam ſubnigram & deformem, parui ad inſtar fontis incluſerat in gynæceo; incluſa verò excreuit, & in tantam pulchritudinem euaſit, vt iam tunc cùm facta eſt illi copia prodeundi, glorioſa admodum ad nuptias proceſſerit, &c.

Verſ. 16 Surge Aquilo, & veni Auſter, perfla hortum meum, & fluent aromata illius.

SONVS ALLEGORIÆ.

VErbum *ſurge*, anceps eſt, & de illius ſignificatione non ſatis liquet. Antiqui fermè omnes, *ſurgere* idem eſſe putant, quod *excitari*, vt eſt apud Virgilium *in 1. Georgic.*

— *ſurgentibus Auſtris.*

tamen hoc in loco aptiùs ad ſententiam dicitur, *ſurge*, idem ſibi velle quod *fuge*, aut *diſcede*. Hebraicè עורי *zori*; licèt autem vertere, faceſſe hinc, diſcede, aut amolire,

ſic

ſic recentiores plerique. *Aquilonis* nomine hiemem notari exiſtimo, in qua ſole abſcedente venti Boreales incumbere ſolent; his verò flantibus rigent cuncta gelu & frigore. Rurſus Auſtri nomine, ver primum ſignificari credo; quo, ſole ad nos redeunte, ventiſque auſtralibus afflantibus, mitior eſt tempeſtas. Ita Rabbi Salomoni, & mihi valde probatur.

Aquilo. Hebraicè צפון *tſhaphon*, à verbo *tſaphan*, quod eſt *abſcondere, occultare*, quia flante Aquilone brumali tempore latent, quaſi in terræ viſceribus ſegetes, flores nec fructus ſe ſe explicant, aut erumpunt. Auſter Hebraicè תימן *theman*, à radice *iaman*, quæ dextram ſignificat, quia aſpicientibus ortum Solis, meridies ad dextram vergit. Alij Zephyrum, aut Fauonium conuertunt. Alij etiam reuocāt ad radicem מן *maiah*, quæ iam exoleuit: ſignificat autem oſtentare, & in lucem educere, inde fit תמונה *themonah*, id eſt, imago & ſimulacrum, quod aſpectui offertur. Itaque *theman* dictum putant ventum Auſtri, quia illo ſpirante, laxatur & aperitur terra, & flores & fructus oſtentat, in lucemque depromit.

Nonnulli hæc verba ſponſæ tribuunt, non aſſentior; plures ſponſo, quibus ego ſubſcribo. Quid verò ſponſus Auſtri & Aquilonis ſimilitudinibus adumbret, non eſt compertum. Aliqui exiſtimant, non aliud, quàm tempeſtatem gratam & ſuauem copulandis & celebrandis nuptiis deprecari. Alij ad fortunam ſecundam & aduerſam id referunt, quaſi dicat. *Surge Aquilo*, faceſſe, inquam, Boreas, qui floribus perniciem afferens aduerſam imitaris fortunam. Veni Auſter, qui calore tuo ſoluens florum caliculos, & gemmantes arbores laxans ſecundæ fortunæ geris ſpeciem. veni, inquam, & hortum meum, hoc eſt, ſponſam meam *perfla*, quæ hortus eſt quidam typicus, vel adumbratus, *& fluent aromata illius*; euenient ſcilicet cuncta ex votis. Itaque iuxta horum ſententiam ſecundam Sulamiti precatur fortunam ſponſus, ſub his nominibus, *Auſtri, Zephyri*, aut *Fauonij*. Aduerſam verò & reflantem auertit, ſub nomine Aquilonis; ita enim euenire ſolet, vt aliquam eximiam pulchritudinem conſpicientes continuò admirabūdi, omnia bona, omnemque felicitatem & fortunam illi precemur, & in ſubitas benedictiones erumpamus; ſic interpretanda ſunt verba Pſal. 44. quæ in ſponſum ſpectatores coniecerunt: *Specie tua & pulchritudine tua intende, proſpere procede. & regna.* Quaſi dicat; tam decora ſpecies, & tam eximia pulchritudo tua compellet nos, vt formam tuam imperio dignam ducentes, omnem tibi proſperitatem & felicitatem precemur.

Ego verò, qui ſuprà Aquilone brumam, Auſtro ver primum ſignificare dixi, ſic locum iſtum ediſſerendum puto. Bruma quidem ſeniles annos & effœtam iam ætatem, ver autem primus iuuentam & ætatis luxuriantem florem adumbrat, & quidē ſenectam vitæ hiemem, iuuentutem verò eiuſdem æſtum appellari, explorata res eſt. Ita docet D. Maximus *ſerm.* 31. ex Eraſthenis, Diogeniſque ſententia, & nil penè apud ſcriptores tritius. In ſacris etiam litteris iuuenilis ætas, æſtatis nomine cenſetur. Prouerb. 10. *Qui congregat in meſſe, filius ſapiens; qui autem ſtertit æſtate, filius confuſionis.* quæ verba de illa ætate capienda eſſe ſuadet tranſlatio Septuaginta, quæ pro *æſtate adoleſcentiam reſtituit*: ſi autem æſtas adoleſcentiam ſignificat, hiems certè ſenectuti aſcribi debet, illa florida eſt, hæc verò omnia & floribus ac fructibus ſpoliat. Ergo ſponſus adumbratum illum & typicum hortum, ſcilicet ſponſam contemplans, & floridam illius pulchritudinem iuniores annos & illi ætati congruentem formam, optat illi, ne ſcilicet vnquam ſenectutis hiems & glacies floridam illam ætatem marcidam efficiat, ſed ſic ipſi perſeuerans, perpetuóque vernans, adoleſcentia & pulchritudo, *ſurge*, inquit, *Aquilo*, id eſt, amolire hinc ſenectus frigida, fuge longiùs. *veni Auſter*, id eſt, ſemper veni, ſemper aſpira iuuentus callens, *perfla hortum meum*, hoc eſt, ſponſam horti in morem florentem, *& fluent aromata eius*. Iuniores fœminæ ſolent ſe pigmentis & vnguentis excolere, anus curam iſtam abiiciunt, & cultum aſpernantur. Precatur igitur ætatem illam vernantem diu illi adeſſe, vt diu etiam perduret cultus ille, ac regnò adepto in æuum potiatur.

Cæterùm, ni fallor, perſtat Salomon in eadem ſententia, & quaſiter ſponſæ, quæ in gynæceo & domo fœminarum eatenus fuerat, pigmentis & vnguentis ſeſe imbuens atque excolens; iam tunc poſt nuptias in apertam lucem exire, & ſuam pulchritudinem foras oſtentare fas ſit oſtendit. Nam, vt initio præmiſi, hiemalis Aquilo abdit, conſtringitque ſegetes; nec ſinit emergere; contrà vernus Auſter ſoluit & laxat. Ait ergo ſponſus. *Surge Aquilo*, diſcede, inquam, tu, qui glacie tua tellurem coërces, &

probibes,

prohibes, ne ſegetes, aut flores erumpant, valeat ſcilicet præterea vitæ conditio, quæ puellam meam occultabat, & intra penates abditam aſſeruabat. Veni *Auſter, perfla hortum meum.* Adſpira, inquam, tu qui terram aperis, ſoluis & laxas, vt ſegetes flores fructuſque progerminent: noua videlicet conditio & nouus ſtatus ſuccedat, qui ſponſam è penetralibus, in quibus deliteſcebat, in lucem educat: & fluent aromata eius, id eſt, vnguenta & pigmenta, quibus ad nuptias ſeſe excoluit, iam nunc quaſi hortus aromata exudans fragrantiam, & odorem ſuum latè ſpargat.

Quid plura? non caret etiam emphaſi vox *theman*, quæ pro Auſtro, in primitiuis ſubeſt, & id ſignificat quod in dextram manum recedit, vt nuper dicebam, vt proinde dici queat ſponſus Sulamiti ſuæ, non ſolùm proſperam fortunam annos multos & liberiorem vitam his verbis precari, ſed etiam locum ſponſæ ac reginæ proprium illi, veluti inaugurari nomine Auſtri, vt ſcilicet ad Regis dexteram in æuum ſedeat, iuxta illud, *Aſtitit Regina à dextris tuis*, &c.

CAPVT QVINTVM.

Verſ. 1. Veniat dilectus meus in hortum ſuum, & comedat fructum pomorum ſuorum.

SONVS ALLEGORIÆ.

VENIAT. Septuaginta, *diſcedat* in hortum ſuum. Septuag. *in hortum meum fructum pomorum*, Hebr. *delitiarum*; Septuag. *nucum*, quas lectiones ſuprà in concordiam adduxi.

Communis expoſitio eſt facilis, nam cùm ſponſus Sulamitem ſimilitudine petita ab horto concluſo, muro, & ſeris munito commendaſſet, ad mentem illius reſponſum offerens, ait, *veniat dilectus meus in hortum ſuum.* quibus verbis venuſtè facit ſui copiam, quaſi dicat: Ego hortus, aliis concluſus, ſed tibi vni ſponſæ reſeratus & recluſus, atque adeò integrum erit tibi tuum in hortum inferre pedem, vti iure tuo, atque omnibus, quæ in illo continentur, liberè perfrui.

Ego verò, qui contextum huius ſenſus hiſtorici numquam non curo, & inquiro, de ſententia huius loci aliud iudicium fero; nam cùm aliàs non ſemel dixerim, nuptias iſtas in horto ac domo hortenſi extra vrbem celebrari, ac ſponſos per dies nuptiales, ex horto ad vrbem progredi, & ex vrbe ad hortum redire ſolitos, iuxta patriam conſuetudinem, vt in Iſagoge huius commentarij *cap. 6. & 7.* fusè probaui, & in toto diſcurſu iſtius Cantici manifeſtum fit, ſic interpretor. Sponſa, quæ ab ſponſo ſuo ſub illa ſimilitudine & comparatione horti irrigui, atque omni arborum & aromatum genere conſiti, tot magnificas laudes & encomia audierat in hoc verſu, ſermonem aliò deriuans, & quaſi commendationes ſuas diſſimulans, vel ex quadam diſſimulatione eludens, ſic ait: *Veniat dilectus meus in hortum ſuum.* Quaſi dicat: Dies iam ad veſperam vergit, atque adeò tempus inſtat, quo ſponſum meum ex vrbe ad hortum, vnde primo manè exiuimus, redire oportet, quia nimirum omnem nuptialem actionem huius diei, propriam de more expleuimus. *Veniat*, inquam, *in hortum ſuum.* Sed quonam modo ipſum venire oportebat? non dubito reditum iſtum veſpertinum ex vrbe in ſyluas eadem pompa & apparatu perfici ſolitum, quo progreſſus matutinus peragi ſolebat, ſponſi nimirum amicis ac ſodalibus; ſatellitium & comitatum præbentibus. Ideò in ſequenti verſu, illis altera cœna exhibita dicitur, quæ inter nuptiales tertia eſt, vt ſtatim dicemus. hanc interpretationem comprobant ea, quæ ſequuntur verba; nam cùm ſponſa dixiſſet: *Veniat dilectus meus in hortum ſuum*, concinnò ſponſus occurrit: *Veni in hortum meum*, &c. Dubitandum verò non eſt eundem hortum, quem ſponſa *ſuum*, id eſt, ſponſi eſſe affirmauerat, ab ſponſo ſtatim, *meum* appellari. hic autem de illo horto vero, & minimè adumbrato loqui, in quo nuptiæ agebantur, certo certius eſt, vt ſtatim patebit.

Quamuis ſine iniuria contextus ac ſenſus hiſtorici, fas etiam ſit dicere Sulamitem hiſce verbis: *Veniat dilectus meus in hortum ſuum*, de vtroque horto loquutam fuiſſe, de

de illo ſcilicet typico horto, cuius nomine & comparatione ipſa ab ſponſo cohoneſtata fuerat, illi ſuadens, vt eo, qui aliis omnibus interdictus erat, ipſe perfrui vellet, guſtans, ac reguſtans ea omnia, quæ in ipſo grata & delectabilia videbantur: & ſimul etiam de vero & naturali horto ſermonem feciſſe, eidem ſponſo denuncians, vt ad hortum, domúmque hortenſem quamprimum rediret. & omnes, quos eiuſdem horti tellus afferebat fructus, guſtaret; nimirum pomorum nomine cœnam nuptialem intelligens, accepta parte pro toto; ſicut infrà eandem cœnam, mellis, lactis ac vini nominibus ſponſus deſcripſit, vt paulò pòſt in ſeq. verſ. conſtabit.

Comedet fructum pomorum ſuorum. Quid huius adumbrati horti poma ſibi velint, ſuprà dixi, ad illa verba, *emiſſiones tuæ, paradiſus*, &c. *ſuorum*, id eſt, quos illi acceptos refero, omnia ſcilicet ornamenta nuptialia; nam hæc, ſponſam à ſponſo accipere ſolitam compertum eſt.

Veni in hortum meum ſoror mea ſponſa, meſſui myrrham meam cum aromatibus meis: comedi fauum cum melle meo, bibi vinum cum lacte meo: comedite amici, & inebriamini chariſſimi.

Veni, vox præteriti, non imperatiui, Septuaginta emphaticè *introiui*. *Meſſui*, Septuaginta *vindemiaui*, quia Hebræi, cuiuſlibet generis hortos, vineas appellant, & quoſlibet inde fructus, decerpere, vindemiare: vox originalis, *decerpere*, aut *colligere*, in vniuerſum ſignificat.

Comedi fauum meum cum melle meo. Septuaginta, *panem meum cum melle meo*, id eſt, mellitam placentam, aut certè panem melle ruſatum & aſperſum. Symmachus, *depaſtus ſum ſyluam meam*, parum aptè. Hebræa vox יערי fauum ſignificat. Rabbi Salomon; *cannam meam cum melle meo*. id eſt, ſaccharum in canna, aut calamo.

Vinum cum lacte meo. Abenezra pro lacte quoſdam, ait, *candorem* illum accepiſſe, quem vinum deſpumat: meliùs diceret, ſi *vinum cum lacte*, vinum candidum expoſuiſſet. Sic Chaldæus, & ex Rabinis aliqui; ſatius tamen hæc eſt diſtinguere, vt fert communis Patrum conſpiratio.

Comedite amici. Hebraicè ריעים *rhaim*, Septuaginta, πλησίοι, id eſt, *proximi*, & quidem רע Hebraicè *amicum* ſonat, aliquando etiam *coniugem*, Hieremiæ 3. *quomodo ſi contemnat mulier virum ſuum*, &c. & quoties amicam ſuam vocat, ſponſus Sulamitem, in originibus eſt רעיה *rehah*, vbi pro amica, ſponſam intellige.

Et inebriamini chariſſimi. Symmachus ἀδελφιδοί, id eſt, *faterni*, Hebraicè דודים *dodim*, alij; *inebriamini amoribus*, aut vberibus. Et quidem pro dicendis infrà, animaduertere oportet, ſodales ſponſi aliàs in hoc Cantico, tam primo, quàm 8. cap. non *rehim*, aut *dodim*, ſed חברים *chabarim*, fuiſſe nuncupatos, quin potiùs illis nominibus *rah*, & *dod*, ludere inter ſe ſolitos, ſponſum atque ſponſam.

Ergo iſta verba, vt alia dimittam, triplicem ad ſenſum vocari poſſunt: primus eſt recentiorum quorumdam, qui ſic habet: Adornârat, inquiunt, ſponſa ad nuptias myrrhas, vnguenta, mellitas placentas, aut fauos melleos, vini & lactis copiam, quod ipſa facile declarat *cap.* 2. cùm ait, *fulcite me floribus*, *ſtipate me malis.* Vbi non fruſtrà quidam placentas, alij lagenas mero plenas, alij vnguenta conuerterunt, vt ſcilicet ea omnia currui geniali imponeret, in quo ad domum ſponſi traducenda erat, vt ex his turbã oblectaret. Id verò luculentiùs probari exiſtimant verbis Theocriti *in Idyllio* 16. vbi de lecto Adonidis verba faciens, ſic ait: Arſinoë multifariis donis ornat Adonidem, iuxta eum matura iacent quæcumque ferunt arborum apices. Adſunt & molles hortuli incluſi calathis argenteis & aurea alabaſtra, plena Syreo vnguento & ciborum, quidquid mulieres in ſartagine parant. Miſcentes varios flores vnà cum alba farina, quæque fiunt in dulci melle, quæque ex liquido oleo. Hæc ille, quæ de lectica geſtatoria, qua vectus Adonis per vrbem ferebatur, ad oſtentationem genialem accipi debere exiſtimant, quam ſcilicet Arſinoes illis inſtruxerat donariis, vt inde in turbam ſpargerentur, ad oblectationem ſpectatorum. At ne quis putet morem iſtum ex humanis & prophanis litteris tantùm; atque adeò minus ſolidè exquiri, illum confirmari autumant, ex illis verbis Pſal. 76. *Aſcendiſti in altum*, *cæpiſti captiuitatem*; *accepiſti dona in hominibus.* quem Pſalmum inter Epithalamia numerandum eſſe affirmant, ac proinde exiſtimant ſermonem eſſe de his donis, quæ ſponſus currui geniali vectus in vulgus mittebat.

His.

His autem acceptis locum iſtum ediſſerunt ad hunc modum: *Veniat in hortum meum*, &c. id eſt, hortus iſte meus typicus ſatis fructuum, vnguentorum & aliorum prouentuum, mihi ſuppeditauit. *Meſſui* quippe *myrrham meam, cum aromatibus meis.* &c. Sponſa mea tanquam hortus quidam vberrimus fructus, vnguenta, placentaſque ex melle, lacte atque oleo confectas, aliaque huiuſmodi munera mihi donauit. quæ propterea mea voco, quia mihi dedit, & quia quidquid illius proprium eſt, meum eſt: vinum etiam generoſum mihi exhibuit, vt hæc omnia amicis & ſodalibus impertirer. Huc ſpectant ſequentia verba: *Comedite amici, & inebriamini chariſſimi.* Sed quomodo hæc ab horto, vel potiùs ab ſponſa ſub horti ſimilitudine accipi potuerunt? Subiiciunt, quia prædictus hortus omnia aromata afferre fingitur, ex quibus vnguenta condiuntur, mellis etiam & fauorum copiam ex aluearibus, oleumque ex oliuetis, lac ex gregibus, ſimilem denique ex frumentis exhibere dicitur: nam hos omnes prouentus prædium ruſticanum reddere ſolet ſuis cultoribus, ac proinde illos in ſua Sulamite, tanquam in horto, aut prædio feraciſſimo inueniſſe dicitur ſponſus.

Sed mirum eſt quantum abhorream ab hac nouitate, quæ non paruam violentiam affert contextui; & ſanè Theocritus in ſuo Idyllio, non lecticam geſtatoriam Adonidis, ſed lectum, aut torum tricliniarem ad conuiuium inſtructum, me iudice, expingit, cui omnes illos arborum frúctus mellitá, bellaria & vnguenta precioſa & flores varios ab Arſinoë impoſita fuiſſe dicit, vt his oblectaretur Adonis iuxta morem gentis: quæ, teſte Athenæo, eiuſmodi fructus vnguenta, flores & bellaria ſicca non menſis, ſed toris epularibus imponere ſolebant; vt his promptiùs veſcerentur, ac fruerentur conuiuæ. Item verba Pſalmi, *Aſcendiſti in altum*, &c. quamuis in nuptiis, etiamſi propter nuptias dicta ſint, dona tamen quæ ibi ab ſponſo in homines impenſa dicuntur, non flores, non poma, non vnguenta erant, ſed numiſmata, vel alia quæ turbæ auidiùs arripiebant in pompis nuptialibus.

Secunda ergo expoſitio nomine *horti* ſponſam quoque intelligit, quæ typicus & metaphoricus hortus exiſtit. Sententiam verò ſinceriùs conformat ad hunc modum: *Veni*, inquit, *in hortum meum*. id eſt, adiui iam, & introiui, aliis clauſum, & mihi ſoli reſeratum hortum, & quidquid in horto deliciarum eſt Libani. *Meſſui nimirum myrrham meam cum aromatibus meis*, &c. Sed quæ ſunt iſta? ſuccedant memoriâ ea, quæ ſuperiori capite *verſ.* 10. *&* 11. dixerat ſponſus, videlicet vbera ſponſæ omni generoſo vino ſuauiora veſtimentorum odorem ſuper omnia aromata; labia ad inſtar faui ſtillãtis obtinere; demum lac & mel ſub lingua illius eſſe. Hæc igitur modò colligit, perſtringitque ſponſus, & ait: *hortum* meum ingreſſus, nimirum ſponſam adiens meam, *meſſui myrrham meam*, id eſt, hauſi odorem veſtium & vnguentorum fragrantiam: *comedi fauum cum melle meo, & lac ſimiliter ebibi*, hoc eſt, mellita verba & blanditias è labiis & lingua fluentes deguſtaui, vinum quoque vberum meraciſſimum potaui, id eſt, amplexus iucundos quamdam amoris ebrietatem adducentes, adſtrinxi.

Comedite amici, & inebriamini chariſſimi. Præmiſſam expoſitionem reddunt difficilem iſta verba; tamen ſi quis expendat verba primæua & originalia, hanc euincet difficultatem. Nam, vt initio obſeruaui, haud ineptè dici poteſt, in hoc loco de illis amicis & ſodalibus non agi, quos aliàs *chabarim* nominat Salomon, qui videlicet in nuptiis ſponſum ſtipabant, & illi ſemper aderant (hic enim non *chabarim*, ſed *rehim* & *dodim* legimus:) quæ nomina in ſe inuicem iactare ſolent ſponſus & ſponſa; quapropter fas eſt dicere, hæc verba, quæ planè abrupta ſunt, & à ſuperioribus diuiſa, eſſe chori & puellarum ad duos ſponſos, quibus ſuadent vt vter alterutro fruatur iucundè, voluptatem inuicem ad ſatietatem vſque, captantes ex mutuis colloquiis, & mutuo conuictu. Integrum quoque eſt, dicta verba ſponſæ tribuere. Tunc verò affirmare oportet ſumptum numerum multitudinis pro ſingulari, vt Hebræi de more habent, Quaſi dicat: *comede amice, & inebriare chariſſime*, hoc eſt, quandiu illa tibi placuerunt comede, & affatim exſatia amoris auiditatem & ſitim. Et quidem habet hic ſuam emphaſim numerus pluralis pro ſingulari, ſignificat enim liberalem & profuſum amorem, quo ſui copiam ſponſo facit Sulamitis, non enim quæ illi placuerant, parcè erogat quaſi vni, ſed quaſi pluribus, & id non auarè, ſed ad ſatietatem vſque. Tum prætereà quotquot hîc horti nomine ſponſam ipſam intelligendam eſſe dicunt, (ſunt autem plures) hæc verba adimere coguntur ſponſo, ne videatur ſuæ Sulamitis profuſus erogator.

Præmiſſa quoque expoſitio ideo non placet, quia à reliquo contextu aliena eſt.

Tertiam

Tertiam igitur, & germanam huius loci interpretationem ſubiicio, quæ ſic habet: Recurrat memoria ad ea, quæ de cœnis genialibus ſingulis nuptiarum diebus, ad veſperam, nocte iam ingruente, in hortenſi domo, vbi celebritas nuptialis agebatur, exhiberi ſolitis, vt in Iſagoge *cap.* 6. & in repræſentatione textus in ſingulorum Epithalamiorum ſummariis non perfunctoriè probauimus, fruſtrà hic repetam, quæ toties inculcaui, ſcilicet omnia Epithalamia *veſpertina*, quæ ad hoc Canticum componendum accedunt, in cœnam deſinere, & ſtatim ſponſæ ſomnum inſequi, vt in ſingulis videre eſt. ergo ſponſus, qui in ſuperiori verſu à Sulamite audierat illa verba, *Veniat dilectus meus in hortum ſuum*, quibus illum de reditu in hortum monuerat, quia ita poſcebat nuptialis ritus & celebritas, & quia ipſamet ſponſa, latere atque oculis turbarum intuentium, ſeſe eripere, iam deſiderabat, ſic illi occurrit: *Veni in hortum meum*, &c. Quaſi dicat: haud neceſſum eſt reditum noſtrum in hortum maturare; nam quidquid ad cœnam genialem expedire oportet, iam à me comparatum eſt, &c. Hanc verò cœnam bucolicè deſcribit, ſed elegantiſſimè, ad hunc modum: *Veni*, inquam, *in hortum meum*. id eſt, ego quidem iam in hortum meum veniens, vel in hortum meum ingrediens, *meſſui myrrham meam*; quia videlicet hic erat ad ſternendos cœnaculi toros neceſſarius, de quo ſuprà *cap.* 1. *v.* 14. vel certè vnguenta expreſſi myrrhina ad conuiuas perfundendos: *comedi fauum cum melle meo*, *bibi vinum cum lacte meo*, id eſt, fauos ex alueariibus decerpſi, vinum quoque ex doliis generoſum hauſi, lac ſimiliter emunxi ad conuiuium; nam in horto, quem aliàs non ſemel vineam appellat, aromata conſita, aluearia ſita; & vini etiam apothecam defoſſam cogitare oportet.

Itaque ſponſus ſtylo paſtoritio ludens, hæc omnia, ſcilicet myrrhas, vina, mella & lacticinia iam comparata & adornata eſſe dicit ad cœnam nuptialem ea nocte exhibendam, atque his rebus omnem conuiuij apparatum, delitias & oblectamenta genialia, quæ Regem decet, complexus eſt. Cui adſimile eſt illud Maronis *Ecloga* 1. vbi cœnam & dapes, quas Tityrus Melibœo obtulit, ſic bucolicè deſcripſit,

Hic tamen hanc mecum poteris requieſcere noctem
Fronde ſuper viridi, ſunt nobis mitia poma,
Caſtanea molles, & preſſi copia lactis, &c.

Hic verò ſubintelligere oportet, ſponſos & pompam omnem nuptialem ex vrbe ad hortum ſub noctem rediiſſe, amicis & neceſſariis ſtipantibus, atque conuiuium, ſeu cœnam genialem, in hortenſi domo iam expeditam, (vt ſponſus prædixerat) inueniſſe. Hic ergo ſic ad conuiuas; *Comedite amici, & inebriamini chariſſimi*, id eſt, epularum, & vini quoque ſatis eſt, atque adeò neque epulis, neque vino parcite, ſed his potiùs ad ſaturitatem indulgete, nihil enim gratius eſſe ſolet ei, qui conuiuas vocauit, quàm vt hi auidiùs cibos ſumant, & calices exhauriant, cogitandum.

Adde etiam caulas defixas fuiſſe, in quibus capræ, aut oues mulgebantur. verba autem, *comedi* & *bibi*, eo ſenſu capienda ſunt, quo ſenſu etiam Hiſpanè dicimus; *catar las colmenas*, id eſt, fauos ex alueolis depromere, *catar las tinajas*; hoc eſt, dolia delibare, & deinceps ad hauriēdum proponere. Addit ſtatim, *comedite amici, inebriamini chariſſimi*; ſuadet autem vt oblatas ſibi eſcas auidè ſumant, & vini plurimum exhauriant, fauos nimirum, vinum & lac neceſſariis & familiaribus profuſè donans; *comedite, amici, & inebriamini chariſſimi*.

Verſ. 2. Ego dormio, & cor meum vigilat.

SONVS ALLEGORIÆ.

HÆc verba plures ex recentioribus ſequentibus annumerãt, & inde nouum drama exordium capere contendunt. Gregor. Nyſſenus cum antecedentibus coniungit; cui ego libentiſſimè aſſentior. *ebrietatem*, inquit Nyſſenus, *ſequitur ſomnus his, quorum per concoctionem digeſta fuerit ad bonam habitudinem ciborum facultas. Propterea poſt illud epulum, ſponſa tenetur ſomno.* Et ſanè cùm quater ſponſæ in hoc Cantico ſomnus irrepſiſſe dicatur, ſemper id fuit à cœna & epulis, vt ſuis locis videre licet *cap.* 2. *verſ.* 5. *cap.* 3. *verſ.* 5. in hoc loco, ac demum *cap.* 8. *verſ.* 3. Inde autem intelliges, quàm ſimiles exitus habeant ſemper Epithalamia veſpertina, quæ ad ſomnos conciliandos pangebantur, ſemper enim deſinunt in ſomnos.

Rabbi Salomon extrema illa verba, *& cor meum vigilat*, ſponſo adſcribit, quaſi dicat: Ego ſomno ſoluta ſum, at ſponſus meus vigil perſeuerat; ſponſum autem cor ſuum appellat, vt eſt amantibus ſolenne. Reliqui verò interpretes vtramque partem ſponſæ accommodant ad hunc modum; Ego dormio ſopore victa, ſed animus meus in ſomnis eſt, quem videlicet metus, aut curæ in vtramuis, vt aiunt, aurem dormire non ſinit, nam metus & curæ ſomnum irrequietum vigiliæ ſimilem, imò vigilia ipſa grauiorem reddere conſueuerunt.

Sed ſiue de ſponſo altera pars capiatur, ſiue vtraque ad ſponſam referatur, in eo peccant recentiores interpretes, quòd iſta verba cum ſequentibus coniungentes ſponſam de abſentia ſponſi ſolicitam inducunt. Ego enim præſente adhuc ſponſo verba illa à Sulamite, dicta fuiſſe arbitror, quam poſt cœnam & epulas ſemper inuadebat ſomnus, cùm ſponſus adhuc vigil perſtaret, cuius rei argumentum inde ſumitur, quia ſemper illa iam dormiente ſponſus puellis canentibus præmiſſa adiuratione, per capreas ceruoſque camporum ſilentium indicit, & cantilenas in matutinum tempus differre iubet. Quapropter ſi poſteriorem partem illius carminis ſponſo demus, talis erit ſenſus. *Ego dormio, & cor meum*, id eſt, ſponſus meus, *peruigilat*. quaſi dicat: priorem me ſomnus inuaſit, quàm ſponſum. quibus verbis, & ſic obſcurè, profitetur ſe in diſceptatione, aut pugna epulari ſuperatam fuiſſe à ſponſo. Qualis verò eſſet iſta pugna, *cap. 2. verſ. 3.* latè exhibui. Nunc verò breuiùs perſtringam, in conuiuiis nuptialibus ſponſi inuicem mutuis propinationibus ſe prouocabant, vel laceſſebant, hoc modo: Maritus bibens vxori precabatur ſalutem, illa verò adigebatur ad bibendum, & marito ſalutes reciprocas precandas. Huius pugnæ meminit Eccleſiaſticus cap. 9. *Cum muliere aliena ne ſedeas omnino, nec accumbas cum illa ſuper cubitum, nec altereris cum ea in vino*, &c. quaſi dicat: hæc tantummodo cum propria vxore licent, cum aliena omnino interdicta ſunt. & *cap. 31.* ſic habes: *Diligentes in vino, noli prouocare, multos enim exterminauit vinum*. vide plura *loco citato*, vbi etiam videbis ſponſæ ebrietatem bonum ad ſenſum trahi poſſe. Repeto etiam Nyſſeni verba ſuprà citata: *ebrietatem ſequitur ſomnus, propterea poſt illud epulum ſponſa tenetur ſomno.*

Cogita ergo ſponſam, ex propinationibus ſponſi ſui ad ebrietatem adductam fuiſſe in iſto conuiuio, & inde ſomnum illi irrepſiſſe. ergo cùm ait: *Ego dormio, & cor meum*, id eſt, ſponſus meus, *vigilat*, perinde eſt, ac ſi dicat: In vini altercatione cum ſponſo meo in conuiuo inita victa ſum. Ecce ego vino obruta iam edormire cogor, ipſe verò vigilat. Hebraica vox emphaſim habet עֵר gher, id eſt, excitatus eſt & erectus, non dum cor tuis vino preſſus ſuperauit ille: ego victa manus do, & ſomno me lubens trado.

Quòd ſi pars vtraque carminis ſponſæ tribuatur, quod non ita probo, dicemus ſponſam ideò ſe dormiente cor ſuum vigilias agere dixiſſe, vel quia metus angebat animum, ne ſponſus ſe ſubriperet, & in ſyluas diſcederet; vt greges de more paſceret, & nocturnas vigilias ſuper illos ageret, iuxta ea, quæ diximus ſuprà *cap. 1. verſ. 16*. Vel aliter; quia nimirum ea ratione ſponſum continere voluit, ne abiret, dicens, ſe quidem dormire; tamen ita leuem ſomnum agere, vt facilè abeuntem ſentire poſſet; nam hunc ſenſum reddere poſſunt illa verba, *& cor meum vigilat*. ſic videlicet dormio, vt ad inſtar vigilantis obtineam. id eſt, ita leuem & minimè profundum ſomnum capio, vt nihil à vigilia differat.

Explicit autem hîc Quintum Epithalamium veſpertinum, quod certè cohibet ea, quæ ſponſum ad ducendam & præferendam ſponſam, impulerunt, oculos, crinem, vbera, veſtes, vnguenta & alia eiuſmodi. Rurſus etiam continet nuptialem cœnam exhibitam neceſſariis & familiaribus, definit tandem in ſomnos ſponſæ, ſicut reliqua veſpertina.

EPITHALAMIVM SEXTVM MATVTINVM, PRIMO MANE quartæ diei nuptialis decantatum.

HOC Epithalamium continet multa notatu digna, quæ in Iſagoge animaduertimus, & hîc etiam perſtringenda ſunt. Huius Cantici ſtructura, & nuptialium dierum diſtributio & partitio, (vt aliàs non ſemel monui) ad velationem & reuelationem ſponſæ præcipuè ſpectat. Nam virginum nubentium præcipua cura erat, ne ſubitò pudorem abijcere, & coniugatarum habitus, mores & licentiam aſſumere videretur; eapropter ſponſa pudori conſulens ſuo, cùm illi è domo exeundum eſt, difficilem ſe præſtat, & faciem reuelare, populóque videndam offerre recuſat. Vide quæ diximus ſuprà cap. 1. verſ. 15. & cap. 2. verſ. 10. & 14. & cap. 4. verſ. 1. & in Iſagoge cap. 6. §. 5. ex quibus conſtat, ſponſam, die primo nuptiarum, velo, ſeu pallio craſſiori tectam ſponſo traditam, ita vt ne ipſi quidem ſponſo faciem illius aſpicere liceret. Ac ſubinde ſecunda nuptiarum die, hoc velo craſſo & cæco depoſito, flammeum ſubtilem ac tenuem accepiſſe compertum eſt, quo tecta, ab ſponſo quidem propiùs intuente, facies ſponſæ videri ſubobſcurè poterat, alijs verò omnis videndi copia adempta erat; hoc autem flammeo operta Sulamitis tertia die nuptiali ad vrbem, & ad templum progreſſa eſt, vt locis nuper citatis oſtendi. Ergo quartum diem ingreſſi, cùm iuxta morem patrium & connubialem ritum ad vrbem redire, velum omnino abijcere, & faciem apertam & reuelatam populo oſtentare opus eſſet, ne id ſponte ſua cum aliquo pudoris detrimento facere videretur: Salomon huius Cantici auctor, elegantiſſima parabola aſſumpta, per quandam quaſi poëticam fictionem ita rem narrat, vt nihil contra ſponſæ modeſtiam ſuſpicari fas ſit: ait enim illam pallium illud ſubtile, quo iam vtebatur, non voluntariè depoſuiſſe, ſed ab excubitoribus per vim ipſi ereptum, & ita demum factum, vt in turbam fœminarum incidens, ab ipſis ſic palàm viſa fuerit, vt illam vndique contemplari, & aſpectu illius exſatiari liberè potuerint.

Ergo Epithalamium iſtud continet, primò excitationem matutinam ſponſæ à voce ſponſi ex ſyluis & cuſtodias regum redeuntis auribus eius inſonante, & poſtes domus repetitis ictibus pulſante. Secundò obſiſtit Sulamitis ſponſo ſuo ipſam ad exitum ex interiori domo, in qua incluſa erat, prouocanti: obſiſtit, inquam, non ex ignauia, aut pigritia, ſed pudoris gratia, eas ſcilicet cauſas oſtendens, atque obijciens, quæ illam apud ſponſum purgare poſſent. Tertiò, continet reuelationem ſponſæ, non ſpontè factam, quaſi ipſa volens ac libens flammeum depoſuerit, ſed quia illam ad veſtigandum ſponſum antelucano tempore ad vrbem progreſſam, milites excubitores, per vim pallio ſpoliarunt; ſic enim pudori ſponſæ meliùs conſultum eſt à Salomone. Quartò, cùm ſponſa manus excubitorum fugiens aperta facie, in turbis fœminarum incidiſſet, & ab his de ſponſo ſuo edoceri voluiſſet, illis ſigna poſtulantibus, luculentam illius deſcriptionem adiecit. Quintò, cùm à puellis Hieroſolymitanis, vbi nam ſponſus eſſet, diſcere non potuiſſet, iterum ad hortum & domum hortenſem recurrit; cumque ſponſo ſuo ad eum modum pallio, ſeu flammeo ſpoliata occurriſſet, eius formam & ſpeciem, quam iam tunc ſine vmbris, aut nebulis intueri licebat, collectis omnibus lineamentis iterum deſcribit. Sextò, in eadem die, ſponſa, ſuadente ſponſo, facie detecta & conſpicua, iterum pompicè ingreditur in vrbem, ad oſtentationem pulchritudinis ſuæ, ita enim con-

ſuetudo ferebat nubentium, vt mariti intra dies nuptiales vxorum ſuarum formam & pulchritudinem turbis ac multitudini exhiberent, vt infrà oſtendam cap. 6. verſ. 9.

Turbæ igitur Sulamitem flammeo ſpoliatam eius faciem apertam membrorum omnium elegantem compoſitionem, & ornatum comminus conſpicientes, illius quoque formam, membra & lineamenta omnia eleganti oratione depinxerunt. Denique Epithalamium iſtud claudit diſceſſus ſponſi ab ſponſa, & pactio concepta de reditu veſpertino, hic enim finis eſt ceterarum cantilenarum nuptialium, quæ Matutinæ *dicuntur.*

Hæc eſt contextura & ſeries huius Epithalamij, quæ tota ſpectat ad reuelationem ſponſæ, & publicam oſtentationem pulchritudinis illius, quam ſic Salomon poëtica quadam compoſitione, ſeu fictione contexit, vt omnia incolumi ſponſæ pudore facta credantur, dum hæc non ſponte ab ſponſa, ſed ex quadam neceſſitate, rebus ipſis ita exigentibus, præter ipſius ſponſæ intentionem ac voluntatem, peracta fuiſſe declarat.

Vox dilecti mei pulſantis: Aperi mihi ſoror mea, amica mea, columba mea, immaculata mea, quia caput meum plenum eſt rore, & cincinni mei guttis noctium.

V*ox dilecti mei pulſantis*, &c. Hebr. דופק *dopek*, Abenezra conuertit, *arctantes ſe ad oſtium*, id eſt, *fores impellentis*, vel, ſi placet, ex conſuetudine amantium dictum eſt, qui ad oſtia amicarum per noctem hærere ſolent. Eſt autem hæc excitatio matutina ſponſæ, à qua initium accepit Epithalamium ſextum, ſimilis ei, à qua inchoatum fuit ſecundum, ſuprà cap. 2. verſ. 8. *Vox dilecti mei: ecce iſte venit, ſaliens in montibus*, &c. Sunt etiam omnino æqualia ea, quæ ſequuntur. *Aperi mihi ſoror mea, amica mea*, &c. & quæ ibi leguntur. *Surge, propera amica mea, columba mea*, &c. niſi quòd ibi *perfecta*, hîc *immaculata* vocatur; ſed vox originalis eadem eſt vtrobique. Ea propter Pagninus conuertit, *integra mea*, Septuaginta, *perfecta mea*, vt vel ex eo intelligas, quàm idonea ſit iſta diſtributio. Lege plura quæ in eum locum coniecimus.

Quia caput meum plenum eſt rore. Dubium an ros, & quæ ſubinde vocantur *guttæ noctium*, ſint ſynonyma? Rabbi Salomon hæc diſtinguere videtur, nam roris nomine cœli ſudores intelligit, qui ſereno tempore primo manè defluens virentes campos ſuffundit; per guttas verò noctium imbrem intelligit, qui per noctem nubilo cœlo decidit. Sed dices: hæc tam oppoſita ſunt, quàm cœlum ſerenum & nubilum, atque adeò non potuerunt eodem tempore caput & crines ſponſi rore ſimul & pluuiâ infundi. Occurrit Rabinus, affirmans hæc ſucceſſiuè facta, vt ſcilicet priùs rore, deinde imbre, caput & comæ ſponſi perfuſi fuerint: ſed non probo. Hæc autem vocabula ſic interpretor, vt nomine *roris*, vel pluuiam accipiam, quæ nubilo cœlo, vel ſtillicidia, quo ſereno ac ſudo decidere ſolent, & ſponſi caput & comas per illud tempus adſperſerant, vtraque enim ſignificatio in ſacris litteris familiaris eſt. in Cant. Moſis: *concreſcat in pluuiam doctrina mea; fluat vt ros eloquium meum*; vbi *ros* & *pluuia*, ſynonyma ſunt, & alibi paſſim; per guttas verò eas intelligo, quæ ex capite & cincinnis eiuſdem ſponſi, rore, vel pluuia perfuſi guttatim defluebant in terram, ſic enim ille meliùs exaggerat incommoda, quæ ea nocte ſub dio manens perferebat.

Cincinni mei, Hebr. קוצות *kebaſoth*, id eſt, *cohæſiones*, aut *plicationes* capillorum, non enim inſolens antiquis Hebræis, vt viri capillos fluentes & promiſſos torquerent, atque in crines colligerent, ſicut de Samſone aliàs diximus, quòd Nazaræis potiſſimum ſolenne fuiſſe credo; nam cùm hi comam alerent, & intonſi manerent, ne capilli in faciem & in oculos fluerent, eos quidem complicatos & contortos in caput colligebant. D. Chryſoſt. *Hom.* 4 ex variis in Mathæum locis ſponſum Nazaræum fuiſſe ex hoc loco probat, ſed cùm aliàs ipſemet ſponſus dicat: *Bibi vinum*, &c. longè certè abfuit ab hac profeſſione, atque adeò locus iſte ſolùm probat, ſponſi comam floridam fuiſſe, ac proinde cincinnos longos & promiſſos habuiſſe. Adde etiam ſponſum caput apertum afferre, de more gentis ſuæ, ac proinde eius cæſariem ex rore defluente compleri potuiſſe, non enim probo eorum coniecturam, qui affirmant eum fuiſſe habitum obſecrantis & ſupplicantis, quaſi ad eum modum operto capite ad ſponſam obſeruandam deprecabundus veniret.

Miſſam

Miſſam facio quorundam recentiorum ſententiam, qui ſponſæ nuptias & amores hinc auſpicari volunt, & inde ſumi totius Epithalamij curſum aſtruunt. nam licèt ordine dramatico (inquiunt) hæc ſit ſcena 5. tamen ordine hiſtorico prima eſt; fingunt enim hi Doctores, Sulamitem curru geniali vectam, quem cap. 3. deſcripſerat, in domum ſponſi moueri, atque dum pompa excurreret, quid ſibi à principio amoris euenerit, narratione ſuaui ſponſo commemorare. quomodo videlicet ipſe ſponſus primò domum adierit, fores pulſarit, &c. imò exiſtimant hanc hiſtoriolam narrari cœptam initio capitis 3. cùm Sulamites ſponſum à ſe quæſitum in lecto, & poſt multum temporis & laboris tandem inuentum affirmat: nunc verò in hoc capite multa ſubiicere, quæ in ea narratione prætermiſſa ſunt. Et quidem, ſi verba pendantur, ſatis ipſa produnt narrationem rei præteritæ continere; quod forſan prædictos auctores in eam ſententiam impulit, quæ, vt aliàs diximus, non paruam violentiam affert contextui.

Rurſus illos etiam prætereo, qui cùm verba illa ſuperioris Epithalamij, *Ego dormio, & cor meum vigilat*, ad ſequentem narrationem euocent, dicunt ſponſam illis verbis ſignificaſſe ſibi inter dormiendum, per inſomnium, hæc omnia eueniſſe, nam ſponſum in vrbem ingredi, militibus excubitoribus occurrere, & ab his pallio expoliari, à ratione ab ſponſorum grauitate ac moribus alienum ipſis videtur; ea propter hæc, & alia, quæ ſequuntur, non re ipſa facta, ſed inter ſomniandum obiecta & repræſentata, ipſi fuiſſe autumant; ſed huic ſimiliter interpretationi nihil deſero.

Ergo his prætermiſſis, de germano ſenſu huius loci & de contextu illius cum antecedentibus, ſic ſtatuo. Dixi nuper in ſuperiori verſ. ſponſam, conuiuio peracto, ſopore victam fuiſſe, ſponſumque ipſa dormiente in ſyluas de more ad greges paſcendos diſceſſiſſe; inde autem, maturius ſolito, rediiſſe, ſummo nempe manè aurora apparente, cùm ros è cœlo defluus, terram infundit: cur verò ſponſus dormiente Sulamite diſcedat ſemper, aliàs dixi, ne videlicet, ſi ſponſum & ſponſam in eodem lecto componeret, turpe aliquid legenti veniret in mentem, nam liber iſte abhorret longiſſimè ab omni turpitudinis ſuſpicione, vide in Iſagoge *cap. 5. & cap. 3. verſ. 1.*

Cæterùm in præfatione huius Epithalamij, id quoque obſeruatione dignum adiecti, hæc nimirum per quandam quaſi fictionem poëticam, ſatis elegantem à Salomone dictata. Nemo autem neſcit, poëſim in narrationibus liberiorem eſſe, atque adeò quædam etiam in his miſcere, quæ fidem ſuperant, & quæ licèt re ipſa nequaquam euenerint, tamen affectus, animorumque motus eorum, qui res agunt, inſinuant. & orationi ſplendorem afferunt. Atque adeò neceſſum non eſt ad inſomnia confugere, vt hæc ſponſæ hiſtoria concinnè admodum à Salomone conſcripta ſit, quæ libertas, aut licentia in parabolicis narrationibus frequentior atque vſu familiari tritior eſt, quod legenti Chriſti Domini, & aliàs Scripturæ ſacræ parabolas compertum erit. Ita ergo hiſtoria hæc nectenda eſt, & textus poëticè ordinandus, ſponſus ſimul fores concuſſit, & vocem intendit, ſurrexit ſponſa, aufugit ille, fugientem inſequuta eſt, inuaſerunt milites inſequentem, vexarunt, vulnerarunt, vexata, & vulnerata clamores edit, quibus excitæ fœminæ concurrunt, vt clamanti ſuccurrant. Tunc illæ rogant clamoris cauſam? quibus occurrit Sulamites, rem totam vt euenerat enarrans, & ab hac narratione ſumit auſpicium ſextum Epithalamium, quod matutinis, ſeu excitatoriis, annumerandum eſſe, ipſa verba teſtantur.

Vox dilecti mei pulſantis. Quaſi dicat, cùm ſomno indulgens iacerem in lecto, crepuerunt fores, pulſante ſponſo, & talis deinde vox perlata eſt ad me: *Aperi mihi ſoror mea, amica mea, columba mea, immaculata mea.* Quàm blanda deprecatio, quàm mellita verba? quibus omnes colligit rationes, quæ ipſam inducere, imò adigere poterant ad fores recludendas. *Aperi* (inquiunt) *mihi ſoror mea*, id eſt, ſponſa, (id enim ſororis nomine ſignificari ſæpe aliàs dixi.) quid magis debitum, quàm ſponſam ſponſo fores aperire? deinde cùm ſororem, id eſt, ſponſam, appellat, adimit illi dubitandi rationem, ne ſi procum aliquem eſſe putaret, ex his, qui nuptarum domos de nocte ambiunt, aperire recuſaret. *Amica mea*, id eſt, quam amo, & quæ me amat, amor eſt impiger. *columba mea*, iam id ad zelum pertinet, eſt enim columba zelotypum animantis genus: & quidem fœmina, quæ viro ſuo venienti ociùs fores non reſerat, aliqualem ſuſpicionis occaſionem illi præbet. Propterea ergo columbam appellat, quo nomine ſatis oſtendit, ſe erga illam columbinum affectum habere, atque adeò zelotypia vti poſſe. Demum addit, *immaculata mea*, id eſt, pulchra, & omni labe carens,

vel *perfecta*, cui nimirum nihil deeſt. Aliqualem excuſationem prætendere potuit ſponſa, ne ociùs aperiret, quia nimirum vellet ſeſe decenter ornare, & excolere, ni ſi nuda, aut temerè veſtita prodiret, ſponſo diſpliceret. Adimit ſponſus curam iſtam, dum ait, *immaculata mea*. quaſi dicat: Vtcumque, etiam inornatè pulchra es, ne ſolicita ſis de ornamento, vtcumque *immaculata* videberis, ne verearis lautos pedes ſordibus intingere, exurge iam, *Aperi mihi ſponſa mea*. vide plura *cap.* 2. *verſ.* 11. vbi ipſiſſima verba occurrunt, quibus adde ea, quæ ſubinde diximus *verſ.* 14. ex quibus pleraque huic loco accommodari poſſunt.

Quia caput meum plenum eſt rore, & cincinni mei guttis noctium. Quaſi dicat: ſi alia non mouent, adigat te ſaltem commiſeratio. En caput meum profuſum eſt deciduo rore, adeò vt è cincinnis guttatim cadat. Simili ratione Naſo inducere cõtendit ianitorem, qui puellam obſeruabat, vt ſibi obſeruanti fores recluderet,

Ergo amor & modicum circum mea tempora vinum,
Mecum eſt, & madidis lapſa corona comis.
Arma quis hæc timeat? quis non eat obuius illis,
Tempora noctis eunt, excute poſte ſeram.

Verſ. 3. Expoliaui me tunica mea, quomodo induar illa? laui pedes meos, quomodo inquinabo illos?

SONVS ALLEGORIÆ.

E*Xpoliaui me tunica mea*. Pro *tunica*, Hebr. כתנת *chathanath*, quæ vox, teſte Mercero, & tunicam & pallium ſonat. Pallium, inquam, quo virgines Regiæ vtebantur ante nuptias; erat autem talare ac verſicolor, de quo 2. *Regum cap.* 13. *verſ.* 18. de Thamar, quam frater ipſius Amon oppreſſerat, ſic habes: *Quæ induta erat tunica talari, huiuſmodi enim filiæ Regis virgines veſtibus vtebantur*. hanc verò tunicam poſt acceptam iniuriam conſcidiſſe, dicitur infrà verſ. 19. *Quæ aſpergens cinerem ſupra caput ſuum, ſciſſa talari veſte, impoſitiſque manibus ſuper caput ſuum*, &c. quia nimirum, cùm veſtem illam virgines ſolum geſtare ſolerent, poſtquam à fratre corrupta fuit, illam meritò conſcidit. Vtrobique autem reperitur vox *chathanath*, quam Paraphraſtes ſic reſtituit: *& ſuper illam erat tunica filiorum, quia ſic veſtita erant filiæ Regum virgines pallÿs ſuis*. Tunicam autem filiorum intelligo eam, quæ filis non ſpiſſis, atque adeò indiſtinctis, ſed raris atque modicè ſeparatis, itavt per rimas, aut maculas, oculos admitterent ad interiorem veſtem videndam; hanc verò tunicam, *pallium* appellat Chaldæus, atque adeò nihil diffidere exiſtimo à flammeo, quo nouæ nuptæ vti ſolebant, hæ ſcilicet, quæ Regibus copulabantur, quod aliàs ex diuerſorum colorum liciis ac filaminibus contextum fuiſſe diximus. Addit

Laui pedes meos, quomodo inquinabo illos? De lotione pedum, quam ſponſa præmiſerat ante ſomnos, non pauca hîc interpretes, qui non eodem modo de hac re differunt. Plures dicunt, ſermonem fieri de lauatione pedum, qua in deliciis & lætitia vtebantur tum viri, tum fœminæ. nam ſordidos pedes habere ſummæ ducebatur miſeriæ, & eorum proprium erat, qui in ſqualore, & luctu vitam agebant, iuxta illud Threnorum 2. *Sordes eius in pedibus eius, nec recordata eſt finis ſui*. & 2. Regum 19. ſic habes, Miphiboſeth, *filius Saul deſcendit in occurſum Regis illotis pedibus, & intonſa barba*. Deſcendit, inquam, ſuam miſeriam & mœrorem repræſentans, vt ad miſericordiam moueret Regem. Alij accommodatiùs ad contextum exiſtimant, Salomonem loqui de lotione pedum, quæ præmitti ſolebat in lautiſſimis conuiuiis, cuius meminit Scriptura, *Gen.* 18. *&* 43. *Matthæi* 18. *& Ioan.* 11. & alibi. Nam cùm tori, aut triclinia, in quibus decumbebant conuiuæ, pulchris tapetibus, aut culcitris inſterni ſolerent, antequam illa inſcenderent pedes eluere, aliquando etiam vnguentis perfundere ſolebant conuiuæ Hebræi, fruſtrà in hac tam ſolenni conſuetudine comprobanda tempus & verba exteram Id tantùm dico, ſponſam quæ à conuiuio nuptiali ſuperiori nocte exhibito ad thalamum & ad ſomnum diſceſſerat, è re nata id propoſuiſſe, ſponſo nimirum lautos & deterſos pedes, quos ad thalamum attulerat, ex conuiuio commaculare nolle.

Sed quamuis hæc à reliquo textu non abhorreat, aliquid dignius his verbis ſubeſſe credo, id verò pendet ex alia Hebræorum conſuetudine, inter quos calceamenta fœminarum non parum diſtingui ſolebant. Nam virgines innubæ ea geſtabant, quæ

pedem

pedem & tibias quoque ſurarum tenus contegebant, & à Græcis cothurni appellabantur; nuptæ verò ſandaliis vtebantur, quæ ſubter ſoleas, ſupra verò corrigias, ſeu lora quædam ſic contexta & confibulata habebant, vt pedis forma & pulchritudo conſpici poſſit, vt in pleriſque antiquis ſimulacris videre licet. Quòd autem ſandaliorum vſus eſſet nuptarum proprius, colligitur ex lib. Iudith *cap.* 11. vbi hæc Heroina ornamenta aſſumens, nuptarum propria, & quæ erant viduarum relinquens, ſic deſcribitur, *exuit ſe veſtimentis viduitatis*. & infrà, *induit ſe veſtimentis iucunditatis*, *& induit ſandalia pedibus ſuis*, &c. Et de his intelligendus eſt Ezechiel *cap.* 16. vbi numerans ornamenta connubialia, addit, *& calceaui te hyacintho*, aut ianthino, quæ de ſandaliis affabrè elaboratis interpretatur noſter Prado. Virgines autem alio calceamentorum genere vti ſolitas, eadem Iudith atque Ezechielis loca facilè probant, quæ dum ſandalia inter nuptialia ornamenta recenſent virgines innuptas aliam calceorum formam geſtare ſolitas, omnino demonſtrant. Sed quænam iſthæc calceorum forma diſſimilis? Ego ita reor, virgines cothurnis vti ſolitas, quæ pedes, imò etiam ſuras tegebant, vt nuper dicebam. Ita ſuadet Maro *Ecloga* 7.

Puniceo ſtabis ſuras euincta cothurno.

& lib. 1. Æneidos,

Virginibus Tyrijs mos eſt geſtare pharetram.
Purpureoque altè ſuras vincire cothurno.

De huius verò virginei cothurni forma ſic Pollux. *Sunt* (inquit) *calcei caui ad mediam taniam aſcendentes firmo illi grati vinculo.* Itaque virgines pudori conſulentes, ſicut faciem velo & pallio, ita etiam pedes & ſuras cothurno tegebant. Quorſum hæc, paulò pòſt ſubiicio, venio ad ſententiam.

Quidam adeò pigram & ſocordem ſponſam eſſe fingunt, vt etiam poſtquam accepit ſponſi vocem, iacuerit omnino præ ſocordia, nec ſe ad aperiendum expedire cœperit, eas excuſationes prætendens. Alij omnino purgant, dicentes illam pudicitiam obiecisse; indecorum enim rebar honeſtam puellam nudam, depoſita tunica ad aperiendas fores venire. Prima expoſitio hæc verba ſic accepit vti ſonant, affirmans ſponſam ſponſo aditum ad domum & thalamum eius petenti hæc obiecisse: *expoliaui me tunica mea*, &c. id eſt, tunicam quam iam exiui, iterum aſſumere operoſum eſt, & pedes quos deterſi, commaculare indecorum reor.

Secunda interpretatio aſſerit hæc verba non pigritantis, nec planè aditum negantis, ſed ſolicitæ de cultu atque ornatu omnino fuiſſe; verebatur enim ſponſa, ne ſi nuda procederet, vel ſponſo diſpliceret, vel labem ſibi inureret impudicitiæ. Deinde cùm nondum dies illuxiſſet, ac lumen non ſuppeteret, erat enim tempus antelucanum, non facilè occurrebat ratio, qua tunicam exutam indueret, & calceos inueniret, ne abluti pedes ſordes attraherent; hæc enim ſolent non minimam curam faceſſere ſurgentibus abſque lucernæ, vel diei lumine, cùm nec veſtes inueniunt, nec inuentæ ſatis aptè cadunt, nec calceos deprehendunt. Hanc igitur ſolicitudinem expreſſit Sulamitis illis verbis: *expoliaui me tunica mea, quomodo induar illa?* id eſt, non ſatis inuenio, qua ratione, in tenebris, eam induere queam. *Laui pedes meos, quomodo inquinabo illos?* Quaſi dicat: non ſatis video, quo tandem modo calceos aſſumere poſſim, ne lautos pedes commaculem.

Nec verò putes ſpõſam dum hæc diceret hæſiſſe in lecto, ſed ſimul veſtes expedire cœpiſſe, & adiecisse his verbis morarum cauſam, ne cunctatio longa videretur ſponſo. Quod vnica ratione comprobo, quia niſi ſponſa, ex quo vocem dilecti accepit, ſeſe accingere & veſtes ſumere cœpiſſet, iam tunc eum ſubitò perterrefacta fores adiuit, nuda proceſſiſſet, imò ad ſponſum quærendum progreſſa eſſet nuda, & in militum manus incidiſſet nuda, niſi fingas illam cubiculum repetiiſſe, ſumpſiſſe veſtes, & poſt hæc ad quærendum ſponſum progreſſam, quæ moratio vim magnam adimit affectui; quapropter ſatius erit dicere eam iam tunc poſtquam obaudiuit ſponſi vocem, veſtes ſumere cœpiſſe, & tandem veſtitam proceſſiſſe; cùm verò poſtea dicitur illud: Surrexi vt aperirem dilecto meo, ita intelligendum, non quia tunc ſubitò relicto lecto ſurrexerit, ſed quia tunc demum perfecta re, hoc eſt, aſſumpta tunica, & indutis calceis & pallio, aliiſque ornamentis conueſtita ad veſtigandum ſponſum exterrita prodierit; id enim poſtulat ordo dramatis.

Sed quamuis hæc non inerudita, neque incondita ſint, aliam tamen Salomonis mentem eſſe mihi ſuadent ea, quæ ſuprà præmiſi de tunica, ſeu pallio, & de cothur-

nis & ſandaliis. Quid enim cauſæ fuit, ob quam ſponſa veniente, & aditum ad domum poſtulante ſponſo, tantam tunicæ inducendæ curam ſuſcepit? cur etiam tanta illam calceamentorum ſolicitudo cœpit, ne pedes ſordeſcerent? in promptu habes certe. *tunica* hic pallium ſignificat, vel flammeum, vt nuper dicebam, quod nondum depoſuerat ſponſa, atque adeò ſponſo ad interiorem domum penetrare volenti, ne illi quidem ſine pallio ſiſti voluit, atque adeò difficultatem illud de nocte aſſumendi opportune eidem obiicit, quod non pigritiæ, ſed ſummæ pudicitiæ adſcribi debet. Rurſus id quoque mihi exploratum eſt, ſponſam nondum cothurnos, quibus innuptæ vtebantur, & pedes ſuráſque tegebant, in ſandalia, quæ propria nuptarum erant, permutauerat, cùm hæc diceret: nam hæc flammei depoſitio, & ſandaliorum aſſumptio ſimul fieri ſolita, haud ineptè coniicere licet ex illis verbis *Ezechielis* 16. vbi vtraque non ſine lepore coniungit, *& calceaui te ianthino, & indui te ſubtilibus.* Sulamites ergo id ipſum cauens, ne impudentiæ hoc tribui poſſet, ſi diſcalceata ſine cothurnis, detectis pedibus, ad ſponſum veniret. ideo dicit: *Laui pedes meos, quomodo inquinabo illos?* quaſi dicat, calceamenta aſſumere neceſſum eſt, ne lautos pedes commaculem. Iam intelliges quàm tempeſtiuè, & opportunè hæc protulerit Sulamites, pudori ſuo conſulens, cuius animus non fuit aditum ad internam domum ſponſo abnegare, ſed differre ac morari, donec pallium & calceamenta aſſumeret, faciem velans, ac pedes tegens, quæ hactenus ne ipſi quidem ſponſo aperuerat, nec retexerat.

Hæc verò omnia cum ſequentibus aptiſſimè cohærent; nam cùm Epithalamij iſtius præcipua materies ſit vltima reuelatio ſponſæ, quæ facie detecta, abiectio flammea, ac pedibus quoque apertis, cothurnis videlicet in ſandalia mutatis, fieri oportebat, (vt nuper dicebam) atque id potiſſimum Salomon contendat in hoc Cantico, vt poſteriori iſta reuelatio ſine aliqua, vel leui iniuria pudoris, atque adeò non ſponte, ſed coactè, & quaſi per violentiam facta videatur, opportune admodum eandem ſponſam inducit de pallio, & de calceamentis valde ſolicitam, ne his exuta in oculos ipſius etiam ſponſi incurreret. Sed de hac calceamentorum permutatione infrà *cap. 7. verſ. 2.*

Verſ. 4. Dilectus meus miſit manum per foramen, & venter meus intremuit ad tactum eius.

SONVS ALLEGORIÆ.

PEr *foramen* Hebr. חור *chor*, quæ *foramen* & *feneſtellam* ſignificat. Rabbi Salomon foramen claui peruium intelligit, Abenezra *feneſtram* interpretatur, quæ nimirum in ipſis foribus aperta erat, & per quam qui deintus ſunt reſpondere ſolebant, vel rimam etiam, quæ inter duas valuas interponi ſolet, dum non ſatis inter ſe cohærent. Septuaginta, *miſit manum ſuam de proſpectu*, id eſt, vnde manus eius proſpici poterant. *Intremuit*, Hebraicè המו *hamu*, quod *fremere* propriè ſignificat, & de mari procellis agitato dicitur, a quo tranſtulit ſponſa ad animi motum ſignificandum. *Ad tactum eius*, Hebraicè *ſuper eum.* Non aliter Septuaginta, noſter luculenter ſenſum expreſſit. Quidam reddunt, *ſuper me*, quaſi ſe ipſam pigritiæ incuſauerit ſponſa; ſed alienum eſt hoc ab originibus correctioribus, nam etiam Hebræi codices hic diſſident, vt teſtatur Mercerus.

Quidam hic tactum non ſatis purum agnouerunt, quorum ſententia mirum eſt quàm à veritate abhorreat; nam quis credat ab oſtio per rimam ſponſi manum ad lectum Sulamitis peruenire potuiſſe. Dimiſſa ergo iſta parum idonea interpretatione, obſeruare in primis iubeo de forma huius foraminis plura eruditè diſſeruiſſe Luiſium Legionenſem, qui Rabbi Salomonem ſequutus hunc locum luculenter explicuit, cuius ſententiam verbaque ſic perſtringo.

Dilectus meus miſit manum per foramen, id eſt, per id foramen, quo clauis immittitur; id enim ſignificat Hebraicum חור *chor.* Nam credibile, inquit, eſt Hebræos in obſtruendis foribus eo ſeræ genere vſos fuiſſe, quo Arabes Iſmaëlitæ apud Hiſpanos olim vtebantur: fuit autem eiuſmodi. Ab interiori parte ianuæ peſſulum alteri è foribus affixum erat, ſerræ ad inſtar dentatum, alteri ligneus annulus, in quem inſertum peſſulum occludebat, exertum recludebat. Qui intra domum erant ſine claue ſola

manu

manu peſſulum aut inſerebant annulo, aut eximebant: qui extrà, clauem adhibebant, vt plurimum non elaboratam, ſed vaſtam, quæ dentes affingens dictum peſſulum, aut occluſura induceret, aut recluſura educeret ex anulo. Aliquando etiam manus eodem, quo clauis, inducebatur foramine, quæ inſertis digitis ianuam reſerabat. Ergo Arabes cum manu citra clauem ſeram trahebant *jhalhor* patria liugua appellabãt, quæ vox ab Hebræa *chor* non longè abit; cùm claue autem vtebantur *saphtar* dicebant. Igitur per hoc foramen, ait Legionenſis, ſponſus induxit manum ſuam tunc cùm venter Sulamitis intremuit: animus videlicet, aut cor conturbatum fuit, hoc enim ventris nomine cenſeri ſolet in ſacris litteris, Pſal. 31. *Contarbatus eſt in ira venter meus.* Ioan. 7. *Flumina de ventre eius fluent*, & ſæpe aliàs. Sed cur animus intremuit, aut æſtuauit pelagi in morem? Quia amor videlicet, & pudor quibuſdam quaſi fluctibus, animum agitarunt, Sulamitem quodammodo incuſantes, quòd propter ſocordiam & deſidiam dilectum ſub dio manere tandiu permiſiſſet. Nonnulli etiam commiſerationi id tribuunt, quaſi animum ſponſæ dolor tetigerit, quòd ſponſum noctis moleſtias & incommoda ſubeuntem videret. quem ſenſum innuere videtur lectio originalis: *& venter meus intremait ſuper eum*, id eſt, commiſeratio non parua cepit cor meum, propter iniurias temporis, quas ipſe patiebatur.

Cæterùm quamuis alias atque alias expoſitiones recipere poſſint verba Hebraica, tamen noſtra tranſlatio ad ſenſus præmiſſos coactè allicitur; nullus enim ſatis exprimit vim illarum vocum, *ad tactum eius.* Quapropter ego motum illum animi, qui ſponſam impulit, non ex amore, non item ex commiſeratione aliqua, ſed ex metu magis profectum fuiſſe reor. Et quidem Legionenſis expoſitio illud habet difficile, quòd fingit ianuas ab ſponſo foris agente, immiſſis digitis recludi potuiſſe. Primò enim incredibile videtur, puellam pudicam ad ſui cuſtodiam non addidiſſe tutiorem ſeram, quàm quæ à foris reſerari poſſet. Deinde ſi liberum erat ſponſo immerſis per rimam digitis clauſtra ſoluere, cur tandiu rogauit, cur tandiu expectauit ſub dio. Demum cur tunc maximè ad aperiendum excitatam fuiſſe ſponſam dicit, cùm ſponſus aperire cœperit, ſiue eam amor, ſeu pudor, ſeu miſericordia impulerit; imò potius hoc ipſum illi quietem ſuadebat in lecto, vt ibi expectaret eum, quem aperire fores & poſſe & velle cognouerat, & iam cœpiſſe viderat.

Quapropter ego per foramen rimam aliquam intelligo, qua immiſſa manu fores premere ſponſus poterat, vt preſſas validè concuteret; ſponſam verò eo motu percuſſam fuiſſe: quod meliùs vt capias, finge tibi patremfamilias aliquam ædium ſuarum fores pulſare, domeſticos morari, & ipſum diu præſtolatum fuiſſe. Quid tunc is faceret? Certè ſtomachabundus qua poſſet apprehenderet fores & validè concuteret, ita vt terram admouere videretur. Quid inde? Sequeretur certè domeſticorum terror & celeritas ad aperiendum. Id ipſum eueniſſe ſponſo crediderim; hærebat ille ad fores domus ſuæ, pulſabat, expectabat, ſub dio noctis iniurias perferens: ſponſa contrà nectebat longas moras. Quid putas tunc facturum illum? Nonne fores ex aliqua parte apprehendere, (ad id verò aptiſſimum erat foramen, aut rima) & valido nixu concutere, vt ſi poſſet, ſeras & repagula effringeret. Quid inde? terror in primis ſponſæ, *& venter meus intremuit ad tactum eius.* Hæc autem interpretatio, quam cæteris facilè præferendam cenſeo, ſic æſtimari debet, vti ſponſa metum iſtum, non de aduentu, aut ingreſſu ſponſi conceperit, hunc enim impensè deſiderabat, ſiquidem ad ipſum perueſtigandum ocyùs egreſſa eſt, ſed de ſubito incurſu, ne ſcilicet ipſam ſponſus præoccuparet, antequam pallium & calceos ſumeret, ad conſuetam pudoris tutelam, itaque validus ille forium impulſus, ideo illam perturbauit, quia verita eſt, ne portas cardinibus ſuis excuſſas ad terram impelleret, atque adeò ad ipſam prius ſponſus veniret, quàm pallium & calceos de more ſumeret, ac cæteris ornamentis nuptialibus ſeſe componeret; id enim animum eius potiſſimum angebat, quod ad myſteria tranſlatum optimam ſignificationem ſortitur.

Nec longè abſum vt exiſtimem, ad hunc ſenſum allici poſſe tranſlationem Septuag. quæ à vulgata lectione, & ab originibus longiùs abire videtur. *miſit manum ſuam de proſpectu*; id eſt, ſponſus, valida manu fores impulit, vt eas aut effringeret, aut recluderet, ea ex parte, vnde me proſpicere poterat: hoc autem perturbauit me, quia oculos tantum, & proſpectum eius timebam, ne me inueſtem & reuelatam aſpiceret, atque inde pudor meus aliquam labem pateretur, ſubdit, *ſurrexi vt aperirem dilecto meo.* & quidem vehementiorem illum ianuarum impulſum qui ſponſam horrore perculit,

ſignifi

ſignificauit, noſter interpres illis vocibus: *ad tactum eius*, id eſt, ad pulſum, ſeu impulſum illius. Id verò aptiùs fingitur ex natura præſtolantis ad fores domus ſuæ, quaſi dicamus per clauis rimam inſeruiſſe digitos præſertim, quia inſecutus fuit ſponſæ terror, & celeritas ad aperiendum; illud verò ad terrendam ſponſam, & inertiam eius acuendam magis idoneè fingitur, quàm hoc.

Verſ. 5. Surrexi, vt aperirem dilecto meo: manus meæ ſtillauerunt myrrham primam, & digiti mei pleni myrrha probatiſſima.

SONVS ALLEGORIÆ.

IN Hebraico codice attexuntur iſta verba על כפות המנעול *hal chephoth hamanghol.* atque adeò plures vertunt, *ſuper manubria peſſuli*; & quidem varietas hæc nata eſt ex varia diſpunctione. Noſter interpres vocem *hamanghol* traxit ad ſequentem periodum; illas verò duas *hal chephot*, vel non nouit, vel certè inutile duxit eas exponere, quia in aliis præmiſſis includi exiſtimauit: nam vox *chephoth* non manubria, vt videtur quibuſdam, ſed palmas ſignificat. 1. *Regum* 5. *verſ.* 4. 2. *Reg.* 9. *verſ.* 35. *num.* 4. *verſ.* 6. quibus locis eam vocem noſter interpres *palmas* conuertit: itaque ſi verbum ex verbo Hebraico exprimere quis velit, talis euadet tranſlatio. *Manus meæ ſtillauerunt, & digiti mei myrrham tranſeuntem ſuper palmas.* Ergo vulgatus interpres propterea dimiſit vocem illam *ſuper palmas*, quia iam id expreſſum videbatur prioribus verbis; *manus meæ ſtillauerunt myrrham primam.* à qua repetitione non abſtinuerunt Septuaginta, qui ſic conuertunt. *Manus meæ ſtillauerunt myrrham, & digiti mei myrrha pleni ſuper manus.* Non ſatis aſſequor, cur Romana correctio aliter reddiderit: *& digiti mei myrrham plenam ſuper manus peſſuli*, nec non alij, ἐπὶ θύρας *ſuper oſtia.*

Ex his colligo, iuxta noſtram lectionem, prius manus ſponſæ myrrha perſtillaſſe, quàm fores, vel peſſulum attingerent; priùs enim ait, *digiti mei pleni myrrha probatiſſima.* Deinde ſubiecit, *peſſulum aperui*, quod planè euertit quorumdam expoſitionem, qui myrrham iſtam allaram ab ſponſo dixerunt, vt fores ſponſæ, more amantium, vnguento perfunderet, quod fuiſſe amantibus ſolemne, teſtatur Lucretius *lib.* 4. vbi de amatore quodam iuuene ſic addit,

Floribus & ſertis operit, poſteſque ſuperbo
Vngit amaracino, & floribus miſer oſcula figit.

Item Perſius *Satyr.* 5.

Dum Cherſidis vdas
Ebrius ante fores extincta cum face canto,

id eſt, ante fores, qui vnguento maduerant. Ergo ſic aiunt ſponſum fores myrrha perfudiſſe, & ab his ſponſæ manus delibutas fuiſſe. Cæterùm cùm priùs vnguentum illud imbuerit ſponſæ manus, quàm illa fores, aut peſſulum attigiſſe dicatur, præſtat dicere vnguentum iſtud à ſponſa allatum.

Luiſius Legionenſis putat Sulamitem plenum myrrhæ vaſculum tuliſſe, quo ſponſum exciperet & imbueret, ſed dum feſtinat, nec ſatis ſibi conſtat vaſe effracto myrrham per manus effuſam fuiſſe; ſed quid opus eſt iſta confingere?

Ego quidem, vt meam proferam ſententiam, ita exiſtimo, ſponſam quæ veſtium atque calceorum erat ſolicita, ne ab ſponſo reuelata & detecta videretur, quæ ſcilicet nec voce ſponſi, nec valido forium impulſu induci potuit, vt prius ad ſeras recludendas veniret, quàm pallium, calceos, ac reliquum nuptialem ornatum ſumeret, quod ad commendationem pudoris & honeſtatis pertinet, vnguenta minimè neglexiſſe, vt extremam manum culturæ imponeret. Sed quid inde? Certè in fœmineo cultu poſtremum eſſe conſueuit vnguentorum & pigmentorum linitio, quibus pulcherrimæ ac delicatiſſimæ puellæ faciem & manus perluebant, ipſas etiam perfundebant veſtes, ſic enim cultui muliebri extremam imponebant manum. Ergo ſponſa, quæ nullis terroribus induci potuit, ad ſponſum ſuum inornata & reuelata veniret. ſic demum ait: *Surrexi tandem vt aperirem dilecto meo.* verbum *ſurrexi*, in hoc loco, vt aliàs non ſemel in hoc Cantico, non ad thalamum referendum, quaſi tunc illum ocyùs dimittens, ad fores venerit; ſed ita accipiendum, vt Sulamitis tandem aliquando è triclinio ſuo, vbi formam excolebat, exurgens ad oſtium accurrerit. Sed quando denique accurrit? tunc certè, quando perfecto & abſoluto omni ornatu & cultura manus eius ac digiti, quibus

ſe vnguentis pretioſiſſimis perlueret, myrrha probatiſſima ac ſuauiſſima perſtillabant, nec enim antea exire debuit, ne impudentiæ notam ſibi accerſiret.

Addo etiam præterea dici manus ſponſæ perſtillaſſe myrrham primam, & tranſeuntem, ſeu liquidam, quia fortaſſe ſponſum exceptura cubile ac thalamum reſperſit vnguento illo pretioſiſſimo, antequam ad poſtes reſerandos pergeret, & quidem proprium fœminarum eſſe lectum & cubile ſtillatis aromatibus imbuere, ad excipiendos lantiùs amatores. Comprobat illud *Prouerb. 7.* vbi adultera allectans iuuenem ad luxum ſic ait: *intexui funibus lectulum meum, & straui tapetibus pictis ex Ægypto aſperſi cubile meum myrrha, & aloë, & cinamomo.* ita vt ſenſus ſit, *digiti mei pleni myrrha probatiſſima,* id eſt, vt ſponſum meum lautiùs exciperem, & ſuauiùs oblectarem, cubile ac lectum meum vnguento pretioſiſſimo irroraui ac reſperſi, atque inde factum, vt manus digitoſque eodem vnguento perſtillantes ad fores ac poſtes afferrem.

6

Verſ. 6. Peſſulum oſtij aperui dilecto meo: at ille declinauerat atque tranſierat, anima mea liquefacta eſt, vt locutus eſt: quæſiui illum, & non inueni: vocaui, & non reſpondit mihi.

SONVS ALLEGORIÆ.

P*Eſſulum oſtij.* Inſtrumentum eſt, quo fores, immerſa claue clauduntur & reſerantur. Plautus inducit amatorem cum peſſulis domus, in qua amica degebat, ſic alloquentem.

> *Peſſuli heus, peſſuli vos ſaluto lubens,*
> *Vos amo, vos volo, vos peto atque obſecro.*
> *Gerite amanti morem amantiſſimi.*

id eſt, ſponte reſeramini mihi obſequentes; hunc ergo peſſulum ſponſus obſeruauerat an aperire, an effingere poſſet. ex Hebræo ad verbum: *Anima mea egreſſa eſt cùm ſponſus locutus eſt.* Septuaginta: *Anima mea exiuit in ſermone eius. Et non reſpondit.* Septuaginta: *Et non audiuit me.*

Priora verba perſpicua ſunt: *Peſſulum oſtij aperui dilecto meo: at ille declinauerat, atque tranſierat.* hoc eſt, tunc cum perfecta cultura & ornatu, qui vxorem Regis decebat, pallio tecta & calceamentis aſſumptis ad fores veni, & ſolui repagula, iam ſponſus aliò diuerterat, non tam ſponſæ inertiam vlciſcens, aut incuſans (vt aliis placet) quàm fidem & amorem illius ea probatione experiri volens, & futuræ violentæ reuelationis, quam iam tunc ſponſus meditabatur, occaſionem præbens. Subdit verò, *Anima mea liquefacta eſt, vt ſponſus loquutus eſt.* Alij ſic exponunt. Sponſus diſcedens loqui deſiit, ego verò tunc ſoluta ſum animi quodam deliquio, ob illius fugam, dolore perculſa. Vel aliter, poſtquam ſponſus loqui deſiit, & manu rem agere aggreſſus eſt, fores videlicet concutere, & effringere repagula, tunc quidem me animus dereliquit, fugerunt vires; id verò in cauſa fuit, ne tam citò ad oſtium accurrerem, & locum fugiendi darem. Neutrum diſplicet.

Tertia expoſitio eſſe poteſt: *Anima mea liquefacta eſt,* &c. ita vt ſponſa ſe ipſam ſocordiæ atque deſidiæ coarguat, quod non ſtatim accepta ſponſi voce ad aperiendum ociùs venerit, quaſi dicat, tunc cùm aperui oſtium, & non inueni, ſic aio memet incuſans: *Anima mea liquefacta eſt,* id eſt, ſoluta eſt ſocordia atque deſidia, tunc, cùm primum ſponſus loquutus eſt, precibus mecum agens, ſibi vt poſtes recluderem. Vel, *egreſſa eſt anima mea,* id eſt, mens me fugit omnino, aut mente emota eram, tunc quando loquente & pulſante fores ſponſo moras nectebam, cùm potius ſtatim omnibus aliis dimiſſis poſthabito cultu & ornatu, accurrere ad ipſum debuiſſem.

Ego verò, vt conicxturæ inſeruiam, ſententiam huius carminis ſic conformandam eſſe reor. Sponſa quæ omni cultu muliebri expleto ad fores accurrerat, repagula, quibus ſeræ claudebantur, recluſit, vt aditum ſponſo præberet; ille verò non iratus, non tædio affectus, ſed de induſtria volens ac libens ſe ſubripuerat, vt futuram ſponſæ ſuæ reuelationem & pulchritudinis illius publicam oſtentationem adornaret; tunc illa:

Anima mea liquefacta eſt, vel *egreſſa eſt,* &c. *vt ſponſus loquutus eſt.* Quaſi dicat: tunc cùm vocem illius audiui, ſtatim vereri cœpi, non prius me ad ianuam venire poſſe, quàm ipſe diſcederet, atque adeò ſic timor cor & animum meum diſſoluebat, id eſt,

exani

exanimabat me. Vel, ſecundùm lectionem Septuaginta, *anima mea egreſſa eſt*, &c. quaſi dicat ad illum vocantem, & ad ſe me venire iubentem, anima quamprimum egreſſa eſt; ſed anima corpus ſequi non potuit, quia puellam inueſtem & detectam, ne ad ipſum quidem ſponſum meum accedere decens erat. Vel aliter, *anima mea egreſſa eſt*, ſcilicet *ex me*, id eſt, me dereliquit, mens nimirum, atque conſilium fugit me, vt ſponſus locutus eſt. Excuſationem aliquam prætendere videntur iſta verba, hoc ſenſu: ſi fortè ſponſi ad me aditum, ex quodam pudoris ſtudio differens errau, mihi certè culpæ verti non debet, quia ſtatim atque ſponſi vocem audiui, ſubita mutatione animus meus, atque conſilium, deſeruerunt me; & cum placere ex animo vellem, fortaſſe nolens diſplicui. Sed tamen aduerbium *vt*, non ſignificat hîc *cum*, ſed *poſtquam*, hoc modo, *vt loquutus eſt*, id eſt, *poſtquam loqui deſiit ſponſus*, anima mea deſeruit me; dum ſcilicet ſuſpicio fugæ, aut diſceſſus eandem animam meam inceſſit, mens & conſilium cum ea ſimul abſceſſerunt & fugerunt deſerentes me.

Quæſiui illum, & non inueni. id eſt, cùm poſtibus, vt ſperabam, hærentem non inuenirem, omnem circà regionem percurri, & circuiui, vt ſicubi lateret, eum reperire poſſem. Non inuentum autem, & fortaſſe fugientem voce proſequuta ſum; *Vocaui eum*, & mihi reſponſum non dedit, vel quia audiens, me reſpondere noluit, vel quia longiùs abſcedens audire non potuit. Hunc ſenſum reddit tranſlatio Septuaginta: *& non audiuit me*, id eſt, vox mea ad illum peruenire non potuit.

Aliqui interpretes extrema verba ſuperioris carminis cum prioribus huius verſus coniungunt, ita videlicet reſtituentes: *manus meæ ſtillauerunt myrrham primam ſuper manubria peſſuli*; vel ſuper annulos peſſuli. quæ tranſlatio ſenſum nequaquam euariat, nam ſponſa expleto omni cultu muliebri, manuſque afferens ad fores vnguento myrrhino illitas, peſſulum & annulum, quo inſerebatur, eodem vnguento perfudiſſe fingitur. An quia ſicut ille alius miles apud Plautum peſſulum venerabundus obſecrabat, orabat, &c. ſic ſponſa eo officio gratulabatur, etiam peſſulo, quod ipſius pudorem fartum tectumque ſeruaſſet contra oculos ſpectatorum, ipſum videlicet oleo pretioſiſſimo liniens. An potiùs, quia fores aperire, & ſponſum ad internam domum admittere volens, id prouidit, vt de vnguento, quo peſſulum & annulum eius intinxerat, fores aperiens, ipſe etiam ſponſus domum ingreſſus, manus quoque ſuas perlueret, fores claudens, & repagula premens. Sed verius puto, hanc lectionem coactam eſſe, & ab vtroque textu, tam Hebraico, quàm Græco, plurimum abhorrere.

Verſ. 7. Inuenerunt me cuſtodes qui circumeunt ciuitatem: percuſſerunt me, & vulnerauerunt me, tulerunt pallium meum mihi cuſtodes murorum.

SONVS ALLEGORIÆ.

PRiora verba in originibus Hebraicis; ipſiſſima ſunt, quæ hoc in loco reperiuntur, & quæ ſuprà *cap*. 3 *verſ*. 3. etſi tranſlatio noſtra nonnihil diſſideat, atque adeò quæ ibi de militibus ad mœnia excubatibus dixi, hunc ad locum transferenda ſunt. Et quidem, memini me dum illa verba penderem, duo conſtituiſſe: alterum eſt hos cuſtodes, aut vigiles non eſſe circitores aliquos ex his, qui compita, vicos & pagos obeunt, ſed milites excubantes pro mœnibus, vt à nocturnis irruptionibus vrbem defenderent; alterum eſt, ſpeculatorum & excubiarum locum præcipuum fuiſſe, portas vrbis, quia cuſtodia maiori indigent 2. Reg. cap. 18. *Speculator verò, qui erat in faſtigio portæ ſuper murum eleuans oculos*, &c.

Pro *pallio*, Septuaginta, *theriſtrum* conuerterunt. Hebraicè [illegible] *redid*, quod, teſtibus Abenezra & Anonymo, peplum ſignificat operis ductilis, paſſum, candidum, nitidum, ac purum; & quidem pallij nomine certè intelligi debet flammeum, quod erat tenuiſſimum velamenti genus, de quo ſuprà in Iſagoge *cap*. 6. *verſ*. 6. *& cap*. 4. *verſ*. [illegible] pluribus egi; huius enim flammei erat tenuitas & ſubtilitas, vt pellucidum & diaphanum cùm eſſet, vultum non omnino tegeret, ſed eius ſubobſcurè viſendi copiam faceret; per ſubtiliſſima texturæ retia, vt ex Ezechiele *cap*. [illegible] & ex Lucano & Seneca *ibidem* docui. vide ibi multa quæ in hunc locum transfe[illegible] debent.

Quid tunc poſtea? certè [illegible]x diuerſis Scripturæ [illegible] compertum eſt, inter alios ritus nuptiales Hebræis famiĳiares, [illegible]llum valde [illegible]nem fuiſſe, vt ſponſi vxorum ſuarum formam, pulchritudi[illegible] & [illegible] omnem nuptialem, altera die connubiali

nubiali populo ac turbis oſtentarent. *Eſther* 2. de Aſſuero in nuptiis Reginæ Vaſthi, huic ritui ac mori ſatisfactum iri volenti ſic habes: *& præcepit ſeptem Eunuchis, qui in conſpectu eius miniſtrabant, vt introducerent Reginam Vaſthi coram Rege poſito ſuper caput eius diademate, vt oſtenderet cunctis populis, & principibus, pulchritudinem illius, erat enim pulchra valde.* Nec mihi dubium eſt Aſſueri conſilium, cùm Reginam ad ſe venire iuſſit, id fuiſſe, vt eam diademate inſignitam, atque nuptialibus ornatam & excultam muneribus, celebri pompa, & ſatellitio ſtipatam, ad venditationem ſuæ gloriæ, & pulchritudinis illius per vrbem traduceret, & populo videnda exhiberet. Hanc verò publicam oſtentationem, *renuit Vaſthi ad Regis imperium ire contemnens.* Quomodo enim cunctis populis & principibus Reginæ pulchritudinem videndum offerre poſſet, niſi ad eum modum per vrbem, vrbiſque fora & compita illam deduceret?

Huc ſpectant illa verba Prouerb. 4. *Bibe aquam de ciſterna tua*, &c. quæ de vxore legitima accipi debere nuper dicebam; & infrà: *deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide.* Nactus ſcilicet optimam, pulchram & bene moratam vxorem eam primum tempore nuptiarum, vt conſuetudo fert, populo oſtentare fas erit in foris atque plateis illam producendo. Sed deinceps, nuptiarum tempore expleto: *Habeto eas ſolus, nec ſint alieni participes tui.* Quaſi dicat, vxorem pulchram ſemel in publicum producere, & populo exhibere ad nuptiarum celebritatem integrum tibi eſt, ſed poſtea exactis nuptiis, eam reſerua, & include, ne alij in participationem coniugij tui veniant.

Eòdem pertinent verba *Pſalmi* 67. quod aliàs Epithalamium eſſe diximus, vbi regales nuptias deſcribens Vates, de vxore ſic cecinit. *Rex virtutum dilecti dilecti, & ſpeciei domus diuidere ſpolia: ſi dormiatis inter medios cleros, pennæ columbæ deargentatæ, & poſteriora dorſi eius in pallore auri.* & ſubinde: *Currus Dei decem millibus multiplex*, &c. quæ verba de ſponſa, quam ſpeciem domus appellat, & de hac pulchritudinis venditatione intelligi debere affirmat noſter Sanctius in dictum Pſalmum 67. Qui vlteriùs etiam docet omnes Sulimitanas ſponſas iuxta morem gentis regio cultu inſignitas, per fora & compita vrbis traduci ſolitas ad ſplendorem nuptiarum.

Hæc igitur traductio, ſeu oſtentatio pulchritudinis ſponſæ incidit in hanc quartam nuptiarum diem, & eſt propria materies huius Epithalamij matutini; & ſanè cùm præcipuus ſcopus iſtius Cantici, vt non ſemel aliàs animaduerti, ſit reuelatio ſponſæ, quæ quidem iuxta ſolennem ritum fieri primum ſolebat, velo virginum in flammeum nuptialem permutato, deinde flammeo etiam nuptiali depoſito, itavt faciem ipſius ſponſæ detectam & liberam, omnes intueri poſſent; vt præmiſſa traductio & oſtentatio formæ, & reliqui nuptiales cultus exhibitio perficeretur, neceſſum omnino erat, vt flammei detectio, detractioque præcederet. De hac loquitur Salomon in hoc loco, qui ſponſæ pudorem & modeſtiam ſaluam eſſe iubent, ſenſum hiſtoricum huius carminis ita contexuit, vti non illa flammeum ſponte deponeret, vel abiiceret, ſed illata vi ipſi repugnanti auferretur. Huc ſpectat ſonus allegoriæ à Salomone elegantiſſimè confictus, quem iam explicare aggredior.

Inuenerunt me cuſtodes qui circumeunt ciuitatem, &c. Noſter Sanctius id quoque ad ceremoniam nuptialem refert, affirmans hæc per iocum & luſum in nuptialibus ſacris olim fieri ſolita ab ſponſo, eiuſque ſodalibus, vt ad eum modum vexaræ, & iniuriis affectæ ſponſæ diſcerent viris ſuis parere; itaque auctor iſte putat, hæc ab ſponſo de induſtria fuiſſe patrata, vt præteritam ſponſæ ignauiam & pigritiam hac vexatione multaret. Ex hac verò interpretatione, (cui non aſſentior) id tantùm ſumo, & probo, quod ait, non ignoraſſe ſponſum, imò potiùs ipſo ſciente ac volente, hæc à militibus excubitoribus perfecta fuiſſe, non quidem vt iniuria efficerent ſponſam, ſed vt ſine iniuria & labe modeſtiæ pallium, ſeu flammeum nuptialem, quod inſigne erat pudoris, ipſi repugnanti, & contranitenti, non ſine vulneribus adimerent, atque totius carminis ſententia ſic inſtituenda eſt.

Inuenerunt me, id eſt, poſtquam ſponſum aut latentem, aut fugientem *vocaui*; & hic nullum mihi reſponſum dedit, venit ſtatim in mentem illum, è ſyluana domo, in qua hactenus ego degebam, & à qua ipſum mea cunctatione excluſeram, ad vrbem rediiſſe; tunc ego amore ac deſiderio illius videndi inflammata, vt tunc eram nuptiali veſte induta, & nuptiali quoque flammeo tecta, è veſtigio ad portas ciuitatis accurri, vt ab his, qui illas ſeruabant, de ſponſo meo edoceri poſſem; ſed antequam ad illas peruenirem, occurrentes *inuenerunt me cuſtodes, qui circumeunt ciuitatem*, illi ſcilicet,

qui portas ad mœnia excubantes ſeruant, plagas & vulnera imponentes mihi, *tulerunt pallium meum cuſtodes murorum*, id eſt, nuptiale flammeum mihi eripere voluerunt: ſed dum repugnare & inſigne illud pudoris ac modeſtiæ meæ defendere pro viribus contendo, ipſi *percuſſerunt me, & vulnerauerunt me*; atque adeò illud non ſine vulneribus dimiſi; vulnera autem pro pudore accepta oſtentare, ac proclamare omnino licet.

Cuſtodes murorum. Sed qua demum ratione (inquies) milites illi, qui ad mœnia excubias agebant, Sulamitem inuenire, atque illam ſpoliare potuerunt? hiſtoria certè ad hunc modum pangenda & concinnanda eſt.

Cogita Sulamitem vt ſponſum abeſſe longiùs cognouit, ab horto, in quo nuptiæ agebantur extra vrbem, ocyùs occurriſſe ad vrbis portam, qua propiùs, & ſine errore ire licebat, vt fugientem ad vrbem ſponſum aſſequeretur; ergo cùm ventum eſſet ad portam, nec clamores intermitteret, inſequens vocibus, quem pedibus aſſequi non poterat, excubitores & vigiles, qui ad portam obſeruandam demandati erant, acceptis clamoribus deſpexerunt è muro. Quid tunc facerent? certè id quod ſolent, requirunt quæ nam illa ſit, intempeſta nocte ad muros accedens; negat illa reſponſum: deſcendunt è mœnibus, agnoſcere curant, illa contrà pudicitiæ proſpiciens ſuæ obuelare ſe pallio, nec nomen ſuum indicare voluit. Milites ergo reluctantem & faciem reuelare nolentem, non ſine plagis ac vulneribus pallio, ſeu flammeo ſpoliant. Hæc eſt ſententia totius carminis, vbi obſerua, Sulamitem dum ait: *tulerunt pallium meum mihi cuſtodes murorum*, non conqueri ſibi ablatum per furtum, ſed quod erat ſummæ pudicitiæ, ſibi per vim adeptum, vt illam & videre & agnoſcere poſſent; nihil enim magis timebat, quàm oculos, non enim arma, non ſæuitiam militum, ſed lumina verebatur.

Vtrùm verò ſuadente ac volente ſponſo facinus hoc à militibus paratum ſit, nec ſatis aſſentior, nec valde diſſentior, vtrumque enim ſententiæ, & interpretationi noſtræ obſeruit.

Verſ. 8. Adiuro vos filiæ Hieruſalem, ſi inueneritis dilectum, vt renuncietis ei, quia amore langueo.

SONVS ALLEGORIÆ.

SEptuaginta, *adiuraui vos*, præteritum pro præſenti: adduntque, *in virtutibus, & in viribus agri*, pro quo noſter interpres alibi: *per capreas ceruoſque camporum*. Sed neutra forma in fonte Hebræo habetur. Item pro illis verbis, *quia amore langueo*; Septuag. habent, *quia vulnerata charitate ego ſum*, verbum originale eſt חלה *chalah*, quod eſt *ægrotare*, aut *infirmari*.

Hiſtoria & connexio huius carminis cum antecedentibus, ſic conformanda eſt. Sponſa plagis acceptis, & pallio direpto vrbem ingreditur, & quia fœmina non habet alia arma ad vim repellendam, niſi gemitus, lachrimas & clamores, ita certè res poſtulabat, vt cùm plagas inferrent milites, cùm pallium deriperent, inermis puella gemeret, inclamaret, ac vocibus illius excita multitudo, tum fœminarum, tum virorum ad ipſam conueniret. Hanc ergo turbam alloquitur Sulamitis, & quia fœmina erat, ad fœminas ſermonem intendit. His autem quid eueniſſet percontantibus, præmiſſam omnem hiſtoriam narrauit: finita autem narratione inſtituitur ſequens dialogiſmus: *Adiuro vos filiæ Hieruſalem*, id eſt, obteſtor vos ſeriò, & ex animo, *ſi inueneritis*, id eſt, ſi occurrerit vobis dilectus meus, *vt renuncietis ei, quia amore langueo*. Sed cur tam obnixè erat id renuntiari dilecto ſuo? Ego ita reor, ſponſam non tam fieri notum ſponſo amorem ſuum, illi aliàs exploratum, quàm teſtes adhiberi voluiſſe diligentiæ & operæ in ipſo veſtigãdo collocatæ, & cur etiam vlteriùs ad ipſum veſtigandum non progrederetur; & id quidem ſibi vult, dum ait: *vt renuncietis ei, quia amore langueo*, quaſi dicat: ſponſo ſic dicite, me languore quodam animi & deliquio amoris oppreſſam ab ipſo veſtigando deſtitiſſe. Itaque non plagas acceptas à militibus prætendit, ſed amoris vulnera, *quia vulnerata charitate ego ſum*. Sed quid cauſæ eſt, quia de excubitoribus non expoſtulat? An fortè, quia ſuſpicata ſponſam de induſtria ad pallium deripiendum milites miſiſſe; propterea de illis conqueri non audet? An quia vulnus amoris quod intus alebat, ad exceptas corpore plagas reddebat inſenſilem.

An

An potiùs adeò ſe charitate vulneratam dicit, quia plagas à militibus illatas amori adſcribebat, quia propter amorem ſponſi, & ad gratiam illius promerendam perpeſſa fuerat? An quia fortis Heroina vulnera ſibi à militibus inflicta diſſimulare potuit, amoris autem vulnus tegere nequaquam valuit.

Emphaſim habet lectio primitiua, quæ ſic ad verbum efferri debet, iuxta tranſlationem Septuag. *Quid annunciabitis ei.* quæ verba deliberantis, & apud ſe conferentis ſunt, quid potiſſimum ſponſo ſignificare velit; poſt hanc verò deliberationem id demum elegit, vt de plagis militum nihil ſponſo renunciarent, de amoris autem vulneribus plura ipſi referrent, pauciora & minora dicturi ſemper, quàm quæ ipſi amori ſenſus ſuppeditabat. Vide ſequentem carminis interpretationem. Addunt fœminæ,

Verſ. 9. Qualis eſt dilectus tuus ex dilecto, ô pulcherrima mulierum, qualis eſt dilectus tuus ex dilecto, quia ſic adiuraſti nos?

SONVS ALLEGORIÆ.

Dilectus ex dilecto. Hebriacè præpoſitio *ex*, vices ſubit præpoſitionis *præ*, vt ſit ſenſus, dilectus præ omni alio dilecto. Verba ſunt perſpicua, & fictio admodum accommodata, ad inſerendas ſponſi laudes; poſtulant enim Solymitanæ fœminæ notas & ſigna, quibus occurrentem ſponſum dignoſcere poſſint. & ſententia verborum talis eſt. Ediſſere nobis fœminarum pulcherrima, quibus notis dilectum tibi ſponſum deprehendere poſſimus, ſi quidem ita ſeriò noſtram adſtrinxiſti fidem.

Qualis eſt dilectus ex dilecto. Epithetum eſt, ſeu denominatio ſponſi, *dilectus dilectus*, imitatus eſt Salomon patris ſui Dauid verba Pſalmi 67. *Rex virtutum dilecti dilecti, & ſpeciei domus diuidere ſpolia.* vbi de Deo tanquam de ſponſo agens, illum appellat Regem; repetitio verò illa exaggerat, & concretum accipitur pro abſtracto, dilecti ſcilicet, pro *dilectionis*, vt ſenſus ſit: *Rex virtutum ac dilectionis dilectionis*; vel quia propter inſignem virtutem, ac robur eximium perquam amabilis exiſtebat; vel quia virtuti & robori, amorem & dilectionem adiungit. is nimirum, qui fortis & robuſtus erat ad pugnandum, dulciſque & ſuauis ad amandum, itavt amor fortitudinem ac virtutem exæquaret; ita enim ſponſum decebat. De vxore autem ſtatim addit: *& ſpeciei domus diuidere ſpolia.* id eſt, non diſſimili modo: ſponſa ſpecioſiſſima, cum decore & pulchritudine ſua, fortitudinem copulat ad vincendum & ad diſtribuenda ſpolia è victis erepta. Quaſi dicat: non tantùm ſponſus fortis & Heros eſt, ſed ſponſa etiam domi incluſa robuſta heroina exiſtit, illa ſcilicet hoſtes debellat, hæc verò ſpolia ab hoſtibus parta diſtribuit. Cui adſimile eſt illud, quod fœmina ſapiens de Siſara vaticinari cœpit Iudicum 5. *Forſitan nunc diuidit ſpolia, & pulcherrima fœminarum dabitur ei*; quæ nimirum ſpolia ab ipſo direpta accipiat & diſtribuat, id verò non alienum ab vxore officium eſt.

Sed quid inde? Solymitanæ fœminæ Sulamiti obuiam factæ, ita aiunt: *Qualis eſt dilectus tuus ex dilecto.* qualis nimirum eſt ſponſus *dilectus dilectus*, qui ſcilicet tam amabilis eſt, & qui tam impensè amat; quem geminato amore tu proſequeris, & qui amorem quoque ſuum geminat erga te, quem tu diligis præ aliis, & qui à te diligitur ante alios, qui ſponſus dilectus, & ſimul etiam Rex & Heros fortis, cuius tu coniux Regina & Heroina exiſtis, atque adeò fortis & valida, quæ cum militibus congreſſa pallio ſpoliata, & vulneribus affecta; non tamen victa, ſed victrix euaſiſti: *& ſpeciei domus diuidere ſpolia.* Bonæ ſcilicet vxoris, quæ ſpecies & ornamentum domus exiſtit, proprium eſt vincere, ac pro ſpoliis pudorem illibatum, famam & opinionem bonam ex bene actis referre: hæc enim forti mulieri præda cedit. de cuius viro Salomon Prouerb. 31. *& ſpoliis non indigebit*, quia nimirum plurimas in ſingulos dies vxoris ſuæ victorias numerans, in caſtris morari minimè neceſſarium ducet. Ita igitur de Sulamite apud te cogita: cuius fortitudo eximia, partam à militibus victoriam viro ſuo poriundam dedit, ſpoliata pallio, non ſine ſpoliis à pugna diſceſſit.

Quod verò ſpectat ad hiſtoricam connexionem, non nihil animaduerſione dignum eſt in hoc loco. Nam vt ſponſa de ſponſo ſuo eloqui, eiuſque laudes commemorare, & pulchritudinem deſcribere ſine pudore poſſet; id enim nouis nuptis ſatis proprium eſſe ſolet, vt de viris ſuis ad alios eloqui non parum erubeſcant. Elegantiſſimè Salomon, vt huic ſermoni excuſationem prætendat, Solymitanas puellas inducit de ſignis

ac notis ſponſi, Sulamitem percontantes. *Qualis eſt dilectus tuus ex dilecto?* quæ interrogatio neceſſitatem reſpondendi, ac ſponſi pulchritudinem expingendi & exaggerandi ſponſæ iniecit. Itaque ait : A

Verſ. 10 Dilectus meus candidus & rubicundus, electus ex millibus.

SONVS ALLEGORIÆ.

ELectus, Hebraicè דגול *dagul,* id eſt, *vexillatus,* aut *vexillifer inter myriades,* quod eôdem recidit.

Incipit Sulamitis venuſtam ſponſi deſcriptionem, vt ſigna fœminis edat, quæ illum manifeſtè prodant. In qua delineatione, illud obſeruatione digniſſimum eſt, non deſcribi vulgarem de plebe hominem, ſed Regem ornamentis inſignitum, & decoratum regiis, quod à conditore huius carminis ſumma cum proprietate factum fuiſſe reor. Nam perſona, quam ſuſtinet ſponſus in toto carmine, quamuis aliquando paſtor fingatur, vt ſtilus ſeruaretur bucolicus, ſed reuera Rex exiſtit, qui humilem, agreſtem & ſyluanam fœminam ad nuptias regias euehit, vt fert communis omnium Patrum atque interpretum conſpiratio; ita enim expediebat ad ſpiritales animæ cum Deo nuptias adumbrandas: ideò oportuit, vt ipſum Solymitanis fœminis inſinuaro volens ſponſa, non à ficta paſtoris, ſed à germana & vera Regis perſona duceret ſigna, & documenta. Imò non ſatis alia ratione ille de ſponſi forma edoceri potuiſſent. Verùm hæc ſigna & notas ſicce verbis temperat, vt condita ſit deſcriptio, nec omnino clara, nec omnino obſcura, ne ſtilus huius partis à reliquo carmine nimis diſcreparet.

Dilectus meus candidus, & rubicundus. Omnes vnanimi conſenſu interpretes de facie ſponſi verba interpretantur, quæ candida cùm eſſet, purpureo rubore modicè ſuffundebatur; hæc enim candoris cum rubore temperatio, mirum in modum in facie commendatur. Hinc eſt illud Statij *lib.* 1. *Achil.*

Niueo natat ignis in ore purpureus.

Hæc autem candoris ac ruboris ad bonam temperiem compoſitio, non ſolùm pulchritudinis, ſed etiam valetudinis ſignum eſt; nam bona & æqualis humorum contemperatio illos duorum colorum flores in facie excitare ſolet, quo iuuenes eximiè condecorant; atque adeò iuueniles etiam annos ſignificant. Itaque in his verbis, pulchritudo, ætas & bona valetudo ſponſi deſcribitur. Ita ego aliquando, ſed modò neſcio quid aliud boni ſenſus ſubodoratus ſum, quod non probo omnino quoad aliis priùs probari cognouerim.

Quantum ex ſacris literis venari potui diligenti luſtratione, Hebræi Reges veſte vtebantur, partim purpurea, partim alba: quod ſpectat ad purpuram nemo ambigit. Nam Hebræorum Reges purpura vti ſolitos infrà *cap.* 6. ſic habes: *ſicut purpura Regis,* &c. & dignitati regiæ illudere volentes, milites Chriſtum Dominum chlamyde induerunt purpurea, *Ioan.* 9. mitto alia. De candida veſte lis eſt. Sed tamen eam quoque geſtare ſolitos Hebræorum Reges aliqua loca Scripturæ ſuadent, ſic interpretari debent illa verba Euangelij ſecundùm Matthæum *cap.* 6. vbi de Salomonis veſte Regia, ſic Chriſtus Dominus. *Conſiderate lilia agri quomodo creſcunt, non laborant, neque nent: dico autem vobis quòd nec Salomon in omni gloria ſua veſtitus eſt ſicut vnum ex iſtis.* Ex quibus verbis ſumi poteſt aliqua coniectura coloris, nam loculentior euadit comparatio, ſi color colori conferatur, nimirum veſtis alba candenti lilio. Deinde Pſalmo 67. *Dum diſcernit cæleſtis Rex Reges ſuper eos, niue dealbabuntur in Selmon.* vbi de Regum creatione & inauguratione agi multis placet, (quamnis alij alia ſentiant.) Hos autem niuem illam, quæ in Selmonis vertice concreſcit, candore ſuo imitaturus affirmat. Rurſus Apocalypſis 24. ſeniores geſtant coronas & albas veſtes. Imitati autem ſunt Hebræos Reges Aſſyrij, de quibus Herodotus *lib.* 1. & Strabo *lib.* 16. teſtantur partim alba, partim purpurea veſte vſos fuiſſe. De Medis item Xenophon in Pædia Cyri *lib.* 1. ſic ait: *Medorum tunica ſunt purpurea, & amictus candidi.* Ad hæc Quintus Curtius de Perſis purpuream tunicam intexto circa medium albo geſtaſſe, ſcribit. Lege illa, quæ paulò pòſt dicam *verſ.* 14. ad illa verba, *Venter eius eburneus,* &c.

Sed quæ (inquies) pars Regiæ veſtis alba apud Hebræos, quæ item purpurea? Ego ita reor, chlamydem ſummam purpuream fuiſſe, reliquam veſtem albam, idque

aucupa

aucupari mihi videor ex Euangelio, vbi ſic Ioannes *cap.* 19. de Chriſto Domino: *& milites plectentes coronam de ſpinis impoſuerunt capiti eius, & veſte purpurea circumdederunt eum.* quod Matthæus ita extulit: *& exuentes eum, chlamydem coccineam, circumdederunt ei*; erat autem chlamys, Regum indumentum, vt auctor eſt Pollux, & ſumma veſtis, Hiſpanè, *ſobreuoſte*, forma haud diſſimilis ei, quæ vulgo dicitur *muceta*, ſed longior, quaſi ad genua pertinens; hac milites Romani Chriſtum induerunt, ludibrio eum habentes, quaſi falſum Regem. Et quidem cùm Ioannes purpuream, Matthæus coccineam veſtem illam appellant, (quos colores conſtat ſemper fuiſſe diſtinctos, vt aliàs dixi, & *cap.* 7. latiùs oſtendam) non ſignificant duas fuiſſe veſtes, coccineam vnam, purpuream alteram, ſicut quidam meditantur, vt Euangeliſtas in concordiam adducant, ſed vnicam bis tinctam, aut dibapham, de quo veſtis genere Plinius ſcribit lib. 9. cap. 39. *Dibapha tunc dicebatur, quæ bis tincta eſſet, veluti magnifico impendio; qualiter nunc penè omnes commodiores purpuræ finguntur.* & infrà: *Votum quoque factum è vitio portentoſis ingeniis, & gemina demonſtrata vi luxuriæ, vt color alius operiretur, alio, ſuauior ita fieri leniorque dictus, quin & vtrumque miſcere, coccoque... tingere, vt fieret hyſginum.* & Exodi 29. vbi Sacerdos legalis indui iubetur ſuperhumerali *ex hyacintho, purpura coccoque bis tincto.* Pro *cocco bis tincto*, Hebraicè, eſt, *vermiculo cocci*: hoc eſt, cocco & vermiculo bis infecta veſtis. Ergo chlamys, qua Chriſtus Dominus in ludibrium indutus fuit à militibus, *dibapha*, fuit cocco primùm, deinde murice imbuta. Propterea Ioannes purpuream, Matthæus coccineam appellauit. Hæc addita fuit illi, vt quaſi Regi Iudæorum falsò illuderent. Adde etiam veſtem illam albam, qua ludibrio etiam habitum Chriſtum Herodes induit, & dimiſit, vt obſeruat Ianſenius ad *cap.* 23. *Lucæ*. Regiam Chriſti dignitatem adumbraſſe; exiſtimat enim hic auctor, Reges apud Hebræos veſte etiam alba vti ſolitos, vt proinde ex hac alba, & illa purpurea, vna veſtis regia integra conſtaret.

His conſtitutis, ſententia præmiſſi carminis luculenta euadit: *Dilectus meus candidus & rubicundus, electus ex millibus.* Incipit ſponſa ſponſi ſui, quẽ Solymitanis fœminis inſinuare volebat, deſcriptionem à veſte, quæ ſolet eſſe prior & euidentior nota ad hominem cognoſcendum, atque ita ait: Dilectus meus candida vtitur *veſte*, atque purpurea chlamydatus purpura indutus cãdida. Fauet huic interpretationi Chaldæus, qui colorem album planè ad veſtem retulit: ita enim Paraphraſticè locũ extulit. *Illi Deo volo ſeruire, qui amictus eſt per diem ſtola alba ſicut nix, & ſplendor gloriæ Domini erit, ſicut ignis*, &c. Et quidem æquum fuit, ita à veſte ordiri deſcriptionem. nam de oris & genarum pulchritudine poſtea ſubiecit: *genæ tuæ ſicut areola aromatum conſitæ à pigmentarijs.* qua ſimilitudine candoris & purpuræ commendatam ſocietatem venuſtè admodum expinxit. Demum, cùm addit, *electus ex millibus*, planè innuit ſe notam quandam, vel ſignum exprimere, qua ſponſus eminus in magna hominum turba dignoſci poſſet. Ad id verò aptius ſignum erat ſumptum à veſte, quàm arboris colore, veſtis enim eminus, facies non niſi cominus diſcerni poteſt. *Electus*, inquam, *ex millibus*, qui videlicet inter millia millium facile dignoſci poſſet, quia ſolus veſte vtitur Regia, aliis omnibus interdictum, licet etiam referre ad præſtantiam ſponſi, quem ſponſa omnibus aliis hominibus facilè præferendum eſſe dicit, nec communi cenſa cum cæteris numerandum.

Verſ. 11. Caput eius aurum optimum.

SONVS ALLEGORIÆ.

ALiter conuertit Rabbi Salomon: *Caput eius ſphærula obryzi.* Aliter Anonymus: *Caput eius margaritum pretioſum.* Abenezra *Monile.* Septuag. *auram cephaz*, hoc eſt, aurum lapidis, ſi licet dicere, id eſt, *ſolidum* inſtar lapidis; Aquila, *petrum aurum*, credo mendum eſſe, & ita caſtigandum, *petram auri.* in originibus eſt כתם פז *chitem paz*, de qua voce eruditè multa Martinus del Rio *in hunc locum*, conſule, ſi vacat. Adde etiam Mercerum in ſuo lexico, qui *margaritum*, & *topazium* lapides pretioſos, & alia huiuſmodi reddi poſſe autumat. Ego autem, aliis dimiſſis tranſlationibus, vulgatam noſtram lectionem explicare aggrediar.

Tres omnino inuenio huius loci expoſitiones. Prima eſt *caput aurum* appellari, quia pulchrum & elegans; nam quod in quouis genere pulcherrimum eſt, aut pretioſiſſi-

mum aureum dici conſueuit: imò vulgo dicimus, vt aliquid laudibus vehamus, *Es como vn oro*. Secunda eſt, caput auri appellatione inſigniri, propter aureolam, vel coronam auream, qua ſponſi caput (quem Regem eſſe ſuprà decicuimus) redimitum erat, ſicut etiam infrà, *manus eius aureæ* dicuntur, propter annulos quos geſtabant. Tertiam expoſitionem denuò inuexit noſter Sanctius, qui alluſum exiſtimat ad veterem Hebræis ſolennem conſuetudinem, capillos inaurandi, vel auro imbuendi; cuius meminit Ioſephus *lib. 8. cap. 7. Antiquitatum*, vbi ait: *exornabantur autem aſcenſores equorum, primum decora iuuentute florentes, habenteſque magnam proceritatem, longamque diffundentes in equorum... caſariem ex purpura Tyria veſte circumamicti, aurique tinctaram quotidie in ſuis comis adiicientes, vt eorum capita percuſſa ſole auro radiante fulgerent.* Cum Ioſepho concinit Anacreon, qui ad Dictorem effigiem Batylli exprimere volentem ſic ait: *Nitentes comas facito, intus quidem nigras, in exteriori ac ſumma parte ſolares*, id eſt, rubentes ac rutilas, quales ſolares radij eſſe ſolent, vt proinde hæc interpretatio non aliena ſit ab his, quæ ſequuntur: *Comæ eius*, &c. *nigræ quaſi coruus*, quippe quæ intus quidem atræ eſſent, in exteriori verò ſpecie auro imbutæ & infectæ. Vel alia ratione ad rubentem colorem tranſlatæ, quod poſtea ſuccedentibus ſæculis imitatus eſt Commodus Imperator, vt in eius vita ſcribit Lampridius & Gallienus, vt tradit Trebellius Pollux; itaque *caput eius aurum*, id eſt, deauratum (inquiunt,) vel auro imbutum, accipi debet.

Ex tribus interpretationibus præmiſſis, prima minus placet, quia cùm ſponſa notam aliquam peculiarem tradere vellet, quæ fœminis Solymitanis ſponſum inſinuaret, minus aptè diceret, pulchrum, aut pretioſum eſſe illius caput; nam hæc valde communis erat nota, ex qua difficile eſſet ſponſum deprehendere. Tertia expoſitio id habet difficile, quia ſtatim tanquam eximiam & propriam aliquam notam ſubdit ſponſa: *coma illius nigra quaſi coruus*. Quod auri color, flauus & rutilus non patitur, & quia bis eandem rem in vnica deſcriptione comparare inſuetum eſt Salomoni, in hoc libro. Secundam ergo præfero aliis interpretationem; nam cùm ſponſa Regem deſcribat inſignibus decoratum Regiis, vt ſuprà dixi, vbi veſtem purpureo & albo colore diſtinctam eſſe dixit, ſubiicit coronam, ſeu aureolam, quæ ſunt præcipua & inſignita Regis ornamenta, ſuadet hoc vox כתם *chetem*, quæ non aurum tantùm, ſed aureolam ſignificat. Pſal. 55. titulus habet, *Dauidis chetem*, id eſt, *aureola*, ſeu *corona aurea*. ita plurimi conuertunt. Itaque etiam hîc conuertere licebit, *caput eius aureola optima*, vel *ſolida*, ſupple inſignitum, quod agnouiſſe videtur Symmachus, dum legit: *eius inſigne in auro*, & Theodoretus, qui fauet huic expoſitioni. Erat autem aureola quondam caſſis aurea, & ex caſſide extantes radij erecti: de quorum numero multa Pierius in Ceruo. quod ideò dixi, vt appareat quàm aptè caput ſponſi caſſide indutum aurea, aurum appelletur ſolidum, ſeu petra auri, ſeu globus aureus.

Comæ eius ſicut elatæ palmarum, nigræ quaſi coruus.

TAm in Hebraicis, quàm in Græcis originibus deficit vox illa *palmarum*, quod non parum negotij faceſſit interpretibus. Hac de re accuratiſſimè omnium egit noſter Delrius, quæ eſt illius in examinandis, vocandiſque ad trutinam verbis ſolertia: ille multa ſerit; ego ex multis pauca colligam, ſtudens compendio, vt ſoleo.

Pro illa voce *elata*, Hebraicè תלתלים *thalthalim*, ex radice תלל *thalal*, id eſt, *aceruauit*, itaque aceruum ſignificat, & geminatio illa *thalthal*, fortaſſe notat, non quemcunque eiuſmodi aceruum, ſed incluſum in vaginis elatarum. Vocem illam *palmarum*, non agnouerunt Nyſſenus, Maximus, Pſellus, Nilus & D. Ambroſius; agnouerunt tamen Theodoretus, Philo, Aponius, Iuſtus, Beda, & quem ipſe citat Iulianus Pelagius. Hæc tota litis occaſio; id verò in cauſa fuit, vt pleriſque à palmis omnino abſtinentes, ductiles, aut criſpatos capillos, ſeu comas in aceruum conflatas conuerterint; ita ferè vulgus Hebraizantium, quibus tunc res è votis accidit, cùm vulgatam lectionem carpere & vellicare poſſunt. Alij verò, qui palmas agnoſcunt, vocem illam *elata* adiectiuè ſumunt, in quibus eſt Rupertus, qui ramos palmæ productiores, & in ſublime elatos, & contra pondus obnitentes interpretantur.

Græca vox i a). Sed quid ſunt *elata* iſtæ? Plinius ſcribit elatam eſſe arborem, à Latinis *abietem*, ab aliis *ſpathem*, vel *palmam* nuncupatam, qui apertè errauit, dum *elatem palmarum*, cum ipſa palma arbore confudit, atque pluribus aliis errandi anſam præbuit,

buit, præſertim Ambroſio & Paulino, quorum alter pro palmis *abietes* tranſtulit. Mitto Bedam, Honorium, Caſſiodorum, & alios, qui vt præmiſſam lectionem ſuſtinerent, nouam quamdam abietis odoratiſſimi ſpeciem excogitarunt, vt eſſet digna comarum ſponſi cum abiete comparatio.

Propiùs ad rem acceſſit Theodoretus, qui ita ait infrà ad cap. 7. verſ. 8. *Elata* (inquit) *ſunt Marium palmarum fructus, qui fœminis palmis impoſiti firmos & maturos earum fructus efficiunt.* Luculentiùs dicam ex Galeno *lib. 8. ſimplicium*, Heſichio *in ſuo lexico*, Dioſcor. *lib. 1. cap. 126.* & aliis, qui plantarum naturas accuratiùs diſquirunt, *elatem* eſſe palmæ nouellum germen, quod eſt ad inſtar calicis cuiuſdam, aut vaginæ teretis, oblongæ, corticoſæ, atque aurum colore referentis: hæc autem calore ſoluitur & fatiſcit; ea verò expanſa & diffuſa prodit vndique floccorum, aut filamentorum, ſi liceat dicere, numeroſa ſeges, quæ cincinnos cirratos & ductiles imitatur, atque eiuſdem palmæ coma dicitur. Plinius lib. 3. cap. 4. *Coma huius arboris in cacumine eſt.*

Ergo ſponſa eleganti comparatione ſponſi, denſam, expolitam & calamiſtratam cæſariem, (nam coma longiorem alere glorioſum erat apud Hebræos) cum palmarum elatis compoſuit, quæ non ſecus ex caſſide coronæ & aureolæ, qua caput erat, redimitum vndique deorſum penderet, quam ex vagina ſua aurea produntur vndequaque flocci illi, ſeu filamenta, cùm panduntur palmarum elatæ. Sed quia hi flocci atque relicini, ſubflaui ſunt & ſubrutuli; ideo ſponſa excludens colorem, & retinens ſimilitudinem, addit ſponſa comam ſponſi, *nigram ſicut coruus*. ſpecioſo quodam nitore, quem coruorum nigredo præferre ſolet. Nam nigri capilli, nota pulchritudinis eſt in viris. Vnde Horatius *lib. 1. Ode 32.*

Et Lycum nigris oculis, nigroque
Crine decorum.

Et in arte poëtica addit,

Spectandus nigris oculis, nigroque capillo.

Sunt autem nigri capilli, roboris argumentum, flaui contrà. Addo etiam, his verbis, *nigra quaſi coruus*, ætatem ſponſi iuuenilem notari, quæ ſcilicet ſenectam & canitiem ignoret. Poteſt etiam in his verbis adludi ad illum veterem morem imbuendi auro, vel aliter infundendi capillos nigros, ita vt ſenſus ſit, ſponſi comam, quæ priùs nigra erat, poſt culturam, quam ipſi adhibuerat ad nuptias, flauam & rutilam exiſtere, ſimilem, per omnia, elatis, ſeu comis palmarum flauis, ſeu aureis, iuxta illud Anacreontis ſuprà datum; *Nitentes comas facito, intus quidem nigras, in exteriori verò ac ſumma parte ſolares*, id enim ad elegantiam capillorum ſpectaſſe credo. & huic ſententiæ non modicam lucem affert.

Verſ. 12. Oculi eius ſicut columbæ ſuper riuos aquarum, quæ lacte ſunt lotæ, & reſident iuxta fluenta pleniſſima.

SONVS ALLEGORIÆ.

Fons Hebraicus ſtatim prodit comparationem initam à totis columbis ad oculos, non verò ab oculis ad oculos: ſicut etiam textus Græcus: vbi habet περιστεραὶ in recto, atque adeò errant qui vertunt *columbarum*.

Super, Hebr. על pro *iuxta riuulos*. Septuag. *Plenitudines*, Aquila *effuſiones*.

Lacte ſunt lotæ, id eſt, candidæ. quaſi diceret, lacteæ, hinc via lactea dicitur, cingulum illud candidum, quod cœlum ambit. huc ſpectat illud Naſonis *2. de Arte.*

Signatus tenui media inter cornua nigro,
Vna fuit labes, cætera lactis erant.

Columbæ albæ pulchriores ſunt. Vnde Vates Pſal. 67. *Penna columbæ deargentatæ*; id eſt, argentum colore ſuo imitantis, tum etiam magno in pretio habitæ apud Palæſtinos, quas violare piaculum putabant: vnde fluxit illud Tibulli,

Quid referam vt volitet crebras intacta per vrbes,
Alba Palæſtino ſancta columba Syro.

Quamuis eum colorem non omnino laudandum eſſe affirmet Columella, ſic enim ait *lib. 8. cap. 8.* de re ruſtica: *In columbis albus color, qui vbique perſpicitur, non nimium à quibuſdam commendatur, nec tamen vitari debet in his, quæ clauſa continentur, nam in vagis maximè eſt improbandus, quod eum facillimè ſpeculetur, accipitur.*

Sed licèt hæc probabiliter dicantur, non tamen erit abſurdum dicere, lactis nomine, mundiſſimam, candidiſſimam & illimem aquam notari, ita vt lacte lotæ perinde ſit, ac mundiſſimis lymphis lautæ, quemadmodum Iob 9: *Si lotus fuero quaſi aquis niuis, & fulſerint vt mundiſſimæ manus meæ*, id eſt, aquis niueis, vel candidis. Et quidem columbas aquis mundiſſimis tingi & ablui ſolitas comprobat, cui adſtipulatur Varro *de re ruſtica lib. 3. cap. 7.* vbi de columbariis verba faciens; ita inquit: *Aquam eſſe oportet quo influat, vnde & bibere & vbi lauari poſſint, ſunt enim permundæ & volucres.* Quamuis Columella id eis vel ad gignenda oua, vel ad excludendos pullos non expedire affirmet lib. 8. cap. 8. *Vaſa* (inquit) *quibus aqua præbetur, ſimilia eſſe debent gallinariis, quæ colla bibentium admittant, & cupientes lauari propter anguſtias non recipiant, nam id facere eas, nec ouis, nec pullis expedit.*

Et reſident iuxta fluenta pleniſſima, alij ex fonte *iuxta concauitatem*, vel *iuxta cauernam ſuam*, vel *iuxta adaptationem*, in originali eſt מלאת *mileth*, quæ vox plenitudinem ſonat ex germano ſuo ſignificato, deeſt in originibus *fluenta*, ſed additum à noſtro interprete, ſignificationis ergò. Venio ad ſententiam.

Quidam Luiſium Legionenſem, & alios recentiores interpretes, qui ex illo hauſerunt, incuſant, quòd iſta comparatione ſponſi oculos, cùm columbarum oculis componi dixerint, cùm planè textus habeat, oculos illius eſſe ſicut columbas ipſas. Tamen purgari poterit ex eo, quia ſicut ſuprà *cap. 4.* illa verba, *capilli tui ſicut greges*, &c. omnes ſic exponunt, vt collatio à villis caprarum ad ſponſæ capillos ducta ſit, licèt illa vox *greges*, ſit in recto, & capilli abſolutè capris ſimiles dicantur: ad eumdem modum, oculi ſponſi, licèt columbis abſolutè comparari videantur, vt enunciatio ſonat, tamen re ipſa, oculi oculis, & lumina luminibus componunt: & ſanè columbas quaſdam elegantiſſimis ocellis præditas eſſe, præter Legionenſem tradit Barradas *tom. 2. in Euangelia lib. 1. cap.* 16. qui ita ait: *In Epiſtola, à quodam fide digno ſacerdote miſſa hæc legi. Ex regno Sindæ, quod à Chaule* 130. *leucarum interſtitio diſtat; magnæ ad me allatæ ſunt columbæ, Luſitanis maiores, criſtiſque alaudæ inſtar decoræ; oculorum verò pulchritudine longè noſtras ſuperant; ſunt enim formoſiſſimi.* Hanc interpretationem Legionenſis comprobat tranſlatio vulgata ſuprà *cap. 1. verſ. 15.* vbi de ſponſæ oculis ſic habes: *oculi tui columbarum.* ibi enim oculos cum oculis contuliſſe nemo inficiabitur, & tamen in originibus eſt, *oculi tui columbæ*; ac proinde quæ ibi de ſponſæ oculis columbinis diximus, in hunc locum transferri poſſunt, & ſponſi luminibus adſcribi.

Et quidem huic expoſitioni, ſubiecta verba accommodare non erit arduum, *ſuper riuulos aquarum, quæ lacte ſunt lotæ, vt reſident iuxta fluenta pleniſſima.* Hæc omnia ad oculorum pulchritudinem faciunt plurimum, nempe iuxta fluentes alueos verſari, vt merſari, ac ſe perluere crebrò poſſint. nam crebra illa merſatio & ablutio oculorum, aciem in primis iuuat, & albugines detergit. Et qualeſcumque dulces aquas oculis ſalubres eſſe, auctor eſt Plinius *Hiſtoriæ lib. 31. cap. 2.* vbi laudat mirum in modum, aquas Iulianas, ſeu Academicas, quæ videlicet in Ciceronis Academia perenni ſcaturigine fluebant: producit autem celebratum laureæ carmen in hunc modum.

Hinc etiam apparent lymphæ non antè repertæ,
Languida quæ infuſo lumina rore leuant.
Nimirum locus ipſe quidem Ciceronis honorem
Hoc dedit, hac fontes cùm patefecit ope,
Vt quoniam totum legitur ſine fine per orbem,
Sint plures oculis quæ medeantur aquæ.

Idem docet Galenus de tuenda ſanitate *lib. 3. cap. 4.* vbi oculos aqua pura crebrò tingere ſuadet, ne albugines concreſcant, & quidem columbinum fimum oculis noxium, quemadmodum hirundineum, tradit Valleſius de ſacra Philoſophia, calidiſſimæ quippe naturæ eſt, & oculorum temperamento aduerſæ. Quapropter ſicut hirundines chelidonia ſibi medentur, cùm fortè fimus oculis adhæſit, ita credo columbas mundiſſimis aquis ſibi ſuccurrere, cùm à fimo proprio læduntur. Addo etiam obſeruationem Legionenſis, qui ita affirmat ſibi compertum eſſe eos, qui columbas emunt, probaturi, verùm Palæſtinæ columbæ veræ ſint, aqua eluere illorum oculos, quòd ille luminum nitor ſic excitatus, atque auctus magis effulgeat. Hæc dixi vendicans à calumnia Legionenſis expoſitionem.

Tamen ſi quis malit proprietatem ſermonis ſeruari, & verba ipſa, vt ſonant, accipi, atque

atque adeò comparationem ab ipſis columbis, ad oculos ductam fuiſſe aliam libens ſubnecto expoſitionem, atque optionem pariter do. Per aquarum riuulos intelligo conos, vel angulos oculorum affines naſo, à quibus lachrimæ fluunt, vulgo *lagrimales*. Nam riuorum ad inſtar perſtillare ſolent. Per *plenitudinem* verò, aut pleniſſima fluenta, totam cauitatem, ſeu ſinum, in quo oculorum orbes natare dicuntur; non ſecus atque in pleniſſima ſcaturigine ales aliqua: quo dicendi modo vſus Virgilius Æneidos,

—— *Natantia lumina ſoluit.*

Et Ouidius 6 Faſtorum,

—— *Oculi animique natabant.*

Demum orbes ipſos oculorum, ſeu globos integros, cum columbis conferri dixerim, *lacte lotis*, id eſt, candidis, quia maiori ex parte albi ſunt: nam ſi demas pupillam, reliqua ſunt alba in oculo. Itaque habita ratione maioris partis ab albis columbis, & non aliis ducitur comparatio Ne ſi velis *lacte lotas* dici; id eſt, in aqua mundiſſimæ & candidiſſimæ natantes, & colore cæruleo obſcuro præditas: eiuſmodi enim eſſe ſolet columbarum ſylueſtrium color, earum maximè, quas torquatas vocitant; color autem cæruleus ſubater in oculorum pupillis ante alios commendari ſolet. Habet etiam leporem interpretatio noſtri Sanctij de conſonantia vocis Hebraicæ *ghenaim*, quæ *oculos* ac *fontes* ſignificat, quam ſcholiis noſtris ſic illuſtramus.

Ergo nomen, quo Hebraicè cenſentur oculi, eſt עינים *benaym*, quod immutatum fontes etiam perennes ſonat. Huic verò non parum affinis eſt vox יונים *ionim*, quæ columbas ſignificat, quam vocem adduci non poſſum vt credam fluere à radice צון *ſon*, quod eſt *cœnum*, vt quidam inſulsè dicunt, ſunt enim permundæ & ab omni ſorde & tetro odore abhorrentes maximè, ſed à radice יונה *ionah* quod eſt *rapta*, vel *capta*, quia videlicet columba ſit captu facilis & venatoris, vel accipitrum inſidiis facile cadat, vtpote auis dolo & actu carens Ergo veriſimile eſt ſponſam, vt ſponſi oculos commendaret, commune oculorum vocabulum partim expoſuiſſe, partim in vocem illi affinem migrare feciſſe, quod Hebræis admodum ſolemne eſt, & non parum habet venuſtatis & leporis. Quod enim ait, iuxta riuulos aquarum, ad nominis *ghenaym* interpretationem ſpectat: vt autem oculos cum columbis, id eſt, cum *ionim*, componeret, nominũ vicinitas vtriuſque vocis in cauſa fuit. Quòd ſi verum eſt quod tradit Origen. *Hom. 3 in Leuiticum*, (& veriſimile videtur,) videlicet columbas, *cùm ad aquas venerint, quia ibi ſolent accipitrum inſidias pati, venientem deſuper inimicum volitantis vmbra in aquis inſpecta deprehendere, & oculorum perſpicacia, fraudem periculi euadere*, quod ex Origine plures alij deſumpſerunt, ſic commentari æquum eſt. Sponſa oculos ſponſi, columbas, iuxta riuos, appellat; partim expoſitio, partim commutatio in vocem affinem vocabulo; hac verò comparatione non ſolùm naturalem eorum pulchritudinem ſignificare voluit, ſed eorumdem etiam mores & ingenium innuit, ſcilicet ſimplices eſſe, ſed tamen prudentes & cautos; quaſi dicat, oculi ſponſi, columbæ ſunt; ſed quia iſtæ *ionim*, id eſt, captu faciles dicuntur, caue ne putes ſponſi mei oculos eſſe eiuſmodi, vt facilè capi, aut deludi poſſint; ſunt enim columbæ ſuper, id eſt, iuxta riuulos aquarum, atque adeò cauti ad accipitris aſtum & fraudes eludendas. Addit, *quæ lacte ſunt lotæ*, id eſt, candidæ. Albas columbas accipitris inſidias paſſi maximè teſtis eſt Columella, cuius verba ſuprà exhibui; atque adeò euadet talis ſenſus, *Quæ lacte ſunt lotæ, & reſident iuxta fluenta pleniſſima*; quaſi dicat. Albæ illæ quidem ſunt, nam hic color aptior eſt ad candidam ſimplicitatem notandam: ne tamen exiſtimes, eas propterea captu faciles, quia candor ille vnxunguium alitum inſidiis exponitur, nam iuxta fluenta pleniſſima degunt, quò ſeſe ab omni aduerſariorum vendicent iniuria. Quaſi dicat: columbini ſunt, candidi ſunt, ac ſimplices, non ſtolidi, nec imprudentes, ſed cauti & aſtu maxima præditi.

Non eſt prætermittenda obſeruatio altera noſtri Sanctij, qui exiſtimat, comparationem iſtam non duci à columbis ſuper aquas puras natantibus, ſed ab earum imagine, quæ in aquis ex repercuſſione reſplendet, cùm ſuper eas volitant, aut in marginibus reſident: quæ imago non ſecus in eiſdem aquis immerſa, tremula & innatans apparet, quàm pupillæ in oculis, cui adſimile eſt illud Ouidij *de Arte*.

Aſpicias oculos tremulos fulgore nitentes,
Vt ſol in liquida ſæpe refulget aqua.

Itaque ſenſus erit: *oculi eius ſicut columba*, &c. id eſt, oculi ſponſi mei non ſtupentes,

non

non hærentes, ſed viuidi atque acres ſunt, quorum pupillæ ſimplices ac ſinceræ non aliter in cryſtallino humore innatant, quàm columbarum ſuper aquas volitantium imagines ex aquis promicantes viuæ ac ſpirantes apparent.

Id tamen difficile in hac interpretatione occurrit, quod à pupillis, ſeu choris oculorum acceptum ſignum non ſatis idoneum videtur ad dignoſcendum ſponſum, quamuis non ignorem deſcriptiones poëticas nimium euagari, & pleraque etiam minima exprimere ſolitas; quæ aliàs ſuperuacanea videri poſſunt. Sed præferenda expoſitio ſuperior, quæ oculos & eorum pupillas fontibus ac veris columbis ſuper aquas natantibus aſſimilat; oculos, inquam, natantes, non nictantes, non nutantes, non annuentes, non conniuentes, hæc enim vitia à ſimplicitate oculorum abhorrent, vt olim diximus *Prouerb. 6.* ad illa verba, quæ de Apoſtata ſerit Salomon; *Annuit oculo, terit pede*, &c.

Ad extremum non eſt ſupprimenda interpretatio Hebræorum Salomonis Abenezræ, & Anonymi, qui duas oculorum ſimilitudines in eodem carmine includi exiſtimarunt: altera ducta à columbis lacteis & candentibus; altera à gemmis auro, vel argento incluſis. nam vocem illam *mileh*, de qua ſuprà, pallam annuli interpretantur, iuxta illud *Exodi 27.* vbi pro illis Vulgati noſtri verbis, *incluſi auro erunt per ordines ſuos* (ſcilicet lapides rationales,) Hebræa ſic habent: *erunt lapides in plenitudinibus ſuis*, id eſt, in pallis ſuis.

Verſ. 13. Genæ illius ſicut areolæ aromatum conſitæ à pigmentariis.

SONVS ALLEGORIÆ.

SEptuaginta, *ſicut phialæ aromatis producentes pigmentaria*, alij, *ſicut lineæ ſulci*; hoc eſt, ſicut tumuli porrecti, qui diſtinguunt & terminant areolas. Aromatum vocabulum commune eſt, & quaſlibet odoriferas herbas innuit. Pro illis verbis, *conſitæ à pigmentarijs*, Hebraicè eſt מגדלות מרקחים *migdaloth merchachim*, & vulgus Hebraizantium reddit, *Turres pigmentariorum.* nam *migdal*, turrim ſignificat. ſuprà cap. 4. verſ. 6. *ſicut turris Dauid collum tuum*, & alibi paſſim. Nonnulli etiam, *turres longinquitatum*, non nemo, *circuli pigmentariorum*, vulgatus interpres retinuit ſententiam, & verba omiſit, premens veſtigia ſeptuaginta Interpretum, qui ſic extulerunt: *Sicut phialæ aromatum germinantis vnguentaria.* quæ verba facilè declarant ſimilitudinem ſumi vel ab areolis per ſulcorum lineas diſpoſitis, quæ fragrantes herbas germinant, vt ſenſit Vulgatus; vel à phialis, ſeu vaſculis, in quibus aromatum germina conſita pubeſcunt, ea enim fuit mens ſeptuaginta Interpretum, alias enim tranſlationes non probo.

Et ſanè ab his diſſentior, qui per eiuſmodi phialas pigmentariorum, pyxides intelligunt, & alabaſtra vnguentis plena, quæ ſcilicet amore ſuo malas ſignificant non graciles, ſed venuſtè turgentes, & ſucci plenas.

Illos etiam planè reiiciendas exiſtimo, qui circulos, ſeu catinulos fictiles purpuriſſo imbutos intelligunt, & ab his ad ſponſi genas rubentes ſimilitudinem duci exiſtimant; hæc enim omnia à vulgata lectione, imò ab oratione graui & ſeria prorſus abhorrent.

Communis ergo interpretatio locum iſtum, de candore, ac rubore genarum ediſſerit, quæ areolis aromatibus conſitis, ideò comparantur, quia, ſicut in his candidi ac purpurei flores arte topiariorum mixti pulcherrimè vernant, ſic etiam in genis ſponſi candor ac rubor ad temperiem compoſiti pulchritudinem illius augent & amœnant. Hanc verò interpretationem non ideò excludo, vt Salomonem à tautologiæ vitio liberem, quaſi idipſum, quod nuper dixerat, cùm ſponſum *candidum ac rubicundum* aſſeruit, nunc iteratò repetat: id enim alienum eſt, vt ibi oſtendi; ſed quia dicta comparatio ad eum modum explicata, nec idonea, nec accommodata mihi videtur.

Quapropter in eorum ſententiam procliuis diſcedo, qui hac ſimilitudine areolanam aromatibus pubeſcentium primum iuuentutis florem, hoc eſt, primorem barbam, quæ iuuentutis & pubertatis primam ſignificationem continent, notari volunt, de qua Virgilius 2. *Æneid.*

Tunc mihi prima genas veſtibat flore iuuenta.

&

& Martialis,

Dum tibi vernarent prima lanugine malæ.

& alia paſſim, quæ, ab herbis & floribus ducta ſimilitudine, pubertati adaptantur. nam ſicut in fœminis tumor vberum pubertatis index eſt, vt ſuprà notabam *cap 4. verſ.5.* ita etiam in viris barba pubeſcens, iuueniles annos deſignat. Nam quæ aptior aut fingi, aut excogitari poſſit, comparatio ad ſignificandam barbam aliquam prima lanugine vernantem, expolitam, detonſam & concinnam, addo etiam vnguento delibutam, atque adeò gratiſſimum odorem efflantem (nam barbam etiam vnguentis imbuere ſolenne fuit Hebræis, teſtimonio Vatis Pſal.132. *Sicut vnguentum in capite, quod deſcendit in barbam, barbam Aaron.*) quam areola quædam aromata germinans noua & ſuaueolentia, cui dum ars accedit pigmentarij, mirum eſt quàm bellè illam expoliat & reconcinnet; complet enim vacua, denſiora intercipit, depreſſa attollit, celſiora detondet, aliquando etiam in formas varias conflat, talis eſſe debet barba elegans, non glabra, non dėnſior; detonſa .concinna, & bonam in ſpeciem conformata.

Nec diſcedunt ab hac ſententia verba Septuaginta, ſicut phialæ aromatum germinantes vnguentaria. nam phialæ ibi ſunt fictiles quædam vrnæ, aut calatiſci, quos hortulos appellitant, in quibus non ſecus, quàm in hortis atque areis herbæ ſuaueolentes ſeruntur, ſatæ adoleſcunt, adultæ expoliuntur, conformantur, detondentur. Et quidem ab herbis, floribus, graminibus ad barbam duci ſolitas plures ſimilitudines, nemo ignorat: vt primula barba, quæ pubertatis ſignificatio eſt. his nominibus appellatur flos, germen, ſpica, culmen & lanugo iuuentutis, quæ omnia à re topiaria deſumi videntur, atque adeò huius comparationis venuſtatem facilè declarant.

Labia eius lilia diſtillantia myrrham primam.

Lilia. Quidam, vt accommodatior ſit ſimilitudo, liliorum quoddam genus eſſe dicunt rubicundum, quod Græci *κρίνον* nominant, de quo Diſcorides *lib.5.cap.97.* & Plin. *lib.21.cap.5.* nam labiis à colore purpureo prima & præcipua laus eſt. Addunt etiam ipſa extrema foliorum in labri cuiuſdam ſpeciem efformata. Myrrhas verò è labiis fluentes referunt ad gratum oris anhelitum, id enim maximè commendari ſolet. Martial. id olere dicit cuiuſdam gratum anhelitum.

Quod madidis nardo ſparſa corona comis.

Alij de verbis & ſuaui ſermocinatione accipiunt, quæ nimirum, non aliter ex ſponſi ore effunditur, quàm myrrha probatiſſima, quæ vel ex ſuo caudice ſudat, vel ex pyxide perſtillat. Huc ſpectat illud Martialis,

Quod Atticarum prima mella & rarum, &c.

Quod ſuccinorum rapta de manu gleua.

Lege Clementem Alexand. *lib.3.Pædag.cap.3.* de illis qui maſtiche dentibus trita, ſuauem oris odorem procurant, qui *cap.4.* de fœminis idem affirmat. *Aliæ*, inquit, *de his maſtichem deuorantes circumeuntes deductis labris*, &c. vt conceptum odorem exhalent, ſic vulgo interpretes.

Sed tamen communem expoſitionem ſic illuſtrare, integra eſt. ergo ſic ſtatue, *lily* nomen apud Hebræos quemlibet florem grati odoris in vniuerſum notare. Nam licèt vox Hebræa *ſuſanim* candida lilia ſignificet, ex ſuo genuino ſignificato, tamen ſumpta ſpecie pro genere, quemlibet odoratum florem innuit, ſicut *myrrha* etiam latiori ſignificatione, ad aromaticas omnes ſpecies, imò ad vnguenta omnia notanda aſſumi ſolet, vt ſuprà *cap.1. verſ.3.* latè docuimus, & conſtabit ex his, quæ dicam infrà *cap.6.verſ.2.* ad illa verba; *vt paſcatur in hortis, & lilia colligat.*

Ergo cùm ait: *Labia illius lilia*, &c. perinde eſt, ac ſi dicat: labia illius, ſimilia ſunt floribus.

Ore floridulo nitentes. & Conradus, *Dum figit labijs baſia floreis*; ſed in his locis quamuis os floridum appelletur abſolutè, nec deſignetur ſpecialis aliquis flos, cum quo labia meliùs congruant; is tamen accipi debet qui rubro & purpureo colore, purpurea quoque labra adumbret, nimirum roſa, quæ eſt florum flos, cui ſponſi labra adſimilari affirmat ſponſa. Accinit Martialis,

Et libata dabat roſeis carcheſia labris.

Virgilius quoque,

—— *Thaumantias roſeo ſic ore locuta,*

&

& iterum,

—— Roſeaque hac inſuper addidit ore.

Subdit ſtatim; *diſtillantia myrrham primam*; id verò vel ad lilia referri poteſt: ſi ad lilia referas, myrrha ſumenda eſt, in latiori ſignificatiune, pro vnguentu in vniuerſum, nec intelligas florem aliquem aſperſum vnguento, vel vnguentum ſponte ſudantem, ſed talem, ex quo odor efflatur ſimilis ei, quem ſpirant vnguenta: vt ſenſus ſit, labra ſponſi, lilia, vel roſas imitantur; roſas, inquam, ſuaueolentes, quæ ſcilicet ſimilem vnguentis odorem ſpirant.

Sed tamen, vt ego coniicio, verbum illud *diſtillantia*, meliùs & aptiùs cum labris coniungitur, hoc ſenſu: labra diſtillantia myrrham primam, non aliter rubent, non ſecus olent, quàm roſæ pulchræ, & ſuauem odorem ſpirantes. Hunc verò odorem non refero ad oris anhelitum, ſeu animam ſuaueolentem; nam ſponſa, ſigna & documenta Solymitanis præbet, quibus ille de ſponſo edocerentur: huius autem ſigni, videlicet ſuauis anhelitus periculum facere haud poterant illæ ſine iniuria ſponſæ. Loquitur ergo de vnguento, quo barbam inungere ſolebant Hebræi, vt ſuprà dixi: & à barba in labra deriuari neceſſum erat; vel certè, quia labra ipſa vnguentis etiam imbuebant vltores in deliciis, ſicut de naribus teſtatur Tibullus,

Et crocino nares myrrheus vngebat onyx.

Atqui nemo neſcit labra oleo, vel vnguento imbuta colorem natiuum ſplendidiùs prodere ſolitos. Oleum enim pinguedine ſua detergit, læuigat, & omnes colorum flores exacuit. ergo ſic ſponſa: Labra (inquit) ſponſi mei oleo myrrhino madentia roſas imitantur, quia pulcherrimè rubent, & ſuauiſſimè olent, hic enim duo in roſa cum primis pollent: de colore rubenti fruſtrà hìc plura. de odore grato, ſubeſt illud Martialis,

Fragrauit ore, quod roſarium Paſti,
Quod ſuccinorum rapta de manu gleua.

Verſ. 14. Manus eius tornatiles aureæ, plenæ hyacinthis.

SONVS ALLEGORIÆ.

TOrnatiles*, Hebraicè גלילי *Galile*, id eſt, *orbes*, aut *ſpharula aurea*. ſic communiter Hebraizantes. Septuaginta *tornata*, concinentes Vulgato.

Plena, Abenezra, *ornata*, ac *calata*, hoc eſt, cælatis hyacinthis adornatæ.

Hyacinthis. Hebr. *tharſis*. Sed de ſignificatione huius vocis incredibile diſſidium apud Doctores, de qua multa D. Hieronymus multis locis; plura Pagninus in Lexico, & ad ipſum Mercerus, quæ ſtudens compendio miſſa facio. Idque tantùm ex communi ſenſu, mihi ſumo vocem iſtam *tharſis*, ſæpiùs mare, aut plagam mari vicinam, aliquando etiam lapidem pretioſum ſignificare in Scriptura. Sed quis iſte lapis? Abenezra *onychem*, aut *iaſpidem*, ea voce notari voluit. Anonymus retinuit ipſam vocem, atque adeò ſic extulit: *Similes ſunt ocniationibus auri confectis ad includendum tharſum.* Sed Vulgatus noſter eandem vocem *Danielis* 10. & Exodi 28. *Chryſolithum* conuertit, quem ſexta editio ſecuta eſt in hoc loco, *plena Chryſolithis*. Sed præferenda eſt lectio vulgata, quæ hìc *hyacinthum* tranſtulit. Ego enim ita reor, lapidem iſtum *tharſum* appellari, quia cæruleus eſt, & ipſum mare, colore imitatur. Aliqui etiam eo nomine *turcoſiam* dici autumant, coloris cyanæi minimè pellucentis, quæ à noſtratibus appellatur *turqueſa*, & apud Mauros maximè in pretio eſt, quia putant eos, qui ipſam geſtant in equitando, fortunatos euadere.

Duas inuenio huius loci interpretationes. Prior eſt Legionenſis & Delrij, qui ita ediſſerit: *Manus eius tornatiles*, id eſt, ſucci plenas, ac teretes, propter digitos, ad perfectam rotunditatem æquabiliter porrectos, perinde ac ſi torno elaborati eſſent. *aurea*, id eſt, *nitida plena hyacinthis*, quoniam vngues in digitorum finibus incluſi hyacinthos auro incluſos imitari videantur. Et ſanè haud inepta eſſet iſthæc comparatio, ſi pro hyacinthis *onyches* ſubiicere liceret, cum Abenezra: iſti enim lapides, quia vngues colore ſuo imitantur, *onyches* appellantur, ac proinde cum illis aptè conferri poſſunt. Sed tamen hìc Rabinus aliter comparationem inſtituit, nam in declaratione dramatis ſic habet: *Impleti hyacinthis, hoc pertinet ad pilos, qui ſunt ſuper manus eius*; quaſi dicat: Manus quidem & digiti tornati ſunt ac teretes, in quibus pili inter duos

articu

articulos exctefcentes nihilo differunt ab hyacinthis,qui annulorum palis incluſi ſunt. Sed vim infert vetbis hæc comparatio. Meliùs fottaſſe illi, qui hyacinthos cæruleos auro incluſos venis accommodare audent,quæ in manibus plures coëunt hyacinthos colote imitantes,& quo nitidiot, atque candidior eſt,cutis manuum plus ſe produnt, nec paruum illis decotem affetunt.

Cæterùm eam intetptetationem cæteris anteponeudam cenſeo,quæ priorem verſum ſic partitur. Priota illa verba : *Manus eius tornatiles*, dc natutali manuum perfectione ac venuſtate ediſſetit,non ſolùm, quia quidquid eximiè petfectum & elegans exiſtit,tornatum dicitur,vt de ſuis vetſibus cecinit Propertius,

Incipe iam anguſto verſus includere torno;

ſed etiam, quia illis verbis, manus & digiti ſignificantut ſucci pleni, atque adeò teretes, quaſi ad totnum circinati, quam laudem Ouidius *de Arte*, in pulchram fœminam coniecit.

Et teretes digitos, exiguumque pedem.

Sed luculentiùs Philoſtratus *lib. 2. Iconum*, vbi Anthei brachium ſic deſctipſit. *Circum actum & veluti torno confectum, æquè atque humeri erat brachium.*

Illa vetò poſteriora verba, *aurea plena hyacinthis*, de ornamento manuum, ac digitorum, hoc eſt, de annulis aurcis hyacinthis inſignitis accepit; iſtam vetò interptetationem, quæ aliàs communis eſt, ad hunc modum illuſtro, de annulorum vſu in nuptiis, fruſtrà hîc multis; exploratum enim eſt,non ſolùm ſponſæ dari ſolitos à maritis, ſed maritos etiam accipere, ac geſtare. Vide plura in noſtris commentariis, ad illa vetba Ptouetb.cap.7. *Liga eam in digitis tuis*, &c. vbi Salomon iuueni præcipit, vt ſapientiam ſponſæ loco habeat, atque adeò eius nomen, aut effigiem in anuulo impreſſam & exſculptam getat, vt ſponſi ſolent, vbi ad eum ſenſum ttaduximus vetba Iſaiæ 62. *Eris corona gloriæ in manu Domini.* Hebtaic. *circulus gloriæ, & diadema regni in manu Dei tui.* Vbi de annuſo & cotona regia ſermonem eſſe plerique cenſent, de annulo, inquam,ſponſalitio, in quo Deus Hieruſalem, tanquam ſponſam deformatam getebat. Nam ſubdit ſtatim, *& gaudebit ſponſus ſuper ſponſam, & gaudebit ſuper te Deus tuus.* quæ vetba per comparationem ediſſetenda ſuut: ſic nimitùm gaudebit ſuper te Deus tuus, ſicut ſponſus gaudet ac geſtit ſuper ſponſa ſua. Item cap. 45. eiuſdem Iſaiæ ſic habes: *In manibus meis deſcripſi te*, id eſt, in annulis quos manibus & digitis inſertos gero, deformaui nomen tuum, vel ſpeciem tuam, quæ ſimilem ad modum de annulo nuptiali accipi debent. Subdit euim Propheta: *quia his omuibus veſtieris, & circumdabis eos tibi quaſi ſponſa.* Ex prophanis ſuppetunt plura teſtimonia, quem maritus ſponſæ donabat. de eo verò, quem vir accipiebat, ſubeſt illud aliud *lib.6. Epigrammatum Græcorum*,

Manum vinciam auro legato ad ornamentum.

Rutſus annulus regię dignitatis inſigne nunquam non fuit. 1. *Machabæorum cap.6.* Antiochus Philippo regnum ſimul cum annulo detulit,& Pharao *Geneſ.*41. dato annulo, regiam poteſtatem ttanſtulit in Ioſeph. lege multa in noſtro Bullingero de Imperatore *lib.2.cap.*10. de annulo auteo Impetatorum ac Regum, vbi diſcrimen aſſignat intet annulum ſigillaritium, quòd aſſignandas ſanctiones & diplomata gerebant, hic enim erat Regiæ dignitatis nota, & alium quoad claudendas tes,quas maximè tutas, ſaluaſque eſſe iubebant,vtebantur. de quo *Danielis* 14. Sacerdotes Bel, ſic ad Regem: *Claude oſtium, & ſigna annulo tuo*, & infrà: *& egreſſi clauſerunt oſtium, & ſignantes annulo Regis abierunt*; & Rex iterum ad templum tediens, ſic ad Danielem: *Salua ne ſunt ſignacula Daniel?* qui reſpondit: *ſalua*. Itaque, non vnum annulotum genus Regibus in vſu erat; imò ttiplex. nam ſponſalitium,tanquam matiti: ſigillatorium & obſignatorium, tanquam Reges geſtabant. Omnes iſti annuli autei inclnſis lapidibus pretioſis cælatis & inciſis. nam in ſponſalitio nomen, aut ſpeciem ſponſæ incidebant in ſigillatorio aliquod ſtemma cuique Regi proprium cælabant, in obſignatorio ſimiliter notam aliquam inſculpebant, quam imitari fas non eſſet. Addo etiam id quod aliàs non ſemel dixi,ſponſum in hoc Cantico & Regis perſonam ſuſtinere,& tanquam Regem deſcribi & expingi.

Ex his autem getmana huius loci expoſitio fluit,quæ ſic habet. *Manus eius tornatiles.* (habes ſuprà horum verborum ſententiam.) ſubnectit: *aurea plena hyacinthis. Aurea*, inquam, id eſt, aurcis annulis inſignitæ,& ornatæ, ſicut ſuprà caput ſponſi *aurum optimum* dicitur, id eſt, aurea corona redimitum. *Plena hyacinthis*; qui nimirum in

ipſorum annulorum pallis incluſi erant, nec incluſi ſolùm, ſed etiam, vt ait Abenezrha, cælati atque incæſi. Sponſus autem manus aureas habere dicitur, & plures quoque hyacinthos in his geſtare, propter diuerſas formas aureorum annulorum, quos gerebat tanquam ſponſus, & tanquam Rex, ſcilicet nuptialem ſigillaritium & obſignatorium hyacinthis incluſis ſponſæ nomine, aliiſve notis, ſeu ſtemmatibus in eiſdem exaratis & inſculptis.

Niſi velis cum ſeptuaginta Interpretibus, retinere vocem *Tharſis. Plena* ſcilicet *Tharſis*, annulis, ſcilicet, diuerſo gemmarum genere inſignitis ornatæ. nam vox *tharſis* plures lapidum pretioſorum ſpecies ſignificat, ſcilicet hyacinthum, ſapphirum, onichen, turqueſiam & alios, vt ſuprà dicebam.

Venter eius eburneus, diſtinctus ſapphiris.

Septuaginta aliter conuertunt: *Venter eius pyxis eburnea ſuper lapidem ſapphirinum.* Plures Abenezrham ſequuti *ſapphirum*, lapidem roſei, vel crocei coloris eſſe dixerunt, tamen falluntur; certum enim eſt cœli ſereni colorem exhibere. Exodi 24. *Et viderunt Deum Iſraël, & ſub pedibus eius quaſi opus lapidis ſapphirini, & quaſi cælum cùm ſerenum eſt.* De quo ſic Marbodeus Dactilothecæ *cap.* 52.

Sapphiri ſpecies digitis digniſſima Regum,
Egregium fulgens puroque ſimillima cælo,

ſic fert Nyſſeni, Theodoreti, Pſelli, Philonis, & Caſſiodori ſententia.

Ergo præmiſſus Abenezrha, priora verba ſic extulit. *Viſcera eius niter eboris.* Hebr. עשת *heſeth*. Hebræi non habent vocem aliquam propriam, qua colorem album ſignificent, atque adeò quæcumque alba & candida ſunt, per ſimilitudinem exprimunt argenti, niuis, byſſi, & eboris, vti aliàs ex Pagnino & Mercero obſeruaui, & hic peculiari animaduerſione dignum eſt. Rurſus idem Rabinus explicans illa verba, *diſtinctus ſapphiris*, quaſi Paraphraſticè ſic ait: *viſcera, ſeu venter eius circulus medius, in quo ſunt ſimilitudines ſiderum*, de qua paraphraſi infrà aliquid ſubſcribam.

Nodus quidam hic ſe ſe offert ad expediendum difficile, cuius ſolutio inſeruiet, tam huic loco, quàm aliis, quæ *cap.* 7. occurrunt, vbi ſponſus ſponſam deſcribendam ſuſcepit. Quidam enim hæc verba de ornatu aliquo externo capienda cenſent, ne (quod pudori horret) interna ſponſi, vel ſponſæ membra cogantur perſcrutati. Et quidem in hoc loco, in quo ſponſa ſigna præſcribit Solymitanis fœminis ad ſponſum cognoſcendum, abſurdum eſſet dicere pro nota & ſigno ventris candorem inſinnaſſe, quem explorare ipſæ non poterant. Deinde non facilè explices qui venter *ſapphiris diſtinctus* appellati potuerit, ſi ad ventris internam cutem perueneris. Ad hæc quod ſpectat ad *cap.* 7. qui deſcriptionem illam fœminis tradunt, ineptè dicunt eas vmbilici feminum ac ventris intima delineaſſe, cùm ea numquam vidiſſent; qui verò ſponſo accommodant, indecoram rem animo concipiunt, ſi ſponſum hæc vel obiiſſe oculis, vel etiam viſa deſcribere affirment. Sed tamen dicti interpretes dum comparationes iſtas de externo ornatu interpretantur, ſatis eruditè inducunt, neſcio quæ ornamenta & ornamentorum nomina: itavt ventris vmbilici ac feminum vocabulis aliqua propria horum membrorum ornamenta ſignificari autument, quæ eiſdem *ventris, vmbilici* & *feminum* nominibus cenſentur.

Cæterùm, mea quidem ſententia, dum pudori aliter proſpici non poſſe credunt, ſpirituales ſenſus euertunt; nam certum eſt, omnium Patrum & interpretum conſpiratione ſponſæ corpus ſpiritaliter eſſe corpus Eccleſiæ myſticum ex membris compactum pluribus, iuxta illud Apoſtoli ad Epheſ. 4. *Veritatem facientes in charitate creſcamus in illo per omnia, qui eſt caput Chriſtus, ex quo totum corpus compactum & connexum, per omnem iuncturam ſubminiſtrationis, ſecundùm operationem in menſuram vniuſcuiuſque membri augmentum corporis facit in ædificationem ſui in charitate.*

Hæc ergo, quæ Paulus vocat membra Eccleſiæ compacta per omnem iuncturam, ſunt quidem diuerſi illius ſtatus, qui per ſuas functiones diſtinguuntur; ſingula verò deſcribuntur in hoc libro. Quomodo ergo conſtabit corpus iſtud ex ſuis membris per omnem iuncturam compactum, ſi pro membris veſtes, vel alia ornamenta, intelligamus? vereor ne pro vero corpore per abuſionem metaphoricum ac fictum, & ex fictis & ementitis membris coaleſcens efficiamus & componamus.

Ergo

Ergo neque cum iis ſentio, qui membra interna perſcrutantur, vt pudori proſpiciam, neque cum illis,qui ita trahunt omnia ad externum ornatum, *vt ventris, vmbilici, feminum*, & aliorum membrorum vocabulis meras veſtes, aut veſtibus addita ornamenta intelligant. Sed certè, exiſtimo his nominibus ipſiſſima corporis membra notari; ſic tamen, vt exteriùs apparebant, & per veſtes elegantes, atque decoras ſeſe prodebant; nam ea ratione pudori conſultum erit, nec adimetur vis ſpiritualibus intelligentiis. Quomodo verò id fiat, ex dicendis conſtabit.

Prima interpretatio, quam bonæ notæ auctores ſequuntur, ſic habet: *venter eius eburneus*, &c. id eſt, ſuapte natura candidus inſtar eboris, ac præ nimio candore diaphanus eſt, itavt venæ ſanguineæ per tranſparentem cutem ſeſe prodentes, ad inſtar Sapphirorum obtineant. quæ interpretatio concinit cum altera illorum verborum, *Manus eius tornatiles, plenæ hyacinthis*. Sed, me iudice, ſpeciali nomine explodenda eſt. nam ſponſus manus detectas gerebat, atque adeò fœminæ, quibus hæc ſigna inſinnabantur, earum pulchritudinem oculis obire poterant: at verò interiorem ventrem, eiuſque candorem, ac venas aſpicere fas non erat, nec etiam deſcribere, & delineare ſine aliqua impudentiæ labe, quæ à puriſſimis iſtis nuptiis omnino aliena eſt. Rurſus ventrem internum externa veſtis occultare, & oculis eripere ſolet, ac proinde pro ſigno ad ſponſnm dignoſcendum Solymitanis fœminis deſeruire non poterant.

Ergo ſecunda expoſitio, vt hanc difficultatem declinet, per ventrem aliquod ornamentum ſupra ventrem pendens, aut veſtem ipſam, quæ ventrem tegebat, intelligit, quæ nimirum ebur candore ſuo imitabatur. Id verò Hebræis ſolenne fuiſſe, non aliunde colligunt, niſi, quia familiare illis eſt, veſtes quaſdam de ipſorum membrorum, quæ ab illis exornantur, nomine cenſere. Vide plura quæ in hanc ſententiam congerit noſter Sanctius *Prolegom.* 8. *in Cantica*, à quibus vel ideò abſtineo, quia huic interpretationi, ob rationes nuper datas, parum defero.

Atque eodem nomine tertiam interpretationem excludo, quæ ventris vocabulo *balteum*, id eſt, cingulum intelligit gemmis ornatum. nam lic èt propiùs ad germanam expoſitionem accedat, in eo certè defuit, quia his ornamentis ventris nomen inditum fuiſſe aſſeuerat, quod à mente Prophetæ omnino alienum eſt.

His ergo exploſis, ad genuinum huius loci ſenſum eruendum, aliqua prælibare opus eſt. Primò id tanquam certum & exploratum ſuppono, ſponſam his verbis ipſam naturalem corporis partem, quam ventrem appellamus, deſcribere, non quidem nudam, aut inueſtem, (abſit enim, vt hoc mihi perſuadeam) ſed veſtitam, tectam, & regio ornatu conſpicuam, qualem veſtes ipſæ prodebant. Nam, vt in hac ſponſi deſcriptione ſæpe, ac ſæpiùs notaui, Sulamitis, non priuatum hominem, ſed Regem ornamentis regiis inſignitum expingit.

Rurſus illud etiam veroſimilius eſt, quod noſter Martinus eruditè obſeruauit, nomine *ventris* in hoc loco, non ſolùm eam partem corporis ſignificari, quæ ſic propriè & germanè appellatur, ſed per metonymiam, parte pro toto accepta, totum corporis truncum notari, à collo vſque ad imum ventrem, vel, ſi placet, ad vſque crura ipſa. de quibus ſtatim addit, *crura eius coronæ marmoreæ*, nam his duobus hemiſtichiis integrum corpus complexa eſt, ita ſcilicet, vt omnia ſponſi lineamenta abſolutiſſima deſcriptione collegerit Sulamitis.

Vlteriùs ſic ſtatuo, interiorem tunicam, ſeu thoracem, quam ſub chlamyde purpurea Reges geſtabant, ex vſu Hebræorum candidam fuiſſe, vt ſuprà *verſ.* 10. ad illa verba, *candidus & rubicundus*, non perfunctoriè probaui. His autem, quæ de ſacris literis ibi produxi, aliquid etiam hîc ex prophanis addere collibitum eſt. Bullingerus *lib.* 2. *de Imperatore*, hæc recitat ex Corippo, qui regiam, ſeu imperatoriam veſtem deſcribens, chlamydem purpuream, & ſubiectam chlamydi albam tunicam, eiuſque menſuram ſic deſcribit.

Nobilibus gemmis, & viuo lucidus auro,
Balteus effulgens lumbos, præcingit heriles,
Subſtrictoque ſinu veſtis diuina pependit
Poplite fuſa tenus pretioſo candida limbo,
Cæſareoſque humeros ardenti murice texit,
Circumfuſa chlamys, rutiloque ornata metallo.

Hæc ille; quibus verbis, (miſſum facio, balteum gemmatum, de quo infrà) tunicam candidam ſubſtricto ſinu Imperatori tribuit, cuius menſura talis erat, vt à collo

vſque ad poplites demitteretur: huic autem tunicæ chlamydem purpuream imponit auro intextam. Et infrà ex eodem Corippo,

Egreditur, tunicaque pios induitur artus,
Aurata ſe veſte tegens, qua candidus omnis
Enituit, lumenque dedit.

Quid illuſtrius? Illud etiam peruulgatum quod de Perſica Regum veſte ſcripſit Xenophon in Cyropædia lib. 8. *Cyrus* (inquit) *apparebat in curru, rectam thiaram habens, tunicamque purpuream medio albo diſtinctam*, (*nam aliis circa medium albam habere non licet.*) quod veſtis genus Perſas ab Hebræis, vel à Perſis ſumpſiſſe veritati ſimillimum eſt. Conſtat enim pleroſque ritus & mores vtrique genti communes fuiſſe. Xenophontis autem verba ſic accipe, vt tunica purpurea ſupremam chlamydem, aut paludamentum deſignet; medium verò, quod album fuiſſe dicit, id omnino ſignificet quòd purpureæ chlamydis alæ detectum relinquebant; ita enim Corippus & Xenophon cohærentia dicunt. vide plura *loco citato.*

His autem, quæ de tunica alba ſubſtricta dixi, addere opus eſt, vſum baltei Regibus quoque ſolemnem. huius meminit Scriptura Iob 12. *& balteum Regum diſſoluit, & præcingit fune renes eorum.* Erat autem balteus zona, quæ obliquè dicebatur ab humero dextro, ad latus ſiniſtrum, ex quo enſis ſuſpendi ſolebat, quem hodie voce mixta Arabica, vocamus *tahali*, & Hiſpanica *talabarte*, qui initio proprium ornamentum Regum fuit. deinde ſuccedentibus ſæculis, militibus quoque datum. 3. *Reg. cap.* 2. de Ioab ſupremi exercitus Regij ductore ſic habes: *Poſuit cruorem belli in balteo ſuo, qui erat circa lumbos eius*, &c. Eiuſmodi autem balteum, ſiue bullatum, ſiue gemmatum, geſtabant Reges. Nil certius. Adeſt nobis Corippus nuper allegatus,

Nobilitas gemmis, & viuo lucidus auro,
Balteus effulgens, &c.

Claudianus in Panegyrico Honorij Imperatoris,

Membraque gemmatæ trabeæ viridantia cinctu,
Et fortis humeros & certatura Lyæo
Inter Erithræos ſurgentia colla ſmaragdos.

Et idem in eodem Panegyrico,

—— *& cingula bullis*
Aſpera, gemmataſque togas virideſque ſmaragdos.

Et de Gallieno Imperatore ſic Trebellius Pollio, *gemmato balteo vſus eſt, & caligas quoque gemmatas annexuit.* Caligæ autem tum hìc, tum aliàs calceamenti genus ſignificant, vt paulo pòſt dicam. Herodianus etiam de Macrino ſic ſcribit: *Fibulis & balteo ornatus proceſſit, multo auro & gemmis variatis.* Adde etiam *lib.* 1. *Cod.* vbi baltea gemmata priuatis vetantur, quia nimirum ſolis Imperatoribus permiſſa.

Quid plura? non ſolùm balteus gemmatus, & bullatus, erat inſigne Regum, ſed etiam zona, aut cingulum, quo renes præcingebant bullis & gemmis conſpicuum. Corippus ſuprà laudatus,

—— *Auratas veſtes premuntque feruntque,*
Et capitis diadema ſacri, &c.

Mitto alia teſtimonia his ſimilia, & locum iſtum facili, ac luculenta expoſitione ſic dono.

Venter tuus eburneus. id eſt, totum ſponſi corpus à collo vſque ad imos poplites candida tunica indutum (hæc enim erat regia veſtis, qua Reges vtebantur) totum, inquam, corpus (vt Regem decet) eburneum eſt, candore ſcilicet ſuo ebur facilè ſuperans. nec candidum ſolùm, ſed etiam Sapphiris diſtinctum, propter balteum gemmatum, & cingulum quoque gemmis inſutis conſpicuum, quæ propria & inſignita Regum ornamenta erant, atque adeò venter ſponſi albus, his præcinctus ſupra modum decorus ac ſplendidus eſt; nam Sapphirorum cœleſtis color ſupra candidam ac lucentem tunicam aptatus plurimum refulgebat, adeò, vt ipſum cœlum Zodiaco & ſtellatis figuris in ipſo incluſis præcinctum imitari videretur, vt notauit hîc Abenezrah. huic verò interpretationi ſatis concinnè aptatur tranſlatio Septuaginta; vel ad inſtar eburneæ pyxidis, vt legunt Septuaginta, quam non candore tantùm, ſed etiam tumore modico imitabatur. nam & ſuus etiam pyxidi venter eſt, quo tumere vndequaque videtur.

Verſ. 15.

Verſ. 15. Crura illius columnæ marmoreæ, quæ fundatæ ſunt ſuper baſes aureas.

SONVS ALLEGORIÆ.

REgia pro *cruribus* habet *coxas*. *Marmorea*, Hebr. שש *ſceſe*, quam vocem Vulgatus alibi conuertit *byſſum*, *Prouerb.* 31. *ver.* 22. *Geneſ.* 41. *verſ.* 32. tamen Eſther 1. verſ. 6. *marmoreum* tranſtulit, ſibi ſimilis in hoc loco. Crediderim vocem eſſe ambiguam & ancipitem, & album candidumque notare. Sed interpretis fuit pro loci exigentia huic, vel illi materiæ accommodare. Rurſus *marmoreum* vulgo pro albo ſumi conſueuit. Virgilius 4. Georg. *marmoream ceruicem* dixit. Ouid. lib. 2. amor. eleg. 11. *Pedes marmoreos.*

Littora marmoreis pedibus ſignare puellæ.

Ergo ſimilitudo venuſta eſt, qua forma, robur & candor tibiarum & ſurarum aptiſſimè adumbrantur. Sed ſtatim quæres, an ſponſa hîc nudas deſcribat tibias ſponſi ſui, an tibialibus tectas. Pro certo habeo veteres Hebræos nec femoralibus, nec tibialiis vſos fuiſſe, nam de femoralibus id mihi ſuadet locus *Exodi* 20. vbi Sacerdos iubetur *feminalia* aſſumere, ne dum gradus altaris editos ſcandebat, reuelaretur illius turpitudo. nam ſi hæc Sacerdos de more gentis geſtaret, fruſtrà iuberetur denuo ſumere; vt eo loco obſeruat Lyranus, quamuis Abulenſis in oppoſitam ſententiam inclinet, *ibidem quæſt.* 99. & planè antiquum fœmoralium vſum Sacerdotibus concedat, turpe putans omnino feminalibus caruiſſe. Sed cùm veſtis Hebræorum eſſet prolixior, ad genua pertingens, & deinceps, nulla erat turpitudo feminalia non geſtare. At, inquies, *Danielis* 3. de tribus pueris Azaria, Miſac & Abdenago, ita haberi; *& confeſtim viri illi vincti cum braccis ſuis & thiaris & calceamentis & veſtibus, miſſi ſunt in medium fornacis ignis ardentis, nam iuſſio Regis vrgebat.* Ergo Hebræis braccæ atque feminalia non omnino inſuetæ fuerunt. Reſpondeo pueros illos habitaſſe in regia Nabuchodonoſor, atque adeò depoſita veſte Hebræa Perſicam induiſſe, vt coram Rege comparerent: Perſas autem braccatos, & erura feminalibus velare ſolitos, tradit Pollux *lib.* 7. *Onomaſticon cap.* 13. Plutarchus in Alexandri vita *lib.* 1. de eiuſdem fortuna, vbi inter indumenta Perſica thiaram, candym, & feminalia recenſet; & tamen ab his abſtinuiſſe Alexandrum, dixit Dio Chryſoſtomus *Orat.* 72. vnde Ouidius Perſicam braccam, & Medos braccatos appellauit. Tandem Xenophon Cyrum, veſtibus indutum regiis producens, ſic ait, lib. 8. Pædiæ. *& circa crura periſcelidas purpureo flore infectas, & eundem Oloporphyron.* Lege Briſſonium de regno Perſico *lib.* 1.

De tibialiis certius eſt, eorum vſum priſcis cognitum non fuiſſe, vt obſeruat Salmeron *Actorum cap.* 12. vbi ſic Angelus ad Petrum: *calcea te caligas tuas.* Nomine autem caligarum calceos accipi debere, concors fert opinio interpretum, & eruditè probat ibidem Salmeron. lege (ſi vacat,) nec non Ioannem Lorinum, hæc accuratiſſimè diſſerentem.

Ergo cùm conſtet, veteres Hebræos, nec feminalia geſtaſſe, nec tibialia, illud compertum eſſe debet, veſtem fuiſſe longiorem atque laxiorem, & ad crura ſaltem pertigiſſe, ne quid turpe fateri cogamur; ſed tamen crure tenus reuelatas fuiſſe tibias. Has igitur tibias robuſtas & candidas, teretes, & valde pulchras, quas detectas & reuelatas afferebat ſponſus, marmoreis columnis ſimiles eſſe affirmat ſponſa, qua comparatione nihil illuſtrius. Cæterùm cùm nomen Hebraicum, quod pro cruribus ſubeſt, reliquam corporis partem, quæ à collo vſque ad imos pertinet, notari conſtet, vt obſeruant hîc vulgo Hebræi, cumque pro marmoreis ſit vox illa שש *ſceſe*, quæ candorem ſonat, vt iam animaduerti, affirmare licet Sulamitem complere reliquam partem regij ornatus, (vt ſuprà dicebamus,) qui totus internè ſub chlamyde purpurea candidus erat, itaque hic verſus ſponſum à collo tenus deſcribit, & includit etiam ſuras, atque illum ad pedes vſque candidum etiam eſſe dicit, vtpote veſte indutum regia; includens etiam ſurarum elegantiam teretem & candidam, quas columnarum nomine pereleganter ornauit.

Quæ fundatæ ſunt ſuper baſes aureas. Eadem penè ſimilitudine vſus eſt Eccleſiaſticus ad fœminæ conſtantiam adumbrandam, cap. 26. *columnæ aureæ ſuper baſes argenteas, & pedes firmi ſuper plantas ſtabilis mulieris,* (adeòque communis eſt baſis cum pede comparatio,) vt ipſi pedes vulgo baſes appellari ſoleant. Quibuſdam placuit, nec mihi diſplicet aureis baſibus colatos fuiſſe pedes, propter calceos auro & gemmis

tectos, quos apud antiquos in vſu fuiſſe nemo negat. Sed in nuptiis præcipuè adhibitos comprobat Catulli carmen *de nuptiis Iuly atque Manly*,

Transfer omine cum bono
Limen aureolos pedis.

id eſt, aureis calceis tectos, vt explicat Franciſcus Teobortellus Philoſtratus in Iconibus, Veneri aurea tribuit ſandalia. Idem etiam Orpheo deauraros calceos tribuit. Addo etiam, non ſponſis ſolùm, ſed Regibus etiam familiare eſſe aureos calceos geſtare. Calliſthenes enim apud Bullengerum *lib.2.cap.4.* in vita Alexandri, de Dario ſic ſcribit. *Darius oppidò triumphabat, diadema ferens ex capillis pretioſis, veſtem autem ſericam, & purpuram auream aureis calceis gemmatis.* Plutarchus etiam in Demetrio ſic fatur: *Redimitus & amictus ſuperfluè auro tectis purpuris, ſed ſoleas pedibus aureas & mera purpura ſubactas; erat que ei tunica texta diu multumque, opus ſuperbum, ſimulacrum cœli & ſtellarum*; quæ verba, paraphraſim Abenezrhæ non parum illuſtrant. Plinius etiam *lib.9.cap.35. & lib.32.cap.2.* aureorum & gemmarorum calceorum meminit. Lampridius id ipſum affirmat de Heliogabalo, Eutropius de Diocletiano, Vopiſcus de Canninio. Itaque ſicut ſuprà alia ſponſi membra, non nuda & vacua, ſed propriis ornamentis condecorata depinxit ſponſa, his maximè, quæ ſponſum Regem eſſe demonſtrabant, caput ſcilicet cum corona, manus cum annulo, ventrem, & pectus cum balteo, &c. Ita etiam nunc pedes cum aureis calceis deſcribit, quos Regibus quoque geſtare ſolemne fuit, & maritis etiam nubentibus non inſuetum, vt nuper dicebam.

Species eius vt Libani, electus vt cedri.

Pro *ſpecie*, Hebr. eſt מרא *mare*. ſignificat autem totum vultum, & corporis habitum; *electus* בהור *bahur*, id eſt, *procerus*. De Saul 1. Regum cap. 9. *erat electus & bonus*, ideſt, procerus & pulcher. ſtatim enim ſubdit rationem textus: *ab humero, & ſurſum eminebat ſuper omnem populum.*

Communis ſententia fert, ſponſam cum Libano totam ſponſi pulchritudinem compoſuiſſe, quia ſicut Libani decor ex magna arborum fructuum ac germinum collectione componitur, ſic etiam ſponſi elegantia ex omnium membrorum & partium concinna compoſitione conſtabat. ſic communiter interpretes. Ego verò duas interpretationes, & optionem do. Altera ex antecedentibus pendet, vbi non ſemel aſſeruimus Regum Hebræorum tanquam peculiari & ſibi proprio ornamento candida tunica vſos fuiſſe. lege quæ diximus *verſ. 10. & verſ. 14.* vbi de hac theſi multa contulimus. Ait ergo Sulamites, *Species eius vt Libani*; Libanus Hebraicè *candidus* interpretatur; ratio verò nominis eſt, quia cùm editiſſimus ſit mons hic, concretis niuibus opertum, verticem ſemper oſtentat. Ergo poſtquam ſponſa ventrem eburneum, id eſt, album, crura marmorea, id eſt, candida eſſe dixit, ne alia membra perſequi opus eſſet, ſic addit, *aſpectus eius totus*, videlicet corporis habitus, ſicut niualis Libanus ſimilem candorem præ ſe fert. Simile eſt illud Pſalmi 67. *Dum diſcernit cœleſtis Reges ſuper eam, niue dealbabuntur in Selmon*, id eſt, quamuis Reges ſint, & dignitatem regiam candore veſtium præ ſe ferant, Selmonem montem præaltum & niualem imitantes, eos nihilominus puniet, atque vlciſcetur Deus, cœlo; quia populo ſuo perniciem molliri non deſiſtunt.

Poſterior facilior ac procliuior expoſitio, ad ſtaturam ſponſi refertur. nam in Regibus proceritas commendari ſolet. De Saule eſt illud nuper adſcriptum: *ab humero & ſurſum eminebat ſuper omnem populum.* & Virgil. de Ancheſi 8. *Æneid.*

—— *ſed cunctis altior ibat.*

& de Turno, *lib.7.*

Ipſe inter primos præſtanti corpore Turnus
Vertitur arma tenens, & toto vertice ſupra eſt.

Hæc autem corporis proceritas & pulchritudini & robori deſeruit; nam hi qui puſillo ſunt corpore, nec pulchri, nec robuſti ſunt, vt docet Ariſtot. *lib.4. Ethicorum cap.3.* Lege noſtrum Cerdam multa de proceri corporis laudibus ibi ſerentem.

Ergo Sulamites hanc laudem in ſponſum coniicit, hoc modo, *ſpecies eius vt Libani.* Nam ſicut Libanus ſupra alios montes ipſi coniunctos verticem attollit, ſic etiam ſponſus meus ſpecie ac ſtatura Rege digna, altior & eminentior cæteris eſt. *Electus vt cedri.*

cedri. De proceritate etiam intelligunt vulgò interpretes, quaſi non aliter ſponſus cæteris hominibus altior ſit, quàm cedrus excelſa reliquis arbuſtis antecellit. Ego verò qui illis verbis, *ſpecies eius vt Libani*, altitudinem ac præſtantiam ſtaturæ ſponſi notari nuper dixi, eiuſdem comparationem cum cedro, ſic inſtitui debere exiſtimo: *Electus vt cedri*, id eſt, ſicut cedrus, arbor eſt neque gibboſa, neque nodoſa, neque flexibus detorta, ſed recta, directa, & enodis; ſic ſtatura ſponſi, non procerior tantùm eſt, ſed directior, & ab omni gibboſa deformitate, inclinatione ac deflexione turpi, aliena eſt; itaque hac ſimilitudine, omne ſtaturæ vitium excludit, omnem laudem includit. Plures cedrorum ſpecies enumerat Plinius, ex quibus aliæ humiles, aliæ proceræ, quas maiores appellat, ab his ſumitur comparatio, de quibus ſic ſcribit lib. 3. cap. 5. *Cedrus in cypro maxima naſci traditur, centum triginta pedum longitudine, craſsitudine ad quinum hominum complexum.*

Verſ. 16. Guttur illius ſuauiſſimum, & totus deſiderabilis: talis eſt dilectus, & ipſe eſt amicus meus, filiæ Hieruſalem.

SONVS ALLEGORIÆ.

Gvttur illius ſuauiſſimum, Hebr. *ſuauitates*. Septuaginta, *guttur eius dulcedines*. Abenezrha: *Palatum eius dulcedines*. D. Hieronymus contra Iouinianum lib. 1. *Guſtus eius dulcedines*. D. Ambroſius: *Faux eius dulcedines. Totus deſiderabilis*, Hebr. *Totus deſideria*. Septuaginta de ſingulari: *totus deſiderium*. Hieronymus loco citato, *& totus concupiſcentia*.

Talis eſt dilectus meus, &c. Septuaginta: *hic fraternus meus, hic proximus meus.*

Huius loci expoſitiones, non aliunde, quàm ex diuerſis tranſlationibus depromi debent. Sunt qui de habitu & ſuaueolenti aſpiratione interpretantur, quæ gutture efflatur; ſed non aſſentior. Alij de ſuaui ſonitu vocis, quæ gutture efformatur, quæ non aſpera, non ſtridula, ſed ſuauiter auribus inſonans, eaſque mirificè demulcens. Non probo.

Rurſus qui pro gutture, palatum & guſtum reddiderunt, non ita exponunt, vt in ſponſi laudibus ponatur, quòd guſtu polleat ad percipienda & diſcernenda dulcia & amara; ſicut de Chriſto cecinit Propheta: *Butyrum & mel comedet, vt ſciat reprobare malum, & eligere bonum*; ſed quia verè ſapiat, nam à ſapore ſapientia dicta eſt, quia nimirum ſapientiſſimus ſit, omniſque ſcientiæ atque doctrinæ ſalutaris ſaporem ac guſtum habeat; vel aliter, de his, qui leporem ac ſalem in dicendo habent. vulgo dicimus, *que ſon hombres de buen guſto*. Ergo eodem ſenſu donare licet hæc verba. id eſt, guſtus eius, aut palatum eius dulcedines: ita nimirum ſermones ſuos leporibus ac ſale condit, vt meras dulcedines & guſter ipſe, ac cæteris guſtandas propinet.

Et ſanè cùm Sulamites ſponſi ſui pulchritudinem ornatumque deſcribens, eius videndi & contemplandi deſiderium in Solymitanis fœminis excitaſſet, id quidem non ſatis ducens: eius quoque audiendi, imò alloquendi vota illis immittere voluit, his verbis, affirmans illum vſque adeò fœcundum & ſapientem eſſe, vt omnes ſales, omnes lepores, omneſque ſuauitates & dulcedines gutture, atque ore effundere ſoleat, vt proinde nihil iucundius, nihilve gratius ſit, quàm ipſum audire, ac cum ipſo ſermones conferre. *Guttur illius ſuauiſſimum*. Nam pulchritudo & ornatus, ſi muta ſint, & elinguia, vix placere poſſunt: ſermo verò iucundus & conditus venuſtati coniunctus voluptatem in admirationem vertit, quando non tantùm oculus, ſed mens etiam fruitur & potitur. Addit,

Totus deſiderabilis. Quaſi dicat: nihil in illo eſt quod eius deſiderium & concupiſcentiam non moueat. Septuaginta: *totus deſiderium*, vel *deſideria*. vel actiuè, vel paſſiuè, quia vel totus ad deſideria natus, (vt ex Græcis aliqui interpretantur,) quippe qui ea omnia afflictim deſiderat, quæ ſponſæ conuenientia & iucunda ſunt, vel quia omnium deſideria & vota, ad ipſum intenduntur, cùm nihil in illo ſit non amabile, non appetibile. Ergo, quia euenire ſæpe ſolet, vt ſingularia membra per ſe ſumpta, non indecora ſint, tamen totum corpus, quod ex illis coaleſcit, pulchritudine careat. Id cauet ſponſa dictis verbis, affirmans ſponſum ſuum, totum eſſe deſiderabilem, id eſt, non tantùm ſingulorum membrorum, ſed totius etiam corporis, ex ipſis conſtantis, elegantiam & venuſtatem ad ſuum deſiderium & admirationem, oculos & animum

conuertere. Hæc fuit mens Nyſſeni, in hunc locum. *Quàm beata*, (inquit) *ſunt illa membra, per quæ totum nihil, niſi deſiderium, efficitur, quæque per abſolutam in omni bono perfectionem efficiant, amabilem quandam ex omnibus temperatam venuſtatem, itaut vniuerſum non modò quod oculos attinet, quod manus, quod cincinnos: ſed etiam propter pedes, crura, guttur, denique deſiderabile, neque membrum vllum, in hac pulchritudinis excellentia deteriori ſit conditione, quàm cætera.*

Talis eſt dilectus meus, &c. Hæc verba continent totius anteactæ narrationis, ſummam acclamationem, quæ Epiphonema dici ſolet. Talis (inquam) ac tantus Rex, tam formoſus, tam elegans, tam ornatus & inſignitus eſt ſponſus meus, dilectus meus, quia ego illum peramanter amplector, & ipſe eſt amicus meus, quia nimirum ipſe me ardentiſſimè diligit, atque adeò mutuus & reciprocus amor etiam abſentes & locis diſſitos nos coniungit ac copulat; atque adeò non mirum, ſi ipſum tam ardenter depereo, tam ſolicitè diſquiro.

Verſ. 17. Quò abiit dilectus tuus ô pulcherrima mulierum? quò decliuauit dilectus tuus? & quæremus eum tecum.

SONVS ALLEGORIÆ.

D*ilectus tuus.* Septuaginta, *frater tuus.* Symmachus, *de quo auulſus eſt.* eodem ſenſu: *Quò declinauit.* Septuag. ἀπέβλεψεν, id eſt, *quò reſpexit.* Græca vox ſic efferri poteſt, , *aliò oculos conuertit, videre te deſiit.* cuius energiam poſtea dabo.

Felix admodum fuit Sulamites in perſuadendo, quandoquidem oratione exornatoria ſponſi ſui Solymitanis fœminis tantum illius videndi & alloquendi deſiderium iniecit, vt continuò in hæc verba proruperit.

Quò abijt dilectus tuus? Neſcio certè, an his verbis ſponſum incuſare, an ſponſæ zelotypiam iniicere voluerint Sionitidæ puellæ, vtrumque ſenſum capit iſte locus. nam ſic comminiſci fas eſt. In quem locum, ſeu regionem, & quo infelici conſilio, vel acerbiori animo abs te, quæ tam ardenter eum adamas, ſponſus diſceſſit, aut quî fieri potuit, vt auerſis oculis te deſpiceret, quem tu tantopere ſuſpiciebas; non enim redamare amantem, non occurrere quærenti, periculis & iniuriis exponere caſtam & fidelem ſponſam, certè culpa non vacat. Vel aliter, *Quo abijt dilectus tuus*, &c. id eſt, ediſſere nobis, ô pulchra ante alias virago, ſi ita noſti, quò nam abiit, & quò nam oculos conuertit ſponſus tuus: hoc eſt, ſi quam aliam fœminam aſpicit, & amat is, quem tu diligis à prioribus? Ita enim coniectari integrum eſt, illum in eo loco eſſe, in quem alterius amor à te diſcedentem tranſtulit; quomodo enim te inſequentem deſereret, oberrantem dimitteret, periclitantem deſpiceret; ſi oculos abs te, ad aliam aſpiciendam & colendam non auertiſſet; hanc enim energiam habet vox, ἀπέβλεψεν vt nuper dicebam, quæ verba zelotypiæ faſces cordi Sulamitis immittere videbantur.

Sed tamen ſimpliciorem interpretationem amplector, ac Sionitidas fœminas, quæ Sulamitem de ſponſi ſui ſignis ac notis diſſerentem audierant, tantam illius pulchritudinem admiratæ, ad ipſius videndi deſiderium excitatæ ſunt. Addo etiam ſponſæ ſpoliatæ, vulneratæ, iniuriis affectæ, & ab ſponſo deſertæ, commiſeratio eaſdem cœpit. His ergo inductæ, ſic eamdem ſponſam alloquuntur. *Quò abijt dilectus tuus, ô pulcherrima mulierum?* Quaſi dicat, ſi vera nobis ſponſi tui ſigna edidiſti, certè ſpecioſus forma præ filiis hominum exiſtit, & tu quoque ante alias fœminas pulchra; par ſcilicet pari, & ſimilis ſimili reſpondens, & ſi certò, vel ex coniectura aliqua cognoſcis, quò abierit, aut quò diſceſſerit, aperi nobis. Nam ne ſola vageris cum detrimento aliquo pudoris, ne rurſus iniuriis afficiaris cum periculo ſalutis, & vti aſpectu & ſermonibus ſponſi tui admodum expetitis oculos & aures exſatiare nobis liceat. *Quæremus eum tecum.* id eſt, te quærentem cominus inſequemur ſatellitium noſtrum & laterum noſtrorum oppoſitus tibi offerentes, ne quid triſte, vel acerbum tibi contingat.

CAPVT SEXTVM.

Verſ. 1. Dilectus meus deſcendit in hortum ſuum ad areolam aromatum, vt paſcatur in hortis,& lilia colligat.

SONVS ALLEGORIÆ.

DESCENDIT. Hieroſolymæ erant in edito loco, & ab his in alias circum circa regiones erat decliuis deſcenſus. *In areolam.* Septuaginta, *ad phialas*, vox Hebræa *ſulcos*, & hinc inde in areolis extantes tumulos ſignificat. Cum lectione vulgata concinit tranſlatio Symmachi,& Aquilæ,qui πρα-σιὰς conuertunt.

Vt paſcatur,Hebraicè eſt, לרעות *lirghoth*; complectitur autem actiuam & paſſiuam ſignificationem. Septuaginta ποιμαίνειν,id eſt,*paſcere*, actiuè, oues nimirum ad pabulum ducere. Symmach. & Aquila,*ad paſcendum* ambiguè; cùm ergo illa vox *paſcatur*, quę eſt in vulgata editione,& paſſiuè & actiuè capi poſſit,adhæreo Septuaginta interpretibus, & actiuè capiendam eſſe malo (vt aliàs memini me dixiſſe ſuper cap. 2. verſ. 16.) *In hortis* notiſſima eſt acceptio propoſitionis *in* pro *inter*. in ſacris literis ad Rom. 1 *in quibus eſtis & vos*,id eſt,inter quos.& Pſal. 98. *Moiſes & Aaron in ſacerdotibus eius.* id eſt,inter ſacerdotes, & alibi paſſim. Ergo illud *in hortis*, ſic accipio,id eſt,inter hortos,vt ſenſns ſit, ſponſus aut in hortum deſcendit, vt flores & lilia demetat,aut inter hortos manet,vt ibi greges paſcat,*& lilia colligat* florum & aromatum, quodlibet genus liliorum nomine intelligi debet (vt alibi non ſemel animaduerti.)

Nexus verborum ac contextus dramatis hoc poſtulat, vt memoria recurrat ad ea, quæ ſæpiùs diximus, has ſcilicet nuptias in horto, ac domo hortenſi, in quam prima traductio ſponſæ facta fuerat, agi ac celebrari,& quoties in hoc Cantico ab ſponſa recedit ſponſus, non aliò diuertere, aut declinare, niſi ad gregem paſcendum; è paſcuis verò redeuntem,hortum repetere, vt notauimus ſuprà *cap. 2. verſ. 6. &* 17. lege ibi plura.

Ergo cùm Solymitanæ fœminæ ſponſam ad veſtigandum ſponſum vrgerent,ac incitarent ſe ſe illi adiungentes, atque de loco, in quem ſponſus diuerterat, edoceri poſtulaſſent, ſubdit illa dilectum ſibi coniugem quantum coniectura aſſequi poterat, de more ſuo è paſcuis ad hortum rediiſſe aromatibus conſitum, vt videlicet ibi greges paſcat,& aromata demetat; paſtor enim eſſe fingitur, & horti cultor: illud verò *in hortis*, perinde eſt,ac ſi diceret, ad hortos,vel circa hortos greges pauiſſe, vt nimirum viciſſim alendis pecoribus & colendis hortis operam daret, nec altera alteri cura officeret. quod perinde eſt ac ſi diceret, ſponſum non alibi quærendum niſi in horto,aut circa hortum, quia vel greges paſcebat in nemore,ad horti vicinia,vel aromata & flores colligebat in horto ipſo,cuius areolas bonus cultor colebat & curabat, atquè adeò non alibi reperiendum fore.

Verſ. 2. Dilectus meus mihi, & ego illi,qui paſcitur inter lilia.

SONVS ALLEGORIÆ.

PAſcitur. Theodoretus ex Symmacho,*qui paſcit flores*. Septuaginta, *qui paſcit in liliis.* Similitudines apiculæ flores depaſcentis ac delibantis, his verbis accommodant aliqui interpretes; ſed tamen idem iudicium ferendum eſt de verbo *paſcitur*, quod attinet ad ſignificationem actiuam & paſſiuam, quod in ſuperiori verſu notauimus.

Hæc verba ipſiſſima occurrunt ſuprà *cap. 2. verſ. 1.* vide ibi plura quæ diximus de temporibus, quæ ſponſus paſcendis gregibus diu noctuque impendere fingitur in hoc Cantico,& de conſuetudine eius, tam eundi ad paſcua, quàm redeundi ad hortum, ſeu domum hortenſem,vbi nuptiæ celebrabantur, quæ omnia in hunc locum transferri poſſunt & debent; ex his enim facile conſtabit ſponſæ mentem in hoc verſu.

ſu, non eſſe aliam, niſi vt puellis Solymitanis ſuadeat eius ſponſum haud longo tempore reperiri poſſe, quippe qui deſtinatis temporibus à paſtu ad hortum, & ab horto ad paſtum ire ac redire ſoleat, atque adeò eo ipſo tempore, primo manè, (nam hæc omnia matutinis horis patrata extra dubitationem eſt,) certo certius ſperandum, illum è paſtu redeuntem in horto inueniendum eſſe. huic interpretationi obſeruit eorum tranſlatio, qui etiam in hoc loco, ſicut ſuprà *cap. 2. verſ.* 16. addunt illud hemiſtichium, *Donec aſpiret dies, & inclinentur vmbræ.* Itaque illa verba, *dilectus meus mihi*, &c. hunc ſenſum reddunt: Ego quidem & dilectus meus conuenire ſolemus certis horis, cùm oues paſcua intermittunt, quas nimirum ille in liliis, id eſt, in paſcuis vberrimis ad pabulum ducit, atque adeò cùm ſaturæ citiùs ad caulas redeant, ipſi mihi diutiùs immorari licet.

Rurſus aliter commeniſci fas eſt, ſponſa Solymitanis fœminis eam ſuſpicionem ex animo euellit, quam fortaſſe de ſponſo conceperant, illum ſcilicet, qui tam ſeuerè à Sulamite diſceſſerat, alienis amoribus alibi detineri, vt ſuprà notauimus, ad illa verba: *Quò declinauit dilectus meus.* expendentes tranſlationem ſeptuaginta Interpretum. Itaque prædictis fœminis ſeriò affirmat, nihil tale de ſponſo ſuſpicari poſſe; quia nimirum ipſa ſponſo, & ſponſus ipſi totus addictus erat; id enim ſibi volunt illa verba, *dilectus meus mihi, & ego illi.*

Ad hæc, ſponſa, conſuetudinem ſponſi, intermiſſis ouium paſcuis ad ſe veniendi pactis, ſeu deſtinatis horis eiſdem fœminis proponit, vt certitudo & facilitas ipſum inueniendi, illas excitaret, vt libentiùs ipſi comites additæ ad veſtigandum ſponſum, cum illa pariter procederent.

Sunt qui dicant ſponſam, quæ ad ſponſum veſtigandum ab vrbe exceſſerat, & ad ſyluas deuenerat, illo tandem aliquando inuento, in hæc verba prorupiſſe: *dilectus meus mihi*, &c. Quaſi dicat: è ſententia animi hoc euenit; adſum enim ego dilecto meo, & dilectus meus adeſt mihi: *Qui paſcitur inter lilia*; illum ſcilicet in ſyluis, ac nemoribus inueni, in vberrimis paſcuis greges ſuos nutriens. Sed libentiùs primam & ſecundam interpretationem amplector.

Contextus verò dramatis ſic conformari debet. Aliqui exiſtimant Sulamitem his verbis ſe ſe expediiſſe ab illis fœminis, quæ illam ad inquirendum ſponſum ſeriò inuitabant; duo enim voluerant fœminæ, alterum, vt de loco, in quem ſponſus ſe recepiſſet, edocerentur; alterum, vt vnà cum ipſa ad veſtigandum pergerent: *Quo abijt dilectus meus ex dilecto, ô pulcherrima mulierum, & quæremus eum tecum?* Vtrique occurrit Sulamites: locum enim vbi ſponſum eſſe putabat, iam inde aperuit, dicens: *Dilectus meus deſcendit*, &c. Quod verò ſpectat ad ſponſum inquirendum, non ita (inquit) expedit, vt mecum veniatis; iam enim ego & ſponſus ex pacto decreuimus, vt ſtato tempore conueniamus: *dilectus meus mihi, & ego illi.* ille ſcilicet ad me venturus eſt. ego illi etiam domi adero. *Qui paſcitur inter lilia*; nimirum in loco vberi, atque adeò non morabitur. nam intermittentibus maturiùs pabula pecudibus ociùs me reuiſet; atque ita ſalutatis fœminis domum repetiit, vt ſponſi aduentum ſpectaret.

Meliùs tamen ac cohærentiùs dicamus, Solymitanas fœminas reuera cum ſponſa ſimul ad inquirendum ſponſum progreſſas, nam hoc poſtulant ea, quæ ſequuntur verba, vt ibidem *verſ.* 3. oſtendam. Vt autem ea ratione explicentur præmiſſa verba, ſuadent plura, quæ partim dixi *cap. 2. verſ.* 16. partim dicam *verſ.* 10. partim hìc ſubiiciam. Elucet enim mirum in modum ſtructura carminis in hoc loco. Nam certum in primis eſt, hæc omnia, quæ hactenus retulimus, abſente ſponſo dicta fuiſſe, nimirum quidquid Solymitanis fœminis ſponſa commemorauit. Deinde ſi verba pendas quæ ſponſus ſtatim addit, planè ſupponunt eum rem totam vt euenerat didiciſſe; appellat enim ſponſam *terribilem, vt caſtrorum aciem ordinatam.* & alia quædam ſerit, quibus rem totam ſibi exploratam eſſe ſignificauit, ſcilicet vulnera, à militibus accepta, direptionem pallij, & alia eiuſmodi, de quibus paulò pòſt dicemus. Sed deſiderabis fortaſſe, narrationem hiſtoriæ præmiſſæ; debuit enim ſponſa commemorare, ſponſo quæ ſibi poſt illius diſceſſum, à cuſtodibus & ab aliis euenerunt. tum etiam querelas ſuas exponere de ſubita fuga ſponſi; hæc enim ſunt amantium maximè propria; ſin verò mecum cogites Sulamitem, Solymitanas fœminas ſecum aſſumpſiſſe, & cum his ad ſponſum pariter veniſſe, facilè intelliges ſponſum redeuntem ex agro, rem totam didiciſſe ab eiſdem fœminis, quibus ſponſa retulerat, & quibus notas illuſtres, ſignaque præſcripſerat, ex quibus facilè venientem agnoſcerẽt, & agnitum alloquerentur.

Nam

Nam cùm hæc omnia ad ſponſæ laudes pertinerent, certè eorum narratio longè aptiùs tribuitur fœminis ipſam comitantibus, quàm ipſimet ſponſæ de ſe enuncianti ne laus in ipſius ore vilior fieret.

Verſ. 3. Pulchra es amica mea, ſuauis & decora, ſicut Hieruſalem, terribilis vt caſtrorum acies ordinata.

SONVS ALLEGORIÆ.

HIc verſus conſtat tribus hemiſtichiis, quæ ſic partiri opus eſt: *Pulchra es amica mea, & ſuauis.* & deinde; *decora ſicut Hieruſalem.* & tandem, *terribilis vt caſtrorum acies ordinata.* De ſingulis verò ſeorſum dicam; priùs quæ ad Grammaticã pertinent, poſtea quæ ad ſententiam hiſtoricam ſpectant.

Suauis, Hebraicè כתרצה *che thirſa*, id eſt, *ſicut ſuauitas*, abſtractum videlicet pro concreto, vt de more habet Scriptura. Septuaginta, *ſicut beneplacitum*, eodem ſenſu, plures ex Hebraizantibus vocem originalem retinendam eſſe volunt, ad hunc modum: *Pulchra es amica mea ſicut Thirſah*, & quidem *Thirſah* eſt proprium vrbis, quæ poſtea ſedes fuit Regum Samariæ, dicta *Thirſah*, quam lectionem ideò perferunt, vt duabus vrbibus eximiè decoris ſponſa conferatur, quod elegantiæ plus & ſplendoris habere videtur. Et hinc eliciunt adagionem minimè ſolidum de fœmina valde formoſa, *Thirſa pulchrior.* Suadet etiam his originalis lectio, quæ habet *che thirſa*: eſt autem illud *che*, nota ſimilitudinis, ſeu comparationis. Hanc verò lectionem cum vulgata noſtra interpretatione, in concordiam adducere fas eſt, ſi dicamus ab interprete noſtro per figuram notationis vocem Hebraicam expoſitam, vt ſæpe aliàs ſolet propria vel virorum, vel locorum vocabula latinitati donare, tunc maximè cùm ad ſententiam id facit. cuius rei exempla innumera colligi poſſent. Lege *cap. 4. lib. 1. Paralip.* qua ratione illa vox *ſuauis*, idem eſſet quod *thirſa*, nec non illud Septuaginta, *ſicut beneplacitum*, eſſet perinde ac *ſicut thirſa.* Tamen, quia tempore Salomonis, non dum hæc vrbs celebris erat, nec Regum ſedes. (nam poſt Salomonem ſuccedentibus ſeculis cœpit celebrari) haud digna erat, quæ Hieroſolymæ adiungeretur. Quapropter ſatius reor dicere, nihil hîc de vrbe, ſed abſolutè ſuaues ſponſæ mores commendari, vt ſtatim dicam.

Pro illa voce *decora*, plures conuertunt, *deſiderabilis*, quæ eſt germana ſignificatio nominis Hebraici נאוה *naaua*, quæ vox ad pretiũ & æſtimationẽ referri ſolet. Thren. 2. *Manum ſuã miſit hoſtis ad omnia deſiderabilia.* & ad omnia pretioſa; Oſeæ 9. *Deſiderabile argentum eorum vrtica hereditauit.* & 13. *diripiet theſaurum omnis vaſis deſiderabilis.* Addo etiam vocem illam *decora*, quæ eſt in noſtro textu, pro *pretioſa re* accipi ſolitam. Zachar. 11. *decorum pretium quo appretiatus ſum ab eis*; magna videlicet, vel pretioſa merces; frequentiùs tamen pro *re grata & amabili* ſumi conſueuit.

Terribilis. Septuaginta maluerunt abſtractum θάμβος, id eſt, *pauor*, ſeu *horror*, *vt caſtrorum acies.* Hebr. *vt vexillata.* vox primitiua eſt מדגלות *magdaloth*, à דגל *degel*, cum ſex punctis. nam radix *dal*, in vſu non eſt, quæ ſnapte natura, vt auctor eſt Rabbi Dauid in libro radicum, ſignificat *velare*, aut *tegere*, & ſanè ſicut vexillum à velo dicitur, teſte Iſidoro *lib. 18. cap. 3.* vbi ait, *vexillum nomen trahit à veli diminutione, quaſi velillum*, quia ſignum militare, quod *vexillum* dicitur, nihil aliud eſt, niſi velum non magnum ex haſta pendens, ſub quo milites ſedent, & nomina ſua bello adſcribunt. Idem autem iudicium ferendum eſt dè voce *degel*, quæ velum quoque paruum propriè adſignificat in altum ſublatum. Septuaginta ὡς τεταγμέναι, id eſt, *vt ordinata*, ſupple acies, ſumitur ſignum pro re ſignificata; vexillum pro acie: vt vulgo dicimus, *muchas vanderas*, id eſt, *muchas capitanias.*

Cogita ergo ſponſam reliquis ſtipatam fœminis ad ſponſum veniſſe de ſpoliatione & vexatione militum excubantium, & de acceptis vulneribus, non querulam, non auſteram, non ſeueram, non iratam, ſed hæc omnia modeſta diſſimulatione & alacri vultu tegentẽ: hanc ergo ſic alloquitur ſponſus. *Pulchra es amica mea & ſuauis.* Pulchra nimirum es, tamen pulchritudo non reddit ſuperbam, non immitem, ſequitur enim plerique formam ſuperbia, & ſuperbia immites, & ad iram procliues efficit fœminas. Inde videlicet cum ſumma elegantia ſuauitas morum cohæret, quam ſcilicet militum plagæ & veli nuptialis expoliatio, aliaque incommoda in vrbe accepta, nec prouoca-

runt

ſunt ad iracundiam, nec immitem & ſeueram reddiderunt. *Pulchra* nimirum *es*, *&* *ſuauis*, vel, vt eſt in primitiuis, *ſicut ſuauis*, id eſt, pulchritudo & ſuauitas morum in te æqualia ſunt. Vtrumque enim ex bona humorum contemperatione oriri ſolet. Sicut enim humores ad æqualitatem temperati & compoſiti faciei, colores ac flores omniumque membrorum venuſtatem ſuapte natura efficiunt; ſic etiam faciles & ſuaues mores homini ingenerant. Addo etiam ipſam oris pulchritudinem ab ira corrumpi. Lege plura in hanc ſententiam, in noſtris commentariis ad *cap.* 11. *Prouerb. num.* 218. ad illa verba Septuag. *vir iracundus, non eſt formoſus*. Contrà verò, manſuetudo & ſuauitas, faciem, atque omnia corporis membra ad venuſtatem componunt. Itaque ſenſus eſt, *pulchra es ſicut ſuauis*, id eſt, verè pulchra es amica mea, quia ira, & acerbitas, venuſtatem tuam non violant; imò ſuauitas & mititas pulchritudinem tibi conciliant. Septuaginta habent *pulchra es ſicut beneplacitum*. vel alij reſtituunt, *ſicut concupiſcentia*, id eſt, pulchritudo tua ita placet, vt omnem concupiſcentiam expleat, & nihil vlteriùs optare, aut deſiderare liceat. Quaſi dicat: Hactenus cùm formam tuam flammeo nuptiali velatam contemplabar, aliqua placebant, plura deſiderabam; iam verò poſtquam flammeo ſpoliata eſt, atque adeò formam tuam liberè intueri fas eſt; *pulchra es ſicut beneplacitum, vel tanquam concupiſcentia*, id eſt, tantopere placet pulchritudo tua, vt nihil vltrà concupiſcere liceat. Hæc germana ſententia.

Subdit ſponſus, *& decora ſicut Hieruſalem*. Numquam adduci potui vt crederem his verbis Sulamitis pulchritudinem & formam commendari; non enim ſatis appoſita ſimilitudo formæ ducitur cum vrbe murata, quamuis verba multa inſumant interpretes, enumerando moles ædificiorum mœnium venuſtatem, turrium elegantiam, templi decorem, ac ciuium frequentiam incredibilem. Quibus adductus Hieremias in Threnis cap. 2. *Haccine* (inquit) *eſt vrbs perfecti decoris, gaudium vniuerſæ terræ*. Ego verò plus credo ſponſum his verbis quanto in pretio haberet ſuam Sulamitem ſignificaſſe; vt enim ſuprà oſtendi, pro illa voce *decora*, in originibus eſt, deſiderabilis, & vtraque vox pretioſam & æſtimatam rem notat. Ergo cùm ait: *decora*, vel *deſiderabilis ſicut Hieruſalem*, Regibus ſatis ſolemnem formulam vſurpat; id eſt, tanti apud me eſt, quanti tota vrbs Hieroſolymitana, imò quanti totum regnum; quod nomine regiæ vrbis ſignificari potuit; ſicut Dauid dicitur non ſemel *Rex Hieruſalem*, qui tamen duodecim tribubus imperauit, ſumpta nimirum Metropoli pro toto regno. Quæ verò magis propria Regis vox, quàm illa: *Mas te eſtimo que a todo mi reyno*. Cui affine eſt illud Herodis ad filiam Herodiadis pronunciatum. *Quidquid petieris dabo tibi, licèt dimidium regni mei*, &c.

Poteſt etiam hæc ſententia referri ad amorem ſponſi; illud enim eſt vulgo tritum, & vbique decantatum à Prophetis: Hieruſalem tanquam ſponſam ſuam à Deo impenſiùs adamari, ita vt quoties à Deo recedens ad idola ſe recipiebat fornicari, imò adulterari diceretur, quaſi fidem viro ſuo fallens. Nil tritius apud Iſaiam, Hieremiam, Ezechielem, Oſeam, & alios. Quò ſpectauit etiam D. Ioannes *in Apocalypſi*, cùm ait: *Vidi ciuitatem Hieruſalem nouam aſcendentem de cælo, tanquam ſponſam ornatam viro ſuo*. Ergo ſicut Paulus Apoſtolus ad *Epheſ.* 5. vxores à viris ſuis eo amore proſequendas eſſe dixit, quo Chriſtus Eccleſiam complectitur; ita etiam apud veteres Hebræos percrebuit, & ſolenni prouerbio ferebatur viros non ſecus vxores ſuas adamare debere, quàm Deus adumbrat Hieruſalem. Ita docet Rabbi Dauid *in lib. radicum*, ad vocem *ſalam*. Ergo ſi id ita ſe habet, dum ſponſus ait: *deſiderabilis ſicut Hieruſalem*, perinde erit, ac ſi diceret: Ita amabilis mihi eſt ſponſa mea ſicut vrbs Hieroſolymitana amabilis atque expectabilis eſt Deo ſuo. Quaſi diceret, vulgo iactatur eo amore complectendas eſſe vxores à viris, quo Deus complectitur Hieruſalem: ego igitur tibi pro Deo, tu mihi pro Hieruſalem. quam expoſitionem noſtræ etiam lectioni accommodare licet, ſi coniungantur illa duo: *ſuauis & decora ſicut Hieruſalem*, id eſt, tam mihi tu ſuauis & grata accidis, tam decora videris ſicut Hieruſalem Deo, cuius ſponſa nuncupatur.

Vel certè aliter dicendum, Reges ipſos tanquam ſponſos reipublicæ, cui imperant, cenſeri. Ideò enim cùm initiantur & inaugurantur, annulum accipiunt, quia rempublicam veluti ſponſam ſibi adiungunt. Nil certius. Hinc natus modus ille loquendi Ioannis: *vidi cæleſtem Hieruſalem nouam deſcendentem de cælo, tanquam ſponſam ornatam viro ſuo*. ergo cùm ſponſus Rex eſſe fingatur, imò Salomon ipſe, qui imperabat Hieroſolymis, nec non Hieruſalem, quæ regia erat, pro toto regno ac republica

Hebræ

Hebræorum ſumatur, ſic ſponſam alloquitur: Tanti apud me es, tanti te facio, quanti vniuerſam rempublicam Hieroſolymitanam, hæc enim vera ſponſa eſt, cui tanquam Rex nupſi.

His autem aliam interptetationem adiungere licet, quæ mihi ante alias probatur, & verba iſthæc de pulchritudine ſponſæ, nouo lepore ediſſerit ad hunc modum: *decora ſicut Hieruſalem.* Nihil magis ſolenne eſt ſcriptoribus, non ſacris ſolùm, ſed etiam prophanis, cùm vrbem, aut rempublicam oculis, ac menti repræſentari volunt, quàm illam figuratè per proſopopœiam, tanquam matronam, aut viraginem ſpecioſam, imò & tanquam ſponſam nuptialibus ornamentis decoratam expingere, & ante oculos ponere; ſic interpretari debent verba Apocalypſ. nuper citata; *Vide cœleſtem Hieruſalem nouam, deſcendentem de cælo, tanquam ſponſam ornatam viro ſuo.* id eſt, cœleſtis illa Hieruſalem, ſub ſpecie ſponſæ ſpecioſiſſimæ viro ſuo adornatæ & excultæ, mihi ob oculos poſita eſt. & infrà: *oſtendam tibi ſponſam vxorem agni.* Simile eſt illud Ezechielis *cap.* 16. ab illis verbis: *& tranſiui per te, & ecce tempus tuum, tempus amantium, & expandi amictum meum ſuper te, & operui ignominiam tuam,* &c. vbi Propheta ciuitatem Hieruſalem ſub forma ſponſæ pulcherrimæ omni mundo muliebri, cultuque nuptiali ornatiſſimæ longa oratione deſcribit. Id ipſum videre licet apud Iſaiam *cap.* 18, *& cap.* 61. & alibi. Ex prophanis eſt illud Claudiani, qui Romam ciuilibus bellis afflictam ad Rubiconem fluuium in ſpecie matronæ ſibi obiectam elegantiſſimè cecinit, ab illis verbis,

Ingens viſa duci patriæ trepidantis imago, &c.

Senſus igitur huius hemiſtichij, ſic inſtitui debet: *& decora ſicut Hieruſalem.* id eſt, non minus pulchra & decora mihi videris, ô ſponſa, quàm cùm vrbs Hieruſalem ſub ſpecie ac forma ſponſæ omnibus ornamentis nuptialibus inſignitæ & excultæ exhiberi ac repræſentari ſolet per proſopopœiam; ſicut enim in hac forma & ſpecie Hieruſalem, nihil non pulcherrimum & ornatiſſimum concipimus, &, ſi placet, non formoſam tantùm & pulchram, ſed etiam fortem & armatam illam mente componimus; ſic enim vrbium imagines figuratè exprimi conſueuerunt, ſicut de Roma Lucanus,

Turrigero canos effundens vertice crines, &c.

Ita etiam ſponſus ſuam Sulamitem ab excubitorum certamine quaſi è bello redeuntem, pulchram ſimul & fortem ea comparatione declarat decorem eius ac robur, cum imagine, ſeu idea Hieroſolymitanæ vrbis pulchritudinem ſimul & fortitudinem ornatu ſuo oſtentantis elegantiſſimè compouens.

Terribilis vt caſtrorum acies ordinata. Variè exponuntur iſta verba. quidam cum ſuperioribus ita nectunt, vt ſponſus Sulamitem ſibi ſuauem & gratam, procis verò & riualibus terribilem eſſe dicat. Alij ad ipſum ſponſum referunt, quaſi ille debellatum ſe ab eius amore omnino fateatur, tanquam ab inſtructa quapiam militum phalange. Non nemo de geniali pompa & frequentia mulierum ſponſam ſtipantium accipi poſſe exiſtimauit, quæ haud diſſimilis erat denſiſſimis militum cuneis inſtructis ad bellum, in quo fœminarum ſatellitio ſponſa ad inſtar ſigniferæ agmen ducebat, ideò vexillata, aut vexillifera nuncupatur.

Sed ego aliter ſentio, nimirum ſponſum, vt quid rei ſponſæ cum excubitoribus accidiſſet, perſpectum eſſe demonſtraſſet. *terribilis,* inquit, inſtructiſſimæ ad inſtar aciei fuiſti; tunc videlicet, cùm excubitores milites perinde exterruiſti, quaſi magna militum manus in vrbem de nocte irrumperet. Terribilis, inquam, vt caſtrorum acies ordinata, cùm inuadentium impetus eluſiſti, fregiſti vim, audaciam compreſſiſti. Quid plura? tunc verè *vexillifera* eras, cùm velum, ſeu pallium ab his defendiſti, qui diripere volebant, nec prius dimiſiſti, quàm vulnera accepta, & vis illata coëgerunt, fortiſſimi ad inſtar ſigniferi, qui non prius vexillum dimittit, quàm vulneribus occumbat.

Quæ verba planè cohærent cum his, quæ ſuprà diximus de ſignificatione vocis Hebraicæ דגל *deguel,* & de lectione illa, terribilis *vt vexillata,* quã ex originibus hauſtam amplectuntur hebraizantes, & de etymologia uominis *vexillum*, quod à *velo* quaſi velillum dicitur, quod poſt vulnera multa ab ſponſa erepta diximus, &c. Cum quibus cohæret tranſlatio Septuaginta. *Pauor ſicut ordinata*, id eſt, quæ non ſecus pauorem militibus incuſſiſti, quàm acies militaris fortis, & non perturbata, ſed ordinata. *Como vn eſquadron ordenado militar.*

Verſ. 4. Auerte oculos tuos à me, quia ipſi me auolare fecerunt.

SONVS ALLEGORIÆ.

AVerte, Hebraicè הסב *haſibi*, à verbo *ſabab*, quod ſignificat *gyrare*, aut *circundare*. Item *diuertere*, aut *conuertere*, anceps enim eſt ſignificatio, *à me*, in Hebr. eſt, מנגדי *minegdi*. Septuaginta ἀπέναντιον, id eſt, *de contra me*, vt habet Complut. alij, *è regione mei*, eodem ſenſu, vt ſtatim ſubiiciam.

Quia ipſi me auolare fecerunt, Heb. הרהיבני *hirhibani*, à verbo *rahab*. Quidam *ipſi me inſoleſcere, aut ſuperbire fecerunt*. vel, *ipſi extulerunt me*. Propriiſſimè, *ipſi eleuari fecerunt me*. Septuaginta, (quorum veſtigia preſſit noſter Vulgatus) ſenſum expreſſerunt, nam pro *eleuari euolare* (quod idem eſt) conuerterunt. Item *fecerunt*, pro *facient*, præteritum pro futuro capiendum eſſe, quidam volunt, quod in hoc Cantico & alibi Scripturæ admodum ſolemne eſt.

Ex dictis in ſuperiori capite *verſ.* 7. & ſequentibus, conſtat ſponſam flammeo nuptiali ab excubitoribus ſpoliatam, (hoc enim non aliter, niſi per vim eripi ipſius Sulamitis poſcebat pudor) vide plura de huius hiſtoriæ venuſta conformatione, ſuprà *cap.* 5. *verſ.* 7. hìc verò vlteriùs ſic accipe. Sponſus cui ſponſæ faciem, id eſt, oculos, genas, capillos & dentes flammeo tenui contectos, apertè & liberè, ſed ſubobſcurè per eiuſdem veli retia hactenus videre integrum non fuerat, vt ſæpe aliàs animaduerti in hoc Cantico; atque adeò hæc membra ſic deſcripſerat in ſuperiori pictura, vt partim oculis, partim opinioni & coniecturæ tribueret. ſic enim non ſemel fatetur ſuprà, cùm non ſemel dicit, *abſque eo quod intrinſecus latet*, vide ibi *cap.* 4. *verſ.* 1. Nunc demum poſtquam direpto flammeo liberè operto, & ſine aliquo impedimento ipſam conſpicere licuit, ea quæ priùs dixerat, ſeriò confirmat; id propriæ laudi ducens, quod non falſas, aut commentitias, ſed veras & germanas oculorum, capillorum, dentium atque genarum laudes tunc vſurpauit, cùm necdum ea intueri liberum fuerat, ac primum de oculis ſic fatur.

Auerte oculos tuos à me, &c. Gregor. Nyſſenus ſponſæ tribuit iſta verba, & licèt ab aliis ſeriò reprehendatur, tamen mihi non admodum reprehenſione dignus videtur. Ego ſanè cum pleriſque ſentio, verba iſta ad ſponſum pertinere; tamen ſi ſponſæ accommodentur, non abſurdam ſententiam reddere poſtea oſtendam. Communis expoſitio fert, ſponſum vt Sulamitis ſuæ oculos laudibus efferret, fateri tantum eſſe illorum ſplendorem, tam acres radios vibrare, vt illorum aciem ſuſtinere non poſſit: ideo dicit, *Auerte oculos tuos à me*, id eſt, aliò diuerte, ne ampliùs rectà in me oculos intendas, *quia ipſi me eleuari*, vel *auolare*, vel *ſuperbire fecerunt*, vel *facient*, tanta ſcilicet eſt illorum vis, vti me extra me abire, ſeu auolare cogant. Simile eſt illud Pindari apud Athen. lib. 12. *Qui micantes oculorum Theoxeni radios & ſcintillantes cernit, nec amore eius & cupiditate vndabundus fluctuat, atra eius anima ex ferro & adamante fabricata eſt*, quin potiùs inſoleſcentis elati, aut furioſi in modum bacchari faciant.

Meliùs fortaſſe dici poſſet, quia me auolare fecerunt, aliò videlicet detorque oculos tuos, quia me violenter ad ſe rapiunt, quaſi dicat: hi oculi tui, quorum altero vulneratum me eſſe iam dixi, & quorum aſpectu mirum in modum delector ac recreor, fuerunt in cauſa, vt qui multo manè, vel, anteacta nocte ex limine, in quo diu expectaui, figuram in ſyluas, inde otiùs auolarem ad te reuiſendam. nam eorum memoria continuò me pungit, inflammatque; ne igitur ampliùs in me oculos fige, ſi modò vis, vt vacem rei meæ, vt ſcilicet greges meos paſcam. Itaque reddit rationem, qua inductus fuerat ad reditum maturum ex agro, quem petierat. Præſtat ſuperiori hæc poſterior interpretatio.

Rurſus cum his, quæ ſponſa de fuga ſponſi ſui ſubiratam fingunt, ſic comminiſci fas eſt. Ponendum eſt id, quod natura rei poſtulare videbatur; Sulamitem nimirum dolorem ex fuga ſponſi concepiſſe, atque irarum non nihil, vt eſt amantibus ſolemne. nam iraſci tantiſper, amoris eſt condimentum, vt ait Seneca. Ergo accedente ſponſo, quidquid doloris & iræ conceperat, id toruo vultu, & oculis modicè incenſis, oſtentabat; quod certè neceſſe fuit, ne ſtolidam Sulamitem fuiſſe dicamus, quam videlicet iniuria accepta a militibus ſponſi cauſa nihil tangeret. Si igitur verba iſthæc ſponſo tribuamus, talem ſenſum reddunt: Auerte oculos tuos, ô ſponſa, à me, id eſt, *de contra me*, vt habent Septuaginta, quæ verba accipio vt ſonant, id eſt, oculos mihi

con

contrarios aduerſaries, iratos amoue, fac procul, quia ipſi me auolare fecerunt, hoc eſt, *facient* (præteritum pro futuro, vt ſupra obſeruaui) nimirum oculi iſti irati & incenſi, me hinc rurſus auolare, & loco cedere adigent. Itaque minatur diſceſſum ſuum ſponſus, niſi ſedetur ſponſa, & ſtomachum deponat.

Quòd ſi eadem verba ſponſæ demus cum Nyſſeno, non inſulſa euadet ſententia ad hunc modum: Sulamites vt conceptum dolorem, iramque prædictam demonſtraret, cùm ſponſus oculos in ipſam conieciſſet, & blandius cœpiſſet alloqui, *Auerte* (inquit) *oculos tuos à me*. Vulgò diceremus: *no me mireys alacara*. quem modum loquendi ad iras effundendas ſæpius à fœminis vſurpari neminem latet; *quia ipſi me auolare, vel inſoleſcere facient. que me enoiare, emetre?* & quidem neſcio quid ſenſus boni & emphatici habet hoc carmen, ſi ſponſæ tribuatur. Nam conſtitue ſponſum ablato atque direpto velo attentiùs ſpecies Sulamitis contemplari; tunc illa ex quadam iracundia: *que me mira?* quorſum reſpicis me? amoue oculos, nec ampliùs me reſpice, quia ipſi me inſoleſcere, vel auolare, id eſt, iraſci, vel diſcedere faciunt. Sponſus verò ad ſponſam: *capilli tui*, &c. Quaſi dicat: petis vt oculos auertam, nequaquam id fecero, quinimo reſpiciam capillos tuos pulchros, & venuſtas genas, denteſque expolitos, &c.

Sed quamuis hæc non ineptè dici queant, tamen ſinceriùs & cum reliquo textu cohærentiùs affirmare licet ſponſum, cui Sulamitis, pallio ſpoliata tunc occurrebat, atque adeò oculos & cæterá membra, quæ hactenus pallium tantiſper celauerat, liberis oculis aſpicere potuit; de oculis ſic pronunciaſſe, *Auerte oculos tuos a me*. Cogita ſpõſam non quidem ira perculſam de acceptis vulneribus querulã veniſſe, ſed potiùs de flammeo erepto verecundã, quia nimirum, quæ necdum faciem omnino detexerat ſponſo ſuo, iam tunc apertam & liberam eidem obiicere cogebatur. Sed quid inde? ita certè putandum Sulamitem pudori, vt ſolebat, plurimum tribuentem tunc, cùm ad ſponſum deuenit, faciem & oculos auertiſſe, ne ab ipſo liberius conſpiceretur. Quod non reprehendit, imò potiùs probauit ac boni conſuluit ſponſus, dicens: *Auerte oculos tuos à me*. Quaſi dicat, quòd pudore ſuadente oculos & faciem à me auertis ne videam; ita facere oportet, quia ipſi me auolare fecerunt, quia tanta oculis tuis ineſt vis, vt me planè extra me abire, ſeu excedere faciant. quo loquendi genere vſus eſt Salomon ſuprà *cap. 4. verſ. 9.* cùm ait: *Vulneraſti cor meum ſoror mea ſponſa, in vno oculorum tuorum*, &c. vel vt eſt in originibus, *excordaſti me*; id eſt, cor & mentem eripuiſti mihi: eodem ſenſu. Ergo ſic ait: ne impotentiùs ferri, vel audaciùs vocari mihi contingat, expedit planè, vt oculos tuos à me diuertas. ſic Auſonius in Epiſt. ad Cydippem

Audaces facte cogimur eſſe tua.
Tu facis hae, oculique tui quibus ignea cedunt
Sydera, &c.

Capilli tui ſicut grex caprarum, quæ apparuerunt de Galaad.

Verſ. 5. Dentes tui ſicut greges ouium, quæ aſcenderunt de lauacro, omnes gemellis fœtibus, & ſterilis non eſt inter illas.

Verſ. 6. Sicut cortex mali punici, ita & genæ tuæ abſque oculis tuis.

SONVS ALLEGORIÆ.

HÆc verba ipſiſſima occurrunt ſuprà *cap. 4. verſ. 1. 2. & 3.* vbi fusè à me explicata ſunt. Nunc verò ideo ſponſus iteratò repetit ea, quæ tunc de capillis, dentibus, ac genis flammeo nuptiali coopertis, & per eiuſdem flammei tenuiſſima retia ſubobſcurè conſpectis pronunciauerat, nunc aperta & reuelata denique facie comprobat, & cum voluptate confirmat, atque adeò quæ ibi vberiùs diximus, in hunc locum transferri debent.

Ad hanc ſententiam pertinent extrema illa verba, *abſque occultis tuis*, de quibus ſic addubitari fas eſt, an ſcilicet eadem ſint, & eundem ſenſum reddant cum illis, quæ ſuprà *cap. 4. verſ. 3.* ſic habent: *abſque eo quod intrinſecus latet*. Septuaginta, *extra taciturnitatem tuam*. Hebraizantes, *intra velum*, vel *cincinnos tuos*. Symmachus habet *σκεπασμέναι καλύμματι*, id eſt, *tecta velo*, ſeu *pallio*. Et ſanè exploratum eſt in primitiuis eadem verba hîc ſubeſſe quæ leguntur *loco citato*, ideò reliqui interpretes eodem modo, tum hîc, tum ibi conuerti debere exiſtimarunt. Vulgatus verò aliter extulit hoc

modo: *abſque occultis tuis.* hanc lectionum diuerſitatem peperit vox decompoſita מבער *mibaghad*, eſt enim ער *ghad*, id eſt, *ſuper*, pro *donec*, &c. & בער *baghad*, id eſt, *inſuper*, vel *intra*, &c. atque מבער addita littera מ negante, quaſi *deintra*. Vnde ſeptuaginta Interpretes, tum hîc, tum alibi legunt *extra*. Vulgatus paſſim conuertit *abſque*, vel *ſine*. Et ſanè ſine iniuria vtriuſque textos coniectari licet litteras ב & כ quæ perquam ſimiles ſunt, alteram quidem reperiri ſuprà *cap. 4. verſ. 13.* alteram verò in hoc loco: ita vt ibi ſit מבער *mibaghad*, hîc verò מבער *michaghad*. atque adeò illic reſtituendum ſit intra velum, hîc verò abſque velo. Sed quorſum hæc? Certè Vulgatus verba originalia, quæ *cap. 4. verſ. 3.* & hîc, eadem omnino occurrunt, diuerſimodè tranſtulit, quia nimirum vtrumque ſenſum capiuut. Ibi enim ſic reſtituit, *abſque eo quod intrinſecus latet.* quorum verborum ſententiam ibidem dedimus; hîc verò ait, *abſque oculis tuis*, id eſt, *gena*, atque adeò cætera, quæ hactenus deſcripſi membra, ſublato velo, & ſine occultatione aliqua clarè, & apertè viſa, longè pulcherrima ſunt. quaſi dicat, quod nuper de membris iſtis, flammeo tenui velatis, aſſerui, nunc de iiſdem reuelatis ac retectis certiùs prædico & aſſeuero.

Verſ. 7. Sexaginta ſunt Reginæ, & octoginta concubinæ, & adoleſcentularum non eſt numerus.

Verſ. 8. Vna eſt columba mea, perfecta mea, vna eſt matri ſuæ, electa genetrici ſuæ.

SONVS ALLEGORIÆ.

SExaginta, & *octoginta* numeri definiti pro indefinitis. *Et adoleſcentularum.* Septuaginta: *& adoleſcentulas quarum non eſt numerus*, eodem ſenſu: *electa genitrici ſuæ.* Septuaginta, *electa eſt ei, quæ peperit ipſam.*

Reginæ, & *concubinæ.* Suprà *cap.* 1. commemoraui ſententiam eorum, qui affirmant, tum hîc, tum ibi quaſlibet nuptas fœminas idiomate Hebraico *Reginas* appellari; atque eo honeſtiſſimo nomine propterea cenſeri, qùia domeſticis imperant, & quia mariti eodem modo & titulo *Reges* dici conſueuerunt; ſed tamen, vt ſæpe aliàs animaduerti, ſponſus tanquam verus Rex, Regiſque perſonam ſuſtinens, inducitur in hoc dramate, atque adeò Reginæ, non vtcumque vxoratas fœminas, ſed Regis veri, veras & legitimas vxores adſignificant in hoc loco. Rurſus illud etiam ſuprà *cap. 4. verſ. 8.* longa obſeruatione dignum duxi, Hebræos Reges, qui ex permiſſione legis plures vxores ſibi adiungebant, non omnes æquali honore proſequi, ſed vnam cæteris corona & regia dignitate præferre ſolitos. vide ibi plura, quæ in hunc locum transferri debent. Denique illud etiam in notis ponendum eſt, hanc vxorum diſparitatem & inæqualitatem, non ſolùm inter Reges, ſed etiam inter priuatos obſeruatam ab Hebræis; nam cùm his licita eſſet polygamia, non omnes vxores æquali loco numerabant: quædam enim dignitate præſtabant, quæ abſolutè, coniuges & dominæ appellabantur; aliæ conditione inferiores, quæ *concubinæ*, imò ancillæ dicebantur, nam *concubinæ* tunc, non pellices, aut ſcorta erant, ſed iuſtæ vxores ſolius prolis cauſa aſcitæ. Abraham quippe habuit Saram & Agar iuſto coniugio ſibi copulatas, tamen illa coniux, hæc ancilla nuncupabatur. Iacob Liam & Rachelem duxit, quibus additæ deinde Zelpha & Bala iuſto connubio; ſed priores duæ, vxorum nomine cenſebantur, poſteriores ancillæ dicebantur, vel concubinæ. Erant igitur concubinæ nuptæ & coniugatæ; ſed tamen inferiores conditione vxoribus.

Addo etiam, apud Reges Hebræorum, non tantùm vnam cæteris anteponi ſolitam, quæ Regia dignitate & corona gaudebat, ſed reliquas etiam vxores, quæ huic parebant, inæquales fuiſſe; aliæ enim reginæ, aliæ ancillæ, ſeu concubinæ nuncupabantur. 2. *Regum* 11. de Salomone ſic habes: *Fueruntque ei vxores quaſi Reginæ ſeptingentæ, & concubinæ trecentæ.* quæ verba cum ſuperioribus ſic necti debent, *vt filia Pharaonis cæteris præferretur*, regali honore & corona inſignita, & ſub hac ſeptingentæ Reginæ cenſerentur; his verò ſubditæ eſſent trecentæ concubinæ ex inferiori conditione. hæc omnibus ſacrarum litterarum cultoribus explorata ſunt.

Vlteriùs etiam in memoriam reuocare oportet ea, quæ in Iſagoge huius commentarij fusè tractauimus de ſenſu Prophetico huius Cantici *cap. 5. §. 1. & 2.* vbi de nuptiis Chriſti & Eccleſiæ non pauca longa oratione præmonuimus. Sed illud in primis

mis ſtatuimus, nuptias Hebræorum propter polygamiam & libellum repudij à ſignificatione coniunctionis Chriſti & Eccleſiæ omnino deficere. Vnde Auguſtinus ex tribus nuptiarum bonis, quæ ſæpe ſæpiùs enumerat, ſcilicet *bonum prolis*, *bonum fidei*, & *bonum Sacramenti*, antiquorum Patrum coniugia hoc poſteriori bono carere affirmat. Per Sacramentum autem intelligit ſignificationem coniunctionis Chriſti, & Eccleſiæ, vt videre eſt *in lib. de bono coniug. cap. 8. & ſeqq.* Addo etiam Chriſtianorum ſecundas nuptias de ſignificatione dictæ coniunctionis inter Chriſtum & Eccleſiam plurimum detrahere, atque eam ob cauſam polygamus à ſacerdotio arceri, vt ibidem latiſſimè probaui.

Sed quamuis hæc perfectiſſima & abſolutiſſima imago vnitatis Chriſti & Eccleſiæ non reperiatur in matrimoniis antiquorum Patrum, tamen aliquam minus exactam & accuratam ſimilitudinem, quæ cum polygamia componi poſſet, in his inueniri, nemo inficiari poteſt. Nam, vt nuper dicebam, Regum matrimonia apud veteres Hebræos ſic conſtabant, vt vnica eſſet princeps vxor, cui reliquæ ſubiacebant, quæ ante alias corona & ſupremo honore fulgebat. Infra iſtam principem vxorem erant aliæ digniores coniuges, quæ Reginarum nomine cenſebantur, & ſub his concubinæ numeroſæ in coniugium quoque legitimum aſſumebantur à Regibus, vt nuper dicebam. Hæc autem Reginarum nuptiarum antiqua forma ad propheticum ſenſum tranſlata, ſic adaptari poteſt, vt princeps vxor coronata primariam Eccleſiam Romanam ſignificet, quæ cæteris orbis Eccleſiis præeſt, aliæ verò, quæ Reginarum nomen ferunt, Patriarchales & Metropolitanas Eccleſias notant, quæ Romanæ ſubiiciuntur, & aliis ſibi obnoxiis Eccleſiis imperant, quas cum illis vxoribus conferre licet, quæ concubinæ appellantur; ſed de his in prophetica interpretatione vberiùs dicemus. Nunc verò iuxta ea, quæ præmiſſa ſunt, ſenſum hiſtoricum duobus modis conformare licet.

Sexaginta ſunt Reginæ, &c. Hæc verba aliquos induxerunt in eam ſententiam, vt crederent, ſponſum in hoc libro eſſe Salomonem Regem, cui 3. *Regum cap.* 11. vxores quaſi Reginas ſeptingentas, concubinas trecentas attribuit ſacer textus. Ego verò, quamuis ex Salomonis rebus quædam typicè ſponſo accommodari credam, in hoc nuptiali carmine tamen potiùs ex hoc loco oppoſitum deduci arbitror, non ſolùm, quia numerus alter cum altero non concinit, ſed quia ſententia nullo modo id patitur Eſt autem eiuſmodi,

Sexaginta ſunt Reginæ, & octoginta concubinæ, &c. non ita vt dicat, hoc numero mihi vxores ſunt, quædam præcipuæ, quædam inferiores, tamen præ vnica Sulamite omnes contemno, non, inquam, ita: ſed hoc ſenſu. Alij quidem Reges, Reginas ducunt ſexagenas, id eſt, vxores multas, concubinas octogenas, id eſt, plures, adoleſcentulæ item, ſeu virgines, quas alunt, excolunt, præparántque in gynæceis, vt ex his, quas maximè velint, coniugio ſibi copulent, innumeræ ſunt. Non ita ego (inquit ſponſus,) *ſed vna eſt columba mea*. id eſt, vnam ego duxi vxorem, ſolam videlicet, & vnicam; *columba mea*, id eſt, quæ mihi ad iuſtar eſt columbæ, erga quam etiam ego columbi maris mores gero; nam, vt illi compares volant, coniugij torique fidem ſeruant, vnus vnicæ ſatis, & vnæ item vnicus, ita viciſſim nos: *Perfecta mea*, numeris omnibus abſoluta, vel *immaculata*, quæ ſcilicet omni næuo & imperfectione caret.

Vna eſt matri ſuæ, electa genetrici ſuæ, id eſt, vnica cùm ſit, mirum in modum à genitrice ſua diligitur. Rurſus placet quorumdam coniectura, qui credunt, omiſſam hic ſimilitudinis notam, more Scripturæ vulgato, & ſupplendam eſſe hoc modo: *Tanquam vna matri ſuæ, electa genitrici ſuæ*, quia videlicet ipſam tanto amore complector, quanto mater vnicam filiam proſequi ſolet, qui amor eſt ardentior, atque impenſior, vel aliter, ſicut illa ſuæ genetrici vnica eſt filia, quia nimirum hæc plures non peperit, ita mihi ſola, & vnica erit vxor; non enim aliam ducam. Quem ſenſum apertè reddunt verba, ſi addas ſimilitudinis notam hoc modo: *Vna es columba mea, perfecta mea, ſicut vna eſt matri ſuæ, electa genitrici ſuæ*. Et quia dixi totam iſtam orationem ad ſedandum commotum ex zelotypia Sulamitis animum fuiſſe comparatam, haud ſcio, an aliquid à ſponſo dici potuerit, quod magis illi cordi eſſet; tum, quia ſponſus ſic teſtabatur, amorem ſuum totum in illam colligendum iri, qui diſtractus in plures langueſcere ſolet; tum etiam, quia rarò plures vnius viri vxores concordem vitam agebant, vt produnt Liæ atque Rachelis iurgia, necnon aliarum.

Sed quamuis bæc interpretatio, me iudice, præferenda ſit, de qua non perfunctoriè egimus loco citato in Iſagoge *cap. 5. §. 2.* tameu nec excludo, nec repudio aliam, quæ cum ſecunda ſuppoſitione congruit, ad hunc modum: *ſexaginta ſunt Reginæ*, &c. numerus ſcilicet definitus pro indefinito, quaſi dicat: Mihi ſcilicet ſexagenæ, id eſt, multæ admodum vxores præcipuæ eueniunt, & octogenas, hoc eſt, plures concubinas, legitimo etiam coniugio mihi adiunctas babeo, & virginum, quæ in tricliniis ad nuptias adornantur, numerus in ſummam redigi non poteſt: *ſed vna eſt columba mea*, &c. id eſt, inter omnes & præ omnibus te vnam mibi vxorem ſociaui, quæ honore, & dignitate reliquis antecellis, quæ ſcilicet columbam fœcunditate imitaris, in qua omnes perfectiones collectæ conſpirant, & à qua omnia vitia, omnes næui, & cunctæ denique maculæ longè abſunt. *Perfecta mea, vel immaculata mea.* quæ nimirum, cùm ſis vnica filia matris tuæ, ab eadem vnicè diligeris, & omnium bonorum illius hæres exiſtis. *Vna eſt matri ſuæ, & electa genetrici ſuæ*, &c.

Viderunt eam filiæ, & beatiſſimam prædicauerunt; reginæ & concubinæ, & laudauerunt eam.

Filiæ. Quas ſuprà *adoleſcentulas* appellauit, modò *filias* dicit; nam filiæ abſolutè dictæ Hebræis pro virginibus ſunt & innuptis. *Concubinæ & reginæ*, id eſt, coniugatæ vtriuſque conditionis, de quibus ſat dictum eſt carmine præcedenti.

Quidam præteritum pro futuro, etiam hìc accipi voluerunt, hoc eſt, *videbunt, prædicabunt, laudabunt*; referunt autem ad ſequentia; cùm enim ab illis verbis, *reuertere, reuertere Sulamitis, reuertere, reuertere, vt intueamur te*; & deinceps Solymitanas fœminas loqui exiſtiment, vbi multa de ſponſæ laudibus ſerunt, præſcia, ſeu præſaga mente id diuinaſſe ſponſum exiſtimant. Itaque ait paulò pòſt, *te videbunt Sionitides*, tam nuptæ, quàm innuptæ fœminæ, & nulla erit quæ te felicem non prædicet, & laudibus in cœlum vehat. Ego verò, quia meliùs & aptiùs ſeries contexitur, temporis præteriti ſenſum ſeruare, & hunc locum de anteactis interpretari ſatius reor. At enim ſemel & iterum ſponſa publicè à fœminis viſa, bactenus dicit: primò cum ingeniali illo ferculo, ſeu lectica, quæ *cap. 3.* deſcribitur, ad oſtentationem gloriæ nuptialis proceſſit: nam ea pompa ad id ſpectabat, vt ſponſus vterque ab omnibus conſpiceretur, vt ibidem latè dixi. Deinde cum fugiente ſponſo incidit in manus militum, tunc enim fœminarum turba ad ipſam conuenit, eum quibus colloquia produxit, quaſque adiurauit, vt ſponſo, quid eius amore perpeſſa fuiſſet, renunciarent, illis verbis: *Adiuro vos filiæ Hieruſalem, ſi inueneritis dilectum meum, vt renuntietis ei, quia amore langueo.*

Cæterùm verius puto de poſteriori occurſu ſermonem eſſe eùm Sulamitis in milites incidit; mandauerat enim ſponſa fœminis, vt ſponſo renunciaſſent, quid eius cauſa perpeſſa eſſet. Igitur mandata iſthæc à fœminis fuiſſe perfecta ſponſus luculenter aſſerit, dum ait: *viderunt eam filiæ Sion*, tunc videlicet, cùm militum manus, ſaucia euaſit, *& beatiſſimam prædicauerunt*. Hebr. יאשרוה *ieaſeruah*, id eſt, *bearunt illam, reginæ & concubinæ, & laudauerunt eum*; quaſi dicat: Omnes tam innuptæ, quàm vxoratæ fœminæ, à quibus viſa dicitur, quid tunc actum fuerit viderunt, & laudibus eam apud me extulerunt in cœlum vſque, robur illius commendantes qoo excubiarum vim, impetúmque fregit, & ſine iniuria pudoris ab eorum manibus elapſa, pallium, ſeu flammeum nuptialem in manibus eorum reliquit. Nam pudor, non inuadendo, aut irrumpendo, aut ſpolia diripiendo, ſed fugiendo, elabendo, & ſpolia inter manus hoſtis dimittendo, nobiliores victorias ſibi acquirit.

Huic aliam interpretationem adnecto, quæ à reliquo etiam textu non abborret. Inter alios ritus nuptiales, alter erat vt noua nupta, quæ Regi tanquam primaria coniux tradebatur, atque adeò cæteris vxoribus dignitate & corona præferri debebat, ipſis proponeretur & exhiberetur, vt ſcilicet aliæ minores coniuges ipſi honorem debitum deferrent, eiúſque principatum agnoſcerent. Id verò non obſcurè colligitur ex *Pſalm. 44.* ab illis verbis: *Ex quibus delectauerunt te filiæ Regum in honore tuo, aſtitit Regina à dextris tuis.* vbi Rabini corticem allegoriæ explicantes aiunt ab auctore hujus Pſalmi Regem deſcribi vxoribus ſuis præcinctum; nam quos in hoc verſu *Reginas* appellat Salomon, ibi *filias Regum* vocat Pſaltes, *Reginam* verò dicit eam, quam loco, dignitate, ac reliquis ornamentis ante alias Rex honeſtauerat: *Aſtitit Re-*

ginæ à dextris tuis in veſtitu deaurato, &c. Cogita ergo hanc repræſentationem, ſeu exhibitionem primariæ coniugis ad eum modum inſtitui, vt ipſa Regi propiùs à dextris adſtaret; reliquæ verò minores vxores, tum Regem, tum ipſam Reginam & Principem coniugem adorabundæ obſeruarent. De his ergo ſic Salomon in hoc loco, *viderunt eam filiæ, & beatiſſimam prædicauerunt, reginæ & concubinæ, & laudauerunt eam.* Quaſi dicat: id mirabile prorſus ac nouum, quòd cùm aliàs inter plures vnius viri vxores inuidiæ, liuores, iurgia & diſſenſiones euenire ſoleant, atque ea potiſſimum reliquarum inuidiæ obnoxia ſit, quæ aliis præfertur, tanta erat Sulamitis præſtantia, tanta venuſtas & gratia, vt reliquæ ſponſi vxores, ſiue reginæ, ſiue concubinæ; ex quo eam videre licuit aperta & conſpicua, velóque ſpoliata facie, ſine inuidia, & ſine diſſenſione bearent potiùs, ac ſummis in cœlum vſque laudibus efferrent. Sed quid aiebant?

Verſ. 9. Quæ eſt iſta, quæ progreditur quaſi aurora conſurgens; pulchra vt Luna, electa vt Sol, terribilis vt caſtrorum acies ordinata?

SONVS ALLEGORIÆ.

P*Rogreditur*. Noſter Sanctius de progreſſu pompico intelligit, quo ſponſa traducebatur in ſponſi domum, & quia de nocte traductio fiebat, ideo *auroræ & lunæ* collatam fuiſſe dicit; ſed quid erit, quia *Soli* etiam comparatur diurno ſideri? nocturnus, inquiunt illæ, duorum coniugum progreſſus, cum facibus longè, latéque fulgentibus, ita refert ſpeciem orientis Solis, vt ſol ipſe exoriens ſponſo geniali pompa ex thalamo procedenti comparatur Pſalmo 18. *& ipſe* (ſcilicet Sol) *oriens tanquam ſponſus procedens de thalamo ſuo.*

Acuta certè, ſed non ſolida interpretatio; in primis enim traductio ſponſæ iam inde facta ſupponitur; imò nuptiarum celebritas longiùs iam proceſſit, vt multis locis (quæ hactenus explicui) luculenter euincitur. Deinde cùm Sol, tanquam ſponſus de thalamo ſuo procedere fertur, cùm nocturna traductione, aut progreſſu, collationem nequaquam iniri verba ipſa teſtantur; dicitur enim *è thalamo procedere*, hoc eſt, è geniali, ſeu maritali toro: at ſponſus, niſi poſt factam traductionem peractis nuptiis, expleta cœna hunc thalamum conſcendere non poterat, nedum ex illo procedere; locus ergo iſte de alia proceſſione pompica exponendus eſt, quæ interdiu fiebat ad venditandam nuptialem gloriam in vrbem, ſecundo, aut tertio nuptiarum die, primo manè, de qua *cap.* 3. *verſ.* 6. multa diximus, vbi etiam huius Pſalmi verba expendimus.

Ergo ſatius eſt de progreſſu, ſeu incremento venuſtatis ac pulchritudinis iſta verba accipere, ad hunc modum. *Quæ eſt iſta*, quæ talibus progreſſibus, aut incrementis augetur, vt modò auroram, deinde lunam, tandem ſolem referre videatur. Poteſt autem accipi ſucceſſiuus hic progreſſus, hoc modo, vt quo propiùs illa ad fœminas accederet, vel ipſe ad illam, maiora pulchritudinis incrementa caperet, ſic videlicet, vt à longè aurora, propiùs lunam, proximè ſolem imitaretur, vel, quod verius exiſtimo, de reuelatione ſponſæ ſermo eſt; nam priùs craſſiori pallio tecta, & vno tantùm oculo liberato, ſponſo tradita fuit ſuprà *cap.* 1. *v.* 15. Deinde pro pallio dicto, flammeum nuptialem tenuiſſimum accipit *cap.* 4. *verſ.* 1. tamen ſpoliata flammeo, faciem apertam & conſpicuam, omnibus exhibuit, *cap.* 5. *verſ.* 7. his ergo progreſſibus, aut incrementis pulchritudo ſponſæ fœminis reginis ac concubinis propalata & propoſita fuit; atque adeò illam priùs cum aurora, deinde cum luna, tandem cum ſole meritò conferendam exiſtimarunt. Clauduntque orationem illis verbis: *terribilis vt caſtrorum acies ordinata, vel tanquam vexillata*, cui nimirum velum pro vexillo denique fuit, vt tanquam pudoris & honeſtatis ſignifera aliarum fœminarum acies circumferret. Sunt verò illa figurata orationis incrementa, quæ tunc venuſtatis habet plurimum, cùm per gradus quoſdam creſcit, & per ſingula verba, quod ſequitur verbum, incrementi aliquid accipit.

Cæterùm, vt iſta cum præteritis cohæreant, cogitandum eſt, ſponſum, qui Sulamitem à fœminis mirificè commendatam dixerat, quibus verbis ipſam extulerint, nunc exprimere. Nectenda ſunt autem verba verbis, hoc modo: *viderunt eam filiæ, & beaverunt eam reginæ & concubinæ. laudauerunt eam, dicentes: Quæ eſt iſta*, &c. venuſtus qui-

dem modus laudanti per admirationem laudis exprimere, quam res magnæ & nouæ mouere ſolent: *Quæ progreditur quaſi aurora conſurgens*, id eſt, *exoriens*; parum diximus, *Pulchra vt luna*, quæ plena nitet, nundum ſatis eſt, *electa vt ſol*, cùm primo manè appetit quæ accipi debent comparatiuè cum aliis fœminis, facta collatione, ad eum modum, quo luſit Naſo de Herſe.

Quantò ſplendidior, quàm cætera ſydera fulget
Lucifer, & quanto quàm Lucifer aurea Phœbes;
Tanto virginibus præſtantior omnibus Herſe,
Ibat, eratque decus pompæ comitumque ſuarum.

Et Theocritus in Epithalamio Helenæ, apud quem ſic puellæ ad verbum,

Quater ſexaginta puellæ ſumus de muliebri iuuentute, ex his nulla viſu caret, ſi cum Helena conferatur. Sicut aurora exoriens decorum oſtendit aſpectum, ſacra cum nox abijt, hieme candidum ver laxante, ſic & aurea Helena elucebat inter nos.

Deinde ſi tempus obſeruemus, quo Sionitides puellæ in Sulamitem hæc verba iactarunt, vt comparatio cum tempore congruat; ſic comminiſci fas eſt. hæc ſcilicet verba eo tempore dicta fuiſſe, cùm ſponſa militum manus euaſerat, & à fœminis circunſtari cœpit, quod accidit circa auroram, vt ſuprà *cap. 5. verſ. 2.* obſeruaui; vbi ſponſus cincinnos matutino rore madentes adſtruit; ros autem aurora exoriente defluit, imò *aurora* dicitur, quaſi *aurea rorans*. Itaque orationis illa incrementa, cùm lucis incremento comparare licet, hoc modo; cùm primùm Sulamitis viſa fuit (vidimus autem eam circa auroram ſubobſcurè exigua & fuſca luce) auroram ipſam forma ſua imitari videbatur. Deinde illuceſcente iam die, quia pulchritudo magis ſe prodebat Lunæ fulgenti, & pleno orbe radianti, ſimilis apparebat. Iam verò poſtquam Sol fugatis omnino tenebris ſpeciem illius clariùs videndam exhibuit, Solem ipſum non æquare ſolùm, ſed etiam ſuperare iudicauimus.

Sed tamen præſtat omnibus quarta interpretatio, quæ ſic conformari debet. Sæpiùs diximus ſponſam ter in publicum proceſſiſſe, ſemel quidem noctu, cùm vecta curru geniali in domum ſponſi traducta fuit, vt moris erat craſſiori peplo facie velata. Iterum in ſecunda die nuptiarum cum tenui flammeo tecta, magno ſatellitio & illuſtri pompa lectica pereleganti ſublata, in templum deducta eſt. Ac demum tertia die nuptiarum, cùm iterum reuelata facie in publicum venit, ciúſque formam omnes admirati ſunt. Hos ergo progreſſus filiæ reginæ, ac concubinæ præfatis ſimilitudinibus venuſtè adumbrarunt, primum cum aurora; ſecundum cum Luna; tertium cum Sole conferentes, quas comparationes commendat perſpicua earum conformitas cum re ſignificata. Nam ſponſæ facies obtuſiori velo tecta, & altero tantùm oculo liberato auroram imitari videbatur. Eadem verò flammeo tenui ac pellucenti velata Lunæ ſimilis apparebat. Ipſa tandem faciem apertam & conſpicuam oſtentans, Solis radios æmulari aptè ac venuſtè dicitur.

Terribilis vt caſtrorum acies ordinata. Eodem ſenſu quo ſuprà ſponſus, imò à fœminis, velut mutuo ſponſus accepit hæc verba, ea vſurpans, quæ ab illis audierat. Vide ſuprà *verſ. 4.* huius capitis.

Verſ. 10. Deſcendi in hortum nucum, vt viderem poma conuallium, & inſpicerem ſi floruiſſet vinea, & germinaſſent mala punica.

SONVS ALLEGORIÆ.

Poma conuallium. Hebr. *in fructu conuallis deſcendi in hortum meum.* Septuaginta, *nucis*, ſignificant conuallem torrente aliquo irriguam. Septuaginta, *videre in genimine torrentis*. *Poma* ponuntur pro quouis fructu. Addunt Septuaginta ibi, *dabo tibi vbera mea*, quæ ab originibus & à vulgatis omnino abſunt.

Theodor. & apud ipſum tres Patres, & Rab. Anonymus, hæc verba ſponſæ tribuunt, reliqui ſponſo dedunt, quibus ſubſcribo. Hactenus ſponſus, vt Sulamitis animum mœrentem & ſubiratum deliniret, vtque nihil ſibi ſuſpicionis contra ipſam ſubeſſe monſtraret, addidit teſtimonium fœminarum, quæ ſponſam non purgauerant ſolùm, ſed mirè laudibus celebrauerant. Nunc verò, ſi qua ſuſpicio ſponſam etiam tetigerat de ipſo, vtpote quam aliquando zelotypia non parum vrebat, (vt ex aliis locis conſtat,) eam adimit, affirmans, tunc quando ex limine diuertit in hortum conceſſiſſe.

ceſſiſſe. Primò igitur ponendum eſt, ſponſam non ſuſpiciones, non querelas,ſed impenſum amorē,& ingens ſponſi ſui deſideriū eidem tunc expoſuiſſe, cùm ab excubitorū congreſſu rediens in illum incidit,vt ſuprà *v.* 2. 3. *&* 4. non perfunctoriè probaui.

Deinde cogitandum eſt, duos fuiſſe hortos, in quibus colendis ſponſus ponebat operas. Alter,in quo erat aromatum prouentus,alter in quo vinea & pomarium omnigenum. vtriuſque horti mentio ſeparatim fit ſuis locis. De horto aromatum ſermo eſt *cap.* 5 .*verſ.* 1. ab illis verbis: *Veni in hortum meum. Meſſui myrrham meam*, &c.& in hoc cap.verſ. 1. *Dilectus meus deſcendit in hortum ſuum ad areolam aromatum*,&c. De pomario, ſeu horto arboribus conſito, hîc agitur, & ſuprà *cap.* 2. *verſ.* 12. *&* 13. ſub nomine *vineæ*,ſicut infrà *cap.* 7. *v.* 12. Sed cur hîc appellatur *hortus nucum*: Hebr. אגוז *Egoz*, quæ vox non reperitur alibi in Scriptura; ratio autem nominis eſſe potuit, vel quia ibi nux aliqua in horto ſata eſſet, vel quia *nucis* nomen quodlibet fruticis latiori ſignificatione complectitur, ſumpta ſpecie pro genere.

Ergo ſponſa, vt ex primo huius capitis carmine conſtat, dilectum ſuum in hortum aromatum deſcendiſſe exiſtimauit. ſic enim ait: *Dilectus meus deſcendit in hortum ſuum ad areolam aromatum, vt paſcatur in hortis, & lilia colligat*; ideo ad ſponſum veſtigandum in eum hortum contenderat, Solymitanis ſtipata fœminis; quæſitum verò non inuenit. Quid cauſæ fuit? certè id,quod ipſe modò profert: *Deſcendi in hortum meum,vt viderem poma conuallium*, &c.quibus verbis oſtendit, non in eum hortum,de quo ſponſa diuinarat, ſed in alium diſceſſiſſe, nimirum in hortum nucum, vbi vinea & fruticum omnigena multitudo conſita erat, vt vineæ floritionem, & malorum punicorum primæuos fructus exploraret. Et quia, vt iam dixi, hæc erat ſponſi dotalis vinea, quam ipſa plurimum adamabat, aptiſſimè ſponſus ad ipſam deliniendam id adiecit, nimirum, tunc cùm diſceſſit ad curandum & excolendum ipſius hortum & vineam deſcendiſſe, vt ea ratione ſponſæ ſuæ genio atque ſtudiis inſeruiret.

Hæc autem interpretatio ſic excitari debet, vt is ſponſus id ſponſæ ſignificare voluerit, eo nimirum tempore, quo ipſam antelucanis horis ad limina hærentem cultus ſui,ſtudioſa reliquerat, non ex aliqua indignatione, vel quia alienos amores ſollicitaret, vel ex alia cauſa, quæ ſponſæ ſuæ iniuriam, curam, aut dolorem faceſſeret, ſed vt alterum è duobus hortis inuiſeret,cùm ſcilicet,qui nucibus & pomis,hoc eſt,omnigenis fruticibus conſitum erat, tam his, qui nuces afferunt, quàm qui poma progerminant. Hiſpanè dici ſolet, *los de gueſo y los de pepita*. hæc enim diuiſio omnes arbores fructiferas comprehendit, & agriculturæ plurimum inſeruit ad plantationem & inſitionem: his autem verbis ſponſus diſceſſum matutinum honeſtauit, ſignificans non alia intentione factum, niſi horti viſendi, atque adeò communes delicias curandi gratia. ſubdit ſponſa,

Verſ. 11. Neſciui; anima mea conturbauit me,propter quadrigas Aminadab.

SONVS ALLEGORIÆ.

Septuaginta interpretes paulo aliter. *Non nouit anima mea, poſuit me currus Aminadab*, pro verbo *conturbauit*,vox Hebræa eſt שמני à radice שום *ſom*,vel שמם *ſamam*. Septuag. priorem radicem obſeruarunt,quos ſequitur quinta editio. D. Ambr. *in lib. de Abrah. cap.* 8. & recentiores nonnulli hebraizantes,qui ita conuertunt. *Poſuit me quadrigas populi mei nobilis*. Noſter interpres poſteriorem radicem amplexus eſt, & Symmach. premens veſtigia, vertit *conturbauit*; eſt enim *ſamam*, *obſtupeſcere*, vel ad ſtuporem adducere.

Aminadab. Aliqui accipiunt vt proprium,in his Honorius,qui cum notari exiſtimaui, cuius plauſtrum ad arcam Dei vehendam aſſumptum eſt: at hic non *Aminadab*, ſed *Abinadab* apellabatur. Lyranus reſpexiſſe putat Salomonem ad Aminadab filium Aram, Iudæ Patriachæ abnepotem, ſoceram Aaronis, quem Hebræi ſcribunt ducem fuiſſe Tribus Iudah in exitu ex Ægypto, & primum poſt Moiſem in diuiduas rubri maris aquas quadrigas iactaſſe,aliis hæſitantibus. Ex Lyrano in ſua commentaria tranſtulerunt Iuſtus Rupertus & Beda. Alij ex fratribus natu maioribus Dauid Regis, alterum qui eo nomine cenſebatur, notari putant; cuius mentio eſt *Ruth* 4. Demum alij nobilem aliquem virum fuiſſe volunt ob quadrigarum celeritatem inſignem tempore Salomonis, cuius alibi Scriptura non meminerit.

Cæte

Cæterùm plures ſunt, qui nomen Aminadab proprium eſſe negant, & appellatiuis adſcribunt, ſed variè tamen conuertunt. Theodoretus, *currus populi ducentis*, Aquil. *currus populi ſponte imperantis*. Recentiores; *currus populi mei nobilis*. Germana et am eſt (meo iudicio) Abenezræ tranſlatio: *currus magni & potentis in populo*. id eſt, ipſius Regis, qui populo imperat. Nec propterea me vel latum vnguem à vulgata recedere exiſtimo: hîc enim non parùm ſolemne eſt retinere voces Hebraicas, non ſolùm in propriis virorum, ſed etiam in appellatiuis. Nil certiùs? Itaque quadrigas iſtas à quibus perturbata dicitur ſponſa, aut populares currus interpretari licet vrbem regiam adeuntes, aut eos, quibus Rex, aut Princeps populi vtebatur.

Hic locus varias de diuerſas interpretationes peperit; illas verò miſſas facio, quæ de aliquo ſingulari homine eo vocabulo inſignito ediſſerunt iſta verba: ſiue is ſit Aminadab, Iudæ abnepos, ſiue frater Dauid, ſiue aliquis qui Arcæ Dei vectandæ currum adminiſtrauit, quia hæc omnia à contextu hiſtoriæ prorſus abhorrent. Venio ad alia.

Noſter Sanctius, cùm ſingularis ſit in ea perſuaſione, vt exiſtimet ſponſæ tranſlationem ad domum ſponſi, (quæ ſolenni Hebræorum ritu aſcenſo curru perfici ſolebat) nec dum peractam fuiſſe; ſed tamen iam tunc adornari atque expediri cœptam; appoſitè ad eam ſententiam, ſic comminiſcitur: ſponſa ideò turbata fuit, quia verebatur ne ſponſus illius inertia & deſidia offenſus, atque illiberaliter tunc tractatus, cùm fores pulſauit, alienus iam ab his nuptiis alias meditaretur. Itaque ait: *Anima mea turbata eſt propter quadrigas Aminadab.* Ideò ſcilicet perturbata ſum, quia cùm tempus inſtaret currus inſcendendi, vt in ſponſi domum tranſferrer, vereri cœpi, ne ſponſus à me prouocatus quadrigas ſolueret, & ab ſponſione nuptiarum reſiliret.

Cæterùm cùm ſponſæ traductionem, iam inde factam, & nuptiarum celebritatem longiùs proceſſiſſe multis argumentis ſuprà probauerim, præmiſſa expoſitio non poteſt non diſplicere; ſi tamen per eiuſmodi quadrigas genialem currum accipere velis, quo noua nupta in mariti domum transferri ſolebat, ſententiam huius carminis ad hunc modum conformare licet: *Anima mea conturbauit me propter quadrigas Aminadab*, ſeu *magni ac potentis in populo*. q.d. tunc cùm à militibus vexata & vulnerata fui, cùm ſponſum quærebam, nec inuenire poteram, cumque dolor de accepta iniuria angebat animum, tunc certè mens conturbata, alias quadrigas cogitabat, id eſt, offerebat mihi alias nuptias, alterius videlicet Principis, qui me magis amaret, qui mitiùs ac liberaliùs mecum ageret, & in cuius domum traducta, nihil amore meo indignum pati cogeret. Sed tamen abſit, vt hæc tam leuis cogitatio ſponſæ tribuatur. An non ſatius eſſet ſic comminiſci. Sponſa propter *quadrigas magni & potentis in populo*, id eſt, ſponſi ſui, qui magnus Princeps, imò Rex aſſeritur in hoc Cantico, conturbata & exterrita dicitur, quia tunc cùm ad fores venit, & ſponſum abiiſſe comperit, atque illum ſequi coacta, in memoriam venerunt quadrigæ inclitæ ſponſi ſui, quibus ſubuecta plurimis ſtipata turbis, & regio ſatellitio cincta, prima nuptiarum nocte ad hortos in ædes regias tranſlata fuerat, atque adeò ægrè admodum ferre cœpit ſolam ac peditem ſine ſociis & ſine curru, tanquam humilem & ingloriam fœminam, ad ſponſum veſtigandum egredi. Nam quas hîc Principis quadrigas dicit, ſuprà cap. 1. *equitatum in curribus Pharaonis*, appellauit. quem ideò fortaſſe ſibi tunc non adeſſe dolebat Sulamitis, quia ſponſum fugientem aſſequi cupiens currum velocem quadriga victum deſiderabat, eum ſcilicet, quo prima nocte ad ſponſi ædes perlata fuerat.

Sed alias magis accommodatas interpretationes ſubiicio.

Prima eſt Rabbi Anonymi: *Neſciui, anima mea conturbauit me*, &c. Præmiſit ſponſus: *deſcendi in hortum nucum*, &c. id eſt, tunc cùm à foribus tuis auulſus fui, in pomarium certè contendi, vt vineæ atque aliorum arborum floritionem & geminationem explorarem. ſubtexit ſponſa, *Neſciui*, prorſus, & animi mei perturbatio tanta fuit, & cupiditas te videndi, vſque adeò audacem me fecit, vt à via dicti pomarij aberrans ad quadrigas populi incliti, quæ nimirum vrbem regiam Hieruſalem noctu diuque circumeunt, memet traduxerim, illaſque interrita inuaſerim, vt merità cum acie militum ad pugnandum inſtructa conferri poſſem.

Secunda interpretatio ſic habet, *Neſciui*, prorſus atque adeò perturbata, & conſilij indiga, non ſemitam quæ ducit ad hortum, ſeu pomarium carpo, ſed viam regiam, ſeu orbitam arripio, quam quadrigæ ad vrbem inclytam, hoc eſt, ad Hieruſalem contendentes aſſiduò exterunt, atque adeò in milites excubitores incidi. Vel

paulò

paulò aliter, *Neſciui*, id eſt, non ſatis noui quà greſſus regerem, ſed ipſa viarum diuerſitas perturbauit me propter quadrigas Aminadab, vel *populi nobilis*, id eſt, propter diuerſas orbitas, quas quadrigæ ad vrbem Hieruſalem venientes rotis ſuis aperiunt. Quaſi dicat: multitudo viarum decepit me, atque adeò cùm ad te venire deberem in hortum nucum, ad vrbem perlata ſum, & in militum manus, per errorem incidi, à quibus vexata ad hortos tandem regredi coacta ſum.

Quòd ſi amplectamur tranſlationem ſeptuaginta Interpretum, alia rurſus, & alia interpretatio ſuppetit.

Prior eſt, *non nouit anima mea*, id eſt, ignoraui prorſus, nec id in mentem venit, propterea ad te veſtigandum, non in hortum, ſed in vrbem veni. Reliqua ſic efferunt Septuaginta: *Poſuit me ſicut currus Aminadab*, ſuppl. *anima mea*, hoc eſt, deſiderium tui videndi, & fugientis aſſequendi rotas addidit, (vt ita dicam;) addidit mihi, & volubilis velociſque ad inſtar currus effecit me, quaſi dicat: Ne putes me inertem & ſocordem hæſiſſe in lecto, velut oſtium in cardine, tunc cùm è limine diſceſſiſti; nam ea profectò velocitate inſequuta ſum te fugientem, qua currus velociſſimis quadrigis implentibus ferri ſolet; currus, inquam, aliquis ex his, quibus ad excurrendum vtitur populi princeps, vel Salomon, vel alius quiuis ex proceribus. Priorem hanc expoſitionem, non parum inſinuant Genebrardus Legionenſis, & ex his alij.

Secunda expoſitio ſic habet: cùm ſponſa audiſſet à ſponſo ordinatè ad inſtar aciei in vrbem irrumpentis, tunc obtinuiſſe, cùm in excubitores milites irruit, & vim afferentes vicit, ſubiecit illa: *anima mea poſuit me ſicut currus Aminadab*, hoc eſt, animus meus ardens tui videndi fortiorem fortiſſimis quadrigis ad irrumpendum me reddidit, amor enim audaces efficit etiam debiles, inualidáſque fœminas.

Verſ. 12. Reuertere, reuertere Sulamitis: reuertere, reuertere, vt intueamur te.

SONVS ALLEGORIÆ.

SEptuaginta paulò aliter: *Conuertere, conuertere Sunamites; conuertere, conuertere, & videbimus in te.* Pro *Sulamite* Philo Carpathius *Odolamitis*, & interpretatur *teſtimonium in aqua*, à quo tranſtulit Arboreus in ſua commentaria. Sed hæc lectio nec coit cum originibus, neque cum Septuaginta, aut vulgata interpretatione.

Septuaginta habent *Sunamitis*, quos ſequuntur plures ex Patribus. Significat autem *emptam captiuam*, vel *deſpectui habitam*, vnde Symmachus ſuam fortaſſe lectionem. ἡ ἐσκυλευμένη, hoc eſt, *ſpoliata*, à voce *Sunem*.

Præſtat tertia lectio *Sulamitis*, quam hodie habent correcti codices, & Aquila ſequutus eſt, qui ita conuertit, ἡ εἰρηνεύουσα, id eſt, *pacifica*, vel *pacem colens*. & plures etiam ex patribus amplectuntur. Quidam verò Sulamitem dictam volunt, quaſi Solymitanam; alij de mariti ſui nomine appellatam malunt, & à Salomone *Sulamitem* deflecti, ſicut à Ioanne, Ioannam; his adhæreo, ſic enim fit, vt obtineat hic mos ille Hebræis ſolemnis, vti vxores de maritorum nomine dicantur, de quo ſuprà *cap.* 1. *verſ.* 2. nam ſponſus, etſi non ſit ipſemet Salomon, tamen figuratè, Salomonis nomine cenſetur, vt ſæpe aliàs appinxi.

Abenezrha & Anonymus hæc verba per narrationem quandam ſponſo à Sulamite dicta fuiſſe putant, ad hunc modum, id eſt, tum cùm ego ad te veſtigandum ocior quadrigis omnibus volabam, clamabant ad me Sionitides fœminæ: *redi*, redi, inquam, vt tuam ſpeciem tantopere prædicatam contemplari liceat. quibus ego: *Quid ſpectabitis in Sulamite* (vt ita oportuerit certatim ad ipſam videndam exire) quid, inquam, ſpectabitis, *niſi choros caſtrorum*, &c. quæ ſunt priora verba ſequentis capitis; nam in Hebræis originibus *cap.* 7. auſpicium ſumit ab illis verbis, *reuertere*, &c.

Delrius noſter exiſtimat Sionitides fœminas non tam voluiſſe ſponſam inuitare ad reditum, quàm de reditu gratulari, nec diſplicet.

Tamen illud aptiùs ad contextum dici crediderim, ſcilicet cunctam illam hiſtoriam abſolutam fuiſſe excuſationibus vtrinque acceptis, ſedatis animis, abolitis ſuſpicionibus; hinc verò exordiri quaſi nouum drama, in quo puellæ Sionitides, quæ ad ipſam contemplandam conuenerant, ſponſam ad ſe conuerti, & propiùs accedere precantur, vt in ipſa liceat cominus contemplari, quod pulchrius, quod laude dignius, ad illud decantandum & celebrandum.

Sed

Sedtamen, vt contextus ſit luculentior, redeat in memoriam id, quod nuper dicebamus, Sulamitem videlicet pallio nuptiali ſpoliatam, & à militibus vulneratam ab vrbe reducem ſtipantibus fœminis ad hortum rediiſſe, vt ſpōſum inueniret. Adde etiam id quod in præfatione huius Epithalamij ſeriò adnotaui in quarta nuptiarum die, matutino tempore, iuxta morem patrium ſponſam ab hortis venientem cum pompa & apparatu nuptiali, iterum vrbem ingredi ſolitam, ad formæ & pulchritudinis perfectam oſtentationem; quæ nimirum depoſito flammeo, aperta facie, pedibus ſolenni nuptiarum ritu, ſandaliis indutis & reliquo mundo muliebri aſſumpto fieri ſolebat; hæc enim erat ſumma, nuptialis gloriæ venditatio; vt ibidem diximus, & *cap. 5. verſ. 3.* non perfunctoriè probauimus.

Sed quid inde? certè verbum illud geminatum, *Reuertere, reuertere*, duplici ſenſu donari poteſt: alter eſt, vt puellæ, quæ ſponſæ ad hortos antelucano tempore ad ſponſum veſtigandum venienti comites additæ fuerant, id poſtulent, vt quod nuptiali more ac ritu comparatum erat, ipſa perficiat: atque adeò in vrbem ociùs reuertatur, ipſamque pompicè adeat, formam ſuam oſtentans, eamque ſine velo & ſine pallio, Solymitanis fœminis tam nuptis, quàm innuptis videndam offerens; ſic enim accipi debent illa verba; *vt intueamur te*, vt ſcilicet tam nobis, quàm aliis Hieroſolymitanis mulieribus, tuam abſolutiſſimam pulchritudinem contemplari liceat. Cui expoſitioni obſeruit tranſlatio Symm. *reuertere, reuertere ſpoliata*, &c. quæ nimirum flammeo velo ſpoliata exiſtis, ſpeciem tuam liberam & conſpicuam omnibus offerens.

Secunda expoſitio ſupponit ſponſæ reditum ex hortis ad vrbem, iam inde perfectum, atque in eiuſdem vrbis aditu cum Sulamitis ſuadente pudore, quem ex flammei detractione conceperat, faciem & oculos aut auertere, aut diuertere curaret, ne in lumina intuentium apertò vulto palàm incurreret. (vt nuper de ſponſo diximus ad illa verba: *Auerte oculos tuos à me*, &c.) Solymitanæ fœminæ ad eam videndam conuolantes ſic ipſum alloquutæ ſunt. *Reuertere, reuertere*, vel, vt alij reſtituunt, *conuertere, conuertere Sulamitis, ſeu ſpoliata*, id eſt, tu ſcilicet, quæ flammeum iam amiſiſti, atque adeò faciem apertam & reuelatam geris: *conuertere, conuertere.* ne ſcilicet diuerte, ſed magis conuerte vultum & oculos ad nos, vt quidquid decoris & pulchritudinis in te eſt, clarè contueri poſſimus, *vt intueamur te*, vt illud commendare & prædicare poſſimus; quibus illa,

---

CAPVT SEPTIMVM.

Verſ. 1. Quid videbitis in Sulamite, niſi choros caſtrorum?

SONVS ALLEGORIÆ.

SEPTVAGINTA: *Quid videbitis in Sunamite quæ vadit vt herba caſtrorum*, ſic habet Complutenſis; videtur tamen mendum irrepſiſſe, & pro χορὸς, additum fuiſſe χόρτος. Sed licèt lectionem non expungamus, tamen eadem erit ſententia; nam χόρτος Græcis aliquando eſt *iubilus, lætitia*, & *riſus*, per tranſlationem, & χορτάζομαι *lætari* ſignificat; ſicut enim riſus ad herbas, ita viciſſim hortorum amœnitas ad riſum accommodari ſolet. Itaque herba caſtrorum, idem ſibi vult, quod iubilus, aut lætitia caſtrorum exultantium. Chorus Hebraicè מחלת *Mecholath*, à verbo *chalath*, *Chorum* ſignificat, Abenezra *tympanum*, aut *fiſtulam*. Symmachus vertit *ſpoliatam*, in *vulnerationibus caſtrorum*. Sed quid eum mouit? Certè verbum *chalath*, quod *vulnerare* ſignificat, ex germano ſignificato, à quo fluit *Mecholath*, atque adeò pro vulnere accipit, & quidem non inſulſa euadit ſententia iuxta lectionem iſtam; cùm enim puellæ Sulamitem laudandam ſuſcipere ſe velle inſinuaſſent, tunc cùm dixerant: *Reuertere, reuertere, vt intueamur te*, ſubiecit illa, *quid videbitis, niſi ſpoliatam in vulnerationibus caſtrorum*; id eſt, quid viſu, aut laude dignum eſſe poteſt in ea, quam nuper milites ſpoliatam pallio, & vulneratam dimiſerunt. Et in hanc ſententiam allici poteſt illa lectio præmiſſa: *Quid videbitis in Sulamite-*

mite, quæ vadit vt herba caſtrorum. quid videlicet ſpectabile, aut laudabile in fœmina, cuius virentem iuuentam ſic extriuerunt milites plagis & vulneribus, ſicut herba, aut fœnum calcatur & teritur in caſtris. Mitto alia de herba, quam victoribus victi porrigere dicuntur, hæc enim ineptè ad hunc locum traducuntur.

Sed non erit alienum à ſententia huius carminis, ſi dicamus reſpectum ad militares coronas, quia nemo neſcit milites in caſtris coronas ex diuerſis foliis, aut herbis compactas geſtare ſolitos. lege Tertullian. de corona militis, & noſtrum Cerdam, præclarum eius interpretem ibi. Rurſus nullus ignorat, vſum coronarum & ſertorum in nuptiis, de quo ſæpe aliàs loquuti ſumus. Ergo ſic ſponſus. Illud certè in Sulamite viſu digniſſimum, quod virginibus atque puellis coronatis cincta redimita imitatur caſtra militum ſimiles coronas geſtantium, quod ad celebratione, & ipſa etiam nuptiali corona victoriæ nuper ab excubitoribus partæ referri poteſt.

Diſſidium eſt inter auctores, cui potiſſimum hæc verba quadrent. Plures tribuunt ſponſæ, vt occurrat puellis, quæ laudes eius decantare volebant. Non deſunt etiam qui puellis accommodent, & ab his verbis orſas fuiſſe ſponſæ commendationem, dicunt. Alij demum ſponſo adſcribunt: cum his ſentio, quamuis in aliquo ſenſu ſponſæ etiam optimè accommodari poſſe non abnuo. Quidam ergo caſtrorum choris collatam fuiſſe ſponſam volunt, vt ſuauem ſimul, & terribilem eſſe couſtaret, quia non ſecus delectaret, quàm chorus canentium, non ſecus terrori eſſet, quàm militum phalanges. Alij alia. Sed cogitandum in primis eſt, choros caſtrorum, cum quibus inita eſt comparatio, eſſe veteres illos virginum conuentus, ſeu comitia, quæ victorias ab hoſtibus partas ſiſtris, tympanis, cantionibus & plauſu concrepabant; quorum ſunt perſpicua exempla in ſacris litteris, *Exodi* 15. fœminæ Pharaonem in mari demerſum decantant: *Sumpſit ergo Maria propheteſſa ſoror Aaron tympanum in manu ſua, egreſſæq́; ſunt omnes mulieres poſt eam, cum tympanis & choris, quibus præcinebat, dicens: Cantemus*, &c. & 1. *Regum cap.* 18. poſtquam Dauid percuſſit Philiſthæum cùm reuerteretur, mulieres egreſſæ dicuntur de vniuerſis vrbibus Iſraël, cantantes Epinicium, chorόſque ducentes in tympanis lætitiæ, & in ſiſtris. Mitto alia. Deinde arbitror, nequaquam Sulamitem cum his choris caſtrenſibus comparatam fuiſſe, ſed ipſaſmet puellas, quæ laudes illius pangendas ſuſceperant; quid enim choro magis ſimile, quàm chorus?

Ergo ſi ſponſæ tribuamus præmiſſa verba, ſic ſunt ediſſerenda. Puellæ quidem eius laudes occinere velle nuper inſinuarãt, dicentes: *Reuertere vt intueamur te*, &c. occurrit ergo ſponſa verba earum reſumens, & in ipſas luculenter retorquens, vt ſibi magis ac magis eas deuinciret. *Quid videbitis*, inquit, *in Sulamite niſi choros caſtrorum*. id eſt, quid ſpectatu dignum, quid venuſtum eſt in Sulamite, niſi vos ipſæ ô virgines pulcherrimæ, quæ me cingitis vndique, & chori ad inſtar caſtrenſis pangitis victoriam meam ab excubitoribus militibus partam.

Quòd ſi ſponſo adſcribantur verba, aliter dicemus: puellas nimirum Sulamitis laudes canere cœpiſſe; tunc verò addit ſponſus: *Quid videbitis in Sulamite niſi choros caſtrorum?* Quaſi dicat, illud profectò in Sulamite viſu dignius eſt, quod poſtquam illa inſtructiſſimæ ad inſtar aciei excubitus milites exterruit, & afferentes vim deuicit, ac fudit, puellæ & virgines eius laudes decantare & celebrare incipiunt in aditu vrbis, & progreſſu pompico, iuxta nuptialem ritum. Nam hoc quid aliud eſt niſi imitari quodammodo caſtrenſes fœminarum choros, cùm partâ victoriâ epinicium iuſonant, vel pæana canunt.

Quàm pulchri ſunt greſſus tui in calceamentis, filia Principis.

Filia Principis. Septuaginta, *filia Nadab*, retinentes vocem Hebræam. Philo Carpath. *filia Anab*, alij *filia Aminadab*; ſed in vtraque lectione mendum eſſe non dubito, quamuis poſtremam amplexi ſunt D. Hieronymus *lib.* 1. *contra Iouinian.* D. Ambroſius *lib. de obitu Valent. & lib. de inſtit. virgin. cap.* 14. Symmachus, *filia Ducis*, alij *filia munifici*, ſeu *ſponte dantis*. ſed omnes iſtæ lectiones eodem recidunt. Eſt autem modus dicendi Hebræis familiaris, *filia Principis*, pro Principe fœmina, ſicut *filia Regis*, pro *Regina*. Nam *Pſalm.* 44. eadem quæ dicit Regina: *Aſtitit Regina*, &c. breui verborum interſtitio, *filia Regis* nuncupatur. *Omnis gloria filiæ Regis ab intus*, &c.

Verba ſunt fœminarum Hieroſolymitanarum laudes Sulamitis pangentium,

qui in hoc loco duas ſponſas comminiſcuntur, alteram iuniorem, & alteram adultam, qui audiendi non ſunt, quia neque rationem, neque aliquem antiquum auctorem ducem habent. Ergo iſta verba Hieroſolymitanis puellis adſcribunt Theodoretus, & tres apud ipſum Patres, Geneb. Rab Salomon, Anonym. & alij multi, quæ cùm nuper à Sulamite, propiùs vt accederet, poſtulaſſent, vt quidquid in ipſa, laude dignum erat, decantare inciperent: venientis ad ſe, greſſus & calceamenta commendant hiſce verbis: *Quàm pulchri ſunt greſſus tui in calceamentis, filia Principis. in* pro *cum*, vtrumque videlicet pulchrum, greſſus & calceamenta.

Sed tamen, vt loci huius germanum ſenſum aſſequi liceat, aliqua prælibare operæpretium eſt.

Primò notandum eſt id, quod in præfatione huius ſexti Epithalamij præſcripſimus, hanc ſcilicet deſcriptionem ſponſæ non ab aliis, quàm ab ipſis Hieroſolymitanis fœminis factam fuiſſe tunc, cùm pallio nuptiali amiſſo, vel ablato, vrbem ingreſſa, palàm ab omnibus videri cœpit, deſcriptio autem à pedibus auſpicatur. Sed quid cauſæ?

Secundò ergo notandum id, quod ſuprà *cap.* 5. *verſ.* 3. delibaui, hunc ſcilicet ſecundum ingreſſum, ſeu proceſſum pompicum ſponſæ in vrbem ad publicam formæ & venuſtatis venditationem, non ita factum, vt Sulamitis ferculo, aut curru ſublata Hieroſolymam adierit, ſed pedibus inſiſtens ſuis. Suadent hoc ipſa huius carminis verba, vbi ſponſæ greſſus graues & elegantes commendantur. *Quàm pulchri ſunt greſſus tui,* &c. Adde etiam fœminis Solymitanis apud Iſaiam *cap.* 3. id ſummæ gloriæ tribui, quòd pompicè & faſtuosè in vrbe incederent. *Pro eo quòd eleuata ſunt filia Sion, & ambulabant extento collo, & nutibus oculorum ibant, & plaudebant, ambulabant pedibus ſuis, & compoſito greſſu incedebant.* Hæc autem pulchritudo & compoſitio inceſſus fœminei tunc vel maximè elucebat, cùm nouæ nuptæ ex more gentis in publicum procedebant.

Tertiò animaduertendum eſt id quod non perfunctoriè in eodem loco notaui, ſcilicet innuptas fœminas pedes velare ſolitas olim apud Hebræos. Vide quæ de cothurno virginibus familiari, qui pedes & crura ſurarum tenus tegebat, ibidem diximus, pro quo nubentes fœminæ ſandalia aperta, hoc eſt, ſoleas loris deſuper adſtrictas, pedibus induebant. Adde etiam virgines Hebræas tunicam geſtare ſolitas, quæ ad talos vſque demittebatur, atque adeò pedes celabat. 2. *Regum* 13. De Thamar virgine, quam illata vi corruperat Amon frater eius, ſic facer textus. *Quæ induta erat talari tunica: huiuſmodi enim filia Regis virgines veſtibus vtebantur.* & infrà, *quæ aſpergens cinerem capiti ſuo ſciſſa talari tunica ibat ingrediens, & clamans,* &c. Sed pro hac veſte prolixiori aliam breuiorem aſſumebant nuptæ, quæ pedes eorumque calceamenta, ſiue ſandalia intecta relinquebant. Eiuſmodi veſtem nuptis ſolemnem aſſumpſit Iudith *cap.* 16. de qua ibi: *Exuit ſe veſtimenta viduitatis, & induit veſtimenta lætitiæ,* id eſt, *nuptialem ſtolam.* Et quia hæc breuior erat, & pedes minimè tegebat, adiecit: *ſandalia eius rapuerunt oculos eius,* &c.

Quartò de calceamentorum nuptialium gloria fruſtrà hìc multis legendus noſter Hieronymus de Prado, ad illa verba Ezechielis cap. 16. *calceaui te ianthino*, vbi Propheta inter reliqua mundi muliebris ornamenta, quæ ſponſæ ab ſponſo tradebantur, numerat calceamenta ex ianthinis, aliàs iacinthinis pellibus conformata. Rurſus *Iſaiæ* 3. Solymitanis puellis ſic minatur Vates. *Auferet Dominus ornamentum calceamentorum, & lunulas, & torques.* Erant autem lunulæ calceamentorum, ſeu ſandaliorum inſignita ornamenta, de calceo verò lunato Regibus ac Reginis ſolenni, vide Bullengerum *de Imp. Rom. lib.* 2. *cap.* 7.

His poſitis huius carminis ſenſus ſic inſtituendus eſt. Cogita ſponſam non feretro, aut lectica vectam, ſed pedibus ſuis graues ac compoſitos greſſus regentem Hieroſolymam vrbem ad oſtentationem pulchritudinis ingreſſam, non prolixa, aut talari, ſed breuiori veſte more virginum indutam, atque adeò pedes ſandaliis opertos, ſimul & apertos, ritu nuptarum fœminarum glorioſa ambitione geſtantem. Ergo filiæ Sion, quæ deſcriptionem iſtam contexuerant, eximiam illius pulchritudinem prædicantes, ad hunc modum affatæ ſunt: *Quàm pulchri ſunt greſſus tui in calceamentis filia Principis.* quaſi dicat: O qualem & quantam gloriam oſtentas & iactas vxor Regis ac Regina felix, cùm pedes grauiter & compoſitè moues, & eoſdem pretioſis ac decoris calceamentis, vel ſandaliis conſpicuos, iam non tegis tanquam virgo innupta,

ſed

ſed veluti coniugata detegis, atque oculis noſtris videndos offers. Ideò verò iſta deſcriptio à pedibus exordium capit, quia nunc primum in hac quarta die & progreſſu pompico ad vrbem pedes detegebat noua nupta; eapropter primam laudem ab illis meritò ducendam exiſtimauerunt puellæ ac fœminæ Sionitides.

Itaque ſic aiunt: *Quàm pulchri ſunt greſſus tui in calceamentis filia Principis.* id eſt, quàm grauis & decorus inceſſus, qualem decet principem fœminam; inceſſus, inquam, prodit indolem tuam, & animi excelſi generoſitatem, cui gratiæ & decoris plurimum addunt calceamenta vel ſandalia pretioſa. Pro *greſſibus* Hebr. eſt פעמים *pegamim*; alij, *pedes in calceamentis* conuertunt, ne pedibus deſit ſua laus; ideò verò inceſſus in fœmina obſeruatur, quia indolem ingeniumque qualia ſint prodit. Graues enim & decori greſſus, grauitatem animi & pondus inſinuant; contrà ludibundi, mobiles, & inſtabiles, leuitatis indices ſunt. Hinc Clemens Alexandrinus lib. 3. Pædagogi cap. 11. *in inceſſu*, inquit, *non inueniatur magni animi & excelſi dedecus*, id eſt, ne quid committatur quod animum grauem & excelſum dedeceat.

Iuncturæ femorum tuorum ſicut monilia quæ fabricata ſunt manu artificis.

Septuaginta paulò aliter, *Moduli fœmorum ſimiles torquibus opus artificis. Iunctura*, Hebr. חמוק *chamuk*, id eſt, *circuitus vertebra, aut commiſſura.* Septuaginta ῥυθμοί, id eſt, *moduli*, ſeu *aptitudines*, vel *formulæ feminum.* Hebr. ירכים *ierechim*, femora propriiſſimè; tamen ad ſignificandam imam cuiuſlibet rei partem etiam extenditur. Deut. 25. & 37. *candelabri pedem*, Ionæ 1. *carinam nauis*, hoc eſt, imam, ſeu demiſſam partem. Iſaiæ 14. *profundum laci*, ſignificat: ergo fieri etiam poteſt, vt pro pedis, aut pedi proxima aliqua parte accipiatur, quod eſt maximè imum & demiſſum in homine. Nec alienum eſt id à noſtra lectione. nam *femen* non ſolùm femoris interiorem partem, ſed pedi proximam vertiginem notat, vt obſeruauit auctor Latini theſauri, producens exemplum ex Plauto in Aſinaria: *Nempe eos aſinos prædicas vetulos, claudos, quibus obtritæ ad femina erant vngulæ*, hoc eſt, circa vertebras vaſi proximas, ſignificat etiam tibiarum intimam partem. Cicero etiam *de natura Deorum, lib.* 1. dixit, *redundare pedibus, feminibus, cruribus.* Ab imis enim enumerando aſcendens, pedes primùm, deinde femina tanquam pedi vicina, poſtea crura recenſuit. Liuius item: *Quoſdam*, inquit, *iacentes viuos ſuccisſis feminibus & poplitibus inuenerunt.* ſucciſos dicit, id eſt, ab ima parte ſubneruatos.

Memoriâ repetenda ſunt illa, quæ *cap.* 5. *verſ.* 14. diximus ad illa verba: *Venter eius eburneus, diſtinctus ſapphiris*, vbi pluribus argumentis probaui ea, quæ de membris ſponſi, aut ſponſæ prædicantur, non eſſe trahenda ad externa tantùm indumenta, ſed de ipſiſmet membris accipi debere, non perſcrutando intima, vt quidam parum decorè faciunt, ſed vt exteriùs, tecta veſtibus, ſe produnt, & oculis patent, vt corpus ſponſæ, quod corporis Eccleſiæ myſtici ſymbolum eſt, ex omni ſuo membro per omnem iuncturam coaleſcat, vt Apoſtoli verba vſurpem.

Ne deſit ergo, *iunctura* huic corpori, ita puellæ ad Sulamitem *iunctura feminum tuorum ſicut monilia*, &c. Quidam *feminum* nomine veſtem circa femora diſſutam, ſeu diſciſſam antiquo more accipiunt. Nam femora pro ipſorum femorum indumentis, ſumere, non eſt alienum à vulgari ſermone; nam Hiſpani veſtis illam partem, quæ femora contegit, *muſlos* nominant, trito ſermone, quod non abhorret à modo loquendi Scripturæ *Apocal.* 19. Dominus in femore ſuo geſtare dicitur illam inſcriptionem: *Rex Regum, & Dominus dominantium.* quod ſimiliter de veſte quæ femur tegebat, intelligi debet. Deinde addunt, ſponſæ ſummæ laudi duci, quòd eam veſtis partem, quam aliæ fœminæ diſciſſam & ſolutam indecorè geſtabant, vt teſtatur Clemens Alexandrinus *lib.* 2. *Pædag. cap.* 10. ipſa fibulis aureis, ad inſtar monilium aſtrictam gereret: quod magno illi ornamento erat, & pudicitiæ nobile documentum. Acuta profectò meditatio, auctore ſuo digna, ex qua ego verbis Iſaiæ nuper citatis ex *cap.* 3. lucem afferri poſſe credo; iuxta lectionem Septuaginta, quæ ſic habet: *Propterea quòd ambulauerunt filiæ Sion elato collo, & in nutibus oculorum, & ſimul cum inceſſu trahentes tunicas, & pedibus ludentes.* Cur enim impudicitiæ & dedecori tribuitur cum inceſſu ſimul trahere tunicas, niſi quia fortaſſe incedentes ventilabant tunicæ deſutæ alas, vt femora oſtentarent, quod indecorum fœminis eſſe, teſtatur Clemens *citato loco.* Sed quamuis hæc interpretatio mihi videatur acuta, non tamen eam vſque adeò

probo, quia tota pertinet ad veſtem; veſtis enim (vt alia omittam) exigua eſt gloria, & quæ in fœminam etiam indecoram cadere poteſt.

Nec adduci poſſum etiam vt credam Legionenſi, qui vertebram fœmoris pro toto fœmore accipiendam eſſe dicit, id verò cum monilibus conferri, quod non exile, & macie exhauſtum, ſed denſum & modicè obeſum eſſet; id verò ne credam ſuadet pudor, & quia puellæ, quarum iſta verba ſunt, prædicare non potuerunt id, quod videre ipſis nequaquam licuit.

Ego verò, ſi *feminum* nomine fœmora capienda eſſe quis ſeriò velit, vt ſeruetur linguæ proprietas, de ipſis certè intelligerem, vt per veſtes ſe prodebant exteriùs; nam mulierum ſœmora olim exteriùs ſignari, & quodammodo videri, diſtinctè ſuadent verba Alexis Comici apud Clementem Alexandrinum *Pædag. lib. 3. cap. 2.* quæ ſic habent ex Græco fideliter latinitate donata: *Eſt aliqua parua ſuber, calceis inſuitur, eſt grandior, ſoleam tenuem geſtat, caput in humeros demittens graditur, hoc ei detrahit de longitudine: graciliora fœmora ſunt alicui, hæc aſſuta ſubtus veſte induit, vt qui ingrediuntur eam, pulchris fœmoribus eſſe exclament.* Hactenus Alexis Alexandrinus, ex quo duo notatione digna eliciuntur: alterum eſt fœmora in muliere veſtita & ornata ſignari exteriùs. quomodo id fieret non aſſequor: alterum aliquam pulchritudinis partem in elegantia ſœmorum fuiſſe poſitam, ſi videlicet non gracilia, ſed plena & craſſiora eſſent, cùm dicat quaſdam fœminas pulchritudinis auidas, fœminum gracilitatem inſutis veſtibus ſupplere. Sed tamen verba Clementis attentiùs examinans in eam mentem incidi, vt putarem per ſœmora, non iam partē corporis intelligi quæ à trunco demiſſa ſupra crura incumbit, ſed eam, quam *ſuram* appellamus, à crure deorſum vſque ad talos, quam vulgò dicimus *la pantorrilla*; hæc enim ſi gracilis ſit, inſutis veſtibus farciri ſolet; ſi autem craſſa & ſucci plena, pulchritudinis non minimam partem continet, ſed etiam roboris nobile indicium exiſtit. Adde etiam nomen *feminum*, quod hîc vſurpauit vulgatus interpres, eam corporis partem germaniùs notare, vt proiude mihi exploratum ſit Salomonem non de *fœmoribus*, ſed de *ſuris* hîc loqui, quas, vt nuper dicebam, veſtis breuior nuptis magna ex parte intecta relinquebat. Quæ verò ſit ſententia carminis, paulò pòſt ſubiiciam.

Præmittere autem oportet, Hebræas ſœminas non tantùm ſandalia aurata & gemmata pedibus induta geſtare, ſed etiam ſuffragines ſupra talos monilibus aureis gemmatiſque exornare ſolitas. de quibus ſic Clemens Alexand. lib. 12. Pædag. cap. 12. *Talares autem compedes indecorum in fœminis ornamentum vocauit Philemon Poeta,*

Pellucidas veſtes quendamque compedem aureum;

Cur ergo hîc à vobis tantopere concupiſcitur ornatus, niſi quòd vos velitis ô fœminæ videri eſſe compedibus adſtrictas. Iſaias cap. 3. hos compedes, ſeu monilia talorum inter ornamenta mundi muliebris recenſuit. *Auferam*, inquit, *ab eis ornamenta calceamentorum.* Chaldæus ſic vertit: *Auferam monilia pedum.* Alij reſtituunt: *gloriam compedum*, id eſt, auri monilia, quibus ad inſtar compedum ſuffragines circundant? Item Pollux *lib. 5. cap. 16. ἀμφίδια* monilia quædam eſſe dicit, quibus fœminæ iuncturas pedum ambiunt. Fruſtrà hîc plura.

Rurſus notandum, non ſuffragines tantummodo monilibus ornare conſuetum Hebræis fœminis; ſed etiam ſuperiorem iuncturam infra crura, & ſupta ſuras, aureis quoque torquibus incingere, quos periſcelides appellabant, ex περὶ, id eſt, *circum*, & σκέλος, id eſt, *crus*, de quibus Porphyrion ait eſſe ornamenta pedum circa crura, ad illud Horatij:

—— *ſæpe catellam,*

Sæpe periſcelidem raptam ſibi flentis, &c.

de quibus *Iſaiæ cap. 3.* inter reliqua ornamenta, quę ſe ablaturum minatur Deus, numerantur *periſcelides*, quæ non erant nerui, aut impedimenta crurum, vt habet Tiraquellus *ad 3 leg. connub. p. 3.* ſed circuli aurei & gemmati ſupra ſuras, & infra crura tibias aſtringentes.

Ad hæc in memoriam reuocare oportet, id quod diximus ſuprà *cap. 1. verſ. 10.* ad illa verba: *Pulchræ ſunt genæ tuæ ſicut turturis*, ſcilicet, particulam *ſicut*, non tantùm eſſe notam comparationis, ſed etiam continentiæ. nam cùm ibi legi oporteret, *ſicut turtures*, de numero multitudinis in recto, ac per turtures ornamenta quædam genis aptata accipi debere ſeriò probauerim, ſententiam ad hunc modum inſtituendam eſſe dixi. *genæ tuæ* turturibus exornatæ & inſignitæ, venuſtiſſimæ ſunt, idem iudicium

feren

ferendum eſt de ſequentibus verbis, *& collum tuum ſicut monilia*, id eſt, collum tuum monilibus cinctum pulcherrimum eſt. Simili ſenſu donari debent iſta verba, *ſicut monilia*, atque adeò integer locus iuxta obſeruationes iā præmiſſas, ſic interpretādus eſt.

Iuncturæ feminum tuorum. duæ ſcilicet vertebræ, ſeu commiſſuræ, tam ſuperior, quæ infra crura exiſtit, & poples dici poteſt, à qua femen, ſeu ſura incipit, quàm inferior, quæ ſupra talos eſt, & ſuffrago appellatur, in quam femen deſinit, prior quidem periſcelide ornata, poſterior verò manili, aut torque præcincta, valde pulchra ſunt. Nec pulchra tantùm, ſed fortes ac robuſtæ exiſtunt, hoc eſt, non exiles, aut graciles, ſed craſſæ & rotundæ, atque adeò firmæ atque ſtabiles; ſic enim interpretari fas eſt illa verba, *ſicut monilia*, talia videlicet ſunt, vt forma ſua tornata & rotunda, monilium circulis aptentur, & eorum orbes repleant. hoc enim pulchritudini ac robori ſimul obſeruit, vt proinde de ſponſæ fœminibus enunciare liceat illa verba, quæ in fortem fœminam iactauit Eccleſiaſticus cap. 23. *Columnæ aureæ ſuper baſes argenteas, & pedes firmi ſuper plantas ſtabilis mulieris*, de quibus alibi diximus. Id verò propterea affirmant Sionitides fœminæ, quia veſtis breuior nuptis ſolennis, (vt paulo antè dicebam) ſponſæ ſuras, atque adeò earum iuncturas videre permittebat. Quam interpretationem accommodare etiam integrum eſt, illis verbis: *collum tuum ſicut monilia*. collum, inquam, tuum non macrum & exile, ſed ſucci plenum, quaſi ad tornum rotundatum; monilium circulis adaptatur eorum quo orbis omnino complet.

Miſſas facio alias minoris momenti expoſitiones, ex quibus altera etiam concinit cum his quæ diximus ſuprà *cap. 1. verſ.* 10. ad præmiſſa verba: *Collum tuum ſicut monilia. Iuncturæ feminum tuorum, ſicut monilia*, &c. hoc eſt, ſicut monilia habentis; ita enim ſupplendum ibi notauimus. quaſi dicat: Suffragines tuæ atque vertebræ ſinè aureis compedibus, aut circulis, perinde ſunt elegantes, ac venuſtæ, ac ſi orbes aurei, compedéſque multi aurificis arte pulchrè elaborati per ambitum ſuccingerent.

Vel aliter: iuncturæ capi poſſunt, non pro vertebris, aut commiſſuris feminum, ſed pro circulis quæ femina ambiunt. Nam Hebraica vox *chamuk*, *circulum* & *circuitum* ſonat, à radice *chamak*. hoc eſt, *circuiuit*; euadet autem ſententia eiuſmodi, *Iuncturæ feminum*, id eſt, circuli, vel compedes aurei, qui ſuffragines ambiunt, ſimiles manilibus, qui affabrè ab aurifice elaborantur, & collo, ſeu manuum carpis honeſtandis accommodentur.

Verſ. 2. Vmbilicus tuus crater tornatilis, non indigens poculis.

SONVS ALLEGORIÆ.

VMbilicus, Hebr. שרר *ſcherar*, pro vtero accipitur. *Tornatilis*, Hebr. סהר *ſahar*, rotunditatem ſonat, & lunam cùm orbem clauſit. Hinc factum, vt quidam verterint: *Sicut vas lunæ plenæ*, aut *rotundæ*. Itaque tornatile idem eſt quod torno ad rutunditatem elaboratum. *Non indigens poculis*. Hebraicè ad verbum, *non egens mixtione*. Poculum ergo potionem ſignificat; iuxta illud Maronis. *lib. 2. Georg.*

Poculaque inuentis Acheloia miſcuit vuis.

Sed deſidium de ſignificatione huius hemiſtichij. Ex quorundam ſententia; *non indigens poculis*, perinde eſt, ac mero plenum, ſeu coronatum. Contrà, ex aliorum mente, idem eſt quod poculis vacuum, ſeu exinanitum, vel potiùs ineptum ad pocula ſuſcipienda. Ita interpretantur quotquot vmbilici nomine, aliquod ornamenti genus ſupra vmbilicum pendens intellexerunt, & quidem non egere quis dicitur re aliqua, vel cùm eam iam obtinet, vel cùm ei non eſt accommodata, aut non eſt vſui.

Rabbi Abenezra aſſerit ſupplendam eſſe præpoſitionem hoc modo: *in vmbilico tuo ſicut crater*, &c. & aliquid ſignificari vult ſupra vmbilicum balteo aſſutum, quod ſpeciem referret lunæ cùm plena eſt. Nam Iſaias *cap.* 3. inter alia ornamenta mundi muliebris *lunulas* enumerat. Abenezram ſequuntur recentiores aliqui; ſed hi affirmant non adiiciendam eſſe præpoſitionem; ſed quidquid illud ſit, ſupra vmbilicum appenſum, vel gemma pretioſa, vel auri lamina, vel patella, id nomine *vmbilici* cenſeri; veſtes enim atque ornamenta, nomen ſibi accerſunt ex ea corporis parte, quam ornant: ea verò ratione, & ſententiam verborum illuſtratam, & pudicitiæ ſatis conſultum putant.

Alij verò perſcrutantur internas vteri partes. Ex his Delrius, qui vmbilicum crateri ſimilem eſſe dicit, cui numquam vinum deſit, id eſt, non ſcabrum, vel ſitu ſqualantem, ſed mundum, quaſi vino mixto, foret ablutum. Legionenſis, *Dicitur*, inquit, *venter ſimilis crateri rotundo, ac vini pleno*; quoniam quod ad pulchritudinem attinet, hæc duo ſpectari in ventre ſolent, rotunditas, modicuſque ac ſucci plenus tumor.

Sed quia pudor ſuadet ne vteri interiora perſcrutemur curioſius, imò fœminæ Hieroſolymitanæ (quæ hæc decantant,) quæ vteri eſſet interior ſpecies noſſe non poterant, cumque externis ornamentis, hæc tribuere, accommudatum non ſit, imò effugiunt quoddam vitandæ gratia difficultatis excogitatum. Exiſtimo puellas de vtero ipſo quatenus per veſtes ſe ſpectandum præbebat, decorè admodum fuiſſe loquutas. Haud ſcio enim, an aptior, decentiorque ſimilitudo elegantiſſimi vteri excogitari poſſet.

Craterem ergo poculis non indigentem, exinanitum, aut planè ineptum ad potiunem recipiendam intelligo, vt ſuprà animaduerti. Obſeruari autem debet in propinationibus eos, qui calices exhauriebant, ſicuti hodie, ſic olim de more habuiſſe, vt cùm primum deterſerant eos, ſtatim ſupra patellam deorſum conuerterent, vt vini quidquid infuſum fuerat à ſe ebibitum teſtarentur. Ad id ſpectant illa verba *lib. 4. Regũ cap. 21.* vbi pro lectione vulgata: *& delebo Hieruſalem, ſicut deleri ſolent tabulæ, & delens vertam, & ducam ſæpius ſtylum ſuper faciem eam.* In originibus ad verbum ſic habetur: *Abſtergam Hieruſalem, ſicut abſtergit quiſpiam calicem, & deterſum vertit ſuper faciem ſuam.* Nec alia eſt ſententia Poëtarum Principis in Æneid lib. 9.

Indulgent vino, & vertunt crateras ahenos.

hoc eſt, exhauſtos calices deorſum conuertunt. & Statius lib. 9. Theb. *calicem ſpumantem ore ſupino vertere*; id eſt, hauſtum calicem ſupra os verſum deponere. Cùm igitur quod attinet ad elegantiam in fœminarum vtero (etiam vt exteriùs ſe ſpectandum offert,) laudari ſoleat modicus tumor aptiſſima ſimilitudine, id expreſſit Salomon. Quid enim appoſitius ad eum tumorem adumbrandum, quàm calix, ſeu crater ad tornum rotundatus, vacuus & exinanitus, atque adeò ſuper faciem conuerſus, & quandiu ita eſt ineptus ad pocula excipienda.

Venter tuus ſicut aceruus tritici vallatus liliis.

Venter, Hebr. בטן *Beten*, *vterum* ſonat, *ventriculum*, & quidquid medium in rebus per tranſlationem. Legionenſis exiſtimauit hoc hemiſtichio non aliam deſcribi corporis partem, ſed eundem vterum nouo ſchemate & colore pingi. Ego verò adduci non poſſum, vt hoc credam, nullibi enim inueni in his Canticis eamdem rem in vna deſcriptione duplici ſimilitudine adumbratam. Quapropter ventris nomine eam corporis partem accipio, quam fœminæ zona ſtricta præcingunt, vulgò *cinctura*, ſupra vterum, vt deſcriptio ſemper aſcendat. Sicut etiam ſupra *cap. 1. verſ. 14.* obſeruaui ad illa verba, *venter tuus eburneus*, &c.

Aceruus. Septuaginta θημωνία propriiſſimè manipulus, vel faſcis, Hebr. ערמה *haramah*, *cumulum* ſonat, nonnunquam etiam *faſcem* & *manipulum*. Eſdræ cap. 13. *Vidi in ſabbato portantes aceruos*, id eſt, manipulos meſſis ex agris comportantes. Symmachus habet σωρὸς, quæ propria tumulum, aut ſepulchrum adſignificat *Tritici*, Hebr. *triticorum*, id eſt, ſpicarum, vt placet quibuſdam.

Vallatus lilijs. Plerique hæc verba adiungunt *aceruo*, quaſi aceruus liliis obſitus dicatur: pauciores ventri, quibus præit Rabbi Anonymus. Cum paucioribus ſentio, & quoad fieri poſſit, loqui etiam cum pluribus conabor.

Legionenſis, & ex hoc alij, tritici excuſſi aceruo granis vndique in orbem æquabiliter ſe ſe effundentibus, tumorem ventris pulchrè notari exiſtimauit. Recentiores alij, vt ſolent, ad externa euocant ornamenta, & ventrem Sulamitis aceruo tritici meſſis, ideò collatum fuiſſe autumant, quòd in illo quaſi in arca, ſpicarum faſcis eſſet deſcriptus, aut frumenti excuſſi & puri cumulus. Nec aliter ſentiunt de liliis, ea nimirum eſſe in nuptiali veſte acupicta, vel opere phrygionico elaborata.

Sed tamen, me iudice, alia eſt huius loci ſententia; nomine ergo *acerui tritici*, non granorum cumulum, ſed faſcem, ſeu manipulum ſpicarum accipio, vt nuper obſeruaui; deinde animaduerto quod attinet ad elegantiam, commendari plurimum in fœminis formam colentibus ſe arctiſſimè præcingere, vt quoad poſſint, lumbos in anguſtias

ſtias cogant; id verò appoſitiſſima ſimilitudine manipuli, aut faſcis arctè ligati aptiſſimè adumbratur. Quid enim magis ſimile perbreui & gracili formoſæ virginis cincturæ, quàm faſcis præcinctus, cuius media pars vinculo adſtricta cogitur in anguſtias; imò verò & ſuperior æquabiliter in orbem diffunditur ac dilatatur. Habes iam quid ſibi velint illa verba, *venter tuus ſicut aceruus tritici.* quæ comparatio cum natura Poëmatis bucolici aptè congruit: nam à ruſtica re accepta bellè admodum rei ſignificatæ accommodatur. Subiicio alia.

Vallatus lilys. Si hæc adiungantur ventri, itavt venter vallatus dicatur non aceruus, (quod verius puto) erit reſpectus ad zonam, ſeu faſciam, qua fœminæ præcingebantur, quam liliis floribuſque pingi ſolitam, colligere licet ex Homero, qui zonam deſcribens ita habet, verbum ex verbo.

Soluit de pectore zonam textilem
Picturatam.

& infrà,

Sinuique tuo ſuccingito zonam
Contextam variè.

Quænam verò eſſet iſthæc varietas, ſeu picturatio zonæ, coniectari licet ex Ioſepho, qui ſummi Sacerdotis zonam delineans, *Linea*, inquit, *ſtricta accingitur zona lata digitos quatuor intus inanis, ita contexta, vt ſerpentis exuuium videri poſſit, floribus etiam picturatur puniceis, purpureis, hyacinthinis & byſsinis.* Hanc verò ſimilem fuiſſe zonæ, qua fœminæ præcingebantur, præter Hieronymum docent plures alij. Conſule Riberam noſtrum de veſte ſacerdotali, *lib.* 3. *cap.* 7. Quantum verò fœminæ olim zonarum venuſtate efferrentur, innuit Homerus, qui ſæpe *καλλιζώνους* peculiari epitheto eas appellat, id eſt, *pulchras habentes zonas*, lib. 7. ilia. & 24. & bis in Hymno Apollinis, aliquando etiam *ἐϋζώνους*, id eſt, *bene præcinctas.* Ergo venter vallatus dicitur liliis, hoc eſt, zona præcinctus, diſſimilis florum varietate picturata. Nam, vt aliàs non ſemel dixi, liliorum nomine florum omnigena multitudo ſignificatur.

Quòd ſi non *venter*, ſed *aceruus* ipſe vallatus liliis intelligatur, tunc ex faſce, vel manipulo ſpicarum floribus incincto ducetur comparatio ad ventrem, florida zona præcinctum. Nec enim inſolens fuit apud veteres Hebræos manipulos ſpicarum floribus incingere & ornare. *Leuit.* 23. præcipitur Iſraëlitis ad præſcriptam diem, manipulos ſpicarum Sacerdoti deferre ſinguli ſingulos. Ex omnibus autem manipulis Sacerdos deligebat vnum, & libabat coram Domino. Deligebat autem eum, qui vberior ſpicarum laſciuia & ſpecie concinnior atque elegantior eſſet. Sed dum quiſque optabat ſuum Domino manipulum litari, ſpicas artificioſè concinnabat, pulchrè conflabat ariſtas, floribuſque ſpecioſè cingebat. hac de re pluribus agit Abulenſis in eum locum, qui hæc ab Hebræis hauſit, vt ipſe fatetur. Igitur ad hos manipulos artificioſè concinnatos reſpexit fortaſſe Salomon, dum ait: *Venter tuus ſicut manipulus tritici, vallatus lilys.* id eſt, lumbi tui florum zonâ arctè conſtricti, manipuli illigati arctiùs concinni, & floribus per ambitum ornati & coronati ſpeciem refert. eius, inquam, manipuli, qui Deo libari & offerri conſueuit in templo.

Verſ. 3. Duo vbera tua, ſicut duo hinnuli, gemelli capreæ.

SONVS ALLEGORIÆ.

HÆc verba occurrunt ſuprà *cap.* 4. *verſ.* 5. de quibus ibi ſatis multa diximus, quæ in hunc locum transferri debent. Hîc autem deſiderabis illa verba, *qui paſcuntur in lilys*, quæ ideò à fœminis in hac ſponſæ deſcriptione prætermiſſa ſunt, quia in ſuperiori verſu liliorum mentio præceſſerat, quæ in hac zona ſponſalitia, vel faſcia, pectorale depicta erant. Supra quam duo vbera extantia & prominentia imitantur quidem, vel capitula gemellorum ex liliis & inter lilia ſeſe prodentem, vel tumore ſuo eorumdem hinnulorum ventriculos plenos ac ſaturos referunt, tunc cum lacte ſimul, & aliquali etiam molliorum herbarum paſtu vtuntur. Aut denique ipſa capreæ vbera lacte diſtenta adumbrant. Capreæ, inquam, adeò lacte excuberantis, vt duos gemellos alere poſſit, has enim omnes interpretationes ibi dedimus.

Verſ. 4. Collum tuum ſicut turris eburnea.

SONVS ALLEGORIÆ.

DE iſta colli deſcriptione & comparatione cum turre Dauid, multis egimus *cap. 4. verſ. 4.* quæ in hunc locum transferri debent.

Quòd ſi aliquis contendat in his verbis nouam latere ſimilitudinem, ſubiiciam ſuſpicionem quandam, neſcio an ſolidum aliorum ſit indicium, & quidem obſeruandum pro turri in fonte eſſe מגדל *migdal.* ſuprà verò *cap. 5.* vbi nos habemus, *ſicut areolæ aromatum*, aliàs *phialæ aromatum conſitæ à pigmentarijs*, in originibus מגדלות *migdaloth.* quam vocem multi Hebraicè periti, *turriculas pigmentariorum interpretantur.* ſcilicet pyxides eburneas ad vnguenta condenda. Ad eundem ſenſum trahunt aliqui illa Pſalmi verba, *Myrrha & gutta & caſia à veſtimentis tuis, à domibus eburneis*, &c. vbi domus eburneas thecas, ſeu pyxides vnguentarias accipiunt, Hiſpanè *botes.* Inter quas aliquæ inueniuntur grandiores, rotundæ & craſſæ, quæ colli elegantis ſimilitudinem exhibent. Ergo iuxta hanc coniecturam ſic habeto: *collum tuum ſicut turris eburnea.* id eſt, collum tuum candidum & rotundum turriculam eburneam imitatur, candore, nitore, læuore atque celſitudine, ex his, in quibus vnguenta aſſeruantur. & ſanè *eburneum*, creberrimum eſt colli, aut ceruicis appoſitum. Naſo 3. *Metam.*

Impubeſque genas & eburnea colla.

& alibi,

—— eburnea ceruix.

Sed tamen comparationem iſtam ab eadem turri Dauid ductam, vero ſimilius puto, quæ cùm pario & candido marmore, artificioſè fabricata eſſet, *eburnea* dicitur, ob candorem, cui adſimile eſt illud nuper citatum: *à domibus eburneis, ex quibus delectauerunt te filiæ Regum*, &c. Sed quæres cur Salomon abſtinuit hic ab illis verbis, *mille clypei pendent ex ea*, &c. Cur etiam in hoc loco candorem expreſſit, ibi autem ſuppreſſit. Subiicio meam coniecturam: ſponſus quidem in illis verbis, *collum tuum ſicut turris Dauid*, &c. alloquutus eſt ſponſam flammeo nuptiali tectam; hoc autem ad mamillas vſque pendebat, vt ſuprà *cap. 4. verſ. 1.* & in Iſagoge *cap. 3. §. 6.* diximus, atque adeò, collum ac ceruicem leuiter operiebat. Addo etiam id, quod nuper *verſ. 2.* adnotauimus, ſponſam depoſita veſte talari aliam breuiorem nuptiis ſolennem iam nunc accepiſſe. Atqui dictam veſtem talarem, quam hactenus geſtauerat Sulamitis, ſcutulatam fuiſſe, hoc eſt, aureis ſcutulis, ſeu vmbellis variatam, conſtat etiam ex his, quæ diximus *loco citato*, ad præmiſſa verba, *Mille clypei pendent ex ea*, &c. Ergo cum Solymitanæ mulieres ſponſam deſcribant flammeo ſpoliatam, colli, ac ceruicis, non formam ſolùm turris ſimilitudine, ſed etiam colorem eboris comparatione exponunt, hæc enim priùs ſub velo delituerant. Itaque ſic aiunt: *Turris eburnea collum tuum*, id eſt, collum ac ceruix tua rotunda & erecta, atque candore eximio prædita, turrim imitatur editam, albamque, pario ſcilicet marmore conſtructam; nam ebur in hoc loco, ſicut etiam alibi, ad colorem refertur: & quia Sulamites tunicam ſcutulatam iam depoſuerat, vt nuper dicebam, abſtinent fœminæ ab illis verbis: *Mille clypei pendent ex ea*, &c. Addit Salomon:

Oculi tui ſicut piſcinæ in Heſebon, quæ ſunt in porta filiæ multitudinis.

Piſcinæ. D. Ambroſius vertit *ſtagna*, eodem ſenſu: *in Heſebon*, cùm conſtet, ex *lib. 2. Eſdræ cap. 3.* iuxta portas Hieruſalem piſcinas fuiſſe multas, quidam, *Heſebon* cum Iebus confundere auſi ſunt. hoc enim nomine olim Hieroſolymæ cenſebantur. His autem placet cum probatica piſcina & alia ſimili, quæ Hieroſolymis erat, hanc comparationem initam fuiſſe; ſed tamen valde coacta ſunt. Quid enim commune Iebus, cum Heſebon? aut quis credat nomine Heſebon Hieroſolymam compellatam fuiſſe? Ergo longè melius dici poteſt, eo nomine aliquam Solymitanæ vrbis portam nuncupatam fuiſſe, per quam ad vrbem Heſebon exitus eſſet; nam fere portæ ciuitatem ab ea vrbe, ad quam ſpectat, nomen accipere conſueuerunt: exemplo ſit maritimum, vbi porta quæ reſpicit Toletum, vulgò dicitur, *la puerta de Toledo*, & quæ ad Complutum vergit, appellatur, *la puerta de Alcala*, & quæ Segouiam verſùs ſita eſt, vocatur, *la puerta de Segouia.* quod aliis ciuitatibus maximè ſolenne eſt. Sed tamen probabiliùs exiſtimo,

mo, Heſebon oppidum fuiſſe in confinio ſitam duarum tribuum Gad, & Ruben: Seon Regis Amorrhæorum quondam metropolim, vbi plurimas fuiſſe aquæ ſcaturigines, ex deſcriptionibus Terræ ſanctæ (ſi veræ ſunt) conſtat ſatis, apud quas videre licet fluuium ſatis amplum, collectis vndique aquis ex hac vrbe proficiſci, & tandem in Iordanem illabi.

Quæ ſunt in porta filiæ multitudinis. Hebr. *Beth Rabath.* Delrij coniectura valde mihi probatur, qui de porta Heſebonis, quæ dicta fuerit porta Rabath, interpretatur, eo quòd ab illa exitus eſſet in Rabath, Moab, quæ vrbs deinde Philadelphia, vel Arcopolis, ſuccedentibus ſeculis appellari cœpit. Nec diſplicet Legionenſis ſuſpicio, qui affirmat, *filiam multitudinis*, hîc dici forum aliquod frequentia multitudinis celebre; nam ferè eiuſmodi fora rerum venalium prope portas vrbium ſita erant, vbi iudicia publica adminiſtrabantur: hinc eſt, vt porta perſæpe pro iudicio, vel conſeſſu Iudicum in ſacris libris accipi ſoleat. fruſtrà enumerabo exempla in re perſpicua.

Ergo fœminæ Hieroſolymitanæ ſponſæ oculos præcipua laude proſequentes, ſic aiunt: *Oculi tui ſicut piſcina in Heſebon*, elegans oculorum cum ſtagnis, vel piſcinis collatio. Imò ſtagna atque paludes *terræ oculos* pulcherrimos appellauit Ariſtoteles. Nota eſt etiam paronomaſia oculorum, ac fontium, & vtriſque communis vna vox apud Hebræos, nam *Henaym* oculos, vel fontes, ſine diſcrimine, ſignificat, vt ſuprà *cap.* 5. *verſ.* 12. notaui. Conferuntur autem oculi ſtagnis, vel in porta, quæ ſpectat ad Rabath, vel in foro multitudinis frequentia celebri; non tantùm quia ſtagnantes aquæ puræ, candidæ, ac ſpeculares oculorum puritatem ac ſplendorem repræſentant, ſed etiam, quia oculi quædam ſunt portæ, per quas multitudo obiectarum rerum in animum penetrat, & à quibus eſt animi etiam exitus in res ipſas.

Rurſus, oculos elegantes iuxta frontem amplam & exporrectam deſcripſit Salomon; accommodotiſſimam quippe ſimilitudinem oculorum, iuxta peramplam patulamque frontem exhibent duæ piſcinæ iuxta forum, aut plateam, longè & latè patentem ſitæ. Frons enim ampla & exporrecta pulchritudinis magnam partem continet. Nam cùm oculi prægrandes plurimum commendentur in fœminis (vnde Iunonem *βοῶπιδα*, id eſt, bouinis magnis, ſcilicet præditam oculis appellauit Homerus.) Certè non eſſet decori hæc magnitudo oculorum, niſi frons patula & ampla oculis adhæreret. Quapropter eandem Iunonem *latifrontem*, nominat idem Poëta. Adde etiam quòd aliqui frontem quaſi forontem à foro dictam volunt. id eſt, fori, aut plateæ ad inſtar latam.

Illud denique obſeruatione dignum puto, ſcilicet de oculis ſponſæ, aliàs non ſemel dictum in hoc Cantico. Nam *cap.* 1. *verſ.* 15. cùm alterum tantùm oculum liberum oſtendiſſet ſponſo ex vno alium, qui pallio craſſiori tectus erat, coniiciens, ſic de vtroque pronunciauit: *Oculi tui columbarum.* Deinde verò *cap.* 4. cùm eoſdem oculos flammeo tenui tectos videndos obtuliſſet ſponſo, eodem ille ſchemate vſus eſt. *Oculi tui ſicut columbæ*; at verò in hoc capite Solymitanæ mulieres, cùm eiuſdem ſponſæ, oculos omnino liberos & apertos flammeo depoſito vidiſſent, eorum candorem ac nitorem admirantes, fontibus ac ſtagnis clariſſimis ac nitidiſſimis, ſimiles eſſe affirmarunt; *ſicut piſcinæ in Heſebon*, quæ ſcilicet perennibus, atque adeò limpidiſſimis, ac candidiſſimis aquis redundabant.

Rabbi addit Thalmudico vſu nomen ברכה *barcha*, aut *barna*, quod hîc ſubeſt pro *piſcina*, ſignificare columbum nouum adhuc in nido manentem, aut nuper ex nido exeuntem, atque adeò ſic efferendum: *ſicut columbi in Heſebon.* Volunt enim Thalmudiſtæ comparationem iſtam non diſſidere à ſuperioribus, ſed peculiarem energiam habere, quatenus ſponſæ oculi tunc primum in lucem dati, cum oculis columbi noui in apertum aërem nuper euolantes conferri dicunt; ſed certè audiendi non ſunt, & vulgata lectio omnino præferenda eſt.

Naſus tuus ſicut turris Libani, quæ reſpicit contra Damaſcum.

Naſus tuus, &c. Rabbi Salomon: *Vultus tuus ſicut turris Libani*, ac de tota facie ac fronte hæc verba accipi debere affirmat; quam propterea turri comparat, quia aduerſùs omnium frontes, valida & robuſta eſt. iuxta illud Hieremiæ: *Ponam frontem tuam valentiorem frontibus eorum.* Sed tamen cùm ſermo ſit de pulchritudine ſingulorum membrorum, quibus ſponſa conſtat verba iſta ad totius faciei ac frontis venuſtatem

ſignifi

ſignificandam, non ineptè referri poſſunt, vt paulò pòſt dicam.

Sicut turris Libani. Plures de turri, aut arce, quam Salomon extruxerat in ſaltu Libani propè Hieroſolymam, interpretantur. Alij volunt turrim aliquam notari, quæ eo tempore in ipſo monte Libano exædificata fuit, vnde proſpectus erat in Damaſcum, vel militare caſtrum contra Damaſcenos. Ego verò libentiùs in eorum ſententiam diſcedo, qui turrim Libani ipſam arcem Sion, hîc accipiendam putaur. Nam, vt ſuprà *cap. 4. verſ.* 8. animaduerti ad illa verba, *Veni de Libano*, mons Sion vbi templum & arx Dauid eranr ædificata, *Libanus* dici conſueuit in Scripturis ſacris. Sed quia iſtius arcis ſtructura militaris fuit, nempe caſtrum quoddam muris, ac rurribus munitum, *Naſus ſponſæ* cum ca turri confertur, quæ Damaſcum reſpiciebat, de qua in Miſdra ſic habes: *Ex cuius faſtigio ſpectator numerare poteſt quot domus ſint Damaſci.* Vel (quod verius eſt) vnde excubitor, ſeu ſpeculator, venientes hoſtes eminus intuebatur, ne periculum aliquod ex inimica vrbe Damaſco eueniret Hieruſalem.

Ergo Legionenſis huius ſimilitudinis vim, vt aſſolet, veſtigans, non quidem ad formam naris, ſed ad maieſtatem vultus retulit. Itaque vult naſi vocabulo, ſeuerum quid atque excelſum, quod in ſponſæ vultu elucebat, ſignificari, quod ſubiecta turris ſimilitudo ita declarat. Nam ſicut illa in Iudææ finibus ſita Damaſcenos Iudæis infeſtos arcebat; ita celſitudo illa animi in ore elucens ſponſam à petulantia hominum reddebat tutam.

Noſter Sanctius ſponſæ naſum, qui pendentibus coronæ nuptialis foliis ac floribus vndique cinctus erat, conferre voluit cum turri in Libano inter cedros, aliaſque arbores amœniores ſitæ, nec abſurdum putat, turris nomine ornamentum, aut monile veteri ritu ex naſo pendens interpretari. Non aſſentior: exiſtimo enim de forma ac venuſtate naſi hæc verba concipi debere, atque adeò comparationem iſtam ſic conformandam eſſe. Turris certè in hoc loco appellatur, non tota munitio, vel caſtrum Sion; ſed munimentum turritum ex reliqua eiuſdem arcis mole productum, in quod murorum anguli deſinebant, hæc enim propria militarium caſtrorum ſtructura eſſe conſueuit; eiuſmodi autem turres, ob ſimilitudinem Græcè μυκτὴρ appellantur, quia videlicet non aliter ex muris prominent, quàm naſus ex facie, & non modò ad muniendas arces contra hoſtes, ſed ad ſpeculationem etiam deſeruiunt.

Mihi ergo perſuaſum eſt, quòd ſicut præmiſſa oculorum ſimilitudine frontem oculis adiunxit Salomon, vt iam explicui; ita nunc cum naſo pariter oculos copulauit, hunc ad modum: *Naſus tuus ſicut turris Libani*, illa videlicet ex angulo caſtri producta, id eſt, non aliter ex facie tua prominet elegans, æquabilis, non verrucoſus, ſimus, aut obrortus naſus, quàm ex caſtro, vel arce Libani proſtat turris recta, atque decora, *quæ reſpicit contra Damaſcum*, in qua ſcilicet ſpecularores excubitoréſque ſunt ad Damaſci inſidias explorandas. quaſi dicat: ſimilis eſt turri excelſæ naſus tuus, cuius latera, vigiles oculi, ex vtraque parte tenent ad omnia ſpeculanda comparati; ſicut excubirores latera turris celſiſſimæ occupant, vt irrūpentes hoſtes inde cernant. Diſplicet autem omnino, quod alij iactant, ſcilicet hac ſimilirudine vim olfaciendi in ſponſa notari, quod non ſecus diſtantes res odore perciperet, quàm excubitor aliquis è turri altiſſima deſpiciens longinqua ſpeculatur, num ſimilitudo hæc parcè accommodata videtur. Si tamen de hac olfaciendi vi ac facultate aliquid hîc miſcere libet, ſic certè comminiſci fas eſt, vt nimirum ſimilitudine iſta turris ex aliquo arcis angulo prominentis ſeruata, quæ ad naſum ſignificandum accommodatior videtur. Locum iſtum cum ſpeciali lepore de ea turri, ſeu arce regia, quam Salomon ædificauit in ſaltu Libani non longè à Hieruſalem, exponi poſſe, quia turris iſta, vt aliàs diximus, & ex hoc libro perſpicuè conſtat, habebat confines, ac vicinos hortos aromatibus conſitos, atque ſuauiſſimos odores efflantes, ac proinde hæc comparatio cum turri, ſeu munimento, à reliqua mole prædictæ arcis extante, cum turri, inquam, in Damaſcum vergente, atque adeò in hortos ſuauiſſimè olentes deſpicienre aptiſſima eſt, ad ſignificandum naſum ſponſæ ſuauiſſimos odores ſemper haurientem, ſiue ex veſtibus nuptialibus; iuxta illud: *Myrrha & gutta & caſia à veſtimentis tuis*, ſiue ex aliis ſuffimentis & odoramentis, quibus excipi ſolebant nouæ nuptæ.

Verſ. 5.

Verſ. 5. Caput tuum vt Carmelus.

SONVS ALLEGORIÆ.

CAput tuum, &c. Septuaginta: *Caput tuum ſuper te*, qui planè concinunt cum lectione originali, quæ ſic reddi debet: *Caput tuum ſuper te*, id eſt, ſuprema pars capitis tui; nam cùm caput contineat oculos, naſum, frontem, &c. hìc ſupremum capitis faſtigium, cranium videlicet, ac verticem deſcribit Salomon, *ſicut Carmelus*, Pagninus, *ſicut coccinum* conuertit. Vtrumque enim ſonat vox כרמל *charmel*, montem videlicet excelſum, amœnitate vinearum & arborum copia nobilem, & Prophetarum domiciliis celebrem, nec non colorem coccineum, aut punicium. Vnde videtur fluxiſſe vocabulum mixtambicum *Carmeſi*. Hauſit ſuam interpretationem Pagninus & Abenezra, qui caput coccineum appellari vult propter capillos rufos ac flauos. Sed non aſſentior, quia de colore comarum paulo pòſt dicit.

Præſtat vulgatam lectionem amplecti, quæ Carmelum expreſſit, qui mons inter reliquos, qui Iudæam obſident, non altior ſolùm, ſed amœnior exiſtit, & ſanè miſſam facio interpretationem multorum, qui hæc verba ad proceram Sulamitis ſtaturam referunt, quæ ſcilicet non ſecus ſupra alias fœminas Hieroſolymitanas caput efferret, quàm mons Carmelus ſupra reliquos Iudææ montes verticem extollit. Prætereo etiam illorum expoſitionem, qui de ſerto, aut corona nuptiali, præmiſſa verba intelligunt, quia nimirum caput foliis & floribus redimitum, ſummum Carmeli verticem floribus atque arboribus amœnum vinceret.

Sed quid dico, Carmelus mons non glaber, nudus & viduatus plantis, graminibus & herbis, vt alij, ſed herbis vber, graminibus laſciuiens, plantis luxurians, floribus vernans; fœminæ igitur ſic aiunt: Caput tuum ſicut Carmelus, id eſt, non glaber, aut depilis, ſed tanta comarum denſitate ſpiſſum, quanta mons ille arborum graminumque ſpiſſitudine denſus erat. Nam à comis ad humum monteſque ducitur apta ſimilitudo. Statius lib. 5. Theba. *comantem humum* dixit, id eſt, herboſam. & Valer. *lib.* 3. *Argonaut.* Iugum ſyluæ comans, cecinit, id eſt, montis verticem plantis graminibus luxurians.

Horatius etiam lib. 1. Ode 21. *nemorum comas* dixit, & alia ſexcenta. Ita viciſſim ab humo, graminibus, herbis, arboribuſque ad comas ſimilitudine decenter auertuntur. ſic Ouidius *lib.* 13. *Metamorph.* ad ſignificandam denſam atque promiſſam fœminæ cæſariem elegantiſſimè cecinit,

—— Coma plurima tornos
Prominet in vultus, humeroſque vt lucus obumbrat.

Et alibi meretricis capillitium ſpiſſum, depexum & comptum *comarum ſyluam* appellauit. Cùm igitur caput comarum promiſſarum laſciuia denſum eſſe dicti montis Carmeli ſymbolo declaraſſet, quod fœminas mirum in modum honeſtat crinium colore ac forma, ſubdit ad hunc modum:

Et comæ tuæ ſicut purpura Regis vincta canalibus.

Septuaginta longè aliter, *plexus capitis tui ſicut purpura Rex ligatus in tranſcurſibus.* *Coma.* Hebr. דלת *Dalath* in regimine ſingularis, id eſt, comaſcius, & ita habetur in vulgatis aliquot codicibus, à radice *dalal*, id eſt, *eleuauit*. Itaque comam non fluentem & ſolutam, ſed eleuatam ſignificat. vim vocis expreſſerunt Septuaginta πλόκιον, id eſt, *plexus*, ſeu *plicatura*; fœminæ enim cùm colligunt capillos, & in verticem arrigunt, in varios plexus torquere & ſinuare ſolent. In memoriam adducenda ſunt quæ dixi *cap.* 4. *verſ.* 2. & 9. vbi pluribus docui, crines vitta colligere, & in verticem attollere, nuptarum fuiſſe proprium, ita vt *vittas accipere*, vel *crines capere*, & plicare, ſermone vulgari idem eſſet quod nubere. Vide quæ ibi dixi. In pleriſque codicibus legitur, *coma tua*, de ſingulari, eodem ſenſu.

Sicut purpura, Hebr. ארגמן *argaman*, dibapham ſonat, bis tinctam, cocco priùs, deinde murice, colore ferrugineo, inter flauum & nigrum medio, à quò laus erat olim maxima purpuræ & capillis fœminarum. Huc ſpectat illud Naſonis *lib.* 1. *Amorum, eleg.* 14. fœminæ cuiuſdam comas laudantis,

Nec tamen ater erat, nec erat color aureus illis,
Sed quamuis neuter mixtus vterque color.

Qualem

Qualem clivoſa madidis in vallibus Ida
Ardua direpto cortice Cedrus habet.

De purpureo capillorum colore, multa dixi ſuprà *cap.* 4. quæ huic loco omnia inſeruiunt. lege inibi. Non ergo illi audiendi, qui ex hoc loco colligunt ſponſæ cæſariem flauam & auream penitus fuiſſe.

Vincta, ita habet correctus codex. Priſci aliquot, *iuncta*, alij qui *tincta*, mendo apertiſſimo. Duæ priores lectiones eodem recidunt, & cum originali textu concinunt. Tertia ab illo abhorret. Poteſt autem hoc adiectiuum, cum *coma*, & cum *purpura* copulari; anceps enim eſt, conabor tamen vtrique aptare.

Canalibus. Hebr. רהטים *rehatim.* ſignificationes huius nominis duæ nominantur præcipuæ; aut enim *laquearia* ſonat, *cap.* 2. *Cantic. verſ.* 18. aut *canales* ſignificat, per quos aquæ deriuantur, *Geneſ.* 30. *verſ.* 38. alij hunc ſenſum augent, & tertiam enumerant ſignificationem, videlicet ambulacra, aut ſyxta: vulgò *Corredores*, *Baltones.* & ita exponunt: Rex ligatus in ſyxtis, vel deambulacris; id eſt, præ nimio amore affixus domui, ſponſæ illius ſpectandæ deſiderio ardens. Atqui vox illa *rehatim*, à radice *rahat*, id eſt, cucurrit; eapropter Septuaginta vim nominis expreſſerunt, ἐν παραδρομαῖς, id eſt, *in tranſcurſibus.*

His prælibatis, Legionenſis, & ex ipſo Delrius ita interpretantur, *coma tua ſicut purpura Regis*, id eſt, ſimilis eſt coma tua colligationi filorum, vel ſericorum, vel laniorum, quæ deſtinantur paludamento regio texendo, aut ipſi purpuræ iam textæ & ſplendidioris conchylij ſanguine recèns fucatæ, *vincta canalibus.* Eadem, inquiunt, quippe purpura poſtquam imbuta erat, ne quid ſordidum illi adhæreſceret, à qua viua perluebatur canalibus illigata; atque adeò vndarum fluctibus criſpata gratior apparebat, & comarum humoris inuoluentium, ſeu vndulantium ſpeciem exhibebat. Plures cum ipſa veſte purpurea, qua Reges vtebantur, comparationem initam putant; vel quia crines vittis aureis adſtricti imitabantur regiam purpuram aureis faſceis virgatam, iuxta illud Virgil. de Thyria lena,

- - *tenuiq; telas diſcreuerat auro.*

Vel, quia ipſi crines in plicas conglomerati, ſimiles videbantur purpuræ regiæ, non ſtrictæ, ſed laxæ, quæ plicaturas, aut ſtrias canalibus non diſſimiles habebat. Sed tamen vereor ne omnes iſtæ comparationes aliqualem violentiam inferant textui, & ideo mihi non admodum placent.

Quapropter alias huius perquam difficiles loci interpretationes ſubiiciam, quas mea mihi offert coniectura. Prima ſic habet, *coma tua ſicut purpura Regis.* Ita lego de ſingulari, vt eſt in fonte, & pluribus Latinis codicibus: *coma*, inquam, *tua, ſicut purpura Regis*, quam non colore tantùm ſubrufo & ſubflauo imitatur, ſed ipſa etiam forma, atque figura refert; cùm enim purpuram Regis audis, non fila ad textrinam compoſita, non chlamydem aliquam textam intelligas, ſed regalem tiaram, aut cidarim. Nam Reges apud Hebræos, ſicut etiam apud Perſas tiara recta vſos fuiſſe, ſuadent aliqua loca Scripturæ. Iſaiæ 62. *Et eris corona decoris in manu Domini, & diadema regni in manu Dei tui*; alij ex fonte conuertunt: & ſicut tiara, aut cidaris regni in manu Dei tui. Iob 29. *Veſtiuit me ſicut veſtimento, & diademate iudicio meo.* quæ ſunt regia inſignia in fonte, *& ſicut tiara*, Hebraica vox eſt צניף *tſaniph*, quæ reperitur etiam Zachariæ 3. *& poſuerunt cidarim nudam ſuper caput eius*, ſacerdotalis autem cidaris tiaræ ſpeciem referebat. imò tiara quædam erat, vt omnes interpretes teſtantur, pileolus videlicet erectus in acutum deſinens: à qua non deſidebat forma regalis cidaris, quod teſtatur nominis communio, quia non tantùm vox *tſaniph* vtramque, regiam ſcilicet, atque ſacerdotalem coronam ſonat, ſed etiam נזר *nezer* anceps eſt ad vtramque notandam, niſi quòd ſacerdotalis erat candida, linea, aut byſſina; Regum verò tiara purpurea. Ouid. 11. *Metam.* de tiara Midæ Regis ſic luſit,

Tempora purpureis tentat velare tiaris.

& Iuuenalis *Satyra* 6.

—— *Phrygia veſtitur bucca tiara.*

Nec temerè ſuprà dixi, Reges tiaram rectam geſtare; nam cùm aliis tiaram geſtare liceret, ſoli Regi rectam ſurſum elatam apice, ſeu tono in ſublime erecto, geſtandi ius erat. Reliquorum verò deorſum vergebat apex, & in frontem, vel in terga deducebatur. Lege multa ſuper hac re apud Barnab. Briſſon. de regno Perſico *lib.* 1. circa medium.

Circa formam, ſeu figuram tiaræ ſubeſt obſeruatio eiuſdem auctoris erudita, qui ex quibuſdam verbis Xenophontis in Cyrop. *lib.* 5. capillorum ſuggeſtui, aut plicaturæ in acutum deſinenti tiaram fuiſſe ſunilem elicit. Xenoph. enim rectam tiaram *crobyli* ſpeciem referre dixit. Quid verò ſit κρώβυλος exponens Suidas ſic ait: κρώβυλον ἐστὶ πλέγμα, τριχῶν εἰς ὀξὺ λῆγον. quæ verba libaſſe videtur ex Ariſtophanis Scholiaſte, qui *Crobylon*, inqnit, *eſt plicatura capillorum, deſinens in acutum.* Item *Iſaiæ* 3. in illis verbis: *& vittas & theriſtra*, quæ ſe ablaturum filiis Sion minatur Deus, pro *vittis*, Hebr. צניפות *tſaniphoth*, id eſt, tiaras. Atqui Ionas Hebræus fœminarum crines intelligit in tiaræ formam conflatos & erectos, ſubdit enim ſtatim Propheta: *& erit pro ſuaui odore fætor, & pro criſpanti crine caluitium.*

Cùm ergo conſtet regiam tiaram fuiſſe purpuream, atque huic tiaræ ſimilem fuiſſe comam fœminarum erectam, & furſum elatam, iam ſe prodit ſententia illorum verborum, *coma tua ſicut purpura Regis*, id eſt, ad inſtar obtinet tiaræ regiæ purpura infectæ, quam non tantùm colore ſubflaueo, ſed figura etiam elata & apiculata venuſtè refert. quaſi dicat, verba ſunt fœminarum ad Sulamitem, iam inde poſtquam nupſiſti, atque adeò comam antea fluentem leuaſti in caput, & diſcriminare cæſariem cœpiſti, plexus, ſeu ſuggeſtus capillorum tuorum imitatur regiam tiaram. Et ſanè *purpura Regis* abſolutè dicta, propriè ſignificat tiaram; nam cùm diuerſarum gentium Reges diuerſo colore imbutas veſtes geſtarent, tamen tiaram purpuream omnes gerebant, vtpote regni ſolum & proprium inſigne, vt eruditè obſeruat Petrus Gregorius *lib. de rep. cap.* 20.

Quòd ſi contendas Reges Iſraël non tiara, ſed diademate vſos fuiſſe atque adeò præfatæ vocis *tſaniph*, quæ ducitur à radice צנף *tſanaph*, id eſt, *circundedit*, non tiaram ſubiici, ſed diadema, quæ faſciæ ſimilis erat; nam diadema erat ſinuosè implicata faſcia, qua Reges caput redimebant, atque præcipua, imò ſola regni nota apud omnes nationes. Hanc verò alij albam, Pertici verò Reges purpuram infectam geſtabant, & cum recta tiara coniungebantur; ait enim Xenophon lib. 8. Pæd. *gerebat Darius diadema circum tiaram.* Hebræos item Reges purpuram in diademate adhibuiſſe non dubito; nam ab his ad Perſas, & à Perſis ad hos plerumque mores ſtudiaque manabant. Hæc omnia latiſſimè perſequitur citatus Briſſonius in libello illo aureo de regno Perſico; tunc verò à diademate haud inepta ducitur comparatio ad fœminæ cæſariem implexus tortam vittiſque reuinctam & illigatam; nam diadematis & fœmineæ vittæ ſimilitudinem maximam fuiſſe colligo ex communitate nominis. Vtrumque enim Hebr. *tſaniph* appellatur. Nam, vt iam dixi, vbi noſter habet *vittas & theriſtra* Iſai. *cap.* 3. in originibus eſt *tſaniphoth*. Erant autem vittæ iſtæ, ſeu teniæ plerumque purpura imbutæ. Hinc Statius,

Læta purpureas nouate vittas.

Silius Italicus,

—— Cui vitta ligabat

Purpurea effuſos per colla nitentia crines.

Virgilius,

Puniceis ibant euincti tempora tenis,

Adde etiam vittis mitras, quæ *Iſaiæ* 3. cenſentur inter ornamenta fœminea, & erat genus teniæ, ſeu faſciæ, quo fœminæ caput obligabant. Sic Hieronymus in præmiſſum caput Iſaiæ, & apertè colligitur ex Euripide,

Μιτραις αἰαδίτις ῥυθμίζεσθαι πλόκαμον.

id eſt, *mitris illigatis capillum concinnari.* Plin. lib. 35. cap. 6. *Capita mulierum mitris verſicoloribus operuit.* Iuuenalis, *pictam mitram dixit*, Satyr. 3. Catullus *purpuream*, lib. 3. Eleg. 12. Ergo ſententia illorum verborum: *coma tua*, vel, vt habent Septuag. *plexus comarum tuarum ſicut purpura Regis*, ſic exprimi poteſt: capilli tui vittis, ſeu tæniis purpuratis vincti imitari videntur diadema purpura fucatum, qua Reges caput redimunt, & fœminæ nuptæ crines quoque ſuos vinciunt. Sed quomodo hæc cum ſequentibus concinunt, iam dico:

Vincta canalibus. Verba ſanè difficilia, ſed vt maiorem lucem capiant, notandum eſt, fœminas capillorum plexus auro aut implicare, aut colligere ſolitas. 1. Petr. 3. *Quarum non ſit extrinſecus capillatura, aut circundatio auri.* Virgil. 4. *Æneid.*

—— Crines nodantur in aurum.

Et *lib.* 10.

Et crines molli ſubnectis circulus auro.

& alia paſſim; hi verò circuli, & calamiſtri, quibus capilli nodabantur & nectebantur, erant velut tubuli quidam, qui Græce, (vt auctor eſt Euſtathius,) cui hæret etiam Heſichius, *σύριγγες*, hoc eſt, *fiſtulæ*, aut *σωληνίσκοι*, id eſt, *canaliculi* appellabantur, quòd fiſtulas, ſeu canales adumbrarenr. Ad id ſpectat fortaſſe illud Nalonis *Metam.* 5.

—— ornabant aurata monilia collum,
Et madidos myrrha curuum crinale capillos.

videlicet ex auro curuato, vel arcuato contextum.

Hoc poſito, adiectiuum illud *vincta*, iunge cum coma, non autem cum purpura, & vide quàm facilis & perſpicua euadat ſententia: *vincta canalibus*, id eſt, fiſtulis, ſeu canaliculis aureis innodata. Quid apertius?

Quòd ſi illud, *vincta canalibus*, purpuræ adiungas, animaduertas etiam oportet Reges Hebræorum diademata, illas nimirum faſcias ſinuatas auro etiam & gemmis intexuiſſe. Coniicio hoc ex *lib* 1. *Paralip. cap.* 20. vbi hæc habet textus ſacer, *Tulit autem Dauid coronã Melchom de capite eius, & inuenit in ea auri pondo talẽtum, & pretioſiſſimas gemmas, fecitq́; ſibi inde diadema.* Vbi, meo iudicio, non corona ex auro ſolido conflata, & radiis inſtructa, qualem poſtea Reges vſurpare cœperunt, accipi debent. Nam tempore Regis Dauid nondum in vſu erat, quin potiùs vſus diadematis, hoc eſt, faſciæ illius, qua redimebatur Regis frons, etiam tempeſtate Alexandri, & poſterioribus deinde ſæculis vigebat. Ergo propterea Dauid ex auro Melchom diadema ſibi compegiſſe dicitur, quia videlicet faſciæ illi purpureæ aureos circulos, gemmaſque intexuerat; quod olim à Regibus factitatum teſtis locuples eſt Antonius Auguſtinus, vir eruditus æuo noſtro, *Dialog.* 6. & nomenclator Iunius ad vocem *Diadema*. Item tiaras purpureas, quas ſuprà deſcripſimus, auro etiam incingi & interſeri ſolitas non dubito; ſic enim Philoſtratus *lib.* 3. *Iconum*, in Orphei pictura. *Tiaram auro fulgentem in capite rectam geſtans.* Ruſus *in ſtatuis. Eum*, inquit, *decorabat tiara Perſica, auro intertexta.* circuli ergo aurei, quibus tiara, vel diadema purpureum implicabatur, non ſecus fiſtularum, aut canalium nomine cenſeri potuerunt, quàm hi, qui capillorum plexus innodabant. Itaque purpura *vincta canalibus*, diadema erit, vel tiara aureis fiſtulis illigata, & innexa, cui comæ ſponſæ aureis crinalibus implicatæ ſimiles fuiſſe dicuntur.

Quod ſi ita diſtinguas, legaſque, ſicut Septuaginta: *plexus capitis tui ſicut purpura, Rex ligatus in παραδρόμοις*, id eſt, in *tranſcurſibus*, non erit abſurdum dicere eo nomine Græco capillos notari non fluentes, & vndulatim criſpatos, vt quidam volunt, ducta ſimilitudine ab aqua decurrenti, ſed in plexus compoſitos, & in verticem leuatos, quia περίδρομος, vt author eſt Pollux, *circulum illum ſignificat, quem imi cincinni deſcribunt in capite.* Atque adeò *παράδρομος*, id eſt, *tranſcurſus*, tranſuerſos ſinuatoſque capillorum plexus ſignificare poſſunt, qui laquearia tectorum pulchrè, artificioſè, tranſuerſim conſtratis trabibus illigata, quodammodo imitantur. A quibus per ſimilitudinem traduci potuit vox illa *rehatim*, quæ laquearia propriè ſonat, ad capillorum plicaturas ſignificandas. Rurſus, *Rex ligatus in canalibus* dicetur, iuxta lectionem Septuaginta, id eſt, ſponſus capillorum illis plexibus quaſi vinculis adſtrictus, ſicut ſuprà eiſdem vulneràtus dicitur. Hæc ita dixerim, quamuis non dubitem obliquis vndarum fluentium decurſibus capillorum etiam obliquos nodos notari potuiſſe, ad eum modum, quo Martialis *lib.* 5. *Epig.* 38. in puellam luſit,

Quæ crine vincit
Bætici gregi, vellus,
Rhenique nodos.

Pergo ad alia.

Verſ. 6. Quàm pulchra es, & quàm decora chariſſima, in delitiis?

SONVS ALLEGORIÆ.

HEbr. ad verbum: *Quantopere pulchruiſti, & quantopere dulcuiſti amor in delitijs.* Aquila, *Amor filia delitiarum.* Abſtracta pro concretis paſſim accipi, nemo ignorat, *decora ſcilicet, ac dulcis.*

Quidam tribuunt hæc verba ſponſo, alij fœminis Hieroſolymitanis tradi volunt, vt aliàs dixi: hæc enim ſponſæ deſcriptio tota ad illas ſpectat; ſed quid ſignificant hîc

delitiæ?

delitiis? Sunt qui veſtes molles ac delicatas accipi volunt, atque adeò Sulamitem ex eo commendari, quia naturali ipſius venuſtate, pulchræ ac delicatæ veſte decoris plurimum adiicerent; hoc ſenſu, *Quantopere pulchruiſti; o chariſſima, in delitijs:* id eſt, ô quantum decoris tibi accedit ex cultu delicatiſſimarum veſtium.

Ego tamen non ad veſtes, ſed ad ciborum & vnguentorum delitias refero; nam, vt ſuprà obſeruaui *cap.* 1. *verſ.* 1. puellis in gynæceo agentibus, quandiu formam ad regias nuptias excolebant, cibi delicati, & vnguenta pretioſa ad cutem curandam miniſtrari ſolebant. *Ezech.* 16. ſic Deus ad puellam nubilem, quam in figura Hieruſalem ſibi connubio copulare volebat. *Similam, mel & oleum comedisti, & decora facta es vehementer nimis.* Eſther 2. vbi noſtra lectio habet, *& praecepit Eunucho, vt acceleraret mundum muliebrem, & traderet ei partes ſuas*, (cupiebat nimirum Aſſuerus Eſther maturiùs ad nuptias expediri.) In fonte eſt, *vt traderet cibos ſuos*, hoc eſt, delicatos, hi enim magni momenti erant ad pulchritudinis breuiorem culturam. Adde cibis vnguenta, quibus vtebantur puellæ in gynæceis, de quibus multa contulimus in eum locum, tam ex ſacris, quàm ex prophanis litteris.

Fœminæ igitur Solymitanæ, quæ Sulamitem olim nouerant, antequam vel ad gynæceum, vel ad nuptias veniret, tunc cùm ruſticam vitam agebat, atque nigra, ſeu decolor erat, eam pulchritudinem admirantes, quam in triclinio per annum degens, ſibi aſciuerat, cibis delicatis ac pretioſis vnguentis vtens, ſic exclamarunt: *Quàm pulchra es chariſſima in delitijs?* vel, vt eſt in originibus, *Quantum pulchruiſti*, &c. Quantam nimirum, ô Sulamitis, ſponſo tuo amantiſſima couiux, venuſtatem tibi comparaſti, delicatos cibos & vnguenta pretioſa adhibens ad formam colendam, quando in fœminarum domo ad regias nuptias, quas denique adepta es, faciem expoliebas, atque curabas tuam.

Addit, *& quàm decora*, in fonte, *& quàm dulcis*, vel *ſuauis*. Nam qnàm olim vita ruſtica auſteram fortaſſe & acerbam effecerat, iam nunc vita delitioſa, ad mites & ſuaues mores traduxit. Itaque dictæ fœminæ Sulamitis admirabilem commutationem admirantur, quæ nimirum ita ſibi diſſimiles euaſerat poſt delitias, vt in alteram omnino migrauerit, ruſticitatem deponens, & ſuaues ac dulces mores aſſumens.

Verſ. 7. Statura tua aſſimilata eſt palmæ, & vbera tua botris.

SONVS ALLEGORIÆ.

Symmachus αὕτη ἡλικία, *iſta tua ætas*, nempe florida & adultior. Aptiſſima ſimilitudo ad ſponſæ proceram ſtaturam exprimendam; nam ſtaturæ proceritas, magnam formæ ac pulchritudinis partem continet. De Galathæa Ouidius;

—— *longâ procerior alno.*

Hinc eſt, vt Poëtæ Deas Heroinas, & alij ad fœminas effingant, pulchritudine præſtantes, altiori ſtatura inſignes. Hinc etiam natum, vt fœminæ, quæ puſilla ſunt ſtatura, ſubiectis cothurnis ex inſuto ſubere ſeſe erigant. Aptiſſima verò eſt ſimilitudo palmæ ad ſtaturam rectam erectámque notandam; qua melior ab alia quapiam arbore duci non potuit, non ſolùm, quia celſitudine & proceritate nulli inferior eſt, ſed quia cum aliis arboribus collatus homo dicatur arbor inuerſa, cui caput pro ceſpite, capilli pro fibris & radicibus, reliqua pro trunco & ramis ſint; tamen ſi cum palma conferatur, non inuerſa, ſed arbor rectà dici debet; caput enim, capillique melius & aptiùs cum parte ſuperiori, & cum elatis comarum in modum ſeſe effundentibus, quàm cum radicibus comparantur: propterea enim ſuprà ſponſi comam cum palmarum elatis compoſuit Salomon. Fructus etiam caricæ dicuntur, nomine a capite deſumpto, vt putat Plinius, quaſi in capite enati.

Sed tamen non longè abſum, vt exiſtimem, his verbis quæ fœminis Hieroſolymitanis tradi debere non ambigo, non ſtaturæ ſolùm proceritatem deſcribi, ſed quandam etiam bonam bóni potioris deprecationem contineri, qua dictæ fœminæ longiorem, ac diuturniorem vitam Sulamiti precantur, iuxta Symmachi tranſlationem, quæ ſic habet: *Iſta tua ætas aſſimilatur palmæ.* Conſtat enim palmam diuturnitatis ſimulacrum eſſe. ita docet Pierius in *Palma*, qui huius ſymboli rationem, non aliam eſſe dicit, niſi quia palma menſium atque annorum perpetuas reuolntiones ſignificat;

quia nimirum ſingulis menſibus ſurculum, aut ramum producit, atque adeò duodecim menſibus totidem ramos progerminat. Adde etiam huius plantæ durationem longæuam, quæ videlicet ſicut ſata longiſſimo tempore adoleſcit. de qua Tullius in lib. 1. de natura deorum, *ſerimus arbores quæ futuro ſæculo proſint.* Ita etiam poſt ſationem multis deinceps ſæculis velut æternat. Ergo fœminæ Solymitanæ ſponſæ deſcriptionem ſic denique abſoluunt: *ſtatura tua aßimilata eſt palmæ*; vel, vt habet Symmachus, iſta *tua ætas aßimilatur palmæ*, ſit ſcilicet tibi ſtatus perennis, ac ſtabili duratione ætas & pulchritudo tua in æuum perſeueret, adeò vt palmæ ætatem & durationem non modò exæques, ſed etiam ſuperes. quibus verbis perpetua Eccleſiæ duratio, & conſtantia venuſta ſimilitudine adumbratur.

Et vbera tua botris. Abenezrha vitem aliquam palmæ maritatam meditatur, & botros propterea palmæ adſcribi; ſed fruſtrà, cùm dactyli, ſeu caricæ racematim naſcentes, botri etiam, ſeu racemi appellari conſueuerint. Vide Plinium *lib.* 13. *cap.* 3. de palma ſic: *Coma omnis in cacumine & pomum eſt, non inter folia vt in cæteris, ſed ſuis inter ramos palmitibus racemorum, vtraque natura, atque vua atque pomi.* Et quidem hic non deſcribuntur vbera & mammæ, de his enim dictum ſuprà in hac ipſa deſcriptione: *vbera tua ſicut duo hinnuli gemelli capreæ*, &c. ſed cùm Hebraicè ſic דדך *dodecha*, id eſt, *amores*, omnes amoris ſignificationes & documenta, quæ ab ſponſa in ſponſum proficiſcebantur, & quidquid amabile & amatorium in ipſa erat, ad ſponſi amorem promerendum, botros palmæ maturos ac decoctos, atque adeò guſtui gratiſſimos appellarant, quia nimirum ſponſum plurimum oblectabant.

Verſ. 8. Aſcendam in palmam, & apprehendam fructus eius, & erunt vbera tua ſicut botri vineæ, & odor oris tui ſicut malorum.

SONVS ALLEGORIÆ.

ET *apprehendam fructus.* Septuaginta, *& tenebo cacumina eius.* Aquila, *elatas.* Symmachus, *ramos eius.*

Oris. Septuaginta, *naſi*, & alij etiam ex Hebræo fonte, *naſum* conuertunt; ſed quia hîc de halitu odorato ſermo eſt, parum refert an naſi, an oris dicatur, cùm ex vtraque parte expiretur, & par ſit vtriuſque laus.

Diſſidium eſt inter auctores, cui potiſſimum hæc verba tribuenda ſint, ſponſo, an choro puellarum. Alij, vt puellis adſcribant, numerum ſingularem pro numero multitudinis additum exiſtimant. & ita exponunt, *dixi, Aſcendam in palmam*, &c. id eſt, omnes communi conſpiratione animorum tantam admiratæ gloriam, & (vt eſt ingenium fœminarum) tantæ pulchritudini quodammodo inuidentes id vellemus ad te, ſcilicet, venire, redimiculaque & pretioſa monilia, quibus ornata incedis, decerpere, & ad noſtrum cultum transferre. Non probo.

Mallem eum reliquis ſponſo accommodare. In primis autem palmam aſcenſu admodum facilem teſtatur Plinius *lib.* 3. *cap.* 4. his verbis: *Palmæ teretes atque proceræ denſis gradatiſque corticum pellicibus faciles ſe ad ſcandendum orientis populis præbent vtilem ſibi arboríſque in dubijs circulum, mira pernicitate homine ſubeunte*; ſponſus itaque, qui Sulamitem palmæ in modum erectam, & ſublimem, & vberibus quaſi botris quibuſdam ſuauibus inſtructam eſſe acceperat. Quid vetat (inquit) quominus palmam iſtam aſſenſu facilem ego ſcandam, & fructus ſuauiſſimos deprehendam: quominus ſcilicet vberibus, atque adeò amoribus eius exſatier.

Sed quia vbera non ſemel aliàs in hoc Cantico caſtos amplexus ſignificare diximus, in ea certè ſententia ſum, vt putem hæc verba ad præteritum tempus transferri. Succedat autem memoriæ id, quod ſuprà *cap.* 1. *verſ.* 1. *&* *cap.* 2. latè docuimus, ſcilicet nuptias oſculo & amplexu ſanciri ſolitas. Ergo cùm fœminæ Hieroſolymitanæ præmiſiſſent ſponſam proceritate corporis, & tumore, aut magnitudine vberũ ad nuptias maturam eſſe, ſubnectit ſponſus. *Dixi, aſcendam ad palmam. Dixi*, inquam, id eſt, iam tunc, cùm primum ſponſam vidi, puellam hanc ad nuptias maturam & idoneam eſſe, ratus apud me conſtitui illam mihi copulare; & vxorem ducere, & matrimonij pactum amplexu & oſculo ſancire; itaque ait, *dixi: Aſcendam in palmam*, id eſt, cùm viderim puellam hanc magnitudine tam corporis, quàm vberum ad nuptias habilem eſſe, hoc decreui, *aſcendam in palmam*, id eſt, illam conſequi, & mihi copulare conabor,

&

& apprehendam fructus eius, id eſt, vbera eius nuptiali amplexu ſtringam; hæc enim vbera nuper cum palmæ botris compoſuerat. Addit verò,

Et erunt vbera tua ſicut botri vineæ. non tantùm, inquit ſponſus, vbera tua ſuaues palmæ botros imitata ſunt, dum ego ſtrinxi; ſed dulciſſimos quoque vitis racemos, dum tu viciſſim me complexu excepiſti, vitis ad inſtar, quæ arborem palmam, cui hæret, arctiſſimè complectitur. De hac ſimilitudine vitis ad caſtos & pudicos coniugum amplexus notandos multa dixi ſuprà *cap. 2. verſ.* 14. ad illa verba, *Botrus cypri dilectus meus mihi.* Itaque ſi hæc verba cum ſuperioribus coniungas, non obſcurè, tamen caſtè admodum atque pudicè amplexus inuicem copulatos, & nuptias his conſtabilitas, adſignificant.

Et odor oris tui ſicut malorum. Iam id ad ſuauia ſpectat, & oſcula, nec enim ab his tanquam à re quapiam impudica abhorret hic liber; cùm ſtatim in libri auſpicio horum deſiderio ſe teneri ſponſa ingenuè fateatur, cùm ait; *Oſculetur me*, &c. Loquitur autem ibi de oſculo illo nuptiali, quo firmabantur coniugia, & de eodem nunc attexit: *Et odor oris tui, vel naſi, erit mihi ſicut malorum*, id eſt, tunc cùm oſculum impreſſi nuptiale, gratiſſimus tui oris halitus, me deliniuit. Simile eſt illud Philoſtrati *lib. 2. Iconum*, in deſcriptione Ariadnæ: *Qualis* (inquit,) *quamque ſuauis anhelitus. Vtrùm autem pomum, an racemos oleat, oſculatus dices*: quantum autem fœminæ contendant anhelitum purum & odoratum efflare, ne viros deterreant, teſtatur Clemens Alex. *lib.* 3. *Pædag. cap.* 11. qui tradit illas quo gratior eſſet anima, maſtichem dentibus terere, atque ore verſare ſolitas. Suauem autem odorem, quem ore expirabat Sulamites, cum mali odore componit Salomon ad eum modum, quo Martialis Erotij puellæ anhelitum *roſas peſti, mella recèns libata ſuccinum attritum* imitari dixit *lib.* 5. *Epig.* 38. Nec alienum à veritate erit, ſi dicamus puellas nubiles in gynæceo inter alia culturæ ſuæ munia hoc etiam exequi ſolitas, vt nimirum boni odoris halitu quibuſdam medicamentis procurarent ad futuras nuptias.

Verſ. 9. Guttur tuum ſicut vinum optimum, dignum dilecto meo ad potandum, labiiſque ac dentibus illius ad ruminandam.

SONVS ALLEGORIÆ.

D*ignam dilecto meo ad potãdum.* Hebr. *vadens dilecto meo ad rectitudinem*, Hebraiſmus, ad vinum generoſum ſignificandum, cuius eſt infuſum in calice rectâ vultum petere, & guttulas in faciem iaculari: *vino que ſalta à los ojos*, vel caput ſcandere, ebrietatem adducens, de quo ſuprà *cap.* 1. *verſ.* 4.

Labyſque ac dentibus illius ad ruminandum. Reliqui interpretes ex Hebræo fonte, ſic conuertunt, quòd *loqui facit labia dormientium.* Rabbi Salomon ſic interpretatur, quòd *vel patres in ſepulchro viuificare poteſt.* de vino etiam generoſo, vulgò dicimus: *que baſta para reſucitar à vn muerto.* Efficit hoc vox anceps ישנים *ieſanim*, quæ leui mutatione vnius puncti dormientes, vel dentes ſignificat.

Abenezra, *ſaliuam* intelligit gutturis, aut palati nomine, ita vt perſiſtat ſponſus in grato oris odore commendando, & hunc meraciſſimi vini ſuaueolentiam longè ſuperare dicatur. Idem rurſus in interpretatione dramatica, *vocis ſuauitatem* ad canendum. Reliqui ad verborum delitias referunt, & colloquia familiaria, quibus Sulamites ſe mirificè delectari, vel potiùs inebriari affirmat. Alij demum, ſicut ſuprà, dicta illa verba de gratu oris anhelitu, qui ex ore efflatur, aſſidua reſpiratione interpretati ſunt; ita nunc de ructu, ſeu eructatione, quæ gutture perficitur, & ex viſceribus trahitur, latentémque odorem foras mittit, iſta capienda eſſe dicunt. Et quidem ſi ſuperius hemiſtichium, vt eſt in fronte, legeremus, nimirum: *odor naſi tui ſicut odor malorum*, dici poſſet vtrumque commendari ab odoris ſuauitate, naſum & guttur; nam ab vtroque, gratum odorem, & ingratum fœtorem difflari ſolitum, auctor eſt Galenus *in Method.*

Cæterùm ego hæc verba ad ſuperiorem ſententiam trahenda eſſe, & de nuptiali oſculo interpretari oportere exiſtimo. Præmittere autem oportet Hebræos in nuptiis vinum adhibere ſolitos. Contra hoc ex Rituali perantiquo, quo Hebræi ad hæc víque tempora vtuntur. Ex quo teſtimonium locuples producit Petrus Gregor. Toloſ. Syntagm. lib. 5. cap. 5. *Hodie* (inquit) *inter Iudæos in lib. precum, qui dicitur Lazor, habetur be-*

nedictio ſponſalium, in qua qui benedictioni præpoſitus eſt, ſumit calicem, poſtea bibit vinum, ac propinat ſponſo ſponſæque. Nec ſolùm apud Hebræos, ſed etiam apud alias gentes adhibebatur in nuptiis vinum, vt tradit Iulius Pollux *lib. 5. cap.* 6. & apud Gallos etiam hodie fieri auctor eſt, idem P. Gregor. *lib. 8. Syntagm. cap.* 1. Puta ergo nuptias, aut ſponſalia ſic celebrari ſolita. Præmittebatur propinatio vtriuſque ſponſi, deinde propinationi ſuccedebat oſculum, etiam plexus. Sponſus ergo, qui de anteacto, celebratoq; iam coniugio verba facit, vt ex dictis conſtat, vbi dixit, *& odor oris tui ſicut malorum*, odorem ſcilicet ſignificans, quem carpendo nuptiale oſculum hauſerat. Iam nunc de quo oſculo ageret clariùs exponit, dum ait: *Guttur tuum ſicut vinum optimum*; quaſi dicat, de illo oſculo mihi ſermo eſt, quod poſt recens libatum ſponſalitium vinum libaui, atque adeò vinum ipſum priùs hauſtum redolebat.

Itaque ſententia totius carminis ſic habet. Poſtquam fœminæ Hieroſolymitanæ abſolutam numeris omnibus Sulamitis pulchritudinem deſcripſerunt, ſingulorum membrorum perfectiones præclaris ſimilitudinibus adumbrantes, ſponſus ſatis opportunè addidit, ſe tanta venuſtate inductum fuiſſe ad nuptias paciſcendas, quas nimirum complexu, oſculo & vini libatione ſanciuit. ſic enim accipienda ſunt illa verba, *dixi, Aſcendam in palmam*, &c. tantam ſcilicet Sulamitis pulchritudinem admiratus, ſtaturamque & ætatem ad nuptias maturam nactus, apud me ſtatui illam ducere, & pactas cum ipſa nuptias, complexu & oſculo nuptiali conſtabilire, oſculo, inquam, illo quod ex recenti vini hauſtu in nuptiis ſolenni, odorem gratiſſimum reddebat: ex hauſtu, inquam, vini generoſiſſimi, quod vultum & oculos petit, cui ſponſa, *dignum certè vinum*, hoc eſt, vt dilectus meus ſemel guſtatum ſæpe ac ſæpiùs iteratis oſculis reguſtet, &c. Mitto aliorum parum aptas interpretationes.

Dignum dilecto meo ad potandum, labiiſque & dentibus illius ad ruminandum. Quidam immeritò hæc verba adimunt Sulamiti, quæ nequaquã alteri aptè accommodari poſſunt. Hæc ergo vbi halitum gutturis, quem ſponſus baſiando cognouerat, generoſo vino aſſimilari audierat, ſtatim ſubiecit; *dignum dilecto meo ad potandum*, &c. id eſt, hoc vinum, aptiſſimum, accommodatiſſimúmque eſt, vt dilectus meus ebibat, nec ſemel tantùm, ſed vt millies, ſi volet, reguſtet, ruminétque, oſcula iterando: & quidem verba bibendi ac potandi, oſculis etiam aptari ſolent; dicimus enim *libare oſcula*; & Statius dixit, *lambere oſcula*. Philoſtratus iunior in Epiſt. quadam, ſic ait: *Mihi ſolis propina oſculis, quibus Iupiter ſolis deguſtatis formoſum puerum pincernam conſtituit*, & perbreui interſtitio, *Imple poculum oculis, & præbe rogantibus*.

Verſ. 10. Ego dilecto meo, & ad me conuerſio eius.

SONVS ALLEGORIÆ.

Conuerſio eius, Hebraicè תשוקה *theſukah*, à radice *ſuk*, id eſt, *concupiuit, deſiderauit.* Reperitur *Geneſ. 3. num.* 16. vbi enim noſter habet, *ſub viri poteſtate eris.* Septuag. legunt: *& ad virum conuerſio tua*; alij, *deſiderium & amor tuus.* Occurrit etiam cap. 4. num. 6. *ſub te erit appetitus eius.* Septuag. *ad te erit conuerſio eius.* Ea propter multi illam quæ inter coniuges eſt, beneuulentiam mutuam, & viciſſim impenſum obſequium, præfatis verbis notari exiſtimarunt. Non inficior, ſed addo ſignificari vlteriùs pactum inter Sulamitem & ſponſum, initum ſtatis temporibus conueniendi, interim dum nuptiales dies tranſibant. Nam, vt ſuprà in fine vnius & alterius Epithalamij matutini, quæ iam recenſui, ſeriò obſeruaui, vtraque ſimiles exitus habent, ſponſus enim ab ſponſa diſcedere fingitur, & illa ſponſum de reditu admonet. Vide quæ diximus in hanc ſententiam *cap. 2. verſ.* 17. ad illa verba: *dilectus meus mihi, & ego illi*, &c. quibus abſoluitur primum Epithalamium matutinum, quæ iterum repetit in fine ſecundi Epithalamij manè dicti, cap. 2. verſ. 2. *Ego dilecto meo, & dilectus meus mihi*, cum quibus concinunt iſta: *Ego dilecto meo, & ad me conuerſio eius*, &c. Quæ ſic ediſſerenda ſunt: ego quidem hìc adero, & abeuntem dilectum meum hìc præſtolabor; ipſe verò ad me viſendam opportunè recurret. *Ad me conuerſio eius, ſiue deſiderium eius.* quaſi dicat: Deſiderium meum quo ardeo, non patietur, illum diutius à me abeſſe. Nam hìc eſſe ſolet finis Epithalamiorum matutinorum. Alias verò interpretationes miſſas facio, quia à contextu huius carminis omnino abhorrent.

EPITHALAMIVM SEPTIMVM VESPERTINVM.

HOC Epithalamium, ſicut alia, quæ veſperi dicta ſunt, præſupponit reditum ſponſi ad ſponſam, non aliunde certè, niſi ex cura gregum. Nam quoties ſponſus ab ſponſa, ſiue nocturno, ſiue meridiano tempore diſcedere dicitur, eius diſceſſus ad ſyluas & nemora, gregis paſcendi gratia ſuſceptus aſſeritur. Ergo vbi ſponſus ex ſyluis ad ſponſam ſub veſperum, nocte appetente rediit; illa aduentum illum boni conſulens ad hortum & vineam domúmque ſyluanam horto ac vineæ cohærentem inuitat. Id nimirum proponens, vt ab vrbe, quam matutinis horis pompicè ingreſſi fuerant ad venditationem gloriæ nuptialis, ad dictam domum ſyluanam regredi vellet, vt ibi noctem agere, & manè facto vineas & hortos reuiſere, obſeruare & excolere, aliaque hortorum & vinearum propria oblectamenta ſiue ex fructibus, ſiue ex floribus carpere integrum eſſet.

Et quia omnes odas nuptiales veſpertinas cœna quoque nuptialis diffinire ſolet (vt ſæpe aliàs adnotauimus) ſimilem exitum habet Epithalamium iſtud, quod ſanè in conuiuium ſatis delicatum, vinis medicatis paratum in cœnaculo, ſeu triclinio prædiuite exhibitum, deſinuit, ſeruata forma diſcumbendi nubentibus ſolemni, de qua ſuprà cap.2.verſ.*6.copioſè diximus ad illa verba:* Læua eius ſub capite meo, *&c. quibus hoc ſeptimum Epithalamium abſoluitur.*

*Verſ.*11. Veni dilecte mi, egrediamur in agrum, commoremur in villis.

SONVS ALLEGORIÆ.

COMMOREMVR, Hebr. *pernoctemus.* Septuaginta, *requieſcamus in caſtellis.*

Verba ſunt ſponſæ quibus venientem è ſyluis ſponſum excipit, illi ſuadens, vt relicta vrbe, ad domum ſyluanam, vbi iſthæc nuptiæ celebrari perhibentur, (vt ſæpe aliàs animaduerti) redire velit, ibique noctem de more agere. *Pernoctemus*(inquit)*in villis.* Abenezrha, *in vna*(inquit)*aliqua villa*, in ea ſcilicet, quæ his nuptiis iuxta ſolennem ritum peragendis deſtinata erat. Nam contextus huius Epithalamij cum ſuperioribus ſic conformari debet. Sponſa quæ in hac quarta nuptiarum die manè primo vrbem pompicè & ambitioſè ad formæ oſtentationem ingreſſa fuerat, & faciem hactenus flammeo coopertam fœminis Solymitanis, atque vniuerſo populo reuelatam dederat ſponſo ad veſperam ex ſyluis redeunte Sole deciduo; ad hortos, vineas ædeſque ſyluanas, iterum transferri poſtulat, vt ibi noctem agere, hortíque delitiis affatim perfrui liceat. Quod pudori & modeſtiæ illius tribui debet; nam eùm ægrè ferret faciem hactenus velatam & tectam publicè exhibere ipſomet pudore ſuadente à frequentia populi educi, & in agros aſportari depoſcit, vt quæ iam tunc faciem pallio abſcondere non poterat, ad ſyluas ſe recipiens, oculos ſpectatorum fugeret.

*Verſ.*12. Manè ſurgamus ad vineas, videamus ſi floruit vinea, ſi flores fructus parturiunt, ſi floruerunt mala punica, ibi dabo tibi vbera mea.

SONVS ALLEGORIÆ.

SI *floruit.* Aquila, *germinauit*, eodem ſenſu, id eſt, ſi gemmauit, vel primas gemmas protulit.

Si flores fructus parturiunt, Hebr. ſic efferenda ſunt: *ſi aperuit ſe vua puſilla.* Septua-

ginta, *ſi floruit*, *κυπρισμὸς*, id eſt, *propago*. Eſt autem *propago* palmes a vite deflexus & defoſſus, vt regerminet, & in nouam vitem adoleſcat. Philo conuertit, *ſi floruit cyprus*; ſed non audiendus; nam eiuſmodi lectio, à fonte & originibus protius abhorret.

Si floruerunt mala punica. Aquila, *ſi aperuerunt ſe*, &c. Aliqui de malo punico intelligunt, cùm gliſcentibus granis dehiſcit, ac medius aperitur; ſed tempus reſiſtit. Nam cùm hæc omnia in eamdem anni tempeſtatem conuenire debeant, ſcilicet gemmatio vinearum, floritio arborum & primulorum fructuum editio, quæ vere primo euenire ſolent, ineptè quidem malagranata inducerentur decocta, matura & ruptis corticibus hiantia, quæ ad autumnum ſpectant: illud ergo, *ſi aperuerunt ſe mala punica*, de primo quoque arborum iſtorum flore concipi debet, cùm verno tempore aperto calyce ſeſe explicat, & punicea folia pandit. Itaque ſic ait:

Manè ſurgamus ad vineas. Aliqui reſtituunt, *manè ſurgemus*. reliqui tempus præſens pro futuro accipiendum affirmant, vt ſenſus ſit. Vbi ab vrbe ad ſyluas & agros ventum fuerit, loci ac temporis opportunitatem captantes verno tempore, ac matutinis horis, integrum erit ſyluas & vineas inuiſere, atque iucunditatem cum vtilitate coniùngere; quia placida & ſalubri aëris temperie gaudere, gratiſſimo viridantis agri conſpectu perfrui, atque vinium & arborum effloreſcentium primores fructus proferentium ad futuri prouentus ſponſionem, ſationes obſeruare & explorare fas erit.

Sunt qui per *vineas*, non eas, quæ vitibus, ſed quæ cypris, aliiſque aromata ſudantibus arbuſtis conſitæ ſunt, accipi debere exiſtimant. Nam pro villis Hebraicè בכפרים *chephe rim*, quam vocem *cypreta* interpretari licet: accinunt Septuag. qui verba illa, *flores fructus parturiunt*, ſic extulerunt: *ſi floruit κυπρισμὸς*, quæ ſic conuertere æquum eſt, *ſi floruit cypretum*; id eſt, ſaltus cypris, aliiſque aromatiferis germinibus conſitus. Non diſſentior; ſed vlteriùs addo ſponſam ex pudoris ſtudio hæc verba dictaſſe, vt ſignificaret ſibi illud in votis eſſe non ſolùm, vti ad agros & ſyluas ex vrbe egredi liceret; ſed etiam, vt inibi diutiùs maneret, ne reuelata & detecta facie, iterum in oculos populi incideret. Id autem vt ſponſo ſuadeat, proponit illi vitæ ruſticæ commoda & oblectamenta. *Manè ſurgemus ad vineas*, &c. quibus addit,

Ibi dabo tibi vbera mea. Aliqui nomine *vberum* pectus ipſum, & ea, quæ pectori inſunt, ſecreta & arcana intelligunt, quaſi dicat: ibi animi mei ſponſa, & penetralia proferam tibi, itavt nihil te lateat eorum, quæ animo & cogitatione voluto. Alij per *vbera* amores accipiunt, propter *vberum*, atque *amorum* commune vocabulum, itavt ſenſus ſit: In ſyluis ac ſaltibus omnes amoris mei erga te ſignificationes ſponte exhibebo.

Alij demum nomine *vberum* amplexus interpretantur, & ſub his omnes delitias amatorias intelligunt, quas ſponſa pollicetur ſponſo ſuo, ſi illam ad hortos extra vrbem deduxerit, vbi liberiùs rei amatoriæ vacare integrum erit. Itaque ſponſa pudoris ſtudioſa, quem vltima faciei detectio illi iniecerat, frequentiam populi & oculos multitudinis vitare volens, in ſolitudinem transferri exoptat; id autem eo nomine perſuadet ſponſo, quia ibi ſui amoris erga illum clariora & certiora documenta dabit. Simile quid ſponſus de ſponſa apud Oſeam *cap*. 2. vbi cùm ad ſolitudinem ſe adductorum promittit, vt ibi oblectamenta atque delinimenta amoris ſui liberiùs experiri poſſet. *Propterea ecce ego lactabo eam, & ducam eam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius*, &c.

Verſ. 13. Mandragoræ dederunt odorem.

SONVS ALLEGORIÆ.

VErſum iſtum non eodem modo diſpungunt codices Latini; quidam enim punctum morantur, & fingunt poſt illa verba, *in portis noſtris*; tamen correctiores Romani, & alij præuertunt, & antè collocant. D. Ambroſius, miſſum facit illud *in portis*, ſed expreſſum eſt in fonte.

Mandragoræ. Hebr. דודאים *dudaim*. Iarrius *Ieſenium*, alij *violam*, alij *Satyrium* conuertunt; ſed hæ meræ ſunt nugæ. Georgius quidam, & Sixtus Senenſ. inuehuntur in noſtrum interpretem, & vertendum eſſe *lilia* contendunt; ſat bene cum ipſis agitur, ſi ego non etiam in ipſos inuehor. Demum alij genus omne florum amabilium notari ea voce aſſeuerant, qui non omnino reſpuendi; ſed vulgatam lectionem locupletiores teſtes tuentur. Septuaginta, Abenezrha, Kinchi, & Ioſeph. concinunt Aqui-

la

la & Targum, in quo pro *dudaim* eſt יברוחים *iabruchim*, quæ vox Chaldaicè *Mandragoras* ſonat, quas Arabes hodie *iabroah* vocant. Radix vocis Hebraicæ *dudaim*, eſt דוד *dod*, quod modò amorem, modò vbera ſonat; traxerunt autem, vt arbitror, mandragoræ inde nomen, non vtique quia figura papillarum capitula imitantur, aut rotunditate ollas, aut caniſtra orbicularia, vt vidit Martinus del Rio; ſed quia amorem conciliare putabantur, ex quo factum, vt veteres inter philtra amatoria mandragoras numerarent, vt tradit D. Epiphanius *in Philologo*. Plinius, Dioſcorides, & alij in ſua hiſtoria plantarum. Hinc à Græcis dicuntur Circæa, à Circe inuentrice magica Solis filia. Pythagoras Anthropomorphon nominauit, ab humana forma, quam radix eius referre videtur. Inde verò data occaſio, vt arbitror, fœmineæ ſuperſtitioni, vt herbam iſtam pro philtro haberent ad viros ad ſe pelliciendos.

Rurſus *mandragoræ* odoratæ ſunt, non graui tantùm odore, vt ait Plinius *lib.* 25. *cap.* 3. ſed etiam ſuaui & grato, vt præter Dioſcoridem, Auguſt. *lib.* 22. *contra Fauſtum cap.* 56. vbi tradit mandragoras ob gratum odorem expetitas fuiſſe à Rachel, *& ideò* (inquit,) *cur eas mulier tantopere concupierit ignorare me fateor, niſi forte propter pomi raritatem, & odoris iucunditatem.* Alij tamen aſſerunt, eas propter fœcunditatem quæſitas, à Rachel, quia videlicet ſterilitati ſuccurrunt. Sed vide, an potiùs ideò Rachel Mandragoras tantopere exoptarat, quia cùm eam coniux adamaret, ardentiùs verita eſt, ne Lia eo philtro, illius animum ad ſe conuerteret. cui expoſitioni fauet D. Epiphanius *in citato loco.* D. Ambroſius auctor eſt, inter mandragoras ſexus varietatem reperiri, fœminas videlicet, ac mares. Addit Leonardus in ſua hiſtoria *cap.* 199. viros fœminis, fœminas item maribus ad philtra abuti. Demum mandragoras ſomnum conciliare tradunt Ambroſ. *lib.* 3. *Exaëm. cap.* 9. D. Baſil. *hom.* 5. *eiuſdem operis*, Cæſarius *Dialog.* 1. Cyrillus *lib.* 11. *in Gen.* Adde Plinium, Dioſcoridem, & omnes alios, qui plantarum hiſtorias texuerunt.

Obſeruare præterea oportet, nonnumquam Scripturam loqui ex communi hominum ſenſu, & opinione vulgari, etiam ſi falsò ab errore aliquo hominum profecta fuerit, (quod nemo ſacris litteris mediocriter tinctus ignorat.) Ergo cùm Sulamites ſuadere vellet ſponſo vti ſe vrbe eductam in villam transferret, proponit illi mandragoras iam iam creuiſſe, & odorem ſuum latè ſpargere, atque adeò licere ambobus illa decerpere, atque illis vti, vt eo philtro amor vtrinque arctiùs copularetur. Hæc Salomon, ſequutus vulgarem opinionem, non tamen probans.

Vel aliter Sulamites, quæ nuper affirmarat ſe in villa, aut prædio agreſti, cum ſponſo pernoctare velle. Quam ob cauſam ad id optandum inducta ſit his verbis: *aperire.* quia nimirum mandragoræ iam exercuiſſent, & odorem ſuum efflare cœpiſſent; nam cùm ſponſus, dormiente ſponſa, ſemper ſe proriperet, (vnde fiebat vt illum in lecto ſæpe quæſitum, non inueniret,) propterea mandragoras optat, vt illis vti poſſit ad ſponſum conſopiendum, ne amplius ea dormiente, peruigil maneret, ac de more ſuo ad agros aufugeret.

Vel aliter, cùm mandragoræ ob ſuprà dictam rationem, & etymologiam amorem ſignificent, vt ſuprà docuimus *cap.* 2. *verſ.* 2. amoris præcipuum ſymbolum continent. Vide igitur, an ſponſa, vt ſponſum ad ſe alliciat, & reditum ad ſyluam illi ſuadeat, hoc illi proponat: *Mandragoræ dederunt odorem*, &c. id eſt, cùm ad villam venerimus, veteris, ac noui amoris colligam vim. veteris, inquam, quem ante nuptias habui, & noui quem nuptiis iam copulatis concepi, collectumque amorem in te effundam, quia mandragoræ nomine ac ſignificatione, &, ſi placet, efficacia quoque ſua, omnes mihi & ſponſo meo, amores inſpirabunt, vt ſcilicet ego ardentiùs ſponſum adamem, & illi viciſſim ardentiſſimè amantem redamet. Mitto alias parum accommodatas interpretationes, quæ à contextu abhorrent omnino, & violentiã inferunt verbis.

In portis noſtris omnia poma: noua & vetera ſeruaui tibi.

In portis noſtris, id eſt, in media *villa*, vel *horto*. nam *portæ* pro loco illo, qui portis concluditur, accipi conſueuerunt trito ſermone Scripturæ. Matth. 16. *& portæ inferi non præualebunt aduersùs eum*; id eſt, inferus ipſe. Pſal. 86. *Diligit Dominus portas Sion ſuper omnia tabernacula.* id eſt, Sion ipſam portis incluſam. Hæc autem verba, *in portis noſtris*, libentius necto cum ſequentibus, quàm cum antecedentibus, vt faciunt Biblia Romana correctiora.

Omnia

Omnia poma, Hebr. מגדים *megadim*, id eſt, *omnes fructuum delitiæ*, ſic vertunt Abenezrha & alij; nam ea voce quidquid in quouis genere fructuum, pulchrum & delicatum eſt, ſignificari autumant. Septuaginta, *omnes nuces, nouas & veteres*. Sed, vt annotaui, his interpretibus perquam familiare eſt, omnem fructum, qui cortice nucleum includit, *nucum* nomine vocare. Mercerus affirmat, eo vocabulo aromata pretioſiſſima notari, noua ſcilicet, & vetera, quæ nimirum ex antiquis floribus ſuperioris anni, & quæ ex nouis confecta & temperata erant. Ego verò non longe abſum, vt exiſtimem, vocem illam *megadim*, quam noſter Vulgatus *poma* tranſtulit, ea potiſſimum poma notare, quæ arbores quædam ſic afferunt, vt nouis ac recentibus producti non ſtatim abiiciant vetera, ſed vtraque ſimul contineant, qualia ſunt mala aurangia, limonia, citria, & his ſimilia, de quibus ſuprà *cap. 2. verſ. 5.* ad illa verba, *ſtipate me malis*, &c. Venio ad ſententiam.

In portis noſtris omnia poma, noua & vetera ſeruaui tibi. Nonnullis videtur fieri alluſionem ad veterem morem in nuptiis admodum ſolemnem, ornandi videlicet limina domus arboribus appenſis, de quo Claudianus *de nuptijs Honorij & Mariæ*, Catullus *de nuptijs Pelei, & Thetidos*, & alij. At ego crediderim, iſtorum verborum aliam eſſe ſententiam, atque adeò vnam & alteram expoſitionem ſubiicio.

Ergo in memoriam iterum vocare oportet, quæ cap. ſuperiori animaduerti ad illa verba: *Deſcendi in hortum nucum*, &c. Vineam ſcilicet, & prædium, de quo hic ſermo eſt, & ad quam ſponſa dilectum inuitat, eſſe proprium illius & dotalem agrum, vt non leuibus argumentis inductus ibi adnotaui, & infrà *cap. 8. v. 11. & 12.* conficiam. Ergo flectere volens animum illius, vt ſecum vnà pergat in præfatum prædium, addit ſe ibi pomorum omnigenam multitudinem inibi præparaſſe, ex nouis ſcilicet, atque veteribus, non ſcilicet ex his, quæ eo anno, & ſuperiori arbores tulerant, ſed noua, id eſt, priora, quæ primum ver decoquit, vetera, id eſt, poſteriora, quæ autumnus ad maturitatem perducit; nam hic modus loquendi, Scripturæ ſacræ non eſt inſolens. Eccleſ. 4. *Sicut tigris in diebus nouis*; id eſt, in primis anni diebus. Pſalm. 26. *Cogitaui dies antiquos*, quod quidam ad extremos referunt, ad eumdem modum, ex duobus Catonibus, ſcilicet alter *iunior* dicitur, àlter *ſenior*; hoc eſt, alter prior, alter poſterior.

Poſterior verò interpretatio ſic habet; Sulamites ſponſum ad agros euocare volens proponit illi præcipuas ſyluæ illecebras, & inter alia ſic perſuadet: *In portis noſtris*, id eſt, in horto noſtro, muris ſuis concluſo. Sunt etiam arbores quæ ſemper virent, ex quibus noua ſimul & vetera poma pendent, recentia nimirum, & immatura præſentis anni, & antiqua, ſeu matura, quæ anteactus annus decoxit: hæc ſunt mala aurangia, citria atque limonia, quæ cum perpetuo virore, perpetuam fructuum aſſeruationem coniungunt. Eam vim habet illud, *ſeruaui tibi*, id eſt, ad tuam ſeruata ſunt voluptatem. Quomodo autem mala iſthæc aurangia, ſeu aurea, inter amatorias delicias numerentur, diximus ſuprà *cap. 2. verſ. 5.* Rurſus cùm in omni Epithalamio veſpertino cœna ſit, ſponſa dilectum ſuum ad hortos inuitans, appoſitè admodum fructus omnigenos hìc recenſet, quibus cœnæ inſtrui & claudi ſolent.

Etquidem hic modus inuitandi ad hortos, vel vineas, vulgaris eſt apud amantes. Ouidius *lib. 13. Metamor.* vbi Polyphemus Galatheam ad ſe allicere volens, ſic addit

—— Sunt poma grauantia ramos,
Sunt auro ſimiles longis in vitibus vuæ,
Sunt & purpureæ. tibi, & has ſeruamus, & illas,
Ipſa tuis manibus ſylueſtri nata ſub vmbra
Mollia fraga leges, ipſa autumnalia corna,
Prunaque non ſolùm nigro leuantia ſucco,
Verùm etiam generoſa nouaſque imitantia ceras,
Non tibi caſtaneæ, me coniuge, nec tibi deerunt,
Arbutei fœtus, omnis tibi ſeruiet arbos.

Apud Virgilium item *Ecloga 2.* ad Amarillim ſic Menalchas, rogans ſcilicet, cui poma aſſeruaret.

Mirabar quid mœſta deos Amarilli vocares,
Cui pendere ſua patereris in arbore poma.

CAPVT OCTAVVM.

Verſ. 1. Quis mihi det te fratrem meum ſugentem vbera matris meæ, vt inueniam te foris, & deoſculer te, & iam nemo me deſpiciat?

SONVS ALLEGORIÆ.

SEPTVAGINTA priora verba paulo aliter reddunt. *Quis det te, frater mi, ſugentem vbera*, &c. *frater*, & *ſugens vbera* ſynonyma ſunt. nam ſynonymia admodum familiaris eſt Scripturæ. ſicut ſtatim *mater* & *genitrix*, & alia paſſim. *Foris*, alia editio ἐν ἀγρῷ, id eſt, *in agro*, alia ἐν ἀγορᾷ, id eſt, *in foro*. præferenda eſt noſtra lectio, in qua dignum obſeruatione eſt, aduerbium *foris* in Scriptura non eodem modo ſemper accipi, aliquando enim *foris eſſe*, tantùm ſignificat, è domo pedem extuliſſe. Nonnumquam etiam foris eſſe præcisè, nulla additione verborum facta, idem eſt quod eſſe in domus limine, vel oſtio. *Prouerb.* 7. de ſcortante fœmina ſic Salomon: *Nunc foris, nunc in plateis, nunc iuxta angulos inſidians.* Foris, inquam, id eſt, in limine domus. Matth. 26. *Petrus verò ſedebat foris.* Id verò ipſum Ioannes exprimens cap. 18. *Petrus*, inquit, *ſtabat ad oſtium foris.* Sunt & alia id generis obuia exempla. Denique prædictum aduerbium *foris*, aut *foras*, perinde eſt atque extra vrbem. *Geneſ.* 4. ſic Caim ad Abel: *Egrediamur foras*, & continuò, *cumq́; eſſent in agro.* & cap. 2. *ſume arma tua, pharetram & arcum, & egredere foras*, &c. & alia paſſim.

Deſpiciat. Symmach. *ſubſannet.* Sexta editio, *vilipendeat.*

Locus iſte noſtrum Sanctium impulit in eam mentem, vt ſponſorum nuptias in caput iſtud relegaret, itaque in eo putat extremam ſcenam huius dramatis exhiberi, quæ duos ſponſos nuptiali vinculo iungit, & ritu legitimo & publico ſociat; erat enim alter ex ritibus, publicum oſculum, quo ſanciri ſolebant connubia, vt ſuprà *cap.* 1. *verſ.* 1. non perfunctoriè probaui; itaque ſic commentatur: *Quis det*, inquit, *te mihi fratrem meum ſugentem vbera matris meæ, vt inueniam te foris?* &c. id eſt, quod erit illud tempus, cùm tandem aliquando tibi publicè oſculum illud licebit figere, quo nuptiæ celebrari conſueuerunt; *etiam nemo me deſpiciat*, ita ſcilicet, vt hoc quod ſolis coniugibus licet, poſt initas nuptias nemo mihi probro vertere poſſit.

Sed, mea quidem ſententia, hæc nuptiarum dilatio, vt non ſemel aliàs dixi, à vera huius carminis interpretatione longiſſimè abhorret. Atque adeò, iuxta præmiſſas illius vocis *foris* ſignificationes, alias, & alias expoſitiones ſubiiciam. Prima ſic habet: Sulamites memoria repetens quæ ſibi acciderant ſuperiori die circa auroram, quomodo ſcilicet, cùm ad recludendas ianuas accurrit, iam ſponſus inde auulſus fuerat, ac dum quæſitum perrexit, ab excubitoribus deſpecta, vulnerata, &, quod probroſum magis eſt, pallio ſuo ſpoliata fuit. Nequid ſimile iterum ſibi eueniat exoptans, ſic ait: *Quis mihi det te fratrem meum ſugentem vbera matris meæ?* (ſynonyma ſunt,) *vt inueniam te foris, & deoſculer.* hoc eſt, vtinã cùm ad limina venero quæ pulſaſti, ô mihi vita charior ſponſe, cùm ſcilicet fores recludam, inueniam te in ipſo limine oſtij hærentem, inuentumque oſculo excipiam. (Quid certius quàm redeuntes olim oſculo excipi ſolitos.) ne ſi è limine aliò deflexeris, opus ſit mihi ad te veſtigandum pergere, & rurſus in eos incidere, à quibus nuper deſpecta ſum, cùm inflictis vulneribus pallium ademerunt, *vt iam me nemo deſpiciat*; illud *iam* ſatis innuit illam aliquando deſpectui habitam. Id ergo cupit, ne quod ſemel malo ſuo euenerat, id rurſus nouo infortunio accidat.

Aliqui interpretes multa ludunt circa illa verba, *ſugentem vbera matris meæ.* quaſi ſponſa deprecetur ſponſum ſuum repueraſcere, & quemadmodum pueros abſque aliqua turpitudinis nota publicè oſculentur puellæ, ſic etiam ipſi liceret ſponſo ſuo oſcula publicè libare, & alia his ſimilia; ſed tamen reuera paraphraſis quædam eſt vocabuli *fratris*, vt iam dixi.

Secunda interpretatio, primæ non diſſimilis, ſic habet: certè ſponſa abeuntem, ſeu fugientem ſponſum inſecuta, vrbem ingreſſa dicitur in ſuperiori Epithalamio, credens ſcilicet ſponſum è limine diſcedentem vrbem adiiſſe; in ipſo verò aditu & exitu vrbis, ea demum ab excubitoribus perpeſſa eſt, quæ ſuprà diximus, & (quod ipſa

potiſſi

potiſſimum ægrè tulerat) ab ipſiſmet militibus pallio, ſeu flammeo nuptiali ſpoliata, faciem aperire coacta fuit; quod ſummo pudori tribuit Sulamites. Nunc igitur pudori ſuo conſulens, & ne quid ſimile iterum contingeret cauens, iuxta alteram ſignificationem illius vocis *foris*, id eſt, in agro, aut in ſyluis, ſic ait,

Quis mihi det te fratrem meum ſugentem vbera matris meæ? &c. quaſi dicat. Id cupio & exopto ſponſe amantiſſime, quem ſcilicet amoris gratia fratrem meum appello, & ſic amore complector, quaſi ambo eiuſdem matris vbera dulci ſuctu hauſerimus; ne iterum me tanto periculo exponas, vt ſcilicet te veſtiganti vrbem, rurſus ingredi, & à militibus deſpici & vexari opus ſit. Sed ſic age, vt cùm fortè ad te veſtigandum, & inquirendum è domo ſyluana egredi neceſſum fuerit, te foris inueniam, id eſt, extra vrbem, in ſyluis ac nemoribus te reperiam, & occurrenti tibi, honeſtiſſima oſcula aſfigam. Hæc autem verba cura & ſolicitudo pudoris ſponſæ inſpirauit, vt ſæpe alias diximus, quæ id ſe vereri ſemper affirmat, ne reuelata facie in publicum prodire ipſi opus ſit. Et, ſi placet, adde etiam ſponſam aliquid id zelotypiæ tribuere, dum ſuadet ſponſo, ne vrbem ingredi velit. vide quæ diximus ſupra *cap. 5. verſ. 7.* vbi rationem dedimus, ob quam ſponſa dilectum ſuum fugientem inſequens, vrbem ingreſſa eſt.

Tertia ſignificatio vocabuli *foris*, eſt in publico, quæ tertiam interpretationem accommodat. Nuptias olim oſculo publicè dato & accepto ſanciri ſolitas nuper dicebam; ſed abſolutiſſimè id tradidi ſuprà *cap. 1. verſ. 1.* ad illa verba, *Oſculetur me oſculo oris ſui.* lege ibi, nunc verò id probabiliter affirmari poſſe credo, oſculum iſtud publicum, in primo veſpere nec reliquo nuptiarum tempore, quo ſponſa flammeo, ſeu pallio faciem velatam gerebat, nec dari, nec accipi, ſed quarto die poſtquam pallio ſpoliata fuerat, libari ſolitam: ita ſuadet forma velationis & reuelationis, & res ipſa hoc poſtulabat, vt non priùs ſponſus ſponſæ ſuæ oſculum publicum figeret, quo ad ipſa facie, ac vultum velo abiecto retegeret. Cùm igitur conſtet ex dictis in ſuperiori Epithalamio (cui quartæ diei nuptialis primum manè deſcribit) pallium non ſine vi ſponſæ ademptum fuiſſe, & non antè; inde certè probabili coniectura ſuaderi videtur, ea ipſa die oſculum publicum datum, acceptumque ab ſponſis, vt eo ritu ſanciretur denique pactum coniugium. Locus ergo iuxta dictam ſuſpicionem ſic explicandus eſt:

Quis det te mihi fratrem meum ſugentem vbera matris meæ? O vtinam ſponſe amantiſſime, id tandem conſequar, quod olim mihi optatiſſimum eſſe ſignificaui, cùm dicebam: *Oſculetur me oſculo oris ſui?* vt nimirum te fratrem meum, qui matris meæ vbera ſuxiſti, *matris*, inquam, *meæ*, vel potiùs tuæ, eius ſcilicet, cuius vbera te aluerunt; nam poſtquam in tuam familiam tranſlata ſunt, iam inde matrem ac genitricem tuam, meam duco. O, vtinam id tandem conſequar, vt oſculo publicè dato, & accepto, connubio ſtabili tibi adiungar, vt ſonant illa verba: *vt inueniam te foris, & deoſculer*, vbi deinceps tua ſim, & in gloriæ & honoris tui ſocietatem vocata, nemo mihi antiquæ meæ conditionis vilitatem obiicere, aut exprobrare poſſit: ſic accipe extremum hemiſtichium: *vt iam nemo me deſpiciat.*

Boni etiam conſulo coniecturam noſtri Sanctij, qui putat ſponſam id velle, ne in eam incurrat ignominiam, quæ olim ſterilibus, & minimè nubentibus ex more gentis euenire ſolebat. Cuius præclarum exemplum eſt filia Iephthe ante nuptias immolata, virginitatem ſuam deplorans, *Iudicum* 7. Quaſi dicat ſponſa: Oſculum publicum quo ſanciuntur coniugia, non ex libidine deſidero (abſit,) ſed vt eam ignominiam, & infelicitatem declinem, quæ eis euenire vulgò exiſtimatur, quæ ad nuptias non peruenerunt.

Verſ. 2. Apprehendam te, & ducam in domum matris meæ: ibi me docebis, & dabo tibi poculum ex vino condito, & muſtum malorum granatorum meorum.

SONVS ALLEGORIÆ.

IN *domum matris.* Septuaginta addunt, *καὶ εἰς ταμιεῖον συλλαβούσης*, *& in cubiculum genetricis*, complentes nimirum ea verba, quæ ſunt *cap. 8. verſ. 4.* vbi latè oſtendi matris, ſeu genetricis nomine, non propriam ſponſæ parentem, ſed ſponſi, in cuius domum traducta iam fuerat, accipiendam eſſe. Nam vbi ſponſa è paterna domo in

coniugis

coniugis ſui ædes migrabat, iura, familiamque mutabat, & ſponſi parentes deinceps numerabat pro ſuis; hinc factum, vt Euangeliſta Matthæus & Lucas Chriſti Domini genealogiam & maiores in cenſum redigentes, non Mariæ parentes & proauos, ſed viri ſui Ioſephi enumerarent, quaſi illa iam ad viri familiam pertineret, & eam ob cauſam *Pſalm.44.* iubetur ſponſa *obliuiſce populum ſuum, & domum patris ſui.*

In domum, &c. Ibidem etiam dixi, quid inter domum & cubiculum intereſſet; domumque pro cœnatione, id eſt, pro loco, in quo menſa atque lecti ſtrati erant ad prandium, vel ad cœnam, cui cœnatio, ſeu cœnaculum nomen erat, capiendam eſſe; cubiculum verò pro loco penitiori, in quo thalamus erat genialis, idque rationibus quibuſdam euici. Vide ibi multa, ne ſit tædio (vt ſolet) repetitio.

Ex vino condito; alij *aromatico*, non intelligo vinum aliquod condimentis contemperatum, ſed abſolutè, bene olens; nam odor præſtantiam vini indicat, ſicut etiam *cap.2. verſ.13.* pro illis verbis: *Vineæ florentes dederunt odorem.* in fonte eſt: *Vinea aromatibus ſe conduit.* eſt Hebraiſmus *aromaticum*, pro *odorifero.*

Et muſtum malorum granatorum, è malis ſcilicet granatis expreſſum. Vini huius fictitij meminit Pliniu *lib.14. cap.16.* & *rhoitem* appellari dicit: erat autem in conuiuiis ſolennis mos, vt fictitia quædam vina dulcia cum veris per quædam interualla miniſtrarentur, vt docet Athenæus *lib.2. &* 3. fictitij verò & medicati vini plures ſpecies enumerat Plinius eo loco.

His prælibatis, difficilis non eſt ſententia verborum: *apprehendam* (inquit) *te, & inducam in domum matris meæ.* Communis interpretatio per *domum*, aut *cubiculum matris* locum intelligit thalamo nuptiali deſtinatum, quod ſternere & ornare ad ſponſæ parentem ſpectare affirmant, cuius etiam partes erant ſponſos nouos de his edocere, quæ ad matrimonium ritè ac rectè agendum pertinere videbant.

Sed tamen ipſa verborum ſeries, & totius cantici ſtructura poſtulat, vt nomine *domus*, triclinium, aut cœnaculum accipiatur, in quo vltimum conuiuium nuptiale exhibitum fuit, quo quartum & vltimum Epithalamium veſpertinum de more abſoluitur. Itaque ſenſus eſt: *Apprehendam te, & ducam*, &c. Quaſi dicat; ſi in limine hærens, ô ſponſe, me præſtolabere, nec, vt aſſoles, aliò diuerteris, nactum te ibi apprehendam, & in cœnationem ſtratam pulchrè inducam in cœnationem, inquam, *matris meæ*, id eſt, ſocrus, quam, poſtquam tibi nuptiali vinculo adſtricta ſum, & in tuam familiam vendicata matris loco pono, vt ibi nuptiale epulum ſplendidè paratum tibi exhibeam: epulum (inquam) illud, quod eſt inter alia quartum, & quartum nuptiarum diem claudit. Addit verò,

Ibi me docebis. Quidam ex Hebræis verba hæc ad matrem referenda eſſe exiſtimant; conuertunt autem, *ibi me docebit*, efficit hoc verbum origiuale quod ſecundæ perſonæ maſculini, & tertiæ muliebris generis, commune eſt, id eſt, tunc mater quomodo erga virum me gerere, & rem domeſticam adminiſtrare debeam, documentis quibuſdam mihi ediſſeret; tunc nempe, cùm in cubiculum me inducet. nam puellam in cubiculum introducere erat partium & curæ maternæ. Colligitur ex nuptiis Saræ Tob. 7. & ſuprà non perfunctoriè probaui. Verumtamen, quia mater id non niſi prima nuptiarum nocte præſtabat, vt docui ſuprà *cap.3.* iam verò aliquot à nuptiis noctes abierunt, & quia vulgata lectio id ſuadet, dimiſſis Hebraizantium nugis, præmiſſa verba ſic illuſtro:

Ibi me docebis. De ſponſo ſermo eſt. erat ergo more comparatum apud veteres in conuiuiis quæſtiones aliquas agitare, ænigmata ediſſerenda proponere, quæ Græci *griphos*, aut *ſirpos* appellant. *Inſita enim à natura omnibus hominibus ſcientiæ cupiditas effecit, vt etiam inter epulas aliquid aut docerent, aut diſcerent libenter, aut didiciſſe ſe oſtenderent.* ait Athenæus Deipnoſophiſta, qui maximam *lib.10.* partem in conuiuialibus griphis & de[illegible]niendis & declarandis poſuit. Accedit Plutarchus, qui *lib.1. Sympoſiacon*, multis argumentis euincit, etiam in epulis eſſe philoſophandum. Item Platonis integer dialogus *de amore*, in conuiuio diſceptatus eſt; & ideo *conuiuij* nomen ſibi aſciuit. Miſſum facio Xenophontem & alios. & ſubiicio verba Macrobij elegantiſſima *Si philoſophia* (inquit,) *à conuiuijs exulauit, procul inde faceſſent & alumnæ eius honeſtatem dico, & modeſtiam, nec minus cum ſobrietate pietatem, quàm harum dixerim minus venerabilem. ita fit, vt ab eiuſmodi cœtibus relegatus matronarum talium chorus, libertatem conuiuiorum ſolis concubinis, id eſt, vitijs & criminibus adducat.* Hæc ille. Sed ad inſtar omnium ſit locus Eccleſiaſtici inſignitus *cap.32.* nam (vt dicam quod ſentio,)

morem iſtum philoſophandi docendique inter epulas, & eaſdem griphis ænigmatibuſque condiendi ab Hebræis, ad reliquas gentes manaſſe pro certo habeo, in quo loco Eccleſiaſticus modum, ordinemque præſcribit in his diſceptationibus ſeruandum: *Loquere*, inquit, *maior natu, decet enim te primum verbum diligenti ſcientiam, & non impedias muſicam, vbi auditus non eſt, non effundas ſermonem, & importune noli extolli in ſapientia tua. Gemmula carbunculi in ornamento auri, & comparatio muſicorum in conuiuio vini. Audi tacens, & pro reuerentia, accedet tibi bona gratia. Adoleſcens, loquere in tua cauſa, vix in multis eſto quaſi inſcius, & audi tacens, ſimul & quærens; in medio magnatorum non præſumas, & vbi ſunt ſenes, non multum loquaris.* Hactenus Ieſus Sirach methodum diſputandi, docendi, ac diſcendi in ſympoſiis tradens, cuius verba perſpicua cùm ſint, non indigent interpretis opera. Item Prouerb. 23. *Ne comedas* (inquit Salomon) *cum homine inuido, neque deſideres cibos eius, quia, in ſimilitudinem arioli & coniectoris æſtimat quod ignorat; cibos, quos comederas, euomes, & perdes pulchros ſermones tuos.* Docet autem apud inuidiâ laborantem hominem, non eſſe epulandum, quia videlicet is quantumlibet problemata inter pocula propoſita & griphos non calleat, omnino, arioli in modum ſibi cognita & explorata eſſe venditat, ex quo fiet, vt eruditos ſermones tuos labyrinthos & ænigmata perdas, id eſt, nihil præmij, aut honoris feras. Huc ſpectat griphus ille, ſiue problema quod Philiſthæis intra ſeptem dies conuiuij ediſſerendum propoſuit Sanſon Iudicum 14. *De comedente exiuit cibus, & de forti egreſſa eſt dulcedo.* Ego verò pro certo habeo, haud vulgare amoris argumentum edere in amicum, vel amicam, eos qui problemata propoſuerant, ſi illis priùs latentes ænigmatis ſententias palàm facerent, imò credo eas plerumque dilectiſſimis amicis aperiri ac recludi ſolitas. Hinc nata expoſtulatio vxoris cum Sanſon, quod ſibi illius ſenſum tandiu ipſi non reſeraſſet. Nonne griphus etiam quidam fuit quod Chriſtus diſcipulis obiecit in cœna, cùm dixit: *Verumtamen manus tradentis me, mecum eſt in menſa.* Petrus ergo, qui nouerat eiuſmodi ænigmata, vel nodos, non niſi ſumma beneuolentia coniunctis explicari ſolitos annuit Ioanni; *Is enim erat, quem diligebat Ieſus, qui & recubuit in cœna ſupra pectus eius*, vt de proditore ambiguè loquentem Chriſtum interrogaret, rogauit ille, & didicit tandem à Chriſto. Alia Chriſti problemata in conuiuiis prolata, & ſermones doctrinæ, ac ſapientiæ pleniſſimos in ſpirituali interpretatione enumerabo: ſunt enim plures & luculenti.

Obſeruari autem debet ex Macrobio *lib. 7. Satyr. cap. 1.* & ex Plutarcho in ſympoſio *cap. 2.* quæſtiones in conuiuiis atque ſermones locis & perſonis, accommodandas eſſe, & inde materiam eorum eſſe deſumendam. Quapropter in nuptialibus epulis nullus accommodatior ſermo, nullæ diſceptationes magis appoſitæ, quàm de connubialibus præceptis & officiis. De hoc themate vide plura in Iſagoge noſtri commentarij ad Prouerbia Salomonis, *& in cap. 8. verſ. 1. & cap. 30. verſ. 1. eiuſdem libri.*

Redeat ergo memoria ad ea, quæ ſæpe aliàs in fine Epithalamiorum diximus hæc nimirum commemoratione, aut deſcriptione conuiuij claudi ſolita; nam conuiuia nuptialia ſub noctem exhiberi, atque adeò præcipuam materiem nocturnis cantionibus accommodare, non ſemel animaduerti. Cum ergo verſus iſte, & is, qui eum inſequitur, finem contineat huius Epithalamij ad veſperam dicti, luculentam valde nuptialis cœnæ deſcriptionem eidem attexuit, quæ ſic habet.

Apprehendam te, & inducam in domum matris meæ. Id eſt, cùm mihi forte fortuna hoc euenerit, vt te manè primo fugientem, & à me longiùs abeuntem, [illegible] quando tenuerim, ac veſpertinum tempus inſtet, quo domum repetere [illegible], [illegible] habeto: *apprehendam te*, te ſcilicet, ſi adſtrictum tenebo, vt abire deinceps non poſſis, apprehenſúmque *inducam in domum matris meæ*, hoc eſt, in triclinium, aut cœnaculum à matre tua, quam videlicet ex quo tibi tradita ſum, meam æſtimo [illegible] & apparatum, te [illegible], vt ibi lautam & opiparam cœnam nuptialem [illegible].

Ibi me docebis, &c. hoc eſt, tunc cùm in cœnationem te induxero, & nomini accubitum erit, graues quæſtiones inter pocula agitans, [illegible] me de [illegible] & legibus coniugij, & ſi quod problema, vel griphum inter conuiuia iactaueris, vt de illorum ingenio & iudicio experimentum capias, id mihi dile[illegible] tuæ [illegible] reſerabis, propoſitos item aliis nodos diſſolues, me videlicet de [illegible] edocens in amoris argumentum.

Et dabo tibi poculum ex vino condito, & muſtum malorum granatorum meorum. Id eſt, excipiam te lautiſſimo conuiuio; id enim vini nomine notari ſæpiùs animaduerti.

Addo

Addo etiam ſuſpicionem quandam, neſcio an ſolidam, tu videris: erat olim in more poſitum, vt cùm griphus aliquis inter epulas proponebatur, qui illum enodaſſent, honorarium aliquod caperent: qui ſecus, mulctam ferrent. Pro mulcta erat vinum, muria temperatum, vt tradit ex Antiphane Athenæus *lib.* 10. *circa finem*, pro honorario corona, laudatio, & plauſus edulium; nonnumquam etiam vini pigmentati pretioſiſſimi hauſtus copioſior, & alia eiuſmodi. Ergo ad id fortaſſe alludens ſponſa: *dabo tibi*, inquit, *poculum ex vino condito, & muſtum malorum granatorum meorum*. tunc videlicet, cùm propoſitos ſirpos, nodos & ænigmata extricaueris, ac me de omnibus edocueris, honorarij loco feres à me poculum odoratiſſimi, generoſiſſimi vini, & rhoitem, cuius hauſtus iucundiſſimus eſſe conſueuit.

Sed iterum ad trutinam vocanda ſunt illa verba, *Apprehendam te*, de quibus aliud iudicium ferre integrum eſt. Aliqui enim clauſulam iſtam, ab his, quæ ſequuntur, verbis, excindunt, & cum ſuperioribus connectunt, hoc modo: *Vt inueniam te foris, & deoſculer & apprehendam te*, atque ſequentem verſum ſic inchoari affirmant: *Ducam te in domum matris meæ*; quod ab originibus Hebraicis minimè abhorret, & huic ſententiæ nonnihil ſplendoris conciliat. Nam pro verbo *apprehendam*, ſubeſt vox אנהךָ *anahacha*, à radice נהן *nahan*. id eſt, *amplectar*, quam noſter interpres, dara opera, ſenſum potius, quàm litteræ ſonum exprimens, ſic conuertit, *apprehendam te*. Nam cùm alter ritus, quo nuptiæ ſtabiliri ſolebant, amplexus eſſet publicus, cum oſculo publico coniunctus, vti ſuprà *cap*. 1. *verſ*. 1. non perfunctoriè probaui ad illa verba: *Oſculetur me oſculo oris ſui, quia meliora ſunt vbera tua vino*, &c. Lege ibi plura. Sine iniuria textus ſacri affirmare licet, vnum & alterum hîc ab ſponſa commemoratum, ſcilicet *oſculum* & *amplexus*, quaſi dicat, id quod ſolenni ritu ad perficiendum coniugium requiri ſolet, impensè deſidero; vt nimirum ſponſum meum, chariſſimum, oſculo publico & amplexu etiam publico, mihi adiungam; ne quid ſolennitatis, noſtro deſit coniugio: *vt inueniam te foris, & deoſculer, & apprehendam te*, id eſt, arctè complectar ad perpetuum matrimonij ſtabilimentum; quantum verò hæc interpretatio deſeruiat myſteriis, ſuo loco dicemus.

Nec prætereunda eſt animaduerſio noſtri Sanctij ad illa verba, *ibi me docebit*, qui poſtquam lectionem Rabinicam excluſit, quæ dictam clauſulam matri adſcribit, ſic, *ibi me docebit*. de ſponſo ad hunc modum ediſſerit, *ibi me docebis*: id eſt, cùm primùm te in domum parentis tuæ ſimul ac meæ induxero, ibi de his, quæ à me obeunda ſunt, connubialibus præceptis me ſeriò edocebis; ita enim exiſtimat veriſimile eſſe ſponſum in ipſo domus aditu, cùm ſponſam excipiebat, præcepta quædam ſeueriora nuptialia ſponſæ tradere ſolitum. Hæc ſunt vt parentum obliuiſci velit, ac ſe totam ſponſo dedat, & rem domeſticam curet, de quibus infrà non pauca ſerit. De his præceptis & ſeueriori diſciplina ſponſi loquitur fortaſſe Chryſoſtomus *in cap. 5. Epiſt. ad Epheſios Hom.* 20. vbi de veſpera, qua ſponſus vxorem excipit, ſic fatur: *Tanquam accipiens imaginem ab illa veſpera, qua eam excipit thalamo, eam doceat temperantiam, modeſtiam, lenitatem, vt ſtatim ab exordio, & ab ipſis veſtibulis viuat, pecuniæ amorem deyciens, & in philoſophia erudiat, & ſuadeat, ne ſit aurum pendens ex auribus, neque eo induatur in genis & collo, nec id repoſitum habeat in thalamo, neque veſtes aureas & ſumpsuoſas. Verùm his dimiſſis hiſtrionibus & ſcenicis*, &c. & poſt pauca: *Ex hoc erunt duo, aut tria bona. Primum quidem, non dolebit ſponſa dum ſolutis nuptialibus thalamis remittuntur ad ſingulos veſtes & vaſa aurea, & argentea. Secundò quòd ſponſus non erit ſolicitus, ne pereant, & vt cuſtodiantur quæ ſunt comparata. His accedit tertium, quod eſt ſumma bonorum: ex his ipſis oſtendit maritus mentem ſuam, nullo ſcilicet horum delectari, & ſe etiam cætera omnia diſſoluturum, neque vnquam conceſſurum, vt fiant ſaltationes, & canantur impudica cantica.* & ſubinde paucis intercalatis, *ſtatim enim vxor hoc apud ſe conſiderabit, Papæ qualis eſt hic vir. eſt Philoſophus, hanc vitam nihil ducit ad procreandos filios & educandos; me domum duxit, & ad domum cuſtodiendam.* & iterum breui interſtitio verborum: *Leges ergo conſtitue, toto illo tempore, pudor tanquam quoddam frenum animæ impoſitus, non ſinet de aliquo conqueri, & ea quæ ſunt, accuſare. Nam poſtea quando fiduciam & dicendi libertatem apprehenderit, cùm multa ſecuritate omnia euertit, & confundit. Quando ergo erit illud tempus æquè aptum ad fingendam & formandam vxorem, atque illud quo reueretur maritum, & adhuc timet, & pudore ſuffunditur; tunc ei impone leges omnes, & parebit, aut lubens, aut inuita.* Hactenus Chryſoſtomus, qui leges & præcepta connubialia, quibus maritus prima nuptiarum die vxorem imbuere & infor-

mare debet, abſolutiſſimè deſcribit, optimaſque rationes reddit, ob quas eiuſmodi præcepta in primis coniugij auſpiciis atque primordiis præmitti debent.

Sed quamuis hæc interpretatio ſatis idonea videatur, eam præfero, quæ de ænigmatibus, ac griphis in conuiuio nuptiali iactandis edifferendiſque verba Salomonis exponit; explicationem verò Rabini Anonymi prorſus excludo, quæ illa verba, *muſtum malogranati mei*, (ſic enim efferendæ ſunt voces Hebraicæ) de ſaliua, quæ ſub lingua eſt, accipit, quaſi ſponſa baſiis datis redditiſque ſaliuæ ſuæ propinationem ſponſo polliceatur, oriſque ſui atque labiorum ritum malogranati hiantis colorem & guſtum imitari dicat. Sed heu! quàm alienum eſt hoc à pudore & ſeueritate honeſtiſſimæ heroinæ; licet tamen aliquid boni ſenſus ſuperiori ſententiæ adſcribere, nam ea quæ diximus *cap. 2. verſ. 4.* de propinatione inita inter ſponſum & ſponſam, ac de ſalutationibus inuicem datis in conuiuio nuptiali ad amoris ſignificationem, in hunc locum transferri poſſunt, quibus adde Plinij & quorundam medicæ artis peritorum animaduerſionem, qui aſſerunt omnia vina medicata, & rhoitem, hoc eſt, vinum ex malogranatis expreſſum, & arte pigmentaria conditum, ſomnos efficaciùs ſuadere, & quandam alacrem & minimè triſtem ebrietatem inducere. Vide igitur an iſta ſit mens Sulamitis? Nam cùm in præteritis aliarum noctium cœnis, experta fuiſſet ſponſum, ea dormiente diſcedere ſolitum in dicto puellis ſilentio, ne ipſam excitare audeant: id nunc fortaſſe cauere vult Sulamites, inuitans illum ad vina condita & rhoitem hauriendam, credens nimirum, ea potione ſponſum in grauem ſoporem inducendum, atque adeò diſceſſum illius hac arte prohibendum iri. Tamen id non eſt aſſecuta, ſubdit enim Salomon:

Verſ. 3. Læua eius ſub capite meo, & dextera illius amplexabitur me.

Verſ. 4. Adiuro vos filiæ Hieruſalem, ne ſuſcitetis, neque euigilare faciatis dilectam, donec ipſa velit.

SONVS ALLEGORIÆ.

HÆc verba aptiſſima occurrunt ſuprà *cap. 2. verſ. 6. & 7.* in quibus ſolam adiurationis formam deſiderabis; illam tamen hîc quoque ſupplere fas eſt. *Per capreas ceruoſque camporum.* Sed quia in eo loco admodum copioſè vtrumque verſum expoſui, ad eum lector remittendus eſt.

Continent autem præmiſſa verba, formam diſcumbendi in conuiuio nuptiali, tam ſponſi, quàm ſponſæ, de qua multa ibi ſeruimus. Adde etiam ſponſæ ſomnum & interruptionem cantus veſpertini, quam ſponſus puellis cantatricibus imperauit; hoc nimirum mandans, vt concentum ac muſicam in matutinas horas differant, & non priùs ad cantum redeant, quoad ſponſa ſponte ſua euigilet; & hic eſt finis, vel exitus ſeptimi Epithalamij, quæ veſperi dictum fuit; omnia enim veſpertina præmiſſa cœna nuptiali, in ſponſæ ſomnos deſinunt, vt loco citato, & non ſemel alias, animaduerti.

Supplendus etiam hic diſceſſus nocturnus ſponſi in aliis Epithalamiis veſpertinis expreſſus, quia ita ſuadet ipſa huiuſcarminis conſtructio, & ſimiles aliorum Epithalamiorum exitus, & allegoriæ ſpiritalibus ſenſis inſeruientes, hiſtorica narratio magis germana. Vide multa quæ de hac theſi contulimus in eum locum, & infrà *cap. 3. ver. 1. & ſequentibus*, dicemus.

EPITHALAMIVM OCTAVVM

MATVTINVM.

I*NITIVM huius octaui Epithalamij ad excitandam ſponſam dicti, ſimile eſt illi, vnde ſecundum auſpicatum eſt ſuprà cap. 3. verſ. 6.* Quæ eſt iſta, quæ aſcendit de deſerto ſicut virgula fumi, *&c. Continet autem vltimum ſponſorum*

progreſſum

progreſſum in vrbem ex horto, & domo ſyluana, vbi nuptiarum celebritas acta eſt, (vt ſæpe aliàs animaduerti, & tranſlationem ſponſæ in domum vrbanam ſponſi, cooptationémque eiuſdem; in genus & in familiam mariti?

Sed quid inde? in aditu domus, connubialia præcepta, & leges ſeueriores ſponſæ ab ſponſo præſeribuntur, hæc ſunt: Amor ſponſi ardentiſſimus, qui ſuadeat obliuionem parentum, generis & familiæ propriæ, quaſi mortua iam & ſepulturæ immerſa ſit: domus cuſtodia, & domeſticarum rerum accurata ſolicitudo, procorum & laſciuorum hominum propulſatio, rei familiaris adminiſtratio, & alia eiuſmodi, quibus Sulamitem ſuam excolit, atque informat ſponſus, vt in decurſu patebit.

Sed tamen, vt conſtet quantam inter ſe cohærentiam habeant huius dramatis omnes partes, obſerua finem huius octaui Epithalamij matutini concinere cum eo, quo deſinitum eſt ſecundum etiam matutinum, quod ſic habet: Reuertere, ſimilis eſto, dilecte mi, capreæ, hinnulóque ceruorum, *&c. Ad ſingula veniamus.*

Verſ. 5. Quæ eſt iſta, quæ aſcendit de deſerto, delitiis affluens, enixa ſuper dilectum ſuum?

SONVS ALLEGORIÆ.

ASCENDIT, verbum præteriti perfecti, Septuaginta, *quæ aſcendit dealbata delitÿs affluens,* ſuprà *cap.* 7. *verſ.* 6. Quid delitiarum nomine intelligatur, non paucis oſtendi, videlicet non veſtes pretioſas & elegantes, ſed potius vnguentorum & epularum lautitia & delitium. *Innixa ſuper dilectum ſuum.* Rab. Anonymus, ſic reſtitui poſſe affirmat, *fruens dilecto ſuo.* præferenda eſt vulgata tranſlatio.

Aliqua hîc prælibare oportet, quæ ad contextum & cohærentiam huius carminis cum ſuperioribus pertinent, & facilem, pronúmque ad illius interpretationem gradum ſternunt.

Primò notandum eſt id, quod paſſim animaduertimus, hanc ſcilicet nuptiarum celebritatem in horto ac domo hortenſi extra vrbem actam fuiſſe, quia ita ferebat ſolemnis illius gentis mos: nihil certius. Inde igitur, id eſt, ex domo hortenſi, pompa nuptialis, tertia, quarta & quinta die ad vrbem mouebatur, propriaque ſingulis diebus erant munera & miniſteria nuptialia, quæ ſponſos obire oportebat; omnium autem hic erat ſcopus, vt ſcilicet incolumi ſponſæ pudore facies illius, non ſubitò ac ſtatim abiecto pallio virginibus ſolemni reuelaretur, ſed per interualla, paulatim reuelatio fieret, vt ex toto huius libri decurſu perſpicuè conſtat.

Secundò præmitti debet, iam inde externa die, quæ inter nuptiales erat quarta, ſponſæ pallium per vim ereptum, atque adeò faciem illius, reliqnámque corporis elegantiam, non ſolùm publicè omnium oculis expoſitam, ſed viuis coloribus à Hieroſolymitanis fœminis deſcriptam fuiſſe. Illud etiam conſtat ex vera interpretatione ſuperioris Epithalamij, duos ſponſos eadem die ſub veſperam hortos atque ædes ſyluanas repetiiſſe, vt ibi pernoctarent, & cœnam nuptialem, & alios quoſdam ritus connubiales, de more agerent.

Rurſus obſeruandum eſt tertiò, id quod longa oratione in Iſagoge proſequutus ſum *cap.* 3. *&* 4. ſcilicet dies nuptiales ſolenniores, ritu Hebræorum fuiſſe quinque: tres nimirum ſolidos atque integros, duos verò non integros; primi videlicet veſperum, vltimi verò matutinum tempus, ac per hoſce dies Epithalamia octo, veſpere manéque dicta continua, ac minimè interceſſa, vel interturbata, in hoc Canticorum cantico ſic diſtribui, ac diſpertiri, vt ſingula ſingulis appoſitiſſimè reſpondeant.

Sed quid inde? Germanam certè huius carminis ſententiam ex his, quæ hactenus prænotaui, elicere procliue eſt. *Quæ eſt iſta, quæ aſcendit de deſerto?* Hæc verba initium continent octaui atque vltimi Epithalamij matutini, quinta nuptiarum die ad auroram d[illegible], quod narrationem complectitur eorum, quæ iuxta ſolennem conſuetudi[illegible] illius [illegible], ea die peragi oportebat. Auſpicium verò illud eſt admiratio puellarum, Epi[illegible]lamia canentium, quæ ſic habet: *Qualis ac quanta eſt coniux iſta ad regias nuptias aſcita?* quæ ab hortis rediens, vrbem iterum pompicè ingreditur.

Hebræi enim *deſertum* appellare conſueuerunt, nemora, ſaltus, campoſque extra vrbem iacentes; admirantur autem non ſolum pompam, ſed pulchritudinem & maieſtatem ingredientis.

Delitijs affluens innixa ſuper dilectum ſuum. Non opus eſt hic eum Legionenſi ſponſos ex agro redeuntes inducere, mutuò inter ſe complexos, vel vnum alteri innitentem brachia, quod (mea ſententia) eſt alienum à ſenſu hiſtorico; ſed aliter ſenſus inſtitui debet ad hunc modum. Chorus puellarum reſpiciens ad externę, ſeu anteactæ noctis cœnam, in qua ſponſa delicioſè, lautéque cœnauerat, & ita diſcubuerat in menſa, vt in ſponſi pectus caput deponeret, ipſique inniteretur, amplexibus obui[illegible] præbens collum, de quo diſcumbendi ritu, ſponſis ſolenni plura d[illegible] *cap. 2. ve[illegible]* illa verba: *Læua eius ſub capite meo,* &c. quæ hoc loco iteratò repetit Salomon, inde [illegible] ſpicatur matutinum iſtud carmen, *Quæ eſt iſta, quæ aſcendit de deſerto?* id eſt, quæ euecta in regni ſocietatem per legitima connubia, atque adeò regiæ maieſtatis conſors, de ſylua & ſaltu, ad vrbem regreditur: *delitijs affluens*, illa ſcilicet, quæ nuper in lautiſſima cœna cum ſponſo ſuo delicioſè victitans, *& innixa ſuper dilectum ſuum.* Ita nimirum diſcumbens in menſa, vt dilecti ſui pectori incumberet, & ab eodem iucundiſſimis complexibus ſtringeretur.

Nec inepta eſt repetitio & commemoratio prædicti honoris, quo ab ſponſo ſuo excepta fuerat in conuiuio nuptiali, quippe qui eiuſmodi eſt, vt Ioannes Apoſtolus ſimili loco & honore à Chriſto Domino condecoratus in vltima cœna, id ſummæ laudi duxerit, eoque nomine ac titulo ab aliis condiſcipulis dignoſci voluerit, cùm aiebat. *Vidit diſcipulum quem diligebat Ieſus, qui & recubuit in cœna ſuper pectus eius.* quæ verba ab his, quæ puellæ cantatrices in Sulamitem iactant, nihil diſſident. *Innixa ſuper dilectum ſuum.* quaſi dicant: Hæc eſt illa terque quaterque beata coniux, quam ſponſus delicioſiſſimè epulantem in pectore ac ſinu ſuo amantiſſimè nuper excepit. Et ſanè (vt aliàs notaui) fauor iſte, atque honor, quem mariti vxoribus ſuis præſtare ſolebant in cœnis, talis ac tantus erat, vt ab eo nomen acciperent. Deuter. 13. *Vxor quæ eſt in ſinu tuo.* & 28. *vxori quæ cubat in ſinu tuo.* & rurſus, *quæ cubat in ſinu eius* & paſſim alibi, atque adeò non mirum, ſi chorus puellarum, hoc potiſſimum titulo Sulamitem condecorauit, in auſpicio huius Epithalamij.

Sed licèt hæc interpretatio accommodata ſit; aliam tamen ſubiicio, quæ magis idonea mihi videtur. Redeat ergo memoria ad ea, quæ ſuprà in præfationibus quarti, ac ſexti Epithalamij diximus, vbi ſeriò probaui ſponſam tertia & quarta nuptiarum die, iuxta ritum patriæ ſolennem, ab ædibus ſyluanis in vrbem procedere [illegible]itam; altera quidem die ferculo vectam, & ſubtili flammeo velatam; altera verò, flam[illegible]eo, ſeu pallio ſpoliatam, ac pedibus incedentem ſuis. Vide plura in dictis præfationibus, & in his, quę illis ſubiiciuntur, verſibus. Sed tum maximè *cap. 3. verſ. 7. & 9 & cap. [illegible] verſ. 3. & 4. & cap. 7. verſ. 1.* nam in his loci[illegible]ationem huius diuerſæ, ac diſſi[illegible]s pompæ non perfunctoriè tradidi, quæ nimirum eò ſpectabat, vt reuelatio ſponſæ, non ſubitò, ſed paulatim ac per dies aliquot fieret.

Cogita ergo ſponſam iam nunc decurſis aliis nuptialibus diebus quinta & extrema die manè primo ex ſyluis ac ſyluanis ædibus redeuntem, vrbem ingredi[illegible] ac cni[illegible] habes; *Quæ eſt iſta, quæ aſcendit de deſerto,* &c. Vnde aſcendit? ab hortis certè, ac nemoribus, quæ deſerti nomen ferunt. Quò aſcendit? in vrbem Hieroſolymam, atque in ædes, ſeu palatium ſponſi, vt peractis nuptiis ibi permaneat; ſed quomodo & qua pompa aſcendit? pedesne, an ferculo ſublata? addunt puellæ cantatrices; *innixa ſuper dilectum ſuum.* Quarta die ideò ped[illegible] ingredi ſponſam oportuit, quia eo die [illegible]larem veſtem, quam virginibus ante nuptias geſtare ſolenne erat, in aliam breuiorem commutare ſolebant nouæ nuptæ, quæ nimirum ſuarum tenus pedes [illegible] & reuelatos dimittebat, vt locis citatis animaduerti, vbi non perfunctoriè pr[illegible] hoc ad pudorem pertinuiſſe: id autem facile demonſtrat vltima deſcriptio mulie[illegible] Solymitarum, quæ tunc primum conſpectos pedes & [illegible]a apti[illegible] deſc[illegible] *Quàm pulchri ſunt greſſus tui in calceamentis.* & infrà: *Iun[illegible]ræ fœminum tuorum*, [illegible]

Hinc autem colligo, Sulamitem in hoc te[illegible]o proce[illegible] n[illegible]n p[illegible]d[illegible]a, ſed fe[illegible] euectam ex ſyluis ad vrbem perlatam deſcri[illegible] N[illegible], [illegible]t Lipſius tr. d[illegible] *lectorum lib. 2.* ferculi, aut ſellæ geſtatoriæ forma talis er[illegible]t apud [illegible]etere[illegible] vt ve[illegible] non aliter in ipſa d[illegible]cumberent, quam coniuiæ in lecti[illegible] tricliniari[illegible] ceba[illegible]t. [illegible] ſpectare videntur i[illegible]la verba, quæ in deſcripti[illegible] Salomonici ferculi leguntur. *Reclinatorium aureum aſcenſum*

ſum purpureum. Quæ non obſcurè declarant eos, quibus eiuſmodi lecticam inſcendere opus erat, non erectos, ſed reclinatos & cubitis innixos decumbere. Ita igitur comminiſci fas eſt duos ſponſos ferculo impoſitos, & in ipſo ſic recumbentes, ſicut nuper in cœna nuptiali (de qua dictum eſt: *Læua eius ſub capite meo, & dextera illius amplexabitur me:*) vrbem Hieroſolymam pompicè ingredientes à choro deſcribi. Ideò autem de ſponſa dicit: *delitijs affluẽs*, id eſt, veſtibus delicatis ac pretioſis amicta, vel vnguentis ſuauiſſimis delibuta (nam vtrumque ſenſum capiunt iſta verba) *& innixa ſuper dilectum ſuum*. hoc eſt, ſi decumbens in feretro nuptiali, ſicut in cœna; caput videlicet ſuum in pectus ſponſi, honeſtiſſimè ac decentiſſimè deponens. Picturam verò, ac deſcriptionem ferculi hîc addere, eſſet fatua, aut otioſa repetitio, ideò illam omittere operæ pretium fuit.

Septuaginta, illa verba, *quæ aſcendit de deſerto*, ſic extulerunt. *Quæ aſcendit dealbata*. quæ de veſtibus albis & regiis accipi poſſunt. Nam cùm ſuprà *cap. 5. verſ.* 10. non leuibus coniecturis oſtenderim, veſtem Regis interiorem apud Hebræos fuiſſe candidam ſub chlamyde purpureo, id ipſum de Reginę veſte nunc pronuncio, eam ſimiliter albam fuiſſe auro intextam, ita ſuadent verba illa Pſalmi 67. *Si dormiatis inter medios cleros, pennæ columbæ deargentatæ, & poſteriora dorſi eius in pallore auri.* quibus ſponſam Regiis veſtibus amictam notari, non ſemel aliàs animaduerti: ſponſam, inquam, quæ ex humili conditione, & ruſticana vita, ad regias nuptias aſcita fuerat; nam de ſponſa ac ſponſo, de Rege ac Regina, in ſuperiori verſu ſic Vates: *Rex virtutum dilecti dilecti, & ſpeciei domus diuidere ſpolia.* Quam *columbam deargentatam in pallore auri*, propterea appellat, quia veſte nuptiali candida auro texta induta eo ſchemate proponitur. Itaque ſenſus erit: *Quæ eſt iſta, quæ aſcendit dealbata*, id eſt, qualis ac quanta eſt iſthæc fœmina, quæ regiis albis & nuptialibus indumentis ornata, Regique inhærens, vrbem ingreditur, ad ſtuporem intuentium. Vel, ſi mauis, tempus præſens comparatur cum illo, de quo ipſa ſuprà *cap.* 1. dixerat: *Nigra ſum, ſed formoſa filiæ Hieruſalem.* Nam quæ olim nigra fuerat, iam nunc poſtquam ad nuptias regias præparata & exculta fuerat vnguentis, ac pigmentis, nigredinem deterſerat, & ad candorem ſummum adducta fuerat, ita ſcilicet, vt quæ olim è deſerto, hoc eſt, ex vita ruſtica, ſole aduſta nigra & decolor aſſumpta fuit, iam nunc pura & candida ex eodem deſerto ad vrbem aſcendat. Mitto alia.

Sub arbore malo excitaui te, ibi corrupta eſt mater tua, ibi violata eſt genitrix tua.

Locum iſtum corrupit Rabinorum veteratoria calliditas, & commutatione quadam punctorum ex fœmineis in maſculina migrare fecerunt affixa pronomina, vt ſic poſſent ad verba iſta de ſponſo, non de ſponſa intelligenda, interpretes adigerent, & Patrum ſententiæ, de Synagogæ lapſu interpretantium illuderent. Deluſit autem hæc Rabinorum fraus Nanium Genebrardum, & alios Maſoritarum diſpunctionibus plus æquo fidentes.

Communis autem Patrum conſpiratio verba iſthæc de ſponſa capienda eſſe, ſuadet Theodoreti & trium Patrum Philonis, Iuſti & Aponij, Gregor. Bedæ, Anſelmi, Ruperti ac D. Thomæ cum reliqua interpretum turba.

Septuaginta conuertunt paulo aliter: *Sub arbore malo exſuſcitaui te, ibi peperit te mater tua, ibi peperit te quæ genuit te.* qui vim Hebraici verbi mirificè expreſſerunt. eſt enim הבלתך *hibelathecа*, id eſt, *cum doloribus enixa eſt*, & ſecundo loco ילדתך *ildathecа*, hoc eſt, *soluit vterum*, itaque perſpicua eſt ſynonymia, ſi verba pendantur.

Circa difficilem huius loci ſententiam, non eadem interpretum mens. Legionenſis exiſtimat his verbis ſponſum recolere ſui amoris auſpicia, quod ſolet eſſe iucundiſſimum amantibus. Perinde ac ſi dicat: *ſub arbore malo*, quæ amoribus eſt dicata, tunc eras, cùm prima iniuimus amoris fœdera; cùm te ſcilicet ex humili illa conditione ad hanc fortunam euexi: *ſub arbore*, inquam, illa, quæ matri tuæ cum te enixa eſt, vmbram præbuit, &c. Legionenſem comes, vt ſolet, inſequitur del Rius.

Rabbi Anonymus aliquid leporis huic interpretationi adiecit: *ſub arbore*, inquit, *malo inueni te*, à principio cùm amor noſter cœpit vbi mater tua te peperit, quæ nimirum quaſi in ſydere amoris mei te enixa eſt; quaſi dicat. Neſcio quod me tibi temperat aſtrum, ſub quo tu nata videris, vt te amem, & me amos. Quod non ita accipien-

dum, quaſi aſtra inferant vim voluntati, ſed quia propenſiones vtrinque temperent. hæc tamen ſolida non ſunt, ad grauiora contendo.

Præmittere autem oportet id, quod alias non ſemel dixi, & ex totius operis contextu conſtat, ſcilicet ſponſam ex humili conditione, & abiecta viuendi ratione, ad regias nuptias aſſumptam fuiſſe. Adde etiam ea, quæ nuper dicebam ad illa verba: *ibi me docebis*, quæ in hunc locum transferri debent commonendi & formandi mores ſponſæ optimum tempus cenſeri nuptiales dies, vt ex Chryſoſtomo ibidem notauimus. His verò quæ ibi diximus, aliquid nunc attexere operæ pretium eſt; nimirum in extrema die nuptiarum, cùm ſponſa in domum ſponſi, peracta nuptiali celebritate, tandem aliquando transferebatur (niſi fallor) ritu ſolenni, monita ſalubria nouæ nuptæ dari ſolita, ad componendos illius mores; atque in his monitis illud præcipuum eſſe, vt ad familiam ſponſi traducta, atque in eiuſdem honores, iura & opes tranſlata, non amplius recordaretur propriæ familiæ, ſed patrem, matremque ſuam obliuioni committeret. Huc ſpectant verba *Pſalm. 44.* vbi ſponſam ſponſus, ad hunc modum ſeueriſſime monet. *Audi filia, & vide, & inclina ad me aurem tuam, & obliuiſcere populum tuum, & domum matris tuæ.* Atqui nemo neſcit, apud Hebræos vxores in maritorum ſuorum familias nomina, iura, & opes ſic transferri ſolitas, vt ad illas omnino pertinerent, & de illis omnino cenſerentur.

Rurſus notandum eſt, olim ſcorta in littoribus fluminum [illegible] arbore aliqua opaca rem meritoriam peragere ſolita. Adnotauit hoc [illegible] ſtudenuum, firmatque autoritate Quintiliani declamatione 340. *Fo[illegible]e etiam [illegible] eſt in [illegible], fortaſſe rapto ex aliquo littore prætextam fortuna reddidit* & Seneca lib. [illegible] controuerſ. 2. *Notam ſe putat, quia meretrix & nuda in littore ſtetit ad faſtidium emptoris.* Adde Tullium in Verrem, *Tametſi*, inquit, *in acta cum mulieribus iacebat* [illegible] hic enim eſt re[illegible] tuendus locus illius, mitto plura. His verò adiicio locum *Hierem. cap. 2.* qui rem euincit: *Sub omni ligno frondoſo tu proſternebaris meretrix.* Ad hæc meretricio concubitu ſuſceptos filios ad ripas, ſub arboribus enaſci to ſolitos vbique video. Pindarus *in Olympia Ode 6.* de Ariadne, quam Apollo compreſſerat, ſic; *ipſa vero puniceo trama intextam zonam deponens, vrnamque argenteam, dumos inter opacos peperit puellam.* de partu etiam Æneæ ex Venere meretrice, ſic luſit Virgilius,

Tunc ille Æneas, quem Dardanio Anchiſi
Alma Venus Phrygij genuit Simoentis ad vndas.

Poſſem item plures [illegible] procreationes liberorum nothas circa ripas fluminum peractas recenſere. Adi noſtrum Luiſium de la Cerda, plura teſtimonia ad præfata Maronis carmina in centum cogentem.

His ergo prælibatis primam huius loci interpretationem ſic inſtituo: ſponſus ſtatim atque ſuam [illegible] in domum tranſtulit, mores illius [illegible], & [illegible] vxoris officia illi proponere aggreditur, atque vt illam in maximam ſuæ familiæ & parentum obliuionem adducat, patri[illegible] quidem non meminit, ſignificans illum propterea ignotum, quia ex meretrice ſuſcepta fuerat; de matre verò ſic fatur: *Sub arbore malo excitaui te.* quaſi dicat: Ab eo ſtatu [illegible], in quo opus erit [illegible] vitam ducendam ſub aliqua arbore mereri ſcorti ad inſtar, ad eum modum, quo mater tua meretri[illegible] iam olim egit: *ibi corrupta eſt mater tua, ibi violata eſt genitrix tua*; ſub arbore ſcilicet malo pellicem agens parens tua, alieno & minime cognito concubitu te ſuſcepit, & p[illegible] ignobili te edidit in hanc lucem; vt propterea illius meritò obliuiſci debeas, poſtquam ad tantam gloriam euecta es, vt Regis coniux eſſe ac dici merito poſſis.

Noſter Sanctius ſecundam interpretationem accommodat, quam refero ſimul & illuſtro ad hunc modum: Peruetus gentium mos ita [illegible] rebat, vt liberos, quos alere nolebant parentes, vel quia cenſus non ſuppe[illegible] vel quia nati forma diſpliceret, eodem quo iacuiſſent loco recèns natos, in [illegible] ſace morituros demitterent, qua ſuper re multa Lipſius *in Tac[illegible]* Iudæos plurimum commendat, quòd omnes liberos tollerent, hoc eſt, nullum [illegible] m[illegible] ac[illegible] [illegible] erent. Et, vt [illegible] dit Auguſtinus *lib. 4. de ciuitate cap. 21.* pro fi[illegible] rum vita [illegible] ſeruatam v[illegible] lent. Dea [illegible] quædam deſtinata erat apud Gentiles, quæ [illegible] nd[illegible] ius dicebatur [illegible] quidem ad id ſpectat illud Ezech. 16. *Pate[illegible] Amorrhæus, & mat[illegible] tua C[illegible] quando nata eſt in die ortus tui, non eſt præc[illegible] umbilicus tuus, & aquâ non eſt lota in ſalutem, nec [illegible] ſalita, nec inuoluta pannis. Non pepercit ſuper te oculus, vt faceret tibi vnum de his, miſertus tui, ſed proiecta es ſuper faciem terræ in abiectione animæ tuæ.*

Tranſiens

Tranſiens autem per te, vidi te conculcari in ſanguine tuo, & dixi tibi, cùm eſſes in ſanguine tuo viue; dixi, inquam, tibi in ſanguine tuo viue. Conſule ſuper hoc loco, noſtrum Hieronymum de Prado, veterem illum iacentes infantulos leuandi, ſeu tollendi morem huic loco aptiſſimè accommodantem; Sanctius ergo, vt iuxta præfatam conſuetudinem hæc Salomonis verba exponat, quia, vt Tacitus *lib. 2.* auctor eſt: *Iudæi omnes tollebant infantes,* ſponſam alienigenam fuiſſe contendit. Quæ nimirum iuxta morem patriæ à matre ſua ſub eadem arbore, vbi eam enixa fuerat, inter feces puerperij derelicta fuit. Cæterùm, niſi fallor, Taciti mens alia eſt. Non enim negat hic auctor apud Hebræos fuiſſe etiam expoſititios natos, ſicut apud alias gentes, ſed aſſerit horum neminem interire, nam eos, quos matres fortè dimiſerant, alij leuabant, tollebantque, ſicut accidit hodie inter fideles.

Ergo iuxta præmiſſum ritum leuandi infantes, ſic verba Salomonis ediſſerenda ſunt: *Sub arbore malo excitaui te, ibi corrupta eſt mater tua,* &c. Quaſi dicat: Vide, obſecro, & contemplare qualis fuerit olim tua fortuna, qualis olim matris tuæ cenſus, & qualis amor erga te. Parens equidem tua ſyluana & ruſtica mulier, ſub arbore malo edidit te in hanc lucem; & quia cenſus illi nullus, vel (quod verius eſt) quia te exoſam habuit, in fecibus iacentem dimiſit; ego autem leuaui, excitaui & eduxaui te. Parum ergo eſt eiuſmodi matrem obliuione perpetua ſepelire, atque familiam meam ſequi, cui iure connubiali aggreſſa es.

Sed licèt poſterior iſta expoſitio abſona non ſit, tamen priorem ego libentiùs amplector, quia cum reliquo carmine meliùs concinit. Iſtam enim cum his, quæ *cap. 1.* dicuntur de ſponſæ nuptiis & traductione in concordiam adducere non ita procliue eſt. Quamuis non ignorem locum iſtum cum illa poſſe conferri, quam nuper ex Ezechiele citaui. Vbi Propheta Synagogam, aut Hieroſolymam, (quam ibi ſub figura ac typo fœminæ ad nuptias maturæ per proſopopœiam inducit.) Ita Deo tanquam ſponſo copulatam dicit, vt longè antequam idonea & habilis eſſet, ad nuptias eam ſibi delegerit: ipſam nimirum ex fecibus, aut ſordibus primi puerperij, tollens ac leuans, eo tempore, quo mater ſæuior illam breui perituram reliquerat, quam deinde educauit vſque ad annos pubertatis, & ad coniugium iam maturam excoluit, ornauit & propriam dicauit ſibi. vide ibi plura. Id ipſum hîc ab ſponſo de ſponſa ſua pronunciatum fas eſt dicere, vt recoleret primordia ſui amoris erga Sulamitem, illamque in obliuionem familiæ ſuæ adduceret, atque ſibi ampliùs deuinciret.

Verſ. 6. Pone me vt ſignaculum ſuper cor tuum, vt ſignaculum ſuper brachium tuum, quia fortis eſt vt mors, dilectio, dura ſicut infernus æmulatio, lampades eius, lampades ignis atque flammarum.

SONVS ALLEGORIÆ.

SIgnaculum. Hebr. חותם *chotem, annulum* ſonat, *ſigillum*, vel ſigilli impreſſionem.

Infernus, alij *orcum*, alij *ſepulchrum*, nonnulli item cum morte confundunt, ſed non audiendi.

Æmulatio, id eſt, *zelotypia*, dolor nimirum de violati fori iniuria, aut ſuſpicio, quæ cor exedit. Vſurpatur etiam pro amore ardentiſſimo 2. Corinth. 7. *Veſtrum deſiderium, veſtrum fletum, veſtram æmulationem prò me.* & cap. 9. *veſtra æmulatio prouocauit multos.*

Lampades. Hebr. רשפי *riſpe, prunas lucentes* ſignat. Septuaginta, *Alæ eius, alæ ignis* de flammis tremulis, alas quodammodo auium imitantibus accipere licet. Symmachus ad impetum retulit flammarum. In fonte *flamma Dei*, vel *Domini*, Hebraiſmus eſt notus, id eſt, magna, aut vehemens flamma.

Lis agitur inter expoſitores, vtrùm verba iſta tribuenda ſint ſponſo, an donanda ſint ſponſæ? Hebræi plus æquo tribuentes punctis, ſponſæ accommodant, propter articulum, quod ſubeſt pronomini *tuum*, & eſt generis maſculini, quos ſequitur haud exigua manus interpretum. Nec abſurda euadit ſententia, vt paulò pôſt dicam, ſed tamen verius puto, verba iſthæc ſponſi eſſe, qui inſtitutam, cœptámque legum ac præceptorum connubialium ſummam proſequitur, ea ſponſæ ſuæ dictans documenta, quæ ipſam toto initi coniugij tempore exequi & obſeruare volebat.

Prima interpretatio eſt Legionenſis, & Martini del Rio, quibus hæret Sanctius noſter

ſter aſſerentium contineri in hoc loco veterem morem in annulorum palis, vel in bullis inſculpendi, aut exarandi nomina amatorum, aut imprimendi eorum imagines. Atque, vt miſſa faciam prophana, id fuiſſe in vſu apud Hebræos, multa ſuadent. Hierem. 22. *Si fuerit Iechonias quaſi annulus in dextera mea, inde euellam illum*, id eſt, ſi eum deſcriptum in annulo attulero, quod ſummæ beneuolentiæ documentum eſt. Iſaiæ 49. *in manibus meis deſcripſi te*, id eſt, in annulis, quos digitis inſertos geſto. Ad hunc ſenſum etiam licet allicere verba Pſalmi 136. *Si oblitus fuero tui Hieruſalem, obliuioni detur dextera mea*; dextera, (inquam) in qua annulis inciſam te fero. Prouerb. 7. *Fili mi, ſerua mandata mea, & viues, liga eam in digitis tuis, & ſcribe eam in tabulis cordis tui*. In annulis nimirum inſculpe, qui digitis ligantur, &, in bullis incide, quæ ſupra cor appenduntur. Et ſubdit: *Dic ſapientia, ſoror mea es, & prudentiam voca amicam tuam, vt cuſtodiat te à muliere extranea*, &c. Vbi ſapientiam & legem amicæ ac ſororis loco, ponere iubet Salomon, ſcortis à longè ſalutatis. Quod perinde eſt, ac ſi dicat, legem ac ſapientiam loco ſponſæ habendam eſſe, atque adeò hanc in annulis bulliſque ferri debere, hoc enim poſtulat amoris coniugalis ſignificatio. Item cap. 3. *Miſericordia & veritas non deſerant te, circunda eas gutturi tuo, & deſcribe in tabulis cordis tui*. Vbi tabulas cordis appellat bullas, aut patellas ſupra cor pendentes. Lege plura in noſtris commentariis ad præmiſſa loca Prouerbiorum.

Ex his liquet dictam amoris ſignificationem vtrique coniugi communem eſſe, nam mariti vxores, & vxores viciſſim maritos ſuos in annulis ac bullis afferre ſolenne erat; atque adeò priora illa verba: *Pone me vt ſignaculum ſuper cor tuum*, tam ſponſo, quàm ſponſæ, idonea ſignificatione adſcribi poſſunt, ita nimirum, vt ſponſa id ſponſo ſuadeat, vti ipſius nomen ac formam in bullis à torque ſupra cor pendentibus, & in annulis, qui manibus inſeruntur, impreſſam afferat, iuxta illud: *liga illam in digitis tuis, & deſcribe in tabulis cordis tui*, &c. vel quod ſatius eſt, & cum reliquo textu cohærentius, ſponſus eo documento ſponſam ſuam mores informet, illi perſuadens, vt non tantùm parentum, ac familiæ ſuæ penitus obliuiſci velit, ſed etiam omnes alios amatores ſuos excludat, ipſum tantumodo ardentiſſimè amans, nomenque illius, vel imaginem in annulis & bullis impreſſam ferens.

Cum hac interpretatione concinit ſententia verborum ſequentium ad hunc modum, *quia fortis eſt, vt mors, dilectio, & dura ſicut infernus æmulatio*. Quaſi dicat: ideò tibi hanc legem indico, vt me vnum ames, & omnes alios amatores longiùs amoliri velis, qui mariti amor impenſus facile in zelotypiam diſcedit. Hæc verò vbi animum ſtimulare ac pungere incipit, æquales morti cruciatus viris adducit: vel, ſi placet, viui hominis ſepultura eſt. Quid plura? *Lampades eius lampades ignis, atque flammarum*. id eſt, zelotypia vrit animum, ardenteſque faces illi immittit, quod ſummam anxieratem ſignificat. Poteſt etiam inferiùs accipi pro Gehenna, ita vt ſenſus ſit, zelus de iniuria coniugis ſuſceptus ad inſtar obtinet Gehennæ, quia ſicut ignis gehennalis, non corpora tantùm, ſed animas etiam vrit, ſic etiam zelotypia, nec animis, neque corporibus parcit, & ſicut ignis ille damnatos quidem vrit, ſed non illuminat, ad eumdem modum zelus eos, quos adurit & inflammat, non illuminat, ſed magis obſcurat & excæcat. In primitiuis eſt, *flamma eius flamma Dei*; exaggeratio eſt huius incendij iuxta familiarem Scripturæ phraſim, ad quam fortaſſe reſpexit Paulus, cùm dixit: *Æmulor enim vos Dei æmulatione*, &c.

Alio etiam ſenſu donari poſſunt præmiſſa verba, & cum ſuperiori ſententia connecti, ad hunc modum: *Pone me vt ſignaculum*, &c. id eſt, poſtqua mihi tradita es, vnum ac ſolum me amare, atque omnes procos ac riuales meos reſpuere debes; *quia fortis eſt vt mors dilectio, & dura ſicut infernus æmulatio*. Comminatio quædam eſt ſeueriſſima, quaſi dicat: ſi aliter feceris, ſi alium, vel alios præter me adamaueris, hoc tibi perſuaſum velim, zelotypiam & æmulationem, nec morti, nec ſepulturæ extremis funeribus parcere; ita enim oportet, vt ſic me ames, placidum & gratum amatorem, vt etiam metuas iratum, atque ſeuerum vltorem iniuriarum. Huic ſententiæ ſimilis eſt alia eiuſdem Salomonis Prouerb. 6. *Quia zelus & furor viri, non parcet in die vindictæ, nec acquieſcet cuiuſquam precibus, nec ſuſcipiet pro redemptione dona plurima*. quæ ſequentibus etiam carminibus facem præfert, vt ibi dicemus. Redeo ad priora verba.

Pone me vt ſignaculum, &c. Alij interpretes ſignaculi nomine ſtigma aliquod, vel ſignum impreſſum, vel inuſtum accipiunt, ad eum modum, quo mancipia inuri conſueuerunt, quaſi ſponſus obedientiam, obſequiúmque poſtulet à ſponſa ei ſimile quod

ancillæ ſtigmatibus notatæ & inuſtæ dominis ſuis exhibere ſolent; nam eo nomine ac munere inſigniri gaudent vxores ingenuæ, benemoratæ, & de maritis ſuis optimè meritæ, quod ſummæ gloriæ tribuit Petrus 1.*Can.cap.*7. Saræ vxori Abraham, cùm ait: *ſicut Sara obediebat Abrahæ, dominum eum vocans*,&c.

Sed licèt præmiſſæ interpretationes ſatis idoneæ ſint, aliam tamen & aliam ſubiiciam, quæ mihi magis accommodatæ videntur.

Prior eſt ad hunc modum: olim cùm aliquid ab alio coëmptum in ſuam quis traducebat poteſtatem, in acceptæ poſſeſſionis argumentum, ſigillo obſignabat ſuo. *Apocalyp.*14. Ioannes teſtatur centum quadraginta quatuor millia hominum ſe vidiſſe, qui obſignati erant nomine agni & parentis eius, id eſt, ſigillo vtriuſque, nam olim ſigillis nomina ſua incidere mos ferebat. & ſtatim addit: *Et nemo poterat dicere canticum, niſi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti ſunt de terra*; ac ſi dicat: Ideò obſignati,& ſigillati, quia empti Ad id ſpectat etiam locus ad Epheſios 1 *in quo & credentes ſignati eſtis Spiritu promiſſionis ſancto, qui eſt pignus ſalutis noſtræ in redemptionem acquiſitionis*, &c. id eſt, obſignati Spiritu ſancto, velut ſigillo habemus pignus, id eſt, certiſſimè nouimus nos redemptos & adquiſitos, vel, vt ita dicam, emptos pretio ſanguinis Chriſti. Mitto alia ſacra & humana teſtimonia, quibus res adeò perſpicua minimè indiget. Addo autem aliquid obſeruatione dignum, nimirum non apud gentes tantùm, ſed etiam apud Hebræos coniugia peragi emptione. Maritus enim vxorem oblato pretio coëmebat, vt in ſuam poteſtatem & familiam transferret. de hac re infrà *verſ.ſeq.& verſ.* 11. latiùs dicemus.

His poſitis, verba illa hunc ſenſum recipiunt: *Pone me vt ſignaculum ſuper brachium tuum.* hoc eſt, cùm ego te coëmerim, & oblato pretio in coniugem aſciuerim è proſtibulo eripiens, cui ſors tua te miſeram tandem addiceret, reliquum eſt, vt meum ſignaculum, vel ſigillum recipias in corde, videlicet ne præter me alium adames in brachio, ne alteri manum porrigas, vt vel ſic ex ſigillo conſtet, te in meam poteſtatem tranſlatam fuiſſe; id verò propterea contendo, & ſuadeo, non t[...] vt ſ[...]ia, procos & amatores alios à te arcendos eſſe, ſed etiam parentes à te ob[...]itum iri oportere; cùm enim coëmptione facta in familiam meam aſcita fueris, veterem obliuione ſepelire debes. reliqua verò de zelotypia interpretari procliue eſt. At hæc de amore coniugali poſſunt intelligi, ſi tamen inferni nomine ſepulchrum, aut tumulum accipias: ſenſus autem erit luculentior ad hunc modum. *æmulationis* nomine, non ſuſpicionem, non dolorem aliquem de toro violato, ſed ardentiſſimum amorem intelligo, qui coniugatorum animos adſtringunt, à quo zelotypia proficiſci ſolet, ſumpto nimirum affectu pro ſua cauſa, vt fieri aliàs ſuprà docui, vocis iſtius vim expendēs. Ait ergo ſponſus, id à te exigo meo iure, ô ſponſa, vt in nouam tranſlata familiam antiquam obliuiſcatis: *quia fortis eſt vt mors dilectio*, &c. Coniugalis enim amor, ille ſcilicet ardentior, & qui æmulationis & zelotypiæ radix exiſtit, mortis, ſepulchri & funeris extremi ad inſtar obtinet. Itaque ſi me amas, vt coniugem decet, parentum veteriſque familiæ non aliter obliuiſci debes, quàm ſi extremum diem iam obiiſſes, & tumulo fuiſſes incluſa.

Hæc expoſitio, quæ mihi in primis arridet, aliam ſuppeditat, quæ in primum illud hemiſtichium, *Pone me vt ſignaculum*, &c. optimè quadrat. Prænotare autem oportet, olim in vſu fuiſſe, vt in ſepulchris vxorum maritorum nomina inſculperentur. Propertius *lib.4.Eleg.*12. de Cornelia, quæ mortem obierat,

Iungor Paule tuo ſic diſceſſura cubili
In lapide hoc, vni nupta fuiſſe legar.

Item Martial. apud Lucanum,

Liceat tumulo ſcripſiſſe Catonis.

Huc ſpectat etiam illud Iuuenal. Satyr. 6.

Sic creſcit numerus, ſic fiunt octo mariti.
Quinque per autumnos titulo res digna ſepulchri.

Adde Martialem, & alios, quorum teſtimonia miſſa facio: dummodo tibi perſuaſum ſit, morem iſtum nomina maritorum in ſepulchris deſcribendi viguiſſe quoque apud Hebræos. nam cùm vxores apud illos à die copulati coniugij de virorum nomine dicerentur, vt *cap.*2.*verſ.*2. multis teſtimoniis firmaui, credibile, imò exploratum eſt, id nomen epitaphiis addi ſolitum, quo ante mortem cenſebantur.

Iam intelligis quò tendam: *Pone me vt ſignaculum ſuper cor tuum, vt ſignaculum ſuper brachium*

brachium tuum, quia fortis eſt vt mors dilectio, &c. Nomen meum inſcribe ſuper te, quaſi in titulum ſepulchri, quia per copulationem coniugij & amoris quodammodo mortem appetiiſti, & quodammodo etiam humata & ſepulta es, atque adeo, ſi ſapis, & coniugij iam initi leges ſeruare cupis, iam amplius familia vetus memoriæ non ſuccurrat. Nam ſicut inſcriptio ſepulturæ mulieris vxoratæ talis eſſe ſolet, *Aqui iace la de Caton, o la de Antonio*, ſimile nomen obtinet fœmina à die coniugij de mariti ſui nomine dicta, id eſt, *la de Antonio, y la de Caton*, vt vel ex ea conſtet iſta duo, matrimonium & ſepultura vxoris, perquam ſimilia eſſe. Et quidem hunc ſenſum ſequentia verba allicere æquum eſt: *Lampades eius lampades ignis, atque flammarum*, ad hunc modum,

Exploratum eſt: *Lampades*, vel faces nuptiis ſimul atque funeribus adhiberi ſolitas; ex quo factum, vt vtriſque inter ſe comparatis, luculentas ſententias veteres adinuenerint. Proper. *lib. 4. Eleg. vltima*,

Viximus inſignes inter vtramque facem.

toto ſcilicet tempore coniugij, vſque ad mortem.
Ouidius:

Et face pro thalami fas mihi mortis adeſt.

Apuleius *lib. 2. floridum*, de Philemone ait, *Comœdiam eius prius ad funebrem faciem, quàm ad nuptialem perueniſſe*. D. Ambroſius de viduitate: *vel cum accenſis funalibus mox ducitur, nonne pompa funebris exequias magis putat, quàm thalamum præparari.* quibus verbis traditam à nobis ſuprà ſententiam, penè exprimit Ambroſius, quaſi dicat: Mulier ſi ſapit, cum accenſis facibus & lampadibus in domum coniugis perducitur, non tam ſe in thalamum, quàm in tumulum induci credit, quia nimirum per connugium quodammodo emoritur. Adde Silium Italum *lib. 11.*

- - Ficta pro morte loquacem
Affecit letho, tædæque ad funera verſæ.

Ergo ſponſus cœptam mortis cum coniugio & amore coniugali comparationem, vlterius vrgens, ita ſubtexuit: *Lampades eius lampades ignis, atque flammarum*; hoc eſt, lampades quæ ſolent nuptiis adhiberi, nihil differunt ab his, quæ in funeribus præferuntur, cum cadauer in tumulum deportatur. Et quidem de funeriis hiſce facibus, vel funalibus intelligo illa verba Eliphaz apud Iob, non parum obſcura, cap. 5. *Homo naſcitur ad laborem, & auis ad volandum.* Quæ ex fonte tranſlata ſic ſe habent *Homo natus ad laborem, donec lampades, vel flammæ euolent.* inuenitur enim ibi רשף *reſhe*, eadem ſcilicet vox, quam in hoc Vulgatus interpres *lampades* conuertit. Itaque ſententia Eliphaz eſt eiuſmodi: Homo cùm naſcitur, laboribus perpetuis addicitur, quos non intermittit vſque ad extremas faces, vel funalia: nimirum vſque ad funus extremum.

Verſ. 7. Aquæ multæ non potuerunt extinguere charitatem, nec flumina obruent illam. Si dederit homo omnem ſubſtantiam domus ſuæ pro dilectione, quaſi nihil deſpiciet eam.

SONVS ALLEGORIÆ.

OMnem ſubſtantiam. Septuaginta *vitam. deſpiciet eam.* Sy[illegible] *contemptu contemnetur.* Septuag. *contemnent eum*, ſcilicet hominem offerentem m[illegible]a. I[illegible] ſum redit ſuperior lis, an ſcilicet iſta verba ſponſo donari debeant, an ſponſæ. Aliqui exiſtimant ſponſam his verbis ſponſo ſuo iura & leges connubia[illegible] di[illegible]tanti & præſcribenti occurrere. Alij rurſus docent ſponſum cœptam coniugalium præceptorum indictionem perſequi, & hinc diſſimiles interpretationes [illegible]

Ergo qui locum iſtum ſponſæ dedunt, ſic illum di[illegible]runt: *Aquæ multæ non potuerunt extinguere charitatem, nec flumina obruent illam*, &c. d[illegible] fœ[illegible] ina[illegible] h[illegible]lem & debilem naturam labefactare conſu[illegible], [illegible] et, atque [illegible]unera. ſponſa ergo occurrens ſpo[illegible] nec met[illegible] ſe ab e[illegible]s amo[illegible] [illegible]b-ducendam, vel deterrendam eſſe affirmat. *[illegible] multæ non p[illegible] ext[illegible] [illegible]ritatem.* hoc eſt, Eum amorem, quem nuper [illegible]nitis facibus con[illegible]iſti, nulla [illegible]orum, aut ærumnaru[illegible] h[illegible] reſt[illegible] potu[illegible] Quib[illegible] ve[illegible]is n[illegible] [illegible]nuit, iam ſe aliquos ſponſi gratia labores hauſiſſe, tunc videlicet, cum ab e[illegible] to-

ribus

ribus impetita, vulneribus acceptis concidit, cap. 5. *Nec flumina obruent illam.* Deinceps verò, etſi flumina exundent, & plenis alueis in me ferantur, etſi omnes in me calamitatum, laborumque procellæ incurrant, ignitam illam amoris vim obruere, aut ſuffocare non poterunt. Huc ſpectat illud Philoſtrati in Epiſtol. ad delicias ſuas, *Quoniam quæ flammam iſtam reſtinguat aqua, reperire omnino non poſſint, ſiue quis afferat ex fonte, ſiue quis ex fluuio ſumat.* nam ab amore ipſa quoque aqua ſentit incendium. Ille etiam alius in Græcis Epigrammatis luſit in hunc modum,

Fluminis ad fontes puerum qui finxit amorem,
Hanc flammam extingui fortè putabat aquis.

minimè verò, *ſi dederit homo omnem ſubſtantiam domus ſuæ pro dilectione, quaſi nihil deſpiciet eam.* id eſt, quod ſpectat ad munera, quæ fœminas etiam de ſua ſtabilitate deiicere ſolent; ſic addo. Quòd licèt quiſquam ditiſſimus homo oblata domus ſuæ integra ſubſtantia, & quidquid rei & facultatum poſſidet, beneuolentiam meam promereri velit, impenſus iſte meus in te amor pretium omne pro nihilo ducet. *Vel deſpiciet eam*, id eſt, illum ipſum ditiſſimum ac locupletiſſimum hominem nihili faciet, non tantùm vilitatem pretij contemnens, ſed abiectam & degenerem hominis talia ſibi offerentis conditionem ſubſannans.

Quotquot autem præmiſſa verba ſponſo tribuunt, non vno modo interpretantur: alij quidem aiunt, ſponſum in exaggeranda zelotypiæ vi, maximè perſiſtere, vt cum aliis amoris ſignificationibus minæ coniunctæ ſponſæ fidem ampliùs obſtringant; & quidem conferendus eſt locus iſte cum illo alio ſuprà laudato Prouerb. 6. *Zelus & furor viri non parcet in die vindictæ, nec acquieſcet cuiuſquam precibus, nec ſuſcipiet pro redemptione dona plurima*; huic enim ſententiæ aliam adſimilem continent verba præmiſſa: *Aquæ multæ non potuerunt extinguere charitatem*, id eſt, zelotypia vbi animum inflammauit, ignis eſt validiſſimus, cuius ardorem nulla vis aquarum è cælo depluentium, nullus vel impetus fluminum exundantium opprimit, aut reſtinguit, imò potiùs ipſa confluentium aquarum copia magis, ac magis accenditur. Quaſi dicat: Zelus & dolor de violato coniugio, nullis remediis, ſiue auxiliis cedit. Nam liceat ſic dicere: Si auxilia & remedia cælitus eueniant, illis obſiſtit; ſi verò humana & terrena, ab ipſis quodammodo incitatur & inflammatur. *Si dederit homo omnem ſubſtantiam domus ſuæ pro dilectione*, &c. quæ verba concinunt planè cum illis: *Nec acquieſcet cuiuſquam precibus, nec accipiet pro redemptione dona plurima.* Nam zelus eorum & inſanus furor talis eſt, vt nullis ſiue precibus, ſiue donis ad manſuetudinem adduci queat; nam preces omnes reſpuit, & dona, quantumuis maxima, contemnit.

Alij putant his verbis non zelotypiam, ſed ardentiſſimum amorem, quo ſponſus ſuam Sulamitem olim, nunc & deinceps complectebatur, deſcribi; nam cùm in ſuperiori verſu præmiſerit ipſius amorem erga ſponſam, ab ipſo natiuitatis exordio auſpicatum fuiſſe, cùm mater illam inter feces puerperij ſub arbore malo paulò pòſt morituram reliquit, & ipſe illam leuandam & tollendam duxit; iam tunc attexit: *Aquæ multæ non potuerunt extinguere charitatem*, &c. id eſt, antiquam amoris mei flammam nullus ſuccedentium rerum occurſus, nulli ſcilicet diuerſi, vel aduerſi caſus, hactenus reſtinguere potuerunt, nec deinceps reſtinguent. Vbi nomine *aquæ multæ*, & fluminum exundantium, illa omnia complexus eſt, quæ amori contraria ſunt. Quaſi dicat: Amoris mei ardor, qui tam longo tempore accenſus fuit, nullis ceſſit hactenus, neque deinceps cedet contrariis. Cum hac interpretatione connecti poſſunt verba ſequentia ad hunc modum: *Si dederit homo omnem ſubſtantiam domus ſuæ pro dilectione, quaſi nihil deſpiciet eam.* Quibus ſignificat ſponſus numquam ſe commiſſurum, vt repudiata ea vxore quam duxit, aliam vel adamet, vel admittat. Et ſenſus eſt: Etiamſi homo quiſpiam opulentiſſimus filiam nuptui tradat, & cum illa cunctam domus ſuæ ſubſtantiam, ingentes videlicet copias & facultates dotis nomine mihi offerat, has nihili faciam, flocci ducam.

Poſſunt etiam verba huius carminis inter ſponſum ac ſponſam haud ineptè partiri, hoc modo: *Aquæ multæ*, &c. Hæc ſponſus, quibus ſignificat amoris ſui flammam erga Sulamitem nulla contrariorum vi opprimendam iri, ſenſu iam dicto. Cui ſponſa ſic recurrit. *Si dederit homo omnem ſubſtantiam domus ſuæ*, &c. Sunt qui hîc dilectionis nomine ipſammet ſponſam intelligendam eſſe affirmant, vt aliàs non ſemel in hoc Cantico charitatis vocabulo inſigniri ſolet. Sumpta videlicet abſtracta forma pro concre-

to, dilectione videlicet, pro dilecta. Oportet autem in memoriam vocare id, quod interpretes cuncti tradunt ſuper illis Oſeæ verbis cap. 3. *fodi eam mihi, quod decem argenteis*, id eſt, coëmi, nuptias ſcilicet apud veteres per coëmptionem peragi ſolitas, quam nemo, humanis vel modicè tinctus litteris, ignorat. Meminit illius Cicero *in topicis*, & *pro Murena*, & *pro Lucio Flacco*. Arnob. *lib. aduersùs gentes*. Boëtius *in topica*, D. Iſidorus *lib. 5. Etym. cap. 24.* & alij plures. Hinc fluxit illud Poëtarum Principis *Georg. 1.*

Teque ſibi generum Thetis emat omnibus vndis.

Ad quem locum ita Seruius. *Ad antiquum pertinet nuptiarum ritum, quo ſe maritus & vxor inuicem emebant.* Hæc & plura alia congerit Briſſonius *in libello de ritu nuptiarum.* Et quidem morem iſtum viguiſſe inter Hebræos, multa ſuadent. *Geneſ. 2.* Iacob filias duas à parente Labanu coëmit, ſeruiens illi duodecim annis. 2. Regum 3. *Rex*, inquit Dauid, *vxorem meam Michol, quam deſpondi mihi centum præputys Philiſthinorum.* id eſt, quæ ſtetit mihi illo pretio. Vide plura apud Riberam noſtrum ſuper *cap. 3. Oſeæ*, & his quæ ipſe cogit teſtimoniis. vnum adde ex *cap. 4. Geneſeos*, vbi Eua edito in lucem Cain, exclamaſſe fertur: *Poſſedi hominem per Deum*, in fonte, *emi hominem per Deum*, vel Deo auſpice. dum audis *hominem*, non puerum recens natum intellige, ſed virum ipſum, ſeu maritum Adam. Nam in originibus pro *homine* eſt איש *iſe*, quod non ſexum ſolùm, ſed ſtatum etiam coniugij ſignificare ſolet, quem ſe coëmiſſe dicit Eua, poſtquam filium edidit, hoc eſt, pignore illo nouo, quaſi denuò illi nupſiſſe.

Iam intelliges, quò mea me ducat ſuſpicio. Sponſa quæ nuper acceperat ab ſponſo illa verba: *Pone me vt ſignaculum*, &c. quibus à ſe coëmptam, inque ſuam poteſtatem tranſlatam, ipſamet, vel chorus puellarum eius nomine ſic occurrit: *Si dederit homo omnem ſubſtantiam domus ſuæ pro dilectione*, &c. Licèt me dilectam tibi ſponſam, cunctam ſubſtantiam ſuam ſpondens, quiſquam alius ex proceribus coëmere ſibi vellet ad nuptias, pretium hoc, quantumuis magnum & ingens, pro nihilo haberem, talis ac tantus eſt amor meus erga te. De hac probatione amoris ſponſæ erga ſponſum forſan intelligi debent verba Pſal. 44. *Vultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis*, quibus commendatur eximia fides ſponſæ, quæ diuitibus & opulentis, ipſius nuptias deprecantibus, non acquieuit, ſponſum ſuum omnibus ante ponens, & præ illo reliquos nihilo æſtimans.

Addo etiam in hoc poſteriori hemiſtichio, iuxta ſolennem loquendi modum ſacræ Scripturæ, accipi poſſe futurum pro præterito, itavt hæc verba, *quaſi nihil deſpiciet eam*, ſic efferri poſſint, *quaſi nihil deſpexit eam*, itavt cum illis *non potuerunt extinguere charitatem*, modo ac tempore concordent. Ita enim ipſe contextus poſtulare videtur, & ſententia euadit luculentior. Nam cùm ſponſus ſuam charitatem erga ſponſam commendans ante initas nuptias, priora verba pronunciaſſet, quæ ad tempus præteritum ſpectant, *Aquæ multæ non potuerunt extinguere charitatem*, &c. ſponſa eidem ſponſo ſatis appoſitè occurrit, dicens hanc gratiam illi ab ipſa omnino relatam & demenſam fuiſſe, quia cùm alius aliquis homo prædiues omnem domus ſuæ ſubſtantiam illi obtuliſſet, vt amorem ipſius ac nuptias promereretur, illa quidem tam eum, quàm copias & facultates ab ipſo oblatas pro nihilo duxit, dilecti ſui connubia præferens. Et ſanè nomine vnius hominis plures intelligere integrum eſt, qui illius nuptias olim ambierant. & ſic locus iſte congruit planè cum illo: *in muneribus vultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis.* vbi etiam futurum pro præterito vſurpatum fas eſt dicere. Pergo ad ſequentia.

Verſ. 8. Soror mea parua eſt, & vbera non habet; quid faciemus ſorori noſtræ in die quando alloquenda eſt?

SONVS ALLEGORIÆ.

PAruula *eſt*, Hebr. קטנה *ketanah*. Parua, aut minima accipitur etiam pro *inexperta*, vel *inſcia*. Prouerb. 1. *videtur paruulis aſtutia*, id eſt, ignaris.

Soror noſtra, nomen eſt amatorium, & amicam ſonat. quid certius? Vide Lipſium *lib. 1. Electorum.*

Vbera non habet; hoc, inquit Ambroſius, *ſolet ſignum omnibus virginibus eſſe nupturis, vt cùm vbera cœperint emineri, tunc habiles coniugio cenſeantur.* Ezechiel. 16. de Hieruſalem, quam virginis nomine affatur Deus, vt habilem ad nuptias eſſe oſtenderet.

Ingreſ

ingreſſa es,inquit, *mundum muliebrem, & vbera tua intumuerunt*, &c.

In die quo alloquenda es.Septuag. valde conſentaneè textui Hebraico, *in die qua loquetur in ea*, Hebraicè בה *bah*. verti poteſt *contra eam*, vel *in eam*,nam ב præpoſitio aliquando eſt idem quod *contra*. Geneſ.16. *manus eius contra omnes, & manus omnium contra eum*.In Hebræo eſt בו *bu*.Legi ergo poteſt: *quando loquetur contra eam*,quod vidit hîc,& obſeruauit acutè neotericus quidam.

Locus iſte difficiles habet explicatus, quia non ſatis conſtat cui potiſſimum verba iſthæc donari debeant; alij enim ſponſæ, alij ſponſo dedunt: alij verò puellis pediſſequis Epithalamium canentibus potiſſimum tribui debere affirmant, & ab illis omnibus me diſſidere fateor,vt paulo pòſt dicam.

Qui dicta verba ſponſæ propria eſſe aſſeuerant, aiunt quidem illam, vbi nupſit viro ſuo (vt fœminis gnaris & prudentibus euenire ſolet) de ſorore quadam ſua,quæ necdum ad pubertatem peruenerat,& ad nubendum matura erat,ſolicitam hæc profari: *Soror noſtra parua eſt, & vbera non habet; quid faciemus ſorori noſtra in die, qua alloquenda eſt?* ſic Patres Græci, Ambroſius,& alij,& ſenſus eſt.Cùm mihi ſoror parua, & necdum ad nuptias matura, ſuppetat (ô ſponſe amantiſſime) qua tandem ratione id aſſequemur, vt illam ad futura connubia præparemus, & excolamus? Cui ſponſus reſpondit.*ſi murus eſt*,&c. Sed tamen adduci non poſſum, vt expoſitionem iſtam omnino probem. Primò, quia Propheticis, & ſpiritualibus ſenſibus minimè inſerit. Qui enim ſponſæ ſororem iſtam tribuunt, conſequenter aiunt eo nomine appellari Eccleſiam ex gentibus collectam, atque adeò fateri debent. præcipuam ſponſam eſſe Synagogam, quod à noſtra mente longiſſimè abeſt, vt in Iſagoge copioſè probauimus.Secundò,quia cum reliquo textu minimè cohæret.Nam cùm extrema huius Epithalamij ſcena contineat leges, ac præcepta connubialia, vt ſuprà dicebam; parum aptè inſeritur hæc commemoratio ſororis.

Longè meliùs & cum reliquo textu cohærentiùs ſentiunt qui hæc verba ſponſo tribuunt, qui ſororis nomine ſponſam ipſam compellat, & prima ſui amoris erga ſponſam auſpicia recolit,ac commemorat. Nam cùm ſuprà dixerit verſ.4. *ſub arbore malo excitaui te*, &c. oſtendens, qua ratione illam ab ipſo natiuitatis ſuæ primordio adamauit,ex ſordibus puerperij,in quibus à matre ſua relicta fuerat,leuans ac tollens; & ſubinde alia dixerit,quibus amoris ſui antiquitatem commendat:alia quæ ſibi ante nuptias acciderant, (vt eiuſdem amoris certiorem fidem faciat) recolit his verbis: *Soror noſtra parua eſt, & vbera non habet*, &c. Quaſi dicat: olim cùm ſponſæ meæ nuptias ambirem, & ſponſa ad nuptias matura non erat, talia mecum ipſe verſabam & decernebam. Sponſa mea, quam ideo ſororem voco, vt amoris maximam neceſſitudinem ſignificem,*parua eſt*, id eſt, annos pubertatis nondum attigit;quando ingraueſcens vberum tumor, maturitatem ad nuptias denotat. *Quid faciemus ſorori noſtræ, in die, qua alloquenda eſt?* Quaſi dicat: nihil non faciemus. Nihil etiam promerendæ illius gratiæ cauſa non exequemur, hæc ſponſus deliberans apud ſe. Poſt deliberationem verò ſubnectit: *Si murus eſt, ædificemus ſuper eam propugnacula argentea*, quæ de ornamentis, quibus Sulamitem ſponſus condecorauit, & excoluit, ad nuptias accipi debere aſſeuerant, vt infrà verſ.ſequenti dicemus.Sed tamen, vt dicam quod ſentiam, hæc interpretatio ideo non placet, quia non paruam vim affert verbis.

Neque etiam probatur mihi alia expoſitio, quæ dictam orationem tradit virginibus pediſſequis,ſenſu haud diſſimili:*ſoror noſtra paruula eſt*,&c.Certè ſororem appellant,quia coæua & Nympha erat.Et quidem ſupradictæ virgines quaſi fides ſororculæ ad ipſas pertineret,de illius conſtantia ſolicitæ,ne fortè pro eorum vi,atque blanditiis labefactaretur, ſic aiunt: *Quid faciemus ſorori noſtræ in die, qua alloquenda eſt?* id eſt,qua ratione eius imbecillitatem roborabimus,quibus armis ætatem eius teneram, & nec dum maturam ad pugnam inſtruemus; ne vi & inſidiis amaſiorum, eius fides ac firmitas euertatur. Ac poſt deliberationem ſubiiciunt: *ſi murus eſt, ædificemus ſuper eam propugnacula argentea*. de quibus infrà. Sed in hac interpretatione non aſſequor rationem, ob quam hæc ſolicitudo & cura de ſororis conſtantia puellis pediſſequis, potiſſimum tribui debeat,niſi dicas fœminas ſuaptè natura & ingenio ob communionem ſexus aliarum fœminarum ruinis potiſſimum angi ſolitas. Rurſus, argentea propugnacula & tabulæ cedrinæ ad decorem magis, quàm ad robur ſpectare videntur.

His adductus rationibus, in eam ſententiam diſcedo, vt exiſtimem in hoc loco Sulamitis amaſios & riuales ſponſi induci, fidem & conſtantiam ſponſæ tentantes, ſi

quo modo poſſint eius imbelles & inermes annos muneribus ac donis labefactare, & ad ſuæ prauitatis conſenſum adducere. Et quidem ſororem ideò appellant, quia hoc ſolet eſſe amicarum nomen in Scriptura, Prouerb. 7. *Dic ſapientiæ, ſoror mea es, & ſapientiam voca amicam tuam.* Rurſus verbum *loqui*, vel *alloqui*, in eadem Scriptura de procis enunciatur Danielis 13. *Sic faciebatis filijs Iſrael, at illæ timentes loquebantur vobis*, id eſt, in veſtræ libidinis conſenſionem inducebantur. Ergo prædicti riuales ſponſi, vt ſponſæ fidem & firmitatem experiri poſſent, ſic apud ſe deliberaſſe ferantur. *Soror noſtra*, illa ſcilicet, cuius nos amicitiam ambimus, cuius amore hactenus arſimus: *paruula eſt, & vbera non habet.* nondum adoleuit, nondum puellares euaſit annos, atque adeò imbellis eſt, & ad flectendum facilis, erit ignara item & experta, vt propterea decipi, ac deludi poſſit. *Et vbera non habet.* Poſſunt etiam hęc verba de robore accipi, quod ſolet nomine *vberum* notari, imò ita accipienda eſſe ſuadent illa, quę ſequuntur. *Et vbera tua ſicut turris*, vbi non ſimilitudinis, ſed roboris, ac virium ad reſiſtendum expreſſio eſt, (vt ibidem dicemus.) Adde etiam vulgari ſermone de imbecilli & infirmo homine, ſic pronunciamus, *Notiene pecho.* Sed tamen verius eſt accipi hoc ſignum pro re ſignificata, hoc eſt, vberum necdum tumentium defectus pro virium ætatiſque infirmitate, cui confiſi ſponſæ animum à ſe flectendum ſperabant proci: qui ſubinde attexunt.

Quid faciemus ſorori noſtra, in die, qua alloquenda eſt? Quid (inquiunt) tunc præſtabimus magis è re noſtra, cùm ipſam affari, & animum eius tentare blanditiis aggrediemur, tunc videlicet, cùm contra ipſam verborum omnes machinas moliri curabimus ad euertendum eius animum, & in noſtram ſententiam inducendum. Quid verò conſilij ceperint, ſtatim produnt.

Et ſanè parum abeſt vt putem, modum iſtum periclitandi, & diſcendi fidem ſponſæ immiſſis riualibus & procis, qui illius amorem oblatis donis promereri contenderent, olim apud Hebræos fuiſſe ritum nuptialem, quo explorabatur voluntarius ſponſæ conſenſus ad nuptias. Hæc coniectura ſuadetur ex illis verbis *Pſalm. 44.* ſuprà citatis, vbi poſt deſcriptionem nuptialis contractus, quo Regina Regi copulata dicitur, ſub finem huius deſcriptionis ſic Vates attexit: *In muneribus vultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis.* Quaſi dicat, hæc coniugia tunc demum firmabuntur, ac ſtabilientur, cùm fides & conſenſus Reginæ repudiatis ditiſſimorum amatorum donis ac muneribus, quibus eius gratiam & amorem emereri contenderant, perſpecta, & explorata fuerit. Aliquid etiam ad eiuſmodi ritum ſpectans, videre eſt apud Ezechielem *cap. 16.* vbi Hieruſalem, quæ ibi ſponſæ ac Reginæ nomine ac titulo decoratur, à fide & conſtantia, qua Deo ſponſo ſuo debebat, amatorum, ac procorum precibus & donis euecta defeciſſe perhibetur: *& expoſuiſti fornicationem tuam omni tranſeunti, vt eius fieres.* Siue autem hæc exploratio fidei ſponſæ ſit ritus nuptialis, ſiue non, (id enim non valde curo) non euariatur ſententia, cui propterea multum tribuo, quia cum reliquo contextu cohærentiam habet.

Verſ. 9. Si murus eſt, ædificemus ſuper eam propugnacula argentea: ſi oſtium eſt, compingamus illud tabulis cedrinis.

SONVS ALLEGORIÆ.

S*Vper eam.* Hebr. עליה *halchah*, vbi obſerua verti etiam poſſe *contra eam*, nam præpoſitio illa על millies ſumitur pro *contra*, vt *cap. 2. verſ. 4.* adnotaui Iudicum 12. *Philiſthim ſuper te Sanſon*, id eſt, contra te. Zach. 2. *Iratus eſt Dominus ſuper Patres*, id eſt, contra Patres, & alia paſſim.

Propugnacula, Hebr. טירת *tirath*, de ſingulari, id eſt, *propugnaculum*, nec alicubi inuenio vocem iſtam ſignificare pinnas murorum, aut mœniana, ſed palatium, caſtrum, ſeu caſtellum.

Compingamus illud. Septuaginta διαγράψωμεν ἐπ' αὐτὴν, id eſt, *deſcribamus, vel inſculpamus ſuper ipſam tabulas cedrinas.* quo verbo non tam fores claudendas, quàm exornandas ſignificat Vates. Et quidem ſi huic oſtio clauſtra addēda eſſe diceret, non ſpeciem, & ornatum, nequaquam cedrinis, ſed ferreis, aut æneis foribus oſtium obſerandum eſſe affirmaret. In eo ſenſu accipio illud verbum *compingamus*, id eſt, tabulis cedrinis exornemus. At, inquies, in fonte eſſe נצור *nathur*, à radice *hur*, id eſt, clauſit, vel obſedit

ſedit. Non inficior, ſed ſignificat etiam formare, cælare, aut figurare. *2. Regum 12. num. 10. 1. Regum 7. num. 15. Exod. 32. num. 4.* Symmach. ἐπιθριγκώσωμεν, id eſt, *roboremus, muniamus.*

Hæc verba diuerſas interpretationes recipiunt, pro diuerſitate perſonarum, quibus
traduntur. Nam qui ſuperiorem verſum ſponſæ tribuunt, de alia quadam ſororcula
ſermonem facienti, ſic iſtum ediſſerunt; vt ſponſus ſuam operam illi polliceatur, ne
huic ſorori neceſſaria ad nubendum deſint, imò abundantiſſimè ſuppetant, ſic enim
ait: *Si murus eſt, ædificemus ſuper illam propugnacula argentea.* Quaſi dicat: ſi hæc tua ſo-
ror muri ad inſtar fortis, ac conſtans euaſerit, vt proinde eam in matrimonium collo-
care poſſimus; *propugnacula argentea*, hoc eſt, dotem congruentem illi addere, non erit
arduum. Sin verò *oſtium eſt*, ſi videlicet facilis ac leuis euadit, itavt aditus ad illam non
ſit difficilis, oportebat ſeuctam illi cuſtodiam adhibere; ſeras nimirum ac portas ce-
drinas, quæ corruptionem non admittunt, vt ab iniuria libidinoſorum hominum tu-
ta ſit, atque ad nuptias integra veniat. Poſſunt etiam hæc verba ipſimet ſponſæ tribui
eodem ſenſu, quaſi illa hoc ipſum ſuadeat ſponſo, vt vnà ſecum hæc officia ſorori
præſtet.

Sed heu quantum à vera ſententia huius carminis diſtant qui exiſtimant, hanc
ſponſæ de ſorore ſua ſolicitudinem eò ſpectare, vt illam ſponſo ſuo ſimili coniugio
iungat, polygamiam in hoc Canticum inducentes, contra veram & germanam ſigni-
ficationem nuptiarum Chriſti & Eccleſiæ, quæ hîc allegoricè deſcribitur, cui poly-
gamia omnino reſiſtit, vt ſuprà in Iſagoge huius commentarij copioſè diximus.

Qui verò prædicta verba ſponſo tradi debere putant, qui ſcilicet ſororis nomine,
paſſim aliàs in hoc Cantico ſponſam ſuam appellare ſolet, non vnam interpretatio-
nem comminiſcuntur. Altera ſic habet: *Si murus eſt, ædificemus ſuper eam propugnacula
argentea*, ſi videlicet Sulamitis meæ amor ac fides, muri ad inſtar, fortis & impene-
trabilis fuerit contra procos & amaſios, accipiet à me, loco præmij, dona & ornamen-
ta plurima, quæ ipſam non ſolùm condecorent, ſed etiam muniant. Abenezrha ſic
paraphraſticè extulit: *Comparabimus illi monilia argentea, aurea, & torques, ſponſâ digna.*
Ita enim fieri conſueuit, vt vxores, quibus mariti neceſſaria ornamenta ſuppeditant,
robuſtiores fiant aduerſus procos. Addit, *ſi oſtium eſt*, &c. id eſt, ſi facilis ac leuis eſt, &
his qui eius amores ambiunt, aditum præſtat, illam certè additis ſeris ac vectibus clau-
dere & obſtruere oportebit, ne foras exeat, ac ne venientes de foris amatores ad-
mittat. Itaque hæc verba iuxta interpretationem præmiſſam, aliam legem connubia-
lem continent, quam ſponſus induit ſponſæ, illi ſuadens, vt domi clauſa maneat, ſi
ipſum liberalem & munificum experiri vult, & ne foras exeat, alioqui ipſam clauſtris
aditis coërcere opus erit. In primitiuis eſt, *arctabimus ſuper eam.* ianuam arctè præ-
cludemus.

Alia interpretatio, *Murum & ianuam* in laude ponit ad hunc modum. Cogita ſpon-
ſum, in ipſo aditu domus ſuæ, in quam Sulamitem traducebat, vt ſæpiùs animaduer-
ti, id quod maximè proprium eſt vxoris, ei demandare, vt nimirum rem domeſticam
cuſtodiat & adminiſtret, itavt neceſſaria aſſeruet, & ſuperflua promat, atque diuen-
dat; eos quoque, qui domum vel ingrediuntur, vel egrediuntur, exploret, ac cuncta
domeſtica ſic gerat, vt bonæ atque induſtriæ vxoris officia expleat. Ergo ait, *ſi murus
eſt, ædificemus ſuper eam*, &c. id eſt, ſi murum imitatur, omnia quæ domi ſunt, aut pre-
tioſa, aut maximè vtilia tutò ſeruans, (hæc enim eſt muri maxima vis & poteſtas)
ædificabo ſuper eam propugnacula argentea; id eſt, omnes opes, & facultates meas illi tra-
dam, & illius fidei committam. Nonne de prima muliere dictum eſt illud, *ædificauit
illam in mulierem*, quia, vt tradit Ambroſius, domus & domeſticæ ſupellectilis cura,
illi conueniebat. Idipſum de Sulamite ſponſus affirmat, eam ſcilicet à ſe domui ac do-
meſticis rebus præficiendam. nam ſi muri ad inſtar, omnem pretioſam ſupellectilem
ſibi traditam cuſtodit, & propugnat, plura & pretioſiora indies ſeruanda, ac propu-
gnanda accipiet. *Si oſtium eſt, compingamus illud tabulis cedrinis.* Vxoris partes ſunt, non
ſolùm res domeſticas, ſed etiam prudenter promere ac diſtribuere.

Cæterùm neque huic interpretationi multum tribuo, quia in ſequenti verſu ſponſa muri nomen & munus tanquam commendatione dignum acceptat, & boni conſulit, cùm dixit: *Ego murus*, &c. oſtij verò officium, tanquam *vituperabile* recuſare ac refutare videtur, illud omittens.

Sunt qui præmiſſa verba à choro puellarum Epithalamia occinentium vſurpata fuiſſe affirmant. In his Theodoretus, & tres Patres, qui volunt hic vxoris præcipuas partes demonſtrari, nempe vt murus ſit, quæ in domo ſunt, aſſeruans, & ſarta tectaque cuſtodiens. tum etiam, vt oſtium ſit ad ea recipienda, quæ foris aduehuntur, vel ad ea promenda, quæ intus ſunt, cùm ita opus erit; ac proprerea argenteis propugnaculis & tabulis cedrinis à ſponſo exornandam eſſe affirmant, vt nuper dicebam; hanc enim atque ſuperiorem interpretationem, ſola perſonarum differentia euariat.

Quapropter aliis omiſſis, in eam ſententiam libentiùs diſcedo, quam in ſuperiori verſu reliquis præferendam duxi, nimirum verba iſta eſſe procorum, Sulamitis amicitiam ambientium, quibus in ea turpi petitione & inuaſione amoris & fidei illius, quid ſibi præſtandum ſit ad eius mentem conſtantem labefactandam deliberant. *Si murus* (inquiunt) *eſt*, munitus vndique, ſi videlicet nullum admittit, omnes arcet: *ædificemus ſuper illum propugnacula argentea*, id eſt, conſtituamus aduersùs illum propugnacula ex auro, vel argento, eius nempe robur argenteis muneribus expugnemus, deiiciamus, prærumpamus. eſt enim mira argenti & auri vis ad debellendam pudicitiam. Hinc illud Silentiarij Epigramma, quod Natalis *lib. 7. Myth.* ad hunc modum conuertit,

Aureus in cæcas perctrauit denique rimas,
Et Danais duros Iuppiter in thalamos.
Fabula, ſic inquit, me iudice, ferrea clauſtra,
Aurum prærumpit, duraque vincla domat.
Aurum omnes vectes infregit, & arguit artem
Clauis, & infregit omnia ſupercilia.

Ad hæc Apollo conſulenti Philippo, quomodo aduerſarios ſubiugaret, fertur ſic reſpondiſſe: *Argenteis pugna telis, atque omnia vinces*, & alia paſſim. *Quòd ſi oſtium eſt*. aditum videlicet nobis præbet, & copiam ſui facit: *Compingamus eam tabulis cedrinis*, id eſt, non ſine donariis illam dimittamus; quin potiùs oblatis muneribus illi referamus gratiam. id eſt, ſicut oſtium tabulis cedrinis cælatis & affabrè elaboratis ornari ſolet, ſic nos oblatis dònis & munuſculis Sulamitis ornatum amplificemus. Fortaſſe etiam alluſit Salomon ad veterem morem, quo amatores puellarum, quas ardebant, poſtes mille modis exornare & decorare conſueuerunt. Alij enim vnguento ſuauiſſimo imbuebant, alij veſtiebant floribus & ſertis, eòque profuſionis deuentum eſt, vt quidam etiam aurum foribus amicarum affixerint, cuius rei teſtimonia aliqua ſuprà exhibuimus *cap. 5. verſ. 5.* Legendus eſt Lipſius *Electorum lib. 1. cap. 1.* vbi plura teſtimonia profert ex Tertulliano, atque aliis. Itaque, *ſi oſtium* (inquit) *eſt*, ſi videlicet ad inſtar oſtij ſeſe pandit, ſicut portas, ſeu fores amicarum, ſolent amatores decorare; pari ratione ipſi nos additis ornamentis decorem illi conciliabimus.

Verſ. 10. Ego murus, & vbera mea ſicut turris, ex quo facta ſum coram eo quaſi pacem reperiens.

SONVS ALLEGORIÆ.

SEptuaginta paulo aliter: *Ego murus, & vbera mea ſicut turres, ego eram in oculis eorum tanquam inueniens pacem.*

Facta ſum coram eo. Philo *ſedebam*, nullo auctore, & nulla origine, *quaſi pacem reperiens.* Hebr. מוצאת שלום *mutſeeth Salom.* Itaque eſt perſpicua alluſio ad nomen Salomonis, quo ſponſum cenſeri ſæpe dixi, à quo ſponſa Sulamitis nomen traxit, dicta ſcilicet de viri ſui nomine, quod apud Hebræos in more poſitum fuiſſe, latè docui *cap. 2. verſ. 2.*

Hæc verba cum ſuperioribus conſerenda ſunt, atque adeò iuxta diſſimiles eorum interpretationes, diſſimiles quoque ſenſus reddunt. nam ſi de alia quapiam ſorore Sulamitis, de cuius ipſa nuptiis cum ſponſo deliberabat, intelligi debent; conſequenter dicendum, hanc ſororem, cui hoc inſimulatum fuerat ab ſponſa quòd parua & imbellis

bellis eſſet, & mammis careret, atque adeò ad nuptias, nec dum habilis exiſteret, de qua etiam poſt multam deliberationem ſic ab ſponſis ſtatutum & decretum, vt ſi quidem muri ad inſtar, fortis & robuſta eſſet, ad reſiſtendum amatoribus, addita dote illam in matrimonium collocarent; vel ſi ianuæ in modum facilis ac leuis eſſet ad excipiendos procos, applicatis ſeris ac vectibus, illam occluderent, cùm ſponſos hæc inter ſe colloquia conferentes audiret, eiuſmodi reſponſum dediſſe *Ego murus, & vbera mea ſicut turres*. Fingit, ſcilicet, nouella ſoror, (ſic Legionenſis) ea, quæ ex deliberatione duorum coniugum circa ipſam decreta fuerant, iam inde peracta, vt nimirum ætas adoleuerit, & vbera etiam tumorem receperint, quo teſtarentur, illam ad nuptias maturam eſſe, atque adeò ſic fatur: Ego quidem murus ſum; id eſt, robur & firmitatem ſortita ſum muris æqualem ad reſiſtendum. Et vbera mea non ſecus excreuerunt, quàm turris aliqua ex muro extans, vt propterea nemo poſſit meam vel conſtantiam, vel fidem euertere, atque adeò ad iungendas nuptias nihil mihi deeſſe videtur.

Si verò priora illa verba ſponſo, aut puellis Epithalamia pangentibus, tribui debeant: ita vt de ſponſa & præceptis connubialibus ad ipſius mores formandos ſpectantibus ſermo ſit, vnum, aut alterum ſenſum reddere poſſunt. Prior eſt: Ego murus, & vbera mea ſicut turris, vel, vt in originibus eſt, *ſicut turres*, id eſt, dictam mihi ab ſponſo legem recipio, & illi per omnia conformis, murum cæcum & impenetrabilem me eſſe, ac fore certiſſimè obteſtor; murum (inquam) turribus offirmatum & inſtructum ad eorum, qui pudori meo inſidiari poſſunt, vim propulſandam ſatis munitum; vel *murus ſum*, ad ſeruandam omnem pretioſam ſupellectilem, omniaque vtenſilia cuſtodienda ſatis inſtructum, vt propterea nihil non tutò mihi committi poſſit. *Ex quo facta ſum coram ipſo*, &c.

Si verò procis & riualibus ſponſam ad ſuæ turpitudinis conſenſum flectere volentibus, præcedentia verba adſcribantur, facilior ac lenior ſententia euadit. Cogita ergo Sulamitem verba procorum accepiſſe, qui paulo antè dixerant, nihil non tentaturos, vt illius firmitatem euerterent. Atque his auditis, vt eorum conatus eluderet, ſic occurriſſe *Ego murus, & vbera mea ſicut turris*. id eſt, ſic habeto te, non oſtium aliquod patens, vel cuiquam adeundi copiam præbens me eſſe, ſed murum munitiſſimum ad vim veſtram repellendam. Addo etiam: *vbera*, quibus me carere dixiſtis, validiſſimarum ad inſtar turrium obtinere, quas nullis tormentis, aut machinis prærumpetis. Obiter autem notandum eſt, vbera alicuius puellę rumpere, aut confringere, familiari Scripturæ phraſe, idem eſſe quod eam conſtuprare, Ezechiel. cap. 24. *Nam & illi dormierunt cum ea, in adoleſcentia eius, & illi confregerunt vbera pubertatis eius.* & breui verborum interſtitio, *quando ſubacta ſunt in Ægypto vbera tua, & confractæ ſunt mammæ tuæ*; id verò fortaſſe pertinet ad faſciam pectoralem, quam ſoluebat ille, qui primò virginem comprimebat. Ait ergo Sulamites: *vbera mea turris* ad inſtar fortiſſimæ ſunt, atque à nullo rumpenda, violanda, aut confringenda, inueniens videlicet, pudoris ſui florem à nemine vnquam lædendum iri.

Ex quo facta ſum coram ipſo quaſi pacem reperiens. Nimirum poſtquam ſponſo meo Salomoni, maritali vinculo copulata, de illius nomine appellari cœpi, hoc eſt, à *Salomone Sulamitis*, à pacifico, ſcilicet pacifica. Sin verò teneamus lectionem Septuaginta: *Ego eram in oculis eorum pacem inueniens.* de procacibus illis ac laſciuis iuuenibus Sulamiti inſidias parãtibus, ſic interpretari licebit: quando ſcilicet ipſis ſpectantibus, atque etiam inuidentibus maritum nacta ſum, à quo nomen & gloriam nomini eius æqualem ſortita ſum: atque adeò tantam pacem, quam ſponſi mei germanum nomen, & quam meum acceptum ab ipſo vocabulum præfert, ab his procacibus inſidiatoribus violari non patiar.

Vel aliter: *Ego murus*, &c. Non quia Salomoni, id eſt, pacifico, tradita ſum, atque adeò Sulamitis, id eſt, pacificæ ab eo nomen accepi, ideò quæ belli ſunt propria, omnino depoſui, vtraque enim in me concordant bellum, ac pax. nam etſi pacifico tradita

Verſ. 11. Vinea fuit pacifico in ea, quæ habet populos: tradidit eam cuſtodibus, vir affert pro fructu eius mille argenteos.

Verſ. 12. Vinea mea coram me eſt. Mille tui pacifici, & ducenti his, qui cuſtodiunt fructus eius.

SONVS ALLEGORIÆ.

P*Acifico*, in fonte שלמה *Selomoh*, id eſt, Salomoni, *in ea, quæ habet populos*. Septuag. retinuerunt vtramque vocem Hebraicam, *vinea fuit Salomoni in Beelamon*. Noſter interpres notatione vſus eſt, & ſignificatum expreſſit vocis originalis, quam licet ſic germanè exprimere, *in Domino multitudinis*. Exiſtimo autem pagum aliquem, aut telluris tractum fuiſſe, in quo ſpecioſiſſimæ ac feraciſſimæ vineæ viſebantur, cumque ager ille pinguiſſimo eſſet ſolo, quilibet de populo curabat, vt ſibi in eo vinea, vel hortulus eueniret, *vir affert*, ille ſcilicet, cui vineæ cura commiſſa, vel cui elocata erat, vel latet Hebraiſmus *vir*, id eſt, *viri*.

Huius loci non vna facies, ac proinde obſeruare oportet, primò tres diuerſas vineas in hoc Cantico commemorari. Prima eſt illa, cuius ſponſa ante nuptias cuſtodiam ſuſcepit fratribus ad id compellentibus, cap. 1. *Poſuerunt me cuſtodem in vineis, vineam meam non cuſtodiui*. Secunda eſt illa, cum ſyluana domo coniuncta, in qua nuptiæ actæ & celebratæ ſunt. de qua cap. 2. *tempus putationis aduenit, & vineæ florentes dederunt odorem ſuum*. & cap. 6. *vt inſpicerem ſi floruiſſet vinea*, &c. Tertia eſt, *vinea dotalis*. de qua hîc vinea fuit pacifico. Prima vinea omnino diuerſa eſt à reliquis, quia ipſamet ſponſa fatetur non eſſe ſuam, ſed alienam; cuius ſcilicet cuſtos erat antequam nuberet; ſic enim ait: *vineam meam non cuſtodiui*. quaſi dicat, cuſtos vtique fui vineæ, ſed non meæ. Secundam verò & tertiam vineam non agnouit, niſi poſt nuptias; hæ verò fortaſſe non diſtinguuntur inter ſe, fieri enim potuit, vt ea ipſa, quæ ſyluanæ domui coniuncta erat, & in qua nuptialis celebritas acta eſt, eſſet quoque vinea dotalis. Dotalem autem appello non eam, quam attulit ad nuptias, ſed quam ſponſus ipſe dotis nomine donauit. id ſignificant illa verba: *vinea fuit pacifico*, quam illico ſuam appellat: *vinea mea coram me eſt*, vt conſtaret eam, cuius ipſe ſponſus priùs dominus ac poſſeſſor erat, iure dotali in ſponſæ dominium tranſiiſſe. Fuit etiam, me iudice, dotalis vinea, illa, quam Oſeas *cap.* 2. commemorat, vbi de Synagoga, quam ſponſæ Deo traditæ nomine exornauit, ſic fatur: *Ecce ego lactabo eam, & ducam in ſolitudinem, & loquar ad cor eius, & dabo ei vinitores ex eodem loco, & vallem Achor ad aperiendam ſpem* & paulo poſt *& ſponſabo te mihi in ſempiternam*, &c. Habes hîc nuptias, vineam & vinitores; vt non dubites de vinea dotali ſermonem eſſe, non de ea, quam ſponſa ad coniugium attulit, ſed quam ab ſponſo ſuo dotis nomine accepit. atque hæc vinea Oſeæ omnino congruit cum vinea Salomonis, de qua hîc, *vinea fuit pacifico*, &c. quam ſcilicet Sulamiti in titulum dotis donauit.

Et ſanè tres pagos in Scriptura inuenio vinearum vbertate cum primis nobiles, hic ſcilicet, quem Oſeas, *vallem Achor* appellat, & duo alij, quorum mentio occurrit in hoc Catico. Alter dictus *Engaddi*, ſuprà cap. 1. *in vineis Engaddi*, alius verò in hoc verſu, quem Septuaginta vocant *Baalamon*, cuius nominis etymologiam expreſſit Vulgatus: *in ea quæ habet populos*. Dubium autem excitari poteſt, an præmiſſi vnus, an plures pagi, vel ſaltus ſint vineis feraciſſimis conſiti? Noſter Sanctius *in cap.* 2. *Oſeæ* docet, vnum eſſe ſaltum, qui tribus nominibus appellatur, ſcilicet Engaddi, Achor, & Baalamon, idque eruditè ex Andricomico, Hegeſippo, & aliis cõficit, qui aſſerunt dictum pagum, triginta ſtadiis diſtare ab Hieruſalem. Additque in illo fuiſſe domum, ſeu palatium communem omnibus ciuibus Hieroſolymitanis, vbi omnes tam popularium, quàm procerum nuptiæ agitabantur. Ego vero ſic ſentio, Engaddi & Achor vnum atque eundem pagum fuiſſe, vel vnam regionem, quæ duobus pagis aut ſaltibus conſtaret, & his nominibus appellarentur, quique longiùs ab Hieroſolymis abeſſent. Baalhamon autem ſaltum fuiſſe ab his diuerſum, qui vicinus eſſet vrbi, & forſan ab eo, qui ſaltus Libani appellabatur, minimè diſtinctus, vbi domus erat ſyluana, & regia ad Salomonis delitias conſtructa, quæ appellabatur, *domus ſaltus Libani*. & in qua veriſimile eſt nuptias eiuſdem Salomonis (à quibus hæc allegoria deſumpta eſt) celebritas fuiſſe, hoc enim propius ad veritatem accedit, quam domum aliquam communem, in [illegible]-

urbis

urbës fuiſſe Hieroſolymis vicinam, in qua omnes tam popularium, quàm magnatum agerentur nuptiæ.

Rurſus notandum eſt id quod nuper dixi *verſ.*7.huius capitis, vxores ſcilicet à ſuis maritis emi & dotari ſolitas apud Hebræos, vbi de hac theſi non pauca adſcripſi. His verò locum perſpicuum adnectam ex *Geneſ.cap.*34. vbi Regis hæres ſic filios Iacob affatus eſt. *Inueniam gratiam coram vobis, & quacumque ſtatueritis dabo: augete dotem, & munera poſtulate, & libènter tribuam quod petieritis, tantùm date mihi puellam.* Quid moror, init perſpicua? illud certè minus notum, ſcilicet maritos etiam ab vxoribus, quas ſuſcipiebant, emi, & oblata dote cõparari ſolitos. In prophanis notiſſimũ eſt, huc ſpectat illud Maronis,

Teque ſibi generum Thetis emat omnibus vndis.

Vbi Seruius ſic comminiſcitur. *Ad antiquum*(inquit)*pertinet ritum, quo ſe maritus & vxor inuicem emebant.* vbi numerat tres modos nubendi, antiquis ſolemnes, *vſum, confarreationem* & *coëmptionem*, & meminit Arnobius *lib.*4.*contra gentes*, his verbis, *vſu, farre, coëmptione* genialis lecti ſacramenta condicuntur. Adde etiã Boëtium *in topicis*, vbi de coëmptione ſic fatur: *Coemptio certis ſolennitatibus peragebatur, & ſeſe in coemendo inuicem interrogabant.* ſubdit autem formulam verborum, qua dicta coëmptio perficiebatur. Hic autem ritus non alienus ab Hebræorum republica, in qua mariti dotabant quidem vxores ſuas, & hæ quoque ſi quas facultates iure hæreditario obtinuerant, maritos comparabant, vt proinde emptio & dotatio vtrinque fieret.

Ex his quæ hactenus poſuimus, germanam huius loci interpretationem depromere integrum eſt, quæ tribus modis conformari poteſt. Primus eſt, ſincerior, iuxta quem ſponſa id quod vxoris proprium munus eſt, ſcilicet adminiſtrationem rei familiaris ſe ſuſcepturam pollicetur, affirmans, vineam optimam & feraciſſimam, quæ quotannis mille aureos pendebat, à ſe ita curandam, vt eius prouentus non imminuatur incuria, ſed creſcat induſtria. *Vinea fuit pacifica*, &c. & ſubinde: *vinea mea coram me eſt*, &c. id eſt, tãto ſtudio & ſolicitudine, vt decet ſtrenuam vxorem, curabo, vt mille aurei, quos hactenus pendere conſueuit, ſint omnino puri ac liquidi, deductis expenſis, ducentos, plus minuſve attingunt. hæc enim ſumma in colonos ac vinitores expendi ſolet. Et ſanè inter alias vxorum curas & munera hortorum ac vinearum curas referri, locuples teſtis eſt Tiraquellus *in* 10.*legem connubialem num* 37. vbi ſic ait: *vxores hortum non indiligenter colant, cuius non ſit modicus ad rem familiarem prouentus, nam & hanc curam matribus familias demandauit antiquitas.* & ſubdit teſtimonium accommodatiſſimum Plinij *lib.*9.*Natur.Hiſtor.cap.*4. vbi ſic ait: *hinc primum agricolæ æſtimabantur priſci, & ſic ſtatim faciebant iudicium, nequaquam eſſe matrem familias poſſet. (etenim hæc cura fœminis dicabat) vbi indiligens hortus eſſet.* Sponſa ergo vti ſe matrem familias induſtriam & operoſam oſtenderet, vineæ dotalis curam à ſe ſuſceptam ſeriò affirmat. Atqui apud Hebræos, vinearum nomine etiam horti cenſentur, quod Romanis familiariſſimum eſt, qui omnes hortos & prædia ruſtica amœniora, vineas appellant.

Secundus modus interpretandi præmiſſa verba, ſic conformari debet: ſponſa quæ à laſciuis illis procis audierat, animi ſui propoſitum & robur poſſe muneribus doniſque expugnari, cùm dixerant: *ædificemus ſuper eam propugnacula argentea*, &c. occurrit, dicens: his muneribus nequaquam ſibi opus eſſe, cùm ſponſus illam magna & feraci vinea dotauerit, quę quotannis mille argenteos pendat. *vinea*(inquit)*fuit pacifico*, id eſt, Salomoni, ſponſo meo. *in ea, quæ habet populos*, id eſt, in ſolo pinguiſſimo, in quo nullus ex populi primoribus, aliquam vel exiguam, ſortem habere non cupit: *tradidit eam cuſtodibus*, locauit, ſcilicet, vel conduxit: *vir affert pro ea mille argenteos*, pendit nimirum quotannis eam vim, quam liquidam, puramque percipere licet. *vinea mea coram me eſt.* hæc ſcilicet vinea, quæ olim fuit Salomonis, & ex qua ipſe tam magnum percipiebat cenſum, iam mea eſt, quia videlicet illam mihi donauit dotis nomine, hæc, inquam, vinea *coram me eſt.* id eſt, in mea poteſtate, vt quidquid ex illa cenſus prouenit, liberè in quaſlibet res inſumam. Nam aliquid eſſe *coram aliquo*, ex Scripturæ more idem eſt, quod vſum illius eſſe liberum. Iſaiæ

coniugi ſuo dedit quoque in titulum dotis. Quibus ego non inuitus aſſentior, quia *cap. 1. verſ. 4.* ipſamet ſponſa ait: *Poſuerunt me cuſtodem in vineis, vineam non cuſtodiui*, id eſt, quia alienæ vineæ cuſtodia demandata eſt mihi, ideo propriam deſerere coacta ſum. Nec alienum erat à conditione ſponſæ, vt vineam aliquam hæreditario iure à matre ſua acceperit. Nam, vt dixi ſuprà ad illa verba, *ſub arbore malo excitaui te, ibi corrupta eſt mater tua, ibi violata eſt genitrix tua* Mater ſponſæ meretrix fuiſſe dicitur; atqui meretrices ab amatoribus ſuis in præmium libidinis vineas accipere ſolitas, ſuadent verba Oſeæ *cap. 2.* vbi ſcortum deſcribens ſic ait: *Et corrumpam vineam eius, & ficum eius, de quibus dixit: Mercedes mea, hæ ſunt, quas dederunt mihi amatores mei.*

His poſitis ſenſus huius loci, ſic inſtitui debet: *vinea fuit pacifico*, &c. id eſt, Salomon ſponſus meus vineam habuit feraciſſimam in Baalamon conſitam, qua dotauit, vel potiùs acquiſiuit me vxorem ſibi, ex qua mille aureos in ſingulos annos percipere mihi licet. *vinea mea coram me eſt*, &c. id eſt, talia quoque mihi vinea fuit hæreditaria, qua ſponſum mihi quoque coëmi, & ex qua ſimilis prouentus liquidus illi cedit. *mille tui pacifici, & ducenti his, qui cuſtodiunt fructum eius.* Cuſtodes fructuum appellantur vinitores, ſeu agricolæ, qui vineam non ſolùm aſſeruant, ſed etiam excolunt. Quomodo autem hæc verba cum antecedentibus cohæreant, iam iam expono.

Pacificum, Hebraicè שלמה *Selomoh*. Itaque conuertere licet: *mille tui ò Salomon.* illud *tui*, pronominis vim habet, non poſſeſſiui. *tui pacifici*, tui nimirum, qui pacificus es, vel Salomon; ac ſi ego dicerem, *mei hominis eſt orare*, id eſt, mei qui homo ſum.

Senſus ergo inſtitui debet, ad hunc modum: ſponſa quæ vineam illam in ſua poteſtate eſſe dixerat, vt liberè cenſu illius vteretur, qui mille argenteos attingebat; vti ſe argenti deſpectricem oſtentaret, atque adeò largitione & muneribus expugnari non poſſe. Ita ſubdit. *Mille tui pacifici*, id eſt, vel hi mille, quos ex vinea percipere integrum eſt, & quorum vſus liber mihi euenerat per te, tui ſint ò ſponſe, illis vtere, *& ducenti his, qui cuſtodiunt fructus eius.* quaſi dicat: hos mille cape, qui puri erunt, ac liquidi, deductis ducentis quos cuſtodes, ſeu coloni mercedis nomine percipiunt. Ego enim his nequaquam egeo, atque adeò omnia munera deſpicio.

Aliter etiam ſententiam huius hemiſtichij conformare licet: *vinea mea coram me eſt.* hæc ſcilicet vinea, quæ mihi dotis nomine obtigit, de cuius cuſtodia olim ſponſus meus mandabat aliis, atque adeò his partem aliquam cenſus numerabat quotannis, ex quo fiebat, vt mille tantum argentei reliqui eſſent: *hæc*, inquam, *vinea coram me*, id eſt, eam ego aſſeruo & cuſtodio, neque aliis aſſeruandá trado. Itaque ex ea percipio & mille argenteos, quos antea Salomon capiebat, & ducentos, qui cuſtodibus mercedis nomine erogabantur. Verba autem nectenda ſunt, ad hunc modum: *vinea mea coram me eſt mille tui pacifici*, ſupple, ſunt coram me; mille, inquam, illi argentei, quos tu antea capiebas, iam mihi cedunt, *& ducenti his, qui cuſtodiunt.* ex fonte ſic conuertere licet. *& ducenti cuſtodientium fructus eius*; itaque ſuppiendum aliquid eſt in noſtra lectione, hoc modo: & ducenti, qui antea erogabantur cuſtodibus, hi nimirum ſunt etiam coram me, id eſt, ad me pertinent. Quapropter cùm mihi amplior cenſus ſuppetat, muneribus, aut largitionibus nequaquam indigeo.

His addere poſſumus ſcorta olim, vt non obſcurè innuit Philo Iudæus *in lib. de mercede meretricis non inducenda in ærarium*, tandiu mereri ſolita in proſtibulis, quoad meritorio opere tantumdem pretij lucro turpi acquirerent, quantum ad vineam coëmendam opus eſſet, quæ deinceps ad viuendum ſatis amplum cenſum ſuppeditaret. Hinc manauit illud Oſeæ ſuprà citatum: *Et corrumpam vineam eius, & ficum eius, de quibus dixit, mercedes mea, hæ ſunt, quas dederunt mihi amatores mei.* Cuutrà verò de illa heroina & forti fœmina Prouerb. vlt. *Conſiderauit agrum, & emit eum, de fructu manuum ſuarum plantauit vineam.* magno conſilio additum eſt illud, *de fructu manuum ſuarum*, vt ſcilicet opponatur mercenario lucro ex turpitudine quæſito. Ergo Sulamites, quam proci illi libidinoſique amatores largitionibus corrumpere poſſe ſperabant, vt illos à ſe arceat, his ſibi opus non eſſe ſeriò affirmat; quia nimirum vineam talem ex dote ſui coniugis ſit adepta, quæ ſibi ad victum mille argenteos, & his amplius annuis redditibus pendat, qui ad vitam ſuſtinendam ſat ſuperque ſunt. Quaſi dicat: Largitiones illæ & munera, quibus turpitudinem exercentes fœminas ad vineas coëmendas vtuntur, mihi neceſſaria non ſunt, cùm talem, tanquam vineam aliunde habeam ex liberali dotatione ſponſi mei.

Has interpretationes recipiunt extrema iſthæc verba, ſi vtrius tantùm vineæ commemoratio ſit in hoc verſu, tamen ſi duas vineas agnoſcimus, quibus inuicem ſponſus Sula-

mitem

mitem,& hæc ſponſam reddita dote coëmerunt,ſententia erit ea,quam nuper dedimus, & cæteris facilè præferendam cenſeo,non ſolùm , quia nuptias per coëmptionem celebratas egregiè adumbrat,ſed etiam,quia ſponſæ ad munera & dona procorum repudianda liberam voluntatem & facultatem exprimunt.

*Verſ.13.*Quæ habitas in hortis,amici auſcultant : fac me audire vocem tuam.

SONVS ALLEGORIÆ.

Q*Væ habitas in hortis.* Septuag. *qui ſedes in hortis.* quaſi ſponſa ſponſum alloqueretur. Symmachus; *qui ſedetis in hortis.* Verumtamen præferenda eſt lectio noſtra, quæ magis conſentanea eſt Hebræis codicibus.

*Amici.*Hebraicè חברים *chabarim*,de qua voce multa dixi *cap.1.verſ.7.*ad illa verba : *ne vagari incipiam poſt greges ſodalium.* vbi non tam de ſponſi familiaribus , quàm de procis & riualibus accipiendam eſſe quibuſdam argumentis euincere conabar : quæ autem ibi dixi, hunc in locum transferenda ſunt. Noſter Sanctius differens nuptias in hunc locum, hîc tandem putat ſponſum Sulamitis conſenſum ad connubia paciſcenda requirere,amicos verò,velut teſtes induci,qui coniugiis adhiberi conſueuerunt;ſed in hanc nuptiarum dilationem ſæpe aliàs inuectus ſum. Quapropter duplicem ad ſenſum allici poſſe credo iſta verba. Si amicorum nomine procos & riuales intelligimus , euadet ſententia in hunc modum : *Quæ habitas in hortis.*Paraphraſis eſt puellæ ruſticæ & ſyluanæ , id eſt:O fœmina,quæ hortis gaudes, & vita ruſticana , amatores illi laſciui, qui tibi ac thalamo tuo,inſidias moliuntur,arrectis auribus intendunt his, quæ dicis : *Amici auſcultant , fac me audire vocem tuam*; auge ſcilicet, intende vocem , vt verba, quibus fidem tuam, animi robur & contemptum donorum,ac largitionum profiteris,ipſi audientes omnem opem abiiciant te aliquando vincendi,aut lentandi.& quidem illud,*fac me audire*;ex modo dicendi Hebræorum,ad vocis intentionem pertinere videtur.

Huic verò expoſitioni plurimum tribuo,quia exprimit vim illius vocis *chabarim*.ſi verò amicorum nomine veros ſponſi familiares accipimus,placet expoſitio Delrij , quæ ſic habet : *Quæ habitas in hortis*,tu videlicet, quæ vita ruſtica delectaris,cui colere , aut conſerere hortos tantùm placet : age nunc, profer quid tibi à me opus ſit , quid à me poſcas; *fac me audire vocem tuam. Vocem* verò pro *oratione*, aut petitione accipi, dixi ſuprà, ſimilia verba expendens *cap.2.verſ.14.* Addit verò:*amici auſcultant*.quaſi dicat:non ego tantùm, ſed etiam amicitia mihi coniuncti cupiunt audire quid petas,vt mecum perficiant,& votis tuis obſequantur.

Aliam etiam interpretationem adſcribo, quæ ſic habet : Amici , ſeu familiares ſponſi, vt aliàs notaui , tandiu illi adhærebant comites indiuidui, quandiu tempus nuptiale perdurabat,eo autem præterito , abibant ſinguli in domos ſuas. Sponſus ergo hiſce verbis ſuam Sulamitem opportunè monet, vti eos iam diſcedentes valere iubeat,ad hunc modum,*Quæ habitas in hortis*.id eſt, quæ hortis vel colendis , vel ſeruandis delectaris : amici auſcultant , id eſt,familiares mei , qui mihi nuptias celebranti, hactenus adſtiterunt , vti gratulabundi diſcedant,hoc volunt,hoc expetunt,vt ſcilicet abs te aliquid audiant,antequam ſecedant : *fac me audire vocem tuam*.id eſt,me audiente & præſente ne moreris aliquid boni,aut iucundi ſermonis illis imperiri,quibus eos ſoluere iubeas,& vltimum vale illi dicas.

Nec omnino prætereunda eſt lectio Septuaginta, qui hæc verba de ſponſo ſic extulerunt.*Qui habitas in hortis amici auſcultant*,&c.Verba ſunt ſponſæ, quibus monet ſpõſum, vt abeuntibus amicis ac familiaribus ſuis vale dicat ; vel, ſi placet, id poſtulat, vt eiſdem familiaribus præſentibus & teſtibus de ſuo erga illã amore ac fide,ipſam certiorem faciat.

Rurſus non alienum erit à contextu huius Cantici , ſi dicamus , non quidem pactum connubiale differri in extremam diem nuptialem , quod ſæpe aliàs inconſequentiæ incuſaui, ſed illius confirmationem , quæ adhibitis teſtibus fieri ſolebat. Et ſanè inter alios

le autem eſt, eiuſmodi conteſtationem ſub finem nuptiarum fieri ſolitam, ſponſis nimirum connubia ratificantibus, atque eorum familiaribus, tam de contractu, quàm de his, quæ ad ſolemnitatem eius ſpectabant, teſtimonium reddentibus, quòd fidem vbique facere poſſet. Siue igitur ſponſa, ſiue ſponſus hæc verba proferant, ſenſus non incongruus ex dictis elicitur, ad hunc modum: *Quæ habitas in hortu*; id eſt, quæ vita & conuerſatione ruſticana cum primis gaudes, *amici auſcultant, fac me audire vocem tuam.* id eſt, omnes familiares mei, qui tanquam teſtes interfuerunt nuptiis noſtris, attentiſſimi auſcultant extremam vocem tuam, qua coniugium noſtrum ratum factura es, vt teſtes ſint pacti, vel contractus à nobis initi, vt illud ampliùs retractare non poſſimus. quæ verò hîc ſponſam ad canendum incunctari dicunt, me iudice, non audiendi.

Verſ. 14 Fuge dilecti mi, aſſimilare capreæ hinnuloque ceruorum ſuper montes aromatum.

SONVS ALLEGORIÆ.

FVge. Vim huius vocis optimè expreſſit Legionenſis. id eſt, *feſtina*, ex proprietate ſermonis Hebraici, de qua ſignificatione dixi ſatis ad illa verba cap. 2. *donec aſpiret dies, & inclinentur vmbræ.* Vbi fons habet: & fugiant vmbræ, id eſt, maturent. Locus ergo iſte nihil diſſidet ab illo, quo *cap. 2.* abſoluitur, *Reuertere, ſimilis eſto, dilecte mi, capreæ,* &c.

Recole memoriâ ea, quæ in fine aliorum Epithalamiorum, quæ matutinis horis dicta ſunt, non ſemel animaduerti, ſcilicet ſponſum tanquam paſtorem induci, qui nimirum oues ſuas manè ad pabulum ducat, & veſpere ad caulas reducat, qui etiam profunda nocte eaſdem iterum ad paſcua ferat, ac referat. vulgò dicemus, *al repaſto.* Vide plura quæ in eum locum contulimus. hinc factum, vt ſponſa ſponſum ſuum manè abeuntem ad greges paſcendos ante meridiem, ſic ab ſponſa ſub finem cuiuſlibet Epithalamij matutini, de veſpertino reditu admoneat, quod ſibi ſimilis repetit his verbis, quibus hoc extremum Epithalamium abſoluitur, & nuptialis celebritas clauditur. Itaque ſenſus eſt: *Fuge dilecte mi*, id eſt, feſtina, vt ſoles, ad greges tuos in montibus paſcendos: ſic tamen abi à me diſcedens, vt peragratis & emenſis collibus & iugis ea velocitate, qua caprea, vel hinnulus amore ſtimulante ad me reuiſendam domum ſuccedas. Annuit ſponſus.

Poteſt etiam illud *fuge* de celeri reditu exponi, ſic ad me redi velociùs, vt montes ac colles fugere videaris; vel ea celebritate ad me contende, qua ſolet hinnulus & caprea currere cùm fugiunt, tunc enim ocyùs feruntur.

Super montes aromatum, id eſt, montes odoriferos, qui nimirum herbas & gramina ſuauem odorem grate exhalantia progerminant; tales enim ſolent eſſe montes paſcui, de quibus ſuprà dixerat. *qui paſcitur inter lilia.*

Denique aliena eſt interpretatio Abenezrhæ, quam aliqui ſequuntur, ait enim ſponſam zelotypia tactam id ſuadere ſponſo ſuo, ne in turba & conuentu amicorum & puellarum ſuauiùs canat, vt ſolet, ne voce illius delinitæ aliæ fœminæ ipſum ardentiùs adament, ſed magis fugiat in montes & colles, vbi ab ipſa ſola in ſeceſſu audiri poſſit. O illepidum caput!

Hîc verò perficitur octauum & vltimum Epithalamium ex matutinis, quæ duorum ſeparatione coniugum ſemper clauduntur, ſponſo nimirum ad rem ſuam curandam pergente, vt obſeruare licet iu aliis. Claudit autem extremum hoc Epithalamium præcipua coniugij præcepta, admonetur enim ſponſa ſuæ conditionis & futuræ, parentum obliuiſci iubetur, & nouam inire familiam, vnum coniugem diligere, procos arcere, nec minis terreri, nec donis, aut largitionibus adduci. hæc enim ſunt quæ ſegetem Epithalamiis præbere ſolent, vt ſuprà in Iſagoge præmiſi.

FINIS PRIMÆ PARTIS.

347156